ПОЛІТИЧНИЙ СЛОВНИК

ПОЛІТИЧНИЙ СЛОВНИК

За редакцією
В. К. Врублевського,
В. М. Мазура,
А. В. Мяловицького

•

ВИДАННЯ ДРУГЕ

•

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ
ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
КИЇВ — 1976

30
П 50

П $\frac{10200 = 003}{М222 (04) = 76}$ 504=76

ПЕРЕДМОВА

Головна редакція Української Радянської Енциклопедії пропонує читачеві друге, доповнене видання Політичного словника. Перше видання було здійснено у 1971 році після XXIV з'їзду КПРС. Минулий п'ятирічний період увійшов в історію як час великих звершень радянського народу на шляху комуністичного будівництва, значних позитивних зрушень у міжнародному житті.

Друге видання Політичного словника підготовлено після XXV з'їзду КПРС. На сторінках книги показано практичне втілення в життя накреслень Комуністичної партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики в період між з'їздами, висвітлено нові досягнення у створенні матеріально-технічної бази комунізму, зростанні матеріального і культурного рівня трудящих СРСР за роки дев'ятої п'ятирічки, успіхи у здійсненні Програми миру. Відповідно до документів XXV з'їзду КПРС подано матеріали про перспективи соціально-економічного розвитку нашої країни в десятій п'ятирічці, в справі дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво.

Статті словника висвітлюють зростання керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в умовах розвинутого соціалізму. Велику увагу приділено досягненням країн соціалістичної співдружності, характеристиці всіх складових частин світового революційного процесу.

У книзі подано матеріали про комуністичні і робітничі партії світу, а також про ряд буржуазних партій зарубіжних країн. Вміщено довідки про політичний устрій та основні риси економіки всіх країн та територій земної кулі, короткі відомості про найважливіші міжнародні організації та установи, міжнародні договори та угоди СРСР. Статті словника характеризують особливості сучасного капіталізму, поглиблення його загальної кризи, містять критику буржуазної ідеології, ревізіонізму і опортунізму. В книзі показано неспроможність сучасних «теорій» і концепцій апологетів експлуататорського ладу, реакційну суть маоїзму, буржуазного націоналізму і сіонізму. Читач знайде у словнику пояснення поширених у політичній літературі економічних, філософських та юридичних термінів.

Статистичні матеріали, подані в статтях, обмежені хронологічними рамками переважно 1974—1975 років, в окремих випадках вони оціночні. Частину фактів наведено за даними перших місяців 1976 року.

Всього в другому виданні Політичного словника вміщено понад 2400 статей і 174 карти. Редакційне опрацювання статей словника закінчено 28 травня 1976 року. Редагування карт завершено 1 квітня 1976 року.

Друге, доповнене видання Політичного словника розраховане на широкі читацькі кола, зокрема на пропагандистів і агітаторів, лекторів і викладачів, студентів і учнівську молодь, слухачів усіх ланок політичної освіти.

Зауваження і побажання просимо надсилати на адресу: 252650, м. Київ-30, МСП, вул. Леніна, 51. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії.

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ ПОЛІТИЧНИМ СЛОВНИКОМ

У Політичному словнику статті розміщено за алфавітом. Якщо назвою статті є термін, який має один або кілька синонімів, то вони подаються після назви статті врозрядку («ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, реприватизація»).

До більшості термінів, що є запозиченими з іноземних мов, подається етимологія (походження) слова. Щоб допомогти читачеві знайти потрібні відомості, а також запобігти зайвому повторенню того самого матеріалу в споріднених статтях, у Політичному словнику застосовується система посилань. Назва статті, на яку робиться посилання, набирається *курсивом*. Коли слова, що становлять назву статті, повторюються в тексті її, вони позначаються початковими літерами (наприклад, у статті «МІЖНАРОДНИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ РУХ» — М. к. р.).

Для заощадження місця в Політичному словнику застосовано умовні позначення і скорочення (див. Основні скорочення й умовні позначення, стор. 4—5).

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ Й УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

адм.— адміністративний
адм.-госп.— адміністративно-господарський
Аз. РСР — Азербайджанська Радянська Соціалістична Республіка
азіат.— азіатський
амер.— американський
англ.— англійський
араб.— арабський
афр.— африканський
білорус.— білоруський
бл.— близько (з числом)
брит.— британський
БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
букв.— буквально (в етимологічних довідках)
бурж.— буржуазний
в т. ч.— в тому числі
вел. рог. худоба — велика рогата худоба
виробн.— виробництво
військ.— військовий
військ.-мор.— військово-морський
Вірм. РСР — Вірменська Радянська Соціалістична Республіка
га — гектар з (числом)
г- во— господарство
гол.— головний
госп.— господарський
грец.— грецький
Груз. РСР — Грузинська Радянська Соціалістична Республіка
д-ва — держава
деревообр.— деревообробний
держ.— державний
див.— дивіться
дол.— долар (з числом)
ДРВ — Демократична Республіка В'єтнам
екон.— економічний
Ест. РСР — Естонська Радянська Соціалістична Республіка
європ.— європейський
ж.— жителі (з числом)
заліз.— залізний
засн.— заснований
зат.— затока (з назвою)
з-д — завод
Зх.— захід
зх.— західний
інд.— індійський
індонез.— індонезійський
ін-т — інститут
ісп.— іспанський
істор.— історичний
італ.— італійський
Каз. РСР — Казахська Радянська Соціалістична Республіка
кг — кілограм (з числом)
Кирг. РСР — Киргизька Радянська Соціалістична Республіка
кит.— китайський
км — кілометр (з числом)
км^2 — квадратний кілометр (з числом)
КНДР — Корейська Народно-Демократична Республіка
КНР — Китайська Народна Республіка
крб.— карбованець (з числом)
кред.— кредитний
к-т — комітет
лат.— латинський
Латв. РСР — Латвійська Радянська Соціалістична Республіка
Лит. РСР — Литовська Радянська Соціалістична Республіка
лісообр.— лісообробний
м.— місто (з назвою)
м.— море (з назвою)
м — метр (з числом)
м^2 — квадратний метр (з числом)
металообр.— металообробний
млн.— мільйон (з числом)
млрд.— мільярд (з числом)
МНР — Монгольська Народна Республіка
Молд. РСР — Молдавська Радянська Соціалістична Республіка
напр.— наприклад
нар.— народний
нар. г-во — народне господарство
нас.— населення (з числом)
нафтообр.— нафтообробний
нац.— національний
н.-д.— науково-дослідний
НДР — Німецька Демократична Республіка
нім.— німецький

НРБ — Народна Республіка Болгарія
о.— острів (з назвою)
оз.— озеро (з назвою)
ок.— океан (з назвою)
орг-ція — організація
осн.— основний
офіц.— офіційний
парт.— партійний
Пд.— південь
пд.— південний
Пд. Зх.— південний захід
пд.-зх.— південно-західний
Пд. Сх.— південний схід
пд.-сх.— південно-східний
п-ів — півострів (з назвою)
пл.— площа (з числом)
Пн.— північ
пн.— північний
Пн. Зх.— північний захід
пн.-зх.— північно-західний
Пн. Сх.— північний схід
пн.-сх.— північно-східний
ПНР — Польська Народна Республіка
пол.— половина (у сполученні, наприклад, 1-а пол. 19 ст.)
політ.— політичний
португ.— португальський
поч.— початок
прит.— притока (з назвою)
пролет.— пролетарський
пром.— промисловий
пром-сть — промисловість
прот.— протока (з назвою)
профес.— професійний
рег. т — регістрова тонна (з числом)
респ.— республіканський
рос.— російський
РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
с.— село (з назвою)
с. г.— сільське господарство
с.-г.— сільськогосподарський
с.-д.— соціал-демократичний
сел.— селянський
слов.— слов'янський
спец.— спеціальний
СРВ — Соціалістична Республіка В'єтнам
СРР — Соціалістична Республіка Румунія
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.— століття (з числом)
сучас.— сучасний
СФРЮ — Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
Сх.— схід
сх.— східний
США — Сполучені Штати Америки
т — тонна (з числом)
т. з.— так званий
т. ч.— таким чином
та ін.— та інші
Тадж. РСР — Таджицька Радянська Соціалістична Республіка
текст.— текстильний
тер.— територіальний, територія
тис.— тисяча (з числом)
торг.— торговельний
Туркм. РСР — Туркменська Радянська Соціалістична Республіка
Узб. РСР — Узбецька Радянська Соціалістична Республіка
укр.— український
УНР — Угорська Народна Республіка
ун-т — університет
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
ф. ст.— фунт стерлінгів (з числом)
фін.— фінансовий
франц.— французький
ФРН — Федеративна Республіка Німеччини
харч.— харчовий
хім.— хімічний
ц.— центр
ц — центнер (з числом)
центр.— центральний
цукр.— цукровий
чол.— чоловік (з числом)
ЧССР — Чехословацька Соціалістична Республіка
шт.— штука
юрид.— юридичний
япон.— японський

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ на КАРТАХ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

ЗА ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- столиці держав, союзних республік СРСР та республік ЧССР, СФРЮ
- центри колоній та володінь
- столиці АРСР, центри країв і областей СРСР та адміністративних одиниць зарубіжних держав
- центри АО і національних округів СРСР
- інші населені пункти
- руїни стародавніх міст

ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

МОСКВА	понад 1 000 000
ОДЕСА	від 300 000 до 1 000 000
САРАЄВО	від 100 000 до 300 000
Карлові Вари	від 30 000 до 100 000
Чіатура	від 10 000 до 30 000
Моршин	населені пункти міського типу в СРСР з населенням до 10 000 жителів
Поградець	менш як 10 000 жителів на зарубіжній території та сільського типу в СРСР
Оржиця	

КОРДОНИ і МЕЖІ

- державні
- полярних володінь СРСР
- союзних республік СРСР та республік ЧССР, СФРЮ
- АРСР, країв і областей СРСР, адміністративних одиниць зарубіжних держав
- автономних областей, національних округів СРСР

Примітка. Адміністративні одиниці, однойменні з їхніми центрами, на картах не підписано

ШЛЯХИ

- залізниці
- залізничні пороми
- безрейкові шляхи
- канали
- 2400 морські рейси та відстані в км
- найважливіші морські порти

ІНШІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- річки, що пересихають
- водоспади
- • 5378 відмітки висот суші над рівнем моря
- КАЛАХАРІ назви географічних областей
- *КАВКАЗ* гори
- вулкани
- перевали
- болота
- піски
- коралові рифи

А

АБОЛІЦІОНІЗМ (від лат. abolitio, род. відм. abolitionis — скасування) — громадський рух у США наприкінці 18—19 ст. за ліквідацію рабства негрів; боротьба за скасування рабства, що розгорнулась у 18—19 ст. в колоніях Англії, Франції та деяких інших європейських країн.

АБОРИГЕНИ (лат. Aborigines, від ab origine — від початку) — корінні (споконвічні або давні) жителі країни чи місцевості.

АБРОГАЦІЯ (лат. abrogatio) — скасування застарілого закону, який втратив свою корисність або суперечить духові часу.

АБСЕНТЕЇЗМ (франц. absentéisme, від лат. absentia — відсутність) — у буржуазних країнах ухиляння від участі у виборах, зборах тощо; байдуже ставлення до здійснення своїх громадянських прав; одна з форм пасивного протесту трудящих проти антидемократичного характеру *виборчої системи* в капіталістичних державах.

АБСОЛЮТИЗМ, самодержавство, абсолютна монархія (від лат. absolutus — необмежений) — форма правління, при якій верховна влада повністю належить монархові (імператору, царю, королю). А. був знищений у більшості країн бурж. революціями, в Росії — Лютневою бурж.-демократичною революцією 1917. Абсолютна монархія збереглася в деяких країнах (Саудівська Аравія, Катар, Оман).

АВАНГАРД (франц. avant-garde, букв. — передова охорона) — 1) Військова частина або підрозділ, що під час походу йде попереду головних сил. 2) Переносно — передова, провідна частина суспільного класу, народу (напр., КПРС — бойовий, випробуваний А. робітничого класу, всього радянського народу).

АВАНТАЖ (франц. avantage) — вигода, користь, сприятливе становище.

АВАНТЮРА (франц. aventure, букв.— пригода) — ризикований захід; сумнівна щодо чесності справа, розрахована на випадковий успіх, яку розпочинають, не зваживши на реальні сили й умови. А., як правило, приречена на провал, невдачу. Особливо небезпечним для справи миру і незалежності народів є *авантюризм політичний.*

АВАНТЮРИЗМ ПОЛІТИЧНИЙ — політичні дії, які провадяться без урахування реальних сил, умов і можливостей, ідуть врозріз з об'єктивними законами суспільного розвитку, а тому приречені на провал і невдачу.

АВСТРАЛІЙСЬКА ЛЕЙБОРИСТСЬКА ПАРТІЯ — заснована 1891. Реформістська партія с.-д. типу. Основу її за кількісним складом становить ряд профспілок, а також молодіжних і жіночих орг-цій, що входять до неї на правах колективних членів. У 1929—31, 1941—49 та 1972—75 А. л. п. була правлячою партією в країні. З кінця 1975 — в опозиції. Програмною метою партії є «соціалізація виробництва, розподілу і обміну». Проте на практиці керівництво партії не проводить будь-яких заходів, які можна було б назвати соціалістичними. В 50-х рр. з партії вийшло крайньо праве угруповання, яке утворило т. з. Демократичну лейбористську партію. З 70-х рр. під тиском профспілок А. л. п. розгорнула програму соціальних реформ, що передбачали рівно-

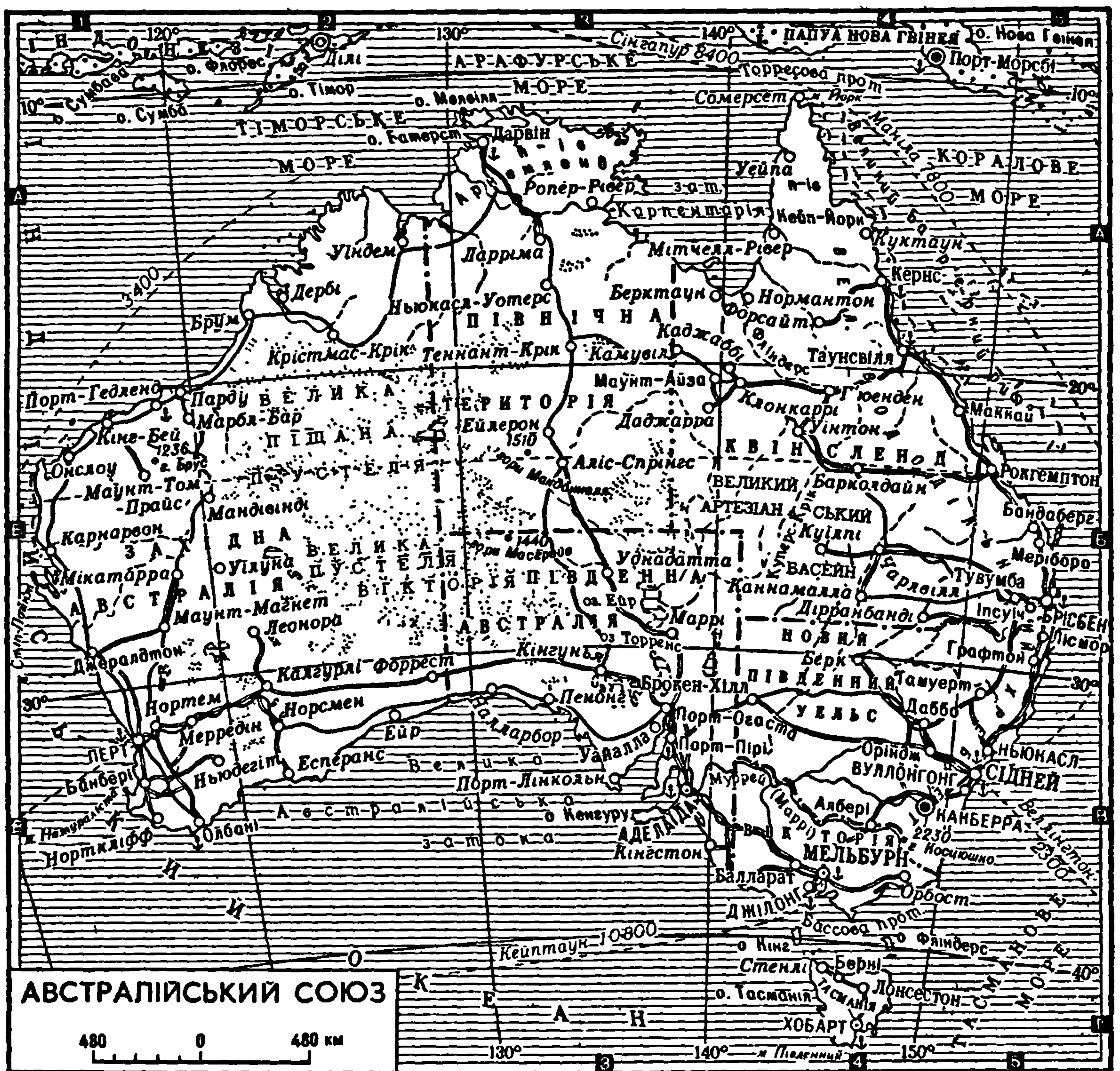

мірніший розподіл прибутків, розширення держ. сектора, обмеження діяльності іноземних монополій тощо. Зовнішньополіт. курс Австралії став більш незалежним, ніж у попередні роки. Невдоволені цим, монополістичні кола країни усунули 1975 А. л. п. від влади. Лідер партії — Е. Уїтлем.

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ, А в с т р а л і я — держава на Австралійському материку та о. Тасманія. Пл. 7,7 млн. *км*². Нас. бл. 13,5 млн. чол. (1974), в основному нащадки переселенців з Англії та інших країн Європи. Корінних жителів залишилося бл. 40 тис. чол., щодо них проводиться політика дискримінації. Офіційна мова — англійська. Столиця — м. Канберра (175 тис. ж., 1974). А. С. володіє островами Норфолк, Крістмас і Кокосовими. А. С.— конституційна монархія, входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — англ. королева, яку представляє генерал-губернатор. Найвищий законодавчий орган (з 1968) — двопалатний парламент, що формує уряд. Основні політичні партії: *Австралійська лейбористська партія*. Засн. 1891. *Ліберальна партія* — виражає інтереси великих промисловців, банкірів, торговців. Засн. 1944. *Аграрна партія* — виражає інтереси великих землевласників і скотарів, а також зв'язаних з с. г. груп фін. капіталу. Засн. 1916. *Соціалістична партія Австралії* — політ. орг-ція робітничого класу. Засн. 1972.

До кінця 18 ст. на території А. С. зберігався первіснообщинний лад. З кінця 18 ст. Англія почала колонізувати австралійську територію. В 1901 було створено федерацію англ. колоній в Австралії — Австралійський Союз, якому було надано статус домініону. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1942

(1954—59 були перервані). З 1945 А. С.— член ООН. А. С. з 1951 входить до *АНЗЮС*, з 1971 — до *АНЗЮК*, з 1966 — до *АЗПАК*. Уряд А. С. підтримував імперіалістичну агресію у Пд.-Сх. Азії (1965—71 війська А. С. брали участь у війні проти сил визволення в Південному В'єтнамі). На території А. С. розміщені американські військові об'єкти. Лейбористський уряд А. С., що був при владі до кінця 1975, став на шлях співробітництва з соціалістичними країнами. В березні 1973 та в січні 1975 між СРСР і А. С. підписано угоди про розвиток торговельно-екон., науково-технічного і культурного співробітництва. Уряд, сформований консервативною коаліцією ліберальної та аграрної партій (грудень 1975), в зовнішній політиці виступає за зміцнення військ.-політ. союзу з США і воєнного блоку АНЗЮС.

А. С. економічно високорозвинута капіталістична країна. Економіка А. С. значною мірою залежить від іноз. капіталу (гол. чином США, Великобританії і Японії). В країні на серпень 1975 налічувалось 248 тис. безробітних; бл. 1/3 фермерських г-в перебуває на грані розорення. На експорт працює харч. пром-сть (м'ясохолодобійна, консервна, борошномельна, маслоробна, сироварна). Важливе значення мають розробки корисних копалин. Видобуток (млн. *т*, 1973/74): кам'яного вугілля — 59,8, бурого — 26,3, нафти — 23,2. Виробництво (млн. *т*, 1973/74): чавуну — 7,5, сталі — 7,7, свинцю — 0,2, цинку — 0,3, міді — 0,1, цементу — 5,3, сірчаної кислоти — 2,4, суперфосфату — 5,3. Вироблення електроенергії — 70 млрд. *квт·год*. Машинобудування, хім. пром-сть. Осн. галузь с. г.— тваринництво. А. С.— один з найбільших у світі експортерів вовни. Поголів'я (млн., 1973/74): овець — 148,0, вел. рог. худоби — 31,2. В 1973/74 вироблено (тис. *т*): вовни (на базі немитої) — 701, м'яса — 1766, масла — 175, сиру — 96, цукру-сирцю — 2525. Посівні площі (тис. *га*, 1973/74): пшениці — 9213, вівса — 1184, ячменю — 1895. Залізниць — 40,6 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 416 тис. *км*. Порти: Сідней, Мельбурн, Аделаїда, Брісбен. Грошова одиниця — австралійський долар, що дорівнює 0,95 крб. (1976).

АВСТРІЙСЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ — заснована 1945. Виражає інтереси великих промисловців і землевласників, тісно пов'язана з католицькою церквою. В 1945—65 брала участь в усіх коаліційних урядах Австрії. В 1966 сформувала однопарт. уряд. Після парламентських виборів 1975 разом з *Соціалістичною партією Австрії* входить до урядової коаліції. А. н. п. налічує 700 тис. членів (1975). Голова партії — Й. Таус. Друковані органи: газета «Зюдост-тагеспост» («Південно-східна денна газета») і журнал «Естеррайхіше монатсгефте» («Австрійський щомісячник»).

АВСТРІЯ, Австрійська Республіка — держава в Центральній Європі. Пл. 83,8 тис. *км*². Нас. 7,6 млн. чол. (1974), бл. 97% — австрійці. Державна мова — німецька. Столиця — м. Відень (1,67 млн. ж., 1975). А.— бурж. федеративна республіка, до складу якої входить 9 земель. Глава д-ви — федеральний президент. Законодавча влада належить парламентові в складі двох палат — національної ради і федеральної ради. Глава уряду — федеральний канцлер. Основні політичні партії: *Соціалістична партія Австрії*. Засн. 1889 як с.-д. партія, з 1945 — сучас. назва. *Австрійська народна партія*. Засн. 1945. Австрійська партія свободи — об'єднує частину середньої буржуазії з шовіністичними поглядами й частину колишніх нацистів. Засн. 1955. Націонал-демократична партія — неонацистська. Засн. 1967. *Комуністична партія Австрії*. Засн. 1918.

А. утворилася 1918 після розпаду австро-угорської монархії. В 1924 між СРСР і А. встановлено дипломатичні відносини. В 1938 А. окупувала фашистська Німеччина. Визволена навесні 1945 при вирішальній участі Радянської Армії. В 1945—55 на тер. А. тимчасово перебували війська СРСР, США, Великобританії і Франції. В 1955 представники цих чотирьох д-в і Австрії підписали Державний договір про відновлення незалежної і демократичної А. В 1955 австрійський парламент прийняв закон про постійний нейтралітет А. З 1955 А.— член ООН. У лютому і липні 1973 та червні 1974 між А. і СРСР підписано ряд документів про екон., науково-технічне і пром. співробітництво.

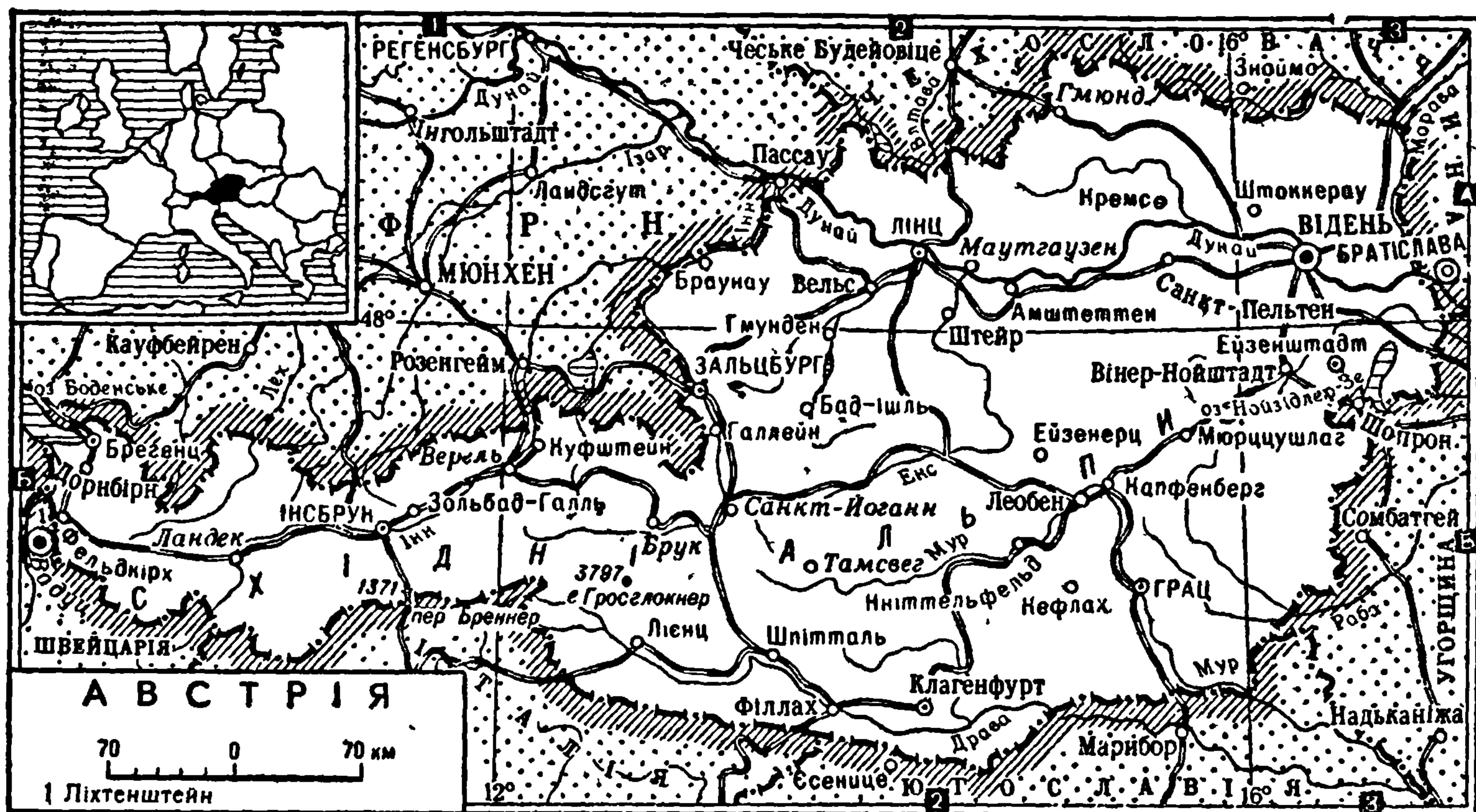

А.— індустріально-аграрна країна з високим рівнем концентрації виробництва й капіталу. Для її пром-сті характерна експортна спрямованість виробництва. Видобуток (млн. *т*, 1974): нафти — 2,2, бурого вугілля — 3,6, магнезиту — 1,4, графіту — 0,025. Виплавка (млн. *т*, 1974): чавуну — 3,4, сталі — 4,7. Розвинуті електротехнічне й транспортне машинобудування, хім., текст. і деревообр. пром-сть. Провідна галузь с. г.— тваринництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 2,6, свиней — 3,5. Землеробство не повністю задовольняє потреби країни. Збір (тис. *т*, 1974): пшениці — 1071, ячменю — 1238, картоплі — 1996, цукр. буряків — 2386. Залізниць — 6,8 тис. *км*; судноплавство — по Дунаю. Грошова одиниця — австрійський шилінг; 100 австрійських шилінгів = 4,12 крб. (1976).

АВСТРОМАРКСИЗМ — різновид *опортунізму*. А. виник у 90-х рр. 19 ст. як система поглядів лідерів Соціалістичної партії Австрії (О. Бауера, М. Адлера та ін.) і на поч. 20 ст. склався в політ. течію. Австромарксисти проповідували реформістські ідеї «мирної соціалізації» капіталістичної економіки, класового миру, заперечували закономірності суспільного розвитку і виводили необхідність перемоги соціалізму з моральних норм. У нац. питанні ідеологи А. висунули бурж.-націоналістичну програму «*культурно-національної автономії*». В галузі філософії австромарксисти взяли на озброєння неокантіанство і махізм. Особливістю А. є прикриття непролетарської антинаукової ідеології і політики марксистською термінологією. Нищівну критику А. дав В. І. Ленін, який писав, що лідери австр. соціал-демократії виявилися реакціонерами, захисниками найгіршого опортунізму і соціал-зрадництва (Повне зібрання творів, т. 41, с. 4). Положення А. взяли на озброєння сучасні проповідники *антикомунізму*.

АВТА́РКІЯ (грец. αὐτάρκεια — самовдоволення) — політика господарського відособлення, створення замкнутого самодостатнього господарства в межах окремої капіталістичної країни або групи країн, спрямована на максимальне обмеження *імпорту* при одночасному стимулюванні *експорту* товарів і капіталу. В епоху імперіалізму великі капіталістичні д-ви, щоб забезпечити себе необхідними запасами стратегічної сировини і матеріалів, включають у сферу свого впливу або приєднують збройною силою інші, гол. чином аграрні країни, багаті на цю сировину, під приводом створення самодостатнього «господарського простору». А.— одна з осн. доктрин *колоніалізму*, зовнішньої політики фашистської Німеччини, тепер *неоколоніалізму*.

АВТЕНТИ́ЧНИЙ ТЕКСТ (грец. αὐθεντικός — справжній) — у міжнародному праві текст міжнародного договору, що розглядається договірними сторонами як достовірний. Тексти договорів, викладені кількома мовами, оголошуються рівно автентичними.

АВТОКЕФА́ЛЬНА ЦЕ́РКВА (від грец. αὐτός — сам і κεφαλή — голова) — в православ'ї адміністративно незалежна церква. А. ц. є (1974): Албанська, Александрійська, Американська, Антіохійська, Болгарська, Елладська (Греція), Грузинська, Єрусалимська, Кіпрська, Константинопольська, Польська, Румунська, Руська, Сербська, Чехословацька. В 1919—30 і в роки тимчасової нім.-фашистської окупації (1941—44) на Україні націоналістична контрреволюція створила Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), яка мала відкрито антирадянський характер. На території Радянської України остаточно припинила свою діяльність після вигнання нім.-фашистських окупантів. Існує в Канаді і ФРН, веде антикомуністичну діяльність.

АВТОКРА́ТІЯ (грец. αὐτοκράτεια — самовладдя) — в експлуататорській державі необмежене й безконтрольне повновладдя однієї особи. Найтиповіша форма А.— абсолютна монархія (див. *Абсолютизм*). Формою А. є фашистська диктатура, тобто політ. режим, для якого характерна необмежена влада «вождя». Див. також *Авторитаризм, Тоталітаризм*.

АВТОНО́МІЯ (грец. αὐτονομία — незалежність) — самоврядування певної частини держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом (конституцією). А. в СРСР здійснюється у двох формах: А. п о л і т и ч н а (*Автономна Радянська Соціалістична Республіка*) і А. а д м і н і с т р а т и в н а (*автономна область, національний округ*).

АВТОНО́МНА О́БЛАСТЬ — в СРСР область, що входить до *союзної радянської соціалістичної республіки* або краю на засадах адміністративної автономії і відрізняється національним складом населення та особливостями його побуту. А. о. користується самоврядуванням у внутрішніх справах. Органами держ. влади і держ. управління А. о. є Рада депутатів трудящих і виконавчий комітет, який вона обирає. В СРСР (1975) є 8 А. о.: в РРФСР — Адигейська, Горно-Алтайська, Єврейська, Карачаєво-Черкеська, Хакаська; в Аз.РСР — Нагірно-Карабахська; в Груз.РСР — Південно-Осетинська; в Тадж. РСР — Горно-Бадахшанська. Кожна А. о. незалежно від кількості населення обирає до Ради Національностей Верховної Ради СРСР 5 депутатів.

АВТОНО́МНА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (АРСР) — радянська соціалістична республіка, що входить до складу *союзної радянської соціалістичної республіки* на засадах політичної автономії. Кожна АРСР має свою конституцію, найвищі органи держ. влади — Верховну Раду АРСР і Президію Верховної Ради АРСР, уряд — Раду Міністрів АРСР, Верховний Суд АРСР. В СРСР (1975) є 20 АРСР: у складі РРФСР — Башкирська, Бурятська, Дагестанська, Кабардино-Балкарська, Калмицька, Карельська, Комі, Марійська, Мордовська, Північно-Осетинська, Татарська, Тувинська, Удмуртська, Чечено-Інгушська, Чуваська і Якутська; в складі Аз.РСР — Нахічеванська; в складі Груз.РСР — Абхазька і Аджарська; в складі Уз.РСР — Каракалпацька. Кожна АРСР обирає до Ради Національностей Верховної Ради СРСР 11 депутатів.

АВТОРИТАРИ́ЗМ (від лат. autoritas — влада, вплив) — антидемократичний принцип організації політичної влади. Характеризується відсутністю або фіктивністю демократичних інституцій, зосередженням у руках однієї особи або невеликої групи осіб необмеженої влади, що спирається на військ.-каральний апарат, на соціальну й націоналістичну демагогію. Див. також *Автократія, Фашизм*.

АВТОРИТЕ́Т (від лат. autoritas — влада, вплив) — 1) Загальновизнаний вплив, що його справляють на переконання і поведінку людей певна особа, група людей чи соціальний інститут, завдяки їхнім особливостям і заслугам. Розрізняють економічний, правовий, політичний, моральний, науковий та ін. А. відповідно до форм його вияву в різних сферах суспільного життя. 2) П е р е н о с н о — особа, що користується загальним визнанням, впливом.

АВУА́РИ (франц. avoir — майно, власність) — 1) Різні активи (гроші, чеки, векселі, перекази, акредитиви), за рахунок яких можна провести платежі та погасити зобов'язання їхніх власників. 2) Засоби банку (його каса, рахунки в інших банках, цінні папери, що можуть бути

легко реалізовані, векселі тощо), які є на його рахунках у закордонних банках в іноземній валюті.

АГЕНТСТВО (від лат. agens, род. відм. agentis — діючий) — 1) Організація, що виконує певні доручення інших установ або громадян. 2) Представництво, відділення якої-небудь установи, підприємства. 3) Установа, що збирає і подає інформацію в пресу, на радіо, телебачення.

АГЕНТСТВО ПРЕСИ —організація, яка збирає, обробляє і постачає інформацію (на договірних началах) газетам, журналам, радіо, телебаченню, урядовим установам і громадським організаціям. У капіталістичних країнах А. п.— звичайно приватні підприємства, іноді — орг-ції з приватними і держ. капітальними вкладами, рідше — офіційні держ. органи. В соціалістичних країнах А. п.— держ. або громадські орг-ції. В СРСР центр. інформаційним органом є *Телеграфне агентство Радянського Союзу* (ТАРС) і його органи в союзних республіках, зокрема *Радіотелеграфне агентство України* (РАТАУ), громадське *Агентство преси Новини* (АПН). Серед найбільших А. п. соціалістичних країн—*Польське агентство преси, Угорське телеграфне агентство, АДН* у Німецькій Демократичній Республіці. Завдання А. п. в СРСР та інших соціалістичних країнах — забезпечувати пресу, радіомовлення і телебачення своєї країни й світову пресу достовірною інформацією про будівництво соціалізму й комунізму, про внутрішню політику КПРС і Радянської держави, про міжнар. події, про *соціалістичну співдружність*, про боротьбу за мир і міжнар. співробітництво, за свободу і незалежність народів.

Найважливіші А. п. капіталістичних країн: *Рейтер* (Великобританія), *Франс пресс* (Франція), *Ассошіейтед пресс* і Юнайтед пресс інтернейшенал (США) та ін. А. п. капіталістичних країн пов'язані з монополіями й правлячими колами і відіграють важливу роль у системі засобів масової інформації та політ. пропаганди імперіалізму.

АГЕНТСТВО ПРЕСИ НОВИНИ (АПН) — радянська громадська інформаційна організація. Засн. 1961. АПН має своїм завданням сприяти розвиткові й зміцненню довіри та дружби між народами шляхом поширення правдивої інформації про СРСР за кордоном і ознайомлювати радянську громадськість з життям народів зарубіжних країн. Агентство має відділення й кореспондентські пункти в усіх союзних республіках, зокрема в УРСР, в 93 країнах світу, випускає книги, бюлетені та іншу літературу. АПН співробітничає з 60 міжнар. і нац. інформаційними агентствами, 63 видавничими фірмами, 70 телеорганізаціями і 50 радіокомпаніями та ін. органами інформації 110 країн. Агентство видає за кордоном 56 мовами 51 журнал, 10 газет і 190 прес-бюлетенів. Центр — у Москві.

АГІТАЦІЯ (лат. agitatio — приведення в рух, спонукання) — один із засобів політичного впливу на маси, ідеологічна зброя боротьби класів та їхніх партій. А. проводиться за допомогою поширення певних ідей і лозунгів, які спонукають маси до активних дій. А. завжди має класовий характер. А. здійснюється шляхом бесід, виступів на мітингах і зборах, використання засобів масової інформації, образотворчого мистецтва, політ. і художньої літератури. В сучас. умовах політ. А., як і *пропаганда*, будується на базі широкої й систематичної інформації трудящих про політ., екон. і культ. життя СРСР та про міжнар. становище. КПРС використовує політ. А. як один з могутніх засобів комуністичного виховання трудящих, підвищення їхньої політичної свідомості, мобілізації їх на виконання завдань комуністичного будівництва. Див. також *Агітація виборча.*

АГІТАЦІЯ ВИБОРЧА — в СРСР сукупність заходів, за допомогою яких забезпечується широке обговорення політичних, ділових і особистих якостей кандидатів у депутати *Рад депутатів трудящих*, а також кандидатів у народні судді. Гарантується свободами, проголошеними Конституцією СРСР та конституціями союзних і автономних республік.

АГІТКОЛЕКТИВИ — колективи агітаторів, які створюються первинними партійними організаціями підприємств, радгоспів, колгоспів, установ і закладів для проведення агітаційної роботи. А. відіграють важливу роль у піднесенні комуністичної свідомості мас, спрямуванні їхніх зусиль на здійснення рішень Комуністичної партії і Радянського

уряду, підготовці й проведенні важливих політ. кампаній (вибори *Рад депутатів трудящих* та ін.).

АГІТПУНКТ — політико-освітній заклад, створений для проведення масово-політичної роботи серед населення. Вперше організовані за постановою Ради робітничої і селянської оборони РРФСР 1919. А. обслуговується *агітколективом* (одним або кількома).

АГНОСТИЦИЗМ (від грец. ἄγνωστος — непізнаванний) — філософське вчення, яке заперечує можливість пізнання сутності речей і закономірностей розвитку дійсності. Соціальні причини А. криються в намаганні примирити науку й релігію, в чому зацікавлені консервативні сили антагоністичного суспільства.

АГРАРІЇ (від лат. agrarius — земельний) — 1) Великі землевласники, поміщики. 2) Члени аграрних політичних партій, які захищають інтереси великих землевласників.

АГРАРНА КРИЗА — економічна криза надвиробництва в сільському господарстві капіталістичних країн; проявляється в нагромадженні нереалізованих запасів сільськогосподарської продукції, падінні фермерських цін на неї, зменшенні фермерського чистого доходу, скороченні обсягу виробництва. Наслідком А. к. є падіння заробітної плати с.-г. робітників, зростання *безробіття*, розорення маси дрібних і середніх с.-г. виробників, посилення *аграрного перенаселення*. А. к. не мають точно визначених періодів, відзначаються тривалістю. Причиною А. к., як і екон. кризи взагалі, є суперечність між суспільним характером виробн. і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів. На сучасному етапі А. к. охоплено більшість розвинутих капіталістичних країн. Зокрема, значних масштабів вона досягла в країнах *Європейського економічного товариства*, які намагалися знайти вихід з А. к. за допомогою аграрної інтеграції. Проте масові виступи селян країн цього об'єднання, загострення конкурентної боротьби між його учасниками свідчать про неспроможність капіталістичної системи ліквідувати А. к. Фактично спільний аграрний ринок товариства розпався на нац. ринки. В кінцевому підсумку А. к. поглиблює *загальну кризу капіталізму*.

АГРАРНА ПАРТІЯ Австралійського Союзу — заснована 1916. Виражає інтереси великих землевласників і скотарів, а також представників груп фін. капіталу, зв'язаних з с. г. Утворює коаліцію з *Ліберальною партією*. В 1949—72 ця коаліція перебувала при владі. В грудні 1975 блок А. п. і Ліберальної партії здобув перемогу на парламентських виборах. Лідер партії — Дж. Антоні. Друкований орган — газета «Кантрімен» («Сільський житель»).

АГРАРНА ПОЛІТИКА — сукупність заходів, які здійснює держава в галузі аграрних відносин, пов'язаних з володінням і користуванням землею як основним засобом виробництва в сільському господарстві; складова частина загальної *економічної політики* держави. Мету й спрямованість А. п. визначає характер панівного суспільного ладу і держ. влади в країні. За *капіталізму* А. п. здійснюється в інтересах великих землевласників, капіталістів та монополістичних об'єднань і спрямована на витіснення й розорення дрібних с.-г. виробників. А. п. соціалістичних д-в спрямована на зміцнення *союзу робітничого класу і селянства*, розв'язання *аграрного питання* на користь трудящого селянства і всього суспільства. Див. *Аграрна політика КПРС*.

АГРАРНА ПОЛІТИКА КПРС — невід'ємна складова частина *економічної політики* Комуністичної партії, спрямованої на створення *матеріально-технічної бази комунізму*, вдосконалення суспільних відносин, розвиток соціалістичного способу життя, дальше піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. А. п. КПРС побудована на засадах марксизму-ленінізму, на ленінських положеннях з аграрного питання. В її основу покладено марксистсько-ленінське вчення про *союз робітничого класу і селянства* при керівній ролі робітничого класу, *кооперативний план В. І. Леніна*, на базі якого було здійснено *колективізацію* с. г. Принципові засади сучас. аграрної політики партії, розроблені Березневим (1965) пленумом ЦК КПРС, дістали дальший розвиток у рішеннях Травневого (1966), Жовтневого (1968), Липневого (1970) пленумів ЦК КПРС, XXIII—XXV з'їздів партії, працях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, де узагальнено досвід

багатогранної діяльності партії, вказані шляхи і перспективи розвитку сільського г-ва. Життя повністю підтвердило курс, визначений Березневим (1965) пленумом ЦК КПРС. У відповідності з його рішеннями було розроблено і здійснено важливі заходи екон. порядку. В травні 1974 ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову про дальший розвиток с. г. Нечорноземної зони РРФСР. За своїм значенням і масштабами програма робіт у Нечорнозем'ї, як і освоєння цілинних та перелогових земель, є значним кроком у здійсненні А. п. КПРС. Величезне політ., екон. і соціальне значення має прийнята у червні 1976 постанова ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції». В А. п. КПРС знайшли практичний вияв ленінська ідея єдності розвитку продуктивних сил і соціально-екон. відносин, *економічна стратегія КПРС*, що, як відзначив XXV з'їзд КПРС, виходить з вищої, довгострокової мети — неухильного піднесення матеріального і культурного рівня народу. Керуючись цим, партія тримає курс на вирішення взаємозв'язаних виробничо-технічних, екон. і соціально-політ. завдань розвитку с. г., на органічне поєднання досягнень *науково-технічної революції* з перевагами соціалістичної системи господарства. А. п. КПРС визначає гол. напрями розвитку с. г.: вдосконалення системи екон. відносин, створення найсприятливіших умов, які забезпечували б оптимальне поєднання інтересів держави і заінтересованості працівників с. г. у підвищенні виробн., розширене відтворення в *колгоспах* і *радгоспах*, їх дальше екон. зміцнення, переведення с. г. на сучасну індустріальну базу, послідовне здійснення курсу на інтенсифікацію, прискорення *науково-технічного прогресу* в с. г., зміцнення матеріально-технічної бази с. г., широке впровадження комплексної механізації й автоматизації, електрифікації, хімізації, здійснення довгострокової програми меліорації, перетворення с.-г. праці на різновид індустріальної, вдосконалення форм організації виробн., поліпшення управління сільським г-вом, здійснення системи соціальних заходів, спрямованих на значне підвищення рівня життя трудівників села. Одним з найважливіших напрямів А. п. КПРС, якому партія надає планомірного характеру, є курс на всебічний розвиток спеціалізації і концентрації колгоспно-радгоспного виробн. на базі *міжгосподарського кооперування* й *аграрно-промислової інтеграції*, удосконалення організаційних форм управління, а також сучасних досягнень науки і передової практики. В умовах здійснення цього курсу значно зростають вимоги до кадрів, їх кваліфікації, здатності забезпечити високий тех. рівень роботи спеціалізованих підприємств індустріального типу. А. п. КПРС, виходячи з завдань розвитку *єдиного народногосподарського комплексу СРСР*, враховує інтереси всіх союзних республік і країни в цілому. Завдяки послідовному здійсненню ленінської А. п. КПРС с. г. країни перетворюється на високорозвинутий сектор соціалістичної економіки. Науковість і реалістичність А. п. КПРС, її мобілізуюча сила підтверджується досягнутими результатами в галузі с. г. За роки, які минули після Березневого (1965) пленуму ЦК КПРС, виробництво с.-г. продукції на одного жителя зросло майже на чверть, хоч населення країни за цей час збільшилося на 23 млн. чол. Енергетичні потужності с. г. за цей період подвоїлися, майже в 3 рази більше стало одержувати село мінеральних добрив, введено понад 14 млн. *га* меліоративних земель. У дев'ятій п'ятирічці, незважаючи, що протягом двох років більшість районів країни уразила найжорстокіша посуха, зростання с.-г. виробництва тривало. Середньорічний обсяг с.-г. продукції збільшився порівняно з восьмою п'ятирічкою на 13%, в т. ч. у суспільному секторі — на 17%. Підвищилися врожайність зернових та інших с.-г. культур, продуктивність тваринництва. Зросла в 1,6 раза продуктивність праці в колгоспах і радгоспах. Значно збільшилися реальні доходи колгоспників і працівників радгоспів, поліпшилося соціальне забезпечення і культурно-побутове обслуговування сільського населення, підвищився рівень загальноосвітньої і професійної підготовки трудівників села. Істотні зрушення в розвитку с. г.— один з найбільших екон. і політ. підсумків діяльності партії за останні роки.

Результати, досягнуті в цій галузі, є важливою умовою, що дала змогу висунути як головне завдання партії значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. У відповідності з А. п. КПРС партія визначила осн. завдання с. г. у *десятому п'ятирічному плані* розвитку нар. г-ва. Вони, як підкреслено у документах XXV з'їзду партії, постанові ЦК КПРС про дальший розвиток спеціалізації і концентрації с.-г. виробн. на базі міжгосп. кооперування та агропром. інтеграції, полягають у поступальному піднесенні і якісному перетворенні с.-г. виробн., в тому, щоб забезпечити дальше зростання і більшу незалежність с. г. від погодних умов, всемірне підвищення ефективності землеробства і тваринництва для більш повного задоволення потреб населення у продуктах харчування і пром-сті у сировині, для створення необхідних держ. резервів с.-г. продукції. Заходи, схвалені XXV з'їздом партії по дальшому піднесенню с. г., зазначено в постанові ЦК КПРС, мають здійснюватися за розробленими науково обгрунтованими і конкретними планами, з урахуванням місцевих умов, наявного практичного досвіду, не допускаючи при цьому поспіху, перескакування через етапи і перегинів. Необхідно вести справу раціонально, економічно грамотно, з урахуванням всіх сторін і наслідків здійснюваної роботи. Втілення у практику накреслень партії сприятиме поступовому створенню умов для зближення колгоспно-кооперативної власності з державною і злиття їх у перспективі в загальнонародну власність, дальшому подоланню відмінностей між містом і селом, справі комуністичного будівництва.

АГРА́РНЕ ПЕРЕНАСЕ́ЛЕННЯ — прихована форма *безробіття* в сільському господарстві за капіталізму; одна з форм *відносного перенаселення*. Виникає внаслідок розорення капіталом осн. мас трудового селянства. Прихований характер А. п. виявляється в тому, що розорені селяни, дрібні товаровиробники, залишаючись формально самостійними господарями, не знаходять собі застосування ні в с. г., ні в пром-сті. По суті, існує лише видимість їх зайнятості, оскільки вони не мають можливості повністю застосувати свою працю.

АГРА́РНЕ ПИТА́ННЯ — питання про суспільні відносини, класи та класову боротьбу на селі, пов'язане з володінням і користуванням землею як основним засобом виробництва в сільському господарстві. Зміст А. п. залежить від характеру суспільних відносин. В умовах капіталізму А. п. пов'язане з шляхами й методами ліквідації докапіталістичних (феодальних, а в деяких відсталих країнах і дофеодальних) виробничих відносин в с. г. Капіталізм підпорядковує с. г. загальним законам капіталістичного розвитку; як і в пром-сті, він викликає конкурентну боротьбу, витіснення дрібного виробника великим, призводить до розшарування селянства на с.-г. пролетарів, напівпролетарів, дрібне селянство, середняків і куркулів. Поглиблюється протилежність між містом і селом, посилюється експлуатація трудящих села, зростає т. з. *аграрне перенаселення*, загострюється класова боротьба на селі. Існують два види класових суперечностей: між усім селянством і класом поміщиків (загальнодемократична боротьба всього селянства за розв'язання А. п.) і всередині селянства (між куркульством та іншими верствами селянства). За імперіалізму А. п. ще більше загострюється. Прискорюється процес зрощування фін. капіталу і великого землеволодіння. *Державно-монополістичний капіталізм* пристосовує велике виробн. у с. г. до своїх потреб, дедалі повніше оволодіває с.-г. галуззю економіки, посилює експлуатацію селян і фермерів. В умовах бурж. ладу централізація і концентрація с. г. відбувається за рахунок життєвих інтересів мільйонів дрібних і середніх селян, їх розорення і масового витіснення з с. г. Прискорюється процес соціально-екон. диференціації, занепаду переважної більшості селянства й фермерства, перетворення їх у найманих робітників. У 1951—73 у США розорилося 2,8 млн. фермерів. За прогнозами бурж. економістів з 10 млн. селян, зайнятих у с. г. країн «Спільного ринку», до 1980 залишиться бл. п'яти млн.; міністерство с. г. США вважає, що кількість амер. ферм до згаданого часу зменшиться в 10 раз. Особливо тяжке становище трудящих селян у колоніальних і залежних країнах, де капіталістична експлуатація переплітається з феодаль-

ною. В країнах, що розвиваються, А. п. відзначається особливою гостротою. В більшості з них с. г. становить гол. галузь нац. економіки. Розв'язання А. п. тут тісно переплітається з боротьбою за екон. незалежність, проти імперіалізму і неоколоніалізму. Послідовно революційне розв'язання А. п. забезпечують аграрні програми марксистсько-ленінських партій, які є складовою частиною загальної програми боротьби за *диктатуру пролетаріату* і побудову соціалістичного суспільства. Надійним союзником і керівником селянства в цій боротьбі є пролетаріат на чолі з його авангардом — комуністичними і робітничими партіями. В СРСР та інших соціалістичних країнах А. п. розв'язане. Тут ліквідовано поміщицьке і капіталістичне землеволодіння та здійснено соціалістичну перебудову сільського господарства (див. *Аграрна політика КПРС, Аграрні реформи, Колективізація сільського господарства, Кооперативний план В. І. Леніна*).

АГРА́РНІ РЕФО́РМИ — перетворення системи землеволодіння й землекористування, здійснювані державою. Соціальна спрямованість А. р. визначається характером суспільного і держ. ладу. В бурж. країнах А. р. проводяться для організації с. г. на капіталістичній основі, розвитку капіталізму на селі, відвернення сел. мас від боротьби за землю. Як правило, такі А. р. не зачіпають корінних інтересів поміщиків, бо відчуження у них частини землі здійснюється на умовах викупу. А. р. в капіталістичних країнах ведуть до швидкого розшарування селянства, обезземелювання значної частини його і концентрації земель у руках невеликої частини найбагатших землевласників. Проведення А. р. в країнах, що розвиваються, нерозривно пов'язане з нац.-визвольним рухом і є необхідною умовою подолання екон. відсталості, забезпечення їхньої політ. та екон. незалежності. У більшості з них А. р. проводяться на основі часткового обмеження власності на землю великих феодалів, відбуваються викуп земель у поміщиків і зосередження їх у багатих селян. У країнах, що обирають *некапіталістичний шлях розвитку*, А. р. супроводяться ліквідацією великого поміщицького землеволодіння, а також земельної власності іноземних монополій і плантаторів, розподілом землі серед селян з наступним впровадженням різних форм кооперування і створенням держ. с.-г. підприємств. А. р. в інтересах широких мас трудового селянства було здійснено в усіх соціалістичних країнах. Характерною рисою А. р., проведеної в СРСР, була *націоналізація* всіх земель з конфіскацією земель великих землевласників, ліквідація приватної власності на землю, що привело до ліквідації всіх форм експлуатації селян і зміцнення *союзу робітничого класу і селянства*. Націоналізація землі була також проведена 1921—24 в МНР. Ці заходи є найрадикальнішою основою для соціалістичної перебудови сільського господарства.

В інших країнах Європи й Азії, що стали на шлях соціалізму, націоналізація земель була проведена частково і стосувалася великого поміщицького землеволодіння, лісових масивів, водних ресурсів. Значну частину земель, відібраних у великих землевласників, було передано трудящим селянам. У більшості соціалістичних країн (напр., Румунії, Чехословаччині, Болгарії) передбачалась незначна виплата за одержану землю. На Кубі та в деяких інших країнах здійснювалася політика обмеження і поступового витіснення капіталістичних елементів у с. г., зокрема шляхом встановлення максимальних розмірів земельних ділянок. А. р. в соціалістичних країнах відкрили шлях для широкого кооперування селянства та організації сучас. соціалістичних с.-г. підприємств.

АГРА́РНО-ПРОМИСЛО́ВА ІНТЕГРА́ЦІЯ — в СРСР процес органічного поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва, який здійснюється в результаті *аграрної політики КПРС* в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін глибоко розкрили істор. етапи поділу праці між пром-стю та землеробством і теоретично довели неминучість поєднання їх в умовах комуністичних суспільних відносин. З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, заміною приватної власності суспільною з'явилася можливість планомірного зближення с. г. з пром-стю аж до органічного поєднання їх. Цей процес значно прискорився після Березне-

вого (1965) пленуму ЦК КПРС, що розробив курс партії на всемірну інтенсифікацію с. г. на основі зміцнення матеріально-технічної бази, переведення його на сучасну пром. основу, піднесення темпів *науково-технічного прогресу*. На сучас. етапі важливу роль у розвитку соціалістичного с. г., його інтенсифікації, розв'язанні соціальних завдань, накреслених Програмою КПРС, XXV з'їздом КПРС, відіграє спеціалізація і концентрація виробн. на базі *міжгосподарського кооперування* і аграрно-промислової інтеграції. А.-п. і. здійснюється шляхом розвитку виробничо-екон. зв'язків як між підприємствами, що належать до однієї форми власності (радгосп — завод), так і між підприємствами, які належать до різних форм власності (між радгоспами і колгоспами, держ. і кооперативними підприємствами). Ці зв'язки всемірно посилюються з створенням різних форм аграрно-пром. об'єднань і виробничих комплексів. А.-п. і. сприяє підвищенню ефективності с.-г. виробн., поліпшенню управління та організації його, ширшому застосуванню комплексної механізації, меліорації та хімізації, прискоренню обороту продукту, скороченню витрат, тобто забезпеченню раціонального відтворного процесу — виробн., переробки, зберігання, транспортування і реалізації продукції споживачеві з метою своєчасного і повного задоволення його потреб. У розвитку А.-п. і., вказувалось на XXV з'їзді КПРС, закладені великі можливості швидкого зростання обсягів с.-г. виробн., його ефективності, підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції. Про це свідчить досвід Молдавії, України, Білорусії, ряду областей РРФСР та досвід деяких інших республік. У зв'язку з величезним нар.-госп. значенням А.-п. і. партія приділяє постійну увагу цьому прогресивному процесові. У постанові ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» (червень 1976) підкреслено, що науково-технічний прогрес, створення в с. г. великих спеціалізованих організацій, підприємств і об'єднань (в СРСР їх бл. 6 тис.; з них майже половина діє в УРСР) забезпечують сприятливі передумови для дальшого розвитку А.-п. і. Цей процес, якому партія надає планомірного характеру, повинен супроводитися дальшим поглибленням поділу праці між господарствами, ще вищим рівнем спеціалізації і кооперування, встановленням прямих зв'язків між с. г. і пром-стю. В результаті поступово створяться умови для зближення колгоспно-кооперативної власності з державною і злиття їх, у перспективі, в загальнонародну власність, прискориться розвиток щодо перетворення с.-г. праці на різновид індустріальної, подолання істотних відмінностей між містом і селом. В ході розвитку міжгосп. кооперування і А.-п. і., переведення с. г. на індустріальну основу буде неухильно підвищуватися роль робітничого класу, соціалістичної промисловості. Здійснення А.-п. і. є однією з найважливіших складових частин комплексної програми КПРС по розвитку сільського господарства.

АГРАРНО-ПРОМИСЛОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ — господарське формування, що включає комплекс сільськогосподарських підприємств, поєднаних, як правило, територіально, організаційно і технологічно з промисловими підприємствами по переробці сільськогосподарської сировини, а також обслуговуючих, часто торговельних та інших організацій. Підприємства, що входять в об'єднання, зберігають свою фін. самостійність. Екон. умови для створення таких об'єднань складаються в процесі поглиблення спеціалізації с. г. на виробн. певних видів сировини і при наявності великих спеціалізованих с.-г. підприємств. Створення таких об'єднань дає можливість ефективно переробляти малотранспортабельну сировину, особливо ту, яка швидко псується, раціональніше використовувати трудові ресурси в умовах сезонності с.-г. робіт. В СРСР створенню і дальшому розвитку А.-п. о., як нової форми організації виробн., надається особливо великого значення. В Основних напрямах розвитку народного господарства на 1976—1980 роки передбачено ще активніше провадити цей курс, всемірно сприяти цьому прогресивному процесові. А.-п. о. створюються майже у всіх галузях по виробн. і переробці с.-г. сировини. Найпоширенішими А.-п. о. на Україні є ефіроолійні, плодоовочеконсервні, виноградарсько-виноробні та інші. Див.

також *Аграрно-промислова інтеграція.*

АГРА́РНО-ПРОМИСЛО́ВИЙ КО́МПЛЕКС — сукупність галузей народного господарства, пов'язаних між собою специфічними формами господарських відносин, що виробляють продукти харчування (та інші с.-г. товари) і постачають ними населення; виробляють засоби виробн. для с. г. і обслуговують його. Формування А.-п. к. можливе лише при високому рівні *усуспільнення виробництва.* Воно пов'язане з *науково-технічною революцією,* яка вимагає максимальної комплексності й пропорційності розвитку залежних між собою галузей і сфер нар. г-ва промислово розвинутих країн. Створення А.-п. к. в СРСР відіграє велику роль у дальшому розвитку продуктивних сил країни, безпосередньо впливає на галузеву і територіальну структуру нар. г-ва, сприяє поглибленню спеціалізації і концентрації пром. і с.-г. виробн., кращому використанню сировинних і трудових ресурсів, переведенню с.-г. виробн. на індустріальну основу, що в кінцевому підсумку веде до підвищення ефективності суспільного виробн., розв'язанню соціальних проблем на селі. На XXV з'їзді КПРС наголошувалось на дальшому вдосконаленні і поліпшенні виробничо-економічного співробітництва с. г. з тими галузями пром-сті, які з ним безпосередньо зв'язані, на збереженні єдиного загальнодерж. підходу до розвитку всього А.-п. к. Найважливішою низовою формою організації виробництва і екон. зв'язків у А.-п. к. є *аграрно-промислові об'єднання.* Див. *Аграрно-промислова інтеграція.*

АГРЕМА́Н (франц. agrément — згода) — попередня згода держави прийняти певну особу як главу дипломатичного представництва іншої держави. На членів персоналу дипломатичного представництва А. не запитують. Згода д-ви на їхнє прийняття визначається видачею дипломатичної візи.

АГРЕ́СІЯ (лат. aggressio — напад) — застосування сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації), несумісне з Статутом ООН. Найнебезпечнішою формою А. є збройна (пряма) А., яка за сучас. міжнар. правом є одним з найтяжчих міжнар. злочинів. Існують поняття посередньої, економічної та ідеологічної А. Ініціатива заборони А., засудження її як міжнар. злочину належить Радянській д-ві, яка ще в ленінському Декреті про мир, прийнятому 2-м Всерос. з'їздом Рад 1917, вперше в історії проголосила агресивну війну найбільшим злочином проти людства, а боротьбу за викоренення таких воєн — однією з осн. цілей радянської зовнішньої політики. Принцип заборони А. і відповідальності за неї набув після 2-ї світової війни загального визнання. Статут ООН зобов'язав д-ви утримуватися від А., визначив злочинність А. та встановив відповідальність за неї. Уряди імперіалістичних д-в, складовою частиною політики яких є А., не раз протягом останніх десятиліть розв'язували А. (А. США у Кореї і В'єтнамі, проти Лівану, Домініканської Республіки; А. Великобританії, Франції, Ізраїлю проти Єгипту; А. Ізраїлю проти араб. країн; А. Південно-Африканської Республіки проти Анголи). Ведучи постійну і наполегливу боротьбу проти агресивних воєн, СРСР ще 1933, а згодом в *Організації Об'єднаних Націй* виступив з ініціативою розробки визначення А. і спільно з соціалістичними д-вами та всіма прогресивними силами активно добивався прийняття такого визначення А., яке б грунтувалося на Статуті ООН і сприяло запобіганню актам А. *Генеральна Асамблея ООН* на своїй XXIX сесії (1974) прийняла визначення А., що складається з 8 статей і містить загальне формулювання поняття А., критерії його кваліфікації, примірний перелік дій, що кваліфікуються як А., закріплення принципу відповідальності за А. Поряд з урахуванням елементу першості (встановлення того, хто першим почав воєнні дії) передбачаються закріплені в Статуті ООН повноваження Ради Безпеки щодо встановлення наявності акту А. в кожному конкретному випадку на основі всестороннього врахування відповідних обставин. Принципову політику СРСР щодо А. викладено в *Програмі миру,* виробленій XXIV з'їздом КПРС, і програмі дальшої боротьби за мир і міжнар. співробітництво, прийнятій XXV з'їздом КПРС,— вести рішучу боротьбу проти імперіалізму, давати тверду відсіч підступам і диверсіям агресорів,

протиставляти агресивній політиці імперіалістичних кіл політику активного захисту миру, загального і повного роззброєння.

«АГРОМАШ» — спільне болгаро-угорсько-радянське товариство по співробітництву та координації технічного розвитку й виробництва машин і агрегатів для механізації садівництва, овочівництва й виноградарства та для збуту овочів і фруктів. Почав функціонувати з березня 1965. СРСР бере участь з 1968. «А.» діє на основі принципів *міжнародного соціалістичного поділу праці.* Загальне керівництво товариством здійснює Правління, до складу якого входять уповноважені представники країн — членів «Агромашу».

АДВЕНТИСТИ (від лат. adventus — пришестя) — прихильники християнської секти. Відображають ідеологію дрібної буржуазії, своїм віровченням сіють занепадницькі настрої, відривають віруючих від розв'язання злободенних соціальних питань. Секта А. виникла в 30-х рр. 19 ст. в США, розпалася на ряд напрямів і поширилася в багатьох країнах світу. Центр всесвітньої орг-ції А.— у Вашінгтоні.

АДЕНДУМ (лат. addendum — те, що має бути додане) — додаток до договору, що змінює або доповнює ті чи інші умови його.

АДЕПТ (лат. adeptus — той, хто досяг) — 1) Посвячений у таємниці якогось вчення, секти тощо. 2) П е р е н о с н о — ревний послідовник якоїсь ідеї, вчення.

АДЖЕРПРЕС (румунське Agerprés, скорочення від Agenţie românǎ de présǎ — Румунське агентство преси) — інформаційне агентство Соціалістичної Республіки Румунії. Засн. 1949 при Раді Міністрів Румунії. Має відділення в 18 країнах світу. Центр — у Бухаресті.

АДМІНІСТРАТИВНО - ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ, а д м і н і с т р а т и в н о - т е р и т о р і а л ь н и й у с т р і й — зумовлений класовою суттю, завданнями й функціями держави поділ її території на певні частини (адміністративно-територіальні одиниці) з метою організації управління на місцях. А.-т. п. в СРСР здійснюється відповідно до завдань і функцій Радянської д-ви. В СРСР (1975) існують такі основні адм.-тер. одиниці: край, область, район, місто, селище, село (станиця, деревня, хутір, кишлак, аул).

АДМІНІСТРАЦІЯ (лат. administratio — управління) — 1) В широкому розумінні — вся діяльність держави в галузі управління. В СРСР загальнодерж. А. становлять виконавчі й розпорядчі органи, діяльність яких визначено Конституцією СРСР, конституціями союзних і автономних республік. 2) Службові особи, які керують установою або підприємством.

АДН (нім. ADN; Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst) — державне інформаційне агентство Німецької Демократичної Республіки. Засн. 1946. Має відділення в багатьох країнах світу. Зв'язане угодами з 68 інформаційними і фотоагентствами світу. Центр — у Берліні.

АЖІОТАЖ (франц. agiotage) — 1) Спекулятивна гарячка на капіталістичних *біржах* і ринках. 2) П е р е н о с н о — збудження, боротьба інтересів навколо будь-якої справи, питання.

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (А з е р б а й д ж а н) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 28.IV 1920. Пл. 86,6 тис. *км²*. Нас. 5700 тис. чол. (1976); азербайджанці — 73,8% (1970). Столиця — м. Баку (1406 тис. чол., 1976). Великі міста: Кіровабад, Сумгаїт та ін. Включає Нахічеванську АРСР (утворена 9.II 1924, пл. 5,5 тис. *км²*, нас. 228 тис. чол., столиця — м. Нахічевань, 36 тис. чол.) та Нагірно-Карабахську а. о. (утворена 7.VII 1923, пл. 4,4 тис. *км²*, нас. 154 тис. чол., адм. центр — м. Степанакерт, 33 тис. чол.). Аз.РСР — суверенна *соціалістична* д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності й рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз РСР. Діючу Конституцію Азербайджанської РСР затверджено 14.III 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Аз.РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Аз.РСР — Раду Міністрів Аз.РСР. Верховну Раду республіки (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 400 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Аз. РСР — К. А. Халілов. Голова Ради Міністрів Аз. РСР — А. І. Ібрагімов. *Комуністичну партію Азербайджану* створено 1920; на 1.I 1976 вона налічувала 276 508 членів

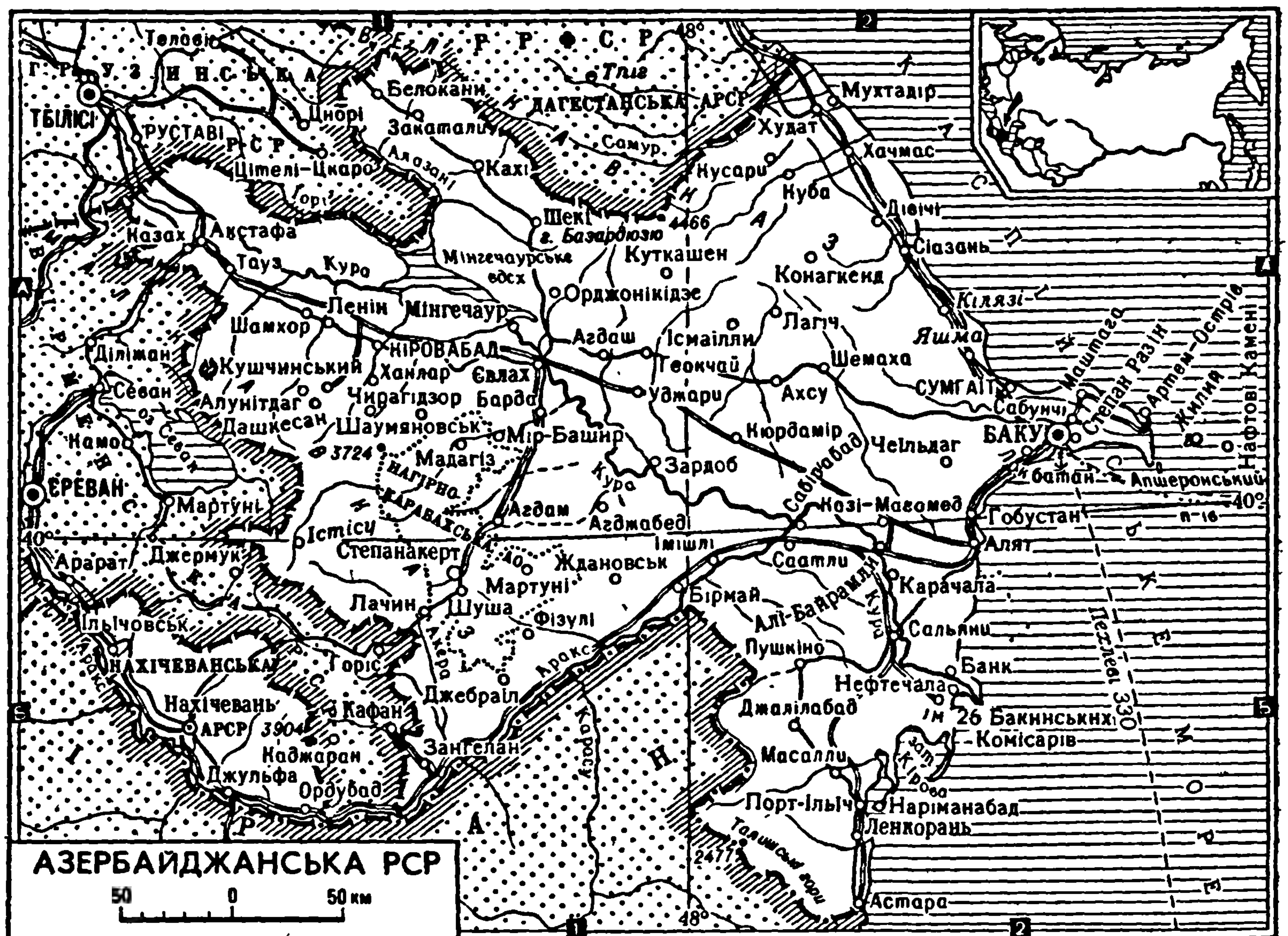

та 11 315 кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Азербайджану — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС Г. А. Алієв. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Азербайджану на січень 1976 налічувала 647 тис. членів. У профспілкових орг-ціях Аз. РСР на 1.І 1975 було об'єднано бл. 1587 тис. чол. Радянський Азербайджан — республіка з розвинутою пром-стю та інтенсивним с. г. Нар. г-во Аз.РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Аз.РСР за 1965—74 зріс в 1,75 раза. 75% його йде на задоволення матеріальних і духовних потреб народу. Постійно підвищуються виплати і пільги з суспільних фондів споживання. Тільки за 1971—75 ці виплати і пільги збільшилися на 48%. Побудовано 6,9 млн. *м²* житлової площі. Роздрібний товарооборот зріс (1975) на 35% проти 1970. В 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 49 раз проти 1913. Нафтодобувна (17,2 млн. *т* нафти, 1975) та нафтопереробна пром-сть. Видобуток природного газу — 9,9 млрд. *м³*. Створено нові галузі індустрії — хімічну, металургійну та машинобудування. Розвинута легка (бавовняна, трикотажна, швейна, шкіряно-взуттєва) і харч. (консервна, виноробна, м'ясна, масло- і сироробна, тютюнова, чайна та ін.) пром-сть. Поширене килимарство. Виробн. електроенергії 1975 — 14,7 млрд. *квт · год*. Провідна галузь с. г.— бавовництво. В колгоспах і радгоспах на кінець 1974 було (у фіз. од.): 29,8 тис. тракторів, 4,3 тис. зернозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Загальна посівна площа — 1,28 млн. *га*, в т. ч. під бавовником — 210 тис. *га*. Посіви зернових, зокрема пшениці, садівництво, виноградарство. Зрошується 1,1 млн. *га*. Поголів'я (на 1.І 1976, тис.): вел. рог. худоби — 1668,7, овець і кіз — 5104,5, свиней — 131,2. Залізниць — 1,85 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 14,4 тис. *км*. Морський порт — Баку.

У схвалених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Аз.РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 37—41%; забезпечити прискорене зростання електротехнічної, приладобудівної та інших галузей машинобудування, кольорової металургії, а також розвиток хім. і нафтохім. пром-сті з використанням в основному місцевої вуглеводневої сировини; збільшити середньорічний обсяг валової про-

дукції с. г. на 18—21%; довести 1980 виробн. бавовни-сирцю до 600 тис. *т*; ввести в експлуатацію 45 тис. *га* нових зрошуваних земель, обводнити 400 тис. *га* пасовищ; забезпечити розвиток курортів і туристичних баз.

В Аз. РСР 1975 було 20,6 тис. наук. працівників, 16 вузів (97,7 тис. студентів), 77 середніх спец. навчальних закладів (71,5 тис. учнів); 3,3 тис. бібліотек, 13 театрів. У складі АН Аз.РСР — 32 н.-д. установи. Видається 119 газет і 135 журналів та інших періодичних видань. Друковані органи ЦК КП Азербайджану: газета «Вышка» (рос. мовою), «Совет кенді» («Радянське село», азербайджанською мовою), журнал «Азербайджан комуністі» (азербайджанською мовою). Друковані органи ЦК КП Азербайджану, Верховної Ради і Ради Міністрів Аз. РСР: газети «Комуніст» (азербайджанською та вірменською мовами), «Бакинский рабочий» (рос. мовою). Аз.РСР нагороджено двома орденами Леніна (1935, 1964), орденом Жовтневої Революції (1970), орденом Дружби народів (1972).

АЗІАТСЬКА БЕЗПЕКА — система заходів, спрямованих на побудову ефективної колективної безпеки в Азії. Передумови для створення А. б. виникли після *другої світової війни 1939—45*, коли на шлях незалежності стала більшість азіатських д-в, зміцніли позиції соціалізму, інших демократичних сил на континенті. Ідею А. б. висунув 1969 Радянський Союз. Враховуючи принципи *Бандунзької конференції 1955*, СРСР запропонував будувати А. б. на основі поважання суверенітету і недоторканності кордонів д-в, недопустимості анексій будь-якої території шляхом агресії, невід'ємності права кожного народу на суверенне володіння своїми природними ресурсами і проведення в життя соціально-екон. перетворень, розвитку рівноправного і взаємовигідного співробітництва. Ініціатива Радянського Союзу знайшла широкий відгук в країнах Азії. Проте імперіалізм шляхом відкритої збройної інтервенції, втручання у внутрішні справи азіатських країн гальмував цей процес. У 70-х рр. внаслідок утвердження *розрядки міжнародної напруженості* створилися реальні умови для досягнення А. б. Перемога в'єтнамського народу та інших народів Індокитаю над імперіалістичними інтервентами, здобута при підтримці країн *соціалістичної співдружності*, всіх миролюбних сил світу, привела до ліквідації вогнища війни у пд.-сх. районі континенту, зміцнила заг. безпеку в Азії. Важливим кроком у цьому напрямі стало врегулювання індо-пакистанського конфлікту 1971, визнання Пакистаном незалежної д-ви Бангладеш, ініціатива (1972) КНДР про мирне демократичне об'єднання Кореї. Велику роль у створенні А. б. відіграє політика соціалістичних д-в — СРСР, МНР, СРВ, КНДР. У відносинах між азіатськими країнами дедалі більше утверджується принцип *мирного співіснування* д-в з різним суспільним ладом. Особливе значення мають *радянсько-індійські договір 1971 та документи 1973—76*, розширення і розвиток екон., науково-технічних і культурних відносин СРСР і Японії. Матеріалізації принципів А. б. сприяють також договори і угоди СРСР з Афганістаном, Іраном, Іраком, Сірією, Туреччиною. Налагоджується широке співробітництво на взаємовигідній основі між багатьма країнами Азії. Значний вклад у справу зміцнення миру на континенті вносить *неприєднання політика* Індії, Афганістану, Бірми, НДРЛ (Лаос), Демократичної Кампучії, Шрі Ланки, Непалу та ряду інших д-в. Позитивні зрушення, що відбуваються в Азії, привели до розпаду військ. угруповання *СЕАТО*. Ослабли позиції блоку *АЗПАК*. Проти створення А. б. виступають найбільш агресивні імперіалістичні д-ви, які прагнуть утримати Азію у своїй орбіті як ринок збуту і джерело сировини. Імперіалізм знаходить підтримку у внутрішньої реакції азіат. країн. На підрив справи А. б. спрямована великодержавна політика маоїстського керівництва КНР. Обстановку ускладнює *близькосхідна криза*, розширення вояччиною США військ. баз в Індійському океані.

Сьогодні А. б.— спільна мета азіатських д-в, усіх прогресивних сил світу. За створення А. б. виступають широкі громадські кола Азії. Це продемонстрували міжнар. конференції в Самарканді (1974) і Багдаді (1975), «Тиждень Азії» (1—7.VI 1976), організований Всесвітньою Радою Миру. Вести справу до гарантування безпеки в Азії на основі спільних зусиль д-в цього континенту — один з напрямів міжнар. курсу

СРСР, визначеного XXV з'їздом КПРС.

АЗІÁТСЬКИЙ БАНК РÓЗВИТКУ (АзБР) — кредитний міжурядовий інститут для фінансування різних програм розвитку в азіатських країнах. Створений за ініціативою *Економічної і соціальної комісії ООН для Азії і Тихого океану* (ЕСКАТО). Засн. 1966. Офіційна мета банку — сприяти екон. розвиткові країн Азії й Далекого Сходу *інвестиціями*, фін.-кредитною, тех. та іншою допомогою. На 1.I 1975 учасниками банку були 40 країн (26 д-в і територій Азії і 14 розвинутих капіталістичних країн). Домінуючу роль відіграють США, Японія, Австралія, Індія, країни Західної Європи і Канада. Правління банку —в Манілі (Філіппіни). Найвищий орган — рада керуючих у складі представників усіх країн — членів АзБР. Керівний орган — рада директорів. Банк очолює президент. СРСР не є членом АзБР.

АЗПÁК (скорочення від англ. Asian and Pacific Council), А з і а т с ь к о - т и х о о к е а н с ь к а р а д а — регіональна організація на Далекому Сході та в зх. частині Тихого ок. Створена 1966. Її учасники — Японія, Австралійський Союз, Нова Зеландія, Таїланд, Філіппіни, Південна Корея, Тайвань, Малайзія. Формально ставить своїм завданням проведення консультацій з екон., культурних і соціальних питань, однак насправді являє собою політ. союз, спрямований проти соціалістичних країн Азії, всього нац.-визвольного руху в районі розміщення членів АЗПАК. Найвищий орган АЗПАК — сесія міністрів закордонних справ країн-учасниць. Між сесіями діє постійний комітет. Штаб-квартира АЗПАК — у Бангкоку (Таїланд).

АКРЕДИТИ́В (від лат. accreditivus — довірчий) — 1) Іменний *цінний папір*, що посвідчує право особи, на ім'я якої його виписано, одержати в кредитній установі (банку або ощадній касі) зазначену в А. суму. У формі А. проводять безготівкові розрахунки між орг-ціями, зокрема іногородні розрахунки між постачальниками і покупцями. А. юридично підпадає під визначення поштового переказу. 2) Вид банківського рахунку.

АКРЕДИТУВА́ННЯ (від лат. accredo — довіряю) — сукупність дій, пов'язаних з призначенням і вступом на свій пост дипломатичного представника при уряді іншої держави чи міжнародної організації за згодою цієї держави чи організації. Початком А. є *агреман*, а завершенням — вручення акредитованою особою *вірчої грамоти* главі д-ви перебування. Термін «А.» вживається й щодо призначення журналістів при різних міжнар. орг-ціях та форумах.

АКТ (лат. actus — дія) — 1) Дія, вчинок. 2) В п р а в і — рішення державного органу, втілене у форму закону, указу, постанови тощо, яке встановлює певні права або обов'язки для громадян, організацій, установ, підприємств. А. поділяються на н о р м а т и в н і (що встановлюють загальні правила поведінки — *норми права*) та і н д и в і д у а л ь н і (за допомогою яких норми права застосовують до конкретних випадків). А. є також офіц. документ, протокол або інший запис, що засвідчує який-небудь юрид. факт. 3) Документ, в якому визначено норми міжнар. права: угода, статут міжнар. орг-ції, заключний протокол тощо. З а к л ю ч н и й а к т: коротке офіц. резюме роботи міжнар. конференції (або конгресу), що додається до інших її актів.

АКТИ́В (від лат. activus — діяльний, дійовий) — найбільш ініціативна частина партійної, громадської — комсомольської, профспілкової організації, трудового колективу. Статут КПРС передбачає скликання районних, міських, обласних, крайових, республіканських зборів парт. А. для обговорення найважливіших рішень партії і вироблення для їх здійснення заходів.

АКЦЕСІ́ЙНИЙ ДО́ГОВІ́Р (від лат. accessio — приєднання) — договір, за яким держава приєднується до укладеного раніше між іншими державами договору.

АКЦИ́З (від лат. accido — обрізую) — в капіталістичних країнах один з видів непрямого податку переважно на предмети масового споживання (сіль, сірники, цукор, чай тощо), а також на комунальні, транспортні та інші послуги; лягає тягарем на трудящі маси, бо платники А. (виробники, продавці товару) включають його в ціну товару або в тариф за послуги тощо. Є важливим джерелом доходів держ. бюджету. В СРСР систему А. скасовано 1930, в інших соціалістичних країнах — 1948—49.

АКЦІОНЕ́РНЕ ТОВАРИ́СТВО — підприємство, капітал якого утворюється з внесків пайовиків (акціонерів) шляхом купівлі ними *акцій;* основна організаційна форма сучасних капіталістичних підприємств. Прибутки А. т. розподіляються між його учасниками відповідно до суми акцій, які їм належать. Хазяями А. т. є тісно зв'язані з банками групи великих капіталістів, що володіють *контрольним пакетом акцій,* тобто такою кількістю їх, яка забезпечує їм керівний вплив в А. т., одержання найбільшої частини його прибутку.

А́КЦІЯ (лат. actio — дія, дозвіл) — 1) Цінний папір, який свідчить про участь його власника в капіталі акціонерного товариства і дає право на одержання певної частини щорічного прибутку товариства у вигляді *дивіденду.* 2) Дія, вжита з політичною, економічною, воєнною та іншою метою.

АЛБА́НІЯ, Народна Республіка Албанія (НРА) — держава на півдні Європи, на Балканському півострові. Пл. 28,7 тис. *км²*. Нас. 2,3 млн. чол. (1974), 97% — албанці. Столиця — м. Тірана (бл. 190 тис. ж., 1974). За конституцією 1946 (нова редакція 1950), найвищий орган держ. влади — однопалатні Народні збори, що обираються на 4 роки. Голова Президії Народних зборів — Х. Леші. Найвищий виконавчий і розпорядчий орган — Рада Міністрів. Голова — М. Шеху. Керівну роль у політ. житті А. відіграє *Албанська партія праці.* Засн. 1941. У 1939 А. окупувала Італія, у вересні 1943 (після капітуляції Італії) — фашистська Німеччина. В 1944 в умовах, створених перемогами Радянської Армії над фашистською Німеччиною, А. визволилася від окупантів. 11.I 1946 А. проголошено республікою, албанський народ приступив до будівництва соціалізму. З 1955 А.— член ООН. З 1960 керівництво Албанської партії праці виступає проти принципових положень, вироблених міжнар. Нарадами представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960 й 1969. В 1968 А. вийшла з *Організації Варшавського Договору.*

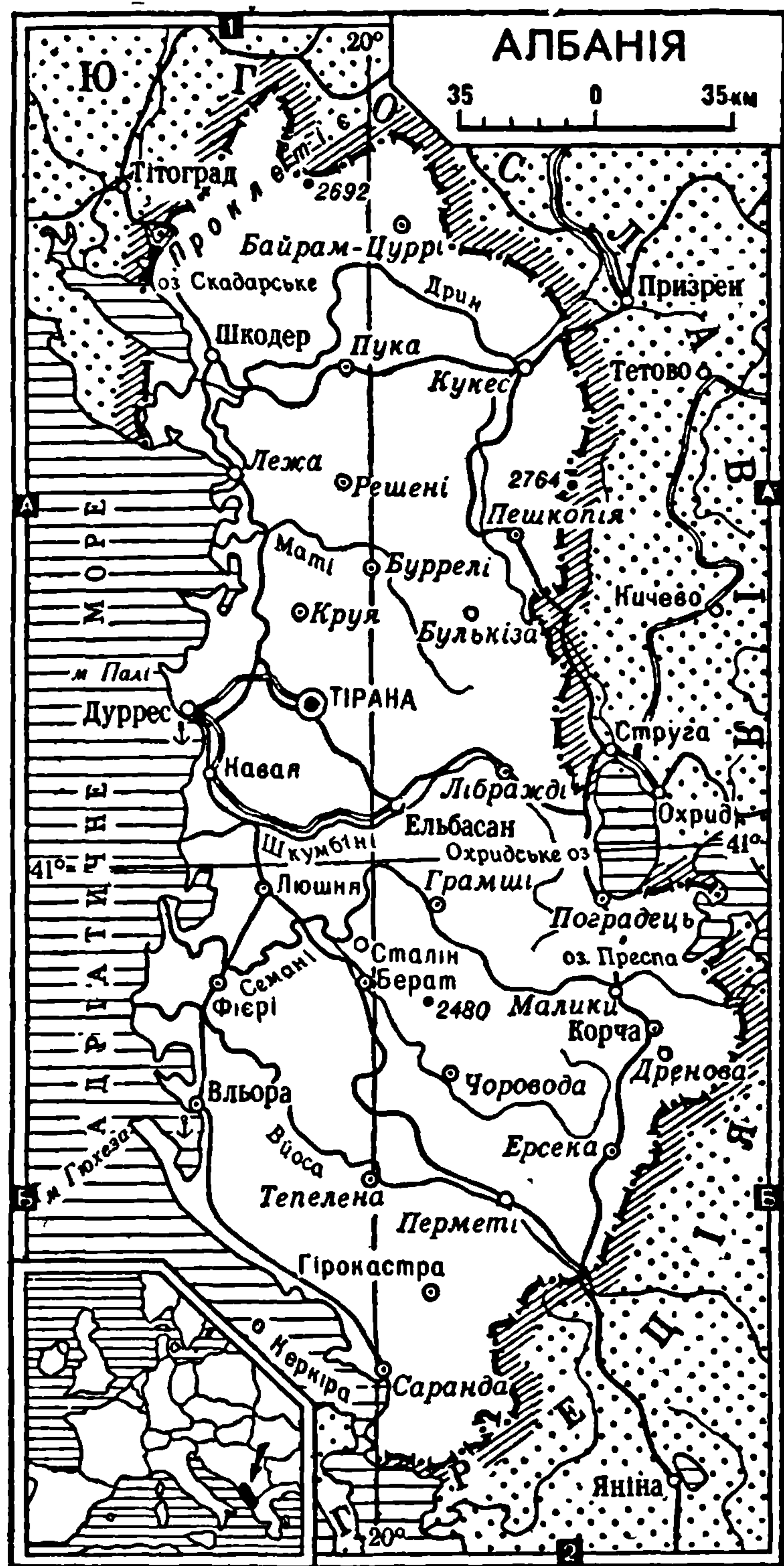

А.— аграрно-індустріальна країна. Економіка А. після війни пройшла два етапи: до 1961 вона характеризувалась швидким темпом зростання, при цьому велику допомогу А. подавав Радянський Союз та інші соціалістичні країни (зокрема за допомогою СРСР в А. було побудовано 45 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів). Після 1961 розвиток економіки сповільнився, А. порвала активні екон. зв'язки з СРСР та іншими країнами *Ради Економічної Взаємодопомоги.*

Гол. с.-г. культури: кукурудза, пшениця, тютюн, бавовник, цукр. буряки, виноград, оливи, цитрусові. Розвинуте вівчарство. Пром. підприємства: харчові, текстильні, металообробні та ін. Видобування нафти (бл. 1,5 млн. *т* на рік) і хромових руд. Залізниць — понад 200 *км.* Морські порти: Дуррес, Вльора. Грошова одиниця — лек; 100 леків = 18,00 крб. (1976).

АЛБА́НСЬКА ПА́РТІЯ ПРА́ЦІ (АПП) — створена 8.XI 1941 (до 1948 — Комуністична партія Албанії, КПА). В 1941—44 очолювала

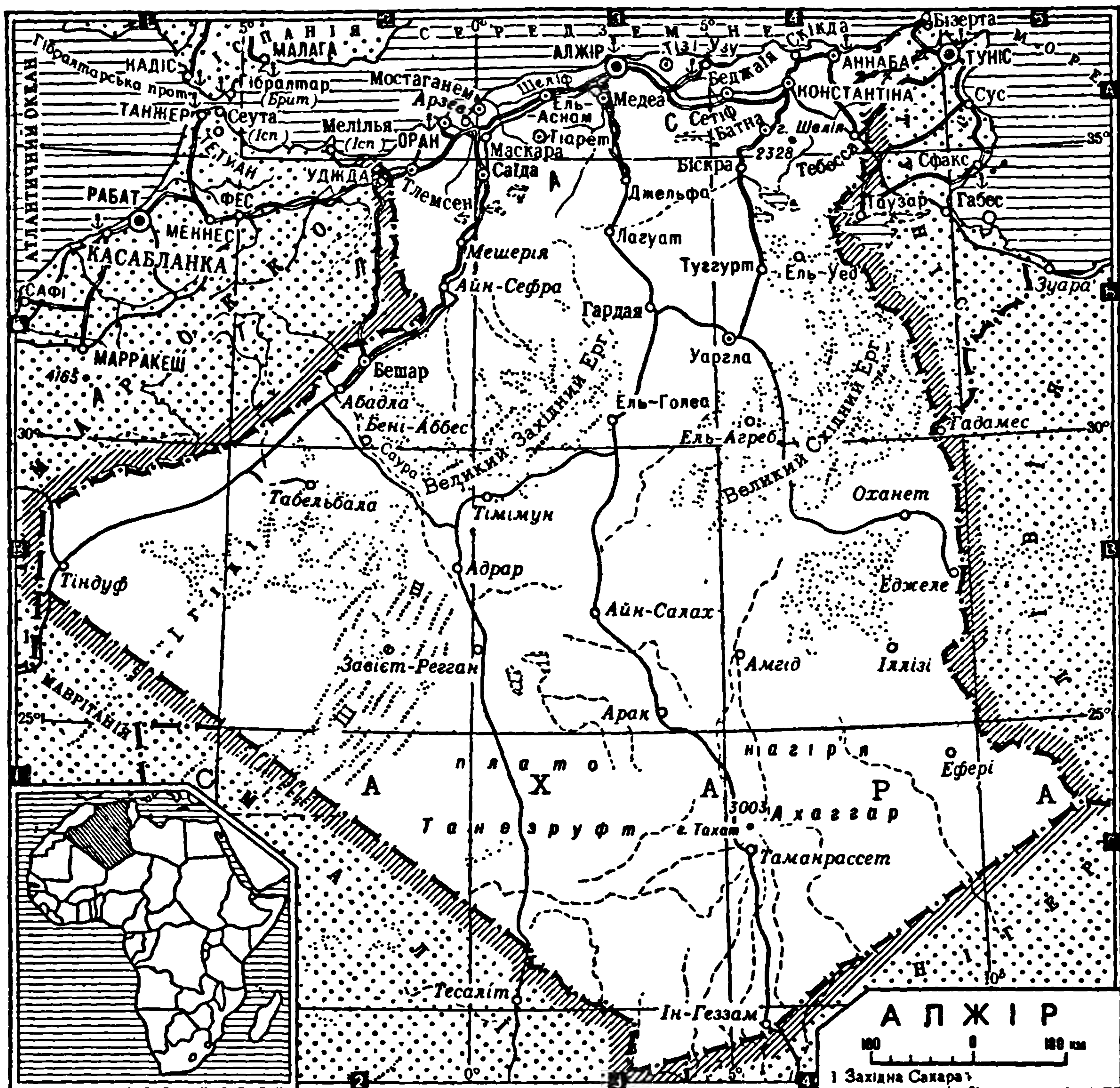

боротьбу албанського народу проти італ., а потім нім. окупантів. Після визволення країни КПА мобілізувала трудящі маси на здійснення корінних соціально-екон. перетворень. І з'їзд (1948) затвердив статут партії, ухвалив рішення про перейменування КПА на Албанську партію праці, накреслив завдання дальшого розвитку країни. На наступних з'їздах партії затверджено директиви по п'ятирічних планах розвитку нар. г-ва. VI з'їзд відбувся в листопаді 1971. Після 1960 керівники АПП виступили проти ряду принципових положень, вироблених Нарадами представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. При активній підтримці маоїстських керівників Китаю вони стали на шлях розколу світової системи соціалізму, міжнар. комуністичного руху. Чисельність АПП — 66 327 членів і кандидатів (1975). Перший секретар ЦК АПП — Е. Ходжа (з 1943). Друковані органи партії: центральний — газета «Зері і популліт» («Голос народу»), теоретичний — журнал «Руга е партісе» («Шлях партії»).

АЛЖІР, Алжірська Народна Демократична Республіка (АНДР) — держава на півночі Африки. Пл. 2,4 млн. *км*². Нас. 16,3 млн. чол. (1974) — алжірці (араби, бербери). Держ. мова — арабська. Столиця — м. Алжір (1,2 млн. ж., 1973). А.— республіка. З 1965 повнота влади в країні належить Резолюційній раді. Згідно з конституцією 1963, правлячою і єдиною політ. партією в країні є Фронт національного визволення. Засн. 1954.

В 1-й половині 19 ст. Франція захопила А. і перетворила його на свою колонію. В 1954 алжірський народ повстав проти франц. панування. У вересні 1962 А. проголошено нар.-демократичною республікою. Дипломатичні відносини з СРСР

встановлено 1962. З 1962 А.— член ООН. А.— член Ліги арабських країн та Організації африканської єдності. В червні 1976 прийнято Національну хартію, що визначила новий етап прогресивного розвитку А. Уряд А. проводить антиімперіалістичний курс, вживає заходів до зміцнення нац. економіки (націоналізовано пром. підприємства, банки, страхові компанії), піднесення с. г., підготовки нац. кадрів і здійснення індустріалізації. Частка держ. сектора в пром-сті становить бл. 90% (1974). Значну допомогу в розвитку г-ва А. дістає від СРСР та інших соціалістичних країн. Між А. і СРСР підписано угоди про співробітництво економічне і технічне (грудень 1963), науково-технічне (жовтень 1969), торговельне (березень 1972, червень 1974) та інші. В А. за допомогою СРСР побудовано 45 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів. Понад 50% населення зайнято в с. г. Провідна галузь с. г.— землеробство. В 1971 прийнято закон про аграрну реформу, за яким землею наділяють безземельних і малоземельних селян. Збір осн. культур (млн. *т*., 1974): пшениці — 1,4, ячменю — 0,7, цитрусових — 0,45, картоплі — 0,35, оливок — 0,16. Скотарство дає бл. 1/4 валової продукції с. г. Поголів'я (1974): вел. рог. худоби — 950 тис., овець і кіз — 10,7 млн. Експортне значення має гірнича пром-сть. Видобувають: нафту — 51,0 млн. *т* (1974), газ — 9,4 млрд. *м*³, заліз. руду, фосфорити. Виробництво електроенергії — 2,5 млрд. *квт*. *год* (1974). Є підприємства нафтопереробної, металургійної, машинобудівної, борошномельної, консервної, хім., цементної, легкої та інших галузей пром-сті. Розвинуте виноробство (1974 — 6 млн. *гкл*). Залізниць — 3,9 тис. *км*, шосейних шляхів держ. значення — 19 тис. *км*. Морські порти: Беджаїя, Алжір, Оран і Аннаба. Розвинутий трубопровідний транспорт (нафтопроводів — бл. 3,5 тис. *км*, газопроводів — 2,4 тис. *км*). Грошова одиниця — алжірський динар; 100 динарів = 18,23 крб. (1976).

АЛІБІ (лат. alibi — в іншому місці) — доказ невинності особи, що обвинувачується або підозрюється у вчиненні злочину. Суть А. полягає в тому, що в момент вчинення злочину ця особа перебувала в іншому місці. А. не виключає кримінальної відповідальності при співучасті в злочині (напр., організатора, підмовника, пособника в заподіянні злочину). Термін «алібі» іноді вживається в політ. лексиці.

АЛЬБІОН (кельт. Albion) — давня назва Британських островів (без Ірландії).

АЛЬТЕРНАТ (від лат. alterno — чергую, змінюю) — в міжнародному праві правила, що регулюють порядок підписання договору: черговість згадування сторін у тексті договору, розміщення підписів, печаток тощо. У практиці соціалістичних д-в підписи розміщуються за рос. алфавітом. Застосування А. підкреслює рівність держав — учасниць договору.

АЛЬТЕРНАТИВА (від лат. alter — один з двох) — необхідність вибору між двома можливостями, що виключають одна одну; кожна з цих можливостей. В політиці — вибір одного з двох взаємовиключаючих рішень.

АЛЬТИНГ (ісл. althing) — однопалатний парламент в Ісландії, що його обирає населення на 4 роки.

АЛЬТРУЇЗМ (від лат. alter, тут — інший) — безкорисливе піклування про благо інших людей при повному ігноруванні власних інтересів. В умовах бурж. суспільства проповідь А. як протилежності *егоїзму* об'єктивно прикриває експлуататорську сутність капіталізму, антагоністичні відносини між класами та непримиренні суперечності між особистими й суспільними інтересами. В соціалістичному суспільстві, де знищено класові антагонізми, поняття А. зберігає своє значення лише в галузі особистих взаємин між людьми, а в сфері суспільних відносин діють принципи нової, комуністичної моралі, які передбачають благо всього народу,— колективізм, співробітництво і взаємодопомогу.

АЛЬЯНС (франц. alliance) — союз, об'єднання держав, організацій на основі договірних зобов'язань.

АМАЛЬГАМАЦІЯ (від франц. amalgamer — змішувати, з'єднувати) в економіці — злиття капіталістичних підприємств внаслідок поглинання дрібних підприємств великими або об'єднування великих у надвеликі; одна з форм централізації капіталу. Організація трестів шляхом А. дає фін. олігархії змогу одержувати величезні прибутки.

АМЕРИКА́НСЬКА ФЕДЕРА́ЦІЯ ПРА́ЦІ — КОНГРЕ́С ВИРОБНИ́ЧИХ ПРОФСПІЛО́К (АФП — КВП) — основне профспілкове об'єднання в США. Створене 1955 внаслідок злиття АФП (засн. 1881) і КВП (засн. 1935). Налічує 120 профспілок з 16 млн. членів (1974). Осн. позиції в керівництві належать правим проф. лідерам. АФП — КВП відіграє провідну роль у *Міжнародній конфедерації вільних профспілок.*

АМЕРИКА́НСЬКИЙ ЛЕГІО́Н — організація ветеранів війни в США. Створена 1919. Субсидується великими монополістами. В питаннях внутрішньої і зовнішньої політики США керівництво А. л. стоїть на реакційних позиціях.

АМНІ́СТІЯ (грец. ἀμνηστία — забуття, прощення) — акт найвищого органу державної влади, що передбачає повне або часткове звільнення від покарання та його правових наслідків, а також пом'якшення покарання щодо тих чи інших груп засуджених. В СРСР загальносоюзні акти про А. видаються Президією Верховної Ради СРСР. Верховна Рада союзної республіки та її Президія користуються правом А. та помилування щодо громадян, засуджених судовими органами даної республіки.

АМОРАЛІ́ЗМ (від грец. ἀ... — префікс, що означає заперечення, і лат. moralis — моральний) — заперечення моральних норм, проголошення аморальності принципом громадської поведінки. А. притаманний реакційним класам, особливо в період розкладу тієї чи іншої експлуататорської формації. Виправдання А. характерне для сучас. бурж. етичних теорій.

АНАРХІ́ЗМ (від грец. ἀναρχία — безвладдя) — дрібнобуржуазна суспільно-політична течія, що заперечує державу і будь-яку політичну владу, проповідує необмежену свободу окремої особи. А. склався в 40—60-х рр. 19 ст. і найбільше поширився в Іспанії, Італії, Франції, країнах Латинської Америки, а також у Росії (у період громадянської війни 1918—20 А. виродився тут в контрреволюційну течію). Ідеологами А. в різні часи були М. Штірнер, П.-Ж. Прудон, М. О. Бакунін, П. О. Кропоткін та ін. А. розглядає д-ву виключно як орган насильства, джерело всіх соціальних зол — екон. нерівності, експлуатації тощо. Характерними рисами А. є відмова від політ. боротьби, заперечення необхідності *диктатури пролетаріату.* Гол. революційну силу А. вбачає в *люмпен-пролетаріаті.* Основоположники марксизму-ленінізму викрили дрібнобурж. класову природу й теоретичну неспроможність А., політ. шкідливість його ідеології. На сучас. етапі анархістські групи існують у ряді країн (Італія, Франція, деякі країни Латинської Америки тощо). Анархістські тенденції виявляються в теоретичній і практичній діяльності ревізіоністських і лівацьких елементів у міжнар. комуністичному русі. Комуністичні й робітничі партії ведуть постійну боротьбу проти ідей А. На грунті А. виник *анархо-синдикалізм.*

АНА́РХІЯ ВИРОБНИ́ЦТВА — стихійність, хаотичність і безплановість суспільного виробництва; характерна особливість капіталістичної економіки. А. в. зумовлена приватною власністю на засоби виробн., яка роз'єднує виробників і виключає можливість планування й управління економікою в масштабі країни, суперечністю між суспільним характером виробн. і приватнокапіталістичною формою привласнення. Виявляється, зокрема, в конкурентній боротьбі та *економічних кризах* надвиробництва.

АНА́РХО-СИНДИКАЛІ́ЗМ — дрібнобуржуазна опортуністична течія в робітничому русі, що виникла в кінці 19 — на поч. 20 ст. і перебуває під впливом *анархізму.* А.-с. заперечує необхідність *диктатури пролетаріату* і взагалі *держави,* політ. партій, розглядає профспілки як найвищу форму організації робітничого класу, а екон. боротьбу пролетаріату — як єдину форму боротьби. Прихильники А.-с. прагнуть шляхом організованого профспілками соціального перевороту знищити д-ву і політ. владу і натомість створити суспільство, кероване федерацією профспілок (синдикатів; звідси й назва). В перші роки Рад. влади прихильниками А.-с. були представники т. з. «робітничої опозиції», яка намагалася протиставити профспілки Комуністичній партії і Радянській д-ві. X з'їзд РКП (б) (1921) засудив А.-с. Ідеї А.-с. поширені серед частини дрібнобурж. інтелігенції в Іспанії, Франції, країнах Латинської Америки.

АНА́ФЕМА (грец. ἀνάθημα) — у

християнстві відлучення від церкви, прокляття. А. застосовували й застосовують церковники в боротьбі проти атеїзму, передової наукової й громадської думки, демократичного руху.

АНАХРОНІЗМ (від грец. ἀνα... — префікс, що означає зворотну дію, і χρόνος — час) — 1) Помилка проти хронології подій. 2) Перенесення на будь-яку епоху не властивих їй рис і подій ін. епохи. 3) Пережиток старовини; застарілі, не властиві даному часові звичаї, погляди, судження.

АНГАРІЯ (грец. ἀγγαρήϊον — поштова справа, кінна пошта) — в міжнародному праві захоплення державою (здебільшого воюючою) транспортних засобів нейтральних країн для використання їх у воєнних цілях.

АНГЛІКАНСЬКА ЦЕРКВА — одна з протестантських церков. А. ц. є держ. церквою в Англії. Утворена в 16 ст. під час *Реформації*. Сучасна А. ц. є частиною англ. буржуазної держ. машини. А. ц. існує також в Ірландії, США, Канаді, Австралії та деяких інших країнах. Бере участь в *екуменічному русі*.

АНГЛІЯ — адміністративно-політична частина Великобританії, її історичне ядро. В літературі вживається як синонім *Великобританії*.

АНГОЛА, Народна Республіка Ангола (НРА) — держава в Африці. Пл. 1247 тис. *км²*. Нас. 5,8 млн. чол. (1972), понад 95% — африканці банту; проживають європейці — головним чином португальці. Столиця — м. Луанда (500 тис. ж., 1970). А.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. На території А. в 15—17 ст. існували афр. д-ви Гола-ан-Донго, Конго і Лунда. Наприкінці 17 ст. Португалія загарбала А. В загарбницьких війнах португ. колонізатори знищили багато корінного населення, його матеріальних і культурних цінностей. Народ Анголи вів активну збройну боротьбу проти колоніального гніту. Очолювала її орг-ція *Народний рух за визволення Анголи* (створена 1956). 11.XI 1975 проголошено незалежність А. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1975. Уряд А. прийняв ряд декретів і рішень, спрямованих на зміцнення нац. незалежності країни і розвиток її по шляху нар. демократії та соціального прогресу. А. послідовно дотримується у зовніш-

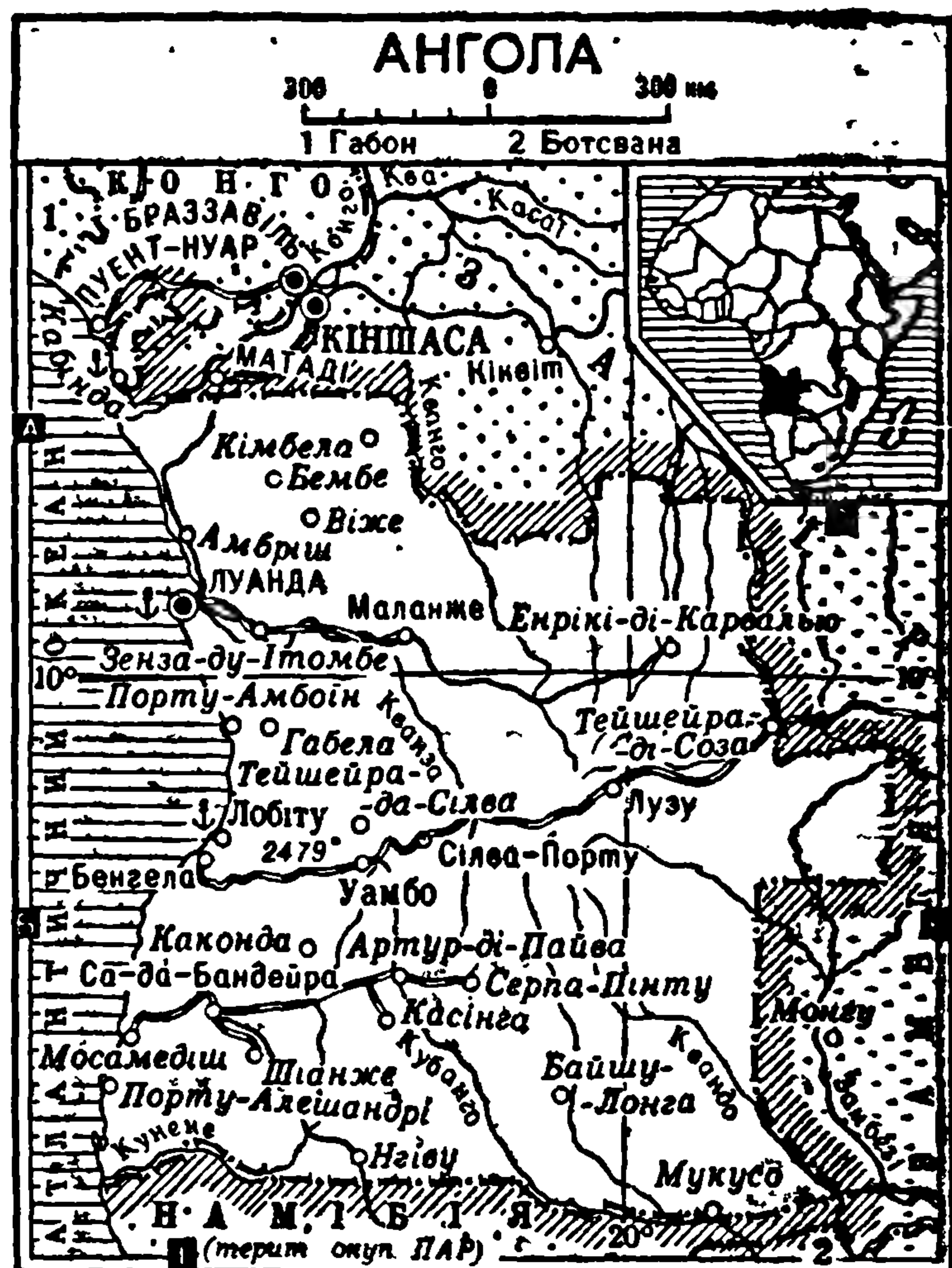

ній політиці антиімперіалістичного курсу, активно виступає за ліквідацію залишків колоніалізму і расизму на афр. континенті. Новий уряд А. на травень 1976 визнали понад 100 країн усього світу. Реакційні кола А. при підтримці міжнар. імперіалізму і маоїстських угруповань вдалися (1975) до збройної боротьби проти законного уряду країни. А. стала об'єктом відкритої агресії південноафриканських расистів та інших інтервентів. Соц. країни, всі прогресивні сили світу подали допомогу народові А. в його боротьбі за суверенітет і цілісність країни. Народні збройні сили А. визволили (березень 1976) від інтервентів територію країни. А.— член *Організації африканської єдності*. Між СРСР і А. у травні 1976 підписано Декларацію про основи дружніх взаємовідносин і співробітництва, угоди про екон., тех., культурне і наукове співробітництво та інші радянсько-ангольські документи.

А. внаслідок тривалого панування португ. колонізаторів залишилася слаборозвинутою аграрною країною, яка поставляє на світовий ринок с.-г. і мінеральну сировину. Гол. с.-г. товарні культури: кава, сизаль, арахіс і цукр. тростина; для власного споживання — кукурудза, просо, сорго і маніок. Скотарство переважно на Пд. (2,8 млн. голів вел. рог.

худоби, 1972). Рибальство. Провідною галуззю пром-сті є гірничодобувна. Видобування (1973): алмазів (2,1 млн. каратів), нафти (10,0 млн. *т*, 1974), заліз. руди (6 млн. *т*). Є марганцеві і мідні рудники. Добування природного асфальту і солі з морської води. Невеликі підприємства по переробці с.-г. сировини. Залізниць — 3,5 тис. *км*. Асфальтованих автомобільних шляхів — 15,5 тис. *км*. Морські порти: Лобіту, Луанда. Грошова одиниця — ескудо.

АНДÓРРА — держава на південному заході Європи, між Францією та Іспанією. Пл. 465 *км²*. Нас. понад 20 тис. чол. (1974). Офіційні мови — каталанська, іспанська та французька. Столиця — м. Андорра-ла-В'єха (бл. 2,5 тис. ж.). А.— республіка. Перебуває з 13 ст. у васальній залежності від Франції та Урхельського єпископа (Іспанія). Законодавчий орган — генеральна рада (24 члени), що обирається на 4 роки; право голосу мають лише чоловіки. Генеральна рада призначає синдика, який здійснює виконавчу владу. Гол. заняття населення — вівчарство та землеробство. Валюта — французька та іспанська.

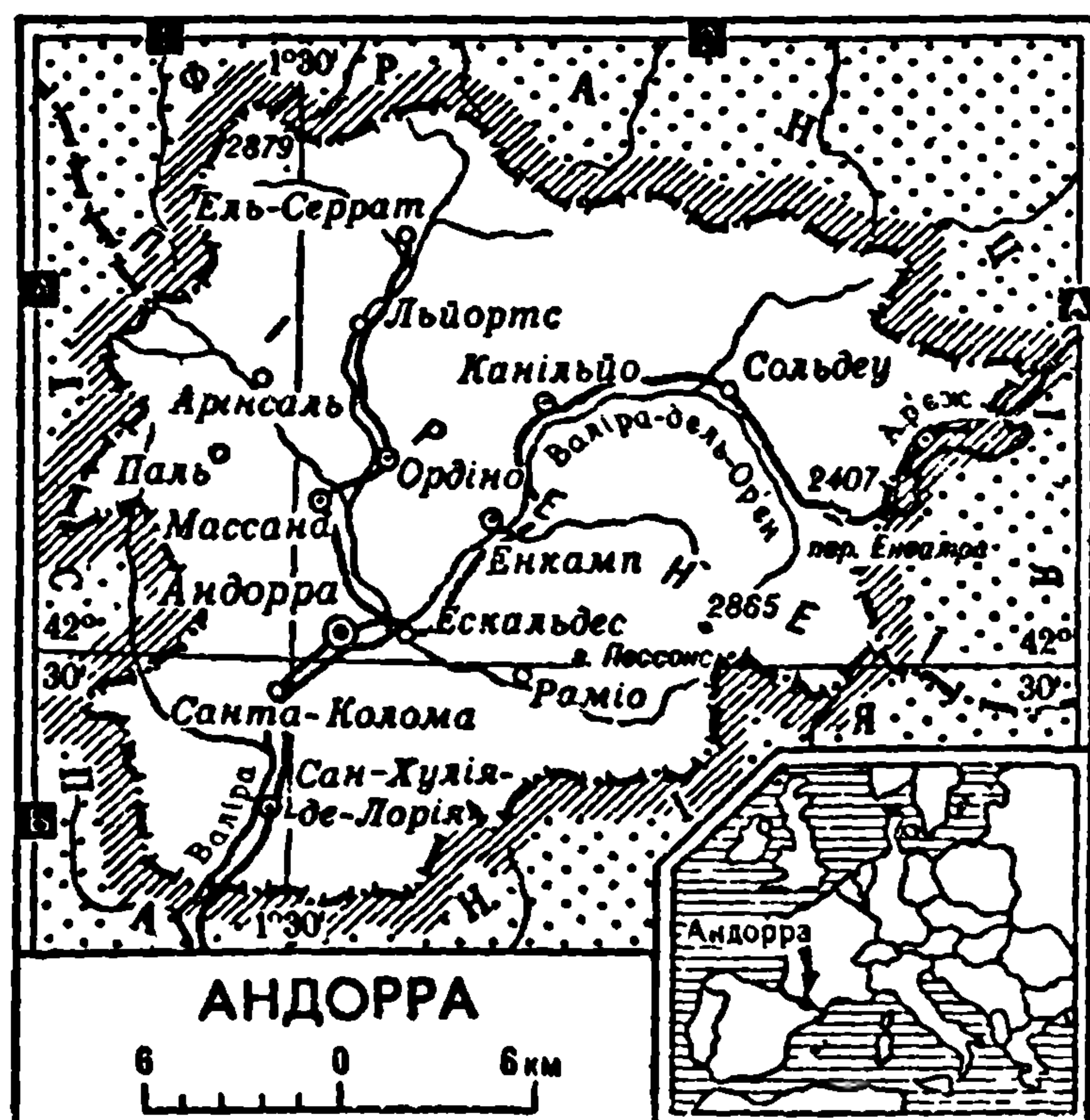

АНÉКСІЯ (лат. annexio — приєднання) — насильницьке загарбання, приєднання імперіалістичною державою частини або всієї території, що належить іншій державі, всупереч волі її населення. А. є грубим порушенням сучас. міжнар. права, принципів суверенної рівності, самовизначення, територіальної недоторканності. Одним з прикладів А. є загарбання Ізраїлем частини земель араб. країн (1948 і 1967). СРСР та інші соціалістичні країни рішуче виступають проти будь-яких форм анексії.

АНЗЮ́К (англ. ANZUK; Australia, New Zealand, United Kingdom) — воєнно-політичне угруповання в складі Великобританії, Австралійського Союзу, Нової Зеландії, Малайзії та Сінгапуру. Угода про створення АНЗЮК набула чинності 1.XI 1971. Осн. мета АНЗЮК — забезпечення екон. і політ. інтересів Великобританії у Пд.-Сх. Азії. В межах АНЗЮК діє консультативна рада з питань «оборони» з представників країн-учасниць.

АНЗЮ́С (англ. ANZUS; Australia, New Zealand, United States) — воєнно-політичний блок, що об'єднує США, Австралійський Союз і Нову Зеландію. Договір про утворення АНЗЮС був підписаний 1.IX 1951 у Сан-Франціско (США) і почав діяти з 29.IV 1952. Діяльність угруповання спрямована проти нац.-визвольного руху в країнах пд.-зх. частини басейну Тихого океану й Пд.-Сх. Азії, а також проти соціалістичних країн Азії.

АНКЛА́В, е н к л а в (франц. enclave, від лат. inclavo — зачиняю на ключ) — частина території держави, повністю оточена іншою державою. Питання про сполучення А. з осн. частиною д-ви розв'язується на основі угоди між державами.

АНТАГОНІСТИ́ЧНІ ТА НЕАНТАГОНІСТИ́ЧНІ СУПЕРÉЧНОСТІ — основні види суперечностей у суспільстві. Антагоністичні суперечності — це суперечності ворожих суспільних сил, класів, груп, які породжуються протилежністю їхнього екон. становища, непримиренністю корінних інтересів, мети. Характерною рисою антагоністичних суперечностей є те, що в процесі свого розвитку вони не згладжуються, а загострюються, поглиблюються, і боротьба між ними доходить до гострого конфлікту, форми розв'язання якого визначаються конкретно-істор. умовами. Антагоністичні суперечності пронизують суспільні відносини експлуататорських класових суспільств. Так, за імперіалізму поряд з найглибшими антагонізмами між робітничим класом і буржуазією, які розв'язуються шляхом *соціалістичної революції*, існують антагоністичні суперечності між імперіалістичними країнами за

ринки і сфери впливу, що є джерелом воєн; між імперіалістичними монополіями й колоніальними і залежними країнами, які приводять до розгортання *національно-визвольного руху*. З перемогою Великого Жовтня і виникненням першої на земній кулі соціалістичної д-ви, а згодом *світової системи соціалізму*, суспільний розвиток людства визначається антагоністичною суперечністю між соціалізмом і капіталізмом. Ця суперечність, будучи найбільш концентрованим виразом непримиренності між працею і капіталом у світовому масштабі, стала основною, має глобальний характер і виявляється в усіх сферах життя (див. *Боротьба двох суспільних систем*). Специфічною формою боротьби двох систем є *мирне співіснування* держав з різним суспільним ладом. Неантагоністичні суперечності виникають між такими соціальними силами, у яких осн. інтереси і цілі збігаються. Такими, напр., є суперечності між робітничим класом і селянством у перехідний період від капіталізму до соціалізму. Як правило, неантагоністичні суперечності не переростають у ворожі протилежності, і боротьба між ними не набирає форм конфлікту. На основі суспільної власності і ліквідації експлуататорських класів створилася соціальна та ідейно-політична єдність радянського народу, яка є могутньою рушійною силою в подоланні суперечностей. Методами виявлення суперечностей у соціалістичному суспільстві є *критика і самокритика*, діалектико-матеріалістичний, науковий аналіз суспільних процесів. Неантагоністичні суперечності розв'язуються під керівництвом Комуністичної партії працею всього народу в процесі створення *матеріально-технічної бази комунізму*, розвитку економіки, вдосконалення суспільних відносин у відповідності із зростаючими продуктивними силами, дальшого підвищення свідомості мас, організаторської та виховної роботи Комуністичної партії і Радянської держави.

АНТА́НТА (франц. entente — угода) — імперіалістичний блок Великобританії, Франції і царської Росії, т. з. Троїста згода. Остаточно сформувалася 1907 для боротьби проти т. з. Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) за перерозподіл світу. Під час 1-ї світової війни А. стала загальною назвою всіх країн (у т. ч. США, Японії), що воювали проти Німеччини та її союзників. З 1917 А. вела збройну інтервенцію проти Радянської країни. Провал антирадянської політики А. поглибив суперечності капіталізму і привів до її розпаду.

АНТА́РКТИКА (від грец. ἀνταρκτικός — розташований проти півночі) — південна полярна область земної кулі. Включає материк Антарктиду (пл. бл. 14 млн. *км*²), прилеглі до неї частини Тихого, Атлантичного та Індійського океанів і ряд о-вів. Міжнародно-правовий статус А. визначається договором, що його підписав 1.XII 1959 ряд країн, у т. ч. СРСР. На 1975 учасниками договору було 16 держав. Згідно з положеннями цього договору, А. має використовуватися виключно для мирних цілей. Постійні н.-д. станції і бази для вивчення А. мають СРСР (Мирний, Молодіжна та ін.), США, Великобританія, Аргентіна, Чілі, Бельгія, Франція, Японія й Австралійський Союз.

АНТИГІ́ТЛЕРІВСЬКА КОАЛІ́ЦІЯ — союз держав і народів, що перебували в стані війни з агресивним блоком, утвореним гітлерівською Німеччиною, фашистською Італією, мілітаристською Японією та їхніми сателітами у *другій світовій війні 1939—45*. Участь СРСР в А. к. відіграла вирішальну роль у досягненні перемоги над загарбниками. Активну участь у війні проти фашизму і япон. мілітаризму брали США, Англія, Франція, Китай, військ. підрозділи Польщі, Чехословаччини, Югославії, Австралії, Індії, Канади та інших країн. Бойовим союзником А. к. був *Рух Опору*. Під кінець війни до складу А. к. входило більше 50 країн. Офіційною заявою про утворення А. к. стала *Декларація 26 держав 1942*. В А. к. боролися два політ. напрями: лінія СРСР, спрямована на найшвидше досягнення перемоги і розроблення демократичних принципів післявоєнного устрою світу, та лінія зх. держав, які намагалися підпорядкувати ведення війни і розв'язання післявоєнних проблем своїм імперіалістичним інтересам.

АНТИІСТОРИ́ЗМ — реакційна система поглядів на історію, властива ряду бурж. істориків і філософів. А., всупереч *історизму*, відкидає

об'єктивну закономірність і поступальний розвиток історії, можливість наук. передбачення майбутнього. А. характерний для сучас. бурж. соціології, яка відмовляється від самого поняття «історичний розвиток».

АНТИКЛЕРИКАЛІЗМ — рух, спрямований проти *клерикалізму*, проти привілеїв церкви і духівництва, проти його домагань панувати в політичному, економічному і культурному житті. А. не обов'язково спрямований проти самої релігії.

«АНТИКОМІНТЕРНІВСЬКИЙ ПАКТ» — укладений 25.XI 1936 в Берліні фашистською Німеччиною та імперіалістичною Японією для боротьби проти *Комінтерну* та завоювання світового панування. «А. п.» був доповнений спец. секретною угодою, яка передбачала спільну боротьбу проти СРСР. До «А. п.» 1937 приєдналася Італія, 1939 — Угорщина, Маньчжоу-го, Іспанія. В 1939—40 «А. п.» перетворився на відкритий воєнний союз Німеччини, Італії та Японії. 25.XI 1941 «А. п.» був продовжений на 5 років, до нього приєдналися Болгарія, Фінляндія, Румунія, Словаччина, Хорватія. З розгромом фашистської Німеччини та її союзників «А. п.» припинив існування.

АНТИКОМУНІЗМ — ідеологія і практика імперіалізму, спрямована на боротьбу проти *світової системи соціалізму*, міжнародного робітничого і комуністичного руху, народів, які борються за національне визволення, проти сил демократії та прогресу; головна ідейно-політична зброя *імперіалізму*. Серцевиною, найзліснішою формою А. є антирадянщина, фальсифікація революційного вчення робітничого класу — *марксизму-ленінізму*, наклепи на комуністичні й робітничі партії, країни соціалістичної співдружності, їх миролюбну політику й практику будівництва нового ладу. А. є складовою частиною *«холодної війни»*, розв'язаної міжнар. реакцією проти СРСР, усіх революційних сил сучасності після 2-ї світової війни. Невід'ємною частиною А. є *націоналізм*, у т. ч. *український буржуазний націоналізм, шовінізм, сіонізм*. Під гаслами А. імперіалістична реакція намагається розколоти єдність і згуртованість соціалістичної співдружності, протиставити одна одній складові сили світового революційного руху, дезорганізувати й паралізувати класову боротьбу пролетаріату і всіх трудящих проти монополій, посіяти недовір'я до лозунгів та ідеалів комунізму, зірвати процес *розрядки міжнародної напруженості*. А. тісно пов'язаний з *мілітаризмом* і *неоколоніалізмом*, всіма крайньо правими партіями й орг-ціями. Ідеї А. об'єднують усіх пособників імперіалістичної реакції. А.— не тільки ідеологія, але й реальна практика ряду буржуазних д-в, яка набрала найбільш потворного вигляду в країнах, де владу утримують профашистські і військово-диктаторські режими. Крайніми проявами А. є виступи агресивних імперіалістичних кіл проти роззброєння і міжнар. розрядки, створення вогнищ напруженості на планеті, розв'язування локальних війн на різних континентах, переслідування прогресивних сил у країнах капіталу. А., антирадянщина зведені в ранг держ. політики *маоїзму*. Марксистсько-ленінські партії, всі борці за мир і соціальний прогрес ведуть наступальну боротьбу проти А. Крім відкритого, войовничого А., існує замаскований А., ідеологи якого намагаються приховати реакційну сутність А. Вони визнають на словах окремі аспекти марксистсько-ленінського вчення, але проповідують «застарілість» марксизму-ленінізму, «непридатність» наукового комунізму в сучас. умовах. З таким А. практично змикається сучас. *ревізіонізм*.

АНТИМІЛІТАРИЗМ — міжнародний рух проти політики *мілітаризму*, гонки озброєнь, росту асигнувань на воєнні цілі, підготовки і розв'язування імперіалістами загарбницьких воєн. А. є складовою частиною загальної боротьби трудящих проти імперіалізму.

АНТИСЕМІТИЗМ — притаманне класово антагоністичному суспільству вороже ставлення до євреїв. Експлуататорські класи насаджують А., щоб відвернути увагу трудящих від класової боротьби. У фашистській Німеччині А. набрав особливо потворної форми. Гітлерівці винищили мільйони євреїв. У капіталістичних країнах, у т. ч. в США, А. є знаряддям імперіалістичної буржуазії, зокрема в боротьбі за розкол єдності робітничого руху. А. широко використовують крайньо праві сили, *неофашизм*. А. взятий на озброєння *сіонізмом*, гол. змістом яко-

го є *расизм* і *антикомунізм*. Сіоністські лідери практично посилюють А. і використовують його в своїх інтересах. Послідовними борцями проти А. є комуністичні партії, які виховують маси в дусі пролетарського *інтернаціоналізму*. В СРСР А., як і інші вияви *шовінізму*, переслідується законом.

АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ — масовий демократичний рух народів різних країн проти відкритої терористичної диктатури буржуазії — *фашизму*. Виник у період *загальної кризи капіталізму* і загострення класової боротьби, коли буржуазія почала вдаватися до крайніх форм насильства (режими Муссоліні в Італії, Гітлера в Німеччині). Очолюють А. р. робітничий клас та його авангард — комуністичні й робітничі партії. А. р. зміцнів і розширився в 30-х рр. 20 ст. (Народний фронт у Франції, 1935, Іспанії, 1936, та ін.), посилився в період 2-ї світової війни і набрав найбільшого розмаху з початком Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (див. *Рух Опору*). А. р. став важливим фактором перемоги д-в антифашистської коаліції над гітлерівською Німеччиною, внаслідок чого було знищено фашистські режими в Італії, Румунії, Болгарії, Угорщині, Німеччині. Після закінчення війни фашистські елементи активізувалися в ряді країн капіталістичного світу (див. *Неофашизм*). А. р. розгорнувся з новою силою. Він є важливою складовою частиною боротьби всього миролюбного людства за мир, демократію, соціалізм.

АНТІГУА — володіння Великобританії на островах Антігуа, Барбуда і Редонда, в архіпелазі Малих Антільських островів. Пл. 442 *км²*. Нас. 73 тис. чол. (1975), гол. чином негри. Адм. центр — м. Сент-Джонс (22 тис. ж., 1975). Управляє А. генерал-губернатор, призначуваний королевою Великобританії. Законодавчу владу здійснює двопалатний парламент (виборна палата представників і призначуваний губернатором сенат). Політичні партії: Лейбористська партія Антігуа, Народна партія Антігуа, Прогресивний лейбористський рух. Острів Антігуа відкрив Х. Колумб 1493. З 1667 А.— колонія Великобританії. В 1958—62 А.— в складі Вест-Індської Федерації. В 1967 А. надано статус «асоційованої» з Великобританією д-ви. На о. Антігуа — військ. база США. Осн. заняття населення — вирощування цукр. тростини, бавовнику, фруктів, овочів, тютюну та ін. Скотарство, рибальство. Видобування солі. Є невеликі підприємства по переробці с.-г. продукції, нафтопереробний з-д. Автомобільних шляхів — 288 *км*. Порт — Сент-Джонс. Грошова одиниця — східнокарибський долар.

АНТІЛЬСЬКІ ОСТРОВИ — володіння Нідерландів на островах Кюрасао, Бонайре, Аруба, Сент-Еста-тіус, Саба та Сен-Мартен (південна частина) в Карибському морі. Пл. 1011 *км²*. Нас. 230 тис. чол. (1973), гол. чином негри й мулати. Адм. центр — м. Віллемстад (65 тис. ж.). А. о. формально є з 1964 автономною частиною Нідерландського королівства. Законодавчий орган — законодавчі збори, які обирає населення на 4 роки. Виконавчу владу здійснює голл. губернатор, при якому є консультативна рада і рада міністрів. Політичні партії: Демократична партія Кюрасао. Засн. 1945. Національна народна партія. Засн. 1948. Виборчий рух народу — блок партій, які виступають за повну незалежність А. о. Антільські о-ви відкрито в 15 ст. З 1637 А. о.— колонія Нідерландів. Основа економіки — перероблення довізної з Венесуели нафти (контролюється амер. і англо-голландськими монополіями). В 1973 перероблено 47,2 млн. *т* нафти. Видобування фосфатів (100 тис. *т* на рік). Є також нафтохімічні підприємства, харч., по складанню радіо- і електроапаратури, цементний з-д. Великий сухий док. С. г. розвинуте слабо. Вирощують сорго, боби, арахіс, овочі й цитрусові. Розводять овець і кіз. Рибальство. Автошляхів — 1183 *км*. Гол. морські порти: Віллемстад і Ораньєстад. Грошова одиниця — нідерландський антільський гульден.

АНШЛЮС (нім. Anschluß — приєднання) — політика загарбання Австрії, яку проводив нім. імперіалізм після 1-ї світової війни. В березні 1938 гітлерівська Німеччина здійснила А. Австрії, незалежність якої була відновлена після розгрому фашизму. 15.V 1955 міністри закордонних справ СРСР, США, Великобританії, Франції та Австрії підписали

Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії, який підтвердив її повний суверенітет і незалежність та заборонив аншлюс.

АОМИ́НЬ, Макао — територія на узбережжі Південно-Китайського моря, в пониззі ріки Сіцзяну. Включає п-ів Аоминь та прилеглі невеликі острови. Пл. 16 *км²*. Нас. близько 290 тис. чол. (1974), у тому числі 98% — китайці. Адм. центр — м. Аоминь (241 тис. ж., 1970). В 1974 утворена політ. партія Демократичний центр Макао. З 1557 А. орендований, 1850 — фактично загарбаний Португалією. В 1940—45 А. — під владою Японії. З 1945 А. — знову португ. володіння. В 1951 А. дістав статут «заморської території». Після ліквідації фашистського режиму в Португалії (1974) новий уряд висловив готовність вести з КНР переговори про статус А. КНР утримується від визначення своєї позиції щодо А. А. — важливий торг. і фін. центр. Осн. заняття населення — рибальство та переробка риби. Невеликі підприємства текст., взуттєвої пром-сті та харч. концентратів. Кустарні промисли. Істотні джерела доходів — торгівля золотом і наркотиками, банкові операції; туризм. Морський порт — Аоминь.

АПАРТЕ́ЇД, апартхейд [мовою бурів (африкаанс) apartheid — роздільне проживання] — офіційна державна політика тотальної расової *дискримінації* і *сегрегації,* що проводиться Південно-Африканською Республікою та Південною Родезією щодо населення неєвроп. походження. Політику А. засуджено в ряді рішень і резолюцій Генеральної Асамблеї ООН. Так, 1973 прийнято розроблену за ініціативою СРСР Міжнародну конвенцію про припинення злочину А. і покарання за нього. Ця конвенція дала визначення злочину А. й передбачила міжнар. кримінальну відповідальність за вчинення А., співучасть у ньому тощо.

АПЕЛЯ́ЦІЯ (лат. appellatio — звернення) — 1) В буржуазному судочинстві одна з форм оскарження судових рішень та вироків до суду вищої інстанції (апеляційного), наслідком чого є повторний розгляд справи в апеляційному суді. В СРСР А. не застосовується, а оскарження провадиться в порядку *касації.* 2) Звернення за підтримкою до якоїнебудь авторитетної інстанції (організації, окремих осіб), до громадської думки.

АПН — див. *Агентство преси Новини.*

АПОЛІТИ́ЧНІСТЬ, аполітизм (від грец. ἀ... — префікс, що означає заперечення, і πολιτισμός — участь у державних чи громадських справах) — байдуже (удаване чи дійсне) ставлення до суспільного життя й політичної діяльності. А. поширена серед частини населення капіталістичних країн. Головною причиною цього явища є організована бурж. д-вою проповідь А., «безідейності», «безпартійності», «нейтральності» з метою викликати байдуже ставлення до експлуататорської суті капіталістичного суспільства, відвернути маси від вирішення соціальних проблем і політ. боротьби за свої інтереси, внести розкол у лави робітничого класу, лівих сил. А. є також наслідком відсталості певних прошарків капіталістичного суспільства, їх ідейної пасивності й нерозвиненості, розчарування політикою бурж. д-ви, виявом безсилля перед її тиском. В соціалістичному суспільстві, де влада належить народу, А. не має соціальної бази. Соціалізм виховав нову людину — людину високої громадянської свідомості, комуністичної ідейності й принциповості, патріота й інтернаціоналіста, активного будівника комуністичного суспільства.

АПОЛОГЕ́Т (від грец. ἀπολογέομαι — захищаю) — захисник тих чи інших ідей, теорій, учень тощо. В політичній л-рі й публіцистиці — представник буржуазної ідеології і її упереджений захисник, найманець капіталу.

АПОЛО́ГІЯ (грец. ἀπολογία — заступництво) — 1) Промова чи письмовий твір на захист якоїсь особи або теорії, думки. 2) Переносно — упереджений захист, надмірне вихваляння.

АРА́БСЬКА РЕСПУ́БЛІКА ЄГИ́ПЕТ (АРЄ) (з 1958 до 1971 — Об'єднана Арабська Республіка), Єгипет — держава на північному сході Африки і на Сінайському півострові в Азії. Пл. близько 1 млн. *км²*. Нас. 37 млн. чол. (1975), в основному араби. Столиця — м. Каїр (6,8 млн. ж., 1975). Згідно з конституцією 1971, АРЄ — республіка. Глава д-ви —

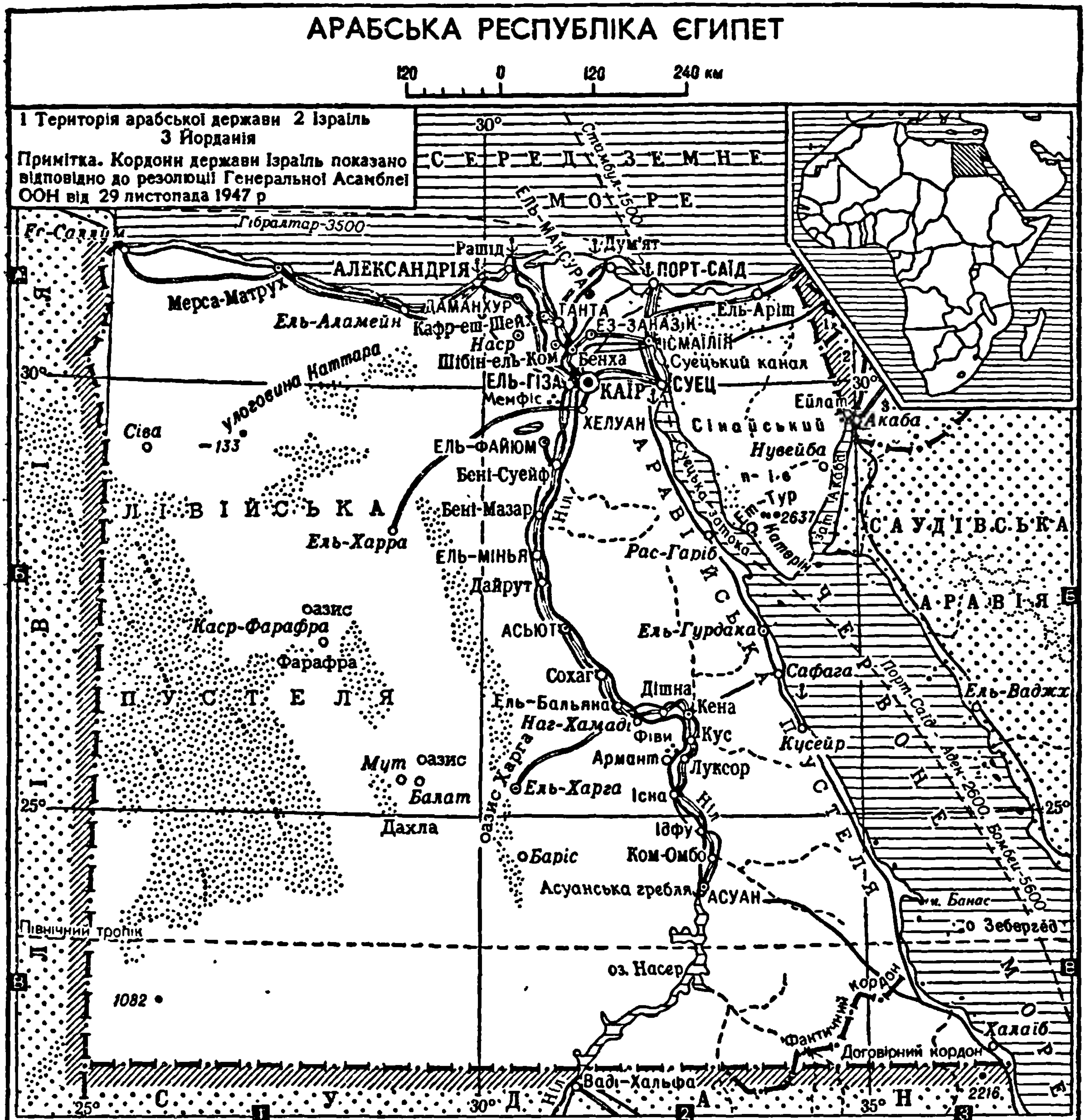

президент (обирається на 6 років). Законодавча влада належить однопалатному парламентові — національним зборам. Масова політ. орг-ція — *Арабський соціалістичний союз.* Засн. 1963.

Тер. Єгипту з 1882 окупували англ. війська. На поч. 20 ст. в Єгипті розгорнувся нац.-визвольний рух, під тиском якого Єгипет 1922 був формально проголошений незалежним королівством. З 1945 Єгипет — член ООН. 23.VII 1952 стався революційний переворот, який поклав початок антифеодальній і антиімперіалістичній революції, монархію було повалено. В 1953 Єгипет проголошено республікою. Уряд здійснив ряд соціальних реформ, домігся евакуації англ. військ з тер. Єгипту (завершено 1956), націоналізував компанію Суецького каналу (1956). У відповідь на прогресивні дії єгипетського уряду було організовано англо-франко-ізраїльську агресію проти Єгипту (1956), яка припинилася лише завдяки опорові єгипетського народу, енергійному протестові світової громадськості та рішучій позиції СРСР. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1943. У 1967 і 1973 Ізраїль, підтриманий реакційними силами міжнар. імперіалізму, зокрема США, вчинив агресію проти Єгипту, Йорданії та Сірії. Радянський Союз, інші соціалістичні країни, всі прогресивні сили подали допомогу араб. народам в їхній справедливій боротьбі проти імперіалізму і неоколоніалізму. Припинення воєнних дій, розʼєднання військ АРЄ та Ізраїлю 1974—75 не забезпечили мирного врегулювання *близькосхідної кризи.* Ця проблема зали-

шається однією з найважливіших у сучас. міжнар. житті. Нехтуючи рішення ООН, Ізраїль продовжує окупацію араб. земель, не припиняє агресивних дій. Останнім часом уряд АРЄ проводить політику «відкритих дверей» для іноземного капіталу, пожвавлення приватного сектора в економіці країни. 15.III 1976 національні збори АРЄ під тиском реакційних сил прийняли закон про припинення в односторонньому порядку чинності Договору про дружбу і співробітництво між СРСР і АРЄ, підписаного 1971. Це стало свідченням відходу правлячих кіл від соціальних і політ. завоювань єгипетської революції 1952.
АРЄ — аграрно-індустріальна країна. Значну підтримку в розвитку економіки країни подали СРСР та інші соціалістичні д-ви. З допомогою СРСР в АРЄ побудовано 86 підприємств, споруд та інших нар.-госп. об'єктів, зокрема Асуанський гідротехнічний вузол, металургійний комбінат і коксохім. з-д у Хелуані та інші. Розвинуті текст., харчова, хім., нафтова пром-сть. За 1973 видобуток нафти становив 8,4 млн. *т*. Розвиваються металургійна пром-сть, електроенергетика, машинобудування. В результаті аграрної реформи (з 1952) ліквідовано напівфеодальне землеволодіння. Землеробство дає бл. 75% валової продукції с. г. Збір осн. с.-г. культур (тис. *т*, 1973): рису — 2274, кукурудзи — 2144, цукр. тростини — 8000, бавовни — 450 (1974). Судноплавство по Нілу, каналах. Залізниць (включаючи вузькоколійні) — 7,2 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 9,3 тис. *км*. Морські порти: Александрія, Суец, Порт-Саїд. Грошова одиниця — єгипетський фунт = 2,08 крб. (1976).

АРАБСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ Йорданії — заснований 1972. Єдина офіційна громадсько-політ. орг-ція в Йорданії. Створений за ініціативою правлячих кіл країни з метою зміцнення монархічного режиму та сприяння проведенню його внутрішньої і зовнішньої політики. Членами А. н. с. є урядовці, торговці, банкіри, частина інтелігенції. А. н. с. налічує 150 тис. членів (1973). Генеральний голова — король Хусейн.

АРАБСЬКИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ СОЮЗ (АСС) Арабської Республіки Єгипет — заснований 1963. Єдина легальна політ. партія в АРЄ. Об'єднує представників різних соціальних верств. Перші програмні документи АСС проголошували некапіталістичний шлях розвитку АРЄ. Починаючи з 1973 в АСС поступово почали брати верх праві сили, які виступають за зміцнення приватного сектора в економіці АРЄ, зокрема підтримують проголошену урядом країни політику «відкритих дверей» для капіталу іноземних монополій. Ревізія програми і зміна політ. курсу країни, відхід частини лідерів АСС від традиційної дружби з соціалістичними країнами ставлять під загрозу досягнення єгипетської революції. У квітні 1976 в рамках АСС створено три політ. орг-ції — арабську соціалістичну орг-цію (об'єднання центристів), соціалістично-ліберальну орг-цію (права течія, що виступає за розвиток приватної власності) та організацію національно-прогресивного та юніоністського об'єднання (ліва течія, що виступає за розвиток суспільного сектора економіки). АСС налічує понад 5 млн. членів (1974). Голова АСС — А. Садат.

АРАБСЬКИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ СОЮЗ Лівійської Арабської Республіки — заснований 1971 постановою Ради революційного командування (РРК) Лівії. Єдина в країні масова політ. орг-ція. Ідеологією союзу є т. з. «третя теорія», основу якої становлять релігія та націоналізм. Завданням орг-ції є зміцнення нац. єдності, захист незалежності країни, побудова «соціалістичного ісламського суспільства». Голова союзу — М. Каддафі (голова РРК).

АРБІТРАЖ (франц. arbitrage) — 1) В СРСР орган для розв'язання переддоговірних і господарських спорів, що виникають між державними, громадськими та кооперативними (крім колгоспів і міжколгоспних організацій) підприємствами, установами й організаціями. А. є державний і відомчий. Держ. А. створено при Раді Міністрів СРСР, Радах Міністрів союзних та автономних республік, при виконавчих комітетах обласних (крайових) Рад депутатів трудящих. Відомчому А., що існує при ряді відомств, підлягають переддоговірні та господарські спори між орг-ціями даного відомства. 2) А. зовнішньоторговельний — орган для вирішен-

ня спорів по окремих зовнішньоторговельних угодах. В СРСР є Зовнішньоторговельна арбітражна комісія і Морська арбітражна комісія при Торговельно-промисловій палаті СРСР. 3) А. **Міжнародний** — органи, передбачені рядом міжпародно-правових актів та Статутом ООН для мирного розв'язання міжнар. спорів, продовження яких могло б загрожувати підтриманню миру й безпеки. Обирається від д-в — учасниць спору, в складі представників від кожної з них.

АРГЕНТІ́НА, Аргентінська Республіка — держава в Південній Америці. Пл. 2,8 млн. *км*². Нас. 25,0 млн. чол. (1975); аргентінці—нащадки ісп. колонізаторів 16—18 ст., а також іммігранти з європ. країн. В А. проживає, за неофіційними даними, 150—160 тис. українців. Корінне населення — індіанці (бл. 30 тис. чол.) — значною мірою винищене колонізаторами. Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Буенос-Айрес (понад 9 млн. ж., 1975). А.— бурж. федеративна республіка. За конституцією — глава д-ви і уряду — президент. Федеральним законодавчим органом є двопалатний національний конгрес. Склад уряду призначає президент. Політичні партії: *Хустисіалістська партія* — об'єднує поміщиків, частину великої, дрібної і середньої буржуазії, робітників та інтелігенції. Засн. 1958. Цивільний радикальний союз — виражає інтереси дрібної і середньої буржуазії. Засн. 1957. *Комуністична партія Аргентіни*. Засн. 1918.

На поч. 16 ст. територію А. завоювали іспанці. У 1816 А. була проголошена незалежною. З 1826 — федеративна республіка. В роки 2-ї світової війни уряд А., проголосивши нейтралітет, фактично проводив політику сприяння фашистським агресорам. У березні 1945 уряд А. оголосив війну Німеччині. З 1945 А.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1946. У 1966 в А. внаслідок держ. перевороту влада перейшла до рук реакційної військ. хунти, що проводила антидемократичну проамер. політику. Після держ. перевороту 1971 в А. відновлено виборність президента, відбулася часткова демократизація внутрішнього життя, було націоналізовано ряд галузей нар. г-ва, підготовлено аграрний закон. Між СРСР і А. в лютому

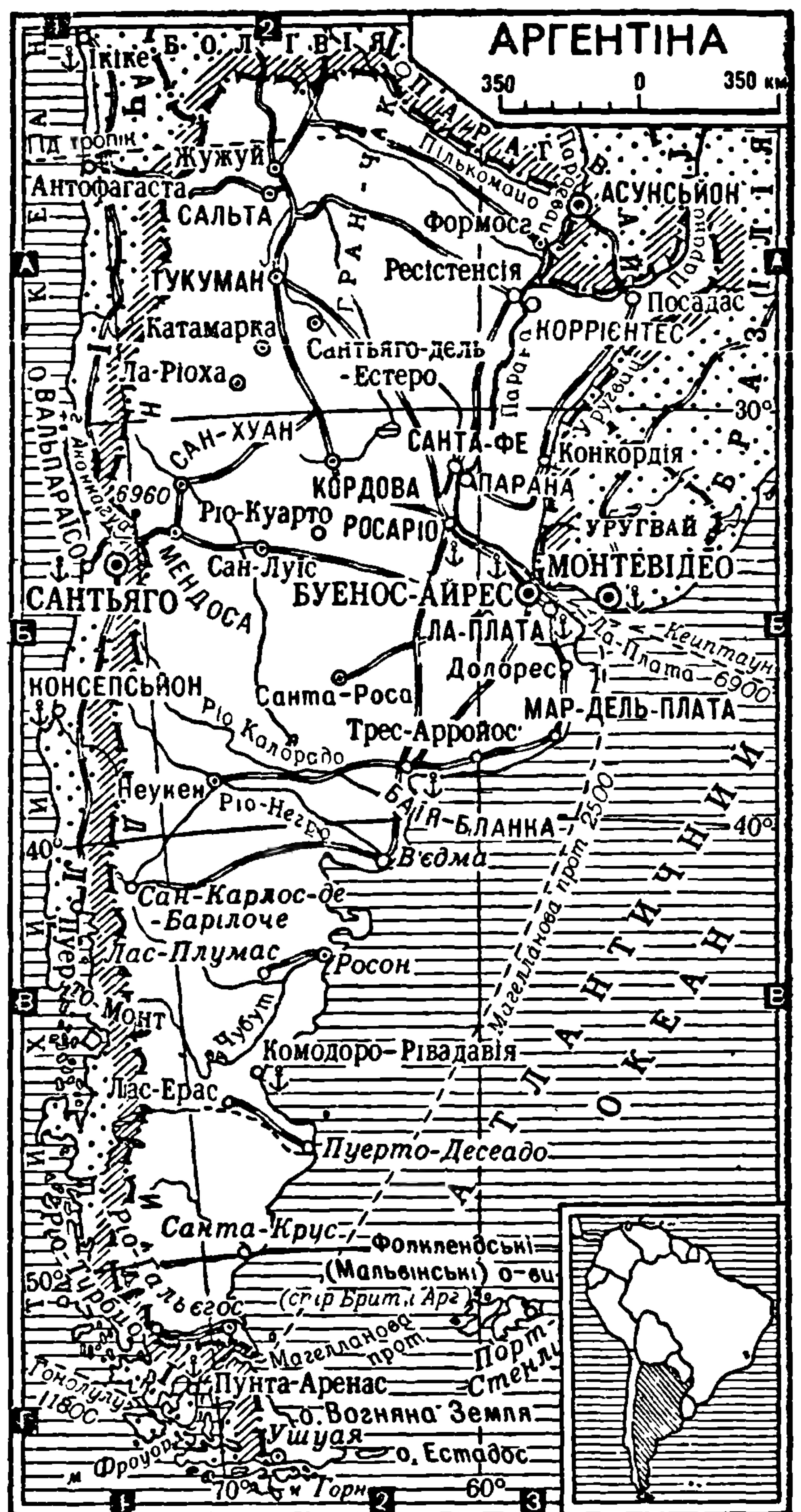

1974 підписано угоду та протокол про науково-тех. і торговельно-екон. співробітництво та інші. З середини 1974 ліві і праві екстремісти, проімперіалістичні елементи вдалися до терору (замахів і вбивств з політ. міркувань), що значно загострило політ. ситуацію в країні. У березні 1976 відбувся держ. військ. переворот. Військ. хунта стала найвищим органом влади в країні. Глава хунти приведений до присяги як президент. Економіка А. значною мірою залежить від капіталу США, Великобританії, Італії, ФРН. Гол. роль в економіці А. відіграє тваринництво, зокрема м'ясне скотарство (2,07 млн. *т* яловичини, 1972), вівчарство. Вироблено (млн. *т*, 1972/73): пшениці — 7,9, кукурудзи — 9,7. Гол. галузі пром-сті: м'ясохолодобійна, борошномельна, маслоробна, сироварна, цукрова, шкіряно-взуттєва. Є підприємства електроенергетичної, нафтоочисної, автомобільної та деяких інших галузей.

Вироблення електроенергії (1972) — 20,6 млрд. *квт · год.* Залізниць — бл. 40 тис. *км*, асфальтових і бетонних шляхів — бл. 30 тис. *км.* Тоннаж торг. флоту — 1,2 млн. брутто *рег. т.* Гол. порти: Буенос-Айрес і Ла-Плата. Грошова одиниця — аргентінське песо (нове). 100 аргентінських песо = 1,07 крб. (1976).

АР'ЄРГА́РД (франц. arrière-garde, букв.— тилова охорона) — 1) Частина війська, яка під час пересування рухається позаду головних сил, охороняючи їх на марші. 2) Переносно — бути в ар'єргарді — відставати, залишатись позаду.

АРИСТОКРА́ТІЯ (грец. ἀριστοκρατία, букв.— влада найкращих, найзнатніших)—1) Знать, привілейована частина, як правило, класу землевласників (патриції в Римі, феодали, вище дворянство в Росії тощо), яка користується особливими правами. Перебуваючи при владі, А. встановлює відповідну форму держ. правління. 2) Переносно — суспільна група, прошарок у капіталістичних країнах, що перебуває у привілейованому матеріальному становищі (фінансова, робітнича аристократія).

АРІ́ЙЦІ, арії — термін, що вживається в науці стосовно племен і народів, які говорили індоіранськими мовами. Давні індоіран. народи називали себе А., тобто «повноправними», на відміну від сусідніх народів, зокрема поневолених. Ідеологи *расизму* в фашистській Німеччині взяли цей термін на своє озброєння для виправдання людиноненависницької «теорії» про винятковість «вищої, арійської раси», до якої вони відносили нім. націю.

А́РКТИКА (від грец. ἀρκτικός — північний) — північна полярна область земної кулі. Включає пн. окраїни материків Євразії і Північної Америки, Північний Льодовитий ок. (крім частини Норвезького м.) з усіма його о-вами, невеликі частини Атлантичного і Тихого ок. Пл. 25 млн. *км*², з них бл. 10 млн. *км*² суходолу. За міжнародно-правовим статусом А. поділяється на полярні сектори, суверенітет над якими мають д-ви, що прилягають до неї: СРСР, Канада, США, Норвегія і Данія (о. Гренландія). В СРСР постанова ЦВК і РНК від 15.IV 1926 визначила правове положення частини А.: радянською територією є всі відкриті й ті, що можуть бути ще відкриті, землі й острови, розташовані в Північному Льодовитому ок. між узбережжям СРСР, Пн. полюсом і меридіанами 32° 4′ 35″ сх. довготи, 168° 49′ 30″ зх. довготи від Грінвіча (крім сх. островів архіпелагу Шпіцберген, що належить Норвегії).

АРСЕНА́Л (франц., ісп. arsenal, від араб. дар-ас-сіна'а — майстерня зброї) — 1) Підприємство для виготовлення, ремонту і зберігання озброєння та військового спорядження; склад зброї й військового спорядження. 2) Переносно — запас знань з певної галузі науки, запас засобів для досягнення якоїсь мети, наявність різноманітних знарядь виробництва (інструменту, запасних частин тощо).

АРХІЄПИ́СКОП (від грец. ἀρχι... — префікс, що означає зверхність, і *єпископ*) — духовний сан, один з найвищих ступенів у християнській церковній ієрархії.

АСАМБЛЕ́Я (франц. assemblée — збори) — 1) Державний або керівний орган якоїсь міжнародної організації (напр., *Генеральна Асамблея ООН*). 2) Збори тієї чи іншої державної або міжнародної установи, прихильників певного громадського руху (напр., *Брюссельські асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі*). 3) В старовину — бал, розважальні, ділові збори.

АСЕ́АН (англ. ASEAN; Association of South-East Asian Nations), Асоціація держав Південно-Східної Азії — регіональна організація, яка об'єднує Індонезію, Малайзію, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни. Створена 1967 у Бангкоку. Офіційна мета АСЕАН — розвиток екон., соціального і культурного співробітництва країн — членів асоціації та сприяння встановленню «миру і стабільності» в Пд.-Сх. Азії. Фактично нерідко виконує роль знаряддя політики зх. д-в у цьому районі світу. Керівні органи АСЕАН — щорічні наради міністрів закордонних справ; між нарадами діє постійний секретаріат (штаб-квартира — у Джакарті).

АСИМІЛЯ́ЦІЯ (лат. assimilatio — уподібнення) — злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови й культури, національних ознак. А. може бути насильственою (в умовах соціального, нац. і релігійного гніту) і природною. В СРСР та інших соціалістичних країнах А.

є природною і відбувається за повної рівності народів. У ході будівництва соціалізму і комунізму прискорюється процес зближення націй і народностей, об'єднаних спільністю мети, стирання їхніх відмінностей. Марксисти-ленінці підтримують прогресивний, об'єктивний процес всебічного зближення націй, їх майбутнього злиття на основі повної добровільності й демократизму. Проте вони виступають як проти стримування цього процесу, так і проти його штучного прискорення (див. також *Нація, Національне питання, Радянський народ*).

АСКЕТИЗМ (від грец. ἀσκητής — навчений вправам; пустельник, чернець) — спосіб життя, що характеризується самообмеженням і зреченням життєвих благ, чуттєвих насолод, радощів життя для досягнення морального чи релігійного ідеалу. В антагоністичному суспільстві проповідь А. використовують експлуататори як ідеологічний засіб виправдання злиденного становища трудящих, для применшення в їхніх очах значення власності, якою володіють експлуататорські класи. Проповідь А., яку провадять сектантські елементи в революційному русі деяких країн, що відзначаються особливо низьким життєвим рівнем населення, суперечить комуністичній моралі. Марксизм відкидає А. і проголошує принцип: «Все в ім'я людини, для блага людини!». Науково обгрунтовуючи повне задоволення розумних потреб, він, проте, засуджує зведення смислу життя тільки до споживання.

АСОЦІАЦІЯ (від лат. associo — з'єдную, зв'язую) — 1) Об'єднання, союз, спілка, організація. 2) А. ідей — такий зв'язок між думками, при якому одна думка викликає в свідомості появу іншої.

АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА — добровільне неурядове об'єднання окремих осіб і регіональних асоціацій з метою сприяння прогресивному розвиткові *міжнародного права*, сумлінного його застосування і уніфікації та усунення колізій законів. Виникла 1873. В 1957 в СРСР створено Радянську асоціацію міжнар. права, що є членом А. м. п. і бере участь в її роботі.

АССОШІЕЙТЕД ПРЕСС (АП) (англ. Associated Press; AP) — інформаційне агентство США. Засн. 1848. Належить до числа найбільших агентств світу. Є кооперативним об'єднанням газетних видавців. Обслуговує понад 1200 амер. газет, понад 3000 радіо- і телестанцій у США, понад 4000 зарубіжних видань і установ, радіо і телебачення більш як у 100 країнах. Центр — у Нью-Йорку.

АТАШЕ (франц. attaché, букв.— прикріплений) — 1) Перший дипломатичний ранг співробітників посольств, місій та апарату відомств закордонних справ (А. дипломатичний). 2) Спеціалісти — представники різних відомств, відряджені до дипломатичних представництв або відповідних відомств країни перебування (А. спеціальні). 3) Співробітник дипломатичного представництва, що відає питаннями преси, інформації (прес-аташе). 4) Представники військового відомства даної держави при військовому відомстві країни перебування, одночасно радники дипломатичного представника з військових питань (А. військові, військово-морські, військово-повітряні).
Всі категорії А. входять до дипломатичного корпусу і користуються всіма дипломатичними привілеями.

АТЕЇЗМ (від грец. ἀ... — префікс, що означає заперечення, і θεός — бог) — система поглядів і принципи пояснення дійсності, що виключають існування надприродного; окрема галузь знань, предметом якої є вивчення релігії, а завданням — спростування релігійного світогляду і подолання релігійних передсудів. А., як і *релігія*, виник у глибоку давнину. З розвитком суспільства постійно розвивався і вдосконалювався. Домарксистський А., незважаючи на значні досягнення, був обмеженим: заперечуючи бога в одних сферах, окремі представники А. визнавали існування бога в інших, не розуміли соціальної природи релігії і не могли довести повну безпідставність релігійного світогляду. Найвищого розвитку А. досяг у марксизмі-ленінізмі. Діалектичний та історичний матеріалізм є науковою основою войовничого А., спираючись на яку А. зміг остаточно викрити релігію як спотворене, ілюзорне відображення дійсності. А. перетворився на складову і невід'ємну частину світогляду мас, які ведуть боротьбу за визволення від соціального і духовного гноблення. Визволення від

релігійних передсудів, *атеїстичне виховання* є складовою частиною *комуністичного виховання* радянського народу, що його здійснює Комуністична партія на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва.

АТЕЇСТИ́ЧНЕ ВИХОВА́ННЯ — систематичне, цілеспрямоване формування науково-матеріалістичного світогляду і подолання релігійних пережитків у свідомості людей; складова частина *комуністичного виховання*. А. в. відбувається в тісному зв'язку з формуванням комуністичного світогляду, моральним, інтернаціональним, патріотичним, естетичним вихованням. Гол. формами А. в. є *науково-атеїстична пропаганда*, індивідуальна робота з віруючими. А. в. відіграє важливу роль у формуванні всебічно розвиненої особи, сприяє розвиткові її трудової і громадсько-політ. активності, підвищенню ідейної, моральної і естетичної зрілості, вдосконаленню моральних і сімейно-побутових відносин.

АТЛАНТИ́ЧНА ХА́РТІЯ — спільна декларація глав урядів США і Великобританії, підписана 14.VIII 1941. Проголошувала в загальній формі цілі *другої світової війни 1939—45* і післявоєнний устрій світу. Включала ряд положень: відмову від захоплення чужих територій, право народів вільно вибирати собі форму правління, рівноправне післявоєнне співробітництво, відмову від застосування сили в міжнар. відносинах. А. х. відіграла позитивну роль у створенні *антигітлерівської коаліції* (див. також *Декларація 26 держав 1942*). Радянський уряд 24.IX 1941 заявив про приєднання до А. х. Уже в ході 2-ї світової війни Англія і США стали на шлях порушення принципів Атлантичної хартії.

«А́ТОМНА ДИПЛОМА́ТІЯ» — назва методів зовнішньої політики амер. імперіалізму, який після 2-ї світової війни прагнув використати атомну зброю для дипломатичного шантажу і посилення тиску на інші країни. Термін «атомна дипломатія» почали вживати після того, як у серпні 1945 на япон. міста Хіросіма й Нагасакі США скинули атомні бомби. Зміцнення екон. та оборонної могутності СРСР та інших соціалістичних країн, їх мирна зовнішня політика привели до краху «атомної дипломатії».

АТРИБУ́Т (від лат. attribuo — надаю, наділяю) — 1) Невід'ємна властивість, істотна ознака предмета або явища. 2) У мистецтві — предмет, з яким звичайно зображують героя, міфічні персонажі тощо.

АУДІЄ́НЦІЯ (лат. audientia — вислухування) — офіційний прийом у високопоставленої особи; в міжнародному праві — прийом *главою держави* дипломатичного представника (посла) або особи, що обіймає високу держ. посаду.

АУТСА́ЙДЕРИ (англ. outsider — сторонній) — капіталістичні підприємства і компанії, що не входять у монополістичні об'єднання і ведуть з ними конкурентну боротьбу. До А. поряд з великими підприємствами належать дрібні й середні. А. називають також біржових спекулянтів, які не є біржовиками-професіоналами.

АФГАНІСТА́Н, Республіка Афганістан — держава в Азії. Пл. 647 тис. *км*². Нас. 18,9 млн. чол. (1974): афганці (понад 8 млн. чол.), таджики, узбеки, хазарейці, туркмени та ін. Бл. 18% населення А.— кочовики та напівкочовики. Держ. мови — пушту і дарі. Столиця — м. Кабул (534 тис. ж., 1973). А.— бурж. республіка. Найвищий керівний орган країни — центральний комітет Республіки Афганістан (ЦКРА). Глава д-ви й уряду — голова ЦКРА. Легальних політ. партій у країні немає. Афганська д-ва виникла у 18 ст. В кінці 19 ст. Англія встановила контроль над зовнішньою політикою А. Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в А. посилився рух за незалежність. У 1919 проголошено незалежність А. В 1919 Радянська Росія перша визнала суверенітет А. В роки 2-ї світової війни А. дотримувався нейтралітету. З 1946 А.— член ООН. 17.VII 1973 в А. здійснено держ. переворот, монархію було повалено, країну проголошено республікою. Спираючись на підтримку нар. мас, респ. уряд здійснив ряд заходів, спрямованих на поліпшення життя трудящих. Добросусідські відносини між СРСР і А., безкорислива допомога з боку СРСР та інших соціалістичних країн у розвитку нац. економіки А., розширення культурних зв'язків між соціалістичними д-вами і А. сприяють зміцненню незалежності країни. У грудні 1975 продовжено на черговий 10-річний строк радян-

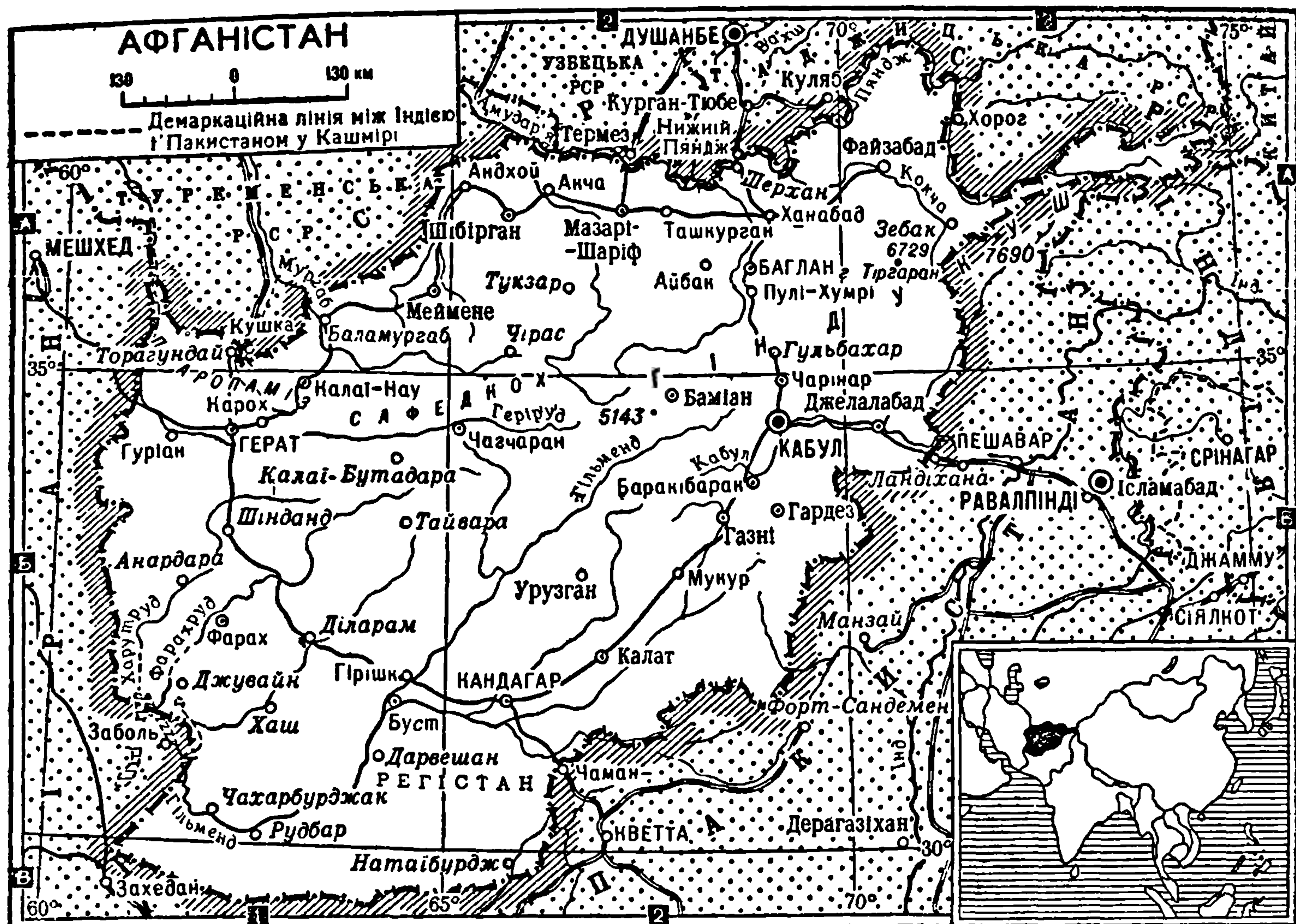

сько-афганський Договір про нейтралітет і взаємний ненапад, укладений 1931. Між СРСР і А. підписано ряд угод (1973—75) про економічне, технічне і культурне співробітництво. За допомогою СРСР в А. збудовано 67 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів, зокрема іригаційний канал і ГЕС на р. Кабулі, з-д азотних добрив у Мазарі-Шаріфі, створено газопромисли тощо. Основа економіки — с. г. (зайнято 67% населення), провідну роль відіграє скотарство (гол. чином кочове та напівкочове). Поголів'я (млн., 1973/74): вел. рог. худоби — 2,5, овець — 14, кіз — 2,0, ослів і мулів — 0,8, коней і верблюдів — 0,5. Посівна площа — бл. 4 млн. *га* (в т. ч. бл. 1,9 млн. *га* штучно зрошується). У невеликих кількостях видобувають кам'яне вугілля, природний газ, лазурит. Є з-ди мінеральних добрив, асфальто-бетонний, цементні, домобудівний, ряд підприємств текст. і харч. пром-сті. Збір (тис. *т*, 1973): пшениці — 2750, кукурудзи — 760, ячменю — 360, рису — 450. Вироблення в А. електроенергії — 525,4 млн. *квт год* (1973/74). Розвинуте килимарство. Залізниць — 7 *км*. Автошляхів — 7,8 тис. *км*, газопроводів — 179,5 *км*. Грошова одиниця — афгані; 100 афгані = 1,66 крб. (1976).

АФРИКА́НСЬКА НАЦІОНА́ЛЬНА РА́ДА ЗІМБА́БВЕ — заснована 1972. Легальна орг-ція корінного населення Південної Родезії. Вимагає ліквідації расової дискримінації, створення демократичної д-ви. Додержується ненасильницьких форм боротьби. Делегація А. н. р. З. була присутня на XXV з'їзді КПРС. Президент орг-ції — А. Музорева.

АФРИКА́НСЬКА ПА́РТІЯ НЕЗАЛЕ́ЖНОСТІ ГВІНЕ́Ї І ОСТРОВІ́В ЗЕЛЕ́НОГО МИ́СУ (ПАІГК) — заснована 19.IX 1956. Єдина масова нац.-революційна партія Гвінеї-Бісау. Осн. маса членів — селяни, в її складі невелике число міських робітників, революційна інтелігенція. Має статут і програму. Спрямовує діяльність профспілкової, молодіжної і жіночої орг-цій. Очолювала збройну боротьбу проти португ. колонізаторів. На II з'їзді ПАІГК, який проходив у липні 1973 на визволеній території, обговорювалося питання підготовки до проголошення республіки Гвінеї-Бісау, було переглянуто статут партії. Замість убитого португ. фашистською агентурою А. Кабрала генеральним секретарем обрано А. Перейру. Після проголошення незалежності Гвінеї-Бісау (1973) і Островів Зеленого Мису (1975) ПАІГК здійснює соціально-екон. перетворення, проводить ан-

тиімперіалістичну і антиколоніалістську політику. Делегація ПАІГК була присутня на XXV з'їзді КПРС. Друкований орган партії — інформаційний бюлетень «ПАІГК актюель» («ПАІГК сьогодні»).

АФРИКАНСЬКА ПАРТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СЕНЕГАЛУ (АПНС)— заснована у вересні 1957 в результаті об'єднання марксистських елементів, які вийшли з націоналістичного Народного блоку Сенегалу. З 1960 діє в підпіллі. Керується прийнятою I з'їздом АПНС (1962) програмою, яка висуває завдання створення в країні антиімперіалістичного режиму, усуспільнення осн. засобів виробництва і як кінцеву мету — побудову соціалізму. АПНС відіграла велику роль у мобілізації сенегальських трудящих на боротьбу за незалежність країни. В умовах репресій і розкольницької діяльності маоїстів всередині партії АПНС продовжує боротьбу за досягнення програмних вимог. II з'їзд (1972) підтвердив марксистсько-ленінську платформу партії, вказав на необхідність вести послідовну боротьбу за встановлення в Сенегалі влади робітників і селян. Делегація АПНС була присутня на XXV з'їзді КПРС. Центр. друковані органи партії: щомісячник «Ля Лютт» («Боротьба») і газета «Момсарев» («Незалежність»).

АФРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (АфБР) — перша міжнародна фінансова організація незалежних країн Африки. Рішення про створення АфБР було прийнято 1962 на сесії *Економічної комісії ООН для Африки* представниками 32 афр. д-в. Засн. 1964. На 1.I 1975 об'єднував 39 країн Африки. Осн. завдання банку — фінансування проектів і програм, спрямованих на прискорення екон. і соціального розвитку країн-учасниць; частина проектів фінансується разом з США і рядом міжнар. орг-цій. Найвищий орган — рада керуючих у складі представників усіх країн — членів АфБР. Виконавчий орган — рада директорів. Місцеперебування — Абіджан (Берег Слонової Кістки).

АФРИКАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС (АНК) — політична партія корінного населення Південно-Африканської Республіки. Заснований 1912. Бореться за ліквідацію расової дискримінації і створення демократичної д-ви на основі рівноправності всіх громадян, націоналізації надр, банків і власності монополій, перерозподілу землі між тими, хто її обробляє. В 1960 діяльність АНК було заборонено, його керівників та активістів репресовано. Партія взяла курс на повалення диктаторського режиму в ПАР. Орг-ція АНК — «Умконто ве Сізве» («Спис народу»). Делегація АНК була присутня на XXV з'їзді КПРС. Виконуючий обов'язки президента АНК — О. Тамбо. Друкований орган — журнал «Сечаба» («Нація»).

АФРИКАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ ЗІМБАБВЕ (ЗАНУ)— заснований 1963. Нац.-визвольна організація афр. населення Південної Родезії. Виступає за ліквідацію расистського режиму в країні та проведення демократичних реформ. З 1964 ЗАНУ діє нелегально. Веде партизанську боротьбу на тер. Південної Родезії. Координує свої дії з *Союзом африканського народу Зімбабве.* Лідер ЗАНУ — Н. Сітоле. Друкований орган — «Зімбабве ньюс» («Новини Зімбабве»).

АФРИКАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ КЕНІЇ (КАНУ) — заснований 1960. Правляча і єдина в країні партія. В своїх перших програмних документах проголошувала осн. метою досягнення політ. і екон. незалежності країни, будівництво «африканської демократичної соціалістичної Кенії», здійснення політики неприєднання в міжнар. відносинах. Проте з приходом КАНУ до влади (1963) її керівництво еволюціонувало вправо. КАНУ проводить курс на розвиток капіталістичних відносин і заохочення іноземних *інвестицій.* У міжнар. політиці орієнтується на великі імперіалістичні д-ви. КАНУ налічує бл. 150 тис. членів (1974). Довічний голова — Дж. Кеніата.

АФРИКАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ ТАНГАНЬЇКИ (ТАНУ) — заснований 1954. Правляча партія материкової частини (Танганьїки) Об'єднаної Республіки Танзанії. Об'єднує різні соціальні верстви населення. Очолювала боротьбу народу Танганьїки за нац. незалежність. Програмним документом партії є «Арушська декларація» (1967), яка проголошує її метою побудову соціалістичного суспільства. Під керівництвом ТАНУ в країні націоналізовано всі іноземні банки, страхові компанії, встановлено держ. контроль над пром-стю і торгівлею,

проводиться кооперування селянства. Зовнішньополіт. курс ТАНУ спрямований проти імперіалізму і колоніалізму, на розвиток відносин з соціалістичними країнами. Делегація ТАНУ була присутня на XXV з'їзді КПРС. ТАНУ налічує 1,5 млн. членів (1974). Голова партії — Дж. Ньєрере. Друковані органи: газети — щоденна «Ухуру» («Свобода») та недільна «Мзалендо» («Патріот»).

Б

БÁАС (араб.— відродження) — назва *Партії арабського соціалістичного відродження,* заснованої 1947 в Сірії.

БАГÁМИ, Співдружність Багамських островів — держава у Центральній Америці. Займає більшу частину архіпелагу Багамських островів у Карибському м. (частина островів залишається колонією Великобританії). Пл. 14 тис. *км²*. Нас. 200 тис. чол. (1974); 85% — негри і мулати. Офіц. мова — англійська. Столиця — м. Нассау (101,5 тис. ж., 1973). Б.— конституційна монархія. Глава д-ви — королева Великобританії, представлена генерал-губернатором. Законодавчий орган — двопалатний парламент, що складається з сенату, члени якого призначаються генерал-губернатором, та палати представників, яка обирається населенням на 5 років. Політичні партії: Прогресивна ліберальна партія — правляча. Засн. 1953. Вільний національний рух— виражає інтереси місцевої буржуазії. Засн. 1971.

Б. відкрив Х. Колумб 1492. З 1629 (з невеликою перервою) Б.— колонія Великобританії. В 1964 Великобританія змушена була надати їм внутрішнє самоврядування. 10.VII 1973 проголошено незалежність Б. у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1973 Б.— член ООН.

Б.— аграрна країна, економіка якої протягом тривалого часу мала колоніальний характер. Осн. галузь с. г.— землеробство. С. г. забезпечує потреби країни в продовольчих товарах лише на 25%. Вирощують фрукти (апельсини, ананаси, банани) та овочі (томати, огірки) на експорт. Розводять вел. рог. худобу, кіз, свиней, домашню птицю. Заготівля цінної деревини. Рибальство. Є підприємства цементної і харч. пром-сті,

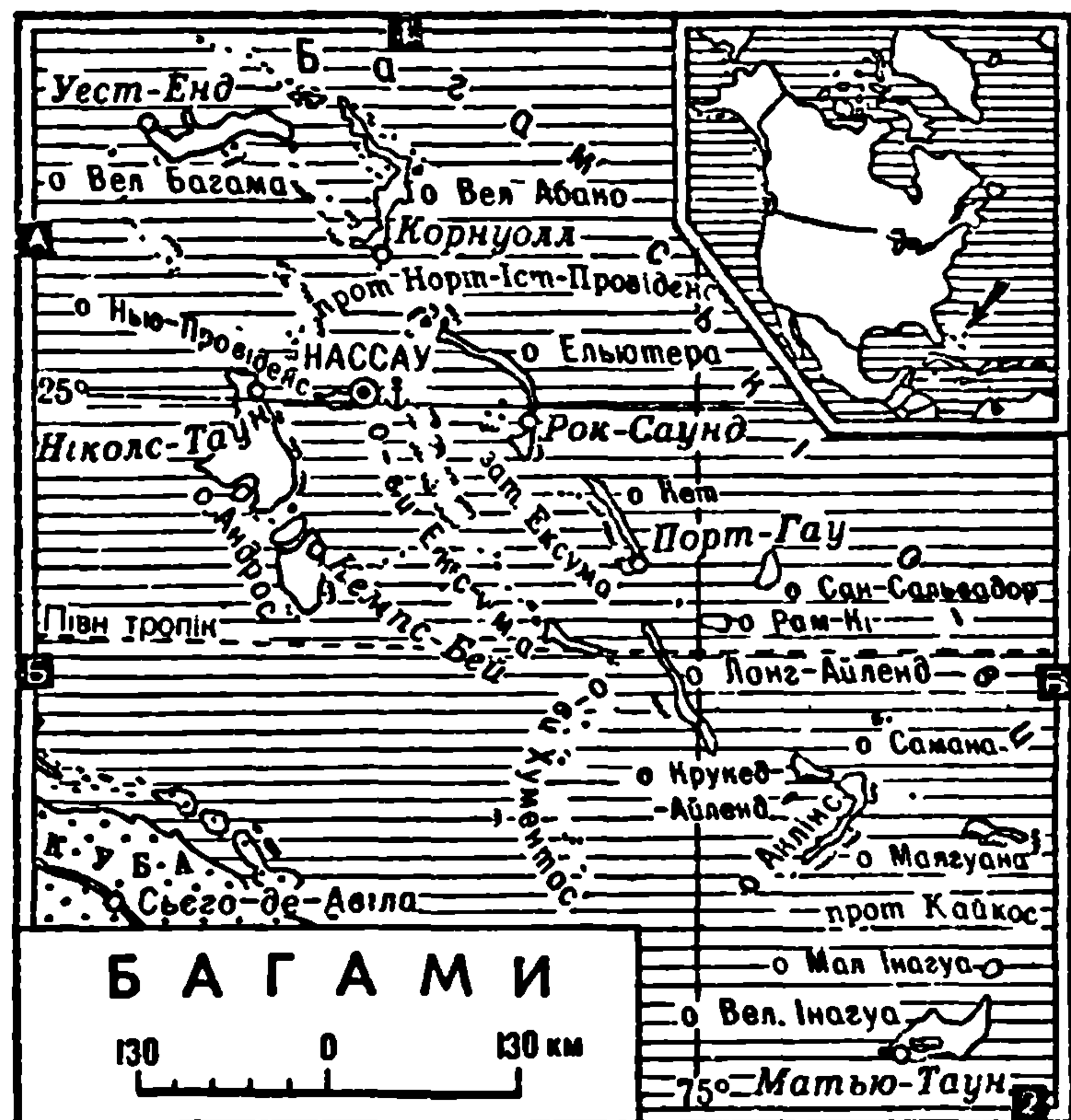

нафтопереробний, фармацевтичний з-ди. Автошляхів — бл. 1000 *км.* Гол. морський порт — Нассау. Грошова одиниця — багамський долар.

БАГАТОСТОРÓННІ РОЗРАХУ́НКИ — система *міжнародних розрахунків* між кількома країнами, зв'язаними економічними відносинами. Осн. формою Б. р. капіталістичних країн є розрахунки у вільно конвертованих валютах. Своєрідною формою Б. р. є *клірuнг.* Б. р. між країнами — членами РЕВ з 1964 здійснюються в *перевідних карбованцях* через *Міжнародний банк економічного співробітництва* (МБЕС).

БÁЗИС І НАДБУДÓВА (грец. βάσις — основа) — категорії *історичного матеріалізму.* Відображають взаємовідношення між екон. ладом суспільства — базисом і суспільними явищами, що ним породжуються і зумовлюються — надбудовою. У процесі суспільного життя вирішальну роль відіграють *виробничі відносини,* характер яких визначається формами власності на засоби виробництва. Кожна *суспільно-економічна формація* має

свій певний базис і відповідну йому надбудову — властиві даному суспільству форми ідеологічного й політ. життя, його держ. устрій, поширені в ньому правові, моральні, художні, філософські та релігійні поняття й погляди, а також орг-ції і установи, в яких реалізується політ. і громадська діяльність людей. Хоч у діалектичному взаємозв'язку Б. і н. визначальним є базис, проте надбудова має відносну самостійність у розвитку і зворотно впливає на базис. Базис будь-якої антагоністичної суспільно-екон. формації, що грунтується на тій чи іншій формі приватної власності, породжує однотипні надбудови, які характеризуються відносинами політ. та ідеологічного панування одних класів над іншими. Осн. функція надбудови — зміцнювати й захищати той базис, який її породив. Однак, відображаючи розкол суспільства на класи та їхню боротьбу, надбудова сама внутрішньо суперечлива, в ній поряд з ідеологією пануючих класів є елементи ідеології тих класів, які борються за повалення існуючого екон. ладу. Ця суперечність зростає з загостренням *класової боротьби* й особливо з назріванням соціальної революції. Зміна одного експлуататорського ладу іншим хоч і здійснюється через соціальну революцію, однак не зачіпає основ експлуататорського ладу, тому формування нової надбудови відбувається без докорінної ломки політ. апарату насильства (зокрема, держ. машини). На відміну від експлуататорських базисів, соціалістичний базис, грунтуючись на суспільній власності на засоби виробн., породжує принципово нові політ. та ідеологічні відносини, новий тип суспільно-політ. ладу (соціалістичну демократію, що є демократією для найширших трудящих мас), утверджує принципово нову ідеологію — *марксизм-ленінізм.* Становлення соціалістичних Б. і н. є процесом революційного зламу підвалин експлуататорського суспільства і свідомого, керованого Комуністичною партією будівництва нового, соціалістичного суспільства. Соціалістичний базис не зароджується в надрах старого суспільства, як попередні. В надрах старого суспільства визрівають лише передумови революційного виникнення соціалістичного базису. Революційне захоплення влади робітничим класом і встановлення *диктатури пролетаріату* кладе початок *перехідному періодові від капіталізму до соціалізму,* протягом якого трудящі маси на чолі з Комуністичною партією в класовій боротьбі створюють екон. базис соціалістичного суспільства і відповідну йому соціалістичну надбудову. Будівництво соціалізму і комунізму передбачає свідоме керівництво діяльністю мас, суспільними процесами взагалі, тому роль суб'єктивного фактора, отже надбудови, в житті суспільства за соціалізму незрівнянно зростає. Грунтуючись на соціалістичних виробничих відносинах, надбудова соціалістичного суспільства активно впливає на свій базис, спрямовує його розвиток у напрямі від соціалізму до комунізму. З свого боку, вдосконалення соціалістичних виробничих відносин, зміни в їхній структурі зумовлюють відповідні зміни в соціалістичній надбудові. Теоретично неспроможними й політично шкідливими є концепції сучас. ревізіоністів, які применшують роль явищ надбудовного характеру, зокрема керівної, спрямовуючої ролі партії і соціалістичної д-ви в розвитку продуктивних сил суспільства, ігнорують якісну відмінність між екон. і соціально-політ. процесами, що відбуваються в капіталістичних і соціалістичних країнах.

БАЛА́НС (франц. balance, букв.— терези) — 1) Рівновага, урівноважування. 2) Система показників, що характеризують співвідношення або рівновагу елементів у будь-якому явищі, що постійно змінюється (напр., Б. нар. г-ва СРСР, бухгалтерський Б., паливний Б., водний Б. тощо).

БАЛА́НС ПЛАТІ́ЖНИЙ — баланс, що відображає співвідношення між сумою платежів, здійснених даною країною за кордоном, і сумою надходжень у цю країну з-за кордону за певний період (рік, квартал, місяць). Перевищення надходжень над платежами утворює активне, позитивне сальдо Б. п., а протилежне співвідношення — пасивне, негативне сальдо. Б. п. включає платежі й надходження від *зовнішньої торгівлі,* різного виду послуг іноземній клієнтурі (транспортних, поштово-телеграфних, від закордонного туризму) тощо.

БАЛА́НС ТОРГОВЕ́ЛЬНИЙ — баланс, що відображає співвідношення між вартістю всього *експорту* та всього *імпорту* країни за певний

період (рік, квартал тощо). Б. т. є активним, якщо вартість вивезених товарів перевищує вартість ввезених товарів, і пасивним — при протилежному співвідношенні. Рівність у вартості експорту та імпорту дає нетто-баланс.

БАЛОТУВА́ННЯ (від італ. ballottare — обирати кулями) — вид голосування при обранні тієї чи іншої особи на якусь посаду. Спочатку Б. здійснювалось опусканням до урни куль (балів). Тепер Б. провадиться піднесенням руки або опусканням в урну бюлетенів.

БАНГЛАДЕ́Ш, Народна Республіка Бангладеш — держава на півдні Азії. Пл. 142,7 тис. *км*^{2}. Нас. 75 млн. чол. (1975), 98% — бенгальці. Столиця — м. Дакка (1,5 млн. ж., 1975). Б.— республіка. Входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — президент. При ньому на правах кабінету міністрів існує консультативна рада з військових і цивільних. Політичні партії, крім релігійних, заборонені. В 1947 після поділу Індії на два домініони — Індію і Пакистан — сучас. територію Б.— Східну Бенгалію було включено до Пакистану як його сх. провінцію. У грудні 1971 внаслідок перемоги нац.-визвольного руху на території Сх. Пакистану було створено д-ву Бангладеш. У 1972 її як суверенну д-ву визнав СРСР. Між обома країнами підписано угоду про економічне і технічне співробітництво (січень 1972). З 1974 Б. — член ООН. 15.VIII 1975 стався держ. переворот. Ряд видатних діячів нац.-визвольного руху загинув. Законодавчий орган — національна асамблея — розпущений. В країні точиться боротьба між прогресивними і антинар. силами, різними угрупуваннями офіцерства, релігійно-общинних сил та лівацьких елементів.

Б.— аграрна країна. Внаслідок тривалого панування англ. колонізаторів економіка Б. була вузькоспеціалізована на виробн. джуту та чаю. В с. г. зайнято 85% самодіяльного населення країни і створюється бл. 60% нац. продукту. Гол. продовольча культура — рис (бл. 70% посівних площ), щорічний збір — 10—12 млн. *т*, вирощують також пшеницю, ячмінь, бобові, овочі; з технічних культур — чай (бл. 30 тис. *т* чайного листу на рік), джут, кенаф,

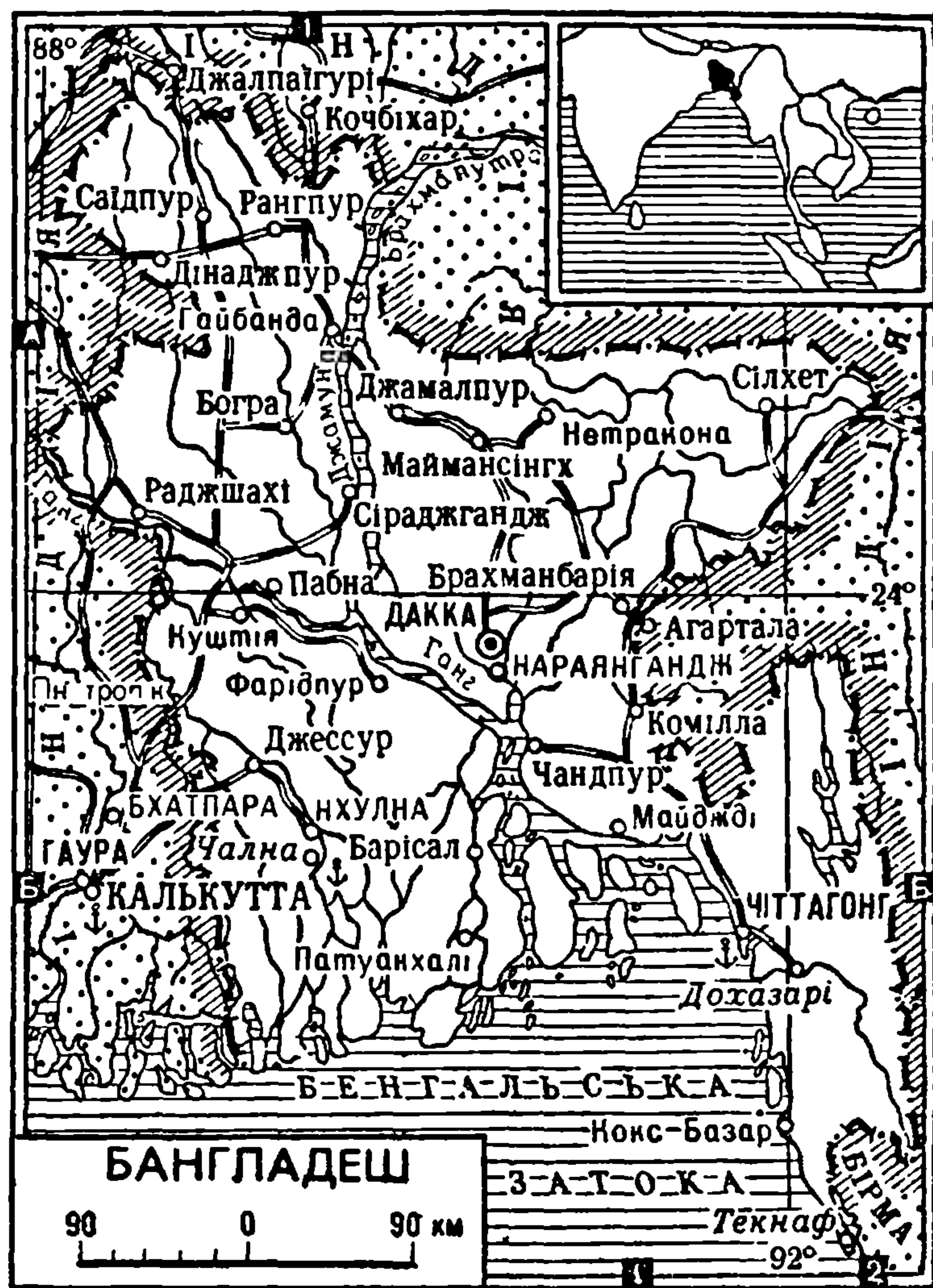

цукр. тростину, бавовник, олійні, тютюн. Тваринництво розвинуте слабо. Щорічний вилов риби — бл. 1 млн. *т*. Пром-сть спеціалізується гол. чином на переробці с.-г. сировини (джуту, бавовни, цукр. тростини, тютюну, риби). Є підприємства паперової, цементної, машинобудівної, хім. та нафтопереробної пром-сті. Залізниць — 2858 *км*. Асфальтованих автошляхів — 3,7 тис. *км*. Морські порти — Чіттагонг і Чална. Грошова одиниця — така.

БАНДИТИ́ЗМ (від італ. banda — загін, зграя) — за рад. правом злочин, що полягає в організації збройних банд для нападу на державні, громадські установи чи підприємства або на окремих осіб, а також участь у таких бандах і у вчинюваних ними нападах. Відповідальність за Б. передбачена загальносоюзним законодавством, кримінальними кодексами союзних республік, зокрема статтею 69 Кримінального кодексу УРСР. Політичний Б.— одне з знарядь реакції і контрреволюції. В імперіалістичних країнах, особливо в США, Б. набрав широкого розмаху і став одним з видів організованої злочинності.

БАНДУ́НЗЬКА КОНФЕРЕ́НЦІЯ 1955 — конференція 29 країн Азії і Африки, відбулася 18—24.IV в м.

Бандунгу (Індонезія). Б. к. засудила колоніалізм, расову сегрегацію і дискримінацію, закликала до роззброєння і заборони як виробництва, так і випробування ядерної зброї, сприяла єдності народів Азії та Африки, посиленню боротьби за мир, зростанню нац.-визвольного руху. В основу декларації Б. к. було покладено принцип *мирного співіснування.* Маоїстське керівництво КНР, що була учасником Б. к., відмовилось від додержання положень, вироблених конференцією.

БАНК ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ СРСР, Зовнішторгбанк — комерційна кредитна установа, що здійснює кредитування *зовнішньої торгівлі* СРСР, валютні операції, розрахунки по *експорту* й *імпорту* товарів і наданню послуг. Засн. 1924. Зовнішторгбанк СРСР є акціонерним товариством. Серед його акціонерів: Держбанк СРСР, Міністерство фінансів СРСР, Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР та ін.

БАНК МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ (БМР) — міжнародна фінансова установа. Засн. 1930 у Базелі (Швейцарія). В 1968 до БМР входили центр. банки всіх європ. капіталістичних і соціалістичних країн (крім СРСР і НДР); представником США на загальних зборах акціонерів є «Ферст нейшенал сіті банк оф Нью-Йорк». У 1970 акціонерами БМР стали Японія і Канада. БМР виконує функції фін. агента *Європейського об'єднання вугілля і сталі, Міжнародного Червоного Хреста, Всесвітнього поштового союзу* та ін., виступає як європ. допоміжний орган *Міжнародного валютного фонду* і *Міжнародного банку реконструкції і розвитку,* сприяючи розміщенню облігацій банку в Швейцарії, є центром міжнар. угод імперіалістичних д-в щодо підтримки світової валютної системи капіталізму тощо. Поточними справами банку керує Рада директорів.

БАНКИ (італ. banco — лава, конторка, стіл міняйла) — особливі економічні установи, що акумулюють тимчасово вільні кошти і нагромадження, надають кредит, здійснюють грошові розрахунки, випускають в обіг гроші, *цінні папери* тощо. Капіталістичні Б.— це підприємства, що організують рух позичкового капіталу, осн. метою їхньої діяльності є одержання прибутку. В міру концентрації та централізації виробн. і капіталу роль Б. зростала, відбувалося укрупнення їх, зрощування з пром. монополіями, внаслідок чого виникли *фінансовий капітал* і фін. олігархія (див. *Олігархія фінансова*). Осн. види капіталістичних банків: емісійні, комерційні, інвестиційні, ощадні, спец. призначення (банки іпотечні, с.-г., зовнішньоторговельні).

В СРСР та інших соціалістичних країнах банківська справа є держ. монополією. Б. соціалістичних країн є, як правило, держ. госпрозрахунковими установами, що обслуговують грошовий обіг і кредитні відносини, здійснюють облік і контроль госп.-фін. діяльності держ. і кооперативних підприємств та орг-цій. Діяльність Б. визначається єдиним загальнодерж. нар.-госп. планом. Банківська система СРСР охоплює *Державний банк СРСР,* Будбанк СРСР, *Банк для зовнішньої торгівлі СРСР.* Екон., науково-технічні та інші зв'язки соціалістичних країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги* обслуговують *Міжнародний банк економічного співробітництва* і *Міжнародний інвестиційний банк.*

БАНКІВСЬКІ БІЛЕТИ, банкноти — кредитні знаки грошей, що їх випускають емісійні банки для заміни металевих грошей як засіб обігу й платежу. Виникли в 17 ст. Б. б. забезпечувались золотом і векселями; емісійні банки розмінювали їх на золото. В 30-х рр. 20 ст. розмін Б. б. на золото в усіх капіталістичних країнах було припинено, і вони, по суті, перетворилися на *гроші паперові.* В соціалістичних країнах Б. б. — держ. кредитні гроші, емісія яких здійснюється планомірно в порядку короткострокового кредитування нар. г-ва і відповідно до потреб товарообороту в готівці на підставі кредитних і касових планів. Б. б. забезпечуються в основному товарними масами, що належать д-ві й реалізуються за сталими плановими цінами, а також золотом і дорогоцінними металами. В деяких соціалістичних країнах (СРСР, Румунія) поряд з Б. б. в обігу є і *казначейські білети,* але вони не є джерелом покриття держ. витрат. Монопольне право випуску в обіг Б. б. на території СРСР нале-

жить Держбанкові СРСР, що випускає їх купюрами в 10, 25, 50 і 100 крб.

БАНКРО́Т, банкрут (від італ. banco rotto — розбитий банк) — 1) У капіталістичних країнах людина, що розорилася й неспроможна сплатити борги за своїми зобов'язаннями. 2) Переносно — людина, яка зазнала краху планів і надій, нездатна виконати свої зобов'язання (матеріальні, духовні тощо).

БАПТИ́СТИ (від грец. βαπτίζω — занурюю у воду, хрещу) — послідовники одного з найбільших у християнстві протестантських напрямів. Назва — від практики хрещення дорослих на основі «свідомої віри». Б. поділяють всі осн. догмати християнства. Ранній баптизм відмовився від «посередництва» церкви між віруючими і богом, заперечував церковну ієрархію, значно спростив обрядовість. Проте в сучас. баптизмі роль церкви, духівництва й централізація значно зростають. Баптизм виник на поч. 18 ст. в Європі. В 19 ст. поширився в більшості країн усіх континентів. У 60-х рр. 19 ст. проник у Росію, в т. ч. на Україну. В СРСР Б. об'єднані з євангелістами (1944) та іншими сектами в одну церкву *євангельських християн-баптистів*.
В СРСР є Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів. За кордоном існують Всесвітній союз баптистів (створений 1905) і Європейська федерація баптистів (створена в Парижі 1950).

БАРБА́ДОС — держава на одноіменному острові в південно-східній частині Карибського моря. Входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Пл. 430 *км²*. Нас. 241,9 тис. чол. (1974), бл. 90% — негритянського походження. Столиця — м. Бріджтаун (109 тис. ж., 1972). Б.— конституційна монархія. Глава д-ви — англ. королева, яку представляє призначуваний нею генерал-губернатор. Законодавчу владу здійснює парламент у складі палати зборів і сенату. Основна політична партія — Демократична лейбористська партія — перебуває під впливом англ. лейбористів. Правляча. Засн. 1955. Острів Б. загарбаний Великобританією на початку 17 ст. 30.XI 1966 проголошено незалежність Б. у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1966 Б.—член ООН. Б.— аграрна країна з однобічною

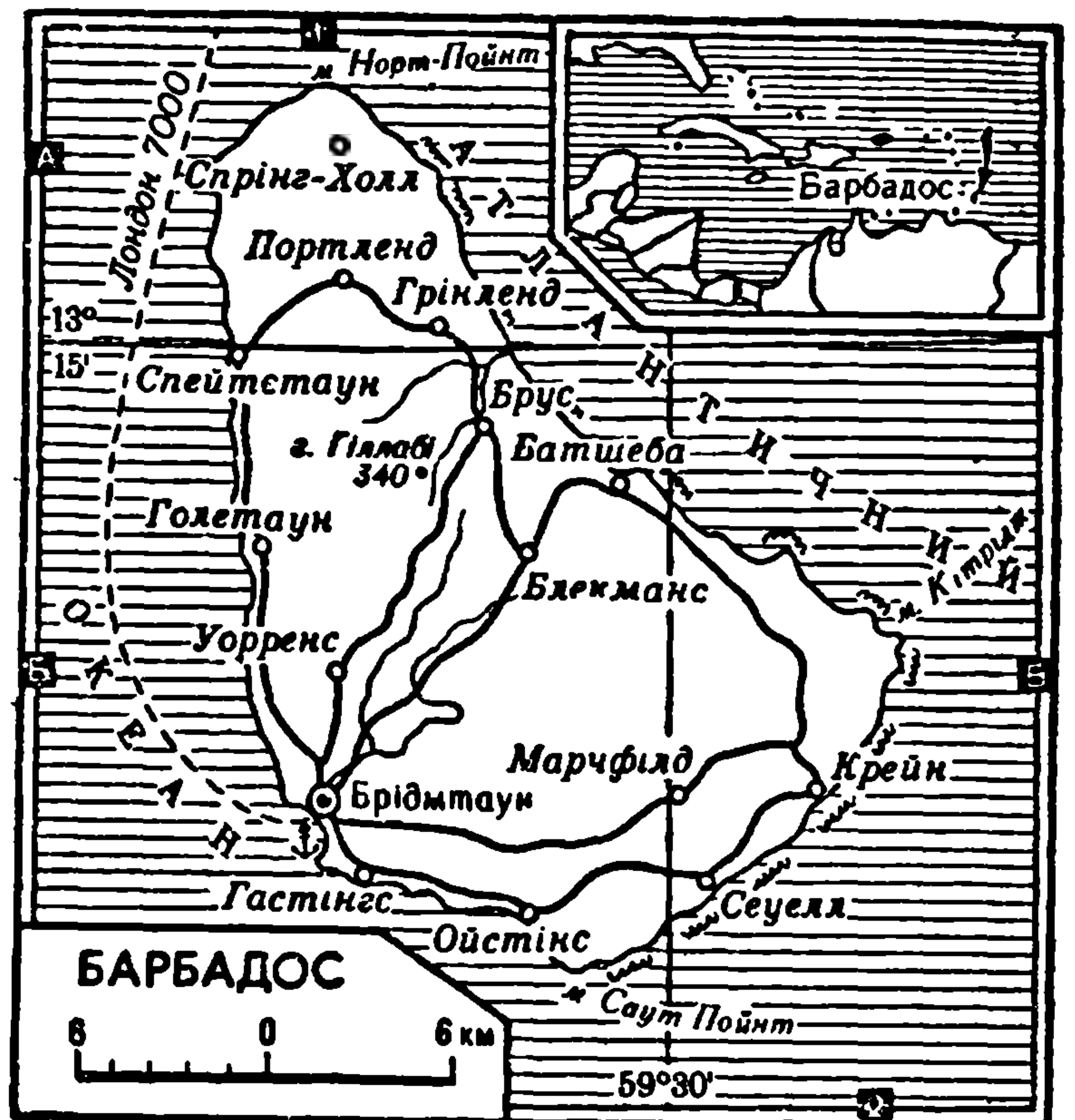

спеціалізацією с. г. на вирощуванні цукр. тростини (під нею 1972/73 зайнято 70% оброблюваних земель — 20 тис. *га*), збір — 1,0 млн. *т* (1972). Вирощують також овочі, кукурудзу, цитрусові тощо. Осн. галузі пром-сті: виробництво цукру-сирцю — 108,6 тис. *т* (1974). Асфальтованих автошляхів — 1,2 тис. *км*. Гол. порт — Бріджтаун. Грошова одиниця — барбадоський долар.

БАСУТОЛЕ́НД — до 1966 володіння Великобританії на південному сході Африки. З жовтня 1966 — держава *Лесото*.

БАТЬКІ́ВЩИ́НА — країна, що історично належить даному народові. У вузькому розумінні — рідний край, місце народження тієї чи іншої людини.

БАХРЕ́ЙН, Держава Бахрейн — держава на островах у західній частині Перської затоки, арабське князівство. Пл. 598,3 *км²*. Нас.— близько 239 тис. чол. (1975), понад 85 % — араби, решта — вихідці з Ірану, Індії, Пакистану. Столиця — м. Манама (бл. 148 тис. ж., 1975). Б. — абсолютна монархія. Держ. влада належить еміру. Законодавчу владу здійснює емір і національні збори, виконавчу — рада міністрів. З 1861 Б. перебував під протекторатом Великобританії, яка створила тут велику військ.-мор. базу (1971 передана США). 14.VIII 1971 князівство Б. було проголошено незалежним і дістало назву Держава Бахрейн. Діяльність політ. партій заборонена. В країні діє підпільна патріотична орг-ція Національно-визволь-

ний фронт Бахрейну. Засн. 1959. В 1971 державу Бахрейн визнав СРСР. З 1971 Б. — член ООН.

Осн. галузь г-ва Б. — видобування (3,2 млн. *т*, 1974, амер. компанія «Бахрейн петролеум») і переробка нафти. Вилов перлів, губок. Рибальство. С. г. розвинуте слабо (землеробство оазисного типу — фінікова пальма, виноград, цитрусові, інжир, овочі). Гол. порти: Манама і Сітра. Грошова одиниця — бахрейнський динар.

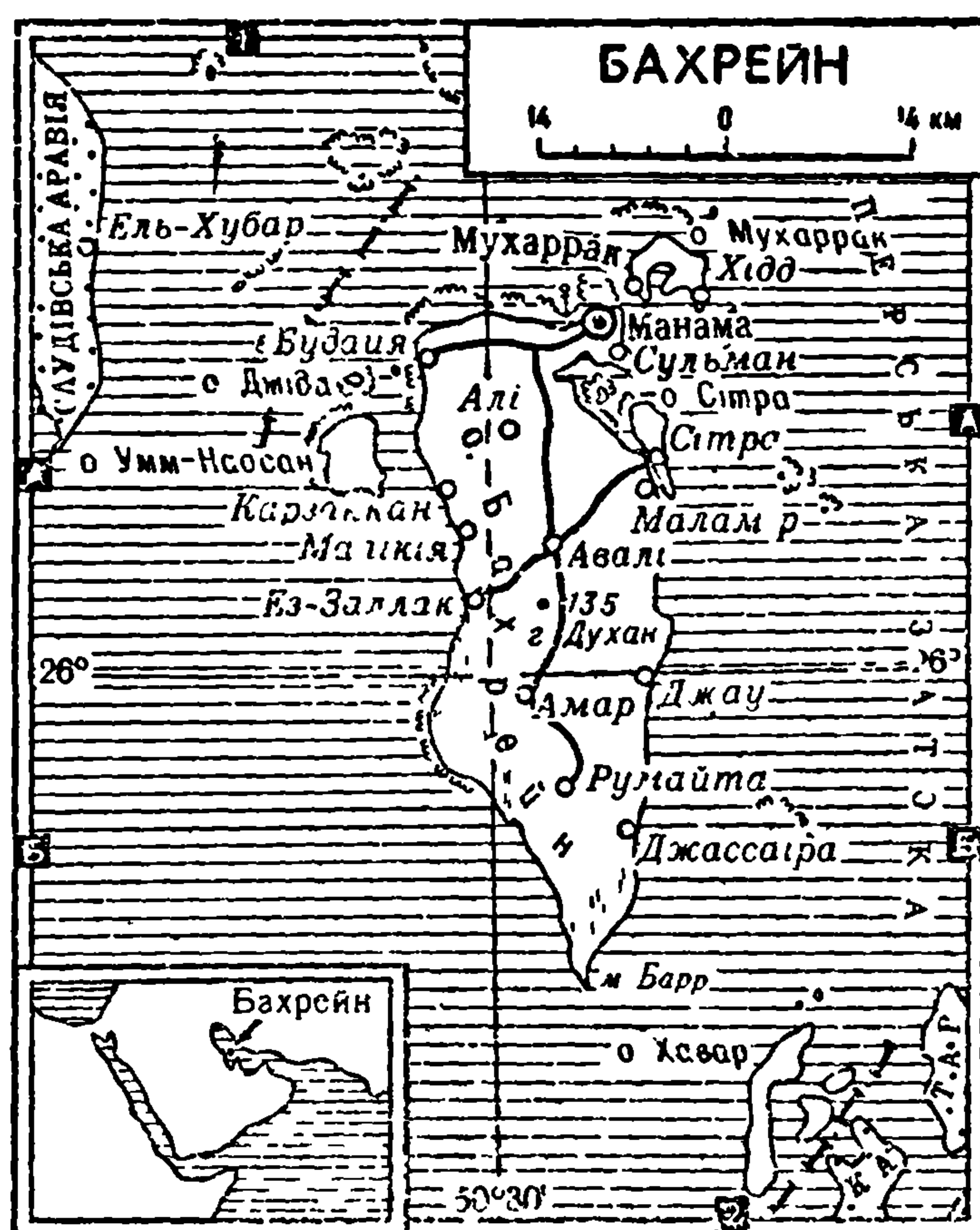

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ — розрахунки, що їх проводять без участі готівки, перераховуючи певні грошові суми з рахунків платників на рахунки кредиторів (у банку, ощадній касі) або зараховуючи взаємні вимоги. Б. р. властиві г-ву з розвинутими товарно-грошовими відносинами і є складовою частиною грошового обігу. За капіталізму екон. основою Б. р. є розвиток кредиту й банківської справи. Б. р. прискорюють оборот капіталу, скорочують витрати обігу й, отже, сприяють розширенню масштабів капіталістичного виробн. і зростанню прибутків монополій. За соціалізму Б. р. є осн. формою розрахунків. Вони виконують важливі функції щодо мобілізації тимчасово вільних коштів і концентрації їх у кредитних установах як ресурсів кредитування нар. г-ва. Б. р. сприяють плановому регулюванню грошового обігу, здійсненню банківського контролю за діяльністю підприємств і скороченню витрат обігу.

БЕЗГРОМАДЯНСТВО, аполідизм, апатридизм — правовий стан особи, яка не має громадянства у будь-якій державі. Підлягає законам країни, в якій вона перебуває, але не користується у повній мірі політ. та іншими правами й дипломатичним захистом з боку будь-якої країни. В Радянському Союзі за законом 1938 «Про громадянство СРСР» особа без громадянства користується всіма правами, крім права обирати і бути обраною.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ — сукупність форм прямого волевиявлення громадян у питаннях державного і суспільного життя; безпосереднє здійснення волі громадян в окремих галузях управління д-вою і суспільством; один з виявів соціалістичної демократії. Б. д. здійснюється в СРСР у таких формах: проведення всенародного опиту, вибори депутатів, *відкликання депутата,* звіти депутатів, з'їзди, конференції тощо.

БЕЗРОБІТТЯ — властиве капіталізмові соціально-економічне явище, коли значна частина трудящих не може знайти собі роботу, позбавлена засобів існування і стає відносно зайвим населенням, резервною армією праці. Б. — постійний і неминучий супутник капіталістичного способу виробн., породжений діянням екон. законів капіталізму, особливо загального закону капіталістичного нагромадження. Зумовлюється зростанням органічної будови капіталу. Факторами, що посилюють зростання Б. в сучас. умовах, є: капіталістична автоматизація виробн., підвищення *інтенсивності праці,* використання жіночої і дитячої праці, розорення дрібних виробників. Армія безробітних використовується капіталістами як засіб посилення експлуатації зайнятої частини робітничого класу, яку під загрозою звільнення примушують працювати з підвищеною інтенсивністю, збільшуючи робочий день, знижуючи заробітну плату. Все це важким тягарем лягає на плечі трудящих. У період *загальної кризи капіталізму* Б. стає масовим, хронічним. Навіть у фазах циклічного пожвавлення і зростання виробн. Б. не ліквідується. Від нього особливо страждають некваліфіковані і малокваліфіковані

фіковані робітники та молодь, а також ті верстви населення, які зазнають расової дискримінації. Б. зазнають також працівники розумової праці, спеціалісти з вищою освітою. За формами Б. буває плинне, приховане і застійне. Методологія визначення форм Б., яку застосовує бурж. статистика, набагато зменшує його дійсні розміри. В сучас. умовах, враховуючи особливості *класової боротьби* у світовому масштабі, імперіалісти намагаються різними заходами зменшити масове Б., здійснити в певних межах регулювання і маневрування на ринку робочої сили, але все це не дає бажаних наслідків. За офіц. даними, в країнах розвинутого капіталізму 1975 налічувалося повністю безробітних понад 15 млн. чол., у т. ч. в США — 7,8 млн. Трудящі капіталістичних країн дедалі рішучіше виступають проти сваволі монополій, за гарантії зайнятості, за право на працю. Нездатність капіталізму використати наявну робочу силу є великим гальмом у розвитку продуктивних сил суспільства. Ліквідація Б. можлива лише за умов заміни капіталізму соціалізмом, який повністю і назавжди ліквідує Б. і причини, що породжують його.

БЕЗ'ЯДЕРНА ЗОНА — територія, вільна від виробництва і розміщення атомної та ракетної зброї. Ідея Б. з. щодо ряду країн Європи була висунута у пропозиціях Радянського уряду, поданих на розгляд підкомітету Комісії ООН по роззброєнню 1956 та 1957, і підтримана іншими соціалістичними державами. Внесено ряд проектів щодо створення Б. з.: в Центр. Європі (1964), на Балтиці і у Пн. Європі (1959), в басейні Середземного м. (1963) та інші. Є й практичні кроки до створення Б. з. Так, з 1959 *Антарктика* перетворена в Б. з.; 1965 XX сесія Генеральної Асамблеї ООН прийняла *Декларацію про оголошення Африки без'ядерною зоною.*

БЕЛІЗ (до 1.VI 1973 — Гондурас Британський) — володіння Великобританії в Центральній Америці, на південному сході півострова Юкатан. Пл. 23 тис. *км²*. Нас. близько 140 тис. чол. (1974), понад 75% — негри, мулати та креоли. Адм. центр — м. Бельмопан (5 тис. ж., 1971). Б. має з 1964 внутрішнє самоврядування. Губернатор, призначуваний королевою Великобританії, здійснює контроль за зовнішньою політикою, фінансами, нац. обороною, підтриманням внутр. порядку. Законодавчий орган — національні збори, що складаються з палати представників і сенату. Політичні партії: Об'єднана народна партія. Засн. 1950. Партія національної незалежності. Засн. 1958. З початку 16 ст. територія Б. — володіння Іспанії, з 1862 — колонія Великобританії. Гол. галузь економіки — розробка та експорт цінних порід деревини, збір чикле (сировина для виробництва жувальної гумки). Вирощування цитрусових, бананів, цукр. тростини, рису, кукурудзи. Рибальство. Порт — Беліз. Автошляхів з твердим покриттям — 1,2 тис. *км*. Грошова одиниця — долар Белізу.

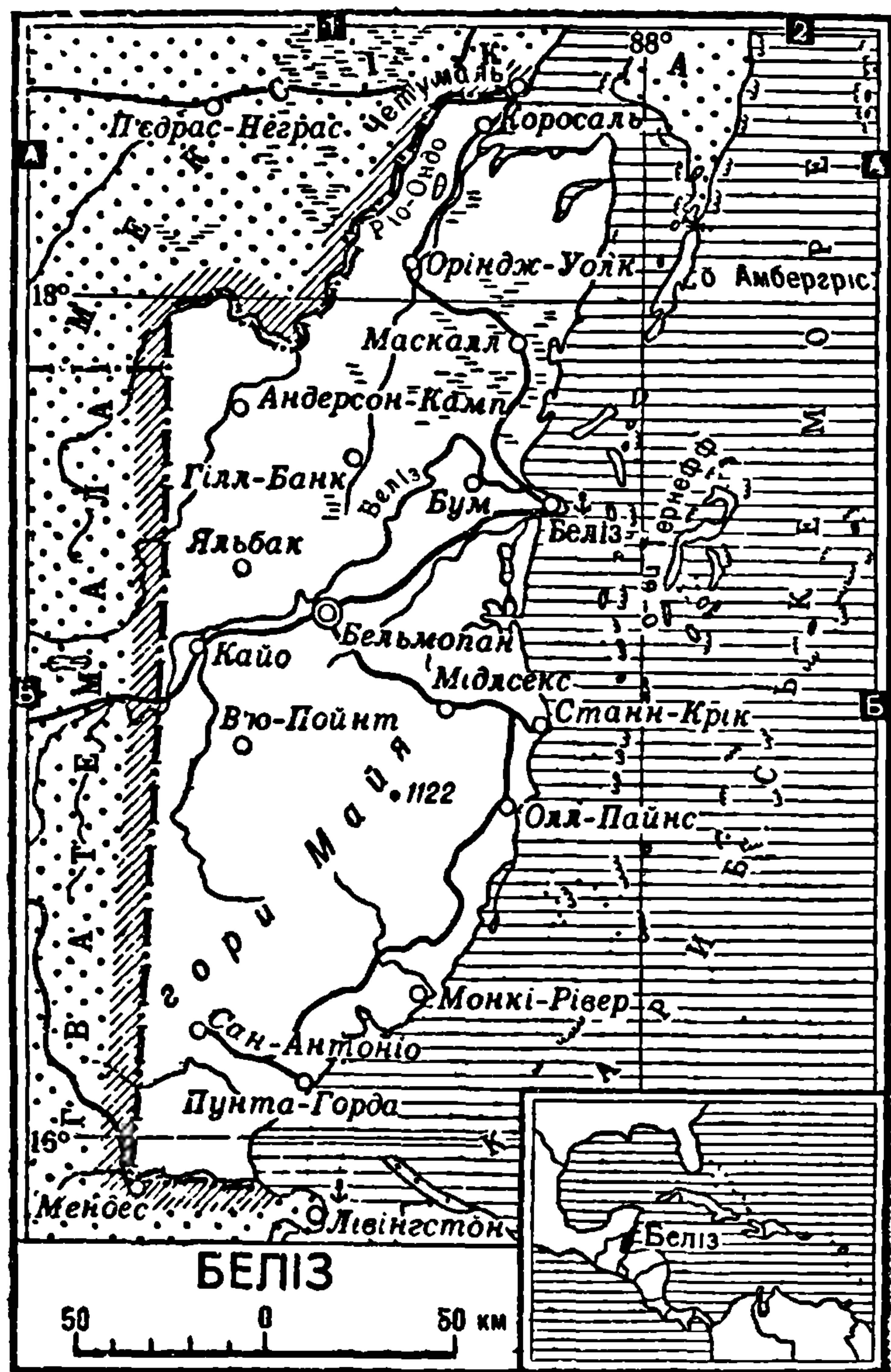

БЕЛЬГІЙСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ — заснована 1885. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Партія проголошує своєю метою побудову «демократичного соціалізму» шляхом «поступових реформ». Веде за собою частину робітничого класу, а також дрібної і середньої буржуазії. Під впливом Б. с. п. перебувають Загальна федерація праці Бельгії, ряд кооперати-

вів, громадських орг-цій. Після парламентських виборів 1972 входить до складу уряду. Партія налічує понад 196 тис. членів (1975). Голови партії — А. Коолс і В. Клас. Друковані органи: газети «Пепль» («Народ», виходить франц. мовою) і «Фольксгазет» («Народна газета», виходить фламандською мовою).

БЕ́ЛЬГІЯ, Королівство Бельгія — держава в Західній Європі, на узбережжі Північного моря. Пл. 30,5 тис. *км*². Нас. 9,8 млн. чол. (1974) — фламандці (бл. 55%) та валлони (бл. 40%). Держ. мови — фламандська і французька. Столиця — м. Брюссель (1,1 млн. ж., 1976). Б. — конституційна монархія. Глава держави — король. Законодавча влада здійснюється королем і парламентом у складі двох палат: палати представників і сенату. Виконавчу владу здійснює уряд — рада міністрів, призначувана королем. Політичні партії: *Соціально-християнська партія*. Засн. 1945 на базі католицької партії. *Бельгійська соціалістична партія*. Засн. 1885. Партія свободи і прогресу (до 1961 — Ліберальна) — виражає інтереси частини великої і середньої буржуазії. Засн. у 20—30-х рр. 19 ст. *Комуністична партія Бельгії*. Засн. 1921. Об'єднання валлонів — виражає інтереси дрібної буржуазії і частини інтелігенції. Засн. 1968. Народний Союз («Фольксюні»). Засн. 1954 на основі фламандських націоналістичних орг-цій. На кінець 19 ст., значною мірою за рахунок експлуатації колоній (Конго та ін.), Б. перетворилася на розвинуту капіталістичну країну. Під час 1-ї світової війни зазнала тимчасової нім. окупації. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1935. В 1940—44 гітлерівці окупували Б. З 1945 Б. — член ООН. З 1949 Б. — член *НАТО*. На тер. Б. розміщено штаб-квартиру НАТО. Б. входить до *Бенілюксу*, *«Спільного ринку»*, *Західноєвропейського союзу*. У листопаді 1974 підписано договір про розвиток економічного, промислового, наукового і технічного співробітництва між СРСР і Бельгійсько-Люксембурзьким екон. союзом; в червні 1975 — радянсько-бельгійську декларацію, що регулює екон. відносини між обома країнами.

Гол. роль у економіці Б. відіграють

великі монополії. Осн. галузі пром-сті: металургійна (14,0 млн. *т* чавуну і 16 млн. *т* сталі, 382 тис. *т* міді, 1974), машинобудування, нафтопереробна (37,0 млн. *т* продуктів нафтопереробки, 1973), хімічна, електротехнічна, текстильна та ін. Вироблення електроенергії — 40,9 млрд. *квт · год* (1974). За експортом віконного, вітринного і дзеркального скла Б. посідає 1-е місце в світі. С. г. повністю не забезпечує потреб країни, частину с.-г. сировини і продовольчих товарів Б. довозить. Провідна галузь с. г. — тваринництво. Поголів'я (млн., 1975): вел. рог. худоби — 3,0, свиней — 5,2. Збір осн. с.-г. культур (тис. *т*, 1974): пшениці — 835, ячменю — 532, цукр. буряків — 4465, картоплі — 1454. Залізниць — 4,4 тис. *км*, шосе — 25 тис. *км*. Густа сітка внутрішніх водних шляхів (бл. 1,6 тис. *км*). Тоннаж торг. флоту — 1050 тис. брутто *рег. т* (1974). Гол. морські порти — Антверпен, Гент, Брюгге, Остенде. Грошова одиниця — бельгійський франк; 100 бельгійських франків = 1,92 крб. (1976).

БЕНІЛЮ́КС — скорочена назва митно-економічного союзу Бельгії, Нідерландів і Люксембургу. Початок формуванню Б. покладено угодами 1943, 1944, 1948. Оформлений відповідно до Гаагського договору (1958) строком на 50 років; почав діяти 1960. Країни Б. скасували мито і кількісні обмеження у взаємній торгівлі, запровадили єдиний митний режим у торгівлі з третіми країнами, встановили вільне пересування капіталів і громадян трьох країн на території союзу. З 1958 країни Бе-

нілюксу входять до *Європейського економічного товариства* («Спільного ринку»). Найвищий орган Б.— рада міністрів. Адміністративно-організаційні функції виконує генеральний секретаріат. Місцеперебування керівних органів — Брюссель. З травня 1974 почав діяти міжнародний суд країн Бенілюксу.

БЕНІН, Народна Республіка Бенін (до 30.XI 1975 — Дагомея) — держава на заході Африки. Пл. 112,6 тис. *км*². Нас. близько 3,0 млн. чол. (1974). Столиця — м. Порто-Ново (91 тис. ж., 1973). Б. — республіка. Глава д-ви і військ.-революційного уряду — президент. У 1975 створено *Партію народної революції Беніну*.

Королівство Дагомея утворилося на початку 17 ст. В 1890—93 Дагомею завоювала Франція. 1.VIII 1960 проголошено незалежною республікою. З 1960 — член ООН. У 1962 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1972 в результаті держ. перевороту до влади прийшов військ. уряд, що здійснює заходи по зміцненню нац. економіки (націоналізовано власність усіх іноземних нафтових компаній, встановлено держ. контроль над діяльністю банків, страхових і транспортних компаній, розпочато реформу освіти). Між СРСР і Б. підписано у квітні 1974 угоду про економічне і технічне співробітництво. Б. — член *Організації африканської єдності*.

Основа економіки — сільське г-во. Вирощують олійну пальму та переробляють її плоди. Виробництво (тис. *т*, 1972/73): маніоку — 689, ямсу — 527, рису — 5,4, арахісу — 3,6 (1973/74), бавовни-сирцю — 43. Тваринництво має другорядне значення. В узбережних районах розвинуте рибальство. Є невеликі олійницькі, бавовноочисні, лісопильні підприємства. Залізниць — бл. 600 *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 880 *км*. Морський порт — Котону. Грошова одиниця — африканський франк.

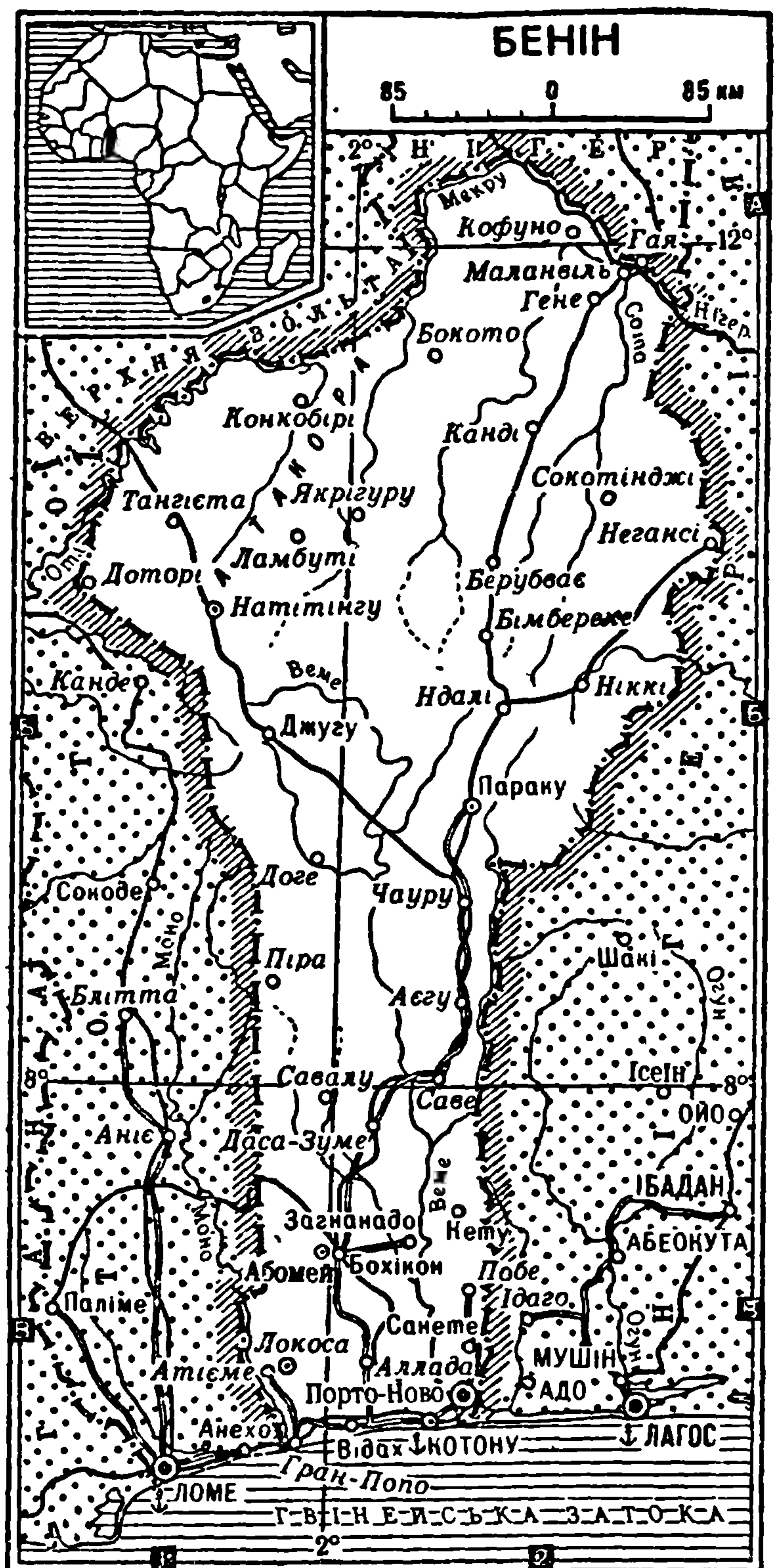

БЕРЕГ СЛОНОВОЇ КІСТКИ, Республіка Берег Слонової Кістки — держава в Африці, на узбережжі Гвінейської зат. Пл. 322,5 тис. *км*². Нас. 5,8 млн. чол. (1974) — народності і етнічні групи бауле, аньї, кру, сепуфо, лобі та ін., а також європейці. Столиця — м. Абіджан (830 тис. ж., 1974). Б. С. К. — республіка. Глава д-ви, уряду та головнокомандуючий збройними силами — президент. Найвищий законодавчий орган — національні збори (однопалатні). Єдина в країні політична партія — *Демократична партія* Берега Слонової Кістки. Засн. 1945.

В 15 ст. на території Б. С. К. існували самостійні ранньофеодальні д-ви. У 18—19 ст. територію Б. С. К. загарбала Франція. У 1960 Б. С. К. здобув політ. незалежність. З 1960 Б. С. К. — член ООН. Б. С. К. входить до *Організації африканської єдності*.

Основа економіки — сільське г-во. Виробництво осн. продовольчих культур (тис. *т*, 1973): бананів — 135, маніоку — 570, рису — 360. Збір експортних культур (тис. *т*, 1973/74): кави — 250, бобів какао — 178, ананасів — 228. Велике значення має рибальство. Щорічно за-

готовляють бл. 1 млн. *м³* цінних порід деревини. Видобуток алмазів — 278,5 тис. каратів (1974). Олійницькі, миловарні, текст. підприємства, електростанції. Вироблення електроенергії — 796 млн. *квт · год* (1973). Залізниць — 625 *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 1,4 тис. *км*. Морський порт — Абіджан. Грошова одиниця — африканський франк.

БЕРМУ́ДСЬКІ ОСТРОВИ́ — володіння Великобританії на островах у північно-західній частині Атлантичного океану. Пл. 53 *км²*. Нас. 60 тис. чол. (1974), у тому числі бл. 60% — негри. Адм. центр — м. Гамільтон (3 тис. ж., 1970). Б. о. управляє губернатор, призначуваний королевою Великобританії. Законодавчий орган (з обмеженими правами) — законодавча рада. Очолює боротьбу за незалежність Бермудських островів, проти расової дискримінації Бермудська демократична партія. За надання незалежності Б. о. виступає також Прогресивна лейбористська партія. Заснована 1963.

Б. о. відкриті в 16 ст. З 17 ст.— колоніальне володіння Великобританії. Бл. 90% загальних доходів островів становлять надходження від туризму. Обробляється лише 370 *га*. Вирощують банани, цитрусові, овочі, фрукти і квіти (на експорт). Майже 80% продовольчих товарів імпортують. Автошляхів — 212 *км*. Гол. морський порт — Гамільтон. На Б. о.— військ.-морські і військ.-повітряні бази Великобританії і США. Грошова одиниця — бермудський долар.

БЕРЧИ́СТИ — члени і прибічники створеного 1958 у США «Товариства Джона Берча» (профашистська орг-ція, названа ім'ям американського місіонера і розвідника Дж. Берча). Поряд з *Ку-клукс-кланом*, «Радою білих громадян» та іншими ультраправими орг-ціями це «товариство» фінансується великими промисловцями і використовується імперіалістичними колами для переслідування прогресивних діячів і проведення людиноненависницької расистської політики.

БЕЧУА́НАЛЕНД — протекторат Великобританії на півдні Африки в 1885—1966. З вересня 1966 — держава *Ботсвана*.

БІ-БІ-СІ (англ. BBC; Britich Broadcasting Corporation — Британська радіомовна корпорація) — радіо- та телекорпорація у Великобританії, підконтрольна урядові. Засн. 1927. Є одним з найбільших пропагандистських центрів капіталістичних країн. Веде передачі на закордон 40 мовами. Головне управління Бі-бі-сі міститься в Лондоні.

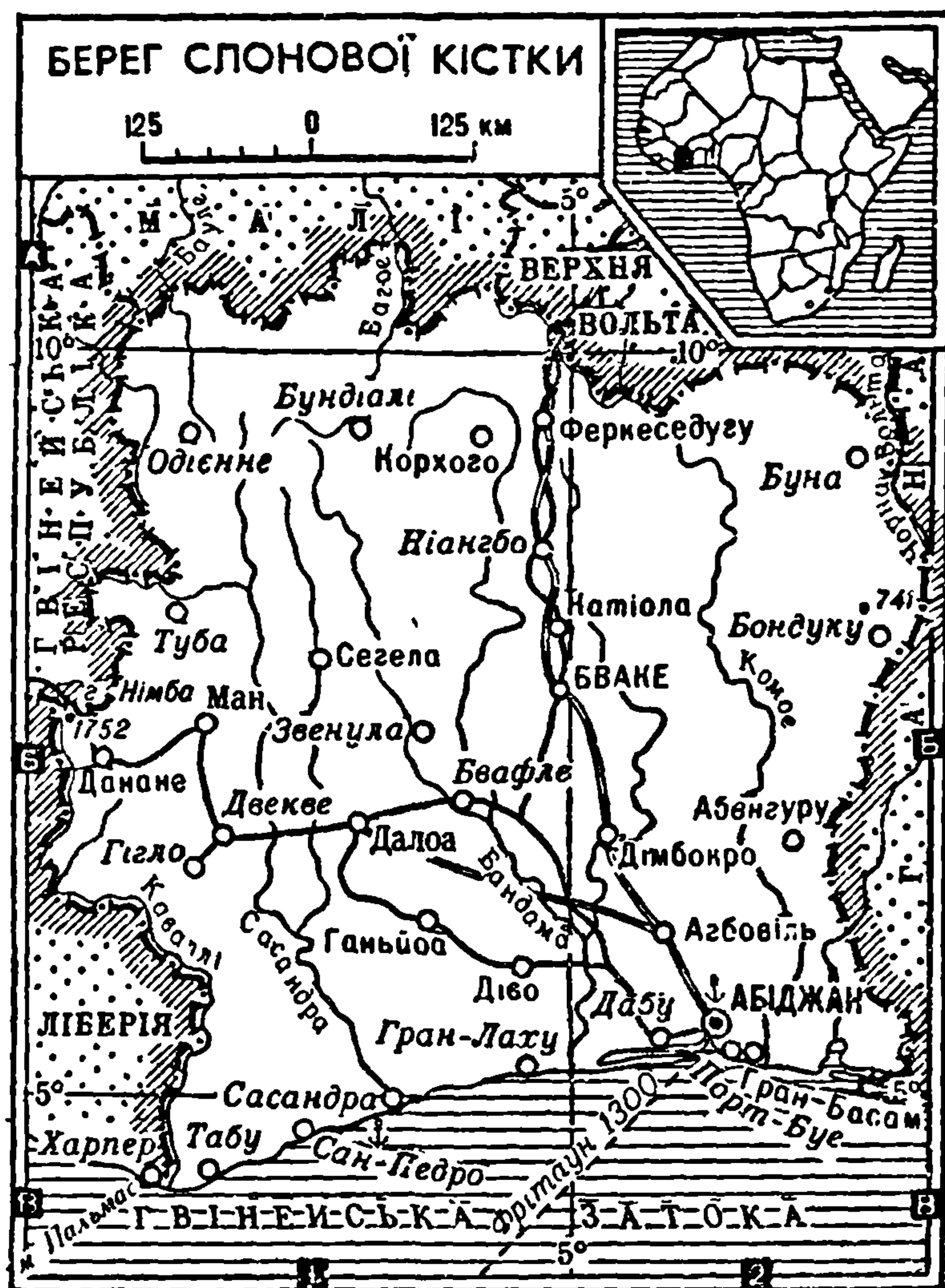

БІ́ЖЕНЦІ — особи, що залишили місця свого постійного проживання внаслідок яких-небудь соціальних подій, війни чи стихійного лиха. Питання про Б. нерідко перетворюються на серйозні міжнар. проблеми, розв'язання яких ускладнюється політ., екон. та ін. факторами. Серед таких проблем — проблема Б. і *переміщених осіб* у Європі після 2-ї світової війни, проблема палестинських біженців — арабів, що змушені були залишити свої землі в зв'язку з агресією Ізраїлю (війни 1948—49, 1956, 1967). При ООН діють Верховний комісар ООН у справах біженців і Близькосхідне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям. Б. займається й Міжнар. комітет Червоного Хреста.

БІ́ЗНЕС (англ. business — справа, угода, біржова операція, комерційна діяльність) — поширена в капіталістичних країнах, особливо в США, назва підприємницької ді-

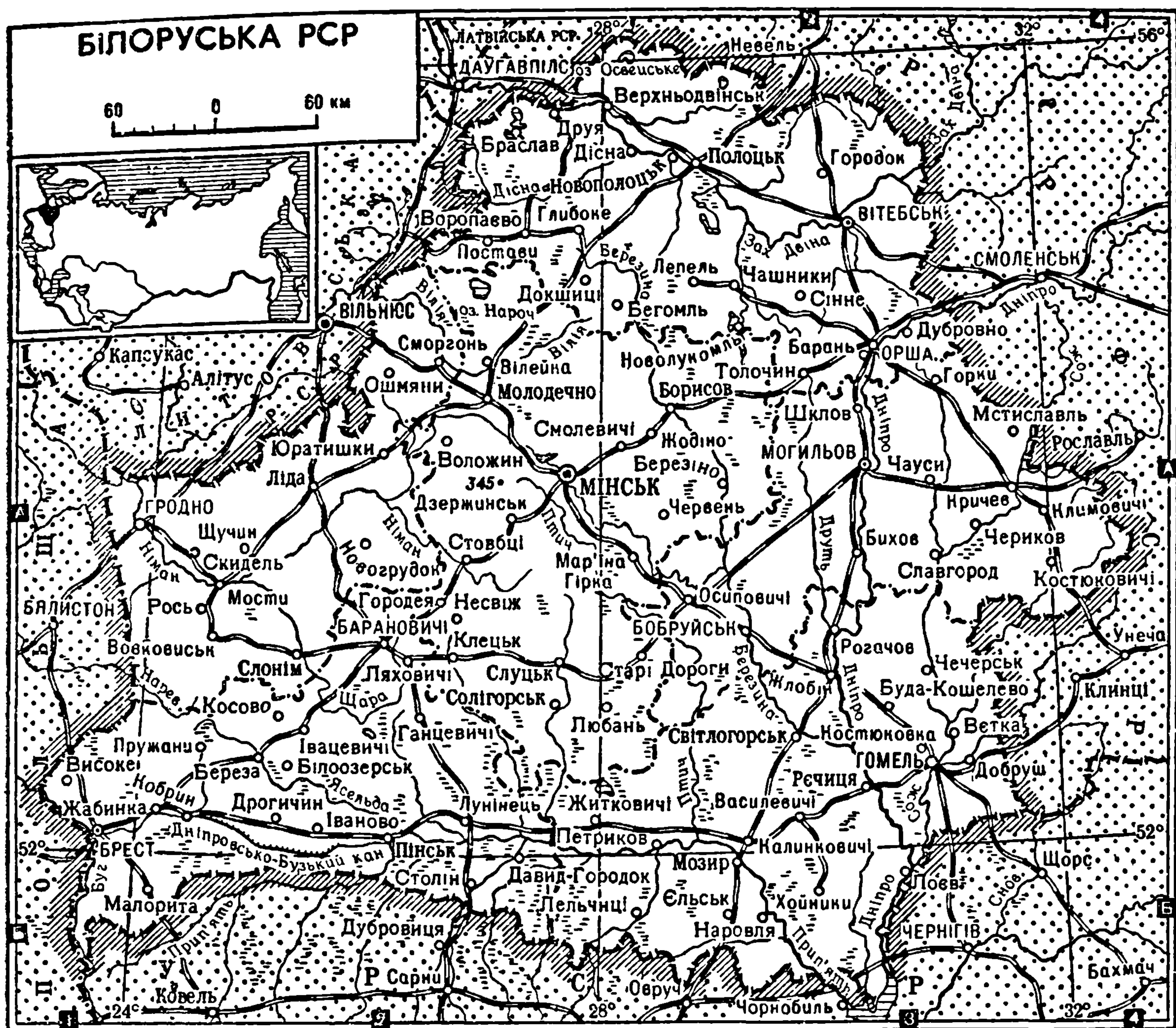

яльності, що дає прибуток. Предметом Б. за капіталізму є не лише об'єкти госп. сфери, а й політ. діяльність, медична допомога, наука, мистецтво тощо.

БІЛИЙ ДІМ (White House) — палац у Вашінгтоні, резиденція і канцелярія президента США. Споруджувався 1792—1829. З назвою «Б. д.» часто ототожнюють уряд США в цілому.

БІЛЛЬ (англ. bill, від лат. bulla — кулька) — законопроект, що вноситься на розгляд законодавчого органу у Великобританії, США та деяких інших англомовних країнах.

БІЛОРУ́СЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (БРСР, Білорусія) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 1.I 1919. Пл. 207,6 тис. *км²*. Нас. 9384 тис. чол. (1976); білоруси — 81,0% (1970). Столиця — м. Мінськ (1189 тис. чол. разом з селищами міського типу, підпорядкованими міськраді, 1976). Інші великі міста: Гомель, Вітебськ, Могильов, Бобруйськ, Гродно, Брест, Молодечно. БРСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз РСР. Діючу Конституцію Білоруської РСР затверджено 19. II 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада БРСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд БРСР — Раду Міністрів БРСР. Верховну Раду республіки (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 430 депутатів. Голова Президії Верховної Ради БРСР — Ф. О. Сурганов. Голова Ради Міністрів БРСР — Т. Я. Кисельов. *Комуністичну партію Білорусії* створено 1918; на 1.I 1976 вона налічувала 506 тис. членів та кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Білорусії — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС П. М. Машеров. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Білорусії на 1.I 1975 налічувала 1 210 985 членів. У профспілкових орг-ціях респуб-

ліки на 1.І 1975 було об'єднано 3 891 962 чол.

Радянська Білорусія — розвинута індустріально-колгоспна республіка. Нар. г-во БРСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного нар.-госп. комплексу СРСР. Нац. доход БРСР за 1965—74 зріс у 2,11 раза. Загальний обсяг суспільних фондів споживання за 1971—75 збільшився в 1,4 раза; реальні доходи в розрахунку на душу населення — в 1,3 раза (виплати й пільги з суспільних фондів споживання за 1971—75 становили 13,1 млрд. крб.). За цей час збудовано понад 430 тис. квартир. Роздрібний товарооборот за п'ятиріччя зріс на 43,6%. В економіці республіки провідне місце належить машинобудуванню, легкій, харч., хім. пром-сті, вирощуванню льону, картоплі, м'ясо-молочному тваринництву. Виробн. (1975, тис. шт.): тракторів — 85,9, вантажних автомобілів — 35,4, мінеральних добрив — 11 млн. *т*. Лісопильна, лісозаготівельна, фанерна, сірникова, меблева та паперова пром-сть. Розвинута лляна (1975 — 83,7 млн. *м²* лляних тканин), вовняна, бавовняна, трикотажна, швейна, шкіряно-взуттєва, м'ясна, молокопереробна та консервна (546,8 млн. банок) пром-сть. Виробн. електроенергії — 26,7 млрд. *квт · год* (1975). У республіці високомеханізоване, інтенсивне с. г. В 1974 в колгоспах і радгоспах працювало 99,4 тис. тракторів, 29,8 тис. зернозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Загальна посівна площа — понад 6,2 млн. *га*, в т. ч. під зерновими — 2,6 млн. *га*, технічними культурами — 312 тис. *га*. Площа осушених земель — 2,2 млн. *га*. Поголів'я (тис., на 1. І 1976): вел. рог. худоби — 6404, свиней — 4000, овець і кіз — 570. Залізниць — 5460 *км*, автошляхів з твердим покриттям — 32,6 тис. *км*. У схвалених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в БРСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 39—43%; випереджаючими темпами розвивати пром-сть у зх. частині республіки, забезпечити прискорене зростання радіотехнічної, електронної, верстатоінструментальної пром-сті, виробн. засобів зв'язку, а також дальший розвиток автомобільної пром-сті; збільшити виробн. хім. волокон у 2 рази, шовкових тканин — у 3,6 раза, довести 1980 випуск мінеральних добрив до 14,3 млн. *т*, значно розширити виробн. автомобільних шин, продукції мікробіологічної пром-сті; забезпечити зростання середньорічного обсягу валової продукції с.г. на 11—14%, здійснити дальше поглиблення спеціалізації с. г. на молочному і м'ясному тваринництві; осушити перезволожені і заболочені землі на площі 670 тис. *га*; провести роботи по зрошенню земель на площі 85 тис. *га*. У БРСР (1975) було 29,3 тис. наукових працівників, 30 вузів (153 тис. студентів), 131 середній спец. навчальний заклад (152,7 тис. учнів); 7,2 тис. бібліотек, 14 театрів. У складі Академії наук БРСР 33 н.-д. установи. Видаються 177 газет і 151 журнал та інші періодичні видання. Друкований орган ЦК КП Білорусії — журнал «Коммунист Белоруссии» (рос. мовою). Друковані органи ЦК КП Білорусії, Верховної Ради і Ради Міністрів БРСР — газета «Звязда» («Зірка», білорус. мовою), «Советская Белоруссия» (рос. мовою). БРСР нагороджено двома орденами Леніна (1935, 1950), орденом Жовтневої Революції (1969), орденом Дружби народів (1972).

БІЛЬШОВИЗМ — революційна марксистсько-ленінська течія політичної думки в міжнародному робітничому русі, яка знайшла своє втілення в партії більшовиків, що виникла 1903 в Росії в результаті тривалої політ. боротьби робітничого класу і титанічної теоретичної та організаторської діяльності В. І. Леніна. На II з'їзді РСДРП (1903) революційні марксисти, що згуртувалися навколо В. І. Леніна, під час виборів до центр. органів партії одержали більшість голосів і тому почали називатися більшовиками, а опортуністи, які залишилися в меншості,— меншовиками. Б. — це поєднання ідеологічних, організаційних, тактичних і теоретичних принципів марксизму-ленінізму, втіленням яких є діяльність КПРС та братніх комуністичних і робітничих партій у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, за побудову соціалізму і комунізму, проти реакційних сил міжнар. імперіалізму. Б. означає високу принциповість у питаннях ідеології й політики, непримиренність до будь-яких збочень від марксизму-ленінізму, до помилок і не-

доліків, постійний і найтісніший зв'язок з масами. Оскільки Б. і комунізм виражають одні ідеологічні принципи, одну суть, XIX з'їзд партії (1952) вирішив відмовитися від подвійного найменування партії (комуністична — більшовицька) і ухвалив називати її надалі: Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС). Див. *Марксизм-ленінізм, Комуністична партія Радянського Союзу.*

БІРЖА (голл. beurs, нім. Börse) — у капіталістичних країнах ринок, де відбувається оптова торгівля товарами (т о в а р н а Б.) або цінними паперами, нерідко у вигляді спекулятивних угод (ф о н д о в а Б.) або купівля-продаж іноземної валюти (в а л ю т н а Б.). Купівля-продаж товарів провадиться за зразками або стандартами через біржових посередників — *маклерів.* Б. виникли в 15—16 ст. В СРСР Б. існували 1921—30 як органи держ. регулювання ринку в умовах багатоукладності економіки. В 1930 їх ліквідовано.

БІРЖА ПРАЦІ — установа, яка в капіталістичних країнах виступає посередником між робітниками і підприємцями-капіталістами в акті купівлі-продажу робочої сили. Б. п. використовує бурж. д-ва для втручання в конфлікти між працею і капіталом з метою, звичайно, захисту інтересів буржуазії. В СРСР, у т. ч. й на Україні, Б. п. існували як держ. органи по забезпеченню набору й розподілу робочої сили і були закриті 1928—30 в зв'язку з повною ліквідацією безробіття.

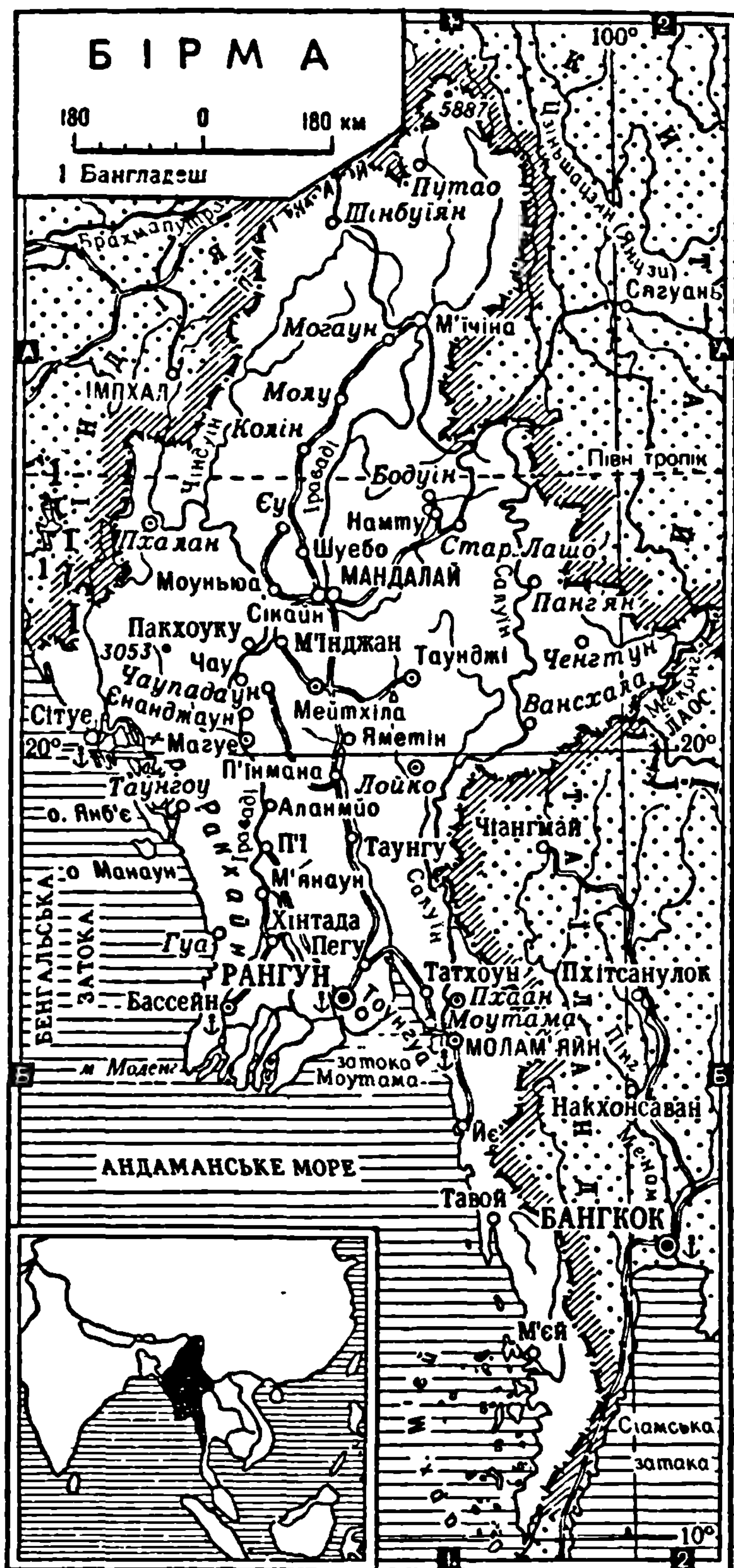

БІРМА, С о ц і а л і с т и ч н а Р е с п у б л і к а Б і р м а н с ь к и й С о ю з — держава в Південно-Східній Азії. Пл. 678 тис. *км*². Нас. 30 млн. чол. (1974), гол. чином бірманці. Столиця — м. Рангун (понад 2 млн. ж., 1974). Б. — федеративна республіка. В її складі власне Бірма, автономні нац. області Аракан, Кая, Мон, Каренні, Качін, Чін і Шан. Глава держави й уряду — президент, який є одночасно й головою держ. ради. Законодавча влада належить однопалатним національним зборам, які обирає населення. Єдина легальна політична партія — П а р т і я б і р м а н с ь к о ї с о ц і а л і с т и ч н о ї п р о г р а м и, правляча. Засн. 1962. Н а ц і о н а л ь н и й д е м о к р а т и ч н и й о б'є д н а н и й ф р о н т (НДОФ) — блок підпільних партій і орг-цій. Засн. 1949. *Комуністична партія Бірми.* Засн. 1939 (з 1948 на нелегальному становищі). На початку 19 ст. Б. — одна з найбільших держав Пд.-Сх. Азії. В кінці 19 ст. її підкорила Англія, перетворивши на свою колонію. В 1942—45 Б. окупували япон. війська. В 1945 внаслідок збройного повстання Б. визволилася від япон. загарбників. У 1948 Англія змушена була визнати незалежність Б. У 1948 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1962 в Б. після військ. перевороту до влади прийшла Революційна рада, яка здійснила в країні ряд соціальних перетворень у галузі економіки. У валовому нац. продукті (1973/74) частка держ. сектора становила 35%, кооперативного — 8%.

Основою економіки Б. є сільське г-во. Гол. продовольча експортна культура — рис (щорічний збір — 7—8 млн. *т*). Вирощують також просо, кукурудзу, арахіс, кунжут, бавовник, пшеницю, чай, батат, олійний мак, каучуконоси. Скотарство має підсобне значення. Велику роль відіграє заготівля тику (75% світових заготівель) та іншої цінної деревини. Рибальство. Рисоочисна пром-сть, видобування нафти, вугілля, свинцю, срібла, вольфраму, самоцвітів. Текст. фабрики, невеликі підприємства харч. пром-сті. Споруджено перший металургійний з-д; є лісопильні, машинобудівні, металообробні, цементні, цукр. з-ди. Залізниць — 4,3 тис. *км*. Автомобільних шляхів — понад 15 тис. *км*. Порти: Рангун, Бассейн, Молам'яйн і Сітуе. Грошова одиниця — джа (к'ят); 100 к'ят = 11,65 крб. (1976).

БЛЕФ (англ. bluff) — вигадка, введення в оману з метою залякування чи похваляння.

БЛИЗЬКОСХІДНА КРИЗА — вогнище напруженості, створене агресією міжнародного імперіалізму і *сіонізму* проти національно-визвольного руху арабських народів Близького Сходу після *другої світової війни 1939—45*. Згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29.XI 1947 на території Палестини, що була під мандатом Великобританії, мали утворитися дві самостійні д-ви — арабська і єврейська з кордонами відповідно до меж розселення арабів і євреїв на цій території. Політика імперіалістичних д-в зірвала виконання цієї резолюції. В 1948 було створено д-ву Ізраїль, що розв'язала війну проти арабів 1948—49, під час якої Ізраїль загарбав значну частину території Палестини. Ізраїль став аванпостом імперіалізму і сіонізму на Близькому Сході. В 1956 була розв'язана англо-франко-ізраїльська агресія проти Єгипту, яка завдяки рішучій позиції СРСР зазнала провалу. 5.VI 1967 Ізраїль розпочав нову інтервенцію проти Єгипту (з 1971 — АРЄ), Сірії та Йорданії з метою загарбати нові території, завдати удару араб. нац.-визвольному рухові, зберегти і зміцнити позиції міжнар. імперіалізму на Близькому Сході. Частина територій АРЄ (Сінайський п-ів, сектор Гази), Йорданії (райони на Зх. від р. Йордан, частина Єрусалима), Сірії (Голанські висоти) були окуповані агресорами. Рішуча позиція СРСР, інших соціалістичних країн зірвали плани загарбників. 22.XI 1967 Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію про виведення ізраїльських військ з усіх окупованих земель, справедливе розв'язання проблеми палестинських біженців та ін. СРСР надав жертвам агресії всебічну матеріальну, військ., дипломатичну підтримку. Активну боротьбу за нац. права араб. народу розгорнув *Палестинський рух опору*. Імперіалістична політика Ізраїлю призвела в жовтні 1973 знову до війни на Близькому Сході, в якій Ізраїль зазнав відчутних втрат у живій силі і техніці. Рада Безпеки ООН на пропозицію СРСР і США прийняла нову резолюцію про припинення воєнних дій і політ. врегулювання Б. к. З ініціативи СРСР у грудні 1973 скликалася Женевська мирна конференція по Близькому Сходу. XXIX сесія Генеральної Асамблеї ООН (1974) прийняла резолюцію про визнання *Організації визволення Палестини* законним представником араб. народу Палестини (на кінець 1975 налічувалось 1,8 млн. палестинських біженців). США запропонували план «поетапного врегулювання» Б. к., спрямований на відтягнення справедливого розв'язання Б. к. У 1975 керівництво АРЄ за спиною інших араб. д-в пішло на сепаратні часткові домовленості з Ізраїлем, який постійно чинить збройні провокації проти араб. країн. Становище на Близькому Сході ускладнилось через напружену внутріполітичну обстановку в Лівані (1975—76). На XXV з'їзді КПРС, в Заяві уряду СРСР від 28 квітня 1976 Радянський Союз знову запропонував конкретні шляхи здійснення справедливого врегулювання кризи. СРСР наполегливо бореться за виведення ізраїльських військ з окупованих араб. територій, за гарантування безпеки всіх д-в цього району, їхнього права на незалежне існування і розвиток, забезпечення законних прав араб. народу Палестини. Істотно утруднило досягнення справедливого врегулювання Б. к. рішення керівництва АРЄ (березень 1976) про припинення в односторонньому порядку чинності радянсько-єгипетського договору 1971 про дружбу і спів-

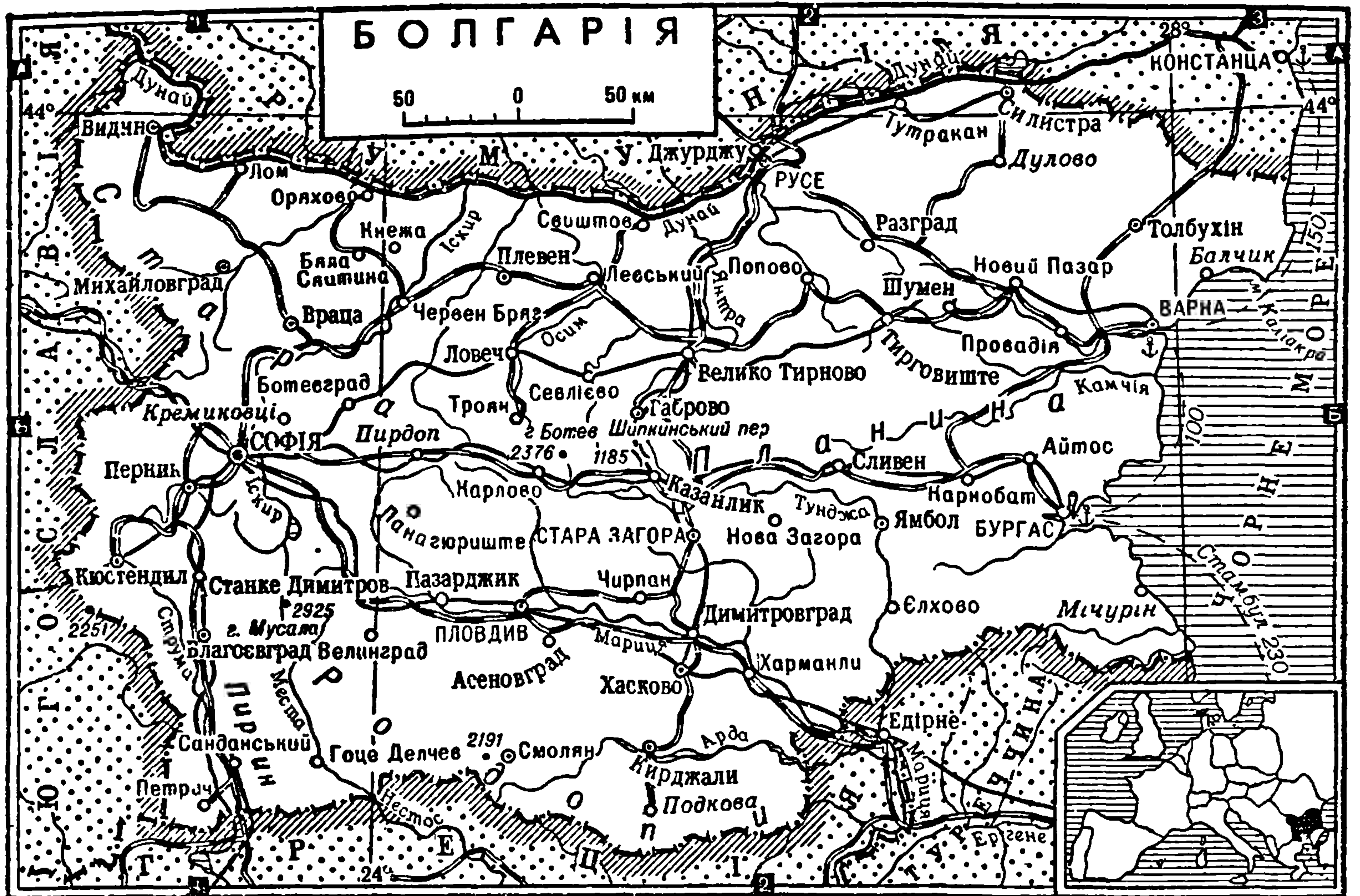

робітництво. Це пішло врозріз з інтересами єгипетського народу, інших араб. країн, ослабило їх зусилля в боротьбі проти агресії Ізраїлю.

«БЛІЦКРИГ» (нім. Blitzkrieg — блискавична війна) — авантюристична теорія ведення агресивної війни. Розрахована на капітуляцію противника в найкоротші строки внаслідок раптового нападу на нього і навального просування в глиб країни. Стала основою воєнної доктрини нім. імперіалізму і фашизму. Політика й практика «Б.», яку нім. фашисти застосували проти СРСР, завершилась ганебним провалом і розгромом гітлерівських агресорів.

БЛОК КОМУНІСТІВ І БЕЗПАРТІЙНИХ в С Р С Р — політичний союз Комуністичної партії з безпартійними масами трудящих, мета якого забезпечити обрання до органів державної влади кращих представників усіх соціальних верств радянського суспільства і всіх національностей. Класовою основою Б. к. і б. є *союз робітничого класу і селянства*. Комуністи і безпартійні спільно висувають кандидатів у депутати органів держ. влади, спільно проводять передвиборну агітацію. Кожний кандидат Б. к. і б. є одночасно кандидатом від комуністів і від безпартійних виборців. Ідея Б. к. і б. покладена в основу політики партії під час виборів до органів влади СРСР.

БЛОКАДА (англ. blockade) — 1) Морська Б. — у міжнародному праві дії під час збройного конфлікту, які виявляються в перекритті військ.-мор. силами воюючої д-ви доступу з моря до берега, що перебуває під владою або контролем ворога. 2) Економічна Б.— економічна ізоляція блокованої держави, спрямована на порушення її зовнішньоекономічних зв'язків Здійснюється шляхом припинення торговельних, фін. та інших екон. зв'язків. Як правило, сполучається з політ. Б. 3) Воєнна б.— форма воєнної операції. Спрямована на оточення угруповань противника з метою поступового знищення або полонення його в певному районі.

БОЙКОТ (англ. boycott) — спосіб політичної або економічної боротьби, протест проти чиїхось дій, що полягає в повній або частковій відмові від зносин з будь-якою особою, організацією, державою, а також від участі в тих чи інших організаціях, органах тощо.

БОЛГАРІЯ, Народна Республіка Болгарія (НРБ)— держава на південному Сході Європи, на Балканському півострові. Омивається Чорним морем. Пл. 111 тис. *км²*. Нас. 8729 тис. чол.

(1975), бл. 90% — болгари; живуть також македонці, цигани, турки. Столиця — м. Софія (966 тис. ж., 1975). НРБ — соціалістична д-ва. Найвищим органом держ. влади є Народні Збори, що їх обирає населення на 4 роки. Найвищий постійно діючий орган держ. влади — Державна рада НРБ. Голова Державної ради — Т. Живков. За конституцією 1971, найвищим виконавчим і розпорядчим органом держ. влади є Рада Міністрів, що створюється Народними Зборами. Голова Ради Міністрів — С. Тодоров. Політичні партії й орг-ції: *Болгарська комуністична партія* (БКП), Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), *Вітчизняний фронт* — масова громадсько-політ. орг-ція.

До 2-ї світової війни в Б. панував монархо-фашистський режим. Фашистська кліка втягнула країну у війну на боці гітлерівської Німеччини, яка ввела 1941 в Б. свої війська. На території Б. під керівництвом комуністів розгорнулася партизанська боротьба проти нім.-фашистських окупантів. У 1942 було створено підпільний Вітчизняний фронт, що очолив визвольний рух болгарського народу, який 9.IX 1944, після вступу в Б. Радянської Армії, повалив фашистський режим. 15.IX 1946 Б. проголошено народною республікою. З 1955 Б.— член ООН. З 1949 Б. — член *Ради Економічної Взаємодопомоги*. Б. — учасниця *Організації Варшавського Договору*. Чинний радянсько-болгарський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу підписано 1967. Б. бере активну участь у *соціалістичній економічній інтеграції*. Зокрема, широкі взаємовигідні контакти існують між Б. і Рад. Союзом. У Б. за допомогою і при технічному сприянні СРСР збудовано 138 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів. Б. вносить значний вклад у зміцнення *соціалістичної співдружності*, справи миру і безпеки народів. В результаті розгорнутого соціалістичного будівництва Б. перетворилася на розвинуту індустріально-аграрну країну. Значних успіхів досягнуто в розвитку с. г. Нац. доход Б. за 1960—74 зріс у 2,8 раза. Підвищилися виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я тощо). В середньому щорічно (1971—74) в Б. споруджується 44,6 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1974 зріс проти 1970 на 35%. Рівень пром. продукції 1974 зріс у 4,1 раза проти 1960. Створено чорну і кольорову металургію, розвиваються машинобудування, хім., нафтопереробна, електротехнічна пром-сть. Вироблення електроенергії—22,8 млрд. *квт · год*. У 1974 видобуток вугілля—24 млн. *т*, виплавка сталі — 2,2 млн. *т*. Важливе значення мають тютюнова, консервна, текст., шкіряно-взуттєва пром-сть. Традиційна для Б. галузь — виробн. трояндової олії, за експортом якої Б. — на 1-му місці в світі. У с. г. соціалістичний сектор охоплює понад 99% усіх орних земель. Провідні зернові культури: пшениця, кукурудза; технічні: бавовник, тютюн, цукр. буряки. Розвинуті виноградарство, садівництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 1,6, свиней — 3,4, овець — 9,8. Залізниць — 4,3 тис. *км*, автомобільних шляхів з твердим покриттям — понад 31,2 тис. *км*. Газопровід СРСР — Болгарія. Морські порти: Варна, Бургас. Грошова одиниця — лев; 100 левів = 76,92 крб. (1976).

БОЛГÁРСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (БКП). Основи БКП закладено 1891, коли з ініціативи Д. Благоєва в Болгарії було створено с.-д. партію. З 1903, після виключення опортуністичних елементів, почала називатися Болгарською робітничою с.-д. партією (тісних соціалістів). У 1919 ввійшла до Комінтерну як одна з його засновниць і була перейменована на Болгарську комуністичну партію. Видатну роль у створенні й зміцненні БКП відіграли Г. Димитров і В. Коларов. У 1923 партія очолила збройне повстання болгарського народу проти фашистської диктатури, в роки 2-ї світової війни 1939—45 — боротьбу трудящих проти нім.-фашистських окупантів. У 1939—44 компартія мала назву Болгарська робітнича партія. В 1942 з її ініціативи було створено підпільний *Вітчизняний фронт*, який об'єднав усі антифашистські сили країни. Під його керівництвом болгарський народ 9.IX 1944 при вирішальній допомозі Радянської Армії повалив монархо-фашистський режим і встановив нар. владу. В 1944—48 компартія називалася Болгарською робітничою партією (комуністів), з

1948, після об'єднання з Болгарською с.-д. партією, дістала назву БКП. V з'їзд БКП (1948) проголосив генеральний курс на побудову соціалізму в Болгарії. VIII з'їзд партії (1962) затвердив перспективний план розвитку країни на 1961—80. Під керівництвом БКП болгарський народ здійснив корінні революційні перетворення, за короткий строк добився великих успіхів у соціально-політ. житті.
У квітні 1971 відбувся X з'їзд БКП. Він прийняв нову програму партії, в якій накреслено завдання побудови розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії. XI з'їзд (березень — квітень 1976) визначив безпосереднє істор. завдання партії — дальший курс на побудову розвинутого соціалістичного суспільства і підготовку до поступового переходу до комунізму. Форум болгарських комуністів затвердив основні напрями суспільно-економічного розвитку НРБ в роки сьомої п'ятирічки (1976—80 рр.), прийняв Заяву на захист комуністів і демократів, що зазнають репресій з боку сил імперіалізму, фашизму і реакції. БКП керується принципами марксизму-ленінізму і пролет. інтернаціоналізму, виступає за єдність світового комуністичного і робітничого руху. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація БКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 789 796 комуністів (березень 1976). Перший секретар ЦК БКП — Т. Живков (з 1954). Друковані органи партії: центральний — газета «Работническо дело» («Робітнича справа»), теоретичний — журнал «Ново време» («Новий час»).

БОЛГА́РСЬКЕ ТЕЛЕГРА́ФНЕ АГЕ́НТСТВО (БТА) — інформаційне агентство Народної Республіки Болгарії. Засн. 1898. З 1951 — центр. інформаційний ін-т при Раді Міністрів НРБ. Має відділення в багатьох країнах світу. Центр — у Софії.

БОЛІВІ́ЙСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ФАЛА́НГА — заснована 1937. Виражає інтереси великої буржуазії, поміщиків-латифундистів, зв'язаних з амер. монополіями, клерикальних верств. Для ідеологічних концепцій партії характерним є націоналізм і антикомунізм, що прикриваються гаслами т. з. «християнської демократії». Після держ. перевороту 1971 представники Б. с. ф. увійшли до складу уряду. Лідер партії — Г. Стумпф.

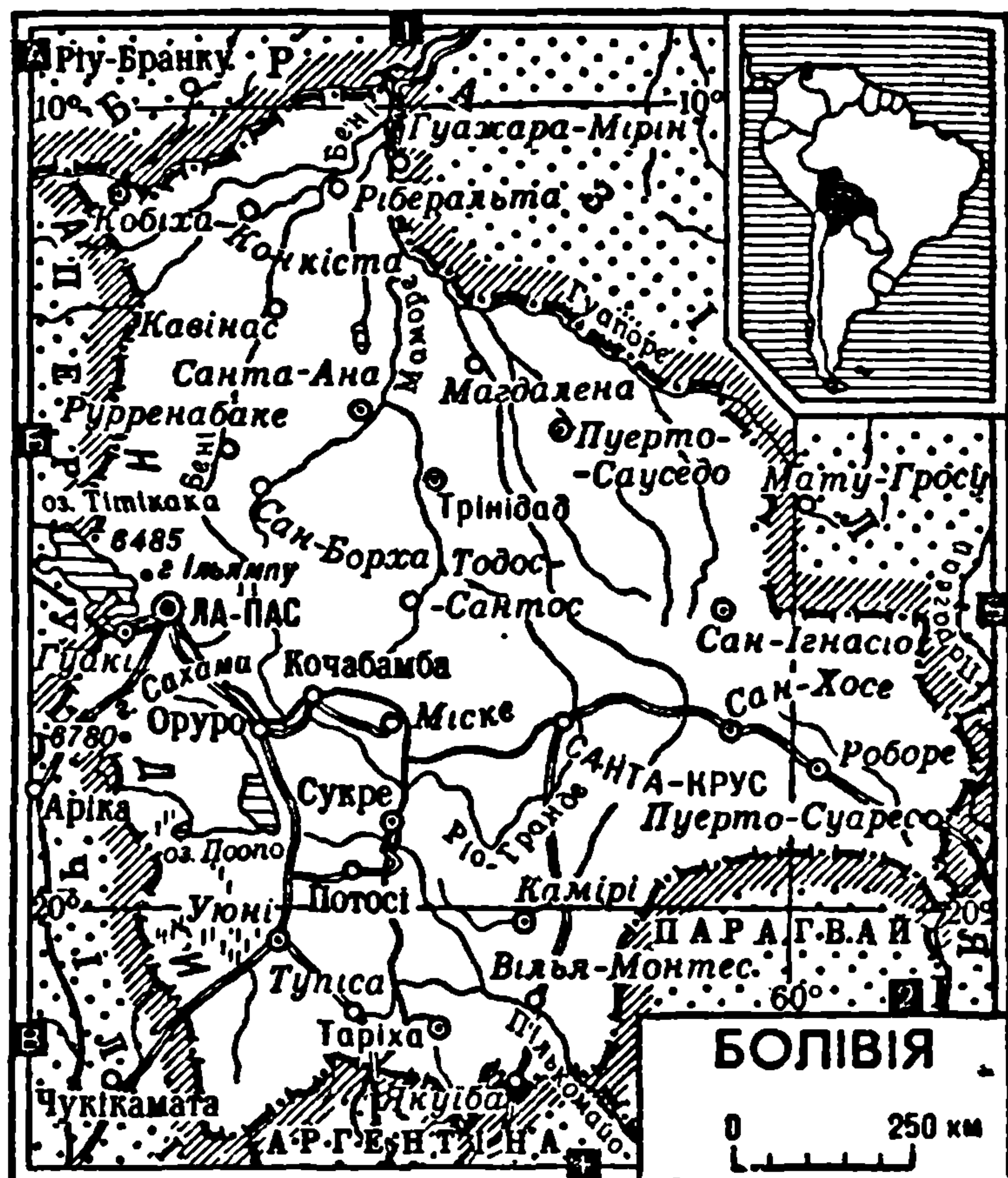

БОЛІ́ВІЯ, Республіка Болівія — держава в центральній частині Південної Америки. Пл. 1,1 млн. *км²*. Нас. 5,6 млн. чол. (1975) — болівійці (бл. 60% індіанців, 28% метисів). Держ. мова — іспанська. Офіційна столиця — м. Сукре (бл. 85 тис. ж.), фактична — м. Ла-Пас (603 тис. ж., 1973). Б. — формально бурж. республіка. За конституцією 1967 глава д-ви й уряду — президент. Законодавчу владу здійснював національний конгрес у складі палати депутатів і сенату (конгрес розпущено 1969). Основні політичні партії: Болівійська соціалістична фаланга — крайньо реакційна партія. Засн. 1937. Націоналістичний революційний рух — дрібнобурж. партія. Засн. 1941. *Комуністична партія Болівії*. Засн. 1950, з 1971 перебуває в підпіллі.
З найдавніших часів територію Б. заселяли індіанські племена аймара, кечуа та ін., яких у 14 ст. підкорили інки. В 1533—38 територію Б. загарбали іспанці. З 1544 Б. — в складі віце-королівства Перу, з 1776 — Ла-Плати. В 1825 Б. було проголошено незалежною країною. В квітні 1943 Б. оголосила війну Німеччині, Італії, Японії. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1945. З 1945 Б. — член ООН. У

1952 в Б. сталася антиімперіалістична антифеодальна революція. Після неї здійснено ряд заходів щодо зміцнення нац. економіки. Б. підписала ряд угод з СРСР про науково-технічне і торговельне (серпень 1970), культурне і наукове (лютий 1971) співробітництво. В серпні 1971 після реакційного путчу до влади прийшов правонаціоналістичний уряд. Спробу держ. перевороту 1974 він використав для посилення репресій. Розпущено масові орг-ції, заборонено політ. партії, скасовано намічені на 1975 вибори.

Б. — одна з економічно найвідсталіших країн Латинської Америки. Основа економіки—гірнича пром-сть. Видобуток олов'яних руд за вмістом металу — 30,7 тис. *т* (1973). Вироблено (тис. *т*, 1973): свинцю — 21,5, цинку — 49,1, міді — 8,0, вольфраму — 2,3, нафти — 2,7 млн. *м*³. Під с.-г. культурами — лише 2% території Б. Власними с.-г. продуктами Б. себе не забезпечує. В горах Б. — пасовищне скотарство (вел. рог. худоба, вівці, лами, альпака). Залізниць — 3,5 тис. *км*. Асфальтованих шляхів — 950 *км*. У гірських районах велике значення має гужовий і в'ючний транспорт. Грошова одиниця — болівійське песо.

БОНАПАРТИ́ЗМ (від прізвища франц. імператора Наполеона I Бонапарта) — форма контрреволюційної диктатури великої буржуазії, що спирається на вояччину і лавірує між класами в умовах загострення класової боротьби.

БО́НИ (від лат. bonus — добрий, зручний) — у капіталістичних країнах кредитні документи, за якими власник може одержати в певний строк грошову суму або інші цінності; сурогат (неповноцінний замінник) *грошей паперових*. Випуск Б. використовують для розміщення короткострокового держ. боргу. Їх випускають казначейства, муніципальні органи і приватні фірми. В СРСР випуск Б. припинено після грошової реформи 1922—24.

БОРОТЬБА́ ДВОХ СУСПІ́ЛЬНИХ СИСТЕ́М — один з найважливіших факторів, що визначає основний зміст, основну суперечність сучасної епохи. Є концентрованим виразом непримиренності між працею і капіталом, між двома протилежними соціально-екон. системами — капіталістичною і соціалістичною — у світовому масштабі. Б. д. с. с., що являє собою протиборство державно організованого робітничого класу і державно організованої буржуазії, має глобальний характер. Б. д. с. с. у своєму розвитку пройшла ряд етапів, перший з яких пов'язаний з перемогою *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917*, яка відкрила нову еру в історії людства — еру революційного оновлення світу, краху капіталізму і торжества соціалізму; другий — з розгромом фашизму, остаточним крахом спроб імперіалізму подолати соціалізм силою зброї, утворенням після 2-ї світової війни *світової системи соціалізму*, з виходом соціалізму за межі однієї країни; третій — з перетворенням світової системи соціалізму в найвпливовіший фактор суспільного прогресу, дальшим процесом поглиблення *загальної кризи капіталізму*. На противагу імперіалізмові, що обрав шлях збройної боротьби проти нового, прогресивного суспільного ладу, соціалізм висунув принцип *мирного співіснування* д-в з різними соціальними системами, який зі зміною співвідношення сил на світовій арені на користь сил прогресу, миру і демократії утвердився як норма міжнар. відносин. Мирне співіснування стало специфічною формою класової Б. д. с. с. Воно передбачає виключення воєн як засобу розв'язання суперечностей між двома суспільними системами і вирішення їх шляхом переговорів; доведення переваг соціалізму в галузі економіки шляхом мирного *економічного змагання двох світових систем*; ідеологічне протиборство (див. *Ідеологічна боротьба двох суспільних систем*). У процесі Б. д. с. с. склався єдиний антиімперіалістич. фронт, який включає світову *соціалістичну співдружність, міжнародний комуністичний рух, національно-визвольний рух,* широку миролюбну громадськість земної кулі. Ці сили ведуть наступальну боротьбу проти світової імперіалістичної реакції, з якою тісно змикається *ревізіонізм,* насамперед *маоїзм,* що силкується зірвати *розрядку міжнародної напруженості,* повернути планету до часів *«холодної війни»*, спровокувати воєнне зіткнення держав двох протилежних систем. У документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, пленумів ЦК КПРС,

з'їздів ін. марксистсько-ленінських партій д-в соціалістичної співдружності підкреслено, що СРСР, усі братні країни в своїй зовнішній політиці поєднують рішучу відсіч імперіалістичній агресії, підтримку революційних сил з терпеливими пошуками шляхів дальшого розвитку відносин з д-вами протилежної системи на основі принципів мирного співіснування, з неухильним нарощуванням зусиль у боротьбі за міцний мир у всьому світі, за врятування людства від загрози ядерної війни.

БОС (англ. boss) — 1) Хазяїн, керівник капіталістичного підприємства, установи. 2) Широко вживана в США назва осіб, які очолюють апарат демократичної і республіканської партій у штатах, округах, містах тощо. Б. діють в інтересах монополій і під час місцевих та загальнонац. виборів здійснюють їхню волю.

БОТСВАНА, Республіка Ботсвана — держава в Південній Африці. Пл. 600,4 тис. *км²*. Нас. 660 тис. чол. (1974), осн. частина — африканці, гол. чином бечуани; бл. 4 тис. європейців. Столиця — м. Габороне (18 тис. ж., 1971). Б. — республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчу владу здійснюють президент та національні збори. Основні політичні партії: Демократична партія Ботсвани — об'єднує вождів племен, фермерів, частину інтелігенції. Правляча. Засн. 1962. Народна партія Ботсвани — виступає під прапором войовничого націоналізму. Засн. 1960. Національний фронт Ботсвани — опозиційна. Засн. 1965. Партія незалежності Ботсвани — виступає за прогресивний розвиток країни. Засн. 1962.

У 2-й пол. 19 ст. територію бечуанів загарбали бури. З 1885 Англія витіснила бурів і перетворила цю територію на свій протекторат (Бечуаналенд). З 1966 проголошена незалежна д-ва Ботсвана в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1966 Б. — член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1970. Б. — член *Організації африканської єдності*. Основа економіки — пасовищне скотарство. У зволожених місцевостях — землеробство (сорго, кукурудза, просо

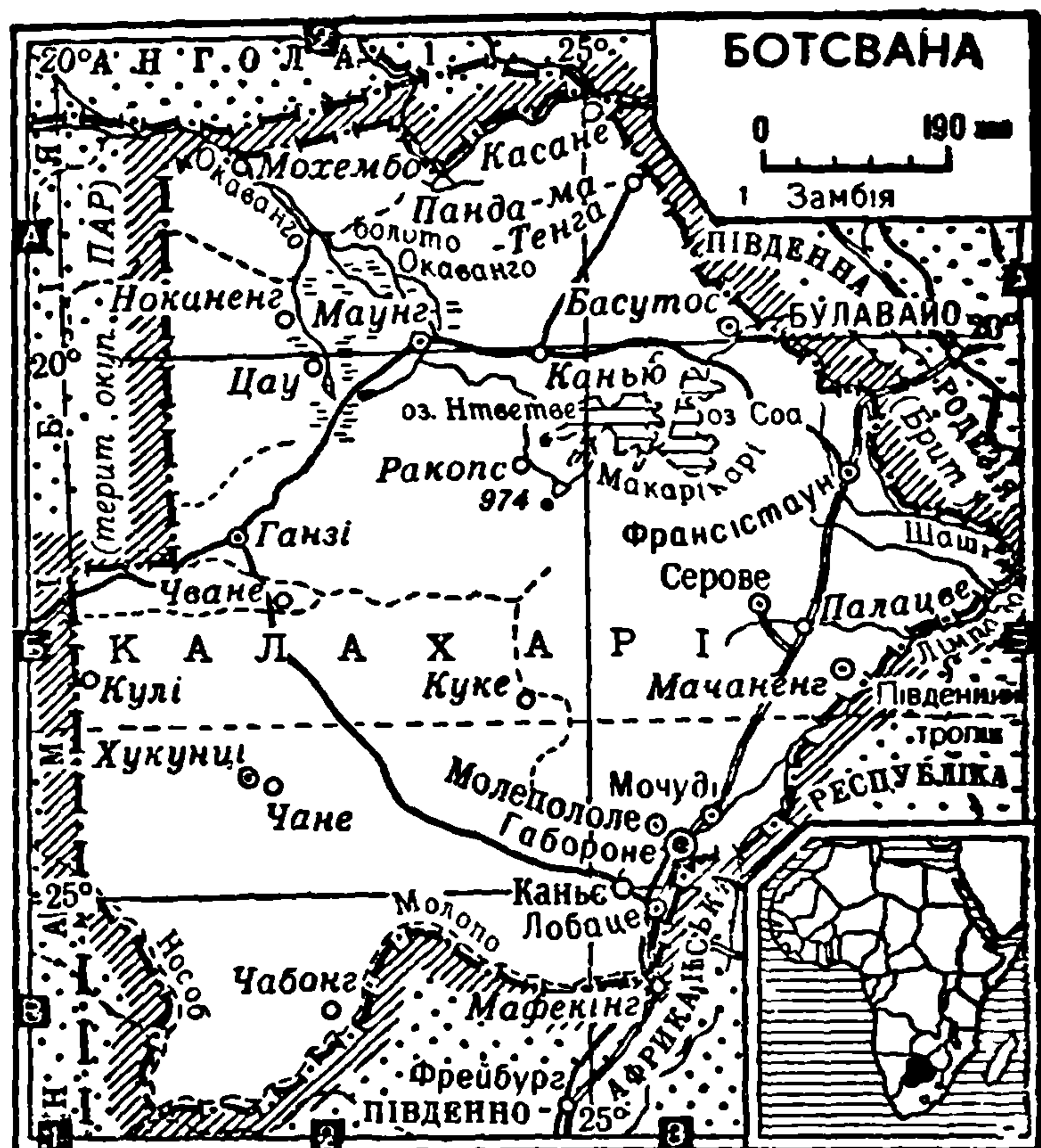

та ін.). Розробка покладів марганцевої, мідної і нікелевої руд та азбесту. Добування алмазів. Залізниць — 630 *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 2,5 тис. *км*. Грошова одиниця — південноафриканський ренд.

БРАЗІЛІЯ, Федеративна Республіка Бразілія — держава в Південній Америці. Пл. 8,5 млн. *км²*. Нас. 105,9 млн. чол. (1974), бразільці — нащадки португ., італ. та інших європ. переселенців, а також метиси, мулати, негри та індіанці (корінне населення). Держ. мова — португальська. За неофіційними даними, в Б. живе також 140—150 тис. українців. Столиця — м. Бразілія (800 тис. ж., 1974). Б. — бурж. федеративна республіка. Глава держави і уряду — президент. Законодавчу владу здійснює національний конгрес у складі палати депутатів і федерального сенату. Політичні партії: *Національний союз оновлення* (АРЕНА) — відображає інтереси великої пром. буржуазії і реакційної воячини, зв'язаних з монополіями США. Засн. 1966. Бразільський демократичний рух — партія дрібної і середньої буржуазії. Засн. 1966. *Бразільська комуністична партія*. Засн. 1922, перебуває в підпіллі.

В 16 ст. Б. підкорили португальці. Для роботи на плантаціях колонізатори почали привозити з Африки рабів-негрів. У 1714 Б. стала віцекоролівством, з 1822 — незалежною імперією.

В 1888 у Б. було ліквідовано рабство. З 1889 Б. проголошено федеративною республікою. В 2-й світовій війні Б. брала участь на боці антигітлерівської коаліції. З 1945 Б.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1945 (1947—61 були перервані). Б. підтримує торг. відносини з СРСР на основі протоколу 1969. Після війни посилилося втручання в економіку Б. монополій США. Внаслідок перевороту 1964 до влади прийшла військ. хунта, яка веде наступ на конституційні права народу.

Господарство Б. спеціалізується на виробництві експортних культур (зокрема, кави та бобів какао). Значні позиції в економіці Б. зберігає іноземний (гол. чином США та Великобританії) капітал. За експортом кави Б. на 1-му, бобів какао — на 2-му місці в світі. Валовий збір (тис. *т*, 1973): кави — 780, бобів какао — 240, бавовни — 570, цукр. тростини — 79 754 (1971), кукурудзи — 14 500 (1972), рису — 5714 (1972); пшениці — 1500, маніоку — 31 000 (1972). Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 97,5, свиней — 65,9, овець — 24,3 (1970). Заготівля деревини (сосни, араукарії та ін.), збір каучуку, лісових горіхів та ін. Видобування корисних копалин (1973): вугілля — 5566 тис. *т*, нафти — 9876 тис. *м*³, залізної руди — 56,0 тис. *т*, марганцевої руди — бл. 2 млн. *т* на рік, берилію (1-е місце в капіталістичному світі), алмазів, кристалічного кварцу. Вироблення електроенергії — 65,8 млрд. *квт год* (1973). Гол. галузі обробної пром-сті: текст., швейна та харчова.

Розвиваються чорна металургія, виробн. алюмінію, хім. продуктів, будівельних матеріалів. Є автоскладальні та інші підприємства. Залізниць — 31,4 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 56,6 тис. *км*.

Тоннаж торг. флоту — 2,3 млн. дедвейт *т*. Порти: Ріо-де-Жанейро, Тубаран, Сантус. Грошова одиниця — новий крузейро (з 13.II 1967).

БРАЗІЛЬСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (БКП) — виникла 25.III 1922 в результаті об'єднання марксистських гуртків і груп. Через кілька місяців була заборонена. Перебувала в легальних умовах лише 1945—47. В 1922 ввійшла до Комінтерну. З 1959 партія діяла напівлегально, а з 1965 — в підпіллі, зазнаючи репресій і переслідувань. V з'їзд БКП (1960) прийняв новий статут і політичну резолюцію, визначив стратегію і тактику партії. Комуністи Бразілії борються за визволення країни від панування фінансово-латифундистської олігархії, засилля іноземних монополій, за здійснення аграрної реформи, забезпечення демократичних свобод і поліпшення умов життя народу. VI з'їзд партії (1967) накреслив програму розгортання масової боротьби проти військ.-диктаторського режиму, за демократію і нац. незалежність країни. БКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація БКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. До держ. перевороту 1964 налічувала 60 тис. комуністів. Генеральний секретар ЦК БКП — Л.-К. Престес (з 1945). Друкований орган партії — підпільна газета «Вос операрія» («Робітничий голос»).

БРИТАНСЬКИЙ КОНГРЕС ТРЕД-ЮНІОНІВ (БКТ) — об'єднання англ. профспілок — тред-юніонів. Засн. 1868. До БКТ входить 108 тред-юніонів, що мають 10 млн. членів (1974). Виконавчий орган Британського конгресу тред-юніонів — Генеральна рада, очолена правими лідерами проф. руху. БКТ ідейно й організаційно пов'язаний з *Лейбористською партією* Великобританії. Британський конгрес тред-юніонів входить до *Міжнародної конфедерації вільних профспілок.*

«БРУДНА ВІЙНА» — термін, що вживається для характеристики загарбницьких воєн імперіалістичних держав проти народів колоніальних країн, які борються за свободу і незалежність.

БРУНЕЙ — султанат під протекторатом Великобританії на півночі острова Калімантан. Пл. 5,8 тис. *км²*. Нас. бл. 140 тис. чол. (1974) — малайці, китайці, даяки, індійці. Столиця — м. Бандар-Серí-Бегаван (75 тис. ж., 1974). Глава д-ви й уряду — султан. Законодавчий орган — законодавча рада. Верховний комісар, призначуваний Великобританією, зберігає контроль над зовнішніми відносинами і обороною султанату. Єдина політична партія — П а р т і я н е з а л е ж н о с т і н а р о д у. Засн. 1966. З 1888 Б.— протекторат Великобританії. В 1941—45 його окупувала Японія. В 1946 відновлено владу адміністрації Великобританії. В 1972 Б. здобув внутрішню самостійність. Гол. галузь г-ва — видобування нафти. Лісорозробки, вирощування каучуконосів, цукр. тростини, рисосіяння. Рибальство. Нафтопромисли і плантації каучуконосів під контролем англ. капіталу. Автошляхів — 1100 *км*. Гол. морський порт — Бандар-Серí-Бегаван. Грошова одиниця — долар Брунею.

БРЮССЕЛЬСЬКІ АСАМБЛЕЇ ГРОМАДСЬКИХ СИЛ ЗА БЕЗПЕКУ І СПІВРОБІТНИЦТВО В ЄВРОПІ — 1) Перша асамблея відбулася 2—5.VI 1972 в Брюсселі (Бельгія). В ній узяли участь бл. 800 делегатів з 27 країн Європи. Асамблея обговорила шляхи зміцнення миру і безпеки в Європі, прийняла Урочисту декларацію, в якій закликала всіх людей, усі політ. і соціальні сили європ. континенту об'єднати свої зусилля в ім'я перетворення його на землю миру. Асамблея прийняла рішення про створення *Міжнародного комітету за європейську безпеку і співробітництво.* 2) Друга асамблея відбулася 26—29.IV 1975 в Брюсселі. В роботі її взяли участь 500 делегатів з 29 країн Європи. Асамблея обговорила шляхи і засоби зміцнення *розрядки міжнародної напруженості*, забезпечення міцного миру на європ. континенті, розширення співробітництва громад. сил в ім'я цієї мети. В Декларації, ухваленій асамблеєю, було визначено конкретні завдання громад. сил, щоб домогтися успішного завершення загальноєвроп. наради держав, посилити процес розрядки, поглибити екон., науково-тех. і культ. співробітництво.

БУДДИЗМ — одна з трьох (поряд з *християнством* та *ісламом*) світових релігій. Назва походить від

імені напівлегендарного засновника цієї релігії — Сіддхартхи Гаутами, що пізніше одержав ім'я Будди (букв.— просвітлений). Б. виник в Індії в 6—5 ст. до н. е. Релігійне вчення Б. про рівність усіх людей у «стражданні» й у праві на «спасіння в потойбічному світі» відображало в ілюзорній формі протест трудящих мас проти соціальної нерівності. Згодом характерну для Б. проповідь пасивності й примирення з дійсністю використали пануючі класи. В Індії Б. історично заступила релігія *індуїзму*. Тепер Б. поширений у Шрі Ланці, Індонезії, країнах Індокитаю, в Японії, а також серед віруючих у Китаї і Монголії (в останній, як і в Тібеті, Б. набрав форми ламаїзму). На тер. СРСР Б. має певну кількість прихильників серед віруючих, гол. чин. у Бурятській АРСР та Калмицькій АРСР. Існує ряд міжнар. буддистських орг-цій. Серед них — Всесвітнє братство буддистів (створене 1950). Духовне управління буддистів СРСР є членом Всесвітнього братства буддистів.

БУМ (англ. boom) — 1) Спекулятивне короткочасне піднесення капіталістичної пром-сті й торгівлі. Супроводиться підвищенням цін на товари і курсу акцій, розгулом біржової спекуляції, кредитного шахрайства. В імперіалістичних країнах Б. тісно пов'язаний з гонитвою озброєнь і мілітаризацією економіки. 2) П е р е н о с н о — надмірне, необгрунтоване (штучно створюване) пожвавлення навколо будь-якого заходу, події чи діяча; галас, сенсація.

БУНДЕСВЕ́Р (нім. Bundeswehr, від Bund — союз і Wehr — захист) — збройні сили Федеративної Республіки Німеччини (ФРН).

БУ́НДЕСРАТ (нім. Bundesrat, від Bund — союз і Rat — рада) — верхня палата парламенту Федеративної Республіки Німеччини. Формується з членів урядів земель (від 3 до 5 представників) за призначенням цих урядів і за своїм складом та компетенцією є не представником населення земель, а органом правлячої бюрократії земель.

БУ́НДЕСТАГ (нім. Bundestag, від Bund — союз і Tag — день) — нижня палата парламенту Федеративної Республіки Німеччини. Обирається населенням строком на 4 роки.

БУРГОМІ́СТР (нім. Bürgermeister) — 1) Голова міського самоврядування середньовічних міст, які мали магдебурзьке право. 2) Найвища службова особа в міських органах держ. влади в НДР, а також в місцевих органах управління деяких капіталістичних країн.

БУРЖУАЗІ́Я (франц. bourgeoisie, від лат. burgus — укріплене місто) — пануючий клас у капіталістичному суспільстві, який володіє основними засобами виробництва й живе за рахунок експлуатації найманої праці. Джерело прибутків Б.— *додаткова вартість*, яка створюється працею трудящих і присвоюється капіталістами. За своїм складом Б. неоднорідна. Вона поділяється на велику, середню й дрібну. В період боротьби проти феодалізму й становлення капіталізму Б. відіграла певну прогресивну роль. Вона очолила рух нар. мас проти феодалізму і внаслідок *буржуазних революцій* прийшла до влади, що сприяло прогресові суспільства, оскільки Б. була носієм вищих, прогресивніших виробничих відносин, ніж феодальні; на історичну арену вийшов пролетаріат, який є могильником Б. З утвердженням капіталістичного способу виробництва, особливо в епоху *імперіалізму*, Б. стала найреакційнішим експлуататорським класом, гальмом суспільного розвитку. Імперіалізм вніс глибокі зміни в структуру й розстановку сил усередині класу Б. Відбувається процес концентрації й централізації капіталу в руках невеликої купки монополістів, іде розорення дрібної й середньої Б. Пануючим стає фінансовий капітал, влада якого ще більше посилюється з переростанням монополістичного капіталізму в *державно-монополістичний капіталізм*. Останній поєднує силу монополій із силою д-ви в єдиний механізм з метою збагачення монополій, придушення робітн. руху і нац.-визвольної боротьби, врятування імперіалізму, розв'язування агресивних воєн. Велика Жовтнева соціалістична революція прорвала фронт імперіалізму. Дальший етап кризи капіталізму пов'язаний з утворенням *світової системи соціалізму*, крахом колоніальної системи імперіалізму. В умовах загострення *класової боротьби* як на міжнародній арені, так і всередині капіталістичних країн, імперіалістична Б. намагається викорис-

тати в своїх цілях досягнення *науково-технічної революції*. В зв'язку зі зміною співвідношення сил у світі на користь соціалізму частина Б. стала на шлях реальної оцінки становища й змушена була визнати принципи *мирного співіснування* держав протилежних систем. Проте реакційна суть імперіалістич. Б. залишається незмінною (див. *Мілітаризм, Воєнно-промисловий комплекс, Неоколоніалізм, Неофашизм*). В країнах, що визволилися від колоніалізму і стали на шлях незалежного розвитку, соціальна позиція нац. Б. суперечлива: з одного боку, вона бере участь у нац.-визвольній антиімперіалістичній боротьбі, з другого, відстоюючи свої класові інтереси, заважає здійсненню демократичних перетворень, іде на зговір з імперіалістичною буржуазією великих капіталістичних країн.

БУРЖУА́ЗНА ДЕРЖА́ВА — організація політичної влади буржуазії, орган її диктатури, який вона використовує для охорони і зміцнення приватної капіталістичної власності, підвалин капіталістичної експлуатації й придушення опору робітничого класу і всіх трудящих, а також для здійснення зовнішньої політики, що відповідає інтересам буржуазії як класу. За формою правління розрізняють монархічні та республіканські Б. д. Найреакційнішою формою Б. д. є фашистська диктатура. Але незалежно від своєї форми Б. д. є знаряддям панування капіталу над працею. В епоху імперіалізму відбувається зрощення бурж. держ. апарату з капіталістич. монополіями. Посилюється ідейно-політична криза бурж. суспільства. Вона вражає інститути влади, бурж. політ. партії, розхитує елементарні моральні норми.

БУ́РЖУА́ЗНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ — соціальна революція, спрямована на знищення феодального ладу, встановлення політичної влади *буржуазії*. В залежних і колоніальних країнах Б. р. спрямована й на завоювання нац. незалежності. Соціальною основою Б. р. є конфлікт між новими продуктивними силами, що розвиваються в надрах феодального суспільства, і застарілими феодальними виробничими відносинами. Гол. політ. завдання Б. р.— привести політ. надбудову у відповідність з капіталістичним укладом г-ва. Як правило, Б. р. завершуються завоюванням буржуазією держ. влади, створенням бурж. д-ви і встановленням диктатури буржуазії. Екон. завданням Б. р. є зруйнування феодальної власності і утвердження бурж. приватної власності— основи бурж. виробничих відносин і повновладдя буржуазії. Усуваючи феодальні перепони для розвитку капіталістичної економіки, Б. р. на певному історичному етапі виконує прогресивну роль. Проте перемога Б. р. лише замінює одну форму експлуатації іншою. Найреволюційнішою силою вже в ранніх Б. р. були трудящі маси. З розвитком капіталізму буржуазія втрачає свою революційність, стає реакційною. В епоху *імперіалізму* буржуазія перестає бути рушійною силою Б. р. Тільки в слаборозвинутих країнах буржуазія при всіх своїх хитаннях ще може виступати як відносно революційна сила в боротьбі проти залишків феодалізму всередині країни. В період імперіалізму виникла особлива форма Б. р.— *буржуазно-демократична революція*.

БУРЖУА́ЗНО-ДЕМОКРАТИ́ЧНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ — особлива форма *буржуазної революції*, в якій трудящі маси — робітники й селяни — виступають із самостійними економічними й політичними вимогами. Для Б.-д. р., що відбувалися в епоху домонополістичного капіталізму, характерна гегемонія буржуазії, в період імперіалізму на чолі Б.-д. р дедалі частіше стає пролетаріат. Тому в епоху імперіалізму Б.-д. р. набирає не лише антифеодального, а й антиімперіалістичного характеру, поєднує в собі два потоки революційного руху: загальнодемократичний і пролетарсько-соціалістичний. Лише в союзі з селянством та іншими верствами населення, що їх експлуатує буржуазія, пролетаріат може добитися перемоги Б.-д. р. Спираючись на досвід європ. робітничого руху і першої рос. революції, В. І. Ленін розробив теорію переростання Б.-д. р. в *соціалістичну революцію*. В основі цієї теорії лежить ідея *гегемонії пролетаріату* в Б.-д. р. В. І. Ленін показав, що в умовах, коли розгортається політ. боротьба між пролетаріатом і буржуазією, остання намагається звузити розмах демократичних перетворень, прагне закінчити її досягненням угоди з монархією шля-

хом запровадження конституції. Пролетаріат і селянство, навпаки, заінтересовані в рішучій перемозі революції, в найповніших демократичних перетвореннях. Тому Б.-д. р. може довести до кінця лише пролетаріат у союзі з усім селянством. Гегемонія пролетаріату в Б.-д. р. означає, зрештою, встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, що забезпечує можливість переростання Б.-д. р. в революцію соціалістичну. Цю ленінську теорію повністю підтвердив досвід рос. пролетаріату в Лютневій Б.-д. р. в Росії 1917, а також досвід революцій, що відбулися після 2-ї світової війни в ряді країн Європи і Азії. *Національно-визвольний рух* у сучас. епоху породив особливий тип Б.-д. р.— нац.-демократичні революції, перемога яких привела до розпаду *колоніальної системи імперіалізму.* В цих країнах пролетаріат і широкі маси селянства виступили разом з нац. буржуазією і своєю активною участю визначили успіх нац.-визвольної боротьби, створення незалежних демократичних д-в, перехід ряду країн на *некапіталістичний шлях розвитку.* Великий вплив на хід Б.-д. р. у сучас. епоху справило утворення *світової системи соціалізму.*

БУРУ́НДІ, Республіка Бурунді — держава в Екваторіальній Африці. Пл. 27,8 тис. *км*². Нас. понад 3,7 млн. чол. (1974) — барунді, батусі, пігмеї, батва. Столиця — м. Бужумбура (90 тис. ж., 1974). Б.— республіка. Всю законодавчу і виконавчу владу здійснює президент. Єдина в країні політ. партія — Партія єдності і національного прогресу — проголосила своєю метою розвиток Бурунді по некапіталістичному шляху. Засн. 1959.

У 19 ст. на території Б. існувало незалежне феодальне королівство. В 1922 Ліга націй передала Б. (в той час мала назву Урунді) під мандат Бельгії. В 1960 проголошено незалежність Б. У 1960—66 Б.— конституційна монархія. В 1962 між СРСР і Б. встановлено дипломатичні відносини, у травні 1974 підписано торг. угоду. З 1962 Б.— член ООН. Б.— член *Організації африканської єдності.* У 1966 відбувся військ. переворот, в результаті якого було повалено монархію і проголошено республіку.

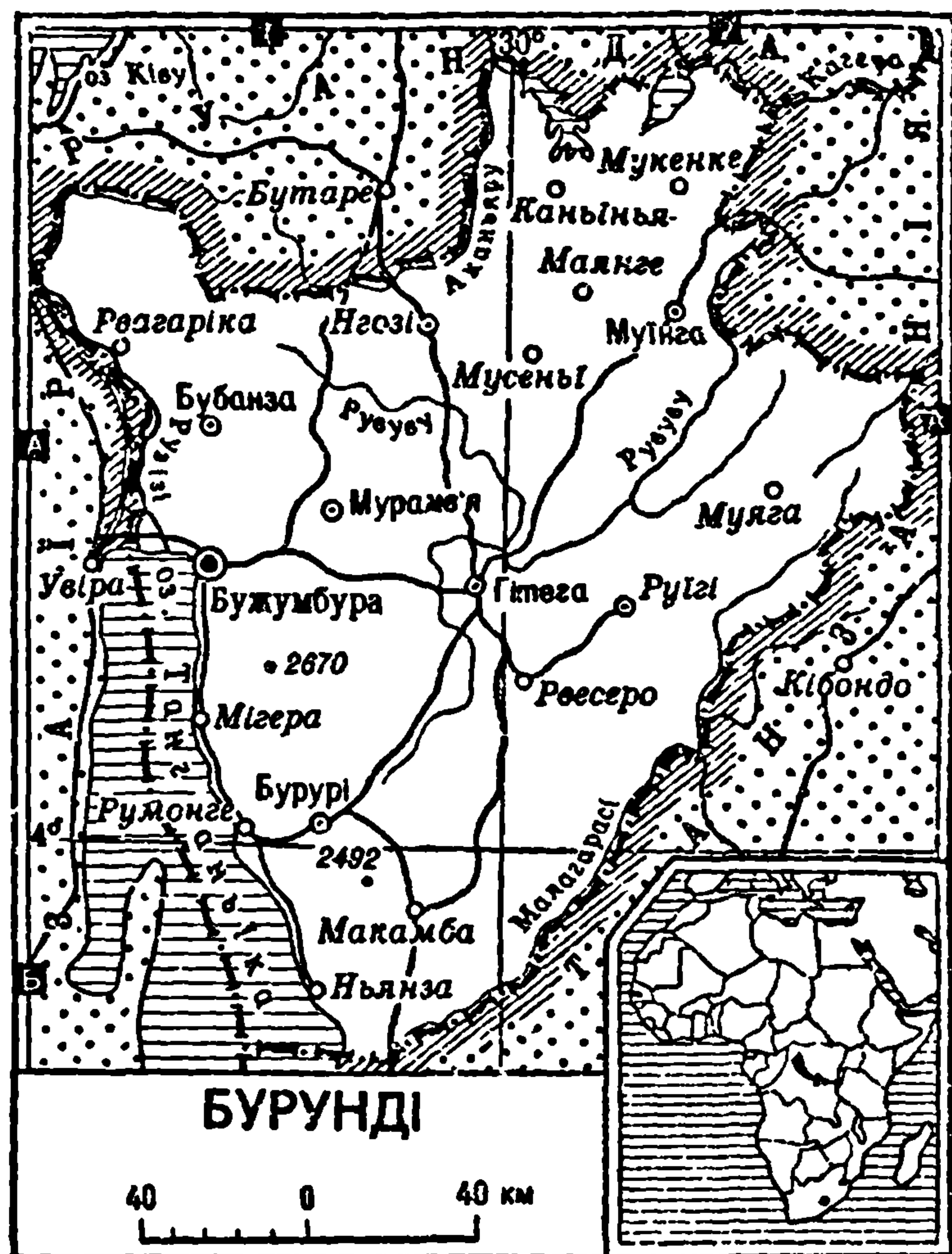

Осн. галузі г-ва — землеробство та пасовищне скотарство. Поширені культури: сорго, кукурудза, батат, кавове дерево, чайний кущ, тютюн, бавовник. Рибальство. Розробка олов'яних руд, тантало-колумбіту, золота. Невеликі підприємства харч., текст., шкіряної пром-сті, цементний з-д, електростанції. Залізниць немає. Автошляхів з твердим покриттям — 1 тис. *км.* Судноплавство по оз. Танганьїка. Грошова одиниця — бурундійський франк.

БУТА́Н, Королівство Бутан — держава в Азії, в Східних Гімалаях, між Індією і Китайською Народною Республікою. Пл. 47 тис. *км*². Нас. 890 тис. чол. (1973), 2/3 з них народність бхотія, 1/4 —гурунгі, асамці, саптали та ін. Столиця — м. Тхімпху (10 тис. ж., 1973). Б.— конституційна монархія. Глава д-ви — король. Законодавчу й виконавчу владу здійснюють король і парламент (цонгаду). При королі існує рада. Політичні партії заборонені. Тривалий час з середини 18 ст. до 1947 Б. перебував під контролем Великобританії, з 1947 до 1971 — Індії. З 1971 Б.— член ООН. Б.— економічно відстала країна. Вирощують рис, пшеницю, ячмінь, картоплю, на Пд. розвинуте садівництво (мандарини, апельсини, манго, банани). В пн. районах переважає пасовищне скотарство (яки, вівці, кози). Видобування кам'яно-

го вугілля (бл. 30 тис. *т* на рік). Невеликі лісопильні з-ди, фруктоконсервна фабрика. Потужність електростанцій — 2,5 тис. *квт* (1974). Експортує до Індії деревину, фруктові консерви, кам'яне вугілля, мускус, лак, слонову кістку, віск. Автошляхів — 1,5 тис. *км*. Грошова одиниця — тикчунг.

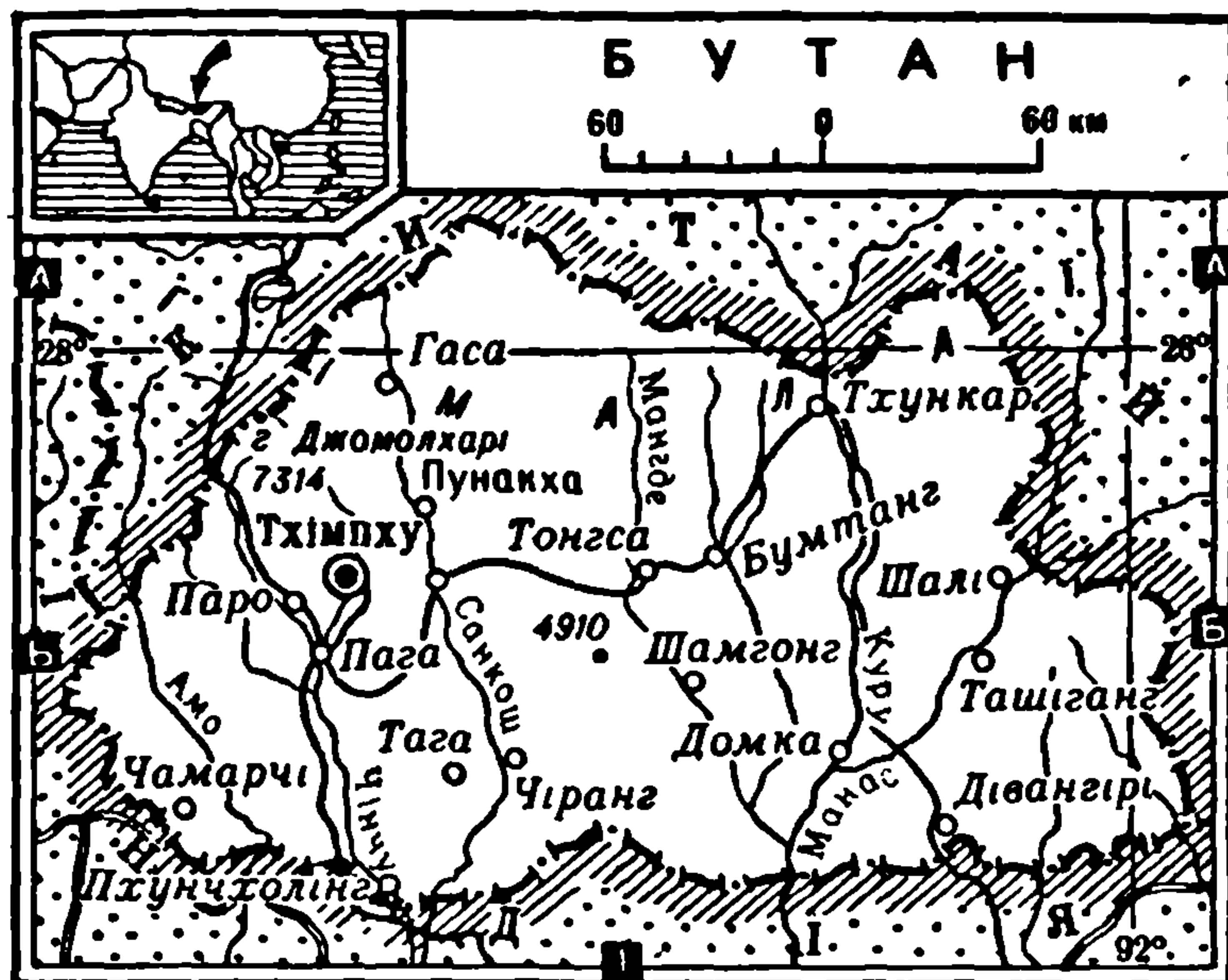

БЮДЖЕ́Т (англ. budget, букв.— сумка) — 1) Затверджений у законодавчому порядку розпис доходів і видатків держави на відповідний строк (див. *Бюджет державний*). 2) План доходів і видатків установи, підприємства або окремої особи на певний період. 3) Б. ч а с у — розподіл затрат часу (доби, місяця, року) за видами його використання.

БЮДЖЕ́Т ДЕРЖА́ВНИЙ — виражений у грошах розпис майбутніх доходів і видатків держави, який складається щороку. Соціально-екон. природа Б.д., структура доходів і видатків, його роль в екон. і політ. житті країни визначаються характером суспільного і держ. ладу. В капіталістичних країнах Б. д. є знаряддям перерозподілу *національного доходу* в інтересах експлуататорських класів. У період загальної кризи капіталізму характерною рисою Б. д. є його хронічний дефіцит, що призводить до зростання податків, посилення *інфляції* і погіршення становища трудящих. Видатки спрямовані в основному на воєнні потреби, на управління, субсидії монополіям тощо. В соціалістичних країнах Б. д. є осн. фін. планом нар. г-ва і спрямований на розвиток економіки країни, підвищення життєвого рівня всіх трудящих. Плановий характер розвитку г-ва соціалістичних країн не лише виключає бюджетний дефіцит, а й вимагає утворення фін. резервів. Осн. джерелом доходів держ. бюджету СРСР є надходження від соціалістичних підприємств (1974 — 91%). Частка податків з населення в Б. д. невелика (1974 — 8,5%). Характерним для Б. д. соціалістичних країн є невпинне зростання їх відповідно до розвитку суспільного виробн. Видатки з держ. бюджету СРСР (1974): 50,5% — на розвиток нар. г-ва, 36,1% — на соціально-культурні заходи і науку, 8,9% — на оборону, 1% — на управління.

БЮРО́ ПАРТІ́ЙНЕ — колегіальний виконавчий виборний орган, що згідно з Статутом КПРС керує поточною роботою партійної організації. Створюється в первинних орг-ціях, які налічують не менше 15 членів партії. Бюро обирається й ЦК компартій союзних республік (у Компартії України — Політбюро ЦК), крайовими, обласними, окружними, міськими й районними комітетами партії.

БЮРОКРАТИ́ЗМ — 1) В експлуататорських державах метод управління країною кастою урядовців (*бюрократією*), що повністю відірвана від народу і захищає інтереси пануючого в даній державі класу. 2) Зволікання, тяганина, зневажливе ставлення до суті справи під виглядом або заради додержання формальності. В радянському суспільстві Комуністична партія, Радянська д-ва ведуть постійну й рішучу боротьбу з будь-якими проявами бюрократизму.

БЮРОКРА́ТІЯ (франц. bureaucratie, букв.— панування канцелярії, від bureau — контора, канцелярія і грец. κράτος — влада) — в експлуататорських державах — привілейована частина вищих урядовців (державних службовців), які відірвані від народу, є опорою пануючих експлуататорських класів. В епоху імперіалізму на вищі держ. пости в бурж. д-ві висувають представників монополістичного капіталу або їхніх ставлеників.

В

ВА-БАНК (франц. va banque, букв. — йде банк) — 1) У картярській грі — ставка на всю суму. 2) П е р е н о с н о — «йти ва-банк» — діяти, ризикуючи всім, напропаще.

ВАЛОВА́ ПРОДУ́КЦІЯ — в соціалістичному суспільстві статистичний показник, що характеризує загальний обсяг виробництва продукції (в грошовому виразі) окремого підприємства або галузі народного господарства за певний період. Є складовою частиною *сукупного суспільного продукту*. В. п. відображає обсяг затрат живої й уречевленої праці в галузях матеріального виробн. Включає вартість готових виробів, реалізованих напівфабрикатів, робіт пром. характеру, виконаних не для даного підприємства, лишків незавершеного виробн. В. п. складається з вартості спожитих у процесі виробн. засобів виробн., перенесеної на готовий продукт, і новоствореної вартості. В СРСР обсяг пром. виробн. за дев'яту п'ятирічку (1971—75) збільшився на 43%, середньорічний обсяг с.-г. виробн.— на 13%. В десятому п'ятирічці (1976—80) намічено обсяг пром. виробн. збільшити на 35—39%, середньорічний обсяг с.-г. виробн.— на 14—17%.

ВАЛОВИ́Й НАЦІОНА́ЛЬНИЙ ПРОДУ́КТ — економічний показник, прийнятий у буржуазній статистиці окремих країн, а також міжнародних організацій; сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, виражена в ринкових цінах. В. н. п. обчислюється за використанням (а не за виробн. і розподілом) і охоплює вартість спожитих населенням товарів і послуг, держ. закупівель, капітальні вкладення і сальдо *балансу платіжного*. У В. н. п. включаються посередні податки, що входять у ціну, і виключаються держ. субсидії.

ВАЛОРИЗА́ЦІЯ (франц. valorisation) — у капіталістичних країнах штучне підвищення ціни будь-якого товару (головним чином через скорочення виробництва його) або курсу паперових грошей.

ВАЛЮ́ТА (італ. valuta, від лат. valeo — коштую) — грошова одиниця, прийнята за основу грошової системи держави (напр., карбованець — в СРСР, долар — у США); тип грошової системи, що діє в країні (золота, срібна, паперова); національні розрахункові засоби в міжнародних платежах (іноземна валюта).

ВАЛЮ́ТИ КОНВЕРТО́ВАНІ Й НЕКОНВЕРТО́ВАНІ — оборотні, необоротні та частково оборотні *валюти*. Валюти конвертовані (оборотні) — валюти країн, що обмінюються на всі інші види валюти без обмежень. Валюти неконвертовані (необоротні) — валюти д-в, що повністю зберегли валютні обмеження по всіх операціях. До частково конвертованих відносять валюти ряду країн, які зберігають валютні обмеження щодо певного кола валютних операцій. В соціалістичних д-вах в рамках монополії зовнішньої торгівлі і *валютної монополії* діє планова оборотність валют.

ВАЛЮ́ТНА ВІЙНА́ — форма боротьби між капіталістичними країнами. Провадиться в інтересах монополій, за зовнішні ринки збуту шляхом різних валютних заходів, переважно шляхом зниження курсу своєї валюти і здійснення валютного *демпінгу*. Знаряддям В. в. є також дискримінаційні обмеження валютних операцій (угод) з нац. та іноземною валютою, які запроваджують капіталістичні партнери з метою урівноваження платіжного балансу і підтримки курсу нац. валюти. Різновидом В. в. є т. з. валютна інтервенція.

ВАЛЮ́ТНА КРИ́ЗА — характерний для періоду *загальної кризи капіталізму* надзвичайно гострий розлад грошово-кредитної системи капіталістичних країн. Ознаки В. к.: крах *золотого стандарту*, відхід від стійкої валюти і перехід до інфляційного обігу паперових грошей, застосування валютних обмежень, відсутність вільної оборотності валюти, наявність кількох імперіалістичних валютних блоків і боротьба між ними, підпорядкування валютам кількох гол. капіталістичних країн більшості валют інших д-в, що пов'язане з розладом механізму міжнар. розрахунків. Причини В. к. криються в самій капіталістичній системі г-ва, її анархічності, екон. кризах, мілітаризації економіки.

ВАЛЮТНА МОНОПОЛІЯ — виключне право соціалістичної держави провадити через уповноважені для цього банки всі операції з дорогоцінними металами, іноземною валютою та іншими валютними цінностями. Нерозривно пов'язана з *монополією зовнішньої торгівлі*. В Радянському Союзі законодавчо закріплена постановою ЦВК та РНК СРСР від 7.I 1937 «Про операції з валютними цінностями і про платежі в іноземній валюті». В. м. здійснює Держбанк СРСР.

ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА — сукупність заходів, що їх провадить держава і центральні банки в сфері грошового обігу і валютних відносин з метою впливу на купівельну силу грошей, валютні курси та економіку країни в цілому. В. п. визначається панівним суспільним ладом. Вона безпосередньо пов'язана із зовнішньою та зовнішньоторг. політикою і грошовим обігом у країні. В капіталістичних країнах В. п. в основному спрямована на підтримання купівельної сили грошей і зміцнення валютних курсів, проте цього не вдається досягти в зв'язку з частими валютно-фін. кризами та інфляцією. В. п. часто набуває форм прямого втручання д-ви в операції з іноземною валютою, запровадження обмежень у галузі валютних операцій, що сприяє зовнішньоекон. експансії монополій, полегшує їхню боротьбу за ринки збуту та нові сфери застосування капіталу.
В соціалістичних країнах В. п. здійснюється на основі *валютної монополії*. Завдання В. п. полягає в забезпеченні планомірної організації міжнар. розрахунків кожної країни, захисту незалежності соціалістичної економіки, охорони її від впливу стихійного капіталістичного ринку. В. п. країн, що розвиваються, є екон. інструментом розширення їхньої зовнішньої торгівлі, поліпшення платіжного і торг. балансу.

ВАЛЮТНИЙ КУРС, вексельний курс, інтервалютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни. Основою В. к. є співвідношення грошових одиниць різних країн відповідно до їхнього золотого вмісту. Слід розрізняти офіційний і вільний курс іноземної валюти. Офіційний — встановлюється центр. емісійним банком або іншим урядовим валютним органом. Вільний, за яким продається і купується іноземна валюта,— складається на вільному валютному ринку. Вільний курс, як правило, значно вище офіційного. В умовах загострення *загальної кризи капіталізму*, яка характеризується в сфері грошового обігу хронічною неурівноваженістю платіжних балансів і інфляційними процесами в економіці, які безперервно повторюються, курси капіталістичних валют є формальними і не завжди відображають дійсну вартість відповідних валют щодо золота й товарів. Маніпуляції з В. к. нерідко використовуються імперіалістичними д-вами для створення найсприятливіших для себе умов в екон. відношенні на базі нееквівалентного обміну з іншими країнами, особливо з країнами, що розвиваються. В капіталістичному світі В. к. остаточно втратив свою відносну стійкість. Більшість країн вибрала курс «плаваючих валют», який поки що дає можливість капіталістичним країнам якоюсь мірою пристосовуватися до екон. кон'юнктури, що швидко змінюється.
Сталість В. к. карбованця, як і інших валют соціалістичних країн, зумовлена неухильним розвитком економіки цих країн, плануванням грошового обігу й зовнішньоекон. зв'язків, *монополією зовнішньої торгівлі, валютною монополією*. Курс іноземних валют у карбованцях встановлює Держбанк СРСР на базі золотого вмісту карбованця і фактичного В. к. відповідної валюти за кордоном і щомісяця публікує у вигляді курсового бюлетеня.

ВАЛЮТНИЙ ПАРИТЕТ, офіційний валютний курс — 1) Встановлений законом металевий (золота або срібла) вміст грошової одиниці країни. 2) Співвідношення грошових одиниць різних країн за вмістом золота (або срібла).

ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ ЕКВАТОРІАЛЬНОЇ АФРИКИ ТА КАМЕРУНУ — валютне угруповання країн Екваторіальної Африки. Виник 1960. Був оформлений юридично угодою про співробітництво між Францією і Народною Республікою Конго, Центральноафриканською Республікою, Республікою Чад, Габонською Республікою та Об'єднаною Республікою Камерун. Всі члени цього союзу входять у валютну

зону франка. Грошовою одиницею є франк Африканського фінансового співтовариства (франк КФА), що замінив колоніальний франк. Франція — гарант забезпечення афр. франка. Всі валютні операції Центральний банк і нац. банки країн — членів союзу зобов'язані провадити через франц. валютний ринок; без згоди франц. казначейства вони не можуть змінювати курс своєї валюти; для укладення ними угод з третіми особами необхідна згода Франції.

ВАЛЮТНІ ЗОНИ — фінансові угруповання капіталістичних країн, створені під час та після 2-ї світової війни на базі довоєнних валютних блоків для проведення узгодженої політики в галузі міжнародних валютних відносин. Як правило, В. з. охоплюють країни, які перебувають у фін.-екон. і політ. залежності від якоїсь сильної імперіалістичної д-ви. Ці країни підтримують незмінний курс своїх валют щодо валюти країни-гегемона і можуть змінювати їхні паритети лише за згодою цієї країни; тримають свої осн. золотовалютні резерви в банках країни, що очолює зону; повинні купувати її держ. *цінні папери,* які є забезпеченням валют країн — учасниць зони; здійснюють *міжнародні розрахунки* і платежі через банки країни-гегемона. Для учасників В. з. встановлено єдиний митний і зовнішньоторг. режим, який забезпечує провідній імперіалістичній країні сприятливіші умови для боротьби за торг. ринки, джерела сировини та сфери застосування капіталу як у межах зони, так і поза нею. Найбільшими В. з. є *стерлінгова зона,* створена Великобританією, *доларова зона,* очолювана США, та *зона франка,* очолювана Францією. Створено також два валютні союзи (в межах зони франка) — *Західно-Африканський валютний союз* і *Валютний союз Екваторіальної Африки та Камеруну.* Створення В. з. привело до загострення суперечностей як всередині кожної валютної зони, так і валютної системи капіталізму в цілому.

ВАНДАЛІЗМ [від лат. Vandali — вандали (германське плем'я, що в 455 захопило Рим і завдало місту руйнувань)] — безглузде, варварське знищення культурних і матеріальних цінностей.

ВАРВАРИ (лат. barbari, з грец. βάρβαροι — іноземці) — 1) Назва, яку стародавні греки і римляни давали сусіднім з ними народам і племенам. 2) Переносно — жорстокі, грубі, некультурні люди, руйнівники культурних цінностей.

ВАРФОЛОМІЇВСЬКА НІЧ — масове вбивство гугенотів (французька назва прихильників протестантської течії — кальвінізму), організоване католицькою верхівкою в Парижі вночі проти 24.VIII 1572 (проти свята св. Варфоломія). Під час В. н. загинуло понад 3 тис. чол. Переносно — масове винищення певних груп людей за короткий відрізок часу.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1955 — договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між Албанією, Болгарією, НДР, Польщею, Румунією, СРСР, Угорщиною і Чехословаччиною (Албанія 1962 фактично, з 1968 офіційно вийшла з В. д.). В. д. має оборонний характер. Він укладений на Варшавській нараді європ. соціалістичних д-в з питань гарантії миру і безпеки в Європі 1955, скликаній після ратифікації зх. д-вами *Паризьких угод 1954.* Останні передбачали створення *Західноєвропейського союзу,* відродження мілітаризму в ФРН і приєднання її до НАТО, що серйозно посилювало загрозу агресії проти соціалістичних країн Європи. В. д. засуджує метод погроз і сили в міжнар. відносинах, проголошує демократичний спосіб розв'язання спірних проблем. На його основі створено *Організацію Варшавського Договору.* Учасники В. д. прагнуть створення системи колективної безпеки, загального скорочення озброєнь, заборони ядерної зброї тощо. Строк дії В. д.— 20 років з автоматичним продовженням на 10 років для тих д-в, які за рік до закінчення строку дії договору не передадуть урядові Польщі, як *депозитарію* договору, заяву про *денонсацію* договору. В. д. втратить силу в разі створення в Європі системи колективної безпеки і укладення з цією метою загальноєвропейського договору.

ВАТІКАН, Держава-місто Ватікан — папська держава, місце постійного перебування папи (глави католицької церкви). Розташований у межах м. Рима (Італія). Пл. 0,44 *км*². Нас. бл. 1 тис. чол. Мова офіц. документів — ла-

тинська. В. утворився у 8 ст., існував до 1870, коли папу було позбавлено світської влади. Відновлений 1929. В.— теократична монархія. Глава д-ви — папа римський, якого довічно обирає колегія кардиналів. Йому належить найвища законодавча і виконавча влада. В. здійснює свій вплив у багатьох країнах світу через церковну ієрархію, церковні орг-ції, чернечі ордени, католицькі партії, місіонерські орг-ції, широку мережу католицьких об'єднань. В. є одним з найбільших капіталовласників світу. В. належить одна з найпотужніших в Європі радіостанцій. Грошова одиниця — італійська ліра.

ВЕ́КСЕЛЬ (нім. Wechsel, букв.— розмін) — вид *цінного паперу*; являє собою письмове боргове зобов'язання встановленої форми, що дає його власникові (векселедержателеві) безспірне право вимагати від боржника (векселедавця) сплати певної суми грошей у визначений строк. У капіталістичних країнах В.— один із засобів обігу. В СРСР внутрішній обіг В. ліквідовано кредитною реформою 1930—32. В. застосовують у розрахункових і кредитних відносинах, що виникають у сфері екон. співробітництва СРСР з капіталістичними країнами.

ВЕЛИ́КА ВІТЧИ́ЗНЯ́НА ВІЙНА́ РАДЯ́НСЬКОГО СОЮ́ЗУ 1941—45 — визвольна війна радянського народу проти фашистської Німеччини та її союзників; головний фронт *другої світової війни 1939—45*. Почалася 22.VI 1941 віроломним нападом фашистської Німеччини на СРСР. Нав'язана Радянському Союзу нім. фашизмом війна була найбільшим збройним виступом ударних сил світового імперіалізму проти соціалізму, одним з найтяжчих випробувань, будь-коли пережитих Країною Рад. У тяжкій боротьбі проти агресора радянський народ, його Збройні Сили здобули повну перемогу. Невмирущу славу радянській зброї принесли розгром армій загарбників під Москвою, оборона Ленінграда, Києва, Одеси і Севастополя, Брестської фортеці, героїчна Сталінградська епопея, битви на Курсько-Орловській дузі, за Кавказ і Дніпро, операції під Корсунь-Шевченківським, Новоросійськом, Керчю і Мінськом, битви за визволення Європи від гітлерівського ярма, переможний штурм Берліна та інші операції. Значний вклад у перемогу внесли партизани і учасники підпілля. Тільки на Україні проти ворога героїчно боролись понад 600 тис. чол. партизанів і підпільників. Великий подвиг здійснили робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенція, які своєю самовідданою працею кували перемогу над ворогом. Протягом усієї війни фронт і тил являли собою єдиний бойовий табір.

Натхненником і організатором перемоги була ленінська Комуністична партія — керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства. Все політ., воєнне і екон. керівництво країною здійснювали ЦК партії, створений ним Державний Комітет Оборони. 8.V 1945 фашистська Німеччина капітулювала. 8.VIII 1945 СРСР, вірний союзницьким зобов'язанням, оголосив війну мілітаристській Японії, яка капітулювала 2.IX 1945. В боротьбі проти нім. фашизму і япон. мілітаризму важливу роль відіграв *Рух Опору*, який широко розгорнувся в окупованих країнах. Значну роль у досягненні спільної перемоги над фашизмом відіграли народи і армії д-в *антигітлерівської коаліції*.

Основний вклад у розгром нім. фашизму вніс Союз РСР. На радянсько-нім. фронті протягом 4 років перебувало від двох третіх до трьох четвертих військ гітлерівської Німеччини та її сателітів. Людські втрати СРСР становили понад 20 млн. чол. (Великобританії — бл. 473 тис., США — понад 312 тис. чол.).

Перемога СРСР мала всесвітньоістор. значення. Вона переконливо довела нездоланність соціалістичного ладу, продемонструвала велику силу марксистсько-ленінської ідеології, патріотизму та інтернаціоналізму радянського народу, його тісну згуртованість навколо партії, непохитність дружби і єднання всіх націй і національностей СРСР, союзу робітничого класу, селянства й інтелігенції. Розгром гітлерівського фашизму і япон. мілітаризму привів до падіння реакційних режимів у ряді д-в Європи і Азії. Перемога радянського народу відіграла вирішальну роль у визволенні народів від фашистського поневолення, сприяла успіхові нар.-демократичних революцій. Вона різко

змінила співвідношення сил на світовій арені на користь борців за мир, демократію і прогрес. Утворилася *світова система соціалізму*. Всі післявоєнні роки Радянський Союз іде в авангарді боротьби за мир. Великим завоюванням миролюбних сил є те, що людство вже понад 30 років не знає світової війни. Прийнята на XXIV з'їзді і розвинута XXV з'їздом КПРС *Програма миру* стала важливим фактором *розрядки міжнародної напруженості*. Як зазначено в постанові ЦК КПРС «Про 30-річчя Перемоги Радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», ювілей Перемоги над нім.-фашистськими загарбниками є видатною політ. подією в житті радянського народу, всього прогресивного людства. ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Уряд Союзу РСР у *Зверненні «До народів, парламентів і урядів»* закликали всі миролюбні сили світу активно боротися проти загрози війни, в ім'я міцного і надійного миру, безпеки всіх народів.

ВЕЛИКА ЖОВТНЕВА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 — перша в історії людства переможна соціалістична революція, здійснена робітничим класом Росії в союзі з біднішим селянством під керівництвом Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним. Революція повалила в Росії владу буржуазії і поміщиків, встановила *диктатуру пролетаріату*, створила першу на земній кулі д-ву робітників і селян — *Радянську соціалістичну державу*. В. Ж. с. р. знаменувала торжество *марксизму-ленінізму*, відкрила нову епоху світової історії — епоху загального революційного оновлення світу, переходу людства від капіталізму до соціалізму.

В. Ж. с. р. була закономірним наслідком розвитку суспільства в епоху *імперіалізму*, переможним завершенням боротьби пролетаріату в Росії, яка на поч. 20 ст. стала центром світового революційного руху, вузловим пунктом усіх суперечностей імперіалізму і водночас найслабшою ланкою в його системі. Вирішальною передумовою соціалістичної революції в Росії було зростання свідомості й організованості робітничого класу, створення очоленої В. І. Леніним партії більшовиків — першої в історії дійсно марксистської партії нового типу. Рос. бурж.-демократична революція 1905—07 — перша нар. революція епохи імперіалізму — стала генеральною репетицією В. Ж. с. р. Безпосередній прискорювач соціалістичної революції — 1-а світова війна 1914—18 — вкрай загострила осн. суперечності імперіалізму.

Важливим етапом на шляху до В. Ж. с. р. була Лютнева бурж.-демократична революція 1917, яка повалила самодержавство. Хоч після Лютневої революції в Росії встановилося двовладдя — своєрідне переплетення *революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства* в особі Рад робітничих і солдатських депутатів, і диктатури буржуазії, уособленої Тимчасовим урядом, практично держ. влада перейшла в руки буржуазії. Більшовицька партія взяла курс на переростання бурж.-демократичної революції в соціалістичну. Конкретним планом переходу до соціалістичного етапу революції були Квітневі тези В. І. Леніна. В процесі здійснення ленінського плану завоювання робітничим класом держ. влади більшовики привернули на свій бік більшість трудящих, сформували політ. армію соціалістичної революції, з'єднавши в єдиний потік боротьбу робітничого класу за соціалізм, загальнонар. рух за мир, боротьбу селян за землю, нац.-визвольну боротьбу пригноблених народів Росії.

Якщо спочатку в період двовладдя осн. політ. лінія більшовиків полягала в завоюванні більшості в Радах і передачі їм влади мирним шляхом, то після липневих днів 1917, коли буржуазія перейшла у відкритий наступ, VI з'їзд партії взяв курс на збройне повстання проти Тимчасового уряду. Воно почалося 24.X (6.XI) в Петрограді. Вночі проти 26.X (8.XI) робітники, революційні солдати і матроси взяли штурмом Зимовий палац. Влада поміщиків і капіталістів була повалена. 2-й Всеросійський з'їзд Рад [25—27.X (7—9.XI) 1917] проголосив перехід усієї влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, прийняв перші революційні держ. акти — ленінські декрети про мир, про землю і сформував перший Радянський уряд — Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним. Перемога В. Ж. с. р. була справжнім

тріумфом ленінської стратегії і тактики. З перемогою В. Ж. с. р. почався тріумфальний похід *Радянської влади,* яка протягом жовтня 1917 — лютого 1918 була встановлена майже по всій країні. 12 (25).XII 1917 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив Україну Республікою Рад, створивши першу в історії укр. народу суверенну Українську Радянську соціалістичну державу. В запеклій боротьбі проти укр. бурж.-націоналістичної контрреволюції в особі Центральної ради трудящі республіки в грудні 1917 — лютому 1918 встановили Радянську владу майже на всій території України.

В. Ж. с. р., пролетарська за своїм змістом, була разом з тим глибоко нар. революцією. Її нар. характер виявився насамперед у *союзі робітничого класу і селянства,* в братерській співдружності трудящих усіх націй у боротьбі проти гнобителів. Радянська влада передала землю селянам, націоналізувала велику пром-сть, залізничний транспорт, банки. Всі природні багатства, найважливіші засоби виробн. стали власністю трудового народу. Було скасовано будь-які нац.-релігійні привілеї й обмеження, проголошено рівність і суверенність усіх народів Росії, які здобули реальну можливість вільного розвитку. В документах до 50-річчя утворення Союзу РСР підкреслено: прямим продовженням справи Великого Жовтня, який відкрив нову еру в розвитку людства, практичним втіленням ідеї великого Леніна про добровільний союз вільних націй стало створення *Союзу Радянських Соціалістичних Республік.*

В. Ж. с. р. мала величезне міжнар. значення. Вона дала світові взірець розв'язання корінних соціальних проблем: повалення влади експлуататорів і встановлення диктатури пролетаріату, перетворення приватної, бурж.-поміщицької власності на суспільну, соціалістичну, справедливого розв'язання аграрного питання на користь селян, визволення залежних народів від колоніального і нац. гноблення, створення політ. та екон. передумов побудови соціалізму.

В. Ж. с. р. була першим переможним актом світової соціалістичної революції. Вона поклала кінець монопольному пануванню капіталізму. Утворились дві системи — капіталістична і соціалістична. Розпочатий В. Ж. с. р. світовий революційний процес привів до виникнення *світової системи соціалізму,* до краху колоніальної системи імперіалізму. Перемога Великого Жовтня поставила в центрі сучас. епохи робітничий клас, ознаменувала дальший величезний розвиток *міжнародного комуністичного руху.*

За час, що минув після перемоги В. Ж. с. р., Радянська країна, як зазначив XXV з'їзд КПРС, «пройшла шлях, який дорівнює століттям» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 97).

ВЕЛИКИЙ НАРОДНИЙ ХУРАЛ — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган Монгольської Народної Республіки (МНР). Обирається населенням країни строком на 4 роки.

ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ — умовна назва наймогутніших держав, які відіграють провідну роль на міжнародній арені. Нині В. д. вважаються постійні члени Ради Безпеки ООН: СРСР, США, Великобританія, Франція, Китай.

ВЕЛИКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЗБОРИ — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган Соціалістичної Республіки Румунії. Обираються населенням країни строком на 5 років.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ, Сполучене королівство Великобританії і Північної Ірландії — держава в Західній Європі, на Британських островах. Пл. 244,1 тис. *км²*. Нас. 56 млн. чол. (1974), бл. 80% — англійці; нац. меншості — шотландці, ірландці, валлійці (жителі Уельсу). Держ. мова — англійська. Столиця — м. Лондон (7,3 млн. ж., 1973). У В. виділяють такі осн. частини: Англію, Уельс, Шотландію, Північну Ірландію (*Ольстер*). В.— центр Співдружності, до якої входять, крім неї, більшість тих суверенних д-в, що були до здобуття ними незалежності в складі Британської імперії. В.— парламентарна монархія. Глава д-ви — король (королева). Законодавча влада належить монархові та парламентові в складі двох палат — палати громад (обирається кожні 5 років) і палати лордів (складається переважно з спадкової титулованої аристократії). Найвищий виконавчий орган — кабінет міністрів. Політичні пар-

тії: *Лейбористська партія* Великобританії. Засн. 1900. *Консервативна партія* Великобританії. Засн. 1867. *Ліберальна партія* Великобританії. Засн. 1877. *Комуністична партія Великобританії*. Засн. 1920. Найбільше профспілкове об'єднання — Британський конгрес тред-юніонів (10 млн. членів). Під час 2-ї світової війни В. була учасницею *антигітлерівської коаліції*. З 1945 В.— член ООН. В результаті розгрому фашистських держав, осн. роль в якому відіграв Радянський Союз, розгорнувся могутній нац.-визвольний рух у колоніальних і залежних країнах, загострилася криза Британської колоніальної імперії. В. втратила більшість своїх колоні-

альних володінь. В. взяла участь у створенні *НАТО* (1949) і *СЕНТО* (1955). В. брала участь в інтервенції США в Кореї (1950—53), разом з Францією та Ізраїлем — в агресії проти Єгипту (1956). Уряд В. проводить політику збройного придушення боротьби трудящих Північної Ірландії (Ольстеру) за громадянські права (1969 до Північної Ірландії були введені війська В.). В останні роки внутрішнє становище В. характеризується наростанням кризових явищ, посиленням інфляції та безробіття (на липень 1976 було більше 1,3 млн. повністю безробітних) і загостренням класової боротьби. В 1973 В. вступила до *«Спільного ринку»*, Євратому та Європейського об'єднання вугілля і сталі. Лейбористський уряд В. (до квітня 1976 прем'єр-міністр — Г. Вільсон, його наступник — Д. Каллаген) під впливом позитивних змін у міжнар. обстановці уклав 1974—75 з СРСР ряд угод про екон., науково-технічне і пром. співробітництво (див. *Радянсько-англійські документи 1975*). Дипломатичні відносини між СРСР і В. встановлено 1924. В результаті загострення міжімперіалістичних суперечностей позиції і вплив В. у післявоєнні роки значно послабилися. Проте В. продовжує посідати одне з провідних місць у капіталістичному світі за випуском пром. продукції. Важливе значення мають як старі галузі пром-сті (машинобудування, металургія, текст., вугільна, що розвинулася з 18 ст.), так і нові (хім., електротехнічна, радіоелектроніка та ін., що виникли в 20 ст.). У 1974 виплавлено 22,4 млн. *т* сталі, 13,9 млн. *т* чавуну, видобуто 110 млн. *т* вугілля, вироблено 255,9 млрд. *квт · год* електроенергії, 1,5 млн. легкових автомашин; загальна водотоннажність спущених на воду торг. суден становить 1189 тис. *т*. У с. г. зайнято близько 5% населення. Провідні галузі с. г.: тваринництво, городництво, вирощування кормових культур. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 15,2, овець — 28,6, свиней — 8,6. Значну роль відіграє морський транспорт (тоннаж торг. флоту — 27,8 млн. брутто *рег. т*). Гол. порти: Лондон, Ліверпул Манчестер, Глазго, Брістоль, Мідлсборо, Гулль. Довжина автомобільних шляхів — 342 тис. *км*, залізниць —

19 тис. *км*. Грошова одиниця — фунт стерлінгів, *девальвацію* якого проведено 1968; 1 фунт стерлінгів = = 1,53 крб. (1976).

ВЕЛИКОДЕРЖАВНИЙ ШОВІНІЗМ — різновид *націоналізму*, ідеологія і політика правлячих експлуататорських класів пануючих націй у багатонаціональних капіталістичних державах, спрямовані на пригнічення і поневолення інших націй. В. ш. проявляється насамперед у політиці *колоніалізму* і *неоколоніалізму*, в насадженні розбрату між народами, цькуванні пригноблених національностей, у *расизмі*. В. ш. виник з утворенням націй, нац. і багатонац. д-в. Буржуазія особливо широко використовує В. ш. в епоху імперіалізму (*фашизм*). В. ш.— одна з характерних рис *маоїзму*. Див. також *Шовінізм*.

ВЕНЕСУЕЛА, Республіка Венесуела — держава в північній частині Південної Америки. Пл. 916,5 тис. *км*² (після уточнення 1973 кордону з Бразілією). Нас. 12,5 млн. чол. (1975), венесуельці — 94% (в основному — метиси, креоли). Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Каракас (бл. 2,2 млн. ж., 1974). В.— федеративна республіка. Глава д-ви і уряду — президент. Законодавчу владу здійснює конгрес у складі палати депутатів і сенату.

Основні політичні партії: *Демократична дія*. Засн. 1941. Виборний рух народу — має значний вплив серед трудящих (засн. 1967 після розколу партії Демократична дія). Соціал-хри-

стиянська партія — виражає інтереси великих фін. кіл, землевласників і верхівки католицької церкви. Засн. 1946. Республіканськo - демократичний союз — об'єднує гол. чином дрібну буржуазію і селян. Засн. 1946. *Комуністична партія Венесуели*. Засн. 1931.

На поч. 16 ст. корінне населення В.— індіанців — підкорили іспанці. В ході війни за незалежність ісп. колоній в Америці 1810—26 вся територія В. була визволена від іспанців. З 1819 входила до складу республіки Велика Колумбія. З 1830 В.— незалежна д-ва. З 2-ї пол. 19 ст. почалося проникнення іноземного (в основному англ. і амер.) капіталу у В. У роки 2-ї світової війни В. розірвала (1941) відносини з Німеччиною і Японією, 1945 оголосила їм війну. З 1945 В.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1945 (з 1952 до 1970 припинені). 1948 стався держ. переворот, і владу захопила військ. хунта. В 1958 диктатуру хунти було повалено. Уряд В. проводить політику демократизації внутрішнього життя, зміцнення суверенітету країни; націоналізував залізорудну і нафтову пром-сть. В.— аграрно-індустріальна країна, економіка якої розвинута однобічно. Гол. галузь пром-сті — видобувна. Видобуто (млн. *т*, 1974): нафти — бл. 156, залізної руди — 26,4, природного газу — 46,4 млрд. *м*³. Виробн. електроенергії — 16,4 млрд. *квт · год* (1974), м'яса — 415 тис. *т* (1973). Збір осн. с.-г. культур (тис. *т*): кукурудзи — 402, рису — 272, кави — 58, бобів какао — 20. С. г. не забезпечує потреб країни. В. імпортує значну частину зерна, м'яса, цукру. Залізниць — 718 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 19,9 тис. *км*. Розвинутий трубопровідний транспорт (6,4 тис. *км* нафтопроводів, 2,3 тис. *км* газопроводів, 0,4 тис. *км* продуктопроводів). Тоннаж торг. флоту — 447 тис. брутто *рег. т* (1973). Гол. порти: Маракайбо, Ла-Гуайра, Пуерто-Кабельйо. Грошова одиниця — болівар.

ВЕНСТРЕ-ЛІБЕРАЛЬНА ПАРТІЯ Данії — заснована 1870. Виражає інтереси великих і середніх землевласників, а також частини пром. буржуазії. В галузі внутрішньої політики вимагає свободи приватної ініціативи. Підтримує пронатовський зовнішньополіт. курс уряду Данії. Налічує 113 тис. членів (1975). Голова партії — П. Хартлінг. Друкований орган — газета «Фюнс тіденде» («Фюнські відомості»).

ВЕРБАЛІЗМ (від лат. verbalis — словесний) — марнослів'я; намагання приховати за великою кількістю наукових термінів відсутність глибоких знань і серйозної думки.

ВЕРБАЛЬНА НОТА (від лат. verbalis — словесний) — вид дипломатичної ноти. На відміну від т. з. особистої ноти, складається від третьої особи (міністерства закордонних справ чи дипломатичного представництва) і не підписується. В дипломатичній практиці В. н. — найпоширеніший вид листування.

ВЕРДИКТ (від лат. vere dictum — вірно сказане) — рішення присяжних засідателів у буржуазному суді з приводу винності чи невинності підсудного. На підставі В. судді виносять вирок про засудження чи виправдання підсудного.

ВЕРМАХТ (нім. Wehrmacht, від Wehr — зброя, оборона і Macht — сила) — збройні сили гітлерівської Німеччини 1935—45.

ВЕРСАЛЬСЬКО - ВАШІНГТОНСЬКА СИСТЕМА — система імперіалістичних договорів про устрій світу після 1-ї світової війни 1914—18. Встановлена державами-переможницями, гол. чином Великобританією, Францією, США і Японією. Була розрахована на закріплення змін кордонів, переділу сфер впливу й колоніальних володінь, що відбулися в результаті війни. В.-В. с. була спрямована на об'єднання зусиль імперіалістичних д-в для боротьби проти Радянської країни, революційного руху в капіталістичних д-вах і нац.-визвольних сил у колоніальних і залежних країнах. В.-В. с. було створено на основі Версальського мирного договору 1919 (з Німеччиною) та тісно пов'язаних з ним договорів Сен-Жерменського 1919 (з Австрією), Нейїського 1919 (з Болгарією), Тріанонського 1920 (з Угорщиною), Севрського 1920 (з Туреччиною) та угод, укладених на Вашінгтонській конференції 1921—22. В.-В. с. зафіксувала нове співвідношення сил між імперіалістичними д-вами в Європі та на Далекому Сході. Намагаючись ізолювати Радянську країну, імперіалісти створили навколо неї т. з. «санітарний кордон» з новоутворених

бурж. країн. Це стало постійним джерелом воєнної загрози та, зокрема, перешкодило возз'єднанню всіх укр. земель у єдиній Укр. Радянській д-ві. Було санкціоновано загарбання панською Польщею Східної Галичини та Західної Волині, бурж. Чехословаччиною — Закарпаття, боярською Румунією — Північної Буковини та Бессарабії. В.-В. с. не усунула, а ще більше загострила суперечності між імперіалістичними д-вами. *Друга світова війна 1939—45,* розв'язана фашистськими агресорами при потуранні США, Англії і Франції, привела до остаточного розпаду Версальсько-Вашінгтонської системи.

ВЕ́РСІЯ (лат. verso — тлумачу, зважую) — 1) Один із кількох, відмінних один від одного викладів або пояснень якого-небудь факту чи події. 2) В слідчій і судовій діяльності — припущення з приводу вчиненого злочину, яке підлягає перевірці.

ВЕ́РХНЯ ВО́ЛЬТА, Республіка Верхня Вольта — держава в Західній Африці. Пл. близько 275 тис. *км²*. Нас. 5,9 млн. чол. (1974); народи мосі, лобі, мбуїн та ін. Столиця — м. Уагадугу (150 тис. ж., 1972). В.В. — республіка. Після військ. перевороту 1974 вся повнота влади зосереджена в руках президента. Дію конституції припинено, парламент розпущено. Політичні партії заборонено.

З кінця 19 ст. почалася колонізація території В. В. Францією. 5.VIII 1960 В. В. проголосила незалежність і вийшла з Французького Співтовариства. З 1960 В. В. — член ООН. У 1967 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. В.В. — член *Організації африканської єдності.* В. В. — аграрна країна, одна з найвідсталіших в екон. відношенні країн Африки. В с. г. зайнято 95% населення. Провідною галуззю є пасовищне скотарство. Поголів'я (млн., 1971): вел. рог. худоби — 2,9, овець і кіз — 4,7. Під с.-г. культурами — лише 9% території. Гол. продовольчі культури: сорго, просо, кукурудза, рис; технічні: бавовник і олійне дерево карите. Вирощують також маніок, батат, овочі. В зв'язку з посухами останніх років збір осн. культур і поголів'я худоби значно зменшились. Пром-сть дає бл. 20% валового нац. доходу. Гол. її напрям — переробка с.-г. сировини. Є текст. комбінат, шкіряний

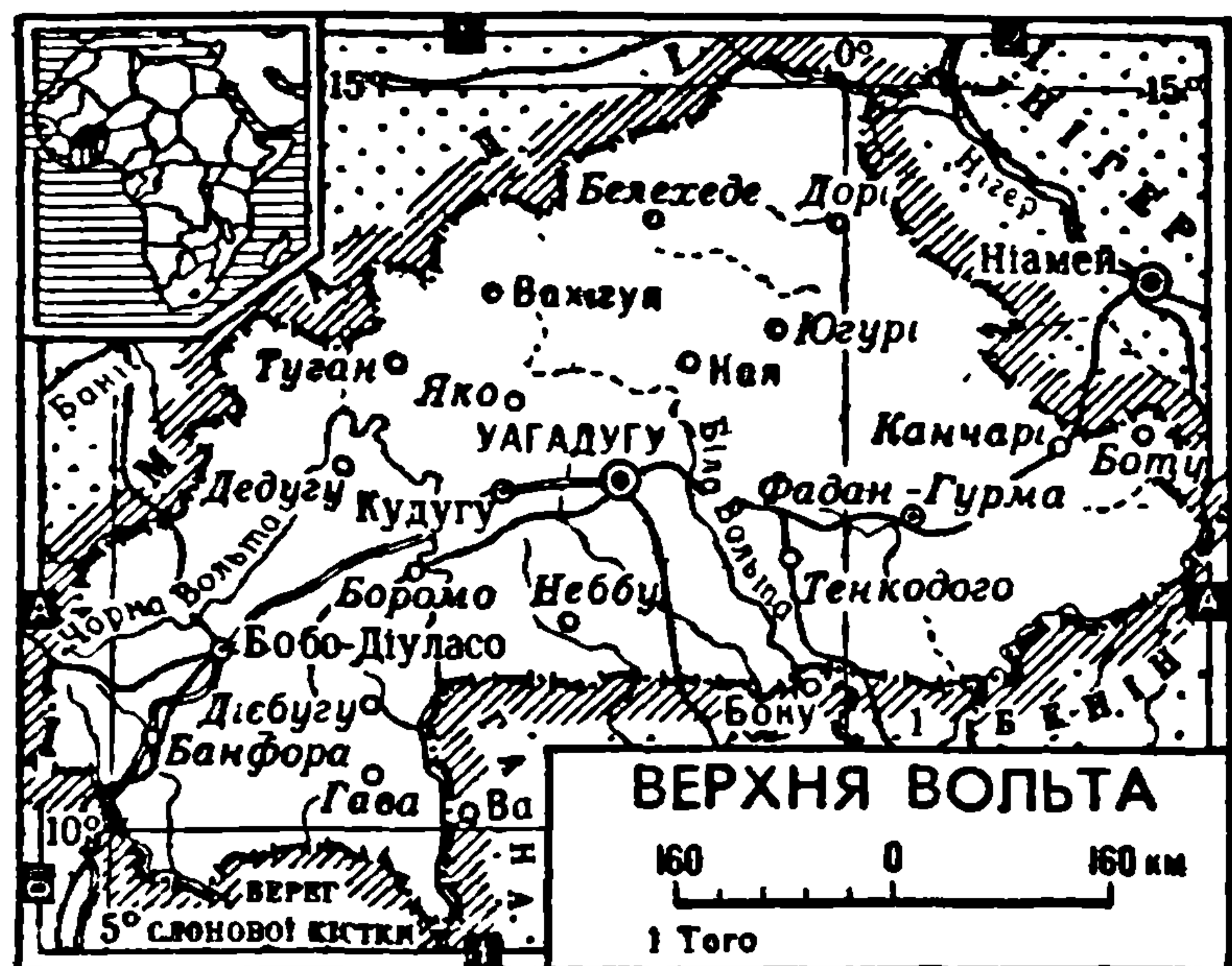

з-д, взуттєва фабрика, велосипедний з-д, лісопильні. Розвинуті кустарні промисли. Залізниць — 517 *км.* Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 9 тис. *км.* Грошова одиниця — африканський франк.

ВЕ́РХНЯ ПАЛА́ТА — в двопалатному парламенті буржуазних держав палата, що формується на антидемократичних засадах, зокрема шляхом призначення або спадкоємства *(палата лордів)* чи шляхом непрямих виборів тощо (сенат у США, Франції та ін.). Як правило, В. п. користується більшими правами, ніж *нижня палата.*

ВЕРХО́ВНА РА́ДА СРСР — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Обирається безпосередньо радянськими громадянами шляхом загальних, рівних і прямих виборів при таємному голосуванні. Строк повноважень — 4 роки. Верховна Рада СРСР складається з двох палат: *Ради Союзу* і *Ради Національностей.* Обидві палати Верховної Ради СРСР цілком рівноправні. Верховна Рада СРСР обирає підзвітну їй Президію, утворює уряд СРСР — *Раду Міністрів СРСР,* обирає *Верховний Суд СРСР* та призначає Генерального Прокурора СРСР. Осн. формою роботи Верховної Ради СРСР є сесії, які скликаються Президією двічі на рік. Позачергові сесії скликаються за розсудом Президії Верховної Ради СРСР або на вимогу однієї з союзних республік. Кожна з палат Верховної Ради СРСР утворює постійні й тимчасові комісії. Орган газ. «Известия».

ВЕРХО́ВНА РА́ДА УКРАЇНСЬКОЇ РСР — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган

Української РСР. Обирається безпосередньо громадянами УРСР шляхом загальних, рівних і прямих виборів при таємному голосуванні. Строк повноважень — 4 роки. Верховна Рада УРСР обирає підзвітну їй Президію, утворює уряд УРСР — Раду Міністрів УРСР та обирає Верховний Суд УРСР. Осн. форма діяльності Верховної Ради УРСР — сесії, що скликаються Президією двічі на рік. Позачергові сесії можуть скликатися за розсудом Президії або на вимогу однієї третини депутатів. Верховна Рада УРСР утворює постійні й тимчасові комісії.

ВЕРХО́ВНИЙ СУД — найвищий судовий орган ряду країн. Функції і повноваження В. с. визначаються конституцією відповідної країни.

ВЕРХО́ВНИЙ СУД СРСР — найвищий судовий орган СРСР, який здійснює нагляд за судовою діяльністю судових органів СРСР, судових органів союзних республік у межах, встановлених законом, розглядає справи виняткової ваги, віднесені законом до його підсудності. В. С. СРСР обирається Верховною Радою СРСР на 5 років. До складу суду входять голова, його заступники, члени суду і народні засідателі, а також голови верховних судів союзних республік за посадою. В. С. СРСР діє у складі пленуму і 3 колегій: у цивільних справах, у кримінальних справах і військової.

ВЕРХО́ВНИЙ СУД УКРАЇНСЬКОЇ РСР — найвищий судовий орган республіки, що здійснює нагляд за діяльністю всіх судових органів Української РСР, розглядає особливо важливі справи, віднесені законом до його підсудності. Обирається Верховною Радою УРСР на 5 років. До складу суду входять голова, його заступники, члени суду і народні засідателі. В. С. УРСР діє в складі пленуму та 2 судових колегій: у цивільних і кримінальних справах.

ВЕРХО́ВНІ НАРО́ДНІ ЗБО́РИ — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган Корейської Народно-Демократичної Республіки. Обирається населенням строком на 4 роки.

ВЕ́ТО (від лат. veto — забороняю) — 1) В буржуазному державному праві остаточна чи умовна заборона, яку накладає один державний орган на рішення іншого органу. Право В. в більшості сучас. буржуазних д-в надається главі д-ви щодо рішень парламенту, а також *верхній палаті* парламенту щодо законопроектів, прийнятих *нижньою палатою.* 2) В міжнародному праві застосуванням В. часто називають відсутність одноголосності постійних членів Ради Безпеки ООН.

В'ЄТНА́М, Соціалістична Республіка В'єтнам — держава в Південно-Східній Азії, на півострові Індокитай. Пл. 332,6 тис. *км²*. Населення бл. 50 млн. чол. (1976). Осн. населення — в'єтнамці. Нац. меншості: мионги, тай, тхаї та ін.; проживає понад 1 млн. китайців. Столиця — м. Ханой (1,4 млн. ж., 1974). В.— соціалістична країна, північна і південна частина якої воззєдналися в 1976 в єдину державу в'єтнамського народу. За рішенням сесії Національних зборів єдиного В'єтнаму (липень 1976) в усій країні до затвердження нової конституції діятимуть положення Основного закону, прийнятого в Демократичній Республіці В'єтнам у 1959. Найвищим органом держ. влади та єдиним законодавчим органом є однопалатні Національні збори. Вони обирають Постійний комітет — найвищий орган держ. влади між сесіями Національних зборів, президента (президент Соціалістичної Республіки В'єтнам Тон Дик Тханг) і утворюють Раду Міністрів (прем'єр-міністр Фам Ван Донг).

Політичні партії та громадські організації. *Партія трудящих В'єтнаму* (ПТВ; до 1951 — Компартія Індокитаю). Засн. 1930. Під її керівництвом діють профспілкові, жіночі, молодіжні та ін. масово-політичні громадські організації.

В.— країна стародавньої культури. В 11 ст. на території В. склалася централізована держава Дайв'єт з столицею Тхань-Лонг (сучас. Ханой). У 1858—85 В. загарбала Франція і перетворила його на свою колонію. У 1941—45 В. окупували япон. імперіалісти. В результаті перемоги народно-демократичної революції 1945 проголошено Демократичну Республіку В'єтнам (ДРВ). У 1946 франц. імперіалісти, з метою відновлення свого панування, почали загарбницьку війну проти ДРВ, у ході якої вони утворили на окупованій частині Пд. країни маріонеткову «державу В'єтнам». У війні Опору

1946—54 в'єтнамські трудящі відстояли незалежність пн. частини своєї країни. Тут після розв'язання завдань народно-демократичної революції трудящі приступили до відбудови народного г-ва, а з 1958 — до будівництва основ соціалізму. Женевські угоди (1954), які відновили мир в Індокитаї, визнали незалежність, єдність і територіальну цілісність В. У 1956 відповідно до цих угод мали відбутися загальні вибори з метою об'єднання країни, але вибори зірвала пд.-в'єтнамська реакція, підтримувана США. В Південному В'єтнамі було встановлено режим військової диктатури поміщиків і буржуазії. В 1965—73 амер. імперіалізм вчинив відкриту збройну агресію проти В. Трудящі В. розгорнули боротьбу проти маріонеткового режиму Південного В'єтнаму і амер. інтервентів. Патріотичні сили, очолені *Національним фронтом визволення Південного В'єтнаму,* звільнили більшу частину території країни. В 1969 на визволених землях створено Республіку Південний В'єтнам і сформовано її тимчасовий революційний уряд. Внаслідок успішної національно-визвольної боротьби трудящих країни було підписано *Паризьку угоду 1973* про припинення війни і відновлення миру у В. У квітні 1975 народ В. при допомозі і підтримці соціалістичних країн, усіх прогресивних сил світу здобув остаточну перемогу, завершивши визволення В. від іноземних загарбників і їхніх маріонеток. Цією перемогою завершилася народно-демократична нац. революція в усій країні. Створилися сприятливі умови для об'єднання Півдня і Півночі країни. Важливим етапом на цьому шляху стали всенар. вибори 25.IV 1976 до єдиних Національних зборів В'єтнаму. В'єтнамський народ одностайно проголосував за нац. єдність, за соціалістичний шлях розвитку. В липні 1976 на сесії Національних зборів було проголошено Соціалістичну Республіку В'єтнам. Єдиний В. під керівництвом Партії трудящих В'єтнаму, в умовах диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу з селянством, іде шляхом побудови соціалістичного суспільства. На цьому шляху В. спирається на дружню підтримку СРСР, всієї соціалістичної співдружності, інших прогресивних сил.

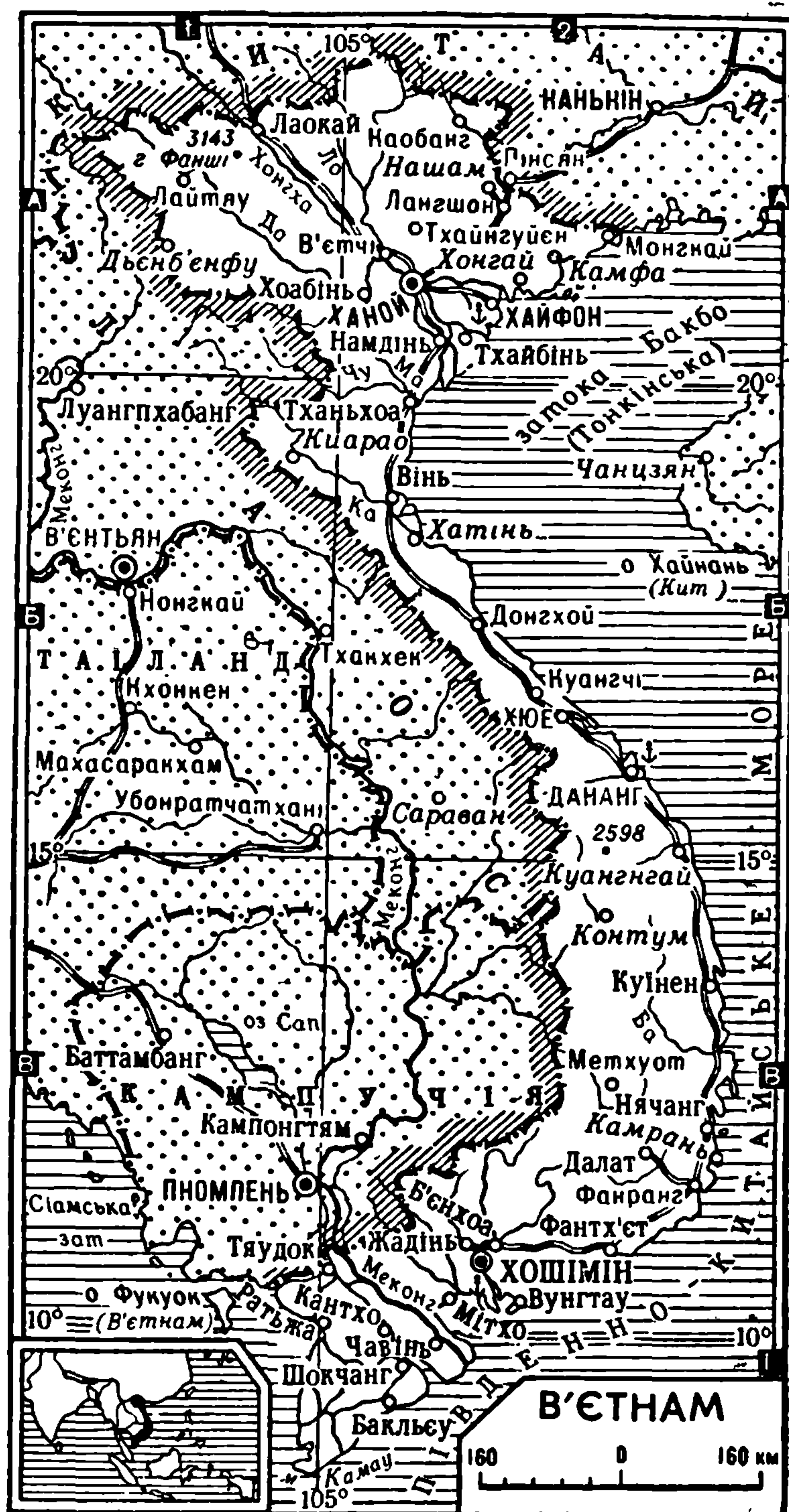

Північний і Південний В'єтнам возз'єдналися в єдину країну, перебуваючи на різних етапах соціально-політ. розвитку. У Північному В'єтнамі після здійснення під керівництвом ПТВ докорінних революційних перетворень панують соціалістичні виробничі відносини. Провідну роль в усіх галузях народного г-ва відіграє суспільна власність. У розвитку економіки велику допомогу подають СРСР та інші соціалістичні країни. Зокрема між ДРВ і СРСР у 1973 і 1974 укладено угоди про екон. і технічне співробітництво. У 1975 підписано радянсько-в'єтнамську декларацію про надання екон. допомоги ДРВ. За допомогою і при технічному сприянні СРСР у Північному В'єтнамі побудовано понад 165 пром. підприємств та інших нар.-госп. об'єктів. Розвиваються гірничодобувна (вугілля, руди олова, вольфраму, фосфорити та ін.), текст., шкіряна, харчова пром-сть.

Створені підприємства металургії, машинобудування. Велике значення має пром-сть будівельних матеріалів. С. г. перебудовано на соціалістич. засадах, кооперовано понад 95% селянських г-в. Осн. с.-г. культура — рис (річний збір — 4,5—5,5 млн. *т*). Вирощують також батат, маніок, кукурудзу, цукр. тростину, джут, бавовник, чайний кущ тощо. Свинарство, птахівництво. Значну роль відіграє морське рибальство. Глибокі соціальні зміни відбуваються в екон. житті пд. частини В'єтнаму. Здійснюється аграрна реформа. Безземельні і малоземельні селяни одержали безплатно понад 2,5 млн. *га* землі, конфіскованих у поміщиків. Створюються виробничі кооперативи. Гол. с.-г. культури — рис, батат, цукр. тростина, каучуконоси. Велике значення мають заготівля і первинна обробка цінної деревини. Відбудовується пром-сть. Осн. її галузі — текст. і харчова. Окремі підприємства хім.-фармацевт., паперової пром-сті та машинобудування. Зовнішні торг. зв'язки В. обслуговуються гол. чин. морським транспортом. Порти: Хошімін (колишній Сайгон), Хайфон, Дананг, Хонгай. Понад 35 тис. *км* автошляхів, 2 тис. *км* залізниць. Грошова одиниця — донг; 100 донгів — 30 крб. 60 коп. (1976).

В'ЄТНА́МСЬКЕ ІНФОРМАЦІ́ЙНЕ АГЕ́НТСТВО (ВІА) — інформаційне агентство СРВ. Засн. 1945. Має свої кореспондентські пункти в ряді міст СРВ, а також кореспондентів в усіх соціалістичних і деяких капіталістичних країнах світу. Центр — у Ханої.

ВЗАЄ́МНОСТІ ПРИ́НЦИП — один з принципів, що лежить в основі відносин між державами. За іноземною д-вою, її громадянами і *юридичними особами* визнаються певні права при умові, що такі самі права надає даній країні, її громадянам і юридичним особам відповідна іноземна д-ва. В. п. може бути зумовлений законом або міжнар. договором. Пов'язаний з принципом суверенної рівності держав.

ВИ́БІР ГРОМАДЯ́НСТВА — добровільний вибір громадянства особою (населенням) при переході території від однієї держави до іншої, що здійснюється в порядку, встановленому міжнародним договором. В. г. може також здійснюватись особою при одруженні з іноземцем або у випадку *подвійного громадянства*.

ВИ́БОРИ — 1) Форма здійснення *виборчого права*. В СРСР виражають суверенну волю радянського народу, його соціальну та ідейнополіт. єдність і згуртованість навколо КПРС (див. *Блок комуністів і безпартійних*). 2) Процедура обрання представників влади, а також керівних органів громадських організацій.

ВИ́БОРЦІ — особи, які мають право брати участь в обранні представницьких державних органів. За радянським виборчим правом, В. є всі радянські громадяни, які досягли 18 років (крім визнаних у встановленому законом порядку за божевільних), незалежно від расової і нац. належності, статі, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану і минулої діяльності.

ВИ́БОРЧА ДІЛЬНИ́ЦЯ — в СРСР виборча територіальна одиниця, яку утворюють для приймання і підрахунку голосів на виборах до всіх ланок Рад депутатів трудящих і народних суддів. Як правило, одна В. д. охоплює 500—3000 чол. населення. В. д. є центром усієї підготовчої роботи для виборів.

ВИ́БОРЧА КОМІ́СІЯ — в СРСР колегіальний орган організації й проведення виборів до *Рад депутатів трудящих*, а також виборів народних суддів. Створюються з представників громадських орг-цій у складі голови, його заступника, секретаря і членів. В. к. здійснює нагляд за неухильним виконанням виборчого закону і підбиває підсумки виборів. Організовуються центр., окружні і дільничні комісії.

ВИ́БОРЧА СИСТЕ́МА — сукупність норм, що визначають коло осіб, які мають право обирати і бути обраними в представницькі органи держави, встановлюють порядок проведення виборів, визначення їх наслідків. В. с. кожної д-ви є прямим відображенням її політ. ладу. В. І. Ленін вказував, що закони, які стосуються виборчого права в представницькі установи, їх компетенції та ін., виявляють дійсне співвідношення сил у класовій боротьбі. В СРСР та інших соціалістичних країнах В. с. має справді демократичний характер. Це гарантується соціалістичним су-

спільним та держ. ладом, конституційними правами. В СРСР В. с. грунтується на загальному, рівному і прямому виборчому праві при таємному голосуванні і визначається Конституцією СРСР, конституціями союзних і автономних республік та положеннями про вибори до Рад депутатів трудящих, а також до народних судів.

У капіталістичних країнах здебільшого декларується загальне виборче право, проте на практиці виборчі права громадян обмежуються різного роду виборчими цензами, вибори, як правило, супроводяться різними закулісними махінаціями, підкупом виборців, поліцейським тиском на них тощо.

ВИБОРЧЕ ПРАВО — 1) Сукупність правових норм, що регулюють порядок виборів до представницьких органів держави. 2) Право громадян обирати (активне В. п.) і бути обраними (пасивне В. п.) до представницьких органів держави. В СРСР та інших соціалістичних країнах вибори здійснюються на демократичних засадах загального (участь у виборах усіх громадян країни, хто досяг 18 років, без будь-яких обмежень), рівного (участь у виборах громадян на рівних для всіх засадах, коли кожний виборець має один голос), прямого (безпосереднє обрання виборцями депутатів без будь-яких проміжних виборів) В. п. при таємному голосуванні. Див. також *Виборча система.*

ВИБОРЧИЙ ОКРУГ — виборча територіальна одиниця, утворена для проведення виборів у представницькі органи. В СРСР В. о. утворюють для проведення виборів до Рад депутатів трудящих або виборів народних суддів.

ВИБОРЩИКИ — в буржуазних державах антидемократичний інститут, який полягає в тому, що не самі виборці безпосередньо обирають членів верхньої палати (напр., у Франції) або президента (напр., у США), а обрані ними делегати — виборщики. В., у свою чергу, можуть обрати нових В.

Внаслідок існування інституту В. усуваються від безпосередньої участі у виборах широкі верстви населення.

ВИВІЗ КАПІТАЛУ — вміщення капіталу за кордоном з метою одержання монопольно високого прибутку шляхом експлуатації трудящих країн, до яких капітал ввозиться. Одна з основних екон. ознак *імперіалізму.* Здійснюється у формі функціонуючого (підприємницького) капіталу — вкладення його в пром-сть, с. г., транспорт тощо або в позичковій формі — надання позик, субсидій, кредитів урядам, банкам, корпораціям інших країн. В. к. є знаряддям екон. і політ. підкорення країн, куди він ввозиться, формою *неоколоніалізму.* В. к. призводить до загострення міжімперіалістичних суперечностей. Велику роль у В. к. відіграють банки *держав-рантьє,* створювані за кордоном.

В. к. став однією з найбільш монополізованих сфер сучас. капіталістичного г-ва. Міжнар. імперіалізм, надаючи позики та різного роду «допомогу» по різноманітних програмах, намагається зміцнити капіталістичні позиції в найважливіших центрах світового капіталізму, зберегти свій вплив у *країнах, що розвиваються.* Монополії використовують держ. *інвестиції* як важливий засіб розширення зовнішньої експансії і створення сприятливих умов для приватних інвестицій, масштаби яких перевищують держ. капіталовкладення. Широкого розвитку набули держ. гарантії приватних закордонних капіталовкладень, що пов'язано з політ. і екон. нестійкістю сучас. капіталістичного світу. В. к. супроводиться також створенням за кордоном мішаних компаній, у яких бере участь іноземний і місцевий капітал. Це робиться з метою зберегти свої вкладення від націоналізації. В сучасному В. к. дедалі більшу роль відіграють експорт патентів і *ліцензій* на нові науково-технічні відкриття. В. к. є однією з форм грабунку імперіалізмом країн, що розвиваються. Про грабіжницький характер В. к., насамперед приватного, свідчить те, що суми процентів, дивідендів та прибутків, переведених до найбільших капіталістичних д-в, набагато перевищують їх інвестиції.

Прогресивні сили країн, що розвиваються, ведуть боротьбу проти хазяювання іноземних монополій і захоплення ними провідних позицій в г-ві цих д-в. Гол. експортерами капіталу і гол. фін. експлуататорами після 2-ї світової війни стали

США, країни *Європейського економічного товариства* та Японія.

ВИДАЧА ЗЛОЧИНЦІВ — передача злочинців державою, в якій вони перебувають, державі, громадянами якої вони є або на території якої вони вчинили злочин. Здійснюється на підставі відповідних міжнар. угод. Згідно з угодами, підписаними в період 2-ї світової війни і після неї, д-ви, на території яких перебувають *воєнні злочинці,* зобов'язані видавати їх на вимогу інших д-в. Але правлячі кола імперіалістичних країн часто ігнорують законні вимоги про видачу воєнних, а іноді й карних злочинців.

ВИЗНАННЯ в міжнародному праві — акт, за яким існуюча держава заявляє про визнання нової держави, нового уряду й організації, що борються за національне визволення. СРСР та інші соціалістичні країни застосовують В. в інтересах міжнар. співробітництва, визвольного руху пригноблених народів і справи миру.

ВИКОНАВЧІ КОМІТЕТИ МІСЦЕВИХ РАД ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ, виконкоми — виконавчі і розпорядчі органи Рад депутатів трудящих краю, області, автономної області, національного округу, району, міста, району в місті, селища, села. Обираються на першій сесії відповідної Ради кожного нового скликання в складі голови, його заступників, секретаря і членів. Кількісний склад виконкому визначає сама Рада, згідно з законодавством союзної республіки. Актами виконкомів є рішення і розпорядження, що видаються на основі законів, постанов уряду та рішень Рад.

ВИРОБНИЦТВО — процес створення матеріальних благ, необхідних для існування й розвитку суспільства. Для виробн. матеріальних благ люди вступають між собою в певні *виробничі відносини.* В. завжди є суспільним. Складові елементи процесу В.: праця, предмети праці й засоби праці. Вирішальним фактором є праця людини. Предмети праці й засоби праці становлять засоби виробництва. Засоби виробництва і люди становлять *продуктивні сили.* Суспільне В. поділяється на два взаємопов'язані підрозділи: виробництво засобів виробництва і виробництво предметів споживання. Єдність продуктивних сил і виробничих відносин становить *спосіб виробництва,* який визначає характер даного суспільного ладу. Відносини виробн. зумовлюють і відповідні їм відносини *розподілу, обміну* й *споживання* (особистого й виробничого). Визначальним у цьому процесі є В. Воно розвивається за об'єктивними *економічними законами,* головними серед яких є осн. екон. закон, властивий кожному способові В. (див. *Основний економічний закон капіталізму, Основний економічний закон соціалізму*). Зміни В. починаються зі змін продуктивних сил і насамперед — знарядь праці. Перехід від одного способу виробн. до іншого, вищого, зумовлюється діянням закону відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил. Сучасне В. розвивається в умовах *науково-технічної революції.* Важлива роль належить *науці,* яка стає безпосередньо продуктивною силою. В умовах розвинутого суспільного поділу праці В. складається з великої сукупності різних спеціалізованих галузей. За капіталізму В. розвивається стихійно, переривається *економічними кризами,* розвиток його відбувається в інтересах пануючих класів, в умовах посилення експлуатації трудящих мас. За соціалізму В. розвивається планомірно, високими і сталими темпами, в інтересах всього суспільства. В СРСР та інших соціалістичних країнах дальший розвиток В. підпорядкований дедалі повнішому задоволенню матеріальних і культурних потреб людини. Різке підвищення *ефективності соціалістичного виробництва,* як підкреслено в документах XXV з'їзду КПРС,— єдиний шлях успішного розв'язання різноманітних економічних і соціальних завдань, які стоять перед країною. В Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки викладено програму дальшого розвитку матеріального В., вдосконалення його структури, підвищення якості і технічного рівня продукції.

ВИРОБНИЧІ ВІДНОСИНИ — суспільні відносини між людьми, що виникають у процесі матеріального виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ; одна з сторін будь-якого способу *виробництва.* В. в. пов'язані

з певним рівнем розвитку *продуктивних сил* і характеризуються насамперед формами власності на засоби виробн. За капіталізму засоби виробн. є власністю класу капіталістів, виступають як капітал і є знаряддям експлуатації трудящих. Тому поєднання засобів виробн. і робочої сили здійснюється на антагоністичній основі. В соціалістичному суспільстві, де трудящі є власниками засобів виробн. і працюють на себе, на своє суспільство, В. в. не мають антагоністичного характеру, є відносинами співробітництва та взаємної допомоги вільних від експлуатації та рівноправних людей. В. в.— форма розвитку продуктивних сил. За соціалізму В. в. відповідають характерові і рівню продуктивних сил. Створюється простір для піднесення продуктивних сил, технічного прогресу, підвищення продуктивності праці і *ефективності соціалістичного виробництва.* В класово антагоністичних формаціях, особливо за капіталізму, відставання В. в. гальмує розвиток продуктивних сил, конфлікт між ними виступає екон. основою соціальних революцій. В. в. становлять екон. базис суспільства, на якому виростає політ. надбудова. Вони визначають зміст і напрями політики в даному суспільстві, його ідеологію, право, мораль, відносини класів, націй тощо. Див. також *Базис і надбудова.*

ВИРОБНИЧІ ОБ'ЄДНАННЯ — в СРСР єдиний виробничо-господарський комплекс, до складу якого входять фабрики, заводи, науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські організації та інші виробничі одиниці, що мають виробничі зв'язки та централізоване допоміжне й обслуговуюче виробництво. Виробничі одиниці, що входять до складу В. о., не мають юрид. самостійності і на них не поширюється Положення про соціалістичне державне виробниче підприємство. В. о.— важлива госп. ланка пром-сті; їхня діяльність будується на поєднанні централізованого керівництва з госп. самостійністю та ініціативою об'єднання. В. о. діють на основі *господарського розрахунку* згідно з Положенням про виробниче об'єднання (комбінат), затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 27.III 1974. В. о. можуть входити до складу всесоюзного або респ. *промислового об'єднання.* Керує В. о., як правило, апарат управління гол. підприємства. Очолює В. о. генеральний директор або директор. В. о. почали створюватися в СРСР у 60-х рр. у вигляді фірм, частіше на базі виробничо пов'язаних між собою підприємств, що виготовляли в основному однорідну продукцію. Виникнення В. о. зумовлено великим зростанням масштабів виробн., прискореними темпами *науково-технічного прогресу,* необхідністю концентрації і спеціалізації виробн. та вдосконалення форм управління. XXV з'їзд КПРС відмітив серйозні переваги великих виробничих госпрозрахункових об'єднань перед окремими підприємствами, відзначив, що В. о.— це якісно нове явище в управлінні пром. виробн. Створення В. о. відповідає особливостям сучас. етапу розвитку економіки і поліпшує організаційну структуру нар. г-ва та управління. На поч. 1976 в СРСР кількість виробничих і науково-виробничих об'єднань становила 2,3 тис., на них припадало 24% пром.продукції країни.

ВІГИ (англ. Whigs) — політична партія в Англії в 17—19 ст. Відображала інтереси великої торг. і фін. буржуазії й дворянства. В середині 19 ст. реорганізована в ліберальну партію, членів якої за традицією називають вігами.

ВІДЕНСЬКІ КОНВЕНЦІЇ 1961 і 1963 — конвенції, що кодифікували норми посольського і консульського права.

У конвенції, укладеній у Відні 1961, бере участь понад 70 країн, у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. У ній викладено загальновизнані принципи й норми *міжнародного права,* що стосуються заснування, функцій і правового статусу дипломатичних представництв і їхнього персоналу. Конвенція 1963 (СРСР, БРСР і УРСР не є її учасниками) регулює порядок встановлення консульських відносин, встановлює класи глав консульських установ тощо.

ВІДКЛИКАННЯ ДЕПУТАТА — право виборців достроково, в будь-який час, відкликати депутата представницького органу, який не виправдав довір'я виборців або ж вчинив дії, не гідні високого звання депутата. Право В. д.— один з най-

важливіших принципів радянської виборчої системи. Право В. д. забезпечує контроль виборців над своїм депутатом. У бурж. д-вах права В. д. не існує.

ВІДКЛИ́ЧНА ГРА́МОТА — документ, в якому уряд однієї держави повідомляє уряд іншої держави про відкликання свого дипломатичного представника.

ВІДКРИ́ТЕ МІ́СТО — місто, що під час війни оголошується поза воєнними діями як таке, що не має оборонних споруд і не захищатиметься. Цей акт має на меті запобігти знищенню істор. і культурних цінностей міста.

ВІДКРИ́ТЕ МО́РЕ — всі частини моря, які не входять ні до територіальних вод, ні до внутрішніх вод будь-якої держави. В. м. є вільним для судноплавства, рибальства, прокладення підводних кабелів і трубопроводів, проведення наукових досліджень, перельоту літаків усіх країн і націй. У В. м. судна підлягають дії законів лише тієї д-ви, під прапором якої вони плавають.

ВІДНО́СНЕ ПЕРЕНАСЕ́ЛЕННЯ — відносний лишок робочого населення за капіталізму порівняно з попитом на робочу силу. В міру *нагромадження капіталу,* зростання його органічної будови, тобто відносного збільшення постійної частини капіталу порівняно з його змінною частиною, відбувається відносне скорочення попиту на робочу силу, оскільки він визначається лише змінною частиною капіталу. В. п. існує в трьох осн. формах: *плинне перенаселення, аграрне перенаселення* та застійне перенаселення.

ВІДТВО́РЕННЯ — постійне відновлювання, безперервне повторювання процесу суспільного виробництва. В. є необхідною умовою існування будь-якого суспільства. Воно включає в себе В. *сукупного суспільного продукту, робочої сили* і *виробничих відносин.* Процес В. послідовно проходить чотири фази: *виробництво, розподіл, обмін* і *споживання.* В їхній єдності визначальна роль належить виробництву. Розрізняють п р о с т е В., якщо процес виробн. поновлюється в незмінних розмірах, і р о з ш и р е н е, коли виробництво поновлюється у всезростаючих масштабах. Соціальний характер В. залежить від *способу виробництва.* За капіталізму рушійною силою В. є виробн. *додаткової вартості,* яке розвивається стихійно, періодично зазнає *економічних криз.* Усі суперечності капіталістичного В. особливо посилюються й загострюються за *імперіалізму.* За соціалізму В. не знає анархії виробн., криз і конкуренції, здійснюється як розширене В., планомірно, за єдиним народно-госп. планом і підпорядковане задоволенню постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб усіх членів соціалістичного суспільства; характеризується високими темпами розвитку виробн. Процес соціалістичного В. здійснюється в умовах поглиблення екон. співробітництва країн соціалістичної співдружності і розвитку *соціалістичної економічної інтеграції.*

ВІ́ЗА (франц. visa, від лат. visus — побачений, переглянутий) — 1) Напис, зроблений службовою особою на документі, що надає йому юридичної сили і свідчить про його справжність. 2) Відмітка в закордонному паспорті чи документі, що його замінює, про дозвіл особі, якій він належить, в'їздити на територію певної держави, перебувати на ній або проїздити через неї, а також виїжджати за її межі.

ВІЙНА́ — організована збройна боротьба між державами, націями чи класами. Соціальна сутність В., її класовий зміст визначаються характером тієї політики, в ім'я якої вона ведеться. В. є продовженням політики д-в насильницькими засобами. Марксизм-ленінізм розглядає В. як суспільно-політ. явище, притаманне лише антагоністичним класовим суспільно-екон. формаціям. Класики марксизму-ленінізму поділяють В. на справедливі й несправедливі, визвольні й загарбницькі. Справедлива В.— це насамперед громадянська В., що має на меті знищення реакційних суспільних відносин усередині країни; захист прогресивного ладу від нападу імперіалістів, визволення поневолених народів; нац.-визвольна В., завданням якої є ліквідація нац.-колоніального гноблення; оборонна В., спрямована проти агресії іноземних загарбників. В. несправедливі, загарбницькі мають на меті поневолення інших країн і народів. У період *імперіалізму* В. стають особливо руйнівними й за певних

умов набирають характеру світових. За імперіалізму бувають і локальні В. (охоплюють обмежені території), що їх розв'язують імперіалісти. Але де б ці В. не відбувалися, вони можуть перерости в світову В. Виникнення імперіалістичних В. зумовлюється агресивною природою капіталізму. Поки існує імперіалізм, зберігається соціально-екон. база для виникнення В. (див. *Мілітаризм, Воєнно-промисловий комплекс, НАТО*). Велику небезпеку для народів становить політика *маоїзму*, спрямована на те, щоб спровокувати світову В. Проте тепер, коли імперіалізм втратив домінуюче становище у міжнар. відносинах і хід історії дедалі більше визначається зростаючою роллю країн *соціалістичної співдружності*, коли зріс вплив д-в, що завоювали нац. незалежність, створено реальні умови для відвернення світової В. Соціалізм запропонував єдино реальну в сучас. умовах основу відносин між д-вами з різним суспільним ладом — ленінський принцип *мирного співіснування*, який нині утвердився як норма міжнар. відносин. Глибокий теоретичний аналіз проблем війни і миру дано в рішеннях з'їздів, інших теоретичних документах КПРС і в документах міжнародних нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960 і 1969. Основні напрями боротьби проти загрози світової В. на сучас. етапі викладено у виробленій XXIV з'їздом КПРС радянській *Програмі миру*, в документах наступних пленумів ЦК КПРС та програмі дальшої боротьби за мир і міжнар. співробітництво, розробленій XXV з'їздом КПРС. Радянський Союз веде наполегливу боротьбу за стримання гонки озброєнь (див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76*). На це спрямована його діяльність в ООН, зокрема пропозиція про скликання Всесвітньої конференції з питань роззброєння. Велике значення для безпеки народів має *Заключний акт* загальноєвроп. наради (1975) та *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976*. Найважливішими факторами боротьби проти загрози В. є світова соціалістична співдружність, *міжнародний комуністичний рух*, широкий антивоєнний фронт народних мас (див. *Брюссельські асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі, Рух прихильників миру*).

ВІЛЬНА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ Федеративної Республіки Німеччини — заснована 1948. Орієнтується на інтереси середніх і дрібних підприємців, чиновників, службовців, забезпеченої частини інтелігенції, частини ремісників і селян. Входить до урядової коаліції з *Соціал-демократичною партією Німеччини*. В галузі внутрішньої політики виступає за здійснення бурж. реформ з метою «пом'якшення» соціальних конфліктів, відстоює недоторканність приватної власності. Зовнішньополіт. курс В. д. п. спрямований на розрядку міжнар. напруженості, проведення реалістичної політики щодо соціалістичних країн. Підтримує укладені ФРН договори з СРСР, ПНР, НДР і ЧССР. Налічує 62,8 тис. членів (1975). Голова — В. Шеєль. Друкований орган — газета «Ді фрайє Штадт» («Вільне місто»).

«ВІЛЬНА ЄВРОПА» — радіостанція, яка веде імперіалістичну пропаганду проти соціалістичних країн. Засн. 1950. Фінансується США. Гол. завдання «В. Є.» — фабрикування наклепів на соціалізм. Зв'язана з розвідками імперіалістичних держав. Міститься в Мюнхені.

ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ — володіння Великобританії і США на о-вах у Карибському морі. 1) В. о. Британські. Пл. 153 *км²*. Нас. 10,4 тис. чол. (1973), гол. чином афр. походження. 84% населення зосереджено на о. Тортала. Адм. центр — м. Род-Таун (3,5 тис. ж., 1973). Управляються призначуваним королевою Великобританії адміністратором, який очолює виконавчу й законодавчу ради. В. о. відкрив Х. Колумб 1493. З 1762 — англ. колонія. Осн. заняття населення — обслуговування туристів та с. г. Вирощують цукр. тростину, кокосову пальму, овочі. Розвинуті тваринництво, рибальство. Невеликі підприємства по виробництву рому, цементу та ін. Розвинуті кустарні промисли. Автошляхів — 64 *км*. Грошова одиниця — долар США. 2) В. о. — володіння Сполучених Штатів Америки. Пл. 344 *км²*. Нас. 70 тис. чол. (1973),

з них 80% негри. Адм. центр — м. Шарлотта-Амалія (12,2 тис. ж., 1970). Виконавча влада належить губернаторові. Є однопалатні законодавчі збори. Закони, прийняті законодавчими зборами, підлягають затвердженню губернатором. Тривалий час ця частина В. о. переходила від однієї колоніальної держави до іншої. В 1917 США купили її у Данії за 25 млн. дол. На островах — військ.-морська база США. Основа економіки — іноземний туризм. Плантації овочів, фруктів, цукр. тростини. Є невеликі підприємства по виробництву цукру, рому, годинників, алюмінію, а також нафтопереробні. Автошляхів — 505 *км*. Гол. морський порт — Шарлотта-Амалія. Грошова одиниця — долар США.

ВІРМЕ́НСЬКА АПО́СТОЛЬСЬКА ЦЕ́РКВА, г р и г о р і а н с ь к а ц е р к в а — одна з найдавніших християнських церков. Виникла в 4 ст., коли християнство стало держ. релігією Вірменії. Її іноді називають григоріанською за ім'ям першого католікоса вірмен Григорія Партєва. В 6 ст. відокремилася від візантійської церкви і стала самостійною. В. а. ц. на відміну від *православ'я* і *католицизму* визнає наявність у Христа двох начал: божественного і людського в єдиній природі. На чолі В. а. ц. стоїть католікос, що обирається собором. Резиденція — в Ечміадзіні (Вірменська РСР).

ВІРМЕ́НСЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (В і р м е н і я) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 29.XI 1920. Пл. 29,8 тис. *км*². Нас. 2842 тис. чол. (1976); вірмени — 88,6% (1970). Столиця — м. Єреван (928 тис. чол., 1976). Інші великі міста: Ленінакан, Кіровакан. Вірм. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз РСР. Діючу Конституцію Вірм. РСР затверджено 23.III 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Вірм. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Вірм. РСР — Раду Міністрів Вірм. РСР. Верховну Раду республіки (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 315 депу-

татів. Голова Президії Верховної Ради Вірм. РСР — Б. Є. Саркісов. Голова Ради Міністрів Вірм. РСР — Г. А. Арзуманян. *Комуністичну партію Вірменії* створено 1920; у січні 1976 вона налічувала 137 957 членів та 5002 кандидати у члени партії. Перший секретар ЦК КП Вірменії — К. С. Демірчян. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Вірменії на 1.I 1975 налічувала 362 234 члени. У профспілкових орг-ціях Вірм. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 1058,7 тис. чол. Радянська Вірменія — республіка з розвинутою пром-стю та інтенсивним с. г. Нар. г-во Вірм. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Вірм. РСР за 1965—74 зріс у 2,14 раза. Суспільні фонди споживання за 1971—75 збільшилися на 37%. Побудовано 6,5 млн. *м*² житлової площі (за п'ятирічку житловий фонд у містах і селищах міського типу зріс на 33,2%). Реальні доходи на душу населення підвищилися за 1971—75 на 22,4%; роздрібний товарооборот — на 42,6%. У 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 266 раз проти 1913. В республіці створено нові галузі пром-сті: хімічну, машинобудівну (1975 вироблено 14,2 тис. металорізних верстатів), металургійну, приладобудівну, електронну, радіотехнічну та ін. Важливе місце посідає видобування й обробка кольорових металів (міді, алюмінію, молібдену). Вироблено (1975) 400,7 тис. *т* мінеральних добрив. Загальносоюзне значення мають також виноробна, консервна й тютюнова

пром-сть. Виробн. електроенергії 1975—9180 млн. *квт · год.* У с. г. велику роль відіграють виноградарство, вирощування овочів, тютюну, садівництво. В колгоспах і радгоспах на кінець 1974 працювало (у фізичних одиницях) 11,2 тис. тракторів, 1,5 тис. зернозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Загальна посівна площа—403 тис. *га*, в т. ч. під зерновими (пшениця, кукурудза та ін.) — 161 тис. *га*. Зрошується 275 тис. *га*. Поголів'я (на 1.I 1976, тис. голів): вел. рог. худоби — 703,3, свиней — 169,2, овець і кіз — 2329,6. Залізниць — 590 *км*, автошляхів з твердим покриттям — 5,9 тис. *км*. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено збільшити у Вірм. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 43—47%, розвивати неметаломісткі галузі машинобудування, електронну, радіотехнічну, електротехнічну, верстатобудівну й інструментальну галузі пром-сті та приладобудування; забезпечити дальше зростання електроенергетики, кольорової металургії, хім., легкої і харч. пром-сті; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 22—25%; забезпечити зростання виробн. винограду, фруктів, ефіроолійних культур, продукції тваринництва; ввести в експлуатацію 20 тис. *га* зрошуваних земель, обводнити 60 тис. *га* пасовищ. У Вірм. РСР 1975 було 16 тис. наукових працівників, 12 вузів (53,2 тис. студентів), 64 середні спец. навчальні заклади (51,7 тис. учнів); 1,3 тис. бібліотек, 14 театрів. У складі АН Вірм. РСР — 31 н.-д. установа. Видається 80 газет і 114 журналів та інших періодичних видань. Друкований орган ЦК КП Вірменії — журнал «Ленінян угіов» («Ленінським шляхом», вірменською мовою). Друковані органи ЦК КП Вірменії, Верховної Ради і Ради Міністрів Вірм. РСР: газети «Советакан Айастан» («Радянська Вірменія», вірменською мовою), «Комуніст» (рос. мовою), «Риатаза» («Новий шлях», курдською мовою), «Совет Ерменістани», («Радянська Вірменія», азербайджанською мовою).

Вірм. РСР нагороджено двома орденами Леніна (1958, 1969), орденом Жовтневої Революції (1970), орденом Дружби народів (1972).

ВІ́РЧА ГРА́МОТА — лист *глави держави*, що посвідчує призначення дипломатичного представника, главі держави, де він акредитується (див. *Акредитування*).

ВІТЧИ́ЗНА — див. *Батьківщина*.

ВІТЧИ́ЗНЯНИЙ НАРО́ДНИЙ ФРОНТ (ВНФ) Угорщини — заснований 1954. Об'єднує громадські орг-ції і культурні заклади. Діє під керівництвом *Угорської соціалістичної робітничої партії* (УСРП). Програма ВНФ базується на політиці УСРП. ВНФ бере активну участь у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в Угорщині. ВНФ надано право готувати проекти законів і постанов, висувати своїх кандидатів в органи влади. К-ти ВНФ співробітничають з місцевими радами. Керівний орган ВНФ — Загальноугорська рада (голова — Д. Каллаї).

ВІТЧИ́ЗНЯНИЙ ФРОНТ В'ЄТНА́МУ (ВФВ) — засн. у 1955. Об'єднав всі політ. партії (*Партію трудящих В'єтнаму*, Демократичну партію В'єтнаму, Соціалістичну партію В'єтнаму) і громадські орг-ції. ВФВ має також індивідуальне членство. Керівна сила ВФВ —Партія трудящих В'єтнаму. ВФВ відіграв велику роль у захисті соціалістичних завоювань у ДРВ та боротьбі в'єтнамського народу проти амер. агресії, мобілізації трудящих на відбудову нар. г-ва і соціалістичне будівництво в країні. Керівний орган ВФВ — Центральний Комітет (голова Президії ЦК — Тон Дих Тханг).

ВІТЧИ́ЗНЯНИЙ ФРОНТ (ВФ) Болгарії — заснований 1942 у підпіллі. Об'єднує Димитровську комуністичну спілку молоді, профспілки, громадські, культурні, спортивні та інші масові орг-ції. Має також індивідуальне членство (всього налічує бл. 4 млн. чол., 1974). *Болгарська комуністична партія* (БКП) і Болгарський землеробський народний союз входять до ВФ на правах індивідуальних членів. ВФ діє під керівництвом БКП. Програмою ВФ є програма БКП. ВФ бере активну участь у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії. ВФ надано право законодавчої ініціативи, висування своїх кандидатів до органів влади. К-ти ВФ мають право контролю за діяльністю підприємств і закладів комунально-побутової і соціально-

культурної галузей. Керівний орган ВФ — Національна рада (голова — П. Кубадинський).

ВЛА́ДА ДЕРЖА́ВНА — організоване політичне панування класу, що здійснює державне керівництво суспільством. У соціалістичних країнах уся повнота В. д. зосереджена в представницьких органах (в СРСР — у *Радах депутатів трудящих*). В соціалістичному суспільстві В. д. грунтується на соціалістичній системі г-ва і соціалістичній власності на знаряддя та засоби виробн., виражає волю трудящих мас на чолі з робітничим класом. Її гол. суттю є не насильство, а творча госп.-організаторська та культурно-виховна робота, спрямована на створення і розвиток соціалістичних суспільних відносин, захист завоювань трудящих, побудову комунізму.

ВЛА́СНІСТЬ — історично визначена суспільна форма привласнення матеріальних благ, яка виражає суспільно-виробничі, тобто економічні, відносини між людьми, класами в процесі суспільного виробництва. Характер В. на засоби виробн. визначає і характер В. на продукти праці, форми обміну і розподілу матеріальних благ. За *капіталізму* панує В. капіталіста на засоби виробн. при відсутності В. на працівників — найманих робітників. Поряд з капіталістичною В. на засоби виробн. існує приватна В. селян і ремісників на засоби виробн., що грунтується на особистій праці. За *соціалізму* панує суспільна *соціалістична власність* на засоби виробн.; існує також особиста власність на трудові доходи та заощадження, на частину житлового фонду, предмети домашнього г-ва і вжитку, предмети особистого вжитку. Соціалістична В. існує в двох формах — державній (загальнонародній) і кооперативно-колгоспній. У процесі переходу від соціалізму до комунізму відбувається зближення і злиття двох форм соціалістичної В., утворюється єдина *комуністична власність*.

ВЛКСМ — див. *Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді*.

ВНУТРІПАРТІ́ЙНА ДЕМОКРА́ТІЯ — невід'ємна складова частина *демократичного централізму*, який є основою внутріпартійного життя в марксистсько-ленінських партіях. В. д. у КПРС відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання *ленінських норм партійного життя*, рівноправної участі всіх членів партії у вільному й діловому обговоренні питань парт. політики, розгортанні критики і самокритики, піднесенні свідомості та активності парт. мас, зміцненні свідомої парт. дисципліни, єдності і згуртованості лав партії.

ВНУ́ТРІШНЄ МО́РЕ — море, береги якого належать одній державі (напр., Аральське море, Азовське море, Біле море). Встановлення режиму судноплавства, рибного або іншого промислу у В. м., а також повітряних польотів над ним є цілком компетенцією держави, якій В. м. належить.

ВНУ́ТРІШНІ ВО́ДИ — води: а) річок, каналів і озер, що містяться на території даної держави; б) морів, оточених берегами лише однієї д-ви; в) морських портів і рейдів, а також бухт і заток, береги яких належать лише одній д-ві й ширина входу до яких не перевищує 24 морські милі (44 448 *м*); г) заток, які за давньою істор. традицією дана д-ва вважає своїми В. в., незалежно від ширини входу (т. з. історичні затоки). Так, в СРСР істор. затоками вважають моря типу заток (напр., Карське, Лаптєвих та ін.).

ВНУ́ТРІШНЯ ПОЛІ́ТИКА — політика, що відображає взаємовідносини класів, соціальних груп і націй усередині держави. В. п. класово антагоністичних д-в захищає інтереси експлуататорів. Для періоду *імперіалізму* характерна особлива реакційність В. п. пануючих класів, що виявляється в переслідуванні лівих сил, у репресіях проти робітничого класу, комуністичних і робітничих партій.

В. п. соціалістичних д-в будується на принципах марксизму-ленінізму, на використанні об'єктивних законів суспільного розвитку. Вона відповідає інтересам нар. мас. В. п. КПРС і Радянської держави спрямована на створення матеріально-технічної бази комунізму, дальше підвищення добробуту радянського народу, розвиток соціалістичної демократії, комуністичне виховання трудящих і зміцнення обороноздатності країни.

ВОЄ́ННИЙ БЮДЖЕ́Т — у капіталістичних країнах частина бюджету, яка йде на прямі воєнні витрати. Перерозподіл *національного доходу* і бюджету підпорядковується во-

єнним потребам за рахунок скорочення цивільного й особистого споживання. Зростання В. б. за капіталізму супроводиться мілітаризацією економіки (див. *Воєнно-промисловий комплекс*), підвищенням цін на товари масового споживання. Затрати на мілітаризацію спричинюють напруження всієї фін. системи, зростання дефіциту держ. бюджетів і збільшення держ. боргу.

ВОЄННИЙ СТАН — особливий стан у країні або в окремих її частинах, що запроваджується за рішенням найвищих органів державної влади за виняткових обставин (війна, стихійне лихо). В СРСР право запроваджувати В. с. має Президія Верховної Ради СРСР.

ВОЄННІ ЗЛОЧИНЦІ — особи, які вчинили злочини проти миру, людяності, порушили загальновизнані закони і звичаї війни. До цих злочинів належать: планування, підготовка, розв'язування чи провадження агресивної війни, а також пропаганда *агресії*; насильства й пограбування, вбивства, катування, поневолення, ув'язнення в концентраційні табори та інші жорстокості щодо цивільного населення; вбивства військовополонених і заложників, руйнування міст і сіл, не викликані воєнною необхідністю (за такі злодіяння були засуджені гол. німецько-фашистські В. з. на *Нюрнберзькому процесі* та гол. японські В. з. на *Токійському процесі*). До воєнних злочинів належить і ведення бактеріологічної або газової війни тощо. *Стокгольмська відозва* 1950, яка виражає волю всіх миролюбних народів (під нею підписалося бл. 500 млн. чол.), оголошує воєнним злочинцем той уряд, який першим застосує атомну зброю проти будь-якої країни. Див. також *Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.*

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ БЛОКИ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ — замкнуті угруповання капіталістичних держав, створені з метою підготовки війни. Почали організовуватися в кінці 19 — на поч. 20 ст. (Троїстий союз, Антанта). Після Великої Жовтневої соціалістичної революції створювалися гол. чином для організації війни проти СРСР (*«Антикомінтернівський пакт»*). Після 2-ї світової війни імперіалістичні держави створили ряд імперіалістичних блоків, спрямованих проти СРСР та інших соціалістичних д-в і нац.-визвольного руху. Див. *АНЗЮС, НАТО, СЕНТО.*

ВОЄННО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС — союз найбільших монополій, вояччини й урядової бюрократії в імперіалістичних державах. Найвищого ступеня досяг у США. В.-п. к. посідає важливе місце в системі *державно-монополістичного капіталізму*. Включає армійські власті, установи; пром-сть, що виробляє зброю; наук. заклади, які ведуть дослідження у воєнних цілях. В.-п. к. є системою, за якою бурж. д-ва здійснює матеріальне постачання своїх збройних сил, регулює масштаби, структуру, географічне розміщення воєнного виробництва, вживає різних заходів щодо мобілізаційної підготовки економіки до війни. Термін уперше вжив у прощальному посланні президент Ейзенхауер 1961. В.-п. к., об'єднуючи екон., воєнний і наук. потенціал капіталістичної д-ви, справляє дедалі більший вплив на внутрішню й зовнішню політику імперіалістичних країн, робить її ще реакційнішою й агресивнішою. З діяльністю В.-п. к. органічно зв'язані *мілітаризація капіталістичної економіки*, загострення міжнар. напруженості, підготовка й проведення імперіалістичної агресії як засобу одержання найвищих прибутків і зосередження їх у руках монополій. Бурж. д-ва є гарантованим ринком збуту зброї.
В.-п. к. — цей союз мілітаристів-професіоналів з фабрикантами знарядь війни — стає свого роду д-вою в д-ві; призводить до зростання воєнних бюджетів і асигнувань за рахунок соціальних потреб, до *інфляції*, що лягають тягарем податків на трудящих. Ідеологи імперіалізму намагаються виправдати діяльність В.-п. к., твердячи, що гонка озброєнь, воєнне виробн. підвищують зайнятість, сприяють ліквідації безробіття, стимулюють економіку.
Проте *економічні кризи*, що потрясають капіталістичну систему, свідчать про реакційну, антинародну суть В.-п. к., який вилучає все більше робочої сили з сфери виробн. матеріальних благ, засобів виробн. предметів споживання, відтягує значну кількість самодіяльного населення в непродуктивну галузь — воєнну пром-сть, вириває з нац.

багатств величезні кошти. В.-п. к. нерозривно пов'язаний з бурж. ідеологічними центрами, які ведуть пропаганду антикомунізму, антирадянщини, насильства і війни. Величезні контингенти проходять ідеологічну обробку через армії імперіалістичних країн. На службу В.-п. к. поставлено *засоби масової інформації,* які ратують за повернення до часів *«холодної війни»,* спотворюють принципи *мирного співіснування,* намагаються зірвати *розрядку міжнародної напруженості.* В.-п. к. є прямою загрозою мирові.

ВОЛОНТЕ́Р (франц. volontaire, від лат. voluntarius — доброволець) — особа, яка добровільно поступає на військову службу.

ВОЛОНТЕ́РСТВО — у міжнародному праві участь добровольців у воєнних діях на стороні жертви *агресії* або народу, що бореться за своє самовизначення. Загальні принципи правового становища добровольців у збройному конфлікті визначені Гаагськими конвенціями 1907 про закони та звичаї війни, відповідними документами ООН. Сучасне міжнар. право вважає волонтерами осіб, що належать (поряд з партизанами, особистим складом організованого *Руху Опору*) до збройних сил того народу, який відстоює свою незалежність, і користуються міжнародно-правовим захистом. На відміну від волонтерів найманці, що є знаряддям у руках агресора, не користуються міжнародно-правовим захистом і перебувають поза законом. Камуфляж, до якого вдаються імперіалісти, намагаючись видати найманців за волонтерів, викривається прогресивною світовою громадськістю. Так, у резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1968 з приводу розширення амер. агресії у В'єтнамі зазначено, що «практика використання найманців проти рухів за національне визволення і незалежність є кримінально караним діянням, а самі найманці оголошуються злочинцями, що перебувають поза законом».

ВОЛЮНТАРИ́ЗМ (від лат. voluntas — воля) у п о л і т и ц і — суб'єктивістський підхід, діяння всупереч об'єктивним закономірностям суспільного розвитку. Яскравим прикладом В. є *маоїзм.* Марксизм-ленінізм, відкидаючи В., в усіх галузях суспільної практики спирається на наукове пізнання законів суспільства.

ВО́ТУМ (лат. votum — бажання) — у буржуазному праві рішення, думка якої-небудь колегії виборчого корпусу, *парламенту;* міжнародної конференції, прийняте голосуванням. В. д о в і р и — рішення парламенту, що схвалює (відповідно В. н е д о в і р и — не схвалює) діяльність уряду або окремих його членів. В. недовіри призводить до відставки уряду або його окремих членів.

ВСЕАФРИКА́НСЬКА ФЕДЕРА́ЦІЯ ПРОФСПІЛО́К (ВАФП) — найбільше профспілкове об'єднання Африки, засноване 1961. До ВАФП входять профспілки, що стоять на позиціях антиімперіалістичної та антиколоніальної боротьби і виступають за автономність і незалежність афр. профспілкового руху. Включає профспілки 35 країн (бл. 3 млн. членів). Найвищий орган ВАФП — конгрес. Місцеперебування — Дар-ес-Салам (Танзанія).

ВСЕЛЕ́НСЬКІ СОБО́РИ — з'їзди найвищого духівництва християнської церкви. Перший В. с. відбувся 325. На В. с. вироблялися церковні догмати й церковне право, засоби боротьби християнської церкви за зміцнення своєї влади. Православна церква визнає сім В. с., які відбувалися до розділу православної і католицької церков (9 ст.). Наступні В. с. скликалися тільки католицькою церквою. Останній собор (1962—65) фактично займався пошуками шляхів пристосування церкви до нових умов, які склалися в світі в зв'язку з розвитком науки і суспільним прогресом і спричинилися до зниження авторитету релігії.

ВСЕНАРО́ДНИЙ КОНГРЕ́С С ь є р р а - Л е о н е — заснований 1960. Правляча партія в країні. Об'єднує представників нижчих і середніх міських верств, робітників, частину селянства, прогресивні елементи нац. буржуазії та інтелігенції. Користується підтримкою більшості населення країни. В програмі, прийнятій 1974, проголошено принцип розвитку «мішаної економіки» (розвиток держ. сектора, співробітництво іноземного і нац. приватного капіталу). В галузі зовнішньої політики В. к. дотримується принципів неприєднання, виступає проти колоніалізму і расизму, здійснює курс на розвиток мирних відносин

з усіма країнами, в т. ч. соціалістичними. Лідер В. к.— С. Стівенс. Друкований орган — газета «Ві юн» («Наш співрозмовник»).

ВСЕСВІТНІ КОНГРЕСИ НА ЗАХИСТ МИРУ — скликаються з середини 19 ст. з метою об'єднання противників війни. До поч. 70-х рр. 20 ст. відбулося бл.150 всесвітніх форумів. Перші В. к. на з. м. (1843— в Лондоні, 1848 — Брюсселі, 1849 — Парижі, 1850 — у Франкфурті) об'єднували невеликі групи ідеалістів-пацифістів (див. *Пацифізм*). У кін. 19 — на початку 20 ст. на міжнар. конгресах і конференціях більшість становили пацифісти, які пропагували пасивні методи збереження миру. Розв'язання імперіалістами 1-ї світової війни і сама війна довели неспроможність позицій пацифізму. Велику роль у виробленні пролетаріатом ставлення до питань війни і миру відіграли Ціммервальдська конференція 1915 і Кінтальська конференція 1916. В період між двома світовими війнами, поряд з численними пацифістськими конгресами, проходили конгреси й конференції, що мобілізували маси на активну боротьбу за мир, проти фашизму. Великий вплив на громадську думку мали Міжнар. конгреси письменників на захист миру (1935 у Парижі та 1937 в Мадріді). Після 2-ї світової війни В. к. на з. м. об'єднали людей доброї волі, які ведуть боротьбу проти війни та загрози застосування атомної, бактеріологічної і хім. зброї, за мирне співіснування д-в з різним соціальним ладом. У післявоєнний час відбулися такі форуми миролюбних сил: Конгрес діячів культури на захист миру (1948, Вроцлав), Всесвітній конгрес прихильників миру (1949, Париж і Прага), Всесвітній конгрес прихильників миру (1950, Варшава), Конгрес народів на захист миру (1952, Відень), Всесвітня асамблея миру (1955, Хельсінкі), Конгрес за роззброєння і міжнар. співробітництво (1958, Стокгольм), Всесвітній конгрес за загальне роззброєння і мир (1962, Москва), Всесвітній конгрес за мир, нац. незалежність і загальне роззброєння (1965, Хельсінкі), Всесвітня асамблея миру (1969, Берлін), Асамблея Всесвітньої Ради Миру (1971, Будапешт), *Всесвітній конгрес миролюбних сил* (1973, Москва). Учасники *Руху прихильників миру* провели численні міжнар. конгреси, асамблеї та конференції, спрямовані проти імперіалістичної агресії у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі, Анголі, на Близькому Сході. Див. *Стокгольмські відозви*.

ВСЕСВІТНІ ФЕСТИВАЛІ МОЛОДІ ТА СТУДЕНТІВ — традиційні масові міжнародні свята представників молоді та студентів, що борються за мир, незалежність народів, демократію і соціальний прогрес. Відбуваються з 1947; проходили під гаслом «За мир і дружбу», з 1968 — під гаслом «За солідарність, мир і дружбу». Підготовку до фестивалів здійснюють Міжнар. підготовчий к-т і нац. підготовчі к-ти. В підготовці й проведенні фестивалів беруть активну участь *Всесвітня федерація демократичної молоді* та *Міжнародний союз студентів*. Відбулося 9 фестивалів (1-й — Прага, 1947; 2-й — Будапешт, 1949; 3-й — Берлін, 1951; 4-й — Бухарест, 1953; 5-й — Варшава, 1955; 6-й — Москва, 1957; 7-й — Відень, 1959; 8-й — Хельсінкі, 1962; 9-й — Софія, 1968).

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ МОЛОДІ — день солідарності демократичної молоді світу в боротьбі за мир, демократію, національну незалежність. Встановлений Всесвітньою конференцією демократичної молоді 1945. Відзначається 10.XI щороку.

ВСЕСВІТНІЙ КОНГРЕС МИРОЛЮБНИХ СИЛ — відбувся 25—31.X 1973 в Москві. Скликаний за ініціативою *Всесвітньої Ради Миру* та інших орг-цій, що борються за мир, безпеку і співробітництво в усьому світі. Перед учасниками конгресу виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв. В його виступі було проаналізовано міжнар. становище і вказано шляхи врегулювання найважливіших міжнар. проблем, відзначено велику роль громадськості у боротьбі проти загрози світової війни і вирішенні невідкладних питань сучасності. Конгрес у своїх документах (у Комюніке, Заклику і резолюції «Наступні дії») закликав усі миролюбні сили світу боротися за мир, безпеку народів, розвиток співробітництва між народами, за загальне і повне роззброєння, ліквідацію всіх військ. баз і воєнних блоків, проти расизму і фашизму, колоніалізму і неоколоніалізму, за прогресивні соціальні та екон. перетворення.

Конгрес висловив свою солідарність з патріотами Чілі, справедливою боротьбою араб. народів проти агресії Ізраїлю. Конгрес створив *Міжнародну раду по продовженню дій і зв'язках Всесвітнього конгресу миролюбних сил,* яка здійснила ряд заходів, спрямованих на практичне виконання рекомендацій Всесвітнього форуму миру.

ВСЕСВІТНІЙ КОНГРЕС ПРОФСПІЛОК — найвищий керівний орган *Всесвітньої федерації профспілок* (ВФП). Скликається раз на 4 роки. Обирає Генеральну раду, яка керує ВФП між конгресами; Генеральна рада обирає Бюро, яке спрямовує діяльність ВФП між пленумами Генеральної ради. 8-й В. к. п. (Варна, 1973) закликав профспілки світу до єдності дій у боротьбі за поліпшення умов життя трудящих, за мир, демократію і соціальний прогрес.

ВСЕСВІТНІЙ ПОШТОВИЙ СОЮЗ — міжнародна міжурядова організація, спеціалізована установа ООН, метою якої є забезпечення організації та вдосконалення поштової служби, заохочення розвитку міжнародного співробітництва в цій галузі, технічна допомога *країнам, що розвиваються.* Створений 1874 на 1-му Міжнародному поштовому конгресі; до 1878 мав назву Загальний поштовий союз. Членами В. п. с. на середину 1975 були 154 країни (в т. ч. СРСР, УРСР, БРСР). СРСР бере участь у В. п. с. з 1924. Найвищий орган — Всесвітній поштовий конгрес, який скликається один раз на 5 років. Місцеперебування постійних органів — Берн.

ВСЕСВІТНЯ КОНФЕДЕРАЦІЯ ПРАЦІ — міжнародне профспілкове об'єднання, створене 1920 в Гаазі при підтримці *Ватікану* з метою перешкодити поширенню марксистських ідей і революціонізації профспілкового та робітничого рухів. До жовтня 1968 мала назву Міжнародна конфедерація християнських профспілок. Об'єднує клерикальні профспілкові угруповання. Лідери конфедерації, за винятком керівників окремих нац. професійних центрів, стоять на позиціях антикомунізму, проповідують класове співробітництво. Налічує бл. 15 млн. чол. Найвищий орган — конгрес. Місцеперебування керівних органів Всесвітньої конфедерації праці — Брюссель.

ВСЕСВІТНЯ МЕТЕОРОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ (ВМО) — міжнародна міжурядова організація, спеціалізована установа ООН, метою якої є сприяння міжнародному співробітництву держав у розвитку метеорологічних спостережень і досліджень та координація діяльності національних метеорологічних і гідрометеорологічних служб. Засн. 1947. До створення ВМО ці функції виконувала Міжнародна метеорологічна організація (засн. 1871). Членами ВМО (на кінець 1974) були 127 країн, у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР, а також 12 територій. Найвищий орган — Всесвітній метеорологічний конгрес, який збирається раз на 4 роки. Постійно діючий орган — Секретаріат (Женева).

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ (ВОІВ) — міжнародна організація, створена на основі Конвенції, прийнятої 1967 в Стокгольмі на міжнародній дипломатичній конференції з питань інтелектуальної власності. Гол. мета ВОІВ — заохочувати творчу діяльність людини, сприяти охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом співробітництва та взаємодії з іншими міжнар. орг-ціями. Керівні органи: Генеральна Асамблея, Конференція, Координаційний комітет і Міжнародне бюро. Місцеперебування Міжнародного бюро — Женева. СРСР ратифікував Конвенцію про утворення ВОІВ 19.IX 1968.

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ) — міжурядова спеціалізована установа ООН, мета якої сприяти досягненню всіма народами високого рівня охорони здоров'я. Засн. 1946. Членами ВООЗ на 31.XII 1974 була 141 країна, в т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. Найвищий орган — Всесвітня асамблея охорони здоров'я, сесії якої відбуваються щорічно. Центр. адм. орган — Секретаріат, що міститься в Женеві.

ВСЕСВІТНЯ РАДА МИРУ (ВРМ) — найвищий постійний орган всесвітнього *Руху прихильників миру,* що обирається на всесвітніх конгресах і сесіях Руху. Створена 1950. ВРМ виступає ініціатором і організатором важливих заходів Руху прихильників миру, спрямованих на захист миру, на відвернення нової світової війни, на розширення й зміцнення дружби та співробітницт-

ва між народами. До складу ВРМ входять представники, рекомендовані нац. орг-ціями прихильників миру, а також міжнар. громадськими орг-ціями: *Всесвітньою федерацією профспілок*, *Міжнародною демократичною федерацією жінок*, *Всесвітньою федерацією демократичної молоді*, *Міжнародним союзом студентів*, *Всесвітньою федерацією наукових працівників*, *Міжнародною організацією журналістів*, *Міжнародною асоціацією юристів-демократів*, *Міжнародною федерацією борців Опору*, *Організацією солідарності народів Азії та Африки* та іншими. Сесії ВРМ скликаються один раз на 2—3 роки. Керівними органами ВРМ є Президія і Секретаріат. Президія здійснює керівництво діяльністю ВРМ у періоди між сесіями. Секретаріат ВРМ — виконавчий орган. Місцеперебування Секретаріату ВРМ — Хельсінкі.

ВСЕСВІ́ТНЯ РА́ДА ЦЕРКО́В — керівний орган руху за об'єднання християнських церков (див. *Екуменічний рух*). Створена в Амстердамі 1948. Об'єднує протестантські і православні церкви приблизно з 90 країн (1975). З 1961 членом В. р. ц. стала руська православна церква, дещо пізніше — грузинська, вірменська, Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів СРСР, євангелічно-лютеранські церкви Естонії і Латвії. Ватікан, який не є членом В. р. ц., має там офіц. спостерігачів. Резиденція В. р. ц.— у Женеві. Відбулося п'ять асамблей В. р. ц. для встановлення контактів між церквами. Останні асамблеї свідчать про прагнення В. р. ц. пристосуватися до духу часу: вона виступила з мирними деклараціями, висловлюється за заборону зброї масового знищення, за роззброєння, пом'якшення міжнар. обстановки.

ВСЕСВІ́ТНЯ ФЕДЕРА́ЦІЯ АСОЦІА́ЦІЙ СПРИЯ́ННЯ ОО́Н (ВФАС ООН) — міжнародна неурядова організація, створена в серпні 1946 для підтримки ООН, популяризації її завдань і принципів, сприяння зміцненню співробітництва між народами і збереженню миру. Об'єднує 72 нац. асоціації (1974). В березні 1956 засновано Асоціацію сприяння ООН в СРСР, яка є членом ВФАС ООН. Найвищий орган федерації — Пленарна асамблея, яка збирається раз на півтора року. Штаб-квартира організації — в Женеві.

ВСЕСВІ́ТНЯ ФЕДЕРА́ЦІЯ ДЕМОКРАТИ́ЧНОЇ МО́ЛОДІ (ВФДМ)— міжнародне об'єднання молодіжних організацій; центр міжнародного демократичного молодіжного руху, що об'єднує молодь незалежно від політичних і релігійних переконань, расової і національної приналежності. Засн. 1945. Об'єднує молодь понад 200 молодіжних орг-цій 105 країн (1975). Членами ВФДМ є ВЛКСМ і *Комітет молодіжних організацій СРСР*. Мета ВФДМ — боротьба за збереження миру, за нац. незалежність народів, повну ліквідацію колоніалізму, за демократичні свободи і соціально-екон. права молоді, за кращі умови навчання, праці, відпочинку, розвиток культурної, освітньої та спортивної діяльності. Найвищий керівний орган ВФДМ — Асамблея. Виконавчими органами ВФДМ є Виконком, який обирається Асамблеєю, і бюро, обране Виконкомом. Штаб-квартира федерації — у Будапешті.

ВСЕСВІ́ТНЯ ФЕДЕРА́ЦІЯ НАУКО́ВИХ ПРАЦІВНИКІ́В (ВФНП)— міжнародне об'єднання прогресивних учених. Засн. 1946. До федерації входять громадські й творчі орг-ції наукових та інженерно-технічних працівників понад 30 країн (1975), у т. ч. СРСР. ВФНП прагне поставити науку на службу миру і процвітанню людства для розв'язання найважливіших проблем сучасності, сприяти розвиткові міжнар. співробітництва в галузі науки і техніки, домагатися поліпшення екон. і соціального становища наукових працівників тощо. Найвищим керівним органом федерації є Генеральна асамблея, що скликається раз на 2 чи 3 роки. Вона обирає Виконавчу раду. Штаб-квартира — в Лондоні.

ВСЕСВІ́ТНЯ ФЕДЕРА́ЦІЯ ПОРІ́ДНЕНИХ МІСТ (ВФПМ) — міжнародна неурядова організація, що сприяє розвиткові співробітництва і дружби між містами різних країн та їхнім населенням незалежно від раси, мови, релігії та політичних переконань. Засн. представниками міст-побратимів 1957 в Екс-ле-Бене (Франція). Об'єднує понад тисячу міст 60 країн. Колективним членом ВФПМ (з 1968) є Асоціація з питань зв'язків радянських і за-

рубіжних міст (існує з 1964). Мета і завдання ВФПМ викладені в статуті — т. з. «Хартії поріднених міст» і в «Політичній програмі поріднених міст». Найвищий орган ВФПМ — Генеральний конгрес (скликається раз на 2—3 роки), який обирає Виконавчу раду з 42 членів. У грудні 1973 створено спец. орган — Раду президентів ВФПМ з 7 осіб (у т. ч. представник СРСР). Федерація має консультативний статус при *Економічній і соціальній раді ООН* і *ЮНЕСКО*. Штаб-квартира федерації — в Парижі.

ВСЕСВІТНЯ ФЕДЕРАЦІЯ ПРОФСПІЛОК (ВФП) — міжнародне і демократичне профспілкове об'єднання. Засн. 1945. Налічує понад 150 млн. членів (кінець 1975). Її діяльність спрямована на зміцнення єдності дій профспілок усіх країн світу, на боротьбу за соціально-екон. інтереси і демократичні права трудящих, за прогрес і нац. незалежність, за мир і міжнар. безпеку, проти імперіалізму і неоколоніалізму. ВФП користується в ООН консультативним статусом, бере участь у роботі Економічної і Соціальної Ради, регіональних екон. комісій ООН, у діяльності *Міжнародної організації праці* (МОП), ЮНЕСКО та інших спеціалізованих міжнар. орг-цій. Керівні органи федерації: *Всесвітній конгрес профспілок*, Генеральна рада, Бюро ВФП. Оперативне керівництво діяльністю федерації здійснює Секретаріат. ВЦРПС є одним з організаторів і членів ВФП. Штаб-квартира — в Празі.

ВСЕСОЮЗНА ЛЕНІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА СПІЛКА МОЛОДІ (ВЛКСМ, комсомол) — самодіяльна громадська організація, яка об'єднує широкі маси передової радянської молоді, працює під керівництвом КПРС, є її резервом і активним помічником у розв'язанні політичних і народногосподарських завдань, у боротьбі за побудову комуністичного суспільства. Головне в діяльності ВЛКСМ — виховання юнаків і дівчат на великих ідеях марксизму-ленінізму, революційних, бойових, трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу в дусі соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму, дружби народів, комуністичної моралі, виховання ідейно переконаних, всебічно розвинених, активних і свідомих будівників комунізму. Комсомол виховує і прищеплює молоді такі риси, як працьовитість, колективізм, скромність, непримиренність до проявів бурж. ідеології та ревізіонізму, вміння поєднувати особисте і громадське; готує її до життя і праці в комуністичному суспільстві, до захисту Батьківщини від будь-яких агресорів. Організаційні принципи побудови і норми внутріспілкового життя, форми і методи практичної діяльності комсомолу визначає Статут ВЛКСМ. Комсомол створено на І Всеросійському з'їзді спілок робітничої і селянської молоді 1918. Десятки тисяч комсомольців взяли участь у зміцненні Радянської влади, в захисті завоювань Великого Жовтня в роки громадянської війни 1918—20. Героїчна праця молоді прославила комсомол у роки довоєнних п'ятирічок. У період Великої Вітчизняної війни 1941—45 комсомольці на фронтах, у підпіллі, в партизанських загонах, у радянському тилу проявили себе як віддані сини і дочки Батьківщини. ВЛКСМ бере активну участь у державному, господарському, культурному і суспільно-політ. житті СРСР. Славні діла комсомолу достойно оцінені Радянською д-вою, його нагороджено орденом Червоного Прапора (1928), орденом Трудового Червоного Прапора (1931), трьома орденами Леніна (1945, 1948, 1956), орденом Жовтневої Революції (1968). XXV з'їзд КПРС високо оцінив діяльність ВЛКСМ, відзначивши, що комсомол — надійний помічник партії, її безпосередній бойовий резерв. ВЛКСМ керує *Всесоюзною піонерською організацією* імені В. І. Леніна, бере активну участь у діяльності *Всесвітньої федерації демократичної молоді* (ВФДМ), *Міжнародного союзу студентів*, підтримує дружні контакти з молодіжними й студентськими орг-ціями багатьох країн світу. ВЛКСМ на поч. 1976 налічувала понад 35 млн. чол. Перший секретар ЦК ВЛКСМ — Є. М. Тяжельников (з 1968). Орган ЦК ВЛКСМ — газета «Комсомольская правда». Комсомол видає 226 газет і журналів.

ВСЕСОЮЗНА ПАРТІЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ — нарада представників місцевих партійних організацій і членів центральних партійних органів. За Статутом КПРС, скли-

кається Центральним Комітетом у періоди між з'їздами для обговорення назрілих питань політики партії.

ВСЕСОЮЗНА ПІОНЕ́РСЬКА ОРГАНІЗА́ЦІЯ імені В. І. Леніна — самодіяльна комуністична організація дітей і підлітків віком 10—15 років. Практичне керівництво діяльністю В. п. о. за дорученням КПРС здійснює *Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді.* В тісному єднанні з школою, в співдружності з сім'єю, разом з відповідними орг-ціями і держ. установами здійснює комуністичне виховання школярів. Організаційною основою В. п. о. є піонерська дружина, найвищим органом — Центральна рада, що працює під керівництвом ЦК ВЛКСМ. На поч. 1976 в СРСР налічувалося понад 25 млн. піонерів. Нагороджена орденами Леніна (1962, 1972).

ВСЕСОЮЗНА ЦЕНТРА́ЛЬНА РА́ДА ПРОФЕСІ́ЙНИХ СПІЛО́К (ВЦРПС) — найвищий керівний орган профспілок у періоди між з'їздами *професійних спілок СРСР.* Обирається всесоюзним з'їздом. Визначає загальні й чергові завдання профспілок, бере участь в організації виконання народногосп. планів, очолює діяльність профспілок у справі організації соціалістичного змагання, вносить на розгляд уряду законопроекти з питань заробітної плати, охорони праці, керує соціальним страхуванням, представляє радянські профспілки в міжнар. професійному русі. ВЦРПС міститься в Москві. Видає газету «Труд», журнали «Советские профсоюзы», «Социалистическое соревнование». Має видавництво «Профиздат».

ВУЗЛОВІ́ ПРОБЛЕ́МИ РО́ЗВИТКУ ЕКОНО́МІКИ СРСР на сучасному етапі — ряд конкретних вузлових проблем, спеціально розглянутих XXV з'їздом КПРС у рамках головних напрямів і можливостей *економічної політики.* Серед першочергових завдань — прискорення науково-технічного прогресу. Його значення з усією силою було підкреслено XXIV і XXV з'їздами партії. Комуністи виходять з того, що саме в умовах соціалізму *науково-технічна революція* дістає вірний напрям, який відповідає інтересам людини і суспільства. У свою чергу, тільки на основі прискореного розвитку *науки* і техніки можуть бути розв'язані кінцеві завдання *революції соціальної* — побудоване комуністичне суспільство. Серед В. п. р. е. СРСР — дальший розвиток с. г., що є загальнонародним завданням. Тут партія висуває дві взаємозв'язані мети. Перша: добитися надійного забезпечення країни продовольством і с.-г. сировиною, завжди мати для цього достатні резерви (див. *Аграрна політика КПРС*). І друга: йти все далі по шляху зближення матеріальних і культурно-побутових умов життя міста і села (див. *Соціальна політика КПРС*). Поряд з швидким піднесенням с. г. партія надає великого значення розвиткові галузей пром-сті групи «Б», збільшенню виробн. товарів нар. споживання, поліпшенню торгівлі і побутового обслуговування населення. Серед вузлових господарських проблем — розвиток зовнішніх економічних зв'язків СРСР, дальше вдосконалення *управління народним господарством,* піднесення на рівень нових вимог усього господарського механізму (див. також *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР). Партійні орг-ції розгорнули різносторонню організаторську і політ. роботу по практичному здійсненню поставлених XXV з'їздом КПРС завдань. Зокрема, ці питання широко обговорювались на Травневому (1976) пленумі ЦК Компартії України. Див. також *Економічна стратегія КПРС.*

ВУЛЬГА́РНИЙ (лат. vulgaris — звичайний, простий) — 1) Брутальний, грубий у поведінці, розмові, побуті. 2) Надмірно спрощений, що спотворює суть якої-небудь думки, теорії, вчення.

Г

ГААГСЬКА КОНВЕНЦІЯ 1954 п р о з а х и с т к у л ь т у р н и х ц і н н о с т е й у в и п а д к у з б р о й н о г о к о н ф л і к т у — міжнародна багатостороння угода. Г. к. зобов'язує д-ви поважати й охороняти під час воєнних дій культурні цінності, забороняє вивозити їх з окупованої території. Для позначення цих цінностей встановлено розпізнавальний знак — загострений знизу щит, розділений на 4 частини синього та білого кольорів. СРСР, УРСР і БРСР є учасниками Гаазької конвенції.

ГААГСЬКІ КОНВЕНЦІЇ 1899 і 1907 — міжнародні договори, прийняті конференціями, що відбулися в Гаазі за участю відповідно 26 й 44 держав, у т. ч. Росії. Всього було затверджено 13 конвенцій, які є своєрідним зведенням загальновизнаних законів і звичаїв війни, прав і обов'язків нейтральних д-в, мирного розв'язання міжнар. спорів тощо. Г. к. визнали більшість д-в світу. СРСР визнав ці конвенції 1955, УРСР — 1962.

ГАБОН, Г а б о н с ь к а Р е с п у б л і к а — держава в Екваторіальній Африці, на узбережжі Атлантичного ок. Пл. 267,7 тис. *км*². Нас. 520 тис. чол. (1974), належить гол. чин. до мовної групи банту. Столиця —м. Лібревіль (105 тис. ж., 1975). Г.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавча влада належить національним зборам. Єдина політ. партія в країні— Г а б о н с ь к а д е м о к р а т и ч н а п а р т і я — виражає інтереси родоплемінної знаті, буржуазії, що зароджується. Засн. 1968.

До початку 19 ст. тер. Г. входила до складу феодальної д-ви Конго. В 1859 до Г. вторглися франц. колонізатори. В 1958 Г. дістав статус автономної д-ви у складі Французького Співтовариства. В 1960 проголошено незалежну республіку, яка залишилася членом Французького Співтовариства. З 1960 Г.— член ООН. Розвиває відносини з соціалістичними країнами. В 1973 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Г.— член *Організації африканської єдності.*

Велике значення для економіки Г. мають лісозаготівлі, деревообробна та гірнича пром-сть. Заготівля цінних сортів деревини — окумє й озиго—1231 тис. *т* (1973). Видобувають (млн. *т*, 1974) марганцеву руду — 1,9, нафту — 10,0, урановий концентрат — 1,4 тис. *т*. Лісопильні, фанерні, меблеві підприємства, обробка с.-г. сировини (бобів какао, арахісу, плодів олійної пальми та ін.). Землеробство — маніок, батат, кукурудза, какао, каучуконоси, олійна пальма. Залізниць немає. Автомобільних шляхів — 6,0 тис. *км* (1973). Судноплавство по р. Огове. Морські порти — Лібревіль і Порт-Жантіль. Грошова одиниця — африканський франк.

ГАБОНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ — заснована 1968. Правляча і єдина партія в Габоні. Формально об'єднує широкі верстви населення. Виражає інтереси кіл, що виступають за збереження зв'язків з капіталістичними країнами, в т. ч. з колишньою метрополією — Францією. В галузі екон. розвитку країни лідери партії проголосили принцип т. з. «запланованого лібералізму», що відкриває широке поле діяльності для іноземного капіталу. У зовнішній політиці керівники Г. д. п. тримаються прозахідної орієнтації. Генеральний секретар партії — А.-Б. Бонго.

ГАЇТІ, Р е с п у б л і к а Г а ї т і — держава в Центральній Аме-

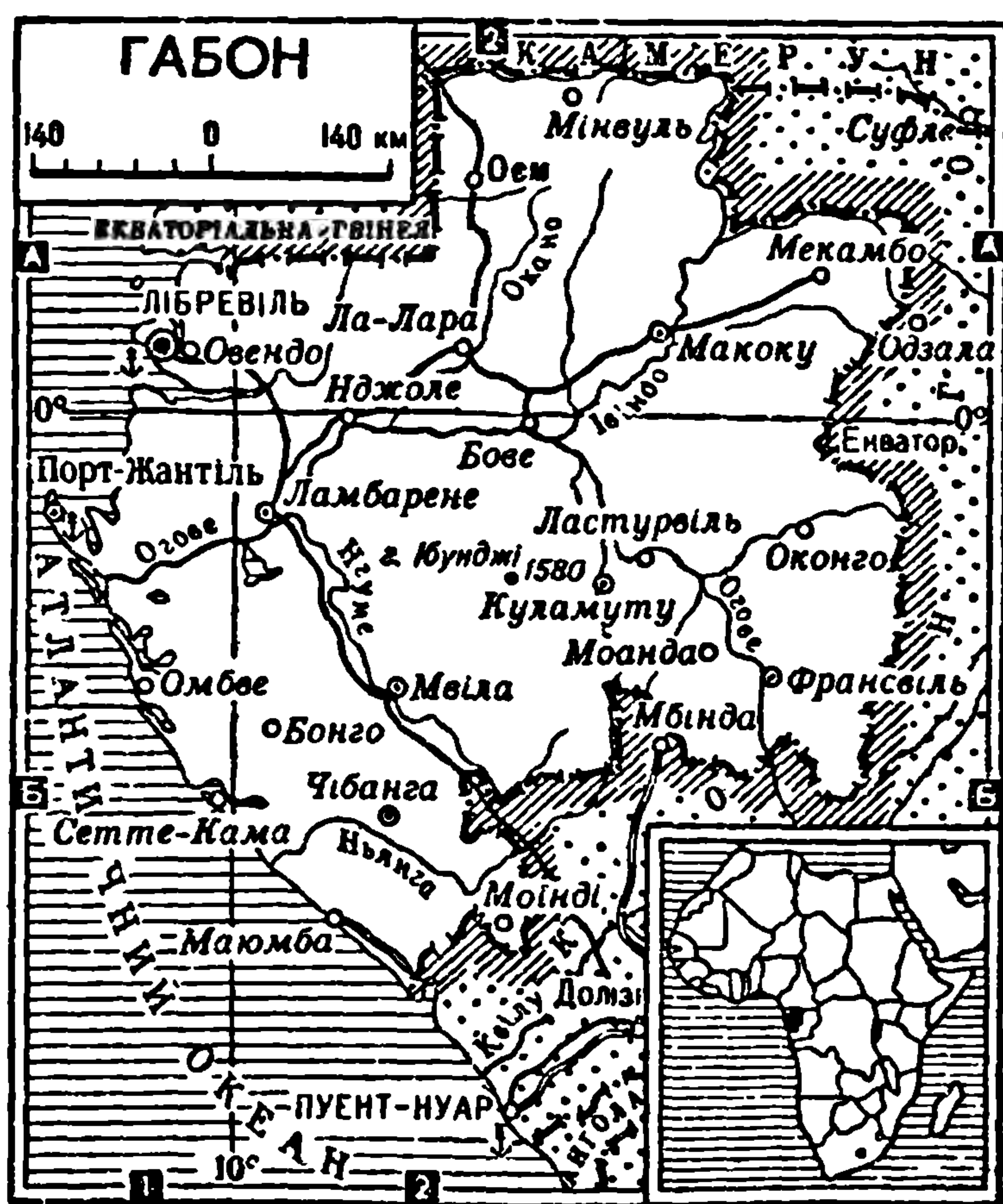

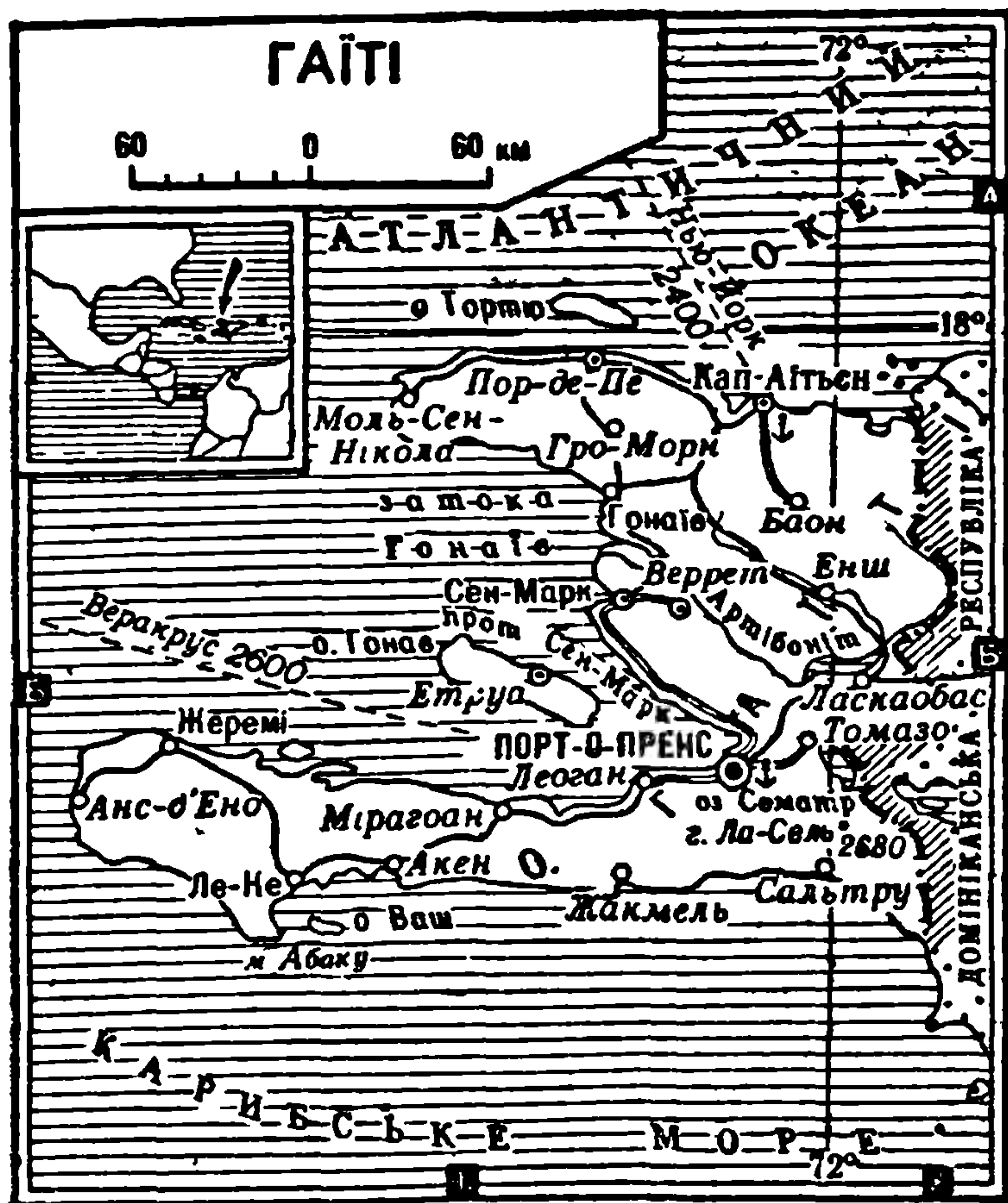

риці, на заході о. Гаїті. Пл. 27,8 тис. км². Нас. 5,4 млн. чол. (1975): гаїтяни, в осн. негри (90%), мулати. Держ. мова — французька. Столиця — м. Порт-о-Пренс (494 тис. ж., 1975). Формально Г.— бурж. республіка. Фактично в країні панує фашистський режим. Члени однопалатного парламенту — національних зборів призначаються президентом. Легально існує лише т. з. Єдина партія революційної і урядової дії. Засн. 1957. *Об'єднана партія гаїтянських комуністів.* Засн. 1968, діє нелегально.

В 16—17 ст. корінне населення Г.— індіанців винищили ісп. колонізатори. В 1697 Західним Гаїті заволоділа Франція. Після нац.-визвольної війни гаїтян 1804 проголошено незалежність країни. У 1915—34 Г. окуповували війська США. В 1934 під тиском нац.-визвольного руху США були змушені припинити окупацію, проте панування амер. імперіалістів у Г. збереглося. З 1945 Г.— член ООН. У 1957 в країні встановлено фашистську диктатуру. Нар. боротьбу проти місцевої реакції та хазяйнування монополій США очолюють комуністи.

Г.— економічно відстала аграрна країна. У с. г. зайнято бл. 90% самодіяльного населення. Поміщики-латифундисти та монополії США володіють 2/3 всіх земель. Гол. товарні культури (збір у тис. *т*, 1973/74): кава — 33, бавовна — 3, сизаль — 20; вироблено 72 тис. *т* цукру (1973). Поголів'я (тис., 1970/71): вел. рог. худоби — 960, свиней — 1800. Розробки бокситів. Текст., взуттєві, тютюнові підприємства. Залізниць — 376 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 554 *км*. Порти — Порт-о-Пренс, Кап-Аїтьєн. Грошова одиниця — гурд.

ГАЙАНА, Кооперативна Республіка Гайана — держава на північно-східному узбережжі Південної Америки. Пл.— 215 тис. *км²*. Нас. 770 тис. чол. (1974), близько 51% — індійського, 31% — афр. походження. Столиця — м. Джорджтаун (бл. 200 тис. ж., 1973). Г.— республіка. Входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — президент. Законодавчу владу здійснюють національні збори. Політичні партії: Народний національний конгрес — виступає за заохочення діяльності в країні іноземного капіталу. Правляча. Засн. 1955. *Народна прогресивна партія* Гайани. Засн. 1950.

Територію відкрили іспанці в кінці 15 ст. До кінця 18 ст. Г.— колонія Нідерландів, з 1831 — Великобританії. 26.V 1966 проголошено не-

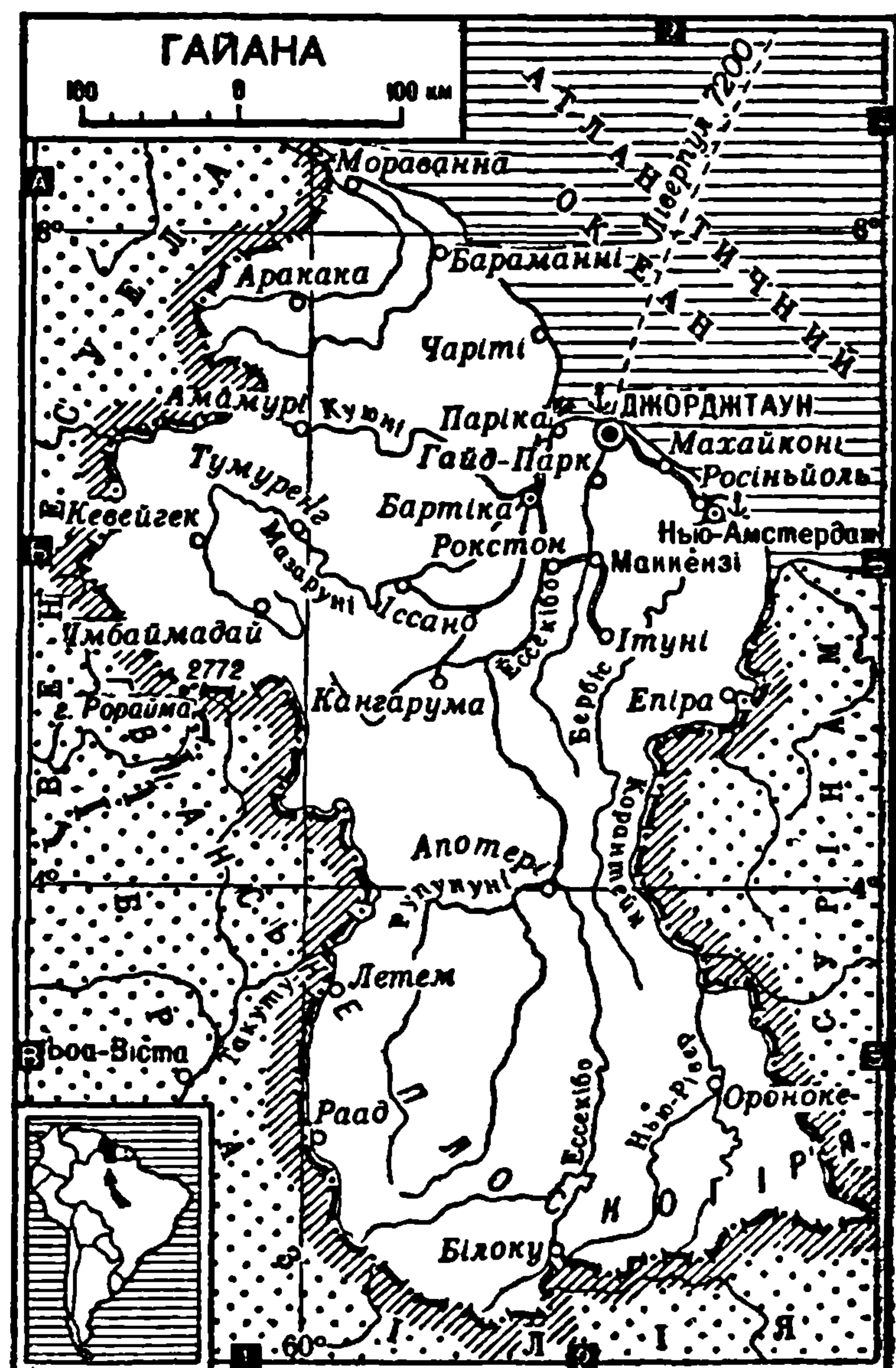

залежність Г. З 1966 Г.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР — в 1970. Між СРСР і Г. у березні 1973 підписано торг. угоду.

Гол. галузь г-ва — гірничодобувна пром-сть (1973 видобуто бокситів 3,6 млн. *т*). Вирощують цукр. тростину, рис, цитрусові. С. г. не забезпечує потреб країни. Залізниць — 258 *км*. Автомоб. шляхів з твердим покриттям—615 *км*. Порт—Джорджтаун. Грошова одиниця— гайанський долар.

ГА́МБІЯ, Республіка Гамбія — держава в Західній Африці, на узбережжі Атлантичного океану. Пл. 11,3 тис. *км*². Нас. 510 тис. чол. (1974): народи фульбе, малінке, волоф та ін. Адм. центр — м. Банджул (39 тис. ж., 1973). Г.— республіка в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви й уряду — президент, що обирається на 5 років. Законодавчий орган — палата представників. Основні політичні партії: Народна прогресивна партія — спирається на селян, інтелігенцію, частину буржуазії; виступає за екон. і соціальний прогрес, за зміцнення афр. єдності. Правляча. Засн. 1959. Об'єднана партія — користується підтримкою вождів племен, католицького духівництва, частини селян. Засн. 1952.

Колонізація європейцями почалася в 15—16 ст. У 1783 більшу частину Г. загарбала Великобританія. В 1965 проголошено незалежність Г. З 1965 Г.— член ООН. Тоді ж встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1970 Г. проголошена республікою. Г.— член *Організації африканської єдності*.

Бл. 90% населення зайнято в с. г. Основні с.-г. культури: арахіс (133 тис. *т*, 1973/74), олійна пальма, маніок, рис, просо, сорго. Заготівля цінних порід деревини. Рибальство. Невеликі кустарні підприємства по

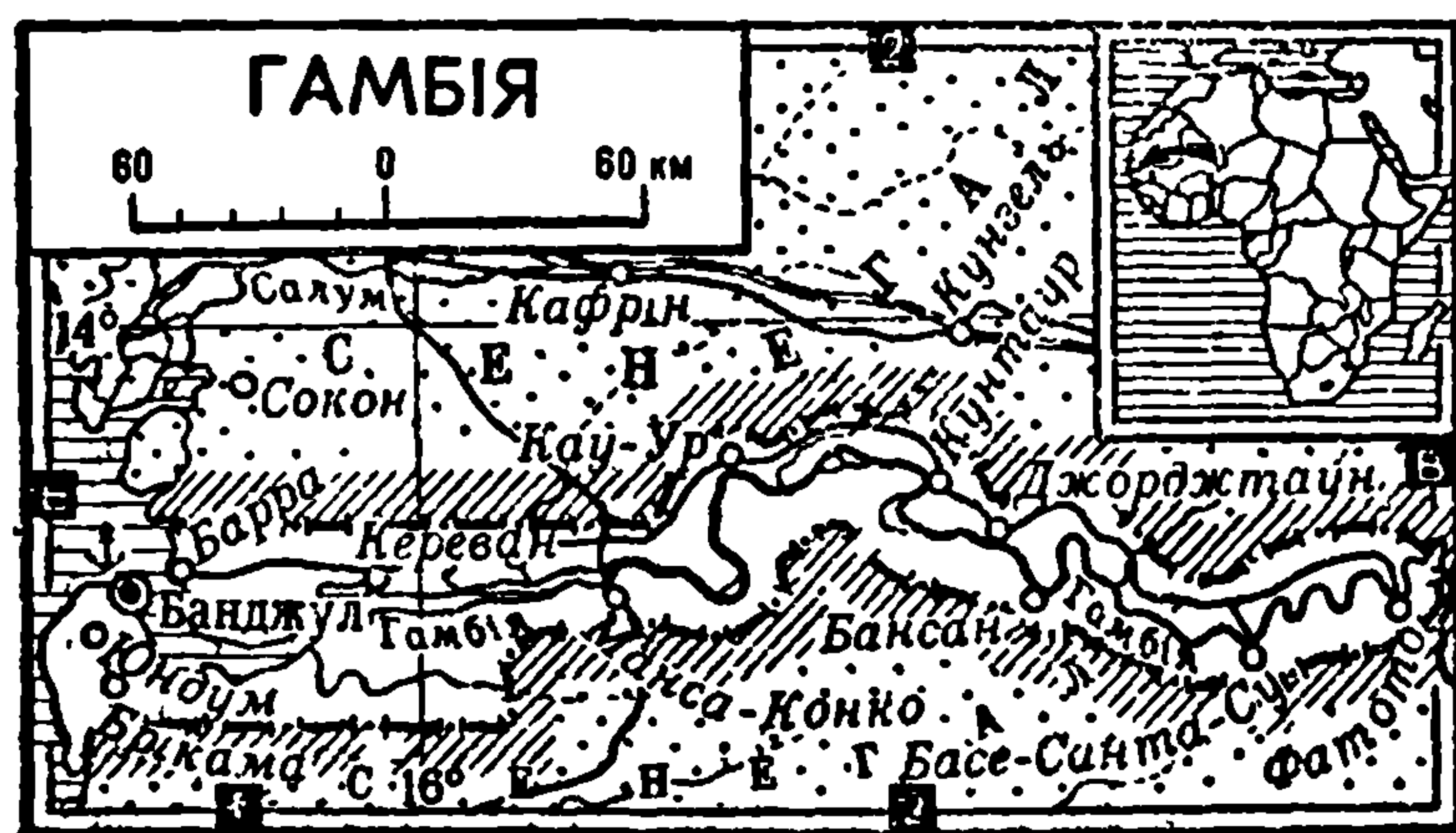

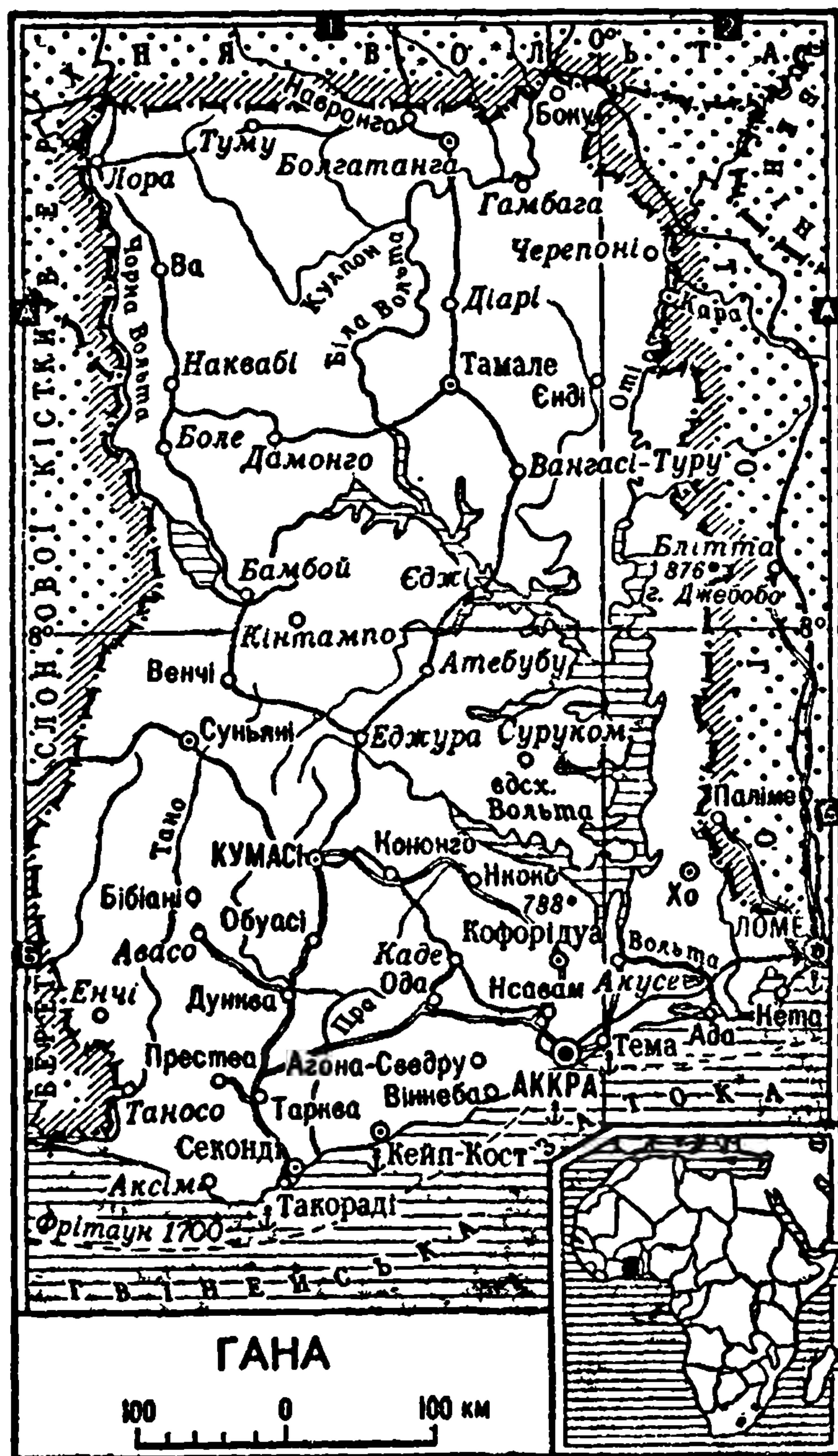

переробці с.-г. сировини. Є лісопильні з-ди, взуттєві і швейні фабрики, суднобудівні майстерні. Залізниць немає. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 600 *км*. Морський і річковий порт — Банджул. Грошова одиниця — даласі.

ГА́НА, Республіка Гана — держава в Західній Африці. Пл. 238,5 тис. *км*². Нас. близько 10 млн. чол. (1974): афр. народності акан, еве, мосі та ін. Столиця — м. Аккра (900 тис. ж., 1974). Г.— республіка в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1975 найвищий законодавчий орган держ. влади — Вища військова Рада (ВВР), що замінила Раду національного порятунку. Голова ВВР — глава д-ви. Політичні партії заборонено. Європейці почали загарбання земель країни з 15 ст. Англ. колонізатори заволоділи узбережжям Г., яке назвали Золотим Берегом, у 19 ст. З 1956 країна одержала статус домініону. В 1957 проголошено незалежність Золотого Берега. Нова країна дістала назву Гана. З 1957 Г.— член ООН. В 1958 встановлено диплома-

тичні відносини з СРСР. 1.VII 1960 Г. проголошено республікою. Між СРСР і Г. підписано в листопаді 1961 довгострокову торг. угоду, в липні 1970 — про культурне співробітництво. В 1966 було встановлено військ. диктатуру, що проводила антидемократичну політику. В 1972 патріотичні сили здійснили переворот. До влади прийшла Рада національного порятунку. Г.— член *Організації африканської єдності.*

Основа економіки — с. г. Гол. культура — какао. В 1973/74 збір бобів какао — бл. 340 тис. *т* (бл. 1/3 світової продукції). Вирощують також (гол. чином на експорт) каву, банани, цитрусові, тютюн, каучуконоси; для місцевих потреб — просо, сорго, кукурудзу, рис, маніок, арахіс. Важливе значення має гірничодобувна пром-сть. Видобуток (1972): золота — 23 *т*, алмазів — 2659 тис. каратів, марганцевої руди — 500 тис. *т*, бокситів — 341 тис. *т*. Є невеликі підприємства металург., нафтопереробної, хім., легкої, харч. пром-сті. Поширені кустарні промисли, зокрема ткацтво, гончарство, карбування. Залізниць — 1285 *км*, автомобільних шляхів з твердим покриттям — понад 14 тис. *км*. Гол. морські порти — Тема і Такораді. Грошова одиниця — седі; 1 седі = = 0,65 крб. (1976).

ГА́НГСТЕРИ (англ. gangsters, від gang — зграя) — поширена в США назва бандитів, організованих у зграї, які діють методами грабежу, вбивства, підкупу, застосовують *рекет*. Монополістичні об'єднання і реакційні бурж. політ. організації в США часто використовують Г. для боротьби проти прогресивних і демократичних орг-цій, проти робітників-страйкарів, для фізичного знищення політ. противників, для тиску на виборців.

ГАНДІ́ЗМ — суспільно-політичне і релігійно-філософське вчення, що виникло в Індії на поч. 20 ст. Назву здобув від імені його засновника М. К. Ганді — діяча нац.-визвольного руху. Основним у Г. є теорія і тактика ненасильницького опору колонізаторам, проповідь класового миру. Це об'єктивно відображало інтереси інд. нац. буржуазії, яка прагнула використати нар. маси в боротьбі проти англ. колонізаторів, але боялася розгортання революційного руху трудящих. Прогресивним у Г. є засудження кастової нерівності, ворожнечі між індуїстами і мусульманами, проповідь миру між народами. В галузі філософії Г. є релігійно-ідеалістичною концепцією, вихідним принципом якої є ототожнення бога з істиною. Досягнення істини пов'язується з моральним удосконаленням, *аскетизмом.* У період розгортання нац.-визвольної боротьби в Індії, коли в Г. переважала антиколоніальна спрямованість, він відіграв прогресивну роль. Після досягнення Індією незалежності (1947) серед послідовників Г. виникли серйозні розбіжності в питанні про шляхи й методи застосування Г. до проблеми соціального, екон. і політ. розвитку Індії.

ГАННІБА́ЛОВА КЛЯ́ТВА, А н н і б а л о в а к л я т в а — клятва в ненависті й непримиренності до чого-небудь або до кого-небудь, у прагненні боротися до кінця. Вислів походить від імені карфагенського полководця Ганнібала (Аннібала), який поклявся бути все життя ворогом Риму.

ГАРА́НТ (франц. garant) — особа, організація, держава, що дають *гарантію* і наглядають за її здійсненням; поручитель.

ГАРА́НТІЯ (франц. garantie) — забезпечення, запорука виконання зобов'язань, здійснення прав. Радянське право передбачає ряд Г., що є юрид. засобами: здійснення осн. прав і свобод громадян — Г. к о н с т и т у ц і й н і; виконання міжнар. зобов'язань — Г. м і ж н а р о д н і; поруки за доброякісність проданої речі або виконаної роботи — Г. ц и в і л ь н о - п р а в о в і; забезпечення учасникам кримінального й цивільного процесу охорони їхніх прав і законних інтересів — Г. п р о ц е с у а л ь н і.

ГАТТ — див. *Генеральна угода про тарифи і торгівлю.*

ГВАДЕЛУ́ПА — володіння Франції на острові в Карибському морі, в групі Малих Антільських островів. Пл. (з прилеглими островами) 1,8 тис. *км*². Нас. понад 350 тис. чол. (1974) — мулати, негри. Адм. центр — м. Бас-Тер (15,8 тис. ж., 1972). Глава виконавчої влади — префект, якого призначає франц. уряд. Є виборна генеральна рада, права якої досить обмежені. В 1958 оформилася як самостійна партія *Гваделупська комуністична партія* (ГКП).

Острів відкрив X. Колумб 1493. З 1674 Г.— колонія Франції. В 1946 дістала статус «заморського департаменту». Демократичні сили Г., очолювані Гваделупською компартією, ведуть боротьбу за надання країні повної незалежності. Осн. с.-г. культура — цукр. тростина (бл. 2/3 плантацій належить франц. монополіям). Вирощують також банани, каву, какао, ваніль і цитрусові. Виробництво цукру та рому. Автомобільних шляхів — бл. 2000 *км*. Гол. торг. центр і порт — Пуент-а-Пітр. Грошова одиниця — французький франк.

ГВАДЕЛУ́ПСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ГКП) — створена 29—30.III 1958 на базі федерації Французької комуністичної партії, що існувала на Гваделупі з 1944. II з'їзд ГКП (1960) визначив, що основним завданням партії є боротьба за визволення Гваделупи від усіх форм колоніалізму, за політ. свободу народу. Головні зусилля ГКП спрямовані на досягнення автономії країни в рамках Франц. Співтовариства як першого етапу на шляху до повної незалежності. V з'їзд ГКП (листопад 1972) підтвердив цю лінію і закликав комуністів зміцнювати ряди партії, боротися за єдність усіх антиколоніальних сил. Комуністи очолюють місцеві органи в ряді комун країни, дев'ять членів ГКП є депутатами Генеральної ради. ГКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація ГКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність 1500 чол. (1975). Генеральний секретар ГКП — Гі Данент. Центр. друкований орган — газета «Етенсель» («Іскра»).

ГВАТЕМА́ЛА, Республіка Гватемала — держава в Центральній Америці. Пл. 108,8 тис. *км²*. Нас. 5,86 млн. чол. (1974), гол. чин. індіанці (понад 50%), креоли. Столиця — м. Гватемала (820 тис. ж., 1974). Г.— формально республіка, фактично існує режим реакційної диктатури. Глава д-ви й уряду — президент, що обирається на 4 роки. Законодавчу владу здійснює однопалатний національний конгрес. Політичні партії. Праві правлячі бурж. партії: Конституційно-демократична партія (засн. 1964) і Рух національного визволення (засн. 1959). *Гватемальська партія праці* засн. 1949; з 1954 — в підпіллі. В 1522—24 тер. Г. загарбали ісп. колонізатори. В 1821 Г. була проголошена незалежною республікою. В роки 2-ї світової війни Г. оголосила (1941) війну Німеччині, Японії й Італії. В 1944 в Г. відбулася антиімперіалістична, антифеодальна революція. В 1944—54 в країні здійснено прогресивні соціально-екон. перетворення. З 1945 Г.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1945. У 1954 США, спираючись на сили гватемальської реакції, організували збройну інтервенцію проти Г. До влади прийшов контрреволюційний уряд, який встановив режим терору і репресій.

Г.— відстала аграрна країна, залежна від капіталу США. Основа економіки — вирощування на експорт с.-г. культур. Збір (тис. *т*, 1973): кави — 137, бавовни — 103, кукурудзи — 760. Поголів'я (тис., 1973): вел. рог. худоби — 1990, свиней — 898, овець — 533. Вироблено бл. 800 млн. *квт год* електроенергії (1973). Незначний видобуток поліметалевих руд, срібла. Є невеликі підприємства харч., текст., шкіряної, деревообробної, будівельних матеріалів пром-сті. Великої шкоди економіці Г. завдав землетрус 4.II 1976. Загальне число потерпілих сягає 1,2 млн чол. Заліз-

ниць — бл. 1,6 тис. *км*. Шосейних шляхів з твердим покриттям — 2,5 тис. *км*. Порти — Пуерто-Барріос і Сан-Хосе. Грошова одиниця кетсаль.

ГВАТЕМА́ЛЬСЬКА ПА́РТІЯ ПРА́ЦІ (ГПП) — заснована 28.IX 1949. До 1952 мала назву Комуністична партія Гватемали. Спадкоємиця Комуністичної партії Гватемали, що існувала 1922—32. На II з'їзді (1952) прийнято програму і статут ГПП. У 1954, після реакційного перевороту, партія оголошена поза законом і діє в підпіллі. III з'їзд ГПП (1960) накреслив програму боротьби проти диктаторського режиму, за створення революційно-демократичного уряду. IV національна конференція (1968) підтвердила лінію партії на досягнення єдності з усіма революційними орг-ціями країни, що борються з профашистською хунтою. IV з'їзд ГПП (грудень 1969) прийняв новий статут і схвалив нову програму партії, яка визначає гватемальську революцію на її сучас. етапі як аграрну, антиімперіалістичну, народну, в перспективі націлену на соціалізм.
Комуністи діють в умовах терору і переслідувань. У 1974 вбито генерального секретаря партії — У. Альварадо. ГПП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ГПП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК ГПП — М. Родрігес. Центр. друкований орган партії — підпільна газета «Вердад» («Правда»).

ГВІА́НА британська — колишня колонія Великобританії в Південній Америці, з 1966 — держава *Гайана*.

ГВІА́НА нідерландська — колишня колонія Нідерландів у Південній Америці. З 1975 — незалежна д-ва *Сурінам*.

ГВІА́НА французька — володіння Франції на північному сході Південної Америки. Пл. 91 тис. *км²*. Нас. 60 тис. чол. (1974) — негри, мулати. Управляє префект, якого призначає франц. уряд. Є виборна генеральна рада. Адм. центр — м. Кайєнна (30 тис. ж., 1974). Політичні партії: Гвіанська Соціалістична партія (засн. 1956). Союз гвіанського народу (засн. 1958) — виступають за надання країні автономії.

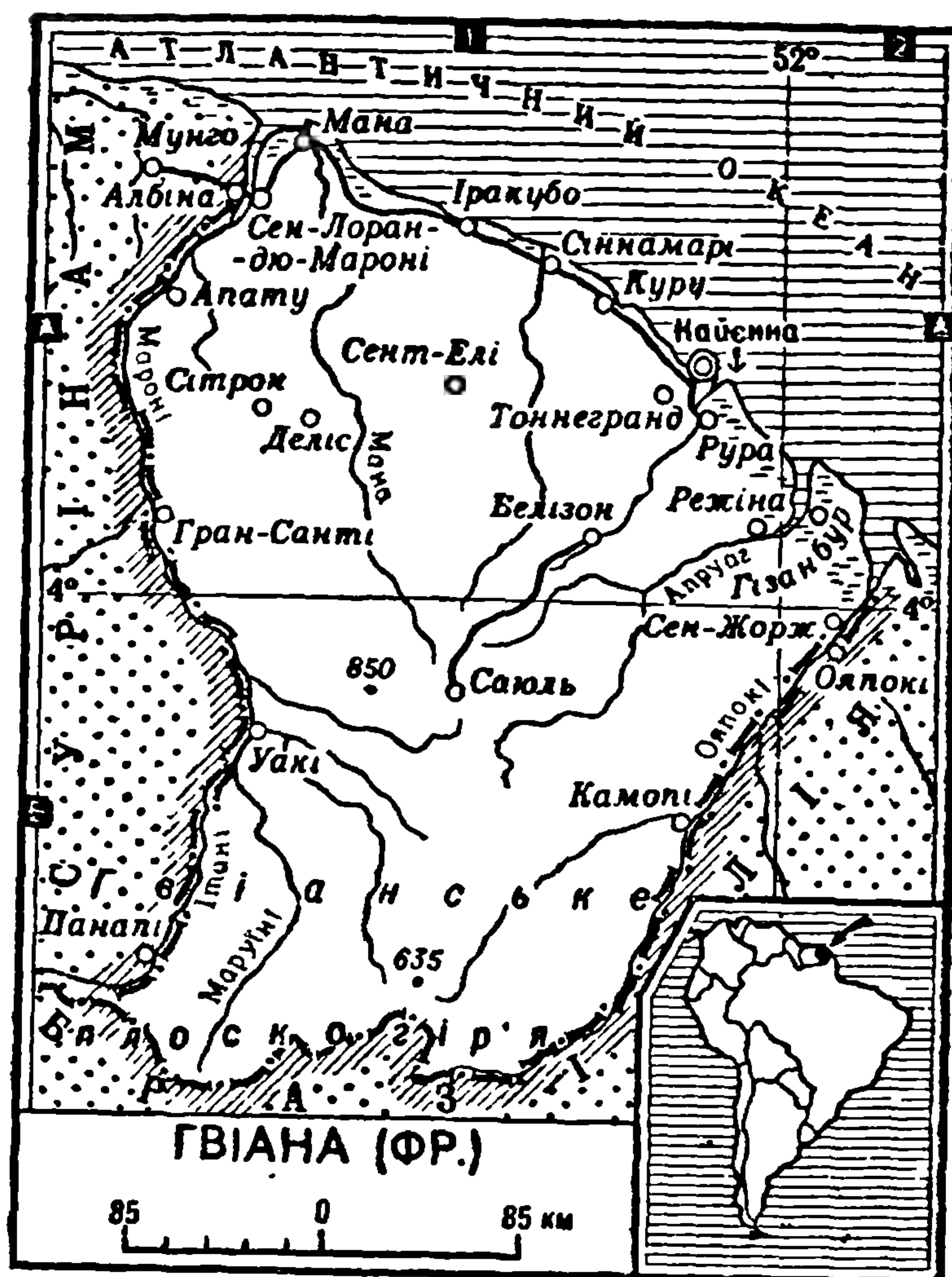

Європ. колонізатори з'явилися на цій території в кінці 16 ст. З початку 19 ст. — франц. колонія. З 1946 — «заморський департамент» Франції. Важливий центр здійснення франц. космічних програм. Гол. галузі економіки — видобування золота та лісорозробки. Вирощують цукр. тростину, маніок, рис, банани, кукурудзу та ін. Видобувають також танталіт. Залізниць немає, автомобільних шляхів — 738 *км*. Гол. порт — Кайєнна. Грошова одиниця — французький франк.

ГВІНЕ́Я, Гвінейська Республіка — держава в Західній Африці. Пл. 245,8 тис. *км²*. Нас.

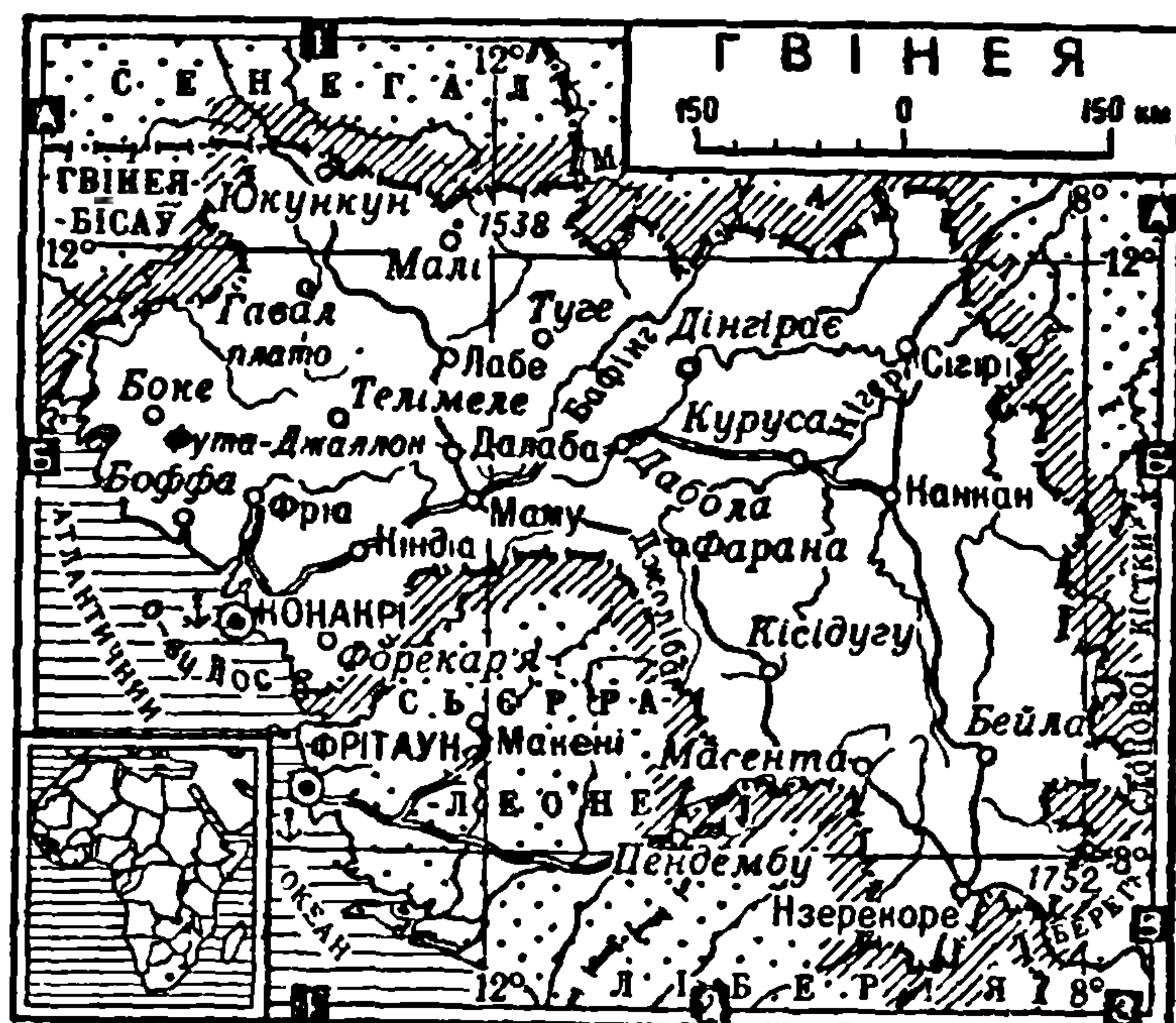

5143 тис. чол. (1975). В країні понад 20 народностей та етнічних груп, найчисленніші: фульбе, мандинго, малінке, сусу. Столиця — м. Конакрі (бл. 388 тис. ж., 1974). Г.— республіка. Глава д-ви — президент, що обирається на 7 років. Найвищий законодавчий орган — однопалатні законодавчі збори. Єдина політ. партія в країні — *Демократична партія Гвінеї*. Засн. 1947.

За середніх віків територія Г. входила до складу д-в Гани і Малі. В 15 ст. на гвінейське узбережжя проникли португ., англ., франц., датські работорговці і вивезли звідси тисячі рабів. У кінці 18 ст. на тер. країни утворилася феодальна д-ва (імамат). У кінці 19 ст. Г. загарбали франц. колонізатори. В 1904—58 вона входила до складу Французької Зх. Африки. З 1958 проголошена незалежною республікою. В країні здійснено прогресивні соціально-екон. перетворення (націоналізовано банки і ряд пром. підприємств, розвивається с.-г. кооперація). Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1958. З 1958 Г.— член ООН. Уряд Г. проводить політику позитивного нейтралітету, виступає за єдність афр. держав, проти *неоколоніалізму*. Г.— член *Організації африканської єдності*. Між СРСР і Г. у листоп. 1973 підписано угоду про економічне і технічне співробітництво.

Г.— аграрна країна з відносно розвинутою гірничо-добувною пром-стю. Видобування бокситів (2,6 млн. *т*, 1972), заліз. руди, алмазів, золота. Основа с. г.— землеробство. Вирощують рис (300—400 тис. *т* на рік), просо, кукурудзу, маніок. Експортні культури: банани (30—40 тис. *т* на рік), ананаси (20—28 тис. *т*), кава тощо. Скотарство розвинуте переважно на плато та нагір'ях. Обробна пром-сть представлена невеликими рисоочисними, олійницькими, консервними підприємствами. Велике значення для розвитку економіки Г. має допомога СРСР та інших соціалістичних д-в (споруджено ряд пром. підприємств, створено ферми, побудовано Політехнічний ін-т). Залізниці: Конакрі—Канкан, Конакрі—Фріа (понад 800 *км*). Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 1,5 тис. *км*. Морський порт — Конакрі. Грошова одиниця — силі; 100 силі =3,65 крб. (1976).

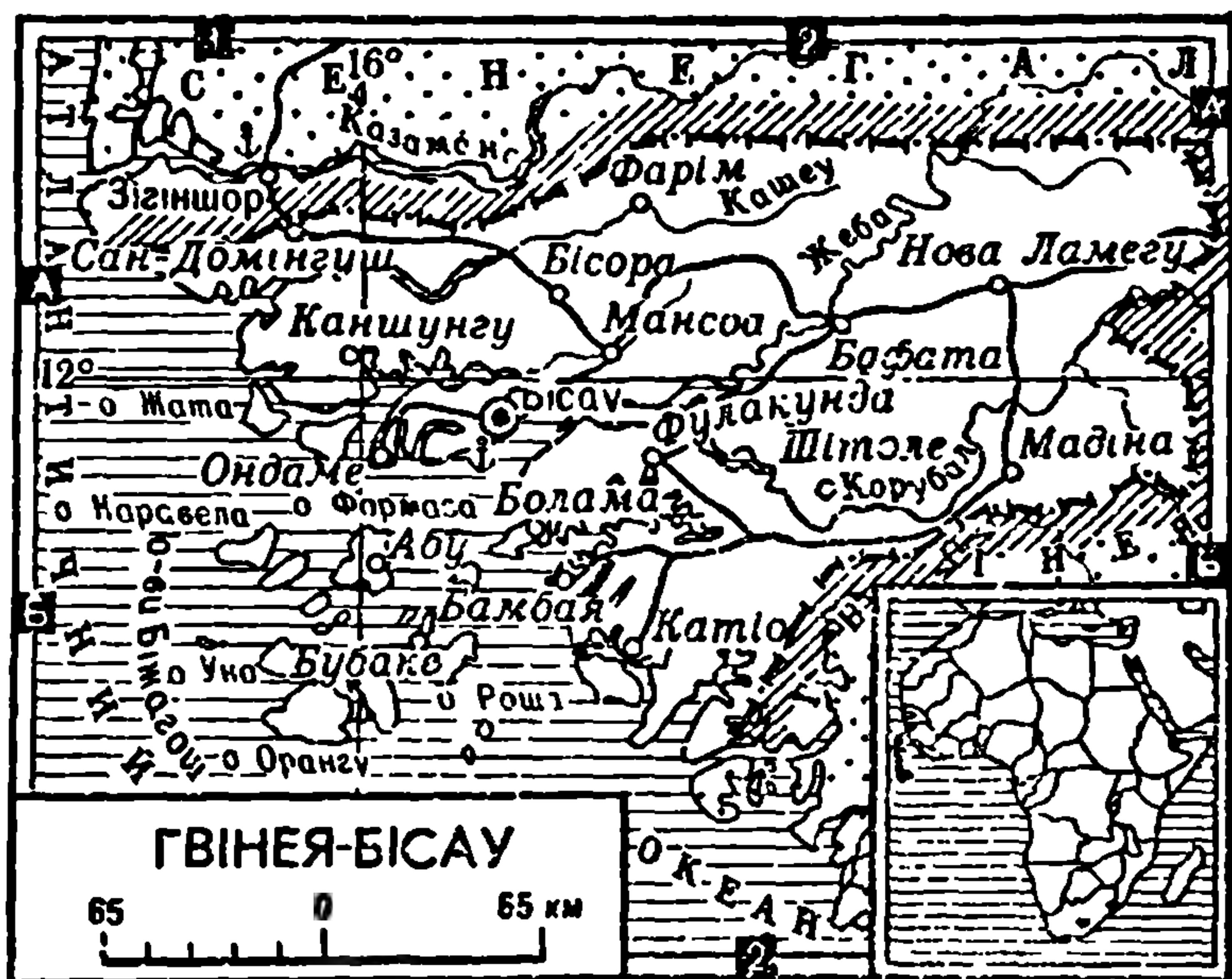

ГВІНЕ́Я-БІСА́У, Республіка Гвінея-Бісау — країна в Західній Африці. Пл. 36,1 тис. *км*². Нас. понад 520 тис. чол. (1974), переважна більшість — народності баланте, фульбе, манджак та ін. Столиця — м. Бісау (26 тис. ж., 1974). Г.-Б. — республіка. Законодавчий орган — національні народні збори, що обираються на 3 роки. Найвищий держ. орган — державна рада. Єдина політ. партія в країні — *Африканська партія незалежності Гвінеї і Островів Зеленого Мису*. Засн. 1956. З 16 ст. Г.-Б. — колонія Португалії. Статус «заморської провінції» Г.-Б. дістала в 1951. Народ країни вів збройну боротьбу проти португ. колонізаторів. 24.IX 1973 національна народна асамблея, депутати якої були обрані на визволеній території, проголосила незалежність Г.-Б. 10.IX 1974 демократичний уряд Португалії визнав незалежність Г.-Б. В 1974 встановлено дипломатичні відносини з СРСР.

З 1974 Г.-Б.— член ООН; входить до *Організації африканської єдності*. Уряд Г.-Б. проводить курс на зміцнення незалежності країни, здійснює прогресивні соціально-екон. перетворення. Г.-Б.— одна з найвідсталіших в екон. відношенні країн Африки. Землеробство. Гол. культури: рис, арахіс, олійна пальма та ін. Невеликі олійницькі, рисоочисні, лісопильні, миловарні та цегельні підприємства. Залізниць немає. Автошляхів — 3,4 тис. *км*. Порти — Бісау та Болама Грошова одиниця — ескудо.

ГЕГЕМО́Н (грец. ἡγεμών) — керівник, вождь. Див. *Гегемонія*.

ГЕГЕМОНІ́ЗМ — прагнення політичних угруповань, держав, партій до встановлення силою свого

диктату, нав'язування іншим партіям, державам, народам своєї політики. Г. притаманний експлуататорському суспільству. Він є характерною рисою *маоїзму,* який силкується нав'язати своє лідерство нац.-визвольному рухові, перетворити азіатський континент на зону свого впливу. Авантюристичний курс маоїзму є свідченням його повного розриву з принципами пролетарського *інтернаціоналізму,* змикання з імперіалізмом у боротьбі проти країн соціалістичної співдружності і всіх миролюбних сил.

ГЕГЕМÓНІЯ (грец. ἡγεμονία — провід, керівництво) — пануюча, провідна роль якогось класу або держави щодо інших класів, держав.

ГЕГЕМÓНІЯ ПРОЛЕТАРІÁТУ — керівна роль пролетаріату в союзі класів, соціальних верств і груп, об'єднаних спільними інтересами в демократичній і соціалістичній революціях, у національно-визвольному русі, в побудові соціалізму і комунізму. Г. п. забезпечує перемогу бурж.-демократичної революції і є необхідною передумовою її переростання в революцію соціалістичну, а демократична диктатура пролетаріату і селянства готує грунт для соціалістичної *диктатури пролетаріату,* яка є найвищою формою Г. п. Осн. умовами Г. п. є *союз робітничого класу і селянства,* усунення буржуазії від керівництва масами, наявність у пролетаріату масової революційної марксистсько-ленінської партії. Закономірність Г. п. відкрили К. Маркс і Ф. Енгельс. У нових істор. умовах В. І. Ленін на основі цього відкриття створив струнку й цілісну теорію, істинність якої підтвердив досвід трьох революцій у Росії й перемога нар.-демократичних революцій у багатьох країнах Європи й Азії. На сучас. етапі робітничий клас веде визвольну боротьбу в країнах, що перебувають на різних ступенях розвитку. В розвинутих капіталістичних країнах він на чолі з комуністичними й робітничими партіями прагне створити широкий фронт демократичних сил у боротьбі проти імперіалізму, за демократію і соціалізм. У країнах Пд. Азії, Латинської Америки і Африки робітничий клас ставить за мету створити єдиний антиімперіалістичний і антифеодальний фронт у боротьбі проти *неоколоніалізму,* за створення незалежних д-в. З перемогою соціалістичної революції робітничий клас, як найорганізованіша і найпередовіша сила, здійснює держ. керівництво суспільством у період побудови соціалізму і комунізму.

ГЕКАТÓМБА (грец. ἑκατόμβη, від ἑκατόν — сто і βοῦς — бик) — 1) У давніх греків жертвоприношення, що складалося з 100 биків; пізніше — всяке значне жертвоприношення. 2) П е р е н о с н о — величезні жертви війни, терору, епідемії і т. д.

ГЕНЕРÁЛ-ГУБЕРНÁТОР — 1) У колишніх британських *домініонах* — представник англійського короля (королеви), який (яка) вважається там главою держави. 2) В царській Росії — вища службова особа, що очолювала генерал-губернаторство (адм.-тер. одиницю, яка охоплювала територію однієї або кількох губерній).

ГЕНЕРÁЛЬНА АСАМБЛÉЯ ООН — один з головних органів *Організації Об'єднаних Націй* (ООН), що складається з представників усіх держав — членів ООН. Г. А. може розглядати будь-які питання в межах Статуту ООН. Чергові сесії Г. А. ООН скликаються раз на рік, спец. або надзвичайні — на вимогу *Ради Безпеки ООН* або більшості членів ООН. Генеральна Асамблея має 7 головних комітетів, у яких представлені всі члени ООН: комітет з політичних питань і з питань безпеки (включаючи проблеми роззброєння), комітет з економіч. та фінансових питань та ін. Резолюції Г. А. ООН у важливих питаннях приймаються більшістю в 2/3 її членів, що брали участь у голосуванні; резолюції в інших питаннях приймаються простою більшістю. На XXV з'їзді КПРС відзначалося, що з ініціативи СРСР Г. А. ООН в останні роки прийняла ряд важливих резолюцій у питаннях стримування гонки озброєнь і заборони розробки та виробництва нових видів зброї масового винищення.

ГЕНЕРÁЛЬНА ДЕКЛАРÁЦІЯ ПРО ОСНÓВИ ЄВРОПÉЙСЬКОЇ БЕЗПÉКИ І ПРИНЦИПИ ВІДНÓСИН МІЖ ДЕРЖÁВАМИ В ЄВРÓПІ — документ Радянського уряду, внесений 1973 на обговорення загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва в Хельсінкі. В цьому документі містяться основоположні начала —

10 принципів, на базі яких країни соціалістичної співдружності запропонували розвивати відносини між д-вами протилежних систем в інтересах зміцнення миру і безпеки в Європі й усьому світі. Найважливіші принципи, проголошені в документі: суверенна рівність, непорушність кордонів, територіальна цілісність д-в, незастосування сили або погрози силою, мирне врегулювання суперечностей, невтручання у внутрішні справи, рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею, співробітництво між д-вами, добросовісне виконання обов'язків по міжнар. праву, поважання прав людини і осн. свобод. Одночасно в декларації підкреслено, що корінним питанням гарантування миру і безпеки в Європі та в усьому світі є питання про закріплення принципу непорушності кордонів. Крім радянського проекту Генеральної декларації, ряд конструктивних пропозицій внесли інші соціалістичні країни Європи: НДР і УНР — спільний проект документа про розвиток співробітництва в галузі економіки, торгівлі, науки і техніки, а також у галузі захисту навколишнього середовища; ПНР і НРБ — проект резолюції про розвиток культурного співробітництва, контактів і обміну інформацією; ЧССР — проект рішення про створення Консультативного комітету з питань безпеки і співробітництва в Європі. Положення радянської декларації та пропозиції інших соціалістичних країн значною мірою лягли в основу *Заключного акта,* підписаного на *Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі.*

ГЕНЕРА́ЛЬНА УГО́ДА ПРО ТАРИ́ФИ І ТОРГІ́ВЛЮ (ГАТТ) — багатостороння міжурядова угода про режим торгівлі і торговельної політики, підписана 23 країнами в Женеві в жовтні 1947. Діє з 1948. На кінець 1974 її учасниками були 100 країн (у т. ч. соціалістичні д-ви: Куба, Польща, Чехословаччина і Югославія). СРСР не бере участі в ГАТТ. Угода формально передбачає надання її учасниками один одному режиму найбільшого сприяння і взаємних знижок у митних тарифах на імпорт. Секретаріат ГАТТ перебуває в Женеві (Швейцарія).

ГЕНЕРА́ЛЬНИЙ СЕКРЕТА́Р — 1) Генеральний секретар ЦК КПРС обирається ЦК КПРС. У ЦК КПРС посада Г. с. існувала протягом 1922—53. XXIII з'їзд КПРС (1966) відновив посаду Г. с. Генеральний секретар ЦК КПРС — Брежнєв Л. І. (з 1966). Посади Г. с. існують також у ряді комуністичних партій (Іспанії, Чехословаччини, Франції та ін.).
2) Головна адміністративна службова особа в деяких міжнар. орг-ціях та відомствах (напр., Генеральний секретар ООН).

ГЕНОЦИ́Д (від грец. γένος — рід і лат. caedo — вбиваю) — дії, що мають на меті знищити цілком або частково яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу; один з найтяжчих злочинів проти людства. Г. органічно пов'язаний з фашизмом, *апартеїдом,* з расистськими теоріями. В сучасних умовах Г. застосовують ізраїльські правлячі кола щодо арабського населення окупованих територій. Політика Г. є держ. політикою в Південно-Африканській Республіці і Родезії щодо корінного населення цих країн. Відповідальність за Г. встановлено статутами міжнар. військових трибуналів і *Конвенцією про запобігання злочинові геноциду та покарання за нього.*

ГЕОГРАФІ́ЧНЕ СЕРЕДО́ВИЩЕ — природні умови, в яких існує і розвивається людське суспільство; сукупність предметів і явищ природи, які на даному етапі розвитку продуктивних сил включено в сферу діяльності людини. Одна з матеріальних умов життя суспільства. Відіграє важливу роль, прискорюючи або уповільнюючи розвиток суспільства. Але Г. с. не є визначальним фактором суспільного прогресу, тому що сам вплив Г. с. залежить від рівня розвитку матеріального *виробництва,* насамперед продуктивних сил. З розвитком продуктивних сил зменшується безпосередня залежність суспільства від середовища як природного джерела життя, але зростає роль природних ресурсів як засобів праці (корисні копалини, енергетичні ресурси тощо). Неспроможними є бурж. концепції географічного напряму в соціології, які вважають, що Г. с. належить вирішальна роль у розвитку суспільства, і концепції географічного нігілізму, що повністю заперечують роль Г. с. Суспільство, на розвиток якого впливає Г. с.,

в свою чергу, діє на нього, перетворюючи та змінюючи його. Масштаби цих змін визначаються суспільним ладом. В СРСР охорона природи, відтворення природних ресурсів становлять важливу частину програми розвитку соціалістичної економіки. Верховні Ради всіх союзних республік прийняли закони про охорону природи. В УРСР цей закон видано 1960. Сучасні комплексні заходи щодо охорони природи в нашій країні здійснюються відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів», прийнятої 1972. Проблемі Г. с. велику увагу приділено в документах XXV з'їзду КПРС. В соціалістичному суспільстві здійснюється планове, раціональне використання природних ресурсів. Капіталістичному суспільству притаманне хижацьке використання природних ресурсів, що негативно відбивається на Г. с. Причини *енергетичної кризи*, яка охопила капіталістичний світ, криються не стільки в природних, скільки в соціальних факторах. Збереження природних ресурсів, зокрема боротьба проти забруднення Світового океану, атмосфери тощо є тепер проблемою глобального масштабу. СРСР та інші соціалістичні країни виступили ініціаторами ряду міжнародних угод, пов'язаних з цією проблемою (див. зокрема *Декларація правових принципів, що регулюють діяльність держав по дослідженню і використанню космічного простору, Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою*). За пропозицією СРСР XXIX сесія ООН (1974) прийняла резолюцію про заборону впливу на природне середовище й клімат з воєнними та іншими цілями, що несумісні з інтересами забезпечення міжнародної безпеки, добробуту й здоров'я людей. Одним із завдань *Програми миру*, розробленої XXIV з'їздом КПРС і далі розвинутої XXV з'їздом КПРС, є поглиблення міжнар. співробітництва з метою збереження природних ресурсів. Боротьбу за виконання цієї програми веде все прогресивне людство.

ГЕОПОЛІ́ТИКА (від грец. γῆ — земля і *політика*) — буржуазна політична доктрина, яка намагається обгрунтувати загарбницьку політику імперіалістичних держав не їхньою соціально-економічною природою, а *географічним середовищем*. Г. широко використовує аргументацію *мальтузіанства* й *соціального дарвінізму*. Виникла напередодні 1-ї світової війни. Особливо поширилася у нацистській Німеччині (де, поряд з *расизмом*, стала провідною доктриною *фашизму*) і в імперіалістичній Японії. Нім. геополітики твердили, ніби фашистська імперіалістична д-ва є біологічним організмом, якому через невдале географічне положення не вистачає життєвого простору для розвитку. Цим вони виправдовували загарбання фашистською Німеччиною нових територій, зокрема слов. країн. Після 2-ї світової війни Г. відроджується мілітаристськими колами ряду капіталістичних країн. Сучас. теоретики Г. намагаються звести протилежність між капіталізмом і соціалізмом до суто географічних протилежностей між Заходом і Сходом, «морським» і «континентальним» типами цивілізації. В т. з. «глобальному підході» до політ. географії концепція Г. відображає претензії імперіалізму на світове панування.

ГЕРБ ДЕРЖА́ВНИЙ (польс. herb, від нім. Erbe — спадщина) — офіційна емблема держави, зображувана на державних прапорах, грошових знаках, печатках, деяких офіційних документах тощо. Опис і зображення Г. д. встановлюють конституції і спец. закони. Г. д. СРСР складається з серпа і молота на земній кулі, зображеній у променях сонця і обрамленій колоссям, з написом мовами союзних республік: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Наверху герба міститься п'ятикутна зірка. Свій Г. д. має кожна радянська союзна республіка. Г. д. УРСР складається з золотих серпа і молота, зображених на червоному щиті, освітлених променями сонця і обрамлених колоссям пшениці, з написами на червоній стрічці: внизу вінка «Українська РСР», на правому витку «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» і на лівому — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Наверху герба — п'ятикутна зірка.

ГЕРОСТРА́ТОВА СЛА́ВА — ганебна, сумна слава. Назва походить від грека Герострата, який, прагнучи увічнити своє ім'я, 356 до н. е. підпалив видатну споруду античної

архітектури — храм Артеміди (Діани) в Ефесі.

ГЕСТА́ПО (нім. Gestapo, скорочення від Geheime Staatspolizei) — таємна державна поліція в гітлерівській Німеччині 1933—45. Г. здійснювало масовий терор і погромно-каральні операції в Німеччині й окупованих нею країнах Європи. Міжнар. військ. трибунал у Нюрнберзі 1946 визнав Г. злочинною організацією.

ГЕ́ТТО (італ. ghetto) — частина території в багатьох середньовічних містах, відведена для примусового поселення певної групи населення за расовою, нац., професійною або релігійною ознакою. В період 2-ї світової війни 1939—45 в ряді міст Сх. Європи, окупованих фашистською Німеччиною, нацисти створювали єврейські Г., що стали таборами смерті. Термін «Г.» іноді вживається для визначення району міста капіталістичних д-в, де живуть дискриміновані нац. меншості (напр., негритянські й пуерторіканські квартали в Нью-Йорку).

ГІБРАЛТА́Р — володіння та військово-морська і військово-повітряна база Великобританії на півдні Піренейського півострова, на березі Гібралтарської протоки. Пл. 6,5 *км*². Нас. понад 30 тис. чол. (1974). Має велике стратегічне значення як база на шляхах з Атлантики до Середземномор'я. Управляє Г. губернатор, призначуваний королевою Великобританії. Він очолює раду Гібралтара (складається з 4 призначуваних губернатором і 5 обираних за його згодою членів). Є палата зборів (з призначуваних і обираних депутатів). На початку 18 ст. Г. загарбала Великобританія. Між Великобританією та Іспанією ведуться переговори про дальшу долю Г. Іспанія вимагає передачі його під свій суверенітет.

ГІЛБЕРТА І Е́ЛЛІС ОСТРОВИ́ — володіння Великобританії на островах на заході Тихого океану. Пл. 886 *км*². Нас. 60 тис. чол. (1974), гол. чином мікронезійці. Адм. центр — м. Тарава (10,6 тис. ж., 1968). Г. і Е. о. управляє губернатор, якого призначає королева Великобританії. Під його контролем діють виконавча і законодавча ради. Г. і Е. о. відкриті в кінці 18 ст. З 1892 — протекторат, з 1915 — колонія Великобританії. Основа економіки — тропічне землеробство. Вирощують кокосову пальму, овочі, фрукти. Розвинуте рибальство. Видобування фосфоритів. Грошова одиниця — австралійський долар.

ГІМН ДЕРЖА́ВНИЙ (грец. ὕμνος) — офіційна урочиста пісня, що поряд з *гербом державним* і *прапором державним* є офіційним символом держави. В СРСР є гімн Радянського Союзу і гімни союзних республік.

ГЛАВА́ ДЕРЖА́ВИ — особа або орган, що здійснює верховне керівництво внутрішніми й зовнішніми справами держави. В СРСР функції Г. д. виконує *Президія Верховної Ради СРСР*, у союзних республіках — Президії відповідних Верховних Рад, зокрема в УРСР — *Президія Верховної Ради Української РСР*.

ГЛАВА́ У́РЯДУ — особа, що очолює уряд. В СРСР, союзних та автономних республіках Г. у. є голови Рад Міністрів Союзу та республік. У капіталістичних країнах Г. у. здебільшого має назву прем'єр-міністра; в т. з. президентських республіках (напр., у США, деяких країнах Лат. Америки) Г. у. є *президент*.

ГЛОБА́ЛЬНА ВІЙНА́ (франц. global — загальний, всесвітній) — агресивна, авантюристична доктрина винищувальної світової війни за встановлення світового панування, що її дотримуються найреакційніші кола американського імперіалізму. Доктрина Г. в. спрямована насамперед проти СРСР та інших соціалістичних країн.

ГОЛЛА́НДІЯ — неофіційна назва *Нідерландів*.

ГОЛОВА́ ПА́РТІЇ — виборна керівна посада в деяких партіях, у т. ч. в ряді комуністичних (напр., у комуністичних партіях Данії, Бельгії, Норвегії, Шрі Ланки) та робітничих партій.

ГОЛОВНЕ́ ПОЛІТИ́ЧНЕ УПРАВЛІ́ННЯ РАДЯ́НСЬКОЇ А́РМІЇ І ВІЙСЬКО́ВО-МОРСЬКО́ГО ФЛО́ТУ — керівний орган у Збройних Силах СРСР, який працює на правах відділу ЦК КПРС і здійснює керівництво партійно-політичною роботою в армії і флоті. Див. також *Політичні органи Радянської Армії і Військово-Морського Флоту*.

«ГО́ЛОС АМЕ́РИКИ» («Voice of America») — радіостанція, яка входить до складу Інформаційного

агентства США (див. *ЮСІА*). Засн. 1942. Бере участь в амер. пропаганді на зарубіжні країни. «Г. А.» веде передачі 36 мовами через радіостанції, що містяться в різних частинах земної кулі. Радіопрограми «Г. А.», зокрема ті з них, що розраховані на соціалістичні країни, часто суперечать принципам, погодженим на *Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі.*

ГОЛОСУВА́ННЯ — подача голосів під час виборів до органів державної влади чи інших виборних органів; спосіб виявлення волі правомочних учасників зборів, засідань тощо при розв'язанні тих чи інших питань. Г. є відкрите або таємне. Див. також *Балотування.*

ГОМІНДА́Н (кит., букв.— національна партія) — заснований 1912 Сун Ят-сеном шляхом злиття революційної організації «Тунминхой» з іншими політичними ліберально-буржуазними угрупованнями Китаю як антифеодальна й антиімперіалістична партія. В 1924—27 Г. у союзі з КПК проводив антиімперіалістичну і нац.-визвольну боротьбу. Після реакційного перевороту 1927, вчиненого правими гомінданівцями на чолі з Чан Кай-ші, Г. розірвав з КПК і захопив владу в Китаї. З того часу Г. перетворився на контрреволюційну партію поміщиків і великої буржуазії, зв'язаної з іноземними капіталістами. В 1949 диктатура Г. була скинута нар. революцією. Рештки гомінданівців втекли на о. Тайвань і створили тайванський гоміндан.

ГОНДУРА́С, Республіка Гондурас — держава в Центральній Америці. Пл. 112,1 тис. *км²*. Нас. 2,98 млн. чол. (1975), гол. чин. іспано-індіанські метиси та індіанці. Столиця — м. Тегусігальпа (275 тис. ж., 1975). Г.— республіка. Глава д-ви й уряду — тимчасовий президент, якого призначила вища рада збройних сил, що здійснює владу в країні. Політичні партії. Національна партія — виражає інтереси фін. буржуазії, поміщиків і католицького духівництва. Засн. у 19 ст. Ліберальна партія Гондурасу — виражає інтереси дрібної і середньої буржуазії. Оформилася 1891. *Комуністична партія Гондурасу,* заснована 1954. У 1524—39 Г. завоювали іспанці. В 1821 проголошено незалежність

Г. З початку 20 ст. країна перебуває в екон. і політ. залежності від США. Під час 2-ї світової війни Г. оголосив 1941 війну Німеччині та Італії. З 1945 Г.— член ООН. У 1972 після військ. перевороту було здійснено ряд обмежених реформ. 22.IV 1975 відбувся новий військ. переворот. До влади прийшла Вища рада збройних сил, яка розпустила національний конгрес, припинила дію конституції, намагається більш енергійно здійснювати програму нац. розвитку країни.

Осн. галузь економіки — вирощування на експорт бананів (збір 1973—1520 тис. *т*) і кави (51 тис. *т*). Інші важливі культури (збір у тис. *т*, 1973): бавовна — 6, кукурудза — 336. Розводять вел. рог. худобу, свиней, овець. Є родовища олова, свинцю, срібла, заліз. руди, міді, сурми, вугілля. Вироблено 333 млн. *квт · год* електроенергії (1972). Залізниць — понад 1200 *км.* Автошляхів з твердим покриттям — 0,7 тис. *км.* Порти — Пуерто-Кортес і Ла-Сейба. Грошова одиниця — лемпіра.

ГОНДУРА́С БРИТА́НСЬКИЙ — див. *Беліз.*

ГО́НКА ОЗБРО́ЄНЬ — реакційна політика і практика імперіалістичних кіл капіталістичних держав. Спрямована на дальше нагромадження зброї всіх типів, насамперед ядерної, на створення колосальних запасів засобів масового винищення. Г. о. являє собою процес матеріальної підготовки імперіалізмом світової війни, веде до поглиблення *мілітаризації капіталістичної економіки,* зростання воєнних бюджетів, до небувалих масштабів якісного вдосконалення найбільш руйнівних видів зброї, відтягує велетенські матеріальні засоби і кошти від вирішення невідкладних проблем

всього людства. Ядерний арсенал, нагромаджений в країнах Заходу, в 2 млн. разів перевищує силу амер. атомної бомби, скинутої на Хіросіму. Г. о. зміцнила позиції *мілітаризму* в провідних бурж. д-вах, безпосередньо веде до зростання в них *воєнно-промислового комплексу,* сприяє імперіалістичній *агресії,* народженню найбільш тиранічних, фашистських режимів, ліквідації навіть обмежених бурж.-демократичних свобод, створює пряму небезпеку природному середовищу і міжнар. миру. Г. о., торгівля зброєю небачено збагачують монополії і одночасно тісно пов'язані з посиленням експлуатації та пограбуванням трудящих капіталістичних д-в. Воєнні приготування *імперіалізму* змушують і країни соціалістичної співдружності виділяти необхідні кошти на оборону, відривати їх від цілей мирного будівництва, яким ці країни прагнуть присвятити всі свої зусилля, всі свої матеріальні ресурси. В орбіту Г. о. втягуються і десятки молодих незалежних країн, чому сприяє загроза їх незалежності, створювана імперіалізмом. Апологети фабрикантів зброї виправдовують Г. о. міфами про необхідність захисту т. з. західних демократій, обстоюють політику «з позиції сили». Прихильники Г. о. намагаються зірвати процес *розрядки міжнародної напруженості,* загальмувати ті перші зрушення, які досягнуті в справі *роззброєння.* СРСР, інші соціалістичні країни ведуть наполегливу і постійну боротьбу за стримання Г. о. Широкі заходи, спрямовані на вирішення цієї проблеми, накреслені в радянській *Програмі миру,* виробленій XXIV і розвинутій далі XXV з'їздом КПРС. Серед першочергових завдань XXV з'їзд партії назвав необхідність добиватися припинення зростаючої, небезпечної для людства Г. о. і переходу до скорочення нагромаджених запасів зброї, до роззброєння. На стримання Г. о. спрямовані ініціативи СРСР в *Організації Об'єднаних Націй* і прийняті нею на цій основі ряд рішень, радянські пропозиції, що лягли в основу положень *Заключного акта* загальноєвроп. наради. В боротьбу проти Г. о. все більше включаються народні маси (див. *Рух прихильників миру*), громадськість земної кулі. Вагомий вклад у цю справу вніс *Всесвітній конгрес миролюбних сил* 1973 в Москві, який прийняв *Заклик Всесвітнього конгресу миролюбних сил* до всіх людей доброї волі спинити Г. о., усунути війну з життя людського суспільства, а також *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976.* На планеті розгорнулась масова кампанія по збору підписів під Стокгольмською відозвою 1975 за припинення Г. о. і роззброєння.

ГОНКО́НГ — територія на південному сході Китаю, загарбана Великобританією. Див. *Сянган.*

ГОРДІ́ЇВ ВУ́ЗОЛ — 1) За давньогрецьким переказом, дуже складний вузол, зав'язаний фрігійським царем Гордієм. За пророцтвом оракула, той, кому б вдалося розв'язати вузол, мав стати володарем Азії. Александр Македонський замість розплутування розрубав вузол мечем. Звідси — «розрубати Г. в.» — швидко і просто розв'язати складне питання. 2) П е р е н о с н о — надзвичайно заплутана проблема.

«ГОСПОДА́РСЬКА ДЕМОКРА́ТІЯ» — опортуністська концепція, за якою нібито можливо досягти поступового перетворення капіталістичної економіки на соціалістичну шляхом участі профспілок та інших робітничих організацій в управлінні державними економічними органами й капіталістичними підприємствами. Виникла після 1-ї світової війни, є складовою частиною концепції *«демократичного соціалізму».* Спрямована на відвернення трудящих від класової боротьби. Авторами й проповідниками «Г. д.» є реформістські лідери соціал-демократії.

ГОСПОДА́РСЬКИЙ РОЗРАХУ́НОК — метод планового ведення соціалістичного господарства, основними принципами якого є поєднання централізованого керівництва підприємствами державою з їхньою оперативно-господарською самостійністю; самоокупність і рентабельність; матеріальна заінтересованість підприємств та їхніх працівників у результатах праці й матеріальна відповідальність за ці результати; контроль карбованцем за діяльністю підприємства. Г. р. є екон. категорією, що виражає соціалістичні виробничі відносини між д-вою і підприємствами, підприємств між собою, між підприємствами та їхніми працівниками. В СРСР Г. р. почали застосовувати в соціалістич-

ній пром-сті в 1922. Сфера запровадження Г. р. весь час розширювалася, а організація його вдосконалювалася. Розвиток соціалістичного господарювання на сучасному етапі передбачає дальше вдосконалення Г. р., що полягає в перебудові способів здійснення його та повнішому втіленні в госп. практику. Для цього розширено права підприємств та їхніх колективів у плануванні й організації виробн., посилено їх екон. стимулювання і матеріальну заінтересованість. Змінено порядок фінансування і підвищено роль прибутку, проведено реформу оптових цін, здійснюється переведення пром-сті і будівництва на дво- і триланкову системи управління. Впроваджується також Г. р. «по вертикалі» і створюються великі госпрозрахункові всесоюзні і республіканські пром. об'єднання тощо. Принципи Г. р. широко використовуються також у діяльності різних підрозділів, виробничих дільниць, бригад тощо. Особливого значення набув Г. р. у сучас. умовах, коли на перший план висуваються якісні показники роботи підприємств, підвищення ефективності виробн., що стало ключовою проблемою *економічної політики* КПРС і Радянської держави.

ГРЕ́КО-КАТОЛИ́ЦЬКА ЦЕ́РКВА, у н і а т с ь к а ц е р к в а — християнська церква, що утворилася в 16—17 ст. на території Речі Посполитої (з 1569 до 1795 так називалася Польсько-Литовська держава) внаслідок укладення між католицькою церквою і верхівкою місцевої православної церкви Брестської церковної унії 1596. З 1649, згідно з Ужгородською унією, Г.-к. ц. почали насаджувати на Закарпатті. В Г.-к. ц., що визнавала зверхність римського папи і осн. догмати католицизму, було залишено православні свята, обряди, церковнослов'янську мову. Г.-к. ц. була засобом нац. і політ. поневолення укр. і білоруського народів іноземними загарбниками. Трудящі маси України і Білорусії вороже зустріли уніатство. Після визвольної війни укр. народу 1648—54, що завершилася возз'єднанням України з Росією, уніатство ліквідовано на території Лівобережної України. На Правобережній Україні унію скасовано 1839. Проте Г.-к. ц. лишалася в Галичині, загарбаній Австрією, та на Закарпатті, що перебувало під владою Угорщини. В 20—30-х рр. 20 ст. уніатська церква, очолювана А. Шептицьким, була знаряддям боротьби проти революційного руху на Зх. Україні, а в роки Великої Вітчизняної війни 1941—45 — активною пособницею фашистського режиму, встановленого на тимчасово окупованій гітлерівцями тер. України. В 1946 Львівський церковний собор скасував Брестську унію і об'єднав Г.-к.ц. з руською православною церквою. Уніатські церковні орг-ції діють серед укр. населення капіталістичних країн. Ці орг-ції перебувають в одному таборі з міжнар. реакцією.

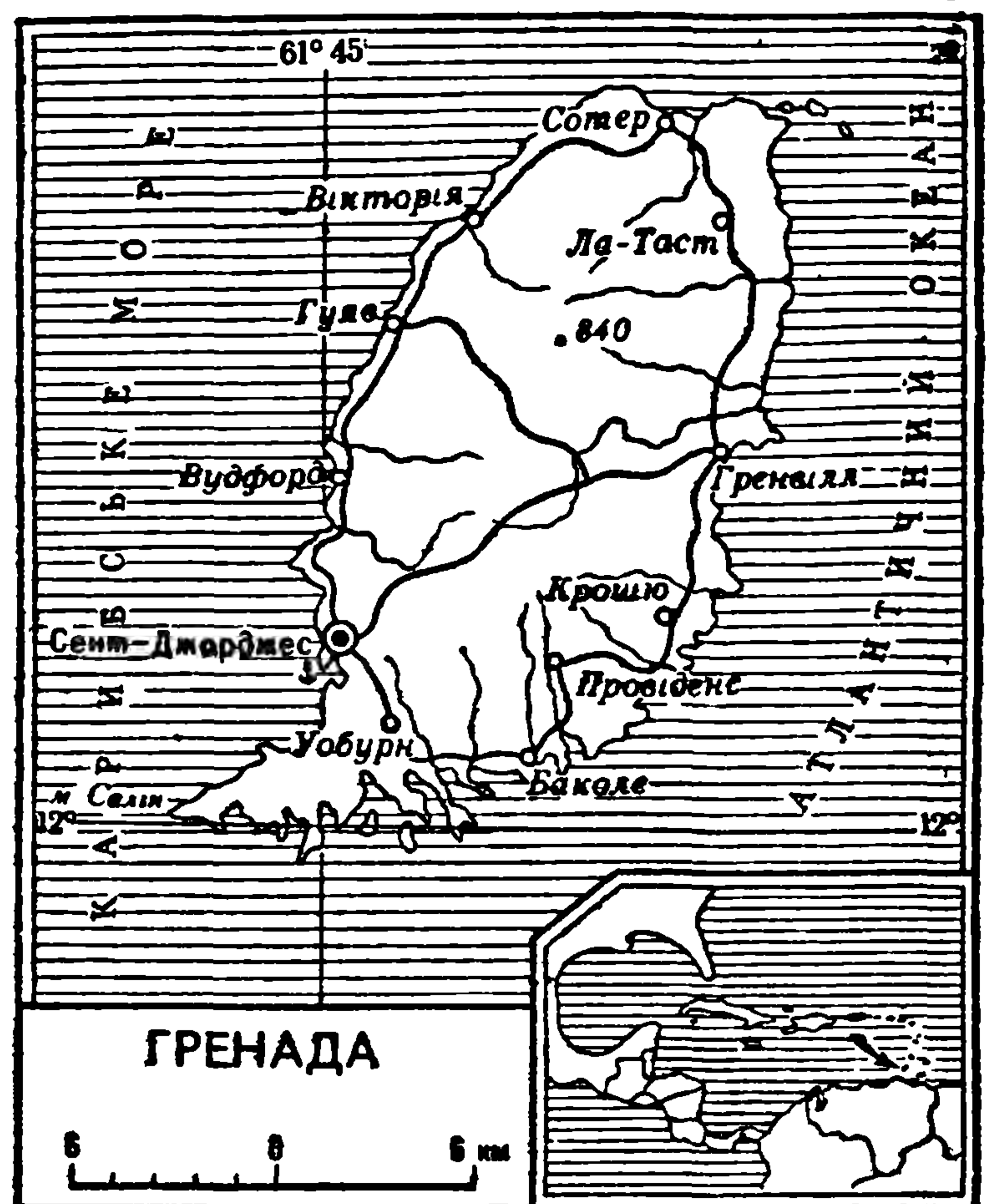

ГРЕНА́ДА — держава на одноіменному острові та на інших прилеглих островах у Карибському морі. Пл. 344 *км²*. Нас. 100 тис. чол. (1974). Столиця — м. Сент-Джорджес (26,9 тис. ж., 1972). Г.— конституційна монархія. Глава д-ви — королева Великобританії, яку представляє генерал-губернатор. Законодавчий орган — двопалатний парламент у складі сенату та палати представників. Політичні партії: О б' є д н а н а л е й б о р и с т с ь к а п а р т і я Г р е н а д и — відображає інтереси дрібної буржуазії. Правляча. Засн. 1956. Н а ц і о н а л ь н а п а р т і я Г р е н а д и — виражає інтереси дрібної та середньої буржуазії. Опозиційна. Засн. 1956.

З 1783 Г.— колонія Великобританії. В 1967 Великобританія прого-

лосила Г. «асоційованою державою» з метрополією. З 1974 — незалежна д-ва в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1974 Г.— член ООН. Основою економіки є вирощування експортних культур (збір тис. *т*, 1972): мускатного горіха — 1,6 (3-є місце в світі), бананів — 22, цукр. тростини — 11, какао — 2,5. Вирощують також цитрусові, бавовник, кавове дерево, кокосову пальму, ваніль. Розвинуті тваринництво (вел. рог. худоба, свині), рибальство, лісове г-во. Є невеликі підприємства по переробці с.-г. сировини. Залізниць немає. Автошляхів — 906 *км*. Гол. морський порт — Сент-Джорджес. Грошова одиниця — східнокарибський долар.

ГРЕ́ЦІЯ, Грецька Республіка — держава на південному сході Європи. Пл. 131,9 тис. *км²*. Нас. 9,0 млн. чол. (1974), бл. 95% — греки. Столиця — м. Афіни (бл. 2,5 млн. ж. з передмістями). Г.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент. Законодавчий орган — однопалатний парламент. Основні політичні партії: Нова демократія — правляча права бурж. партія. Засн. 1974. Союз центру — нові сили — бурж. партія. Засн. 1974. Всегрецький соціалістичний рух — лівоцентристська партія. Засн. 1974. *Комуністична партія Греції*, створена 1918.

В роки 1-ї світової війни Г. виступала на боці Антанти. В 1919 взяла участь в інтервенції проти Радянської країни, висадивши десант на Пд. України. В 1919—22 Г. зазнала поразки у війні проти Туреччини. З 1924 проголошена республікою, але 1935 в ній відновлено монархічний режим. У 1941—44 територію Г. окупували нім.-фашистські вій-

ська. Народ Г. під керівництвом Комуністичної партії розгорнув боротьбу проти окупантів. До кінця 1944 більшу частину країни було визволено від фашистів. Але в Г. висадились англ. війська і повернувся емігрантський уряд. Демократичні завоювання народу було ліквідовано. З 1945 Г.— член ООН. З 1952 — учасниця *НАТО*. В 1967 в Г. при підтримці мілітаристських кіл США і НАТО було встановлено військ. диктатуру. У липні 1974 військ.-фашистський режим було повалено і сформовано цивільний уряд, який у серпні 1974 прийняв рішення про вихід країни з військової орг-ції НАТО. Проте у квітні 1976 підписано воєнну угоду з США, на території Г. є військ. бази НАТО. В грудні 1974 шляхом референдуму було підтверджено скасування (1973) в Г. монархії. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1924.

Економіка Г. залежить від іноземного капіталу (гол. чином США, ФРН, Італії). С. г. спеціалізовано на вирощуванні експортних культур: цитрусових (500—800 тис. *т* на рік), олив (700—1000 тис. *т* на рік), поширене виноградарство. З продовольчих культур вирощують пшеницю (2252 тис. *т*, 1974), цукр. буряки, овочеві культури, зокрема томати. Осн. галузь тваринництва — розведення овець та кіз на гірських пасовиськах. Гол. галузі пром-сті: харч., текст., хім., гірничодобувна. Видобуток (млн. *т*, 1974): бокситів —3,1, вугілля (лігніту) — 14,1, феронікелевих руд — 0,985. В останні роки розвивається нафтова пром-сть, металургія, енергетика, машинобудування, суднобудування. Велике значення має морський транспорт (торг. флот — бл. 24 млн. брутто *рег. т*, 1974). Гол. порти: Пірей, Салоніки. Зовнішньоторг. баланс Г. гостродефіцитний. Дефіцит частково покривається за рахунок доходів від фрахту (плати, що одержує Г. за здійснення її флотом міжнар. перевезень) та іноземного туризму. Залізниць — 2,6 тис. *км*, асфальтованих автошляхів — бл. 14 тис. *км*. Грошова одиниця — драхма; 100 драхм = 2,16 крб. (1976).

ГРОМА́ДСЬКА ДУ́МКА — стан масової свідомості, що виражає ставлення людей до подій і фактів суспільної дійсності, до діяльності різних класів, соціальних груп і окремих осіб. Г. д. діє як в рамках суспільства в цілому, так і серед різних класів і соціальних груп. Г. д. є одним із засобів регулювання поведінки людей в суспільстві. Осн. формами виявлення Г. д. є: вибори органів влади, участь мас у законодавчій та виконавчій діяльності, преса, збори тощо. Г. д. має класовий характер. В експлуататорському суспільстві існують дві взаємовиключаючі Г. д., які відображають протилежні інтереси експлуататорів і експлуатованих. Буржуазія намагається Г. д. панівного класу видати за думку всього суспільства. При соціалізмі на грунті єдності корінних соціальних, колективних та особистих інтересів стає можливою єдина для робітничого класу, селянства, інтелігенції Г. д. щодо осн. соціальних проблем. У процесі комуністичного будівництва роль Г. д. дедалі підвищується, вагомішою стає її роль у формуванні комуністичних суспільних відносин, в утвердженні норм і принципів комуністичної моралі.

ГРОМА́ДСЬКІ ВІ́ДДІЛИ в и к о н а в ч и х к о м і т е т і в м і с ц е в и х Р а д д е п у т а т і в т р у д я щ и х — допоміжний апарат відповідних виконкомів, що працює на громадських засадах; одна з форм безпосередньої участі громадян у роботі місцевих *Рад депутатів трудящих*. Найпоширенішими є Г. в. торгівлі, культури, місцевої пром-сті, охорони здоров'я, побутового обслуговування населення.

ГРОМА́ДСЬКІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ В СРСР — добровільні об'єднання трудящих, що утворюються з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас в інтересах комуністичного будівництва; невід'ємна частина радянської політичної системи. Конституція СРСР, конституції союзних і автономних республік гарантують радянським громадянам право об'єднання в Г. о.: профес., творчі спілки, кооперативні об'єднання, орг-ції молоді, спортивні, оборонні, культурні, технічні й наукові товариства. Г. о. в СРСР є одним з важливих каналів участі громадян в управлінні справами суспільства. Найбільш активні і свідомі громадяни добровільно об'єднуються в *Комуністичну партію Радянського Союзу*.

ГРОМАДЯ́НСТВО — правова належність особи до певної держави, що передбачає сукупність прав та обов'язків даної особи, визначених законами цієї держави. В бурж. державах, зокрема в США, лише формально проголошується рівність прав та обов'язків усіх громадян перед законом. Належність до радянського Г. забезпечує особі незалежно від її національності і раси рівні права у держ., госп., культурному і громадсько-політ. житті країни, дипломатичний захист за кордоном, а також покладає на неї обов'язки, встановлені *Конституцією СРСР* та іншими законами. Для радянських громадян встановлено єдине союзне громадянство.

ГРОМАДЯ́НСЬКА ВІЙНА́ — організована збройна боротьба за державну владу між класами й соціальними групами всередині країни, одна з найгостріших і найвищих форм *класової боротьби.* Виникнення Г. в. пов'язане переважно з періодом підготовки, здійснення і завершення революційного переходу від однієї *суспільно-економічної формації* до іншої. Істор. типи і форми громадянських воєн різні: повстання рабів, селянські, партизанські війни тощо. Для епохи пролет. революцій характерна поява складніших форм Г. в.— збройної боротьби між антагоністичними класами капіталістичного суспільства. Г. в. є однією з форм розв'язання завдань *революції соціальної.* Г. в. справедлива, коли вона здійснюється революційними прогресивними силами і є продовженням політ. боротьби пригноблених класів за своє соціальне визволення, і несправедлива, контрреволюційна, коли вона ставить завданням повернення до влади реакції. Марксизм-ленінізм визнає справедливі Г. в., разом з тим відкидає вимогу Г. в. «за будь-яких умов», що її висувають *анархізм,* «лівий» ревізіонізм, вимогу експорту Г. в., втручання у внутрішні справи тих чи інших країн. Робітничий клас заінтересований у поваленні панування монополістичного капіталу і придушенні опору контрреволюції без Г. в. Необхідність Г. в. визначається мірою опору контрреволюційних класів. У сучас. умовах зміни співвідношення сил у світі на користь соціалізму робітничий клас у ряді капіталістичних країн може здійснити революційні перетворення суспільства без Г. в., мирним шляхом (як, напр., було у країнах *народної демократії*). Проте це не виключає можливості того, що із зміною конкретної ситуації в тій чи іншій країні Г. в. може стати на певному етапі гол. формою боротьби за демократичні перетворення, за соціалізм.

ГРОМАДЯ́НСЬКІСТЬ — усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище. Г. завжди має класовий характер.

ГРО́ШІ — особливий товар (золото й срібло), загальний еквівалент (рівноцінність), в якому виражається вартість усіх інших товарів. У капіталістичному суспільстві Г. виражають специфічні капіталістичні виробничі відносини; вони всебічно обслуговують кругооборот і відтворення капіталу, виступають знаряддям експлуатації найманої праці, стають засобом збагачення пануючих класів. Г. за капіталізму виконують функції міри вартості, засобу обігу, засобу утворення скарбів, платіжного засобу і світових Г. (у розрахунках на світовому ринку). В соціалістичних країнах Г. виражають соціалістичні виробничі відносини і є екон. інструментом планування нар. г-ва, засобом обліку і контролю за виробн. та обігом товарів, знаряддям розширеного соціалістичного відтворення і побудови *матеріально-технічної бази комунізму,* здійснення соціалістичного принципу розподілу за працею. Вони виконують функції міри вартості, засобу обігу, засобу платежу, засобу соціалістичного нагромадження і трудових заощаджень населення, а також світових грошей. Радянські Г. мають золотий вміст (з 1.I 1961 золотий вміст карбованця — 0,987 412 *г* чистого золота), є знаками золота і випускаються в плановому порядку відповідно до потреб госп. обороту. Сталість радянських Г. забезпечується не тільки золотом, а й товарними масами, які зосереджені в руках д-ви і реалізуються за твердими держ. плановими цінами.

ГРО́ШІ ПАПЕРО́ВІ — номінальні знаки вартості, що їх випускає держава примусовим курсом замість повноцінних *грошей* для використання у функціях засобу обігу й

засобу платежу. Г. п., як правило, не розмінюються на золото, не мають власної вартості і не можуть виконувати функції міри вартості. Відносна вартість Г. п. визначається вартістю золота, яке вони заміщають в обігу. Якщо маса випущених Г. п. перевищує кількість золота, необхідну для обігу, вони знецінюються, виникає *інфляція*. Див. також *Банківські білети, Казначейські білети*.

ГРОШОВІ РЕФОРМИ — перетворення в сфері грошового обігу, які провадить держава з метою стабілізації *валюти*, упорядкування грошового обігу і зміцнення всієї *грошової системи*. Зміст і методи здійснення Г. р. визначаються класовою природою д-ви, загальними соціально-екон. умовами проведення їх, ступенем знецінення валюти. Г. р. в капіталістичних країнах провадять методами *девальвації, нуліфікації грошей, деномінації*, ревалоризації валюти. Здійснюються в інтересах експлуататорських класів і, як правило, супроводяться погіршанням становища трудящих. Г. р. в соціалістичних країнах проводять в інтересах усього суспільства. Вони є важливим знаряддям розвитку нар. г-ва, підвищення життєвого рівня трудящих, сприяють зміцненню валюти й купівельної спроможності грошей. В СРСР Г. р. проведено 1922—24, 1947, 1961.

ГРОШОВІ СИСТЕМИ — форма організації грошового обігу, встановлена державним законодавством країни. Г. с. визначається природою *грошей*, суспільно-екон. ладом і станом економіки країни. Кожна Г. с. має певну грошову одиницю (карбованець, фунт стерлінгів, долар, марка, франк тощо). Основою Г. с. є товар, який виконує роль грошей (золото, срібло або те й друге разом). Гол. типами Г. с. є біметалізм, монометалізм, банкнотний і паперово-грошовий обіг. У країнах капіталізму розрізняють Г. с. з законодавчим фіксуванням золотого вмісту валюти і без нього. В більшості капіталістичних країн золоті *паритети* валют встановлюються посередньо — через визначення їхнього курсу щодо долара США. В період *загальної кризи капіталізму* має місце інфляційний грошово-паперовий обіг. Гострі потрясіння валютно-фін. систем капіталістичного світу в останні роки — девальвація фунта стерлінгів та валют інших капіталістичних країн, а особливо амер. долара,— свідчать про дальше ослаблення капіталістичних грошових систем. Грошові одиниці більшості соціалістичних країн мають встановлений законом золотий вміст. У внутрішньому обігу функціонує не золото, а його замінники — *банківські білети* й *казначейські білети*, а також металева розмінна монета.

ГРУЗИНСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Грузія) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 25.II 1921. Пл. 69,7 тис. *км²*. Нас. 4965 тис. чол. (1976); грузини — 66,8% (1970). Столиця — м. Тбілісі (1029 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Кутаїсі, Батумі, Сухумі, Руставі. Включає Абхазьку АРСР (утворена 4.III 1921, пл. 8,6 тис. *км²*, нас. 501 тис. чол., столиця — м. Сухумі, 115 тис. ж.), Аджарську АРСР (утворена 16.VII 1921, площа 3 тис. *км²*, нас. 343 тис. чол., столиця — м. Батумі, 114 тис. ж.) та Південно-Осетинську а. о. (утворена наприкінці 1922, площа 3,9 тис. *км²*, нас. 103 тис. чол., адм. центр — м. Цхінвалі, 34 тис. ж.): Груз. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз РСР. Діючу Конституцію Груз. РСР затверджено 13.II 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Груз. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Груз. РСР — Раду Міністрів Груз. РСР. Верховну Раду республіки (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 у складі 400 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Груз. РСР — П. Г. Гілашвілі. Голова Ради Міністрів Груз. РСР — З. О. Патарідзе. *Комуністичну партію Грузії* створено 1920; на січень 1976 вона налічувала 318 000 членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Грузії — Е. А. Шеварднадзе. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Грузії на 1. I 1975 налічувала 585 066 членів. У профспілкових орг-ціях Груз. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 1731,2 тис. чол.

Радянська Грузія — республіка з розвинутою пром-стю та інтенсив-

ним с. г. Нар. г-во Груз. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Груз. РСР за 1965—74 зріс у 1,76 раза. Значно підвищились виплати і пільги з суспільних фондів споживання. Реальні доходи на душу населення за 1971—75 збільшилися на 20,5%. Щорічно в республіці вводиться в дію бл. 1,8 млн. $м^2$ житлової площі. Роздрібний товарооборот за 1971—74 зріс на 29%. У 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 118 раз проти 1913. Провідні галузі пром-сті — машинобудування, гірничодобувна, електроенергетика, харчова й легка. В 1975 видобуто 1835 тис. *т* марганцевої руди (2-е місце в СРСР), 2050 тис. *т* вугілля і виплавлено (тис. *т*): чавуну — 784, сталі — 1472. Виробн. прокату — 1296 тис. *т*, вантажних автомашин — 18 260 шт. Електроенергії 1975 вироблено 11 568 млн. *квт · год*. Розвинута чайна (33,5 тис. *т* натурального розфасованого чаю, 1975), виноробна (16 796 тис. *дкл* виноградного вина), консервна (328 млн. умовних банок), тютюнова, ефіроолійна, цукр. та інші галузі харч. пром-сті, а також шовкова, вовняна, бавовняна, взуттєва пром-сть. Груз. РСР — осн. район вирощування субтропічних культур і чайного листу в СРСР. На кінець 1974 в колгоспах і радгоспах працювало (у фізичних одиницях) 20,6 тис. тракторів, 1,4 тис. зернозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Загальна посівна площа (тис. *га*) — 758, в т. ч. під зерновими — 379, плодоягідних насаджень (включаючи цитрусові) — 179, виноградників — 121. Поголів'я (тис. на 1.I 1976): вел. рог. худоби — 1530,3, свиней — 753, овець і кіз — 2074. Залізниць (1975) — 1,42 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 17,4 тис. *км*. Морські порти: Батумі, Поті, Сухумі. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено збільшити в Груз. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 37—41%; забезпечити випереджаюче зростання електротехнічної, верстатоінструментальної і хім. пром-сті, збільшити виробн. електроенергії у 1,5 раза; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 21—24%; довести в 1980 виробн. чайного листу до 355 тис. *т*, збільшити середньорічний збір винограду приблизно в 1,5 раза; здійснити роботи по зрошуванню земель на площі 60 тис. *га* й осушенню Колхідської низовини на площі 40 тис. *га*, поліпшити використання меліоративних земель, забезпечити дальший розвиток курортних зон і туристичних баз на узбережжі Чорного м. і в гірських районах.

В Груз. РСР 1975 було 24,1 тис. наукових працівників, 19 вузів (83,6 тис. студентів), 95 середніх спец. навчальних закладів (50,3 тис. учнів), 3,8 тис. бібліотек, 23 театри. У складі АН Груз. РСР — 40 н.-д. установ. Видається 141 газета і 124 журнали та інші періодичні видання. Друковані органи ЦК КП Грузії: газета «Сопліс цховреба»

(«Сільське життя», грузинською мовою), журнал «Сакартвелос комуністі» («Комуніст Грузії», грузинською мовою). Друковані органи ЦК КП Грузії, Верховної Ради і Ради Міністрів Груз. РСР — газети «Комуністі» («Комуніст», грузинською мовою), «Заря Востока» (рос. мовою), «Радянська Грузія» (азербайджанською та вірменською мовами). Груз. РСР нагороджено двома орденами Леніна (1935, 1965), орденом Жовтневої Революції (1971), орденом Дружби народів (1972).

ГРУ́ПА «А» — сукупність галузей промисловості, що виробляють засоби виробництва. До галузей групи «А» належать чорна і кольорова металургія, паливна пром-сть, машинобудування і металообробка, хім. пром-сть, пром-сть будівельних матеріалів тощо. Ряд галузей важкої пром-сті випускає поряд з продукцією, яку відносять до групи «А», також предмети споживання (продукцію групи «Б»). Галузі пром-сті, що належать до групи «А», мають вирішальне значення для забезпечення високих темпів зростання виробн., продуктивності праці, *науково-технічного прогресу*, зміцнення обороноздатності країни. Основними напрямами розвитку народного господарства СРСР на 1976—80 роки передбачено збільшити виробн. продукції групи «А» на 38—42%. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що в десятій п'ятирічці повністю зберігається визначальне становище важкої індустрії.

ГРУ́ПА «Б» — сукупність галузей промисловості, що виробляють предмети особистого споживання. До галузей групи «Б» належать текст., швейна, взуттєва, харч. пром-сть тощо. До групи «Б» входять підприємства обробної пром-сті. Предметами споживання є й частина продукції добувної пром-сті (група «А»), зокрема паливо, яке відпускають населенню. Частина продукції підприємств легкої пром-сті (сировина, напівфабрикати), що йде на дальшу переробку, належить також до групи «А». На XXV з'їзді КПРС відзначалось, що розвиткові галузей пром-сті, які виробляють предмети особистого споживання, Комуністична партія й надалі надаватиме величезного значення. За 1976—80 передбачено збільшити виробн. продукції групи «Б» на 30—32%.

ГРУ́ПА СОЦІА́ЛЬНА — сукупність людей, яка становить одиницю соціальної структури суспільства. Гол. механізм утворення і функціонування Г. с. зумовлюється матеріальними інтересами людей, їхнім відношенням до власності, місцем, яке вони посідають у системі *суспільних відносин*. Найважливішими Г. с. є *класи суспільні*. На відміну від бурж. соціології, яка розглядає Г. с. у відриві від соціально-екон. процесів, що відбуваються в суспільстві, марксистська соціологія, вважаючи Г. с. самостійними утвореннями, вимагає досліджувати їх у тісному зв'язку з функціонуванням і розвитком широких соціальних систем, з факторами і процесами, які становлять фон діяльності Г. с. Механізм діяльності Г. с. відображає закономірності функціонування й розвитку суспільства в цілому. Серед Г. с. розрізняють два види сукупності людей: ті, що виділяються на основі тієї чи іншої істотної ознаки (напр., соціально-екон., професійної, нац., вікової тощо), і ті, в яких існує система соціальних зв'язків і відносин, що характеризує внутрішню структуру групи. Відмітною рисою Г. с. другого виду є наявність програми і плану діяльності, до якої залучено кожного члена групи (напр., виробничий колектив). В умовах соціалізму розвивається однорідність осн. Г. с., хоч це не виключає соціально-групових відмінностей і неантагоністичних суперечностей, що їх долають у процесі розвитку соціалістичні суспільства.

ГУА́М — володіння США в групі Маріанських островів на заході Тихого океану. Пл. 549 *км²*. Нас. близько 100 тис. чол. (1974): чаморо (корінні жителі), американці, філіппінці й гавайці. Адм. центр — м. Аганья (бл. 2,5 тис. ж.). Г. управляє обираний населенням острова губернатор, помічником якого є урядовий секретар, що його призначає президент США.

Г. відкрив 1521 Ф. Магеллан. З 1898 Г.— колонія США. Під час 2-ї світової війни Г. 1941—44 окупували япон. війська. Після війни Г. став тихоокеанською базою військ.-морських і військ.-повітряних сил США. В 1950 Г. здобув місцеве самоврядування. Осн. заняття населення — обслуговування військ. баз. С. г. розвинуте слабо. Осн. продовольчі продукти довозять з-за

кордону. Рибальство. Заготівля цінних порід деревини. Грошова одиниця — долар США.

ГУБЕРНА́ТОР (лат. gubernator — правитель) — 1) В ряді сучасних буржуазних держав найвища службова особа територіальної одиниці. В США, напр., Г. очолює виконавчу владу штату. 2) Найвищий урядовець у деяких колоніальних володіннях. 3) У дореволюційній Росії найвищий урядовець, який очолював губернію.

ГУМАНІ́ЗМ (від лат. humanus — людський, людяний) — 1) Морально-етична риса суспільно-політичних ідей і теорій, спрямованих проти соціального поневолення людини. Зародився в давні часи. Дальшого розвитку набув у творчості гуманістів епохи Відродження, в теоріях бурж. просвітителів 17—18 ст., утопічних соціалістів і революціонерів-демократів. Для домарксистського Г. характерна абстрактність, пов'язана з тим, що осн. вимоги Г. виводили з вічної й незмінної «природи людини». Якісно новою формою Г. є гуманізм соціалістичний. Його теоретичну основу становить марксизм-ленінізм, який довів, що необхідною передумовою всебічного і гармонійного розвитку всіх людей, справжньої свободи особистості є визволення трудящих від соціального гноблення, побудова комунізму. Духом марксистсько-ленінського Г. пройнята вся діяльність КПРС і Радянської держави, інших братніх партій країн соціалістичної співдружності, спрямована на те, щоб зробити все необхідне для блага людини, в ім'я людини, на врятування людства від загрози світової війни, на сприяння соціальному прогресові. Сучас. імперіалістична буржуазія нерідко прикривається гаслом абстрактного Г., використовуючи його як засіб для обману мас, а на ділі культивує антигуманістичні теорії і проводить людиноненависницьку політику *мілітаризму* й *расизму*. 2) Ідейний напрям культури епохи Відродження, що утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки і людської особистості від церковних обмежень. Тісно пов'язаний з *матеріалізмом*.

ГУМА́ННІСТЬ — людяність, любов до людей, повага до їхньої гідності. Див. також *Гуманізм*.

Д

ДАГОМЕ́Я, Республіка Дагомея — до 30.XI 1975 назва держави *Бенін*.

ДАЛА́Й-ЛА́МА [монгольське далай — море (мудрості), тібетське лама, букв. — найвищий] — титул глави ламаїстської церкви в Тібеті, який поєднував церковну і світську владу. Титул Д.-л. встановлено в 16 ст. З 1959 резиденція Д.-л. — в Індії.

ДАМО́КЛІВ МЕЧ — 1) За давньогрецькою легендою, меч, що його сіракузький тиран Діонісій Старший (5—4 ст. до н. е.) наказав підвісити на кінській волосині над головою свого прибічника Дамокла, посадивши його під час бенкету на своє місце. Заздрісний Дамокл зрозумів примарність влади тиранів. 2) Переносно — постійна небезпека, що загрожує при позірному благополуччі.

ДА́НІЯ, Королівство Данія — держава в Західній Європі, на Ютландському півострові та прилеглих островах. Пл. 43 тис. $км^2$. Нас. 5,1 млн. чол. (1976), бл. 99% — датчани. Столиця — м. Копенгаген (604 тис. ж., з передмістями понад 1,5 млн. ж.). Данії належать Гренландія та Фарерські острови. Глава д-ви — король (королева), який разом з однопалатним парламентом (фолькетингом) має законодавчу владу. Виконавчу владу здійснюють уряд і (формально) король. Політичні партії: *Соціал-демократична партія Данії*. Засн. 1871. *Венстре-ліберальна партія* — виражає інтереси великих і середніх землевласників. Засн. 1870. Консервативна народна партія — виражає інтереси великої буржуазії. Засн. 1915. Радикальна Венстре — виражає інтереси дрібної буржуазії та ліберальної інтелігенції. Засн. 1905. *Комуністичну партію Данії* створено 1919.

В роки 1-ї світової війни Д. була нейтральною д-вою. В 1924 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1940—45 країну окупували нім.-фашистські війська, розгорнувся Рух Опору («Вільна Данія»). З 1945 Д.— член ООН. З 1949 — учасниця *НАТО*. На тер. Д. розміщено військ. об'єкти НАТО, а в Гренландії — військ. бази США. В 1973 Д. вступила до «Спільного ринку». Д. розвиває взаємовигідне співробітництво з соцкраїнами. Зокрема, між Д. і СРСР підписано (1970, 1971 і 1973) ряд договорів, угод і протоколів про екон., пром., науково-технічне, культурне співробітництво.

Д.— індустріально-аграрна країна з високим рівнем розвитку монополістичного капіталу. Провідне значення мають галузі нар. г-ва, що працюють на експорт: машинобудування, зокрема суднобудування, тваринництво, харч. пром-сть. Понад 90% вартості с.-г. продукції припадає на тваринництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 3,1, свиней — 7,7. Виробн. (1974): молока—4,8 млн. *т*, масла—138 тис. *т*, сиру — 145 тис. *т*. У 1974 вироблено 17,3 млрд. *квт · год* електроенергії, 98 тис. *т* фосфорних добрив (1972), спущено на воду судна загальною водотоннажністю 1066 тис. брутто *рег. т*. Залізниць — 4,2 тис. *км*. Автомобільних шляхів — 56 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 4,6 млн. брутто *рег. т* (1975). Морські порти: Копенгаген, Орхус. Поромне сполучення між п-овом Ютландія і островами, а також зі Швецією, Норвегією, НДР і ФРН. Грошова одиниця — датська крона; 100 крон = = 12,25 крб. (1976).

ДА́УНІНГ-СТРІТ (англ. Downing Street) — вулиця в центрі Лондона, де містяться резиденція прем'єр-міністра, міністерство закордонних справ і в справах *Співдружності*, очолюваної Великобританією. Д.-с. походить від прізвища англ. держ. діяча Д. Даунінга. Часто вживається в пресі як символ уряду Великобританії.

ДВОПАЛА́ТНА СИСТЕ́МА — структура законодавчого органу держави, що складається з двох *палат*. За принципом Д. с. побудована Верховна Рада СРСР, що забезпечує представництво як загальних інтересів усіх трудящих, так і специ-

фічних інтересів усіх народів *радянської федерації*. В СРСР обидві палати *Верховної Ради СРСР* — *Рада Союзу* і *Рада Національностей* — рівноправні.

В капіталістичних країнах Д. с. служить інтересам монополій. Палати (верхня і нижня), як правило, нерівноправні.

ДВОПАРТІ́ЙНА СИСТЕ́МА — поширене визначення політичної системи, при якій в деяких капіталістичних країнах дві провідні в країні політичні партії (напр., в США — республіканська і демократична) періодично стоять при владі. Незважаючи на видимість політ. боротьби між цими партіями, Д. с. забезпечує збереження влади монополістичної буржуазії незалежно від того, яка з двох партій переможе на чергових виборах.

ДЕБА́ТИ (франц. débats, від débattre — сперечатись) — обмін думками, дискусія на зборах, засіданні.

ДЕВАЛЬВА́ЦІЯ (франц. dévaluation — знецінення) — один з видів грошової реформи в капіталістичних країнах; здійснюється зменшенням у законодавчому порядку металевого вмісту національної грошової одиниці або зниженням офіційного курсу валюти даної країни відносно золота, срібла чи будь-якої іноземної валюти. Д. в капіталістичних країнах є наслідком напруженого екон. становища — дефіциту держ. бюджету, величезних витрат на озброєння тощо. Д.

супроводиться підвищенням цін на споживчі товари та зниженням життєвого рівня трудящих. Виявом глибокого розладу капіталістичних грошових систем є валютно-фін. криза, що охопила останнім часом більшість розвинутих капіталістичних країн. Різке загострення світової валютної кризи призвело в першій половині 70-х рр. до Д. ключових валют капіталістичного світу — долара і фунта стерлінгів.

ДЕВ'ЯТИЙ П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН розвитку народного господарства СРСР — єдиний державний перспективний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—75, складений на основі Директив, затверджених XXIV з'їздом КПРС (1971). Гол. завдання п'ятирічки — забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробн., підвищення його ефективності й прискорення темпів зростання продуктивності праці. Як відзначив XXV з'їзд КПРС, основні соціально-економічні завдання п'ятирічки виконано. Зроблено новий великий крок у створенні *матеріально-технічної бази комунізму,* у підвищенні життєвого рівня народу, в забезпеченні обороноздатності країни, зміцненні позицій соціалістичної співдружності, в справі боротьби за мир, за міжнар. розрядку. Економіка СРСР в минулому п'ятиріччі розвивалася високими й сталими темпами. Близько 4/5 приросту нац. доходу одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Осн. виробничі фонди зросли за п'ятиріччя в 1,5 раза. Продуктивність праці в пром-сті підвищилась на 34%, у с. г. (в середньорічному обчисленні) — на 22%. Обсяг пром. виробн. збільшився на 43%. Поліпшилася структура пром-сті. Частка продукції машинобудування, електроенергетики, хім. і нафтохімічної пром-сті в загальному обсязі пром. виробн. підвищилася з 31% 1970 до 36% 1975. Істотно зміцніла паливно-енергетична база. Виробн. предметів споживання збільшилося на 37%. Безперервно зміцнювалася матеріально-технічна база с. г. За п'ятиріччя капітальні вкладення в цю галузь становили 131 млрд. крб. С. г. одержало 1,7 млн. тракторів, понад 1,1 млн. вантажних автомобілів, на 15,8 млрд. крб. с.-г. машин та багато іншої техніки, понад 300 млн. *т* мінеральних добрив. Введено в експлуатацію 4,6 млн. *га* зрошуваних земель, осушено 4,4 млн. *га*. Середньорічний обсяг валової продукції с. г. порівняно з попереднім п'ятиріччям збільшився на 13%. У середньому за рік виробн. зерна становило більш як 181,5 млн. *т*, м'яса — 14 млн. *т*, молока — 87,4 млн. *т*. Ще більше розвинулися всі види транспорту. Почалося будівництво Байкало-Амурської магістралі.

Заг. обсяг капітальних вкладень за п'ятиріччя становив понад 500 млрд. крб. Тільки в пром-сті введено в дію бл. 2 тис. великих підприємств. Послідовно забезпечувався *науково-технічний прогрес*. На вищий рівень піднялась радянська наука. Виконано великі роботи по освоєнню нафтових і газових родовищ у Західному Сибіру і Середній Азії, почались роботи по комплексному розвитку с. г. Нечорноземної зони РРФСР. Здійснено заходи по поліпшенню управління і планування, методів господарювання, вдосконалено структуру управління нар. г-вом. Здійснено широку програму соціальних заходів. Безпосередньо на нар. добробут, включаючи кошти на житлове та соціально-культурне будівництво, було спрямовано за п'ятирічку приблизно 4/5 нац. доходу. Реальні доходи в розрахунку на душу населення збільшилися на 24%. Заробітна плата робітників і службовців зросла в середньому на 20%, а оплата праці колгоспників — на 25%. Підвищено оплату праці більш як 75 млн. чол. Виплати і пільги населенню за рахунок *суспільних фондів споживання* збільшилися за п'ятиріччя в 1,4 раза. За рахунок збільшення пенсій, допомоги і стипендій зросли доходи приблизно у 40 млн. чол. Товарооборот за дев'яту п'ятирічку збільшився на 36%, а обсяг побутових послуг — в 1,6 раза. Споруджено житла загальною площею 544 млн. *м*². Житлові умови поліпшило 56 млн. чол. В основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді. Дальшого розвитку набули охорона здоров'я, служба побуту.

Великих успіхів досягнуто в розвитку г-ва і культури союзних республік. В УРСР за 1971—75 нац.

доход зріс більш як на 25%, випуск пром. продукції — на 41,3% при завданні 38—41%. Середньорічний обсяг валової продукції с. г. збільшився на 15,5%. Освоєно близько 80 млрд. крб. капіталовкладень — на 36% більше ніж за восьму п'ятирічку. Збудовано близько 300 великих пром. підприємств, 98 млн. $м^2$ житла, багато об'єктів соціально-культурного і побутового призначення. Підсумки виконання завдань дев'ятої п'ятирічки показують, як зазначалось на XXV з'їзді КПРС, що в Радянській країні створено необхідні умови для розв'язання нових, ще більших завдань відповідно до довгострокової соціально-екон. політики Комуністичної партії. Див. *Союз Радянських Соціалістичних Республік*, статті про союзні республіки.

ДЕГРАДА́ЦІЯ (лат. degradatio, букв.—зниження) — рух назад, поступове погіршення, занепад, втрата раніше набутих властивостей.

ДЕЗАВУЮВА́ННЯ (від франц. désavouer — зрікатися, відмовлятися) — заява уряду або іншого компетентного органу держави про незгоду з діями своєї довіреної особи або про те, що дана особа не має повноважень діяти від імені того, хто про це заявляє.

ДЕЗІНФОРМА́ЦІЯ (франц. désinformation) — поширення свідомо спотвореної, тенденційної, перекрученої, неправильної інформації. Д. — один з найпоширеніших засобів бурж. політ. пропаганди.

ДЕЗОРІЄНТА́ЦІЯ (франц. désorientation) — введення в оману, позбавлення правильної орієнтації; втрата здатності розпізнавати суть справи, обстановки. Див. також *Дезинформація*.

«ДЕІДЕОЛОГІЗА́ЦІЇ ТЕО́РІЯ» — реакційна концепція в сучасній буржуазній філософії і соціології, представники якої намагаються поширити принцип *мирного співіснування* держав протилежних суспільних систем на ідеологічну боротьбу між соціалізмом і капіталізмом. Проте об'єктивні закони свідчать: оскільки інтереси робітничого класу й буржуазії антагоністичні, то й світогляд обох класів непримиренний. Виникла в 50-х рр. 20 ст. «Д. т.» проповідують також ревізіоністи й опортуністи. «Д. т.» є складовою частиною *антикомунізму*.

ДЕКАДЕ́НТСТВО (від лат. decadentia — занепад) — загальна назва занепадницьких течій у буржуазному мистецтві епохи імперіалізму. Пропагування теорії «мистецтво для мистецтва», песимізм, містика, надання переваги формі перед змістом антигуманістичні й антидемократичні настрої — характерні риси Д. Саме це об'єднує різні за формальними ознаками, але єдині за суттю напрями бурж. літератури й мистецтва кін. 19 — поч. 20 ст. (символізм, акмеїзм, футуризм, кубізм) і сучасності (сюрреалізм, абстракціонізм тощо).

ДЕКЛАРАТИ́ВНИЙ — виступ або документ, що має характер *декларації*, містить загальні положення і заяви без обгрунтування та конкретизації їх.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ (лат. declaratio — прояв, виявлення) — заява одного чи кількох урядів, політичних партій, міжнародних або громадських організацій, що доводить до загального відома програмний акт, важливу міжнародну подію, закон тощо; урочисте проголошення загальнополіт. принципів. Так, *Заключний акт* загальноєвроп. наради 1975 містить Д. принципів, якими д-ви—учасниці наради будуть керуватися у відносинах між собою.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ 26 ДЕРЖА́В 1942 — підписана 1.I у Вашінгтоні представниками СРСР, США, Великобританії, Китаю, Індії, Чехословаччини, Польщі, Югославії та інших держав (див. *Антигітлерівська коаліція*). Держави—учасниці Декларації зобов'язалися використати всі свої військ. та екон. ресурси у війні проти фашистських Німеччини, Італії і мілітаристської Японії та їхніх сателітів. В основу Д. 26 д. покладено принципи *Атлантичної хартії*. На 1.III 1945 до Декларації приєдналася ще 21 країна. Всі 47 д-в дістали назву *Об'єднаних Націй* (див. також *Організація Об'єднаних Націй*).

ДЕКЛАРА́ЦІЯ НАРА́ДИ ПРЕДСТАВНИКІ́В КОМУНІСТИ́ЧНИХ І РОБІТНИ́ЧИХ ПА́РТІЙ СОЦІАЛІСТИ́ЧНИХ КРАЇ́Н 1957 — документ, прийнятий нарадою представників 12 комуністичних і робітничих партій країн *соціалістичної співдружності*. До цього документа згодом приєдналися комуністичні партії капіталістичних країн (16—19.XI 1957 на Нараді представників братніх партій 64 країн

світу). В Декларації проаналізовано міжнар. становище, зазначено, що наявність воєнної небезпеки з боку імперіалістичних д-в робить боротьбу за мир першочерговим завданням комуністичних партій. У Декларації підкреслено, що осн. змістом нашої епохи є перехід від капіталізму до соціалізму, відзначено, що всім країнам, які стають на шлях соціалістичного будівництва, притаманні *загальні закономірності побудови соціалізму,* приділено велику увагу питанням зміцнення єдності і співробітництва соціалістичних д-в, комуністичних і робітничих партій усіх країн, згуртуванню міжнар. робітничого і демократичного руху. В Декларації вказано на необхідність рішучої боротьби проти ревізіонізму, догматизму і сектантства в рядах комуністичних і робітничих партій, узагальнено досвід діяльності комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн, а також робітничого руху в капіталістичних країнах і нац.-визвольної боротьби народів колоніальних і залежних країн. Теоретичні висновки й узагальнення з актуальних проблем сучас. епохи, що знайшли глибоке обгрунтування в Декларації, становлять важливий вклад у творчий розвиток марксизму-ленінізму.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ ОО́Н ПРО ЛІКВІДА́ЦІЮ ВСІХ ФОРМ РА́СОВОЇ ДИСКРИМІНА́ЦІЇ — прийнята 1963. Проголошує необхідність ліквідувати в усьому світі дискримінацію людей за ознакою раси, кольору шкіри чи етнічного походження. Декларація засуджує таку дискримінацію, як порушення прав людини і принципів Статуту ООН, і вимагає, щоб усі д-ви вжили законодавчих та ін. ефективних заходів для заборони й негайної ліквідації расової дискримінації в усіх її формах і проявах. Прийнята за ініціативою СРСР та інших соціалістичних країн, а також країн, що розвиваються. Більшість її положень закріплено в *Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.*

ДЕКЛАРА́ЦІЯ ПРАВ ДИТИ́НИ — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1959 з ініціативи Радянського Союзу. В формі 10 принципів проголошує право кожної дитини на спец. захист і створення сприятливих умов для фізичного і духовного розвитку, які допомагали б їй стати корисним членом суспільства. Проте проголошені Декларацією права залишаються нездійсненними для мільйонів дітей у тих країнах світу, де панує експлуатація й соціально-екон. відсталість.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ ПРАВОВИ́Х ПРИ́НЦИПІВ, ЩО РЕГУЛЮ́ЮТЬ ДІЯ́ЛЬНІСТЬ ДЕРЖА́В ПО ДОСЛІ́ДЖЕННЮ І ВИКОРИСТА́ННЮ КОСМІ́ЧНОГО ПРО́СТОРУ — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1963 за ініціативою СРСР. Проголошує, що діяльність д-в у космосі повинна здійснюватися відповідно до міжнар. права, в інтересах підтримання миру і безпеки, на благо людства; визнає право всіх країн досліджувати й використовувати космічний простір і небесні тіла на основі рівності; забороняє привласнення їх у будь-якій формі; визначає правовий статус космічних об'єктів і космонавтів.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ ПРО ЗАБОРО́НУ ЗАСТОСУВА́ННЯ Я́ДЕРНОЇ І ТЕРМОЯ́ДЕРНОЇ ЗБРО́Ї — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1961. Проголошує, що застосування ядерної і термоядерної зброї суперечить Статутові ООН та міжнар. праву і є злочином проти людства і цивілізації. Пріоритет у постановці питання належить СРСР, який рішуче виступив за заборону застосування, за припинення виробництва та вилучення ядерних матеріалів з арсеналу д-в. За прийняття Декларації голосувало 55 делегацій, у тому числі СРСР, УРСР, БРСР та інші соціалістичні країни, проти — 20 делегацій, утрималося 26 делегацій. Завдяки зусиллям СРСР та інших соціалістичних країн ООН 1972 прийняла резолюцію про незастосування сили в міжнар. відносинах і заборони назавжди ядерної зброї.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ ПРО ЗМІЦНЕННЯ МИ́РУ І БЕЗПЕ́КИ В ЄВРО́ПІ — міжнародний документ, ухвалений на нараді *Політичного консультативного комітету* держав — учасниць *Організації Варшавського Договору,* яка відбулася 4—6.VII 1966 в Бухаресті. В Декларації братні країни висунули програмні положення боротьби за мир у Європі, зокрема: розвиток добросусідських відносин на основі принципів незалежності і нац. суверенітету, рівноправності, невтручання у внутрішні

справи і взаємної вигоди, принципів *мирного співіснування* д-в з різним суспільним ладом. У Декларації висловлено готовність соціалістичних країн сприяти радикальним змінам, спрямованим на ослаблення напруженості в Європі, скликанню загальноєвроп. наради з питань безпеки і співробітництва. Осн. положення Декларації покладено в основу всього комплексу переговорів на *Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі;* сприяли виробленню *Заключного акта,* підписаного на цій нараді.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ЗМІЦНЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ — прийнята 16.XII 1970 Генеральною Асамблеєю ООН за ініціативою СРСР. Закликала країни — члени ООН дотримуватися Статуту ООН, поважати суверенітет і право народів вирішувати свою долю без зовнішнього втручання, розв'язувати всі питання мирними засобами, сприяти ліквідації колоніалізму та інших форм іноземного панування, боротися за досягнення загального і повного роззброєння під ефективним міжнар. контролем, здійснювати узгоджені міжнар. дії для ліквідації екон. розриву між розвинутими д-вами і *країнами, що розвиваються;* визнала необхідність розробити ефективні засоби для досягнення, підтримання і відновлення міжнар. миру і безпеки; засудила всі форми гноблення, тиранії та дискримінації, особливо расизм і расову дискримінацію.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЖІНОК — схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 1967. Проголошена з метою забезпечення загального визнання принципу рівності чоловіків і жінок. Дискримінація жінок, підкреслюється в документі, являє собою злочин проти гідності людини.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО НАДАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КОЛОНІАЛЬНИМ КРАЇНАМ І НАРОДАМ — історичний документ, що проголосив від імені держав — членів ООН право на повну незалежність і свободу всіх колоніальних і залежних країн і територій. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1960 за ініціативою СРСР. Схвалення цієї Декларації є наслідком зміни співвідношення сил на користь соціалізму, зростання нац.-визвольного руху, ослаблення позицій колонізаторів і дальшої політ. ізоляції колоніальних д-в. У 1970 ООН прийняла резолюцію про програму здійснення Декларації.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО НЕДОПУСТИМІСТЬ ВТРУЧАННЯ У ВНУТРІШНІ СПРАВИ ДЕРЖАВ, ПРО ЗАХИСТ ЇХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І СУВЕРЕНІТЕТУ — прийнята з ініціативи СРСР Генеральною Асамблеєю ООН 1965. Засуджує всі форми втручання у внутрішні справи д-в і народів, підтверджує невід'ємне право кожної д-ви обирати свою політ., екон. і соціальну систему без втручання ззовні. Декларація підкреслює, що суворе додержання цих зобов'язань є істотно важливою умовою забезпечення мирного співіснування народів.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ОГОЛОШЕННЯ АФРИКИ БЕЗ'ЯДЕРНОЮ ЗОНОЮ — схвалена учасниками II конференції глав держав і урядів *Організації африканської єдності* 1964. Положення Декларації було деталізовано на XX сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка 1965 схвалила спец. резолюцію — Декларацію про перетворення Африки у без'ядерну зону. В цьому документі всі д-ви закликаються визнати афр. континент вільним від ядерної зброї, утримуватися як від застосування й загрози застосування ядерної зброї, так і від випробувань, виробництва й розміщення її в Африці.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА — прийнята XIV сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО 4.XI 1966 з метою зміцнення міжнародних культурних зв'язків шляхом співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури та розвитку мирних відносин між народами. В Декларації проголошуються осн. принципи, якими повинні керуватися уряди, орг-ції, асоціації та установи для розвитку міжнар. культурного співробітництва.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА — міжнародний документ, схвалений 24.X 1970 Генеральною Асамблеєю ООН, прийнятий на ознаменування її 25-ї річниці. Декларація узагальнила принципи співробітництва д-в відповідно до Статуту ООН, наголосила на першочерговому значенні його виконання для підтримання

міжнар. миру й безпеки, для розвитку дружніх відносин і співробітництва між д-вами. Вона проголосила такі принципи міжнар. права: відмова д-в у міжнар. відносинах від погрози силою або застосування сили проти тер. недоторканності, політ. незалежності будь-якої д-ви, з якоюсь іншою метою, не сумісною з діями ООН (див. *Територіальної недоторканності принцип*); розв'язання д-вами міжнар. спорів мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнар. мир і безпеку і справедливість (див. *Мирні засоби розв'язання міжнародних спорів*); невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції будь-якої д-ви (див. *Невтручання принцип*); обов'язок д-в співробітничати одна з одною відповідно до Статуту ООН; принцип рівноправності та самовизначення народів; принцип суверенної рівності д-в (див. *Суверенної рівності принцип*); принцип добросовісного виконання д-вами зобов'язань, прийнятих відповідно до Статуту ООН.

ДЕКЛАРА́ЦІЯ СОЦІА́ЛЬНОГО ПРОГРЕ́СУ І РО́ЗВИТКУ — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1969. В ній викладено принципи й цілі соціального прогресу і розвитку та засоби і методи досягнення цих цілей, вказано на необхідність усунення таких перешкод на шляху соціального прогресу, як експлуатація людини людиною, війна, колоніалізм і расизм.

ДЕКЛАСО́ВАНІ ЕЛЕМЕ́НТИ — люди, які втратили зв'язок з своїм класом, не беруть участі в суспільно корисній праці, морально розкладені, зв'язані із злочинним світом.

ДЕКРЕ́Т (лат. decretum — постанова, указ) — акт, що видається найвищим органом державної влади чи державного управління. Д. в перші роки Радянської влади називалися акти Радянської д-ви в найважливіших питаннях держ. життя, напр. Декрет про землю, Декрет про мир та ін. В ряді соціалістичних країн Європи Д.— акт найвищих органів держ. влади. В деяких бурж. країнах (напр., у Франції, окремих д-вах Африки) — урядовий акт, що замінює закон і має силу закону.

ДЕЛЕГА́Т (лат. delegatus — посланець) — обраний або призначений представник, уповноважений держави, громадсько-політичної або іншої організації, установи, колективу, який представляє їхні інтереси на з'їздах, нарадах, конгресах тощо.

ДЕЛІ́КТ МІЖНАРО́ДНИЙ (лат. delictum — провина, правопорушення) — порушення державою норм міжнародного права або міжнародних зобов'язань внаслідок неправомірної дії, бездіяльності чи упущення. Наслідком Д. м. є *міжнародно-правова відповідальність* д-ви, яка його вчинила.

ДЕЛІМІТА́ЦІЯ КОРДО́НІВ (лат. delimitatio — визначення меж) — у міжнародному праві визначення угодою загального напряму й проходження кордону між державами по карті. Матеріали Д. к. є основою для *демаркації кордонів.*

ДЕМАГО́ГІЯ (грец. δημαγωγία, букв. — керівництво народом) — в експлуататорському суспільстві обман народу брехливими обіцянками, популярними лозунгами, навмисне викривлення фактів задля політичних чи інших корисливих цілей. Д. широко використовували і використовують у д-вах авторитарного типу. Фашистськими режимами в Німеччині, Італії та інших країнах гітлерівського блоку вона була піднесена до рівня держ. політики. Д.— один з осн. агітаційних методів бурж. політ. діячів. Д. використовують також з метою підриву єдності міжнар. комуністичного руху праві і «ліві» ревізіоністи, зокрема маоїсти.

ДЕМАРКА́ЦІЯ КОРДО́НІВ (франц. démarcation — розмежування) — визначення лінії державного кордону на місцевості на основі договорів та угод, укладених суміжними державами, шляхом встановлення особливих прикордонних знаків (стовпів, пірамід тощо). Д. к. провадять спільні комісії заінтересованих д-в на паритетних засадах.

ДЕМА́РШ (франц. démarche — дія, виступ) — дипломатичний виступ уряду, відомства закордонних справ або дипломатичного представника однієї держави перед урядом іншої держави з висловленням прохання, протесту, вимоги, застереження, погрози. Д. може бути у формі *ноти дипломатичної, ультиматуму* тощо.

ДЕМІЛІТАРИЗА́ЦІЯ (франц. démilitarisation) — 1) Роззброєння. 2) Д. т е р и т о р і ї — в міжнар. праві ліквідація військових споруд-

жень і заборона тримати збройні сили, мати військові бази на певній території. Здійснюється на підставі договору між заінтересованими д-вами.

ДЕМІЛІТАРИЗА́ЦІЯ ДНА МОРІ́В ТА ОКЕА́НІВ — важлива складова частина питання про загальне роззброєння. Це питання набуло особливого значення останнім часом у зв'язку з виникненням реальних можливостей використання дна морів і океанів для воєнних цілей. Ініціатором розв'язання цієї проблеми виступив Радянський Союз, який у березні 1969 запропонував *Комітетові по роззброєнню* проект договору про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної та інших видів зброї масового знищення. Проект було схвалено XXV сесією Генеральної Асамблеї ООН в грудні 1970. В 1971 цей договір був підписаний СРСР, США, Великобританією (державидепозитарії), УРСР, БРСР, Польщею, НДР та багатьма іншими країнами (набрав чинності 18.V 1972).

ДЕМІЛІТАРИЗО́ВАНА ЗО́НА — встановлена міжнародним договором або угодою смуга території, здебільшого вздовж державного кордону або демаркаційної лінії, де забороняється будь-якій державі тримати війська, зберігати старі і будувати нові укріплення, військові бази, споруди тощо.

ДЕМОБІЛІЗА́ЦІЯ (франц. démobilisation) — 1) Переведення збройних сил і економіки країни з воєнного стану на мирний. 2) Скорочення після війни збройних сил до штатів мирного часу. 3) Увільнення із збройних сил військовослужбовців після закінчення строку військової служби. 4) Переносно — ослаблення готовності, активності, пильності, настороженості.

ДЕМОКРАТИЗА́ЦІЯ — запровадження принципів *демократії,* перебудова держави, суспільства, союзу тощо на демократичних засадах, встановлення демократичного ладу, проведення демократичних заходів.

«ДЕМОКРАТИЗА́ЦІЯ КАПІТА́ЛУ» — антинаукова буржуазна концепція, за якою поширення акціонерної форми підприємств і розповсюдження частини акцій серед робітників зображується як корінна зміна суті капіталізму, як його «демократизація». Виникла в кінці 19 ст. «Д. к.» стала одним з елементів теорії *«народного капіталізму».* «Демократизація» володіння акціями, як вказував В. І. Ленін, є одним із способів посилення могутності фін. олігархії і пограбування нар. мас (див. Повне зібрання творів, т. 27, с. 325). «Акціонери» з робітників, що мають лише по кілька дрібних акцій, не можуть хоч якоюсь мірою суттєво впливати на діяльність корпорацій. Усі справи акціонерних підприємств вершать фін. магнати. Наявність великої кількості дрібних і середніх акціонерів не тільки не ліквідує панування великого капіталу, а, навпаки, дає можливість невеликій групі капіталістичних магнатів, які володіють *контрольним пакетом акцій,* контролювати корпорації з величезним акціонерним капіталом. Соціальне призначення концепції «Д. к.» — створити у робітників ілюзії спільності інтересів праці й капіталу, довести непотрібність боротьби трудящих проти буржуазії, оскільки нібито відбувається перетворення робітників і службовців на співвласників капіталістичних підприємств.

ДЕМОКРАТИ́ЧНА ДІ́Я Венесуели — політична партія, заснована 1941. Співробітничає з *Соціалістичним інтернаціоналом.* Виражає інтереси дрібної і середньої нац. буржуазії. Серед членів Д. д. є певна кількість робітників і селян. У 50-х рр. Д. д. активно виступала проти реакційної диктатури, висунула програму захисту нац. інтересів від іноземних монополій. Перетворилася на масову політ. партію. Перебуваючи при владі 1958—68, лідери партії відійшли від цієї програми, почали переслідувати ліві сили. Внаслідок цих дій вплив партії зменшився. Повернувшись до влади 1974, партія проводить політику зміцнення суверенітету Венесуели. Розвиває відносини з усіма країнами, в т. ч. соціалістичними. Голова партії — Г. Барріос, генеральний секретар — П. Ордас. Друковані органи: газета «Тарде» («Вечір») і щотижневик «АД» («Демократична дія»).

ДЕМОКРАТИ́ЧНА КАМПУ́ЧІЯ — див. *Кампучія.*

ДЕМОКРАТИ́ЧНА КОНФЕДЕРА́ЦІЯ Іспанії — заснована 1976 шляхом об'єднання двох лівих політичних блоків — Демократичної ради Іспанії та Демократичної згоди. Метою Д. к. є боротьба за ко-

рінні демократичні перетворення у країні. До Д. к. ввійшло 13 політ. партій і орг-цій, у т. ч. Компартія Іспанії, що діє нелегально.

ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ Берега Слонової Кістки — заснована 1945. Виражає інтереси нац. буржуазії та великих плантаторів. Після здобуття незалежності Берегом Слонової Кістки (1960) Д. п.— правляча і єдина в країні партія. Керівництво партії заохочує іноземний капітал, виступає за капіталістичний розвиток країни. Контролює єдину профспілкову орг-цію — Загальний союз трудящих Берега Слонової Кістки, молодіжні та жіночу орг-ції. В зовнішній політиці тримає курс на розвиток відносин з капіталістичними д-вами, зберігає тісні зв'язки з колишньою метрополією — Францією. Почесний голова — Ф. Уфуе-Буаньї. Друковані органи: газети «Фратерніте-матен» («Братерство-ранок») та «Фратерніте» («Братерство»).

ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ США — заснована 1783. Спирається на підтримку великих компаній, банків, католицької церкви, консервативних кіл пд. штатів. Разом з тим партію традиційно підтримують профспілки, деякі верстви дрібної і середньої буржуазії, частина робітників і фермерів, ліберальна інтелігенція тощо. В Д. п. відбувається розмежування між ліберально-поміркованими і консервативними групами з питань внутрішньої і зовнішньої політики. Д. п. не раз очолювала уряд США. Виступає на захист інтересів монополій. У період президентства Дж. Кеннеді (1961—63) Д. п. проголосила програму поміркованих реформ у деяких галузях соціально-екон. життя. У сфері міжнар. відносин стала на шлях реальної оцінки співвідношення сил на світовій арені, пом'якшення міжнар. напруженості. Більшість членів Д. п. підтримує сучас. реалістичний курс уряду США. В грудні 1974 на з'їзді Д. п. прийнято перший в її історії статут і економічну програму. Лідери партії — Дж. Картер, Д. Макговерн, М. Менсфілд, Т. О'Ніл та ін. Голова національного комітету — Р. Страус. Емблема партії — зображення осла.

ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ГВІНЕЇ — заснована 1947. Правляча і єдина політ. партія в республіці. За своїм соціальним складом і політикою є революційно-демократичною партією, що виступає за соціалістичний шлях розвитку країни. Основу партії становить селянство, а також робітники, службовці, представники інтелігенції. Д. п. Г. керує молодіжною, профспілковою і жіночою орг-ціями. Після проголошення незалежності країни (1958) Д. п. Г. здійснила ряд прогресивних соціально-екон. перетворень, у т. ч. перебудову держ. апарату на демократичних засадах, націоналізацію банків, страхових компаній, ряду підприємств. Запроваджено держ. монополію на зовнішню торгівлю, здійснено реформу нар. освіти і соціального законодавства. В зовнішній політиці Д. п. Г. дотримується антиімперіалістичного курсу, принципів позитивного нейтралітету і неприєднання до блоків. Делегація Д. п. Г. була присутня на XXV з'їзді КПРС. Налічує 1,8 млн. членів (1974). Генеральний секретар — А. Секу Туре. Друкований орган — газета «Хоройя» («Гідність»).

ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ІНДОНЕЗІЇ — заснована 1973 шляхом злиття Національної партії Індонезії, Католицької і Християнської партій та партій Мурба і Ліги захисників незалежності Індонезії, яке відбулося під тиском уряду. Партія не має програми, підтримує урядову політику. Д. п. І. об'єднує дрібних і великих підприємців, селянство, робітників, інтелігенцію, чиновництво. Генеральний голова партії — С. Харджадіната.

ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА КОНГО (ДРК) — до 27.X 1971 назва *Заїру*.

«ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ» — антинаукова реакційна концепція про можливість переростання капіталізму в соціалізм за допомогою дрібних реформ при фактичному збереженні капіталістичної власності й буржуазної держави. Виникла в епоху загальної кризи капіталізму. Після 2-ї світової війни концепція «Д. с.» стала складовою частиною ідеології *реформізму*, знайшла відображення в програмних документах ряду с.-д. партій.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ НАРОДУ ФІНЛЯНДІЇ — масова громадсько-політична організація. Засн. 1944 комуністами і лівими соціал-демократами. У внутрішньополіт.

житті Фінляндії відіграє роль широкого об'єднання демократичних сил, що борються за демократію, проти влади великого капіталу. В галузі зовнішньої політики активно виступає за зміцнення дружби і розвиток всебічного співробітництва з СРСР. Налічує 60 тис. членів (1975). Голова Д. с. н. Ф.— Е. Аленіус. Друкований орган — газета «Кансан уутісет» («Народні новини»).

ДЕМОКРАТИ́ЧНИЙ ЦЕНТРАЛІ́ЗМ — основний організаційний принцип побудови й діяльності марксистсько-ленінських партій, органів державної влади і державного управління та громадських організацій в СРСР та інших соціалістичних країнах. Д. ц. у КПРС означає виборність усіх керівних органів партії знизу доверху, розвиток внутріпартійної демократії, періодичну звітність парт. органів перед своїми парт. орг-ціями, сувору парт. дисципліну і підкорення меншості більшості, безумовну обов'язковість рішень вищих органів для нижчих.

ДЕМОКРА́ТІЯ (грец. δημοκρατία — народовладдя) — форма держави, що передбачає існування представницьких установ та участь (формальну або фактичну) народу в державних справах. Д. в експлуататорському суспільстві — рабовласницькому, феодальному, буржуазному — була і є Д. формальною, Д. лише для пануючої меншості. В епоху імперіалізму монополістичний капітал намагається ліквідувати навіть бурж. Д. і замінити її диктатурою. Демократією для абсолютної більшості населення є лише соціалістична Д., яка не тільки проголошує права народу, але й гарантує їх реальне здійснення. В умовах будівництва комунізму розвиток соціалістичної державності йде в напрямі всебічного розгортання і вдосконалення соціалістичної Д. (активізація громадських орг-цій трудящих і здійснення ними ряду функцій держ. органів, усе більше залучення широких мас трудящих до управління д-вою, дальше зміцнення гарантій політ. свобод і соціальних прав громадян, дальша демократизація держ. орг-ції *розвинутого соціалістичного суспільства* та вдосконалення прийомів і методів держ. діяльності, посилення ролі масових громадських орг-цій і органів громадської самодіяльності населення та ін.). Багатогранна й різнобічна діяльність по розширенню і вдосконаленню соціалістичної Д. незмінно здійснюється під керівництвом КПРС. XXV з'їзд КПРС підкреслив важливість всемірного розвитку радянської Д. і визначив дальші гол. напрями цього процесу.

ДЕМОНСТРА́ЦІЯ ПОЛІТИ́ЧНА (лат. demonstratio — показ) — одна з масових форм публічного вираження політичних поглядів, суспільних настроїв, вимог тощо шляхом проведення вуличних процесій і мітингів.

ДЕ́МПІНГ (англ. dumping, букв.— скидання) — продаж товарів монополіями, фірмами, які не зв'язані з виробництвом, або урядовими організаціями на зовнішніх ринках за викидними цінами, тобто нижчими за витрати виробництва. Характерні риси Д.: різка різниця між високими внутрішніми й низькими експортними цінами; експансіоністські методи придушення конкурентів і завоювання ринків. В епоху *імперіалізму* Д. набуває масового характеру. Для сучас. етапу *загальної кризи капіталізму* характерним різновидом Д. є валютний демпінг.

ДЕНАТУРАЛІЗА́ЦІЯ (франц. dénaturalisation) — позбавлення або вихід з громадянства, набутого шляхом *натуралізації* (а не набутого за правом народження).

ДЕНАЦИФІКА́ЦІЯ — система заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків панування фашистського режиму в державному, громадсько-політичному і економічному житті німецького народу. Д. мала стати основою демократичних перетворень у Німеччині. В радянській зоні окупації Німеччини радянська військ. адміністрація подала нім. народові всебічну підтримку в проведенні Д., яка була завершена 1948. Імперіалістичні правлячі кола США, Великобританії і Франції зірвали Д. у своїх зонах і сприяли відродженню в Західній Німеччині мілітаристських сил.

ДЕНАЦІОНАЛІЗА́ЦІЯ, р е п р и в а т и з а ц і я (франц. dénationalisation) — повернення державою націоналізованих підприємств і майна у приватну власність. При цьому колишнім власникам надається переважне право на купівлю його. Д. здебільшого проводиться після технічної реконструкції підприємств.

Часткова Д. здійснена після 2-ї світової війни і відбувається майже в усіх капіталістичних країнах Західної Європи шляхом продажу частини акцій держ. підприємств приватним особам. Різновидом Д. є продаж монополіям або окремим капіталістам підприємств, збудованих бурж. д-вою за рахунок бюджету, що широко здійснювалося, напр., у США. Навколо Д. розгортається гостра класова боротьба. Трудящі виступають проти Д., вбачаючи в держ. власності засіб обмеження екон. могутності монополій. У країнах, що розвиваються, Д. проводиться реакційними й консервативними режимами нерідко під тиском іноземного капіталу, який ставить у залежність від неї екон. й політ. допомогу з боку імперіалістичних держав.

ДЕНОМІНА́ЦІЯ (лат. denominatio — перейменування) — зміна номінальної вартості грошових знаків у зв'язку з обміном за певним співвідношенням старих грошових знаків на нові. Одночасно у такому самому співвідношенні перераховують ціни, тарифи, заробітну плату тощо. Див. *Грошові реформи.*

ДЕНОНСА́ЦІЯ (франц. dénonciation) — в міжнародному праві повідомлення однією державою іншої про відмову від укладеного між ними договору. В СРСР право Д. належить *Президії Верховної Ради СРСР.*

ДЕПАРТА́МЕНТ (франц. département) — 1) У Франції — адміністративно-територіальна одиниця. 2) В деяких державах назва відомства, міністерства (напр., *Державний департамент* у США).

ДЕПОЗИТА́РІЙ (від лат. depositum — річ, віддана на схов) — у міжнародному праві держава чи міжнародна організація, що бере участь у складанні багатостороннього договору і за його умовами зобов'язана зберігати оригінал договору, документи про його ратифікацію, про приєднання до договору інших держав тощо. Як правило, Д. визначається у тексті договору.

ДЕПОРТА́ЦІЯ (лат. deportatio — вигнання) — в буржуазних країнах примусове виселення з місця постійного проживання особи, що визнана «соціально небезпечною».

ДЕПРЕ́СІЯ (лат. depressio — пригніченість) — в економіці капіталізму фаза *капіталістичного циклу,* що настає безпосередньо за економічною кризою надвиробництва. Характеризується припиненням спаду у виробн., недовантаженням підприємств, безробіттям, млявою торгівлею тощо.

«ДЕПРОЛЕТАРИЗА́ЦІЯ КАПІТАЛІСТИ́ЧНОГО СУСПІ́ЛЬСТВА» — буржуазна та реформістська концепція, яка намагається замаскувати процес пролетаризації капіталістичного суспільства і довести, ніби в умовах сучасного державно-монополістичного капіталізму під впливом науково-технічної революції робітничий клас розчиняється і стає частиною якогось «нового, середнього класу». «Д. к. с.» ставить за мету ідейно роззброїти трудящих, нав'язати робітничому класові хибне уявлення про капіталістичну дійсність, спростувати марксистське вчення про класи і класову боротьбу, про всесвітньо-історичну революційну місію пролетаріату.

ДЕПУТА́Т (лат. deputatus — визначений, посланий) — 1) Виборний член представницького державного органу; в СРСР — повноважний представник і виразник волі виборців. Трудящі обирають Д. до Верховної Ради СРСР, у Верховні Ради союзних і автономних республік і в місцеві Ради депутатів трудящих. Депутат Верховної Ради має право *законодавчої ініціативи,* право запиту (див. *Запит депутата*) тощо. Д. користується депутатською недоторканністю: він не може бути притягнутий до судової відповідальності або заарештований без згоди відповідної Ради. Кожний Д. зобов'язаний звітувати перед виборцями і може бути в будь-який час відкликаний за рішенням більшості виборців, у порядку, встановленому законом (див. *Відкликання депутата*). 2) Особа, уповноважена колективом (групою) для виконання якогось доручення.

ДЕПУТА́ЦІЯ — група осіб, уповноважених будь-якою організацією, зборами для клопотання, представництва або ознайомлення з роботою яких-небудь установ, підприємств тощо.

ДЕРЖА́ВА — організація політичної влади економічно пануючого в суспільстві класу. Д. експлуататорська — апарат влади диктатури експлуататорської меншості над трудовим народом; знаряддя, за допо-

могою якого здійснюються екон., політ. та ідеологічне підкорення й поневолення трудящих. Д. соціалістична — новий, вищий тип Д., яка виникає в результаті *соціалістичної революції* і є орг-цією політ. влади трудящих мас, керованих робітничим класом, гол. знаряддям їх у боротьбі за знищення експлуатації, за побудову комуністичного суспільства. Д.— явище історичне. Виникла з появою приватної власності на засоби виробн. і поділом суспільства на антагоністичні класи. Економічно пануючий клас почав створювати апарат політ. влади, насамперед армію, суд, тюрми, стаючи т. ч. політично пануючим класом. Ф. Енгельс вказував, що «держава в цілому є лише виразом, у концентрованій формі, економічних потреб класу, що панує у виробництві» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 21, с. 296). Відомо три типи експлуататорської Д.: рабовласницька, феодальна, капіталістична. В епоху імперіалізму держ.-монополістичний капіталізм з'єднує силу монополій з силою Д. в єдиний механізм для збереження і зміцнення капіталістичного ладу в інтересах фін. олігархії. Буржуазна Д. дедалі ширше вдається до найреакційніших заходів у економіці й політиці, особливо в країнах, де встановлюється фашистська диктатура. Характерною рисою сучас. буржуазної Д. є урізування прав парламентів і зосередження законодавчих повноважень у руках урядів, наступ на демократичні права і свободи, посилення *мілітаризму*. Бурж. Д. є знаряддям імперіалістичної буржуазії в боротьбі проти світової системи соціалізму, нац.-визвольних сил, революційного руху всередині капіталістичних країн. Вона безсила ліквідувати антагоністичні суперечності, породжувані капіталізмом. Історія спростувала «теорії» ідеологів імперіалізму, реформістів і ревізіоністів про бурж. Д. як нібито д-ви «загального благоденства».

На противагу експлуататорським д-вам, які були і є диктатурою експлуататорської меншості над трудящою більшістю, суттю соціалістичної Д. є *диктатура пролетаріату*. Після повної, остаточної перемоги соціалізму Д. диктатури пролетаріату перетворюється на загальнонародну д-ву — державу періоду *розвинутого соціалістичного суспільства*. Першою в світі соціалістичною Д. є *Радянська соціалістична держава*, що виникла в результаті *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917*. Згодом внаслідок перемоги нар.-демократичних революцій у ряді країн Європи і Азії виникли нові форми соціалістичної Д.— нар.-демократичні республіки З повною, остаточною перемогою комунізму соціалістична державність розвинеться в комуністичне самоврядування.

«ДЕРЖА́ВА ЗАГА́ЛЬНОГО БЛАГОДЕ́НСТВА» — одна з основних соціально-політичних концепцій буржуазної і реформістської ідеології. Покликана в апологетичних цілях зобразити сучас. буржуазну д-ву як силу, нібито спроможну ліквідувати несправедливість капіталістичного ладу і забезпечити загальний добробут суспільства. «Д. з. б.» є складовою частиною більш загальної ідеї про трансформацію капіталізму в новий суспільний лад. Ця концепція поширилася після 2-ї світової війни і стала невід'ємним елементом офіц. бурж. пропаганди, різних парт. платформ і програм. За допомогою концепції «Д. з. б.» сучас. монополістична буржуазія намагається відвернути трудящі маси від революційної боротьби.

ДЕРЖА́ВИ-РАНТЬЄ́ — група імперіалістичних держав-лихварів, монополістична буржуазія яких, не обмежуючись одержанням прибутків всередині своїх країн, забезпечує собі високі прибутки шляхом *вивозу капіталу* в інші, переважно економічно слаборозвинуті країни. Монополії привласнюють значну частину нац. доходу цих д-в у вигляді прибутків від прямих капіталовкладень, позик, страхування, транспортних та інших послуг, що їх надають країнам-боржникам. Д.-р. фактично проводять політику *неоколоніалізму*. Найбільшими Д.-р. на сучас. етапі є США, Франція, Великобританія, ФРН.

ДЕРЖА́ВНА (ЗАГАЛЬНОНАРО́ДНА) ВЛА́СНІСТЬ — див *Соціалістична власність*.

ДЕРЖА́ВНА РА́ДА — 1) У Норвегії, Фінляндії та ряді інших країн — офіційна назва уряду. 2) В ПНР, НДР, СРР — найвищий колегіальний орган державної влади, що обирається представницьким ор-

ганом влади (Сеймом, Народною палатою, Великими національними зборами). 3) У деяких зарубіжних державах — назва центральної державної установи. 4) Парламент у республіці Гвінея-Бісау.

ДЕРЖА́ВНИЙ БАНК СРСР (Держбанк) — єдиний емісійний, касовий і розрахунковий центр СРСР, основний банк кредитування й фінансування народного господарства і населення. Засн. 1921 як Держбанк РРФСР, 1923 реорганізований у Держбанк СРСР. Перебуває в безпосередньому віданні Ради Міністрів СРСР. Держбанк здійснює емісію готівки й організує грошовий обіг у країні; проводить короткострокове кредитування нар. г-ва, фінансування й довгострокове кредитування капітальних вкладень с.-г., заготівельних та інших підприємств і орг-цій, споживчої кооперації, лісового і водного г-ва, а також населення в сільській місцевості; організує ощадну справу, здійснює розрахунки в нар. г-ві, касове виконання держ. бюджету, міжнар. кредитні й розрахункові операції й операції з дорогоцінними металами та іноземною валютою. Держбанк СРСР має розгалужену мережу філій. В УРСР — республіканська контора Держбанку СРСР.

ДЕРЖА́ВНИЙ БОРГ — загальна сума заборгованості держави за непогашені позики й невиплачені проценти по них. Розрізняють внутрішній і зовнішній Д. б., капітальний (по довгострокових позиках) і поточний (погашення кредиту в даному або найближчому бюджетному році). В капіталістичних країнах Д. б. є засобом покриття бюджетного дефіциту. В СРСР та інших соціалістичних країнах випуск держ. позик було використано для розширення соціалістичного відтворення й підвищення нар. добробуту. З 1958 Радянська д-ва відмовилася від випуску держ. позик, що розміщуються серед населення, строк погашення їх було відстрочено на 20 років. XXIV з'їзд КПРС (1971), враховуючи зростання екон. потенціалу країни, прийняв рішення про дострокове погашення Д. б. по раніше випущених позиках (приблизно 26 млрд. крб.) з 1974. Всі облігації буде погашено до 1990.

ДЕРЖА́ВНИЙ ДЕПАРТА́МЕНТ — головне зовнішньополітичне відомство США (з 1789), яке виконує функції міністерства закордонних справ. Очолює Д. д. державний секретар (міністр закордонних справ). Виконує й деякі функції, що стосуються внутрішніх справ (зокрема, опублікування законів).

ДЕРЖА́ВНИЙ КАПІТАЛІ́ЗМ — 1) У капіталістичних країнах — різні форми безпосередньої участі буржуазної держави в економіці країни. В епоху імперіалізму відбувається зрощування сили капіталістичних монополій з силою держ. апарату, що призводить до створення *державно-монополістичного капіталізму*. Важливою формою Д. к. є держ. власність, яка охоплює різні об'єкти: промислові, транспортні та інші підприємства, земельні та лісові угіддя, значні кошти тощо. 2) В країнах, які визволилися від колоніалізму, Д. к. нерідко має антиімперіалістичну спрямованість, сприяє розвиткові національної промисловості та боротьбі за економічну незалежність від імперіалістичних держав і створенню матеріальних передумов *некапіталістичного шляху розвитку*. 3) В умовах диктатури пролетаріату — економічний уклад, що контролюється пролетарською владою й використовується для відбудови народного господарства та розвитку великої індустрії в інтересах побудови соціалістичного суспільства, для боротьби з дрібнобуржуазною стихією. В СРСР Д. к. був одним з п'яти суспільно-екон. укладів *перехідного періоду від капіталізму до соціалізму*. Існував у формі концесій, оренди підприємств і мішаних акціонерних товариств. В економіці країни посідав незначне місце. Досвід організації Д. к. в СРСР використовують інші соціалістичні країни.

ДЕРЖА́ВНИЙ ЛАД — організація держави, що включає суспільний устрій, *державний устрій*, систему державних органів, основні права і обов'язки громадян, виборчу систему.

ДЕРЖА́ВНИЙ СЕКРЕТА́Р, статс-секретар — одна з найвищих державних посад у багатьох країнах Європи й США. В Англії — офіційний титул міністрів внутрішніх справ, закордонних справ та ін.; в США — керівник *державного департаменту;* у Франції та деяких інших країнах — заступник міністра або особа, що очолює певне відомство; в НДР — член

уряду, що очолює окреме відомство; в Югославії — керівник держ. секретаріату (міністерства).

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ — територіальна або національно-територіальна організація держави. Існують дві осн. форми Д. у.—федеративна (див. *Федерація*) й унітарна (див. *Унітарна держава*).

ДЕРЖАВНІ ЗБОРИ — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган Угорської Народної Республіки (УНР). Обирається населенням країни на 4 роки.

ДЕРЖАВНО-КОЛГОСПНІ ОБ'ЄДНАННЯ — в СРСР підприємства й організації, створювані на основі пайової участі колгоспами, державними підприємствами і господарськими організаціями для будівництва промислових і культурно-побутових споруд, переробки продукції сільського господарства тощо. Виникнення й розвиток Д.-к. о. зумовлені екон. потребами соціалістичного суспільства, діянням об'єктивних економічних законів соціалізму, необхідністю концентрації і спеціалізації виробн. на основі *міжгосподарського кооперування*. Д.-к. о. мають права *юридичної особи*, діють на основі *господарського розрахунку*. Найпоширенішою формою Д.-к. о. є колгоспно-радгоспні об'єднання. На необхідність розвитку таких виробничих зв'язків вказувалось у Програмі КПРС, у документах XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії. Д.-к. о. сприяють ефективному використанню техніки, капітальних вкладень і трудових ресурсів. Поєднання держ. і колгоспних засобів виробництва підвищує рівень усуспільнення колгоспної власності, веде до поступового зближення її з загальнонародною. Див. *Аграрно-промислова інтеграція, Аграрно-промисловий комплекс, Аграрно-промислове об'єднання*.

ДЕРЖАВНО - МОНОПОЛІСТИЧНИЙ КАПІТАЛІЗМ — найвищий ступінь розвитку монополістичного капіталізму, суть якого полягає в з'єднанні гігантської сили монополій з силою буржуазної держави в єдиний механізм для збереження й зміцнення капіталістичного ладу, одержання імперіалістичною буржуазією максимальних прибутків, придушення робітничого руху і національно-визвольної боротьби, мілітаризації економіки і розв'язування агресивних воєн, боротьби проти країн світової соціалістичної співдружності. Д.-м. к. характеризується зростанням суспільного характеру капіталістичного виробн. і масштабів держ. власності. Розміри усуспільнення виробн. і капіталу викликають необхідність дедалі систематичнішого втручання бурж. д-ви в управління капіталістичною економікою відповідно до інтересів великих монополій. Д-ва перетворюється на к-т по управлінню справами монополістичної буржуазії. Відмітною рисою Д.-м. к. є існування під егідою д-ви ряду необхідних галузей економіки, які в силу низької прибутковості і великого риску капіталовкладень не можуть існувати на базі приватної власності. Виникла т. з. *інфраструктура*. Класова суть утримання інфраструктури полягає в передачі певної частки одержаного в ній прибутку приватним монополіям через численні податкові й фінансові канали. Одночасно бурж. д-ва проводить ряд заходів в інтересах *олігархії фінансової:* розміщення воєнних замовлень, субсидії монополіям, *«заморожування» заробітної плати,* створення й розвиток держ. ринку для реалізації продукції великих монополій по вигідних для них цінах, створення митних бар'єрів. Серед осн. особливостей Д.-м. к. — перерозподіл нац. доходу на користь монополій через держ. бюджет, зростання частки держ. споживання у валовому нац. продукті, розгортання значної кількості н.-д. робіт за рахунок д-ви, оскільки впровадження сучас. досягнень науки і техніки нерідко перевищує можливості навіть найбільших монополій. В умовах зростаючих міжімперіалістичних суперечностей, конкурентної боротьби і наявності високого рівня державної власності і споживання Д.-м. к. шукає шляхів до «регулювання» або навіть «планування» економіки капіталістичних країн. Поширюється програмування й прогнозування виробн., суть якого полягає в координації держ. і приватних капіталовкладень у масштабах всього нар. г-ва для реалізації середньотермінових і довготермінових екон. цілей. Однак, як вказувала міжнар. *Нарада комуністичних і робітничих партій 1969,* державно-монополістичне регулювання, що здійснюється в інтересах великих монополій і

спрямоване на збереження їх панування та посилення експлуатації трудящих, не може приборкати стихійні сили капіталістичного ринку, *анархії виробництва.* В період *загальної кризи капіталізму* відбувається дальша *мілітаризація капіталістичної економіки* і як наслідок, створення *воєнно-промислового комплексу.* Це призводить до необхідності обліку і перерозподілу матеріальних ресурсів у загальнодерж. масштабі. Імперіалістичні д-ви намагаються здійснити антикризові заходи, пом'якшити конфлікт між працею і капіталом, екон. і соціальні потрясіння капіталістичної системи. Розвиток Д.-м. к. показує, що д-ва заради захисту інтересів класу капіталістів в цілому вдається до соціального маневрування, йде на деякі поступки трудящим під тиском класової боротьби. Це супроводиться соціальною демагогією, спрямованою на те, щоб переконати маси в тому, що ліквідувати *безробіття, економічні кризи, інфляцію,* зниження життєвого рівня трудящих можна нібито без революційного перетворення, через регулювання бурж. д-ви в рамках капіталізму. Цій меті служать різні концепції реформістів, ревізіоністів і відкритих апологетів імперіалізму, їхні спроби видати Д.-м. к. за новий суспільний лад, який нібито докорінно відрізняється від «класичного капіталізму», їхні твердження, що сучас. капіталізм переростає в соціалізм (див. *«Індустріальне суспільство», «Постіндустріальне суспільство»*). Але, як зазначалося на XXV з'їзді КПРС, досвід революційного руху показує: якщо виникає реальна загроза пануванню монополістичного капіталу і його політ. ставлеників, імперіалізм іде на все, відкидаючи всяку видимість будь-якої демократії. Він готовий розтоптати і суверенітет д-в, і будь-яку законність. Враховуючи ряд зовнішньополіт. причин — розвиток світового революційного процесу, *економічне змагання двох світових систем,* розпад *колоніальної системи імперіалізму,* зростання ролі країн, що розвиваються, загострення конкурентної боротьби в світовому капіталістичному г-ві, а також об'єктивні вимоги *науково-технічної революції,* Д.-м. к. вдається до *капіталістичної економічної інтеграції.* Проте вона має відцентрові тенденції. Загострилися суперечності між трьома центрами імперіалізму: США, Японією, «Спільним ринком»; поглибився конфлікт між рівнем розвитку *продуктивних сил* і *виробничих відносин* сучас. капіталізму. Д.-м. к. не змінює природи *імперіалізму.* На кожному етапі Д.-м. к. набуває специфічних рис, пристосовується до сучас. умов. Д.-м. к. в усіх його формах і проявах не здатний ліквідувати суперечності капіталістичного суспільства. Істор. розвиток людства дедалі переконливіше доводить неминучість соціалістичної революції, для якої найвищий ступінь капіталістичного усуспільнення виробн. за умов Д.-м. к. створює всі необхідні екон. і політ. передумови.

ДЕСПОТІЯ (грец. δεσποτεία) — форма не обмеженої законом самодержавної влади, що характеризується крайньою централізацією і сваволею *монарха.*

ДЕСЯТИЙ П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН розвитку народного господарства СРСР — єдиний державний перспективний план розвитку народного господарства СРСР на 1976—80, складений на підставі Основних напрямів розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки, затверджених XXV з'їздом КПРС. Гол. завдання п'ятирічки — послідовне здійснення курсу Комуністичної партії на піднесення матеріального й культурного рівня життя народу на основі динамічного й пропорційного розвитку суспільного виробн. та підвищення його ефективності, прискорення *науково-технічного прогресу,* зростання продуктивності праці, всемірного поліпшення якості роботи в усіх ланках нар. г-ва. Десята п'ятирічка — це п'ятирічка ефективності і якості. Успішне виконання накреслених завдань залежить насамперед від продуктивності праці. 85—90% приросту нац. доходу буде одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Випуск пром. продукції заплановано збільшити за п'ятиріччя на 35—39%, у т. ч. виробн. засобів виробн. — на 38—42%, предметів споживання — на 30—32%. Осн. виробничі фонди збільшаться в 1,4 раза. В 1980 буде вироблено електроенергії 1340—1380 млрд. *квт · год,* видобуто нафти, включаючи га-

зовий конденсат,— до 620—640 млн. *т*, газу — 400—435 млрд. *м³*, вугілля — 790—810 млн. *т*, виплавлено сталі — до 160—170 млн. *т*, вироблено готового прокату — 115—120 млн. *т*, виробн. продукції машинобудування й металообробки зросте за 5 років в 1,5—1,6 раза, мінеральних добрив досягне 1980 143 млн. *т*. Середньорічний обсяг виробн. с.-г. продукції має зрости на 14—17%; середньорічний валовий збір зерна буде доведений 1980 до 215—220 млн. *т*, виробн. м'яса — до 15—15,6 млн. *т* (у забійній вазі), молока — до 94—96 млн. *т*. Колгоспи й радгоспи одержать 1900 тис. тракторів, 1350 тис. вантажних автомобілів, 538 тис. зернозбиральних комбайнів, велику кількість мінеральних добрив тощо. Капітальні вкладення в нар. г-во країни за п'ятиріччя зростуть на 24—26% і становитимуть 630 млрд. крб. У десятій п'ятирічці висувається широка програма соціального розвитку і дальшого підвищення рівня життя народу. Передбачено наступне поліпшення умов праці, посилення її творчого характеру, збільшення доходів населення, підвищення рівня і вдосконалення структури споживання. Середня заробітна плата робітників і службовців має збільшитися за 1976—80 на 16—18% і становитиме до кінця п'ятирічки не менше як 170 крб. на місяць, доходи колгоспників від громадського г-ва колгоспів підвищаться в середньому на 24—27%. Поряд з цим населення одержить на 28—30% більше виплат та пільг з *суспільних фондів споживання*. У великих масштабах здійснюватиметься житлове будівництво. Дальшого розвитку набуде система нар. освіти.

В десятій п'ятирічці передбачається дальше значне піднесення економіки всіх союзних республік. Зокрема, в УРСР планується збільшити обсяг пром. виробн. на 30—34%, довести видобуток вугілля 1980 до 226—229 млн. *т*, виплавку сталі — до 58—61 млн. *т*, виробн. мін. добрив — до 24,4 млн. *т*. Середньорічний обсяг валової продукції с. г. має зрости на 11—14%, буде доведено середньорічне виробн. зерна до 46—48 млн. *т*.

Зростання екон. могутності Радянського Союзу, що намічає Комуністична партія на десяту п'ятирічку, ще вище піднесе роль і авторитет СРСР на міжнар. арені. Див. *Союз Радянських Соціалістичних Республік* та статті про союзні республіки.

ДЕ-ФА́КТО ВИЗНА́ННЯ (лат. de facto — насправді, на ділі) — у міжнародному праві фактичне визнання однією державою будь-якої іншої держави (або уряду), що не обумовлює собою встановлення дипломатичних відносин. Звичайно Д.-ф. в. дає можливість вступати в торг. зв'язки та вести переговори про врегулювання окремих політ. питань.

ДЕФЛЯ́ЦІЯ (від лат. deflo — видуваю) — в економіці зменшення буржуазними урядами маси паперових грошей і нерозмінних на золото банкнотів, випущених в обіг у період *інфляції*. При цьому припиняється *емісія*, з обігу вилучається частина надлишку паперовогрошової маси. Супроводиться збільшенням податків, стягуваних з трудящих, скороченням бюджетних витрат на соціальні потреби тощо.

ДЕЦЕНТРАЛІЗА́ЦІЯ — 1) Розширення прав місцевих органів управління за рахунок передачі їм деяких функцій центральної влади. 2) В загальному розумінні — ослаблення або скасування централізації.

ДЕ-Ю́РЕ ВИЗНА́ННЯ (лат. de jure — по праву) — у міжнародному праві офіційне, повне й остаточне визнання держави (або уряду), що веде до встановлення дипломатичних та інших відносин між державами, які необхідні для підтримання й розвитку політичних, економічних, культурних та інших зв'язків.

ДЖЕНТЛЬМЕ́НСЬКА УГО́ДА (від англ. gentleman — благородна людина) — умовна назва міжнародного договору, укладеного в усній формі. Д. у. повинна виконуватися так само, як і міжнар. договори, викладені в письмовій формі.

ДЖИМКРОУЇ́ЗМ (англ. jimcrowism)— система расистських, шовіністичних заходів у США (заборона неграм жити в кварталах, населених білими, запровадження закладів та установ «тільки для білих» тощо), спрямованих на *дискримінацію* і *сегрегацію* негритянського населення. Д. найбільше поширений на півдні США.

ДЖИНГОЇЗМ (англ. jingoism) — термін для позначення вкрай шовіністичних та імперіалістичних поглядів. Виник у Великобританії в останній чверті 19 ст. Для Д. характерні пропаганда колоніальної *експансії* й розпалювання нац. ворожнечі.

ДИВЕРСИФІКА́ЦІЯ (від лат. diversus — різний, віддалений і facio — роблю) — одна з форм *концентрації капіталу* в умовах науково-технічної революції; полягає в тому, що капіталістичні фірми, прагнучи вистояти в умовах нерівномірного розвитку економіки, проникають у нові для себе галузі й сфери, розширюють асортимент товарів і поступово перетворюються на багатогалузеві комплекси. Характер Д. визначають соціально-екон. особливості даної країни.

ДИВЕ́РСІЯ (лат. diversio — відхилення, відвернення) — 1) Діяльність, спрямована на підрив економічної і воєнної могутності ворожої сторони. 2) За радянським кримінальним правом — один з особливо небезпечних державних злочинів, що полягає в зруйнуванні або пошкодженні підпалом, вибухом тощо підприємств, будівель, у вчиненні масових отруєнь і т. п. 3) Д. ідеологічна — ворожа пропаганда по радіо, телебаченню, розповсюдження контрреволюційної літератури, злісних вигадок і чуток серед населення тощо. 4) Окрема воєнна операція для відвернення уваги і сил противника з головного напряму чи ділянки фронту. 5) Дії партизанів, що полягають у руйнуванні, псуванні або знищенні важливих об'єктів у тилу ворога.

ДИВІДЕ́НД (від лат. dividendum — те, що треба поділити) — частина прибутку *акціонерних товариств*, яку щорічно розподіляють між акціонерами за їхніми *акціями* і яка залежить від величини чистого прибутку і кількості акцій.

ДИКТА́Т (нім. Diktat, від лат. dicto — наказую) — політика нав'язування нерівноправних договорів, угод сильною імперіалістичною державою іншій, слабшій державі всупереч її волі, з допомогою політичного і економічного тиску та воєнних погроз.

ДИКТА́ТОР (лат. dictator) — особа, що має в експлуататорській державі необмежену владу і здійснює одноособове управління.

ДИКТАТУ́РА (лат. dictatura) — 1) Необмежена влада пануючого в державі класу, яка спирається на силу. Завдання Д.— охорона і зміцнення порядків, що відповідають інтересам пануючого класу. Знаряддя Д.— держ. апарат. Історія суспільного розвитку знає Д. експлуататорські (рабовласницьку, феодальну, капіталістичну) і *диктатуру пролетаріату*. Всі експлуататорські Д. були і є Д.меншості над більшістю. Суттю Д. пролетаріату є диктатура абсолютної більшості народу над купкою експлуататорів. 2) Влада *диктатора*.

ДИКТАТУ́РА ПРОЛЕТАРІА́ТУ — державна влада *робітничого класу*, що встановлюється в результаті *соціалістичної революції* й використовується ним для побудови та історичного утвердження *соціалізму* й переходу суспільства до будівництва комунізму.

Теорія Д. п.— наріжний камінь марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію і будівництво соціалістичного суспільства. Д. п. є *загальною закономірністю побудови соціалізму*. Вперше ідею Д. п. висунули К. Маркс і Ф. Енгельс. Стосовно до епохи імперіалізму і пролет. революцій вчення про Д. п. розвинув В. І. Ленін. За Д. п. керівне становище в суспільстві й д-ві посідає робітничий клас на чолі з марксистсько-ленінською партією в союзі з селянством та іншими верствами трудящих. Першочерговим завданням Д. п. є придушення опору експлуататорських класів усередині країни, закріплення перемоги революції та захист її завоювань від зовнішньої контрреволюції. Друге завдання Д. п. полягає в тому, щоб вирвати маси трудящих і експлуатованих, у першу чергу селянство, з-під екон., політ. та ідеологічного впливу буржуазії. Третє завдання Д. п.— здійснення ряду докорінних екон., соціальних і культурних перетворень, внаслідок яких формується соціалістичне суспільство. В галузі економіки необхідним є процес ліквідації приватної власності і встановлення суспільної, запровадження планомірної організації суспільного виробн. в інтересах усіх трудящих; в галузі соціальних відносин — ліквідація експлуататорських класів, можливості будь-якої експлуатації людини людиною, в галузі політичній — створення соціалістичної д-ви,

зміцнення *союзу робітничого класу і селянства,* залучення дедалі ширших трудящих мас до участі в управлінні д-вою, дальший розвиток соціалістичної демократії; в галузі воєнній — зміцнення оборони соціалістичної д-ви. Гол. функція Дю п.— творча. Найвищим принципом Д. п. є союз робітничого класу і селянства, що грунтується на спільності корінних інтересів обох класів. Д. п. є найдемократичнішою владою, яка породжує новий, вищий тип демократизму — соціалістичну демократію, що створює для більшості народу всі умови для активної участі в суспільно-політ. діяльності. Влада робітничого класу й усіх трудящих втілюється в систему політичних і громадських орг-цій, до яких входять: органи д-ви, політ. партії, профспілки, кооперативні об'єднання, молодіжні орг-ції та ін. Керівною і спрямовуючою силою в системі Д. п. є авангард робітничого класу — Комуністична партія. Залежно від конкретно-істор. умов виникають різні держ. форми Д. п. Історично першою формою Д. п. була Паризька комуна (1871) у Франції. В Радянській країні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Д. п. встановилася у формі Рад робітничих, сел. і солдатських депутатів. Після 2-ї світової війни в ряді країн, що стали на шлях соціалізму, Д. п. встановилася у формі *народної демократії.* Дальшого розвитку марксистсько-ленінське вчення про Д. п. набуло в рішеннях з'їздів КПРС та інших марксистсько-ленінських партій країн соціалістичної співдружності, в документах міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій. Побудова соціалізму й перехід до комуністичного будівництва в СРСР зумовлює якісні зміни влади робітничого класу. З повною, остаточною перемогою соціалізму Д. п. виконала свою істор. місію. «Диктатура робітничого класу перестає бути необхідною раніше, ніж держава відмирає» (Програма КПРС, К., 1968, с. 89). В Радянській країні склалася соціальна та ідейно-політична єдність радянського народу. Держава Д. п. поступово переросла в загальнонародну д-ву, що є необхідним етапом на шляху до створення в майбутньому комуністичного суспільного самоврядування.

ДИЛЕ́МА (грец. δίλημμα — подвійний засновок) — 1) Судження, в якому предметові приписуються дві ознаки, що суперечать одна одній і виключають можливість третьої. 2) П е р е н о с н о — необхідність вибору між двома взаємовиключаючими можливостями.

ДИПЛОМА́Т (франц. diplomate, від грец. δίπλωμα — лист, документ) — 1) Службова особа, що працює у відомстві закордонних справ і уповноважена урядом вести роботу по здійсненню офіційних зносин або переговорів з іншими державами або міжнародними організаціями. 2) П е р е н о с н о — людина, якій властиві такт, тонке і вміле поводження з іншими людьми, мистецтво вести переговори та інші подібні якості.

ДИПЛОМАТИ́ЧНЕ ПРЕДСТАВНИ́ЦТВО — постійний орган зовнішніх зносин держави, що перебуває на території іншої держави й акредитується при її уряді. Розрізняють такі Д. п.: посольства (очолюються послом) і місії (очолюються посланником, повіреним у справах).

ДИПЛОМАТИ́ЧНИЙ КО́РПУС — сукупність глав закордонних *дипломатичних представництв,* акредитованих у даній країні. В широкому розумінні до Д. к. входять усі члени дипломатичних представництв і члени сімей дипломатичних працівників, що користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами.* Від імені Д. к. виступає його старшина— *дуайєн.*

ДИПЛОМАТИ́ЧНИЙ КУР'Є́Р, д и п к у р' є р — співробітник відомства закордонних справ, якому доручається перевозити дипломатичну пошту. Д. к. користується особистою недоторканністю; є під захистом д-ви, в якій він у даний час перебуває.

ДИПЛОМАТИ́ЧНІ ПРИВІЛЕ́Ї ТА ІМУНІ́ТЕТИ — сукупність різних прав і привілеїв, якими користуються іноземні дипломатичні представники в тій державі, при якій вони акредитовані (див. *Акредитування*). Д. п. та і. передбачають особисту недоторканність дипломатичного представника, його листування і приміщень, якими він користується, непідсудність місцевому судові, звільнення від податків і повинностей. Мають значення для нормальної діяльності *дипломатич-*

них представництв та консульських представництв.

ДИПЛОМА́ТІЯ (франц. diplomatie) — 1) Сукупність методів і прийомів, що застосовуються при зносинах і переговорах з іноземними державами; в ширшому розумінні — вся офіційна діяльність державних органів у галузі зовнішньої політики. Одне з важливих знарядь зовнішньої політики. Д. соціалістичних д-в спрямована на мирне співіснування д-в з різним соціальним ладом, на боротьбу за забезпечення і зміцнення миру. Формами дипломатичної діяльності є конференції, наради, зустрічі представників д-в, дипломатичне листування, підготовка та укладення міжнар. договорів, участь представників д-ви в діяльності міжнар. орг-цій, постійне представництво д-ви за кордоном тощо. 2) Переносно — мистецтво досягти своїх цілей методами, притаманними *дипломатові*.

ДИРЕКТИ́ВА (франц. directive) — розпорядження, керівна вказівка, настанова, що її дають вищі органи нижчестоящим, керівник — підлеглим.

ДИСКО́НТНА ПОЛІ́ТИКА (від англ. discount — врахування векселя) — політика підвищення або зниження ставок при купівлі векселів, що її проводять центральні емісійні банки капіталістичних країн для регулювання попиту й пропонування позичкових капіталів, стану платіжного балансу та *валютних курсів*.

ДИСКРЕДИТА́ЦІЯ (від франц. discréditer — підривати довір'я) — підрив довіри до кого-небудь; приниження гідності, авторитету.

ДИСКРИМІНА́ЦІЯ (лат. discriminatio — розрізняння) — 1) Навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями, статтю тощо. У бурж. суспільстві особливо поширені расова Д.— обмеження в елементарних громадянських правах і жорстоке переслідування осіб за мотивами расової належності (див. *Расизм*) та політична Д.— позбавлення виборчих прав. 2) У міжнародних відносинах — створення спеціальних умов, що ставлять яку-небудь державу (групу держав), її організації і громадян у гірше становище порівняно з іншими іноземними державами. СРСР та інші соціалістичні країни проводять рішучу боротьбу проти будь-якої дискримінації.

ДИСКУ́СІЯ (лат. discussio — дослідження) — публічне обговорення якогось питання, справи, проблеми; спір.

ДИСПРОПО́РЦІЯ (від лат. dis...— префікс, що означає втрату, розлад і proportio — співвідношення, розмірність) — відсутність або порушення пропорційності, правильного співвідношення між частинами цілого, нерозмірність.

ДИСЦИПЛІ́НА ПАРТІ́ЙНА — неухильне свідоме додержання принципів і норм, визначених Статутом партії; неодмінна умова організованості й боєздатності КПРС та інших марксистсько-ленінських партій. Основні положення Д. п. розробив В. І. Ленін. Д. п. вимагає додержання Програми, Статуту, політики партії, підкорення меншості більшості, безумовної обов'язковості постанов вищих парт. органів для нижчих. Обумовлена керівним організаційним принципом партії — *демократичним централізмом*.

ДИТЯ́ЧИЙ ФОНД ООН — створений Генеральною Асамблеєю ООН 1946 з метою подання допомоги дітям — жертвам 2-ї світової війни. Повноваження фонду розширено в зв'язку з необхідністю поліпшити харчування, охорону здоров'я, освіту і соціальне забезпечення дітей у країнах, що визволилися від колоніальної залежності. Фонд подає допомогу дітям більш як 120 країн світу (1975). Фондом керує правління в складі представників 30 д-в — членів ООН чи її спеціалізованих установ на чолі з директором-розпорядником. Кошти фонду складаються з добровільних внесків урядів та окремих осіб.

ДИФАМА́ЦІЯ (від лат. diffamo — позбавляю доброго імені) — оголошення (як правило, в пресі) дійсних або неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність громадянина або організації. Радянське цивільне законодавство передбачає судовий захист честі і гідності.

«ДИФУ́ЗІЯ ВЛА́ДИ» (лат. diffusio — поширення, розтікання) — сучасна буржуазно-реформістська концепція, яка твердить, нібито наявні в капіталістичному суспільстві численні політичні організації

різних класів (партії, профспілки, об'єднання підприємців, землевласників тощо) практично врівноважують одна одну і однаковою мірою справляють вплив на управління державою. «Д. в.» намагається зобразити бурж. д-ву як позакласову, а її політ. систему — як колективне володарювання названих політ. орг-цій. «Д. в.», яка по суті відображає реальний процес вростання правих соціалістів у капіталістичну державність, є ще однією спробою *реформізму* відвернути трудящих від класової боротьби.

«ДИФУ́ЗІЯ ВЛА́СНОСТІ» — одна з апологетичних концепцій буржуазної політичної економії, згідно з якою володіння деякою частиною трудящих акціями великих корпорацій нібито веде до ліквідації класової нерівності, розмивання капіталістичної власності, *«демократизації капіталу»* і формування *«народного капіталізму»*. «Д. в.» має на меті створити міф про єдність інтересів робітників і капіталістів, посіяти ілюзії про можливість спільного володіння власністю за капіталізму і тим самим підірвати єдність антимонополістичних сил та ослабити їхній революційний рух.

ДІАЛЕ́КТИКА [грец. διαλεκτική (τέχνη) — мистецтво вести бесіду]— 1) В давньогрецькій філософії — мистецтво полеміки, логічний метод встановлення істини шляхом виявлення і подолання суперечностей у судженнях противника. 2) В сучасному, марксистсько-ленінському розумінні — філософська наука про універсальні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення; революційний метод пізнання і перетворення світу (див. *Діалектичний матеріалізм*). Д. є підсумком багатовікової історії наукового пізнання світу, узагальненням суспільної практики людства.

ДІАЛЕКТИ́ЧНИЙ МАТЕРІАЛІ́ЗМ — філософське вчення *марксизму-ленінізму,* яке дає матеріалістичне пояснення світу, способів його пізнання і перетворення на основі розкриття загальних діалектичних законів його розвитку; науковий світогляд і революційний метод перебудови світу в інтересах трудящих мас. Д. м. виник у 40-х рр. 19 ст. як світогляд послідовно революційного класу — пролетаріату, що вийшов на арену самостійної політ. боротьби. Творці наукової ідеології пролетаріату К. Маркс і Ф. Енгельс, критично переробивши філософську спадщину минулого, подолавши ідеалізм діалектики Г.-В.-Ф. Гегеля та метафізичність і споглядальність матеріалізму Л. Фейєрбаха і узагальнивши досвід суспільного розвитку, зокрема революційної боротьби робітничого класу, здійснили революційний переворот у філософії і створили якісно нову філософію — діалектичний та історичний матеріалізм. У нових істор. умовах, в епоху імперіалізму і пролет. революцій, Д. м. був далі розвинутий у працях В. І. Леніна, в документах КПРС та інших марксистсько-ленінських партій на основі узагальнення досягнень науки і практики міжнар. комуністичного, робітничого і нац.-визвольного рухів, практики будівництва соціалізму і комунізму. Д. м., спираючись на досягнення науки, виходить з того, що світ за своєю природою є матеріальним, існував і існуватиме вічно. На відміну від домарксистського матеріалізму Д. м. розглядає матерію як об'єктивну реальність, що існує поза і незалежно від людської свідомості. В матеріальності полягає єдність світу. Якщо домарксистські матеріалісти розглядали свідомість тільки як властивість матерії і як відображення світу, то Д. м. вважає її ще й продуктом суспільного розвитку. За Д. м. свідомість є не пасивним відображенням дійсності, а засобом активного діяння на світ, засобом його перетворення.

В розв'язанні питання про загальну структуру світу Д. м. виходить з того, що все в світі перебуває у взаємозв'язку, в стані безперервного руху і зміни, джерело якого — у самій матерії. При цьому взаємозв'язки, рух і розвиток підпорядковані законам єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення.

Матеріалістична діалектика розкриває закономірності процесу пізнання. Діалектико-матеріалістична теорія пізнання розробила струнке вчення про істину як безпосередню мету і результат пізнання. Практика виступає тут як основа пізнання і критерій істини. На відміну від домарксистського матеріалізму, який у поглядах на суспільство залишається на позиціях ідеалізму,

марксизм-ленінізм поширив матеріалізм і діалектику на явища суспільного життя, створив *історичний матеріалізм*. Це зумовило виникнення цілісного філософського вчення, яке дає наукове розв'язання питання про закономірності розвитку природи, суспільства і людського мислення і становить філософську основу *наукового комунізму*. Д. м. має творчий характер, він ворожий усякому *догматизмові* і метафізиці. Виражаючи корінні інтереси пролетаріату, справи комунізму, Д. м. є виявом пролет. партійності філософії, істор. зброєю робітничого класу, комуністичних партій у боротьбі за ліквідацію класового антагоністичного суспільства, за побудову комунізму. Д. м. розвивається в непримиренній боротьбі проти бурж. ідеології, реформізму і ревізіонізму.

ДОБРО́БУТ НАРО́ДУ — забезпеченість населення матеріальними й духовними благами та послугами. Рівень матеріального добробуту трудящих визначає панівний суспільно-екон. лад. Д. н. залежить від досягнутого ступеня розвитку продуктивних сил і розміру тієї частки нац. доходу, яку населення одержує для задоволення особистих потреб. В СРСР неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу, як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, було і лишається однією з найвищих довгочасних цілей *економічної стратегії КПРС*. Див. *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР, *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР, *Союз Радянських Соціалістичних Республік*.

ДОБРОВІ́ЛЬНІ ТОВАРИ́СТВА — в СРСР добровільні об'єднання трудящих, створені за їх ініціативою. Д. т. та їхні союзи мають своїм завданням підвищувати організаційну самодіяльність і політ. активність трудящих. Залежно від завдань розрізняють оборонні, спортивні, наукові, науково-технічні Д. т., товариства охорони природи, товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та ряд інших.

ДОВІ́РЕНА ОСО́БА — в СРСР особа, виділена в період виборчої кампанії для ознайомлення *виборців* з кандидатом у депутати відповідної Ради депутатів трудящих. Д. о. виділяє окружна передвиборна нарада, на якій висувається кандидат у відповідну Раду.

ДО́ГМА, догмат (грец. δόγμα, род. відм. δόγματος — думка, вчення) — 1) У стародавній і середньовічній філософії — основне положення того чи іншого вчення, яке приймається без доказів. У релігійній літературі вживається для позначення положень, які видаються за вічні, незмінні, «богом дані» істини. 2) Поняття, ідеї, вчення, які вважаються істинними за будь-яких умов. Догматичне мислення, вороже науковому знанню (див. *Догматизм*), є засобом збереження ідей віджилих реакційних класів.

ДОГМАТИ́ЗМ — спосіб засвоєння і застосування знань, у якому те чи інше вчення або положення сприймається як вічна істина, як *догма*, застосовується без урахування конкретних умов життя. Д. несумісний з науковим пізнанням світу. Д. властивий усім реакційним теоріям, що відображають інтереси відживаючих реакційних сил, оскільки ці інтереси не відповідають об'єктивному ходу історії. Опортуністи і ревізіоністи всіх гатунків намагаються, апелюючи до букви марксизму, вихолостити творчий дух революційного вчення, перетворити його положення на догми і тим самим викривити його революційну суть, ідейно роззброїти трудящих. Д. в робітничому русі характеризується відривом теорії від життя, конкретної істор. обстановки, ігноруванням специфічних особливостей того чи іншого періоду або умов боротьби робітничого класу в різних капіталістичних країнах. Д. притаманний як правому, так і «лівому» ревізіонізму, зокрема *маоїзму*. Марксистсько-ленінські партії ведуть непримиренну боротьбу проти Д., розвивають марксистсько-ленінську теорію, збагачують її положеннями й висновками, що відповідають новим істор. умовам і завданням.

ДОГОВІР МІЖ СРСР І США ПРО ПІДЗЕ́МНІ Я́ДЕРНІ ВИ́БУХИ В МИ́РНИХ ЦІ́ЛЯХ — міжнародний документ, підписаний 28 травня 1976 в Москві Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим і у Вашінгтоні президентом США Дж. Фордом. Договір покликаний забезпечити використання підземних ядерних вибухів тільки в мирних цілях і регулює ці вибухи,

які провадяться сторонами після 31 березня 1976. Щодо цього статтями документа передбачено необхідні гарантії, включаючи положення про контроль. Договір має сприяти розвиткові співробітництва між СРСР і США в справі мирного використання атома. Договір залишається в силі протягом 5 років і продовжується на наступні п'ятирічні періоди, якщо одна із сторін не повідомить другу про припинення його чинності не пізніше як за 6 місяців до закінчення строку його чинності. Договір має політ. значення, оскільки є новим конкретним кроком у розвитку відносин між СРСР і США, новою ланкою *радянсько-американських договорів і угод 1972—76.*

ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ — угода між двома або більше державами щодо їхніх взаємних прав і обов'язків у політичних, економічних, торговельних та інших відносинах. Д. м. є осн. правовою формою розвитку міжнар. співробітництва й одним з осн. джерел міжнар. права. Д. м. мають різні назви: трактат, пакт, конвенція, угода, протокол тощо, але точно визначеної різниці між ними немає. За кількістю учасників розрізняють Д. м. двосторонній, багатосторонній і універсальний (охоплює переважну більшість д-в). Д. м. (крім *джентльменської угоди*) укладається в письмовій формі. Складається, як правило, з трьох частин: преамбули (вступу), осн. тексту і заключної (протокольної) частини. Право на укладання й *ратифікацію договору* і *денонсацію* його є одним з осн. суверенних прав держави.

ДОГОВІР ПРО ЗАБОРОНУ ВИПРОБУВАНЬ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ В АТМОСФЕРІ, В КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРІ І ПІД ВОДОЮ, Московський договір 1963 — міжнародний договір, підписаний 5.VIII в Москві урядами СРСР, США й Великобританії; набрав чинності 10.X 1963. Учасниками договору є бл. 120 д-в (1975), у т. ч. УРСР. Кожний з учасників узяв на себе зобов'язання забороняти, відвертати і не провадити випробувальні та всі інші ядерні вибухи в трьох сферах природи. Досягнення цієї домовленості є результатом послідовного миролюбного зовнішньополіт. курсу СРСР та інших країн соціалістичної співдружності. Договір набув дальшого розвитку в *радянсько-американських договорах і угодах 1972—76.*

ДОГОВІР ПРО КОСМОС 1967, Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла — багатостороння міжнародна угода, прийнята за ініціативою Радянського Союзу XXI сесією Генеральної Асамблеї ООН 19. XII 1966; вступив у силу 10.X 1967. Договір підписала більшість д-в світу, в т. ч. й УРСР. Цей договір є першим міжнар. кодексом, у якому сформульовано найважливіші принципи *космічного права.* Основні з них передбачають міжнар. співробітництво по мирному дослідженню й використанню космічного простору та небесних тіл, заборону нац. привласнення їх, відповідальність д-в за діяльність у космосі та збереження їхніх суверенних прав на об'єкти, які вони запустили в космос, часткову демілітаризацію космічного простору й повну демілітаризацію небесних тіл.

ДОГОВІР ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ — міжнародний договір, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 1968; набрав чинності 5.III 1970. Учасниками договору є близько 100 д-в (1975).

Згідно з осн. положеннями договору держави-учасниці, які володіють ядерною зброєю, зобов'язуються не передавати цю зброю іншим д-вам. У свою чергу, д-ви, які не мають ядерної зброї, зобов'язуються не виробляти і не прагнути до придбання такої зброї. Договір підтверджує невід'ємне право д-в на безборонний розвиток мирного використання атомної енергії, гарантує д-вам право розвивати всі сторони мирної ядерної діяльності їх, включаючи обмін устаткуванням, матеріалами та науково-технічними даними. Контроль за виконанням д-вами своїх зобов'язань за договором забезпечується через *Міжнародне агентство по атомній енергії.*

ДОДАТКОВА ВАРТІСТЬ — вартість, створювана працею найманих робітників зверх вартості їх робочої сили і безоплатно привласнювана капіталістом. Д. в.— категорія історична, властива лише капіталістичному способу виробн., коли і ро-

боча сила стає товаром. Купуючи робочу силу і з'єднуючи її з засобами виробн., капіталіст використовує її властивість у процесі праці створювати більшу вартість, ніж вартість самої робочої сили, тобто додаткову вартість. Збільшення Д. в. досягається за рахунок виробн. абсолютної Д. в. (подовженням робочого дня) і відносної Д. в. (скороченням необхідного робочого часу за рахунок підвищення продуктивності праці). Обидва ці методи ведуть до зростання норми Д. в., тобто відношення Д. в. до змінного капіталу. Норма Д. в. виражає ступінь експлуатації трудящих.

Виробн. Д. в. є *основним економічним законом капіталізму*. В процесі реалізації і розподілу Д. в. розпадається на прибуток, одержуваний пром. і торг. підприємцями, процент, що його одержують банкіри, і ренту, привласнювану землевласниками. В. І. Ленін назвав вчення про Д. в. наріжним каменем екон. теорії К. Маркса.

ДОКТРИ́НА (лат. doctrina — вчення) — наукова або філософська теорія, політична система, провідний теоретичний чи політичний принцип у діяльності держави, партії або нормативна формула.

ДО́ЛАРОВА ЗО́НА — валютне угруповання капіталістичних країн, переважно Північної, Центральної та Південної Америки, грошові системи та зовнішні розрахунки, які орієнтуються на долар США, займаючи щодо нього підлегле становище. Створена на початку 2-ї світової війни на базі доларового блоку. Д. з. дає ряд переваг амер. імперіалізмові в його боротьбі за світову валютну гегемонію, за зовнішні ринки, за джерела дешевої сировини та вигідні сфери застосування капіталу. Країни зони свої золоті і валютні резерви концентрують у банках США, зовнішньоторг. операції підпорядковують інтересам монополій США.

ДОМІНІ́КА — володіння Великобританії на однойменному острові в Карибському морі. Пл. 0,8 тис. *км*². Нас. 74 тис. чол. (1974), переважно негри. Адм. центр — м. Розо (10,2 тис. ж., 1974). Д. управляє губернатор, якого призначає король (королева) Великобританії. При губернаторі є законодавчі й виконавчі органи, що відають внутрішніми справами. Острів Д. відкрив 1493 Х. Колумб. З 1763 — колонія Великобританії. В 1967 Великобританія надала Д. статус «асоційованої д-ви». Основа економіки — с. г. Гол. культури: банани, кокосова пальма, цитрусові, какао, манго. Добування і обробка пемзи. Є невеликі підприємства харч. пром-сті. Розвинуті лісове г-во і рибальство. Автошляхів — 595 *км*. Грошова одиниця — східнокарибський долар.

ДОМІНІКА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ДКП) — утворилася 1944 в підпіллі. До 1946 мала назву Домініканська революційно-демократична партія, 1946—65 — Домініканська народно-соціалістична партія (ДНСП). У жовтні 1946 — червні 1947 діяла напівлегально. З 1947 оголошена поза законом, зазнає жорстоких репресій. Одного з засновників партії Ф. Вальдеса 1950 вбито у в'язниці. В 1955 I конференція ДНСП (проходила на правах з'їзду) прийняла статут партії і обрала секретаріат ЦК. Комуністи Домініканської Республіки брали активну участь у захисті своєї батьківщини від інтервенції США 1965. Пленум ЦК партії 1965 ухвалив перейменувати ДНСП на Домініканську комуністичну партію, закликав зміцнювати єдність усіх прогресивних сил країни в боротьбі за демократичні права народу і нац. незалежність. Компартія ставить завдання здійснити в країні в союзі з усіма патріотичними силами нац.-визвольну антиімперіалістичну, антифеодальну революцію як перший етап на шляху до соціалістичної революції. ДКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ДКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар партії — Н. Іса Конде. Друкований орган — нелегальна газета «Ель популар» («Народна»).

ДОМІНІКА́НСЬКА РЕСПУ́БЛІКА — держава в Центральній Америці, в східній частині о. Гаїті. Пл. 48,7 тис. *км*². Нас. 4,7 млн. чол. (1975), гол. чином мулати. Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Санто-Домінго (817,3 тис. ж., 1973). Д. Р.— бурж. республіка. За конституцією глава д-ви і уряду — президент, що обирається на 4 роки. Законодавчу владу здійснює національний конгрес у складі палати депутатів і сенату. Основні політич-

ні партії: Р е ф о р м і с т с ь к а п а р т і я — правляча — об'єднує представників нац. буржуазії, поміщиків, духівництва. Засн. 1964. Д о м і н і к а н с ь к а р е в о л ю ц і й н а п а р т і я — об'єднує дрібну буржуазію, частину селянства. Засн. 1939. *Домініканська комуністична партія*. Засн. 1944, діє нелегально.

Сх. частину о. Гаїті 1795 загарбала Франція. В 1844 була створена Д. Р., яку 1861 захопили іспанці. Загарбників остаточно вигнано 1865. З 1916 до 1924 Д. Р. окупували війська США. Але й після виведення їх країна продовжує залишатися в політ. та екон. залежності від США. В 1965 в країні внаслідок посилення нац.-визвольного руху створилася революційна ситуація. Проте внутрішня контрреволюція за допомогою військ США придушила революційний рух. До влади 1966 прийшов реакційний уряд, що здійснює політику репресій щодо прогресивних і патріотичних сил, які виступають проти існуючого режиму. З 1945 Д. Р.— член ООН. Д. Р.— аграрна країна, економіка якої залежить від монополістичного капіталу США. Провідна культура — цукр. тростина. В 1973/74 вироблено цукру-сирцю 1,2 млн. *т*. Збір гол. с.-г. культур (тис. *т*): кави — 40, тютюну — 30, рису — 177. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 1,59, свиней — 0,5. У 1973 вироблено бокситів — 1411 тис. *т*, цементу — 593 тис. *т* (1971), електроенергії— 1201 млн. *квт · год*. Залізниць — 1,8 тис. *км*. Автомобільних шляхів — 8,8 тис. *км*. Порти: Санто-Домінго, Санчес. Грошова одиниця — домініканське песо.

ДОМІНІО́Н (англ. dominion, від лат. dominium — влада, володіння) — термін, що застосовувався до самоврядних частин колишньої Британської імперії. В минулому статус Д. дістав ряд колоній Великобританії: Нова Зеландія, Канада, Австралійський Союз та ін. В ході 2-ї світової війни і після неї Д. стали суверенними д-вами, які входять до складу Співдружності, очолюваної Великобританією.

ДОСЬЄ́ (франц. dossier — справа, особиста справа) — 1) Сукупність документів та інших письмових матеріалів, що стосуються якого-небудь питання, справи чи особи. 2) Папка, в якій зберігаються ці матеріали.

ДОТА́ЦІЯ (від лат. doto — наді-

ляю) — особливий вид асигнувань з державного бюджету. В СРСР Д. служить для збалансування доходів і видатків респ. і місцевих бюджетів та покриття планових збитків держ. підприємств і госп. орг-цій. Удосконалення планування та посилення екон. стимулювання пром. виробн., перегляд оптових цін (1967), зміцнення місцевих бюджетів дало можливість ліквідувати збитковість галузей, значно скоротити сферу застосування Д. У капіталістичних країнах Д. широко надається монополіям, гол. чином на воєнне виробн., і є одним із засобів додаткового збагачення *олігархії фінансової*.

ДРАКО́НОВІ ЗАКО́НИ, Д р а к о н т а з а к о н и — непомірно суворі закони. Назва походить від імені афінського держ. діяча Драконта (7 ст. до н. е.), який уперше зробив запис звичаєвого права, норми якого відзначалися надмірною суворістю.

ДРІБНА́ БУРЖУАЗІ́Я — клас дрібних власників, що займає проміжне становище між основними класами капіталістичного суспільства — буржуазією і пролетаріатом. До Д. б. належать: дрібне та середнє селянство, ремісники і кустарі, дрібні торговці. Дрібний буржуа відрізняється від робітника тим, що має у приватній власності засоби виробн., які становлять основу його виробн. і гол. джерело існування. За капіталізму, особливо в період імперіалізму, осн. маса Д. б. розорюється і перетворюється на пролетарів. Лише небагато представників її стає підприємцями. Таке становище Д. б. пояснює її двоїсту природу: як трудівника, що тяжіє до пролетаріату і багато в чому солідарного з ним у його боротьбі, і як приватного власника, що прагне зберегти свій статус, вибитися в ряди буржуазії. Двоїста природа

Д. б. визначає хиткість її позицій у класовій боротьбі, нестійкість її ідеології: з одного боку — дрібновласницькі інстинкти, міщанський індивідуалізм, з другого — демократичні прагнення тощо. Д. б. схильна до всіляких націоналістичних тенденцій. Становище Д. б. як власника зумовлює її консерватизм, страх перед корінними соціальними змінами. Це призводить до того, що в період великих політ. потрясінь Д. б., прагнучи зберегти «середню лінію», фактично хитається між буржуазією і пролетаріатом. Політ. обмеженість Д. б.— причина того, що вона легко піддається демагогії найреакційніших кіл великої буржуазії (див. *Фашизм*). В умовах сучас. держ.-монополістичного капіталізму дрібнобурж. забарвлення має багато антикомуністичних «теорій» і концепцій від правоекстремістських до лівоекстремістських. Виявом дрібнобуржуазної ідеології є *маоїзм*. Д. б. поєднує в собі консервативність і реакційність з революційністю. Дрібнобуржуазні маси завжди вносили і будуть вносити в революційний рух свої ілюзії, слабості, помилки. В боротьбі проти капіталізму пролетаріат намагається залучити на свій бік осн. маси Д. б. (особливо селянство), які загалом заінтересовані в ліквідації монополій. У країнах, що визволилися від колоніальної залежності, селянство та інші верстви Д. б. становлять більшість населення і в союзі з робітничим класом є осн. революційною силою нац.-визвольного руху, антифеодальних і антиімперіалістичних революцій. В соціалістичній революції трудове селянство стає союзником робітничого класу. Досвід СРСР та інших соціалістичних країн показує, що під керівництвом партій робітничого класу успішно відбувається процес перевиховання дрібнобурж. мас і перетворення їх на трудівників соціалістичного суспільства (див. *Колективізація сільського господарства, Культурна революція*).

ДРУ́ГА СВІТОВА́ ВІЙНА́ 1939—45 — війна, підготовлена силами міжнародної імперіалістичної реакції і розв'язана фашистською Німеччиною, фашистською Італією та мілітаристською Японією. Виникла внаслідок загострення міжімперіалістичних суперечностей. Д. с. в. стала можливою внаслідок екон. і політ. підтримки фашистської Німеччини англо-франко-амер. імперіалістами, що намагалися спрямувати фашистську агресію проти СРСР і тому відхилили його пропозиції про створення системи *колективної безпеки*. Д. с. в. почалась як імперіалістична війна. У ході дальшого розвитку вона перетворилась на справедливу війну народів і д-в проти блоку фашистських агресорів. Визвольний характер війни остаточно визначився з вступом у неї СРСР, що зазнав віроломного нападу фашистської Німеччини.

Д. с. в. почалася 1.IX 1939 нападом Німеччини на Польщу. Незабаром Польща зазнала поразки. 3.IX 1939 війну Німеччині оголосили Великобританія і Франція. В квітні — травні 1940 фашистські війська окупували Данію, Норвегію, Люксембург, Нідерланди і Бельгію, в червні — Францію, в квітні 1941 — Югославію і Грецію. В 1941 до блоку фашистських д-в приєдналася царська Болгарія. 22.VI 1941 фашистська Німеччина напала на СРСР. Слідом за нею проти СРСР виступили Італія, Румунія, Фінляндія, Словаччина й Угорщина. Почалася *Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу 1941—45*. Уряди Великобританії і США, враховуючи нац. інтереси своїх країн, пішли на створення разом з СРСР *антигітлерівської коаліції* д-в. 7.XII 1941 Японія напала на володіння США, Великобританії та Голландії на Тихому океані. США та Великобританія оголосили війну Японії, а Німеччина та Італія — США.

Гол. фронтом Д. с. в. був радянсько-нім. фронт. Вирішальний вплив на хід Д. с. в. мали перемоги Збройних Сил СРСР. В 1943 капітулювала Італія. В 1944 Радянська Армія визволила майже всю окуповану територію СРСР. У вересні 1944 вийшли з війни і приєдналися до антифашистської коаліції Болгарія і Румунія, у вересні — жовтні вийшла з війни Фінляндія. В жовтні 1944 югославською Народно-визвольною армією у взаємодії з Радянською Армією було визволено Югославію. В листопаді албанські партизани визволили Албанію. 6.VI 1944 США і Великобританія відкрили другий фронт у Європі. 1945 Радянська Армія визволила Польщу, Угорщину, Східну Австрію, значну частину Чехословаччини. 25.IV 1945 на р. Ельбі зустрілися радянські й амер. війсь-

ка. 2.V 1945 Радянська Армія завершила Берлінську операцію. Вночі проти 9.V 1945 фашистська Німеччина капітулювала.

8.VIII 1945 СРСР, виконуючи союзницькі зобов'язання, вступив у війну з Японією. Разом з СРСР 10.VIII виступила МНР. В результаті розгрому радянськими військами в Маньчжурії япон. Квантунської армії 2.IX капітулювала Японія.

Великий вклад у спільну перемогу над ворогом внесли народи і армії США, Великобританії і Франції, Народно-визвольна армія Югославії, з'єднання і армії, сформовані з патріотів Польщі і Чехословаччини, нар. повстання в Словаччині, Румунії, Болгарії. Важливу роль у боротьбі проти фашизму і япон. мілітаризму відіграв *Рух Опору*, який широко розгорнувся на окупованих територіях Європи і Азії, дії партизанських загонів в Італії, Греції та в інших країнах, антифашистського підпілля на тер. Німеччини. В авангарді антифашистського руху йшли комуністичні і робітничі партії. Перемога над фашизмом і япон. мілітаризмом внесла корінні зміни у співвідношення сил на міжнар. арені. Виникла *світова система соціалізму*, набув розмаху *національно-визвольний рух*, який привів до краху *колоніальної системи імперіалізму*. Перемога над фашизмом створила сприятливі умови для розвитку робітничого руху в країнах капіталу, зростання і зміцнення комуністичних і робітничих партій. Під час війни було на практиці доведено можливість ефективного політ. і воєнного співробітництва д-в з різним соціальним ладом. Завдяки послідовній миролюбній політиці країн *соціалістичної співдружності*, насамперед СРСР, активним діям усіх миролюбних сил світу (див. *Рух прихильників миру*) у відносинах між д-вами протилежних систем дедалі більше утверджується принцип *мирного співіснування*, вперше в історії створилась об'єктивна можливість виключення світової війни з життя людства. *Розрядка міжнародної напруженості*, як зазначено на XXV з'їзді КПРС, стає провідною тенденцією.

Тридцятирічний ювілей розгрому фашизму відзначався як інтернаціональне свято всіх прогресивних сил. У зв'язку з 30-річчям Перемоги ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Уряд Радянського Союзу прийняли *Звернення «До народів, парламентів і урядів»*, закликавши боротися за міцний мир і безпеку народів.

«ДРУ́ЖБА» — один з найбільших у світі магістральних нафтопроводів. Збудований 1960—64 спільно СРСР, Польщею, НДР, Чехословаччиною та Угорщиною на території цих країн. Бере початок у районі Куйбишева. Загальна довжина нафтопроводу — понад 5,3 тис. *км*.

ДРУ́ЖБА НАРО́ДІВ — соціалістична форма відносин між народами СРСР, країн соціалістичної співдружності, що грунтується на рівності націй, братерському співробітництві, морально-політичній єдності, політичній, економічній, культурній і воєнній взаємодопомозі. В багатонац. соціалістичних д-вах — одна з рушійних сил розвитку суспільства; в міжнац. відносинах соціалістичних країн — основа єдності в боротьбі за мир, за комунізм. Д. н. як принцип відносин між націями й народностями можлива лише в соціалістичному суспільстві, оскільки необхідною умовою її є ліквідація експлуататорського ладу. Взірцем Д. н. є дружба народів СРСР, що склалася внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції й побудови соціалізму. Втіленням Д. н. є добровільне об'єднання народів радянських республік в єдину багатонац. соціалістичну д-ву — Союз РСР. Політ. основою Д. н. СРСР став радянський держ. лад, економічною — суспільна власність на засоби виробництва. Д. н. СРСР — закономірний результат спільної боротьби трудящих усіх народів країни проти царизму і капіталізму, за своє соціальне й нац. визволення, наслідок послідовного здійснення ленінської нац. політики і вирішення нац. питання в СРСР, величезної ідеологічної і організаторської діяльності КПРС по вихованню трудящих у дусі радянського патріотизму й пролет. *інтернаціоналізму*. З перемогою соціалізму та утворенням соціалістичних націй у всіх народів СРСР склалася однотипна класова структура, утвердилася єдина марксистсько-ленінська ідеологія, що стала ідейно-теоретичною основою Д. н. В СРСР склалася нова істор. спільність — *радянський народ*. Д. н. Радянського Союзу, зазначено в документах про 50-річчя

утворення Радянського Союзу,— велике завоювання соціалізму.
Д. н. нашої країни є складовою частиною *радянського способу життя,* закономірністю розвитку радянського суспільства, міжнац. відносин, неодмінною умовою комуністичного будівництва. З утворенням світової системи соціалізму дружба і єдність, взаємодопомога стали об'єктивними потребами нац. відносин між народами країн соціалізму. Адже вони мають однотипну екон. основу й політ. систему, єдину ідеологію — марксизм-ленінізм, спільні інтереси в захисті своїх завоювань від посягань імперіалізму, єдину велику мету — комунізм. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що дальше зміцнення дружби і співробітництва з соціалістичними країнами, всебічне сприяння їх успіхам і авторитету, зміцненню могутності і впливу є найважливішим завданням Комуністичної партії, Радянської д-ви. Братерські взаємини між народами соціалістичних країн є прообразом нових відносин між усіма народами світу.

ДУАЙЄН (франц. doyen — старійшина) — особа, що очолює *дипломатичний корпус* у певній країні. Як правило, Д.— найстарший за рангом і найстаріший за часом вручення вірчих грамот дипломатичний представник

ДУНАЙСЬКА КОМІСІЯ (ДК) — міждержавна організація придунайських країн, створена для забезпечення вільного судноплавства по Дунаю відповідно до інтересів і суверенних прав цих країн, для зміцнення економічних і культурних зв'язків придунайських країн між собою та з іншими країнами. Створена 1949 на основі Конвенції 1948 про режим судноплавства по Дунаю. До її складу входять (на 1.I 1975) Австрія, Болгарія, Румунія, СРСР, Угорщина, Чехословаччина, Югославія. В роботі ДК беруть участь експерти ФРН. Керують комісією голова, заступник голови і секретар, що їх обирають на 3 роки з складу представників країн — членів ДК. Штаб-квартира — в Будапешті.

«ДУСТУРІВСЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ», дестурівський соціалізм (від араб. дестур — конституція) — офіційна доктрина правлячої в Тунісі буржуазно-націоналістичної *Соціалістичної дустурівської партії,* різновид *реформізму.* Осн. положення Д. с. були сформульовані на VII з'їзді цієї партії 1964. Д. с. проповідує мирне вростання капіталізму в соціалізм за допомогою дрібних реформ при фактичному збереженні капіталістичної власності і бурж. держави.

Е

ЕВАКУАЦІЯ (від лат. evacuo — спорожнюю) — 1) Вивезення з театру воєнних дій у тил поранених, полонених, населення, а також трофеїв і матеріальних засобів. 2) Виведення військ з зайнятих ними раніше районів. 3) Вивезення цивільного населення, підприємств, установ, майна тощо з місцевості, що перебуває під загрозою нападу ворога або стихійного лиха.

ЕВОЛЮЦІЯ (лат. evolutio — розгортання) — поступовий розвиток явища, предмета при збереженні його якості в процесі кількісних змін. Е.— одна з двох форм єдиного процесу розвитку. Нерозривно пов'язана з революцією — стрибкоподібною зміною якості предмета, етапом розв'язання істотних, осн. суперечностей. Е. і революція діалектично пов'язані між собою. Марксизм-ленінізм називає вульгарним еволюціонізмом концепції *реформізму,* що розглядають процес розвитку як ряд поступових еволюційних змін без стрибків, викриває неспроможність *анархізму,* який розуміє розвиток як сукупність лише революційних переворотів, стрибків без попередніх еволюційних змін, без підготовки умов для революції. Марксизм-ленінізм довів, що в основі цих опортуністичних теорій лежить абсолютизація окремих форм розвитку, відмова від діалектики. Див. *Революція соціальна.*

ЕГАЛІТАРИЗМ (франц. égalitarisme, букв.— зрівнялівка) — різновид *утопічного соціалізму.* Головними ідеями Е. є принцип зрівняльного розподілу засобів виробництва між

дрібними приватними власниками і організація виробництва на основі індивідуального господарства. Е. переважно виступає як ідеологія *дрібної буржуазії*. Реакційні риси Е. особливо проявилися в *«зрівняльному комунізмі»*

ЕГІДА (грец. αἰγίς, род. відм. αἰγίδος — шкіра кози; вихор, буря) — в давньогрецькій міфології щит Зевса. Переносно — під егідою — під захистом, під покровительством.

ЕГОЇЗМ (франц. egoïsme, від лат. ego — я) — морально-етичний принцип. Означає поведінку людини, яка прагне до задоволення лише власних інтересів, нехтує інтересами суспільства та інших людей. Е.— одна з форм прояву індивідуалізму. Характерний для приватновласницьких відносин, зокрема для бурж. суспільства. Комуністична мораль засуджує Е., який в умовах соціалізму є пережитком минулого, і протиставляє йому принцип *колективізму*.

ЕЗОПІВСЬКА МОВА — замаскований спосіб висловлювання думок. Усна або писемна мова, насичена алегоріями, недомовками тощо. Назва походить від імені давньогрец. байкаря Езопа.

ЕКВАДОР, Республіка Еквадор — держава в Південній Америці. Пл. 283,6 тис. *км²* (включаючи острови Галапагос та ін.). Нас. 7,2 млн. чол. (1975), бл. 50% — індіанці й негри. Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Кіто (530 тис. ж., 1975). Е.— бурж. республіка. З 11.I 1976 влада належить Вищій правлячій раді в складі командуючих трьома видами збройних сил. Основні політ. партії: Демократична інституціоналістська коаліція — виражає інтереси великої банківської і торг. буржуазії, пов'язаної з монополіями США. Засн. 1965. Консервативна партія — виражає інтереси великих латифундистів, реакційного католицтва і великої буржуазії, пов'язаної з іноземними монополіями. Засн. 1861. Ліберально-радикальна партія — виражає інтереси частини буржуазії і поміщиків. Засн. 1878. *Комуністична партія Еквадору*. Засн. 1926.

В 40-х рр. 16 ст. територію Е. підкорили іспанці. В 1822—30 Е.— у складі Великої Колумбії, з 1830 — незалежна республіка. Дипломатичні відносини з СРСР — з 1945. З 1945 Е.— член ООН. Після 2-ї світової війни в країні посилився демократичний рух і 1944 було створено коаліційний уряд. У 1946 реакційні сили захопили владу. В 1963—66 в країні було встановлено військ. диктатуру. Після її повалення уряд Е. безуспішно намагався розв'язати найгостріші соціально-екон. проблеми. В 1972 стався держ. переворот. Утворений після цього уряд приступив до здійснення аграрної реформи, вживає заходів до захисту суверенітету країни, нац. багатств, зміцнення держ. сектору в економіці. Е.— економічно відстала аграрна країна. Збір с.-г. культур (тис. *т*, 1973): пшениці — 44,1, рису — 161 (1971), бананів — 3000, кави — 52, бобів какао — 71. Поголів'я (тис., 1973/74): вел. рог. худоби — 2690, свиней — 1440, овець — 2010 (1972/73). Заготівля деревини бальсового дерева, збір пальмового листя, кори хінного дерева, соку каучуконосів. Підприємства харч. та легкої пром-сті. Видобування (12,1 млн. *м³*, 1973) та переробка нафти. Вироблення електроенергії — 1117 млн. *квт · год* (1972). Залізниць — 1151 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 2850 *км*. Гол. порт — Гуаякіль. Грошова одиниця — сукре.

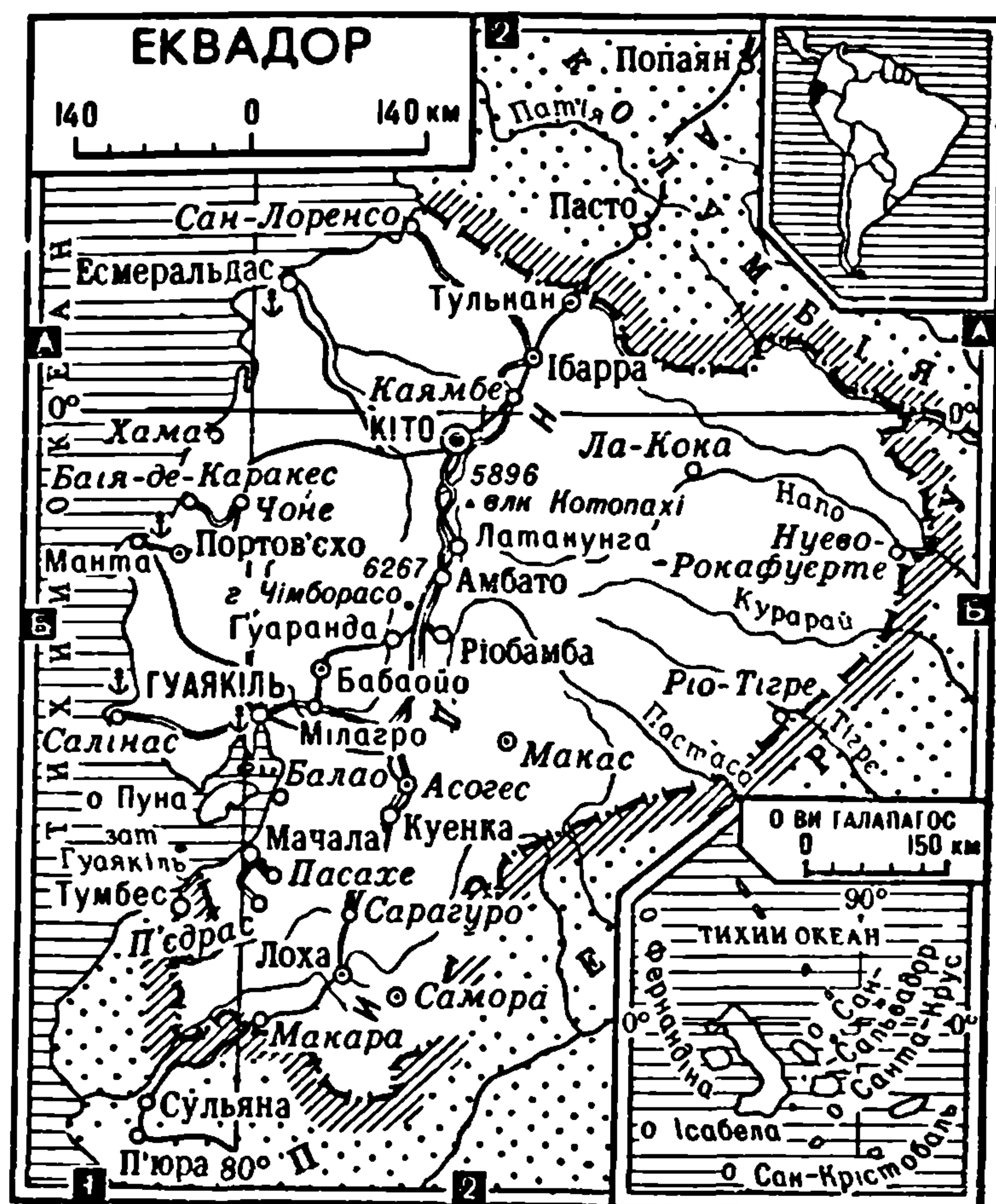

ЕКВАТОРІАЛЬНА ГВІНЕЯ, Республіка Екваторіальна Гвінея — держава в Екваторіальній Африці, на атлантичному узбережжі. Пл. понад 28 тис. *км²*. Нас. 310 тис. чол. (1974), народності

фанг, бубі та ін. Включає континентальну частину Ріо-Муні, о. Масіас-Нгема-Бійого та інші невеликі острови. Столиця — м. Малабо (на о. Масіас-Нгема-Бійого, 37,2 тис. ж., 1972). Е. Г.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Найвищий законодавчий орган — однопалатний парламент (національні народні збори). Прогресивні сили країни об'єднані в *Єдину національну партію трудящих* Екваторіальної Гвінеї. Засн. 1970.

З 1778 Е. Г. була колонією Іспанії. Незалежність Е. Г. проголошено 1968. З 1968 Е. Г.— член ООН. У тому ж році встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Е. Г.— член *Організації африканської єдності*. Уряд Е. Г. виступає за розвиток нац. економіки, додержується позиції неприєднання.

Е. Г.— аграрна країна. Економіка майже повністю залежить від експорту какао (збір 1973 — 20 тис. *т*), кави (6—7 тис. *т* на рік), деревини. Вирощують також олійну пальму, банани, маніок, кокосову пальму, ананаси, тютюн тощо. Пром-сть представлена в основному первинною обробкою с.-г. сировини та деревини. Автомобільних шляхів —1,2 тис. *км*. Дві вузькоколійні залізниці —76 *км*. Гол. порти — Малабо і Бата. Грошова одиниця — екпвеле.

ЕКВІВАЛÉНТ (лат. aequivalens, род. відм. aequivalentis — рівноцінний)—предмет або кількість, що рівноцінні, рівносильні, рівнозначні іншим предметам або кількостям, можуть замінювати або виражати їх. В е к о н о м і ц і — товар, що виражає вартість інших товарів, на які він обмінюється. З розвитком обміну в ролі загального Е. почали повсюдно виступати благородні метали — золото і срібло, які перетворилися на *гроші*.

ЕКЗЕКВАТÝРА (від лат. exsequor — виконую) — 1) В міжнародному праві документ про визнання *консула* і про надання йому дозволу виконувати консульські функції. 2) Розпорядження уряду даної країни про примусове виконання рішення іноземного суду.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛÍЗМ (від лат. existentia — існування) — суб'єктивно-ідеалістична течія сучасної буржуазної філософії. Виник у 20-х рр. 20 ст. Особливо поширений у США, ФРН та Франції. Розрізняють Е. релігійний та атеїстичний. Осн. категорією у філософії Е. є поняття існування,

або екзистенції (звідси й назва), яка ототожнюється з суб'єктивними переживаннями людини і оголошується первинним щодо буття. Для Е. характерні крайній індивідуалізм, асоціальність і песимізм. Екзистенціалісти не визнають загальних принципів моралі, твердять, що кожна людина визначає для себе, що вважати моральним чи аморальним. Цим Е. об'єктивно виправдовує *аморалізм*. Е. зробив значний вплив на бурж. мистецтво і літературу.

ЕКЛЕКТИ́ЗМ, е к л е к т и к а (грец. ἐκλεκτικός — той, що вибирає; ἐκλέγω — вибираю) — 1) У найширшому значенні — механічне поєднання в одному вченні різнорідних органічно несумісних елементів, безпринципне запозичення і змішування суперечливих ідей, оцінок, теорій; використовування і підтасовування з певною тенденційною метою вирваних з контексту фактів, формулювань, цитат тощо. Е.— одна з характерних рис метафізичного способу мислення, який осягнення діалектичної єдності різних сторін предмета підміняє простим переліком їх. Е.— одна з ознак бурж. філософії епохи загальної кризи капіталізму. 2) П е р е н о с н о — відсутність оригінальності і самостійності.

ЕКОНÓМІКА [грец. οἰκονομική (τέχνη) — мистецтво ведення господарства]—1) Історично визначена сукупність суспільно-виробничих відносин, тобто економічний базис, властивий певній *суспільно-економічній формації*. Визначальним елементом Е. є панівні в ній відносини власності на засоби виробн. Капіталістична приватна власність становить основу Е. бурж. суспільства, суспільна власність — основу Е. соціалізму. 2) Народне господарство даної країни або його галузь (економіка СРСР, Е. промисловості, Е. сільського господарства тощо). 3) Наука, яка вивчає специфіку виробничих відносин

у певній галузі або сфері суспільного виробництва (Е. транспорту, Е. будівництва, Е. праці та ін.).

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА КОМІСІЯ ООН ДЛЯ АЗІЇ І ТИХОГО ОКЕАНУ (ЕСКАТО, до 1.I 1974 — Економічна комісія ООН для Азії і Далекого Сходу) — регіональна комісія *Економічної і соціальної ради ООН*. Створена 1947. Членами ЕСКАТО з правом вирішального голосу є 38 країн Азії і Тихого океану (в т. ч. СРСР), а також Великобританія, Нідерланди, Франція і США, та 10 країн і територій цього району з правом дорадчого голосу. ЕСКАТО ставить своїм завданням вивчати проблеми екон. і соціального розвитку країн Азії і Тихого океану, зміцнювати екон. зв'язки між ними, а також розширяти екон. співробітництво з іншими країнами світу. Найвищий орган ЕСКАТО — щорічна сесія, робочі органи — 9 постійних к-тів (з питань пром-сті, с. г., транспорту і зв'язку, природних ресурсів, торгівлі, народонаселення, статистики, соціального розвитку, екон. планування). Виконавчий орган — секретаріат (місцеперебування — м. Бангкок).

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА РАДА ООН (ЕКОСОР) — один з головних органів ООН. Створена 1946. З 1973 до неї входить 54 країни-члени, одну третину яких щорічно переобирає Генеральна Асамблея ООН строком на 3 роки. Рада проводить дослідження і складає доповіді з міжнар. питань у галузі економіки, соціального і культурного життя, освіти, охорони здоров'я, а також подає відповідні рекомендації Генеральній Асамблеї ООН; підготовляє проекти конвенцій і скликає міжнар. конференції з питань, що входять до її компетенції, подає інформацію Раді Безпеки ООН і допомагає їй у роботі. Найвищим її органом є чергова сесія, яку скликають двічі на рік. Під керівництвом ЕКОСОР працюють п'ять регіональних екон. комісій ООН: *Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану, Економічна комісія ООН для Африки, Економічна комісія ООН для Європи, Економічна комісія ООН для Західної Азії, Економічна комісія ООН для Латинської Америки.*

ЕКОНОМІЧНА КОМІСІЯ ООН ДЛЯ АФРИКИ (ЕКА) —одна з регіональних комісій *Економічної і соціальної ради ООН*. Створена 1958. До складу ЕКА (на 1.I 1975) з правом вирішального голосу входить 41 країна Африки, право дорадчого голосу мають Ангола, Гвінея-Бісау, Мозамбік, Намібія, а також Великобританія, Франція та Іспанія. Пд. Родезія та ПАР не є членами комісії. В роботі ЕКА та її органів постійно беруть участь СРСР та інші європ. соціалістичні країни. Широкі зв'язки існують між ЕКА та *Радою Економічної Взаємодопомоги*. Мета комісії — сприяти розвиткові екон. та соціального співробітництва між афр. країнами і територіями, а також розширяти їх співробітництво з ООН та її спеціалізованими установами. Найвищий орган комісії — Конференція міністрів афр. країн (скликається один раз на два роки). В період між конференціями роботою ЕКА керує Виконавчий к-т. Виконавчий орган комісії — секретаріат (місцеперебування — м. Аддіс-Абеба).

ЕКОНОМІЧНА КОМІСІЯ ООН ДЛЯ ЄВРОПИ (Європейська економічна комісія, ЄЕК) — одна з регіональних комісій *Економічної і соціальної ради ООН*. Створена 1947 відповідно до резолюції I сесії Генеральної Асамблеї ООН від 10.XII 1946. Членами комісії (на 1.I 1975) були 32 європ. країни (в т. ч. СРСР, УРСР і БРСР), а також США і Канада. ЄЕК зобов'язана сприяти погодженню дій країн Європи, спрямованих на їхній екон. розвиток, підтримувати та зміцнювати екон. відносини європ. країн між собою та з іншими країнами світу. Найвищий орган ЄЕК — пленарна сесія, що скликається щорічно. В системі ЄЕК створено галузеві к-ти (по с. г., вугіллю, електроенергії, житловому питанню, будівництву та містобудуванню, лісоматеріалах, водних проблемах, хім. пром-сті, газу, внутрішньому транспорту, чорній металургії, зовнішній торгівлі), три органи, що займаються проблемами науки і техніки, економіки, зовнішнього середовища. В числі органів ЄЕК — конференція статистиків. Постійно діючий виконавчий орган — секретаріат (місцеперебування — Женева).

ЕКОНОМІЧНА КОМІСІЯ ООН ДЛЯ ЗАХІДНОЇ АЗІЇ (ЕКЗА) — одна з регіональних комісій *Еконо-*

мічної і соціальної ради ООН. Створена 1973. Членами ЕКЗА є 12 держав: Бахрейн, Йорданія, Ірак, Йеменська Арабська Республіка, Народна Демократична Республіка Йемен, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сірія. На правах консультативного статусу в роботі ЕКЗА беруть участь Австрія, Єгипет, Великобританія, Угорщина, НДР, Іспанія, Італія, Канада, Пакистан, Румунія, СРСР, США, ФРН, Франція, Японія. Завданням ЕКЗА є сприяння розвиткові економіки країн Зх. Азії і зміцнення їх госп. відносин як між собою, так і з іншими д-вами світу. Найвищий орган ЕКЗА — щорічні сесії, виконавчий орган — секретаріат (місцеперебування — м. Бейрут).

ЕКОНОМІ́ЧНА КОМІ́СІЯ ООН ДЛЯ ЛАТИ́НСЬКОЇ АМЕ́РИКИ (ЕКЛА) — одна з регіональних комісій *Економічної і соціальної ради ООН*. Створена 1948. Постійними членами ЕКЛА є 24 країни Латинської Америки, а також США, Великобританія, Франція, Нідерланди, Канада; членом-співробітником з правом дорадчого голосу є *Беліз*. ЕКЛА ставить своїм завданням координувати політику латиноамериканських країн в екон. розвитку, сприяти розширенню госп. співробітництва між ними, а також ділових контактів з д-вами інших континентів. Найвищий орган ЕКЛА — пленарна сесія, що скликається один раз на два роки. Роботою комісії керує секретаріат (місцеперебування — м. Сантьяго).

ЕКОНОМІ́ЧНА ПОЛІ́ТИКА — система економічних заходів, що їх проводить держава в інтересах пануючих класів як всередині країни, так і на міжнародній арені. Характер і зміст Е. п., її соціальна спрямованість і масштаби впливу на нар. г-во визначаються природою суспільно-екон. ладу, об'єктивними закономірностями його розвитку, формами власності на засоби виробн. Е. п. бурж. д-ви визначається закономірностями капіталістичного способу виробн. Вона проводиться в інтересах експлуататорських класів, насамперед монополістичної буржуазії, і спрямована на забезпечення надвисоких прибутків шляхом експлуатації як трудящих мас всередині країни, так і народів інших країн, гол. чином економічно слаборозвинутих, залежних і колоніальних. Е. п. соціалістичних країн грунтується на суспільній власності на засоби виробн. Вона являє собою систему науково обгрунтованих екон. заходів, спрямованих на розвиток продуктивних сил і соціалістичних виробничих відносин. Е. п. соціалістичної д-ви охоплює централізоване планове керівництво економікою країни на основі єдиного нар.-госп. плану, здійснюється в інтересах будівництва соціалізму і комунізму, спрямована на максимальне задоволення постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб трудящих мас, зміцнення братерського співробітництва між соціалістичними країнами, передбачає надання екон. допомоги країнам, що визволилися від колоніального гніту, сприяє їхній боротьбі за екон. незалежність і соціальний прогрес. Е. п. СРСР є зразком правильного розв'язання екон. проблем у галузі соціальних і нац. відносин. XXV з'їзд КПРС конкретизував і розвинув далі принципові настанови екон. політики партії на наступне п'ятиріччя і більш далеку перспективу. Див. *Економічна стратегія КПРС*, *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР, *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР.

ЕКОНОМІ́ЧНА РЕФО́РМА — 1) Система заходів, спрямованих на вдосконалення діючих або запровадження нових принципів, методів і форм у господарській діяльності, в економіці країни, що їх здійснює держава, не зачіпаючи основ економічного або державного ладу. Характер Е. р. визначається соціально-екон. ладом, і тому вона завжди має класову суть. Е. р. може охоплювати *економічну політику* д-ви в цілому або її окремі сторони. За капіталізму її проводить пануючий клас в особі д-ви відповідно до цілей буржуазії. За соціалізму Е. р. здійснюють керівні органи д-ви в інтересах всього суспільства. Е. р. спрямовані на розвиток і підвищення економічної *ефективності соціалістичного виробництва*, вдосконалення принципів екон. політики та форм і методів госп. діяльності соціалістичної д-ви з метою найбільшого задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих. 2) Економічна реформа в СРСР, яка здійснюється відповідно до рішень

Березневого та Вересневого пленумів ЦК КПРС (1965) і XXIII з'їзду КПРС (1966), передбачає вдосконалення принципів управління народним господарством, системи централізованого планування, методів господарювання та економічного стимулювання соціалістичного виробництва, посилення впливу господарського розрахунку та інших економічних важелів на розвиток виробництва та ін. В СРСР в основному завершено переведення на нові умови планування та екон. стимулювання підприємств і орг-цій. Е. р. проводяться також у ряді інших соціалістичних країн.

ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ КПРС — визначення завдань, фундаментальних, довгочасних цілей економічної політики партії і засобів, шляхів їх досягнення на певному історичному етапі. Е. с. КПРС виражає корінні інтереси робітничого класу і всіх трудящих. Її науковою основою є марксистсько-ленінська теорія, всебічне врахування вимог екон. законів, насамперед *основного економічного закону соціалізму,* точне визначення об'єктивних потреб і реальних можливостей суспільства. Е. с. КПРС розробляється відповідно до Програми партії. Осн напрями дальшого розвитку радянської країни в умовах *розвинутого соціалістичного суспільства* накреслив XXV з'їзд КПРС. Це — динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення *науково-технічного прогресу,* зростання продуктивності праці, всемірне поліпшення якості роботи в усіх ланках нар. г-ва. Стрижень Е. с. КПРС — дальше нарощування екон. могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої пром-сті — фундаменту економіки. Все це служитиме досягненню найвищої мети — найповнішому задоволенню матеріальних і культурних потреб радянського народу. Значний крок у цьому напрямі зроблено за роки дев'ятої п'ятирічки (див. *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР). XXV з'їзд КПРС не тільки затвердив осн. завдання розвитку нар. г-ва СРСР на десяту п'ятирічку (див. *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР), а й визначив стратегічну лінію радянської економіки на більш тривалу перспективу — до 1990.

ЕКОНОМІЧНЕ ЗМАГАННЯ ДВОХ СВІТОВИХ СИСТЕМ — об'єктивний історичний процес змагання двох протилежних соціально-економічних систем у головній сфері людської діяльності — сфері матеріального виробництва; форма класової боротьби на міжнародній арені в галузі економіки між соціалізмом і капіталізмом.

Е. з. д. с. с. почалося з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції і широко розгорнулося після 2-ї світової війни, з утворенням *світової системи соціалізму.* Гол. показниками екон. змагання двох систем є абсолютний обсяг пром. і с.-г. продукції, темпи зростання виробн., рівень продуктивності суспільної праці, виробн. продукції на душу населення, рівень матеріального добробуту трудящих. За багатьма важливими екон. показниками країни соціалізму випереджають найбільш розвинуті капіталістичні д-ви. Зокрема, Радянський Союз посідає 1-е місце в світі за видобутком заліз. руди, кам'яного вугілля, нафти, виробн. чавуну, сталі, окремих видів продукції машинобудування, цементу, мінеральних добрив, вовняних тканин, тваринного масла, цукру та деяких інших продуктів. Соціалістичні країни — члени *Ради Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ) — за рівнем пром. виробн. на душу населення вже 1962 випередили осн. капіталістичні країни Європи. Зростає питома вага соціалістичних країн у світовому виробн. Країни РЕВ, на які припадає бл. 19% світової території і бл. 10% населення, виробляють (1975) майже 1/3 світової пром. продукції, а реалізація Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції має збільшити цей показник до 2/5. За 1971—75 нац. доход країн РЕВ зріс більш ніж на 36%, а продукція пром-сті — на 46%, тоді як для д-в, що входять до *Європейського економічного товариства,* відповідні показники не перевищують 12—13 і 21%. Середньорічні темпи приросту пром. продукції за період 1951—75 у країнах — членах РЕВ були більш як у 2 рази вищі, ніж у розвинутих капіталістичних країнах, вони становили відповідно 9,6% і 4,6%. Соціалістична співдружність стала най-

динамічнішою екон. силою в світі, вирішальним фактором світового розвитку. Одним з найважливіших плацдармів екон. змагання двох систем є *науково-технічний прогрес*. Країни соціалізму, насамперед Радянський Союз, займають ряд провідних позицій у галузі використання досягнень *науково-технічної революції*. Це забезпечило впровадження у виробн. нових технологічних процесів, розвиток ядерної енергетики і техніки, освоєння велетенських багатств надр, здійснення широкої програми космічних досліджень. У змаганні з капіталізмом важливу роль відіграє розвиток *міжнародного соціалістичного поділу праці*. Успіхи соціалістичної співдружності в Е. з. д. с. с., сила прикладу соціалізму мають винятково важливе значення для розвитку світового революційного процесу. За соціалізму систематично підвищується життєвий рівень трудящих мас. Це його невід'ємна закономірність. В СРСР, напр., за минулі 15 років реальні доходи на душу населення зросли приблизно вдвоє, а загальний обсяг матеріальних благ і послуг — у 2,4 раза. Величну програму екон. і соціального розвитку накреслено в документах XXV з'їзду КПРС (див. *Економічна стратегія КПРС, Соціальна політика КПРС*), з'їздів інших марксистсько-ленінських партій. У капіталістичному світі зростає *інфляція, безробіття*, відбувається абсолютне й відносне погіршення становища трудящих. Досвід, практика соціалістичної співдружності переконують світ у тому, що соціалізм — єдино можливий і перевірений історією шлях до звільнення людини від експлуатації, досягнення повної матеріальної забезпеченості, справжньої свободи і всестороннього духовного розвитку особи.

ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО соціалістичних країн — система планомірно регульованих економічних відносин між країнами *соціалістичної співдружності*. Ґрунтується на принципах соціалістичного інтернаціоналізму, добровільності, цілковитої рівноправності та поважання суверенітету, взаємної вигоди і товариської взаємодопомоги. Е. с. соцкраїн — новий тип відносин між д-вами. Воно сприяє їх зближенню, подоланню успадкованих від минулого відмінностей у рівнях екон. розвитку, поглибленню *міжнародного соціалістичного поділу праці*, досягненню перемоги соціалізму в економічному змаганні двох світових систем. У створенні та зміцненні організаційних основ Е. с. важливу роль відіграє *Рада Економічної Взаємодопомоги*. На основі Е. с. країни соціалізму досягли великих успіхів. За останні п'ять років їх індустрія розвивалася в 4 рази швидше, ніж пром-сть розвинутих капіталістичних д-в. У 1975 країни соціалістичної співдружності випустили пром. продукції у 2 з лишком рази більше, ніж країни «Спільного ринку». Як зазначалося в документах XXV з'їзду КПРС, планується всемірно розширювати і поглиблювати екон. і науково-технічне співробітництво СРСР з соціалістичними країнами, забезпечити виконання заходів, передбачених Комплексною програмою соціалістичної економічної інтеграції, і Погодженого плану багатосторонніх інтеграційних заходів країн — членів РЕВ на 1976—80. Див. *Соціалістична економічна інтеграція, Зовнішні економічні зв'язки СРСР*.

ЕКОНОМІЧНІ ЗАКОНИ — об'єктивні закони розвитку суспільства, що відображають суспільно-виробничі відносини людей. Е. з., як і закони природи, виражають зв'язки й відносини, що складаються незалежно від волі й свідомості людей. Е. з. мають істор. характер. Вони виникають і діють на основі певних екон. умов і зникають з ліквідацією їх. Е. з.— це закони суспільної практики. Вони не існують поза суспільно-виробничою діяльністю людей і проявляються тільки через цю діяльність. У системі Е. з. виділяють: заг. закони, характерні для всіх *суспільно-економічних формацій* (закон відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил); специфічні, що діють лише в певній суспільно-екон. формації (закон додаткової вартості в умовах капіталізму, закон планомірного пропорційного розвитку нар. г-ва за соціалізму тощо); закони, характерні для кількох формацій (закон вартості); ряд законів, що мають силу в одній фазі формації (закон розподілу по праці за соціалізму, закон розподілу по потребах за комунізму). Серед Е. з. визначальним є основний екон. закон, який відображає найістотніші, найголовніші сторони і процеси розвитку даного способу виробн., об'єк-

тивну мету виробн. та шляхи її досягнення (див. *Основний економічний закон капіталізму, Основний економічний закон соціалізму*). В суспільстві, де панує приватна власність на засоби виробн., Е. з. діють стихійно. Свідоме використання Е. з. можливе тільки за соціалізму. Їх враховують і використовують комуністичні й робітничі партії країн соціалістичної співдружності і держ. органи в *економічній політиці* та госп.-організаційній діяльності.

ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ — надвиробництво товарів, що в умовах капіталізму неминуче періодично повторюється і призводить до серйозного загострення всіх суперечностей економіки капіталістичних країн. Характеризуються скороченням виробн., розладом грошових і кред. відносин, банкрутством пром., торг. і банківських фірм, зростанням масового *безробіття*, різким зниженням життєвого рівня трудящих. Внаслідок криз посилюються класові суперечності і класова боротьба в капіталістичному суспільстві. Надвиробництво товарів за капіталізму не абсолютне, а відносне, бо воно є надлишком товарів тільки порівняно з платоспроможним попитом. Причиною Е. к. є *основна суперечність капіталізму* — суперечність між суспільним характером виробн. і приватнокапіталістичною формою привласнення результатів виробн. Період від початку однієї кризи до початку наступної називають капіталістичним циклом, який складається з кризи, депресії, пожвавлення і піднесення. В епоху домонополістичного капіталізму Е. к. повторювалися через 10—12 років. Перша з них була 1825 в Англії. Особливо гострими і тривалими Е. к. стають в епоху *імперіалізму* і *загальної кризи капіталізму*. Найбільш глибокою була криза 1929—33, яка охопила весь капіталістичний світ. США після 2-ї світової війни переживали кризи і кризові спади 1948—49, 1953—54, 1957—58, 1960—61, 1969—71. Значної глибини набула чергова Е. к. (починаючи з 1974), яка поширилась одночасно на всі осн. сфери світового капіталістичного г-ва. Різкий спад виробн. і зростання безробіття переплелись з валютною, енергетичною, сировинною кризою, інфляцією. Сучасна Е. к. загострена *мілітаризацією капіталістичної економіки*. Життя спростувало один з гол. міфів, створених реформістами і бурж. ідеологами,— міф про те, нібито сучас. капіталізм здатний позбавитись криз і потрясінь.

ЕКСПАНСІЯ (лат. expansio — поширення) — одна з форм зовнішньої політики імперіалістичних держав, спрямована на економічне і політичне уярмлення інших країн, захоплення нових ринків збуту, сфер впливу, джерел сировини. Е. особливо характерна для епохи імперіалізму. Провадиться як екон. методами (*вивіз капіталу, демпінг*, валютна політика), так і шляхом відкритої збройної *агресії*, дипломатичного тиску тощо.

ЕКСПАТРІАЦІЯ (від лат. ex — з і patria — батьківщина) — добровільне (напр., у випадку *оптації*) чи примусове (напр., при вигнанні за рішенням суду або уряду) залишення батьківщини, пов'язане, як правило, із зміною громадянства.

ЕКСПЕРИМЕНТ СОЦІАЛЬНИЙ (лат. experimentum — досвід) — метод наукового пізнання соціальних систем шляхом вивчення їхнього функціонування. Е. с. провадиться відповідно до соціальних програм дослідження з метою втілення їх результатів у практику. Е. с. почали застосовувати у 20-х рр. 20 ст. Його широко використовують при розробці й апробації нових програм у галузі політики, економіки, освіти тощо. Е. с. виконує дві взаємопов'язані функції — дослідницьку й управлінську. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства Е. с. набуває дедалі більшого значення внаслідок зростання ролі наукового управління соціальними процесами.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ, визиск (франц. exploitation, від лат. explico, букв.— розгортаю) — 1) Безоплатне привласнення приватними власниками засобів виробництва результатів додаткової і нерідко частини необхідної праці трудящих. Властива всім класово антагоністичним формаціям, які грунтуються на *приватній власності* на засоби виробн. Встановленням за соціалізму суспільної власності на засоби виробн. назавжди усувається Е. людини людиною. 2) Систематичне використання людиною продуктивних сил (Е. родовищ корисних копалин, промислового устаткування тощо).

ЕКСПОЗЕ (франц. exposé — виклад, звіт) — 1) Короткий виклад якого-небудь документа, твору то-

що. 2) У парламентській практиці — коротке повідомлення прем'єр-міністра або міністра закордонних справ з питань поточної (гол. чином зовнішньої) політики.

ЕКСПОРТ (англ. export, від лат. exporto — виношу, вивожу) — вивіз із країни товарів, капіталу, *цінних паперів,* послуг тощо для реалізації їх на зовнішньому ринку.

ЕКСПРОПРІАЦІЯ (від лат. exproprio — позбавляю власності) — 1) Примусове безоплатне або оплачуване відчуження власності органами державної влади, як правило, незалежне від згоди власника. Осн. видами Е. є *націоналізація, реквізиція* і *конфіскація.* 2) Позбавлення засобів виробництва одного суспільного класу (або верстви) іншим за допомогою прямого насильства або економічним шляхом. Е. експропріаторів — революційний акт примусового позбавлення експлуататорських класів власності на засоби виробн. й передача їх у руки трудящих під час пролет. революції.

ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ (франц. exterritorialité — позатериторіальність) — у міжнародному праві сукупність привілеїв, які надаються державами главам іноземних держав, дипломатичним представникам та іншим іноземним службовим особам (напр., співробітникам міжнародних організацій, дружинам дипломатичних представників). Е. користуються й військ. частини, кораблі тощо за спец. дозволом д-ви перебування.

ЕКСТРАДИЦІЯ (від лат. ex — з, поза і traditio — передавання) — видача іноземній державі особи, яка порушила закони цієї держави. Див. *Видача злочинців.*

ЕКСТРЕМІЗМ (від лат. extremus — крайній) — схильність до крайніх поглядів і дій, переважно в політиці. Розрізняють Е. правий і «лівий». До Е. імперіалізм вдається в період загальної кризи капіталізму, щоб утримати владу (див. *Фашизм*). Монополістична буржуазія для боротьби проти революційного руху використовує обидва напрями Е. (див. *Троцькізм, Маоїзм*).

ЕКУМЕНІЧНИЙ РУХ (від грец. οἰκουμένη — всесвіт) — рух за об'єднання християнських церков, що виник у *протестантизмі.* Початок Е. р. поклала Всесвітня місіонерська конференція 1910. В 1948 створено *Всесвітню раду церков.*

ЕЛІТА (франц. élite — найкраще, добірне) — в буржуазному суспільстві означає «вибране», «вишукане» коло людей. У деяких капіталістичних країнах — відбірні військ. формування. Бурж. соціологи розробили антидемократичну «теорію» Е., за якою суспільство поділяється на «вибрану» меншість — керуючу, «творчу» верхівку, еліту, і «пасивну» масу, нездатну впливати на хід історії. «Теорія» Е. спрямована проти марксистсько-ленінського вчення про класи і класову боротьбу.

ЕМАНСИПАЦІЯ (лат. emancipatio — формальне звільнення сина від батьківської влади) — звільнення від залежності, гноблення і забобонів, скасування якихось обмежень (напр., Е. жінок, Е. негрів).

ЕМБАРГО (ісп. embargo — заборона, накладення арешту) — заборона державною владою будь-якої країни ввозити або вивозити золото, іноземну валюту, товари та інші цінності; заборона заходити в порти й виходити з них іноземним суднам; затримання (арешт) у країні іноземної власності. Е. застосовується переважно в умовах війни. В мирний час Е. імперіалістичні д-ви використовують як засіб екон. або політ. тиску на інші країни.

ЕМІГРАЦІЯ (від лат. emigro — виселяюся, переселяюся) — 1) Виїзд в іншу країну на постійне або тривале проживання. 2) Сукупність емігрантів, які проживають в якійсь країні.

ЕМІСАР (лат. emissarius — посланець) — особа, яку одна держава посилає в іншу з певним, здебільшого секретним, дорученням. Місія Е., як правило, не має офіційного характеру.

ЕМІСІЯ (лат. emissio — випуск, випромінювання) — випуск *банківських білетів, грошей паперових* і *цінних паперів* державними установами й акціонерними товариствами. В СРСР Е. здійснює Державний банк СРСР.

ЕМПІРИЗМ (від грец. ἐμπειρία — досвід) — напрям у теорії пізнання, який на противагу *раціоналізмові* вважає чуттєвий досвід єдиним джерелом і критерієм пізнання, а в формах мислення вбачає лише суто суб'єктивний засіб систематизації уявлень. Діалектичний матеріалізм, подолавши обмеженість Е., довів, що форми мислення такі ж об'єктивні за своїм змістом, як і форми чуттєвого споглядання, бо спільною ос-

новою виникнення їх є суспільна практика.

ЕМПІРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ — один з провідних напрямів сучасної буржуазної соціології, який обмежується описом окремих, часткових сторін суспільного життя. Е. с. поширилася після 2-ї світової війни, гол. чином у США. Розробляє вузькі питання методики, емпіричні методи дослідження (спостереження, анкетування, соціальне моделювання тощо). Представники Е. с. заперечують об'єктивні закони суспільного розвитку, свої дослідження підпорядковують інтересам бурж. д-ви і монополій.

ЕМПІРІОКРИТИЦИЗМ (від грец. *ἐμπειρία* — досвід і *κριτική* — здатність розбирати), махізм—суб'єктивно-ідеалістичний напрям у буржуазній філософії; різновид *позитивізму*. Виник у 70-х рр. 19 ст. в Німеччині й Австрії, поширився на поч. 20 ст. у зв'язку з кризою в природознавстві. Основоположниками Е. були австрійський учений Е. Мах (звідси друга назва) і швейцарський філософ Р. Авенаріус. У центрі філософії Е. стоїть ідеалістично витлумачене поняття досвіду, що розглядається безвідносно до об'єктивної реальності, як сума переживань суб'єкта. Е. заперечує достовірність людських знань, спроможність пізнати абсолютну істину. Наукову критику Е. дав В. І. Ленін у книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм».

ЕНЕРГЕТИЧНА КРИЗА — загострення стану капіталістичної економіки на сучасному етапі розвитку державно-монополістичного капіталізму. Зумовлена відставанням виробн. первісних енергоресурсів від зростаючого обсягу загального енергетичного споживання. Пов'язана з екон., політ. та іншими обставинами (див. *Економічні кризи*).

ЕНЦИКЛІКА (лат. encyclicus, від грец. ἐγκύκλιος — круговий, загальний) — письмове звернення папи римського до всіх католиків або до віруючих якоїсь однієї країни (чи групи країн) з релігійними або політ. настановами. За канонами католицької церкви Е. обов'язкова для виконання віруючими.

ЕСКАЛАЦІЯ (англ. escalation — поступове розширення, підсилення) — у воєнно-політичних доктринах імперіалістичних держав планомірне нарощування військової могутності держави, армії, планомірне збільшення збройних сил у певному районі, заплановане нарощування інтенсивності воєнних дій, розширення театру воєнних дій, перенесення воєнних операцій у нові райони. За т. з. «теорією ескалації», розробленою амер. імперіалізмом, Е. означає автоматичне зростання масштабів війни за певними ступенями — від обмеженого конфлікту до світової термоядерної війни.

ЕСКАПІЗМ (від англ. escape — втеча) — соціальне явище сучасного буржуазного суспільства, яке полягає в прагненні особи втекти від гнітючої дійсності в світ ілюзій і фантазій. Е. нав'язують і культивують сучас. ідеологи буржуазії через *«масову культуру»*. За допомогою Е. правлячий клас бурж. суспільства намагається прищепити масам соціальну пасивність і духовну обмеженість, відволікаючи маси від боротьби за розв'язання соціальних проблем.

ЕСТЕТСТВО, естетизм (від грец. αἰσθητός — чуттєвий)— суб'єктивно-ідеалістичний підхід до мистецтва як до предмета витонченої насолоди, розгляд його у відриві від суспільно-історичних проблем, надання переваги формі над змістом. Для Е. характерні проповідь безідейності й аполітичності, намагання ізолювати мистецтво від життя і протиставити його дійсності. Типовим проявом Е. є, напр., теорія «мистецтва для мистецтва». Е. виникло в 19 ст. і поширилося в ряді країн Зх. Європи і в Росії як своєрідна форма протесту реакційної бурж. інтелігенції проти глибоких соціальних перетворень і розвитку реалістичного мистецтва. В сучас. умовах Е. невіддільне від суб'єктивістських і формалістичних течій у бурж. мистецтві й естетиці — абстракціонізму, сюрреалізму, експресіонізму.

ЕСТОНСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Естонія) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 21.VII 1940. Пл. 45,1 тис. *км*². Нас. 1438 тис. чол. (1976), естонці — 68,2% (1970). Столиця — м. Таллін (408 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Тарту, Нарва, Кохтла-Ярве. Ест. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз РСР. Діючу Конституцію Ест. РСР затверджено 25.VIII 1940. Найвищим

органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Ест. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Ест. РСР — Раду Міністрів Ест. РСР. Верховну Раду Ест. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 200 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Ест. РСР — А. П. Вадер. Голова Ради Міністрів Ест. РСР — В. І. Клаусон. *Комуністичну партію Естонії* створено 1920; на 1.I 1976 вона налічувала 80 767 членів та 3483 кандидати у члени партії. Перший секретар ЦК КП Естонії — І. Г. Кебін. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Естонії на 1.I 1976 налічувала 141 780 членів. У профспілкових орг-ціях Ест. РСР на 1.I 1976 було об'єднано 690 102 чол.

Радянська Естонія — республіка з розвинутою пром-стю та інтенсивним с. г. Нар. г-во Ест. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Ест. РСР за 1965—74 зріс у 1,76 раза. Понад 75% його використовується на фонд споживання. Виплати з суспільних фондів споживання за 1971—75 перевищили на 36% такі виплати в попередній п'ятирічці. Понад 320 тис. чол. за 1971—75 поліпшили свої житлові умови. Роздрібний товарооборот за 1971—75 зріс на 28%. У 1975 випуск валової продукції пром-сті збільшився у 38 раз проти 1940. Провідне місце посідають видобування (28,5 млн. *т*, 1975) і переробка сланців, виробн. газу, електроенергетика, машинобудування, хім., текст., харч. пром-сть. Діють газопроводи Кохтла-Ярве — Таллін, Кохтла-Ярве — Ленінград. Електростанції, що працюють переважно на газі й торфі, 1975 виробили 16,7 млрд. *квт · год* електроенергії. Машинобудівні підприємства виробляють електродвигуни, екскаватори тощо. Хім. пром-сть випускає мінеральні добрива (1565 тис. *т*, 1975), кислоти, лаки, барвники. Розвинуті бавовняна («Кренгольмська мануфактура»), вовняна, лляна, трикотажна, взуттєва, швейна пром-сть. В Ест. РСР 1974 вироблено 170 млн. $м^2$ бавовняних тканин. Велике значення мають м'ясна, молочна, рибоконсервна, маслоробна пром-сть. Вилов риби 1974 — 393 тис. *т*. Сільське г-во республіки спеціалізується на молочному тваринництві та свинарстві. Значну

роль відіграють птахівництво й хутрове звірівництво. На кінець 1974 в колгоспах і радгоспах республіки працювало (у фіз. од.): тракторів — 19,2 тис., зернозбиральних комбайнів — 3,3 тис. та багато іншої техніки. Поголів'я (тис., 1976): вел. рог. худоби — 820,9 (у т. ч. корів — 330,4), свиней — 835,0, овець і кіз — 172,7. Середній удій молока від однієї корови 1974 в колгоспах і радгоспах — 3421 *кг*. Загальна посівна площа (тис. *га*, 1974) — 927, в т. ч. під зерновими (ячмінь, жито, пшениця) — 388, картоплею — 75, кормовими — 453. Залізниць — 1,03 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 22,9 тис. *км*. Гол. морські порти — Таллін і Пярну. У схвалених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Ест. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 22—26%; забезпечити переважний розвиток електротехнічної, приладобудівної і сланцехім. пром-сті, дальший розвиток легкої і рибної пром-сті та галузей по переробці с.-г. сировини; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 17—20%, поглибивши його спеціалізацію на молочно-м'ясному тваринництві і беконному свинарстві, провести меліорацію надмірно зволожених земель на площі 160 тис. *га*.

В Ест. РСР 1975 було 5,7 тис. наукових працівників, 6 вузів (22,2 тис. студентів), 37 середніх спец. навчальних закладів (24,6 тис. учнів), 739 бібліотек, 9 театрів. У складі Академії наук Ест. РСР — 16 н.-д. установ. Видаються 35 газет і 156 журналів та інших періодичних видань. Друкований орган ЦК КП Естонії — журнал «Комуніст Естонії»

(естонською та рос. мовами). Друковані органи ЦК КП Естонії, Верховної Ради і Ради Міністрів Ест. РСР — газети «Рахва хяель» («Голос народу», естонською мовою) і «Советская Эстония» (рос. мовою). Ест. РСР нагороджено орденом Леніна (1965), орденом Дружби народів (1972).

ЕТАТИЗМ (від франц. état — держава) — сучасна бурж. соціологічна доктрина, яка обгрунтовує необхідність активного втручання буржуазної держави в економічне і політичне життя капіталістичного суспільства. Причина появи концепцій Е.— недостатність в епоху *науково-технічної революції* традиційного для капіталізму стихійного регулювання економіки. Монополії, насамперед Західної Європи, за допомогою бурж. д-ви намагаються знайти регулююче начало в конкурентній боротьбі, джерело нових капіталовкладень, перекласти на д-ву свої збитки. Д-ві відводиться роль захисника від тиску більш сильних іноземних монополій, на неї покладаються функції стримання наростаючої класової боротьби. Е. посідає значне місце в арсеналі концепцій сучас. *ревізіонізму* і *реформізму*.

«ЕТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ» (від грец. ἠθικά — вчення про мораль)— буржуазна концепція, яка намагається обгрунтувати соціалістичний ідеал, виходячи з моральних принципів. За твердженням прихильників «Е. с.», перехід до соціалізму полягає в моральному вдосконаленні бурж. суспільства, що досягається внаслідок виявлення «ідеї соціалізму», яка нібито притаманна людям, незалежно від їхньої соціальної приналежності. Осн. зміст «Е. с.» — в проповіді класового співробітництва, запереченні необхідності соціальної революції, заміні її «моральною еволюцією» людства. Представники «Е. с.» розглядають соціалізм не як закономірний результат істор. розвитку суспільства, а як систему етичних цінностей, як недосяжний етичний ідеал. «Е. с.» був висунутий наприкінці 19 ст. Розвивався гол. чином у межах бурж. і дрібнобурж. теорій соціалізму. Взятий на озброєння *ревізіонізмом* і *реформізмом*. Викриваючи антигуманістичну сутність догм «Е. с.», накреслюючи реальні шляхи переходу від капіталізму до соціалізму і від соціалізму до комунізму, марксизм-ленінізм разом з тим обстоює важливу роль морального фактора в будівництві нового суспільства.

ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА (від лат. effectivus — дійовий) — система найважливіших економічних показників, що характеризує ступінь віддачі і раціональність організації народного господарства. Осн. факторами підвищення Е. с. в. є вдосконалення управління, *наукова організація праці*, розгортання *соціалістичного змагання*, прискорення *науково-технічного прогресу* і впровадження його досягнень у виробн., поліпшення структури нар. г-ва і його пропорцій; ефективніше використання осн. фондів і капітальних вкладень; зниження матеріаломісткості продукції, зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції; раціональне використання трудових ресурсів; істотне підвищення якості продукції. В умовах розвинутого соціалізму підвищення ефективності виробн. об'єктивно відповідає завданням побудови *матеріально-технічної бази комунізму* і поступового переростання соціалістичних виробничих відносин у комуністичні; є одним з осн. джерел зростання виробн. і підвищення якості продукції, неухильного піднесення добробуту народу. Наголос на ефективності, як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, є найважливішою складовою частиною всієї *економічної стратегії КПРС*.

ЕФІОПІЯ — держава на сході Африки. Пл. 1222 тис. $км^2$. Нас. бл. 27,2 млн. чол. (1974), гол. чином народи амхара, гала, тиграї, сомалі та ін. Столиця — м. Аддіс-Абеба (понад 1 млн. ж., 1974). Е.— федерація у складі власне Ефіопії та Ерітреї. З 1974 вся повнота влади належить комітету Тимчасової військ.-адміністративної ради. Політ. партій немає.

В 13 ст. виникла і розвинулась феодальна д-ва Е. В 19 ст. Е. розпалася на ряд окремих князівств, більшу частину яких у 50-х рр. було об'єднано у централізовану монархію. Завдяки цьому Е. змогла протистояти планам європ. колонізаторів. У 1936 Е. загарбала Італія. В Е. розгорнулася партизанська боротьба. В 1941 партизани, ефіопська армія та англ. війська витіснили з Е. італо-фашистських загарбників. З 1943 між Е. і СРСР встановлено диплома-

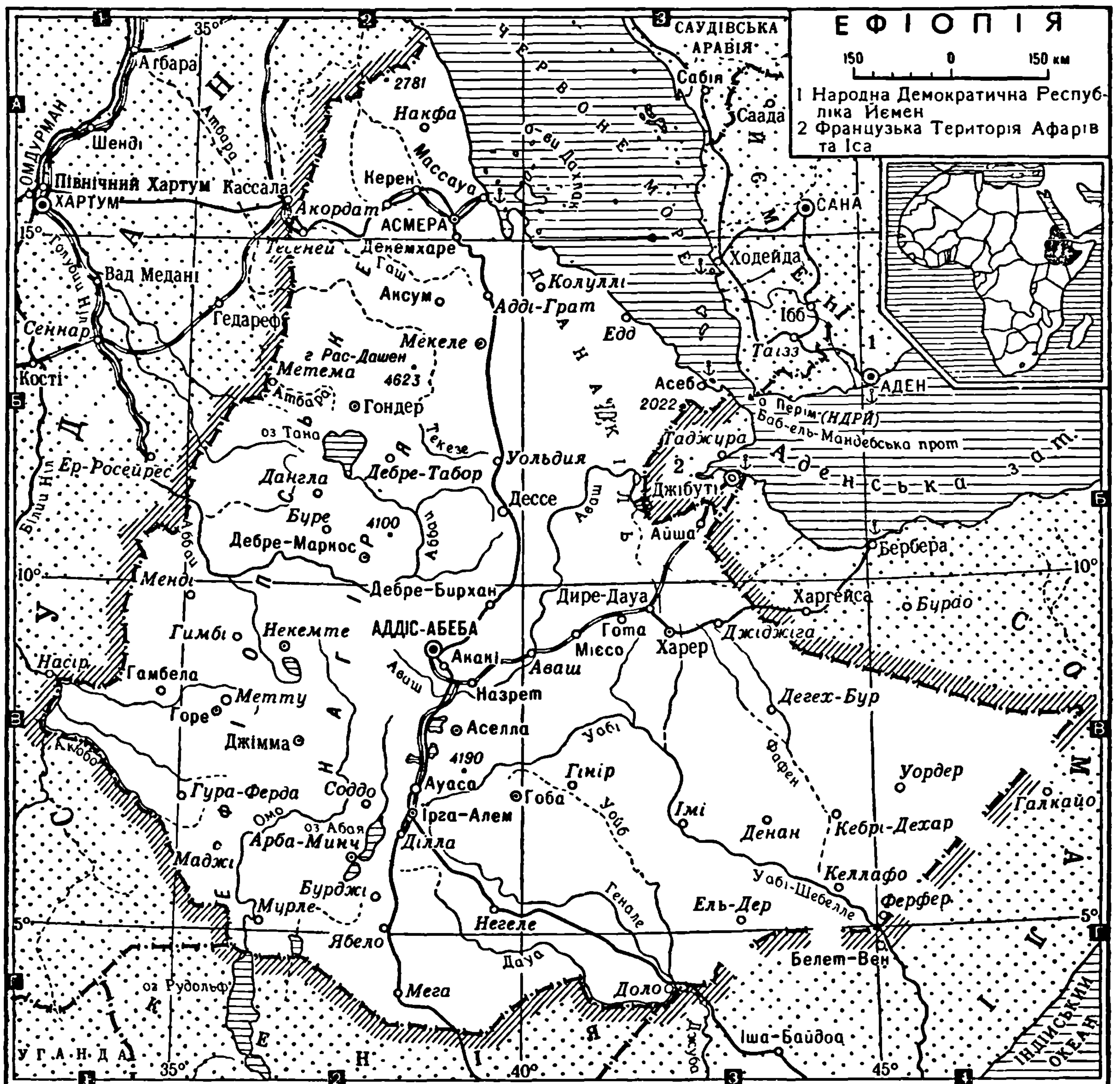

тичні відносини. З 1945 Е.— член ООН. У вересні 1974 відбувся військ. переворот, внаслідок якого було усунено від влади імператора. 21.III 1975 в Е. ліквідовано монархію. Новий уряд Е. розпочав націоналізацію осн. засобів виробництва, проголосив рівність усіх національностей, принцип неприєднання, добросусідства. Під час переговорів між СССР і Е. (липень 1976) обидві сторони висловились за дальший розвиток екон., культурних та ін. зв'язків.

Е.— аграрна країна. Значну роль в економіці країни відіграє держ. сектор. Великі маєтки і капіталістичні ферми перейшли у власність д-ви. В с. г., яке дає бл. 97% вартості експорту, зайнято 88% самодіяльного населення. Вирощують теф, ячмінь, пшеницю, кукурудзу, каву, бавовник, цукр. тростину. Розводять вел. рог. худобу, овець, кіз, коней, верблюдів. Великих збитків с. г. завдала посуха 1972—74. Виявлено поклади нафти. Невеликий видобуток золота, платини, кухонної та калійної солей. Пром-сть розвинута мало — підприємства по переробці с.-г. сировини (текст., цукрові, тютюнові). Є нафтопереробний (збудований за допомогою СРСР), автоскладальний і цементний з-ди, паперова фабрика. Кустарні промисли. Залізниць — 1,1 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 2,6 тис. *км*. Гол. порт — Массауа. Грошова одиниця — ефіопський долар; 100 ефіопських доларів дорівнює 36,00 крб. (1976).

Є

ЄВАНГЕЛІСТИ, *євангельські християни* — одна з християнських протестантських течій. В СРСР 1944 об'єдналися з баптистами в церкву євангельських християн-баптистів.

ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТИЯНИ-БАПТИСТИ — християнська протестантська церква в СРСР, яка виникла внаслідок об'єднання 1944 сект *баптистів, євангелістів* і 1945 *п'ятидесятників.* У 1963 до них приєдналися меноніти. На чолі церкви стоїть Всесоюзна рада Є. х.-б., що міститься в Москві й має орг-ції в республіках і областях. Є. х.-б. входять до Всесвіт. союзу баптистів.

ЄВРАТОМ — див. *Європейське товариство по атомній енергії.*

ЄВРОБАЧЕННЯ — міжнародна організація телебачення, створена 1954 в межах *Європейського союзу радіомовлення* (ЄСР) з метою регулярного обміну програмами між телеорганізаціями— членами союзу. Є. об'єднує на правах членів з правом вирішального голосу 33 орг-ції від 30 країн і на правах членів з дорадчим голосом — 54 орг-ції від 35 країн. Є. проводить обмін літературно-музичними, навчально-освітніми програмами і спортивними передачами. З 1961 Є. обмінюється програмами з *Інтербаченням.* Координацію програми Є. здійснює Адміністративне бюро ЄСР (Женева).

ЄВРОДОЛАРИ, *європейські долари* — тимчасово вільні кошти в доларах США, вміщені організаціями та особами капіталістичних країн у європейських банках і використовувані цими банками для надання кредитів. Початок масовим вкладам (депозитам) у зх.-європ. банки було покладено в кінці 50-х рр. Ринок Є. сприяє експансії амер. капіталу за кордон.

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (ЄАВТ) — торговельно-економічне угруповання, засноване 1960 на противагу *Європейському економічному товариству.* На відміну від останнього ЄАВТ дає право своїм членам самостійно встановлювати торг. відносини з третіми країнами. На кінець 1974 до асоціації входили Швеція, Норвегія, Швейцарія, Австрія, Португалія та Ісландія. З 1961 на правах асоціації з ЄАВТ зв'язана Фінляндія. Великобританія і Данія, вступивши до «Спільного ринку» (1973), офіційно вийшли з ЄАВТ, що призвело до ослаблення цього торг. блоку. Всередині асоціації ростуть екон. і політ. суперечності. Керівний орган — Рада, до складу якої входять міністри країн-учасниць або постійні глави делегацій. Місцеперебування секретаріату — Женева. Див. *Капіталістична економічна інтеграція.*

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА — система заходів, спрямованих на створення ефективної колективної безпеки в Європі на основі визнання територіальних і політичних реальностей, які склалися на континенті в результаті *другої світової війни 1939—45.* Досягнення Є. б.— одне з найголовніших напрямів зовнішньої політики СРСР, інших країн *соціалістичної співдружності* у післявоєнний період. Ініціатором створення системи Є. б. був Радянський Союз. Він вніс відповідні пропозиції на Берлінській нараді міністрів закордонних справ 1954 та на Женевській нараді голів урядів СРСР, США, Великобританії, Франції. В 1966 д-ви — учасниці *Організації Варшавського Договору* виступили з *Декларацією про зміцнення миру і безпеки в Європі,* де вказувалися конкретні шляхи розв'язання цього питання. Особливу роль у забезпеченні Є. б. відіграла *Програма миру,* вироблена XXIV з'їздом КПРС, переговори на найвищому рівні, які вели радянські керівники з главами д-в і урядів капіталістичних країн Європи протягом 1970—76. Внаслідок цього досягнуто позитивних результатів у відносинах д-в протилежних систем на принципах *мирного співіснування* (див. окремі статті про радянсько-французькі, англійські та західнонімецькі документи). Комплексом договорів соціалістичних країн з ФРН, укладених 1970—73, було підведено міжнар. правову основу під визнання кордонів, що склалися в результаті 2-ї світової війни, забезпечено нормалізацію двосторонніх відносин (див. статті про договори СРСР, ПНР, ЧССР, НДР з ФРН).

На процес політ. розрядки в Європі значний вплив мав поворот на краще у відносинах між СРСР і США (див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76*). Вагомий вклад у справу Є. б. внесла демократична громадськість, про що свідчать *Брюссельські асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі* (1972, 1975), *Всесвітній конгрес миролюбних сил* 1973 в Москві, форум борців за мир в англійському м. Йорку (березень 1976). Є. б. зміцніла з успішним закінченням *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі*, підписанням на ній *Заключного акта*, в основу якого значною мірою лягли положення радянської *Генеральної декларації про основи європейської безпеки і принципи відносин між державами в Європі*. Систему Є. б. матеріалізує розвиток *зовнішніх економічних зв'язків СРСР* та інших соціалістичних країн з д-вами Західної Європи (на континенті створюється бл. 55% світової пром. продукції). Стабільність Є. б. вимагає доповнення розрядки політичної розрядкою воєнною (див. *Роззброєння*). У висунутій XXV з'їздом КПРС програмі дальшої боротьби за мир і міжнар. співробітництво розроблено перспективні напрями зміцнення Є. б., що полягають в активному веденні лінії на повне втілення в життя Заключного акта загальноєвропейської наради 1975, активізації переговорів про скорочення збройних сил і озброєнь у Центральній Європі. Див. також *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976*.

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА УГОДА (ЄВУ) — угода про валютне співробітництво європейських капіталістичних країн — членів Європейського платіжного союзу (ЄПС). Укладена 5.VIII 1955. Почала діяти після ліквідації ЄПС і запровадження оборотності валют більшості його членів (грудень 1958). Учасники ЄВУ зобов'язані тримати курс своїх валют у певних межах щодо амер. долара, регулювати взаємовідносини через утворений при ЄВУ Європейський фонд. Цим фондом керує правління директорів, призначуване Радою *Організації економічного співробітництва і розвитку* (ОЕСР). Технічним агентом по операціях ЄВУ є *Банк міжнародних розрахунків* у Базелі.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА — міжнародна організація консультативного характеру, яка об'єднує Великобританію, Францію, ФРН, Італію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, Данію, Швецію, Ісландію, Грецію (з 1969 по 1974 виходила із складу Є. р.), Австрію, Швейцарію, Туреччину, Ірландію, Норвегію, Кіпр і Мальту. Утворена 1949. Метою Є. р. є координування політики д-в, які входять до неї, зокрема їхніх відносин з соціалістичними країнами, а також зв'язки з різного роду зх.-європ. орг-ціями. Фактично діяльність Є. р. підпорядкована інтересам блоку *НАТО*. Керівні органи Є. р. — комітет міністрів у складі міністрів закордонних справ і консультативна асамблея. Органи ради засідають у м. Страсбургу (Франція).

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ТОВАРИСТВО (ЄЕТ), «Спільний ринок» — державно-монополістична організація 9 західноєвропейських країн: ФРН, Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, з 1973 — Великобританії, Данії та Ірландії. Договір (Римський договір) про заснування ЄЕТ підписано 1957, офіційно набрав чинності 1958. Засноване з метою об'єднати нац. г-ва країн-учасниць у єдиний «Спільний ринок». В основі створення ЄЕТ лежить прагнення фін. олігархії цих країн розширити ринки збуту й тер. сферу своєї діяльності, забезпечити сприятливі умови й безкризовий розвиток економіки країн-учасниць, вистояти в екон. змаганні з соціалістичними країнами, стримати натиск робітничого руху в Західній Європі, проводити політику колективного *неоколоніалізму*, а також консолідувати свої зусилля в конкурентній боротьбі з монополіями інших імперіалістичних д-в. Найвищий орган ЄЕТ — асамблея, до складу якої входять представники парламентів країн-учасниць, осн. орган — рада в складі представників (міністрів) усіх країн-учасниць. Штаб-квартира ЄЕТ — у Брюсселі.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВУГІЛЛЯ І СТАЛІ (ЄОВС) — міжнародне державно-монополістичне об'єднання. Включає 9 країн: ФРН, Францію, Італію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, Великобританію, Ірландію і Данію. Засн. 1951. Має сприяти екон. розвиткові країн-учасниць організацією спільного ринку для продукції вугільної і ме-

талургійної пром-сті. ЄОВС контролює бл. 90% виплавки сталі, майже 100% видобутку кам'яного вугілля та 50% видобутку заліз. руди в Західній Європі. Керівні центри: верховний орган, при якому існує консультативний к-т; спеціальна рада міністрів, асамблея і суд. Штаб-квартира ЄОВС — в Люксембургу. В 1967 відбулося злиття виконавчих органів ЄОВС і Євратома.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПО АТОМНІЙ ЕНЕРГІЇ, Евратом — міжнародна державно-монополістична організація 9 країн — учасниць *Європейського економічного товариства*. Договір про створення Євратома підписаний 1957, набрав чинності 1958. Створене для розвитку ядерної пром-сті, спільного проведення дослідних робіт, обміну технічною інформацією тощо. Гол. виконавчий орган — комісія. Штаб-квартира — в Брюсселі.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ РАДІОМОВЛЕННЯ (ЄСР) — міжнародний радіомовний союз. Створений 1950 частиною д-в, що вийшли з *Міжнародної організації радіомовлення і телебачення*. Членами ЄСР з вирішальним голосом є 32 радіокорпорації від 27, гол. чином зх.-європ., країн та з дорадчим голосом — 54 радіокорпорації від 34 країн. Найвищий орган ЄСР — генеральна асамблея (скликається щорічно). Виконавчі органи — адміністративна рада та секретаріат. Штаб-квартира — в Женеві.

ЄГИПЕТ — див. *Арабська Республіка Єгипет*.

ЄГОВІСТИ, «Товариство свідків Єгови» (від давньоєврейського Яхве, перекручене Єгова — бог-отець) — один з найреакційніших напрямів у християнстві. Виник 1872 в США. Є. визнають богом тільки Єгову, передрікають близький кінець світу, внаслідок якого нібито загине все людство, крім праведників — єговістів. Єговізм поширений в ряді країн світу. Центр всесвітньої організації єговістів, керівництво якого активно виступає проти комунізму, міститься у Сполучених Штатах Америки (м. Бруклін, штат Нью-Йорк).

ЄДИНА ДЕМОКРАТИЧНА ЛІВА ПАРТІЯ Греції (ЕДА) — заснована 1951. Коаліційна організація демократичних сил. Послідовно боролася за демократичний шлях розвитку Греції, здійснення в країні прогресивних соціальних перетворень, поліпшення екон. становища трудящих, проведення у зовнішній політиці курсу нейтралітету, за вихід Греції з НАТО. З 1967 до вересня 1974 виступала разом з компартією. Лідер партії — І. Іліу. Друковані органи: газета «Авгі» («Зоря») і журнал «Еллінікі арістера» («Грецькі ліві»).

ЄДИНА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ ТРУДЯЩИХ Екваторіальної Гвінеї — заснована 1970. Правляча і єдина партія в країні. Членами її вважається все населення, старше за 30 років. У галузі внутрішньої політики Є. н. п. т. прагне до встановлення держ. контролю над економікою і зовнішньою торгівлею. В своїй зовнішньополіт. діяльності Є. н. п. т. виступає з позицій неприєднання, за розвиток екон. і політ. відносин з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Голова партії — Ф.-М. Нгуема.

ЄДИНА ТЕХНІЧНА ПОЛІТИКА — система заходів, здійснюваних державою для підвищення технічного рівня суспільного виробництва і темпів *науково-технічного прогресу*. В СРСР планове ведення нар. г-ва на основі врахування вимог *економічних законів* соціалізму зумовлює необхідність проведення Є. т. п. в масштабі всієї країни в усіх ланках суспільного виробн. XXV з'їзд КПРС відзначив, що Є. т. п., яка повинна забезпечувати погодження всіх напрямів розвитку науки і техніки, спрямована на прискорення інтенсифікації соціалістичного виробн. та підвищення його ефективності.

ЄДИНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ФРОНТ КОРЕЇ — заснований 1949. Загальнонац. організація. Об'єднує всі політ. партії КНДР (*Трудову партію Кореї*, Демократичну партію, Партію Чхондоге-Чхонудан), громадські орг-ції КНДР, ряд прогресивних партій і громадських орг-цій Південної Кореї. Діє під керівництвом Трудової партії Кореї. Виступає за створення єдиної незалежної демократичної Кореї мирним шляхом. Партії і орг-ції фронту, що діють на території КНДР, беруть активну участь у будівництві соціалізму в КНДР.

ЄДИНИЙ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС СРСР — єдиний взаємозв'язаний економічний комплекс, що охоплює народне

господарство всіх союзних республік і розвивається в інтересах як усієї країни в цілому, так і кожної республіки; економіка *розвинутого соціалістичного суспільства,* найважливішою особливістю якої є потужний економічний і науково-технічний потенціал, високий рівень і масштаби виробництва, послідовне органічне з'єднання досягнень *науково-технічної революції* з перевагами соціалістичної системи господарства. Див. також *Народне господарство, Союз Радянських Соціалістичних Республік* та статті про союзні республіки.

ЄДИНИЙ ФРОНТ, Єдиний робітничий фронт — політичний курс, спрямований на досягнення єдності дій робітничого класу і його партійних, профспілкових та інших організацій у боротьбі проти імперіалістичної реакції, фашизму та війни, за життєві інтереси трудящих, за мир, демократію, соціальний прогрес. Теоретичні основи Є. ф. були розроблені К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. І. Леніним та конкретизовані в документах Комінтерну, міжнар. Нарад комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969, з'їздів КПРС та інших марксистсько-ленінських партій, які є найпослідовнішою силою Є. ф. На основі Є. ф. і *Народного фронту* в 30-х рр. робітничий і демократичний рух в ряді країн (Франція, Іспанія, Китай та ін.) досягли значних успіхів у боротьбі з капіталом. Тактика Є. ф. сприяла перемозі нар.-демократичних революцій у ряді країн Європи й Азії після 2-ї світової війни, створенню масових міжнар. орг-цій (*Всесвітньої федерації профспілок* та ін.), розгортанню *Руху прихильників миру.* В сучас. умовах робітники капіталістичних країн об'єднуються для захисту своїх політ. і екон. прав, боротьби проти наступу монополій на життєвий рівень трудящих, за мир і соціальний прогрес, проти імперіалістичної агресії.

ЄДНІСТЬ ПАРТІЇ — один з непорушних принципів *Комуністичної партії Радянського Союзу,* всіх марксистсько-ленінських партій, неодмінна умова їхньої боєздатності. В. І. Ленін вчив, що єдність волі, поглядів, дій, залізна дисципліна є законом розвитку марксистської партії. В. І. Ленін розглядав партію як монолітну орг-цію, єдину систему парт. орг-цій. Єдність партії виключає існування фракцій і різних угруповань, вимагає від усіх членів партії неухильного дотримання Статуту, парт. дисципліни, безумовного й беззастережного підкорення рішенням партії. Ідейно-організаційна єдність Комуністичної партії виковувалася в ході її революційної творчої діяльності, послідовної боротьби проти всіх і всіляких ворогів ленінізму. Статут КПРС зобов'язує членів партії всемірно охороняти й зміцнювати єдність партії.

ЄЗУЇТИ (від лат. Jesus — Ісус) — 1) Члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», заснованого 1534 в Парижі для боротьби проти Реформації і зміцнення папської влади. Орден Є. користується значним впливом у США, Іспанії. Він є провідним загоном войовничого *клерикалізму,* союзником найреакційніших кіл імперіалізму. 2) Переносно — лицеміри, лукаві, підступні люди, здатні заради досягнення своєї мети на будь-яке віроломство.

ЄПИСКОП (грец. ἐπίσκοπος, букв.— наглядач, охоронець) — у православній, католицькій, англіканській церквах один з вищих духовних санів, глава церковно-адміністративних територіальних одиниць. З 4 ст. серед Є. намітився ієрархічний поділ на патріархів, митрополитів, архієпископів і власне єпископів.

ЄРЕТИК (грец. αἱρετικός) — 1) В християнстві — людина, яка відступила від догматів панівної церкви, прихильник т. з. єресі — релігійної опозиційної течії, що є відхиленням від офіційного віровчення будь-якої релігії. 2) Переносно — людина, що відступає від панівних поглядів, правил, положень тощо.

Ж

ЖАНДА́РМ (франц. gendarme, від gens d'armes — люди зброї) — 1) Особа, що перебуває на службі в жандармерії — державній поліції (у Франції, Австрії і деяких інших країнах). 2) Переносно — душитель революційного, національно-визвольного чи інших прогресивних рухів, який у своїх акціях застосовує військові і поліцейські сили.

ЖЕНЕ́ВСЬКІ КОНВЕ́НЦІЇ 1949 — міжнародні багатосторонні угоди на захист жертв війни, прийняті на Женевській конференції 12.VIII 1949. До них належать конвенції: 1) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; 2) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; 3) про поводження з військовополоненими; 4) про захист цивільного населення під час війни. СРСР, УРСР і БРСР — учасники Ж. к. 1949.

«ЖО́ВТА ПРЕ́СА» — найреакційніша буржуазна преса, яка в погоні за *сенсацією* публікує вигадані та спотворені повідомлення, скандальну хроніку, «факти» з особистого життя відомих людей, що їх компрометують. Термін «жовта преса» з'явився в кінці 19 ст. в США. «Ж. п.» фінансується переважно капіталістичними монополіями, окремими магнатами капіталу, реакційними партіями та угрупованнями, а іноді й держ. органами імперіалістичних країн.

З

«ЗА МИР, БЕЗПЕ́КУ, СПІВРОБІ́ТНИЦТВО І СОЦІА́ЛЬНИЙ ПРОГРЕ́С В ЄВРО́ПІ» — підсумковий документ, прийнятий *Конференцією комуністичних і робітничих партій Європи 1976* в Берліні. Документ грунтується на принципах марксизму-ленінізму, містить глибоку характеристику стану справ на континенті, спільні оцінки і висновки братніх партій по ряду актуальних проблем, які мають величезне значення для народів європ. материка і всього світу. В документі відзначено найхарактернішу рису сучасності — зміну співвідношення класових сил у міжнар. плані й всередині багатьох д-в на користь сил миру і прогресу; видатний вклад соціалістичних країн в утвердження принципів *мирного співіснування* та розвиток процесу *розрядки міжнародної напруженості;* підкреслено зростання ролі робітничого класу і його авангарду — компартій; все більш вагомий вплив народів, що завоювали свободу і незалежність, на хід світових справ. В документі висунуто конкретні завдання і цілі європ. компартій: поглиблення процесу розрядки шляхом здійснення ефективних заходів по *роззброєнню;* викоренення *фашизму,* захист демократії і нац. незалежності; розвиток взаємовигідного співробітництва, краще взаєморозуміння між народами; боротьба за мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес в Європі й усьому світі. Учасники берлінського форуму звернули увагу всіх нар. мас на підступність і небезпечність войовничого *антикомунізму,* закликали добитися перетворення в практику положень і домовленостей, вміщених у *Заключному акті,* прийнятому загальноєвроп. нарадою в Хельсінкі. Вони поставили вимогу покласти край *гонці озброєнь,* розпочати скорочення збройних сил, засобів масового винищення. Відзначивши позитивні зрушення, досягнуті у справі пом'якшення міжнар. клімату, документ вказав, що політика *імперіалізму* та *неоколоніалізму,* вояччини *НАТО*, всі форми гніту й експлуатації залишаються головною загрозою миру, незалежності й рівноправності народів. Триває процес нагромадження зброї. На планеті зберігаються вогнища напруженості, зростають воєнні бюджети капіталістичних д-в. Першорядне значення

мають положення документа про необхідність ізолювати і перемогти антикомунізм, про боротьбу з силами, які розв'язують кампанії проти комуністичних партій, соціалістичних країн, починаючи з СРСР, проти сил соціалізму і прогресу. Успіхи справи миру, справи соціалізму і нац. визволення величезною мірою залежать від єдності міжнар. армії комуністів, згуртування всіх революційних, прогресивних і миролюбних сил. Політбюро ЦК КПРС, розглянувши (липень 1976) звіт делегації КПРС на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим про роботу конференції, відзначило, що в її документі робітничий клас, широкі трудящі маси європ. країн дістали орієнтацію, яка сприятиме активізації їхньої боротьби за припинення гонки озброєнь і зміцнення міжнар. розрядки, за свої життєві інтереси, за демократію, міцний мир і соціальний прогрес в Європі.

«ЗАВДАННЯ БОРОТЬБИ ПРОТИ ІМПЕРІАЛІЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ І ЄДНІСТЬ ДІЙ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ, ВСІХ АНТИІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ СИЛ» — програмний документ сучасного світового комуністичного і робітничого руху. Прийнятий 17.VI 1969 міжнародною *Нарадою комуністичних і робітничих партій 1969* в Москві. В документі дано глибокий аналіз сучас. етапу світового розвитку, який характеризується загостренням істор. протиборства сил прогресу і реакції, соціалізму й імперіалізму. Учасники Наради підкреслили, що магістральний шлях розвитку людства визначають *світова система соціалізму*, міжнар. робітничий клас, усі революційні сили. Вирішальною силою в антиімперіалістичній боротьбі є світова система соціалізму, вклад якої в цю боротьбу визначається насамперед її зростаючою екон. могутністю. В документі зроблено висновок про першорядне значення для перспектив антиімперіалістичної боротьби зміцнення союзу між соціалістичною системою, робітничим і нац.-визвольним рухами. Нарада зазначила, що, хоча імперіалізм безсилий повернути назад розвиток сучас. світу і як світова система не став сильнішим, він залишається серйозним і небезпечним противником. Вістря його агресивної стратегії спрямоване насамперед проти соціалістичних д-в. Усвідомлюючи свою істор. відповідальність, комуністичні і робітничі партії, представлені на Нараді, звернулись до всіх, хто готовий боротися за мир, свободу і прогрес, з пропозицією про єдині дії проти імперіалізму, агресії та війни. В документі підкреслено, що найважливішим фактором об'єднання всіх антиімперіалістичних сил є згуртування комуністичних і робітничих партій. Вірність марксизмові-ленінізмові, пролетарському інтернаціоналізмові, віддане служіння інтересам свого народу, спільній справі соціалізму — необхідні умови ефективності і правильної орієнтації єдиних дій комуністичних і робітничих партій, запорука успіху в досягненні ними своїх істор. цілей. Поєднуючи науковий аналіз світового розвитку з конкретною платформою антиімперіалістичних єдиних дій, документ є важливим вкладом у марксистсько-ленінську теорію.

ЗАГАЛЬНА АФРО-МАВРІКІЙСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ (ОКАМ) — регіональне політико-економічне об'єднання ряду держав Африки. Остаточно оформилася 1966. Мета ОКАМ — сприяння екон., соціальному, технічному і культурному розвиткові країн-учасниць, а також проведення консультацій із зовнішньополіт. питань. Гол. органи ОКАМ — конференція глав д-в та урядів (скликається раз на рік). У період між конференціями діють рада міністрів і адміністративний генеральний секретаріат. Штаб-квартира — в м. Яунді (Камерун).

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — міжнародний акт, проголошений Генеральною Асамблеєю ООН 10.XII 1948 як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і держави. Має характер рекомендації д-вам. Декларація проголошує комплекс громадянських, політ., екон., соціальних і культурних прав людини та підкреслює необхідність додержання їх і загальної поваги до них. Такі соціально-екон. права, як право на працю і захист від безробіття, право на відпочинок, на освіту і соціальне забезпечення, включено в декларацію завдяки послідовній позиції СРСР та інших соціалістичних країн. Незважаючи на те, що в документі не було гарантій здійснення проголошених прав, та на відсутність

ряду інших положень про права людини, З. д. п. л. являє собою міжнародно-правову базу для боротьби прогресивних сил людства за зміцнення, розширення і захист демократичних свобод і прав людини в усьому світі. На її основі розроблено *Міжнародні пакти про права людини.* Держави—учасниці Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 у *Заключному акті* визначили, що стосовно прав людини і осн. свобод вони будуть діяти відповідно до З. д. п. л. День прийняття З. д. п. л. проголошено Днем прав людини.

ЗАГАЛЬНА ІТАЛІЙСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ ПРАЦІ (ЗІКП) — найбільше профспілкове об'єднання Італії. Створена 1944. Налічує понад 3,9 млн. членів (1975). Входить до *Всесвітньої федерації профспілок* (з 1973 на правах асоційованого члена). Послідовно бореться за життєві інтереси робітничого класу країни.

ЗАГАЛЬНА КОНФЕДЕРАЦІЯ ПРАЦІ (ЗКП) — найбільше профспілкове об'єднання Франції. Засн. 1895. Налічує понад 2,5 млн. членів (1974). Входить до *Всесвітньої федерації профспілок.* Обстоює інтереси пролетаріату, веде боротьбу за єдність робітничого класу, за поліпшення його становища, демократичні свободи і мир.

ЗАГАЛЬНА КРИЗА КАПІТАЛІЗМУ — криза світової капіталістичної системи, що охоплює всі сфери життя буржуазного суспільства — економіку, політику та ідеологію. Характеризується загостренням усіх властивих монополістичному капіталізмові суперечностей, могутнім наростанням нац.-визвольного руху, розпадом і крахом колоніальної системи, війнами і революціями, боротьбою між капіталізмом і соціалізмом. Гол. ознакою З. к. к. є розкол світу на дві системи — капіталістичну і соціалістичну. Перший етап З. к. к. почався в період 1-ї світової війни і Великої Жовтневої соціалістичної революції. Для нього характерні утворення першої в світі соціалістичної д-ви і початок кризи колоніалізму. В ході 2-ї світової війни і соціалістичних революцій у ряді країн Європи й Азії розгорнувся другий етап З. к. к. Його гол. риси становили вихід соціалізму за межі однієї країни і перетворення його на світову систему, розпад *колоніальної системи імперіалізму* під тиском нац.-визвольної боротьби. Своєрідність третього етапу З. к. к., який почався в середині 50-х рр. і на якому перебуває сучас. капіталізм, полягає в тому, що він виник не у зв'язку з світовою війною, а в умовах мирного змагання й боротьби двох суспільних систем на світовій арені. Цей етап характеризується відпадінням все нових країн від капіталізму і переходом їх на шлях соціалізму, крахом колоніальної системи імперіалізму, ослабленням позицій імперіалізму в екон. змаганні з соціалізмом. Новий етап З. к. к. відзначається дальшим загостренням суперечностей світового капіталістичного г-ва в міру розвитку *державно-монополістичного капіталізму* і зростання *мілітаризму,* посиленням політ. реакції в імперіалістичних країнах і поглибленням кризи бурж. ідеології, могутнім піднесенням боротьби широких мас за мир, демократію і прогрес. На XXV з'їзді КПРС зазначалося, що загальна криза капіталізму продовжує поглиблюватись. Гол. відмітною рисою третього етапу З. к. к. є невпинне зростання і всебічне зміцнення *світової системи соціалізму,* перетворення її на вирішальний фактор світового розвитку.

ЗАГАЛЬНИЙ СТРАЙК — одна з основних форм класової боротьби пролетаріату капіталістичних країн; організоване припинення роботи робітниками однієї або кількох галузей промисловості всієї країни чи окремих частин її з метою задоволення певних політичних і економічних вимог. Вищою формою З. с. є загальний політ. страйк.

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОБУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ — закономірності, які є визначальними для успішного соціалістичного будівництва і притаманні всім країнам, що стають на шлях побудови соціалізму. Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок становленню соціалізму в Росії, народно-демократичні і національно-визвольні революції вивели на шлях соціалістичного розвитку ряд країн Європи, Азії і Латинської Америки. Утворилась *світова система соціалізму.* Узагальнення досвіду будівництва нового ладу в соцкраїнах знайшло своє відображення в рішеннях КПРС та інших марксистсько-ленінських партій, документах

Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Марксизм-ленінізм науково передбачив, а істор. практика довела, що побудова соціалізму відбувається на грунті загальних закономірностей, якими є: керівна роль робітничого класу та його марксистсько-ленінської партії в проведенні *соціалістичної революції*, встановлення *диктатури пролетаріату, союз робітничого класу і селянства*, ліквідація капіталістичної власності на засоби виробн., експлуатації людини людиною, нац. гноблення, планомірний розвиток нар. г-ва, перетворення с. г. на засадах соціалізму, здійснення соціалістичної *культурної революції*, систематичне підвищення матеріального добробуту нар. мас. В числі З. з. п. с.— рівноправність і дружба народів, захист здобутків соціалізму, виховання нової людини, розвиток відносин між соціалістичними країнами на принципах пролетарського, соціалістичного *інтернаціоналізму*, зростання керівної ролі марксистсько-ленінської партії в процесі побудови *розвинутого соціалістичного суспільства* і комуністичного будівництва, екон. співробітництво й *соціалістична економічна інтеграція* соціалістичних країн. Підкреслюючи основоположне значення З. з. п. с., марксизм-ленінізм разом з тим враховує, що діяння цих закономірностей виявляється в різних формах, які відповідають конкретним істор. умовам, нац. особливостям кожної країни. Загальні закономірності і специфічні риси будівництва соціалізму перебувають у нерозривній єдності. Комуністичні і робітничі партії борються як проти *ревізіонізму*, що перебільшує нац. риси соціалістичного будівництва й ігнорує загальні закономірності, так і проти *догматизму*, що абсолютизує значення З. з. п. с. і не бачить специфіки переходу до соціалізму окремих країн. XXIV і XXV з'їзди КПРС підкреслили, що комуністи у своїй боротьбі за створення нового ладу виходять із загальних закономірностей розвитку революції і будівництва соціалізму і комунізму. Опора на З. з. п. с. у поєднанні з творчим підходом і врахуванням конкретних умов у кожній даній країні були й лишаються невід'ємною особливістю марксистів-ленінців. Див. також *Комуністична партія Радянського Союзу*.

«ЗАГА́ЛЬНОГО ДОБРО́БУТУ СУСПІ́ЛЬСТВО» — бурж. концепція, покликана прикрити експлуататорську суть імперіалізму. Серцевиною концепції є твердження про те, нібито відбулися «трансформація капіталізму», суттєві зміни в розподілі власності в бік «демократизації», «революція в доходах», зникнення класів капіталістів та пролетаріату, утворення «середнього класу». Таким чином бурж. апологети доводять виникнення «суспільства загального добробуту». За допомогою концепції «З. д. с.» монополістична буржуазія прагне відвернути трудящі маси від революційної боротьби, намагається насадити ілюзії, немовби корінних соціальних зрушень можна досягти без революційного перетворення капіталістичного ладу. Обіцянки «оздоровити» капіталізм і створити в його рамках «З. д. с.», зазначалось на XXV з'їзді КПРС, зазнали очевидного провалу. Сучасна екон. криза капіталізму розвіяла один з гол. міфів реформістів і бурж. ідеологів.

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНА́ЛЬНА ГО́РДІСТЬ РАДЯ́НСЬКОЇ ЛЮДИ́НИ — категорія, характерна для *розвинутого соціалістичного суспільства*. Це — почуття «глибше і ширше від природних національних почуттів кожного зокрема з народів, які складають нашу країну. Воно увібрало в себе все найкраще, що створено працею, відвагою, творчим генієм мільйонів і мільйонів радянських людей» (Брежнєв Л. І. Ленінським курсом. К., 1974, т. 4, с. 95).

У радянських людей — єдина Вітчизна — Радянський Союз, єдина мета — побудова комуністичного суспільства, єдина ідеологія — *марксизм-ленінізм*, єдиний істор. шлях, який визначається всім досвідом спільної боротьби за комуністичні ідеали. Тому гордість радянських людей — загальнонаціональна, бо стосується істор. звершень усього радянського народу. З. г. р. л.— комплексний фактор у свідомості й нормах поведінки радянських людей, що органічно поєднує почуття *патріотизму* та пролетарського, соціалістичного *інтернаціоналізму*. З. г. р. л. є не тільки результатом, а й соціально-психологічним чинником розвитку радянського народу, виражає дальше зближення всіх соціалістичних націй на основі зро-

стаючих екон., культурних та інших зв'язків у радянському суспільстві, велике єднання радянських людей на шляху побудови комунізму.

ЗАЇР, Республіка Заїр (з 1964 до 1971 — Демократична Республіка Конго) — держава в Екваторіальній Африці, в басейні ріки Конго. Пл. 2345,4 тис. *км²*. Нас. 24,2 млн. чол. (1974), переважно народності балуба, баконго, бобанги, монго та ін. Столиця — м. Кіншаса (1,92 млн. ж., 1974). З.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчий орган — однопалатна національна законодавча рада. Єдиною політ. партією є Народний рух революції, правляча партія, що виражає інтереси націоналістичних верств, формально охоплює все населення країни. Засн. 1967. В 19 ст. територію Конго загарбала Бельгія. У червні 1960 Бельгія змушена була визнати незалежність Конго. До влади прийшла партія Національний конголезький рух, яка сформувала уряд незалежного Конго. З 1960 З.— член ООН. В період з 1960 по 1965 в З. змінилося 11 урядів. Після військ. перевороту 1965 до влади прийшли військ. кола. В 1971 д-ва почала називатися Республікою Заїр. Уряд З. не обмежує приплив у країну іноземного капіталу, проте вживає заходів щодо посилення контролю д-ви за діяльністю іноземних компаній. На міжнар. арені уряд З. проводить політику позитивного нейтралізму. Проте брав участь в агресії проти Анголи. З.— член *Організації африканської єдності*. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1960 (було перервано 1964—68). З.— аграрна країна (в землеробстві зайнято понад 50% самодіяльного населення) з відносно розвинутою гірничодобувною пром-стю. В 1973 видобуто руд (тис. *т*): міді — 499,9, кобальту — 15,0, цинку — 158,0, марганцю — 334,0; алмазів — 13,34 млн. каратів, золота — 3,8 *т*. С.-г. продукція (тис. *т*, 1972): кава — 80, пальмова олія — 168, чай — 8, каучук — 40. Велике значення мають лісові промисли й лісорозробки. Залізниць — понад 5 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 15,5 тис. *км*. Внутрішніх водних шляхів — 14 тис. *км*. Морські порти: Матаді і Бома; річкові: Кіншаса і Кісангані. Грошова одиниця — заїр.

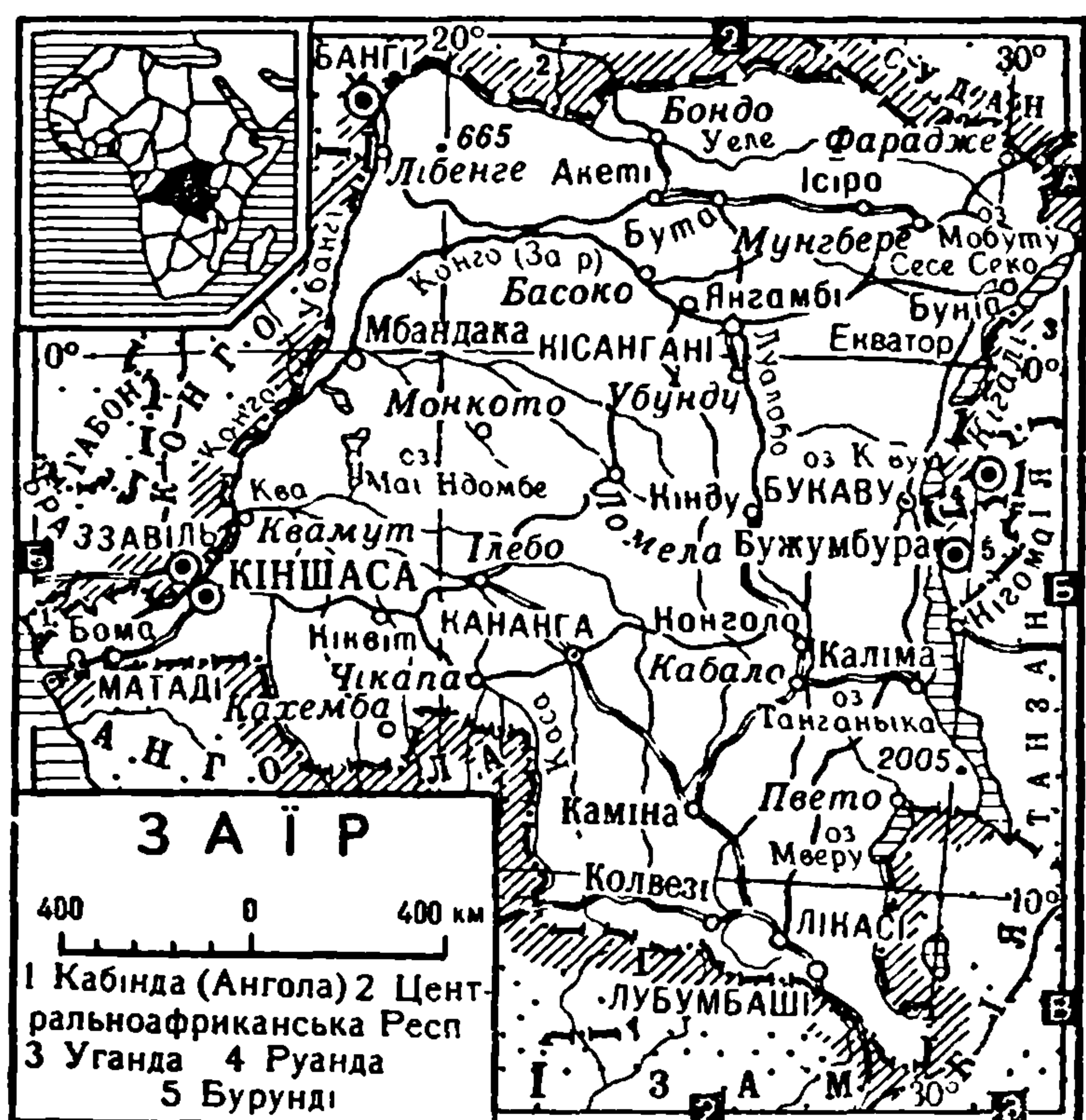

ЗАКЛИК ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ МИРОЛЮБНИХ СИЛ у Москві — документ, прийнятий миролюбною громадськістю земної кулі. Є зверненням до всіх людей планети об'єднати свої зусилля в боротьбі за відвернення загрози світової війни, усунення її з життя людського суспільства, за забезпечення справедливого і міцного миру в усьому світі, прав кожного народу самостійно обирати свій шлях. В документі підкреслено, що сили імперіалізму створюють вогнища напруженості на землі, породжують агресію, фашистську загрозу, ігнорують права людини, нарощують воєнні бюджети, нагромаджують запаси зброї масового винищення. В Заклику наголошено, що народи вимагають: прийняття і здійснення принципів мирного співіснування; ліквідації *расизму, геноциду, колоніалізму* і *неоколоніалізму* в усіх проявах; поставити успіхи науки і техніки на службу соціальному прогресові, припинення гонки озброєнь, досягнення загального і повного роззброєння, використання ресурсів, що витрачаються на воєнні цілі, для подолання бідності, неписьменності, хвороб, для поліпшення освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення; захисту прав людини. Заклик мобілізував міжнар. громадську думку, як ефективний інструмент миру, на боротьбу за звільнення нинішнього і прийдешніх поколінь від кошмару ядерної катастрофи, за торжество розуму і добросусідства. Див. також

Всесвітній конгрес миролюбних сил, Міжнародна Рада по продовженню дій і зв'язках Всесвітнього конгресу миролюбних сил.

ЗАКЛИК «ЗУПИНИТИ ГОНКУ ОЗБРОЄНЬ! ЗРОБИТИ РОЗРЯДКУ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ НЕОБОРОТНОЮ!» — документ президії *Всесвітньої Ради Миру,* прийнятий 2 червня 1975 в Стокгольмі. В Заклику підкреслено: перемоги, досягнуті в боротьбі за мир в усьому світі, створили новий міжнар. клімат, породили нові надії, довір'я й оптимізм серед народів планети; наголошено, що миролюбні сили, діючи згуртовано, можуть подолати перепони, які все ще стоять на шляху до створення міцного й справедливого миру, назавжди виключити з життя людства агресію, гніт, експлуатацію, голод, злидні. В документі підкреслено величезне значення *розрядки міжнародної напруженості,* як життєво важливого фактора в боротьбі народів за соціальний прогрес. Головне, що заважає зробити розрядку необоротною — *гонка озброєнь,* яка криє в собі загрозу ядерної катастрофи і вигідна лише силам *мілітаризму, фашизму, колоніалізму* й *расизму*. Всесвітня Рада Миру закликала всі уряди і парламенти, всі громадські рухи, що виступають за мир, політичні партії, профспілки, жіночі й молодіжні, релігійні, соціальні та культурні організації, які ставлять своєю метою прогрес людства, об'єднати сили для нового всесвітнього наступу на гонку озброєнь, спільно боротися за заборону ядерної та всіх інших видів зброї масового винищення, за загальне й повне *роззброєння,* за якнайшвидше скликання Всесвітньої конференції по роззброєнню. В усіх країнах земної кулі розгорнувся масовий рух на підтримку Заклику. Широка кампанія по збору підписів під цією новою відозвою розгорнулась в Радянському Союзі. Див. також *Рух прихильників миру, Стокгольмські відозви.*

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі — підсумковий документ, який підписали 1.VIII 1975 у Хельсінкі 33 держави Європи, а також США і Канада. В З. а. «розроблено звід принципів міждержавних взаємовідносин, який повністю — і буквою, і духом — відповідає вимогам мирного співіснування» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 20). З. а. вироблено з урахуванням інтересів усіх д-в — учасниць наради. В основу документа були покладені проект *Генеральної декларації про основи європейської безпеки і принципи відносин між державами в Європі,* внесений СРСР, та пропозиції інших соціалістичних країн. Учасники наради підтвердили свою готовність сприяти поліпшенню взаємних відносин в усіх галузях, забезпеченню умов міцного миру між народами. Д-ви-учасниці заявили про необхідність добиватися того, щоб розрядка стала безперервним життєздатним і всебічним процесом, зміцнювати довір'я, розв'язувати шляхом переговорів проблеми, які їх розділяють, співробітничати в інтересах людства. В документі визнано неподільність миру і безпеки в Європі та на всій планеті, необхідність для кожної з д-в вносити свій вклад у цю загальну для людства справу, сприяти осн. правам, екон. і соціальному прогресові і благополуччю всіх народів. У З. а. зафіксовані принципи суверенної рівності д-в та їхніх суверенних прав, включаючи право вільно вибирати й розвивати свої політ., соціальні, екон. і культурні системи, незастосування сили або погрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності д-в, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи одна одної, поважання прав людини і основних свобод, рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва між д-вами і сумлінного виконання зобов'язань за міжнар. правом. В З. а. підкреслено, що дотримання цих принципів покликане сприяти створенню на континенті атмосфери взаємного довір'я, впевненості у вільному, незалежному, мирному розвитку кожної країни. В З. а. викладено заходи щодо деяких аспектів безпеки та роззброєння, серед яких — попереднє повідомлення про великі військ. навчання, обмін спостерігачами, питання про безпеку і співробітництво в Середземномор'ї тощо. З. а. включає також розділи, які стосуються співробітництва в галузі економіки, науки, техніки і навколишнього середовища; співробітництва в інших секторах (розвиток транспорту, туризму, економічні й соціальні аспекти мігруючої робочої сили, підготов-

ка кадрів). Документ містить розділ про співробітництво в гуманітарних та інших галузях, включаючи контакти між людьми, обмін інформацією, співробітництво і обміни в галузі культури і освіти. Заключний розділ документа стосується дальших кроків після наради. Весь комплекс проблем, зафіксований у З. а., спрямований на розвиток добросусідських відносин між країнами, утвердження принципів мирного співіснування д-в з різним суспільним ладом (див. *Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі*). Після європ. наради деякі впливові кола на Заході почали кампанію дезінформації та наклепів на адресу соціалістичних країн, що суперечить принципам З. а. Даючи рішучу відсіч противникам міжнар. співробітництва, д-ви соціалістичної співдружності проявляють постійну готовність до конкретних дій в інтересах поглиблення позитивних процесів на світовій арені, втілюють в життя положення Заключного акта.

ЗАКО́Н ПРО ЗА́ХИСТ МИ́РУ — акт, що оголошує пропаганду війни найтяжчим злочином проти людства. В листопаді 1950 2-й Всесвітній конгрес прихильників миру звернувся до парламентів усіх країн із закликом прийняти З. про з. м., що передбачав би кримінальну відповідальність за пропаганду в будь-якій формі нової війни. В Радянському Союзі З. про з. м. прийняла Верховна Рада СРСР 12.III 1951.

ЗАКО́НИ І ЗВИ́ЧАЇ ВІЙНИ́ — сукупність встановлених міжнародними угодами і звичаями правових норм про взаємовідносини воюючих сторін; права і обов'язки нейтральних держав; правила ведення війни, зокрема про усунення найжорстокіших засобів ведення війни. Найважливішими міжнар. угодами, в яких зафіксовано більшість діючих З. і з. в., є *Гаагські конвенції 1899 і 1907*, Женевський протокол 1925 про заборону застосування на війні задушливих і отруйних газів та інших подібних газів і бактеріологічних засобів, *Женевські конвенції 1949*, *Гаагська конвенція 1954* про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту, *Конвенція про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення*. СРСР, УРСР беруть участь у всіх цих угодах. Порушення З. і з. в., за сучас. міжнар. правом, є злочином проти людства.

ЗАКОНОДА́ВСТВО — 1) Сукупність законів держави в цілому або з окремих галузей права (державного, адміністративного, трудового тощо). 2) Діяльність найвищих органів держави щодо встановлення, зміни чи скасування законів.

ЗАКОНОДА́ВЧА ВЛА́ДА — влада держави, що полягає у встановленні законів. З. в. є одним з виявів суверенітету д-ви і належить лише найвищому органові держ. влади (в Радянському Союзі — *Верховній Раді СРСР*, в радянських союзних і автономних республіках — Верховним Радам цих республік).

ЗАКОНОДА́ВЧА ІНІЦІАТИ́ВА — право внесення законопроекту на розгляд законодавчого органу, який зобов'язаний обговорити законопроект і прийняти щодо нього рішення. В СРСР право З. і. належить палатам Верховної Ради СРСР — *Раді Союзу* і *Раді Національностей*, постійним комісіям палат, *Президії Верховної Ради СРСР*, депутатам Верховної Ради СРСР, *Раді Міністрів СРСР*, *Верховному Суду СРСР*, професійним спілкам в особі ВЦРПС і союзним та автономним республікам в особі їхніх найвищих органів держ. влади. В союзних і автономних республіках право З. і. мають відповідні органи цих республік.

ЗАЛО́ЖНИКИ — в міжнародному праві громадяни зайнятої ворогом країни, неправомірно затримувані владою окупантів з погрозою знищити цих громадян, якщо населення окупованої території не виконає вимог окупаційної влади. *Женевські конвенції 1949* забороняють «взяття заложників».

ЗА́МБІЯ, Республіка Замбія — держава в Центральній Африці. Пл. 752,6 тис. *км*². Нас. 4,75 млн. чол. (1974), бл. 98% — африканці банту. Столиця — м. Лусака (348 тис. ж., 1972). З.— республіка, що входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви, уряду і головнокомандуючий збройними силами — президент. Законодавчу владу здійснюють президент і національні збори. Правляча і єдина політ. партія — *Об'єднана партія національної незалежності* (ОПНН). Засн. 1959.

Територія З. перебувала під владою колонізаторів з 18 ст. В 1924 англ.

уряд оголосив З. брит. протекторатом. У 1953—63 З. входила до Федерації Родезії і Ньясаленду. В 1964 проголошено незалежність Замбії. З 1964 З.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР — з 1964. У травні 1967 між СРСР і З. підписано угоду про екон. і технічне співробітництво, в грудні 1971 — торговельну угоду. З.— член *Організації африканської єдності*. Уряд З. проводить курс на зміцнення екон. і політ. незалежності, дотримується принципу неприєднання. Найважливіша галузь г-ва — гірничодобувна пром-сть, що базується на великих місцевих викопних ресурсах. З.— на одному з провідних місць у світі за видобутком мідних руд (674,4 тис. *т*, 1974) і виплавкою міді. Велике значення має також видобування руд цинку, свинцю, урану, кобальту і марганцю. Є підприємства кольорової металургії, металообробної, хім., текст., деревообробної й харч. пром-сті. Гол. продовольча культура — кукурудза; вирощують також сорго, маніок, просо, арахіс і боби. З технічних культур найважливіші — тютюн і бавовник. Залізниць — 1300 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 1,5 тис. *км*. Грошова одиниця — квача.

«ЗАМОРО́ЖУВАННЯ» ЗАРОБІ́ТНОЇ ПЛА́ТИ — складова частина антинародної економічної політики урядів капіталістичних держав, що проводиться з метою підвищення прибутків монополій за рахунок обмеження зростання заробітної плати трудящих. Політика «З.» з. п., однією з причин якої є *мілітаризація капіталістичної економіки*, супроводиться постійним підвищенням цін на товари споживання, перекладанням тягару *інфляції* на робітничий клас та інші верстви трудящих мас. Боротьба проти цієї політики є одним з важливих напрямів боротьби робітничого класу проти монополій.

ЗАОХО́ЧУВАЛЬНІ ФО́НДИ — фонди, що їх створюють на підприємствах і в господарських організаціях СРСР для забезпечення матеріальної заінтересованості всього колективу й кожного працівника в поліпшенні загальних результатів господарської діяльності. На підприємствах головними З. ф. є фонд матеріального заохочування, фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва, а також фонд

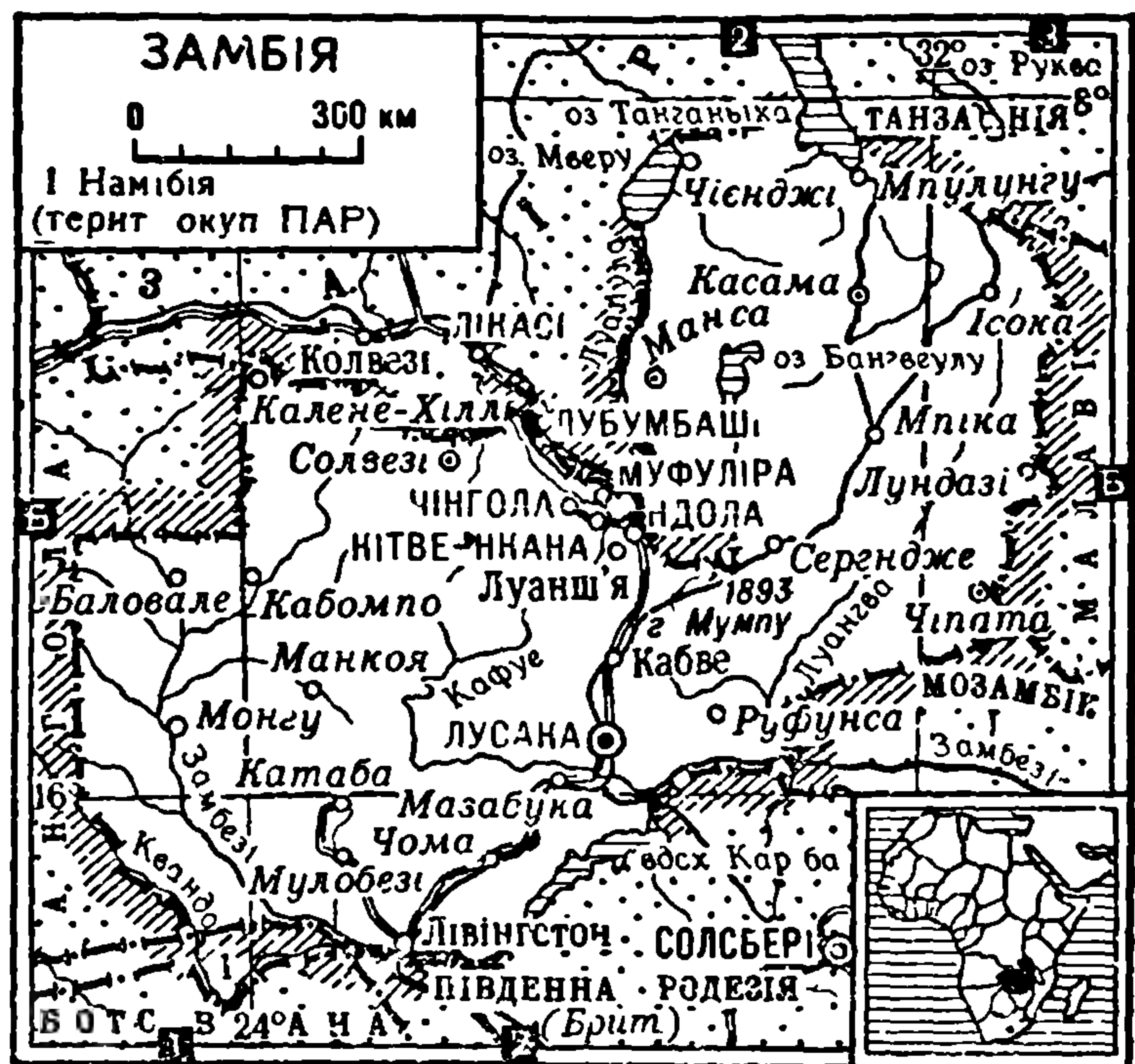

розвитку виробн. Джерелом утворення перших двох є відрахування від прибутків підприємства залежно від обсягу реалізованої продукції та рівня рентабельності. Фонд розвитку виробн. складається з відрахувань від прибутку підприємства, частини амортизаційних відрахувань, призначених для повного відновлення осн. фондів, та виручки від реалізації зайвого і вибулого майна. Використовують цей фонд для розвитку і вдосконалення виробн., його техніки і технології, поліпшення умов праці, техніки безпеки тощо. XXV з'їзд КПРС особливу увагу звернув на підвищення ролі екон. стимулів у зростанні ефективності виробн., поліпшенні якості продукції, прискоренні науково-технічного прогресу, на забезпечення ритмічності виробн., удосконалення критеріїв оцінки роботи підприємств і орг-цій, виходячи з необхідності поліпшення кінцевих результатів виробництва.

ЗА́ПИТ ДЕПУТА́ТА — в СРСР звернення депутата до органів державного управління або службової особи з питань їхньої діяльності. Передбачений законом СРСР «Про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР» і відповідними законами союзних республік про місцеві Ради. З. д. передбачений і в інших соціалістичних країнах. Особливим видом З. д. в бурж. д-вах є *інтерпеляція*.

ЗАРОБІ́ТНА ПЛА́ТА — 1) З а к а п і т а л і з м у — перетворена форма вартості й відповідно ціни специфічного товару — *робочої сили*. Вартість робочої сили визначається працею, суспільно необхідною для її відтворення. Виражена в грошах,

вона виступає як ціна праці, що приховує капіталістичну експлуатацію, оскільки З. п. завжди менша, ніж створена робітником протягом робочого дня нова вартість. 2) За соціалізму — виражена в грошовій формі частина *національного доходу*, що надходить в особисте споживання працівників і розподіляється відповідно до кількості та якості праці, вкладеної ними в суспільне виробн. Організація З. п. грунтується на принципі поєднання інтересів усього суспільства з особистими інтересами трудящих. У міру зростання суспільного виробн., збільшення розмірів нац. доходу в розрахунку на душу населення підвищується і загальний рівень З. п. В СРСР відповідно до рішень XXIV з'їзду КПРС багато зроблено в справі організації З. п. (див. *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР). На десяту п'ятирічку намічено збільшити середню З. п. робітників і службовців на 16—18%, щоб вона досягла 1980 не менше як 170 крб. на місяць. Гол. шляхом підвищення доходів населення країни, відмічалось на XXV з'їзді КПРС, є зростання оплати по праці, на яку припадає 3/4 всього приросту доходів. Така політика партії має на меті не тільки планомірно збільшувати споживання трудящих, а й посилювати стимулюючу роль З. п. й оплати праці колгоспників, поставивши їх у більшу залежність від кінцевих результатів виробн. і підвищення його ефективності.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ — створені на базі сучасної техніки засоби духовного спілкування великих мас людей, що використовуються в суспільному житті для досягнення певної соціальної мети — виховання, пропаганди, ідеологічного впливу тощо. Основні З. м. і.— преса, телебачення, кіно, радіо. В капіталістичному суспільстві З. м. і. служать правлячим класам для *дезинформації*, духовного обману трудящих мас. У руках найреакційніших кіл імперіалістичної буржуазії та її пособників З. м. і. є знаряддям пропаганди ідей антикомунізму, антирадянщини. В соціалістичному суспільстві З. м. і. є могутнім джерелом *пропаганди* зовнішньої і внутрішньої політики Комуністичної партії і Радянського уряду, мобілізації трудящих мас на виконання завдань соціалістичного будівництва, формування нової людини, марксистсько-ленінського світогляду трудящих, пропаганди ідей комунізму, боротьби проти бурж. ідеології. Значну увагу ролі З. м. і. приділили XXIV і XXV з'їзди КПРС. Ці питання постійно перебувають у центрі уваги первинних, обласних і республіканських парт. організацій, про що, зокрема, свідчать матеріали Травневого (1974) пленуму ЦК Компартії України. Розвивається співробітництво З. м. і. соціалістичних країн. Це допомагає підносити рівень ідейно-виховної роботи в кожній з братніх партій і успішніше виступати в *ідеологічній боротьбі двох суспільних систем*. У сучас. умовах, підкреслив XXV з'їзд КПРС, коли проблеми ідеологічної боротьби дедалі більше висуваються на перший план, правда про соціалізм — могутня зброя в цій боротьбі.

ЗАТОКИ МОРСЬКІ — морські води, що вдаються в територію якоїнебудь держави. Згідно з Женевською конвенцією 1958, З. м. належать до *внутрішніх вод* прибережної д-ви, якщо ширина входу до них не перевищує 24 морські милі (44,448 *км*) або якщо затока вважається істор. затокою даної держави.

ЗАХИСТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ — допомога, що її подають дипломатичні й консульські представники своїм одноземцям за кордоном.

ЗАХІДНА ЄВРОПА — поширена в журналістській і політичній термінології назва європейських країн, що лежать на захід від соціалістичних країн Європи; західна частина континентальної Європи (на відміну від Центральної і Східної Європи).

ЗАХІДНА САХАРА — територія на північному заході Африки. Складається з двох частин — Ріо-де-Оро та Сегієт-ель-Хамра. Пл. 266 тис. *км*². Більшість населення — араби та бербери. Осіле нас.— 90 тис. чол. (1973); кочовики-скотарі — 50—80 тис. чол. Адм. центр — м. Ель-Аюн (25 тис. ж.). Територію З. С. в кінці 19 — на поч. 20 ст. загарбала Іспанія. Корінне населення вело нац.-визвольну боротьбу за незалежність під керівництвом Народного фронту визволення Сегієт-ель-Хамра і Ріо-де-Оро (фронту ПОЛІСАРІО). Засн. 1973. Після 1958 ці території вважалися «афри-

канською провінцією» Іспанії. В червні 1974 Іспанія надала країні статус т. з. внутрішньої автономії. В 1976 фронт ПОЛІСАРІО проголосив утворення нової д-ви Сахарської Арабської Демократичної Республіки.

Основа г-ва — кочове скотарство (верблюди і кози). В оазисах вирощують ячмінь, пшеницю, фінікову пальму та ін. Рибальство. Велике значення для розвитку економіки країни має освоєння родовищ фосфоритів. Автомобільних шляхів — 5,2 тис. *км*. Поблизу Ель-Аюна — морський порт.

ЗА́ХІДНЕ САМОА́ — держава в Океанії, на архіпелазі Самоа. Пл. 2,8 тис. *км*². Нас. 160 тис. чол. (1974), в основному самоанці (одна з полінезійських народностей). Столиця — м. Апіа (30,6 тис. ж.). Глава д-ви й уряду — правитель. Найвищий законодавчий орган — законодавчі збори.

На початку 19 ст. в Самоа з'явилися європ. колонізатори. З 1889 Самоа перебувало під спільним управлінням Англії, Німеччини і США, з 1899 — США і Німеччини. В 1920 Ліга націй передала о-ви Самоа Новій Зеландії як підмандатну територію. 1.I 1962 З. С. було проголошено незалежним. У 1970 З. С. приєдналося до Співдружності, очолюваної Великобританією.

Дипломат. відносини з СРСР встановлено 1976. Осн. с.-г. культури: кокосова пальма (збір копри та горіхів), боби какао, банани. Розводять вел. рог. худобу, свиней. Є невеликі підприємства по переробці с.-г. сировини. Рибальство. Меблева фабрика. Довжина автошляхів—800 км. Порт — Апіа. Грошова одиниця — тала (долар Самоа).

ЗА́ХІДНИЙ БЕРЛІ́Н — політичне утворення з особливим міжнародним статусом. З. Б. лежить на р. Шпрее, в центрі території НДР і перебуває під окупаційним режимом з боку США, Великобританії і Франції. У *Чотиристоронній угоді по Західному Берліну*, підписаній СРСР, США, Великобританією і Францією 3.IX 1973, зафіксовано, що З. Б., як і раніше, не є складовою частиною ФРН і не буде управлятися ФРН і в майбутньому. Пл. 480 *км*². Нас. 2024 тис. чол. (1974), в основному німці. Згідно з конституцією З. Б. (1950), найвищим органом влади є міська палата депутатів, що обирається на 4 роки. Виконавчу владу здійснює сенат на чолі з бургомістром, якого обирає палата депутатів. Усі органи З. Б. підконтрольні військ. адміністрації окупаційної влади. Осн. політичні партії: Соціал-демократична партія. Засн. 1945. Християнсько-демократичний союз. Засн. 1945. Вільно-демократична партія. Засн. 1948. *Соціалістична єдина партія Західного Берліна*. Засн. 1962. Панівні позиції в економіці посідають монополії ФРН і США. Реакційні сили ФРН не раз робили спроби використати З. Б. для провокаційних дій. Підприємства машинобудівної (гол. чином, електротехнічної та верстатобудівної), хім., швейної, харч. та інших галузей пром-сті. З. Б.— важливий транспортний вузол.

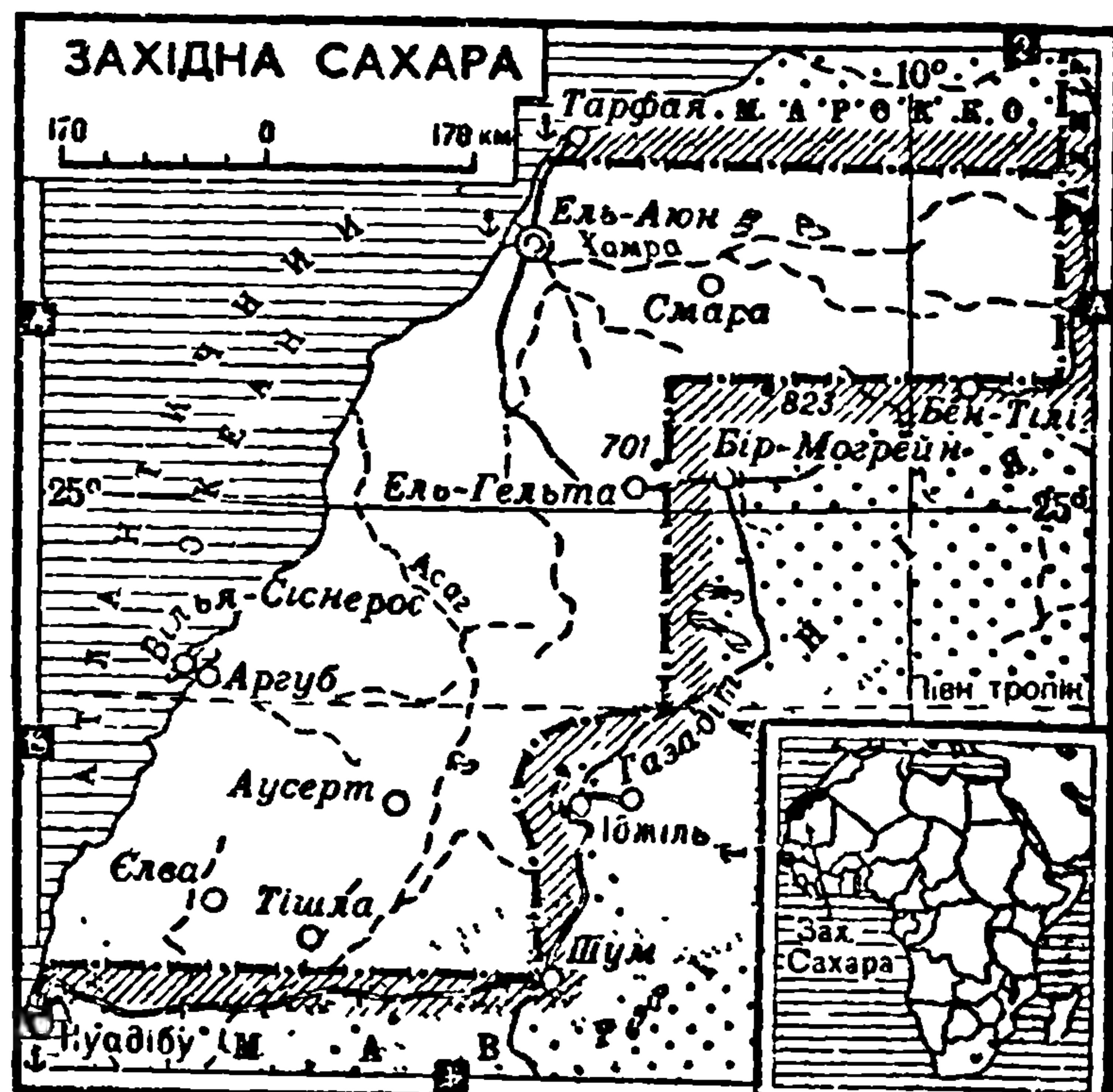

ЗА́ХІДНО-АФРИКА́НСЬКИЙ ВАЛЮ́ТНИЙ СОЮ́З — регіональне валютне угруповання країн Західної Африки. В союз увійшли колишні колоніальні території Французької Західної Африки. Виник 1962. Всі члени З.-А. в. с. входять в *зону франка*. Загальна грошова одиниця — франк Африканського фінансового співтовариства (франк КФА). Франція взяла на себе гарантії забезпечення сталості франка КФА, який на основі системи т. з. операційних рахунків конвертувався на французький франк. Право грошової емісії було передано Центральному банкові д-в Західної Африки. Банк має відділення в країнах — членах союзу. Всі валютні операції він повинен проводити через валютний ринок Парижа. Країни З.-А. в.

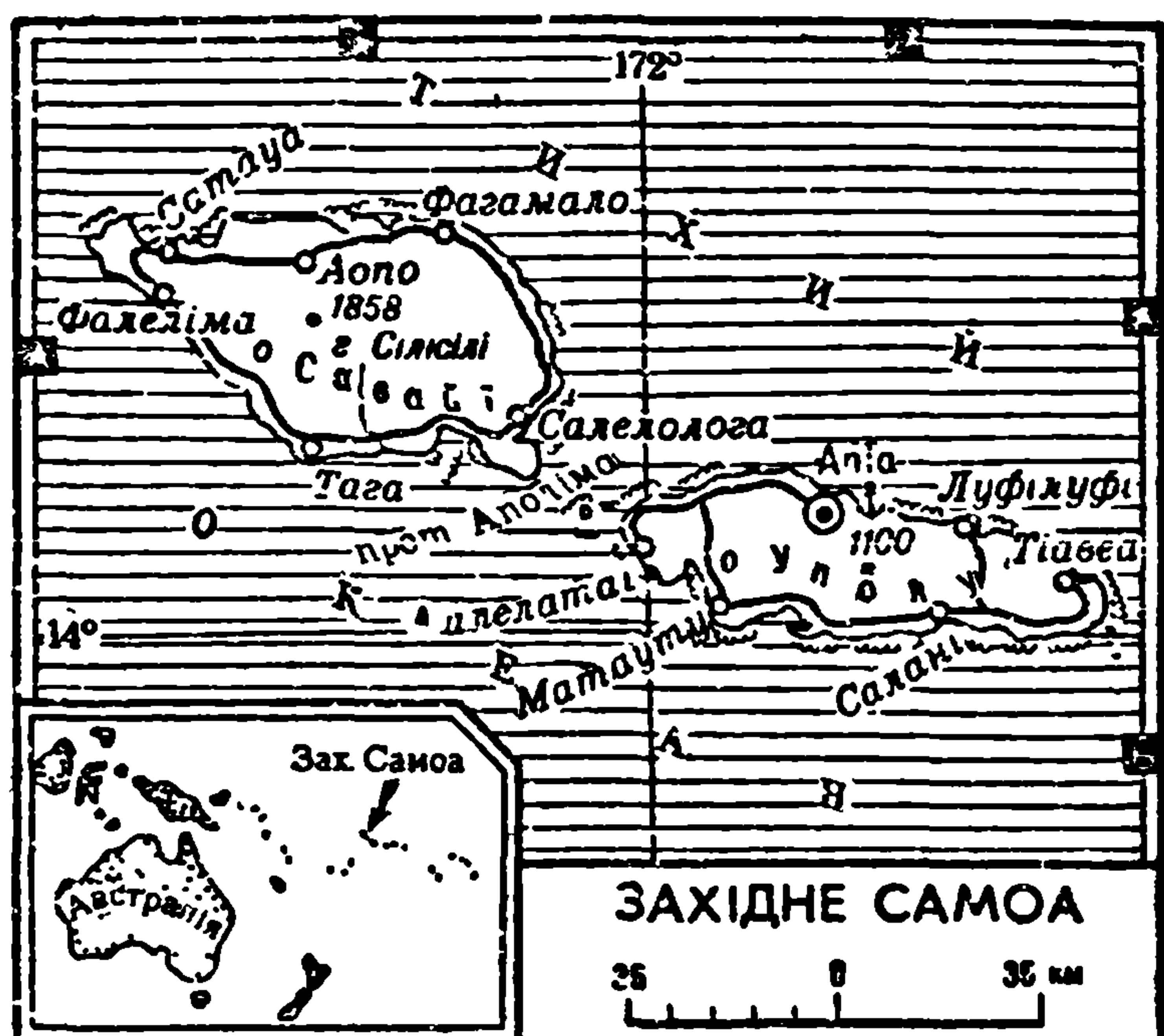

с. не мають права без згоди франц. казначейства змінювати курси своєї валюти. При укладанні учасниками союзу торг., екон. і фін. угод з третіми країнами необхідна згода Франції.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (ЗЄС) — замкнене воєнно-політичне угруповання держав у складі Великобританії, Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу. Створене 1955 відповідно до *Паризьких угод 1954*. Строк дії угоди про створення ЗЄС встановлено до 1998. В зв'язку з загостренням суперечностей між учасниками угруповання його діяльність у 60-х — на поч. 70-х рр. послабшала. ЗЄС тісно зв'язаний з *НАТО*. Керівні органи ЗЄС — рада (скликається раз на 3 місяці) і асамблея. Штабквартира ЗЄС — у Лондоні.

ЗАЯВА XXV З'ЇЗДУ КПРС «СВОБОДУ В'ЯЗНЯМ ІМПЕРІАЛІЗМУ І РЕАКЦІЇ!» — прийнята XXV з'їздом КПРС 1.III 1976 в Москві. XXV з'їзд КПРС, виражаючи волю радянських комуністів, усього радянського народу, проголосив у Заяві свою братерську, непорушну солідарність з комуністами, з усіма борцями проти імперіалізму і реакції, і насамперед — з жертвами фашистських репресій, з тими, хто знемагає в концтаборах і тюрмах, кого піддають жорстоким тортурам. У Заяві рішуче засуджується переслідування і дискримінація комуністів, висловлюється повна підтримка мученикам і героям революційного, визвольного руху. XXV з'їзд КПРС закликав усіх комуністів світу, трудящих усіх країн, громадські й політ. орг-ції ще активніше включитися в боротьбу за припинення терору і репресій, спрямованих проти авангардних сил прогресу, демократії і соціалізму, за звільнення всіх в'язнів реакції.

ЗАЯВА НАРАДИ ПРЕДСТАВНИКІВ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ 1960 — програмний документ міжнародного комуністичного і робітничого руху, схвалений *Нарадою представників комуністичних і робітничих партій 1960* в Москві. В Заяві визначено принципові позиції міжнар. комуністичного руху в найважливіших питаннях сучасності. В документі дано наукову характеристику сучас. епохи: «Наша епоха, основний зміст якої становить перехід від капіталізму до соціалізму, початий Великою Жовтневою соціалістичною революцією, епоха боротьби двох протилежних суспільних систем, епоха соціалістичних революцій і національно-визвольних революцій, епоха краху імперіалізму, ліквідації колоніальної системи, епоха переходу на шлях соціалізму все нових народів, торжества соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі» (Програмні документи боротьби за мир, демократію і соціалізм. К., 1961, с. 35). У Заяві зроблено ряд важливих висновків про перетворення світової системи соціалізму на вирішальний фактор розвитку людського суспільства, про можливість відвернення війни в сучас. епоху. Дається характеристика нового етапу загальної кризи капіталізму, висвітлено перспективи розвитку нац.-визвольних революцій, висунуто нове теоретичне положення — про державу нац. демократії. Всебічно обгрунтовано генеральну лінію сучас. міжнар. комуністичного і робітничого руху, визначено осн. стратегічні й тактичні завдання марксистсько-ленінських партій, сформульовано принципи їхніх взаємовідносин. У документі вказано на необхідність посилення боротьби проти бурж. ідеології, антикомунізму, ревізіонізму, догматизму й сектантства в робітничому русі, підкреслено, що найвищим інтернаціональним обов'язком марксистсько-ленінських партій є зміцнення єдності міжнар. комуністичного і робітничого руху на основі марксизму-ленінізму. У Заяві високо оцінюється діяльність КПРС як загальновизнаного авангарду світового комуністичного руху, його найбільш досвідченого і загартованого загону. Вису-

нуті в Заяві теоретичні висновки й узагальнення становлять колективний творчий вклад братніх партій у розвиток марксизму-ленінізму.

ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ — найважливіший засіб боротьби народних мас експлуататорського суспільства проти соціального і національного гноблення, вища, найгостріша форма класової боротьби, революційного завоювання державної влади. Положення про З. п. як вищу форму політ. боротьби пролетаріату висунули К. Маркс і Ф. Енгельс. Творчо розвиваючи ідеї марксизму, В. І. Ленін створив струнке вчення про З. п. Взірцем втілення ленінського вчення є збройне повстання в Петрограді, яке завершилося істор. перемогою *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917*. Однак марксизм-ленінізм не вважає З. п. єдиною і обов'язковою формою *соціалістичної революції*. Після 2-ї світової війни корінні зміни в співвідношенні сил на міжнар. арені на користь соціалізму створили умови для використання нових шляхів для переходу окремих країн до соціалізму. Необхідність З. п. визначається силою опору експлуататорських класів.

ЗБРОЙНІ СИЛИ — найважливіша збройна організація держави. Виникнення З. с. пов'язане з поділом суспільства на класи та появою д-ви. Характер і призначення їх визначаються суспільним і держ. ладом. В імперіалістичних д-вах З. с. є знаряддям класового панування монополістичної буржуазії, засобом загарбання й поневолення інших д-в та народів і гол. знаряддям проведення авантюристичної зовнішньої політики (див. *НАТО*).
В СРСР та інших соціалістичних країнах З. с. є оплотом миру, призначені для захисту революційних завоювань і гарантування безпеки своєї країни та всієї *соціалістичної співдружності* (див. *Організація Варшавського Договору*).

ЗБРОЙНІ СИЛИ ООН — військові формування, за допомогою яких *Рада Безпеки ООН* за Статутом ООН може здійснювати примусові воєнні заходи від імені ООН з метою підтримання або відновлення миру і безпеки. Ці сили створюються в необхідних випадках з контингентів збройних сил країн — членів ООН. Безпосереднє керівництво ними здійснює допоміжний орган Ради Безпеки — Військово-штабний комітет, що складається з представників постійних членів Ради Безпеки. Соціалістичні країни неухильно і послідовно виступають за суворе додержання передбаченого Статутом ООН порядку проведення операцій з використанням З. с. ООН, який не раз порушували США та інші західні д-ви, діючи в обхід Ради Безпеки і в цілях, що не мають нічого спільного з інтересами підтримання загального миру й безпеки народів. З. с. ООН діяли в Кореї, Конго, В'єтнамі, тепер діють на Близькому Сході.

ЗВЕРНЕННЯ «ДО НАРОДІВ, ПАРЛАМЕНТІВ І УРЯДІВ» — документ ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Уряду Союзу РСР, обнародуваний у травні 1975 з нагоди 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—45. У Зверненні проголошується, що СРСР буде добиватися повного і всебічного утвердження в практиці міжнар. відносин принципів *мирного співіснування* д-в з різним суспільним ладом; забезпечення необоротності процесу *розрядки міжнародної напруженості*; обмеження і припинення гонки озброєнь, неухильного просування до загального і повного роззброєння; ліквідації існуючих вогнищ воєнної загрози при неодмінному визнанні і поважанні права кожного народу на незалежність і рівну безпеку; створення регіональних і загальних систем безпеки і рівноправного співробітництва між д-вами; всемірного розвитку взаємовигідних зв'язків у галузі економіки, науки, техніки і культури; ліквідації *неоколоніалізму* і будь-якої дискримінації тих чи інших країн; створення такого міжнар. клімату, при якому потенціальні агресори зустрічатимуть рішучу повсюдну відсіч і при якому безпека і впевненість у мирному майбутньому на ділі стануть надбанням усіх країн і народів. Звернення закликало миролюбні сили світу до активних дій в ім'я міцного і надійного миру.

ЗВЕРНЕННЯ «ДО НАРОДІВ СВІТУ» — документ, прийнятий 22.XII 1972 на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР та Верховної Ради РРФСР, присвяченому 50-річчю утворення СРСР. В ньому представники більш як 100 націй і народностей СРСР звернулися до народів планети з посланням миру, дружби і братерства.

ЗВЕ́РНЕННЯ ДО НАРО́ДІВ УСЬО́ГО СВІ́ТУ — документ, прийнятий *Нарадою представників комуністичних і робітничих партій 1960* в Москві. Звернення закликає народи усього світу згуртуватися в боротьбі за відвернення світової війни, за збереження й зміцнення миру, за заборону випробувань, виробництва та застосування ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення, негайне укладення договору про загальне й повне роззброєння.

ЗВЕ́РНЕННЯ ЦЕНТРА́ЛЬНОГО КОМІТЕ́ТУ КПРС ДО ПА́РТІЇ, ДО РАДЯ́НСЬКОГО НАРО́ДУ 1974, 1975 — політичні документи, спрямовані на всемірний розвиток творчої активності комуністів, усіх трудящих СРСР. Опубліковані 4.І 1974 та 4.І 1975. В них підбито підсумки творчої діяльності партії і народу в третьому і четвертому роках дев'ятого п'ятирічного плану, по виконанню рішень XXIV з'їзду партії, Грудневих (1973, 1974) пленумів ЦК КПРС.

З'ЇЗД ВЛКСМ — найвищий орган ВЛКСМ. Скликається не рідше одного разу на 4 роки. Норми представництва на з'їзд встановлює ЦК ВЛКСМ. З'їзд заслуховує і затверджує звіти ЦК ВЛКСМ, Центральної ревізійної комісії, переглядає і змінює Статут комсомолу, намічає загальну лінію роботи комсомолу і чергові завдання його, обирає ЦК ВЛКСМ, який між з'їздами керує роботою комсомолу, і Центральну ревізійну комісію. Черговий XVII з'їзд ВЛКСМ відбувся в квітні 1974.

З'ЇЗД КОМУНІСТИ́ЧНОЇ ПА́РТІЇ СОЮЗНОЇ РЕСПУ́БЛІКИ — найвищий орган республіканської партійної організації. Скликається не рідше одного разу на 5 років. Надзвичайні з'їзди скликаються за рішенням ЦК Компартії республіки або на вимогу 1/3 загального числа членів парт. орг-ції республіки. Норми представництва на з'їзд встановлює ЦК Комуністичної партії союзної республіки. З'їзд заслуховує і затверджує звіти ЦК, Ревізійної комісії, обговорює інші питання партійного, господарського і культурного будівництва, обирає ЦК і Ревізійну комісію.

З'ЇЗД КПРС — верховний орган *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Скликається Центральним Комітетом партії не рідше одного разу на 5 років. Надзвичайні з'їзди скликає ЦК партії з власної ініціативи або за вимогою не менш 1/3 загального числа комуністів, представлених на останньому з'їзді партії. Норми представництва на з'їзд встановлює ЦК. З'їзд заслуховує і затверджує звіти ЦК партії, Центральної ревізійної комісії та інших центр. органів КПРС; переглядає, змінює і затверджує Програму і Статут партії, визначає лінію партії в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики, розглядає і розв'язує найважливіші питання комуністичного будівництва, обирає *Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу* і Центральну ревізійну комісію. Відбулися 25 з'їздів партії: I з'їзд РСДРП (1898), II з'їзд РСДРП (1903), III з'їзд РСДРП (1905), IV з'їзд РСДРП (1906), V з'їзд РСДРП (1907), VI з'їзд РСДРП(б) (1917), VII (екстрений) з'їзд РКП(б) (1918), VIII з'їзд РКП(б) (1919), IX з'їзд РКП(б) (1920), X з'їзд РКП(б) (1921), XI з'їзд РКП(б) (1922), XII з'їзд РКП(б) (1923), XIII з'їзд РКП(б) (1924), XIV з'їзд ВКП(б) (1925), XV з'їзд ВКП(б) (1927), XVI з'їзд ВКП(б) (1930), XVII з'їзд ВКП(б) (1934), XVIII з'їзд ВКП(б) (1939), XIX з'їзд КПРС (1952), XX з'їзд КПРС (1956), XXI (Позачерговий) з'їзд КПРС (1959), XXII з'їзд КПРС (1961), XXIII з'їзд КПРС (1966), XXIV з'їзд КПРС (1971), XXV з'їзд КПРС (24.II — 5.III 1976) XXV з'їзд КПРС визначив осн. завдання партії в галузі внутр. і зовн. політики, накреслив соціальну програму (див. *Соціальна політика КПРС*) та *економічну стратегію КПРС* на 1976—80 і на перспективу, розробив далі *Програму миру* і міжнар. співробітництва, напрями *Ідеологічної роботи КПРС.*

З'ЇЗД ПРОФЕСІ́ЙНИХ СПІЛО́К СРСР — верховний орган професійних спілок СРСР. Скликається не рідше одного разу на 4 роки. Норми представництва і порядок виборів делегатів на з'їзд встановлює ВЦРПС. З'їзд заслуховує й затверджує звіти ВЦРПС і Ревізійної комісії, затверджує Статут профспілок СРСР, визначає чергові завдання профспілок, заслуховує доповіді центр. планових і господарських органів, визначає завдання профспілок СРСР у міжнар. профес. русі. Обирає *Всесоюзну Центральну Раду Професійних Спілок* і Ревізійну комісію. Черговий 15-й з'їзд профспі-

лок СРСР відбувся в березні 1972.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ СРСР — складова частина міжнародної діяльності СРСР, ефективний засіб розв'язання політичних і економічних питань. КПРС і Радянська д-ва підходять до З. е. з. як до комплексної проблеми, в якій воєдино переплітаються політика і економіка, дипломатія і комерція, промислове виробн. і торгівля. Дальший розвиток З. е. з. випливає із зростаючого значення *міжнародного поділу праці* для поступального руху кожної країни. СРСР виходить з необхідності використання переваг З. е. з. з метою мобілізації додаткових можливостей для успішного розв'язання госп. завдань і виграшу часу, підвищення ефективності виробн., прискорення науково-технічного прогресу. Радянський Союз підтримує (1975) З. е. з. з 112 країнами світу. За роки дев'ятої п'ятирічки він одержав комплектне устаткування майже для 2000 об'єктів у різних галузях пром-сті, експортував сировину, машини, устаткування, брав участь у будівництві сотень пром. об'єктів за кордоном. З. е. з. СРСР зміцнюють єдність і могутність *соціалістичної співдружності,* сприяють успіхам *соціалістичної економічної інтеграції,* полегшують перебудову на прогресивних засадах економіки і суспільного життя *країн, що розвиваються.* Широкі З. е. з. СРСР підтримує з капіталістичними країнами. Це зміцнює матеріальну базу політики *мирного співіснування* д-в протилежних систем, *розрядки міжнародної напруженості.* Серед гол. принципів З. е. з. СРСР з капіталістичними країнами — взаємовигода, надання режиму найбільшого сприяння. Масштабною стала *зовнішня торгівля.* Поряд з цим створені нові форми зовнішньоекон. відносин. Зокрема, здійснюється перехід до комплексного співробітництва на основі довгострокових договорів і угод. Як організаційний механізм функціонують двосторонні міжурядові мішані комісії, торг.-екон. ради, торг. палати, куди входять представники адміністрації пром. підприємств, комерційних та фін.-кред. установ, фірм, асоціацій промисловців тощо. Формами З. е. з. є також угоди на компенсаційній основі, великомасштабні проекти, кооперація пром-сті, довгострокові кредити, що мають двосторонню спрямованість, модернізація заводів і фабрик, спільна розробка нової техніки, систем управління, реалізація готової продукції на ринках третіх країн, експорт (імпорт) ліцензій, технологічних процесів. Питанням З. е. з. СРСР велику увагу приділено в *Програмі миру.* В 70-х рр. Радянський Союз уклав п'ятирічні і десятирічні договори в галузі екон. відносин з Францією (липень 1973, грудень 1974), ФРН (жовтень 1974), Італією (липень 1974), Англією (травень 1974, лютий 1975), Японією (лютий 1975), Швецією (квітень 1976). Серед найбільших партнерів — Фінляндія (договір на 1976—80), Канада, Індія, Бельгія, Австрія, зросли зв'язки з країнами Латинської Америки. У лютому 1976 учасники *Ради Економічної Взаємодопомоги* запропонували *«Спільному ринку»* встановити офіц. відносини. Суттєві зрушення сталися в екон. відносинах з США. Розширились торгівля, співробітництво в ряді галузей пром-сті, с. г., науки і техніки. У жовтні 1972 підписано радянсько-амер. торг. угоду. Проте реакційні кола США намагалися нав'язати СРСР ряд дискримінаційних обмежень. Радянський Союз вважав неможливим за таких умов реалізувати згадану домовленість. Противники екон. співробітництва з СРСР і всією соціалістичною співдружністю діють і в інших капіталістичних країнах. Свою зовнішньоекон. політику Радянський Союз погоджує з братніми країнами, проводить її в дусі *Заключного акта* загальноєвроп. наради, міжнар.-правових норм. XXV з'їзд КПРС наголосив на необхідності усунення дискримінаційних і штучних перепон, ліквідації всіх проявів нерівноправності, диктату, експлуатації в міжнар. екон. відносинах. З'їзд накреслив широку програму З. е. з. Радянської д-ви на перспективу.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА — політичний курс держави щодо її відносин з іншими державами і народами на міжнародній арені. Нерозривно пов'язана з внутрішньою політикою і відображає зміст і характер тієї чи іншої суспільної системи. З. п. імперіалістичних д-в, метою якої є зміцнення позицій імперіалізму, спрямована проти країн *соціалістичної співдружності,* нац.-визвольного руху. З. п. соціалістичних країн грунтується на ленінських принципах пролетарського, соціаліс-

тичного *інтернаціоналізму, мирного співіснування* д-в з різним суспільним ладом. Вона спрямована на створення сприятливих міжнар. умов для мирного будівництва соціалізму і комунізму, на забезпечення прав народів на свободу, незалежність і соціальний прогрес. КПРС і Радянська д-ва роблять усе необхідне для розв'язання в інтересах народів найважливіших питань світової політики, для зміцнення загального миру і міжнар. безпеки. Характерними рисами З. п. СРСР є глибокий марксистський аналіз процесів, що відбуваються в світі, висока принциповість, революційна твердість у захисті держ. інтересів, справи комунізму, підтримка союзників і друзів, непримиренність щодо імперіалістичної агресивної політики, реалізм в оцінці міжнар. становища. Основні напрями миролюбної З. п. СРСР на сучас. етапі викладені в *Програмі миру,* розробленій XXIV з'їздом КПРС. Значну роль у розвитку З. п. Радянського Союзу відіграли документи пленумів ЦК КПРС (листопад 1971, травень 1972, квітень 1973 і 1975), документи Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР про підсумки переговорів керівників СРСР з главами д-в і урядів капіталістичних країн, документи *Політичного консультативного комітету* країн — членів *Організації Варшавського Договору.* XXV з'їзд КПРС визначив дальші конкретні завдання боротьби за мир і міжнар. співробітництво, за свободу і незалежність народів, які є органічним продовженням і розвитком Програми миру. Це, зокрема: нарощування активного спільного вкладу соціалістичних д-в у зміцнення миру; припинення гонки озброєнь і перехід до скорочення нагромадження запасів зброї, до роззброєння; ліквідація воєнних вогнищ, які ще залишаються і, насамперед, здійснення справедливого і міцного врегулювання на Близькому Сході; поглиблення *розрядки міжнародної напруженості*; гарантування *азіатської безпеки* на основі спільних зусиль д-в Азії; укладення Всесвітнього договору про незастосування сили в міжнар. відносинах; повна ліквідація всіх залишків системи колоніального гноблення, ущемлення рівноправності і незалежності народів, усіх вогнищ *колоніалізму* й *расизму*; усунення дискримінації і будь-яких штучних перешкод у міжнар. торгівлі, ліквідація всіх проявів нерівноправності, диктату, експлуатації в міжнар. екон. відносинах. Завдяки невтомній боротьбі СРСР та інших соціалістичних країн, усіх прогресивних сил світу тенденція до розрядки міжнар. напруженості стала домінуючою на планеті. Див. також *Союз Радянських Соціалістичних Республік, Зовнішньополітичні зв'язки СРСР, Зовнішні економічні зв'язки СРСР* та статті про договори і угоди, укладені між СРСР і зарубіжними країнами.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ — торгівля однієї країни з іншими країнами, одна з форм зовнішніх економічних зв'язків. Складається з вивозу (*експорту*) і ввозу (*імпорту*) товарів. Характер, рівень розвитку та значення З. т. визначається відповідним способом суспільного виробн. В умовах *державно-монополістичного капіталізму* З. т. стає засобом збагачення монополій, міжімперіалістичної боротьби, експансії розвинутих капіталістичних країн проти економічно слаборозвинутих країн. Для неї характерні зростання *протекціонізму,* застосування *демпінгу,* обмеження імпорту, загарбання зовнішніх ринків за допомогою кабальних позик і політ. диктату (див. *Неоколоніалізм*). З. т. соціалістичних країн базується на соціалістичній власності на засоби виробн., на *міжнародному соціалістичному поділі праці* й розвитку *соціалістичної економічної інтеграції.* Вона розвивається з усіма країнами на засадах рівності і взаємовигоди, поважання суверенітету і невтручання у внутрішні справи. Зовнішньоекон. зв'язки соціалістичних країн здійснюються на основі держ. *монополії зовнішньої торгівлі,* регулюються єдиним загальнодерж. планом. Успішно З. т. розвивається між соціалістичними країнами — членами *Ради Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ). З. т. різних країн становить у своїй сукупності міжнар. торгівлю. Вона сприяє розвитку взаєморозуміння і добросусідства народів. Принципи З. т. відображено в ряді документів ООН, *Заключному акті* загальноєвроп. наради 1975. Активну З. т. веде СРСР. Він уклав ряд відповідних договорів з десятками країн світу. Обсяг зовнішньоторг. обороту країни зріс з 22 млрд. крб. 1970 до 51 млрд. крб. 1975. За десяту п'яти-

річку (1976—80) планується зростання обороту З. т. на 30—35%. КПРС надає великого значення З. т. як засобу матеріалізації *розрядки міжнародної напруженості*. Див. також *Зовнішні економічні зв'язки СРСР*.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИ́ЧНІ ЗВ'ЯЗКИ́ СРСР — сукупність різних форм і засобів співробітництва СРСР з іншими країнами. Залежно від сфери міжнар. співробітництва розрізняють політичні (дипломатичні відносини, візити держ. і громадських діячів, політ. консультації та ін.), економічні (зовнішня торгівля, надання кредитів, кооперування виробництва, будівництво пром. підприємств тощо), науково-технічні (обмін науково-технічною інформацією, проведення спільних досліджень, підготовка спеціалістів тощо), культурні (обмін культурними цінностями, співробітництво в галузі мистецтва, кіно, телебачення) та інші види зовнішньополіт. зв'язків. Зокрема, дипломатичні відносини СРСР підтримує (1975) з 127 країнами планети. Зміст і характер зовнішньополіт. зв'язків СРСР визначаються рядом об'єктивних факторів, що випливають з тенденцій суспільного розвитку, стану сучас. міжнар. відносин, істор. традицій тощо. Єдність корінних інтересів, заснованих на принципах пролет. інтернаціоналізму, зумовлює найбільшу інтенсивність і різноманітність зв'язків з країнами *соціалістичної співдружності*. Зв'язки з іншими країнами грунтуються на принципах *мирного співіснування* д-в з різними соціально-екон. системами. Див. також *Союз Радянських Соціалістичних Республік*.

ЗОВНІШТОРГБА́НК — див. *Банк для зовнішньої торгівлі СРСР*.

ЗОЛОТИ́Й БЕ́РЕГ — див. *Гана*.

ЗОЛОТИ́Й ЗАПА́С — централізований резерв золота в зливках і монетах, зосереджений у центральному емісійному банку або казначействі країни. В капіталістичних країнах З. з. є резервним фондом міжнар. платежів. В умовах загострення *валютної кризи* після 2-ї світової війни значно зросла роль З. з. в зв'язку із збільшенням потреби в золоті, викликаної розладом платіжних балансів, *інфляцією* і знеціненням валюти. Зросла роль З. з. і як воєнно-фінансового резерву. В соціалістичних країнах централізований З. з. є в основному резервом у міжнар. розрахунках, пов'язаних із зовнішньоекон. відносинами.

ЗОЛОТИ́Й СТАНДА́РТ — форма організації грошового обігу в капіталістичних країнах, коли банківські білети розмінювались на золоті монети (золотомонетний стандарт), на золоті зливки (золотозливковий стандарт) або лише на іноземну валюту (золотодевізний стандарт). Під час 1-ї світової війни З. с. було скасовано в більшості капіталістичних країн, а остаточно у всіх країнах 1931—36.

ЗО́НА ПАНА́МСЬКОГО КАНА́ЛУ — див. *Панамського каналу зона*.

ЗО́НА ФРА́НКА — валютне угруповання, очолюване Францією; створене після 2-ї світової війни на базі її колишніх колоніальних володінь та історично усталених торговельно-валютних зв'язків. Охоплює бл. 30 країн. З 1950 — «добровільне об'єднання», що має координувати валютну і кред. політику д-в-учасниць. В результаті завоювання більшістю афр. країн політ. незалежності З. ф. втратила свою колоніальну базу. Ряд д-в став на шлях проведення все більш самостійної валютної та зовнішньоторг. політики, створення власних валют і нових валютних союзів.

ЗРА́ДА БАТЬКІВЩИ́НИ — за радянським правом один з особливо небезпечних державних злочинів, який полягає в переході радянського громадянина на бік ворога, в шпигунстві, видачі державної або військової таємниці іноземній державі, втечі за кордон або відмові повернутися з-за кордону в СРСР, поданні іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само у змові з метою захоплення влади.

«ЗРІВНЯ́ЛЬНИЙ КОМУНІ́ЗМ» — один з різновидів *утопічного соціалізму*. Ідеалом «З. к.» є суспільство, побудоване на колективній власності на засоби виробництва, а також на цілковитій рівності всіх виробників щодо розподілу матеріальних благ, незалежно від кількості та якості вкладеної ними праці. Виник у 19 ст. Ставив за мету зрівняння всіх людей шляхом суворої регламентації їхнього життя і праці. К. Маркс називав «З. к.» *«казарменим комунізмом»* і різко критикував його як насилля над особою.

І

ІДЕА́Л (франц. idéal, від грец. ἰδέα — первообраз, основа) — взірець досконалості; найвища мета прагнень. І. виробляється людиною відповідно до певних класових і суспільних інтересів. Комуністичними ідеалами є свобода від експлуатації і гноблення, повновладдя людей праці, розвиток соціалістичної демократії, розквіт культури і піднесення добробуту найширших нар. мас, рівність і братерство всіх народів і національностей, що знаходить своє практичне втілення в країнах соціалістичної співдружності.

ІДЕАЛІ́ЗМ — філософський напрям, який, на протилежність *матеріалізмові,* визнає ідею, дух, свідомість, відчуття первинним, вихідним, а природу, матерію, буття — вторинним, похідним; антинауковий світогляд, споріднений з *релігією.* І. непримиренний з матеріалізмом. Боротьба між ними, що проймає всю історію філософії, є одним з проявів класової боротьби. Розрізняють І. суб'єктивний (*прагматизм,* неопозитивізм, *екзистенціалізм* тощо) і об'єктивний (неотомізм, персоналізм та ін.). Сучас. І. має відкрито реакційний характер.

ІДЕ́ЙНІСТЬ — відданість певній системі ідей і відповідному їй соціальному, моральному і естетичному *ідеалові,* відстоювання в суспільній практиці, науці, мистецтві прогресивних принципів. Об'єктивним критерієм І. є соціальна значущість ідей, поглядів, теорій чи суспільних дій, їхній зв'язок з інтересами прогресивних суспільних сил на кожному істор. етапі. Вища форма І., комуністична І., пов'язана з революційним рухом пролетаріату. Комуністична І. вимагає єдності теоретичних переконань і практичного здійснення їх, нерозривно пов'язана з відкритим проведенням принципу комуністичної партійності, боротьбою за комуністичні ідеали. За соціалізму І. стає характерною рисою всього суспільства, виявляється в усіх сферах суспільної діяльності, в духовному житті — науці, мистецтві, філософії, моралі тощо. І. протистоїть такій моральній нормі капіталістичного суспільства як безідейність, яка виявляється або у відкритому зреченні І. (сцієнтизм, «*деідеологізації теорія*»), або у визнанні її тільки на словах.

ІДЕОЛОГІ́ЧНА БОРОТЬБА́ ДВОХ СУСПІ́ЛЬНИХ СИСТЕ́М — одна з форм класової боротьби між соціалізмом і капіталізмом. Є проявом осн. суперечності сучас. епохи — між соціалістичною і капіталістичною системами. Випливає з протилежних і непримиренних класових цілей міжнар. робітничого класу і міжнар. буржуазії. Зазнавши поразки в спробах збройною силою змінити на свою користь результати істор. класових битв, підірвати єдність країн *соціалістичної співдружності,* єдиний антиімперіалістичний фронт революційних сил, міжнар. імперіалізм намагається компенсувати свої втрати посиленням ідеологічної боротьби проти соціалізму. На сучас. етапі І. б. д. с. с. проходить в умовах *мирного співіснування* д в з різним соціальним ладом. Імперіалізм спрямовує свої зусилля на організацію ідеологічного проникнення в соціалістичні країни з метою підриву згуртованості їх зсередини, намагається дискредитувати ідеї наукового комунізму і досвід соціалістичного будівництва в СРСР та інших соціалістичних д-вах, а також не допустити утвердження ідеології комунізму в країнах, що розвиваються, утримати їх у системі капіталізму. При цьому імперіалістична буржуазія, з одного боку, робить ставку на *антикомунізм,* антирадянщину, *націоналізм,* силкується перенести принципи мирного співіснування в сферу ідеології, а з другого,— ототожнити І. б. д. с. с. з «*холодною війною*». Країни соціалістичної співдружності виступають єдиним фронтом проти бурж. ідеології. Розширюються масштаби *ідеологічного співробітництва* марксистсько-ленінських партій країн соціалістичної співдружності. В наступі проти бурж. ідеології братні партії на практиці доводять життєвість і правильність ідей *марксизму-ленінізму,* неминущу значимість пролет. *інтернаціоналізму.* Величезний революціонізуючий вплив на трудящих усього світу справляють екон. успіхи СРСР і всієї соціалістичної співдружності. Це — найкращий доказ переваг соціалізму, його демократич-

ності і гуманності, соціалістичного способу життя. В своїй пропаганді братні партії викривають антинар. політику імперіалізму, його експлуататорську, агресивну суть. Їх активна і послідовна боротьба за мир в усьому світі, за відвернення загрози світової війни веде до ідейної ізоляції найагресивніших кіл імперіалістичних д-в. Велику роль у цьому відіграють дальший розвиток братніми партіями марксистсько-ленінської теорії, суспільних наук, удосконалення форм і методів роботи *засобів масової інформації, комуністичне виховання*. В сучас. умовах І. б. д. с. с. набуває особливої гостроти. Позитивні зрушення в світовій політиці, розрядка міжнар. напруженості створюють сприятливі умови для поширення ідей соціалізму, правда про новий суспільний лад стає надбанням широких мас усіх країн світу. Ідейне протиборство двох систем стає активнішим, імперіалістична пропаганда — витонченішою. В цьому полягає одна з найхарактерніших особливостей нашого часу. Ідеологи буржуазії, намагаючись довести довічність капіталістичної системи, приватної власності на засоби виробн., відвернути маси від гострих соціальних проблем, класових битв, культивують індивідуалізм, висувають різні концепції, що претендують на виправдання й увічнення бурж. ладу. Буржуазія робить ставку на «ерозію» соціалістичної ідеології, на використання пережитків капіталізму в свідомості окремих членів соціалістичного суспільства. Бурж. ідеологи вдаються до маніпулювання свідомістю нар. мас, до культивування «*масової культури*». Імперіалістичні монополії створили спеціальні антикомуністичні, антирадянські центри пропаганди, широко використовують періодичні видання, кіно, радіо, телебачення. В І. б. д. с. с. марксисти-ленінці неослабну увагу приділяють викриттю *опортунізму*, правого і «лівого» *ревізіонізму, маоїзму*. Бурж. пропаганда використовує окремі тенденції, які мають місце в деяких комуністичних партіях і набувають форми проповіді «*національного комунізму*» і заперечення *загальних закономірностей побудови соціалізму*. В боротьбі двох світоглядів, відзначив XXV з'їзд КПРС, не може бути місця нейтралізму та компромісам. Комуністичні і робітничі партії країн соціалістичної співдружності, всі марксистсько-ленінські партії світу виявляють високу політ. пильність, ведуть активну, оперативну і переконливу пропагандистську роботу, дають відсіч ворожим ідеологічним диверсіям.

ІДЕОЛОГІЧНА РОБОТА КПРС — одна з найважливіших складових частин діяльності Комуністичної партії. Включає дальший творчий розвиток марксистсько-ленінської теорії, ідейно-політ. виховання комуністів і всіх трудящих у дусі *марксизму-ленінізму*, радянського *патріотизму*, пролетарського, соціалістичного *інтернаціоналізму*. Осн. принципами І. р. КПРС є партійність, науковість, нерозривний зв'язок з життям. Гол. завдання І. р. КПРС — пропаганда *наукового комунізму*, виховання нової людини, формування комуністичного світогляду трудящих, непримиренна наступальна боротьба проти бурж. ідеології, правого і «лівого» *ревізіонізму*. Важливим напрямом І. р. КПРС є її теоретична діяльність. Значним вкладом у теорію марксизму-ленінізму є матеріали з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС, теоретичні і політ. документи, присвячені 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 50-річчю утворення СРСР, 70-річчю II з'їзду РСДРП та ін., промови і статті Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва. Невід'ємною частиною І. р. КПРС є видання праць основоположників наукового комунізму. Завершено видання Повного зібрання творів В. І. Леніна, в т. ч. в перекладі укр. мовою. Велику увагу І. р. КПРС приділив XXV з'їзд партії, який, зокрема, висунув науково обгрунтоване положення про необхідність дальшого посилення ефективності ідейно-виховної роботи на основі комплексного підходу до цієї держ. справи, забезпечення єдності політичного, трудового і морального виховання. В документах XXV з'їзду партії сформульовано нові теоретичні положення про диференційовані завдання ідейно-виховної роботи в різних соціальних групах населення, в різних сферах суспільного життя, підкреслено роль д-ви і громадських орг-цій в мобілізації трудящих на здійснення планів комуністичного будівництва. Величезне значення для комуністичного

виховання всіх трудящих СРСР мають *пропаганда,* масова *агітація,* система *партійної освіти, засоби масової інформації,* система нар. освіти, культурно-освітні заклади. Важливу роль в І. р. КПРС, її теоретичній діяльності, в комуністичному вихованні мас відіграють суспільні науки, література і мистецтво, ідейному спрямуванню яких партія систематично приділяє увагу. Партія виявляє постійне піклування про вдосконалення форм і методів ідеологічної роботи. Після XXIV з'їзду КПРС прийнято ряд постанов ЦК, що узагальнюють досвід І. р. КПРС, визначають гол. напрями її поліпшення, зокрема — про роботу Ташкентської міської парт. орг-ції по марксистсько-ленінській освіті комуністів; про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у парт. орг-ції Білорусії; про заходи щодо поліпшення підготовки і перепідготовки журналістських кадрів; про роботу парт. орг-ції Львівської області, Тбіліського міськкому партії тощо. XXV з'їзд КПРС підкреслив зростання ролі І. р. КПРС у зв'язку із загостренням *ідеологічної боротьби двох суспільних систем.* Постійну увагу ідеологічній роботі приділяє Компартія України. Ці питання обговорювалися, зокрема, на Липневому (1972), Квітневому (1973), Травневому і Вересневому (1974) пленумах ЦК Компартії України, на ряді парт. активів і нарад, у парт. пресі республіки.

Сила І. р. КПРС у її нерозривній єдності з організаційною роботою партії та її керівництвом економікою. Озброюючи комуністів і всіх трудящих знанням марксистсько-ленінської теорії і вмінням застосовувати її на практиці, роз'яснюючи широким нар. масам ідеї марксизму-ленінізму, зовнішню і внутрішню політику КПРС і Радянського уряду, парт. орг-ції підвищують комуністичну свідомість радянських людей, виховують у них комуністичне ставлення до праці, сприяють зростанню творчої ініціативи й активності їх у боротьбі за здійснення завдань комуністичного будівництва.

ІДЕОЛОГІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО марксистсько-ленінських партій соціалістичних країн — одна з форм співробітництва комуністичних і робітничих партій держав *соціалістичної співдружності.* Осн. форми і напрями І. с. визначені в документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, з'їздів інших братніх партій. Питання співробітництва постійно обговорюються на регулярних зустрічах керівників комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності: в Криму (1971, 1972, 1973), Будапешті (березень 1975), Варшаві (грудень 1975), на засіданнях *Політичного консультативного комітету* країн Варшавського Договору. Далі поглиблюються зв'язки по лінії Центральних Комітетів, відбулися наради секретарів ЦК партій у Москві (грудень 1973), Празі (березень 1975), Варшаві (січень 1976). Братні партії узагальнюють досвід І. с., постійно обмінюються цим досвідом, урізноманітнюють його форми, накреслюють нові завдання. Вони виходять з того факту, що в умовах *мирного співіснування* д-в з різним соціальним ладом зростає роль *ідеологічної боротьби двох суспільних систем,* вона більше ніж будь-коли справляє вплив на характер і темпи суспільного прогресу. Необхідність дальшого зміцнення І. с. і посилення ідеологічного наступу соціалістичної співдружності випливає із зміни стратегії імперіалізму, який посиленням ідеологічної активності намагається компенсувати свої втрати в протиборстві з соціалізмом. Боротьба за уми людей стає одним з вирішальних плацдармів *боротьби двох суспільних систем.* Вагомого значення братні партії надають координації своїх зусиль у розробці марксистсько-ленінської теорії на сучас. етапі побудови розвинутого соціалізму і комунізму, в умовах *науково-технічної революції, розрядки міжнародної напруженості.* Постійна увага приділяється дальшому розвиткові суспільних наук, вивченню проблем сучас. імперіалізму, наступальної критики буржуазних, ревізіоністських, маоїстських концепцій. Однією з форм І. с. є координація діяльності *засобів масової інформації* країн соціалістичної співдружності. XXV з'їзд КПРС наголосив, що І. с. сприяє взаємодії в пропаганді досягнень соціалізму, його зовнішньої політики, спрямованої на захист миру і безпеки народів, у поширенні марксистсько-ленінського світогляду, боротьбі проти бурж. ідеології.

ІДЕОЛОГІЯ (від *ідея* і грец. λόγος — вчення) — система політичних, пра-

гових, моральних, естетичних, філософських і релігійних поглядів, ідей, теоретичних принципів, які відображають соціально-економічний лад суспільства з позицій певного класу. Як складова частина надбудови суспільства (див. *Базис і надбудова*) І. прямо чи опосередковано відображає екон. відносини людей. Зміна цих відносин неминуче приводить до зміни І. Залежність І. від екон. базису суспільства не виключає її відносної самостійності. І. має класовий характер. Інтереси й істор. практика відживаючих класів живлять антинаукову, реакційну І., інтереси і революційна практика передових класів формують прогресивну І. Послідовно науковою є І. робітничого класу — комуністична І., теоретичну основу якої становить марксизм-ленінізм. Ідеологічна боротьба між антагоністичними класами є однією з форм *класової боротьби*. Найвищої гостроти досягає *ідеологічна боротьба двох суспільних систем*. Характерними рисами сучас. ідеологічного протиборства є те, що воно відбувається в умовах мирного співіснування двох протилежних суспільно-екон. систем, розгортання науково-технічної революції. КПРС та інші марксистсько-ленінські партії ведуть неослабну боротьбу проти бурж. ідеології, за чистоту марксистсько-ленінського вчення. Виховання мас у дусі комуністичної І.— одне з гол. завдань *ідеологічної роботи КПРС*.

ІДЕ́Я (грец. ἰδέα — початок, основа, принцип) — найвища форма пізнання зовнішнього світу, яка не тільки відображає об'єкт, а й спрямована на його перетворення. І. береться за основу того чи іншого процесу людської творчості. І. може бути істинною і хибною. Критерієм істинності І. є *практика*. Практична роль І. визначається її об'єктивним змістом і суб'єктивними прагненнями тих, хто її висуває. Марксизм-ленінізм показав, що суспільні ідеї виникають як відображення назрілих матеріальних потреб і в класовому суспільстві мають класовий характер. Найпередовішими революційними І. сучасності є І. *комунізму*, що їх втілюють у дійсність керовані комуністичними партіями радянський народ і народи інших країн соціалістичної співдружності.

ІЄРА́РХІЯ СОЦІА́ЛЬНА (від грец. ἱερός — священний і ἀρχή — влада) — в класовому, експлуататорському суспільстві поділ людей на вищі й нижчі соціальні групи залежно від їхнього суспільного і майнового стану.

ІЗОЛЯЦІОНІ́ЗМ (від франц. isolation — відокремлення) — з середини 19 ст. напрям у зовнішній політиці США. І. проголошував (формально) невтягнення США у європ. справи і взагалі у збройні конфлікти поза амер. континентом. Однак в 30-х рр. 20 ст. амер. реакційні кола прикривали І. політику «умиротворення» фашистських агресорів, що сприяло розв'язуванню 2-ї світової війни. Після її закінчення І. практично не відігравав відчутної ролі в зовнішній політиці США. Термін «ізоляціонізм» використовується також для позначення однієї з форм антивоєнного руху, яка базується на прагненні уникнути воєн поза амер. континентом. У середині 50 — кін. 60-х рр. у США з'явилися настрої т. з. «неоізоляціонізму», спрямовані проти воєнної допомоги ін. д-вам, проти воєнного втручання в їх справи, зокрема проти війни США у В'єтнамі.

ІЗРА́ЇЛЬ, Держава Ізраїль — держава на Близькому Сході, на південно-східному узбережжі Середземного м. Пл. (в межах, визначених ООН 1947) — 14,1 тис. *км*². Нас. 3,4 млн. чол. (1974), з них бл. 450 тис.— араби. Араб. населення, а також євреї, що походять з азіатських та афр. країн, зазнають дискримінації. Державна мова — іврит. Гол. екон. і культурний центр — м. Тель-Авів (368 тис. ж., 1973). В 1950 всупереч рішенню ООН (1947) ізраїльська влада оголосила Єрусалим столицею д-ви і перевела більшість урядових установ у загарбану зх. частину Єрусалима. Ні СРСР, ні ряд інших д-в не визнали столицею І. Єрусалим. І.— бурж. республіка, де офіційною ідеологією є *сіонізм*. Глава д-ви — президент. Найвищий законодавчий орган — кнесет (однопалатний парламент). Основні політичні партії: Робітнича партія Ізраїлю, створена 1968 в результаті об'єднання трьох сіоністських партій — правосоціалістичних МАПАЙ і РАФІ та дрібнобуржуазної партії Ахдут Гаавода. Об'єднана робітнича партія — сіоністська реформістська соціал-демократична партія. Засн. 1948. Херут (Рух

свободи) — вкрай реакційна націоналістична партія. Засн. 1946. Л і б е р а л ь н а п а р т і я — виражає інтереси великої і середньої буржуазії. Засн. 1961. *Комуністична партія Ізраїлю*. Засн. 1919.

І. утворено 1948 за рішенням ООН від 29.XI 1947 про поділ Палестини на араб. і єврейську незалежні д-ви. В 1948—49 І. вчинив агресію проти араб. д-в і загарбав 6,7 тис. *км*² араб. земель. З 1949 І.— член ООН. Був учасником англо-франко-ізраїльської інтервенції проти Єгипту 1956, що закінчилася провалом. 5.VI 1967 вчинив збройний напад на Єгипет, Йорданію і Сірію, окупував їх окремі території. Авантюристична політика правлячих кіл І. знову призвела 1973 до арабо-ізраїльської війни, внаслідок якої І. зазнав значних втрат у живій силі й техніці. В 1974 було здійснено часткове роз'єднання араб. та ізраїльських військ і створено буферну зону. Уряд І. продовжує ігнорувати резолюцію Ради Безпеки ООН від 22.XI 1967, встановив щодо араб. населення режим терору, влаштовує збройні провокації проти сусідніх араб. д-в (див. *Близькосхідна криза*). Незаконні дії ізраїльських агресорів, яких підтримують реакційні кола США і міжнар. сіонізм, викликають осуд усіх прогресивних сил світу. У жовтні 1975 Комітет ООН з соціальних, гуманітарних і культурних проблем у своїй резолюції визначив, що сіонізм є формою расизму і расової дискримінації, та засудив його. Прогресивні сили І. ведуть боротьбу проти агресивної політики уряду, проти мілітаризації країни.

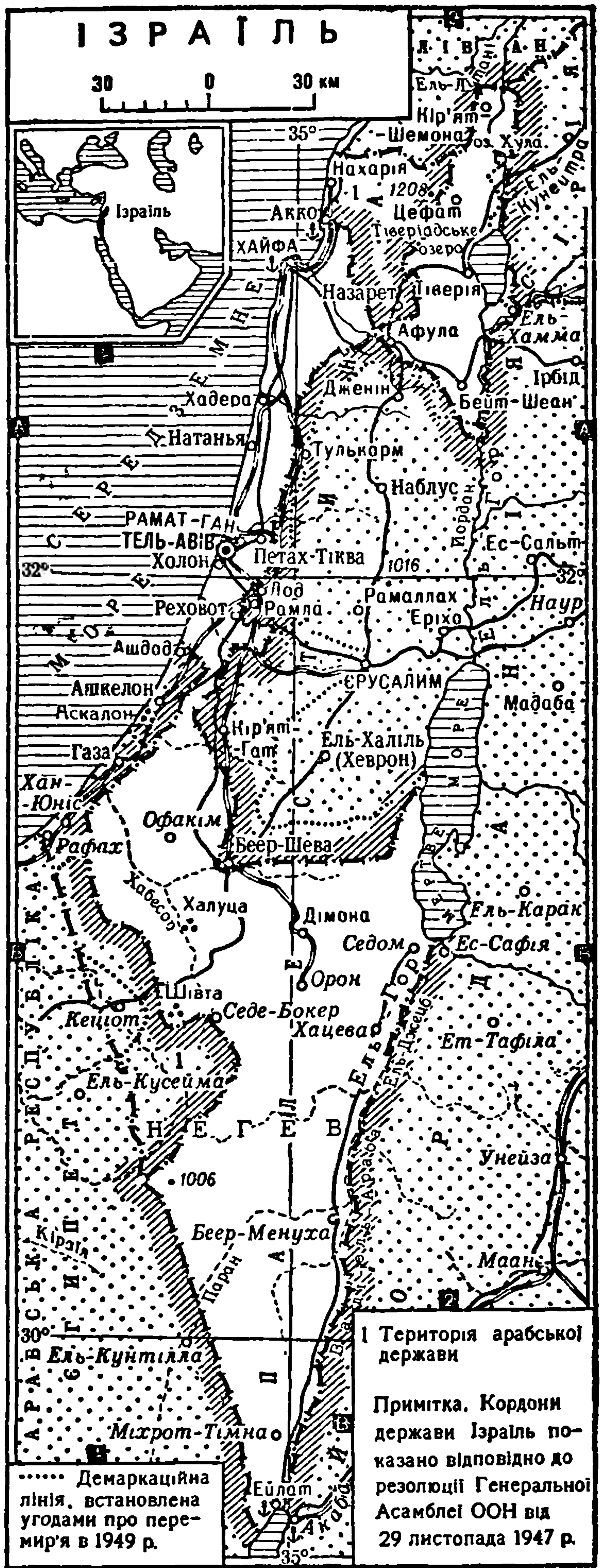

І.— індустріально-аграрна країна з високим рівнем мілітаризації економіки. В умовах зростання воєнних витрат (45% усіх капіталовкладень економіки, а також частина іноземних субсидій витрачаються на армію) погіршується становище трудящих. Зростає безробіття. Бл. 27% єврейського населення країни живе в злиденних умовах. Від 25 до 33% свого заробітку трудящі витрачають на сплату податків і на обов'язкові платежі. Посилюється еміграція (1975 — 19 тис. чол. залишили країну). Підвищуються ціни на продовольство й товари широкого вжитку. Гол. галузь пром-сті — воєнна (за виробн. воєнної продукції на душу населення І. посідає 1-е місце в світі). Порівняно розвинуті хім., нафтопереробна, харч., текст. і швейна галузі, машинобудування (зокрема електротехнічна, електронна пром-сть та ін.), пром-сть будівельних матеріалів і гранування алмазів. Майже всі галузі пром-сті працюють на довізній сировині. С. г. повністю не забезпечує країну продуктами. Залізниць — 994 *км*. Автомобільних шляхів — бл. 4,2 тис. *км* (1974). Тоннаж торг. флоту: 1,4 млн. брутто *рег. т*. Порти: Хайфа, Тель-Авів. Грошова одиниця — ізраїльський фунт.

ІКАО — див. *Міжнародна організація цивільної авіації.*

ІМКО — див. *Міжурядова морська консультативна організація.*

ІММІГРАНТИ — громадяни, які прибули в країну перебування в порядку *імміграції*. В СРСР, як і в більшості д-в, в'їзд І. допускається з попереднього дозволу.

ІММІГРАЦІЯ (від лат. immigro — вселяюся, в'їжджаю) — в'їзд іноземців у країну на довгочасне або постійне проживання, зумовлений пошуками заробітку, політичними причинами або релігійними міркуваннями.

ІМПЕРАТОР (лат. imperator — володар) — один з титулів *монарха*; глава імперії.

ІМПЕРІАЛІЗМ (від лат. imperium — влада, панування, імперія) — монополістичний *капіталізм*, найвища і остання стадія його. Спираючись на вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, на основі аналізу закономірностей розвитку продуктивних сил і виробничих відносин капіталізму В. І. Ленін довів, що капіталізм у кінці 19 — на поч. 20 ст. вступив в імперіалістичну стадію свого розвитку. В. І. Ленін визначив п'ять осн. екон. ознак І.: 1) концентрація виробництва і капіталу, яка привела до утворення монополій, що відіграють вирішальну роль у госп. житті; 2) злиття банківського капіталу з промисловим і створення на базі цього *фінансового капіталу* і фін. олігархії (див. *Олігархія фінансова*); 3) *вивіз капіталу*, що, на відміну від вивозу товарів, набув особливо важливого значення; 4) утворення міжнар. монополістичних союзів капіталістів, які здійснюють екон. поділ світу; 5) завершення територіального поділу світу найбільшими капіталістичними д-вами і боротьба за його переділ.

І. не скасовує законів, властивих капіталізмові, зберігаються його загальні устої: панування капіталістичної власності, експлуатація, конкуренція, анархія виробн. і привласнення *додаткової вартості* як осн. рушійний мотив капіталізму. Однак його екон. суттю є панування монополій. Монополії не знищують конкуренцію, а лише змінюють її форми і значно посилюють її руйнівний характер. Боротьба між імперіалістичними д-вами за сфери застосування капіталу, за тер. переділ світу веде до збройних конфліктів та імперіалістичних воєн. І. є загниваючий, умираючий капіталізм, переддень соціалістичної революції. Усуспільнення виробн. в умовах І. досягає найвищої можливої за капіталізму межі. Однак засоби виробн. і продукти праці залишаються власністю купки монополістів. Це загострює *основну суперечність капіталізму*. Дальше загострення цієї суперечності проявляється в розвитку *державно-монополістичного капіталізму*. Разом з тим швидко змінюється співвідношення екон. і воєнних сил капіталістичних країн, загострюються і посилюються міжімперіалістичні суперечності, виникають війни, що взаємно ослаблюють імперіалістів і роблять можливим прорив фронту І. соціалістичною революцією в найслабшій його ланці. З нерівномірності розвитку капіталістичних країн на стадії імперіалізму В. І. Ленін зробив висновок про можливість перемоги соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій країні. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії блискуче підтвердила це положення. В результаті соціалістичної революції світ розколовся на дві системи — соціалістичну і капіталістичну. Почалася *загальна криза капіталізму*. Після 2-ї світової війни від капіталізму відпав ряд країн Європи й Азії, утворилася *світова система соціалізму*. Почався розпад *колоніальної системи імперіалізму*. І. вступив у період занепаду. Проте І. як суспільна система був і залишається гол. перешкодою на шляху історично неминучого руху людства до торжества свободи, миру і демократії. І. змушений пристосовуватися до умов *боротьби двох суспільних систем*. Він використовує ті можливості, які дають йому зрощування монополій з держ. апаратом, програмування й прогнозування виробн., намагається відвернути соціально-екон. потрясіння за допомогою науково-технічної революції. Під тиском успіхів соціалізму й наростання класових битв І. об'єднує свої зусилля в міжнар. масштабі, вдається до різних форм *капіталістичної економічної інтеграції*, створює міжнар. об'єднання монополій, активізує воєнно-політичні союзи, насамперед блок *НАТО*. Політика І. дедалі більшою мірою визначається класовими цілями спільної боротьби проти світового соціа-

лізму, нац. визвольних революцій і робітничого руху. І. сьогодні більш ніж будь-коли розкриває себе як лад соціальної й національної нерівності, гніту й насильства. Все глибше виступають його внутрішні суперечності, соціально-екон. антагонізми. Його постійні супутники — *економічні кризи,* зростання міжімперіалістичних суперечностей, валютно-фін. кризи, *інфляція,* гігантське зростання *безробіття.* І. призвів до найглибшого занепаду культурних і моральних цінностей суспільства. Зрослі можливості науки, техніки і виробн. він використовує для поглиблення експлуатації мас. Зростає соціальна прірва між трудящими і верхівкою монополістичної буржуазії. Величезну небезпеку для людства становить притаманна І. тенденція до ліквідації демократичних свобод, застосування методів *фашизму.* Зростає вплив *воєнно-промислового комплексу* на політику імперіалістичних д-в. Органічною частиною політики І. є *неоколоніалізм.* І. несе загрозу нової світової війни, його невід'ємні риси — *мілітаризм,* гонка озброєнь, *агресія.* За останню чверть століття він розв'язав десятки колоніальних воєн, інтервенцій проти народів Азії, Африки й Латинської Америки, не раз намагався вирвати з системи соціалізму окремі її країни. І. силкується зірвати процес *розрядки міжнародної напруженості,* переносить центр ваги свого протиборства проти соціалізму в сферу *ідеологічної боротьби двох суспільних систем.* Проте І. не здатний вже повернути назад хід історії. Сучасна суть, природа І. розкрита в Програмі КПРС, документах XXIV—XXV з'їздів КПРС, інших марксистсько-ленінських партій, у матеріалах Політичного консультативного комітету *Організації Варшавського Договору,* міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій.

ІМПЕ́РІЯ (лат. imperium) — 1) Монархічна, здебільшого велика держава, глава якої має титул *імператора.* 2) Назва великих капіталістичних держав, що, як правило, мали колоніальні володіння (напр., колишня Британська імперія).

ІМПІ́ЧМЕНТ (англ. impeachment, від старофранцузького empeechement — осуд, обвинувачення) — за конституціями ряду буржуазних країн (США, Франції тощо), спеціальні правила (процедура) обвинувачення вищих службових осіб (президентів, міністрів тощо) в разі порушення ними законів даної країни. Застосовується дуже рідко.

І́МПОРТ (англ. import, від лат. importo — вношу, ввожу) — ввіз товарів у будь-яку країну з-за кордону для реалізації їх на внутрішньому ринку; протилежний вивозу — *експорту.* Див. також *Зовнішня торгівля.*

ІМУНІТЕ́Т ДИПЛОМАТИ́ЧНИЙ (лат. immunitas — звільнення від повинностей, пільга) — див. *Дипломатичні привілеї та імунітети.*

ІНВЕСТИ́ЦІЯ (нім. Investition, від лат. investo — одягаю) — довгострокове вкладення капіталу (коштів) у різні галузі економіки, в т. ч. за кордоном, з метою одержання найбільшого прибутку.

ІНДЕМНІТЕ́Т (лат. indemnitas — відшкодування збитків) — 1) У міжнародному праві — відшкодування втрат. 2) В Англії—звільнення парламентським актом міністрів від відповідальності за порушення ними конституції.

ІНДИВІДУАЛІ́ЗМ (від лат. individuum — неподільне) — риса світогляду, яка характеризується самопротиставленням окремого індивідуума колективові і суспільству, власного блага як найвищої цінності суспільному. І. виявляється в поведінці людей, а також в етичних, філософських, політ. концепціях. І. виник у розвинутих класово антагоністичних формаціях. Бурж. ідеологи, проповідуючи І., розглядають його як вічну і незмінну властивість людської природи. І. протилежний *колективізмові.* Науковий комунізм протиставляє бурж. І. класову солідарність трудящих.

ІНДІ́ЙСЬКИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ КОНГРЕ́С — партія, була заснована 1885. І. н. к.—масова, найвпливовіша орг-ція в країні. З 1947 — правляча партія. Виражає інтереси різних верств інд. нац. буржуазії. Своєю метою І. н. к. проголошує побудову в країні «суспільства соціалістичного зразку» на базі співробітництва всіх класів під опікою надкласової д-ви, ігноруючи цим класові суперечності. Екон. основою майбутнього суспільства має стати т. з. мішана економіка, в якій поєднуватимуться держ. і приватний сектори економіки. У зовнішній політиці І. н. к. дотримується курсу на

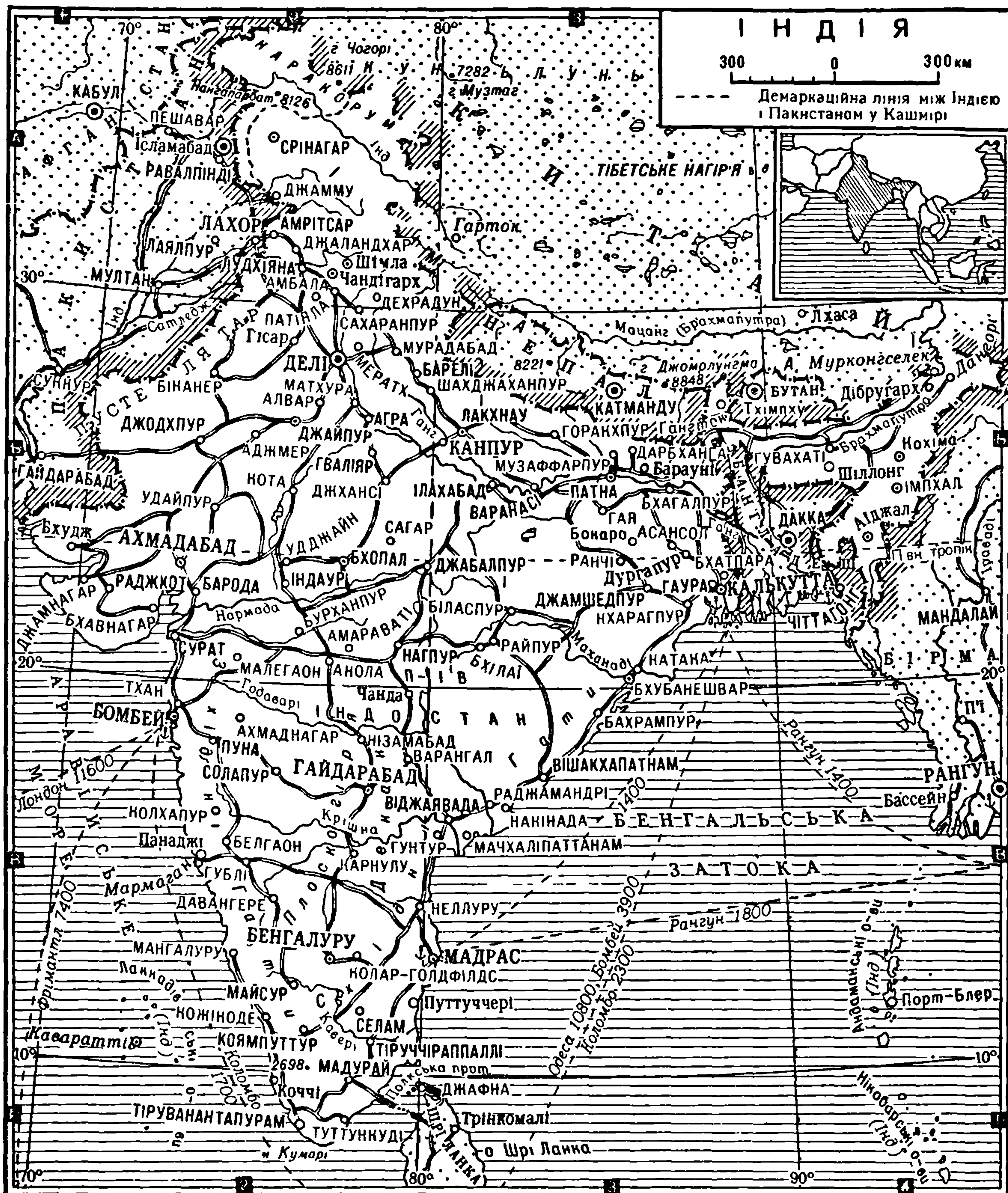

мирне співіснування д-в з різним соціальним ладом, політики неприєднання і нейтралітету. Уряд І. н. к. здійснив ряд демократичних соціально-екон. перетворень в Індії, зокрема зміцнив держ. сектор в економіці, націоналізував найбільші приватні банки, провів земельну реформу. Партія налічує бл. 12 млн. членів (1973). Лідер партії — І. Ганді. Друкований орган — щотижневик «Соушеліст Індіа» («Соціалістична Індія»).

ІНДІЯ, Республіка Індія — держава на півдні Азії, між Тібетським нагір'ям та Індійським океаном. Пл. 3268 тис. *км*². Нас. понад 605 млн. чол. (1976). І.— багатонац. д-ва (осн. національності: бенгальці, маратхи, гіндустанці, орія, пенджабці та ін.). Офіц. мови — хінді і англійська. Столиця — м. Делі (3,6 млн. ж.). І.— бурж. федеративна республіка. Глава д-ви та головнокомандуючий збройними силами — президент. Законодавчу владу здійснює парламент у складі двох палат: народної палати (обирається на 5 років) та ради штатів (обирається на 6 років). Уряд, очолюваний прем'єр-міністром, призначає президент. Політичні партії: *Індійський*

національний конгрес. Засн 1885. *Комуністична партія Індії.* Засн. 1925. Паралельна комуністична партія — об'єднує лівоопортуністичні групи. Засн. 1964. Джан сангх (Союз народу) — релігійно-шовіністична партія. Засн. 1951. Індійська соціалістична партія — об'єднує представників дрібної буржуазії, робітників і селян. Засн. 1971. Бхаратія Локдал (Народна партія Індії) — представляє інтереси інд. монополій, тісно пов'язаних з іноземним капіталом, феодально-поміщицьких кіл та куркулів. Засн. 1974. Майже 200 років І. перебувала під владою англ. колонізаторів. З 1945 І.— член ООН. Нац.-визвольний рух примусив 1947 англ. колонізаторів надати І. держ. незалежність. В серпні 1947 Великобританія здійснила поділ країни на два домініони — Індію та Пакистан. У 1950 І. проголошено республікою. Уряд І. (прем'єр-міністр — І. Ганді) провадить політику позитивного нейтралітету, дотримується принципів мирного співіснування, засуджує колоніалізм, виступає проти агресивних блоків. На виборах до народної палати (1971) перемогли прогресивні сили. Дипломатичні відносини І. з СРСР встановлено 1947. Успішно розвиваються дружні зв'язки між ними. Діючий Договір про мир, дружбу і співробітництво укладено між І. і СРСР 9.VIII 1971. У травні, вересні і жовтні 1972, в листопаді 1973 та червні 1976 сторонами підписано ряд документів про екон., торг. і культурне співробітництво. В І. за допомогою СРСР побудовано 40 підприємств та інших народногосп. об'єктів, зокрема ТЕС у Нейвелі, металургійний комбінат у Бхілаї тощо. Внутрішньополіт. становище характеризується постійною гострою боротьбою між силами демократії, прогресу і силами реакції. І.— аграрно-індустріальна країна. Серед країн, що розвиваються, І. виділяється широким використанням різних форм держ.-капіталістичного регулювання (планування економіки, створення держ. сектора, ліцензування, контроль над цінами, зовнішньою торгівлею тощо) і послідовною політикою індустріалізації, метою якої є досягнення екон. самостійності. У с. г. зайнято бл. 70% самодіяльного населення. С. г. не задовольняє потреб пром-сті в ряді важливих видів сировини (бавовні, джуті та ін.). Аграрна реформа не завершена. Бл. 50 % сел. сімей 1973 були безземельні або малоземельні. В І. під посівами — бл. 150 млн. *га* (1973). Зрошувана площа — 35 млн. *га.* Понад 65% земель — під продовольчими культурами: рисом (збір 1973/74 — 43,7 млн. *т*), пшеницею (22,0 млн. *т*), просяними (20,0 млн. *т*). З технічних культур найбільше значення мають: бавовник (1,0 млн. *т* волокна), джут (1,1 млн. *т*), чай (0,5 млн. *т*) та ін. В І.— численне поголів'я худоби (млн., 1973): вел. рог. худоби — 234, кіз — 70, овець — 50. Продуктивність тваринництва досить низька. Вел. рог. худоба використовується переважно як тяглова сила. Найрозвинутіша галузь пром-сті — текстильна (бавовняна — 2-е місце в капіталістичному світі після США; джутова — 1-е місце в світі). В останні роки швидко розвиваються нові для І. галузі пром-сті: електроенергетика, чорна та кольорова металургія, машинобудування, хімічна. Виробництво електроенергії — 64,6 млрд. *квт · год* (1973/74). Зростає гірничодобувна пром-сть. Видобувають (млн. *т*, 1973/74): вугілля — 81,2, залізну руду — 34,6, а також мідні руди, слюду, золото, хроміти та ін. Розвинуті кустарні промисли. Осн. вид транспорту — залізничний (понад 60 тис. *км* залізниць, майже всі державні); автомобільних шляхів з твердим покриттям — 331 тис. *км.* Тоннаж морського флоту — 3,0 млн. брутто *рег. т.* Морські порти: Бомбей, Калькутта, Мадрас, Вішакхапатнам. Грошова одиниця — індійська рупія; 100 рупій = 8,50 крб. (1976).

ІНДОНЕ́ЗІЯ, Республіка Індонезія — держава в Південно-Східній Азії, на островах Малайського архіпелагу та в західній частині о. Нова Гвінея (Іріан-Джая). Пл. понад 1904 тис. *км*². Нас. 128 млн. чол. (1974). У країні живуть бл. 360 народностей та етнографічних груп; найчисленніші — яванці, сунданезці, мадурці. Бл. 3 млн. чол.— китайці. Держ. мова — індонезійська. Столиця — м. Джакарта (4,9 млн. ж., 1973). І.— бурж. республіка. Глава д-ви і уряду — президент. Найвищий орган держ. влади — народний консультативний конгрес (НКК). Законодав-

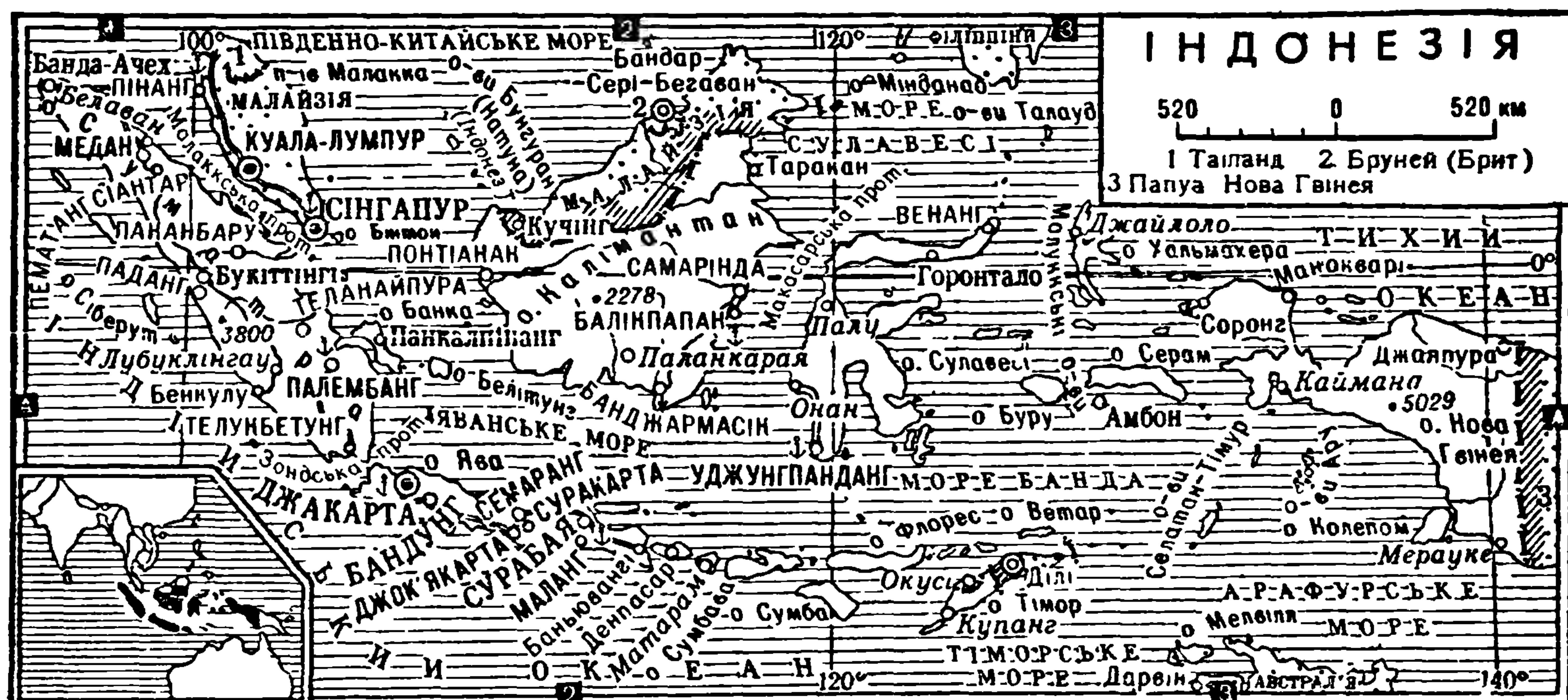

чі функції здійснює парламент (рада народних представників). Основні політичні партії: проурядова політ. орг-ція — **Функціональні групи** (Голкар). Засн. 1964. **Демократична партія Індонезії** (ДПІ) — підтримує політику уряду. Засн. 1973. *Комуністична партія Індонезії*. Засн. 1920, з 1965 діє нелегально.

На поч. 16 ст. в І. з'явилися європ. колонізатори (спочатку португальські, згодом голландські), які перетворили І. на колонію. Підчас 2-ї світової війни І. 1942 окупували япон. мілітаристи. З 1945 І. — незалежна республіка, але нідерландська буржуазія розв'язала проти І. агресивну війну. В 1949 Нідерланди визнали незалежність І. З 1950 І.— член ООН. В 1950 І. проголошено унітарною (єдиною) республікою. В країні було націоналізовано ряд іноземних компаній, банків. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1950. В 1963 з І. був возз'єднаний Західний Іріан. Внаслідок реакційного військ. перевороту 1965—66 до влади в країні прийшла вояччина. В країні було розгромлено прогресивні демократичні орг-ції, сотні тисяч людей зазнало репресій, загинуло. В галузі економіки здійснено денаціоналізацію, було відкрито доступ іноземному капіталу тощо.

Провідна галузь г-ва І.— землеробство. Найважливіші експортні культури — каучук (щорічне виробн. 500—800 тис. *т*), пальмова олія (150—300 тис. *т*). І.— на першому місці в світі за експортом прянощів і хініну. Гол. галузі обробної пром-сті: харчова (цукрова, рисоочисна, олійницька та ін.), первинна обробка каучуку, нафти; невеликі текст., деревообр., металообр. підприємства. Видобуток корисних копалин (тис. *т*, 1974): нафти — 69 300, кам'яного вугілля — 156,2, нікелевих руд — 878,9, бокситів — 1290. І.— на другому місці в світі за видобутком олова (25,0 тис. *т* концентратів, 1974). Найбільше значення має морський транспорт (бл. 0,7 млн. брутто *рег. т*). Гол. порти: Танджунгпріок (Джакарта, о. Ява), Палембанг (о. Суматра), Балікпапан (о. Калімантан). Залізниці (8,6 тис. *км*) є лише на Яві (70%) та Суматрі. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 25 тис. *км*. Грошова од.— індонезійська рупія; 1000 індонезійських рупій = 1,80 крб. (1976).

ІНДУЇЗМ (санскритське гіндумата, сучас. гінду дхарма) — релігійна система, що охоплює вірування населення сучасної Індії. Одна з найпоширеніших релігій світу. Виник у 1-му тис. н. е. Тепер існує у численних формах. Соціально-політ. концепцію І. використовують носії войовничої індійської реакції для релігійного обгрунтування ідеї націоналістичної теократичної д-ви. Поширений в Індії, Пакистані, Малайзії, Шрі Ланці та в ряді країн Африки (серед вихідців з Пд. Індії).

ІНДУСТРІАЛІЗА́ЦІЯ (від франц. industriel — промисловий) — процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства країни і особливо в промисловості. Осн. рушійною силою **капіталістичної** І. є гонка капіталістів за прибутками, а джерелами І.— жорстока експлуатація трудящих, розорення дрібних товаровиробників, пограбування колоніальних і залежних країн, а також війни, ка-

бальні позики, концесії. Соціалістична І.— це планомірний розвиток великої соціалістичної пром-сті, насамперед важкої індустрії, необхідної для перебудови всього нар. г-ва на базі передової машинної техніки, забезпечення панування соціалістичних форм г-ва, техніко екон. незалежності й обороноздатності країни. Соціалістична І. сприяє систематичному зростанню матеріального рівня і культури трудящих. Ресурси для соціалістичної І. створюються за рахунок внутрішніх джерел, шляхом власних нагромаджень у нар. г-ві. Країни світової соціалістичної співдружності для І. широко використовують взаємну інтернаціональну допомогу, переваги *міжнародного соціалістичного поділу праці* і розвитку *соціалістичної економічної інтеграції*. Курс на соціалістичну індустріалізацію СРСР проголосив XIV з'їзд ВКП(б) (1925). Було поставлено завдання створити потужну індустрію в усіх союзних республіках, в усіх нац. районах. Внаслідок соціалістичної І. Радянський Союз з країни відсталої, аграрної перетворився на могутню індустріальну д-ву з високомеханізованим с. г. Було ліквідовано суперечності між найпередовішою в світі політ. владою і відсталою техніко-економічною базою, успадкованою від царської Росії. І. була найважливішою передумовою *колективізації сільського господарства*, могутнім фактором госп. і культурного піднесення раніше відсталих районів СРСР, раціонального розміщення продуктивних сил. У ряді економічно слаборозвинутих країн, які визволилися від колоніального гніту, заходи щодо І. здійснюються за допомогою соціалістичних країн.

«ІНДУСТРІА́ЛЬНЕ СУСПІ́ЛЬСТВО» — сучасна реакційна буржуазна апологетична концепція, яка намагається затушувати корінні відмінності й непримиренні антагоністичні суперечності між соціалістичною і капіталістичною системами і довести, що перехід людства до соціалізму не є історично неминучим. Концепцію «І. с.» виклав франц. бурж. економіст Р. Арон 1958. Її прибічники, виходячи з того, ніби капіталізм і соціалізм є різновидами одного соціально-екон. типу, намагаються довести, що науково-технічний прогрес зближує ці суспільні устрої і веде до злиття їх в єдине індустріальне суспільство. Вони ігнорують якісну різницю між двома системами, затушовують протилежний характер виробничих відносин, форм власності на засоби виробн., вважаючи осн. критерієм визначення того чи іншого суспільного ладу рівень екон. і науково-технічного розвитку. Концепція «І. с.» та їй подібні входять до арсеналу антикомунізму.

ІНКВІЗИ́ЦІЯ (лат. inquisitio — розслідування, розшук) — установа, створена в 13 ст. католицькою церквою для боротьби проти релігійних течій, опозиційних або ворожих до неї. Являла собою підпорядковану папі римському судово-слідчу орг-цію з широкою системою шпигунства й таємного розшуку, негласним судочинством, застосуванням жорстоких тортур і прилюдних страт. У 18—19 ст. І. ліквідовано в країнах Зх. Європи. Частково функції І. перейшли до Конгрегації священної канцелярії, на яку в серед. 20 ст. було покладено функцію боротьби проти комунізму. В 1965 її реорганізовано в Конгрегацію віровчення.

ІНКО́ГНІТО (від лат. incognitus — невідомий, невпізнаний) — 1) Таємно, не відкриваючи свого імені. 2) Особа, що криється під чужим ім'ям.

ІНСИНУА́ЦІЯ (лат. insinuatio — закрадливість, запопадливість) — неправдива, наклепницька вигадка з метою заплямувати, знеславити когось. І., як і *дезинформацію*, часто використовує бурж. пропаганда.

ІНСПІРА́ЦІЯ (лат. inspiratio — навіювання) — намовляння, підбурювання, таємне підбивання на які-небудь вчинки.

ІНСТИТУЦІ́ЙНО-РЕВОЛЮЦІ́ЙНА ПА́РТІЯ Мексіки — заснована 1929. Бурж. націонал-реформістська правляча партія. З часу створення І.-р. п. перебуває при владі, фактично зрослася з держ. апаратом. Соціальною базою її є гол. чином проурядові профспілки, що входять до партії як її колективні члени. В своїй програмі І.-р. п. заявляє про прагнення боротися за побудову суспільства соціальної справедливості, закликає до «співробітництва класів» і «національної єдності». У галузі внутрішньої політики вживає деяких заходів, спрямованих на прискорення індустріалізації, розвиток с. г., часткове обмеження впливу іноземного капіталу.

Зовнішньополіт. курс уряду І.-р. п. спрямований на додержання принципів *мирного співіснування*. І.-р. п. налічує понад 8 млн. членів (1975). Голова Нац. виконкому І.-р. п.— П. Муньос Ледо. Друкований орган—журнал «Лінеа» («Лінія»).

ІНСУРГЕ́НТ (від лат. insurgo — повстаю) — повстанець, учасник повстання.

ІНТЕГРА́ЦІЯ (від лат. integer — цілий) — об'єднання в ціле якихнебудь окремих частин. І. економічна — процес інтернаціоналізації госп. життя, зближення і об'єднання економіки ряду країн. Див. також *Соціалістична економічна інтеграція, Капіталістична економічна інтеграція*.

ІНТЕЛЕКТУА́ЛЬНА ВЛА́СНІСТЬ (від лат. intellectus — пізнання) — юридичне узагальнене поняття прав, пов'язаних з результатами творчої діяльності. За міжнар. конвенцією про заснування *Всесвітньої організації інтелектуальної власності* до І. в. належать права, що стосуються літературних, художніх і наукових творів, виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач, винаходів у всіх галузях діяльності людини, наукових відкриттів, пром. зразків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, захисту проти недобросовісної конкуренції, а також усі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і мистецькій галузях.

ІНТЕЛІГЕ́НЦІЯ (від лат. intelligens, род. відм. intelligentis — обізнаний, розсудливий; фахівець) — соціальна група, що складається з осіб, професійно зайнятих розумовою працею (науковці, інженери, техніки, митці, вчителі, лікарі, журналісти тощо). І. виникла в процесі відокремлення розумової праці від фізичної. Як окремий соціальний прошарок склалася за капіталізму. І. не є окремим суспільним класом, оскільки не посідає свого, лише їй властивого, місця в системі суспільного виробн. Соціальне становище І. в капіталістичному суспільстві нестійке й складне. Більшість І. належить до категорії людей найманої праці і зазнає експлуатації, незначна її частина, що має великі прибутки, змикається з великою буржуазією, деяка частина за умовами життя і психологією близька до дрібної буржуазії. Це зумовлює строкатість ідейних поглядів І., її хитання між пролетаріатом і буржуазією. За умов державно-монополістичного капіталізму й розгортання науково-технічної революції відбувається дальша соціальна й політ. диференціація І., посилюється її пролетаризація, ширяться прогресивні революційні тенденції серед значної частини її. Передові представники І. пов'язують свою долю з компартіями. Зростання І. та її ролі в суспільному житті породило ряд апологетичних буржуазних теорій, які намагаються принизити роль робітничого класу, відводять провідну роль у соціальних процесах І. (див. *«Постіндустріальне суспільство», Менеджеризм*). За соціалізму докорінно змінюється соціальне становище І. Нова І. формується гол. чином з робітників і селян, вона є справді народною. В період швидкого науково-технічного прогресу значення І. зростає. Роль, яку відіграє радянська І. у здійсненні науково-технічної революції, у створенні духовних цінностей, у піднесенні культурного рівня народу, у боротьбі проти буржуазної ідеології, у вихованні радянських людей в дусі патріотизму і пролетарського, соціалістичного *інтернаціоналізму*, в розв'язанні всіх завдань комуністичного будівництва дуже значна,— підкреслив XXV з'їзд КПРС. Величезний інтелектуальний потенціал, який нагромадила наша країна,— важливе джерело прогресу радянського суспільства. Істотно зріс партійний прошарок серед І. Близько 20% у складі КПРС — представники технічної інтелігенції, понад 24% — діячі науки, л-ри, мистецтва, працівники освіти, охорони здоров'я тощо. На всіх етапах соціалістичного будівництва КПРС приділяла постійну увагу радянській І., її марксистсько-ленінському загартуванню. Провідне значення в цій справі на сучас. етапі мають рішення XXIV і XXV з'їздів КПРС, постанови ЦК КПРС про літературно-художню критику, про заходи поліпшення підготовки і перепідготовки журналістських кадрів (1973); про роботу в Московському вищому технічному училищі ім. М. Е. Баумана і Саратовському ун-ті ім. М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук (1974), про роботу по добору і ви-

хованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії (1974), партійні документи про відзначення 250-річчя АН СРСР та ін. Значну увагу роботі з І. приділяє парт. орг-ція республіки. Про це свідчать, зокрема, матеріали Травневого (1974) пленуму ЦК Компартії України, документи XXV з'їзду Компартії України. Див. також *Наука, Культура*.

ІНТЕ́ЛЛІДЖЕНС СЕ́РВІС (англ. Intelligence Service) — збірна назва розвідувальних і контррозвідувальних секретних служб Великобританії.

ІНТЕНСИ́ВНІСТЬ ПРА́ЦІ (від лат. intensio — напруження, посилення) — ступінь напруженості праці в процесі виробництва; один з факторів підвищення *продуктивності праці*. І. п. визначається затратою фізичної і нервової енергії людини в процесі праці за одиницю часу. Суспільно-екон. лад є визначальним фактором щодо рівня І. п. В капіталістичному суспільстві, особливо в епоху імперіалізму, надмірне підвищення І. п. є одним з методів посилення експлуатації трудящих і збільшення *додаткової вартості*, привласнюваної капіталістичними монополіями. Соціалістичні *виробничі відносини* зумовлюють об'єктивну можливість встановлення нормального суспільно необхідного рівня І. п. для продуктивного використання робочого часу й нормальних умов для відтворення робочої сили і всебічного розвитку трудівників. Нормальна І. п. на соціалістичних підприємствах є важливим завоюванням трудящих і однією з корінних переваг соціалізму перед капіталізмом. Нормалізація І. п. пов'язана, як правило, з поліпшенням умов праці, впровадженням найпрогресивніших форм поділу і кооперування праці, її передових прийомів і методів, удосконаленням нормування й оплати, зниженням важкої ручної і некваліфікованої праці. Підвищення рівня І. п. до нормальної досягається за рахунок широкого впровадження передової техніки, наукової організації праці, суміщення професій, підвищення кваліфікації робітників, розвитку *соціалістичного змагання*, удосконалення морального і матеріального стимулювання.

ІНТЕНСИФІКА́ЦІЯ ВИРОБНИ́ЦТВА (від лат. intensio — напруження, посилення і facio — роблю) — процес розвитку суспільного виробництва, що грунтується на найбільш повному і раціональному використанні технічних, матеріальних, природних, фінансових і трудових ресурсів на базі *науково-технічного прогресу*. За капіталізму І. в. розвивається нерівномірно, спрямована на додаткове одержання прибутків пануючими класами суспільства, супроводиться збільшенням експлуатації робочої сили, веде до розорення дрібних власників і посилення влади монополістичного капіталу. За соціалізму І. в. є засобом і одночасно виявом процесу зростання суспільного виробн. з метою неухильного поліпшення добробуту всього населення. Її досягають удосконаленням функціонування всіх осн. елементів і факторів, що беруть участь у відтворенні *сукупного суспільного продукту*. В СРСР у масштабі всього нар. г-ва на сучас. етапі екон. розвитку важливими напрямами І. в. є органічне поєднання досягнень *науково-технічної революції* з перевагами соціалістичної системи господарства, вдосконалення структури, галузевих, міжгалузевих і тер. пропорцій виробництва. На XXIV з'їзді КПРС було глибоко розкрито й обгрунтовано взятий партією курс на І. в. Дальше піднесення зрослих масштабів виробн. забезпечується в основному внаслідок використання інтенсивних факторів (зростання продуктивності суспільної праці, економія сировини й матеріалів, краще використання виробничих фондів, підвищення ефективності капітальних вкладень і нової техніки, наукової організації виробн. і праці, вдосконалення методів управління нар. г-вом тощо). XXV з'їзд партії вказав на необхідність всебічної І. в. як одного з вирішальних факторів підвищення ефективності виробн. та життєвого рівня населення.

ІНТЕРБА́ЧЕННЯ (від лат. inter — між, взаємно) — міжнародна організація телебачення, створена в січні 1960 в межах *Міжнародної організації радіомовлення і телебачення* для здійснення обміну програмами між країнами-учасницями і підготовки програм для передачі по її мережі. Членами І. є телевізійні орг-ції БРСР, Ест. РСР, Болгарії, Латв. РСР, Лит. РСР, Молд. РСР, НДР, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини, УРСР, Фінляндії, Че-

хословаччини. В роботі І. бере участь телеорганізація Югославії. З 1961 І. регулярно обмінюється програмами з *Євробаченням.* Постійні органи І.— Рада І., Координаційний технічний центр, Центр по координації програм (резиденція — в Празі).

ІНТЕРВАЛЮТА (від лат. inter — між, взаємно і *валюта*) — грошові знаки іноземних держав, а також кредитні й платіжні документи, виражені в іноземних грошових одиницях. Застосовується в *міжнародних розрахунках.*

ІНТЕРВЕНЦІЯ (від лат. interventio — приходжу, втручаюсь) — втручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави або в її взаємовідносини з третьою державою. Мета І.— придушити революційний або нац.-визвольний рух у тій чи іншій країні, нав'язати її народу реакційний режим, загарбати територію іншої д-ви, підірвати її суверенітет. І. буває відкрита (воєнні дії на території іноземної д-ви) і замаскована (нав'язування політ., екон., соціальної системи, організація з цією метою змов, переворотів, громадянської війни в іноземній д-ві, засилання шпигунів і терористів на її територію; фінансування, озброєння та подання іншої допомоги підривним групам, застосування *демпінгу, ембарго,* дипломатичного тиску; використання преси, радіо, телебачення для ведення ворожої пропаганди тощо). Найнебезпечнішою є збройна І. (див. *Агресія*). І. є порушенням осн. принципів сучас. міжнар. права — суверенітету, невтручання, територіальної цілісності, непорушності кордонів — і заборонена Статутом ООН. Проте імперіалістичні д-ви не раз вдавалися до відкритого збройного втручання в справи інших д-в. Країни *соціалістичної співдружності,* послідовно відстоюючи політику миру й мирного співіснування, виступають проти І., подають допомогу її жертвам. В *Заключному акті,* прийнятому на *Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі,* державиучасниці заявили, що утримуватимуться від будь-яких форм І. XXV з'їзд КПРС запропонував укласти Всесвітній договір про відмовлення від застосування сили та загрози її застосування для розв'язання спірних питань, щоб зробити цей принцип законом міжнар. життя.

ІНТЕРВ'Ю (англ. interview) — жанр публіцистики, що являє собою бесіду журналіста з одним або кількома особами з питань, що мають актуальне громадське значення. Поділяється на два види: І.— повідомлення, що має на меті переважно інформацію, та І.— думку, яка коментує відомі факти й події.

«ІНТЕРНАЦІОНАЛ» (франц. L'Internationale, від лат. inter — між і natio — народ) — міжнародний гімн робітничого класу і комуністичних партій; партійний гімн КПРС, 1917—44 — гімн Радянської держави. Текст «І.» написав франц. поет Е. Потьє, музику — франц. композитор П. Дегейтер. Уперше «І.» виконувався 1888. Рос. мовою виконується з 1902, українською — з 1919.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ 1-й, М і ж н а р о д н е т о в а р и с т в о р о б і т н и к і в — перша масова міжнародна організація пролетаріату, засновниками і керівниками якої були К. Маркс і Ф. Енгельс. Засн. 28.IX 1864 в Лондоні. Утворення І. 1-го, яке відбулося в період бурхливого розвитку капіталізму та загострення класової боротьби, було підготовлено зростанням чисельності, організованості та політ. свідомості пролетаріату, появою перших робітничих орг-цій у найрозвинутіших капіталістичних країнах Європи. Автором «Установчого маніфесту Міжнародного товариства робітників», Статуту та багатьох інших документів І. 1-го, в яких викладено його програму і тактику, був К. Маркс. Найвищим органом І. 1-го був загальний конгрес, керівництво між щорічними конгресами належало обраній конгресом Генеральній раді, яка перебувала в Лондоні (з 1872 — в Нью-Йорку). Для повсякденної роботи в Генеральній раді було засновано Постійний комітет. У своїй роботі І. 1-й спирався на робітничі секції, які діяли в країнах Європи, в США і Австралії. Зв'язок з секціями здійснювали секретарі-кореспонденти, які входили до Генеральної ради. Секретарем-кореспондентом Російської секції (заснована в Женеві 1870) був К. Маркс. На конгресах І. 1-го (1866 — в Женеві, 1867 — Лозанні, 1868 — в Брюсселі, 1869 — в Базелі, 1872 — в Гаазі) К. Маркс і Ф. Енгельс, спираючись на широкі кола робітників, вели непримиренну боротьбу проти опортуністичних дрібнобурж. течій у ро-

бітничому русі — прудонізму, тред-юніонізму, лассальянства, анархізму, ідейний і організаційний розгром яких знаменував перемогу марксизму. І. 1-й виступав за поєднання повсякденної боротьби робітничого класу з боротьбою за його повне визволення. І. 1-й вів мужню боротьбу проти мілітаризму, агресивних воєн і колонізаторської політики буржуазії. Генеральна рада активно підтримувала Паризьку комуну 1871, члени І. 1-го (Л.-Е. Варлен, Л. Франкель, В. Врублевський та ін.) взяли в ній безпосередню участь. У 70-х рр. 19 ст. в умовах політ. реакції і поліцейського терору перед робітничим рухом постало нове завдання — створення партій робітничого класу в кожній країні. На міжнар. конференції І. 1-го в Філадельфії (1876) з ініціативи К. Маркса було ухвалено рішення про розпуск Генеральної ради та припинення діяльності І. 1-го, який виконав свою істор. роль. Діяльність І. 1-го сприяла поширенню марксизму і забезпечила його ідейну перемогу над домарксівськими дрібнобуржуазними сектантськими формами соціалізму. І. 1-й заклав основи для розвитку робітничих партій у країнах Європи й Америки, фундамент міжнар. пролет. боротьби за соціалізм, відіграв важливу роль у поширенні наукового комунізму.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ 2-й — міжнародне об'єднання робітничих партій, засноване 1889 за активною участю Ф. Енгельса. До 1896 І. 2-й розвивався як пролетарська орг-ція на базі марксизму, сприяв поширенню марксистської теорії, збиранню сил робітничого класу, встановленню зв'язків між робітничими партіями. На конгресах І. 2-го (1889 — в Парижі, 1891 — в Брюсселі, 1893 — в Цюріху, 1896 — в Лондоні) ухвалено ряд важливих рішень (про щорічне святкування Першого травня, про ставлення робітничого класу до війни, до колоніальної політики буржуазії, про поєднання політ. і екон. боротьби пролетаріату, про розв'язання аграрного питання та ін.). Після смерті Ф. Енгельса (1895) керівництво в І. 2-му захопили праві опортуністи. Ревізуючи осн. положення марксизму, вони виступали проти боротьби за *диктатуру пролетаріату*, проповідували теорію згасання *класової боротьби*, сковували революційну активність робітничого класу. Єдиною партією, що вела непримиренну боротьбу проти *опортунізму*, була партія більшовиків, створена 1903 В. І. Леніним. З поч. 20 ст. до 1-ї світової війни 1914—18 відбулися конгреси І. 2-го: 1900 — в Парижі, 1904 — в Амстердамі, 1907 — в Штутгарті, 1910 — в Копенгагені, 1912 — в Базелі. В обстановці зростання революційної боротьби робітників, яка почалася під впливом революції 1905—07 в Росії, на 3-х останніх конгресах було схвалено резолюції, що засуджували імперіалістичні війни і викривали мілітаризм. З початком 1-ї світової війни лідери Інтернаціоналу 2-го виступили на захист імперіалістичної політики «своїх» бурж. урядів. І. 2-й розпався на окремі соціал-шовіністські партії. Центром, навколо якого об'єдналися ліві елементи в міжнар. робітничому русі, стала ленінська партія, що з перших днів війни провадила послідовну марксистську лінію в питаннях війни і миру. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції революційні сили робітничого класу згуртувалися в комуністичні партії, які 1919 заснували *Комуністичний Інтернаціонал.* В період між двома світовими війнами соціалістичні партії зробили ряд спроб створення міжнар. соціалістичних об'єднань. Вони створили Бернський інтернаціонал (діяв 1919—23), *«Інтернаціонал 2 ½-й»* (1921—23), Соціалістичний робітничий інтернаціонал (існував 1923—39), які розглядаються с.-д. партіями як спадкоємці І. 2-го. В 1951 замість Соціалістичного робітничого інтернаціоналу створено *Соціалістичний інтернаціонал.*

«ІНТЕРНАЦІОНАЛ 2 ½-й»(«двохзополовинний») — поширена назва Міжнародного робітничого об'єднання соціалістичних партій, що існувало 1921—23 й об'єднувало центристські соціалістичні партії і групи ряду капіталістичних країн. Лідери його (Ф. Адлер, О. Бауер, Р. Макдональд та ін.) вносили розкол у робітничий рух, намагаючись перешкодити переходові робітників на бік *Комуністичного Інтернаціоналу.* В 1923 організаційно злився з Бернським інтернаціоналом, утворивши т. з. Соціалістичний робітничий інтернаціонал.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ 3-й — див. *Комуністичний Інтернаціонал.*

«ІНТЕРНАЦІОНА́Л 4-й» — назва, яку привласнило собі міжнародне троцькістське об'єднання, засноване в Парижі 1938. Складається з кількох ворогуючих між собою центрів. Існуючі в ряді країн Зх. Європи, Латинської Америки та в США нечисленні троцькістські групки виступають як «секції» одного з цих центрів. Сучасні троцькісти пропагують антикомуністичні ідеї, ведуть боротьбу проти світового комуністичного руху, проти СРСР та інших соціалістичних держав, підтримують розкольницькі антикомуністичні течії.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗА́ЦІЯ ВИРОБНИ́ЦТВА — процес переростання продуктивними силами національних кордонів; встановлення таких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, коли виробництво однієї країни стає частиною світового виробничого процесу. В епоху імперіалізму формами І. в. є міжнародні і міждержавні монополії, а також *капіталістична економічна інтеграція*. Але за капіталізму можливості І. в. обмежені пануванням приватної власності. За соціалізму І. в. має великі можливості, зумовлені ліквідацією приватної власності, системи експлуатації і гноблення, всебічним розвитком усуспільнення праці і виробн. Див. *Соціалістична економічна інтеграція, Зовнішні економічні зв'язки СРСР*.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗА́ЦІЯ КАПІТА́ЛУ — процес розширення сфери діяльності капіталу за межі держави, пов'язаний із створенням національними компаніями своїх підприємств або інших господарських об'єктів за кордоном і розширенням зв'язків між капіталом різних країн (див. *Капіталістична економічна інтеграція*). І. к. — прояв тенденції до *інтернаціоналізації виробництва* і всієї економіки. Рушійною силою І. к. є одержання капіталістами найбільших прибутків внаслідок посилення експлуатації трудящих як своїх, так і інших країн.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІ́ЗМ пролетарський, соціалістичний — міжнародна солідарність робітничого класу і всіх трудящих у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, побудову комунізму, в захисті завоювань країн соціалістичної співдружності, в боротьбі за єдність міжнародного комуністичного руху, всіх революційних сил сучасності, у відстоюванні справи миру і соціального прогресу. Один з гол. принципів *марксизму-ленінізму*. Виникнення І. пов'язане з появою і розвитком пролетаріату, його соціальною місією. І. відображає процес інтернаціоналізації всіх сторін суспільного життя і класової боротьби, об'єктивно необхідну єдність робітничого класу, зумовлену спільністю соціального становища і наявністю спільного ворога — світової буржуазії, спільністю корінних інтересів, завдань і цілей боротьби пролетаріату. І. — складова частина марксистсько-ленінської ідеології, політика комуністичних і робітничих партій, практика взаємовідносин нац. загонів робітничого класу, соціалістичних націй, соціалістичних д-в, світогляд робітничого класу в галузі нац. питання, моральна норма в сфері нац. відносин. Осн. положення І. були сформульовані К. Марксом і Ф. Енгельсом, розвинуті В. І. Леніним. Марксизм-ленінізм довів, що інтернац. завдання пролетаріату вищі за національні, що класово усвідомлені нац. інтереси не суперечать інтернац. завданням, а збігаються з ними. І. передбачає органічне поєднання інтернац. і нац. завдань трудящих. Він нерозривно пов'язаний з *патріотизмом* і в корені протилежний *націоналізмові*. Ідею І. було творчо розвинуто в документах Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969, рішеннях з'їздів КПРС та інших марксистсько-ленінських партій. У своїй ідеологічній роботі КПРС завжди надавала і надає важливого значення *інтернаціональному вихованню* трудящих. У Радянській країні сформувалася нова людина — інтернаціоналіст, патріот, будівник комунізму. В документах про 50-річчя СРСР підкреслено як одне з найбільших досягнень партії перетворення І. з ідеалу купки комуністів на глибокі переконання і норму поведінки мільйонів і мільйонів радянських людей усіх націй і народностей Радянського Союзу (див. *Дружба народів*).

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, утворенням СРСР, світової системи соціалізму зміст пролет. І. збагатився, розширилися його сфери. Став розвиватися як єдине ціле пролет., соціалістичний І. Термін «соціалістичний І.»

вжито в документах міжнар. Нарад комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960. Цим самим зафіксовано збагачення пролет. І. на нові норми і принципи, які відображають взаємовідносини між д-вами перемігшого робітничого класу, між їхніми народами. Соціалістичний І.— це політика і практика в галузі держ., екон. і культурного будівництва, спрямовані на зближення і розквіт соціалістичних націй. Соціалістичний І.— це той же самий пролет. І., збагачений за рахунок теорії і практики відносин як всередині країн соціалізму, так і між ними. Найважливішими принципами І. на сучас. етапі є зміцнення єдності і згуртованості країн соціалістичної співдружності, розвиток всебічного співробітництва між ними на основі рівності і взаємного поважання суверенітету, захист світового соціалізму, об'єднання сил соціалізму, міжнар. робітничого і нац.-визвольного рухів у боротьбі за мир, нац. незалежність і соціальний прогрес, нерозривна єдність соціалістичного І. з соціалістичним патріотизмом, боротьба проти бурж. націоналізму і *шовінізму*. Значення пролет. І. у наш час особливо зростає. Він є могутньою і випробуваною зброєю марксистсько-ленінських партій і всього робітничого руху в боротьбі проти імперіалізму, за мир і соціальний прогрес. Захист пролет. І., наголосив XXV з'їзд КПРС,— святий обов'язок кожного марксиста-ленінця. КПРС, яка за своїми принципами і організаційною структурою є партією інтернаціоналістів, в усій своїй діяльності завжди керувалася і керується принципами пролет. І. Справжнім подвигом КПРС, робітничого класу, усіх трудящих Рад. Союзу в ім'я І. є побудова розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР, який надавав і надає дійову підтримку всім борцям проти імперіалізму, за зміцнення міжнар. комуністичного руху на принципах марксизму-ленінізму. Символом незмінної вірності Комуністичної партії Радянського Союзу, всього радянського народу великій справі І. є рішення XXV з'їзду КПРС спорудити в Москві монумент на честь героїв міжнар. комуністичного і робітничого руху, які полягли від рук класового ворога.

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ — виховання трудящих Радянського Союзу в дусі пролетарського, соціалістичного *інтернаціоналізму*. Складова частина *комуністичного виховання*. Осн. завданням І. в. є формування у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, виховання їх у дусі солідарності з трудящими країн соціалістичної співдружності, з революційною боротьбою робітничого класу проти гніту монополій, з усіма борцями проти імперіалізму. Невід'ємними частинами І. в. є виховання радянського *патріотизму*, зміцнення інтернац. братерства з рос. народом та іншими народами СРСР, які разом захищали завоювання соціалізму, викували екон. і оборонний потенціал Батьківщини, побудували *розвинуте соціалістичне суспільство*. Велика роль в І. в. належить пропаганді інтернаціоналістських традицій КПРС, робітничого класу СРСР, трудящих усіх республік нашої країни, вихованню почуття *загальнонаціональної гордості радянських людей*. І. в. тісно пов'язане з всебічною і постійною пропагандою переваг соціалізму і соціалістичного способу життя, викриттям експлуататорської суті капіталізму. Почесне місце в дальшому розвиткові І. в. належить *культурі*, нар. освіті. Могутнім засобом І. в. є широке роз'яснення миролюбної інтернаціоналістської зовнішньої політики СРСР. І. в. невід'ємне від всебічного, глибокого викриття буржуазної ідеології, *антикомунізму* й антирадянщини, *маоїзму, націоналізму* (в т. ч. *українського буржуазного націоналізму*), *шовінізму* й *сіонізму*.

Велику увагу питанням І. в. приділено в документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, матеріалах про 50-річчя утворення СРСР. Партія нагромадила великий досвід у справі І. в. Вона виходить з того, що І. в.— одне з центр. завдань усіх парт. організацій. Важливі питання виховної роботи, в т. ч. І. в., розглядалися на пленумах ЦК Компартії України (вересень 1972, квітень 1973, травень 1974), на XXV з'їзді Компартії України. Велика роль в І. в. належить трудовим колективам, *засобам масової інформації*, партійній освіті, літературі і мистецтву.

Партія виховує трудящих СРСР у дусі непримиренності до будь-яких проявів нац. обмеженості й чванливості, в дусі глибокої поваги до всіх націй і народностей. Інтернаціона-

лізм став нормою поведінки радянських людей. Розв'язання практичних завдань будівництва комунізму є найпершим інтернац. обов'язком усього радянського народу.

ІНТЕРНУВА́ННЯ (від лат. internus — внутрішній) — 1) Затримання і роззброєння нейтральною державою військ воюючих держав, що вступили на територію цієї держави. 2) Затримання однією з воюючих держав громадян ворожої держави, що проживають на її території, до закінчення війни.

ІНТЕРПЕЛЯ́ЦІЯ (лат. interpellatio — перервання, порушення) — в буржуазних державах особливий вид запиту депутата в парламенті, звернений до уряду в цілому або до окремих його членів з приводу загальної політики уряду або з певних питань.

ІНТЕРПРЕТА́ЦІЯ (лат. interpretatio) — роз'яснення, тлумачення, розкриття змісту чого-небудь.

«ІНТУРИ́СТ» — в СРСР всесоюзне товариство по закордонному туризму. Створене 1929. Діючий статут схвалено 1955. Завдання «І.» — орг-ція подорожей радянських туристів за кордон і обслуговування іноземних туристів в СРСР, встановлення ділових стосунків з орг-ціями і фірмами зарубіжних країн, що займаються туризмом. Правління «І.» міститься в Москві. В деяких союзних республіках (зокрема в УРСР) є Управління по іноземному туризму при Радах Міністрів. «І.» допомагає іноземцям глибше пізнати нашу країну, її соціалістичний лад, радянський спосіб життя, досягнення СРСР в галузі науки і культури.

ІНФЛЯ́ЦІЯ (лат. inflatio — розбухання) — переповнення каналів грошового обігу капіталістичних країн масою надлишкових паперових грошей, що спричинює знецінювання їх. І. призводить до зростання цін на предмети першої потреби, зниження *валютного курсу,* падіння реальної заробітної плати тощо. Є наслідком *економічних криз,* валютної війни, зростання цін.

ІНФОРМАЦІ́ЙНЕ БЮРО́ КОМУНІСТИ́ЧНИХ І РОБІТНИ́ЧИХ ПА́РТІЙ, К о м і н ф о р м — міжнародний орган, створений 1947 для організації обміну досвідом і координації діяльності ряду комуністичних і робітничих партій на основі взаємної згоди. Складався з представників ЦК Болгарської комуністичної партії, Угорської партії трудящих, Італійської комуністичної партії, Польської об'єднаної робітничої партії, Румунської робітничої партії, Комуністичної партії Радянського Союзу, Французької комуністичної партії, Комуністичної партії Чехословаччини і Комуністичної партії Югославії (до 1948). В 1948—56 Інформбюро видавало газету «За прочный мир, за народную демократию» (19 мовами). Місцем перебування Комінформу були Бєлград (1947—48), Бухарест (1948—56). Інформбюро відіграло важливу роль у консолідації революційних сил, у зміцненні зв'язків братніх партій і міжнар. пролетарської солідарності. Дальший розвиток комуністичного руху, диференціація умов боротьби, зростання політ. і теоретичної зрілості комуністичних партій вимагали нових форм зв'язків. У цих умовах, вичерпавши свої функції, Інформбюро за рішенням ЦК партій, які входили до нього, 1956 припинило свою діяльність.

ІНФОРМА́ЦІЯ ВНУТРІПАРТІ́ЙНА (лат. informatio — роз'яснення, виклад) — повідомлення про найважливіші події в житті й діяльності *Комуністичної партії Радянського Союзу* з метою ознайомлення з ними партійних органів і всіх комуністів. ЦК КПРС та інші керівні парт. органи систематично інформують нижчестоящі парт. органи і парт. актив, усіх комуністів з осн. питань роботи партії, внутрішнього і міжнар. становища країни. В свою чергу, нижчестоящі парт. органи і первинні парт. орг-ції повідомляють вищестоящі про стан парт. роботи, діяльність місцевих і первинних орг-цій. І. в. допомагає краще враховувати досвід і думку парт. орг-цій і всіх трудящих при вирішенні важливих парт., держ., господарських і ідеологічних питань.

ІНФОРМА́ЦІЯ СУСПІ́ЛЬНО-ПОЛІТИ́ЧНА — сукупність повідомлень про актуальні події внутрішнього і міжнародного життя. І. с.-п. поширюється з допомогою преси, телебачення, радіо, лекцій і бесід безпосередньо на підприємствах, в установах і за місцем проживання трудящих. І. с.-п. має класовий характер. У соціалістичному суспільстві до неї ставляться вимоги об'єктивного аналізу подій і процесів соціального життя на основі марксистсько-ленінської методології. В країнах

капіталістичних буржуазна пропаганда широко використовує методи *дезинформації,* методи «жовтої преси», необ'єктивно викладаючи факти і суть подій.

ІНФРАСТРУКТУРА (від лат. infra — нижче, під і structura — побудова) в економіці — сукупність галузей господарства та видів діяльності держави, що обслуговують основні галузі матеріального виробництва (будівництво шосейних шляхів, каналів, портів, мостів, аеродромів, складів, енергетичне господарство, залізничний транспорт, зв'язок, водопостачання, загальна та професійна освіта, витрати на науку та ін.). Термін «І.» з'явився в екон. л-рі в 40-х рр. 20 ст. Запозичений з військ. лексикону, де він означав комплекс тилових споруд, що забезпечують дії збройних сил

ІПОТЕКА (грец. ὑποθήκη — застава) — в капіталістичних країнах особливий вид застави нерухомого майна (головним чином землі та будівель), що є забезпеченням позички, наданої заставникові іпотечним банком; закладна на заставлене майно і борг за іпотечним кредитом.

ІРАК, Іракська Республіка — держава на Близькому Сході. Пл. 434,9 тис. *км*. Нас. 10,8 млн. чол. (1974), понад 75% — араби; нац. меншості — курди (за різними оцінками —від 0,8 до 1,4 млн. чол.), туркмени, перси, турки та ін. Столиця — м. Багдад (бл. 2,8 млн. ж., 1974). І.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент, який є головнокомандуючим збройними силами країни. Найвищий орган держ. влади — Рада революційного командування.

Основні політичні партії країни: Партія арабського соціалістичного відродження (Баас). Правляча. Засн. 1954. *Іракська комуністична партія.* Засн. 1934. Обидві партії входять до Прогресивного національно-патріотичного фронту. Засн. 1973. Демократична партія Курдистану. Засн. 1946.

З 16 ст. до 1-ї світової війни І. був у складі Османської імперії. В 1920 став підмандатною територією Великобританії. В 1921 проголошений конституційною монархією, з 1932 — формально незалежна д-ва, але Великобританія зберегла контроль над

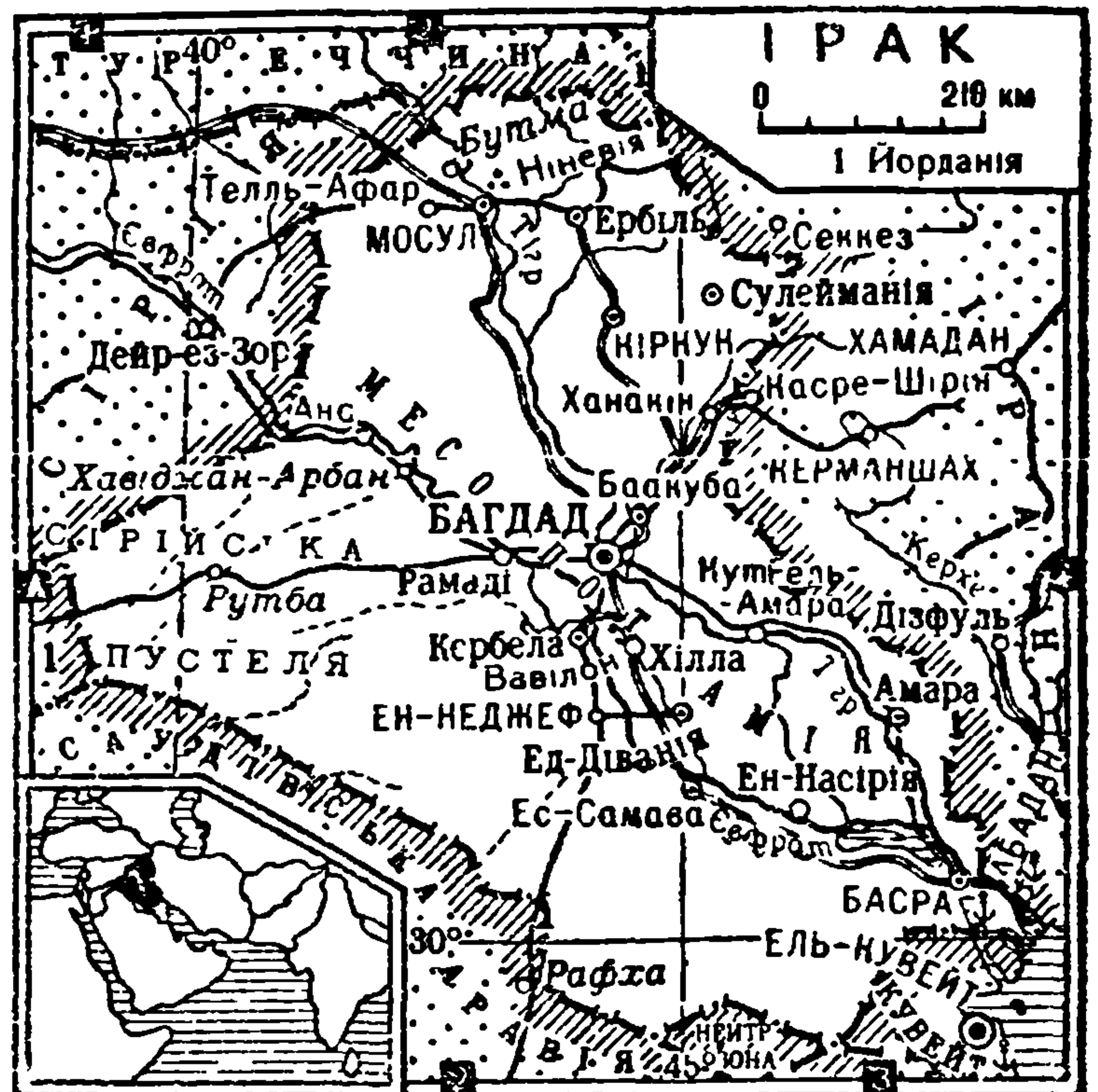

внутрішньою і зовнішньою політикою уряду. З 1945 І.— член ООН. У 1958 відбулась антифеодальна й антиімперіалістична революція. Монархію було повалено. І. проголошено республікою. В 1970 прийнято тимчасову конституцію І., яка проголосила рівноправність арабів, курдів та інших народів країни. В 1974 уряд І. прийняв закон про автономію Іракського Курдистану. І. проводить політику зближення з прогресивними араб. д-вами і співробітництва з соціалістичними країнами. Дипломатичні відносини між І. та СРСР встановлено 1944 (1955—58 переривалися). Нині діючий договір про дружбу і співробітництво між СРСР і І. підписано у квітні 1972; у травні 1976 — екон. і тех. угоди. За допомогою СРСР в І. побудовано 43 підприємства та інші госп. об'єкти. В 1975 І. підписав угоду про співробітництво з *Радою Економічної Взаємодопомоги.* І.— в основному аграрна країна. Обробляється бл. 8 млн. *га*, в тому числі бл. 5 млн. *га* зрошуваних земель (1974). Внаслідок аграрної реформи у великих землевласників вилучено 2,4 млн. *га* земель; 1,3 млн. *га* розподілено між безземельними й малоземельними селянами. Створюються с.-г. кооперативи, машинопрокатні станції й державні г-ва. Збір осн. с.-г. культур (тис. *т*, 1974): пшениці — 1600, ячменю — 1000, рису — 240 (1973), фініків — 310 (1-е місце в світі, 1973). Поголів'я (тис., 1973): вел. рог. худоби — 2000, овець — 14 000. Зростає роль держ. сектора в пром-сті (бл. 70% пром. виробництва). Націоналізовано частину нафтових ком-

паній. Осн. галузь пром-сті — нафтодобувна. В 1974 видобуто 95 млн. *т* нафти. Підприємства легкої (текст., шкіряної тощо) і харч. пром-сті. Держ. нафтопереробний завод. Залізниць — 2528 *км* (1971). Автомобільних шляхів — 10,8 тис. *км*, нафтопроводів — 2,9 тис. *км*. Морський порт— Басра. Грошова одиниця — динар = = 2,52 крб. (1976).

ІРА́КСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ІКП) — створена 31.III 1934 на базі марксистських гуртків і груп. I з'їзд ІКП (квітень 1945) прийняв програму і статут партії. II конференція ІКП (1956) схвалила документ «Політична лінія партії в боротьбі за національне визволення». Комуністи брали активну участь у підготовці й проведенні липневої революції 1958. В лютому 1960 уряд, наляканий зростанням впливу ІКП, заборонив її діяльність. Після реакційного перевороту 1963 партія зазнала жорстоких репресій. Був страчений перший секретар ЦК ІКП Салям Аділь. З приходом до влади 1968 уряду Партії арабського соціалістичного відродження (Баас) ІКП вийшла з підпілля. Вона виступила за об'єднання прогресивних сил країни проти імперіалізму, в інтересах розвитку нац.-демократичної революції, за соціальний прогрес Іраку. Цей курс був підтверджений II з'їздом партії (вересень 1970). В 1973 ІКП і Баас підписали угоду про принципи співробітництва в рамках Прогресивного національно-патріотичного фронту. III з'їзд (травень 1976) прийняв нову програму партії, а також зміни і доповнення до її статуту, підкреслив значення зміцнення фронту прогресивних сил Іраку. Комуністи входять до складу уряду. ІКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ІКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК ІКП — А. Мухаммед. Друковані органи партії: газета «Тарик аш-шааб» («Шлях народу»)

і громад.-політ. журнал «Ас-Сакафа аль-Джадіда» («Нова культура»).

ІРА́Н (до 1935 — Персія) — держава на південному заході Азії, між Каспійським морем і Перською затокою. Пл. 1648 тис. *км²*. Нас. 32,2 млн. чол. (1974), гол. чин. перси, а також азербайджанці, курди, гілянці та ін. Офіційна мова — перська. Столиця — м. Тегеран (3,6 млн. ж., 1974). І.— конституційна монархія. Глава д-ви — шах. Законодавча влада належить шахові і двопалатному парламентові в складі меджлісу та сенату. Виконавчу владу здійснює кабінет міністрів. Політичні партії. Партія національного відродження Ірану — єдина легальна партія, створена 1975.
Народна партія Ірану діє нелегально. Засн. 1941. Дипломатичні відносини між СРСР та І. встановлено 1923. З 1945 І.— член ООН. Добросусідські відносини між СРСР та І. останнім часом успішно розвиваються. Нині діє договір між СРСР і І. про розвиток екон. і технічного співробітництва, підписаний 12.X 1972. За допомогою СРСР в І. побудовано 43 підприємства та інші народногосп. об'єкти, зокрема Ісфаханський металургійний з-д, трансіранський газопровід тощо. Міцніють зв'язки в галузі культури.
І.— аграрно-індустріальна країна. Незважаючи на зростання пром-сті, осн. заняттям населення залишається с. г., де внаслідок аграрної реформи 1962 практично ліквідовано велике феодально-поміщицьке землеволодіння. Збір гол. с.-г. культур (тис. *т*, 1973/74): пшениці — 4600, ячменю — 923, рису — 1334, цукр. буряків — 4240, фініків (1970) — 300. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 5,7, овець — 30, кіз — 14. У пром-сті важливу роль відіграють галузі, пов'язані з видобуванням (301 млн. *т*) та переробкою нафти (1974 перероблено 29,3 млн. *т*). Металургійний комбінат, з-ди автоскладальний, автопокришок, підприємства харч. і легкої пром-сті. Кустарні промисли, зокрема килимарство. Залізниць —бл. 4,6 тис. *км*. Асфальтованих шляхів 12,5 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 191,6 тис. брутто *рег. т* (1972). Морські порти: Хорремшехр, Харк, Бендер-Аббас, Абадан, Бендер-Шахпур, Бендер-Шах. Грошова одиниця — ріал; 100 ріалів = 1,13 крб. (1976).

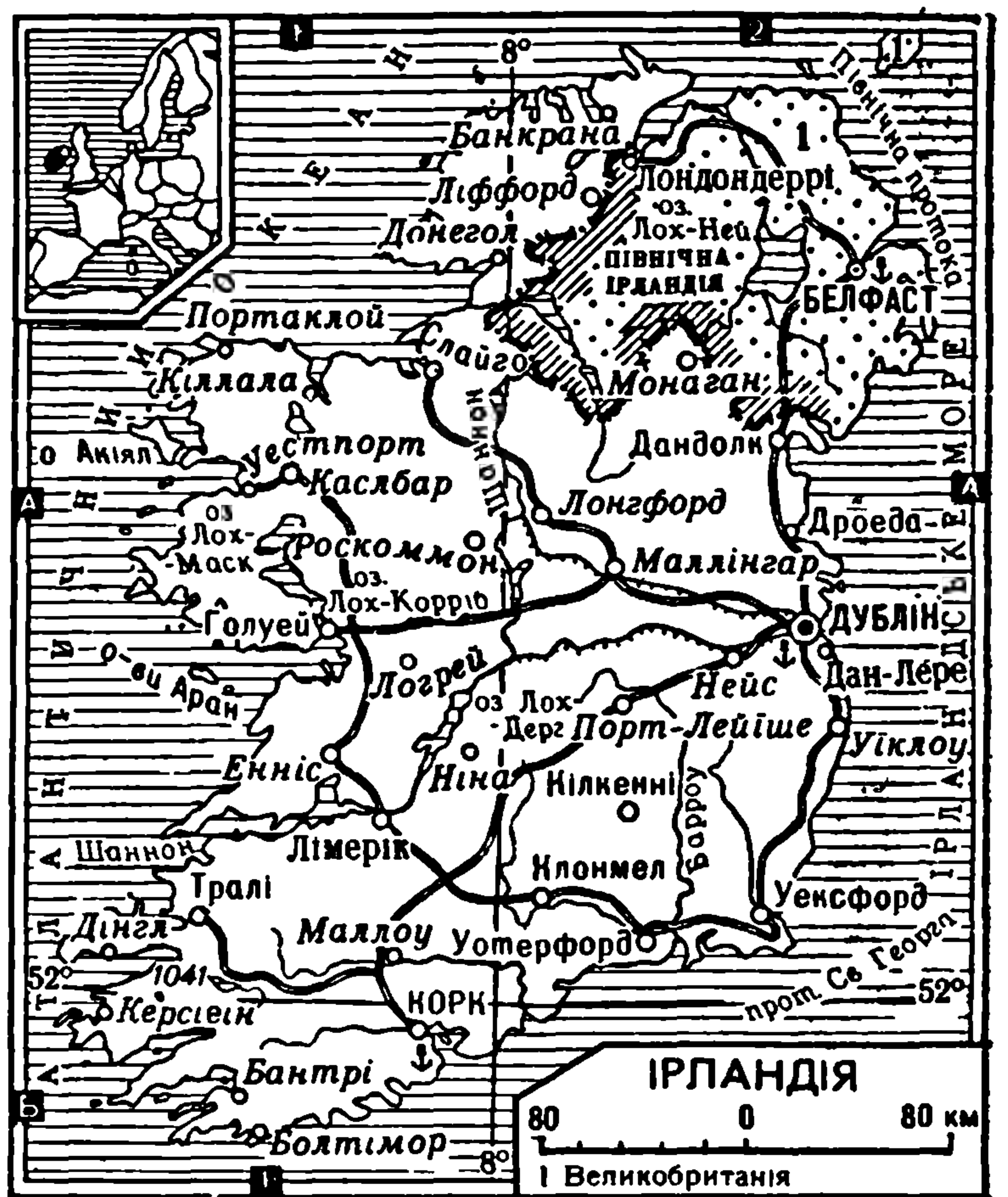

ІРЛА́НДІЯ, Ірландська Республіка — держава в Західній Європі. Займає бл. 80% території о. Ірландія. Пл. 70,3 тис. *км²*. Нас. 3,09 млн. чол. (1974), переважна більшість — ірландці. Офіційні мови — ірландська та англійська. Столиця — м. Дублін (566 тис. ж., 1971). І.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент, що обирається на 7 років. Найвищий законодавчий орган — парламент у складі президента, палати представників і сенату. Виконавчу владу здійснює уряд, який призначає президент. Політичні партії: Фіне Гел (Об'єднана ірландська партія) — партія великих пром. і с.-г. капіталістів. Засн. 1933. Ірландська лейбористська партія. Засн. 1912. Фіанна файл («Солдати долі») — захищає інтереси нац. буржуазії і фермерства. Засн. 1926. Шін фейн («Ми самі») виражає інтереси дрібної буржуазії та інтелігенції. Засн. 1905. *Комуністична партія Ірландії*. Засн. 1921.
І. довгий час була під владою Великобританії. У 1921, внаслідок розгорнення нац.-визвольного руху, більша частина І. одержала статус *домініону,* менша — *Ольстер* (Пн. Ірландія) — залишилася в складі *Великобританії.* В 2-й світовій війні І.— нейтральна. У 1949 І. проголошено республікою. З 1955 вона — член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1973. Уряд І. офіційно додержується політики

нейтралітету й неучасті у військ. блоках. З 1973 І.— член «Спільного ринку».

Г-во має переважно аграрний характер. Осн. галузь — тваринництво (7,3 млн. голів вел. рог. худоби, 1973/74, посідала одне з перших місць в світі за її експортом). Розвинута пром-сть по переробці с.-г. сировини. Важливе значення для економіки І. має іноземний туризм. Осн. вид транспорту автомобільний (автошляхів — 87,8 тис. *км*). Велике значення мають морські перевезення. Тоннаж торг. флоту — 208,7 тис. брутто *рег. т* (1974). Морські порти: Дублін, Корк. Г-во великою мірою залежить від англ. капіталу. Грошова одиниця — ірландський фунт.

ІРРАЦІОНАЛІ́ЗМ (від лат. irrationalis — нерозумний, позасвідомий) — ідеалістичне філософське вчення. Спрямоване проти *раціоналізму*. Протиставляє йому інтуїцію, віру, інстинкт як нібито єдино вірогідні шляхи пізнання дійсності. І. оформився в 19 ст. Характерний майже для всіх напрямів сучас. бурж. філософії — *екзистенціалізму, прагматизму,* неофрейдизму та ін.

ІСЛА́М (араб., букв.— покірність), мусульманство, магометанство — одна з трьох (поряд з *християнством* і *буддизмом*) основних світових релігій. Виник в Аравії в 7 ст. Віровчення І. викладено в «священній книзі» мусульман — Корані. Гол. догмат І.: поклоніння єдиному богові — Аллаху — «творцеві» світу. Коран освячує класовий гніт, соціальну нерівність, сіє ворожнечу між народами. З І. пов'язаний *панісламізм* — один з різновидів бурж. націоналізму. І. сповідує переважна більшість населення країн Близького і Середнього Сходу, Пн. Африки, Пд.-Сх. Азії. В СРСР І. зберігся як релігійний пережиток серед частини населення Середньої Азії, Казахстану, Азербайджану.

ІСЛА́НДІЯ, Республіка Ісландія — держава на о. Ісландія, в північній частині Атлантичного океану. Пл. 103 тис. $км^2$. Нас. 220 тис. чол. (1974), ісландці. Столиця — м. Рейк'явік (84,3 тис. ж., 1974). І.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент, що обирається на 4 роки. Президент призначає кабінет міністрів. Найвищий орган влади — альтинг (парламент).

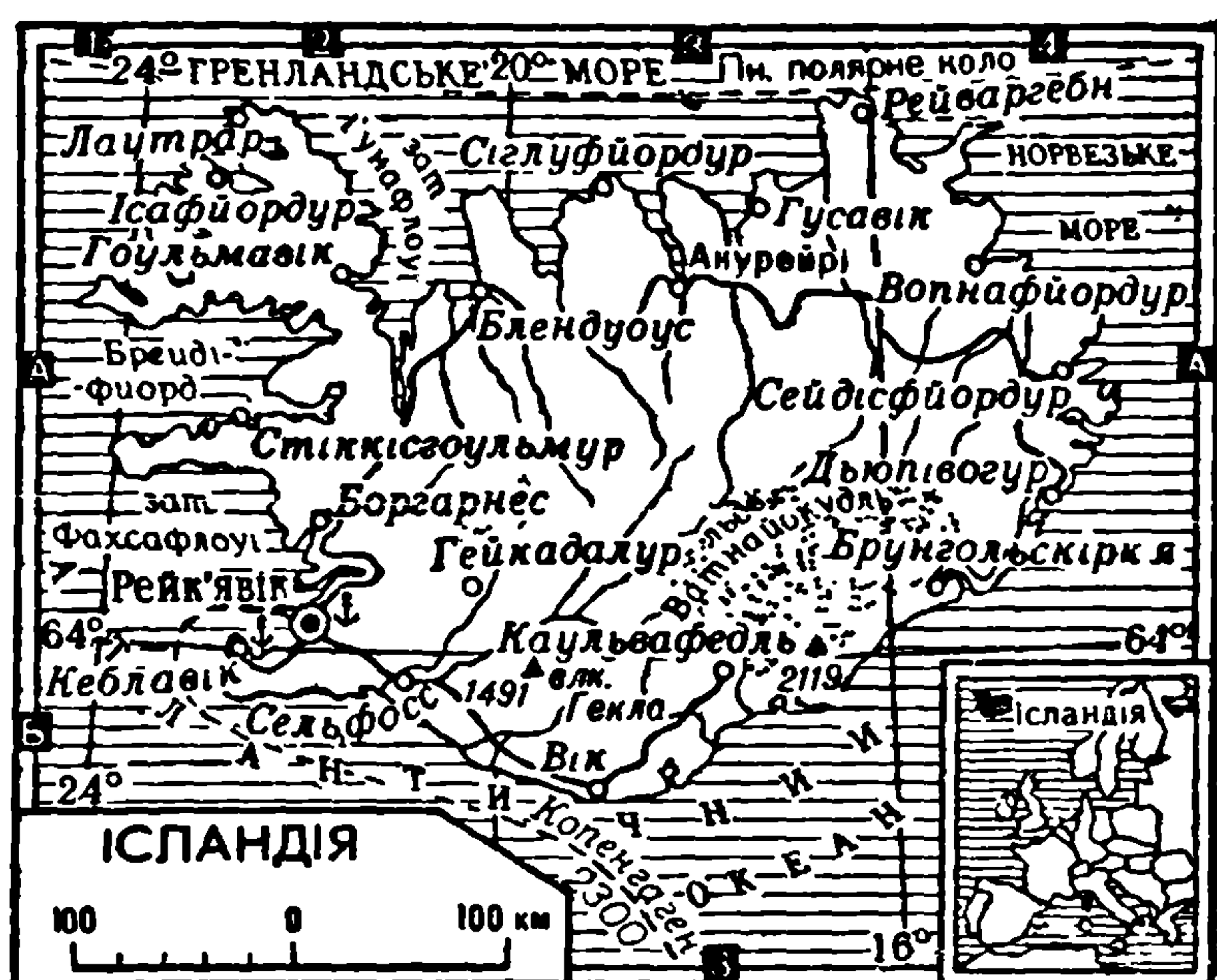

Основні політичні партії: Партія незалежності (консервативна) — виражає інтереси рибопромисловців, судновласників, торг. і фін. кіл. Засн. 1929. Прогресивна партія — виражає інтереси фермерів і середніх підприємців. Засн. 1916. Народний союз. Засн. 1968. Відстоює інтереси, соціальні права трудящих.

З 16 ст. І. під владою Данії. З 1918 І.— суверенна д-ва. Проте до 1944 перебувала в особистій королівській унії з Данією. В 1943 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. З 1944 — незалежна республіка. З 1946 І.— член ООН. З 1949 — член *НАТО*. За ісландсько-амер. угодою 1951 територія І. використовується як військ. база США. В 1970 І. ввійшла до *Європейської асоціації вільної торгівлі*. Торг. протокол між СРСР і І. підписано 2.II 1972, програму культурного і наукового співробітництва — 6.IV 1973. Провідні галузі г-ва — рибальство, рибообробна пром-сть, тваринництво. Вилов риби — 936 тис. *т* (1974). Заг. тоннаж торг. флоту І.— 167 тис. брутто *рег. т* (1975). Гол. морський порт та пром. центр — Рейк'явік. Грошова одиниця — ісландська крона; 100 ісландських крон = 0,44 крб. (1976).

ІСПА́НІЯ, Іспанська Держава — держава на півдні Європи. Пл. бл. 505 тис. $км^2$. Нас. 35 млн. чол. (1974): іспанці (понад 70%), каталонці, галісійці, баски. Столиця — м. Мадрід (бл. 3,5 млн. ж., 1974). І.— конституційна монархія. З 1939 в країні встановлено франкістську диктатуру фашистського типу. Виданим 1947 законом І. проголошено королівством. З листопада 1975 глава д-ви — король. Законодавчо-дорадчий орган І. — кортеси

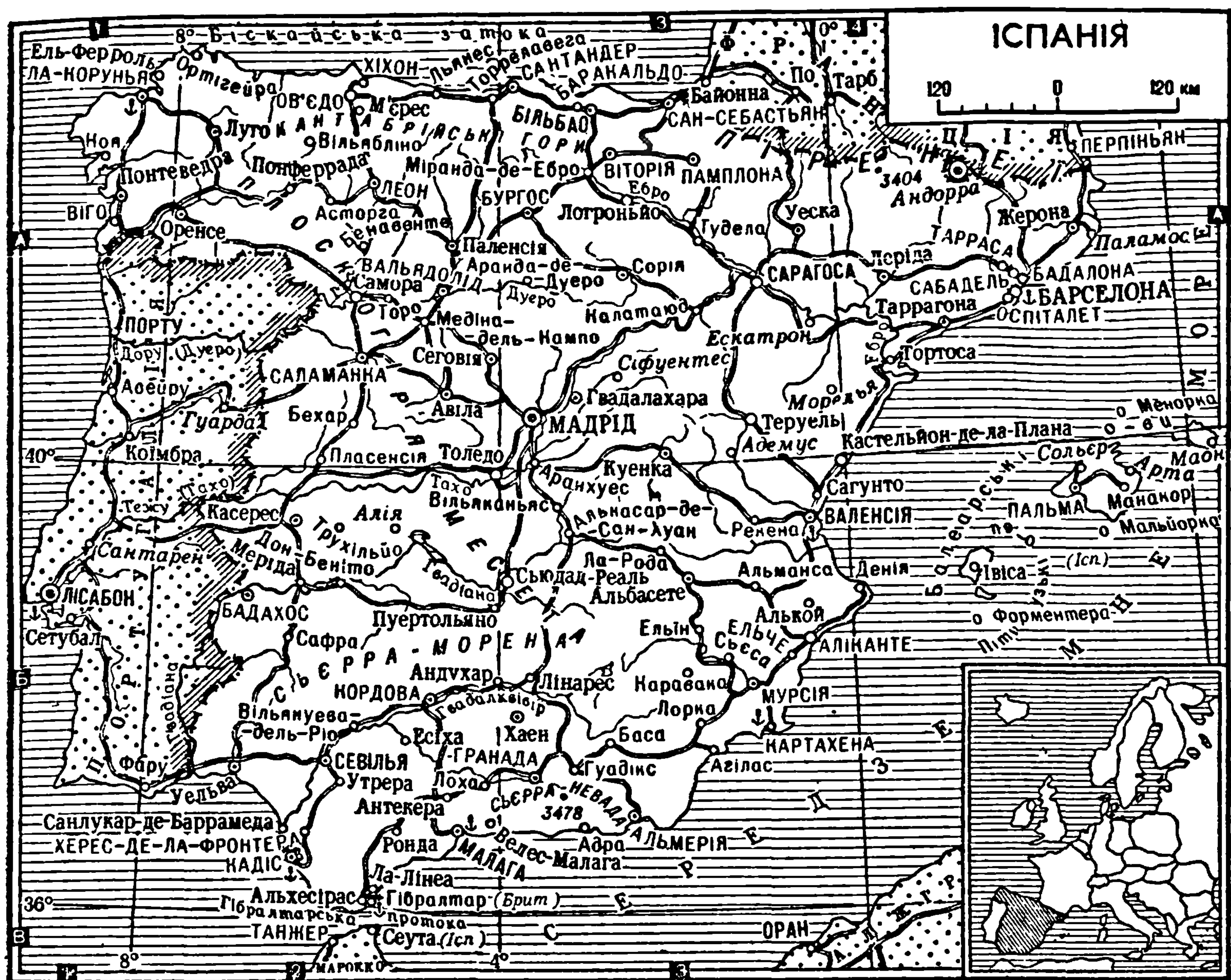

(однопалатний парламент). До 9.VI 1976, коли кортеси прийняли законопроект про легалізацію діяльності політ. партій (за винятком Компартії і ряду інших орг-цій), легальною була лише правляча *Іспанська фаланга традиціоналістів і хунт націонал-синдикалістського наступу*. Інші політ. партії: *Комуністична партія Іспанії* (засн. 1920; діє нелегально), Іспанська соціалістична робітнича партія (засн. 1879), Іспанський соціал-демократичний союз (засн. 1974), Об'єднана соціалістична партія Каталонії (засн. 1936). Профспілки. Легально діє Іспанська профспілкова організація, яка об'єднує робітників і підприємців т. з. вертикальних синдикатів. Засн. 1940. Нелегально і напівлегально (у т. ч. всередині вертикальних синдикатів) діє робітнича профспілкова опозиція — робітничі комісії. Засн. 1962. В 1931 в результаті бурж.-демократичної революції в І. встановлено республіку. В січні 1936 антифашистські сили, очолювані Комуністичною партією Іспанії, об'єднались в Народний фронт, що переміг на виборах у лютому 1936. В липні 1936 ісп. реакція вчинила заколот, підтриманий фашистськими Німеччиною та Італією. В 1936—39 ісп. народ, керований комуністами, героїчно захищав республіку. Добровольці з різних країн у складі інтернац. бригад билися на фронтах І. У березні 1939 республіка зазнала поразки і встановлено фашистську диктатуру. Фашистський уряд І. активно підтримував гітлерівську Німеччину під час 2-ї світової війни. Після війни — зміцнює військ. і екон. співробітництво з країнами *НАТО*, зокрема з США. З 1955 І.— член ООН. З кінця 1975 в І. особливо посилилась загальнонац. боротьба за ліквідацію в країні фашистського режиму, за корінні демократичні й соціальні перетворення, поліпшення умов життя та праці, за надання амністії політ. в'язням, повернення на батьківщину політемігрантів — противників франкізму. Активізувалась діяльність лівих сил. В березні 1976 вони утворили *Демократичну конфедерацію* Іспанії — блок ісп. опозиційних партій. Монархія, продовжуючи попередній

курс, намагається репресіями, деякими поступками ослабити розмах боротьби трудящих, розколоти ліві сили.
Велику роль в економіці країни відіграють монополії США, Великобританії, ФРН, Швейцарії. В І.— один з найнижчих у Західній Європі життєвий рівень трудящих. На початок 1976 було 700 тис. безробітних. Видобуток (млн. *т*, 1974): вугілля — 13,1, заліз. руди — 8,6. Розвинуті виноробна, олійницька, текст. пром-сть. Останнім часом розвиваються електроенергетика, машинобудування, нафтохім. та деякі інші галузі пром-сті. В с. г. збереглися феодальні форми землекористування. Збір (млн. *т*, 1974): пшениці — 4,4, ячменю — 5,4, кукурудзи — 1,9, цитрусових — 2,6, оливок — 2,1 (1-е місце в світі). Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 4,3, овець — 18,8, свиней — 7. Залізниць — бл. 17 тис. *км*, автомобільних шляхів з твердим покриттям — 44 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту 1973 — 4,3 млн. брутто *рег. т*. Морські порти: Барселона, Більбао, Картахена та ін. Грошова одиниця — песета; 100 песет дорівнює 1,12 крб. (1976).

ІСПАНСЬКА ФАЛАНГА ТРАДИЦІОНАЛІСТІВ І ХУНТ НАЦІОНАЛ-СИНДИКАЛІСТСЬКОГО НАСТУПУ, Національний рух — партія в Іспанії. Засн. 1933. Виражає інтереси держ.-монополістичного капіталу, фін. олігархії, великих землевласників і буржуазії. Програма партії в основному була скопійована з програми нацистської партії в Німеччині. Фаланга очолювала іспанських фашистів під час заколоту 1936. Була опорою диктаторського уряду генерала Франко, а з кінця 1975, після проголошення Іспанії монархією, підтримує королівський уряд. Налічує бл. одного млн. членів (1975). Друкований орган — газета «Арріба» («Вставай!»).

ІСТИНА — відповідність людських знань об'єктивній реальності. Діалектичний матеріалізм визнає існування об'єктивної істини, тобто такого змісту людських знань, який не залежить ні від людини, ні від людства. Будучи об'єктивною, кожна наукова І. містить у собі абсолютний зміст. Але, зумовлюючись на кожному ступені розвитку людського пізнання конкретно-істор. рівнем досягнутих знань, вона в той же час і відносна. Істина завжди конкретна. Достовірність І. перевіряється *практикою*, яка є найвищим критерієм істини. Марксистсько-ленінський світогляд розглядає І. як свій принцип.

ІСТОРИЗМ (від грец. ἱστορικός — дослідницький, науковий; історичний) — принцип наукового пізнання, який вимагає розглядати всі процеси дійсності в їхньому закономірному історичному розвитку, в зв'язку з конкретно-історичними умовами їхнього існування. І. становить одну з характерних рис марксистсько-ленінського діалектичного методу, спрямованого проти суб'єктивізму й метафізики в оцінці істор. дійсності. Марксистський принцип І. має велике значення для вивчення явищ у природі і особливо в суспільстві, для практичної діяльності комуністичних партій, зокрема в їхній боротьбі проти *ревізіонізму* і *догматизму*.

ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ — наука про найбільш загальні закони і рушійні сили суспільного розвитку, складова частина марксистсько-ленінської філософії. На відміну від конкретних суспільних наук, І. м. вивчає весь істор. процес, суспільство в цілому, всю сукупність суспільних відносин, взятих у взаємозв'язку і взаємодії. І. м. є науковим методом вивчення всіх суспільних явищ. Основоположники І. м.— К. Маркс і Ф. Енгельс. Послідовно поширивши положення *діалектичного матеріалізму* на розуміння суспільного життя, вони створили матеріалістичне розуміння історії. В І. м. узагальнено досвід класової боротьби пролетаріату, розкрито закономірність його перемоги над капіталізмом. І. м. розвинув далі В. І. Ленін. У сучас. умовах І. м. творчо збагачують КПРС і марксистсько-ленінські партії інших країн. Вихідним в І. м. є положення про визначальну роль суспільного буття щодо суспільної свідомості. І. м. довів, що історія людства являє собою історію виникнення, розвитку *суспільно-економічних формацій*, їхньої закономірної зміни одна одною. Перехід від однієї формації до іншої, вищої, здійснюється стрибкоподібно, в класовий період історії такий перехід відбувається у формі *революції соціальної*. І. м. розкрив співвідношення між об'єктивними законами суспільного роз-

витку і свідомою діяльністю людей. Люди самі творять свою історію, але творять її відповідно до вимог матеріального життя суспільства, до законів його розвитку. При пануванні приватної власності на засоби виробн. ці закони діють як стихійна сила. Встановлення суспільної власності на засоби виробн. дає змогу людям глибоко пізнати й поставити під свій контроль діяння суспільних законів, свідомо й планомірно розвивати все суспільство. Положення І. м. про те, що об'єктивні закони суспільного розвитку виявляються в діянні людей, становлять теоретичну основу правильного пояснення ролі ідей, суспільної свідомості в історії. Суспільна свідомість має класовий характер. Передові ідеї активно сприяють суспільному прогресові, а реакційні погляди і уявлення гальмують його. І. м. викрив неспроможність ідеалістичної теорії «героя» і «юрби», обгрунтував положення про вирішальну роль нар. мас в історії. Разом з тим І. м. не заперечує і ролі особи в житті суспільства. Матеріалістичне розуміння історії відкрило в *класовій боротьбі* закон розвитку антагоністичних формацій. Марксистське розуміння класової боротьби поширює її визнання в бурж. суспільстві до визнання істор. необхідності *соціалістичної революції* і *диктатури пролетаріату*. І. м. перетворив соціалізм з утопії на науку, довів, що комунізм є неминучим результатом суспільного розвитку, обгрунтував всесвітньо-істор. роль пролетаріату як могильника капіталізму і творця нового, комуністичного суспільства. На сучас. етапі конкретизовано й розвинуто такі актуальні питання І. м., як різноманітність форм переходу до соціалізму, соціальні умови й наслідки *науково-технічної революції*, зростання ролі суб'єктивного фактора (нар. мас і комуністичних партій) у сучас. епоху, закономірності розвитку соціалістичного суспільства і світової системи соціалізму, співвідношення боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, питання мирного співіснування д-в з різним суспільним ладом. І. м. органічно пов'язаний з практикою визвольної боротьби робітничого класу, соціалістичного і комуністичного будівництва. Завдяки своєму творчому характерові І. м. є керівництвом до дії для марксистсько-ленінських партій, для трудящих усього світу.

ІТАЛІЙСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (ІКП) — заснована 21.I 1921 лівими групами Італійської соціалістичної партії. Осн. ядром ІКП стала турінська група соціалістів «Ордіне нуово» на чолі з А. Грамші і П. Тольятті. До 1943 мала назву — Комуністична партія Італії. З 1921 входила до Комінтерну. В 1926—43 перебувала в підпіллі. В роки 2-ї світової війни 1939—45 ІКП — провідна сила антифашистського Руху Опору. Відіграла велику роль у поваленні фашистського режиму Муссоліні і в демократизації країни в післявоєнний час. Перебуваючи в складі уряду (1944—47), комуністи разом з лівими соціалістами добилися прийняття парламентом республіканської конституції і ряду демократичних декретів. VIII з'їзд ІКП (1956) ухвалив програму «Італійський шлях до соціалізму», в якій визначено завдання в боротьбі проти монополій, за проведення глибоких соціальних реформ і соціалістичних перетворень. Програма конкретизована на наступних з'їздах. В липні 1972 до ІКП влилася більша частина Італійської соціалістичної партії пролетарської єдності (існувала з 1964 до 1972). В березні 1975 відбувся XIV з'їзд ІКП. В його документах підкреслено необхідність дальшого згуртування всіх демократичних сил. З'їзд виступив за зміцнення розрядки і миру в Європі. Було затверджено зміни в статуті партії, спрямовані на дальший розвиток її організаційної структури. На муніципальних і обласних виборах (червень 1975) за ІКП проголосувало 11 млн. 263 тис. виборців. На парламент. виборах у червні 1976 ІКП досягла значного успіху. До палати депутатів (має 630 місць) обрано 229 комуністів (на попередніх виборах — 179). ІКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ІКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 1700 тис. чол. (1976). Генеральний секретар ІКП— Е. Берлінгуер, голова — Л. Лонго. Друковані органи партії: центральний — газета «Уніта» («Єдність»), політ. і теоретичний — журнал «Рінашіта» («Відродження»).

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ — заснована 1832. Виражає інтереси середньої і дрібної буржуазії та інтелігенції. Членами партії в 19 ст. були Дж. Гарібальді і Дж. Мадзіні. Після захоплення влади в Італії фашистами (1922) більшість республіканців емігрувала. Після 2-ї світової війни І. р. п. відновила свою діяльність. Не раз входила до коаліційних урядів. Виступає за антифашистську внутрішню політику. В галузі зовнішньої політики підтримує курс на тісний зв'язок Італії з країнами НАТО. Налічує бл. 60 тис. членів (1975). Голова партії — У. Ла Мальфа. Друкований орган — газета «Воче републікана» («Республіканський голос»).

ІТАЛІЙСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ — заснована 1892. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Друга після Італ. компартії масова ліва партія в Італії. Має вплив у масових демократичних орг-ціях, в профспілках і кооперативному русі. В 1956 І. с. п. відмовилася від єдності дій з комуністами і стала на шлях співробітництва з *Християнсько-демократичною партією*. На з'їзді І. с. п. 1972 намітилася лінія на відмову співробітничати з правими силами. Тепер І. с. п. виступає з лівих позицій, спрямованих проти монополій, за демократичне оновлення країни, за політику соціальних реформ. Налічує бл. 640 тис. членів (1975). Голова — П. Ненні. Друкований орган — газета «Аванті!» («Вперед!»).

ІТАЛІЯ, Італійська Республіка — держава на півдні Європи. Пл. 301,2 тис. *км²*. Нас. 56,06 млн. чол. (1976), 98% — італійці. Столиця — м. Рим (3,6 млн. ж., 1974). І.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент, який обирається парламентом на 7 років. Законодавча влада належить парламентові у складі палати депутатів та сенату. Виконавчу владу здійснює призначуваний президентом уряд — рада міністрів. Основні політичні партії: *Християнсько-демократична партія*. Засн. 1943. *Італійська комуністична партія*. Засн. 1921. *Італійська соціалістична партія*. Засн. 1892. Італійська соціал-демократична партія. Засн. 1947. Італійська республіканська партія — виражає інтереси серед. і дрібної буржуазії та інтелігенції. Засн. 1832. Італійська ліберальна партія — одна з найстаріших бурж. партій. Засн. 1848. Італійський соціальний рух — національні праві сили — неофашистська партія. Оформилась 1973. Профспілки: Загальна італійська конфедерація праці. Засн. 1944. Входить до *Всесвітньої федерації профспілок*. Італійська конфедерація профспілок трудящих. Засн. 1950. Входить до *Міжнародної конфедерації вільних профспілок*.

У 1922 в І. встановлено фашистську диктатуру. В роки 2-ї світової війни виступала на боці фашистської Німеччини. В липні 1943, в обстановці, створеній перемогами Рад. Армії, а також внаслідок антифашистської боротьби італ. народу на чолі з Італійською комуністичною партією, фашистський режим було повалено. В 1946 І. проголошено республікою. В країні залишилися військ. бази США. В 1949 І. приєдналася до *НАТО*, 1955 — до Західноєвропейського союзу, 1957 — до «Спільного ринку», 1973 — до Європейської ради. У 70-х роках в І. особливо посилився робітничий і демократичний рух, очолюваний Італійською комуністичною партією. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1924 (1941—44 перервані). З 1955 І.— член ООН. І. розвиває контакти з СРСР та іншими соціалістичними країнами, виступає за врегулювання спірних питань мирним шляхом на принципах мирного співіснування. У жовтні 1972, лютому і липні 1974 та листопаді 1975 між СРСР і І. підписано ряд важливих документів, зокрема, договір про розвиток екон., пром. і технічного співробітництва, спільну радянсько-італійську декларацію та інші. Італія —індустріально-аграрна країна, де панує монополістичний капітал. Кризисні явища в економіці, які часто повторюються, ведуть до хронічного масового безробіття (на початок 1976 — 1251 тис. безробітних), підвищення вартості життя. Осн. галузі пром-сті: металургійна (11,7 млн. *т* чавуну, 23,8 млн. *т* сталі, 1974), нафтопереробна (потужність нафтопереробних з-дів — бл. 184 млн. *т* на рік), автомобільна (1,8 млн. автомашин, 1974), суднобудівна, текстильна та ін. У с. г.

важливу роль відіграє рослинництво, зокрема вирощування пшениці (9—10 млн. *т* на рік), кукурудзи (3—5 млн. *т*), винограду (10—12 млн. *т*), цитрусових, олив. Поголів'я (млн.): вел. рог. худоби — 8,2, овець — 7,8, свиней — 8,5. Залізниць — 21,3 тис. *км*, автомобільних шляхів — бл. 286 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 8,8 млн. брутто *рег. т* (1974). Морські порти: Генуя, Неаполь, Венеція та ін. Грошова одиниця — ліра; 1000 лір = = 0,95 крб. (1976).

ІУДАЇЗМ — релігія віруючих євреїв. Склався на основі первісних уявлень наприкінці 2-го — на поч. 1-го тис. до н. е. Віровчення І. викладено в Старому завіті і Талмуді. Характерним для І. є визнання єдиним богом Ягве, який був богом племені Іуди (звідси й назва), і віра в Месію (спасителя), догмат про богообраність євреїв, величезна кількість ритуальних приписів. Використовується імущою верхівкою для експлуатації бідноти. На І. спирається *сіонізм* — одна з найреакційніших форм бурж. націоналізму. В Ізраїлі І. є держ. релігією. В СРСР дещо побутує серед віруючих євреїв як релігійний пережиток.

ЙЕМЕН, Й є м е н с ь к а А р а б с ь к а Р е с п у б л і к а — держава в Азії, на південному заході Аравійського півострова, біля берегів Червоного моря. Пл. близько 195 тис. *км*². Нас. 6,5 млн. чол. (1975), гол. чином араби. Столиця — м. Сана (134,6 тис. ж., 1975). Й.— республіка. Після військ. держ. перевороту 1974 верховна влада належить раді командування. Глава д-ви — голова ради командування. З 1872 Й. перебував під владою Туреччини (з 1911 мав автономію). В 1918 став незалежним королівством. У 1928—29 Й. відстояв свою незалежність у війні з Великобританією. СРСР підтримав визвольну боротьбу йеменського народу, визнавши незалежність Й. укладенням 1928 договору про дружбу й торгівлю. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1929. Під час 2-ї світової війни Й. зберігав нейтралітет. У 1945 вступив у *Лігу арабських держав*. З 1947 Й.— член ООН. У 1962 в Й. відбулася революція, внаслідок якої ліквідовано монархію. У 1974 в обстановці загострення боротьби між реакційними й нац.-демократичними елементами відбувся військ. держ. переворот. На міжнар. арені уряд Й. виявляє заінтересованість у співробітництві з усіма країнами. У березні 1964 було підписано договір про дружбу та угоду про співробітництво між СРСР і Й.; у грудні 1967—угоду про розвиток економічного співробітництва.

Й.— економічно слаборозвинута аграрна країна, де панують докапіталістичні виробничі відносини. Обробляється понад 2 млн. *га*. Гол. експортна культура — кава (збір 1974 — 4 тис. *т*). Середньорічний збір зернових — бл. 1 млн. *т*, бавовни-сирцю — 10—15 тис. *т*. Важливе значення має пасовищне скотарство (вівці, кози, верблюди, коні араб. породи). В гірських районах розвинуті садівництво й овочівництво. Фабрично-заводська пром-сть у зародковому стані (кілька текст. і харч. підприємств). Поширені кустарно-ремісничі майстерні (зокрема по виробн. килимів). На узбережжі Червоного м.— рибальство, добування перлів. Гол. морський порт —

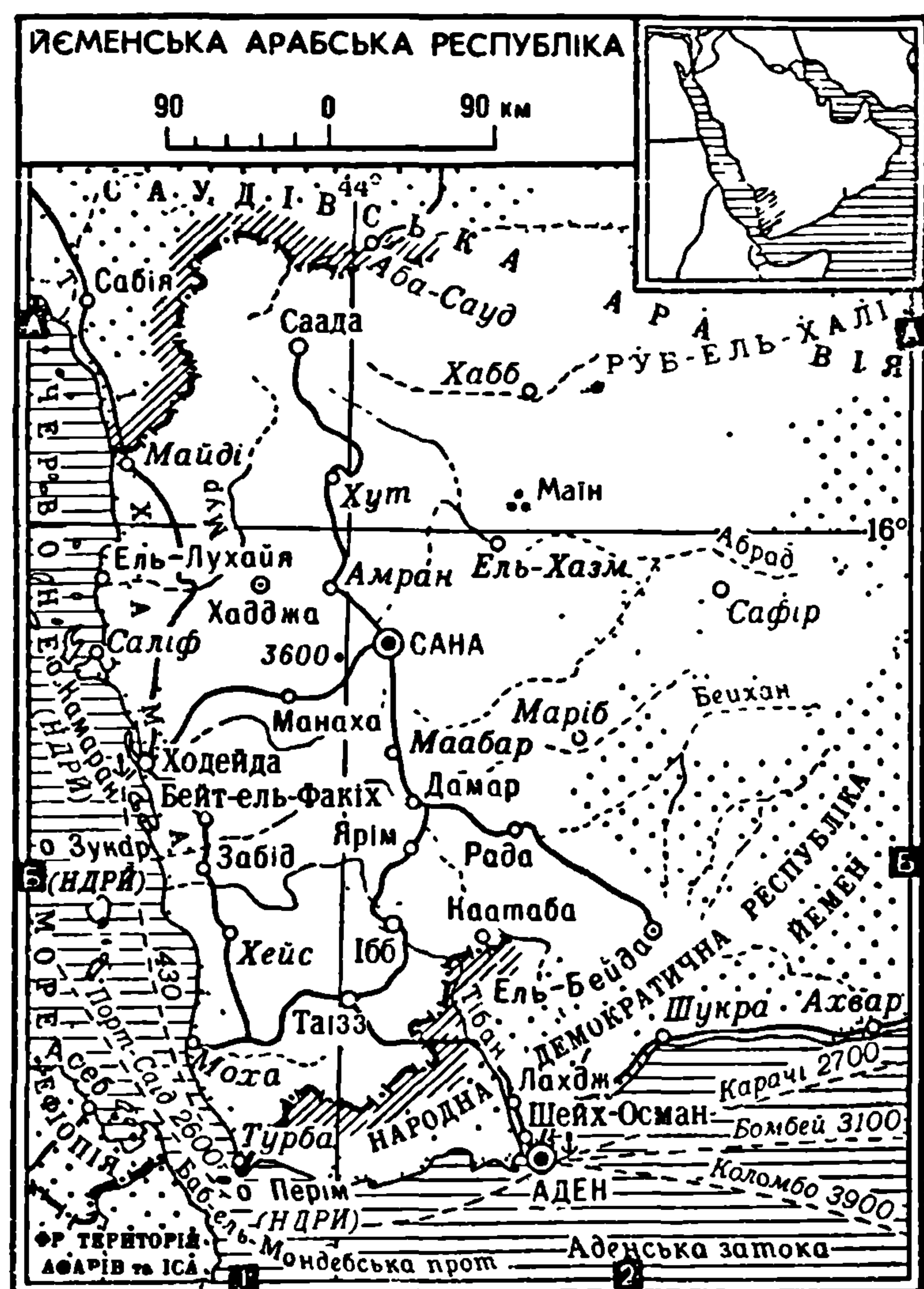

Ахмеді (поблизу м. Ходейди), збудований за допомогою СРСР. Автошляхів з твердим покриттям 770 *км*. Грошова одиниця — ріал; 100 ріалів = 15,30 крб. (1976).

ЙОРДАНІЯ, Й о р д а н с ь к е Х а ш і м і т с ь к е К о р о л і в с т в о — держава на Близькому Сході. Пл. 97,7 тис. *км*²; з червня 1967 Ізраїль окупує 5,9 тис. *км*² території Й. на Зх. від р. Йордан. Нас. 2,6 млн. чол. (1974), у т. ч. бл. 0,8 млн. чол.— на території, окупованій Ізраїлем. Понад 80% населення — араби. Столиця — м. Амман (бл. 640 тис. ж., 1974). Й.— конституційна монархія. Глава д-ви — король. Законодавча влада належала двопалатному парламентові (король має право вето), виконавча — урядові. У 1974 король розпустив палату депутатів і припинив дію конституції. Всі політичні партії з 1957 поза законом. Єдина легальна політ. орг-ція — А р а б с ь к и й н а ц і о н а л ь н и й с о ю з. Засн. 1972. *Йорданська комуністична партія* засн. 1943. Діє напівлегально.

З 16 ст. до 1918 Й. входила до складу Османської імперії. В 1920 в складі Палестини її було передано під

мандат Великобританії. З 1946 Й.— незалежна (до 1950 мала назву Трансйорданія). З 1955 Й.— член ООН. У 1963 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Між обома країнами укладено угоди про культурне і наукове (жовтень 1967) та екон., технічне і торговельне (січень 1969, червень 1976) співробітництво. Входить до Ліги арабських країн. Й.— економічно відстала аграрна країна. Гол. галузь г-ва — землеробство. Збір осн. с.-г. культур (не враховано території, загарбані Ізраїлем; тис. *т*, 1973): пшениці — 50,4, ячменю — 5,9, помідорів — 83,1. Кочове й напівкочове скотарство. Поголів'я (тис., 1973): овець — 850, кіз — 502, вел. рог. худоби — 46,3. Невеликі харч., тютюнові, миловарні, текст. та інші підприємства. Нафтопереробний з-д. Добування фосфоритів, солі, мармуру. Залізниць — 362 *км*. Асфальтованих шляхів — 1,2 тис. *км*. Морський порт — Акаба. Грошова одиниця — йорданський динар.

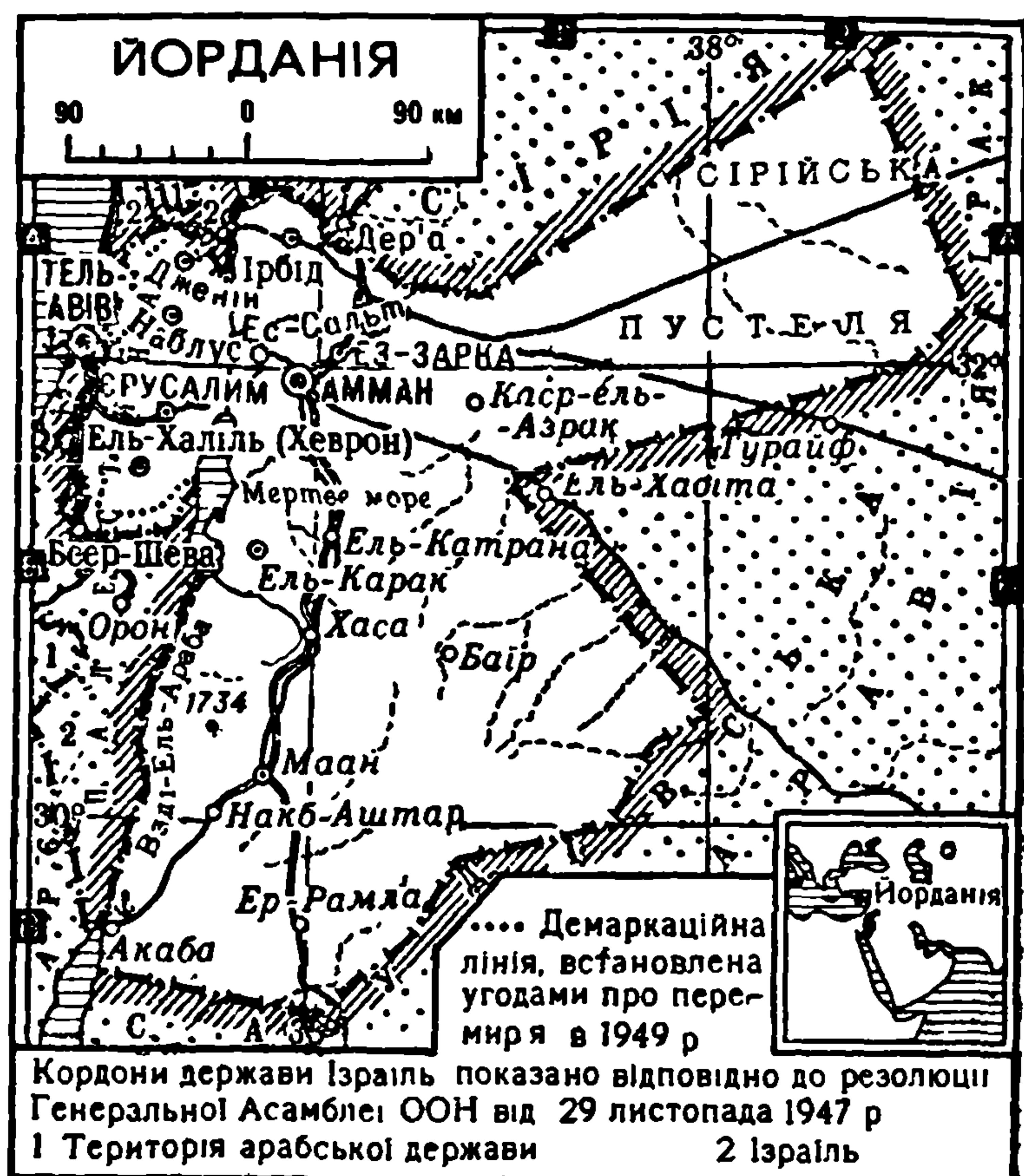

Кордони держави Ізраїль показано відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1947 р
1 Територія арабської держави 2 Ізраїль

ЙОРДА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ЙКП) — заснована нелегально 25.XI 1943 (до вересня 1951 називалася Лігою національного визволення). В 1954 була прийнята програма ЙКП, в якій визначено гол. завдання партії — боротьба за ліквідацію панування імперіалістичних монополій у країні, встановлення нац.-демократичного ладу. В 1954—56 ЙКП діяла легально. В 1957 заборонена, зазнала репресій і переслідувань. З 1967 діє напівлегально. В рядах партії спільно борються представники двох народів — йорданського і палестинського. В окупованих Ізраїлем районах ЙКП нелегально випускає газету «Аль-Ватан» («Батьківщина»). В липні 1967 пленум ЦК ЙКП прийняв тимчасову програму партії. В ній визначено гол. напрям боротьби за ліквідацію наслідків ізраїльської агресії, проти імперіалістичного засилля, за демократичні права. ЙКП вимагає врегулювання *Близькосхідної кризи* на основі рішень ООН від 1967 і 1973; виступає за організацію Національного фронту Йорданії. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ЙКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК ЙКП — Ф. Нассар. Друковані органи партії: газета «Аль-Джамахір» («Маси») і теоретичний журнал «Аль-Хакика» («Правда») — нелегальні.

К

КАБІНЕ́Т МІНІ́СТРІВ (франц. cabinet — уряд, члени уряду) — офіційна назва уряду в ряді зарубіжних країн (США, Японії, Великобританії, Індії тощо). У Великобританії, Індії до К. м. входять не всі члени уряду, а лише *прем'єр-міністр* і особи, які очолюють найважливіші міністерства.

КАБОТА́Ж (франц. cabotage) — судноплавство між портами, що належать одній державі і розташовані або на одному морі (малий К.), або на різних морях (великий К.); флот прибережного плавання.

КАГУЛЯ́РИ (франц. cagoulards, від cagoule — каптур з прорізами для очей) — члени французької фашистської організації 30-х рр. 20 ст.— «Таємного комітету революційної дії». К. користувалися підтримкою деяких кіл франц. буржуазії та реак-

ційної вояччини. К. влаштовували провокації, здійснювали терористичні акти проти демократичних діячів. Уряд Народного фронту (1936—38) почав переслідувати К. До 1940 їхня орг-ція фактично розпалася. Після окупації тер. Франції військами фашистської Німеччини (1940) більша частина К. стала активними *колабораціоністами.*

КАДРИ (франц. cadres) — 1) Основний (штатний) склад підготовлених, кваліфікованих працівників підприємств, установ, партійних, профспілкових і громадських організацій будь-якої галузі діяльності. В широкому розумінні — взагалі всі постійні працівники. 2) В збройних силах д-ви — командний і рядовий склад, що перебуває на дійсній службі.

«КАЗАРМЕНИЙ КОМУНІЗМ» — поняття, яким К. Маркс і Ф. Енгельс визначали вкрай вульгарні, примітивні уявлення про комунізм як лад, для якого характерні аскетизм у задоволенні людських потреб, деспотизм вузького кола керівників, бюрократизація системи суспільних зв'язків, заперечення людської особистості. Марксизм-ленінізм пов'язує появу подібних тенденцій з певними соціально-політ. явищами, насамперед з відсталістю, нерозвинутістю і дрібнобуржуазністю суспільного середовища, яке склалося протягом вікової експлуатації і гноблення й може зберігатися певний час після перемоги соціалістичної революції. Вплив цього середовища на психологію політ. лідерів та ідеологію політ. орг-цій створює реальну можливість для виникнення різних проявів «К. к.». Подібні дрібнобурж. уявлення і грубі перекручення принципів наукового комунізму в своєрідній гротескній формі знайшли свій вияв у теорії і практиці *маоїзму.* Політика маоїстського керівництва Китаю спрямована на посилення військ.-бюрократичної диктатури і утиск демократії, утвердження в країні культу насильства й жорстокості, забезпечення сліпої покори населення правлячій верхівці. Пекінські лідери застосовують адм.-примусові методи праці, грубо ігнорують матеріальні і культурні потреби трудящих, поглиблюють ідеологічну обробку населення в дусі ідей маоїзму і великодержавного шовінізму, насаджують псевдокомуністичні казармені порядки, спрямовані на консервацію бідності і відсталості населення. Концепція «К. к.» прямо суперечить об'єктивним тенденціям розвитку соціалістичного суспільства й категорично відкидається теорією наукового комунізму. Марксистсько-ленінські партії ведуть рішучу боротьбу проти будь-яких проявів «К. к.» як у теорії, так і в практиці соціалістичного будівництва.

КАЗАХСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Казахстан) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 26.VIII 1920 (поч. назва — Киргизька АРСР). Перетворена на союзну республіку — Казахську РСР — 5.XII 1936. Пл. 2717,3 тис. *км²*. Нас. 14 406 тис. чол. (1976); казахи — 32,4% (1970). Столиця — м. Алма-Ата (859 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Караганда, Усть-Каменогорськ, Чимкент, Семипалатинськ, Цілиноград, Джамбул, Теміртау. Каз. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну державу — Союз РСР. Діючу Конституцію Казахської РСР затверджено 26.III 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Каз. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Каз. РСР — Раду Міністрів Каз. РСР. Верховну Раду Каз. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 490 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Каз. РСР — С. Б. Ніязбеков. Голова Ради Міністрів Каз. РСР — Б. А. Ашимов. *Комуністичну партію Казахстану* створено 1921; на 1.I 1976 вона налічувала 657 тис. членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Казахстану — член Політбюро ЦК КПРС Д. А. Кунаєв. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Казахстану на 1.I 1975 налічувала 1 601 318 членів. У профспілкових орг-ціях Каз. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 5443 тис. чол.

Радянський Казахстан — республіка з розвинутою соціалістичною економікою. Нар. г-во Каз. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Каз. РСР за 1965—74 зріс у 2 рази. Доходи населення за рахунок суспільних фондів спожи-

КАЗАХСЬКА РСР

вання підвищилися за 1971—75 на 40,8%. Щорічно в республіці вводиться в дію понад 6 млн. $м^2$ житлової площі. Роздрібний товарооборот за 1971—74 зріс на 31%.

В 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 208 раз проти 1913. Провідні галузі: кольорова (свинець, цинк, нікель, мідь, сурма) і чорна металургія [видобуток заліз. руди — 21,4 млн. *т*, виплавка сталі — 4,9 млн. *т* (1975)], вугільна (92,2 млн. *т*), нафтова (23,9 млн. *т*), машинобудівна, хімічна (5,8 млн. *т* мінеральних добрив), цементна (6,8 млн. *т*) та ін. Розвинута вовняна, бавовняна, шкіряно-взуттєва, швейна, м'ясна, цукрова, рибна, борошномельна пром-сть. Виробництво електроенергії 1975 — 52,5 млрд. *квт · год*. Казахстан — район великого зернового г-ва й тваринництва. На кінець 1974 в колгоспах і радгоспах республіки було (у фіз. од.): тракторів — 216,5 тис., зернозбиральних комбайнів — 108,8 тис. та багато ін. техніки. Загальна посівна площа (млн. *га*) — 35,2, в т. ч. під зерновими (гол. чином яра пшениця) — 25,4, технічними (бавовник, соняшник, цукр. буряки, тютюн) — 0,4. Середньорічний збір зерна 1971—74 становив 24,1 млн. *т*. Площа зрошуваних земель — 1601 тис. *га* (1974). Поголів'я (тис. на 1.I 1976): вел. рог. худоби — 7714,4, свиней — 2619,4, овець і кіз — 34560,6; розводять також верблюдів. Виробн. (тис. *т*, 1975): вовни — 120,8, м'яса в забійній вазі — 848. Залізниць — 14,1 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 55,0 тис. *км*. Судноплавство по Каспійському й Аральському морях, оз. Балхаш, річках Сирдар'ї, Іртиші та ін. Розвивається трубопровідний транспорт (ділянки газопроводів Бухара — Урал, Середня Азія — Центр, нафтопроводи, продуктопроводи).

У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Каз. РСР обсяг промислової продукції в десятій п'ятирічці на 39—43%; забезпечити дальший розвиток чорної і кольорової металургії, маш.-буд., вугільної, нафтової, хім., харч. і легкої пром-сті; довести 1980 видобуток вугілля до 124—127 млн. *т*, виробництво мінеральних добрив — до 3,8 млн. *т*; збільшити первинну переробку нафти в 3,8 раза; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 14—17%; здійснити заходи по підвищенню сталості зернового виробн. в районах освоєння цілинних і перелогових земель; довести середньорічне виробн. зерна до 25—27 млн. *т*, м'яса (у забійній вазі) — 1,1 млн. *т*, вовни — до 107,8 тис. *т*; у Пд. Казахстані збільшити виробн. рису, бавовни, овочів, фруктів та ін. культур на зрошуваних землях; ввести в експлуатацію 410 тис. *га* зрошуваних земель, обводнити 24,8 млн. *га*.

В Каз. РСР 1975 було 30,5 тис. наукових працівників, 46 вузів (210,4 тис. студентів), 207 середніх спец. навчальних закладів (226,2 тис. учнів), 8,8 тис. бібліотек, 27 театрів. У складі АН Каз. РСР — 33 н.-д. установи. Видається 397 газет і 167 журналів та інших періодичних видань. Друковані органи ЦК КП Казахстану — журнали «Казахстан комунісі» («Комуніст Казахстану», казахською мовою), «Партийная жизнь Казахстана» (рос. мовою). Друковані органи ЦК КП Казахстану, Верховної Ради і Ради Міністрів Каз. РСР — газети «Соціалістік Казахстан» («Соціалістичний Казахстан», казахською мовою), «Казахстанская правда» (рос. мовою). В Каз. РСР видаються також міжреспубліканські газети «Комунізм тугі» («Прапор комунізму», уйгурською мовою) та «Ленін кічі» («Ленінський прапор», корейською мовою). Каз. РСР нагороджено орденом Леніна (1956), орденом Жовтневої Революції (1970), орденом Дружби народів (1972).

КАЗНАЧЕ́ЙСЬКІ БІЛЕ́ТИ — нерозмінні на золото *гроші паперові*, що їх випускають казначейства, а також короткострокові зобов'язання казначейства, що вступають в обіг. В СРСР К. б. випускає Держ. банк СРСР вартістю 1, 3 та 5 крб. для розміну банківських білетів і здійснення дрібних платежів.

КАЗУЇ́СТИКА (від лат. casus — випадок) — 1) Застосування чинних норм права до окремих юридичних випадків—казусів. 2) П е р е н о с н о — спритність у доведенні хибних або сумнівних положень, хитро сплетених у суперечці, крутійство.

КА́ЗУС БЕ́ЛЛІ (лат. casus belli — привід для війни) — формальний привід для оголошення війни.

КА́ЗУС ФЕ́ДЕРІС (лат. casus foe-

deris — випадок союзу) — визначені міжнародним договором про воєнний союз обставини, настання яких зумовлює необхідність виконання договірними державами взятих на себе зобов'язань — вступити у війну, яку веде друга сторона, або почати війну на захист союзника.

КАЛЬВІНІЗМ — протестантське віровчення, засновником якого був Ж. Кальвін. Виникло в 16 ст. у процесі *Реформації*. Основу віровчення К. становить доктрина про абсолютне напередвизначення богом ще до «створення» світу долі людей. Одні нібито приречені на вічне блаженство, інші — на вічні муки. Успіх в особистому житті й діяльності — свідчення «богообраності» людини. Цим К. виправдовував підприємницьку діяльність буржуа. К. здійснював бурж. вимогу «дешевої церкви» (спрощення культу тощо), проповідував «мирський аскетизм» (гол. принципами його були поміркованість і скнарість). Батьківщиною К. є Женева (Швейцарія), звідки він проник у Францію (гугеноти), Англію, Голландію, Німеччину, США та інші країни. Невелика кількість прихильників К. (реформати) є в СРСР, зокрема на Україні в Закарпатській області.

КАМАРИ́ЛЬЯ (ісп. camarilla, від cámara — палата, королівський двір) — 1) Група впливових придворних, придворна кліка в Іспанії за Фердінанда VII (1814—33) та інших королів. Виражала інтереси реакційного духівництва і дворянства і фактично правила країною. 2) П е р е н о с н о — група людей, які використовують інтриги проти іншої групи людей чи проти однієї особи в своїх корисливих цілях. У сучас. значенні слово «К.» вживається, коли йдеться про впливові угруповання, кліки, які заправляють у капіталістичних д-вах справами в своїх корисливих цілях.

КАМБО́ДЖА — держава в Південно-Східній Азії; з 5.I 1976 — Демократична Кампучія. Див. *Кампучія*.

КАМЕРУ́Н, О б' є д н а н а Р е с п у б л і к а К а м е р у н — держава в Західній Африці. Омивається Атлантичним океаном. Пл. 475 тис. *км*². Нас. 6,3 млн. чол. (1974), гол. чином народи дуала, фанг, банту, хауса та ін. Столиця — м. Яунде (178 тис. ж., 1970). К. — республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Найвищий законодавчий

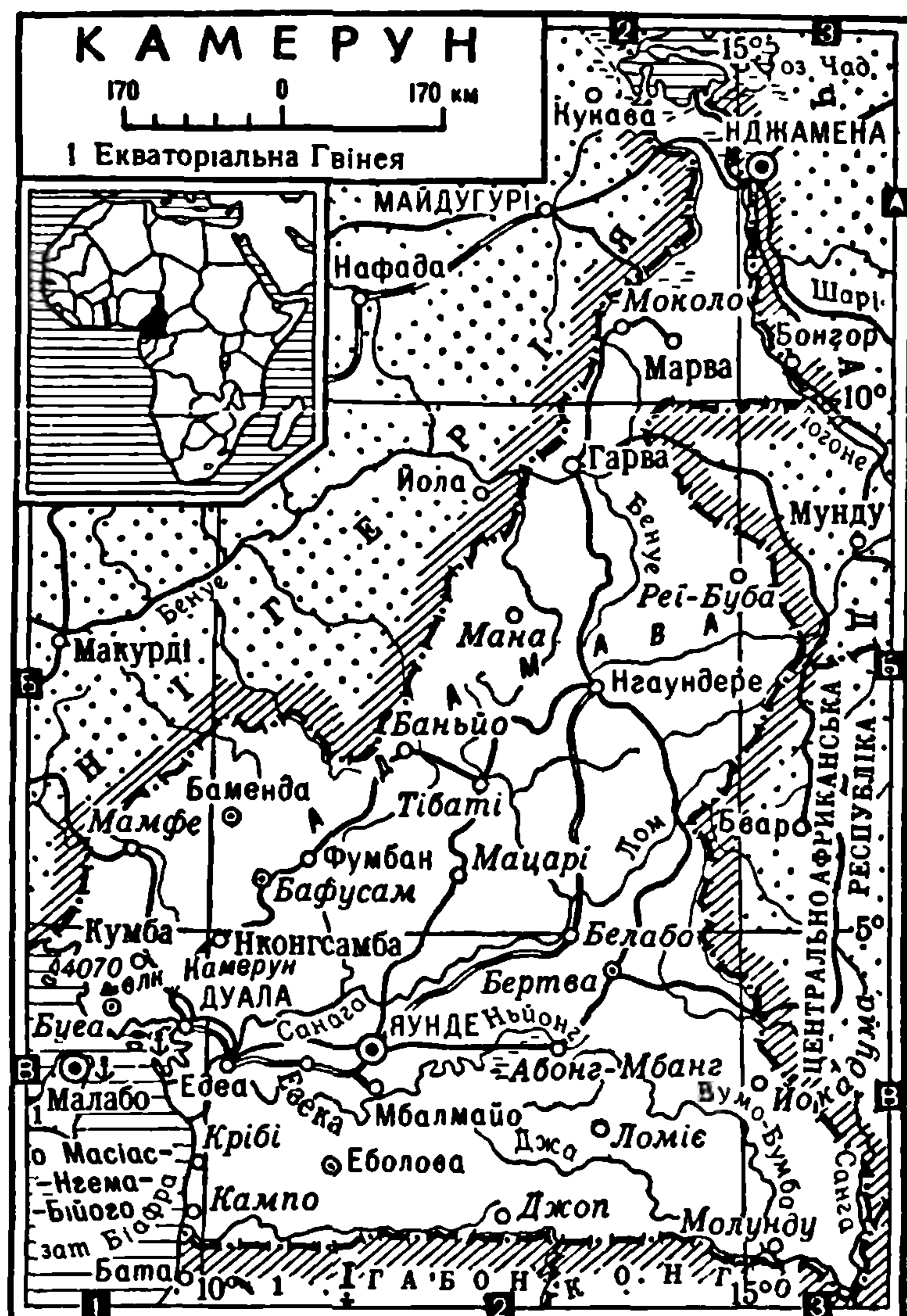

орган — національні збори. Правляча політ. партія — *Камерунський національний союз*. Засн. 1966.

Територія К. перебувала під владою колонізаторів з 17 ст. В 1922 К. за мандатами Ліги націй був поділений між Францією і Англією. В результаті нац.-визвольної боротьби 1.I 1960 на території колишнього Французького Камеруну проголошено незалежну Республіку Камерун. З 1960 К.— член ООН. Після плебісциту 1961 в Британському К. його пн. частина відійшла до Нігерії, а пд.— до Республіки Камерун. 1.X 1961 створено Федеративну Республіку Камерун; 20.V 1972 — Об'єднану Республіку Камерун. У 1964 встановлено дипломатичні відносини між К. і СРСР. К.— член *Організації африканської єдності*.

К. має слаборозвинуту економіку, яку контролює іноземний (гол. чином французький) капітал. Осн. галузь г-ва — вирощування та первинна обробка с.-г. культур. Виробництво осн. с.-г. культур (тис. *т*, 1973/74): бобів какао — 109,9, кави — 83,6, каучуку — 15,2, бананів — 840 (1972/73). Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 2,4, овець і кіз — 3,5, свиней — 0,5. Пром-сть представлена переважно підприємствами по переробці с.-г. сировини та деревини. Є також під-

приємства по виробництву і обробці алюмінію та цементні й склоробні з-ди. Видобування олова, золота, вапняку. Залізниць — 1173 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 1,2 тис. *км*. Морський порт — Дуала. Грошова одиниця — африканський франк.

КАМЕРУ́НСЬКИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ СОЮ́З — заснований 1966. Правляча і єдина партія в країні. Об'єднує представників різних соціальних верств. Виражає в основному інтереси нац. буржуазії. Виступає за нац. єдність, досягнення екон. незалежності. Заохочує діяльність іноземного капіталу і приватне підприємництво. В галузі зовнішньої політики виступає з позицій неприєднання і співробітництва з усіма країнами. Голова нац. політбюро К. н. с.— А. Ахіджо. Друкований орган — газета «Юніте» («Єдність»).

КАМПА́НІЯ (франц. campagne — похід) — 1) Система заходів для виконання певних суспільно-політичних завдань (наприклад, виборча К.). 2) У військ.-морському флоті в мирний час — перебування корабля у плаванні з метою бойової підготовки. 3) Етап, період війни, в якій здійснено ряд послідовних операцій.

КАМПУ́ЧІЯ, Демократична Кампучія (до 5.I 1976 — Камбоджа) — держава на південному сході Азії, на півострові Індокитай. Пл. 181 тис. *км*². Нас. 7,9 млн. чол. (1974), понад 85% — кхмери, живуть також в'єтнамці, китайці, лао, таї та ін. Столиця — м. Пномпень (бл. 2 млн. ж., 1974).

К.— республіка. Найвищий законодавчий орган — рада народних представників. Вона обирає виконавчий орган — уряд, а також державну президію.

В 17—18 ст. територія Камбоджі потрапила в залежність від сіамської та в'єтнамської д-в. У 19 ст. стала франц. колонією. Під час 2-ї світової війни її окупувала Японія. В країні розгорнувся антияпон. визвольний рух. У 1953 стала незалежною д-вою. З 1955 — член ООН. В 1956 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1957 Камбоджа прийняла закон про вічний нейтралітет. У березні 1970 в країні відбувся реакційний військ. переворот. Патріотичні сили Камбоджі у відповідь на це створили Національний єдиний фронт Камбоджі і нац.-визвольну армію. На територію Камбоджі вторглися війська США, але під тиском громадської думки в США та інших країнах амер. уряд змушений був вивести свої війська. Проте США продовжували подавати всіляку допомогу реакціонерам. 17.IV 1975 внаслідок перемоги патріотичних сил відновлено владу законного уряду Камбоджі, який розпочав демократичні перетворення в країні. В січні 1976 прийнято нову конституцію — Демократичної Кампучії. В ній вказано, що К. є д-вою робітників, селян і всіх трудящих країни. В зовнішній політиці К. дотримується нейтралітету, незалежності, виступає за мирне співіснування з усіма країнами, за розвиток солідарності і дружби з усіма революційними рухами світу.

К.— економічно відстала країна. Гол. с.-г. культура — рис (бл. 2,5 млн. *т* на рік). З технічних культур найбільше значення мають каучук, тютюн, бавовник. Розводять вел. рог. худобу, свиней. Середньорічний вилов риби — бл. 150 тис. *т*. Пром-сть представлена в основному підприємствами первинної обробки с.-г. сировини (рису, каучуку та ін.), дрібними ремонтними підприємствами. Залізниць (з вузькоколійними) — 650 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — бл. 5 тис. *км*. Морські порти: Пномпень, Сіануквіль. Грошова одиниця — рієль.

КАНА́ДА — держава на півночі Північної Америки. Пл. 9976 тис. *км*². Нас. 22,7 млн. чол. (1975), у т. ч.

англо-канадців — 40%, франко-канадців — 25%, німців — 4%. Приблизно 700 тис. українців. Корінних жителів — ескімосів та індіанців — менше 1%. Офіційні мови — англійська і французька. Столиця — м. Оттава (700 тис. ж., 1975). К.— конституційна монархія. Входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — королева Великобританії, яку представляє призначений нею генерал-губернатор. Законодавча влада в К. належить двопалатному парламентові, який складається з сенату (сенатори призначаються англ. генерал-губернатором) та палати громад (депутати обираються населенням на 5 років). Виконавчу владу здійснює уряд. Основні політичні партії: *Ліберальна партія*. Засн. 1873. П р о г р е с и в н о - к о н с е р в а т и в н а п а р т і я — виражає інтереси монополістичної буржуазії і заможних фермерів. Засн. 1854. Н о в а д е м о к р а т и ч н а п а р т і я. Засн. 1961 і входить до Соціалістичного Інтернаціоналу. П а р т і я с о ц і а л ь н о г о к р е д и т у — виражає інтереси великої буржуазії. Засн. 1935. *Комуністична партія Канади*. Засн. 1921.

У 17 ст. значна частина К. стала колонією Франції. Після Семилітньої війни 1756—63 увійшла до складу Британської імперії. В 1867 одержала права британського домініону. В 1939 вступила у 2-у світову війну на боці Великобританії. У 1942 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. З 1945 К.— член ООН. К.— член НАТО. З середини 60-х років до влади в К. прийшла Ліберальна партія, яка під впливом виступів громадськості зайняла конструктивнішу позицію в міжнар. справах, що забезпечує розвиток відносин К. з усіма країнами світу, у т. ч. з соціалістичними. У січні, лютому, травні і жовтні 1971, вересні 1972, грудні 1973, липні 1976 підписано ряд угод про розвиток співробітництва в різних галузях г-ва, культури і науки між СРСР і К..

К.— індустріально-аграрна капіталістична країна. На К. припадає

3,1% (1974) пром. продукції капіталістичного світу (7-е місце). В осн. галузях економіки велику роль відіграють монополії США та Великобританії. В країні високий процент безробіття (на початок 1976 — 734 тис. чол.). Видобуток (млн. *т*, 1974): нафти — 99, вугілля — 23, заліз. руди — 47, азбесту — 1,7 (1-е місце в капіталістичному світі). Велике значення має видобуток уранових, нікелевих, мідних руд. Виплавка (млн. *т*, 1974): чавуну і феросплавів — 9,3, сталі — 13,6. Вироблення електроенергії 1974 — 280 млрд. *квт · год*. Розвинуті машинобудування, хім., нафтохім., целюлозно-паперова, борошномельна, консервна пром-сть. К.— один з найбільших у світі виробників і експортерів пшениці (збір 14,2 млн. *т*, 1974). Вирощують також ячмінь, овес, кормові трави, картоплю, льон, тютюн. Понад 50% прибутків с. г. дає тваринництво. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 12,7, свиней — 7,3, овець — 0,6. Розвинуте рибальство. К. посідає одне з провідних місць з заготівлі деревини, хутрового звіра. Залізниць — 71 тис. *км*, автомобільних шляхів з твердим покриттям — 673 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 2,4 млн. *рег. т* (1974). Морські порти: Галіфакс, Ванкувер, Монреаль, Тандер-Бей, Сент-Джонс, Торонто, Гамільтон. Розвинутий трубопровідний транспорт. Грошова одиниця — канадський дол. 100 канадських доларів = 76,20 крб. (1976).

КАНДИДА́Т У ЧЛЕ́НИ КПРС — особа, яка проходить іспитовий строк (кандидатський стаж), встановлений Статутом КПРС для того, щоб дати можливість вступаючому глибше ознайомитися з Програмою і Статутом партії, підготуватися до вступу в *члени КПРС*. За цей час парт. організація має перевірити політичні, ділові та особисті якості К. у ч. КПРС. За Статутом КПРС, кандидатський стаж встановлюється строком на один рік.

КАНО́Н (грец. κανών) — 1) Твердо встановлене правило, норма. 2) Художній твір, що править за нормативний зразок; наспівна форма в мистецтві будь-якого періоду, яка зумовлює певну композицію, систему пропорцій тощо. 3) Правило, догмат, піднесений церквою до рівня закону. Звідси канонічне право — сукупність канонів (правил, законів).

КАНТО́Н (франц. canton — округ) — 1) Федеральна територіальна одиниця Швейцарії. 2) Адміністративно-територіальна одиниця в Люксембурзі, Бельгії, Франції. 3) Виборчий округ у Франції.

КА́НЦЛЕР (лат. cancellarius — воротар) — у ряді буржуазних країн назва деяких вищих державних посад. Напр., у Великобританії лорд-канцлер — голова палати лордів і міністр юстиції; в Австрії і ФРН федеральний К.— голова уряду. В дореволюційній Росії державний К.— найвищий цивільний чин.

КАПІТА́Л (від лат. capitalis — головний) — економічна категорія, що виражає суспільні відносини капіталістичного способу виробництва; вартість, яка внаслідок експлуатації робочої сили найманих робітників дає *додаткову вартість*. К. виникає на тій стадії розвитку товарного виробн., коли засоби й умови виробн. зосереджуються в *приватній власності* буржуазії, а позбавлені будь-яких засобів виробн. робітники, щоб існувати, змушені продавати свою робочу силу як товар і збагачувати своєю працею капіталістів. Засоби виробн. стають капіталом, тобто засобом експлуатації найманих робітників. К. Маркс уперше в екон. науці поділив К. на постійний і змінний, розкривши тим самим дійсне джерело додаткової вартості, виробн. якої, за визначенням К. Маркса, є абсолютним законом капіталізму. Вчення К. Маркса про К. і додаткову вартість розкрило суть капіталістичної експлуатації, завдало рішучого удару твердженням бурж. економістів про надісторичність категорії К., про гармонію класових інтересів за капіталізму, стало могутньою ідейною зброєю робітничого класу в боротьбі за визволення від капіталістичного ярма. В результаті соціалістичної революції засоби виробн. стають суспільною власністю трудящих, і К. як економічна категорія перестає існувати.

КАПІТАЛІЗА́ЦІЯ — 1) Перетворення *додаткової вартості* на капітал, тобто використання її на розширення капіталістичного виробництва. 2) Процес утворення *фіктивного капіталу* в капіталістичних країнах у вигляді акцій, облігацій, заставних листів іпотечних банків. 3) Перет-

ворення майна на грошовий капітал.

КАПІТАЛІЗМ — суспільний лад, що приходить на зміну феодалізмові; остання класово-антагоністична суспільно-економічна формація, заснована на приватно-капіталістичній власності на засоби виробництва та на експлуатації найманої праці *капіталом*. Передує *соціалізмові* — першій фазі *комунізму*. Осн. ознаки К.: панування товарно-грошових відносин і приватної власності на засоби виробн., наявність розвинутого суспільного *поділу праці*, зростання усуспільнення виробн., перетворення робочої сили на *товар*, експлуатація найманих робітників капіталістами. За К. суспільство поділяється на два осн. класи — клас капіталістів і клас пролетарів. Поряд з цими класами існують класи поміщиків і селян. Осн. екон. законом і гол. стимулом розвитку капіталістичного виробн. є виробництво і привласнення *додаткової вартості*, джерелом якої є неоплачувана праця найманих робітників. З розвитком великої машинної індустрії К. створив відповідний йому технічний базис. Приватна власність на засоби виробн., на якій базується К., зумовлює стихійний характер його розвитку, анархію виробн., екон. кризи. В гонитві за високими прибутками капіталісти розширюють і укрупнюють виробн., що сприяє прогресові техніки, але разом з тим призводить до відносного скорочення попиту на робочу силу, до утворення і зростання резервної армії праці, до відносного й абсолютного погіршення умов життя пролетаріату і всіх трудящих. *Безробіття* є постійним і неодмінним супутником К. і однією з умов його існування. В домонополістичний період, в умовах панування вільної конкуренції, К. в цілому розвивався по висхідній лінії. На рубежі 19 і 20 ст. К. вступив у найвищу і останню — монополістичну стадію свого розвитку — *імперіалізм*. Конфлікт між зрослими продуктивними силами і бурж. виробничими відносинами досягає небувалої гостроти в умовах *державно-монополістичного капіталізму*, який з'єднує силу монополій з силою бурж. держави в єдиний механізм з метою збагачення монополій, придушення робітничого і нац.-визвольного рухів, збереження К. як ладу, розв'язування агресивних воєн. Держ.-монополістичний К., прискорюючи концентрацію капіталістичної власності, створює матеріальні передумови для заміни К. соціалізмом. Весь хід істор. подій підтвердив правильність зробленого В. І. Леніним висновку про імперіалізм як переддень соціалістичної революції. Велика Жовтнева соціалістична революція 1917, яка повалила владу експлуататорів, встановила диктатуру пролетаріату в Росії, відкривши нову істор. епоху, осн. змістом якої є перехід від К. до соціалізму у всесвітньому масштабі. Почалася *загальна криза капіталізму*. Після 2-ї світової війни від К. в Європі, Азії та Латинській Америці відпав ряд країн, що стали на шлях будівництва соціалізму. Утворилася *світова система соціалізму*, яка дедалі більше стає вирішальним фактором розвитку людського суспільства. Відбувається розпад і крах *колоніальної системи імперіалізму*. В умовах протиборства К. з соціалізмом пануючі кола країн капіталу намагаються стримати наростання класової боротьби. Буржуазія вдається до замаскованих форм експлуатації і гноблення трудящих, у ряді випадків йде на часткові реформи з тим, щоб по змозі вдержувати маси під своїм контролем. Захисники бурж. ладу силкуються прикрасити імперіалізм концепціями «*народного капіталізму*», «*планового (регульованого) капіталізму*», *неокейнсіанства* та ін., твердять, ніби сучасна *науково-технічна революція* може врятувати капіталістичний лад. Проте загальна криза капіталізму продовжує поглиблюватись. Істор. неминучість загибелі К. зумовлена самою його природою. Події останніх років, підкреслювалось на XXV з'їзді КПРС, з новою силою підтверджують, що К.— це суспільство, позбавлене майбутнього.

КАПІТАЛІСТИЧНА ВЛАСНІСТЬ — нетрудова приватна власність буржуазії на засоби виробництва, що використовується для експлуатації найманих робітників, які не мають засобів виробництва і змушені продавати свою робочу силу. К. в.— основа *виробничих відносин* за капіталізму. Зростає шляхом нагромадження капіталу внаслідок капіталізації *додаткової вартості*. Не перестають бути К. в. і засоби виробн., що переходять у власність бурж. д-ви, бо вони залишаються

спільною власністю класу капіталістів і є знаряддям експлуатації найманих робітників.

КАПІТАЛІСТИ́ЧНА ЕКОНОМІ́ЧНА ІНТЕГРА́ЦІЯ — найновіша форма інтернаціоналізації господарського життя капіталістичних країн, новий ступінь у розвитку *державно-монополістичного капіталізму*. Проявляється в поєднанні двох процесів — взаємного переплетіння приватних монополій різних капіталістичних країн і проведення узгодженої державно-монополістичної політики в екон. відносинах між цими країнами та по відношенню до третіх країн. К. е. і. є одним із засобів, за допомогою яких капіталізм сподівається вистояти в *економічному змаганні двох світових систем*, своєрідною формою колективного *неоколоніалізму*. За допомогою екон. інтеграції капіталістичні д-ви намагаються ослабити міжімперіалістичні суперечності, гостру конкурентну боротьбу за ринки збуту і сфери прикладення капіталу. Об'єднаними зусиллями монополії намагаються стримати натиск класової боротьби робітничого класу, нац.-визвольного руху. К. е. і. відбувається у формі закінчених регіональних екон. блоків (див. *Європейське економічне товариство, Європейська асоціація вільної торгівлі*) і угруповань д-в, які охоплюють окремі райони капіталістичного світу. Інтегровані д-ви перебувають у складних антагоністичних відносинах з неінтегрованими країнами, а нерідко і з своїми партнерами. На сучас. етапі *загальної кризи капіталізму* К. е. і. характеризується новими явищами, що полягають, насамперед, у створенні гігантських *монополій міжнародних*, спробах імперіалізму пристосуватися до нової обстановки в світі, створеної докорінною зміною співвідношення сил на земній кулі на користь соціалізму.

КАПІТАЛІСТИ́ЧНА СИСТЕ́МА СВІТОВО́ГО ГОСПОДА́РСТВА — сукупність міжнародних економічних взаємозв'язків і взаємовідносин між національними господарствами окремих капіталістичних країн, панівне становище в яких посідає кілька великих імперіалістичних держав. Утворилася в результаті розвитку великої пром-сті в капіталістичних країнах, міжнар. *поділу праці* і поділу *світового ринку*, вивозу капіталу і підкорення відсталих країн невеликій групі імперіалістичних д-в. Період *загальної кризи капіталізму* характеризується розкладом К. с. с. г. Початок цьому процесові поклала Велика Жовтнева соціалістична революція 1917. З її перемогою відбувся поділ світу на дві соціальні системи — соціалістичну і капіталістичну. В результаті утворення, зміцнення і розвитку *світової соціалістичної системи господарства* співвідношення сил у світі змінилося на користь соціалізму. Див. *Імперіалізм, Економічне змагання двох світових систем.*

КАПІТАЛІСТИ́ЧНИЙ ЦИКЛ — період розвитку капіталістичного виробництва від однієї *економічної кризи* до наступної, що постійно повторюється. К. ц. складається з таких фаз: криза, *депресія*, пожвавлення та піднесення. Причиною циклічного розвитку капіталістичної економіки є суперечність між суспільним характером виробн. і приватною формою привласнення, а матеріальною основою циклу — оновлення осн. капіталу.

КАПІТО́ЛІЙ (лат. Capitolium) — 1) Один з семи пагорбів, на яких був розташований Стародавній Рим. На К. був храм, у якому іноді відбувалися засідання сенату, а на площі перед ним — народні збори. 2) Будинок у столиці США Вашінгтоні, в якому засідає конгрес; назва приміщень в адміністративних центрах штатів США, в яких відбуваються засідання місцевих законодавчих асамблей.

КАПІТУЛЯ́ЦІЯ (від лат. capitulo — домовляюся в головних питаннях) — припинення опору збройних сил або частини їх на умовах, запропонованих переможцем чи погоджених внаслідок переговорів.

КАРА́ЛЬНА ЕКСПЕДИ́ЦІЯ (лат. expeditio — набіг, похід) — в експлуататорських державах дії поліцейських сил, військових частин чи спеціально створених каральних загонів, що формуються з реакційних елементів для розправи з трудящим населенням, яке повстало проти своїх гнобителів.

КАРАНТИ́Н (італ. quarantena, від quaranta giorni — сорок днів) — 1) Сукупність адміністративних і медико-санітарних заходів, за допомогою яких запобігають поширенню інфекційних хвороб, а також знищують вогнище інфекції. 2) Заходи

ізоляції певних груп людей, населених пунктів, територій.

КАРДИНА́Л (від лат. cardinalis — головний) — у католицькій церкві — найвища після *папи римського* духовна особа, найближчий радник і помічник папи по управлінню церквою. Призначається папою римським. З членів колегії К. обирається папа римський.

КАРОЛІ́НСЬКІ, МАРША́ЛЛОВІ І МАРІА́НСЬКІ ОСТРОВИ́ — підопічна територія ООН на островах у західній частині Тихого океану, в Мікронезії. Перебувають під управлінням США. Пл. 1,8 тис. *км*². Нас. 110 тис. чол. (1974), в основному мікронезійці. Адм. центр — м. Гарапан (бл. 9 тис. ж.). Законодавча й виконавча влада зосереджена в руках верховного комісара (призначає президент США). Місцевий законодавчий орган (з дуже обмеженими правами) — конгрес Мікронезії. В 17 ст. острови загарбали ісп. колонізатори. З 1914 вони перебували під владою Японії, а 1947 Рада Безпеки ООН передала К., М. і М. о. під управління США. В 50-х рр. США на островах провадили випробування ядерної зброї. Основа г-ва — примітивне землеробство, скотарство та рибальство. Вирощують кокосову пальму, цукр. тростину, батат тощо. Грошова одиниця — долар США.

КАРТ-БЛА́НШ (франц. carte blanche — білий аркуш) — 1) Чистий бланк, підписаний особою, яка надає іншій особі право його заповнити. 2) П е р е н о с н о — необмежені повноваження.

КАРТЕ́ЛЬ (франц. cartel, італ. cartello) — 1) Одна з форм капіталістичних монополій: об'єднання капіталістичних підприємств (однієї чи кількох країн), на яких виробляють переважно однорідну продукцію. Учасники К. укладають угоду про поділ ринків збуту, розміри виробн., рівень цін на продукцію тощо. Підприємства, що входять до К., зберігають виробничу і комерційну самостійність. Поширення К., як і інших форм монополістичних об'єднань *(синдикатів, трестів, концернів)*, є характерною рисою *імперіалізму*. 2) Об'єднання чи угода між політичними партіями капіталістичних країн у якому-небудь питанні.

КАСА́ЦІЯ (від лат. casso — руйную, знищую) — 1) Одна з форм оскарження та перевірки судом вищої ін-

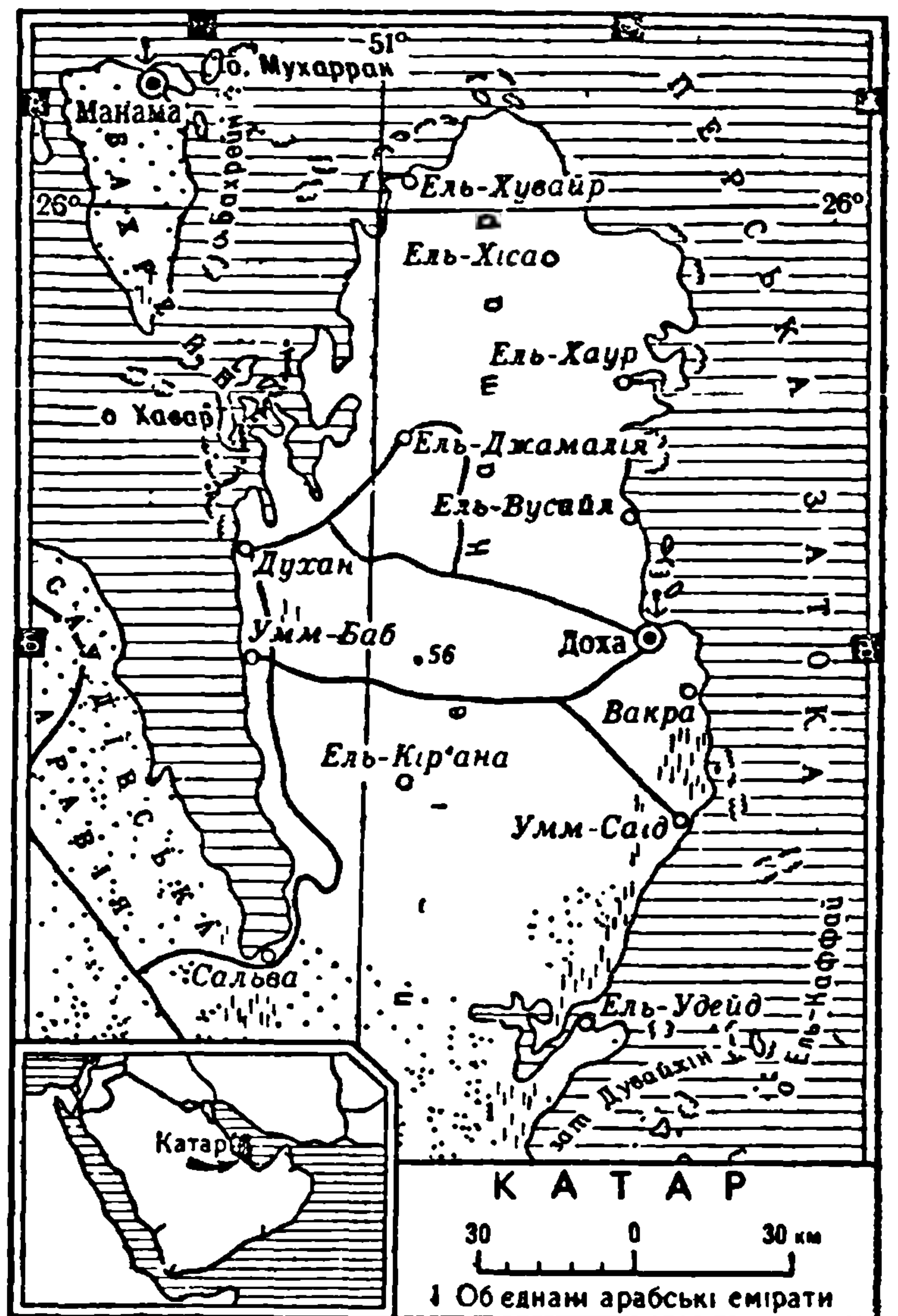

станції рішень і вироків, які ще не набрали законної сили. 2) К. в и б о р і в — право представницького органу скасувати вибори в разі визнання їх недійсними, тобто проведеними з порушенням конституції або виборчого закону.

КА́СТА (португ. casta, від лат. castus — чистий) — 1) Замкнена група людей, пов'язаних спільністю спадкоємних професій і звичаїв, освячуваних релігією. К. існували до 1950 в Індії (залишки кастового поділу ще й досі збереглися), пережитки К. є й у Японії. 2) П е р е н о с н о — в класово-антагоністичному суспільстві замкнена суспільна група, що зберігає свою відокремленість і групові привілеї.

КАТАКЛІ́ЗМ (грец. κατακλυσμός — повінь, потоп, загибель) — 1) Руйнівне раптове стихійне лихо. 2) П е р е н о с н о — крутий поворот у політичних подіях, суспільних процесах.

КА́ТАР, Д е р ж а в а К а т а р — держава на однойменному півострові в східній частині Аравійського півострова на південному заході Азії. Пл. 22 тис. *км*². Нас. бл. 175 тис. чол. (1975), араби. Столиця — м. Доха (бл. 135 тис. ж., 1975). К.— абсолютна монархія. Глава д-ви — емір. За панування над К. довго точилася

боротьба між Туреччиною і Англією. В 1882 англ. колонізатори витіснили турків і оголосили К. своїм протекторатом. У 1964 в К. була створена Організація національної боротьби Катару, яка очолила рух за ліквідацію англ. колоніального панування та нац. незалежність країни. В 1971 проголошено незалежність К., проте позиції іноземних монополій в країні ще досить міцні. З 1971 К.— член ООН. Гол. галузь економіки — видобування нафти (24,2 млн. *т*, 1974). С. г. оазисного типу. Кочове скотарство. Вилов перлів. Рибальство. Автомобільних шляхів — 1,7 тис. *км*. Порт — Умм-Саїд. Діє нафтопровід Духан — Умм-Саїд. Грошова одиниця — ріял Катару.

КАТОЛИЦИ́ЗМ (від грец. καθολικός — загальний, вселенський) — один з головних (поряд з *православ'ям* і *протестантизмом*) напрямів у *християнстві*. Догматичні особливості К.: догмат про те, що «святий дух» виходить не тільки від «бога-отця», а й від «бога-сина», догмат про непогрішимість *папи римського* як намісника Христа на землі, про особливу роль духівництва, яке має право «відпускати» гріхи віруючим, тощо.

Процес формування К. почався в 4 ст. і завершився 1054, коли християнська церква поділилася на західну (католицьку) і східну (православну). К. був оплотом феодалізму. Він не тільки ідеологічно виправдовував феодалізм, а й провадив відповідні політ. акції (хрестові походи, *інквізиція* тощо). Найзначнішим актом проникнення К. на Україну було укладення 1596 Брестської церковної унії, на основі якої виникла *греко-католицька церква*. В період становлення капіталізму від К. відокремився ряд протестантських течій. У період імперіалізму К. є носієм бурж. ідеології. Він брав активну участь у створенні колоніальної системи імперіалізму. Тепер К. допомагає проводити політику *неоколоніалізму*. К. поширений гол. чином у країнах Зх. Європи і Латинської Америки. В СРСР невелика кількість католицьких громад є в Латвії, Литві, зх. областях України і Білорусії.

КАТОЛІКО́С (грец. καθολικός — загальний, вселенський) — титул глав вірменської і грузинської церков.

КАУДИ́ЛЬЙО (ісп. caudillo — ватажок) — в Іспанії (до кінця 1975), ряді країн Латинської Америки — глава держави, який здійснює особисту диктатуру.

КВА́КЕРИ (англ. quakers, букв.— трясуни) — члени релігійної християнської протестантської громади. Засн. в Англії в серед. 17 ст. К. не визнають духівництва і церковного таїнства (вважають, що віруючі можуть вступати в безпосередній зв'язок з богом). Спочатку рух К. за своїм соціальним складом був дрібнобуржуазним і в релігійній формі виражав протест проти феодального ладу. Тепер він втратив елементи опозиційності. Громади К. існують у США, Великобританії, країнах Сх. Африки тощо. В 1937 створено міжнар. орг-цію К.— Всесвітній консультативний комітет друзів. Після 2-ї світової війни комітет став не лише релігійною, а й впливовою пацифістською орг-цією. Він тримає постійні зв'язки з ООН. Штаб-квартира к-ту — в Бірмінгемі (Англія).

КВАЛІФІКО́ВАНА БІ́ЛЬШІСТЬ — кількість голосів, потрібна для прийняття змін і доповнень до Конституції СРСР та конституцій союзних і автономних республік. К. б. становить дві третини голосів депутатів відповідної Верховної Ради. Поточні закони приймаються простою більшістю голосів, тобто половиною плюс один голос.

КВІЄТИ́ЗМ (від лат. quies — спокій) — 1) Релігійно-етичне вчення, яке проповідує містико-споглядальне ставлення до дійсності, пасивність, смирення, «непротивлення злу», цілковите покладання на «божу волю». Виник у кін. 17 ст. як течія в *католицизмі*. Проте К. становить характерну рису багатьох релігій. К. завжди відігравав реакційну роль, відвертаючи трудящих від боротьби за соціальне визволення. 2) В широкому розумінні К.— синонім пасивності, непротивлення.

КВІ́СЛІНГІВЦІ — 1) Члени норвезької фашистської партії «Національне об'єднання», заснованої 1933 військовим міністром В. Квіслінгом. У роки окупації Норвегії фашистською Німеччиною (1940—45) співробітничали з нім. фашистами, жорстоко розправлялися з норвезькими патріотами. Після визволення Норвегії (травень 1945) Квіслінга розстріляно, а діяльність К. заборонено. 2) Переносно →

національні зрадники в країнах Зх. Європи, які йшли на угоди з фашистськими загарбниками під час 2-ї світової війни.

КВО́РУМ [від лат. quorum (praesentia sufficit) — чиєї (присутності достатньо)] — встановлена законом, статутом або постановою відповідного органу, організації найменша кількість членів (напр., 1/2 або 2/3), присутність яких є необхідною для відкриття засідання або зборів і схвалення правомочних рішень.

КВО́ТА (від лат. quot — скільки) — 1) Частка, частина, певна норма. 2) Частка в загальному виробництві, збуті, експорті або імпорті продукції, яку встановлюють для учасників монополістичних об'єднань (*картелів, синдикатів*). 3) Розмір податку в одиниці оподаткування. 4) В и б о р ч а К.— у бурж. виборчій системі кількість голосів, необхідних кожному з кандидатів для його обрання.

КЕ Д'ОРСЕ́ (франц. le quai d'Orsay) — набережна в Парижі, де міститься будинок міністерства закордонних справ Франції. Часто вживана у пресі назва самого міністерства.

КЕЙНСІА́НСТВО — буржуазна концепція державно-монополістичного регулювання капіталістичної економіки. Виникло у 30-х рр. 20 ст. Родоначальником К. був англ. бурж. економіст Дж. Кейнс. К. твердить, ніби при активному втручанні бурж. д-ви в регулювання розвитку економіки зникнуть властиві капіталізмові суперечності, зокрема, що держ. регулювання нар. г-ва створює можливості підвищення темпів екон. зростання, розв'язання «проблеми зайнятості» й ліквідації безробіття. При цьому К. рекомендує постійно збільшувати держ. замовлення приватним підприємцям, насамперед замовлення воєнного характеру. Проте, як відомо, мілітаризація та гонка озброєнь є одним з осн. засобів збагачення монополій. Всі рекомендації К. спростував сучасний стан капіталістичної економіки — екон., фін. і енергетичні кризи, що постійно потрясають капіталістичний світ. Ідеї К. з урахуванням екон. і політ. особливостей післявоєнної обстановки набули дальшого розвитку й конкретизації в працях послідовників К. Див. *Неокейнсіанство*.

КЕ́НІЯ, Р е с п у б л і к а К е н і я — держава на сході Африки.

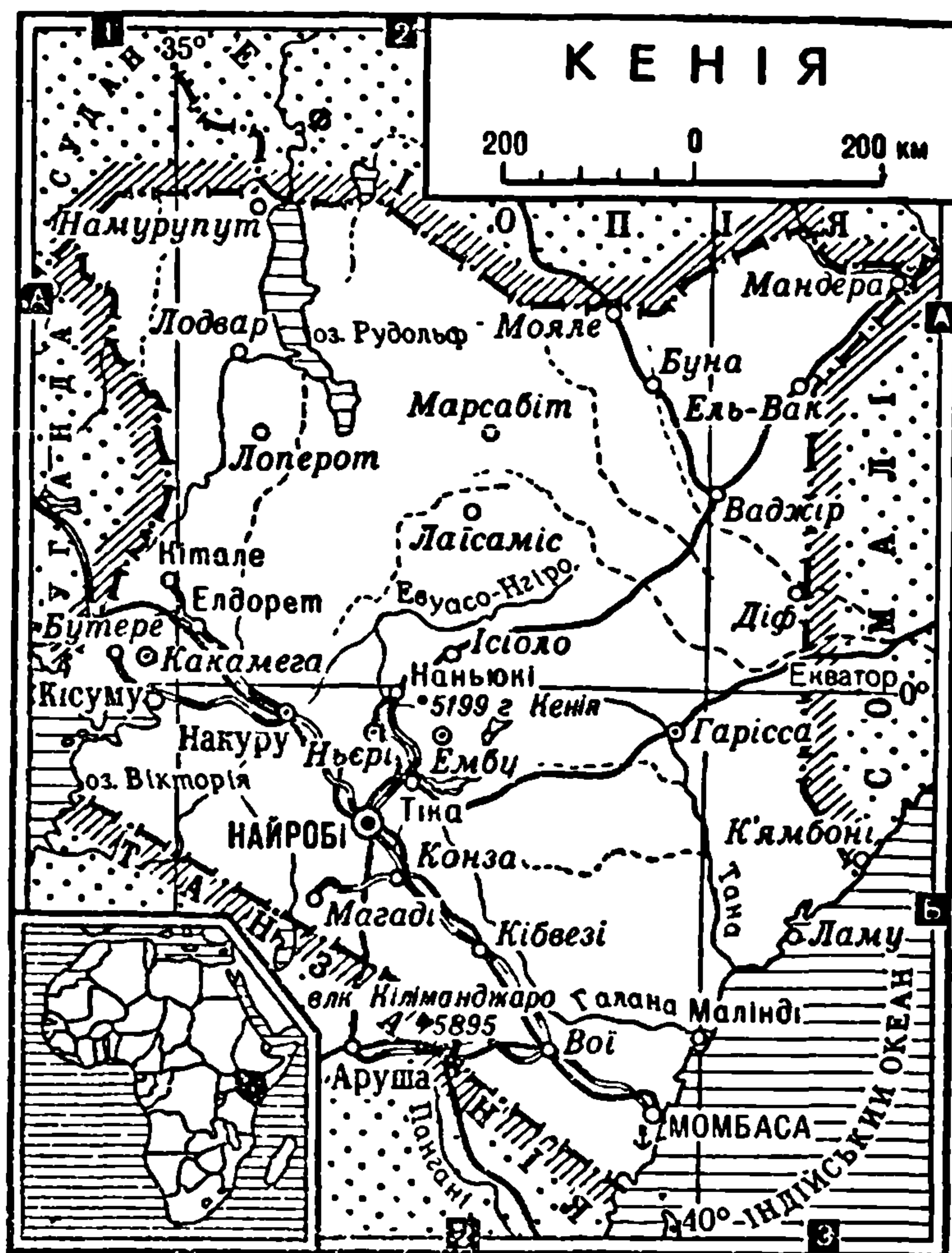

Пл. 582,6 тис. *км²*. Нас. 12 910 тис. чол. (1974), понад 97% — народності кікуйю, луо, балух'я, камба та ін. Столиця — м. Найробі (630 тис. ж., 1973). К.— республіка в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — президент. Найвищий законодавчий орган — національна асамблея. Правляча і єдина (з 1969) політ. партія — *Африканський національний союз Кенії* (КАНУ). Засн. 1960.

Проникнення колонізаторів на територію К. почалося в 2-й пол. 19 ст. З 1890 К.— протекторат, з 1920 — колонія Англії. Під тиском нац.-визвольного руху англ. уряд змушений був 1962 надати К. внутрішнє самоврядування. 12.XII 1963 проголошена незалежність К. (з 1964 — республіка). В 1963 встановлено дипломатичні відносини між К. і СРСР. З 1963 К.— член ООН. К.— член *Організації африканської єдності*. Уряд К. проводить курс на розвиток приватного підприємництва, заохочує іноземні капіталовкладення, в галузі зовнішньої політики офіційно проголошує принцип неприєднання.

Аграрна країна. Осн. с.-г. культури: кава, чай, сизаль, піретрум (1-е місце в світі), кукурудза, пшениця. Важливе значення має тваринництво, яке повністю забезпечує внутрішні потреби і до 10% вартості експорту. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. ху-

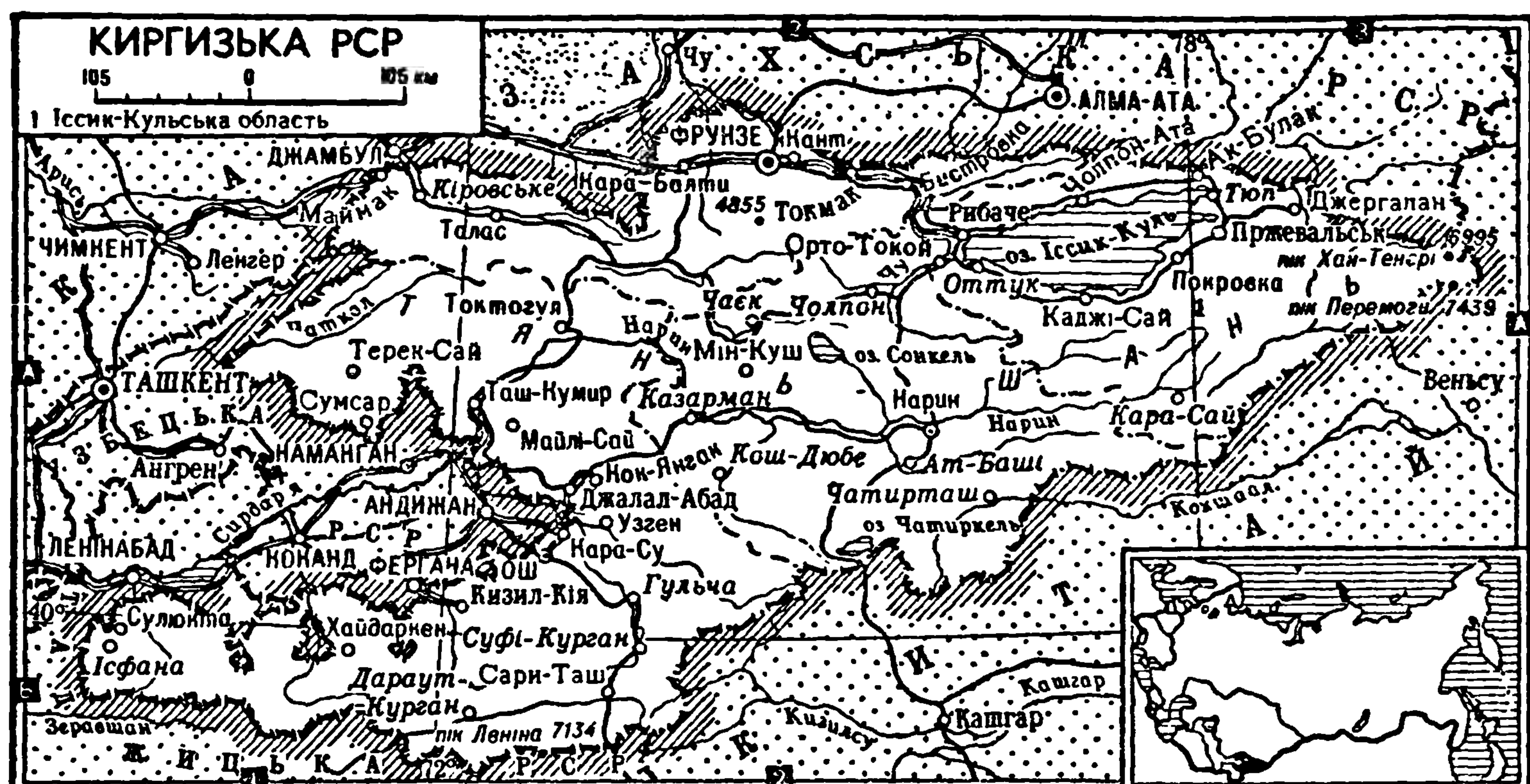

доби — 9,8, свиней — 0,7, овець і кіз — 7,3. Видобувають флюорит, магнетит, кухонну сіль. Є підприємства по первинній обробці с.-г. сировини, автоскладальні, нафтопереробні, папероробні, будівельних матеріалів та ін. Залізниць — бл. 2 тис. *км*. Асфальтованих автошляхів — 3,34 тис. *км*. Гол. порт — Момбаса. Грошова одиниця — кенійський шилінг.

КИРГИ́ЗЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (К и р г и з і я) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 14.X 1924 під назвою Кара-Киргизька а. о., перейменована 25.V 1925 в Киргизьку а. о., 1.II 1926 перетворена на Кирг. АРСР, а 5.XII 1936 — на союзну республіку — Киргизьку РСР. Пл. 198,5 тис. *км²*. Нас. 3372 тис. чол. (1976); киргизи — 43,8% (1970). Столиця — м. Фрунзе (498 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Ош, Пржевальськ, Кизил-Кія, Джалал-Абад, Токмак. Кирг. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз РСР. Діючу Конституцію Киргизької РСР затверджено 23.III 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Кирг. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Кирг. РСР — Раду Міністрів Кирг. РСР. Верховну Раду Кирг. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 340 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Кирг. РСР — Т. Кулатов. Голова Ради Міністрів Кирг. РСР — А. С. Суюмбаєв. *Комуністичну партію Киргизії* створено 1937; на поч. 1976 вона налічувала понад 109 тис. членів та кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Киргизії — Т. У. Усубалієв. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Киргизії на 1.I 1975 налічувала 351 873 члени. У профспілкових орг-ціях Кирг. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 981 тис. чол.

Радянська Киргизія — республіка з розвинутою соціалістичною економікою. Нар. г-во Кирг. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Кирг. РСР за 1965—74 зріс у 1,75 раза. 75% його йде на задоволення потреб трудящих. Населення одержало за 1971—75 безплатних послуг і грошових виплат з суспільних фондів споживання на 4 млрд. крб. (на 1,3 млрд. крб. більше, ніж у восьмій п'ятирічці). Побудовано 1971—75 бл. 6 млн. *м²* житлової площі. Роздрібний товарооборот за 1971—74 зріс на 34%. В 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 286 раз проти 1913. Провідні галузі: гірничодобувна — видобування руд ртуті, сурми, свинцю, а також вугілля (4078 тис. *т*, 1975), нафти, газу; машинобудування (виробн. автомобілів, с.-г. машин та ін.), кольорова металургія. Важливе місце належить легкій пром-сті — переробці кенафу, пд. конопель, виробн. шовку, бавовноочисним, трикотажним підприємствам. Розвинута цукр. (206 тис. *т* цукру-піску, 1975) та

м'ясо-молочна пром-сть. Виробн. електроенергії — 4,4 млрд. *квт · год*. Гол. галузі с. г. — тваринництво й зрошуване землеробство.

На кінець 1974 у колгоспах і радгоспах республіки працювало (у фізичних одиницях): тракторів — 25,5 тис., зернозбиральних комбайнів — 3,9 тис. та багато іншої техніки. Поголів'я (тис., на 1.I 1976): вел. рог. худоби — 941,5, свиней — 215, овець і кіз — 9849,2. Виробн. вовни (1975) — 31,8 тис. *т*. Загальна посівна площа (1974, тис. *га*) — 1288, в т. ч. під зерновими — 573, технічними (бавовник, цукр. буряки, тютюн) — 139. Площа зрошуваних земель — 904 тис. *га*. Залізниць — 370 *км*, автошляхів з твердим покриттям — 13,7 тис. *км*. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Кирг. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 33—37%, в основному за рахунок розвитку електроенергетики, машинобудування, легкої і харч. пром-сті; забезпечити дальший розвиток кольорової металургії; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 12—15%; прискорити розвиток тонкорунного і напівтонкорунного вівчарства; ввести в експлуатацію приблизно 35 тис. *га* зрошуваних земель, обводнити 500 тис. *га* пасовищ; розгорнути роботи по створенню курортної зони союзного значення в районі озера Іссик-Куль. У Кирг. РСР 1975 було бл. 7 тис. наукових працівників, 9 вузів (49,1 тис. студентів), 37 середніх спец. навчальних закладів (42,7 тис. учнів), 1,5 тис. бібліотек, 7 театрів. У складі АН Кирг. РСР — 18 н.-д. установ. Видається 99 газет і 51 журнал та інші періодичні видання. Друкований орган ЦК КП Киргизії — журнал «Комуніст» (киргизькою мовою). Друкований орган ЦК КП Киргизії, Верховної Ради і Ради Міністрів Кирг. РСР — газета «Радянська Киргизія» (киргизькою та російською мовами). Кирг. РСР нагороджено двома орденами Леніна (1957, 1963), орденом Дружби народів (1972), орденом Жовтневої Революції (1974).

КИТАЙ, Китайська Народна Республіка (КНР) — держава в Центральній і Східній Азії. Пл. 9597 тис. *км*². Нас. бл. 800 млн. чол. (1975, дані КНР), бл. 94% — китайці (хань). Понад 50 нац. меншостей: уйгури, монголи, хуей, тібетці, мяо, іцзу, чжуани, буї, корейці, маньчжури та ін. Столиця — м. Пекін (7570 тис. ж., разом з підпорядкованими сільськими повітами, оцінка 1970). Конституція, прийнята 1975, законодавчо оформила диктатуру військ.-бюрократичного маоїстського угруповання. За конституцією найвищим органом влади є Всекитайські збори нар. представників (ВЗНП), які обирають Постійний комітет ВЗНП, затверджують кандидатуру прем'єра Державної ради (прем'єр — Хоа Го-фен) і склад Державної ради (уряду). Конституція закріпила режим особистої влади голови ЦК КПК Мао Цзе-дуна, розширила функції армії та її роль у внутрішньому житті держави.

Політичні партії: *Комуністична партія Китаю* (КПК). Засн. 1921. Формально зберігається ряд партій та груп, які об'єднують представників нац. буржуазії і дрібнобурж. верств, зокрема Революційний комітет гоміндану. Засн. 1948. Демократична ліга Китаю. Засн. 1941. Асоціація демократичного і національного будівництва. Засн. 1945. Асоціація сприяння розвиткові демократії. Засн. 1946. Селянсько-робітнича демократична партія Китаю. Засн. 1927.

Під час нац.-визвольної війни проти япон. загарбників (1937—45) керовані КПК збройні сили визволили від япон. військ значну частину території Китаю. В 1945 Радянська Армія розгромила япон. Квантунську армію і визволила Пн.-Сх. К., чим сприяла перемогам китайських нар. збройних сил. У 1946 гомінданівська реакція, підтримана імперіалістами США, розв'язала громадянську війну. Нар.-визвольна армія розгромила гомінданівські війська й очистила континентальний К. Рештки гомінданівців восени 1949 втекли на о. *Тайвань*. 1.X 1949 було проголошено Китайську Народну Республіку (КНР). В лютому 1950 між СРСР і КНР було підписано договір про дружбу, союз і взаємодопомогу. В 1950—53 кит. народ подав допомогу корейському народові у боротьбі проти агресії США. Відбудову нар. г-ва К. було розпо-

чато з 1949. У 1949—52 проведено аграрну реформу, зокрема ліквідовано поміщицьке землеволодіння; націоналізовано великі пром. підприємства, банки. Було створено соціалістичний сектор нар. г-ва. В 1953—57 здійснено перший п'ятирічний план. В кінці 50-х рр. в К. замість соціалістичних принципів керівництва економікою почали впроваджуватися авантюристичні соціально-екон. установки і волюнтаристські експерименти маоїстів, що призвело до дезорганізації госп. життя країни. В ході т. з. «культурної революції» (1966—69) в країні встановилася диктатура військ.-бюрократичного угруповання (див. *Маоїзм*). Зовнішня політика КНР набула яскраво вираженого великодерж.-шовіністичного гегемоністського характеру, антирадянської спрямованості. Як зазначалося на XXV з'їзді КПРС, ця політика прямо змикається з позицією найбільш крайньої реакції в усьому світі — мілітаристів і ворогів розрядки міжнар. напруженості, расистів Південної Африки і фашистських правителів Чілі. Ця політика є не тільки абсолютно чужою соціалістичним принципам та ідеалам, але по суті стала важливим резервом імперіалізму в його боротьбі проти соціалізму. Велику небезпеку для всіх миролюбних народів становлять гарячкові спроби Пекіна зірвати розрядку, не допустити роззброєння, сіяти недовір'я і ворожнечу між д-вами, його прагнення спровокувати світову війну. СРСР даватиме відсіч цій політиці паліїв, захищатиме інтереси радянської д-ви, соціалістичної співдружності, світового комуністичного руху. Щодо міждержавних відносин між СРСР і КНР, то на XXV з'їзді КПРС знову було підтверджено, що СРСР готовий нормалізувати їх на принципах мирного співіснування. У жовтні 1971 було відновлено права КНР в ООН.

К.— аграрно-індустріальна д-ва, в економіці якої переважає відстале сільське господарство. Економіка країни дедалі більше підпорядковується завданням зростання воєнного потенціалу, великодержавним гегемоністським планам керівної верхівки. Стан сучас. економіки К. можна охарактеризувати за оцін-

кою 1974: видобуто вугілля — 439,3 млн. *т*, нафти — 63 млн. *т*, вироблено електроенергії — 165 млрд. *квт · год*, виплавлено сталі — 21 млн. *т*; виробн. (тис. шт.) автомобілів — 72, тракторів — 62. У с. г. за посівними площами переважають зернові (збір зерна 1974 оцінюється в 230—240 млн. *т*). Вирощують пшеницю, рис, гаолян, просо, кукурудзу, ячмінь, батат, соєві, боби, арахіс, бавовник, джут, кенаф, рамі тощо. Велике значення мають чайний кущ, цукр. тростина, цитрусові. Розводять свиней, кіз, овець, верблюдів, яків, свійську птицю. Залізниць — 44 тис. *км*, автогужових шляхів — 700 тис. *км* (переважна більшість без твердого покриття). Гол. морські порти: Шанхай, Тяньцзінь, Гуанчжоу, Далянь, Ціндао. Грошова одиниця — юань: 100 юанів = 45,00 крб. (1976).

КІМ — див. *Комуністичний Інтернаціонал Молоді.*

КІОДО ЦУСІН — інформаційне агентство Японії. Засн. 1945. Є акціонерним об'єднанням провідних япон. газет і япон. радіомовної корпорації. Має відділення в багатьох країнах світу. Центр — у Токіо.

КІПР, Республіка Кіпр — держава в Азії, на о. Кіпр, у східній частині Середземного моря. Пл. 9251 *км*². Нас. 640 тис. чол. (1974); 78% — греки, 18% — турки. Столиця — м. Нікосія (118 тис. ж., 1971). К. — республіка, входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — президент. Законодавча влада належить палаті представників (парламентові), виконавча — президентові та урядові. Основні політичні партії: Єдина партія національно мислячих — спирається на велику й серед. грец. буржуазію. Засн. 1969. Єдиний демократичний союз центру — об'єднує ліберальну інтелігенцію. Засн. 1969. Демократична національна партія — права націоналістична партія. Засн. 1968. Федерація організацій кіпрських турків — права партія. Турецька республіканська партія — опозиційна щодо керівництва турецькою громадою. Засн. 1970. *Прогресивна партія трудового народу Кіпру.* Засн. 1941.

В 1878 Великобританія окупувала, а 1914 анексувала територію К.

З 1925 К. — англ. колонія. У 1955 кіпріоти розпочали збройну війну проти колонізаторів, внаслідок якої 1960 К. було проголошено незалежною республікою. З 1960 К. — член ООН. У 1960 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Прагнення уряду К. домогтися справжнього суверенітету країни натрапили на протидію імперіалістичних кіл. У 1974 профашистський режим Греції при підтримці НАТО організував збройний заколот на К. Водночас відбулася висадка на острові і військ Туреччини, які окупували бл. 40% території К. Понад 200 тис. кіпріотів стали біженцями. Лише завдяки зусиллям СРСР та інших миролюбних д-в, на основі резолюції Ради Безпеки ООН, було припинено воєнні дії, вжито заходів для початку мирного врегулювання проблем Кіпру. 1.II 1974 Генеральна Асамблея ООН закликала всі д-ви поважати незалежність, суверенітет, тер. цілісність і політику неприєднання К., поставила вимогу вивести всі іноземні збройні сили і припинити будь-яке інше втручання у справи К. У лютому 1975 керівництво тур. громадою острова в односторонньому порядку оголосило про утворення на контрольованій військами Туреччини частині острова «Турецької федеративної держави Кіпр». Це ще дужче ускладнило розв'язання кіпрської проблеми.

Гол. галузі г-ва — землеробство та гірничодобувна пром-сть. Осн. с.-г. культури: виноград (130—160 тис. *т* на рік), цитрусові (бл. 250 тис. *т*), картопля, зернові. Скотарство переважно в горах. Рибальство. Видобувають на експорт мідні та хромові руди, азбест. Короткі залізниці обслуговують гірничі підприємства. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 3,5 тис. *км*. Гол. порт —

Фамагуста. Грошова одиниця — кіпрський фунт стерлінгів.

КЛАН (від гельського clann — нащадок) — у кельтських народів, гол. чином шотландців та ірландців, рід (рідше плем'я); пізніше — група кровних родичів, нащадки одного стародавнього роду. Переносно — в сучасних капіталістичних країнах династії великих промислових і фінансових ділків.

КЛА́СИ СУСПІ́ЛЬНІ (лат. classis — розряд, група) — основні соціальні групи суспільства. За визначенням В. І. Леніна, класи — великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а значить, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні (Повне зібрання творів, т. 39, с 14—15). К. с.— категорія історична. Вони виникли в процесі розкладу первіснообщинного ладу внаслідок суспільного *поділу праці* і появи *приватної власності* на засоби виробництва. В умовах класово-антагоністичного суспільства класи — це такі групи людей, з яких одна, посідаючи панівне місце в певному укладі суспільного господарства, може привласнювати працю іншої. Для кожного класового суспільного ладу характерна своя класова структура. Крім основних К. с., існування яких випливає з пануючого в даному суспільстві способу виробництва, в кожній з цих суспільно-екон. формацій є ще неосновні класи, пов'язані з господарськими укладами, що збереглися від попередніх суспільно-екон. формацій, або тими, які зароджуються в надрах існуючого суспільного ладу. За своїм складом К. с. неоднорідні. Вони мають різні прошарки. В антагоністичному суспільстві між К. с., інтереси яких протилежні, точиться запекла *класова боротьба*. В капіталістичному суспільстві такими класами-антагоністами є *буржуазія* і *робітничий клас*. К. с. не вічні. Вони неминуче зникають із знищенням приватної власності на засоби виробництва та з ліквідацією протилежності між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. К. с. зберігаються ще на першій фазі комуністичного суспільства — за соціалізму, але сутність їх докорінно змінюється. У соціалістичному суспільстві немає експлуататорських класів. Іншими стали робітничий клас — основна продуктивна сила суспільства, найпрогресивніший клас сучасної епохи, колгоспне *селянство,* яке звільнилося від приватновласницької психології, радянська *інтелігенція,* що віддає всі свої творчі сили справі комуністичного будівництва.
За соціалізму склалася *морально-політична єдність радянського народу*. Проте між робітничим класом і селянством зберігаються певні відмінності, які визначаються наявністю двох форм соціалістичної власності — державної (загальнонародної) і кооперативної (колгоспної). Провідна роль на всіх етапах розвитку соціалістичного суспільства і комуністичного будівництва належить робітничому класові як найпередовішому. В процесі будівництва комунізму відбувається неухильне зближення робітничого класу і селянства та інтелігенції. Конкретні шляхи подолання класових відмінностей у радянському суспільстві накреслено в програмних документах КПРС.

КЛАСИ́ЧНА БУРЖУА́ЗНА ПОЛІТИ́ЧНА ЕКОНО́МІЯ — напрям у буржуазній політичній економії, що поклав початок науковому дослідженню капіталістичного способу виробництва. Виник у 18 ст. в період становлення *капіталізму* і нерозвинутої ще класової боротьби пролетаріату. Основоположники К. б. п. е.— У. Петті і П. Буагільбер. Найвищого розвитку набула у працях англ. економістів А. Сміта та Д. Рікардо. Істор. заслуга К. б. п. е. полягає в тому, що вона поклала початок теорії трудової вартості, відкрила поділ бурж. суспільства на класи, але через свою класову обмеженість і метафізичний метод дослідження не змогла дати дійсно наукового пояснення законів розвитку капіталізму, зробити висновок про неминучість його загибелі. К. б. п. е. стала одним з джерел марксизму. К. Маркс і Ф. Енгельс створили справжню наук. екон. теорію, озброїли нею пролетаріат, зробивши тим самим революційний переворот у *політичній економії.*

КЛА́СОВА БОРОТЬБА́ — боротьба між суспільними класами, інтереси яких несумісні або суперечать

один одному. Марксизм-ленінізм дав наукове пояснення К. б., яка є головним змістом і рушійною силою історії всіх антагоністичних класових суспільств. У К. б. знаходить вираз осн. суперечність антагоністичного способу виробництва — конфлікт між новими продуктивними силами і застарілими виробничими відносинами. Цей конфлікт розв'язується *революцією соціальною*, що є вищим проявом К. б., веде до революційної перебудови суспільства, зумовлює перехід від однієї *суспільно-економічної формації* до іншої. Значення К. б. в суспільному житті особливо зростає за капіталізму, де боротьба між пролетаріатом і буржуазією визначає всі сторони суспільного життя. Марксизм-ленінізм показав, що найпрогресивнішим класом капіталістичного суспільства є *пролетаріат*, який пов'язаний з найпередовішою формою виробництва і виконує всесвітньо-істор. місію повалення експлуататорського ладу та побудови нового, комуністичного суспільства. Виразником класових інтересів пролетаріату в К. б., його авангардом є марксистсько-ленінські комуністичні і робітничі партії. Осн. форми К. б. пролетаріату: економічна — боротьба за поліпшення екон. становища робітників; політична — боротьба за корінні інтереси робітничого класу, за владу; ідеологічна, покликана нести в маси соціалістичну ідеологію і викривати буржуазну. Особливостями К. б. пролетаріату на сучас. етапі є боротьба за обмеження всевладдя монополій, органічне поєднання боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, тісне переплетення екон. боротьби з політичною, дальше піднесення страйкового руху (див. *Страйк*), загострення боротьби проти бурж. ідеології, *реформізму* та *ревізіонізму*. Всупереч твердженням бурж. ідеологів і ревізіоністів про ослаблення революційної ролі пролетаріату в умовах *науково-технічної революції*, зростає зрілість робітничого класу, його єдність, політичний вплив. Робітничий рух зростає не тільки вшир, але й вглиб. Монополії все більше відчувають могутню силу робітничого класу. К. б. в антагоністич. суспільстві — явище об'єктивне й невідворотне. Сила і гострота її в кожній капіталістичній країні визначаються конкретними історичними умовами даної країни.

К. б. пролетаріату неминуче веде до завоювання ним політ. влади, встановлення *диктатури пролетаріату*. Встановлення диктатури пролетаріату означає не припинення К. б., а продовження її в нових формах і новими методами. Гол. завданнями К. б. в період диктатури пролетаріату є ліквідація експлуататорських класів усередині країни, боротьба проти агресивних зазіхань міжнародного імперіалізму. З перемогою соціалізму і ліквідацією класового антагонізму всередині країни зникає грунт для класових суперечностей, змінюються класова структура суспільства і відносини між класами. В соціалістичному суспільстві К. б. спрямована назовні, проти світового імперіалізму. В умовах існування двох систем К. б. йде між державно організованими робітничим класом і буржуазією. Специфічною формою К. б. є *мирне співіснування* двох систем — вирішення політичних питань шляхом переговорів, економічне змагання, в якому соціалістична система доводить свої переваги перед капіталістичною, чим революціонізує маси трудящих капіталістичних країн. Політика мирного співіснування, проте, не означає ослаблення ідеологічної боротьби, яка відображає непримиримі інтереси антагоністичних класів — пролетаріату і буржуазії — і в цей період особливо загострюється. Мирне співіснування сприяє розвиткові К. б. проти імперіалізму в нац. і всесвітньому масштабах.

КЛЕВРЕ́Т (старослов., від лат. collibertus — співтовариш-вільновідпущеник) — у 19 ст. друг, спільник, однодумець. Пізніше слово «К.» набуло презирливого забарвлення: особа, що не зупиняється ні перед чим, щоб догодити своєму покровителеві.

КЛЕРИКАЛІ́ЗМ (від лат. clericalis — церковний) — суспільно-політичний напрям у капіталістичних країнах, представники якого домагаються керівної ролі церкви і духівництва в політичному і культурному житті суспільства. Особливо характерний для *католицизму*. В сучас. умовах К. взятий на озброєння імперіалізмом. К. має свої політ. партії, що стоять при владі у багатьох капіталістичних країнах. «Створюючи свої профспілкові, мо-

лодіжні, жіночі та інші організації, клерикалізм розколює ряди робітничого класу, ряди трудящих. Монополії щедро фінансують клерикальні партії і організації, що експлуатують релігійні почуття трудящих, їх марновірство і забобони» (Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1968, с. 46). Послідовну ідейну боротьбу проти К. провадять робітничий клас і його авангард — марксистсько-ленінські комуністичні і робітничі партії.

КЛІКА (франц. clique — зграя) — група людей, об'єднаних для користолюбних цілей. Напр., придворна К., фінансова К., військ. кліка. В експлуататорських країнах політична, фінансова або військова група, яка заради низької мети, користолюбства добивається утримання своєї влади, певних позицій.

КЛІРИНГ (англ. clearing, букв.— очистка) — система безготівкових розрахунків, що грунтується на зарахуванні взаємних вимог і зобов'язань. Широко застосовують у внутрішніх і міжнар. розрахунках. Розрахунки за К. здійснюють через спец. розрахункові палати, а також центр. банки. Клірингові операції в зовнішній торгівлі називають валютними К. Розрахунки за К. в СРСР здійснюються між соціалістичними підприємствами та орг-ціями через банки; мають плановий характер і сприяють зміцненню грошового обігу та платіжної дисципліни. Дальшим розвитком клірингових операцій є запровадження багатосторонніх розрахунків між соціалістичними країнами, що входять до *Міжнародного банку економічного співробітництва* та *Міжнародного інвестиційного банку*.

КНЕСЕТ — парламент держави Ізраїль.

КОАЛІЦІЯ (лат. coalitio) — 1) Союз, об'єднання для досягнення спільної мети. 2) Угода кількох політичних партій про співробітництво, напр., з метою утворення так званого коаліційного (що складається з представників кількох партій) уряду. 3) В міжнародному праві — політичний або військовий союз держав для спільних дій на міжнародній арені.

КОГОРТА (лат. cohors, род. відм. cohortis) — 1) Підрозділ *легіону* в Стародавньому Римі. 2) Переносно — міцно згуртована група людей.

КОД (франц. code) — 1) Система символів для передавання, обробки й зберігання (запам'ятовування) різної інформації (напр., К. телеграфний, К. телемеханічний). 2) Ключ до способу шифрування чи розшифровування тексту.

КОДЕКС (лат. codex — навощена дощечка для письма, книга) — 1) Єдиний законодавчий акт, де систематизовано норми, що регулюють певну галузь права (напр., К. законів про працю, цивільний, кримінальний). 2) Сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися в даному суспільстві. 3) Збірник правил, інструкцій, що регулюють яку-небудь галузь діяльності.

КОДИФІКАЦІЯ (від *кодекс* і лат. facio — роблю) — один із способів систематизації чинного законодавства, що здійснюється звичайно за галузями права компетентними органами держави з метою упорядкування діючих нормативних актів. Внаслідок К. виключаються застарілі норми права, усуваються суперечності й розбіжності між окремими нормативними актами тощо і видається єдиний акт, найчастіше — *кодекс*.

КОЛАБОРАЦІОНІСТИ (від франц. collaboration — співробітництво) — зрадники своєї батьківщини, що співробітничали з фашистськими загарбниками в країнах, окупованих гітлерівською Німеччиною під час 2-ї світової війни 1939—45. Термін «К.» вперше з'явився у Франції, частина правлячих кіл якої 1940 відмовилась від опору німецьким агресорам і стала на шлях співробітництва з ними.

КОЛГОСПИ, колективні господарства — в СРСР кооперативні організації селян, які добровільно об'єдналися для спільного планомірного ведення великого соціалістичного сільськогосподарського виробництва на основі суспільних засобів виробництва й колективної праці. Колгоспний лад як невід'ємна частина радянського соціалістичного суспільства утвердився в результаті втілення в життя Комуністичною партією і Радянською д-вою *кооперативного плану В. І. Леніна* в процесі *колективізації сільського господарства*. Поряд з *радгоспами* К. належить вирішальна роль у виробн. і постачанні д-ві продукції землеробства і тваринництва. Екон. базу К. становлять земля, що є держ. власністю і передана колгоспам у безплатне й безстрокове користування,

та належна їм колгоспно-кооперативна власність (засоби виробн., грош. нагромадження, вся продукція, яку вони виробляють, тощо). Керування К. здійснюється на основі внутріколгоспної демократії. Найвищий орган К.— загальні збори колгоспників. У своїй діяльності правління К. керується Статутом колгоспу, прийнятим загальними зборами колгоспників на основі *Примірного Статуту колгоспу,* та чинним законодавством. Примірний Статут колгоспу, прийнятий 3-м Всесоюзним з'їздом колгоспників (1969), є осн. законом життя колгоспного селянства в період будівництва комуністичного суспільства. З метою колективного обговорення важливих питань діяльності К. 1969 створено *Ради колгоспів.* Впровадження досягнень науки й техніки в с. г. змінює характер с.-г. праці в К., перетворюючи її на різновид праці індустріальної. Посилення госпрозрахункових стимулів, підвищення продуктивності праці, зростання грошових і натуральних доходів дали можливість К. запровадити щомісячну гарантовану оплату праці та оплату праці за кінцеві результати. За рахунок державних коштів та внесків колгоспів введено пенсійне забезпечення та соціальне страхування колгоспників. У 1975 в СРСР було 28,6 тис. К., у тому числі в УРСР — понад 7,6 тис. У К. Радянського Союзу 1975 працювало 15,4 млн. чол. На XXV з'їзді КПРС відзначалось, що мета *аграрної політики КПРС* — зробити с. г. високоефективною і високопродуктивною галуззю, істотно підвищити надійність забезпечення країни продукцією с. г., поліпшити її якість, ослабити залежність розвитку цієї галузі від погодних умов. Розвиток с.-г. виробн. у К. на сучас. етапі характеризується посиленням концентрації й спеціалізації його, інтенсифікацією, дальшим удосконаленням поділу праці, що виявляється в розвитку *міжколгоспних об'єднань* та державно-колгоспних об'єднань. Як підкреслено у постанові ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової кооперації» (червень 1976), все це сприяє нарощуванню виробництва с.-г. продукції і розв'язанню великого соціального завдання: підвищенню рівня усуспільнення колгоспного виробн., вдосконаленню суспільних відносин, зближенню двох форм соціалістичної власності, поступовому усуненню істотних відмінностей між містом і селом.

КОЛГО́СПНО-КООПЕРАТИ́ВНА ВЛА́СНІСТЬ — див. *Соціалістична власність.*

КОЛЕГІА́ЛЬНІСТЬ у керівництві (від лат. collegium — товариство, спільність) — форма вияву соціалістичного демократизму; метод діяльності, за яким керівна робота державних органів, громадських і кооперативних організацій здійснюється групою осіб — колегією. При К. рішення з кожного питання приймається й ухвалюється більшістю голосів даного колегіального органу.

КОЛЕКТИВІЗА́ЦІЯ СІЛЬСЬКО́ГО ГОСПОДА́РСТВА — соціалістична перебудова сільського господарства шляхом добровільного об'єднання дрібних одноосібних селянських господарств у колективні кооперативні підприємства (в СРСР — у *колгоспи,* в інших соціалістичних країнах — у різні виробничі об'єднання). В соціалістичних країнах К. с. г. здійснена або здійснюється на основі *кооперативного плану В. І. Леніна* з урахуванням істор. і нац. особливостей розвитку кожної з них. Процес соціалістичної перебудови с. г. передбачає, з одного боку, створення великих держ. підприємств, з другого,— поступове об'єднання одноосібних селянських г-в у колективні г-ва. С.-г. держ. підприємства в СРСР створювалися на держ. землях, гол. чином на базі націоналізованих поміщицьких г-в. Вони демонстрували переваги великого машинного виробництва в сільському г-ві. К. с. г. стала важливою складовою частиною ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Матеріальні й організаційні передумови масового колгоспного руху було створено в результаті розгортання соціалістичної *індустріалізації,* будівництва *радгоспів,* розвитку кооперування селян у сфері обігу (через постачально-збутову, споживчу, кредитну кооперації) та ін., що дало можливість Радянській д-ві подати селянству всебічну допомогу (матеріально-технічну, фін., організаційну, кадрами). В переході селян на шлях колективного господарювання розрізняють два періоди: підготовки суцільної К. с. г. (1917—

29) і здійснення та завершення її (1929—37). Вирішальне значення в підготовці суцільної К. с. г. мали рішення XV з'їзду ВКП(б) (1927), який визнав колективізацію центр. завданням роботи партії на селі. Масовий перехід селян на колгоспний шлях в СРСР, у т. ч. на Україні, почався в 2-й пол. 1929 і відбувався в запеклій боротьбі проти куркульства як класу, проти правих опортуністів, троцькістів та ін. Перехід радянського села до великого соціалістичного г-ва означав справжню революцію в екон. відносинах, в усьому укладі життя селянства. Село назавжди визволилося від куркульської кабали, класового розшарування і злиднів. Колгоспи стали школою комунізму для селянства. К. с. г. відіграла вирішальну роль у побудові соціалізму в СРСР. Створення колгоспного ладу — результат титанічної роботи партії на селі, історичне завоювання всіх народів нашої країни. Видатна роль у цьому належить робітничому класові. Перемога соціалізму на селі ще більше зміцнила Радянську д-ву, *союз робітничого класу і селянства,* створила реальні умови для активної участі сільських трудівників у соціально-екон. житті країни, поставила на службу соціалізмові велике с.-г. виробн., встановила на селі нову систему суспільних відносин. Перемога колгоспного ладу в СРСР має всесвітньоістор. значення. Досвід соціалістич. перебудови с. г. творчо застосовується в інших соціалістичних країнах, а також у країнах, що розвиваються, які йдуть по *некапіталістичному шляху розвитку.* Ідеї кооперування набувають дедалі притягальнішої сили і для трудящих селян капіталістичних країн, спонукаючи їх на революційну боротьбу за звільнення від гніту монополій.

КОЛЕКТИВІ́ЗМ — характерна риса соціалістичних і комуністичних суспільних відносин, яка полягає в усвідомленні вищості громадських інтересів над інтересами окремої особи, підпорядкування діяльності окремої особи інтересам трудового колективу; принцип комуністичної моралі, основним змістом якого є класова солідарність, взаємна підтримка і допомога, товариське співробітництво і свідома дисципліна. Протилежністю К. є *індивідуалізм.*

КОЛЕКТИ́ВНА БЕЗПЕ́КА — співробітництво держав по підтриманню міжнародного миру, відверненню й усуненню загрози мирові та в разі необхідності ліквідації актів *агресії:* Осн. принципи К. б. закріплено в Статуті ООН, у *Заключному акті* загальноєвропейської наради 1975. Найважливішими засобами гарантування міжнар. миру й безпеки є *роззброєння,* розв'язання міжнар. спорів мирним шляхом тощо. Гол. відповідальність за застосування таких засобів покладається на *Раду Безпеки ООН.* Див. *Міжнародна безпека, Європейська безпека, Азіатська безпека.*

КОЛЕКТИ́ВНИЙ ДО́ГОВІР — 1) В СРСР — письмова угода між комітетом профспілки та адміністрацією підприємства, організації. К. д. встановлює взаємні зобов'язання фабзавмісцевкому, адміністрації та всього колективу по виконанню виробничого плану, підвищенню продуктивності праці, а також зобов'язання адміністрації щодо поліпшення орг-ції та умов праці, побутового та культурного обслуговування робітників і службовців. К. д. укладається на один рік (на початку календарного року). Контроль за виконанням К. д. здійснює фабрично-заводський, місцевий к-т профспілки. 2) В капіталістичних країнах — угода між підприємцями і профспілками про умови праці робітників. У багатьох капіталістичних країнах значна частина трудящих позбавлена права на укладання колективних договорів.

КОЛЕКТИ́ВНІСТЬ ПАРТІ́ЙНОГО КЕРІВНИ́ЦТВА — один з основних ленінських принципів діяльності Комуністичної партії, що відповідає *ленінським нормам партійного життя.* К. п. к. полягає в прийнятті парт. органами важливих рішень лише колегіально. Колективність керівництва — непохитний принцип роботи Центрального Комітету КПРС, всіх організацій і органів партії.

КОЛОНІАЛІ́ЗМ (франц. colonialisme) — зовнішньополітичні заходи імперіалістичних держав, спрямовані на політичне, економічне та духовне поневолення країн, як правило, слаборозвинутих в соціально-економічному відношенні.

Колоніальні загарбання почалися з серед. 15 ст. і велися шляхом агресивних воєн, знищення цілих народів і д-в, расової дискримінації, нав'язування слаборозвинутим краї-

нам нерівноправних угод тощо. На рубежі 19 і 20 ст. склалася *колоніальна система імперіалізму*.

1-а світова війна і особливо *Велика Жовтнева соціалістична революція 1917* поклали початок *загальній кризі капіталізму*, одним з проявів якої була криза колоніальної системи. Це виявилося насамперед у могутньому піднесенні антиімперіалістич. *національно-визвольного руху*. Після 2-ї світової війни й утворення *світової системи соціалізму* почався розпад колоніальної системи. Розпалися колоніальні імперії Великобританії, Франції, Нідерландів, Бельгії, втратили свої колонії Італія, Японія. У 1960 за пропозицією СРСР, внесеною в ООН, Генеральна Асамблея ООН прийняла *Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам*. В 1-й пол. 70-х рр. у зв'язку з дальшою зміною співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму, всіх революційних сил, поглибленням загальної кризи імперіалізму розгорнувся заключний етап краху колоніальної системи. Революція в Португалії (1974) привела до ліквідації останньої колоніальної імперії. Країни, що завоювали політ. незалежність, ведуть нині боротьбу за екон. незалежність. Частина *країн, що розвиваються*, вступила на некапіталістичний шлях розвитку. Більшість з них з наростаючою енергією відстоює у протиборстві з імперіалізмом політ. та екон. права, прагнучи закріпити свою незалежність, піднести рівень соціального, екон. і культурного розвитку своїх народів. З розпадом колоніальної системи імперіалізму К. не був повністю ліквідований. В багатьох колишніх колоніях і залежних країнах імперіалістичні країни ще утримують значні позиції. Поряд з старими методами К. імперіалісти вдаються до *неоколоніалізму*.

Народи, які ще не визволилися від колоніальної залежності, ведуть героїчну боротьбу за свободу. СРСР та інші соціалістичні країни всіляко підтримують національно-визвольний рух в колоніальних і залежних країнах. СРСР вважає повну ліквідацію всіх залишків системи колоніального гноблення одним з найважливіших міжнар. завдань. «З величезною більшістю держав, які виникли в результаті зламу колоніальної системи, нас об'єднує глибока відданість мирові й свободі, огида до будь-яких форм агресії і панування, до експлуатації однієї країни іншою» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 17).

КОЛОНІА́ЛЬНА СИСТЕ́МА ІМПЕРІАЛІ́ЗМУ — система капіталістичних суспільних відносин, що існують між країнами, одні з яких економічно й політично залежні та експлуатовані (колонії), а інші такі, що панують та експлуатують (метрополії). Склалася в процесі переходу *капіталізму* в імперіалістичну стадію (кінець 19 — початок 20 ст.) і розвитку монополістичного капіталізму. 1-а світова війна і *Велика Жовтнева соціалістична революція 1917* зумовили початок *загальної кризи капіталізму*, важливим проявом якої була криза К. с. і. Після 2-ї світової війни 1939—45 відбувся розпад К. с. і. Намагаючись зберегти свій вплив у кол. колоніях, міжнародний імперіалізм вдається до методів *неоколоніалізму*.

КОЛОНІЗА́ЦІЯ — 1) Заселення вільної території. 2) Організація поселень за межами своєї країни. 3) Перетворення незалежної країни на *колонію* шляхом її військового, економічного і політичного поневолення.

КОЛО́НІЯ (лат. colonia — поселення) — 1) Країна або територія, що перебуває під владою якоїсь держави (*метрополії*), позбавлена політичної та економічної незалежності. Управляється на основі спец. режиму. Вал *національно-визвольних революцій* змів *колоніальну систему імперіалізму*. На місці колишніх К. і напівколоній виникли молоді суверенні д-ви. 2) Сукупність осіб якоїсь національності, що живуть спільно в іншій країні або іноземному місті.

КОЛУ́МБІЯ, Республіка Колумбія — держава на північному заході Південної Америки. Пл. 1,1 млн. *км*². Нас. 24,0 млн. чол. (1974), колумбійці (метиси — 57%, білі — 20%, мулати — 14%, індіанці — 1%, негри — 4%). Офіційна мова — іспанська. Столиця — м. Богота (3 млн. ж., 1974). К.— бурж. республіка. Глава д-ви і уряду — президент, що обирається на 4 роки. Законодавчу владу здійснює конгрес у складі палати представників і сенату. Основні політичні партії: Консервативна партія. Засн. 1848. *Ліберальна*

партія. Засн. 1849. *Комуністична партія Колумбії.* Засн. 1930. В 16 ст. іспанці завоювали тер. К., на якій жили індіанці. В 1813 країну було проголошено назалежною, з 1886 — Республікою Колумбія. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1935 (1948 припинено, 1968 відновлено). З 1945 К.— член ООН. Теперішній уряд К. поряд із збереженням тісних контактів з США виступає за розширення зв'язків з іншими країнами, зокрема соціалістичними. Торг. угода між СРСР і К. підписана в червні 1968. К.— аграрно-індустріальна капіталістична країна з однобічною спеціалізацією с. г. на вирощуванні експортних культур. Збір (тис. *т*, 1974): кави — 520, рису — 1124, кукурудзи — 760. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 21,4, свиней — 2,4, овець — 2,1. Лісові промисли (заготівля цінних порід деревини, смоли чикле та ін.). Видобування (1973): нафти — 9,4 млн. *т*, природного газу — 1212 млн. *м*³, золота — 6,9 *т*, срібла — 2,4 *т*, дорогоцінного каміння, зокрема ізумрудів, високоякісної заліз. руди. Харч. та легка пром-сть, металообр., автоскладальні, нафтопереробні, хім., цементні підприємства. Вироблення електроенергії — 9879 млн. *квт · год* (1973). Осн. вид транспорту — автомобільний (бл. 45 тис. *км* автошляхів). Залізниці (понад 3,4 тис. *км*) не зв'язані в єдину систему. Порти: Буенавентура, Барранкілья, Картахена. Грошова одиниця — колумбійське песо.

КОМБАТА́НТИ (франц. combattant — воїн, боєць) — в міжнародному праві особи, що входять до складу збройних сил воюючої сторони. К. є також особовий склад ополчень, добровільних загонів, організованих рухів опору.

КОМБІНА́Т (від лат. combinatus — з'єднаний) — 1) В СРСР виробниче об'єднання підприємств, що, як правило, не мають юридичної самостійності і якими керує дирекція головного підприємства; підприємство, яке складається з кількох спеціалізованих виробництв, пов'язаних між собою технологічно, економічно та організаційно. Ці виробництва послідовно обробляють чи комплексно використовують сировину, відходи й побічні продукти. 2) Адм. об'єднання технологічно не пов'язаних між собою підприємств однієї галузі. 3) Об'єднання дрібних різнорідних, технологічно не пов'язаних виробництв (К. комунально-побутового обслуговування та ін.).

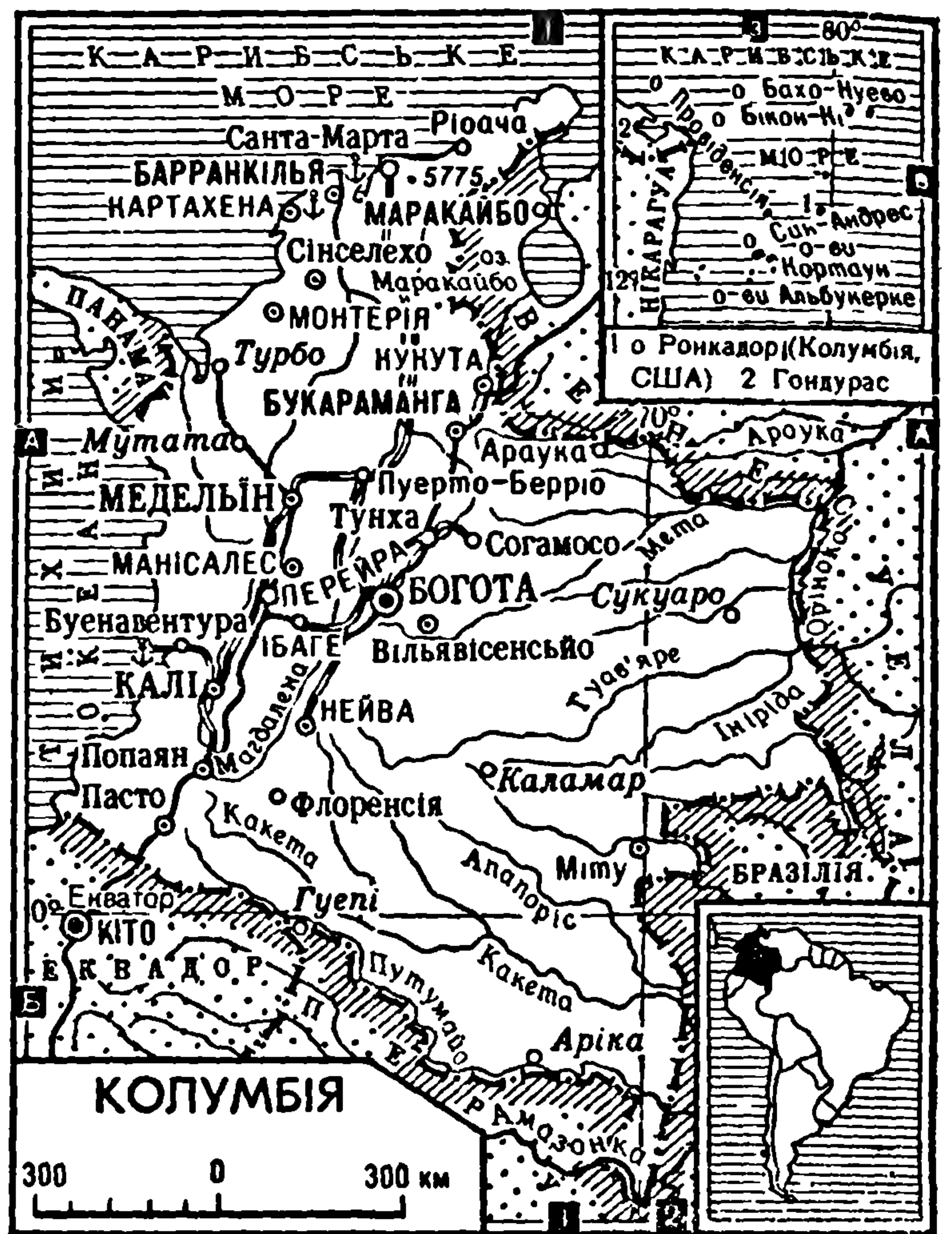

КОМБІНУВА́ННЯ ВИРОБНИ́ЦТВА (від лат. combino — з'єдную) — форма організації суспільного виробництва, що грунтується на технологічному й організаційному поєднанні різних його галузей у межах одного підприємства, в якому продукти одного виробництва є сировиною, напівфабрикатом або допоміжним матеріалом для інших. К. в. тісно пов'язане з концентрацією, спеціалізацією й кооперуванням виробн., сприяє підвищенню його ефективності. В СРСР поширені всі осн. види К. в., зокрема К. в. на основі використання предметів праці, знарядь виробн. й робочої сили та ін.

КОМЕНДА́НТСЬКА ГОДИ́НА — надзвичайний захід, що полягає в забороні жителям населеного пункту з'являтися на вулицях у певний час доби без спеціального дозволу. Запровадження К. г. в СРСР допускається лише в умовах *воєнного стану,* в капіталістичних країнах встановлюється, коли виникає політ. чи екон. загострення в країні або на частині її території.

КОМЕНТА́Р, к о м е н т а р і й (лат. commentarium) — письмове або усне пояснення, тлумачення текстів, подій, явищ.

КОМЕ́РЦІЯ (лат. commercium —

торгівля) — діяльність у капіталістичному суспільстві, спрямована на одержання прибутку (див. *Бізнес*). Комерційна, торг. діяльність соціалістичних підприємств має плановий характер, підпорядкована інтересам суспільства, задоволенню потреб трудящих.

КОМІНТЕ́РН — див *Комуністичний Інтернаціонал.*

КОМІНФО́РМ — див. *Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій.*

КОМІСА́Р (лат. commissarius — уповноважений) — службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями. В СРСР 1917—46 — нар. К.— член уряду, що очолював той чи інший центр. орган держ. управління (нар. комісаріат); 1918—25, 1937—42 — військ. К.— представник Комуністичної партії в Збройних Силах СРСР, який нарівні з командиром відповідав за бойовий, політ. і матеріально-технічний стан військ. частин, за виконання бойових завдань. У роки Великої Вітчизняної війни 1941—45 К. діяли в партизанських загонах і з'єднаннях. Військ. К. називають також особу, яка очолює військ. комісаріат — орган місцевого військ. управління в СРСР.

КОМІ́СІЯ ОО́Н ПО ПРАВА́Х ЛЮДИ́НИ — одна з комісій *Економічної і соціальної ради ООН*. Утворена 1946. Складається з представників 32 країн — членів ООН, які обираються строком на три роки. Представників СРСР і УРСР обирають членами комісії з часу її заснування, БРСР — з 1971. До компетенції комісії належить підготовка пропозицій, рекомендацій, досліджень і доповідей з питань міжнар. співробітництва в галузі прав людини. На щорічних сесіях комісія розробляє проекти декларації і конвенцій та заходи, спрямовані на ліквідацію дискримінації за ознакою раси, статі, мови й релігії. Комісія підготувала проекти таких міжнар. актів, як *Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти про права людини, Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* (1963), *Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* тощо.

КОМІ́СІЯ ОО́Н ПО РОЗЗБРО́ЄННЮ — міжнародний орган, створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11.I 1952. До її складу входили представники держав — членів Ради Безпеки і Канади. В листопаді 1957 Генеральна Асамблея збільшила число членів Комісії до 25, а в листопаді 1959 прийняла резолюцію про введення до складу Комісії представників усіх держав — членів ООН.

«КОМІ́СІЯ ПО ВНУ́ТРІШНІЙ БЕЗПЕ́ЦІ» — постійна комісія палати представників конгресу США, офіційною метою якої є боротьба проти поширення в США т. з. «підривної та антиамериканської пропаганди». Утворена 1934 (до 1969 мала назву «Комісія для розслідування антиамериканської діяльності»). Правлячі кола США використовують комісію для боротьби проти прогресивних сил.

КОМІТЕ́Т (франц. comité, від лат. committo — доручаю) — 1) Постійний або тимчасовий колегіальний орган, що керує будь-якою галуззю державної чи громадської діяльності або виробленням і проведенням якихось заходів чи рекомендацій. 2) Керівний виборний орган.

КОМІТЕ́Т З ПИТА́НЬ РО́ЗВИТКУ І СПІВРОБІ́ТНИЦТВА КРАЇ́Н КАРИ́БСЬКОГО БАСЕ́ЙНУ — регіональна організація, створена 1975. До комітету входять Барбадос, Співдружність Багамських островів, Республіка Куба, Гренада, Гайана, Гаїті, Домініканська Республіка, Ямайка, Трінідад і Тобаго.

КОМІТЕ́Т МОЛОДІ́ЖНИХ ОРГАНІЗА́ЦІЙ СРСР (з 1941 до 1956 — Антифашистський комітет радянської молоді) — громадська організація, членами якої є громадські, професійні, культурні, спортивні та інші організації радянської молоді, а також організації, які ведуть роботу серед молоді. К. м. о. бере участь у роботі *Всесвітньої федерації демократичної молоді, Міжнародного союзу студентів* і підтримує зв'язок з демократичними орг-ціями багатьох країн світу. В союзних республіках, зокрема в УРСР, діють республіканські комітети молодіжних організацій.

КОМІТЕ́Т ОО́Н З ПИТА́НЬ МИ́РНОГО ВИКОРИСТА́ННЯ ДНА МОРІ́В І ОКЕА́НІВ ЗА МЕ́ЖАМИ ДІ́Ї НАЦІОНА́ЛЬНОЇ ЮРИСДИ́КЦІЇ — орган *Генеральної Асамблеї ООН,* створений 1968 для вивчення наукових, економічних, технічних, правових та інших аспектів між-

народного співробітництва в галузі дослідження й використання дна морів і океанів в інтересах людства. Комітетові доручено подавати Генеральній Асамблеї рекомендації з різних питань використання дна морів і океанів. До складу Комітету входить 91 країна — член ООН, у тому числі СРСР. Українська РСР у Комітеті має статус акредитованого спостерігача.

КОМІТЕТ ООН ПО ВИКОРИСТАННЮ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ У МИРНИХ ЦІЛЯХ — орган *Генеральної Асамблеї ООН*, засн. 1959 з метою вивчення практично здійснених заходів по використанню космічного простору в мирних цілях, сприяння дослідженням космічного простору, організації взаємного обміну й поширення відомостей по використанню космічного простору, заохочення науково-дослідних програм у галузі вивчення космічного простору та вивчення правових проблем, які можуть виникнути при дослідженні й використанні космічного простору. Комітет реєструє запуски супутників та ін. Комітет складається з 37 країн — членів ООН, у т. ч. СРСР, США, Великобританії, Франції, Японії. Має підкомітети: Юридичний і Науково-технічний, до яких входять представники всіх його 37 членів.

КОМІТЕТ ПАРТІЙНОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ЦК КПРС — один з керівних органів КПРС. Функції і завдання його визначаються Статутом КПРС. К. п. к. здійснює контроль за додержанням членами і кандидатами в члени КПРС парт. дисципліни, притягає до відповідальності комуністів, винних у порушенні Програми і Статуту партії, парт. і держ. дисципліни, а також порушників парт. моралі. К. п. к. розглядає апеляції на рішення ЦК компартій союзних республік, крайових і обласних к-тів партії про виключення з партії і парт. стягнення.

КОМІТЕТ ПО РОЗЗБРОЄННЮ — міжурядовий орган для переговорів з питань роззброєння. Генеральна Асамблея ООН 20.XII 1961 схвалила досягнуту угоду між урядами СРСР і США про створення Комітету по роззброєнню. К-т діє з березня 1962 у Женеві (Швейцарія). До 1969 мав назву Комітет 18-ти держав по роззброєнню (за кількістю д-в-учасниць). До його складу входили Болгарія, Польща, Румунія, СРСР, Чехословаччина, Бірма, Бразілія, Великобританія, Італія, Канада, США, Франція (у роботі К-ту фактично участі не бере), Індія, Мексіка, Нігерія, ОАР, Швеція, Ефіопія. Згодом до К-ту увійшли також НДР, Угорщина, МНР, Югославія, Аргентіна, Заїр, Іран, Марокко. Нідерланди, Пакистан, Перу, ФРН і Японія. З 1969 до 1974 К-т називався «Нарада Комітету по роззброєнню». СРСР з самого початку роботи К-ту вніс на його розгляд проект договору про загальне й повне роззброєння під суворим міжнар. контролем. Проте позиція зх. д-в гальмує розв'язання цього завдання. Поряд з цим, зусиллями СРСР та інших соціалістичних країн при підтримці країн, що розвиваються, вдалося добитися сприяння К-ту в досягненні міжнар. угод з окремих питань роззброєння, зокрема *Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою.* В К-ті було погоджено осн. положення *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї,* Договору про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї масового знищення, текст *Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення.* В 1972 група соціалістичних країн, у т. ч. УРСР, внесла на розгляд К-ту проект Конвенції про заборону розробки, виробн. і нагромадження запасів хім. зброї та її знищення. В 1975 СРСР і США внесли до К-ту ідентичні тексти проекту Конвенції про заборону діяння на природне середовище і клімат у воєнних та інших цілях, не сумісних з інтересами гарантування міжнародної безпеки, добробуту і здоров'я людей.

КОМІТЕТ РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК (з 1941 до 1956 — Антифашистський комітет радянських жінок) — громадська організація, метою якої є розвиток і зміцнення дружніх зв'язків і взаєморозуміння між жінками СРСР і зарубіжних країн, участь у *міжнародному демократичному жіночому русі* на захист прав жінок і дітей, боротьба за мир, демократію і національну незалежність. Створений у вересні 1941 на 1-му Всесоюзному мітингу радянських жінок. Представляє радянських жінок у

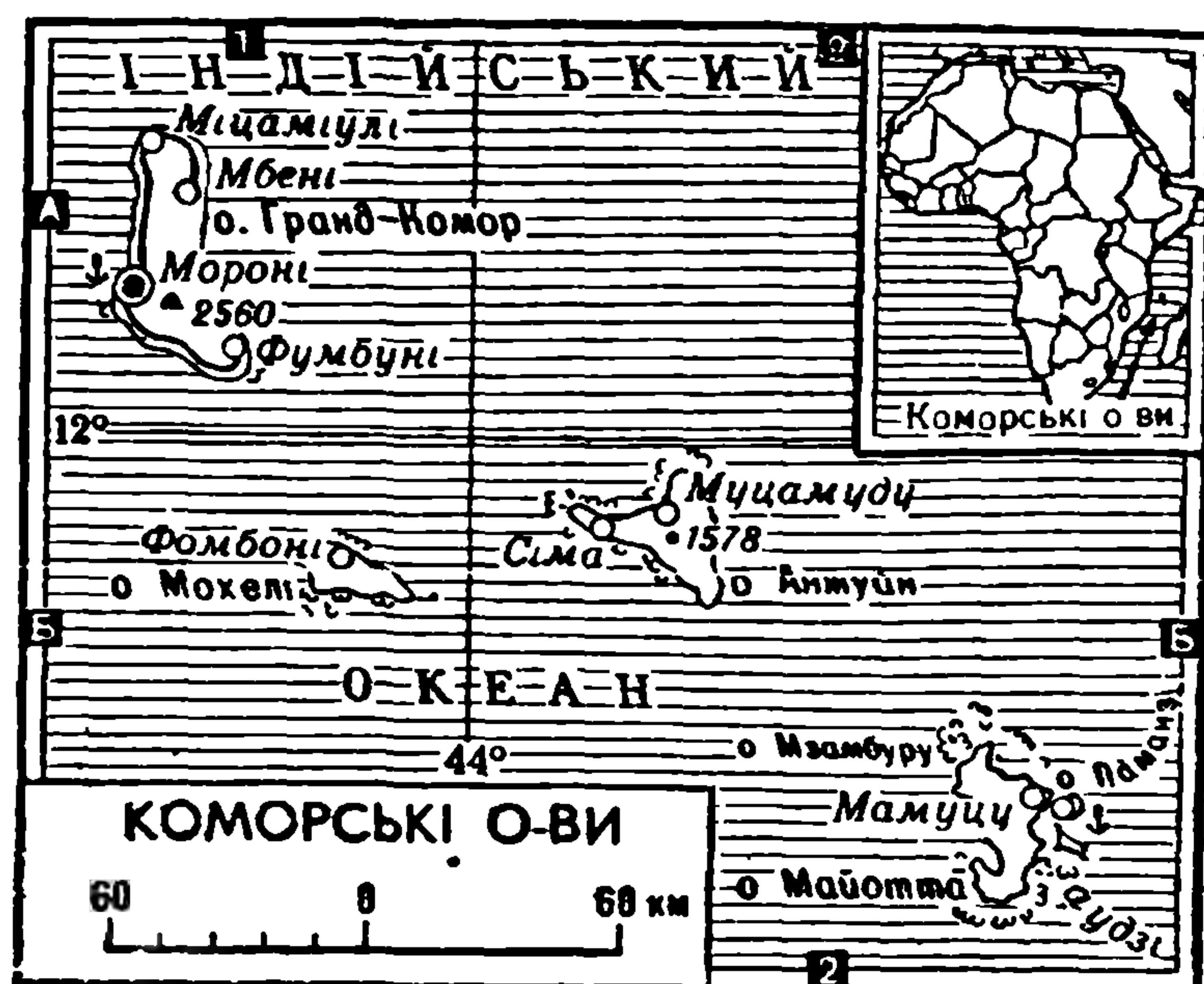

Міжнародній демократичній федерації жінок. До складу к-ту входять представники республік, областей і міст СРСР, профспілкових і кооперативних орг-цій країни. Підтримує дружні зв'язки з 26 міжнар. і 227 нац. жіночими орг-ціями (1974). Керівний орган — пленум К. р. ж., що скликається щорічно. К-т видає щомісячний журнал «Советская женщина». В 1973 К. р. ж. нагороджено орденом Дружби народів.

КОМІТЕ́ТИ ПАРТІ́ЙНІ — виборні виконавчі органи, які керують діяльністю партійних організацій між з'їздами і конференціями. Згідно з статутом КПРС існують такі парт. к-ти: Центральний Комітет КПРС, ЦК компартій союзних республік, крайові, обласні, окружні, міські, районні комітети. В первинних парт. орг-ціях, що налічують понад 300 комуністів, а в разі потреби і в тих, де є понад 100 комуністів, також можуть бути створені К. п. У колгоспах і радгоспах К. п. можуть бути обрані при наявності в парт. орг-ції 50 комуністів.

КОМО́РСЬКІ ОСТРОВИ́ — держава з 1975 на островах у Мозамбікській протоці Індійського океану. Пл. 2171 *км²*. Нас. 300 тис. чол. (1975), переважно анталоатра (нащадки арабів, що змішалися з малагасійцями та банту). Столиця — м. Мороні (15 тис. ж., 1970). К. О.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Орган держ. влади — національна рада інститутів; сформовано конституційний комітет для вироблення конституції. Правляча політична партія — У д з і м а (Єдність), виступає за «незалежність на основі дружби і співробітництва з Францією». Засн. 1974. Дипломатичні відносини між СРСР і К. О. встановлено 1976. Основа економіки К. О.— сільське г-во (копра, ваніль, кава, какао, ефіроолійні культури, цукр. тростина). Скотарство, рибальство. Автомобільних шляхів — 750 *км*. Гол. порт — Мороні. Грошова одиниця — африканський франк.

КОМПА́НІЯ (франц. compagnie, від лат. cum — разом і panis —хліб), к о р п о р а ц і я — 1) Група осіб, об'єднаних певними інтересами (наприклад, виробничими). 2) Капіталістичне підприємство (промислове, торговельне), засноване на пайовій участі окремих капіталістів. Див. *Акціонерне товариство*, *Монополії капіталістичні*.

КОМПЕТЕ́НЦІЯ (лат. competentia — узгодженість, відповідність)— коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні знання, досвід.

КО́МПЛЕКСНА ПРОГРА́МА д а л ь ш о г о п о г л и б л е н н я і в д о с к о н а л е н н я с п і в р о б і т н и ц т в а й р о з в и т к у с о ц і а л і с т и ч н о ї е к о н о м і ч н о ї і н т е г р а ц і ї к р а ї н — ч л е н і в Р Е В — документ, прийнятий 25-ю сесією *Ради Економічної Взаємодопомоги* (1971), в якому визначено основні напрями розвитку економічних інтеграційних процесів соціалістичних країн — членів РЕВ; розрахована на тривалу перспективу. Див. *Соціалістична економічна інтеграція*.

КОМПЛО́Т (франц. complot) — змова.

КОМПРАДО́РИ, к о м п р а д о р с ь к а б у р ж у а з і я (ісп. comprador — покупець) — угодовська частина національної буржуазії в економічно відсталих країнах (колоніальних і незалежних), яка співробітничає з іноземним капіталом на внутрішньому й зовнішньому ринках. Беззастережно підкоряється іноземному капіталові як у політ., так і в екон. відношеннях і використовується ним у своїх інтересах. Є гол. опорою імперіалістів у їхній боротьбі проти нац.-визвольного руху.

КОМПРОМІ́С (лат. compromissum — угода, згода) — 1) Угода, порозуміння з протилежною стороною шляхом взаємних поступок; поступка заради досягнення якоїсь мети. Так, у процесі боротьби за інтереси трудящих у певних істор. умовах

комуністичні партії іноді йдуть на тактичні К. з окремими дрібнобуржуазними партіями, жодною мірою не поступаючись у принципових програмних, теоретичних та ідеологічних питаннях. 2) Пристосування до обставин, пов'язане з відмовою від особистих переконань і цілей.

КОМУНІЗМ (від лат. communis — спільний) — 1) *Суспільно-економічна формація,* що базується на суспільній власності на засоби виробництва. 2) Вища фаза комуністичної суспільно-економічної формації. **«Комунізм — це безкласовий суспільний лад з єдиною загальнонародною власністю на засоби виробництва, цілковитою соціальною рівністю всіх членів суспільства, де разом з всебічним розвитком людей виростуть і продуктивні сили на основі науки і техніки, що постійно розвиваються, всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком і здійсниться великий принцип «від кожного — по здібностях, кожному — по потребах». Комунізм — це високоорганізоване суспільство вільних і свідомих трудівників, в якому утвердиться суспільне самоврядування, праця на благо суспільства стане для всіх першою життєвою потребою, усвідомленою необхідністю, здібності кожного будуть застосовуватися з найбільшою користю для народу»**(Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1968, с. 54). Комуністична суспільно-екон. формація закономірно приходить на зміну капіталістичній формації. Першим ступенем (фазою) К. є *соціалізм,* другим, вищим ступенем — комунізм. Спільними для соціалізму і К. є неподільне панування суспільної власності на засоби виробн., відсутність експлуатації і гноблення людини людиною, підпорядкування виробн. задоволенню всезростаючих матеріальних і духовних потреб людей, рівний обов'язок усіх членів суспільства працювати за здібностями, свідоме регулювання всіх сфер суспільного життя. Відкривши об'єктивні закони суспільного розвитку, К. Маркс і Ф. Енгельс довели неминучість переходу до К., визначили його гол. риси, показали, що перехід до К. є закономірним наслідком розвитку як виробн., так і класової боротьби пролетаріату, обгрунтували істор. необхідність встановлення *диктатури пролетаріату,* розглядаючи її як перехід до знищення класів взагалі. На основі нового істор. досвіду В. І. Ленін збагатив учення про К. і закономірності його будівництва. Він не тільки дав відповідь на актуальні питання, поставлені ходом істор. розвитку, не тільки всебічно розвинув теорію *соціалістичної революції* і вчення про закономірності побудови К., не тільки озброїв рос. і міжнар. революційний рух науково обгрунтованою стратегією і тактикою, а й очолив боротьбу робітничого класу і його політ. партії за втілення ідеалів К. в життя. Дальший розвиток учення про К. пов'язаний з теоретичною діяльністю *Комуністичної партії Радянського Союзу* та інших марксистсько-ленінських партій. Програма КПРС визначила основні напрями комуністичного будівництва: створення *матеріально-технічної бази комунізму,* формування комуністичних суспільних відносин, утвердження *соціалістичного способу життя,* виховання нової людини. Комуністичне будівництво передбачає широке розгортання *науково-технічної революції,* вдосконалення всієї системи екон. відносин соціалістичного суспільства. Перехід до К. означає глибокі якісні зміни в соціальній структурі суспільства. За К. не буде класів, зникнуть істотні відмінності між містом і селом, розумовою та фізичною працею. Відбудеться переростання соціалістичної державності в комуністичне самоврядування, виникне загальнонар., загальнолюдська культура тощо. Збільшення масштабів і складність завдань комуністичного будівництва підвищує керівну організуючу роль авангарду соціалістичного суспільства — Комуністичної партії, діяльність якої надає побудові К. планомірного, цілеспрямованого характеру. Корінна відмінність К. від попередніх соціально-екон. формацій полягає в тому, що це — перше в історії людства суспільство, яке складається не стихійно, а на основі свідомої творчості мільйонів.

Новим етапом у розвитку Радянської країни по шляху до К. став XXV з'їзд КПРС, прийняті ним накреслення в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. З'їзд відзначив, що в СРСР створено нове суспільство, подібного якому людство ще не знало. Це—суспільство безкризової, постійно зростаючої економіки, зрі-

лих соціалістичних відносин, справжньої свободи. Це — суспільство, де панує науковий матеріалістичний світогляд. Це — суспільство твердої впевненості в майбутньому, світлих комуністичних перспектив. Серед найважливіших підсумків пройденого нашою країною шляху за майже 60 років її існування XXV з'їзд КПРС вказав на формування радянської людини. Народи СРСР прокладають шлях до К. для всього людства, перевіряють на власному досвіді правильність цього шляху, добирають кращі форми й методи комуністичного будівництва. Будівництво комунізму в СРСР є інтернаціональним обов'язком радянських людей, відповідає інтересам соціалістичних країн, всіх трудящих світу.

КОМУНІСТИЧНА ВЛАСНІСТЬ — єдина загальнонародна власність на всі суспільні блага. Вона являє собою вищу форму суспільної власності. Її матеріальною основою будуть високорозвинуті продуктивні сили, які втілюватимуть найпередовіші досягнення науки і техніки. Див. *Соціалістична власність.*

КОМУНІСТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ — сукупність ідей і поглядів, що дають наукове знання об'єктивних законів суспільного розвитку та виражають корінні інтереси робітничого класу і всіх трудящих у їхній боротьбі за ліквідацію капіталізму та побудову комунізму. Теоретичну основу К. і. становить *марксизм-ленінізм.* Основоположниками К. і. були К. Маркс і Ф. Енгельс. Творчо розвинув її В. І. Ленін, узагальнивши досвід класової боротьби робітничого класу в епоху імперіалізму, дані природничих і суспільних наук, всесвітню революційну практику. На сучас. етапі К. і. творчо розвивають КПРС, братні комуністичні і робітничі партії. К. і. як ідеологія пролетаріату докорінно відрізняється від *ідеології* всіх класів попередніх епох за своїм змістом і роллю в суспільному житті. Вона органічно поєднує глибоку науковість з *партійністю* та революційністю. Це зумовлено збігом об'єктивного розвитку істор. процесу та корінних інтересів робітничого класу як гол. рушійної сили революційної перебудови суспільства. К. і. пройнята духом *інтернаціоналізму* і гуманізму. К. і.— теоретична основа політики Комуністичної партії, цементуюча сила *морально-політичної єдності радянського народу,* світової соціалістичної співдружності, всього *міжнародного комуністичного руху.* В процесі соціалістичного і комуністичного будівництва К. і. оволодіває масами і стає дедалі дійовішою революційною силою. К. і. розвивається і утверджується в боротьбі проти бурж. ідеології, *ревізіонізму, реформізму* і *догматизму.* Сучасна боротьба в ідеологічній сфері відображає істор. протиборство двох суспільних систем — соціалізму і капіталізму (див. *Комунізм, Комуністичне виховання, Ідеологічна робота КПРС*).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ АВСТРІЇ (КПА) — створена 3.XI 1918. З 1919 входила до Комінтерну. В 1933—45 діяла в підпіллі. В роки 2-ї світової війни 1939—45 відіграла провідну роль в антифашистській боротьбі в країні. В 1945—47 комуністи були в складі австрійського уряду. В 1958 конференція КПА ухвалила програмний документ «Шлях Австрії до соціалізму» (затверджений XVIII з'їздом КПА 1961) В документі було сказано, що австрійський робітничий клас, спираючись на підтримку широких нар. мас і більшості в парламенті, може мирним шляхом прийти до соціалізму. XXI з'їзд КПА (травень 1970) дав рішучу відсіч ревізіоністській групі, яка намагалася розкласти партію, підірвати принципи демократичного централізму і пролет. інтернаціоналізму. Ревізіоністів виключили з КПА. Було вжито заходів до зміцнення партії, відновлення її ідейно-політ. єдності і боєздатності. XXII з'їзд, який відбувся в січні 1974, прийняв документ «Політико-ідеологічні основи боротьби КПА», в якому зазначається, що основи соціалістичного суспільного ладу в країні буде створено в результаті встановлення держ. влади робітничого класу, здійснення провідної ролі марксистсько-ленінської партії, усуспільнення осн. засобів виробництва, планового розвитку економіки. Діяльність КПА спрямована на здійснення докорінних соціальних і політ. вимог трудящих, на збереження нейтрального курсу країни, зміцнення європ. безпеки. КПА брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПА була присутня на

XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 20,2 тис. чол. (1975). Голова партії — Ф. Мурі. Друковані органи: центральний — газета «Фолькссштімме» («Голос народу»), теоретичний — журнал «Вег унд ціль» («Шлях і мета»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу.* Створена на І з'їзді комуністичних орг-цій Азербайджану, який нелегально відбувся 11—12.II 1920 в Баку, під назвою Азербайджанська комуністична партія (більшовиків) — АКП(б). Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Азербайджану. На 1.I 1976 налічувала 276 508 членів партії та 11 315 кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Азербайджану — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС Г. А. Алієв. Див. також *Азербайджанська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ АРГЕНТІНИ (КПА) — створена 6.I 1918 лівим крилом Соціалістичної партії на чолі з Р. Гіольді, В. Кодовілья та Л. Рекабарреном. До 1920 мала назву Інтернаціональна соціалістична партія Аргентіни. З 1919 входила до Комінтерну. Протягом 1930—45, 1959—64, 1966—73 КПА вела роботу в підпіллі. В серпні 1967 аргентінська реакція прийняла спец. закон «Про захист від комунізму». В умовах підпілля відбулися XII (1963) і XIII (1969) з'їзди партії, на яких було висунуто лозунги організації боротьби мас, спрямованої на завоювання влади (мирним чи немирним шляхом), створення народного, демократичного уряду. Черговий XIV з'їзд (серпень 1973) КПА провела в умовах легальності, якої вона набула явочним порядком, ще до скасування (травень 1973) декрету про заборону партії. На з'їзді вперше були присутні делегації КПРС і марксистсько-ленінських партій інших соціалістичних країн. З'їзд обговорив політ. становище в країні та завдання КПА, вніс зміни до програми і статуту партії, обрав новий склад ЦК. КПА виступає за створення широкого антиімперіалістичного фронту в країні. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПА була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 145,6 тис. комуністів (1975). Генеральний секретар КПА — Х. Арнедо-Альварес. Друковані органи партії: центральний — газета «Нуестра палабра» («Наше слово»), теоретичний і політ.— журнал «Нуева ера» («Нова ера»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БАНГЛАДЕШ (КПБ) — створена в березні 1948 на базі організацій Комуністичної партії Індії в Східній Бенгалії, що стала частиною Пакистану 1947. До 1971 мала назву Комуністична партія Східного Пакистану. В 1954—71 заборонена, зазнала репресій і переслідувань. Активно боролася проти реакційного режиму Пакистану, за створення (1971) незалежної Народної Республіки Бангладеш. У квітні 1971 перейменована на Комуністичну партію Бангладеш. У грудні того самого року легалізована. Брала участь у міжнар. Нараді представників комуністичних і робітничих партій 1969. В січні 1975 КПБ, як і інші політ. партії країни, було розпущено.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БЕЛЬГІЇ (КПБ) — створена 4.IX 1921 в результаті об'єднання двох марксистських організацій — Бельгійської комуністичної партії (засн. 1920) і Комуністичної партії (засн. 1921), утвореної на базі групи «Друзі експлуатованого». З 1921 входила до Комінтерну. В період 2-ї світової війни 1939—45 — провідна сила Руху Опору. В 1944—47 представники КПБ входили до складу уряду. В наступний період реакція розгорнула проти партії запеклу кампанію. У 1950 бельгійськими фашистами було вбито голову КПБ Ж. Ляо. В рішеннях з'їздів КПБ метою партії проголошувалася побудова в Бельгії соціалістичного ладу, по змозі мирним шляхом, спираючись на організовану боротьбу мас. XXII з'їзд (квітень 1976) прийняв резолюцію і затвердив тези, в яких визначено курс боротьби партії на сучас. етапі в умовах екон. кризи проти монополій, за об'єднання всіх прогресивних і демократичних сил країни. КПБ бореться за підвищення життєвого рівня трудящих, ліквідацію безробіття. В зовнішньополіт. питаннях партія послідовно виступає за роззброєння і безпеку в Європі, за зміцнення всебічних відносин з соціалістичними країнами і країнами, що розви-

ваються, за вихід Бельгії з НАТО і повний суверенітет країни. КПБ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПБ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 11 тис. чол. (1975). Голова КПБ — Л. Ван Гейт. Друковані органи партії: газети «Драпо руж» («Червоний прапор», франц. мовою), «Роде ваан» («Червоний прапор», фламандською мовою).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БІЛОРУСІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу.* Створена в грудні 1918 в Смоленську на VI Північно-Західній обласній конференції РКП(б), що оголосила себе I з'їздом Комуністичної партії (більшовиків) Білорусії й об'єднала більшовицькі орг-ції, які діяли на тер. Білорусії ще з поч. 20 ст. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Білорусії. На 1.I 1976 налічувала 506 тис. членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Білорусії — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС П. М. Машеров. Див. також *Білоруська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БІРМИ (КПБ) — створена 15.VIII 1939 на основі об'єднання розрізнених марксистських груп. У роки 2-ї світової війни (1939—45) відіграла важливу роль у мобілізації бірманських патріотів на боротьбу проти япон. окупантів. За ініціативою КПБ було створено Антифашистську лігу народної свободи (АЛНС), яка очолила 1945 збройне повстання проти загарбників. З 1948 діє в підпіллі. Очолювала Національний демократичний об'єднаний фронт (НДОФ, створений 1949). В 1955 КПБ прийняла програму партії, яка ставить завдання побудови в Бірмі соціалістичного і комуністичного суспільства. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960. У середині 60-х рр. партія підпала під вплив маоїстського керівництва Китаю. Голова КПБ — Такін Ба Тейн Тін.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БОЛІВІЇ (КПБ) — заснована 17.I 1950 в результаті об'єднання розрізнених комуністичних груп, що діяли в країні з кінця 20-х рр. У 1950—52 вела боротьбу в нелегальних умовах. Після встановлення в країні влади військ. хунти (листопад 1964) КПБ, діючи напівлегально, розробила програму нар. антиімперіалістичного фронту, яка вимагала поліпшення умов життя та праці трудящих, здійснення аграрної реформи, досягнення суверенітету країни та її індустріалізації, проведення демократичної внутрішньої і миролюбної зовнішньої політики. В 1967 діяльність КПБ заборонив уряд. У вересні 1969 в Болівії було здійснено антиімперіалістич. держ. переворот, проведено ряд перетворень демократичного характеру. КПБ, яка вийшла з підпілля, підтримала ці заходи. В червні 1971 відбувся III з'їзд партії, який прийняв «Програмні тези КПБ», вказав на необхідність здійснення під керівництвом робітничого класу нар. антиімперіалістичної революції з соціалістичною перспективою. Після реакційного заколоту в серпні 1971 КПБ перейшла на нелегальне становище. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПБ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК КПБ — Х. Колле. Центр. друкований орган партії — газета «Унідад» («Єдність»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ (КПВ) — створена 31.VII — 1.VIII 1920 в результаті об'єднання лівого крила Британської соціалістичної партії, Соціалістичної робітничої партії, соціалістичних організацій Південного Уельсу та інших районів країни. З 1920 — в складі Комінтерну. В роки 2-ї світової війни 1939—45 КПВ виступала за мобілізацію всіх сил країни на розгром гітлерівської Німеччини. В післявоєнний період її діяльність спрямована на відвернення нової світової війни, на боротьбу за єдність робітничого класу і захист життєвих інтересів трудящих. XXII з'їзд КПВ (1952) схвалив програму партії «Шлях Британії до соціалізму», що передбачає перехід до соціалізму в країні без громадянської війни, шляхом масового руху, завоювання більшості в парламенті і здійснення демократичних перетворень. XXV з'їзд (1957) затвердив змінений проект програми. XXX з'їзд (1967) вніс до неї ряд доповнень. КПВ виступає за досягнення єдності дій лівих, прогресивних сил країни, зміцнення

впливу в профспілках, проти участі Англії в «Спільному ринку», за демократичне розв'язання ольстерської кризи, організує страйковий рух. XXXIII (листопад 1973) та XXXIV (листопад 1975) з'їзди партії обговорили питання подальшого згуртування лівих сил країни в боротьбі проти антинар. політики капіталіст. монополій, проблеми розвитку робітничого і демократичного руху в країні, виступили за зміцнення миру та європ. безпеки, розширення зв'язку партії з масами. КПВ брала участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПВ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 30 тис. комуністів (1975). Генеральний секретар КПВ — Г. Макленнан, голова — М. Макгехі. Друковані органи партії: журнали «Коммент» («Коментар») і «Марксізм тудей» («Марксизм сьогодні»).

КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ВЕНЕСУЕ́ЛИ (КПВ) — виникла нелегально 5.III 1931. З 1935 входила до Комінтерну. За винятком 1945—48 та 1958—61 партія діяла в нелегальних або напівлегальних умовах. На I з'їзді КПВ (1946) було схвалено програмний документ партії — політ. тези і статут. У документах III з'їзду (1961) ставиться завдання боротьби за створення демократичного і патріотичного уряду. З'їзд прийняв політ. тези і новий статут партії. В 1962—66 КПВ брала активну участь у збройній боротьбі проти диктаторського режиму. З березня 1969 легальна діяльність партії відновлена. IV з'їзд КПВ (січень 1971) накреслив нові завдання боротьби за революційні перетворення в країні, за демократію і нац. прогрес, виключив з партії учасників фракційної антипартійної групи. На основі рішень з'їзду партія активізувала свою діяльність, зміцнила свій вплив у масах. V з'їзд КПВ (листопад 1974) прийняв програму партії, політ. декларацію, схвалив зміни в статуті. КПВ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПВ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 13 тис. чол. (1975). Голова КПВ — Г. Мачадо, генеральний секретар — Х. Фаріа. Центр. орган партії — газета «Трібуна популар» («Народна трибуна»).

КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ВІРМЕ́НІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу.* Організаційно оформилася в Комуністичну партію (більшовиків) Вірменії в червні 1920. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Вірменії. На 1.I 1976 налічувала 137 957 членів і 5002 кандидати в члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Вірменії — К. С. Демірчян. Див. також *Вірменська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ГОНДУРА́СУ (КПГ) — сформувалася 1927. Внаслідок репресій реакційних урядів Гондурасу припинила 1932 своє існування. В квітні 1954 комуністи Гондурасу провели свою I Національну конференцію, проголосили відновлення КПГ. З часу утворення партія діє нелегально. I з'їзд КПГ (1958) схвалив статут партії і звернувся до трудящих із закликом «За вільний, суверенний і незалежний Гондурас!». II з'їзд КПГ (квітень 1972) схвалив політ. тези, прийняв програму партії і статут, обрав новий склад керівних органів. З'їзд проаналізував політ. і екон. становище Гондурасу і визначив нові завдання боротьби проти панування амер. імперіалізму, за здійснення антиімперіалістичної, аграрної, демократичної революції. З'їзд підкреслив вірність партії марксизму-ленінізму, пролет. інтернаціоналізмові. КПГ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПГ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК КПГ — Д. Рамос. Друковані органи: бюлетень «Трабахо» («Праця») і газета «Вос популар» («Голос народу»).

КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ГРЕ́ЦІЇ (КПГ) — створена 17.XI 1918. Спочатку мала назву Соціалістична робітнича партія Греції (СРПГ), з 1920 — СРПГ (комуністична), а з 1924 — Комуністична партія Греції. З 1920 входила до Комінтерну. В 1936—44 діяла в підпіллі. В роки 2-ї світової війни 1939—45 очолювала антифашистську боротьбу в країні, мала великий вплив у масах. В її рядах 1944 налічувалося 435 тис. членів. У 1947 реакційні сили країни оголосили КПГ поза законом, і партія знову перейшла в підпілля.

VIII з'їзд КПГ (1961) ухвалив програму здійснення в країні нац.-демократичних перетворень як необхідної умови переходу до соціалістичної перебудови. Після встановлення в Греції режиму фашистської диктатури (квітень 1967) КПГ діяла в умовах жорстокого терору і репресій. Партія закликала трудящих до боротьби за створення єдиного антидиктаторського фронту нац. сил для відсічі реакції, відновлення конституційних свобод і демократизації країни, звільнення політ. в'язнів. IX з'їзд КПГ (1974) прийняв програму партії, в якій визначається, що Греція прийде до соціалізму в ході єдиного революційного процесу, який складається з двох етапів — антиімперіалістичного, антимонополістичного і етапу соціалістичного. З'їзд вніс також зміни до статуту партії. В 1974 в Греції було повалено фашистський режим. Уряд країни скасував закон 1947 про заборону компартії. КПГ була легалізована й визнана політ. орг-цією. В заяві ЦК КПГ відмічається, що легалізація діяльності партії є результатом її багаторічної боротьби. Партія поставила завдання у нових умовах продовжувати боротьбу за нац. незалежність, за визволення від амер. засилля, демократизацію країни, за інтереси трудящих. Комуністи взяли участь у створенні блоку «Єдині ліві» і добилися успіху на перших після падіння хунти виборах, пославши до парламенту своїх депутатів. КПГ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПГ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК КПГ — Х. Флоракіс. Центр. друкований орган партії — газета «Різоспастіс» («Радикал»), теоретичний — журнал «Комуністікі епітеорісі» («Комуністичний огляд»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ГРУЗІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Організаційно оформилася в Комуністичну партію (більшовиків) Грузії в травні 1920. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Грузії. На 1.I 1976 налічувала 318 000 членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Грузії — Е. А. Шеварднадзе. Див. також *Грузинська Радянська Соціалістична Республіка*.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ДАНІЇ (КПД) — створена 9.XI 1919 в результаті об'єднання лівих сил Соціалістичної робітничої партії і Соціалістичної спілки молоді в марксистську Лівосоціалістичну партію. Після приєднання до Комінтерну 1920 перейменована на Комуністичну партію. Одним з засновників КПД був відомий письменник М. Андерсен-Нексе. Під час 2-ї світової війни 1939—45 КПД з 1941 діяла в підпіллі, була провідною силою Руху Опору. Комуністи в травні — листопаді 1945 входили до складу уряду Данії. В 1958 на XX з'їзді затверджено статут партії. XXIV з'їзд КПД (січень 1973) прийняв два осн. документи — «На боротьбу проти монополістичного капіталу — за інтереси робітничого класу, за соціалізм» і «Програма комуністів у боротьбі за краще життя для народу». XXV з'їзд КПД (вересень 1976) прийняв програму партії й політичний маніфест. Програма грунтується на вченні марксизму-ленінізму, визначає нові рубежі не лише для партії, а й для всього робітничого руху країни, утверджує соціалізм як мету й вказує шляхи до побудови нового суспільства. В політичному маніфесті викладено завдання партії в галузі екон. й соціальної політики. КПД брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністич. і робітн. партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПД була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 11 тис. членів (1975). Голова КПД — К. Єсперсен. Друковані органи партії: центральний — газета «Ланд ог фольк» («Країна і народ»), теоретичний — журнал «Тіден» («Час»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЕКВАДОРУ (КПЕ) — створена 23.V 1926 на I установчому з'їзді на основі групи «Комуністична секція пропаганди та дії ім. Леніна». Спочатку мала назву Соціалістична партія Еквадору. В 1928 ввійшла до Комінтерну. На II з'їзді (1931) перейменована на Комуністичну партію Еквадору. В 1944 комуністи були в складі уряду. VI з'їзд КПЕ (1957) схвалив програму і статут партії, висунув завдання створити демократичний фронт нац. визволення і на його базі — демократичний уряд. В період військ. диктатури (1963—66) КПЕ перебувала в підпіллі і зазнавала жорсто-

ких переслідувань. У серпні 1968 відбувся VIII з'їзд КПЕ, на якому вперше були присутні делегації КПРС та ряду інших марксистсько-ленінських партій. З'їзд прийняв програму, в якій зазначається, що метою партії є здійснення нац.-визвольної революції як антиімперіалістичної, антифеодальної і демократичної з наступним переходом до соціалістичної революції. Партія бореться за соціальне й нац. визволення свого народу, за повний суверенітет і незалежність країни. IX з'їзд КПЕ (жовтень 1973) обговорив доповіді про внутріполітичне становище в країні, про діяльність партії, обрав новий склад ЦК. КПЕ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПЕ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК КПЕ — П. Саад. Центр. орган партії — газета «Ель пуебло» («Народ»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЕСТОНІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Організаційно оформилася на I з'їзді Компартії Естонії, який відбувся в листопаді 1920. До створення Ест. РСР (1940) діяла нелегально, очолюючи боротьбу трудящих Естонії за соціальне визволення. 8.X 1940 ввійшла до складу КПРС. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті КПРС з жовтня 1952 Комуністична партія (більшовиків) Естонії почала називатися Комуністичною партією Естонії. На 1.I 1976 налічувала 80 767 членів і 3483 кандидати в члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Естонії — І. Г. Кебін. Див. також *Естонська Радянська Соціалістична Республіка*.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ІЗРАЇЛЮ (КПІ) — заснована в березні 1919. Спочатку мала назву Соціалістична робітнича партія Палестини, з 1921 — Комуністична партія Палестини. Після утворення держави Ізраїль (травень 1948) перейменована на Комуністичну партію Ізраїлю. З 1924 входила до Комінтерну. В 1921—42 діяла в підпіллі. КПІ — єдина партія в країні, членами якої на основі повної рівності є трудящі євреї і араби. Партія веде послідовну боротьбу проти імперіалізму, *сіонізму* та реакції, за ліквідацію політ. і екон. залежності країни від США, за життєві інтереси трудящих, за розвиток Ізраїлю по шляху миру і прогресу, за дружбу між народами. КПІ рішуче засуджує агресію проти араб. країн, розв'язану 1967 правлячими колами Ізраїлю при підтримці США і міжнар. сіонізму. Ця лінія партії знайшла підтвердження на XVI (січень 1969) і XVII (червень 1972) з'їздах КПІ. В рішеннях XVII з'їзду підкреслювалося, що одним з найголовніших завдань партії є боротьба за виведення ізраїльських військ з усіх окупованих араб. територій, за справедливий і міцний мир на Близькому Сході. З'їзд закликав трудящих об'єднатися в єдиному фронті миру і схвалив спец. документ, а також висловився за створення антиімперіалістичного, демократичного фронту і прийняв його розгорнуту програму. КПІ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПІ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК КПІ — М. Вільнер. Друковані органи партії: газети «Зу Гадерех» («Цей шлях») мовою іврит та «Аль-Іттіхад» («Союз») араб. мовою, журнали «Арахім» («Цінності») мовою іврит та «Аль-Дарб» («Шлях») араб. мовою.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ІНДІЇ (КПІ) — створена 26.XII 1925. З 1933 входила до Комінтерну. До 1942 перебувала в підпіллі. Після завоювання Індією незалежності (1947) КПІ 1951 на всеіндійській конференції прийняла першу програму партії. У 1964 як результат прямого втручання керівництва компартії Китаю у внутрішні справи КПІ в Комуністичній партії Індії стався розкол. Утворилася Паралельна комуністична партія Індії, куди ввійшли лівоопортуністичні групи, які значною мірою сприйняли догматичні, сектантські ідейні положення маоїзму. В своїй роботі КПІ керується програмою, прийнятою на VII з'їзді (1964), та завданнями, які були визначені IX (жовтень 1971) і X (січень — лютий 1975) з'їздами партії. Програма вказує на необхідність створення Національно-демократичного фронту для боротьби за глибокі соціально-екон. перетворення в країні. На сучас. етапі КПІ виступає за створення д-ви нац. демократії і переходу на некапіталістичний шлях розвитку, на захист і зміцнення незалежного зовнішньополіт. курсу Ін-

дії, за політику миру й розвиток нею тісного співробітництва з соціалістичними країнами, за солідарність всіх прогресивних сил у боротьбі проти імперіалізму та неоколоніалізму. КПІ закликала трудящих, усі ліві сили країни дати відсіч внутрішній реакції, що намагається звести Індію з шляху нац. незалежності, миролюбної, антиімперіалістичної і антиколоніалістської політики. З 1970 в штаті Керала діє уряд демократичної коаліції на чолі з комуністами. Представники КПІ входять до парламенту Індії та до законодавчих зборів різних штатів. КПІ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПІ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 600 тис. чол. (1975). Голова Національної Ради КПІ — Ш. А. Данге. Генеральний секретар — Ч. Р. Рао. Центр. друковані органи партії: щотижневики «Нью ейдж» («Новий вік») і «Хайт» («Життя»), теоретичний — журнал «Парті лайф» («Партійне життя»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ІНДОНЕЗІЇ (КПІ) — створена 23.V 1920 на основі Соціал-демократичного союзу (засн. 1914). З 1920 входила до Комінтерну. В 1926—27 КПІ очолила нар. повстання проти голландських колонізаторів. Внаслідок поразки повстання партія була розгромлена і оголошена поза законом. У 1935 відновила свою діяльність. Після проголошення в серпні 1945 Індонезійської Республіки КПІ дістала можливість працювати легально. Керуючись прийнятою V (1954) і доповненою VI (1959) з'їздами програмою, КПІ виступала за об'єднання всіх нац. сил країни, що борються проти імперіалізму і феодалізму, за доведення до кінця завдань нац.-демократичної революції. КПІ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960. На поч. 1965 КПІ налічувала 3,5 млн. чол. Проте в кінці 50 — на поч. 60-х рр. партія зазнала сильного маоїстського впливу, що призвело до помилок і мало згубні наслідки. Після реакційного держ. перевороту (1965) в результаті терору і жорстоких репресій сотні тисяч членів КПІ, в тому числі майже всі члени ЦК, загинули або були кинуті до тюрем. В умовах глибокого підпілля марксистсько-ленінські сили КПІ висунули своїм гол. завданням відновлення партії на принципах марксизму-ленінізму і пролет. інтернаціоналізму. Позиція і лінія боротьби індонез. комуністів на сучас. етапі визначена в документах «За правильний шлях індонезійської революції» (1966) та «Насущні завдання комуністичного руху в Індонезії» (1969). Незважаючи на репресії й переслідування, КПІ продовжує боротьбу проти реакційного військ. режиму та імперіалізму, ставить своєю метою створення нац. антиімперіалістичного, демократичного уряду з перспективою просування до соціалізму. Делегація КПІ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Друкований орган партії — щомісячний журнал «Текад рак'ят» («Воля народу») індонез. і англ. мовами.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ІРЛАНДІЇ (КПІ) — створена 1921. Після громадянської війни в країні (1922—23) зазнала кризи. Відновилася 23.VI 1933 на з'їзді представників прогресивних робітничих груп Півночі і Півдня Ірландії. З 1933 входила до Комінтерну. В 1940 діяльність КПІ в пд. частині країни припинилася. Парт. орг-ція Північної Ірландії почала називатися Комуністичною партією Північної Ірландії. На Півдні компартія була відновлена тільки 1948 під назвою Ірландська робітнича ліга (з 1962 — Ірландська робітнича партія). Комуністи Ірландії виступають в авангарді масового руху трудящих у боротьбі проти імперіалізму і засилля монополістичного капіталу, за громадянські права й свободи трудящих, за єдність дій усіх демократичних сил. Комуністична партія Північної Ірландії і Ірландська робітнича партія брали участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. В 1970 на Надзвичайному об'єднавчому з'їзді Комуністична партія Північної Ірландії та Ірландська робітнича партія об'єдналися в Комуністичну партію Ірландії. З'їзд затвердив статут партії і проголосив її маніфест. У маніфесті кінцевою метою діяльності КПІ визначається створення нової Ірландії, вільної, об'єднаної, соціалістичної країни. XVI з'їзд КПІ відбувся в березні 1975. Делегація КПІ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Нац. голова партії — Е. Барр. Генеральний сек-

ретар — М. О'Ріордан. Друковані органи: Пд. орг-ції — бюлетень «Айріш уоркерс войс» («Голос ірландських робітників») і газета «Айріш сошіаліст» («Ірландський соціаліст»); журнал «Айріш сошіаліст ревю» («Ірландський соціалістичний огляд»); Пн. орг-ції — бюлетень «Юніті» («Єдність»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ІСПАНІЇ (КПІ) — заснована 15.IV 1920 Національною асамблеєю Федерації соціалістичної молоді Іспанії під назвою Іспанська комуністична партія. З 1920 входила до Комінтерну. Після встановлення в Іспанії військ. диктатури (1923) партія — на нелегальному становищі. В період нац.-революційної війни ісп. народу 1936—39 КПІ була гол. організатором відсічі фашистським заколотникам і міжнар. реакції. З 1939 — в глибокому підпіллі. На V з'їзді КПІ (1954) було схвалено статут і програму партії, яка накреслила шлях до антифеодальної, антиімперіалістичної, демократичної революції. На пленумі ЦК КПІ 1956 було висунуто і на VI з'їзді КПІ 1960 підтверджено програму проведення «політики національної згоди», яка повинна об'єднати всіх іспанців у боротьбі проти монополістичної олігархії і замінити франкістську диктатуру демократією. Програма передбачає мирний шлях революції, але не відкидає в разі потреби і немирний шлях. В програмі мова йде про два етапи ісп. революції — демократичний і соціалістичний. У політ. резолюції VIII з'їзду КПІ (жовтень 1972) зазначено, що партія виступає за підготовку загального політ. страйку, який має перерости в загальний нац. страйк, з метою усунення реакційного режиму. На сучас. етапі КПІ продовжує боротьбу за демократизацію країни, проти монархіч. режиму. Партія перебуває на нелегальному становищі. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПІ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова КПІ — Д. Ібаррурі, генеральний секретар — С. Каррільйо. Центр. друкований орган партії — газета «Мундо обреро» («Робітничий світ»), теоретичний і політ.— журнал «Нуестра бандера» («Наш прапор»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КАЗАХСТАНУ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. В червні 1921 організаційно оформилася як обл., з 1925 — крайова парт. орг-ція, яка 1937 була перетворена на Компартію (більшовиків) Казахстану. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті КПРС з жовтня 1952— Комуністична партія Казахстану. На 1.I 1976 налічувала 657 тис. членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Казахстану — член Політбюро ЦК КПРС Д. А. Кунаєв. Див. також *Казахська Радянська Соціалістична Республіка*.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КАНАДИ (КПК) — створена в підпіллі в червні 1921. В лютому 1922 оформилася як легальна партія. В 1922—24 мала назву Робітнича партія Канади, 1943—59 — Робітнича прогресивна партія Канади. З 1924 входила до Комінтерну. В 1931—35, 1940—43 діяла в підпіллі. XVI з'їзд КПК (жовтень 1959) прийняв програму партії «Шлях до соціалізму в Канаді» й статут. Програма вказала на необхідність боротьби за ліквідацію панування монополій США в країні, за екон. і соціальний прогрес, за мир, за соціалістичну Канаду. КПК виступила з вимогами проведення урядом Канади нової зовнішньої політики — політики миру, роззброєння і розширення міжнар. торгівлі, запровадження екон. політики в інтересах трудящих. У своїй діяльності КПК керується програмою, яка була затверджена XXI з'їздом у листопаді 1971. Політ. заява, прийнята XXII з'їздом (травень 1974),— план дії партії в боротьбі за єдність робітничого класу та демократичних сил, проти влади монополій, за справжню незалежність Канади, за конституцію, розроблену і прийняту самою Канадою, за мир, за успіхи демократії, за соціалізм. КПК брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПК була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар КПК — У. Каштан. Центр. орган партії — газета «Канейдіан трібюн» («Канадська трибуна»), теоретичний і політ.— журнал «Ком'юніст в'юпойнт» («Комуністична точка зору»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КИРГІЗІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. З червня 1918 більшовицькі орг-ції

Киргизії входили до складу Комуністичної партії (більшовиків) Туркестану. З утворенням Кара-Киргизької автономної області (14.X 1924) оформилася обласна парт. орг-ція. 5.XII 1936 було створено Кирг. РСР, а 5—16.VI 1937 відбувся I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) Киргизії. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Киргизії. На поч. 1976 налічувала понад 109 тис. членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Киргизії — Т. У. Усубалієв. Див. також *Киргизька Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КИТАЮ (КПК) — створена 1.VII 1921 на I з'їзді з окремих марксистських гуртків. Засновниками КПК були Лі Да-чжао, Цюй Цю-бо, Цай Хе-сень, Ден Чжун-ся та ін. В 1922 вступила до Комінтерну. II з'їзд КПК (1922) проголосив програмні настанови, які передбачали на першому етапі боротьбу за перемогу демократичної, на другому — за перемогу соціалістичної революції. В період громадянських воєн у Китаї (1924—27, 1927—37) КПК очолила антиімперіалістичний, антифеодальний нац.-визвольний рух; під час нац.-визвольної війни кит. народу проти япон. загарбників 1937—45 була організатором всенародної боротьби. В 1945 при вирішальній допомозі СРСР Китай був визволений від япон. окупантів. Після перемоги нар. революції в Китаї, утворення КНР (1.X 1949) КПК взяла курс на побудову соціалістичного суспільства в Китаї. В ході 1-ї п'ятирічки (1953—57) при великій допомозі СРСР та ін. соцкраїн в Китаї створено базу індустріалізації, проведено соціалістич. перетворення в місті й на селі. VIII з'їзд партії (1956) розробив генеральну лінію КПК, прийняв новий статут партії, вказав на необхідність максимального задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих, здійснення соціалістичного будівництва в КНР в тісній дружбі з СРСР та іншими соціалістичними країнами. КПК взяла участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960. Через всю історію КПК проходить боротьба між двома лініями — пролетарсько-інтернаціоналістичною та дрібнобуржуазно-націоналістичною. Продовжуючи націоналістичні тенденції, що проявилися ще в 30-х рр., частина керівництва КПК на чолі з Мао Цзе-дуном в кінці 50-х рр. стала на шлях ревізії марксистсько-ленінської лінії VIII з'їзду партії. Внаслідок «культурної революції» в КПК взяла верх лінія Мао Цзе-дуна. Це знайшло відображення в документах і рішеннях IX з'їзду КПК (квітень 1969). З'їзд схвалив «культурну революцію», ідеологічною основою партії проголосив «ідеї Мао Цзе-дуна». Маоїсти розгорнули боротьбу проти інтернаціоналістських сил у КПК, стали на шлях розколу міжнар. комуністичного руху, боротьби проти СРСР, братніх соціалістичних країн. Делегації марксистсько-ленінських партій на міжнар. Нараді комуністичних і робітничих партій 1969 засудили антиленінський, націоналістичний, розкольницький курс маоїстів. X з'їзд КПК (24—28.VIII 1973) відбувся достроково, в умовах особливої секретності. Всі документи з'їзду просякнуті духом войовничого великодержавного шовінізму. Офіційною держ. і парт. доктриною є антирадянщина. В статуті закріплено маоїстські організаційні принципи партії, а завдання партії в країні зведено в основному до безперервної боротьби проти противників *маоїзму.* У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові, у виступах представників комуністичних і робітничих партій на з'їзді відзначалося, що ідеологія і політика маоїзму несумісні з марксизмом-ленінізмом. КПК — правляча партія в Китайській Народній Республіці. Чисельність — 28 млн. чол. (1973). Головою ЦК КПК був Мао Цзе-дун (1943—76). Друк. органи — щоденна газета «Женьмінь жібао» («Народна газета») і журнал «Хунці» («Червоний прапор»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КОЛУМБІЇ (КПК) — створена 17.VII 1930 на основі Революційної соціалістичної партії, яка діяла з 1926. В 1935 ввійшла до Комінтерну. В 1933—34 і 1949—57 КПК перебувала в підпіллі. На X з'їзді КПК (січень 1966) була прийнята програма партії, в якій вказується на необхідність проведення антиімперіалістичної, антифеодальної, демократичної революції як першого етапу соціалістичної революції і створення на цьому етапі патріотичного уряду нац.

визволення, що встановив би в країні нар.-демократичний лад. XII з'їзд КПК (грудень 1975), на якому була присутня делегація КПРС, висунув нові завдання по згуртуванню демократичних сил країни в боротьбі за соціально-екон. перетворення, демократію і соціалізм. На парламентських виборах 1974 до конгресу країни було обрано 2 представники компартії. КПК брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КП Колумбії була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК КПК — Х. Вієйра. Друковані органи партії: центральний — газета «Вос пролетаріа» («Голос пролетаріату»), теоретичний — журнал «Документос політікос» («Політичні документи»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КУБИ (КПК) — заснована 16.VIII 1925. З 1928 входила до Комінтерну. В 1939—44 діяла під назвою Революційний комуністичний союз, 1944—61 — Народно-соціалістична партія Куби (НСПК). Після перемоги Кубинської революції 1959 на базі НСПК і двох революційних орг-цій, що виникли в ході збройної боротьби проти диктатури Батісти,— «Рух 26 липня» на чолі з Ф. Кастро Рус і «Революційний директорат 13 березня» — створено 1961 Об'єднані революційні організації (ОРО). В 1962—63 ОРО було реорганізовано в Єдину партію соціалістичної революції Куби (ЄПСР), яку в жовтні 1965 перейменовано на Комуністичну партію Куби. I з'їзд КПК (грудень 1975) прийняв програмну платформу партії, яка визначає шляхи компартії і д-ви, спрямовані на досягнення гол. мети теперішньої фази Кубинської революції — побудови соціалізму. З'їзд прийняв статут партії, схвалив проект нової конституції соціалістичної Куби та проект директив п'ятирічного плану соціально-екон. розвитку країни на 1976—80. В резолюції з'їзду про зовнішню політику зазначається, що в основі зовнішньої політики лежить принцип марксизму-ленінізму і пролет. інтернаціоналізму. Партія буде і надалі боротися за зміцнення світової соціалістичної системи і міжнар. комуністичного руху, за зміцнення братерських відносин, які зв'язують Кубу з СРСР та іншими країнами соціалістичної співдружності. Форум кубинських комуністів схвалив також ряд резолюцій з питань політичного і соціально-екон. життя країни, обрав керівні органи партії. КПК брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960 та (як спостерігач) у Нараді комуністичних і робітничих партій 1969. Делегація КПК була присутня на XXV з'їзді КПРС.

Чисельність — 202 807 членів і кандидатів (вересень 1975). Перший секретар ЦК КПК — Ф. Кастро Рус (з 1965). Друк. органи партії: центральний — газета «Гранма» та журнал «Ель мілітанте комуніста» («Комуніст»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЛАТВІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. В 1904 відбувся I з'їзд латиських с.-д. орг-цій, на якому було утворено Латиську с.-д. робітничу партію (ЛСДРП). Поряд з ЛСДРП у Латвії працювали орг-ції РСДРП. У 1906 ЛСДРП ввійшла до РСДРП як автономна територіальна орг-ція під назвою Соціал-демократія Латиського краю (СДЛК). У березні 1919 відбувся VI з'їзд СДЛК, на якому вона була перейменована на Комуністичну партію (більшовиків) Латвії — КП (б) Латвії. З 1920, після захоплення влади в Латвії буржуазією, до створення Латв РСР (1940) діяла нелегально, очолюючи боротьбу трудящих Латвії за соціальне визволення. 8.X 1940 ввійшла до складу КПРС. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Латвії. На поч. 1976 налічувала понад 140 тис. членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Латвії — А. Е. Восс. Див. також *Латвійська Радянська Соціалістична Республіка*.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЛЕСОТО (КПЛ) — заснована 5.V 1962 на установчому з'їзді, який прийняв програму і статут партії. З'їзд охарактеризував КПЛ як марксистсько-ленінську партію робітничого класу, що відстоює інтереси всієї нації і вбачає кінцеву мету у встановленні диктатури пролетаріату та побудові соціалістичного суспільства. IV з'їзд КПЛ (жовтень 1968) підтвердив курс партії на об'єднання всіх патріотичних сил нації для боротьби за ліквідацію неоколоніалістського режиму і розглянув проект

нової програми КПЛ, яка визначила завдання побудови нац.-демократичної д-ви. В лютому 1970 після реакційного перевороту в країні КПЛ була заборонена і перейшла на нелегальне становище. Однак партія заявила про рішимість виконувати свій обов'язок перед народом Лесото і міжнар. робітничим класом. КПЛ брала участь у міжнар. Нараді комуністичних і робітничих партій 1969. Генеральний секретар КПЛ — Д. Кена. Друкований орган — журнал «Мажаммохо» («Комуніст»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЛИТВИ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу.* Створена на І з'їзді, що відбувся нелегально 1—3.Х 1918 у Вільнюсі. До утворення Лит. РСР (1940) діяла нелегально, очолюючи боротьбу трудящих Литви за соціальне визволення. 8.Х 1940 ввійшла до складу КПРС під назвою Комуністична партія (більшовиків) Литви — КП(б) Литви. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Литви. На 1.І 1976 налічувала 145 557 членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Литви — П. П. Грішкявічус. Див. також *Литовська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЛЮКСЕМБУРГУ (КПЛ) — створена 2.І 1921 революційним крилом соціал-демократичної партії. З 1921 входила до Комінтерну. В період нім.-фашистської окупації Люксембургу 1940—45 КПЛ, перебуваючи в підпіллі, очолювала Рух Опору в країні, зазнала великих втрат. У концтаборі загинув ряд членів і керівників партії, в тому числі її перший голова Б. Зенон. На XVII з'їзді (квітень 1964) прийнято програмну заяву, в якій партія визначається як марксистсько-ленінська, що твердо дотримується принципів пролет. інтернаціоналізму, виступає за єдність міжнар. комуністичного руху на основі марксизму-ленінізму. Статут КПЛ, прийнятий XVIII з'їздом (1965), передбачає широку демократизацію парт. життя. КПЛ веде боротьбу за розширення соціальних і демократичних прав трудящих, за їхні життєві інтереси, за обмеження й ліквідацію панування монополістичного капіталу. Компартія послідовно виступає за незалежний курс країни, повернення до політики нейтралітету, за вихід Люксембургу з НАТО. XXI з'їзд КПЛ (березень 1973) визначив завдання активізувати діяльність партії в масах, прийняв платформу єдності лівих сил у боротьбі за демократію і соціальний прогрес. КПЛ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПЛ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова КПЛ — Д. Урбані. Центр. друкований орган — газета «Цайтунг фум летцебургер фоллек» («Газета люксембурзького народу»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ МАЛАЙЇ (КПМ) — заснована 30.IV 1930. У період 2-ї світової війни 1939—45 відіграла велику роль у визволенні Малайї від япон. загарбників. Після війни очолила збройну боротьбу проти англ. колонізаторів. З 1948 — в підпіллі. У 1955 КПМ прийняла програму, в якій орієнтувала народ на ліквідацію всіх форм імперіалістичного панування, встановлення в Малайї нар. республіки. Делегація КПМ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960. В останні роки керівництво КПМ перебуває під впливом маоїзму, відходячи від спільної лінії міжнар. комуністичного руху, колективно виробленої братніми партіями. Голова КПМ — М. Ахмад, генеральний секретар — Чень Пін.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ МАЛЬТИ (КПМ) — створена 1969. Виступає за демократичні перетворення в суспільно-політ. житті країни. З ініціативи активістів КПМ і Соціалістичного фронту та інших прогресивних сил країни у серпні 1974 було створено товариство дружби і культурних зв'язків з Радянським Союзом. Делегація КПМ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова партії — А. Вассало.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ МОЛДАВІЇ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу.* В 1924 з утворенням Молд. АРСР у складі УРСР було створено Молдавську обласну парт. організацію КП(б)У. Після визволення 1940 Правобережної Молдавії (Бессарабії) і утворення Молд. РСР засновано Комуністичну партію (більшовиків) Молдавії — КП (б) Молдавії (на І з'їзді партії в лютому

1941). Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Молдавії. На поч. 1976 КП Молдавії налічувала 135 303 члени і кандидати в члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Молдавії — І. І. Бодюл. Див. також *Молдавська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ НІДЕРЛАНДІВ (КПН) — створена 1918 на базі лівого крила Соціал-демократичної партії Нідерландів. З 1919 входила до Комінтерну. В 1940—45, перебуваючи в підпіллі, брала активну участь у Русі Опору. Після війни значно зріс її вплив у масах. На виборах 1946 здобула 10,6% голосів виборців і 10 місць у 2-й палаті парламенту. На XVI з'їзді КПН (1952) було схвалено програму боротьби за побудову нар.-демократичної д-ви. XX з'їзд (1961) проголосив лозунг повернення Голландії до традиційної політики нейтралітету. На парт. конференції 1962 КПН закликала до боротьби за уряд робітничого руху (з участю комуністів і соціалістів). КПН брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960. XXI з'їзд КПН (1964) прийняв резолюцію про «нову орієнтацію політики партії». На практиці ця лінія призвела до ослаблення традиційних зв'язків КПН з іншими комуністичними партіями. Черговий XXV з'їзд компартії відбувся в червні 1975. Чисельність — бл. 12 тис. чол. (1972). Голова ЦК КПН — X. Хукстра. Друковані органи партії: газета «Де Ваархейд» («Правда»), журнал «Політік ен кюлтюр» («Політика і культура»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ НОРВЕГІЇ (КПН) — створена 4.XI 1923 на основі лівого крила Норвезької робітничої партії (засн. 1887). З 1923 входила до Комінтерну. Під час нім.-фашистської окупації Норвегії (1940—45) брала активну участь у Русі Опору. В 1945 комуністи увійшли до складу першого коаліційного уряду. На Всенорвезькій конференції КПН (1963) було схвалено програму партії «За мир, національну незалежність, демократію і соціалізм», яка ставить завдання створити широкий нар. фронт у боротьбі проти монополій, за здійснення глибоких демократичних перетворень, за мир і соціалізм, відзначає можливість мирного переходу до соціалізму в Норвегії. XV з'їзд КПН (жовтень — листопад 1975) накреслив ряд заходів по ідеологічному і організаційному зміцненню партії, розширенню її впливу в масах. В документах з'їзду зазначено, що боротьба за соціально-екон. права трудящих, згуртованість усіх демократичних сил країни проти монополістичного капіталу, за єдність робітничого класу Норвегії, всього міжнар. комуністичного руху — в центрі діяльності партії. КПН брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПН була присутня на XXV з'їзді КПРС. Налічує бл. 4 тис. членів партії. Голова КПН — М. Г. Кнутсен. Друкований центр. орган — газета «Фріхетен» («Свобода»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ПАКИСТАНУ (КПП) — створена в 1948. В липні 1954 її оголошено поза законом. В 1972 заборону діяльності КПП скасовано, однак партія й досі (1976) нелегалізована.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (КПРС) — бойовий випробуваний авангард робітничого класу і всього радянського народу, організатор і натхненник боротьби трудящих СРСР за торжество комуністичних ідеалів. КПРС — найвища форма суспільно-політ. орг-ції, керівна й спрямовуюча сила радянського суспільства. КПРС забезпечує цілеспрямований, пропорційний, гармонійний і динамічний розвиток радянського суспільства, узгоджене функціонування всіх його сфер, координує і спрямовує діяльність усіх держ. і госп. органів, громадських орг-цій. КПРС об'єднує в своїх рядах передову, найсвідомішу частину робітничого класу, колгоспного селянства, радянської інтелігенції, втілює розум, честь і совість народу, акумулює його величезний життєвий досвід. КПРС — невід'ємна складова частина, бойовий революційний загін *міжнародного комуністичного руху.* Основоположником і організатором КПРС був В. І. Ленін. Спираючись на творчий марксизм і науково узагальнивши досвід світового робітничого руху, він створив струнке цілісне вчення про партію

робітничого класу, всебічно розробив її теоретичні, політичні й організаційні основи, норми парт. життя і принципи парт. керівництва. В марксистській партії, в якій ідейне об'єднання робітничого класу на принципах марксизму закріплюється *єдністю партії,* В. І. Ленін вбачав головний, визначальний фактор успішного здійснення корінних суспільних перетворень, вирішальну умову побудови соціалізму і комунізму. В 1898 відбувся І з'їзд, який проголосив заснування Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Але практично процес об'єднання революційних марксистських орг-цій завершився на II з'їзді РСДРП (1903), де була створена перша в історії людства пролетарська партія нового типу — більшовицька партія. «Більшовизм,— писав В. І. Ленін,— існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року» (Повне зібрання творів, т. 41, с. 6). З 1917 партія називалася Російською соціал-демократичною партією (більшовиків) — РСДРП(б). VII з'їзд (1918) перейменував її на Російську Комуністичну партію (більшовиків) — РКП(б). У зв'язку з утворенням Союзу РСР XIV з'їзд (1925) перейменував РКП(б) на Всесоюзну Комуністичну партію (більшовиків) — ВКП(б). На XIX з'їзді (1952) ВКП(б) перейменовано на Комуністичну партію Радянського Союзу. КПРС — партія наукового комунізму. Її виникнення, істор. покликання, політика, стратегія і тактика, принципи керівництва суспільно-політичними, соціально-економічними, науково-технічними, культурно-ідеологічними процесами, її організаційна структура, характер, методи і стиль діяльності, норми і принципи парт. життя грунтуються на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії. Відмітними рисами партії є вірність принципам *марксизму-ленінізму,* пролетарського *інтернаціоналізму,* постійний творчий розвиток революційної теорії, чіткість ідейно-класових позицій, безкомпромісність у принципових справах; політ. мудрість, революційна сміливість і оптимізм; ідейна і організаційна єдність її рядів, залізна партійна дисципліна, нерозривний постійний зв'язок з робітничим класом, широкими нар. масами. Ленінська партія очолила боротьбу загальнорос. пролетаріату за революційне перетворення суспільно-політ. й екон. життя в країні, стала провідною силою революційного переходу від капіталізму до соціалізму, боротьби за досягнення найвищої мети — побудови комуністичного суспільства. Радянський народ під проводом КПРС відкрив народам усього світу шлях до соціалізму і комунізму. Головне в діяльності КПРС — вироблення генеральної перспективи розвитку суспільства, правильної політ. лінії, організація трудящих для втілення її в життя. Пройдений ленінською партією шлях не має собі рівних, вона нагромадила величезний досвід керівництва революційно-перетворюючою діяльністю, істор. творчістю робітничого класу, широких нар. мас. Послідовно керуючись марксизмом-ленінізмом, творчо його збагачуючи, Комуністична партія визначає чергові завдання і завдання на перспективу на кожному новому істор. етапі. Перша Програма партії — програма здійснення *соціалістичної революції* і встановлення *диктатури пролетаріату* — прийнята 1903 на II з'їзді РСДРП. Вона була здійснена з перемогою *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917.* КПРС — перша в світовій історії марксистсько-ленінська партія, яка привела пролетаріат до політ. влади, здійснила ідею створення соціалістичної д-ви — Республіки Рад. Друга Програма партії — програма побудови соціалізму — прийнята VIII з'їздом РКП(б) 1919. Ставши правлячою партією, КПРС на основі своєї Програми забезпечила втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму — здійснення соціалістичної індустріалізації, колективізації с. г., культурної революції, створення першої в історії людства багатонац. соціалістичної д-ви — *Союзу Радянських Соціалістичних Республік.* У ході корінних перетворень КПРС подолала опір меншовиків, есерів, анархістів, бурж. націоналістів, різного роду антиленінських течій і ухилів всередині партії — троцькістів, правих опортуністів, націонал-ухильників, зміцніла ідейно й організаційно. В роки Великої Вітчизняної війни КПРС була натхненником і організатором перемоги радянського народу над нім.-фашистськими загарбниками.

Вона стала справді воюючою партією. Більше половини комуністів воювали на фронтах. Здобута під керівництвом КПРС перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні справила найбільший після Жовтневої революції вплив на світовий розвиток. Її результатом було виникнення *світової системи соціалізму*, масове розгортання *національно-визвольного руху*, що привело до краху колоніальної системи, поглиблення *загальної кризи капіталізму*. Забезпечивши в найкоротший строк відбудову нар. г-ва, КПРС домоглася дальшого успішного розвитку економіки і культури всіх радянських республік. В результаті найглибших соціально-екон. перетворень, здійснених радянським народом під керівництвом КПРС, у нашій країні вперше в історії людства побудовано *розвинуте соціалістичне суспільство*. Третю *Програму Комуністичної партії Радянського Союзу* — програму побудови комунізму в СРСР — прийнято на XXII з'їзді КПРС (1961). Побудова комунізму передбачає вирішення взаємозв'язаних істор. завдань: створення його матеріально-технічної бази, вдосконалення *суспільних відносин* і формування нової людини, на що спрямована величезна ідейно-виховна робота партії, розвиток радянського способу життя. Одним з найвеличніших результатів багатогранної діяльності КПРС, великим завоюванням соціалізму є створення і зміцнення загальнонар. д-ви. Склалася нова істор. спільність людей — *радянський народ*. Завдання комуністичного будівництва всебічно обгрунтовані й конкретизовані в документах XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії, Березневого (1965), Вересневого (1965), Травневого (1966), Грудневих (1972, 1973, 1974, 1975), Квітневого (1973) та інших пленумів ЦК КПРС. Партія веде велику теоретичну роботу. У Програмі партії, рішеннях з'їздів, пленумів ЦК КПРС, теоретичних документах партії, зокрема виданих до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР, 70-річчя II з'їзду РСДРП та ін., у промовах і статтях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва творчо розвинуто марксистсько-ленінське вчення. Спираючись на революційну теорію, КПРС надає всій роботі по комуністичному будівництву планомірного, цілеспрямованого характеру. Велику увагу партія приділяє розв'язанню насущних соціально-політ. завдань, формуванню комуністичного світогляду трудящих. Зростає роль партії як теоретичного і політ. центру, що керує радянським народом на науковій основі, підвищується значення *ідеологічної роботи КПРС*. Глибоке розуміння партією закономірностей і перспектив розвитку соціалістичного суспільства, шляхів і методів переходу до комунізму забезпечує згуртування навколо неї широких нар. мас, *морально-політичну єдність радянського народу*. КПРС ставить своїм завданням забезпечити гармонійний розвиток усіх сфер розвинутого соціалістичного суспільства на базі з'єднання досягнень *науково-технічної революції* з перевагами соціалістичної системи г-ва. На цій суто науковій основі КПРС спрямовує дальший розвиток суспільних відносин. Спираючись на ленінське вчення з нац. питання, *національну програму КПРС*, партія вирішила нац. питання в багатонац. країні. Новим внеском у творчий розвиток марксизму-ленінізму є матеріали XXV з'їзду КПРС. Звітна доповідь ЦК, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, Основні напрями розвитку народного господарства на 1976—1980 роки та інші документи XXV з'їзду озброїли партію розгорнутою марксистсько-ленінською програмою творчої діяльності в усіх галузях життя радянського суспільства. Визначна заслуга з'їзду, що він далі поглибив учення про розвинуте соціалістичне суспільство і обгрунтував перспективи комуністичного будівництва в нашій країні. У Звітній доповіді ЦК КПРС розроблено нову всебічну програму розвитку радянського суспільства, конкретизовано *економічну стратегію КПРС* і *соціальну політику КПРС*, сформульовано актуальні завдання по створенню *матеріально-технічної бази комунізму*, дальшого вдосконалення суспільних відносин, формування нової людини, розвитку *соціалістичного способу життя*. Величезне теоретичне і практичне значення має дальша розробка ленінського вчення про партію як політ.

вождя робітничого класу, всього радянського народу, розкриття закономірностей її розвитку в умовах зрілого соціалістичного суспільства. Гол. завдання десятої п'ятирічки полягає в послідовному здійсненні курсу партії на дальше піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробн. і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всебічного поліпшення якості роботи в усіх ланках нар. г-ва. На це ж спрямована й *аграрна політика КПРС*. У галузі соціально-політичній здійснюються завдання дальшого всебічного розвитку політ. системи радянського суспільства. Соціальна політика КПРС спрямована на неухильне зближення усіх класів і соціальних груп, поступове подолання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею; на дальший розквіт соціалістичних націй і поступове зближення їх; на вдосконалення соціалістичної державності, на дальший розвиток соціалістичної демократії, на зміцнення правової основи держ. і суспільного життя, активізацію діяльності громадських орг-цій. КПРС наполегливо проводить у життя висунуту XXV з'їздом конструктивну програму дальшої боротьби за мир і міжнар. співробітництво, за свободу і незалежність народів, яка є продовженням виробленої XXIV з'їздом КПРС *Програми миру*. Розвиваються дружба і співробітництво країн соціалістичної співдружності. Зміцнюються дружні, що грунтуються на взаємній повазі, стосунки з країнами Азії, Африки, Латинської Америки, що визволилися від колоніальної залежності. Спираючись на могутність світової соціалістичної співдружності, на її міцніючий союз з усіма прогресивними і миролюбними силами, КПРС добилася повороту від політики «*холодної війни*» до *мирного співіснування* д-в з різним соціальним ладом. КПРС робить усе можливе для забезпечення умов мирного соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР і братніх соціалістичних країнах, для миру і безпеки всіх народів. КПРС приділяє велику увагу зміцненню єдності міжнар. комуністичного руху на принципах марксизму-ленінізму. Розвивається і міцніє непорушний союз комуністичних і робітничих партій країн соціалізму, їхнє ідеологічне співробітництво, посилюються контакти КПРС з усіма марксистсько-ленінськими партіями. КПРС була активним учасником міжнар. *Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, Наради представників комуністичних і робітничих партій 1960, Наради комуністичних і робітничих партій 1969* в Москві, Карловарської конференції європ. комуністич. і робітн. партій 1967, *Конференції комуністичних і робітничих партій Європи 1976* в Берліні. Поглиблюються зв'язки з революційно-демократичними і лівосоціалістичними партіями, розширилися контакти з соціалістичними і с.-д. партіями ряду країн. З'їзд відзначив, що «міжнародне становище Радянського Союзу міцне, як ніколи. Четверте десятиріччя ми живемо в умовах миру. Позиції соціалізму зміцніли. Розрядка напруженості стала провідною тенденцією. Ось головний підсумок міжнародної політики партії» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 38). Особливу увагу XXV з'їзд КПРС приділив питанню про неухильне підвищення керівної ролі партії в усіх сферах суспільного життя. В документах з'їзду розглянуті осн. фактори ефективності політики партії, що спирається на принципи марксизму-ленінізму,— її глибока науковість, уміння розкрити осн. закономірності і найперспективніші тенденції істор. процесу; її реалізм — тверезе, об'єктивне врахування змін обстановки, правильна оцінка нових явищ у суспільному житті, нових політ. ситуацій; її класовість і гуманізм, які випливають з того, що найвища мета партії — послідовне здійснення корінних інтересів робітничого класу, всіх трудящих Союзу РСР. В умовах розвинутого соціалізму, коли Комуністична партія стала партією всього народу, вона, як і раніше, не втрачає свого класового характеру, за своєю природою лишається партією робітничого класу. Серед тих, хто вступає в її ряди, робітники становлять 58%. Бл. 80% тих, кого приймають у КПРС,— люди, зайняті у сфері матеріального виробництва. Це відображає провідну

роль робітничого класу в житті суспільства. Виконуючи заповіти В. І. Леніна, партія робить усе, щоб піднести ще вище звання *члена КПРС*. Важливу роль у цьому відіграв проведений за рішенням XXIV з'їзду партії і Травневого (1972) пленуму ЦК КПРС обмін парт. документів. Велику увагу КПРС приділяє роботі Рад і профспілок. Під її керівництвом працює *Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді*. На поч. 1976 КПРС налічувала 15 694 тис. комуністів, об'єднаних у 390 тис. первинних орг-цій, які є основою партії. 41,6% членів і кандидатів у члени партії становлять робітники, 13,9% — колгоспники, бл. 20% — представники технічної інтелігенції, понад 24% — діячі науки, літератури, мистецтва, працівники освіти, охорони здоров'я, апарату управління, військові. Важливою умовою успішного парт. керівництва є *ленінський стиль роботи*. КПРС невідступно застосовує *ленінські норми партійного життя* і принципи парт. керівництва, принципи *демократичного централізму*. Важливу роль у розвитку ленінських норм і принципів парт. життя відіграли рішення Жовтневого (1964) пленуму ЦК, XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС. Верховним органом партії є *з'їзд КПРС*, який обирає Центральний Комітет (ЦК) і Центральну ревізійну комісію. ЦК обирає Політбюро і Секретаріат. Генеральний секретар ЦК КПРС — Л. І. Брежнєв (з жовтня 1964 — Перший секретар ЦК КПРС, з квітня 1966 — Генеральний секретар ЦК КПРС). Члени Політбюро ЦК КПРС: Л. І. Брежнєв, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, А. А. Громико, А. П. Кириленко, О. М. Косигін, Ф. Д. Кулаков, Д. А. Кунаєв, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, М. В. Підгорний, Г. В. Романов, М. А. Суслов, Д. Ф. Устинов, В. В. Щербицький. Кандидати в члени Політбюро: Г. А. Алієв, П. Н. Демічев, П. М. Машеров, Б. М. Пономарьов, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев. Секретарі ЦК КПРС: Л. І. Брежнєв, М. А. Суслов, А. П. Кириленко, Ф. Д. Кулаков, Д. Ф. Устинов, Б. М. Пономарьов, І. В. Капітонов, В. І. Долгих, К. Ф. Катушев, М. В. Зимянін, К. У. Черненко. Голова Комітету партійного контролю при ЦК КПРС — А. Я. Пельше. Голова Центральної ревізійної комісії — Г. Ф. Сизов. Центр. друкований орган ЦК КПРС — газета «Правда», теоретичний і політ. журнал ЦК КПРС—«Коммунист». Газети ЦК КПРС: «Советская Россия», «Социалистическая индустрия», «Сельская жизнь», «Советская культура», «Экономическая газета». Журнали ЦК КПРС: «Партийная жизнь», «Политическое самообразование», «Агитатор».

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ САЛЬВАДОРУ (КПС) — створена в березні 1930. З часу заснування перебуває в підпіллі. II (1946) та III (1948) з'їзди КПС схвалили статут і програму партії. З ініціативи комуністів 1961 створено Єдиний фронт революційної дії. КПС ставить своїм завданням вести підготовчу роботу для здійснення демократичної, національно-визвольної революції. VI Надзвичайний з'їзд (серпень 1970) обговорив питання парт. будівництва. КПС брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація КПС була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК КПС — Х.-Ш. Хандаль. Центр. друкований орган партії — газета «Ла вердад» («Правда»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (КП США) — заснована 1.IX 1919. З лівого крила Соціалістичної партії 1—5.IX 1919 утворилися Комуністична партія Америки, очолювана Ч. Рутенбергом, і 31.VIII — 5.IX 1919 — Комуністична робітнича партія Америки на чолі з Дж. Рідом. Обидві партії 1919 вступили до Комінтерну. В травні 1921, перебуваючи в підпіллі, вони злилися в Об'єднану комуністичну партію Америки (ОКПА). Для зміцнення зв'язків з масами амер. комуністи 1921 утворили легальну Робітничу партію Америки (РПА). До неї як складова частина увійшла ОКПА. Після III з'їзду РПА (грудень 1923—січень 1924) партія почала називатися Робітничою (комуністичною) партією Америки. На VII з'їзді (1930) була перейменована на Комуністичну партію США. В період 2-ї світової війни 1939—45 амер. комуністи активно виступали за збільшення зусиль США в боротьбі проти фашистської Німеччини. В 1944 ревізіоністи домоглися розпуску партії. У липні 1945 на XIII Надзви-

чайному з'їзді Комуністичну партію США було відновлено на платформі марксизму-ленінізму. КП США постійно зазнавала переслідувань з боку правлячих імперіалістичних кіл. У кін. 40 — на поч. 50-х рр., у період розгулу *маккартизму*, конгрес США і законодавчі збори штатів видали ряд антикомуністичних законів, які мали на меті поставити партію поза законом. Лише в 60-х рр. були припинені судові переслідування компартії за законом Маккарена. В 1974 було анульовано останні положення закону «Про внутрішню безпеку», за яким уряд переслідував комуністів. У заяві КП США говорилося, що скасування репресивного закону, жертвами якого були мільйони людей,— великий успіх робітничого і демократичного руху. Однак і після скасування антикомуністичних законів утиски прогресивних сил тривають. XIX з'їзд (травень 1969) прийняв програму, яка визначає шлях боротьби за соціалістичні Сполучені Штати. З'їзд сприяв зміцненню єдності партії. Він закликав робітничий клас і всіх трудящих до посилення боротьби за виведення військ США з В'єтнаму, проти расизму й шовінізму, за мир, демократію і соціальний прогрес. XXI з'їзд КП США, який відбувся в червні 1975, визначив конкретні завдання партії на сучас. етапі в боротьбі за корінні інтереси амер. трудящих, проти безробіття та інфляції, за повну рівність і свободу негритянського народу, за згуртування нар. мас, усіх прогресивних сил у боротьбі проти монополій, за розрядку міжнар. напруженості. КП США виступає за єдність міжнар. комуністичного і робітничого руху на основі принципів марксизму-ленінізму, пролет. інтернаціоналізму. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація КП США була присутня на XXV з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу. Національний голова компартії — Г. Уїнстон, Генеральний секретар — Г. Холл. Друковані органи: центральний — газета «Дейлі уорлд» («Щоденний світ»), теоретичний — журнал «Політікал афферс» («Питання політики»).

КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ТАДЖИКИСТА́НУ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Більшовицькі орг-ції Таджикистану оформилися в ході боротьби за перемогу і зміцнення Радянської влади. До 1924 місцеві парт. орг-ції Пн. Таджикистану входили до складу КП(б) Туркестану, Пд. Таджикистану — до складу КП(б) Бухари. З утворенням Тадж. АРСР (жовтень 1924) оформилася партійна орг-ція Таджикистану як складова частина КП(б) Узбекистану, а з утворенням Тадж. РСР (жовтень 1929) Тадж. обласну парт. орг-цію перетворено на Комуністичну партію (більшовиків) Таджикистану — КП(б) Таджикистану. В червні 1930 відбувся І з'їзд партії. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії з жовтня 1952 КП(б) Таджикистану почала називатися Комуністичною партією Таджикистану. На 1.І 1976 налічувала 96 716 членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Таджикистану — Д. Расулов. Див. також *Таджицька Радянська Соціалістична Республіка*.

КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ТАЇЛА́НДУ (КПТ) — організаційно оформилася на І з'їзді в листопаді 1942 з підпільних марксистських груп (існували з 1928). Брала участь у боротьбі проти япон. загарбників під час 2-ї світової війни 1939—45. В 1946, після скасування антикомуністичного закону, КПТ вийшла з підпілля. Після держ. перевороту 1947 діє нелегально. II з'їзд партії (1952) підкреслив необхідність організації масової боротьби за нац. і екон. незалежність Таїланду, проведення демократичних перетворень. У 1960 КПТ виступила за створення нового уряду, здатного проводити політику нейтралітету, миру і демократії. Партія закликала всі прогресивні сили згуртуватися в єдиний патріотичний фронт для рішучої боротьби проти амер. імперіалізму та його ставлеників у країні. В січні 1965 КПТ увійшла до Патріотичного фронту Таїланду, а в грудні 1965 — до Об'єднаного патріотичного фронту Таїланду (ОПФТ). Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960. В останні роки керівництво КПТ під впливом маоїстського керівництва компартії Китаю практично ізолювало КПТ від міжнар. комуністичного руху.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ТУРЕЧЧИНИ (КПТ) — створена на І з'їзді турецьких комуністичних організацій 10.IX 1920. З'їзд прийняв програму і статут партії. З початку заснування входила до Комінтерну. Комуністи брали активну участь у нац.-визвольному русі турецького народу 1918—22, в боротьбі за життєві інтереси трудящих. У 1921 КПТ зазнала жорстоких репресій. За наказом уряду було схоплено й убито 15 керівних діячів, у т. ч. генерального голову партії М. Субхі. З 1923 КПТ перебуває на нелегальному становищі, зазнає систематичних переслідувань. У роки 2-ї світової війни 1939—45 партія виступала проти профашистської політики турецького уряду, за створення демократичного уряду, скасування антиробітничих законів, за проведення аграрної реформи. Пленум ЦК КПТ (1943) розробив програму дій, спрямованих на демократизацію країни. Турецькі комуністи борються проти засилля великої буржуазії і поміщиків, за ліквідацію існуючих на території країни іноземних військ. баз і вихід Туреччини з агресивних військ. блоків, за проведення аграрної реформи й демократизацію внутріполітичного життя. КПТ повністю солідаризується з міжнар. комуністичним і робітничим рухом з осн. питань сучасності. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПТ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК КПТ — І. Білен. Друковані органи партії: центральний — газета «Атилим» («Вперед») та інформаційний бюлетень «Дурум» («Становище») видаються нелегально. КПТ має також підпільну радіостанцію «ТКП-нін сесі» («Голос комуністичної партії Туреччини»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ТУРКМЕНИСТАНУ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. 13.V 1925 3-й з'їзд Рад СРСР прийняв Туркм. РСР до складу СРСР. Одночасно було об'єднано парт. орг-ції Туркм. області і туркм. районів колишніх Бухарської і Хорезмської нар. радянських республік у Комуністичну партію (більшовиків) Туркменистану — КП(б) Туркменистану. І з'їзд КП (б) Туркменистану відбувся 14—19.II 1925. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії КП(б) Туркменистану з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Туркменистану. На 1.І 1976 налічувала 78 000 членів і кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Туркменистану — М. Г. Гапуров. Див. також *Туркменська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УЗБЕКИСТАНУ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. В лютому 1925 на І з'їзді парт. орг-ції Узбекистану оформлено утворення Комуністичної партії (більшовиків) Узбекистану — КП(б) Узбекистану, що виділилася після нац.-держ. розмежування радянських республік Середньої Азії з складу КП(б) Туркестану (утворено 1918). Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії КП(б) Узбекистану з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією Узбекистану. На 1.І 1976 налічувала 467 090 членів і 21 960 кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії Узбекистану — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС Ш. Р. Рашидов. Див. також *Узбецька Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ — складова частина *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Організаційно сформилася як Комуністична партія (більшовиків) України на І з'їзді (5—12.VII 1918) в Москві, що проходив під керівництвом ЦК РКП (б) і особисто В. І. Леніна. На з'їзді було завершено об'єднання більшовицьких організацій України, що виникли на поч. 20 ст. і діяли в рядах ленінської партії. Компартія України завжди була і є вірною опорою ЦК КПРС у боротьбі за генеральну лінію партії, єдність її рядів, за перемогу ідей марксизму-ленінізму. Комуністи України вписали багато яскравих сторінок у літопис боротьби трудящих нашої країни проти царизму і капіталізму, за встановлення диктатури пролетаріату, проти внутрішньої контрреволюції, антинар. політики бурж., дрібнобурж., бурж.-націоналістичних партій, безкомпромісно виступали проти троцькістів, націонал-ухильників, право- та лівоопортуністичних течій і угруповань. Ком-

партія України очолила об'єднавчий рух трудящих республіки за утворення Союзу РСР, яке стало вирішальним фактором піднесення економіки і культури УРСР і всіх радянських республік. Внаслідок втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму — здійснення індустріалізації країни, колективізації с. г., культурної революції — було забезпечено перемогу соціалізму в СРСР, перетворення Радянської України — складової частини Союзу РСР — на високорозвинуту індустріально-колгоспну республіку. В роки Великої Вітчизняної війни 1941—45, коли радянський народ під керівництвом КПРС піднявся на боротьбу проти нім.-фашистських загарбників, парт. орг-ція республіки направила на фронт понад 240 тис. комуністів. Майже 70 тис. комуністів України билися з ворогом у партизанських загонах. У післявоєнний період Компартія України спрямувала свої зусилля на відбудову нар. г-ва. Завдяки співробітництву і допомозі всіх народів СРСР досягнуто видатних успіхів у відбудові та дальшому розвитку нар. г-ва Української РСР, піднесенні матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Відповідно до рішень XIX з'їзду КПРС про зміни в Статуті партії КП(б)У з жовтня 1952 почала називатися Комуністичною партією України. Компартія України —бойовий загін КПРС — під проводом ленінського ЦК КПРС послідовно вдосконалює організаторську і політ. роботу в масах, бореться за дальший розвиток економіки республіки — органічної складової частини єдиного народногосп. комплексу СРСР, за успішне здійснення завдань по створенню матеріально-технічної бази комунізму. В СРСР побудовано *розвинуте соціалістичне суспільство,* склалася нова істор. спільність людей — *радянський народ.* У роки дев'ятої п'ятирічки Компартія України очолила боротьбу трудящих республіки за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, внаслідок чого п'ятирічне завдання по зростанню пром. виробн. виконано достроково. Понад 75% складу Компартії України зайнято в сфері матеріального виробн. Пленуми ЦК, Політбюро ЦК і Секретаріат ЦК Компартії України систематично обговорювали питання, пов'язані з виконанням завдань, висунутих XXIV з'їздом КПРС і XXIV з'їздом Компартії України, вживали конкретних заходів щодо їх практичного втілення. Зокрема, розглядалися питання: підвищення бойовитості первинних парт. орг-цій республіки (червень 1971); виконання постанови ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР (липень 1972); дальше поліпшення роботи з кадрами у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС (квітень 1973); вдосконалення ідеологічної роботи (травень 1974); про роботу Політбюро ЦК Компартії України по організації виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України (вересень 1974); про підсумки обміну парт. документів у парт. орг-ціях республіки і завдання по дальшому поліпшенню парт. роботи (травень 1975); про практичне розв'язання госп. завдань (жовтень, грудень 1972, вересень 1973, січень 1974, січень, вересень 1975). Парт. орг-ції УРСР провели значну ідейно-виховну роботу, спрямовану на формування у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, високих ідейно-політ. якостей, виховання комуністичного ставлення до праці, на утвердження комуністичної моралі, на пропаганду досягнень розвинутого соціалізму, радянського способу життя, національної політики партії, миролюбної зовнішньої політики КПРС і Радянської д-ви. Посилилася робота по патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих. Великою подією в ідейному житті республіки стало завершення видання (1975) Повного зібрання творів В. І. Леніна укр. мовою. Дійовим помічником парт. орг-цій на всіх ділянках комуністичного будівництва є Ленінська Комуністична Спілка Молоді України. Під керівництвом Компартії значну роботу серед трудівників проводять *місцеві Ради депутатів трудящих,* професійні спілки та інші масові орг-ції трудящих. Осн. напрями діяльності Компартії України на сучас. етапі визначені XXV з'їздом КПРС і XXV з'їздом Компартії України. У Звітній доповіді ЦК XXV з'їздові Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький від імені комуністів і всіх трудящих республіки запевнив ЦК

КПРС, що «партійна організація України і далі буде його вірною і надійною опорою в боротьбі за торжество ленінської генеральної лінії нашої партії» (Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1976, с. 72). На поч. 1976 Компартія України налічувала 2 536 772 члени і 89 036 кандидатів у члени КПРС, об'єднаних у 63 892 первинні, 566 районних, 123 міські, 25 обласних парт. орг-цій. Відбулося 25 з'їздів Компартії України: I з'їзд (1918), II з'їзд (1918), III з'їзд (1919), IV конференція (на правах з'їзду; 1920), V конференція (на правах з'їзду; 1920), VI конференція (на правах з'їзду; 1921), VII конференція (на правах з'їзду; 1923), VIII конференція (на правах з'їзду; 1924), IX з'їзд (1925), X з'їзд (1927), XI з'їзд (1930), XII з'їзд (1934), XIII з'їзд (1937), XIV з'їзд (1938), XV з'їзд (1940), XVI з'їзд (1949), XVII з'їзд (1952), XVIII з'їзд (1954), XIX з'їзд (1956), XX (Позачерговий) з'їзд (1959), XXI з'їзд (1960), XXII з'їзд (1961), XXIII з'їзд (1966), XXIV з'їзд (1971), XXV з'їзд (1976).

К е р і в н і о р г а н и К о м п а р т і ї У к р а ї н и. До складу ЦК Компартії України на XXV з'їзді обрано 191 члена і 77 кандидатів у члени ЦК, до Ревізійної комісії — 57 чол. ЦК Компартії України має колегіальні органи — Політбюро і Секретаріат. Члени Політбюро ЦК Компартії України: В. В. Щербицький, М. М. Борисенко, О. П. Ботвин, О. Ф. Ватченко, Г. І. Ващенко, О. П. Ляшко, П. Л. Погребняк, І. З. Соколов, В. О. Сологуб, О. А. Титаренко, В. В. Федорчук. Кандидати в члени Політбюро: В. Ф. Добрик, Б. В. Качура, В. Ю. Маланчук, Я. П. Погребняк. Перший секретар ЦК Комуністичної партії України — член Політбюро ЦК КПРС В. В. Щербицький, другий секретар ЦК Комуністичної партії України — І. З. Соколов, секретарі — М. М. Борисенко, В. Ю. Маланчук, Я. П. Погребняк, О. А. Титаренко. Друковані органи ЦК Компартії України — газети «Радянська Україна», «Правда Украины»; газети ЦК Компартії України — «Робітнича газета», «Сільські вісті», теоретичний і політ. журнал — «Комуніст України»; журнал «Під прапором ленінізму». Див. також *Українська Радянська Соціалістична Республіка.*

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УРУГВАЮ (КПУ) — заснована 21.IX 1920 лівим крилом Соціалістичної партії Уругваю. З 1921 входила до Комінтерну. XVII з'їзд КПУ (серпень 1958) схвалив програмну декларацію і статут партії, визначив характер першого етапу майбутньої революції як антифеодальної та антиімперіалістичної. Партія веде боротьбу проти сил внутрішньої реакції, засилля імперіалізму США та нав'язаних ним кабальних договорів. Вона відіграла визначну роль у зміцненні організаційної єдності робітничого руху в країні. З ініціативи КПУ 1962 створено Лівий фронт визволення, 1966 — Національний конвент трудящих, який практично об'єднав увесь профспілковий рух країни. На XX з'їзді (грудень 1970) КПУ взяла курс на створення фронту Народної єдності. В лютому 1971 виник Широкий фронт — об'єднання антиімперіалістичних, демократичних сил, в який ввійшла і компартія. В грудні 1973 після реакційного держ. перевороту КПУ була проголошена поза законом і перейшла в глибоке підпілля. Зазнаючи переслідувань і репресій, партія бореться проти фашистської диктатури в країні. В 1974 було заарештовано першого секретаря ЦК КПУ — Р. Арісменді. Завдяки допомозі Радянського Союзу і виступам світової прогресивної громадськості його звільнено з ув'язнення. КПУ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПУ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 50 тис. чол. (1975). Підпільні друковані органи партії: щотижневик «Карта семаналь дель партідо комуніста» («Тижневий огляд комуністичної партії») та журнали «Енсайос» («Нариси») і «Аналісіс і ор'єнтасьйон» («Аналіз і орієнтація»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ФІЛІППІН (КПФ) — заснована 26.VIII 1930, офіційно проголошена 7.XI 1930. З 1935 входила до Комінтерну. I з'їзд (1931) прийняв програмні документи, що проголошували соціалістичну революцію кінцевою метою партії. В 1932—37, 1942—44 КПФ працювала нелегально. На III з'їзді КПФ (1938) відбулося об'єднання комуністичної партії з соціалістичною партією. В роки

2-ї світової війни компартія очолювала нар. боротьбу проти япон. окупантів. Після проголошення незалежності Філіппін (1946) комуністи виступили за зміцнення суверенітету країни, за проведення економічних і аграрної реформ та демократизацію країни. В 1948 КПФ проголошено поза законом. Того самого року вона очолила збройну боротьбу проти уряду. В ході цієї боротьби зазнала великих втрат. У 1956 партія взяла курс на припинення збройних дій і використання легальних і нелегальних засобів боротьби. В 1967 КПФ виключила з своїх рядів промаоїстське угруповання. V з'їзд партії (лютий 1973) прийняв нову програму. КПФ бореться за згуртування всіх патріотичних, антиімперіалістичних сил, за нац. незалежність і соціальний прогрес країни, за здійснення соціально-екон. реформ. З жовтня 1974 партія діє легально. Делегація КПФ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар партії — Ф. Макапагал. Друкований орган — газета «Анг комуніста» («Комуніст»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ФІНЛЯНДІЇ (КПФ) — створена 29.VIII 1918. Організаторами її були визначні діячі фінського робітничого руху О. В. Куусінен та Ю.-Е. Сірола. В 1918—44 партія діяла в підпіллі. З 1919 входила до Комінтерну. В 1944 з ініціативи КПФ було створено Демократичний союз народу Фінляндії (ДСНФ), в межах якого КПФ бере участь у парламентській, урядовій і муніципальній діяльності. Компартія багато зробила для формування післявоєнного зовнішньополіт. курсу Фінляндії, спрямованого на розвиток дружніх відносин з СРСР. У 1944—48, 1966—71 комуністи були в складі уряду, добилися втілення в життя ряду демократичних заходів. КПФ керується програмою, прийнятою XV з'їздом (квітень 1969). Загальними програмними документами є матеріали Надзвичайного (лютий 1970) та XVI (березень — квітень 1972) з'їздів партії. В них зазначається, що генеральною лінією КПФ є зміцнення і розширення демократичного фронту в боротьбі проти монополій і реакції, за демократичні права трудящих, створення передумов для побудови соціалістичного суспільства. XVII з'їзд (травень 1975) прийняв програмний документ «Пропозиції КПФ до програми співробітництва демократичних сил» і розгорнуте рішення «Про основи зміцнення єдності партії». КПФ виступає за проведення Фінляндією активної миролюбної політики, за дружбу з СРСР, за гарантування європ. безпеки. На позачергових парламентських виборах у вересні 1975 за виборчий блок комуністів і демократів проголосувало 19% виборців. КПФ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПФ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 45 тис. чол. (1975). Голова КПФ — А. Саарінен, віце-голови — Т. Сінісало та О. Хяннінен. Генеральний секретар — А. Аалто. КПФ разом з Демократичним союзом народу Фінляндії видає газету «Кансан уутісет» («Народні новини»). Теоретичний і політ. орган партії — журнал «Коммуністі» («Комуніст»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (КПЧ) — заснована 14—16.V 1921 на базі марксистського лівого крила Чехословацької соціал-демократичної партії. Велике значення для створення і зміцнення КПЧ мала допомога й підтримка В. І. Леніна. З 1921 входила до Комінтерну. Як партія ленінського типу КПЧ формувалася в боротьбі проти опортуністичних елементів. На V з'їзді (1929) до керівництва партією прийшло марксистсько-ленінське ядро на чолі з К. Готвальдом. У роки 2-ї світової війни 1939—45 партія очолила антифашистську боротьбу чехословацького народу за перемогу нац.-демократичної революції. В цій боротьбі вона втратила понад 25 тис. комуністів. Серед них — видатні діячі партії Я. Шверма, Ю. Фучік та ін. Після визволення Чехословаччини від фашистських окупантів і встановлення в країні нар.-демократичного ладу КПЧ виступила за переростання нац.-демократичної революції в соціалістичну, в лютому 1948 очолила боротьбу трудящих проти сил реакції. В червні 1948 відбулося об'єднання КПЧ з с.-д. партією на принципах марксизму-ленінізму. У вересні 1948 було прийнято рішення про організаційне об'єднання Комуністичної партії Словаччини (КПС) з КПЧ. КПС стала територіальною орг-цією КПЧ, що керу-

ється в своїй діяльності рішеннями з'їздів КПЧ і ЦК КПЧ. IX з'їзд компартії (1949) проголосив генеральну лінію на будівництво соціалізму, в процесі якого було досягнуто великих успіхів, зміцніла влада робітничого класу, забезпечено піднесення продуктивних сил, зріс матеріальний і культурний рівень трудящих, міжнар. авторитет країни. Проте в діяльності КПЧ в цей період було чимало труднощів, допущено окремі помилки. В 1968 ревізіоністські, антисоціалістичні сили при підтримці міжнар. реакції створили політ. кризу в країні, спробували ліквідувати соціалістичні завоювання ЧССР, порушити радянсько-чехословацьку дружбу, звести нанівець керівну й спрямовуючу роль КПЧ. У самій КПЧ активізувалися правоопортуністичні ревізіоністські елементи. Марксистсько-ленінське ядро КПЧ, народ ЧССР, спираючись на братерську допомогу СРСР та інших соціалістичних країн, подолали контрреволюційні сили. Важливе значення для зміцнення керівної ролі партії в соціалістичному будівництві, її консолідації на принципах марксизму-ленінізму і пролет. інтернаціоналізму, нормалізації становища в країні мали Квітневий, Травневий, Вересневий пленуми ЦК КПЧ 1969, Січневий, Червневий і Грудневий пленуми 1970. XIV з'їзд КПЧ (травень 1971) продемонстрував перемогу марксистсько-ленінських сил. З'їзд вніс зміни і доповнення до статуту, визначив осн. завдання партії і програму дальшого розвитку соціалістичного суспільства. XV з'їзд (квітень 1976) схвалив політ. лінію партії на найближчий період, розробив програму будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в країні, прийняв резолюцію «Про директиви з основних напрямів економічного і соціального розвитку ЧССР в 1976—1980 роках», Декларацію про солідарність з борцями проти імперіалізму, фашизму і реакції. Партія на основі принципів пролет., соціалістичного інтернаціоналізму виступає за єдність світового комуністичного руху. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПЧ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Компартія очолює *Національний фронт Чехословаччини.* Чисельність КПЧ — 1 382 860 членів і кандидатів у члени партії (на травень 1976). Генеральний секретар ЦК КПЧ — Г. Гусак (з квітня 1969 до травня 1971 — перший секретар). Друковані органи: центральний — газета «Руде право» («Червоне право»), теоретичний і політ.— журнал «Нова мисль» («Нова думка»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЧІЛІ (КПЧ) — створена 2.I 1922 на базі Соціалістичної робітничої партії. Того самого року приєдналася до Комінтерну. В 1927—30, 1932, 1948—58 КПЧ перебувала в підпіллі. В роки 2-ї світової війни вона провела велику роботу по мобілізації мас на боротьбу проти фашизму, на підтримку Радянського Союзу. В 1946 комуністи увійшли до складу уряду. В 1948 уряд Чілі під тиском США прийняв т. з. закон «Про захист демократії», який заборонив діяльність КПЧ. З ініціативи КПЧ в умовах підпілля 1956 було створено Фронт народної дії (ФНД), в який увійшли комуністична, соціалістична та деякі інші партії. ФНД ставив завдання здійснити демократичні перетворення в країні. X з'їзд партії (квітень 1956) прийняв програму КПЧ, яка вказувала на істор. необхідність визволення країни від імперіалізму, латифундистської олігархії і місцевого великого капіталу. З'їзд підкреслив, що антиімперіалістична і антифеодальна революція може бути здійснена в Чілі за певних умов без громадянської війни. В результаті спільних дій патріотичних сил у серпні 1958 було скасовано реакційний закон про заборону партії, КПЧ вийшла з підпілля. XIV з'їзд (листопад 1969) підтвердив лінію на співробітництво всіх прогресивних сил і створення широкого нар. фронту, прийняв у новій редакції програму КПЧ, визначив чілійську революцію на її сучас. етапі як антиімперіалістичну, антимонополістичну і аграрну з соціалістичною перспективою. Компартія відіграла вирішальну роль у створенні політ. коаліції Народної єдності і вела послідовну принципову боротьбу за здійснення її програми радикальних соціально-екон. перетворень, за мирний шлях будівництва соціалізму. В 1970 було сформовано уряд С. Альєнде. Комуністи обіймали в уряді ряд ключових постів. На парламентських виборах 1973 КПЧ

здобула 17,4% голосів, мала 25 представників у палаті депутатів і 9 — у сенаті. КПЧ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Після військ.-фашистського перевороту (вересень 1973) КПЧ зазнала жорстоких репресій і переслідувань. Генерального секретаря КПЧ Л. Корвалана заарештовано, йому загрожує фізична розправа. Партія діє в глибокому підпіллі. Делегація КПЧ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 160 тис. членів (поч. 1976). Підпільні друковані органи партії: центр.— газета «Ель сігло» («Вік»), журнал «Прінсіпіос» («Принципи»), газета «Унідад антіфасіста» («Антифашистська єдність»).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ШРІ ЛАНКИ (КПШЛ) — створена 3.VII 1943 на базі Об'єднаної соціалістичної партії та комуністичних груп, що існували в країні. До проголошення 1972 Цейлону Республікою Шрі Ланка мала назву Комуністична партія Цейлону. В 1968 була розроблена програма спільних дій і створений Об'єднаний фронт компартії, Цейлонської партії свободи та Соціалістичної партії Цейлону. На загальних виборах 1970 Об'єднаний фронт здобув перемогу. Компартія дістала 6 місць у парламенті і увійшла до коаліційного уряду. VIII з'їзд КПШЛ (серпень 1972) поставив завдання зміцнити єдність лівих і демократичних сил всередині Об'єднаного фронту, розгорнути кампанію за соціально-екон. реформи. КПШЛ підтримує прогресивні заходи уряду Об'єднаного фронту, бореться за розвиток країни по шляху зміцнення нац. незалежності, за здійснення демократичних перетворень у екон. і політ. житті. IX з'їзд КПШЛ (серпень 1975) прийняв першу програму партії, в якій вказано шлях некапіталістичного розвитку країни, побудови соціалізму. З'їзд виступив за дальше згуртування міжнар. комуністичного руху. КПШЛ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація КПШЛ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — бл. 5 тис. чол. Генеральний секретар ЦК КПШЛ — П. Кейнеман. Голова — С. А. Вікремасінгхе. Друковані органи партії: тижневики «Мавбіма» («Батьківщина», сингальською мовою), «Десабхімані» («Патріот», тамільською мовою), «Форвард» («Вперед», англ. мовою), газета «Атта» («Правда», орган Об'єднаного фронту).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЯПОНІЇ (КПЯ) — створена 15.VII 1922 на нелегальному з'їзді. Засновники партії — С. Катаяма, С. Ітікава, М. Ватанабе та ін. З 1922 КПЯ входила до Комінтерну. До 1945 діяла нелегально. Вийшовши з підпілля, партія очолила робітничий і демократичний рух у країні. В 1950—55 КПЯ зазнала репресій амер. окупаційної влади і перейшла на напівлегальне становище. В керівництві партії загострилися розбіжності з питань стратегії і тактики. VIII з'їзд КПЯ (1961) прийняв програму партії, в якій визначені шляхи дальшої боротьби япон. робітничого класу проти панування амер. імперіалізму і япон. монополістичного капіталу. Партія ставить завданням створення єдиного фронту прогресивних сил і формування на його основі демократичного коаліційного уряду. XII з'їзд КПЯ (1973) зазначив, що цей уряд має здійснити ряд демократичних реформ, розірвати японо-амер. договір та провадити політику нейтралітету. XIII з'їзд (1976) вніс зміни до програми КПЯ. Комуністи мають 39 депутатів у палаті представників і 20 — у палаті радників (1976). КПЯ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960. Чисельність КПЯ — 400 тис. чол. (1976). Голова ЦК КПЯ — С. Носака, голова Президії ЦК КПЯ — К. Міямото, голова Секретаріату ЦК — Т. Фува. Друковані органи: центральний — газета «Акахата» («Червоний прапор»), теоретичний — журнал «Дзеней» («Авангард»).

КОМУНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ — цілеспрямований багатосторонній процес формування свідомих, дисциплінованих, вільних від пережитків минулого людей, відданих справі комунізму. Система К. в. органічно поєднує всі сторони розвитку людини: політ., трудове, моральне, правове, фіз., атеїстичне, естетичне виховання. XXV з'їзд КПРС підкреслив необхідність комплексного підходу до ідейно-виховної роботи з урахуванням особливостей різних груп трудящих. Невід'ємною

частиною К. в. є патріотичне та *інтернаціональне виховання*. Мета К. в.— формування всебічно розвинених людей, в яких гармонійно поєднуються духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість. К. в. відбувається в процесі активної участі трудящих у будівництві комунізму. Вирішальну роль у К. в. відіграє цілеспрямована *ідеологічна робота КПРС*. Одним з найважливіших засобів К. в., зростання комуністичної ідейності є політична освіта. Центральним в ідейно-виховній роботі партії є формування у широких мас трудящих комуністичного світогляду, пропаганда вчення *марксизму-ленінізму*, документів КПРС, втілення у практику їх положень, ідейна загартованість кожного громадянина СРСР, розвиток комуністичної свідомості. К. в. включає виховання трудящих у дусі принципів, втілених у *моральному кодексі будівника комунізму*, подолання пережитків минулого в свідомості й поведінці людей, непримиренну боротьбу проти будь-яких проявів ворожої ідеології. Серед найважливіших завдань К. в. є формування у радянських людей нового, комуністичного ставлення до праці. Могутнім засобом К. в. є *соціалістичне змагання*, пропаганда *соціалістичного способу життя*. Вагома роль у К. в. належить *засобам масової інформації*, літературі й мистецтву, системі нар. освіти. Особливу увагу партія приділяє К. в. молодого покоління. Вона добивається того, щоб для кожного громадянина стало внутрішньою потребою додержання норм комуністичної моралі. Партія постійно вдосконалює форми і методи К. в. Велику увагу К. в. приділено в документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, до 50-річчя утворення СРСР, у постановах КПРС про роботу по підбору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії (1974), про 30-річчя Перемоги (1975), про роботу в Московському вищому технічному училищі ім. Баумана і Саратовському університеті ім. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук (1974) та ін. Ідеологічній роботі, зокрема К. в. мас, все більше приділяють уваги партійні орг-ції. Питання К. в. широко обговорювалися на пленумах ЦК Компартії України (вересень 1972, квітень 1973, травень 1974), на XXV з'їзді Компартії України. Процес К. в. партійні орг-ції тісно пов'язують з госп. будівництвом. У Радянській країні виховано нову, радянську людину. Вона, як підкреслював XXV з'їзд КПРС, поєднала в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, культуру, знання і вміння їх застосовувати. Це людина, яка, будучи палким патріотом, була і завжди буде послідовним інтернаціоналістом.

КОМУНІСТИЧНЕ СУСПІЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ — за комунізму система управління суспільством, яка прийде на зміну соціалістичній державності. К. с. с.— система організацій, яка характеризуватиметься відсутністю спеціалізованого платного апарату держ. примусу. До управління суспільством будуть залучені всі його члени. Функції управління екон. і соціальними процесами здійснюватимуть самодіяльні громадські орг-ції, спираючись на силу *громадської думки*, переконання, високу свідомість членів колективу. Умовами виникнення К. с. с. є створення *матеріально-технічної бази комунізму*, формування комуністичних суспільних відносин і виховання нової людини, тобто досягнення кожним членом суспільства такого рівня розвитку, при якому праця стане першою життєвою потребою, норми суспільного життя виконуватимуться добровільно, рушійною силою вчинків стане науково обгрунтоване розуміння суспільного обов'язку. Процес становлення К. с. с. відбуватиметься шляхом поступального розвитку соціалістичної демократії і залучення все ширших мас трудящих до управління розвинутим соціалістичним суспільством. Важливим напрямом роботи Комуністичної партії, підкреслив XXV з'їзд КПРС, є всебічний розвиток політичної системи радянського суспільства, що є дальшим кроком до комуністичного суспільного самоврядування.

КОМУНІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ, Комінтерн, 3-й Інтернаціонал — міжнародна організація, що об'єднувала всі комуністичні партії світу і здійснювала загальне керівництво світовим комуністичним рухом, розробляла основні принципи його стра-

тегії і тактики. Діяв 1919—43. Заснування і діяльність К. І. нерозривно пов'язані з ім'ям В. І. Леніна. К. І. був істор. спадкоємцем революційних традицій *Інтернаціоналу 1-го* і сприйняв те позитивне, що було в традиціях і діяльності *Інтернаціоналу 2-го,* рішуче відкинувши його опортунізм. Організаційною основою К. І. був принцип *демократичного централізму.* Найвищим органом К. І. був конгрес. У період між конгресами керівництво секціями Комінтерну (компартіями окремих країн) здійснював обраний конгресом Виконавчий Комітет Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ). Відбулось 7 конгресів К. І.: І (1919), II (1920), III (1921), IV (1922), V (1924), VI (1928), VII (1935). Перші чотири конгреси відбулися під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Зокрема, І конгрес прийняв тези В. І. Леніна «Про буржуазну демократію і диктатуру пролетаріату», які стали найважливішим програмним документом усього міжнар. комуністичного руху; II конгрес прийняв ленінські тези з аграрного й нац.-колоніального питань; III конгрес заслухав доповідь В. І. Леніна «П'ять років російської революції і перспективи світової революції». Важливу роль у розгортанні *міжнародного комуністичного руху* відіграли VI і VII конгреси Комінтерну. VI конгрес прийняв Програму К. І., яка узагальнила досвід революц. руху та накреслила його головні завдання, і Статут К. І.; VII конгрес визначив завдання комуністичних партій у зв'язку з підготовкою імперіалістами нової світової війни, висунув дійову програму згуртування всіх миролюбних, демократичних сил в антифашистському нар. фронті.

К. І. відіграв важливу істор. роль. Він захистив учення марксизму-ленінізму від перекручення його опортуністами й ревізіоністами, сприяв згуртуванню і марксистсько-ленінському загартуванню молодих комуністичних партій, перетворенню їх на бойові масові революційні робітничі партії. Політика К. І., спрямована на об'єднання всіх антифашистських сил, забезпечила мобілізацію широких нар. мас на рішучу боротьбу проти фашизму в період 2-ї світової війни. За роки діяльності К. І. підвищилась роль комуністичних партій у боротьбі за загальнонац. інтереси, вони виросли в ідейному й організаційному відношенні, набули великого досвіду керівництва класовою боротьбою. В них з'явилися досвідчені кадри керівників, виховані в дусі марксизму-ленінізму. Специфічність ситуацій у різних країнах і районах світу, які склалися в ході 2-ї світової війни, змінила становище компартій. Виникла потреба створення нових організаційних форм керівництва комуністичним і робітничим рухом. Беручи це до уваги, Виконком К. І. 15.V 1943 звернувся до комуністичних партій з пропозицією розпустити К. І. Ця пропозиція була одностайно схвалена. В червні 1943 К. І. припинив свою роботу. Традиції К. І., його великий політ. досвід служать комуністичним партіям у сучас. умовах. Ленінські ідеї і принципи міжнар. комуністичного руху набули дальшого розвитку в рішеннях з'їздів КПРС, її Програмі, у програмних документах марксистсько-ленінських партій, міжнар. Нарад комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969.

КОМУНІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ МОЛОДІ (КІМ) — міжнародна масова орг-ція трудящої молоді, що існувала 1919—43 як секція Комінтерну і діяла під його керівництвом. Найвищим органом КІМ були конгреси, в проміжках між ними — Виконком КІМ, який обирав Президію і Секретаріат. Гол. завданням КІМ було об'єднання широких мас молоді для боротьби проти імперіалістичної війни і капіталістичної експлуатації, за екон., політ. і культурні інтереси молоді, виховання її в дусі марксизму-ленінізму. Секції КІМ брали активну участь у революційних виступах робітничого класу капіталістичних країн, відіграли важливу роль у боротьбі молоді проти фашизму і загрози війни, в роки 2-ї світової війни сприяли організації антифашистської боротьби. Відбулося 6 конгресів КІМ: І (1919), II (1921), III (1922), IV (1924), V (1928), VI (1935). У 1943 Виконком КІМ, враховуючи зміцнілу самостійність комсомольських орг-цій різних країн, за згодою своїх секцій прийняв рішення про розпуск КІМ.

КОМУНІСТИЧНІ СУБОТНИКИ — одна з найпоширеніших форм комуністичного ставлення трудящих

до праці, що виявляється в їхній добровільній безоплатній роботі у вільний час. Виникли в напружені роки громадянської війни у відповідь на заклик В. І. Леніна поліпшити роботу залізниць. Ініціаторами К. с. були комуністи депо Москва-Сортувальна, які 13.IV 1919, після робочого дня, в тяжких умовах відремонтували три паровози, що йшли на фронт. Перший масовий К. с. відбувся в суботу 10.V 1919 на Московсько-Казанській залізниці. I.V 1920 було проведено всеросійський К. с., в якому брав участь В. І. Ленін. К. с. швидко поширилися по всій країні. Перший К. с. на Україні проведено 11.I 1920 в Харкові. В. І. Ленін назвав К. с. великим починном, паростками комунізму. Традиції К. с. закріплено і збагачено в різних формах *соціалістичного змагання,* в русі колективів і ударників комуністичної праці. 12.IV 1969, на відзнаку 50-річчя перших К. с., в СРСР відбувся Всесоюзний суботник. У Всесоюзних суботниках на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна (квітень 1970), 50-річчя утворення СРСР (квітень 1972), а також у К. с., що відбулися в квітні 1971, 1973, 1974, 1975, 1976, взяло участь практично все працездатне населення країни.

КОМЮНІКЕ́ (франц. communiqué) — офіційне повідомлення про хід і результати переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями тощо. Текст К. погоджується з усіма учасниками переговорів.

КОНВЕ́НЦІЯ (лат. conventio) — угода; одна з поширених назв міжнародного договору, здебільшого з яких-небудь спеціальних питань (напр., поштова К., залізнична К., рибальська К.). К. мають характер двосторонніх або багатосторонніх угод.

КОНВЕ́НЦІЯ ПРО ЗАБОРО́НУ РОЗРО́БКИ, ВИРОБНИ́ЦТВА І НАГРОМА́ДЖЕННЯ ЗАПА́СІВ БАКТЕРІОЛОГІ́ЧНОЇ (БІОЛОГІ́ЧНОЇ) І ТОКСИ́ННОЇ ЗБРО́Ї ТА ПРО ЇХ ЗНИ́ЩЕННЯ — міжнародний договір, схвалений XXVI сесією Генеральної Асамблеї ООН 16.XII 1971. СРСР підписав його 10.IV 1972, ратифікував 11.II 1975. Договір набрав чинності 26.III 1975. В основу конвенції покладено проект, що його подала група соціалістичних країн, у т. ч. УРСР. За даними на поч. 1975, конвенцію підписали понад 100 країн. Конвенція — перший в історії міжнар. відносин захід фактичного роззброєння. Держави — учасниці конвенції взяли зобов'язання ніколи і ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не нагромаджувати, не набувати будь яким способом і не зберігати мікробіологічні чи інші біологічні агенти або токсини таких видів і в таких кількостях, що не мають мирного призначення. Одночасно забороняється розробка, виробн. і нагромадження зброї, устаткування і засобів доставки, призначених для використання таких агентів або токсинів у збройних конфліктах. Конвенція покладає на держави-учасниці зобов'язання знищити всі види такої зброї та всі засоби її доставки.

КОНВЕ́НЦІЯ ПРО ЗАПОБІГА́ННЯ ЗЛО́ЧИНОВІ ГЕНОЦИ́ДУ ТА ПОКАРА́ННЯ ЗА НЬО́ГО — міжродна угода, ратифікована багатьма країнами, в т. ч. СРСР і УРСР. Укладена 1948, набрала чинності 1951. Держави — учасниці конвенції зобов'язані вжити необхідних заходів для запобігання актам *геноциду* та покарання осіб, винних у вчиненні його.

КОНВЕ́НЦІЯ ПРО ЛІКВІДА́ЦІЮ ВСІХ ФОРМ РА́СОВОЇ ДИСКРИМІНА́ЦІЇ — одноголосно прийнята Генеральною Асамблеєю ООН і відкрита для підписання й ратифікації 21.X 1965. Є дальшим розвитком положень, визначених у *Декларації ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* 1963. Держави-учасниці засуджують у цій конвенції расову дискримінацію й зобов'язуються всіма можливими засобами проводити політику ліквідації всіх форм расової дискримінації. СРСР, УРСР і БРСР є учасниками цієї конвенції. Генеральна Асамблея ООН 1975 прийняла резолюцію, згідно з якою *сіонізм* визнано расистською ідеологією.

КОНВЕ́НЦІЯ ПРО НЕЗАСТОСУВА́ННЯ СТРО́КІВ ДА́ВНОСТІ ДО ВОЄ́ННИХ ЗЛО́ЧИНІВ І ЗЛО́ЧИНІВ ПРО́ТИ ЛЮ́ДСТВА — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 26.XI 1968. Конвенція закріплює принцип, який склався в міжнар. праві, про незастосування строків давності до таких злочинів незалежно від часу скоєння їх: воєнні злочини — порушення *за-*

конів і звичаїв війни; з л о ч и н и п р о т и л ю д с т в а (вбивства, знищення та інші жорстокості, скоєні щодо цивільного населення до чи під час війни; злочини *геноциду* тощо). Держави, визначає конвенція, зобов'язані вжити всіх можливих законодавчих або інших заходів, необхідних, щоб строк давності не застосовувався до судового переслідування і покарання за ці злочини осіб, винних у скоєнні їх. СРСР, УРСР і БРСР є учасниками конвенції.

КОНВЕ́НЦІЯ ПРО ПОЛІТИ́ЧНІ ПРАВА́ ЖІНО́К — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.XII 1952, набрала чинності 7.VII 1954. Конвенцію ратифікували 62 країни, в т. ч. Радянський Союз, УРСР і БРСР. Ця конвенція є першим міжнар. документом, прийнятим ООН, який визнає за жінками рівні з чоловіками політ. права. Дальшим кроком у зрівнянні жінок у правах з чоловіками є Декларація про ліквідацію дискримінації жінок, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 1967, резолюція Генеральної Асамблеї ООН про проведення міжнар. року жінки тощо.

«КОНВЕРГЕ́НЦІЇ ТЕО́РІЯ» (від лат. convergo — зближаюся, сходжуся) — сучасна буржуазна концепція, яка твердить, ніби *науково-технічна революція* істотно змінює природу капіталістичного і соціалістичного суспільств, веде до їхнього поступового зближення, «конвергенції» (звідси й назва). Термін «конвергенція» запозичено з біології, де він означає набуття схожих ознак неблизькоспорідненими організмами в процесі еволюції внаслідок існування у схожих умовах. На думку прихильників «К. т.», науково-технічна революція автоматично ліквідує суспільні антагонізми, веде до зникнення класових конфліктів у капіталістичному суспільстві, докорінно змінює функції бурж. д-ви. «К. т.» намагається довести, ніби майбутнє належить не соціалізму і не капіталізму, а якомусь «гібридному» суспільству. Пропагуючи «К. т.», ідеологи буржуазії більш витончено проводять класову лінію на увічнення капіталізму, відвернення робітничого класу від класової боротьби. «К. т.» поділяють більшість теоретиків *реформізму* та *ревізіонізму*.

КОНВЕ́РСІЯ (лат. conversio — перетворення, зміна) — 1) Заміна раніше випущених державних позик новою, щоб подовжити строки кредиту й замінити умови позики. 2) Обмін *валюти* даної країни на іноземну.

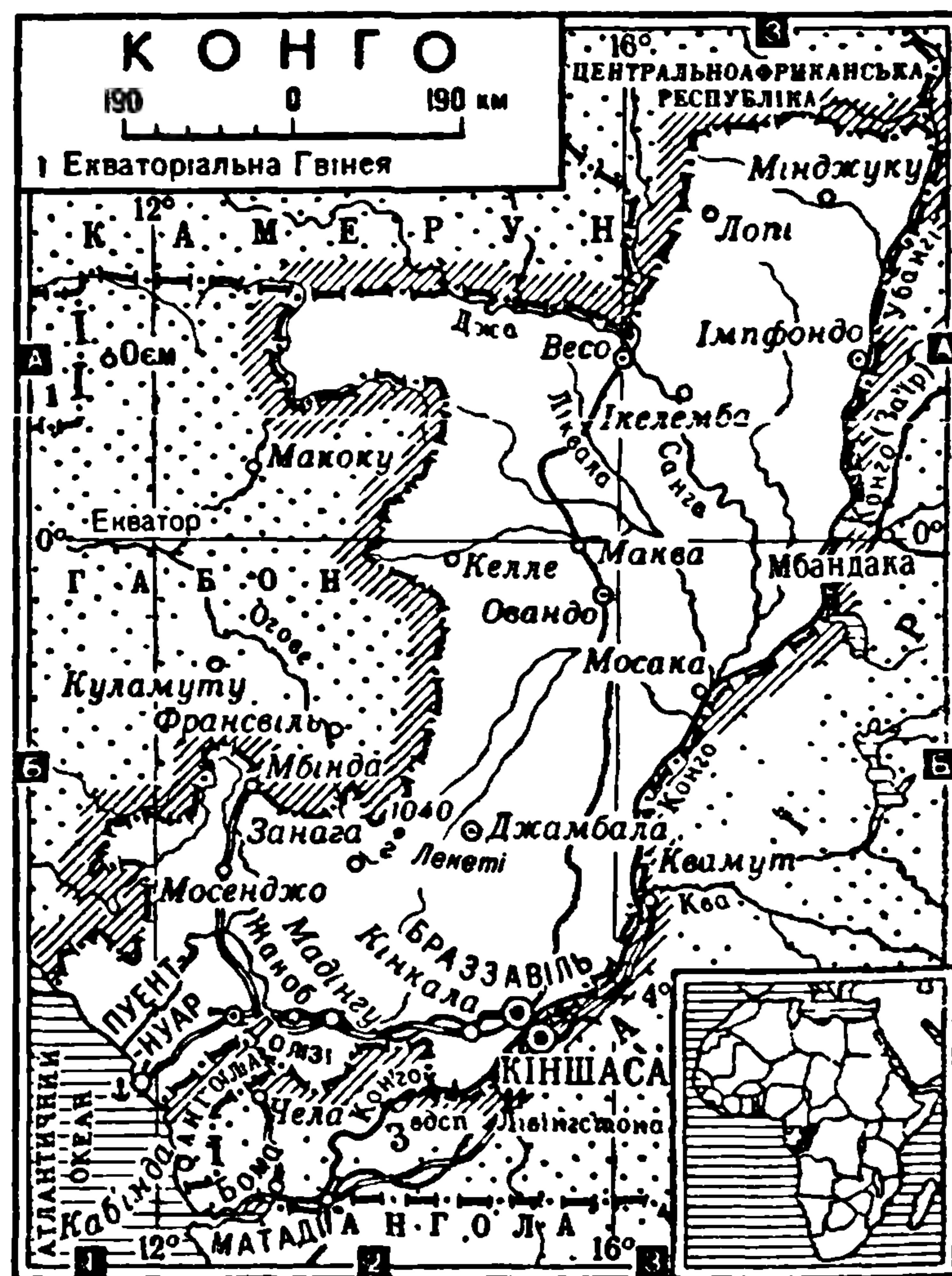

КОНГЛОМЕРА́Т (від лат. conglomeratus — зібраний, нагромаджений — 1) Механічне поєднання різнорідних предметів чи їхніх частин, понять, поглядів, міркувань тощо; безладний набір, скупчення, суміш. 2) В е к о н о м і ц і — одна з форм об'єднання компаній і підприємств у капіталістичних країнах. На відміну від трестів і синдикатів злиття компаній і підприємств у К. відбувається при повній відсутності будь-якої спільності як за вироблюваною продукцією, так і за виробничою технологією. Виникнення К. супроводиться поглинанням могутніми компаніями більш слабких. Апологети капіталізму твердять, ніби К. є виявом розпаду фін. олігархії, фін. і пром. капіталу. Насправді весь процес злиття, включаючи утворення нових К., значно посилює централізацію екон. влади в руках фін. груп, які історично склалися.

КО́НГО, Н а р о д н а Р е с п у б л і к а К о н г о (НРК) — держава в Екваторіальній Африці. Пл. 342 тис. *км²*. Нас. 1,3 млн. чол. (1974), народності баконго, бобанги, бабаші та ін. Столиця — м. Браззавіль (301,6 тис. ж., 1976). К.—

республіка. Глава д-ви і державної ради (найвищий партійно-держ. орган країни) — президент, що обирається на 5 років з'їздом *Конголезької партії праці*. Законодавчий орган — національні народні збори, обираються населенням на 5 років. Єдиною політичною партією в країні є Конголезька партія праці. Засн. 1969.

В 1910—58 К.— франц. колонія, що входила до складу Французької Екваторіальної Африки під назвою Середнє Конго. В 1958—60 — республіка з обмеженою внутрішньою автономією. З серпня 1960 — незалежна країна. З 1960 К.— член ООН. У серпні 1963 в результаті нар. повстання було повалено антидемократичний режим. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1960. Новий уряд заявив про соціалістичну орієнтацію розвитку країни. В 1968 до влади прийшла нац. рада революції, яка підтвердила цю орієнтацію.

К.— аграрна країна. Всю землю країни, її надра передано у власність д-ви. Націоналізовано лісову пром-сть, транспорт, ряд пром. підприємств. Зростає держ. сектор. У 1964, 1972 між СРСР і К. підписано ряд угод про екон., культурне співробітництво. Гол. галузі господарства — землеробство (60% самодіяльного населення) та лісорозробки. Осн. продовольчі культури: маніок, маїс, рис, арахіс, батат; експортні (1973, тис. *т*): кава — 1,4, какао — 2,1, банани — 32, тютюн — 0,69, цукрова тростина — 1300. Експорт цінної деревини (575 тис. *м*³, 1973). Рибальство (34 тис. *т* риби, 1973). Видобувають (1973, тис. *т*): мідну руду — 8,9 (концентрат), свинцево-цинкові концентрати — 3,7, нафту — 2050. Продукція харчової промисловості (тис. *т*, 1973): цукор-рафінад — 35,5, пальмова олія — 2,7. Розвиваються текст., цементна та інші галузі пром-сті. Залізниць — 802 *км*. Автомобільних асфальтованих шляхів — 444 *км*. Велику допомогу в розвитку економіки та культури К. надає Радянський Союз та інші соціалістичні країни. Гол. порт — Пуент-Нуар. Грошова одиниця —африканський франк.

КО́НГО (Кіншаса) — до 1971 назва *Заїру*.

КОНГОЛЕ́ЗЬКА ПА́РТІЯ ПРА́ЦІ (КПП) — правляча і єдина партія в Народній Республіці Конго. Створена в грудні 1969 на базі лівого крила партії Національний рух революції (прийшла до влади в країні 1964). В статуті партії (1970) говориться, що «Конголезька партія праці є авангардною партією робітничого класу», керівною силою конголезького суспільства. Теоретичною основою партії проголошено науковий соціалізм, кінцевою метою — будівництво соціалістичного суспільства. II, позачерговий з'їзд партії (грудень 1972) підтвердив соціалістичну орієнтацію розвитку країни, прийняв програму партії, новий статут. Партія виступає за некапіталістичний шлях розвитку країни, за зміцнення її нац. незалежності. Основою зовнішньополіт. діяльності КПП є підтримка нац.-визвольного руху і розвиток всебічних зв'язків з соціалістичними країнами. Делегація КПП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова ЦК партії — М. Нгуабі. Постійний секретар — П Нзе. Друкований орган — газета «Етумба» («Боротьба»).

КОНГРЕГА́ЦІЇ (лат. congregatio — об'єднання, союз) — 1) Католицькі релігійні організації, безпосередньо зв'язані з чернечими орденами, що складаються частково з священнослужителів, частково з мирян. Фактично К. є провідниками політ. планів католицької церкви. Виникли в кінці 16—17 ст. Існують і досі. 2) Об'єднання католицьких монастирів під єдиним управлінням. 3) Установи, що входять до складу римської курії.

КОНГРЕ́С (лат. congressus — зустріч, спілкування) — 1) З'їзд, нарада переважно міжнародного характеру (напр., *Всесвітній конгрес на захист миру*). 2) Законодавчий орган (парламент) у США і більшості південноамериканських країн. 3) У деяких країнах — назва політичних партій і організацій (напр., партія *Індійський національний конгрес*).

КОНГРЕСМЕ́Н (англ. congressman) — член конгресу (парламенту) в США і деяких інших країнах.

КОНДИ́ЦІЇ (лат. condicio — умова, вимога) — 1) Умови договору. 2) Норми, стандарти, якість, сорт, яким має відповідати товар (продукція) за умовами договору.

КОНДОМІ́НІУМ (лат. condominium — сумісне володіння) — у міжнародному праві спільне володіння

двома або кількома державами однією територією.

КОНДОТЬЄ́Р (італ. condottiere, від condotta — договір про наймання на військову службу) — 1) Ватажок найманих військових загонів в Італії 14—16 ст. 2) Найманець, який служить тому, хто більше платить.

КОНКІСТАДО́РИ, к о н к в і с т а д о р и (ісп. conquistador — завойовник) — 1) Учасники іспанських загарбницьких походів у Південну й Центральну Америку в кінці 15—16 ст. Походи К. супроводилися винищенням і поневоленням племен і народів Вест-Індії, Центральної і Південної Америки, спустошенням і пограбуванням великих територій. 2) П е р е н о с н о — завойовники, грабіжники.

КОНКЛА́В (лат. conclave — замкнута кімната) — збори *кардиналів,* на яких після смерті папи римського обирається новий глава католицької церкви.

КОНКОРДА́Т (від лат. concordo — перебуваю в згоді) — угода між папою римським як главою католицької церкви і урядом будь-якої держави, що юридично оформляє становище католицької церкви в даній державі і взаємовідносини цієї держави з *Ватіканом.*

КОНКУРЕ́НЦІЯ (від лат. concurro — стикаюсь, зштовхуюсь) — боротьба між приватними товаровиробниками за вигідніші умови виробництва і збуту товарів; за *капіталізму* — боротьба між капіталістами за одержання найвищого прибутку. К. пов'язана з *анархією виробництва* і є характерною для всіх ступенів розвитку капіталізму. Вільна К. домонополістичного капіталізму змінюється в епоху імперіалізму пануванням монополій, що не усуває К., а загострює її. Запекла конкурентна боротьба точиться між монополістичними об'єднаннями та всередині їх, між монополіями і немонополізованими підприємствами (аутсайдерами), а також між імперіалістичними д-вами (див. *Імперіалізм, Капіталістична економічна інтеграція*). В соціалістичних країнах К. немає, для них характерні плановість економіки, *соціалістичне змагання* і взаємодопомога, прямо протилежні конкуренції.

КОНОСАМЕ́НТ (франц. connaissement) — поширений у зовнішній торгівлі документ, що засвідчує умови договору на морське перевезення вантажу.

КОНСЕ́НСУС (лат. consensus — згода, одностайність) — збіг думок. К. п р и н ц и п — одноголосне прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо

КОНСЕРВАТИ́ВНА НАРО́ДНА ПА́РТІЯ Д а н і ї — заснована 1915. Виражає інтереси великої торг.-пром. і фін. буржуазії, поміщиків і вищих урядовців. Виступає за недоторканність приватної власності. В галузі зовнішньої політики виступає за зміцнення НАТО, за участь Данії в зх.-європ. екон. об'єднаннях. Налічує 74 тис. членів (1975). Голова партії—П. Шлютер. Друкований орган — газета «Берлінгске тіденде» («Відомості Берлінга»).

КОНСЕРВАТИ́ВНА ПА́РТІЯ В е л и к о б р и т а н і ї (офіційна назва — Н а ц і о н а л ь н и й с о ю з к о н с е р в а т и в н и х і ю н і о н і с т с ь к и х а с о ц і а ц і й) — заснована 1867. Виражає інтереси пром. і фін. капіталу, бюрократії та великих землевласників. К. п. не раз очолювала англ. уряд. Діяльність консервативних урядів позначалася посиленням наступу монополій на життєві інтереси трудящих, антипрофспілковими заходами. В галузі зовнішньої політики консерватори роблять ставку на агрес. блок НАТО і воєнно-політ. союз із США. Останній консервативний уряд приєднав країну до європ. «Спільного ринку». Під час парламентських виборів 1974 К. п. зазнала поразки. В сучас. умовах К. п. виступає проти розширення держ. сектора в економіці країни, за посилення позицій приватного капіталу, проти політики розрядки в міжнар. відносинах та скорочення Великобританією асигнувань на воєнні потреби. К. п. не має чіткої програми й статуту, членство в ній офіційно не оформляється. К. п. складається з місцевих асоціацій, кожна з яких охоплює територію виборчого округу. Налічує бл. 3 млн. членів (1974). Лідер партії — М. Тетчер. Друкований орган — газета «Ньюс леттер» («Вісник»).

КОНСЕРВАТИ́ЗМ (від лат. conservo — зберігаю, охороняю) — прихильність до застарілого, віджилого; вороже ставлення до нового, прогресивного.

КОНСОЛІДА́ЦІЯ (лат. consolidatio — зміцнення) — згуртування, об'єднання. К. політична — об'єднання певних соціальних груп, кіл, партій для досягнення поставленої мети. Напр., у капіталістичних країнах згуртування навколо робітничого класу та його авангарду — комуністичної партії всіх передових сил суспільства для боротьби проти реакції; об'єднання революційних сил сучасності (світової соціалістичної співдружності, міжнар. революційного і нац.-визвольного рухів) у боротьбі проти імперіалізму. К. в економіці капіталізму — фінансова операція по перетворенню короткострокових держ. позик на довгострокові або безстрокові, а також операція об'єднання держ. позик попередніх років в одну позику.

КОНСО́РЦІУМ (лат. consortium — співучасть, спільність) — одна з форм капіталістичних монополій; тимчасова угода групи банківських або промислових монополістів для спільного проведення великих фінансових та комерційних операцій (розміщення позик або акцій, спекуляція цінними паперами тощо).

КОНСПІРА́ЦІЯ (лат. conspiratio — єднання, таємна змова) — суворе додержання та збереження таємниці.

КОНСТАТА́ЦІЯ (від лат. constat — відомо) — встановлення або підтвердження незаперечності якогось факту чи явища, наявності чого-небудь.

КОНСТИТУЦІ́ЙНА МОНА́РХІЯ — форма правління, коли монарх здійснює владу в межах, встановлених конституцією (напр., у Бельгії, Великобританії тощо).

КОНСТИТУЦІ́ЙНО-ДЕМОКРА́ТИЧНА ПА́РТІЯ Гватемали — заснована 1964. Виражає інтереси реакційних сил. Стоїть на крайніх правих позиціях. Разом з *Рухом національного визволення* є правлячою партією. Налічує 120 тис. членів (1975). Лідер — П. Асурдіа.

КОНСТИТУ́ЦІЯ (лат. constitutio — устрій) — основний закон держави, що закріплює її суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, виборчу систему, а також основні права й обов'язки громадян.

КОНСТИТУ́ЦІЯ СРСР — основний закон Радянської союзної соціалістичної держави. Чинну Конституцію, яка законодавчо закріпила перемогу соціалізму в СРСР, прийнято 5.XII 1936 Надзвичайним 8-м з'їздом Рад СРСР після всенар. обговорення її проекту. Конституція СРСР складається з 146 статей, які об'єднані в 13 розділів: суспільний устрій; держ. устрій; найвищі органи держ. влади СРСР; найвищі органи держ. влади союзних республік; органи держ. управління СРСР; органи держ. управління союзних республік; найвищі органи держ. влади автономних радянських соціалістичних республік; місцеві органи держ. влади; суд і прокуратура; осн. права й обов'язки громадян; виборча система; герб, прапор, столиця; порядок зміни Конституції. На основі Конституції СРСР прийнято конституції союзних і автономних республік. Тепер, як було відзначено у доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді партії, готується проект нової Конституції СРСР, яка відобразить великі перемоги соціалізму, зафіксує не тільки загальні принципи соціалістичного ладу, а й осн. риси *розвинутого соціалістичного суспільства,* його політ. організації.

КОНСТИТУ́ЦІЯ УРСР — основний закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. Чинну Конституцію УРСР прийнято 30.I 1937 Надзвичайним 14-м Всеукр. з'їздом Рад після всенар. обговорення її проекту. Конституція УРСР складається з 127 статей, які об'єднано в 11 розділів: суспільний устрій; держ. устрій; найвищі органи держ. влади УРСР; органи держ. управління УРСР; місцеві органи держ. влади; бюджет УРСР; суд і прокуратура; осн. права й обов'язки громадян; виборча система; герб, прапор, столиця; порядок зміни Конституції. Конституція УРСР побудована на основі Конституції СРСР і у відповідності з нею.

КО́НСУЛ (лат. consul) — службова особа однієї держави, що за згодою іншої держави постійно перебуває в певному її пункті (місті, районі) й здійснює там представництво і захист економічних та юридичних інтересів своєї держави, її громадян або *юридичних осіб*. Функції радянського К. визначені Консульським статутом 1926, а також укладеними СРСР консульськими

конвенціями. **Генеральний** К.— уповноважений якоїсь д-ви, що призначається в найбільші міста іншої держави.

КО́НСУЛЬСТВО — постійне представництво іноземної держави в певному пункті (місті або районі), очолене *консулом.*

КОНСУЛЬТАТИ́ВНИЙ ПАКТ (франц. consultatif — дорадчий) — міжнародний договір, за яким сторони, що домовляються, зобов'язуються радитися з питань, які становлять взаємний інтерес.

КОНТРАБА́НДА (італ. contrabando, від contra — проти і bando — урядовий указ) — 1) Незаконне переміщення товарів чи інших цінностей через державний кордон або самі предмети, незаконно перенесені чи перевезені через кордон. За радянським правом, К. визнається, як правило, злочином. 2) К. **воєнна** — в міжнародному праві провезення в одну з воюючих країн вантажів воєнного значення, доставка яких заборонена іншою воюючою стороною. 3) **Переносно** — щонебудь заборонене, що таємно переправляється, здійснюється під виглядом чогось іншого.

КОНТРАГЕ́НТ (лат. contrahens, род. відм. contrahentis — той, хто домовляється) — кожна сторона в договорі щодо іншої сторони; організація чи особа, що бере на себе певні зобов'язання за договором, угодою.

КОНТРА́КТ (лат. contractus — договір) — письмовий договір, угода з взаємними зобов'язаннями для сторін, які цей контракт уклали.

КОНТРАКТА́ЦІЯ — укладення з ким-небудь *контракту,* договору. В СРСР — одна з форм держ. заготівель с.-г. продукції.

КОНТРИБУ́ЦІЯ (від лат. contribuo — збираю, стягую) — 1) Під час війни — примусові грошові або натуральні стягнення, що провадяться ворожими військами з населення окупованої території. 2) Після війни — грошові суми, що їх держава, яка перемогла, стягує з переможеної держави.

КОНТРО́ЛЬ І ПЕРЕВІ́РКА ВИ́КОНАННЯ — один з провідних принципів організаторської діяльності КПРС, Радянської держави, їх центральних і місцевих органів, що полягає в забезпеченні правильного і своєчасного виконання рішень КПРС і Радянського уряду. К. і п. в. невіддільні від завдань, пов'язаних із зміцненням держ. і трудової дисципліни, *соціалістичної законності,* підвищенням відповідальності організаторів виробн., керівників підприємств і установ. К. і п. в. має масовий, демократичний характер. Здійснюється шляхом оперативного усунення виявлених недоліків, виховання кадрів, залучення трудящих до управління д-вою і виробн. тощо.

КОНТРО́ЛЬНИЙ ПАКЕ́Т А́КЦІЙ — кількість акцій, що забезпечує їхньому власникові фактичне панування в *акціонерному товаристві.* Формально для цього необхідно володіти 51% усіх акцій, але внаслідок прийнятої в акціонерних товариствах спец. системи участі, особистої унії, наявності дрібних акціонерів великі фін. магнати повністю контролюють діяльність тієї чи іншої компанії, володіючи навіть меншою кількістю акцій.

КОНТРРЕВОЛЮ́ЦІЯ (франц. contre-révolution) — боротьба експлуататорських класів проти революційного народу і створеного революцією нового суспільного і державного ладу. Має на меті зберегти панування буржуазії або реставрувати вже повалений революцією старий суспільно-політ. лад. Запекла боротьба реакції проти прогресивних сил — невід'ємна риса історії всіх революцій. В числі сучасних прикладів цього є контрреволюційний військовий переворот і встановлення фашистської диктатури в Чілі. Особливо шалений опір чинять реакційні класи, і насамперед буржуазія, *соціалістичній революції.* Ідеологічним знаряддям сучас. міжнародної К. є *антикомунізм.* В арсеналі К. збройні заколоти реакційної вояччини, агресія, воєнна інтервенція імперіалістичних д-в, економічна блокада, саботаж, організація розрухи та підкупи і погрози, вбивства політичних діячів, фашистські погроми. К. завжди діє в союзі з міжнар. імперіалістичною реакцією.

КОНТРРО́ЗВІДКА (від лат. contra — проти) — спеціальна галузь розвідувальної служби для боротьби проти агентурної розвідки противника.

КОНФЕДЕРА́ЦІЯ (лат. confoederatio — спілка, об'єднання) — 1) Союз окремих суверенних держав, створений переважно для до-

сягнення конкретних зовнішньополітичних і воєнних цілей. 2) Спілка, товариство, об'єднання споріднених організацій (напр., Конфедерація трудящих Латинської Америки). 3) Форма державного устрою в деяких країнах, напр. у Швейцарії (1291—1798 і 1815—48), США (1776—87). Згодом ці К. перетворилися на федерації (бурж. федеративні республіки).

КОНФЕРЕНЦІЇ КРАЇН, ЩО НЕ ПРИЄДНАЛИСЯ — конференції глав держав і урядів країн, які проголосили основою свого зовнішньополітичного курсу принцип неучасті у воєнно-політичних блоках імперіалістичних держав та відмову від надання своєї території під іноземні військові бази. Відбулися: Бєлградська конференція 1961 (25 д-в), Каїрська конференція 1964 (47 д-в), Лусакська конференція 1970 (54 д-ви), Алжірська конференція 1973 (76 д-в і 16 нац.-визвольних рухів), конференція в Коломбо 1976.

КОНФЕРЕНЦІЯ (від лат. confero — збираю в одне місце) — збори, нарада представників держав або членів чи представників громад., партійних, наукових та інших організацій для обговорення певних проблем та питань.

КОНФЕРЕНЦІЯ районної, міської, окружної, обласної, крайової партійної організації — найвищий орган місцевої організації КПРС. Чергові К. скликаються відповідними парт. комітетами два рази на 5 років. К. можуть також проводитися у великих первинних парт. орг-ціях. Див. також *Всесоюзна партійна конференція*.

КОНФЕРЕНЦІЯ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ ЄВРОПИ 1976 в Берліні — міжнародна конференція 29 комуністичних і робітничих партій, що представляли понад двадцять дев'ять мільйонів комуністів європейського континенту. Відбулася 29—30.VI. В центрі її уваги стояли актуальні проблеми боротьби за мир і соціальний прогрес в Європі. Делегацію Комуністичної партії Радянського Союзу очолював Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв. В його промові, що мала принципове значення, дано глибокий марксистсько-ленінський аналіз сучасної обстановки, а також перспектив світового розвитку, нових можливостей комуністичного руху в боротьбі за інтереси народів, за ідеали соціалізму і комунізму. Представники братніх партій у своїх виступах підкреслили роль СРСР як головного оплоту миролюбних сил у боротьбі проти *імперіалізму* й *агресії*, за світлі перспективи людства, наголосили на величезному міжнар. значенні радянської *Програми миру*, рішень XXV з'їзду КПРС у галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Конференція одностайно прийняла підсумковий документ «*За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес в Європі*», який містить спільно вироблені оцінки і висновки, цілі і завдання. Форум європ. комуністів підтвердив нерозривний зв'язок між боротьбою за мир, *розрядку міжнародної напруженості*, втілення в життя принципів *мирного співіснування* і боротьбою за корінні інтереси трудящих континенту і земної кулі. Разом з тим на конференції було враховано, що посилилась активність міжнар. реакції і *мілітаризму*, які хотіли б повернути світ до часів «*холодної війни*» і балансування на грані ядерної катастрофи. В стані противників миру з'єдналися імперіалістична буржуазія, вояччина *НАТО*, расисти, *маоїзм*. Конференція чітко вказала на гол. революційні сили: соціалістичні д-ви, робітничий клас країн капіталу, національно-визвольний рух, які об'єднаним фронтом, разом з усіма миролюбними демократичними силами можуть вирішити істор. завдання — відвернути загрозу виникнення світової війни, подолати опір реакції. Сам факт скликання конференції, її успішна робота, прийнятий документ свідчать про те, що вона стала фактором зміцнення взаємодії комуністичних і робітничих партій європ. континенту. Форум в Берліні відбив головне: прагнення братніх партій при повній повазі, рівноправності і самостійності партій всебічно зміцнювати товариські зв'язки, співробітничати ще більш конструктивно і згуртовано, відстоювати справу миру, демократії і соціалізму. Конференція заявила, що компартії розвиватимуть інтернаціоналістське співробітництво і солідарність на основі великих ідей Маркса, Енгельса, Леніна. Вона стала важливою віхою в *міжна-*

родному комуністичному русі. Пролетарський *інтернаціоналізм* був і залишається могутньою і випробуваною зброєю компартій, всього робітничого класу в боротьбі за перетворення світу в інтересах людей праці. Політбюро ЦК КПРС в документі «Про підсумки Берлінської конференції комуністичних і робітничих партій Європи» (липень 1976) цілком і повністю схвалило діяльність делегації КПРС, підкреслило, що проведення і результати цієї найбільш представницької і широкої зустрічі комуністів континенту є важливим вкладом у справу боротьби за Європу миру, безпеки, співробітництва і соціального прогресу.

КОНФЕРЕ́НЦІЯ ОО́Н ПО ТОРГІ́ВЛІ Й РО́ЗВИТКУ (ЮНКТАД) — орган Генеральної Асамблеї ООН. Засн. 1964. Скликається раз на три роки. Учасниками ЮНКТАД є д-ви, які входять до ООН, її спеціалізованих установ або до *Міжнародного агентства по атомній енергії*. Осн. функції: заохочення міжнар. торгівлі; встановлення принципів і політики в міжнар. торгівлі і в галузі екон. розвитку; сприяння координації діяльності інших установ ООН по міжнар. торгівлі. Постійний орган — Рада по торгівлі та розвитку, заснована як частина апарату ООН. Місцеперебування Ради — Женева. Чергова, четверта конференція ЮНКТАД відбулася у травні 1976 в столиці Кенії — Найробі.

КОНФЕСІОНАЛІ́ЗМ (від лат. confessionalis — віросповідний) — в окремих буржуазних державах (напр., у Лівані) система виборів у найвищі органи влади, що полягає у представництві за релігійним принципом.

КОНФІДЕНЦІ́ЙНИЙ (від лат. confidentia — довіра) — довірчий, секретний, той, що не підлягає розголошенню.

КОНФІСКА́ЦІЯ (лат. confiscatio — вилучення в казну) — примусове безоплатне вилучення всього або частини майна у власність держави, що здійснюється за вироком суду або розпорядженням адміністративних органів.

КОНФЛІ́КТ (лат. conflictus) — зіткнення протилежних інтересів, поглядів, серйозні суперечності, що призводять до ускладнень чи гострої боротьби (напр., міжнародний К. може іноді призвести до К. збройного).

«КОНФЛІ́КТУ ПОКОЛІ́НЬ ТЕО́РІЯ» — буржуазна концепція, яка намагається пояснити основні соціальні конфлікти сучасності різним сприйманням світу старшим і молодшим поколіннями, що має нібито «віковий», минущий характер. Цією концепцією бурж. ідеологи прагнуть затушкувати опозиційність і критичне сприйняття частиною молоді в капіталістичних країнах буржуазних моралі та естетичних ідеалів. Насправді ж ця розбіжність у сприйманні світу є відображенням конфлікту між прогресивними поглядами, які виникають у ході суспільного розвитку, і консервативними традиціями відживаючого капіталістичного ладу.

КОНФОРМІ́ЗМ (від лат. conformis — подібний, відповідний) — пасивне пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил співжиття, схиляння перед авторитетом (церкви, держави тощо). К.— явище історичне. За капіталізму К. є виявом моральної кризи бурж. суспільства, де індивід втрачає незалежність свідомості. На відміну від К. в соціалістич. суспільстві утверджується *колективізм*, який стає осн. формою взаємовідносин.

КОНФРОНТА́ЦІЯ (франц. confrontation, від лат. cum — разом, проти і frons, род. відм. frontis — фронт) — протиборство, зіткнення, протиставлення (соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політ. принципів і т. д.); становище, коли певні особи або держави опиняються перед загрозою зіткнення між собою.

КОНФУЦІА́НСТВО — 1) Етико-політичне вчення давньокитайського мислителя 6 ст. до н. е. Кун Фу-цзи (Конфуція). В середині 70-х рр. 20 ст. у зв'язку з загостренням боротьби в КНР за владу, а також посиленням опору кит. інтелігенції політиці *маоїзму* критика вчення Конфуція (лінія на «відродження минулого», заклик до поміркованості, проти екстремізму) була використана маоїстським керівництвом Китаю для розправи з своїми політ. противниками. 2) Система релігійного віровчення, що склалася на ґрунті К. На перший план тут висунулися положення про визначення наперед долі суспільства і людей во-

лею неба, про божественне походження імператорської влади, про панування кит. імператора як «сина неба» над усіма народами світу. В 3 ст. К. визнано держ. релігією Китаю. В 11—12 ст. на основі К. виникло неоконфуціанство, яке зберегло і сприйняло його реакційні положення. Неоконфуціанство поширене також у Японії, Кореї та В'єтнамі. К. й досі впливає на певні кола населення Китаю, сприяючи поширенню культу особи й відродженню китаєцентризму і шовінізму.

КОНЦЕНТРАЦІ́ЙНІ ТАБОРИ́ — місця масового ув'язнення і винищення людей, що були створені в гітлерівській Німеччині й на окупованих німецько-фашистськими військами територіях. К. т. створила в Чілі фашистська хунта, що захопила владу в країні 1973. К. т. існують в інших капіталістичних д-вах, де встановлено фашистські режими.

КОНЦЕНТРА́ЦІЯ ВИРОБНИ́ЦТВА (від лат. cum — з, разом і centrum — осереддя, центр) — процес укрупнення виробництва, зосередження його на дедалі більших підприємствах; одна з закономірностей розвитку матеріального виробництва, *науково-технічного прогресу* і дальшого піднесення продуктивних сил. Рівень К. в. характеризується питомою вагою великих підприємств у випуску продукції й у загальній виробничій потужності даної галузі, обсягом продукції й величиною потужності в середньому на одне підприємство, середнім розміром виробничих фондів, що припадають на одне підприємство, чисельністю пром.-виробничого персоналу. Останній показник недостатньо відображає динаміку К. в., бо в результаті зростання механізації й автоматизації виробн. чисельність робітників може скоротитись і при укрупненні виробництва. К. в. в соціалістичних країнах здійснюється планомірно, на основі свідомого використання екон. законів і досягнень науки і техніки, в інтересах зростання сусп. багатства і дальшого підвищення ефективності виробн. XXIV з'їзд КПРС, враховуючи зміни, пов'язані з розгортанням *науково-технічної революції,* схвалив курс на створення госпрозрахункових виробничих об'єднань і комбінатів. На поч. 1976 виробничі й науково-виробничі об'єднання виробили 24% пром. продукції країни. XXV з'їзд КПРС поставив завдання завершити в десятій п'ятирічці (1976—80) роботу по створенню виробничих об'єднань.

За капіталізму К. в. зв'язана з *концентрацією капіталу* і централізацією капіталу; відбувається стихійно. Рушійними силами К. в. є гонка капіталістів за прибутками і конкуренція. К. в. на певній стадії розвитку капіталізму веде до створення і панування монополій, переходу до імперіалізму, який надзвичайно прискорює К. в. і до краю загострює всі суперечності капіталістичного суспільства, насамперед суперечність між суспільним характером виробн. і приватною формою привласнення.

КОНЦЕНТРА́ЦІЯ КАПІТА́ЛУ — процес укрупнення індивідуальних капіталів внаслідок капіталізації частини додаткової вартості. Приводить до зростання частки найбільших капіталів у сукупному суспільному капіталі. К. к. супроводиться зростанням розмірів виробничих підприємств (див. *Концентрація виробництва*) і доповнюється процесом централізації капіталу.

КОНЦЕ́ПЦІЯ (лат. conceptio — сукупність) — система поглядів на те чи інше явище або процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ і подій; осн. ідея певної теорії. Термін «концепція» вживають і для позначення гол. задуму в науковій, художній, політ. та інших видах діяльності людини.

КОНЦЕ́РН (англ. concern — об'єднання) — одна з форм капіталістичних монополій; об'єднання формально самостійних підприємств різних галузей промисловості, торговельних фірм і банків та транспортних і страхових компаній на основі повної фінансової залежності від одного або групи капіталістів. Ядром К. є велике пром. підприємство, трест, торг. фірма, банк або спеціально створене гол. товариство — *холдинг-компані.* В К. яскраво проявляється характерне для імперіалізму зрощування пром. і банківського капіталів.

КОНЦЕ́СІЯ (лат. concessio — допущення, дозвіл) — 1) Договір передачі в експлуатацію на певних умовах природних багатств, під-

приємств та інших господарських об'єктів, що належать державі або муніципалітетам. Монополії широко використовують К. як засіб експлуатації залежних і економічно слаборозвинутих країн. К. в СРСР, що мали місце в перші роки існування Радянської влади, не набули поширення, і вже до 1937 всі концесійні договори за згодою з концесіонерами було анульовано. 2) Підприємство, що діє за договором концесії.

КОН'ЮНКТУ́РА (лат. conjunctura, від conjungo — з'єдную) — сукупність взаємозв'язаних умов, обстановка, що створилася, стан речей, що може впливати на хід і результат справи, процесу (напр., економічна К., К. ринку, політична К., міжнародна К.).

КООПЕРАТИ́ВНИЙ ПЛАН В. І. ЛЕ́НІНА — план перетворення на соціалістичних засадах дрібнотоварного, насамперед селянського, господарства шляхом поступового добровільного об'єднання дрібних одноосібних господарств у великі колективні господарства і залучення основних мас селянства в процес соціалістичного будівництва через *кооперацію*; складова частина ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Викладений В. І. Леніним у праці «Про кооперацію» (1923) та інших творах. В основі кооперативного плану В. І. Леніна лежить *союз робітничого класу і селянства*. В умовах *диктатури пролетаріату*, коли соціалістична д-ва оволоділа екон. командними висотами, кооперація є найбільш доступним, зрозумілим і вигідним для трудящих селян шляхом переходу від дрібного одноосібного г-ва до великого, механізованого с.-г. виробн. Необхідною умовою кооперування селянства В. І. Ленін вважав зростання соціалістичної пром-сті, яка створює матеріально-технічну базу для перебудови с. г., і подання держ. допомоги селянам. Внаслідок *колективізації сільського господарства*, здійсненої в СРСР під керівництвом Комуністичної партії, було вирішено завдання соціалістичної перебудови цієї галузі. Новим етапом у здійсненні кооперативного плану В. І. Леніна є вироблений XXV з'їздом партії і конкретизований постановою ЦК КПРС (червень 1976) курс на дальший розвиток спеціалізації і концентрації с.-г. виробн. на базі *міжгосподарського кооперування* і *аграрно-промислової інтеграції*, на здійснення переводу всіх галузей с.-г. виробн. на пром. основу, на зближення двох форм соціалістичної власності, усунення істотних відмінностей між містом і селом. Кооперативний план В. І. Леніна має велике міжнар. значення. Досвід колективізації с.г. в СРСР творчо використовують інші соціалістичні країни з урахуванням своїх особливостей і конкретних умов.

КООПЕРАТИ́ВНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ в СРСР — колективні добровільні об'єднання трудящих для спільної господарської діяльності; одна з форм залучення мас до комуністичного будівництва; школа комуністичного виховання, громадського самоврядування. Залежно від напряму діяльності існують виробничі К. о. (колгоспи і міжколгоспні орг-ції) та споживчо-побутові (споживчі, житлобудівні кооперативи тощо). Кожна К. о. користується правами юридичної особи і має свій статут, що визначає її правове становище і особисті та майнові права членів. Статут визначає також напрям діяльності К. о. в цілому, права і обов'язки органів управління і ревізійних органів. Найвищим органом управління К. о. є загальні збори її членів (або збори уповноважених).

КООПЕРА́ЦІЯ (лат. cooperatio — співробітництво) — 1) Форма організації праці, за якої певна кількість людей бере участь в одному й тому самому або різних, але пов'язаних між собою процесах праці (К. праці). 2) Добровільне об'єднання людей, які внесли матеріальні засоби або кошти (пай) для спільної господарської діяльності (зокрема, див. *Кооперативні організації в СРСР*). За капіталізму, де засоби виробн. належать буржуазії, К. неминуче підпорядковується його законам розвитку і експлуатується великим капіталом. В умовах соціалізму К. є одним з найважливіших заходів і шляхів залучення широких мас трудящих, насамперед селянства, до соціалістичного будівництва; її соціалістична природа визначається тим, що і політ. влада, і засоби виробн. перебувають у руках трудящих. К. стала гол. засобом соціалістичного перетворення с.г. Зокрема, широкі плани поступаль-

ного розвитку цієї галузі нар. г-ва накреслено в документах XXV з'їзду партії, постанові ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» (червень 1976). Див. *Колективізація сільського господарства, Кооперативний план В. І. Леніна, Міжгосподарське кооперування.*

КООПЕРАЦІЯ ПРАЦІ — форма організації діяльності, що передбачає єдність, погодженість спільних дій окремих працівників, виробничих колективів, галузей виробництва або навіть національних господарств у процесі відтворення матеріальних і духовних благ. К. п. буває п р о с т о ю, коли люди спільно виконують однакові (однорідні) операції, і с к л а д н о ю, яка грунтується на *поділі праці* між учасниками виробн. і використанні машинної техніки. Порівняно з індивідуальною працею К. п. забезпечує повніше й економніше використання засобів виробн., трудових ресурсів, виконання робіт, непосильних для окремого працівника, чим створює нову, вищу продуктивну силу праці, підвищує ефективність виробництва. Кожній суспільно-екон. формації властиві свої форми К. п. За капіталізму на його домонополістичній стадії суспільна К. п. розвивалася стихійно, здійснювалась, як правило, в межах одного підприємства. В умовах імперіалізму зростають об'єктивні можливості і необхідність планомірної К. п. в межах цілих галузей нац. і навіть світового капіталістичного г-ва. Однак приватна власність на засоби виробн., конкурентна боротьба, експлуатація найманої праці перешкоджають розвиткові цього об'єктивного процесу. Найповніше переваги К. п. виявляються за соціалізму, де планомірність є вирішальною, провідною формою суспільної К. п. на базі *соціалістичної власності* на засоби виробн., а відносини в процесі виробн. грунтуються на товариському співробітництві і взаємодопомозі вільних від експлуатації людей. Соціалістична К. п.— найвища форма кооперації, що історично існувала. Для розвитку її характерне зростання свідомої дисципліни праці, творчої активності й ініціативи працівників і трудових колективів, що виявляються в *соціалістичному змаганні.* З розвитком поділу праці в *світовому господарстві* виникають нові форми К. п. Найвищою з них є *соціалістична економічна інтеграція. Науково-технічна революція* зумовлює необхідність дальшого поділу праці, посилення планомірності К. п., збагачення і розвитку нових її форм як всередині д-в, так і в міжнар. масштабах. Цим питанням значна увага приділена в документах XXV з'їзду КПРС.

КООПЕРУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА — одна з форм суспільної організації виробництва, виробничих зв'язків між підприємствами, які спільно виготовляють певну продукцію, але зберігають господарську самостійність. Характер К. в. визначається соціально-екон. ладом. К.в. — результат розвитку суспільного *поділу праці, спеціалізації* виробництва. За капіталізму К. в., з одного боку, відображає розвиток продуктивних сил, а з другого — загострення конкурентної боротьби між нац. та наднаціональними монополіями. В умовах *державно-монополістичного капіталізму* К. в. підпорядковане гонитві монополій за максимальними прибутками, використовується для поглинання дрібних підприємств, посилення експлуатації трудящих. За соціалізму К. в. стає могутнім фактором планомірного зростання масштабів і темпів розвитку суспільного виробн. і поліпшення добробуту народу. К. в. разом із спеціалізацією виробн. значною мірою сприяє раціональному використанню виробничих потужностей, матеріальних і трудових ресурсів, *науково-технічному прогресу,* підвищенню *продуктивності праці* і якості продукції. Відповідно до видів спеціалізації розрізняють три види кооперування: предметне, подетальне і технологічне. Залежно від підпорядкованості К.в. поділяють на внутрігалузеве і міжгалузеве. Існує й внутрірайонне і міжрайонне кооперування. В СРСР на основі К.в. виробляється майже вся продукція машинобудування, значна частина продукції інших галузей пром-сті. Дедалі більше воно поширюється в будівництві, с.г. й на транспорті, а також між підприємствами всіх осн. галузей нар. г-ва. Зокрема, поширені кооперо-

вані поставки — поставки підприємствам-споживачам з інших підприємств матеріалів, напівфабрикатів, деталей, вузлів та інших комплектних виробів для виготовлення кінцевої продукції. Особливого значення набуває внутрірайонне К. в., яке сприяє комплексному розвиткові екон. районів Радянського Союзу, раціоналізації перевезень, кращому використанню місцевих ресурсів, *концентрації виробництва,* створенню *виробничих об'єднань* і *аграрно-промислових об'єднань.* Велике значення для підвищення *ефективності соціалістичного виробництва* має *міжгосподарське кооперування,* розвиток *аграрно-промислової інтеграції,* на що наголошувалось у документах XXV з'їзду КПРС. К. в. відіграє велику роль в *економічному співробітництві* соціалістичних країн, яке здійснюється на основі багатосторонніх і двосторонніх договорів і угод. Див. *Соціалістична економічна інтеграція.*

КООПТА́ЦІЯ (лат. cooptatio — дообрання) — введення до складу виборного органу нових членів за його власним рішенням, без додаткових виборів.

КООРДИНА́ЦІЯ НАРОДНОГОСПОДА́РСЬКИХ ПЛА́НІВ с о ц і а л і с т и ч н и х к р а ї н — добровільна спільна діяльність соціалістичних держав по узгодженню національних народногосподарських планів, спрямована на максимальне використання політичних і економічних переваг *світової соціалістичної системи господарства* шляхом планомірного поглиблення *міжнародного соціалістичного поділу праці* для забезпечення якнайшвидшої перемоги соціалізму і комунізму; основний метод організації економічного співробітництва соціалістичних країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги.* К. н. п. передбачає узгодження не тільки поточних, а й перспективних планів (п'ятирічних і на триваліший період), а також спільне екон. і науково-технічне прогнозування. К. н. п. здійснюється на двосторонній і на багатосторонній основі й спрямовується на вироблення оптимальних пропорцій екон. розвитку кожної країни і *соціалістичної співдружності* в цілому. Вона передбачає поєднання міждерж. виробничої спеціалізації з комплексним розвитком г-ва кожної з країн-учасниць, поступове подолання відмінностей у рівнях екон. розвитку країн—членів РЕВ. Практично К. н. п. цих країн здійснювалася на 1956—60, 1961—65, 1966—70 і 1971—75. 29-а сесія РЕВ (1975) схвалила Погоджений план екон. інтеграційних заходів країн — членів РЕВ на наступну п'ятирічку. XXV з'їзд КПРС, з'їзди комуністичних партій інших країн — членів РЕВ, 30-а сесія РЕВ (липень 1976) указали на необхідність розробити довгострокові цільові програми екон. і науково-тех. співробітництва до 1990. Див. також *Соціалістична економічна інтеграція, Економічне співробітництво* соціалістичних країн.

КОРДО́Н ДЕРЖА́ВНИЙ (франц. cordon — мотузка; розтягнуте розташування військ) — лінія, яка визначає межі території держави. Вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, становить кордон повітряного простору і надр. Лінія зовнішньої межі *територіальних вод* є К. д. на морі.

КОРЕ́Я — країна на сході Азії, на Корейському півострові і прилеглих островах. Пл. 220,8 тис. *км²* (у т. ч. 1,2 тис. *км²* демілітаризована зона). Нас. близько 50 млн. чол. (1974), гол. чином корейці. На поч. 17 ст. К. стала васалом маньчжурських ханів. Після рос.-япон. війни 1904—05 Японія нав'язала К. свій протекторат, а 1910 анексувала її. В серпні 1945 Радянська Армія визволила К. від японських окупантів. В боях за визволення К. брали участь революційні збройні сили корейського народу. Московська нарада міністрів закордонних справ США, СРСР і Великобританії (1945) ухвалила рішення про відновлення незалежної К. Рішення Московської наради були зірвані США. З цього часу розвиток Північної Кореї і Південної Кореї пішов у двох напрямах: по шляху соціалізму — в Корейській Народно-Демократичній Республіці та по шляху капіталізму і реакції — в Південній Кореї.

Корейська народно-демократична республіка (КНДР) — держава, яка розташована на півночі Корейського півострова та прилеглій частині Азіатського материка. Пл. 121,2 тис. *км²*. Населення — понад 16 млн. чол. (1974). Столиця—м. Пхеньян (1 млн. ж.). КНДР — соціаліс-

тична держава. За конституцією 1972, найвищий орган держ. влади й законодавчий орган — Верховні Народні Збори (ВНЗ), що обираються на 4 роки, в період між сесіями — Президія ВНЗ. Найвищий керівний орган держ. влади — Центральний народний комітет (ЦНК). Президент КНДР Кім Ір Сен очолює ЦНК. Найвищим адм.-виконавчим органом держ. влади є Адміністративна рада (уряд), що створюється ВНЗ (прем'єр — Пак Сен Чер). Політичні партії: *Трудова партія Кореї*. Засн. 1945. Демократична партія. Засн. 1945. Партія Чхондоге-Чхонудан Кореї — «Партія молодих друзів релігії небесного шляху». Засн. 1946. Всі політ. партії й орг-ції об'єднує *Єдиний демократичний вітчизняний фронт Кореї*. Засн. 1949. КНДР проголошено 1948. У 1948 встановлено дипломатичні зв'язки між СРСР і КНДР. У 1950 пд.-корейська вояччина та імперіалістичні кола США розв'язали війну проти КНДР. У війні взяли участь збройні сили США, Великобританії та деяких інших імперіалістичних країн. Трудящі КНДР при підтримці СРСР та інших соціалістичних країн, а також прогресивних сил усього світу відстояли свою незалежність. Уряд КНДР у лютому 1972 виступив з ініціативою мирного об'єднання Кореї. Ця ініціатива знайшла підтримку світової громадськості на XXIX сесії ООН (1974) та на міжнародній конференції солідарності з боротьбою корейського народу за самостійне мирне об'єднання (Багдад, січень 1975). КНДР розвиває взаємовигідні зв'язки з соціалістичними країнами. Виступає за міжнар. безпеку, зокрема на азіатському континенті. Діючий договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і КНДР підписано 1961. За допомогою СРСР у КНДР побудовано 46 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів.

КНДР — індустріально-аграрна д-ва. Розвиваються енергетика, металургія, гірничодобувна, машинобудівна, хім. і харч. пром-сть. Осн. галузь с. г.— землеробство. Гол. культури: рис, кукурудза, бобові й просяні, а також бавовник, тютюн, льон і коноплі. Садівництво, шовківництво. Залізниць — понад 5 тис. *км*, з них 2,5 тис. *км* електрифіковано. Морські порти — Вонсан, Хиннам, Чхонджін і Нампхо. Грошова одиниця — вона; 100 вон = = 74,93 крб. (1976).

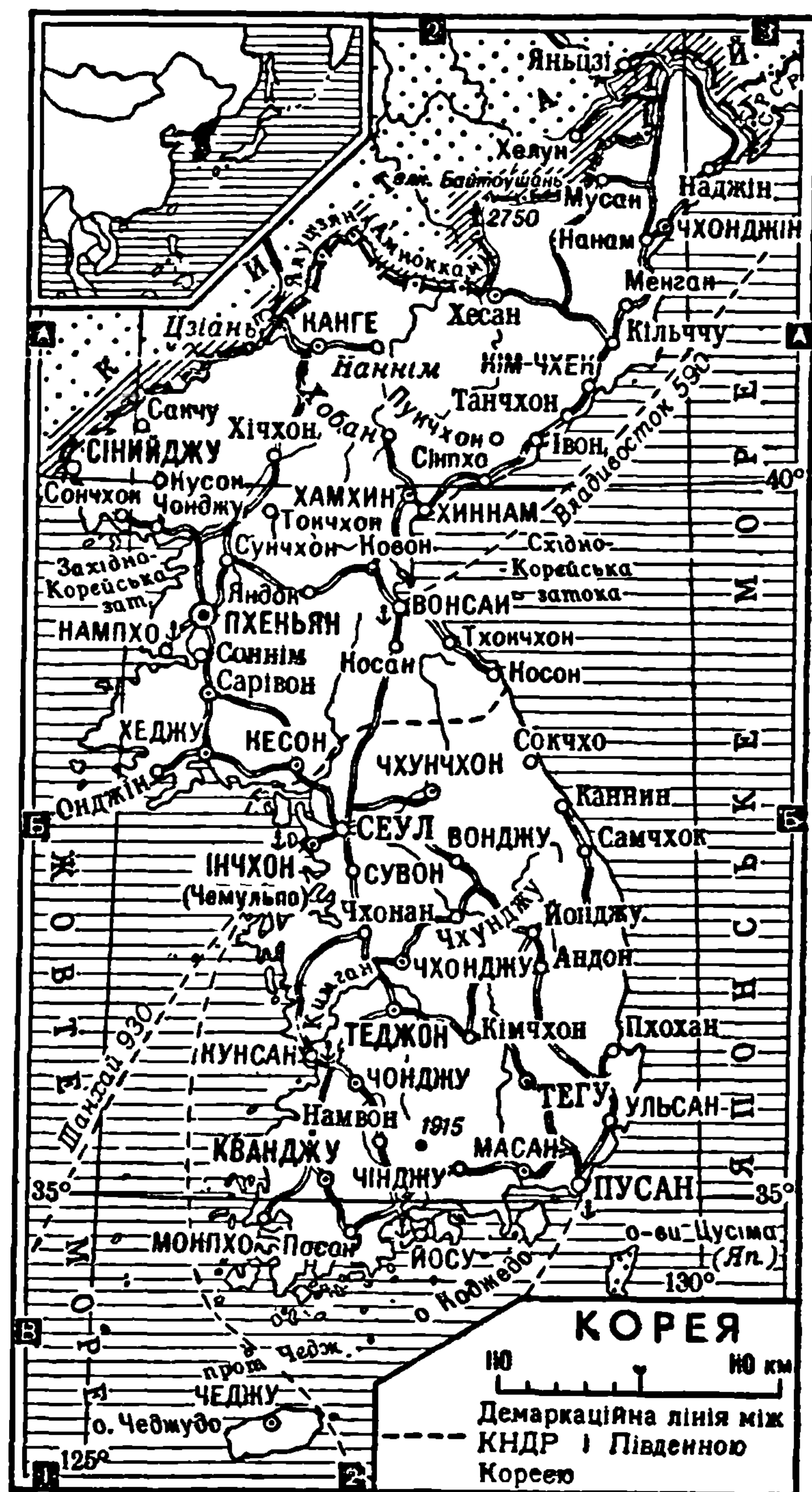

Південна Корея — розміщена на півдні Корейського півострова. Пл. 98,4 тис. *км*². Нас. 33,5 млн. чол. (1974). Гол. місто — Сеул (6,9 млн. ж., 1975). Режим створено 1948 амер. окупац. владою. П. К.— формально республіка. За конституцією 1972, є однопалатний парламент — національні збори і уряд, очолюваний прем'єр-міністром. Фактично повнота влади належить главі маріонеткового режиму — президентові, що є диктатором у країні. Політичні партії: Демократична республіканська партія — об'єднує прихильників теперішнього режиму, представників пануючих класів і верств — вояччини, буржуазії, поміщиків і урядовців. Правляча. Засн. 1963. Нова демократична партія — об'єднує консервативні кола буржуазії. Засн.

1967. Комуністичну партію та інші прогресивні партії й орг-ції заборонено. Уряд П. К. перебуває в повній політ. і екон. залежності від США. Сеульський режим здійснює курс «двох Корей» і заморожування переговорів з КНДР, що призводить до поглиблення розколу країни. Осн. галузь с. г.— вирощування зернових культур, зокрема рису. Вирощують також пшеницю, просо, ячмінь, картоплю тощо. Шовківництво, рибальство. У невеликих розмірах — видобування вольфраму, графіту, вугілля, заліз. руди. Текст. і харч. пром-сть. Залізниць — 5,5 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 2,6 тис. *км*. Порти — Інчхон, Пусан, Пхохан і Ульсан. Грошова одиниця — вона; 485 вон = = 1 доларові США (1975).

КÓРНЕР (англ. corner — заганяти в куток) — найпростіша форма об'єднання капіталістів з метою оволодіти ринком збуту певного товару шляхом скуповування його для дальшого спекулятивного перепродажу за монопольними цінами. К. створюють також на товарних і фондових біржах для купівлі акцій окремих компаній і дальшого перепродажу їх або придбання контрольного пакета акцій певних компаній.

КОРОЛÍВСТВО — держава з монархічною формою правління, що її очолює *король* (королева). Більшість сучасних К. (Бельгія, Великобританія, Данія, Швеція та ін.) — *конституційні монархії*.

КОРÓЛЬ (від імені імператора Франкської держави Карла Великого) — 1) Найвищий (після імператора) титул *монарха*; глава королівства. 2) Переносно — великий монополіст у будь-якій галузі виробництва чи торгівлі.

КОРПОРÁЦІЯ (лат. corporatio — об'єднання) — товариство, спілка, сукупність осіб, об'єднаних на основі цехових, кастових, комерційних та інших інтересів. У капіталістичних країнах К. називають деякі профспілкові об'єднання, орг-ції тощо. У США — загальна назва пром., торг. (комерційних), фін. та інших *акціонерних товариств*. Див. також *Компанія, Монополії капіталістичні*.

КОРТÉСИ (ісп. cortes, від corte — королівський двір) — парламент в Іспанії.

КОРÝПЦІЯ (лат. corruptio — підкуп) — поширена в експлуататорських державах підкупність і продажність серед державних, політичних і громадських діячів, а також урядовців і службовців державного апарату. К. стає все більш явною, навіть у найвищих ланках державної машини. Часто пов'язана з лобізмом (див. *Лобі*).

КОСМÍЧНЕ ПРÁВО міжнародне — сукупність міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють відносини країн між собою, а також з міжнародними організаціями в зв'язку з дослідженням і освоєнням космосу і встановлюють міжнародно-правовий режим космічного простору і небесних тіл відповідно до основних принципів міжнародного права. За ініціативою Радянського Союзу підписано *Договір про космос 1967*. У квітні 1968 СРСР, Великобританія і США уклали угоду про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір. У травні 1972 між СРСР і США підписано Угоду про співробітництво в дослідженні й використанні космічного простору в мирних цілях.

КОСМОПОЛІТÍЗМ (від грец. κοσμοπολίτης — громадянин всесвіту) — реакційна буржуазна ідеологія, що проповідує зречення національних традицій і культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет. Виражає занепадницьку ідеологію. В різні періоди історії поняття К. мало різний зміст. Капіталізм перетворив ідеї К. на знаряддя своєї експансіоністської політики. К. особливо поширився в епоху імперіалізму. В зв'язку з розпадом *колоніальної системи імперіалізму* і розвитком *національно-визвольного руху* бурж. ідеологи твердять про «застарілість» поняття національного суверенітету, патріотизму тощо. Пропаганда К. ослаблює боротьбу народів за нац. незалежність, за держ. суверенітет. К. несумісний з пролет. *інтернаціоналізмом*. Важливим завданням *комуністичного виховання* є боротьба проти будь-яких форм космополітизму.

КÓСТА-РÍКА, Республіка Коста-Ріка — держава в Центральній Америці. Пл. 50,9 тис. *км²*. Нас. 1,9 млн. чол. (1974), в основному костаріканці (80% з них — нащадки ісп. колоністів, які змішалися з місцевими індіанцями).

Державна мова — іспанська. Столиця — м. Сан-Хосе (бл. 221,4 тис. ж., 1973). К.-Р.— бурж. республіка. Глава д-ви і уряду — президент, що обирається на 4 роки. Законодавчу владу здійснює однопалатна асамблея. Основні політичні партії: Партія Національне визволення — об'єднує представників дрібної і середньої буржуазії, частину селянства і робітничого класу, а також окремих представників великої буржуазії і латифундистів. Правляча партія; перебуває на позиціях соціал-реформізму. Заснована 1945. Партія Національне об'єднання — виражає інтереси великої буржуазії і поміщиків, пов'язаних з іноземним капіталом. Засн. 1965. Національна незалежна партія (реакційна). Засн. 1971. Партія Соціалістична дія—об'єднує частину робітників, селян, студентів, представників дрібної буржуазії, середніх верств інтелігенції. Засн. 1969. *Партія Народний авангард* Коста-Ріки — партія костаріканських комуністів. Засн. 1931. В кінці 16 ст. іспанці захопили територію країни. В 1822 вона була приєднана до Мексіки, 1823—38 входила до складу федерації Об'єднаних провінцій Центральної Америки. В 1838 стала самостійною д-вою. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1944. З 1945 К.-Р.— член ООН. Уряд К.-Р. виступає за розширення зв'язків з усіма країнами, включаючи соціалістичні. Між К.-Р. і СРСР підписано угоди: торговельна (червень 1970); протокол про взаємні поставки товарів (жовтень 1971); про культурне і наукове співробітництво (грудень 1974). К.-Р.— економічно відстала аграрна країна, залежна від іноземного капіталу. Осн. галузь г-ва — землеробство. Збір (тис. *т*, 1973): бананів — 1800, кави — 86, цукр. тростини (203 тис. *т* цукру; 1972). Поголів'я (1973): вел. рог. худоби — 1722 тис. Лісозаготівлі. Невеликі підприємства по переробці с.-г. сировини та виробн. товарів широкого споживання. Виробн. електроенергії — 1266 млн. *квт · год* (1972). Залізниць — 1381 *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 1,6 тис. *км*. Порти — Лімон, Пунтаренас. Грошова одиниця — колон.

КОТИ́РУВАННЯ (від франц. coter — розмічати) — встановлення курсів іноземних *валют*, цінних паперів (акцій і облігацій). У капіталістичних країнах К. проводиться звичайно спец. органом товарної, фондової або валютної *біржі* (котирувальною комісією) і публікується в біржових бюлетенях оптових цін товарів, курсів цінних паперів (акцій і облігацій) і курсів іноземних валют. Поряд з офіційним К. існує неофіційне — на спекулятивному, т. з. чорному, ринку. В СРСР К. іноземних валют проводиться Держбанком СРСР і публікується щомісяця в курсовому бюлетені.

КПРС — див. *Комуністична партія Радянського Союзу*.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВА́ЮТЬСЯ,— країни Азії, Африки та Латинської Америки, які визволилися від колоніальної залежності після 2-ї світової війни в результаті розпаду *колоніальної системи імперіалізму*. Найважливіше завдання К., що р.,— зміцнення своєї політ. незалежності та утвердження екон. самостійності. В багатьох К., що р., в останні роки відбуваються процеси істор. значимості: перенесення центру ваги в розвитку пром-сті на держ. сектор, ліквідація феодального землеволодіння, націоналізація іноземних підприємств, спрямована на встановлення ефективного суверенітету над своїми природними ресурсами, формування власних кадрів. У житті К., що р., помітно зростає роль робітничого класу, відбувається процес роз-

межування класових сил, наростає класова боротьба. Частина К., що р., дотримується соціалістичної орієнтації, в ряді країн розвиток пішов по капіталістичному шляху. *Імперіалізм* прагне утримати К., що р., в системі капіталістичного г-ва, закріпити їхнє нерівноправне становище, вишукує нові форми підкорення та експлуатації колишніх колоній, не зупиняється перед відкритим тиском на прогресивні режими і підтримкою внутрішньої реакції збройними інтервенціями (див. *Неоколоніалізм*). З позицією імперіалістичних кіл щодо К., що р., прямо змикається політика маоїстського керівництва, спрямована на протиставлення їх д-вам *соціалістичної співдружності*. Всемірно сприяють зміцненню суверенітету К., що р., країни — члени РЕВ, які надають їм всебічну підтримку й допомогу. Її одержують понад 60 молодих д-в. Тут, зокрема, тільки при сприянні СРСР збудовано і введено в експлуатацію бл. 2 тис. пром. підприємств. За допомогою країн соціалістичної співдружності введено в дію або будується понад 2900 нар.-госп. об'єктів. Важливе місце у співробітництві посідає підготовка кадрів. На поч. 1975 більш як 25 тис. студентів і аспірантів з 100 К., що р., здобували освіту у вищих навчальних закладах країн — членів РЕВ. Зовнішньополіт. курс багатьох К., що р., грунтується на принципах неприєднання і позитивного нейтралізму. Активізація К., що р., на міжнар. арені виявляється в *неприєднання політиці*, діяльності *Організації африканської єдності*, створенні різних екон. об'єднань, у вкладі цих країн у спільну боротьбу за мир і безпеку народів, у спільних виступах в ООН проти монополій. Співвідношення світових класових сил дає змогу К., що р., протистояти імперіалістичному диктатові, відстоювати у протиборстві з імперіалізмом свої політ. та екон. права, зміцнювати незалежність, підносити рівень екон. і культурного розвитку своїх народів. Поглиблюються контакти комуністичних і революційно-демократичних партій К., що р., з КПРС, про що свідчить широка участь їх у роботі XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. В документах з'їзду підкреслено, що СРСР підтримує законні прагнення молодих д-в, їх рішимість повністю позбутися імперіалістичної експлуатації, самим розпоряджатися своїми нац. багатствами.

КРЕАТУ́РА (лат. creatura — створіння) — ставленик впливової особи, політичної партії або угруповання, слухняний виконавець їхньої волі.

КРЕДИ́Т (від лат. credit — він вірить) — особлива форма руху вартості, при якій відбувається продаж товарів з відстрочкою платежу або передача на строк грошей і матеріальних цінностей з умовою повернення їх. За користування К. сплачується процент. За капіталізму К. є формою руху позичкового капіталу; виражає відносини експлуатації робітників капіталістами, а також відносини між грошовими і функціонуючими капіталістами. Гол. формами капіталістичного К. є комерційний (який надають один одному промисловці й торговці) і банкірський (грошовий К., що його надають банки функціонуючим капіталістам). В епоху імперіалізму К. став знаряддям фін. олігархії (див. *Олігархія фінансова*) для підкорення економіки країни та одержання монопольно високих прибутків, а міжнародний К. як одна з форм *вивозу капіталу* — засобом експансії та пограбування імперіалістичними д-вами економічно слаборозвинутих і залежних країн. За соціалізму К. є формою планомірної мобілізації і використання д-вою тимчасово вільних коштів підприємств, орг-цій і населення, а також коштів держ. бюджету для розширення соціалістичного відтворення. Осн. принципи соціалістичного К.: цільовий характер К., надання його на певний строк, поворотність, забезпеченість К. товарно-матеріальними цінностями. Осн. формою К. в СРСР є прямий банківський К. Допоміжні форми: міжгосподарський, державний, споживчий, міжнародний. Банківський К. поділяють на короткостроковий і довгостроковий. Регулювання К. здійснюється на основі кредитного плану. В зв'язку з удосконаленням механізму соціалістичного господарювання роль К. як екон. важеля постійно зростає, посилюється вплив фін. і банківських органів на мобілізацію резервів виробн. і підвищення його ефективності. Ширше

використовується фін.-кредитний механізм з метою прискорення тех. прогресу і *інтенсифікації виробництва.*

КРЕДИ́ТНА ПОЛІ́ТИКА — система грошово-кредитних заходів, які використовує держава для досягнення певних економічних цілей; один з елементів загальногосподарської політики. За капіталізму К. п. підпорядкована інтересам *олігархії фінансової,* забезпеченню найвищих прибутків монополіям. У соціалістичних країнах К. п. спрямована на забезпечення високих темпів соціалістичного відтворення, підвищення економічної *ефективності соціалістичного виробництва* і матеріального добробуту народу.

КРЕ́ДО (від лат. credo — вірю) — символ віри; основи світогляду, переконань.

КРИ́МСЬКА КОНФЕРЕ́НЦІЯ 1945, Ялтинська конференція 1945 — конференція керівників урядів трьох союзних у 2-й світовій війні держав: голови Раднаркому СРСР Й. В. Сталіна, президента США Ф.-Д. Рузвельта і прем'єр-міністра Великобританії У. Черчілля з участю міністрів закордонних справ і начальників штабів. Відбувалася 4—11.II. На конференції узгоджено воєнні плани д-в з метою остаточного розгрому фашистської Німеччини, визначено умови її беззастережної капітуляції та зони окупації. Було запрошено Францію взяти участь в окупації Німеччини. Учасники К. к. заявили, що їхньою метою є знищення нім. мілітаризму й нацизму, створення гарантій того, що Німеччина ніколи не буде спроможна порушити мир. На К. к. було вирішено питання про створення *Організації Об'єднаних Націй,* прийнято «Декларацію про визволену Європу», рішення про Югославію, про Польщу та її кордони. СРСР дав згоду вступити у війну проти Японії. В післявоєнний час з вини великих імперіалістичних д-в багато рішень К. к. не було послідовно здійснено.

КРИТЕ́РІЙ (грец. κριτήριον — засіб судження, мірило) — мірило для визначення, оцінки предмета чи явища; ознака, взята за основу класифікації. К. истини — мірило достовірності знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності. К. істини є суспільно-істор. *практика* людей. Революційна боротьба робітничого класу і всіх трудящих, уся практична діяльність комуністів переконливо показали непорушність теоретичних положень і принципів, які виражають суть *марксизму-ленінізму.*

КРИ́ТИКА І САМОКРИ́ТИКА [грец. κριτική (τέχνη) — здатність розрізняти] — метод виявлення і подолання суперечностей суспільного розвитку, об'єктивна закономірність і рушійна сила розвитку соціалістичного і комуністичного суспільства, один з провідних принципів революційної перетворюючої діяльності марксистсько-ленінських партій. К. і с. — важлива складова частина *ленінських норм партійного життя.* Ленінські положення про К. і с., втілені в Програмі й Статуті КПРС, набули дальшого розвитку в рішеннях з'їздів партії та пленумів ЦК КПРС, зокрема в постанові ЦК «Про стан критики і самокритики в Тамбовській обласній партійній організації» (1975) і матеріалах XXV з'їзду КПРС. Суть методу К. і с. полягає в тому, щоб усі сторони діяльності тієї чи іншої орг-ції, того чи іншого працівника діставали об'єктивну оцінку, всебічно аналізувалися, щоб не допускати ліберального ставлення до недоліків і їх винуватців. Довір'я і повага до людей повинні поєднуватися з високою вимогливістю. Цінність критики — в її правдивості, в суспільній значимості порушуваних питань. Цінність самокритики визначається її щирістю, готовністю негайно братися за виправлення помилок і недоліків. Творча роль К. і с. виявляється в *соціалістичному змаганні,* в русі за комуністичне ставлення до праці, в подоланні застарілих методів управління та впровадженні в життя кращого досвіду комуністичного будівництва. К. і с. відіграє велику роль у *комуністичному вихованні* трудящих, зокрема в піднесенні ролі громадської думки, в боротьбі проти проявів пережитків минулого в свідомості окремих людей. Застосування К. і с. дає змогу партії своєчасно розкривати нове в житті, підтримувати його, передбачати перспективи його розвитку, долати віджиле.

КУ́БА, Республіка Куба — держава, розташована в Центральній Америці, на островах Куба, Пінос

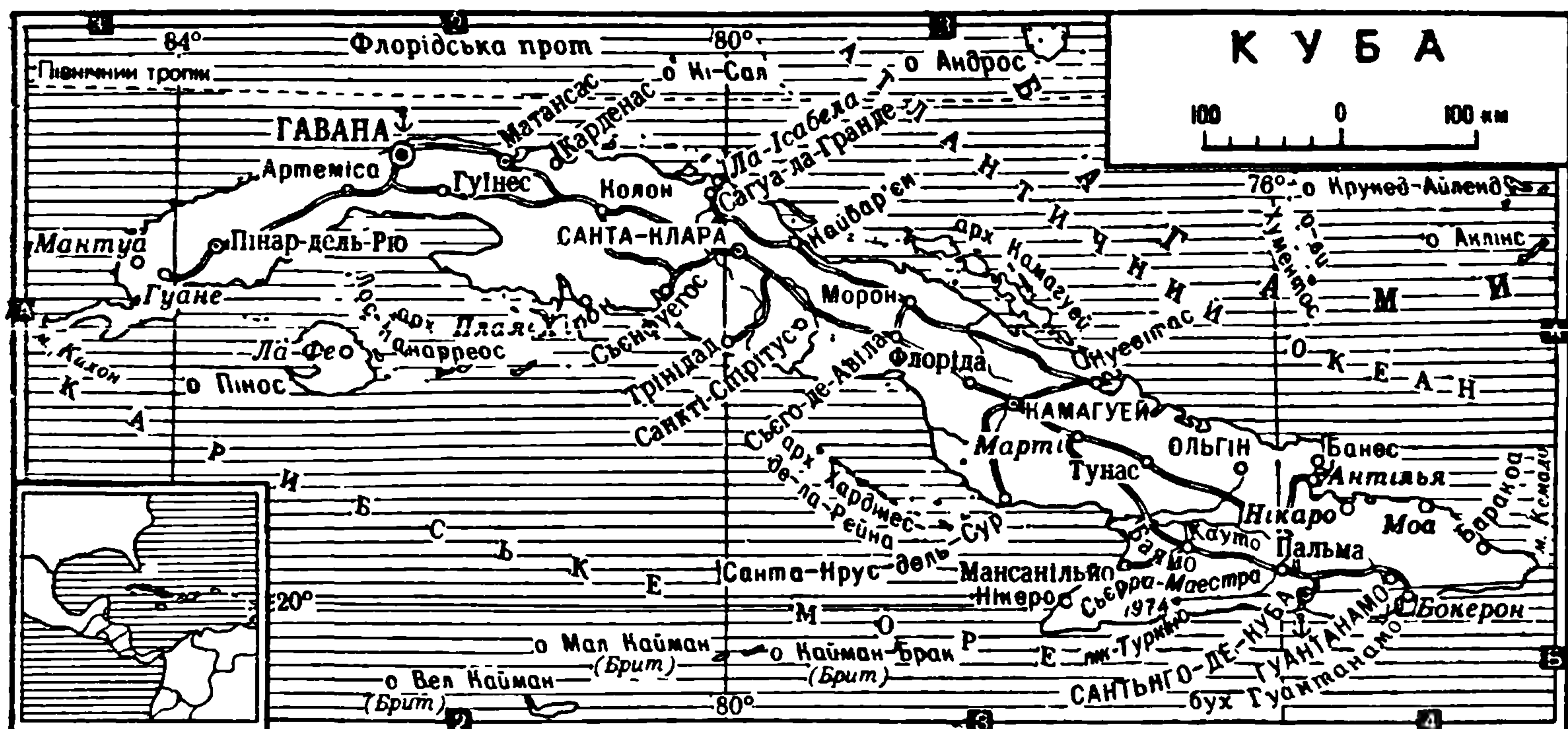

і численних прилеглих острівцях. Пл. 110,9 тис. *км²*. Нас. 9,3 млн. чол. (1975), кубинці. Столиця — м. Гавана (1849 тис. ж., 1974). К.— соціалістична д-ва. Глава д-ви — президент (Освальдо Дортікос Торрадо). Глава уряду — прем'єр-міністр (Фідель Кастро Рус). За конституцією 1976, найвищим органом законодавчої влади є Національна асамблея, що обирається на 5 років. Національна асамблея з числа своїх депутатів обирає Державну раду і призначає членів уряду. Авангардом кубинського народу є *Комуністична партія Куби*. Засн. 1925.

В 16 ст. о. Куба загарбали іспанці. В 1895 під керівництвом Х. Марті вибухнуло нар. повстання проти колонізаторів. У кінці 19 ст. посилилась експансія США. Після ісп.-амер. війни К. 1898 була формально проголошена суверенною державою, але фактично залежала від США. В 1942 між К. і СРСР встановлено дипломатичні відносини (припинені з вини уряду К. 1952). З 1945 К.— член ООН. У 1952 в результаті збройного перевороту було встановлено диктатуру Ф. Батісти — ставленика США. В січні 1959 на К. перемогла нар. революція. В травні 1959 відновлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1961 уряд К. проголосив перехід країни до соціалістичного будівництва. В квітні 1961 амер. імперіалісти зробили спробу шляхом інтервенції повалити Революційний уряд. Проте інтервентів було розгромлено. В жовтні 1962 США оголосили воєнну блокаду К. Але завдяки стійкості кубинського народу, рішучим діям СРСР і підтримці всіх миролюбних сил було збережено нац. суверенітет країни. З 1972 Куба — член *Ради Економічної Взаємодопомоги*. К. бере активну участь у *соціалістичній економічній інтеграції*. Зокрема, широкі взаємовигідні контакти існують між К. і Радянським Союзом. Між СРСР і К. 1972 підписано договір про екон. і технічне співробітництво. За допомогою СРСР на К. збудовано 141 підприємство та інші нар.-госп. об'єкти. К. вносить значний вклад у зміцнення *соціалістичної співдружності*, справи миру і безпеки народів.

У будівництві соціалізму К. дістає велику допомогу від СРСР та інших соціалістичних держав. К. займає 1-е місце в світі по збору цукр. тростини й виробн. тростинного цукру (бл. 6 млн. *т* цукру-сирцю, 1973/74). Важливе значення мають тютюн, банани, кавове дерево, агава і цитрусові. З зернових культур осн. роль належить рисові та кукурудзі. Молочно-м'ясне тваринництво (5,4 млн. голів вел. рог. худоби, 1973), рибальство, морські промисли. Розвинуті цукр. і тютюнова пром-сть; значну роль відіграють текст., консервна, шкіряна й нафтопереробна пром-сть. Є підприємства хім., машинобудівної, цементної та інших галузей пром-сті. Видобування нікелевих, мідних та інших руд. Вироблення електроенергії — 6,0 млрд. *квт · год* (1974). Залізниць загального користування — 5,2 тис. *км*, для обслуговування цукрових з-дів — 9,5 тис. *км*. Автошляхів — 27 тис. *км*. Порти: Гавана, Сантьяго-де-Куба, Матансас, Нуевітас і Сьєнфуегос. Грошова оди-

ниця — кубинське песо = 0,90 крб. (1976).

КУВЕ́ЙТ, Держава Кувейт — держава на Аравійському півострові, на північному узбережжі Перської затоки. Пл. (за даними ООН) 17,8 тис. *км²*. Нас. 990,4 тис. чол. (1975), в основному араби. Столиця — м. Ель-Кувейт (бл. 700 тис. ж., 1975). К.— конституційна спадкова монархія. Глава д-ви — емір. Законодавчий орган — національні збори. Главу уряду призначає емір. Політ. партії заборонені. Територія К. з 1871 входила до складу Османської імперії. За англо-кувейтською угодою 1899 Великобританія домоглася особливих прав у К. Після поразки Туреччини в 1-й світовій війні К. став формально незалежним, але фактично лишився під владою Великобританії. В 1961 внаслідок нац.-визвольного руху К. здобув незалежність. У 1963 державу К. визнав СРСР. З 1961 К.— член Ліги арабських держав, з 1963 — член ООН. Уряд К. дотримується курсу позитивного нейтралітету, виступає за мирне співіснування й неучасть у воєнно-політичних блоках. К. посідає одне з перших місць у капіталістичному світі за розвіданими покладами нафти (8,5 млрд. *т*) та за її видобутком (133,1 млн. *т*, 1974). Потужність нафтопереробних з-дів — понад 30 млн. *т* на рік. Нафтовий порт Мена-ель-Ахмаді — один з найбільших у світі (вивозиться понад 80 млн. *т* нафти на рік). Хім. з-ди для опріснення морської води. Осн. галузь с. г.— кочове скотарство. Вилов перлів. Рибальство. В оазисах — землеробство. Залізниць — бл. 100 *км*. Шосе — 1,7 тис. *км*. Грошова одиниця — кувейтський динар.

КУ́КА ОСТРОВИ́ — володіння («острівна територія») Нової Зеландії на островах у Тихому океані. Пл. 234 *км²*. Нас. 20 тис. чол. (1974), гол. чином полінезійці. Адм. центр — м. Аваруа (бл. 8 тис. ж.). Управляє К. о. верховний комісар, якого призначає новозеландський уряд. Острови відкрив 1773 англ. мореплавець Дж. Кук. У 1888—1901 К. о.— протекторат Великобританії, з 1901 — під управлінням Нової Зеландії. В 1965 острови дістали статус «самоврядної території, асоційованої з Новою Зеландією». Осн. заняття населення — вирощування

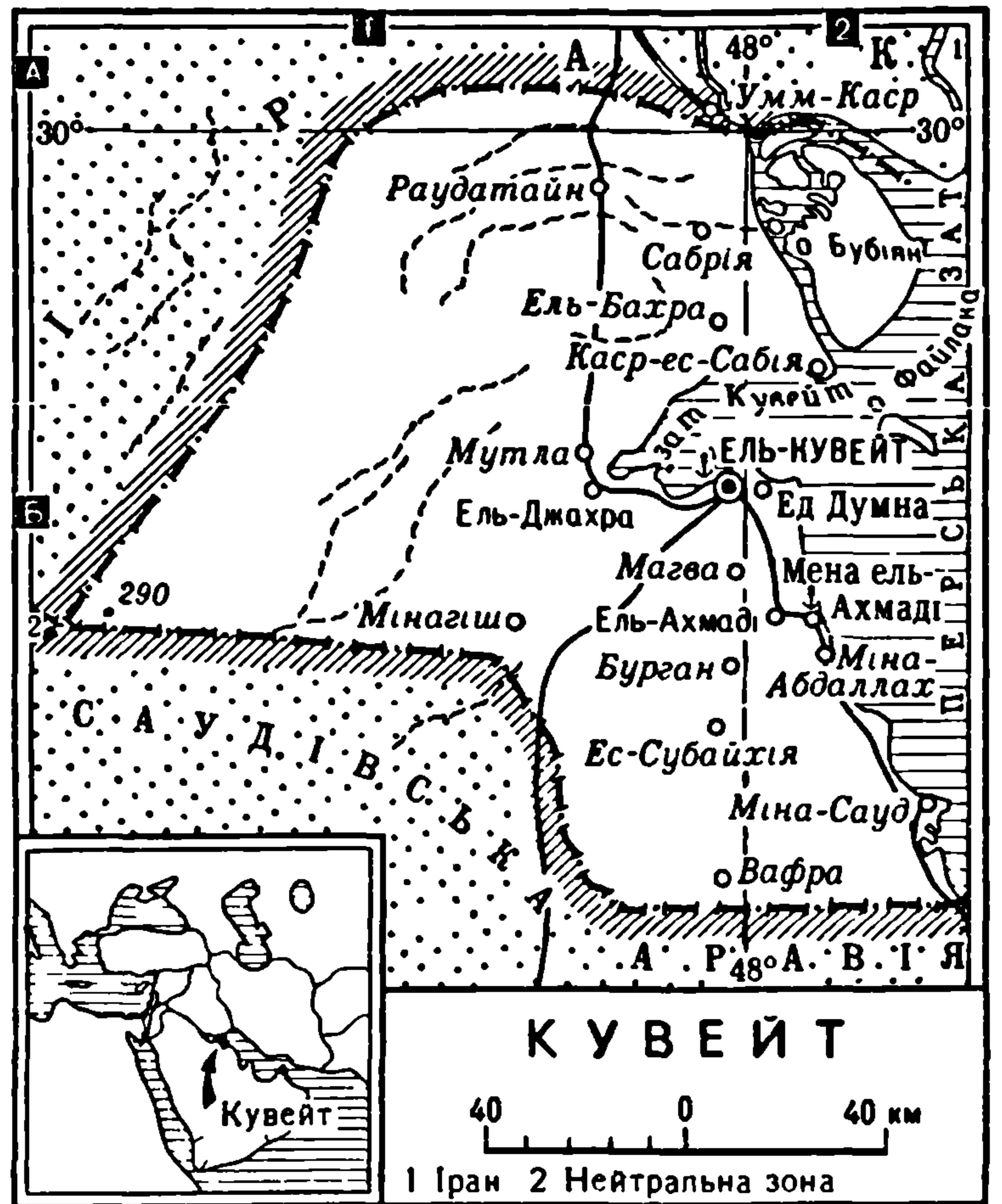

КУВЕЙТ

кокосової пальми і виробн. копри, а також рибальство, добування перлів. Є невеликі напівкустарні фабрики (швейні, фруктоконсервні та ін.). Грошова одиниця — новозеландський долар.

КУ-КЛУКС-КЛА́Н (англ. Ku-Klux-Klan) — таємна расистська терористична організація в США. Створена 1865 у м. П'юласкі (штат Теннессі) плантаторами-рабовласниками Півдня. Використовується реакційними колами США для боротьби проти демократичних орг-цій, визвольного руху негрів.

КУЛУА́РИ (франц. couloir — коридор) — 1) Приміщення переважно в будинку парламенту поза залом засідань, призначене для відпочинку, а також для неофіційних зустрічей, обміну думками тощо. 2) Переносно — інформовані політичні, журналістські та інші кола, тісно пов'язані з парламентськими діячами. Термін «кулуари» застосовується для підкреслення характеру тих угод, які здійснюються в обхід закону закулісним шляхом представниками правлячих кіл, близьких до депутатів, вищих урядовців.

КУЛЬТУ́РА (лат. cultura — вирощування, виховання, освіта, розвиток) — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Матеріальна К.— це система цінностей, що є продуктами матеріального виробн., обслуговують матеріальну ді-

яльність і задовольняють матеріальні потреби людей (засоби і знаряддя праці, споруди, техніка, ужиткові речі тощо). До духовної К. належать продукти духовного виробництва (досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури та ін.), що задовольняють духовні потреби людей. Відмінність між матеріальною і духовною К. відносна. Основою функціонування і розвитку К. є суспільне *виробництво,* зокрема його суспільно-екон. базис. Однак рівень, зміст і характер К. визначаються не лише екон., а й ідеологічними факторами, залежать від істор. епохи, певною мірою від особливостей географічного середовища, нац. характеру і психічного складу того чи іншого народу. Важливою особливістю К. в класовому суспільстві є її класовий характер. У кожній нац. К. бурж. суспільства є дві нац. К.— буржуазна й елементи демократичної та соціалістичної К. В умовах сучас. *науково-технічної революції* К. стає важливою продуктивною силою суспільного прогресу. Особливо велику роль відіграє К. в соціалістичному суспільстві. В умовах соціалістичного суспільства К. будується на основі марксистсько-ленінського світогляду, на принципах комуністичної *партійності,* пролет. *інтернаціоналізму,* радянського *патріотизму* і соціалістичного *гуманізму*. Радянська соціалістична К. збагачується надбаннями прогресивної світової К. і є могутнім чинником розвитку прогресивної К. за рубежем. Внаслідок *культурної революції* в СРСР за роки Радянської влади під керівництвом Комуністичної партії, підкреслено в документах до 50-річчя утворення СРСР, склалася й розвинулася радянська К., соціалістична змістом і головним напрямом свого розвитку, багатогранна своїми нац. формами й інтернаціоналістська своїм духом і характером. Радянська К. являє собою органічний сплав створюваних усіма радянськими народами духовних цінностей. Серйозну увагу питанням К. приділили XXIV і XXV з'їзди КПРС. В їхніх документах підкреслено дальшу активізацію діяльності творчої *інтелігенції* та її роль у створенні духовних цінностей радянського народу, в *комуністичному вихованні* трудящих. Радянська К. є новим, вищим ступенем у культурному розвитку людства на шляху до загальнонар., загальнолюдської К. безкласового комуністичного суспільства.

КУЛЬТУ́РНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ — всеохоплюючий процес докорінних перетворень у духовному житті й побуті, що здійснюється суспільством у ході будівництва соціалізму. К. р., завданням якої є створення якісно нової за ідейним змістом соціалістичної культури, перетворення культурних надбань попередніх поколінь на знаряддя соціалізму, утвердження соціалістичної й комуністичної ідеології, є необхідною умовою побудови комунізму. К. р.— тривалий істор. процес, що починається відразу після приходу до влади робітничого класу й завершується під час переходу від соціалізму до комунізму. К. р. відбувається не стихійно, а під проводом Комуністичної партії, за науково розробленим планом соціалістичного і комуністичного будівництва. Комуністична партія в ході К. р долає реакційну бурж. ідеологію, бореться проти безідейності, за партійність літератури і мистецтва. Вперше К. р. було здійснено в Радянській країні, де вона проводилася в нерозривному зв'язку з *індустріалізацією* країни і *колективізацією сільського господарства.* Внаслідок перемоги К. р. Радянський Союз перетворився на країну суцільної письменності, високого загальноосвітнього рівня трудящих, технічного прогресу, могутнього розвитку культури і науки. В період комуністичного будівництва в СРСР відбувається завершальний етап К. р., коли забезпечуються необхідні умови для будівництва в майбутньому на базі максимального розвитку нац. культур народів СРСР комуністичної загальнонар. культури, яка буде новим, вищим ступенем у культурному розвитку людства. Досвід СРСР широко використовують інші соціалістичні країни. Форми К. р різні й пов'язані з нац. та істор. особливостями соціалістичних країн. Події, що почалися 1966 в Китаї й дістали в кит. пресі назву «великої пролетарської культурної революції», були спрямовані маоїстським керівництвом КНР на розгром партійних кадрів, ліквідацію соціалістичних завоювань кит. народу і нічого спільного з соціалістичною К. р. не мають.

«КУЛЬТУ́РНО-НАЦІОНА́ЛЬНА АВТОНО́МІЯ» — опортуністична теорія з національного питання, розрахована на роз'єднання трудящих за національною ознакою і культивування серед них буржуазного націоналізму. Складова частина *австромарксизму*. Основою «К.-н. а.» була хибна теорія нації як союзу однаково мислячих людей, що нібито склався на основі спільності долі. Ця «теорія» ігнорувала поділ нації на антагоністичні класи, зводила права націй до свободи розвитку нац. культури, вважала розв'язання нац. питання цілком можливим у межах бурж. держави. Під правом націй на «К.-н. а.» розумілося відособлення кожної нації в окрему нац. орг-цію, якій передавалося б управління школою та іншими культурними справами. Політ. влада при цьому мала залишатися в руках експлуататорських класів пануючої нації. «К.-н. а.» штучно поділяла пролетаріат за нац. ознакою, затушковувала класову боротьбу всередині нації, під гаслом єдиної нац. культури намагалася підпорядкувати трудящі маси бурж. ідеології. В Росії ідею «К.-н. а.» підхопили бурж. і дрібнобурж. націоналістичні партії УСДРП, Бунд, вірменська партія «Дашнакцутюн», груз. федералісти та ін. В. І. Ленін довів, що «К.-н. а.» — утопія націоналістичних міщан, що вона суперечить інтернац. характерові класової боротьби пролетаріату. Марксизм-ленінізм розглядає нац. питання як частину загального питання про розвиток пролет. революції, про диктатуру пролетаріату. Гаслу «К.-н. а.» В. І. Ленін протиставив право націй на самовизначення і принцип пролет. *інтернаціоналізму*.

КУПЕ́ЦТВО — особлива соціальна верства, що займається не виробництвом, а лише обміном продуктів (торгівлею) в умовах панування приватної власності. Виникло за рабовласництва внаслідок суспільного поділу праці й розвитку товарного виробн. Набуло розвитку за феодалізму. В капіталістичному суспільстві К. стає частиною класу *буржуазії*. В розвинутому капіталістичному суспільстві К. втрачає самостійне значення. На перший план висувається пром. капітал і пром. буржуазія.

КУПО́Н (франц. coupon, від couper — зрізати) — відрізна частина цінних паперів (облігацій або акцій), власник якої має право на одержання певного доходу у формі процента або *дивіденду*.

КУПЮ́РА (франц. coupure) — 1) Позначення номінальної вартості *грошей паперових, банківських білетів* або цінних паперів (*акції* чи *облігації*). 2) Вилучена частина літературного, музичного твору, театральної вистави, кінотвору тощо.

КУ́РІЯ (лат. curia) — 1) В деяких буржуазних країнах і дореволюційній Росії встановлювана за становою, майновою, національною або іншою ознаками категорія виборців, яка користується певними виборчими нормами. 2) Папська (римська) К. — сукупність установ, через які провадиться управління католицькою церквою.

КУРКУ́ЛЬСТВО — сільська буржуазія; капіталістичні підприємці в сільському господарстві, які одержують прибуток, експлуатуючи найману робочу силу; власники землі, сільськогосподарських знарядь виробництва, торговельно-промислових підприємств на селі, орендарі, сільські скупники й лихварі. В СРСР, у тому числі в УРСР, К. як клас було ліквідовано на основі суцільної *колективізації сільського господарства*. В більшості інших соціалістичних країн здійснено соціалістичне кооперування в с. г., внаслідок чого, як і в СРСР, ліквідовано умови, що породжують куркульство.

КУРС (лат. cursus — біг, путь) — 1) Напрям політики, громадської та іншої діяльності (К. політичний, К. на розрядку міжнародної напруженості). 2) Період, ступінь навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. 3) Виклад наукової дисципліни, галузі знання. 4) Закінчений ряд дій, процедур (напр., К. лікування). 5) Ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни (*валютний курс*); у капіталістичних країнах — ціна, за яку біржі купують і продають акції, облігації, векселі та інші *цінні папери*. В СРСР К. іноземної валюти в карбованцях встановлює держава.

КУРТА́Ж (франц. courtage) — у капіталістичних країнах комісійна винагорода, яку одержують маклери та інші посередники в комерційних операціях.

Л

ЛАБІРИ́НТ (грец. λαβύρινθος) — 1) У Стародавній Греції та Єгипті — палац з великою кількістю приміщень, дуже заплутаними переходами і багатьма тупиками, через що з нього було важко вибратися. 2) П е р е н о с н о — дуже заплутане розміщення вулиць, кімнат тощо; складні, заплутані стосунки, становище, положення, з якого важко знайти вихід.

ЛА́ГТИНГ (норв. lagting) — 1) У Норвегії верхня палата парламенту — *стортингу*. 2) На Фарерських островах — орган місцевого управління.

ЛАНДРА́Т (нім. Landrat, від Land — земля і Rat — рада) — 1) Орган управління в деяких кантонах Швейцарії. 2) У ФРН виборна особа, що очолює районний орган місцевого управління.

ЛАНДСКНЕ́ХТ (нім. Landsknecht, від Land—країна і Knecht — найманець) — 1) Найманий солдат. Формування з Л. з'явилися вперше у 15 ст. в Німеччині, а з 16 ст.— і в інших зх.-європ. країнах. Відрізнялися винятковою жорстокістю. Існували до кінця 17 ст.; втратили значення з виникненням постійних нац. армій. 2) П е р е н о с н о — грубий, жорстокий, продажний військовий найманець.

ЛА́НДСТИНГ (швед. landsting) — 1) Орган місцевого самоврядування у Швеції. 2) Орган самоврядування на Аландських островах у Фінляндії.

ЛАНДТА́Г (нім. Landtag, від Land— земля і Tag — збори) — 1) Однопалатний парламент у Ліхтенштейні. 2) Представницький орган земель (адміністративно-територіальні одиниці) в Австрійській Республіці і ФРН.

ЛАО́С, Н а р о д н о - Д е м о к р а т и ч н а Р е с п у б л і к а Л а о с (НДРЛ), Л а о с ь к а Н а р о д н о - Д е м о к р а т и ч н а Р е с п у б л і к а — держава на південному сході Азії, на півострові Індокитай. Пл. 236,8 тис. *км²*. Нас. 3,26 млн. чол. (1974), народи лао (70%), кхму, мео, яо та ін. Столиця — м. В'єнтьян (220 тис. ж., 1975). Л.— республіка. Глава д-ви — президент. Найвищий

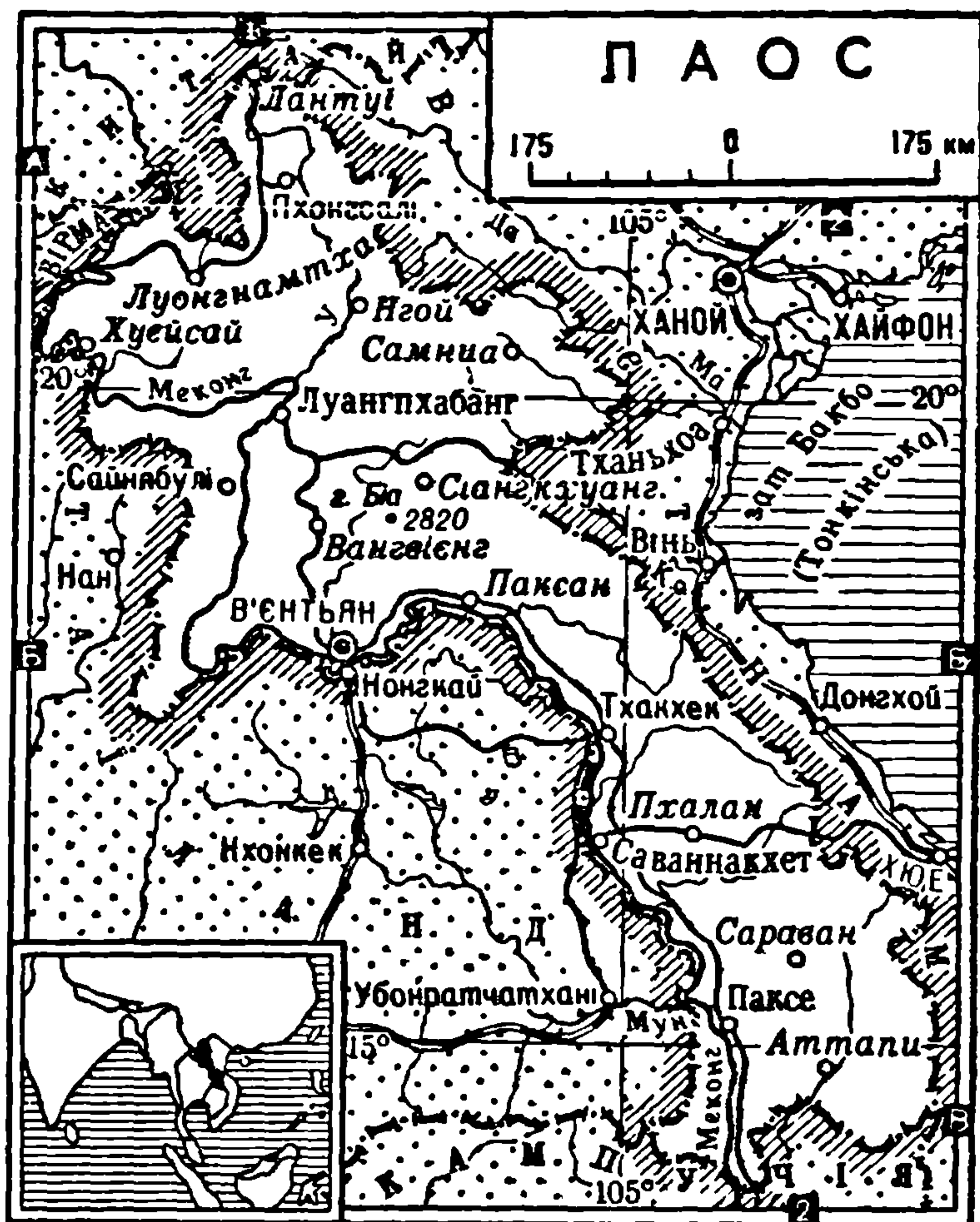

законодавчий орган — національний конгрес народних представників. Виконавчу владу здійснює рада міністрів. Основні політичні партії та організації: *Народно-революційна партія Лаосу*. Засн. 1955. *Патріотичний фронт Лаосу*. Засн. 1956. В середині 14 ст. на території Л. склалася централізована феодальна держава Ланг-Санг. У 1707 вона розпалася на королівства Луангпхабанг, В'єнтьян, а також Чан-Чінь У 1893 Франція загарбала Луангпхабанг та більшу частину королівства В'єнтьян, включивши їх 1899 до своєї колонії — Індокитайського союзу. Під час 2-ї світової війни тер. Л. окупувала Японія. Внаслідок нар. руху проти япон. окупантів 1945 було проголошено незалежність Л.— країни Лао (Патет-Лао). В 1949 Л. надано незалежність у рамках Французького Співтовариства. В країні створилося два уряди — Патет-Лао і королівський. На Женевській нараді 1954 незалежність Лаосу дістала міжнар. визнання. З 1955 Л.— член ООН. У 1960 внутрішня реакція, підтримана імперіалістами США, організувала збройний заколот, а потім розв'язала в країні громадянську війну. В 1960 встановлено дипломатичні від-

носини між Л. і СРСР. У 1961 воєнні дії було припинено, в Женеві відкрилася міжнар. нарада з лаоської проблеми. В 1962 було сформовано уряд нац. єдності. Проте 1963 реакція знову спровокувала воєнні дії в країні. Л. фактично був поділений на дві зони: одна перебувала під контролем патріотичних сил, друга — їхніх противників. У 1974 створено коаліційні органи влади. Важливу роль у справедливому врегулюванні проблеми Л. відіграли СРСР та інші країни соціалізму. 4.XII 1975 національний конгрес народних представників проголосив скасування монархії і створення Народно-Демократичної Республіки Лаос. Між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Л. підписано угоди про культурне і наук. співробітництво, договір про торгівлю (квітень 1976). Л.— переважно аграрна країна. Осн. культура — рис (збір 1974 — 500 тис. *т*). Вирощують також бавовник, батат, арахіс. Поголів'я (млн., 1971): вел. рог. худоби — 1,4, свиней — 1,2. Видобування олов'яних руд (1,9 тис. *т* олов'яного концентрату, 1972). Розвинуте лісове г-во. Є невеликі підприємства по переробці с.-г. продуктів, текст. пром-сті. З-ць немає. Шосе — понад 3,5 тис. *км*. Судноплавство по р. Меконгу. Грошова одиниця — кіп.

ЛАТВІЙСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Латвія) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 21.VII 1940. Пл. 63,7 тис. *км²*. Нас. 2499 тис. чол. (1976); латиші — 56,8% (1970). Столиця — м. Рига (806 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Ліепая, Даугавпілс, Єлгава. Латв. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності й рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Діючу Конституцію Латвійської РСР затверджено 25.VIII 1940. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Латв. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Латв. РСР — Раду Міністрів Латв. РСР. Верховну Раду Латв. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 310 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Латв. РСР — П. Я. Страутманіс. Голова Ради Міністрів Латв. РСР — Ю. Я. Рубен. *Комуністичну партію Латвії* створено 1919; на поч. 1976 вона налічувала понад 140 тис. членів та кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Латвії — А. Е. Восс. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Латвії на 1.I 1975 налічувала 265 301 члена. У профспілкових орг-ціях Латв. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 1 250 916 членів. Радянська Латвія — республіка з розвинутою пром-стю та інтенсивним с. г. Нар. г-во Латв. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Латв. РСР за 1965—74 зріс у 1,81 раза. Суми, витрачені на виплату пенсій і допомоги з суспільних фондів споживання, підвищилися за п'ятиріччя приблизно на 40% і становили 1975 бл. 400 млн. крб. Реальні доходи робітників і службовців в розрахунку на члена сім'ї збільшилися за 1971—75 на 17%. 112 тис. сімей одержали нові благоустроєні квартири. Роздрібний товарооборот за 1971—75 зріс більш як на 30%. У 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс майже в 39 раз проти 1940. Провідне місце в нар. г-ві республіки посідають машинобудування (гол. чин. радіоелектронне, електротехнічне, транспортне, приладобудування) та металообробка; розвинута хім., деревообр., паперова, цементна, легка, харч. пром-сть. У 1975 вироблено 2,4 млн. радіоприймачів і радіол, 1,8 млн. телефонних апаратів, 7,1 тис. мікроавтобусів, 910 магістральних й трамвайних вагонів, 341 тис. мопедів і мотовелосипедів, 903 тис. *т* цементу, 174 тис. *т* паперу, 307 млн. умовних банок консервів (без виробн. колгоспами). З галузей легкої пром-сті розвинуті ткацька, трикотажна, взуттєва. Виробн. електроенергії — 2,9 млрд. *квт*·*год*. Сільське г-во республіки спеціалізується на молочному й племінному тваринництві, беконному свинарстві, виробн. зерна, картоплі, овочів, льону, цукр. буряків. У колгоспах і радгоспах на кінець 1974 було (у фіз. од.): тракторів — 31,9 тис., зернозбиральних комбайнів — 6,7 тис. та багато іншої техніки. Загальна посівна площа (тис. *га*) — 1594, в т. ч. під зерновими — 627, технічними (льон-довгунець, цукр. буряки) — 29, кор-

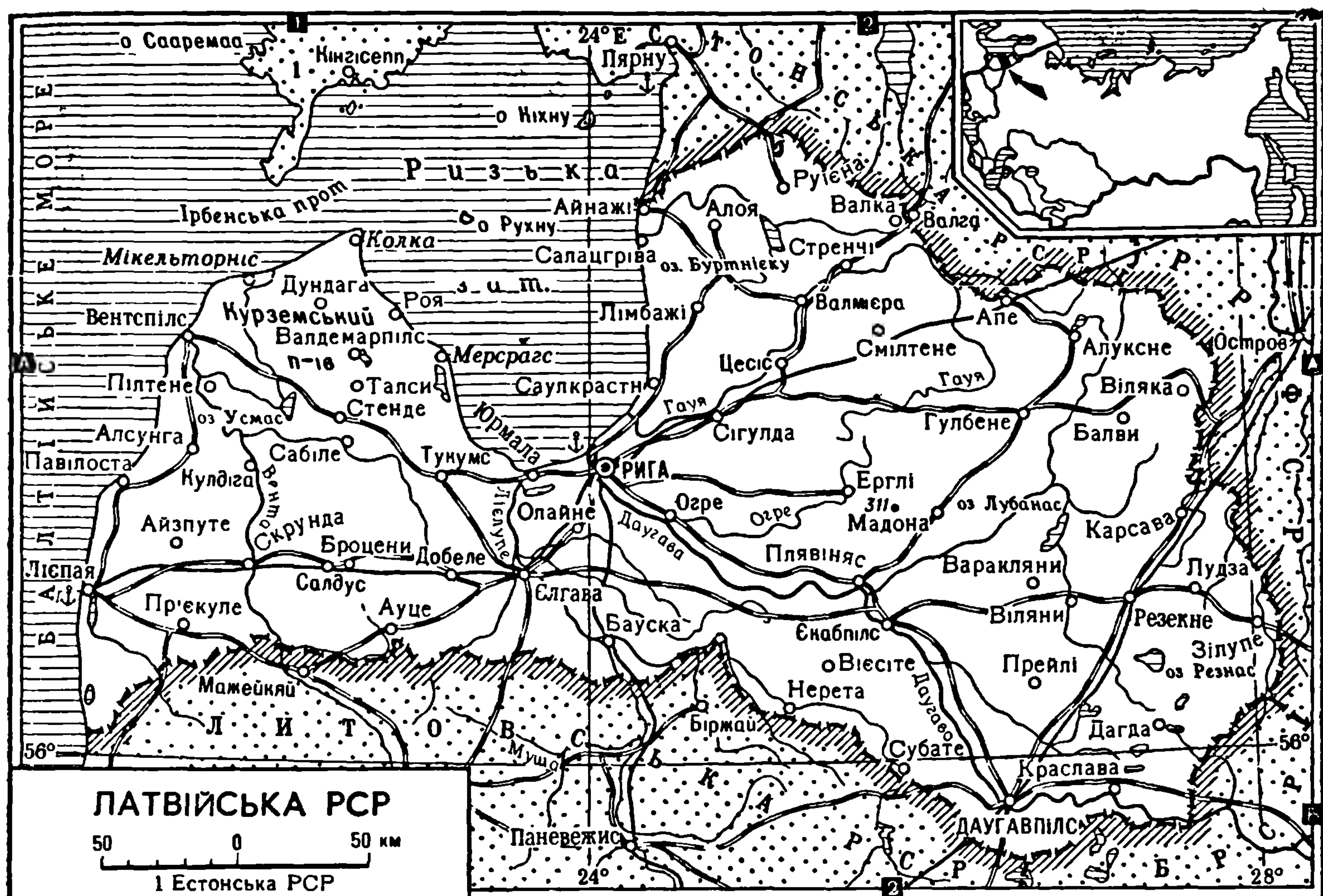

мовими — 805. Площа осушених земель (1974) становила 1447 тис. *га*. Поголів'я (на кінець 1975, тис.): вел. рог. худоби — 1389, свиней — 1195, овець — 272. Залізниць — 2,45 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 13,0 тис. *км*. Гол. морські порти — Рига, Лієпая. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено збільшити в Латв. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 26—30%; передбачити дальшу спеціалізацію пром-сті республіки на виробн. засобів зв'язку, продукції електронної, електротехнічної, хім., легкої, м'ясної і молочної пром-сті; значно збільшити випуск мікроавтобусів, радіоприймачів і радіол вищого класу; підвищити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 15—18%; забезпечити дальшу його спеціалізацію на молочно-м'ясному тваринництві і беконному свинарстві; провести роботи по осушенню заболочених земель на площі 382 тис. *га*.

В Латв. РСР на кінець 1974 було 11,2 тис. наукових працівників, 10 вузів (44 тис. студентів), 54 середні спец. навчальні заклади (40,9 тис. учнів), 1,4 тис. бібліотек, 10 театрів. У складі АН Латв. РСР — 16 н.-д. установ. Видається 81 газета і 132 журнали та інші періодичні видання. Друкований орган ЦК КП Латвії — журнал «Комуніст Радянської Латвії» (видається латиською і російською мовами). Друковані органи ЦК КП Латвії, Верховної Ради і Ради Міністрів Латв. РСР — газети «Циня» («Боротьба», латиською мовою), «Советская Латвия» (рос. мовою). Латв. РСР нагороджено орденом Леніна (1965), орденом Дружби народів (1972).

ЛАТИНОАМЕРИКА́НСЬКА АСОЦІА́ЦІЯ ВІ́ЛЬНОЇ ТОРГІ́ВЛІ (ЛАВТ) — торговельно-економічне угруповання, створене з метою прискорити темпи економічного зростання країн-учасниць, протистояти економічному тискові з боку розвинутих капіталістичних країн, у першу чергу США та країн «*Спільного ринку*». Договір про створення ЛАВТ був підписаний у Монтевідео 1960, набрав чинності 1961. Країни-учасниці: Аргентіна, Бразілія, Мексіка, Парагвай, Перу, Уругвай, Чілі, Колумбія, Еквадор, Венесуела, Болівія. Найвищий орган — щорічна асамблея, виконавчий орган — постійний виконавчий комітет. В ЛАВТ існують два субрегіональні угруповання. У квітні 1969 Аргентіна, Бразілія, Парагвай, Уругвай і Болівія в м. Бразілія підписали «Договір басейну р. Ла-Плата».

В травні 1969 Болівія, Колумбія, Перу, Чілі, Еквадор у Боготі підписали договір про субрегіональну інтеграцію — «Андський пакт». Штаб-квартира — в Монтевідео.

ЛАТИНОАМЕРИКА́НСЬКА ЕКОНО́МІЧНА СИСТЕ́МА (ЛАЕС) — регіональна організація країн Латинської Америки. Створена 1975 у Панамі. ЛАЕС створено з метою координації дій, співробітництва, соціального та екон. прогресу суверенних 25-ти латиноамериканських держав. Членом орг-ції є також Республіка Куба. Орган ЛАЕС — Латиноамериканська рада. Штаб-квартира — у Каракасі (Венесуела).

ЛАТИФУ́НДІЇ (лат. latifundium — великий маєток) — великі приватні земельні володіння, маєтки, помістя. Виникли в Стародавньому Римі, існували за феодалізму, зберігаються й за капіталізму. В наш час поширені в країнах Латинської Америки та в колоніальних країнах.

ЛЕГАЛІЗА́ЦІЯ (від лат. legalis — правовий, законний) — 1) Узаконення, надання законної сили якому-небудь актові або дії. 2) В міжнародному праві засвідчення *консулом* підписів на документах.

ЛЕГА́ЛЬНІСТЬ (від лат. legalis — правовий, законний) — дозволеність, відповідність чинним законам; оформлене належним чином становище якихось партій, груп, окремих осіб, друкованих видань тощо.

ЛЕГА́Т (лат. legatus) — 1) У Стародавньому Римі посол, призначуваний сенатом, чи уповноважений, що виконував політичні доручення. 2) Л. п а п с ь к и й — титул вищого рангу дипломатичних представників папи римського.

ЛЕГІО́Н (лат. legio, род. відм. legionis) — 1) Військове з'єднання в стародавній римській армії (3—10 тис. воїнів). 2) У 17—20 ст. у багатьох капіталістичних країнах Л. називалися різні військові формування, що комплектувалися з добровольців. І н о з е м н и й Л. (у Франції, Іспанії та деяких інших країнах) — з'єднання з найманців-іноземців, декласованих елементів; використовувалися переважно для ведення воєнних дій і придушення нац.-визвольного руху в колоніях. 3) Назва деяких реакційних організацій фашистського типу (напр., *Американський легіон* у США).

ЛЕГІСЛАТУ́РА (від лат. legislator — той, що пропонує законопроект) — 1) В буржуазному державному праві період діяльності законодавчого органу, строк його законних повноважень. 2) У Великобританії, Ліберії — загальне визначення законодавчого органу; в США — назва законодавчого органу штату.

ЛЕГІТИМА́ЦІЯ (від лат. legitimus — законний, узаконений) — визнання чи підтвердження законності будь-яких прав чи повноважень; документи, що посвідчують ці повноваження.

ЛЕЙБОРИ́СТИ (англ. Labourists, від labour — праця) — члени і прихильники лейбористських (робітничих) партій у Великобританії, Ірландії, Австралії, Новій Зеландії та деяких інших країнах. Праві лейбористські лідери традиційно проводять угодовську політику класового співробітництва з буржуазією.

ЛЕЙБОРИ́СТСЬКА ПА́РТІЯ В е л и к о б р и т а н і ї — заснована 1900. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. За своїм складом — переважно робітнича партія. З часу створення Л. п. очолюють соціал-реформістські діячі, що виступають за «класовий мир» і компроміс між працею та капіталом. Л. п. — одна з найвпливовіших партій Великобританії. Не раз очолювала англ. уряд. На парламентських виборах 1974 здобула перемогу. Політика сучас. лейбористського уряду спрямована на вихід країни з екон. кризи. У зовнішній політиці, зберігаючи вірність НАТО, поряд з цим дотримується принципів *мирного співіснування* з усіма країнами, в т. ч. соціалістичними, виступає за *розрядку міжнародної напруженості*. Л. п. налічує 6,6 млн. індивідуальних членів, на правах колективних членів до партії входять профспілки і кооперативні орг-ції, що об'єднують 5,3 млн. членів (1975). Лідер партії — Дж. Каллаген. Партія видає газету «Лейбор уїклі» («Робітничий щотижневик»). Політику Л. п. підтримують газети «Сан» («Сонце»), «Дейлі міррор» («Щоденне дзеркало»), щотижневики «Нью стейтсмен» («Новий державний діяч») і «Трібюн» («Трибуна»).

ЛЕЙБОРИ́СТСЬКА ПА́РТІЯ МА́ЛЬТИ — заснована 1920. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Спирається на профспілки, дрібну

буржуазію міста і села, прогресивну інтелігенцію. В 1947—50, 1955—58 та з 1971 — правляча партія. Програма Л. п. М. спрямована на розвиток нац. економіки, зміцнення суверенітету Мальти, проведення незалежної зовнішньої політики. Л. п. М. налічує 7 тис. членів (1975). Лідер — Д. Мінтофф. Друковані органи: щомісячник «Войс оф Мальта» («Голос Мальти») і газета «Змеїн» («Час»).

ЛЕНІНІ́ЗМ — учення В. І. Леніна, геніального продовжувача в нових історичних умовах революційного вчення К. Маркса і Ф. Енгельса; марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму і перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму та будівництва комуністичного суспільства, новий, найвищий етап марксизму. З поч. 20 ст. марксизм немислимий без Л., без усього, що вніс В. І. Ленін у скарбницю марксистського світогляду. В Л. знайшли творчий розвиток усі складові частини марксизму — *філософія, політична економія, науковий комунізм.* В. І. Ленін розвинув і конкретизував основоположні ідеї марксизму про керівну роль робітничого класу і його революційної партії, про *союз робітничого класу і селянства,* про *соціалістичну революцію* і *диктатуру пролетаріату,* про вирішальну роль нар. мас у розвитку суспільства, розробив учення про *нації* і *національно-визвольний рух,* про *Радянську владу* як держ. форму диктатури пролетаріату, про *імперіалізм* як переддень соціалістичної революції, про можливість перемоги соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній країні, про закономірності і гол. риси перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, розробив конкретний, науково обгрунтований план побудови соціалізму і комунізму в СРСР, осн. принципи стратегії і тактики комуністич. партій тощо. «У ленінізмі, який узагальнив практику всього робітничого руху після Маркса і Енгельса, виробив нові форми пролетарської боротьби та організації, міжнародний робітничий клас дістав могутню теоретичну зброю, всебічно розроблену ідеологію, програму революційних дій» (До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1970, с. 7). Л., який невіддільний від марксизму, знаходить дальший розвиток у теоретичній діяльності *Комуністичної партії Радянського Союзу* та інших марксистсько-ленінських партій. Докладніше про Л. див. *Марксизм-ленінізм.*

ЛЕ́НІНСЬКИЙ ПРИЗО́В У ПА́РТІЮ — масовий прийом у РКП(б) передових робітників у зв'язку із смертю В. І. Леніна. За час Л. п. у п. (з 15.II по 15.V 1924) в ряди партії вступило понад 240 тис. чол., з них 92,4% робітників. Ленінський призов сприяв зміцненню диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу з селянством.

ЛЕ́НІНСЬКИЙ СТИЛЬ РОБО́ТИ — творчий, чужий суб'єктивізмові, пройнятий науковим підходом до всіх суспільних процесів стиль партійного і державного керівництва, притаманний В. І. Леніну і створеній ним *Комуністичній партії Радянського Союзу.* Відмітними рисами Л. с. р., як підкреслив у доповіді на урочистому засіданні в Москві на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, є принциповість, прямота і справедливість в усьому, непримиренність до фразерства, «революційного пустодзвонства», комчванства, реалістичний підхід до фактів і подій, здатність вчасно розпізнати і виявити допущені помилки, рішимість добитися виправлення їх. Л. с. р. передбачає високу вимогливість до себе та інших, виключає самовдоволення, протистоїть будь-яким проявам бюрократизму і формалізму. Найхарактернішими рисами Л. с. р. є нерозривний зв'язок з народом, *колективність партійного керівництва,* контроль і перевірка виконання прийнятих рішень, правильний добір, розстановка і використання кадрів, поєднання вимогливості до працівників з чуйним, уважним підходом до них, організованість і діловитість, дисципліна, конкретність і оперативність. XXV з'їзд КПРС відзначив, що Л. с. р. є важливою умовою успіху парт. керівництва. Див. також *Ленінські норми партійного життя.*

ЛЕ́НІНСЬКІ НО́РМИ ПАРТІ́ЙНОГО ЖИТТЯ́ — основні правила, які визначають структуру, обов'яз-

ки і права комуніста, форми організації внутрішнього життя Комуністичної партії й методи її діяльності, закріплені в Програмі, Статуті й рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК партії. Найголовніші з них: послідовне здійснення ленінських принципів членства в КПРС, *демократичного централізму,* ідейна й організаційна *єдність партії,* виконання всіма комуністами вимог Статуту, суворе додержання єдиної для всіх парт. дисципліни, максимальний розвиток активності й самодіяльності комуністів, розгортання *критики і самокритики,* постійне зміцнення зв'язків з народом, *колективність партійного керівництва.* Неухильне додержання цих норм забезпечує дійсну боєздатність партії, виконання нею ролі політ. авангарду трудящих мас. Ленінські норми парт. життя є законом для Комуністичної партії. Збагачені досвідом КПРС, вони мають величезне міжнар. значення.

ЛЕСО́ТО, Королівство Лесото — держава на півдні Африки. З усіх боків оточена тер. Південно-Африканської Республіки (ПАР). Пл. 30,3 тис. *км²*. Нас. 1,2 млн. чол. (1976), з них 99,5% — африканці, гол. чином басуто. Столиця — м. Масеру (18,8 тис. ж., 1972). Л.— конституційна монархія, що входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — король. Після держ. перевороту 1970 парламент розпущено. В 1973 утворено Тимчасові народні збори, які мають консультативні функції. Політичні партії: Національна партія — виражає інтереси найреакційніших вождів і католицької церкви. Правляча. Засн. 1959. Партія конгресу — спирається на націоналістичні елементи. Опозиційна. Засн. 1952 (після нових репресій 1974 фактично перебуває у підпіллі). *Комуністична партія Лесото.* Заснована 1962 (діє нелегально). На території Л. (1868, офіційно 1884) було встановлено брит. протекторат, який назвали Басутолендом. У 1966 проголошено незалежну д-ву Лесото. Влада перейшла до рук уряду Національної партії, який став на шлях тісного співробітництва з ПАР. У 1970, коли на виборах перемогу здобула Партія конгресу, уряд держави Лесото ану-

лював результати виборів, припинив дію конституції, розгорнув терор проти патріотичних сил. З 1966 Л.— член ООН. Л.— член *Організації африканської єдності.* Л.— відстала аграрна країна, економіка якої залежить від ПАР. Осн. галузь г-ва — скотарство: вівці, ангорські кози (бл. 1 млн. голів), вел. рог. худоба. Землеробство має допоміжне значення (маїс, сорго, бобові). Незначний видобуток алмазів. Невеликі текст. та харч. підприємства. Єдина залізниця — Масеру—Блумфонтейн (ПАР). Грунтових шляхів — бл. 1000 *км.* Грошова одиниця — ренд ПАР.

ЛИТО́ВСЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (Литва) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 21.VII 1940. Пл. 65,2 тис. *км²*. Нас. 3317 тис. чол. (1976); литовці — 80,1% (1970). Столиця — м. Вільнюс (447 тис. чол., 1976). Інші великі міста: Каунас, Клайпеда, Шяуляй, Паневежис та ін. Лит. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Діючу Конституцію Литовської РСР затверджено 25.VIII 1940. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Лит. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Лит. РСР — Раду

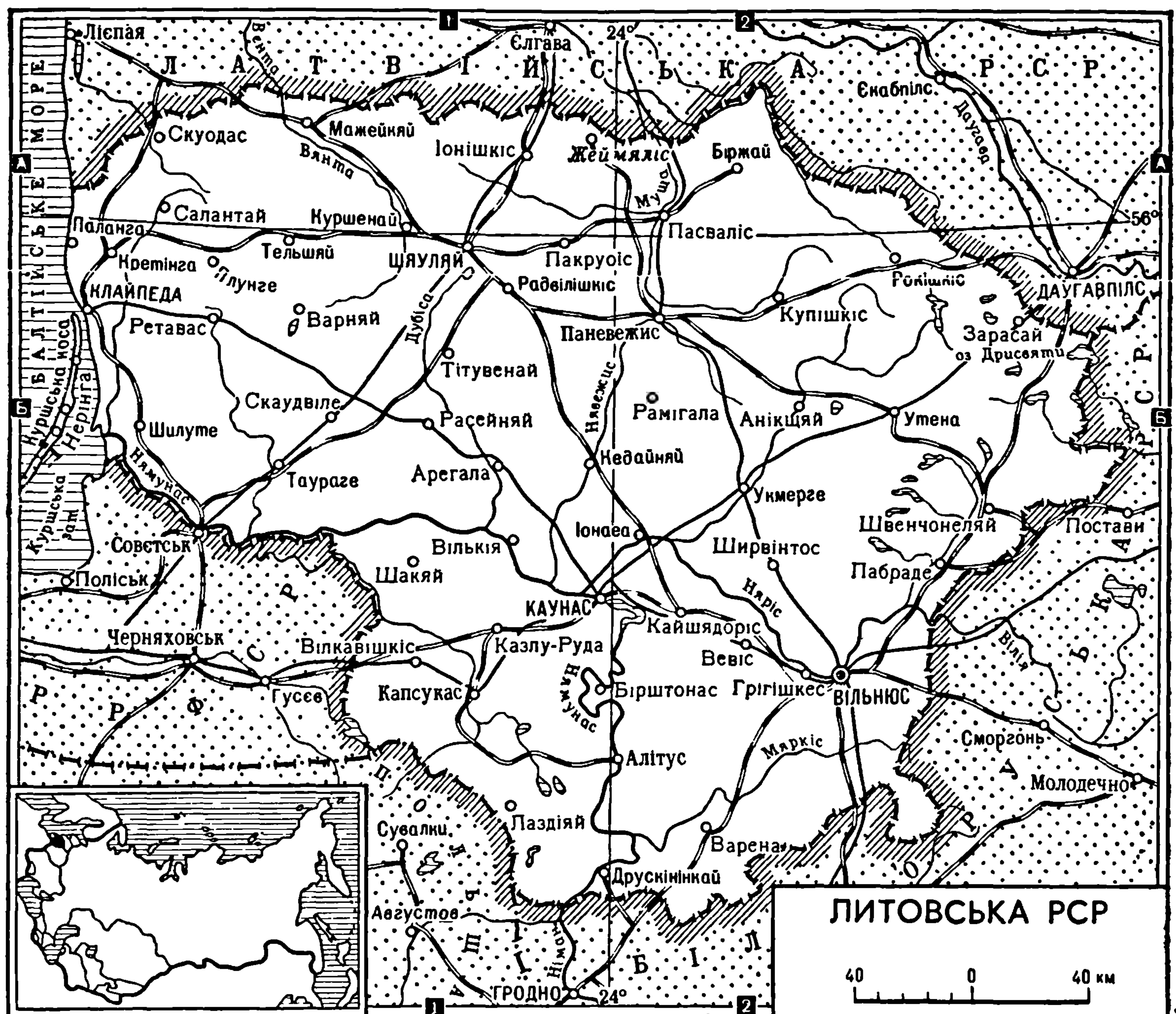

Міністрів Лит. РСР. Верховну Раду Лит. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 320 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Лит. РСР — А. С. Баркаускас. Голова Ради Міністрів Лит. РСР — Й. А. Манюшис. *Комуністичну партію Литви* створено 1918; на 1. I 1976 вона налічувала 145 557 членів та кандидатів в члени партії. Перший секретар ЦК КП Литви — П. П. Грішкявічус. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Литви на 1.I 1976 налічувала 347 761 членів. У профспілкових орг-ціях Лит. РСР на 1.I 1976 було об'єднано 1446 тис. членів.

Радянська Литва — республіка з розвинутою пром-стю та інтенсивним с. г. Нар. г-во Лит. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Лит. РСР за 1965—74 зріс у 1,93 раза; реальні доходи на душу населення за 1971—75 — на 20%. Значно підвищилися пільги і виплати населенню з суспільних фондів споживання. За 1971—75 побудовано 9,9 млн. *м*² житлової площі. Роздрібний товарооборот за цей час зріс на 38,5%. У 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 46 раз проти 1940. Провідні галузі — машинобудування (тис. шт., 1975: металорізних верстатів — 28,8, електрозварювального устаткування — 78,5), паперова (119 тис. *т* паперу), хімічна (мінеральні добрива, синтетичні матеріали), текстильна, взуттєва, м'ясо-молочна, рибна, цукрова, деревообробна. Виробн. електроенергії 1975 — 9,0 млрд. *квт · год*. С. г. республіки спеціалізується в основному на м'ясо-молочному тваринництві, а також на виробн. зерна, льону, цукр. буряків, картоплі, овочів. У колгоспах і радгоспах Лит. РСР на кінець 1974 працювало (у фіз. од.): тракторів — 47,8 тис., зернозбиральних комбайнів — 10,4 тис. та багато іншої техніки. Поголів'я (на 1.I 1976, тис.): вел. рог. худоби — 2120, свиней — 2142, овець і кіз — 96,3. Середньорічний удій молока від однієї корови в радгоспах і колгоспах — 3172 *кг* (1973). Загальна посівна площа (1974, тис. *га*) — 2370,

в т. ч. під зерновими — 1029, технічними — 80, кормовими — 1069. Площа осушених земель — 2,05 млн. *га*. Залізниць —2,0 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 17,2 тис. *км*. Морський порт — Клайпеда, річковий — Каунас. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976 — 1980 роки передбачено: збільшити в Лит. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 32—36%; забезпечити переважний розвиток приладобудування, радіотехнічної, електронної, хім. пром-сті, машинобудування для тваринництва і кормовиробництва; створити велике виробн. нафтопродуктів і аміаку; підвищити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 10—13%, звернувши особливу увагу на розвиток молочно-м'ясного тваринництва і беконного свинарства; здійснити меліорацію перезволожених земель на площі 540 тис. *га*. В Лит. РСР на кінець 1974 було 11,6 тис. наукових працівників, 12 вузів (60,8 тис. студентів), 78 середніх спец. навчальних закладів (67,7 тис. учнів), 2,6 тис. бібліотек, 11 театрів. У складі АН Лит. РСР — 12 н.-д. установ. Видається 104 газети і 171 журнал та інші періодичні видання. Друковані органи ЦК КП Литви: газети «Вальстечю лайкраштіс» («Селянська газета», литовською мовою), «Червони штандар» («Червоний прапор», польською мовою), журнал «Комуніст» (литовською і російською мовами). Друковані органи ЦК КП Литви, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів Лит. РСР: газети «Тієса» («Правда», литовською мовою) і щотижневик газети «Тієса» — «Агітатор» (литовською і російською мовами), «Советская Литва» (рос. мовою). Лит. РСР нагороджено орденом Леніна (1965), орденом Дружби народів (1972).

ЛІБЕРАЛИ — 1) Прихильники *лібералізму*. 2) Члени ліберальних партій.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від лат. liberalis — вільний) — 1) В первісному розумінні — вільнодумство. 2) Примиренське ставлення до негативних явищ, до ворогів, що межує з безпринципністю. 3) Буржуазна політична та ідеологічна течія, істотною ознакою якої є обстоювання мирного, реформістського шляху здійснення буржуазних перетворень. Виник у 2-й пол. 18 — на поч. 19 ст. в період боротьби пром. буржуазії проти абсолютизму і за тих умов відігравав прогресивну роль. З приходом буржуазії до влади і загостренням класової боротьби між нею і пролетаріатом втратив прогресивні риси і став засобом обману трудящих мас, відвернення їх від класової боротьби. Його реакційна роль особливо посилилася в період імперіалізму, коли метою буржуазного Л. стала боротьба проти марксизму-ленінізму, внесення розколу в робітничий рух. У сучас. умовах Л. перетворився на одне з політ. та ідеологічних прикриттів *антикомунізму*. У фарватері Л. перебувають опортуністи, лідери реформістських профспілок, частина лідерів с.-д. партій.

ЛІБЕРАЛЬНА ПАРТІЯ Австралійського Союзу — заснована 1944. Виражає інтереси монополістичного капіталу. Програма партії характеризується крайнім консерватизмом, антикомунізмом. Перебуваючи 1949—72 при владі, Л. п. вела країну в фарватері політики США і Великобританії. З 1972 — в опозиції. Блок Л. п. і Аграрної партії здобув перемогу на парламентських виборах у грудні 1975.

ЛІБЕРАЛЬНА ПАРТІЯ Великобританії — заснована 1877. Виражає інтереси дрібної й середньої буржуазії, чиновництва, частини інтелігенції. Л. п. до 1-ї світової війни була другою після консерваторів партією в країні. З 20-х рр. 20 ст. більша частина англ. буржуазії стала підтримувати партію консерваторів, внаслідок чого Л. п. втратила свій вплив. Л. п. виступає за зміцнення зв'язків Великобританії з зх.-європ. країнами в екон., політ. і воєн. галузях. Л. п. налічує 200 тис. членів (1975). Друкований орган — газета «Ліберал ньюс» («Ліберальні новини»).

ЛІБЕРАЛЬНА ПАРТІЯ Канади — заснована 1873. Виражає інтереси великої монополістичної буржуазії. Протягом багатьох років формує уряд. Основою політ. програми Л. п. є захист принципу вільного підприємництва. У політиці теперішній ліберальний уряд взяв курс на т. з. канадизацію, тобто здійснення заходів, що насамперед відповідають нац. інтересам країни. В галузі міжнар. відносин Л. п.

виступає за мирне співіснування з усіма країнами, в т. ч. соціалістичними. Лідер партії — П.-Е. Трюдо. Л. п. контролює значну частину капіталістичної преси країни, в т. ч. газети «Торонто дейлі стар» («Щоденна зірка Торонто»), «Глоб енд мейл» («Пошта з усього світу»), «Оттава сітізен» («Оттавський громадянин») та ін.

ЛІБЕРА́ЛЬНА ПА́РТІЯ Колумбії — заснована 1849. Виражає інтереси бурж.-поміщицької олігархії, нац. буржуазії. Разом з Консервативною партією входить у правлячу коаліцію Національний фронт. Коаліційний уряд, який прийшов до влади 1974, проводить політику, спрямовану на здійснення деяких демократичних перетворень. Зовнішньополіт. курс уряду передбачає співіснування з усіма д-вами. Лідер партії — А. Лопес Мікельсен. Друковані органи — газети «Тьємпо» («Час») і «Еспектадор» («Спостерігач»).

ЛІБЕРА́ЛЬНО-ДЕМОКРАТИ́ЧНА ПА́РТІЯ Японії — заснована 1955. Виражає інтереси великого монополістичного капіталу і бюрократичної верхівки. Правляча партія в країні, спрямовує свою політику насамперед на забезпечення інтересів великого капіталу. Проте останнім часом під тиском нар. мас змушена визнати необхідність здійснення «соціальних програм». У зовнішній політиці виступає за збереження воєнно-політ. союзу з США і проведення в його межах «багатосторонньої» дипломатії, спрямованої, зокрема, на розвиток відносин з СРСР, КНР та іншими д-вами. Налічує бл. 600 тис. членів (1974). Голова партії — Т. Мікі. Друкований орган — газета «Дзію мінсю» («Вільний народ»).

ЛІБЕ́РІЯ, Республіка Ліберія — держава в Західній Африці, на узбережжі Атлантичного океану. Пл. 111,4 тис. *км²*. Нас. 1670 тис. чол. (1974); народності кпеле, гребо, кру, гола, малінке та ін. Американо-ліберійці (нащадки негрів — вихідців з США), що становлять бл. 1% населення, перебувають у привілейованому становищі. Столиця — м. Монровія (180 тис. ж., 1974). Л.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчу владу здійснюють законодавчі збори, які складаються з палати представників і сенату. Єдина політ.

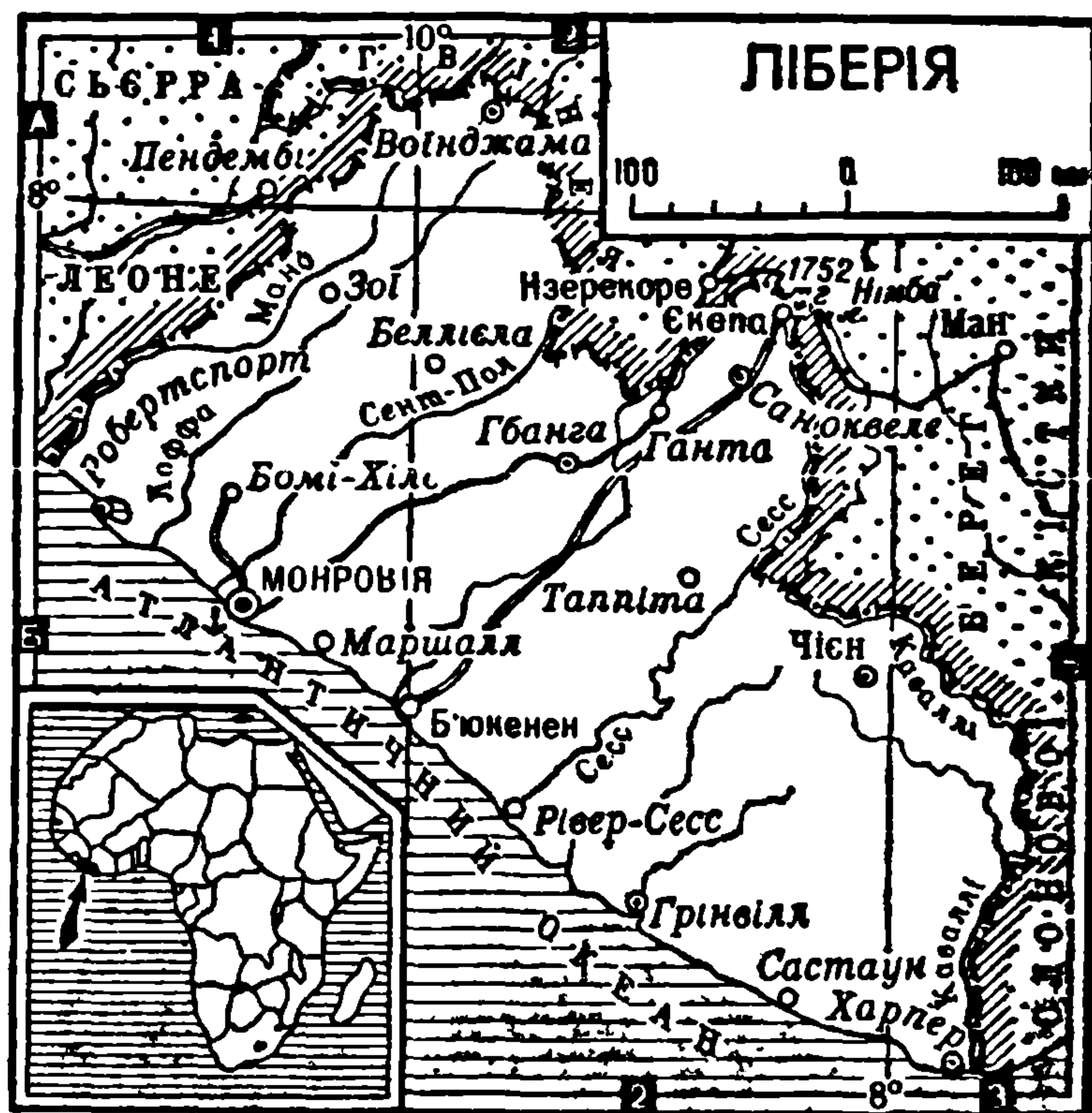

правляча партія в країні — Партія істинних вігів — виражає інтереси великої буржуазії, верхівки племінних вождів. Засн. 1869. Незалежною республікою Л. проголошено 1847. В економіці країни панівне місце посів капітал США. Прогресивні сили країни ведуть боротьбу проти засилля іноземних монополій. З 1945 Л.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1956. Л.— член *Організації африканської єдності*. Найважливіша галузь г-ва — виробництво на експорт натурального каучуку (81,8 тис. *т*, 1972). Більша частина його виробництва — в руках компаній США. Для внутрішніх потреб вирощують рис, маніок, ямс, батат, сорго. Л.— важливий експортер заліз. руди (33,1 млн. *т*, 1972). Видобувають також алмази (0,9 млн. каратів, 1973). Залізниць — 560 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — бл. 500 *км*. Тоннаж торг. флоту — 44,4 млн. брутто *рег. т*.
Завдяки найнижчим податкам під прапором Л. плавають судна, які належать власникам з США, Великобританії, Італії та інших країн («прапор зручності»). Морські порти: Монровія, Б'юкенен, Харпер. Грошова одиниця — ліберійський долар.

ЛІ́ВА ПА́РТІЯ — КОМУНІ́СТИ (ЛПК) Швеції — заснована 13—16.V 1917 внаслідок виходу з Соціал-демократичної партії Швеції лівої опозиції. Спочатку мала назву — Ліва соціал-демократична партія Швеції. З 1919 входила до Комінтерну. На IV з'їзді (1921) переіме-

нована на Комуністичну партію Швеції (КПШ). XII з'їзд партії (1944) прийняв програмний документ «Основні принципи Комуністичної партії Швеції». На XVI з'їзді КПШ (1953) була прийнята програма «Шлях Швеції до соціалізму», яка вказувала на можливість мирного взяття влади шведським робітничим класом. На XXI з'їзді партії (1967) прийнято рішення про перейменування КПШ на Ліву партію — комуністи. XXIII з'їзд (1972) схвалив нову програму, в якій зазначається, що ЛПК діє «на основі наукового соціалізму, революційної теорії Маркса — Леніна», підкреслюється відданість партії принципам пролет. інтернаціоналізму. Метою партії є побудова соціалізму та комунізму в Швеції. ЛПК виступає за розширення прав трудящих, проти зближення Швеції з «Спільним ринком», за створення системи колективної безпеки в Європі, за підтримку нац.-визвольних рухів. На парламентських виборах 1973 ЛПК здобула 5,3% голосів і 19 мандатів у риксдазі. XXIV з'їзд партії відбувся в березні 1975. ЛПК брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969 (як спостерігач). Делегація ЛПК була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 15 тис. чол. (1975). Голова партії — Л. Вернер. Друкований орган партії — газета «Арбетартіднінген-Ню даг» («Робітнича газета — Новий день»).

ЛІВА́Н, Л і в а н с ь к а Р е с п у б л і к а — держава на південному заході Азії, омивається Середземним морем. Пл. 10,4 тис. *км²*. Нас. 2,78 млн. чол. (1974), понад 90% — араби (в т. ч. палестинські біженці), нац. меншості — вірмени, греки, турки та ін. Столиця — м. Бейрут (1,29 млн. ж., 1972). Л.— республіка. Глава д-ви — президент. Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент, виконавчу — рада міністрів. Прем'єр-міністра і членів уряду призначає президент. Основні політичні партії: Л і в а н с ь к і ф а л а н г и (Катаїб) — крайньо права дрібнобурж. партія, яка має найбільший вплив серед маронітської молоді (прихильників християнської церкви, які виступають за орієнтацію країни на зх. капіталістичні д-ви). Засн. 1936. Н а ц і о н а л ь н и й б л о к — партія великої буржуазії, поміщиків і маронітського духівництва. Засн. 1943. П р о г р е с и в н о - с о ц і а л і с т и ч н а п а р т і я — партія дрібної і середньої буржуазії. Засн. 1949. *Ліванська комуністична партія.* Заснована 1924. На межі 19—20 ст. Л. фактично перетворився на напівколонію Франції. В 1918 Л. окупували англо-франц. війська. З 1920 Л.— під мандатом Франції, 1940 — під владою режиму Віші, що служив італо-нім. фашистам. У 1941 англо-франц. війська звільнили Л. від військ. режиму Віші. В 1943 Л. став незалежним. У 1944 було встановлено дипломатичні відносини між Л. і СРСР. З 1945 Л.— член ООН. З 1968 Л. неодноразово зазнає агресивних дій і збройних провокацій з боку Ізраїлю. В 1975—76 підступи імперіалістів призвели до загострення нац. і реліг. ворожнечі, кривавих сутичок в Л., напруженості внутр. становища. В зовнішній політиці Л. дотримується курсу позитивного нейтралітету. Л. має слаборозвинуту пром-сть і відстале с. г. Обробляється бл. 300 тис. *га*, в тому числі під фруктовими садами та оливковими гаями — 105 тис. *га*, під пшеницею — 62 тис. *га*. Збір осн. культур (тис. *т*, 1973): пшениці — 37, цитрусових — 265, яблук — 220. Поголів'я (тис., 1972): вел. рог. худоби — 67, кіз — 354,5, овець — 238,8. Осн. галузі

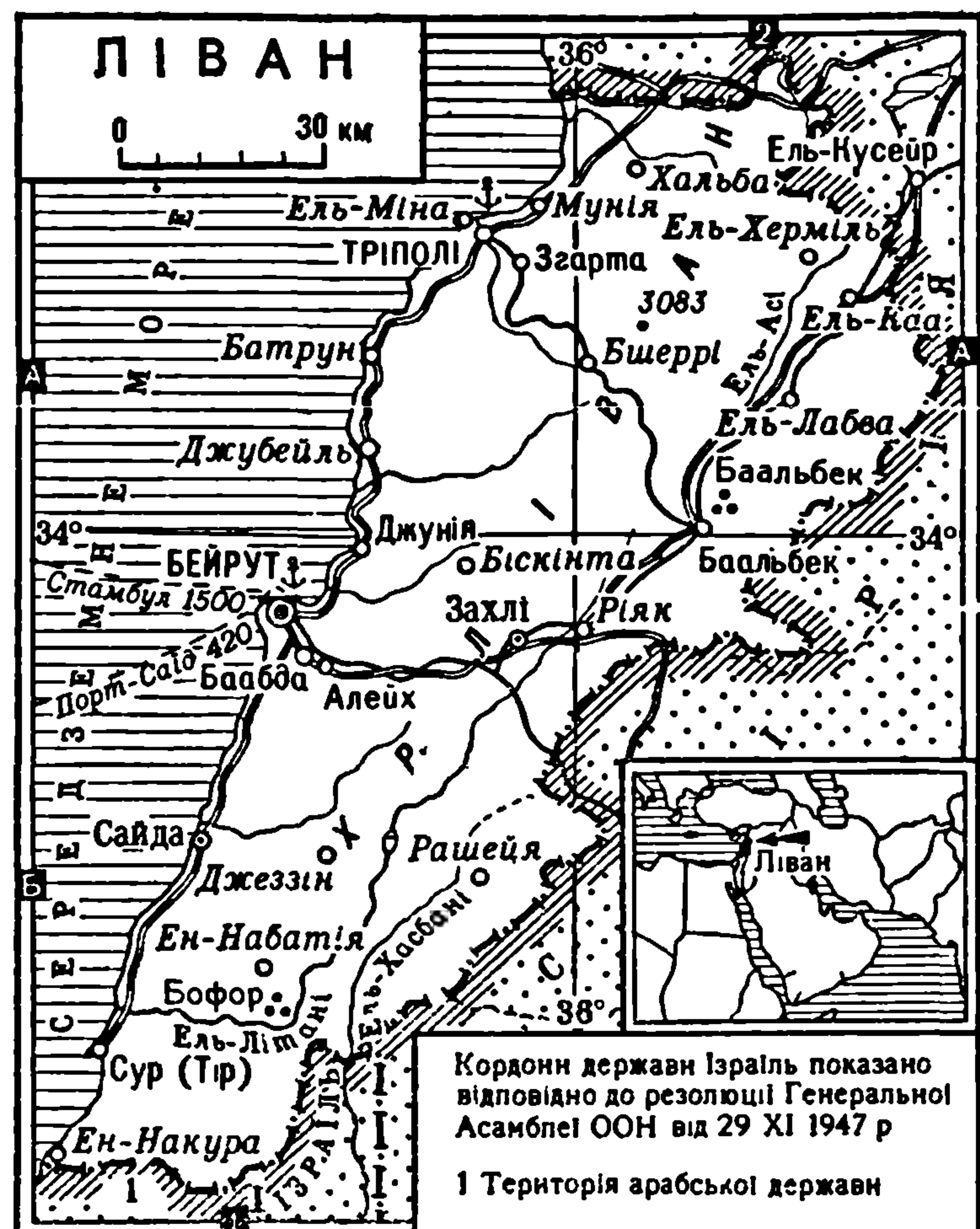

пром-сті: харчова, текст., швейна, нафтопереробна. Залізниць — 410 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 2,1 тис. *км*. Морські порти: Бейрут, Тріполі, Сайда. Грошова одиниця — ліванський фунт, або ліра; 100 ліванських фунтів = 32,74 крб. (1976).

ЛІВАНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (ЛКП) — заснована 24.X 1924. Тоді ж вступила до Комінтерну. В 1924—44 і 1948—58 входила до складу Компартії Сірії та Лівану. На I з'їзді ЛКП (1944) було прийнято програму і статут партії. В 1948—70 діяла нелегально. В 1959 реакція почала репресії проти комуністів. Був заарештований і закатований у в'язниці секретар ЦК ЛКП Ф. Хелу. II з'їзд ЛКП (липень 1968) прийняв програму партії, в якій висунув завдання зміцнення незалежності Лівану, визволення його економіки від засилля іноземного капіталу. ЛКП виступає за соціально-екон. перетворення, за згуртування патріотичних сил народу для відсічі агресивним діям Ізраїлю і ліквідацію наслідків ізраїльської агресії проти араб. країн. III з'їзд ЛКП (січень 1972) підтвердив інтернаціоналістичний курс партії, накреслив програму боротьби за задоволення насущних потреб трудящих, за демократизацію суспільно-політ. життя Лівану в співробітництві з іншими прогресивними силами країни. З'їзд визначив політику партії з аграрного питання, прийняв резолюцію з палестинської проблеми. ЛКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ЛКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК ЛКП — Н. Шауї.

ЛІВАНСЬКІ ФАЛАНГИ, Катаіб — засновані 1936 як воєнізована молодіжна організація; з 1943 діє як партія. Виражає інтереси середньої і дрібної маронітської буржуазії (див. *Мароніти*). Фалангісти виступають за режим «сильної» диктатури, що зуміє розправитися з демократичним рухом, ізолює країну від соціально-політ. змін, які відбуваються в араб. регіоні. Протягом 1975—76 фалангісти не раз організовували в Лівані збройні заколоти, провокували зіткнення між християнами і мусульманами, що загрожувало громадянською війною. Партія налічує 50 тис. членів (1974). Має відділення в країнах Латинської Америки і Африки, де живуть ліванські емігранти. Лідер партії — П. Жмайєль. Друкований орган — газета «Аль-Амаль» («Дія»).

«ЛІВИЙ» УХИЛ — опортуністична течія в комуністичних партіях, яка маскує свою ворожу марксизмові-ленінізмові сутність «лівою», псевдореволюційною фразеологією. Поняття «ліві» і «праві» в суспільно-політ. боротьбі виходить з часів франц. бурж. революції 18 ст. Прихильники поглиблення революції займали в нац. зборах Франції місця зліва, противники цього процесу — справа. Стосовно до ревізіонізму й опортунізму «ліві» береться в лапки, оскільки мова йде не про справжню, а удавану революційність, про дрібнобурж. революціонаризм і авантюризм. «Л.» у. в РКП(б) виявився в діяльності «лівих комуністів», які 1918 виступали проти укладення миру з Німеччиною і вимагали оголошення їй «революційної війни», ставлячи цим під загрозу існування Радянської влади; групи «демократичного централізму» і «робітничої опозиції», що 1919—21 намагалися протиставити Ради, профспілки та інші масові орг-ції Комуністичній партії, обстоювали свободу фракцій тощо. Найнебезпечнішим різновидом «Л.» у. у ВКП(б) і міжнар. комуністичному русі був *троцькізм*, який у ряді корінних питань революційної теорії і практики по суті змикався з *правим ухилом*. XV з'їзд ВКП(б) оголосив належність до троцькістської опозиції несумісною з перебуванням у партії. У ряді зарубіжних комуністичних і робітничих партій «Л.» у. став різновидом *ревізіонізму*. «Ліві» ревізіоністи, нехтуючи стратегічними положеннями марксизму-ленінізму, виступали проти компромісів і угод з іншими робітничими партіями для успіху класової боротьби, зокрема з соціалістичними і соціал-демократичними, відмовлялися від участі в реформістських профспілках, у бурж. парламентах. На практиці це призводило до розколу єдності пролетаріату, *сектантства в робітничому русі*, до відриву партії від мас. Для «Л.» у. характерний також *догматизм*, що виявляється у відриві марксистсько-ленінської теорії від

конкретних істор. умов і практично веде до політ. авантюризму, штовхаючи партію і робітничий клас на непідготовлену й приречену на невдачу збройну боротьбу. «Ліві» ревізіоністи, зокрема, виступають проти принципу мирного співіснування країн з різним соціальним ладом, розглядаючи його як відмовлення від боротьби проти імперіалізму. Вони ігнорують *загальні закономірності побудови соціалізму,* висувають авантюристичне гасло «стрибка» від капіталізму безпосередньо до комунізму. Найнебезпечнішим сучас. різновидом «Л.» у. є *маоїзм.* На практиці «Л.» у. змикається з націоналізмом і великодержавним шовінізмом, ігнорує принципи пролет. інтернаціоналізму, веде розкольницьку діяльність, спрямовану на роз'єднання світових антиімперіалістичних сил, намагається підмінити науковий комунізм реакційно-утопічними концепціями.

ЛІВІЯ, Лівійська Арабська Республіка — держава на півночі Африки. Пл. 1760 тис. *км²*. Нас. 2,3 млн. чол. (1974), гол. чином араби, бербери та ін. Столиця — м. Тріполі (282 тис. ж., 1973). Л.— республіка. Вся повнота влади з вересня 1969 належить Раді революційного командування (РРК). Глава д-ви — голова РРК. Єдина в країні масова політ. орг-ція — Арабський соціалістичний союз. Засн. 1971.

Після італо-турецької війни 1911—12 більшу частину Л. було перетворено на колонію Італії. Після 2-ї світової війни Л. залишилася під управлінням Великобританії та Франції. В 1951 Л. стала незалежною д-вою (королівством). Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1955. Л.— член ООН з 1955. Внаслідок військ. перевороту 1969 було ліквідовано монархію і встановлено республіку. Новий уряд Л. взяв курс на ліквідацію іноземного панування в країні, зміцнення нац. економіки, проведення соціально-екон. реформ. У 1970 ліквідовано всі іноземні військ. бази на тер. Л. В зовнішній політиці Л. дотримується позитивного нейтралітету. Л. входить до *Організації африканської єдності*. Значну допомогу в розвитку нац. економіки і культури подають Л. СРСР та інші соціаліс-

тичні країни. Між СРСР і Л. підписано (травень 1975) угоди про екон., технічне і культурне співробітництво.

Л.— один з великих виробників та експортерів нафти. В 1974 видобуто 77,7 млн. *т*. Уряд Л. тримає курс на встановлення держ. контролю над нафтовою пром-стю, створюються нац. компанії. Крім нафти, в Л. добувають заліз. руду, природний газ, сіль, будівельні матеріали. Розвиваються цементна, нафтогазопереробна, шкіряна, текст., харч. пром-сть, килимарство та інші ремесла. В с. г. зайнято бл. 2/3 населення. Вживаються заходи до створення багатогалузевого с. г. і його кооперування. Найважливішими с.-г. культурами є зернові, овочеві, цитрусові, фініки, арахіс, оливки. Розвинуте скотарство (вівці, вел. рог. худоба, верблюди). Залізниць — 185 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — бл. 3 тис. *км*. Морські порти: Тріполі, Бенгазі, Тобрук. Нафтопроводів — 3,3 тис. *км*. Грошова одиниця — лівійський динар = 2,52 крб. (1976).

ЛІГА (франц. ligue) — спілка, товариство, асоціація, об'єднання окремих осіб, організацій або держав.

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ (ЛАД), Ліга арабських країн — регіональна організація арабських країн, що має на меті сприяти розвиткові економічних, політичних і культурних зв'язків між ними. Створена 22.III 1945. Членами ЛАД були 20 араб. країн: АРЄ, Алжір, Ірак, Сірія, Ліван, Йорданія, Саудівська Аравія, Кувейт, Йєменська Арабська Республіка, Лівія, Судан, Туніс, Марокко, На-

родна Демократична Республіка Ємен, Катар, Бахрейн, Оман, Об'єднані Арабські емірати, Мавританія і Сомалійська Демократична Республіка. До Ліги входить також *Організація визволення Палестини*. Найвищий орган Ліги — рада, в яку входять представники всіх країн-учасниць (скликається 2 рази на рік). Виконавчий орган — генеральний секретаріат (місцеперебування — Каїр).

ЛІ́ГА НА́ЦІЙ — міжнародна організація, що існувала в період між 1-ю і 2-ю світовими війнами; створена 1919 на Паризькій мирній конференції 1919—20. Статут Л. н. формально передбачав боротьбу за мир, обмеження озброєнь, заходи боротьби проти агресії тощо. Насправді ж імперіалістичні д-ви використовували Л. н. для потурання агресорам і колонізаторам, для заохочування гонки озброєнь і підготовки 2-ї світової війни. В 1920—34 діяльність Л. н. мала відверто антирадянський характер. 18.IX 1934 СРСР з метою активізації боротьби за мир і колективну безпеку прийняв пропозицію 30 д-в — членів Л. н. і вступив до цієї орг-ції, де був єдиною д-вою, яка послідовно боролася за вжиття практичних заходів проти агресорів, викривала паліїв війни та їхніх пособників. Спроби СРСР створити фронт миру раз у раз натрапляли на опір реакційних кіл зх. д-в. Л. н. з 1939 фактично припинила своє існування. У квітні 1946 на спеціально скликаній Асамблеї Л. н. ухвалено рішення про розпуск цієї організації.

ЛІ́ГА ТОВАРИ́СТВ ЧЕРВО́НОГО ХРЕСТА́ — організація, створена 1919 для координації діяльності і співробітництва національних товариств Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця. СРСР є членом ліги. Ліга сприяє заснуванню й розвиткові в кожній країні нац. товариства Червоного Хреста, співробітничає з товариствами Червоного Хреста в усіх галузях їхньої діяльності, особливо з метою поліпшення здоров'я людей, запобігання захворюванням, допомоги при стихійному лихові тощо. Найвищий керівний орган — Рада керуючих. Постійно діє секретаріат на чолі з генеральним секретарем. Бюджет ліги складається з членських внесків нац. товариств, пожертв приватних осіб і громадських орг-цій. Штаб-квартира — в Женеві.

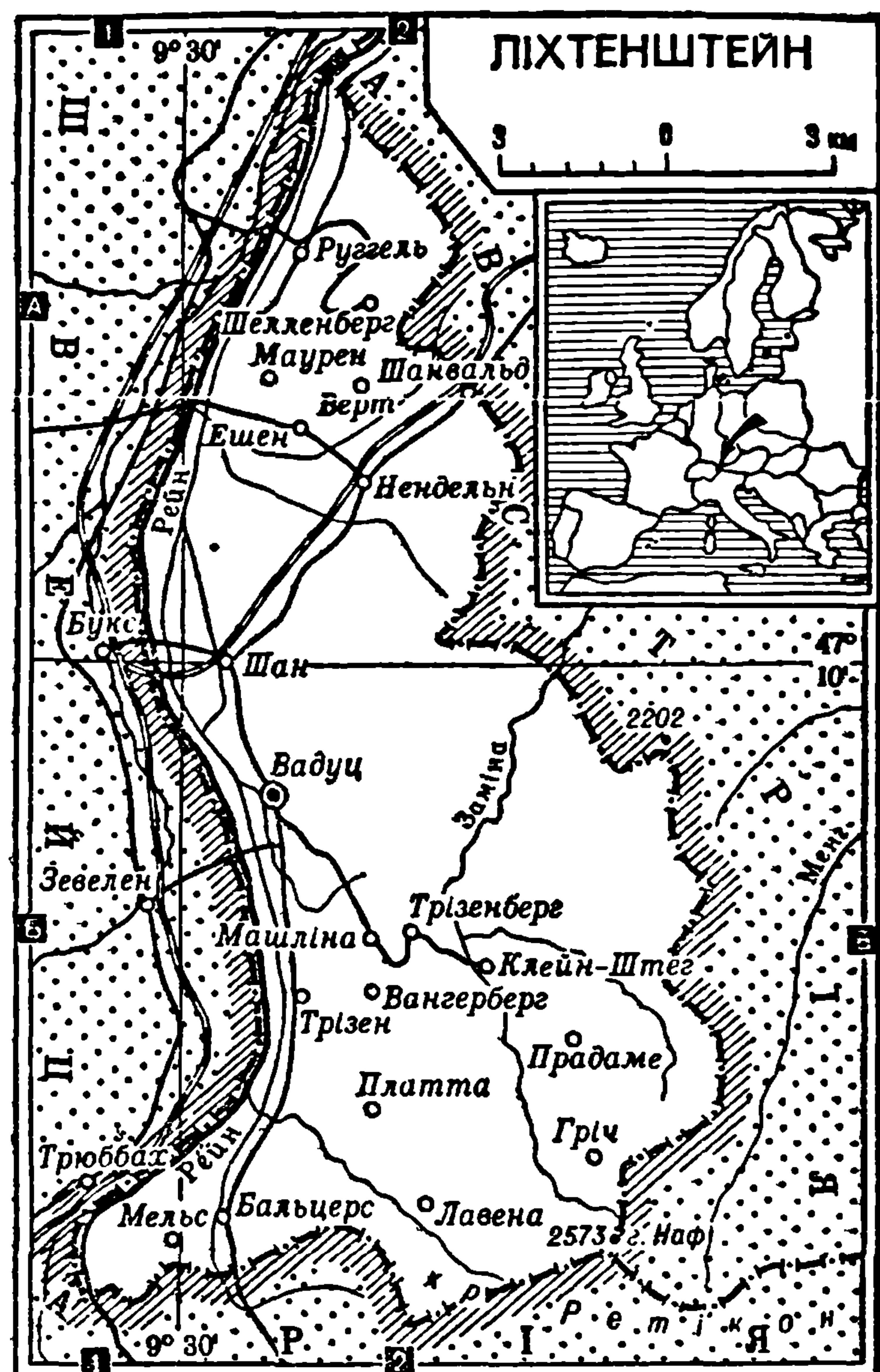

ЛІ́ДЕР (англ. leader — вождь, керівник) — керівник політичної партії, професійної спілки тощо.

ЛІКВІ́ДНІСТЬ (від лат. liquidus — рідкий, текучий) — рухомість, мобільність активів підприємств, фірм або банків у капіталістичних країнах, що забезпечує фактичну спроможність безперебійно сплачувати в строк усі їхні зобов'язання і пред'явлені до них законні грошові вимоги.

ЛІМІ́Т (лат. limes, род. відм. limitis — межа) — гранична норма, дозволена кількість чогось, обмеження, межа.

ЛІНЧУВА́ННЯ, с у д Л і н ч а — в США самосуд банд расистів над неграми та прогресивно настроєними білими. Найактивнішу участь у Л. беруть члени терористичної організації *ку-клукс-клану*. Расисти застосовують і методи індивідуального терору проти негритянських громадських діячів. Назва походить від імені плантатора-расиста Чарлза Лінча, який жив у 18 ст. у штаті Віргінія. Проти Л. борються прогресивні сили США.

ЛІХТЕНШТЕ́ЙН — держава в Західній Європі. Пл. 160 *км*². Нас. по-

над 22 тис. чол. (1973). Офіц. мова — німецька. Столиця — м. Вадуц (бл. 3,8 тис. ж.). Л.— конституційна монархія (князівство). Глава д-ви — князь. Парламент (ландтаг) складається з 15 депутатів, яких обирає населення на 4 роки. Держ. інтереси князівства за кордоном представляє Швейцарія. Політичні партії: Партія бюргерів — партія промисловців та рантьє. Засн. 1913. Союз Вітчизни — бурж.-фермерська партія. Засн. у 19 ст. Митна унія з Швейцарією. Невеликі підприємства машинобудування, текст., хіміко-фармацевтичної пром-сті. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Банківські операції. Через Л. проходить залізниця Цюріх — Інсбрук. Валюта — швейцарська.

ЛІЦЕНЗІЙНА СИСТЕМА — порядок реалізації науково-технічних досягнень шляхом видачі *ліцензій* зарубіжним партнерам і придбання за ліцензіями прав на використання в своїй країні винаходів, створених за кордоном. Суть Л. с. в СРСР полягає в тому, що д-ва в особі спец. уповноважених органів має виключно монопольне право вступити в ліцензійні відносини з представниками зарубіжних країн.

ЛІЦЕНЗІЯ (лат. licentia — свобода, право) — 1) Дозвіл, який надається спеціальними державними органами на право ввозу товарів з-за кордону і вивозу їх за кордон. 2) Надання за певну винагороду іншим особам права здійснювати і використовувати винахід, на який видано патент.

ЛОБІ, лобізм (від англ. lobby — коридор, кулуари) — система контор і агентств великих монополій при законодавчих органах США, що здійснюють прямий тиск (аж до підкупу) на законодавців і державних чиновників в інтересах цих компаній.

ЛОГІКА [грец. λογική (τέχνη) — наука про умовивід] — 1) Сукупність наук про закони, форми та прийоми людського мислення, застосуванням яких у процесі міркування й пізнання досягається об'єктивна *істина*. 2) Термін «логіка» часто вживають також для підкреслення необхідного зв'язку предметів і явищ об'єктивного світу, напр. «логіка класової боротьби», «логіка речей» тощо.

ЛОЗУНГ, гасло (нім. Losung) — заклик, у якому чітко, у стислій формі висловлено керівну ідею, завдання, вимогу політичної, громадської організації.

ЛОКАЛЬНА ВІЙНА (лат. localis — місцевий) — війна, яку проводять на певній території, в певній країні; на відміну від світової війни, що охоплює майже всю земну кулю.

ЛОКАУТ (англ. lock-out, букв.— зачиняти двері перед кимось) — у капіталістичних країнах закриття підприємств і масове звільнення робітників з виробництва, щоб запобігти *страйкові* чи припинити його, примусити робітників відмовитися від висунутих ними вимог щодо поліпшення умов праці чи підвищення заробітної плати тощо. Одна з форм *класової боротьби* буржуазії проти робітничого класу.

ЛОРД (англ. lord, від англосакського hlaford — охоронець, захисник хліба) — в Англії дворянський титул, спадковий або наданий за певні заслуги; член *палати лордів* англ. парламенту. Складова частина офіційної назви деяких вищих і місцевих службових осіб (напр., лорд-канцлер, лорд-мер).

ЛОРД-КАНЦЛЕР (англ. Lord chancellor) — у Великобританії одна з найвищих службових осіб, член кабінету міністрів, виконує в основному функції міністра юстиції, голови верховного суду, президента палати лордів, охоронець великої державної печатки.

ЛОЯЛЬНІСТЬ (від англ. чи франц. loyal — вірний) — 1) Дотримання особою встановлених законів, її дії в межах законності, іноді тільки зовнішньо, формально. 2) Доброзичливе ставлення до кого-небудь або чого-небудь.

ЛЮКСЕМБУРГ, Велике Герцогство Люксембург — держава в Західній Європі. Пл. 2,6 тис. *км²*. Нас. 353 тис. чол. (1974), переважна більшість — люксембуржці. Держ. мови — німецька і французька. Столиця — м. Люксембург (78 тис. ж., 1974). Л.— конституційна монархія. Глава д-ви — великий герцог. Законодавчу владу здійснює палата депутатів; виконавчу — уряд на чолі з прем'єр-міністром. Політичні партії: Християнсько-соціальна народна партія — відображає інтереси великих власників у пром-сті і с. г. Засн. у 19 ст. Люксембурзька соціаліс-

тична робітнича партія (ЛСРП) — входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Реформістська Засн. у 19 ст. Соціал-демократична партія Люксембургу. Засн. 1971 правими соціалістами, які вийшли з ЛСРП. Демократична (Ліберальна) партія — виражає інтереси середньої і дрібної буржуазії. Засн. 1947. *Комуністична партія Люксембургу*. Засн. 1921. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1935 (1941—42 переривалися). У 1940—45 Л. був окупований фашистською Німеччиною. З 1945 Л.— член ООН. З 1949 — член *НАТО*. Л. входить також до «Спільного ринку» (з 1958) та Західноєвропейського союзу (з 1958). З 60-х рр. посилилися ділові контакти Л. з СРСР. У листопаді 1974 підписано договір про розвиток екон., пром., наукового і технічного співробітництва між СРСР і Бельгійсько-Люксембурзьким екон. союзом.

Л.— індустріальна країна; в економіці панують капіталістичні монополії. Велике значення в г-ві мають чорна металургія (5,3 млн. *т* чавуну, 6,4 млн. *т* сталі, 1974), видобуток заліз. руди (6—7 млн. *т* на рік), машинобудівна, хім. пром-сть. У с. г. переважає тваринництво. Л. перебуває в екон. та митному союзі з Бельгією та Нідерландами (Бенілюкс). Грошова одиниця — люксембурзький франк = 1 бельгійському франкові.

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРІА́Т (від нім. Lumpen — лахміття) — декласовані елементи в класово-антагоністичному суспільстві (жебраки, волоцюги, дрібні спекулянти, повії, злодії та ін.). Особливо численний Л.-п. у капіталістич. суспільстві, де він постійно й неминуче утворюється внаслідок хронічного безробіття та зубожіння трудящих мас. Нездатність Л.-п. до організованої політ. боротьби, його нестійкість, схильність до авантюризму дають можливість буржуазії використовувати декласовані елементи для погромів прогресивних орг-цій, для фашистських банд, *штрейкбрехерства* тощо. Зі знищенням капіталізму ліквідується і люмпен-пролетаріат.

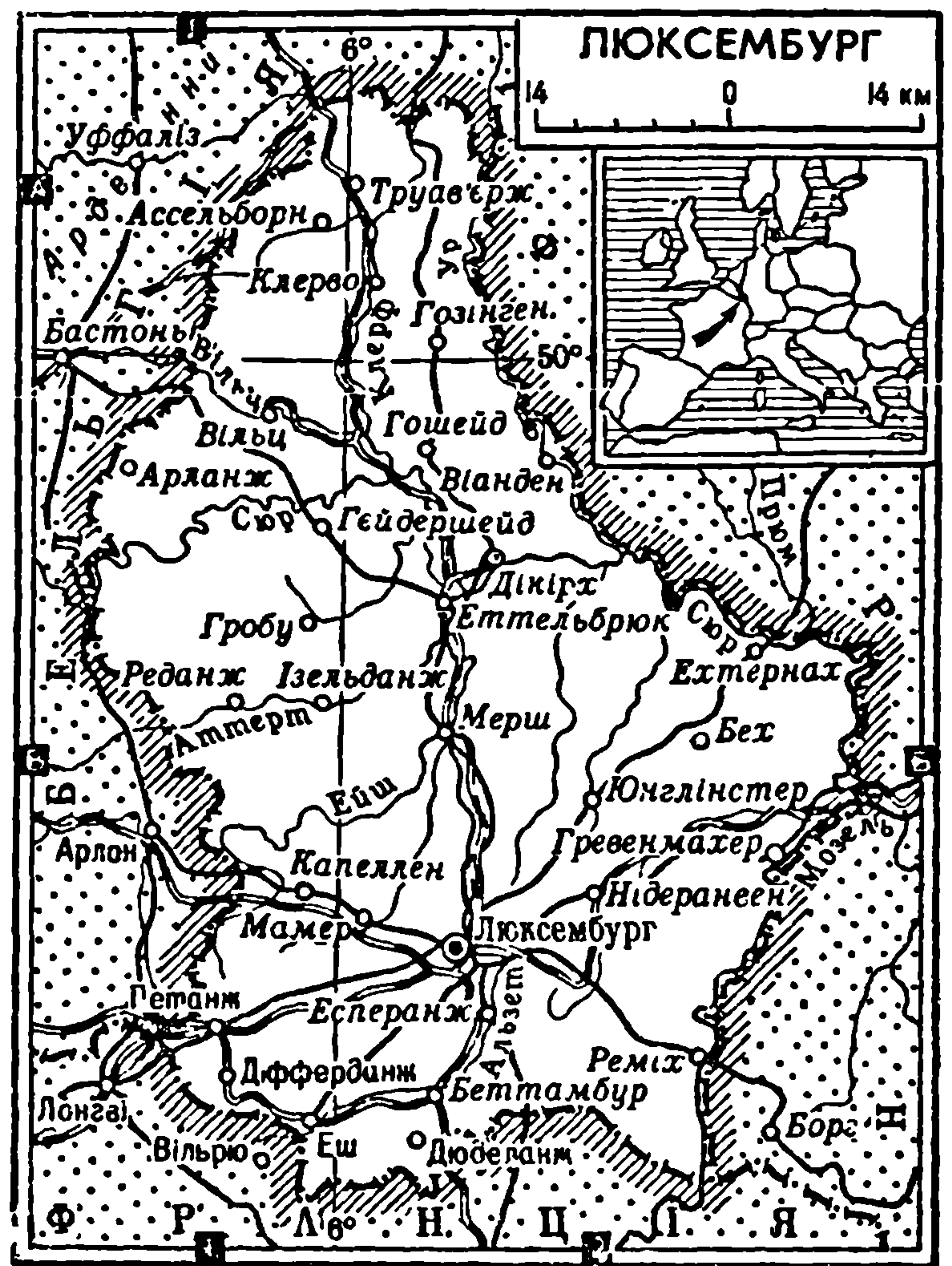

ЛЮТЕРА́НСТВО — один з основних напрямів *протестантизму*. Виникло в 1-й пол. 16 ст. в Німеччині під час Реформації на основі вчення М. Лютера. Головним у віровченні Л. є положення про виправдання вірою і про спасіння через особисту віру (без посередництва церкви), що зумовило спрощення обрядності в дусі бурж. вимог «дешевої церкви». Очолюють лютеранські громади пастори. Громади підлягають єпископам і синодам. Поширене у ФРН, НДР, скандінавських країнах, США. В СРСР незначна кількість прихильників Л. є у прибалтійських республіках. Лютеранські церкви входять до *Всесвітньої ради церков*.

ЛЬО́ТЧИК-КОСМОНА́ВТ СРСР — звання, що його присвоює Президія Верховної Ради СРСР космонавтам, які здійснили польоти в космос. Встановлене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14. IV 1961 на відзначення першого в світі космічного польоту людини — громадянина СРСР Ю. О. Гагаріна на космічному кораблі-супутнику. Звання Л.-к. СРСР присвоєно 34 чол. (на 1.I 1976).

МАВРІКІЙ — держава на островах Маврікій, Родрігес та інших, у західній частині Індійського океану. Пл. 2045 *км²*. Нас. бл. 860 тис. чол. (1973), гол. чином вихідці з Індії та Пакистану. Столиця — м. Порт-Луї (136 тис. ж., 1973). М.— незалежна д-ва, входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — англ. королева, представлена генерал-губернатором. Найвищий законодавчий орган — законодавчі збори. Політичні партії: Лейбористська партія — об'єднує представників дрібної буржуазії, с.-г. робітників і селян, гол. чином вихідців з Індії. Засн. 1936. Мусульманський комітет дії — права релігійна орг-ція, що спирається на мусульман-пакистанців за походженням. Засн. 1958. Маврікійська соціал-демократична партія — виражає інтереси креольської буржуазії і поміщиків. Засн. 1955. В 1598 М. загарбали голландські колонізатори, 1715 — французькі. З 1814 М.— колонія Англії. 12.III 1968 проголошена незалежність М. З 1968 М.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1968. М.— член *Організації африканської єдності*. Основа економіки — виробн. цукр. тростини (виробн. цукру 1973—707 тис. *т*.). Експортне значення має і чай (збір 1972—3,6 тис. *т*). Для внутрішніх потреб вирощують тютюн, батат, кукурудзу, овочі, банани, арахіс. Щорічний вилов риби — понад 2 тис. *т*. Продовольства власного виробн. не вистачає. Цукр. з-ди, чайні, тютюнові фабрики, судноверф. Вироблення електроенергії — бл. 130 млн. *квт · год* (1974). Автомобільних шляхів з асфальтовим покриттям — 0,9 тис. *км*. Гол. порт — Порт-Луї. Грошова одиниця — маврікійська рупія.

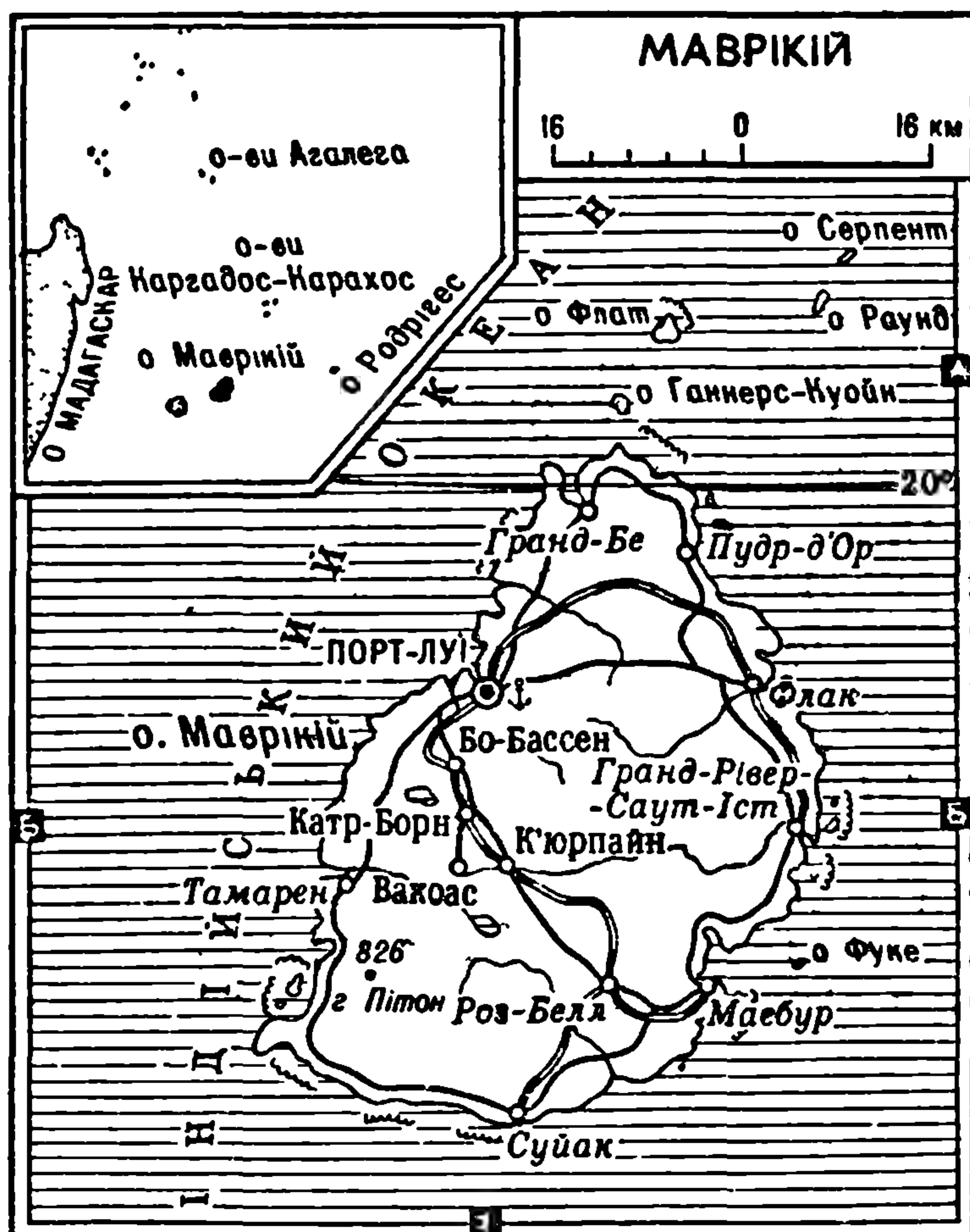

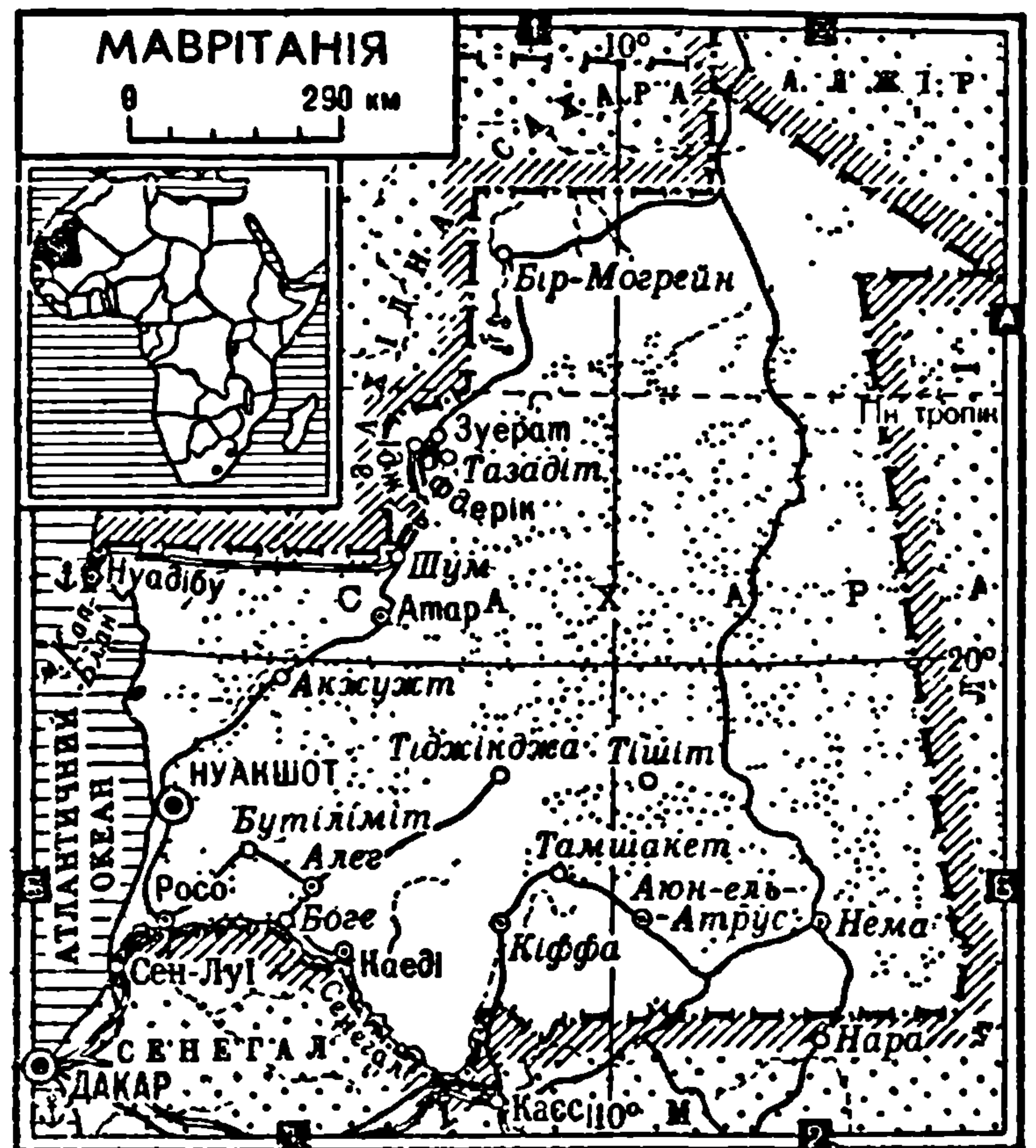

МАВРІТАНІЯ, Ісламська Республіка Мавританія — держава в Західній Африці. Омивається Атлантичним ок. Пл. 1031 тис. *км²*. Нас. 1,3 млн. чол. (1974): арабо-бербери, фульбе та інші зх.-африканські народності. Столиця — м. Нуакшот (бл. 130 тис. ж., 1973). М.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавча влада належить національним зборам. Єдиною легальною політичною партією є *Партія мавританського народу*. Засн. 1961. У 1909 Франція загарбала М. і 1920 проголосила її своєю колонією в складі Французької Західної Африки. В 1958 народи М. домоглися автономії, а в листопаді 1960 —

незалежності. З 1961 М.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1964. У лютому 1973 між СРСР і М. підписано угоду про співробітництво в галузі морського риболовства, у липні 1974 — в галузі цивільної авіації. М.— член *Організації африканської єдності*. М.— аграрна країна з відносно розвинутою гірничодобувною пром-стю. Осн. галузь с. г.— кочове й напівкочове скотарство, в якому зайнято бл. 75% самодіяльного населення. Поголів'я (млн., 1972): вел. рог. худоби — 1,9, овець і кіз — 7,1, верблюдів — 0,7. У долині ріки Сенегалу та в оазисах — примітивне землеробство. Осн. культура — просо і сорго (збір зернових — бл. 10 тис. *т*, 1974). Збір камеді (гуміарабіку) — 5,8 тис. *т* (1971). Видобування заліз. (1974 — 11,5 млн. *т*; 2-е місце в Африці), мідної руди (39,2 тис. *т* 60%-ного мідного концентрату), золота. Є рибо- і м'ясокомбінати, шкіряний з-д, консервна і текст. фабрики, установка для опріснення морської води. Рибальство. Залізниць — 650 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 0,6 тис. *км*. Грошова одиниця — угія.

МАГІСТРА́Т (лат. magistratus — керівна посада, урядова установа) — 1) У деяких буржуазних країнах орган місцевого самоуправління (*муніципалітет*). 2) У Великобританії і Франції суддя. 3) У США сукупність усіх державних урядовців, у т. ч. судових.

МАГІСТРАТУ́РА (лат. magistratura) —1) У сучасних буржуазних країнах загальна назва судових посад. 2) У Стародавньому Римі — почесні державні посади і сукупність осіб, що їх обіймали.

МАГОМЕТА́НСТВО — назва ісламу (мусульманства), що тепер майже вийшла з ужитку. Див. *Іслам*.

МАДАГАСКА́Р, Демократична Республіка Мадагаскар, Малагасійська Демократична Республіка — держава на південному сході Африки, на острові Мадагаскар і прилеглих дрібних островах в Індійському океані. Площа 596 тис. *км²*. Населення понад 8,3 млн. чол. (1973). Основне населення — малагасійці, живуть також індійці, французи, суахілі та ін. Офіційна мова — малагасійська. Столиця — м. Тананаріве (350 тис. ж., 1973). М.— республі-

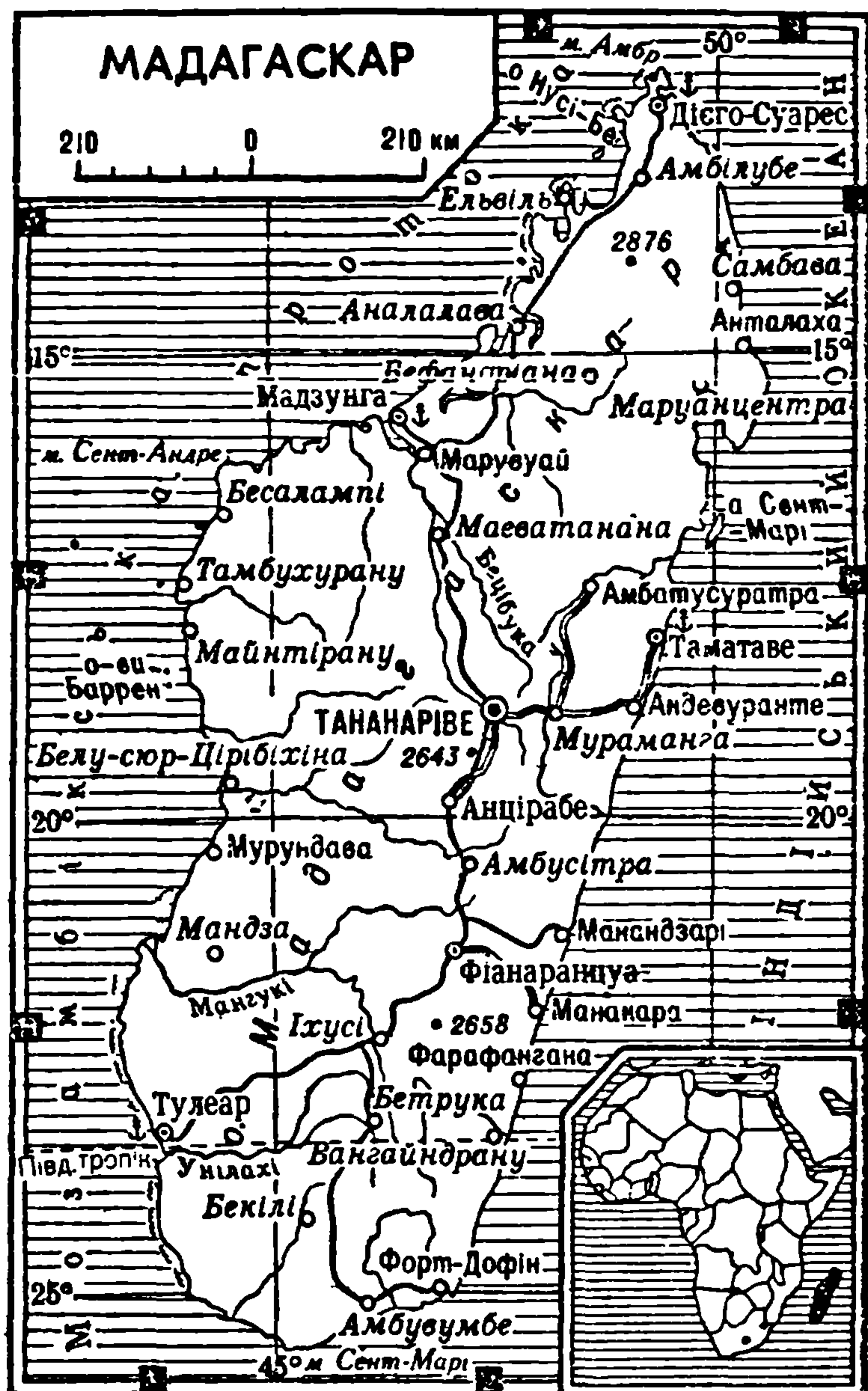

ка. Глава уряду — президент. Законодавча влада належить однопалатному парламентові. Політ. партії: *Партія конгресу незалежності Мадагаскару* (АКФМ) — об'єднує представників робітників і селян, прогресивної інтелігенції. Засн. 1958. Національний рух за незалежність Мадагаскару (МОНІМА) — відображує інтереси дрібної й середньої буржуазії. Засн. 1958. Масова прогресивна політ. організація — Авангард малагасійської революції. Засн. 1976. До кінця 19 ст. на території М. існувала афр. д-ва Імеріна. З 1896 М.— франц. колонія. В 1958 Франція змушена була надати М. автономію (під назвою Мальгашська Республіка). З 1960 М.— незалежна д-ва, що перебувала до 1973 в складі Французького Співтовариства. 1972 було повалено неоколоніалістський режим. На території М. ліквідовано військ. бази Франції. З 1960 — член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1972. Реакція не раз чинила спроби стримати демократичний розвиток М. У лютому 1975 до влади прийшла Військова революційна

рада (ВРР), якій вдалося припинити наступ реакції. У серпні — вересні 1975 уряд М. прийняв «Хартію малагасійської соціалістичної революції» — програму радикальної побудови мадагаскарського суспільства на нових принципах. У грудні 1975 прийнято нову конституцію, де сформульовано осн. перспективи розвитку республіки. Уряд М. проводить курс на створення нац. економіки, встановлення контролю над ключовими секторами г-ва. Організовано нац. компанії в торгівлі, на транспорті, в енергетиці, націоналізовано банки, страхові кампанії. Поступово проводиться аграрна реформа. У грудні 1974 між СРСР і М. підписано угоду про екон. і технічне співробітництво. М.— член *Організації африканської єдності*. Основа економіки — с. г., в якому зайнято понад 80% населення. На експорт вирощують каву, ваніль (1-е місце в світі), сизаль, ефіроолійні культури. С.-г. продукція (збір, тис. *т*, 1974): рис — 1918, кава — 70, гвоздика — 9, цукр. тростина —1000; ваніль —720 *т* (1973). Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 7, овець і кіз — 1,5, свиней — 0,6. Рибальство, морські промисли. Серед галузей пром-сті відносно розвинуті гірнича (видобування графіту, слюди, хромової руди) та переробка с.-г. сировини. Невеликі текст., взуттєві, паперові, цементні, нафтопереробні підприємства; автоскладальний з-д. Залізниць — 864 *км*. Автомобільних шляхів — 3,5 тис. *км*. Порти: Таматаве, Мадзунга, Дієго-Суарес. Грошова одиниця — малагасійський франк.

МАЖОРИТА́РНА СИСТЕ́МА (від франц. majorité — більшість) — у ряді буржуазних держав (напр., США, Великобританія) одна з систем визначення наслідків голосування на виборах до представницьких органів, за якою обраним вважається кандидат (або список кандидатів) партії, що одержав встановлену законом більшість голосів по виборчому округу. М. с. зовсім позбавляє представництва ті партії, які одержали меншу кількість голосів, і не відображає дійсного співвідношення класових сил у країні, спотворює волю виборців. Тому комуністичні й робітничі партії борються за ліквідацію М. с. й за введення пропорційних виборів (див. *Пропорційна виборча система*).

МАКІ́ (франц. maquis — назва заростей вічнозеленого чагарника) — одна з назв французьких партизанів, учасників *Руху Опору*, які боролися 1940—44 проти німецько-фашистських окупантів та їхніх прислужників.

МАКІАВЕЛЛІ́ЗМ — політика, що не гребує ніякими підступними засобами боротьби для досягнення мети (обманом, віроломством, зрадою, вбивством), відкидає будь-яку мораль. Термін «М.» походить від імені політ. діяча Флорентійської республіки Н. Макіавеллі (кін.15— поч. 16 ст.)—ідеолога і прихильника сильної абсолютистської монархічної держави.

МАККАРТИ́ЗМ — реакційна течія в політичному житті Сполучених Штатів Америки початку 50-х років 20 сторіччя. М. був спрямований на придушення прогресивних сил, демократичного і робітничого руху в США та розпалювання ворожнечі до соціалістичних країн. Свою назву дістав від прізвища американського сенатора Дж. Маккарті.

МА́КЛЕР (нім. Makler) — професіональний посередник при укладанні торговельних і біржових угод у капіталістичних країнах.

МАКРОЕКОНО́МІКА І МІКРОЕКОНО́МІКА (від грец. μακρός — великий, μικρός — малий і *економіка*) — галузі економічної науки. М а к р о е к о н о м і к а вивчає взаємозв'язки між важливими структурними пропорціями, узагальнюючими показниками народного господарства, які дають можливість виявити загальну картину, основні тенденції і напрями економічного розвитку країни (пропорції розподілу нац. доходу в країні, робочої сили, виробництва і споживання, структури капітальних вкладень тощо). М і к р о е к о н о м і к а вивчає взаємозв'язки і пропорції в межах окремої ланки виробництва чи окремого підприємства, господарства (співвідношення між виробництвом продукції і використанням сировини, собівартістю продукції і заробітною платою працівників тощо).

МАКСИМАЛІ́ЗМ (від лат. maximus — найбільший) — впадання в крайність при певній вимозі; надмірність.

МАЛА́ВІ, Р е с п у б л і к а М а л а в і — держава в Східній Африці. Пл. 118 тис. *км*². Нас. 4,9 млн. чол. (1974): народи малаві, мокуа і

ломве та ін. Столиця — м. Лілонгве (бл. 60 тис. ж.). М.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчу владу здійснюють національні збори. Єдина політична партія — К о н г р е с М а л а в і. Засн. 1959. Проникнення європейців на тер. М. почалося в середині 19 ст. В 1891—1953 тер. М.— протекторат Великобританії, що дістав назву Ньясаленд. Майже десять років (1953—63) країна перебувала в складі Федерації Родезії і Ньясаленду, що включала території Малаві, Північної та Південної Родезії. Проте провідні політичні й економічні позиції в Федерації Родезії і Ньясаленду залишалися в руках європейських колонізаторів. Народ країни вів боротьбу за ліквідацію Федерації і надання Ньясалендові повної незалежності. Під тиском нац.-визв. руху, що розгорнувся в країні, 1961 в Ньясаленді було прийнято першу конституцію, яка надала місцевому населенню виборчих прав. У 1963 країна здобула внутр. самоврядування, а 1964 під назвою Малаві стала незалежною д-вою в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1964 М.— член ООН. У 1966 М. проголошено республікою. Уряд М. заохочує приватне підприємництво, створює сприятливі умови для іноземних капіталовкладень, проводить політику співробітництва з зх. країнами і ПАР. Малаві — член *Організації африканської єдності*.

М.— відстала аграрна країна, економіка якої значною мірою залежить від іноземного капіталу (Великобританії, ПАР, ФРН і США). В с. г. зайнято бл. 90% населення. Гол. експортні культури (збір тис. *т*, 1974): чай — 23,2, тютюн — 13, арахіс — 31,8, тунг, бавовник. Для внутрішніх потреб вирощують кукурудзу, просо, сорго, рис, бобові й картоплю. Тваринництво має другорядне значення. Рибальство. Є підприємства по переробці с.-г. сировини, цементний і автоскладальний з-ди, швейні фабрики тощо. Залізниць — 592 *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 2,9 тис. *км*. Судноплавство по оз. Ньяса. Грошова одиниця — квача.

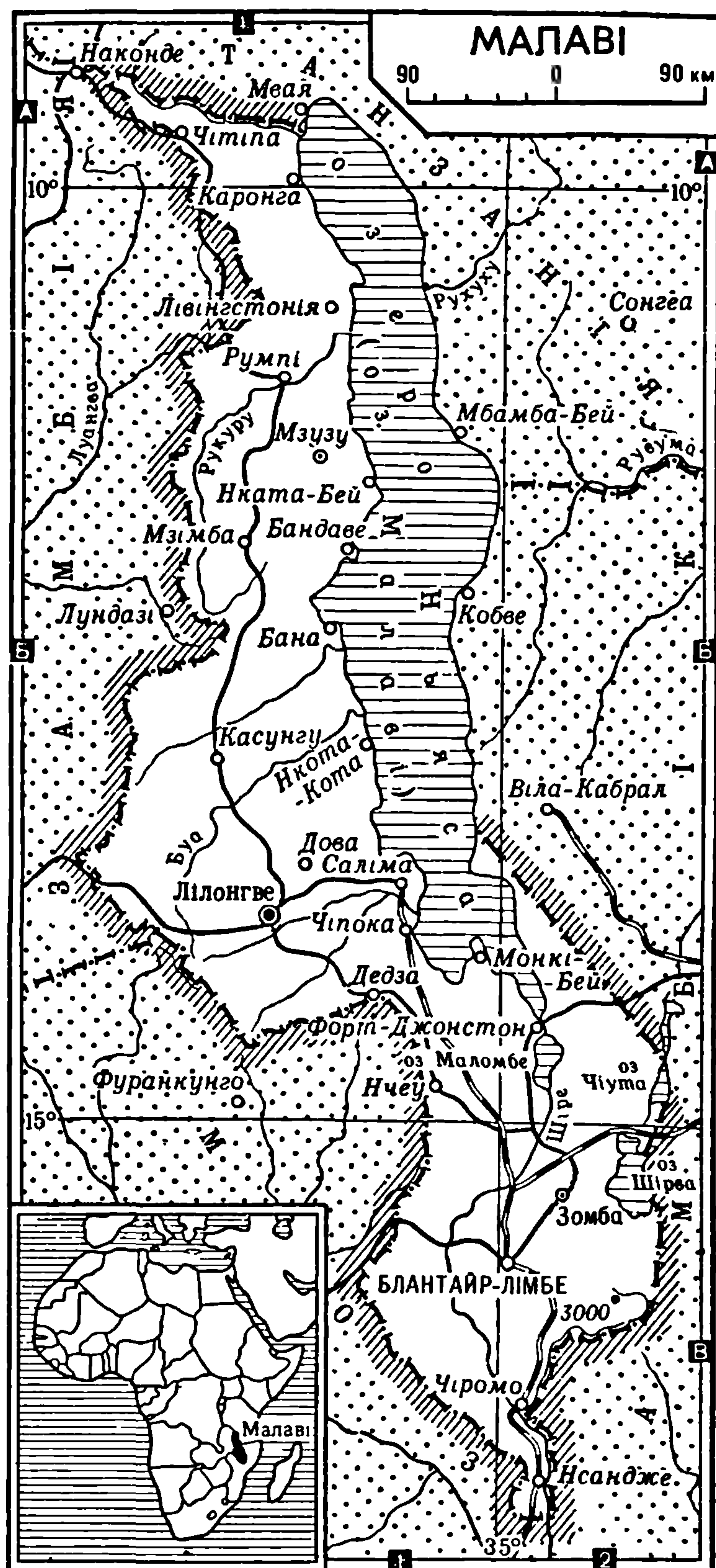

МАЛАГАСІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА, М а л а г а с і й с ь к а Д е м о к р а т и ч н а Р е с п у б л і к а (до 1966 — М а л ь г а ш с ь к а Р е с п у б л і к а) — держава на острові Мадагаскар і прилеглих дрібних островах. Див. *Мадагаскар*.

МАЛАЙЗІЯ, Ф е д е р а ц і я М а л а й з і я — держава в Південно-Східній Азії. Займає пд. частину п-ова Малакка (Зх. Малайзія) і пн. частину о. Калімантан (Сх. Малайзія).

Федерація Малайзія складається з 13 штатів: 11 з них — на півострові Малакка (Півострівна Малайзія), два — на Північному Калімантані (Сабах і Саравак). 9 штатів — султанати, 4 — губернаторства. Входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Пл. 332,8 тис. *км*². Нас. 12,1 млн. чол. (1974), з них 47% — малайці, 34% — китайці, а також вихідці з Індії, Пакистану, Бангладеш

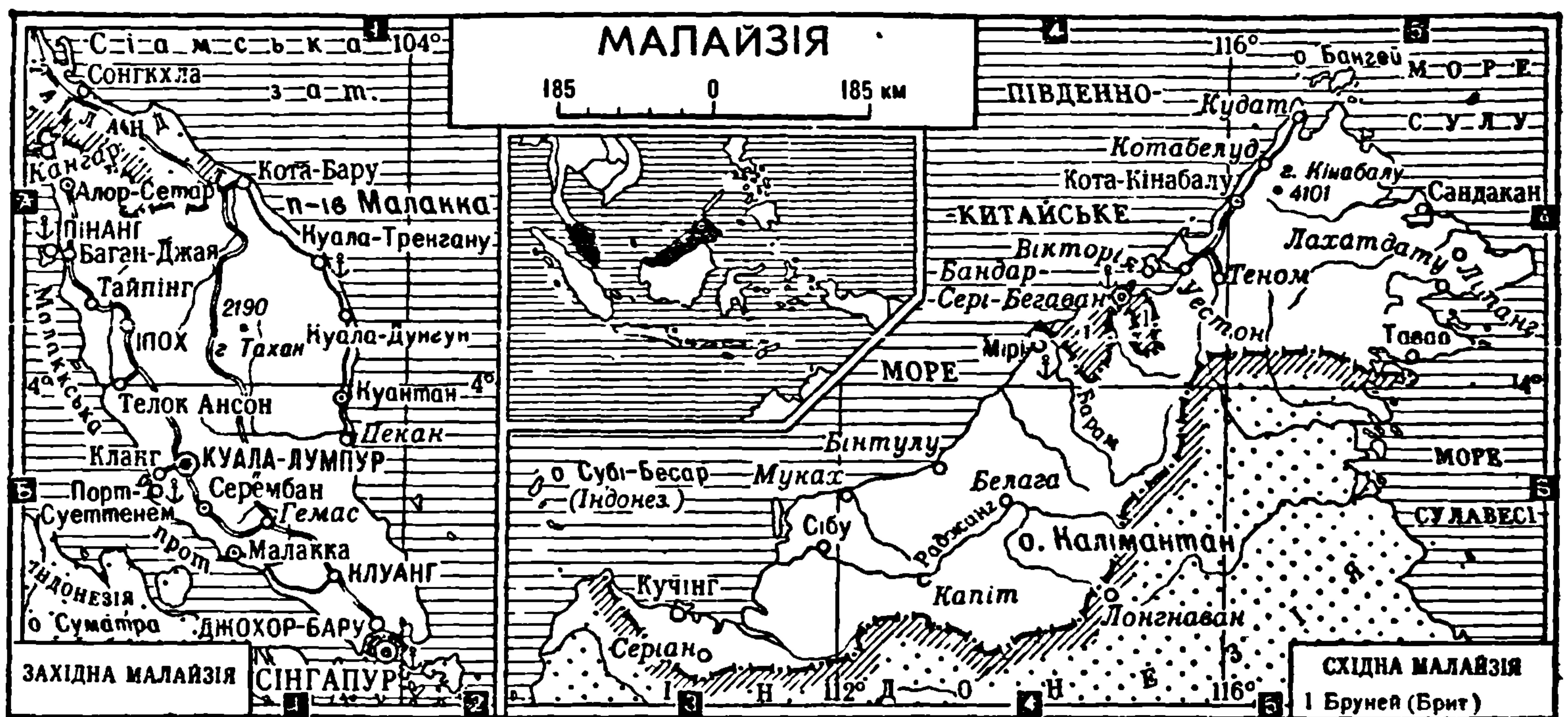

та ін. Столиця — м. Куала-Лумпур (понад 1 млн. ж., 1974). М.— конституційна монархія. Глава д-ви — верховний правитель. Найвищий законодавчий орган — двопалатний парламент, який складається з сенату та палати представників. Основні політичні партії: Об'єднана малайська національна організація — виражає інтереси нац. буржуазії і феодальної верхівки. Засн. 1946. Китайська асоціація Малайзії — представляє інтереси місцевої кит. буржуазії. Засн. 1949. Індійський конгрес Малайзії — виражає інтереси місцевої інд. буржуазії. Засн. 1946. Ці партії, а також 6 інших проурядових партій створили 1974 правлячу коаліцію Національний фронт. *Комуністична партія Малайї.* Заснована 1930 (діє нелегально).

На початку 16 ст. п-ів Малакку загарбали португальці, 1641 — голландці. З 1824 — колонія Великобританії. Під час 2-ї світової війни територія М. була окупована япон. військами. Після війни в країні розгорнувся широкий нац.-визвольний рух. У 1957 Великобританія змушена була надати Малайї незалежність. Нова д-ва — Малайська Федерація стала членом Співдружності, очолюваної Великобританією. В 1963 Малайя об'єдналася з Сінгапуром, Сараваком і Сабахом, утворивши Федерацію М. З 1963 М.— член ООН. У 1965 Сінгапур вийшов зі складу Федерації. В 1966—73 М.— член *АЗПАК,* з 1967 — член *АСЕАН,* з 1971 — *АНЗЮК.* У галузі зовнішньої політики М. проголошує принцип неприєднання і мирного співіснування. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1968. У жовтні 1972 між СРСР і М. підписано угоди про екон. і технічне та про культурне і наукове співробітництво.

М.— аграрна країна з розвинутою гірничодобувною пром-стю. Економіка М. залежить від експорту олова й каучуку. Панівне становище в г-ві посідає іноземний капітал (Великобританії, США, Японії). Виробн. електроенергії — бл. 5,1 млрд. *квт · год.* Видобуток (1974): олов'яних концентратів — 68,5 тис. *т* (одне з провідних місць у світі), заліз. руди — 310 тис. *т,* бокситів — 950 тис. *т.* Обробляється понад 2,5 млн. *га* землі, з них 1,8 млн. *га* — під каучуковими плантаціями (збір каучуку — 1621 тис. *т,* 1973). Важливе місце посідає виробництво пальмової олії. Тваринництво має підсобне значення. Залізниць — 2344 *км.* Шосе — 18,3 тис. *км.* Тоннаж торг. флоту — 115,8 тис. брутто *рег. т.* Гол. порти: Мірі, Порт-Суеттенем, Пінанг. Грошова одиниця — малайзійський долар; 100 малайзійських доларів = 31,00 крб. (1976).

МАЛІ, Республіка Малі — держава в Західній Африці. Пл. 1,2 млн. *км*². Нас. 5,6 млн. чол. (1974), народи бамбара, марка або сонінке, малінке, діула та ін. Столиця — м. Бамако (197 тис. ж., 1972). М.— республіка. Всю повноту влади здійснює Військовий комітет національного визволення (ВКНВ). Глава д-ви й уряду — голова ВКНВ. За конституцією 1974 передбачено протягом 5 років пе-

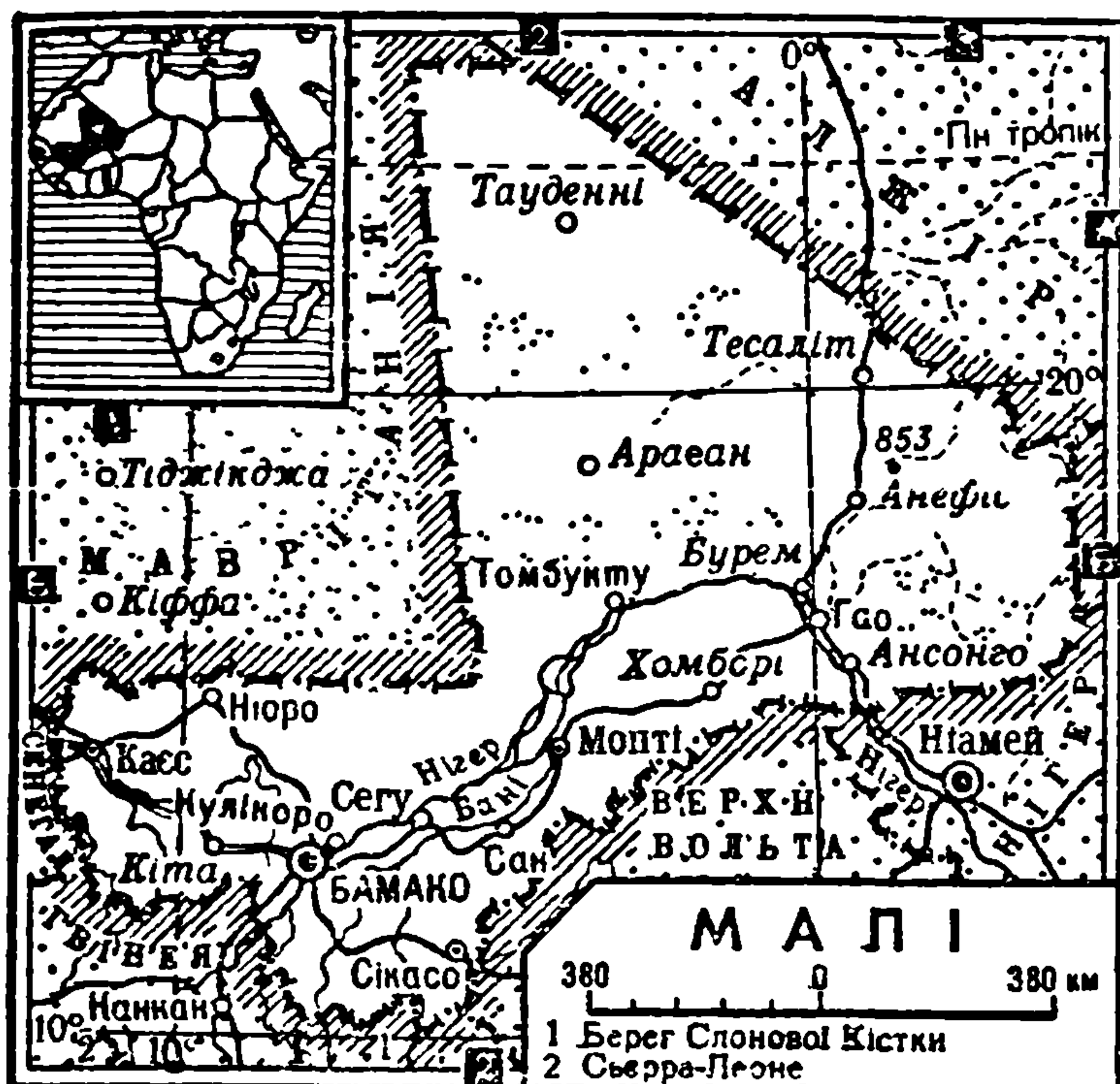

рейти до цивільного правління. Політичні партії заборонені.

З 13 ст. на тер., що перевищувала сучас. межі країни, існувала афр. д-ва Малі. В кінці 19 ст. М. загарбала Франція, яка включила її під назвою Французький Судан до складу колонії Французька Західна Африка. В 1959 Французький Судан і Сенегал утворили Федерацію Малі. В червні 1960 Федерація Малі була проголошена незалежною в межах Французького Співтовариства. В серпні 1960 Сенегал вийшов з Федерації. У вересні 1960 була проголошена незалежна Республіка М. З 1960 М.— член ООН. Уряд розірвав нерівноправні договори з Францією. 19.XI 1968 в М. здійснено військ. переворот. Уряд М. прагне прискорити екон. розвиток країни, дотримується антиімперіалістичного зовнішньополіт. курсу. Дипломатичні відносини між М. і СРСР встановлено в жовтні 1960. У березні 1961 між СРСР і М. підписано угоду про екон. і технічне співробітництво. За допомогою СРСР в М. на початок 1975 побудовано 12 підприємств та інших народногосп. об'єктів. М.— член *Організації африканської єдності*.

М.— економічно слаборозвинута аграрна країна (в с. г. зайнято понад 90% самодіяльного населення). Товарна продукція осн. с.-г. культур (тис. *т*, 1972): рис — 120, арахіс — 152, бавовна-сирець — 68 (1974). Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 3,3, овець і кіз — 8,8. Рибальство (бл. 90 тис. *т* риби на рік). У невеликих кількостях добувають будівельні матеріали. Є підприємства по переробці с.-г. сировини, текст. комбінати, паперова фабрика, металообробні, автоскладальні, цементний з-ди. Кустарні промисли. Залізниць — 645 *км*. Судноплавство по Нігеру і Сенегалу. Автомобільних шляхів — 13 тис. *км*. Грошова одиниця — малійський франк; 1000 малійських франків = = 1,62 крб. (1976).

МАЛЬДІ́ВСЬКА РЕСПУ́БЛІКА, Мальдіви — держава, розташована на Мальдівських островах у північній частині Індійського океану. Пл. близько 300 *км*². Нас. 120 тис. чол. (1974), гол. чином мальдівці. Столиця — м. Мале (бл. 16 тис. ж., 1973). М.— республіка. Глава д-ви — президент. Законодавча влада належить однопалатному парламентові — народному меджлісу. Політ. партій в країні немає. В 14 ст. на островах існував султанат. У 1558—73 архіпелагом володіли португальці, в 2-й пол. 17 ст. султанат потрапив у залежність від голландців, 1796 — від Великобританії. В 1887—1965 М.— протекторат Великобританії. В 1965 Велико-

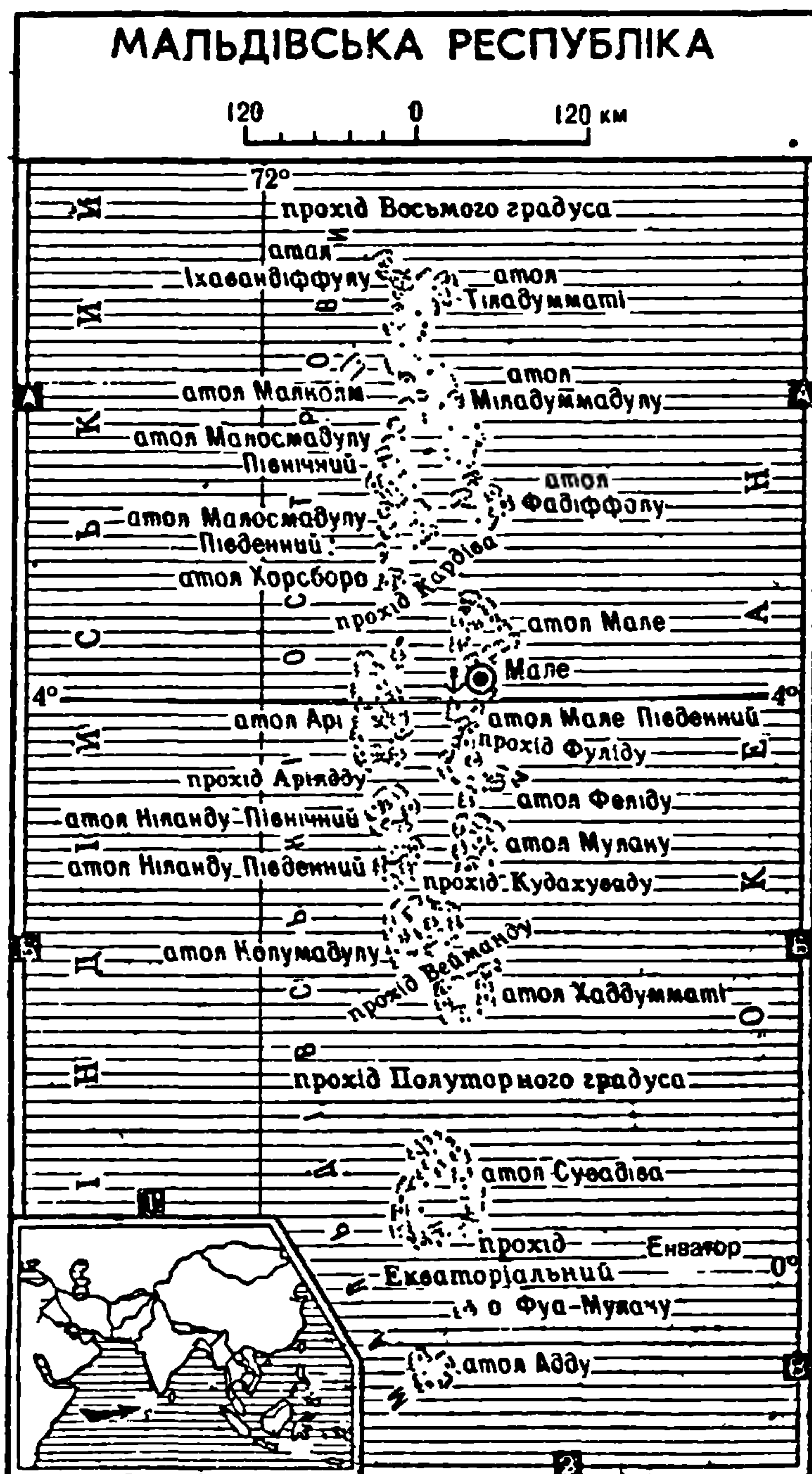

британія під тиском нац.-визвольного руху надала М. незалежність. З 1965 М.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1966. В 1968 проголошено республікою. Уряд М. у зовнішній політиці дотримується принципів нейтралізму, виступає проти імперіалізму і колоніалізму.
Основа економіки та осн. заняття населення — рибальство, а також виробн. копри. Земля належить державі. Селяни обробляють її на орендних умовах. Вирощують рис, овочі, цитрусові, хлібне дерево, кокосову пальму. Грошова одиниця — мальдівська рупія.

МАЛЬТА, Республіка Мальта — держава на островах Середземного моря — Мальта, Гоцо, Коміно. Пл. 316 *км²*. Нас. 320 тис. чол. (1974) — мальтійці. Офіц. мови — мальтійська та англійська. Столиця — м. Валлетта (14,2 тис. ж., 1973). М.— бурж. республіка (з 1974) в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — президент. Законодавчий орган — палата представників. Політичні партії: Лейбористська партія Мальти — виступає за незалежну політику. Засн. 1920. Націоналістична партія — виступає за збереження тісних зв'язків з Великобританією. Засн. 1924. *Комуністична партія Мальти*. Заснована 1969. Країну 1800 загарбала Великобританія. Мальтійці постійно вели нац.-визвольну боротьбу, що посилилася після 2-ї світової війни. В 1964 проголошено незалежність країни. З 1964 М.— член ООН.
М.— економічно слаборозвинута країна. Гол. галузі сільського г-ва — землеробство (зернові, овочі, виноградарство), рибальство, вівчарство, розведення мулів, кіз. Підприємства по переробці с.-г. сировини. Порт — Валлетта. Грошова одиниця — мальтійський фунт.

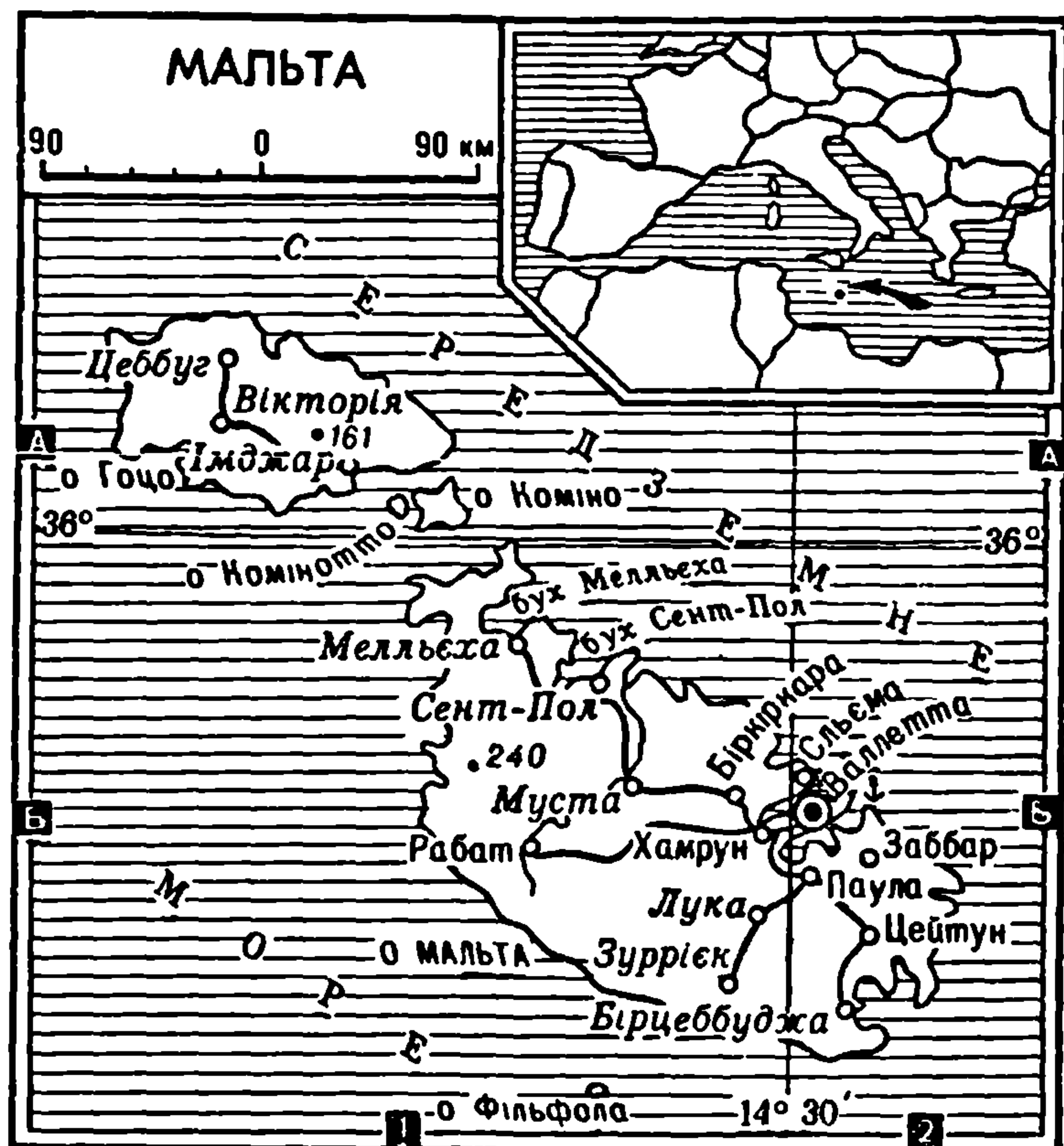

МАЛЬТУЗІАНСТВО — реакційна теорія народонаселення, висунута у 18 ст. англ. священиком і економістом Т.-Р. Мальтусом, який твердив, що зростання народонаселення відбувається в геометричній прогресії, а збільшення засобів існування — в арифметичній, внаслідок чого виникає «абсолютне перенаселення». Цим «вічним» законом М. намагалося виправдати в капіталістичному суспільстві зубожіння трудящих мас, які нібито «нерозумно» розмножуються. Війни, епідемії, голод мальтузіанці розглядали як «позитивні фактори», що регулюють зростання народонаселення. М. використав нім. *фашизм* для обгрунтування «теорії життєвого простору» (див. *Геополітика*). В епоху імперіалізму бурж. ідеологи реставрують М. у вигляді *неомальтузіанства*.

МАНДАТ (лат. mandatum) — 1) Повноваження, доручення, наказ. 2) Документ, що стверджує повноваження даної особи (наприклад, мандат депутатський). 3) Імперативний М.— наказ, який виборці дають своєму депутатові.

МАНДАТНА КОМІСІЯ — виборний орган, що перевіряє повноваження учасників зборів, делегатів конференцій і з'їздів, депутатів представницьких установ тощо.

МАНДАТНА СИСТЕМА — специфічна форма анексіоністської колоніальної політики імперіалістичних держав *Антанти,* спрямована на загарбання ними колишніх німецьких колоній і відібраних від Османської імперії територій після 1-ї світової війни. На ці володіння державам Антанти *Ліга націй*, що встановила М. с., видала мандати. Після 2-ї світової війни М. с. була замінена системою опіки. Див. *Мандатні території, Опіка міжнародна.*

МАНДАТНІ ТЕРИТОРІЇ — колишні німецькі колонії та частини території колишньої Османської імперії, захоплені після першої сві-

тової війни 1914—18 Великобританією, США і Францією і передані в управління державам Антанти та їхнім союзникам на основі мандатів, даних *Лігою націй.* Така передача маскувала фактичне збереження колоніальної системи. За мандатами, що їх одержали Великобританія, Франція, Бельгія, Японія, Австралія, Нова Зеландія і Південно-Африканський Союз, до їхніх рук потрапила територія заг. площею 2930 тис. *км*² з населенням 17 млн. чол. З ліквідацією Ліги націй і створенням ООН М. т., що не стали самостійними державами, перейшли під опіку ООН (див. *Опіка міжнародна*). В результаті нац.-визвольної боротьби народи більшості територій, на які було видано мандати, добились перетворення їх на незалежні д-ви (Ірак, Сірія, Ліван, Камерун, Того та ін.).

МАНІФЕ́СТ (лат. manifestum — заклик) — 1) Звернення верховної влади до населення у зв'язку із значними політ. подіями, прийняттям важливих законів тощо. 2) Урочисте звернення, декларація політичних партій, громадських орг-цій тощо з викладом своїх поглядів, програми. 3) Документ, який подається до митниці з переліком вантажу, що його перевозять на суднах.

МАНІФЕ́СТ МИ́РУ 1957 — документ Наради представників 64 комуністичних і робітничих партій, яка відбулася в Москві 16—19.XI 1957. Маніфест закликав людей доброї волі всіх країн, незалежно від їх політ. і релігійних переконань, об'єднати сили для боротьби проти підготовки нової війни.

МАНІФЕСТА́ЦІЯ (лат. manifestatio — виявлення, прояв) — публічний масовий виступ для виразу солідарності, підтримки або протесту.

МАОЇЗМ — різновид сучасного ревізіонізму, антинаукова ворожа марксизму-ленінізму ідейно-політична, дрібнобуржуазно-націоналістична течія, яка лежить в основі ідеології і політики нинішнього керівництва Китаю і пов'язана з діяльністю голови ЦК Компартії КНР Мао Цзе-дуна. М. являє собою еклектичну суміш суб'єктивно-волюнтаристських ідей і положень, які протистоять марксистській філософії, політ. економії, науковому комунізму, пролет. стратегії і тактиці світового комуністичного руху. М. використовується кит. керівництвом для обгрунтування своєї авантюристичної політики *«казарменого комунізму»*. Ідеологічні настанови маоїстів дістали офіційне закріплення в рішеннях IX (1969) і X (1973) з'їздів КПК та в новій Конституції КНР (1975). М., прикриваючись ультрареволюційними лозунгами, намагається підмінити науковий комунізм реакційно-утопічними поглядами, великодерж. шовінізмом, гегемонізмом, антирадянщиною. М. прямо змикається з іншими сучас. опортуністичними антикомуністичними течіями, з найбільш крайньою реакцією в усьому світі — від мілітаристів і ворогів розрядки в зх. країнах до расистів Пд. Африки і фашистських правителів Чілі. М. відверто спрямований проти більшості соціалістичних д-в, на розкол соціалістичної співдружності, міжнар. комуністич. руху, антиімперіалістич. фронту. «Ця політика,— відзначив у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв,—не тільки є абсолютно чужою соціалістичним принципам та ідеалам, але по суті стала важливим резервом імперіалізму в його боротьбі проти соціалізму» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 11). М. фактично заперечує об'єктивні закономірності будівництва соціалізму і комунізму, вчення про керівну роль марксистсько-ленінської партії як авангарду робітничого класу, підмінює соціалістичний демократизм диктатурою військ.-бюрократичного угруповання, насаджує культ особи Мао Цзе-дуна, принижує роль народу, заперечує корінні принципи соціалістичного гуманізму. Теорія і практика М. суперечать прогресивним тенденціям сучас. епохи, об'єктивним потребам розвитку Китаю по соціалістичному шляху, ставлять під загрозу соціалістичні завоювання кит. трудящих. Своєю внутрішньою і зовнішньою політикою маоїстське керівництво КНР дискредитує ідеали наукового соціалізму, показує свою цілковиту неспроможність у справі конструктивного розв'язання насущних проблем. Маоїсти виступають непримиренними противниками міжнар. розрядки, ворогами миру, апологетами нової світової війни. М., як антинаукова течія, що суперечить закономірностям суспільного роз-

витку, безперспективний. Марксистсько-ленінські партії розглядають послідовну, принципову боротьбу проти теорії і практики М., як важливий фактор дальшого згуртування і зміцнення світового комуністичного руху, всіх антиімперіалістичних сил в ім'я торжества справи миру, безпеки і соціального прогресу народів.

МАРІОНЕ́ТКА (франц. marionnette, спочатку — назва невеликих фігур євангельської діви Марії в середньовічній ляльковій виставі) — 1) Лялька (у ляльковому театрі), якою керує за допомогою ниток або металевого прута актор-ляльковод, схований від глядача. 2) П е р е н о с н о — людина, країна, уряд, що є слухняним знаряддям у чужих руках.

МАРІОНЕ́ТКОВИЙ У́РЯД — уряд, який є слухняним знаряддям в руках великої імперіалістичної держави, не користується довір'ям і підтримкою народу країни, на чолі якої він формально стоїть.
Типовим прикладом М. у. є сеульський (південнокорейський) «уряд», цілком залежний від амер. імперіалістів.

МА́РКЕТИНГ (англ. marketing — торгівля, спродаж) — одна з систем управління капіталістичним підприємством, яка передбачає ретельний облік процесів, що відбуваються на ринку, для прийняття відповідних господарських рішень. Мета М. — створювати умови для пристосування виробн. до вимог ринкового попиту, в тому числі зовн. торгівлі, розробити систему орг.-тех. заходів щодо підвищення конкурентоздатності товарів заради максимальних прибутків. Осн. функції М. — вивчення попиту, ціноутворення, реклами та стимулювання збуту, планування товарного асортименту тощо. З розвитком світової торгівлі М. став формою, характерною для міжнар. екон. відносин. Зокрема, значну увагу М. приділено в *Заключному акті* загальноєвроп. наради 1975. Д-ви-учасниці, визначаючи значення, яке має пристосування виробн. до вимог зовн. ринків для розширення торг. зв'язків між країнами, зобов'язалися заохочувати міжнар. співробітництво в галузі сприяння розвиткові торгівлі, включаючи М., а також роботу, що ведеться з цих питань у межах міжнар. орг-цій, у т. ч. в *Економічній комісії ООН для Європи.*

МАРКСИ́ЗМ-ЛЕНІНІ́ЗМ — наука про загальні закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, про матеріальні основи, суспільні сили, шляхи і форми переходу людства від капіталізму до комунізму, про перемогу соціалізму і побудову комуністичного суспільства; революційна ідеологія робітничого класу, комуністичних і робітничих партій, всієї соціалістичної співдружності. М.-л. — струнка система філософських, екон. і політ. поглядів, науковий світогляд робітничого класу та комуністичних партій. Марксизм, основоположниками якого є К. Маркс і Ф. Енгельс, виник у 40-х рр. 19 ст. і з самого початку був глибоко інтернац. ученням, спрямованим на революційну перебудову світу. Найважливішими теоретичними джерелами марксизму були нім. класична філософія, англ. політ. економія, франц. утопіч. комунізм. Осн. невід'ємні частини М.-л. — *філософія* (діалектичний та історичний матеріалізм), *політична економія, науковий комунізм* — тісно пов'язані між собою. Головне у марксизмі — обгрунтування всесвітньо-істор. місії пролетаріату як творця безкласового комуністичного суспільства. Марксизм виник в умовах розвитку капіталізму в країнах Європи і Пн. Америки, коли загострилися класові суперечності між пролетаріатом і буржуазією і пролетаріат з'явився на істор. арені як самостійна політична сила. Всебічний аналіз історії суспільно-екон. розвитку людства дав змогу основоположникам марксизму відкрити осн. закономірності суспільного розвитку, створити струнке вчення про зміну суспільно-екон. формацій, науково довести неминучість заміни капіталізму соціалізмом і визначити всесвітньо-істор. роль пролетаріату як могильника старого ладу і творця нового, комуністичного. Марксизм став теоретичною основою масового робітничого руху. На рубежі 19—20 ст. центр світового революц. руху перемістився в Росію. В період, коли пролет. революція стала питанням безпосередньої практики, В. І. Ленін розвинув революційне вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, творчо збагатив і конкретизував усі складові частини марксиз-

му. «Ленінізм — це марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму і перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму та будівництва комуністичного суспільства» (До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. К., 1970, с. 5).

Найважливішим творчим надбанням М.-л. є вчення про класи і *класову боротьбу* як рушійну силу соціального прогресу, теорія *соціалістичної революції,* наріжним каменем якої є вчення про *диктатуру пролетаріату.* В. І. Ленін розробив вчення про *імперіалізм* як найвищу стадію капіталізму і переддень соціалістичної революції, відкрив закон нерівномірності екон. і політ. розвитку капіталістичних країн в умовах імперіалізму. Величезне практичне значення має зроблений ним на основі аналізу особливостей імперіалізму висновок про можливість перемоги соціалістичної революції спочатку в кількох або в одній, окремо взятій, країні. Надзвичайне істор. значення має ленінське вчення про переростання в умовах імперіалізму бурж.-демократичної революції в соціалістичну, його тактичні настанови про *гегемонію пролетаріату* в бурж.-демократичній революції, про *революційно-демократичну диктатуру пролетаріату і селянства,* про ставлення до інших класів і партій в періоди піднесення і спаду революції. Блискучим підтвердженням правильності ленінського вчення є перемога *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917.*

Могутнім знаряддям комуністичних партій стало ленінське вчення про *союз робітничого класу і селянства,* про партію робітничого класу, про її стратегію і тактику, про Радянську владу як нову форму державної організації диктатури пролетаріату, про соціалістичну демократію, яка знаменує собою початок епохи справжнього народовладдя. Розроблена К. Марксом і Ф. Енгельсом теорія комунізму накреслила загальні риси цього суспільства. В. І. Ленін, спираючись на їхні положення, розробив питання про осн. риси *перехідного періоду від капіталізму до соціалізму,* про шляхи й засоби побудови соціалізму і комунізму. Неоціненним вкладом у М.-л., у теорію і практику комуністичного будівництва є ленінський план побудови соціалізму в СРСР, найважливіші складові частини якого — соціалістична *індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція.* В. І. Ленін розвинув марксистське вчення про дві фази комуністичної формації, їхні особливості й загальні закономірності, визначив шляхи створення матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму, шляхи формування комуністичного ставлення до праці, поступового зникнення класів і утворення соціально однорідного, безкласового суспільства. Розробка В. І. Леніним нац. питання втілилася в здійсненні *національної програми КПРС,* насамперед у створенні *Союзу Радянських Соціалістичних Республік* — першої в світі багатонаціональної соціалістичної д-ви. В. І. Ленін обгрунтував і розвинув далі марксистське вчення про можливість некапіталістичного розвитку раніше відсталих народів, про нац.-визвольний рух у колоніальних і залежних країнах; створив цілісну концепцію світового революційного процесу в нову епоху, стрижнем якої є боротьба двох соціальних систем. Йому належить ідея про *мирне співіснування* двох систем як одну з форм класової боротьби. Ленін розвинув положення марксизму про пролетарський, соціалістичний *інтернаціоналізм.* М.-л. довів свою життєвість на всіх етапах класової боротьби робітничого класу. Він є не тільки теорією і програмою світового комуністичного і робітничого руху, а й прапором соціального прогресу всього людства. Оволодівши масами, М.-л. став могутньою матеріальною силою, методологією революційного мислення і революційної дії. Практичним втіленням у життя ідей М.-л. є діяльність *Комуністичної партії Радянського Союзу,* яка впевнено веде радянський народ по шляху комуністичного будівництва, діяльність братніх комуністичних і робітничих партій — авангарду боротьби за мир, демократію і соціалізм. Важливими документами творчого марксизму-ленінізму є рішення з'їздів КПРС і пленумів її ЦК, інших марксистсько-ленінських партій, документи міжнародних Нарад комуністичних і робітничих пар-

тій 1957, 1960 і 1969, Тези ЦК КПРС до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, до 150-річчя з дня народження К. Маркса, до 150-річчя з дня народження Ф. Енгельса, до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, документи про 100-річчя Паризької Комуни, 40-річчя VII конгресу Комінтерну, 50-річчя утворення СРСР, 70-річчя II з'їзду Комуністичної партії та інші теоретичні й політичні документи КПРС і міжнар. комуністичного руху.

Значний вклад у теорію і практику марксизму-ленінізму зробив XXV з'їзд КПРС. Продовжуючи курс XXIV з'їзду, черговий вищий форум партії всебічно обгрунтував питання про *розвинуте соціалістичне суспільство, економічну стратегію КПРС,* спрямовану на створення *матеріально-технічної бази комунізму,* на дальше піднесення *ефективності соціалістичного виробництва,* про поєднання переваг соціалізму з досягненнями *науково-технічної революції.* XXV з'їзд розкрив закономірності розвитку партії в умовах комуністичного будівництва, підвищення її ролі в усіх галузях суспільного життя. З'їзд проаналізував соціальні наслідки науково-технічної революції, конкретизував шляхи удосконалення соціальної структури і політичної організації радянського суспільства, розвитку соціалістичної державності, демократії. Велику увагу з'їзд приділив питанням *соціалістичного способу життя,* формуванню нової людини, ролі в цьому *ідеологічної роботи КПРС.* В документах з'їзду розроблено теоретичні положення про *соціалістичну співдружність,* питання дальшого розвитку взаємовідносин країн соціалізму в політ., екон. та ідеологічній галузях, зміцнення їх єдності й співробітництва, згуртованості, підкреслено універсальний характер *загальних закономірностей побудови соціалізму.* XXV з'їзд науково проаналізував суть і закономірності світового революційного процесу, його складових частин, а також — зміст *загальної кризи капіталізму* на сучас. етапі, особливості класової боротьби в капіталістичних країнах. В матеріалах з'їзду розвинуто далі вироблену XXIV з'їздом *Програму миру,* висунуто нові положення в галузі створення системи *міжнародної безпеки,* боротьби народів за мир і *розрядку міжнародної напруженості,* відвернення загрози ядерної війни. З марксистсько-ленінських позицій XXV з'їзд КПРС проаналізував відносини СРСР з капіталістичними д-вами на принципах мирного співіснування, поглибив теоретичні положення про класову боротьбу на міжнар. арені, зокрема в сфері *економічного змагання двох світових систем* та *ідеологічної боротьби двох суспільних систем,* дав узагальнюючі характеристики сучас. світових екон. відносин, проблем, що потребують співробітництва всіх країн і народів планети. XXV з'їзд підкреслив важливість і у наш час пролетарського інтернаціоналізму, підтвердив відданість КПРС цьому одному з головних принципів марксизму-ленінізму. В документах XXV з'їзду зроблено великої політ. ваги висновок: революційна боротьба робітничого класу і всіх трудящих, практична діяльність комуністів з усією переконливістю показали непорушність теоретичних положень і принципів, які виражають суть марксизму-ленінізму.

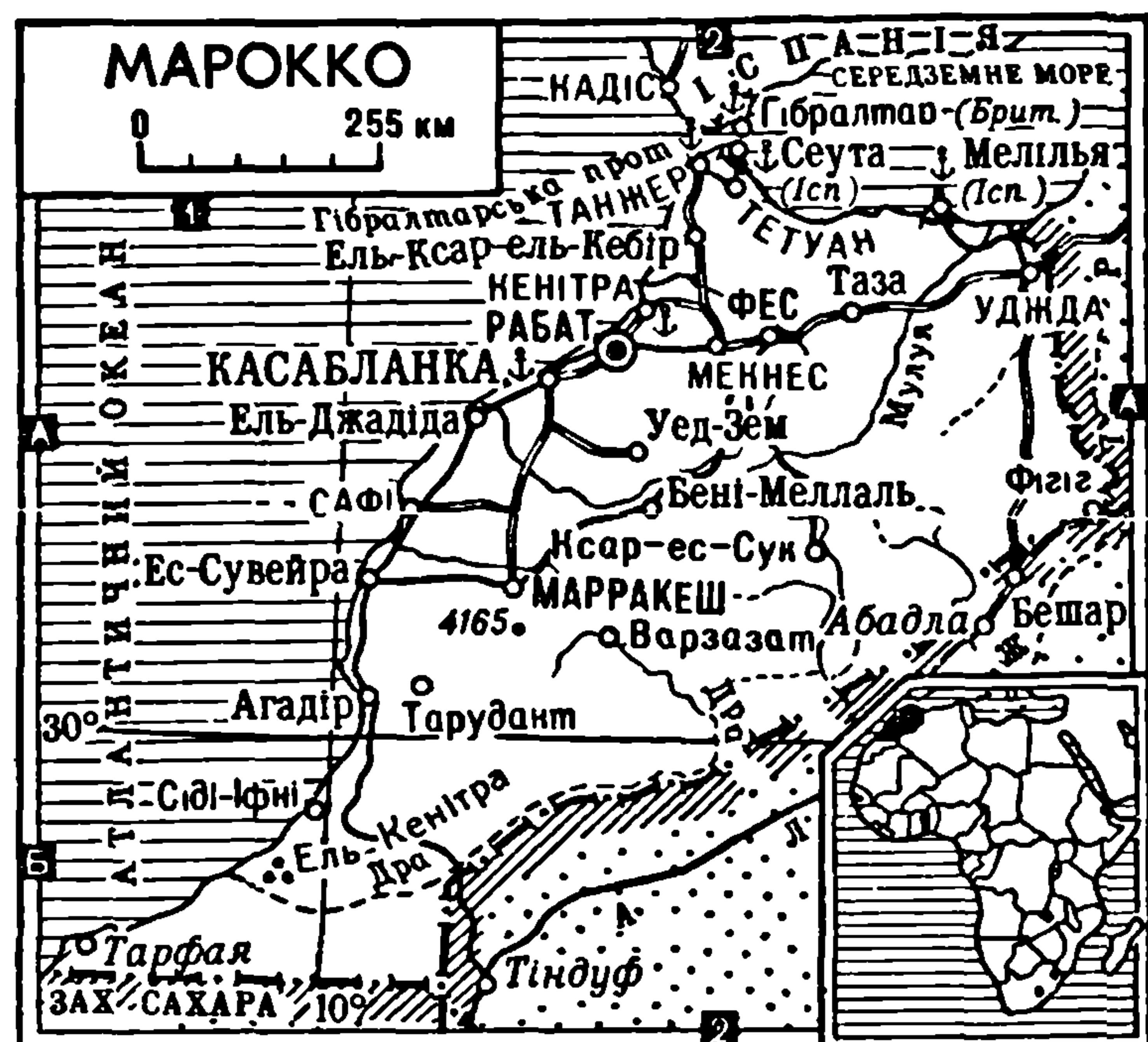

МАРОККО, Королівство Марокко — держава на північному заході Африки. Пл. 447 тис. *км²*. Нас. 16,3 млн. чол. (1974), з них 98% — араби й бербери. Столиця — м. Рабат (597 тис. ж., 1973). М. — конституційна монархія. Глава д-ви й уряду — король, який після розпуску парламенту здійснює і законодавчу владу. Основні політичні партії: Істікляль (Партія незалежності) — представляє інтереси великої пром. і торг. буржуазії та земле-

власників. Засн. 1943. **Національний союз народних сил** — виражає інтереси радикально настроєної національної буржуазії та частини інтелігенції. Заснована 1959. **Соціалістичний союз народних сил.** Заснований у вересні 1974.
Партія прогресу і соціалізму. Засн. 1974.

З середини 19 ст. почалося посилене проникнення в М. капіталу Франції, а потім Іспанії, Великобританії, Італії, Німеччини. В 1912 Франція нав'язала М. договір про протекторат. М. було поділено на три зони — франц., ісп. і «міжнародну» — Танжер. У роки 2-ї світової війни франц. зона перейшла до «уряду Віші», Танжер загарбала Іспанія. В листопаді 1942 в М. висадилися війська США. В березні 1956 Франція визнала незалежність М., у квітні 1956 було скасовано ісп. протекторат над Північним М. З 1956 М.— член ООН. У січні 1957 до складу М. увійшов Танжер. У 1958 Південне М. (Іспанське М.) було возз'єднано з М., 1969 — територія Іфні. Дипломатичні відносини між М. і СРСР встановлено 1958. У березні 1974 між СРСР і М. було підписано угоди про торг. співробітництво. Уряд М. проводить політику позитивного нейтралітету.

М.— економічно слаборозвинута країна. Основні галузі економіки — с. г. та гірничодобувна пром-сть. У країні міцні позиції іноземного (гол. чином французького) капіталу. С.-г. продукція (збір млн. *т*, 1974): пшениця — 3,15, ячмінь — 1,8. Вирощування цитрусових (1012 тис. *т*, 1973). Екстенсивне тваринництво. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 2,8, овець — 13,2, кіз — 5,5. Видобуток (млн. *т*, 1973): фосфоритів — 17,1, заліз. руди — 0,4. Підприємства хім., металообробної, харч. та інших галузей пром-сті. Рибальство (403 тис. *т* риби, 1973). Залізниць — 1770 *км*. Шосе — 25,4 тис. *км*. Осн. морський порт — Касабланка. Грошова одиниця — дирхам; 100 дирхамів = = 17,78 крб. (1976).

МАРОНІТИ — прибічники маронітської християнської церкви, засновником якої, за легендою, був Мар Марон (IV—V ст.). Проживають гол. чином у Лівані та невеликими групами в Сірії, Єгипті, Пн. і Пд. Америці, на Кіпрі. Главу М. з 1954 призначає Ватікан, верховенство якого маронітська церква визнала ще в 13—16 ст., зберігши старовинний сх. ритуал, особливості культу і обрядів. М. відіграють значну роль у політ. житті Лівану. З 1943 пост президента країни, більшість керівних посад у держ. апараті та армії займають М.; у відповідності з останньою угодою (лютий 1976) вони мають одержати 50% місць у парламенті Лівану. Суперечності між М. та мусульманами не раз призводили до загострення політ. становища. Так, Катаїб — найбільша політ. партія М.— 1975—76 розв'язала збройний конфлікт між М. і мусульманами.

МАРТІНІКА — володіння (формально — «заморський департамент») Франції в групі Малих Антільських островів у Карибському морі. Пл. 1,1 тис. *км²*. Нас. 360 тис. чол. (1974), гол. чином негри і мулати. Адм. центр — м. Фор-де-Франс (100 тис. ж., 1974). Виконавчу владу в М. здійснює префект, якого призначає франц. уряд. Є виборна генеральна рада з обмеженими правами. На острові існують відділення осн. франц. політичних партій. *Мартінікська комуністична партія* (засн. 1957), Мартінікська прогресивна партія (засн. 1958) та ряд інших прогресивних орг-цій входять до **Фронту боротьби за автономію.**

Основа економіки — с. г., що спеціалізується на вирощуванні експортних культур. Гол. культури — банани та цукр. тростина. Вирощують також ананаси, каву, какао. Розвинуті тваринництво і рибальство. Підприємства по переробці с.-г. сировини. Автошляхів — 1,3 тис. *км*. Гол. морський порт — Фор-де-Франс. Грошова одиниця — французький франк.

МАРТІНІКСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (МКП) — сформувалася у вересні 1957 на базі Мартінікської федерації Французької комуністичної партії. Програмні документи МКП, зокрема V з'їзду (грудень 1972), найближчим завданням партії вважають створення широкого антиімперіалістичного фронту для боротьби за автономію, що передбачає встановлення на острові «демократичної влади, підлеглої контролю мас, при збереженні економічних і культурних зв'язків

з Францією». МКП виступає за підтримку нац.-визвольних рухів, за солідарність з Радянським Союзом. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація МКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар МКП — А. Ніколя. Друковані органи партії: центральний — газета «Жюстіс» («Справедливість»), теоретичний — журнал «Аксьйон» («Дія»).

МА́РШАЛЛА ПЛАН — так звана програма відбудови і розвитку господарства країн Західної Європи після 2-ї світової війни 1939—45 шляхом надання їм економічної допомоги з боку США. Метою М. п. було підтримати позиції капіталізму в Західній Європі, що похитнулися внаслідок війни, перешкодити прогресивним соціальним змінам в європ. країнах, створити об'єднаний фронт імперіалізму проти СРСР і світової системи соціалізму, що складалася, проти зростаючого визвольного руху в світі. Ідею М. п. висунув 1947 тодішній держ. секретар США Дж. Маршалл. У 1948 М. п. схвалив конгрес США. Умови М. п. прийняли уряди 16 д-в — Великобританії, Франції, Італії та ін. М. п. був розрахований на 5 років, проте 1951 припинив свою дію і був замінений законом «Про взаємне гарантування безпеки».

«МА́СОВА КУЛЬТУ́РА» — у сучасній буржуазній філософії і соціології концепція створення розрахованого на «масового споживача» комплексу фальшивих духовних цінностей і псевдокультурних потреб, які буржуазна ідеологія намагається прищепити народним масам у своїх класових інтересах. Концепція «М. к.» виникла на основі загального занепаду бурж. культури в епоху імперіалізму. Гол. метою «М. к.» є прищеплення стандартних смаків і культурних запитів, вироблення бурж. стереотипу мислення.

«МА́СОВЕ СУСПІ́ЛЬСТВО» — буржуазна соціологічна концепція, яка поділяє суспільство на еліту й «натовп», розглядає його як механічну сукупність індивідів, що підпорядковані системі примусових засобів і правил співжиття.

МАСО́НСТВО, франкмасо́нство (від франц. francs-maçons — вільні каменярі) — релігійно-етичний рух. Виник у бурж.-аристократичному середовищі в Англії на початку 18 ст. Поширився потім в інших країнах, зокрема в Росії. Організаційну форму — т. з. ложі — М. запозичило в середньовічних ремісників. Для М. характерні певні форми протесту проти соціальної несправедливості, релігійної нетерпимості і одночасно — аполітичність, проповідь покірності владі. Соціальній боротьбі як засобу суспільних перетворень М. протиставляє моральне вдосконалення людей, об'єднання їх на засадах «братерської любові». М. існує в колах буржуазії, особливо в США і Великобританії. Змикається з попівщиною. 2) Переносно (застаріле)— вільнодумство.

МАСШТА́Б ЦІН (нім. Maßstab — міра) — встановлена державою вага валютного металу (золота або срібла), прийнята в даній країні за грошову одиницю, що має певну назву і є мірою цін усіх товарів. У різні часи М. ц. були певні вагові одиниці міді, срібла, золота. В сучас. умовах М. ц. є певні вагові одиниці золота. В СРСР М. ц. є карбованець, що дорівнює (з 1.I 1961) 0,987 412 *г* чистого золота і поділяється на 100 рівних часток — копійок.

МАТЕРІАЛІ́ЗМ (від лат. materialis — речовинний) — визначальний напрям у розвитку філософії, який виходить з того, що світ існує сам по собі, ніким не створений і не знищуваний, закономірно змінюється, розвивається в силу своїх власних причин, що матерія є первинною, а свідомість, мислення — вторинним, похідним, що світ і його закономірності пізнаванні. М. протилежний *ідеалізмові* і веде непримиренну боротьбу проти нього. Боротьба матеріалізму проти ідеалізму в філософії є в кінцевому підсумку виявом *класової боротьби* в суспільстві. Як правило, М.— світогляд прогресивних сил суспільства. Розвивається на основі досягнень природознавства, збагачується ними, сприяє прогресові науки. Розрізняють М. як стихійну впевненість людей в об'єктивному існуванні зовнішнього світу — стихійний М. і як філософський світогляд, який є науковим поглибленням і розвитком стихійного М. Першою істор. формою М. був наївний М., який досяг найвищого розвитку

в античному М. В період формування і розвитку капіталістичних відносин (17—18 ст.) виникла нова форма М.— *метафізичний матеріалізм,* що став основою дальшого розвитку природознавства, критики ідеалізму і релігії. Однак М. 17—18 ст. мав ряд недоліків, зокрема прагнення підвести під закони механіки всі явища світу, споглядальний характер і неспроможність матеріалістично пояснити суспільне життя. Одним з різновидів метафізичного М. є вульгарний матеріалізм, який ототожнював свідомість з матерією. Вищим ступенем у розвитку домарксистського М. є М. революційних демократів 19 ст. Найвищою формою М. є діалектичний та історичний М., створений К. Марксом і Ф. Енгельсом, творчо розвинутий В. І. Леніним і збагачений діяльністю марксистських революційних партій. Марксистська філософія є знаряддям не тільки пізнання, а й революційного перетворення світу. М. розвивається в постійній боротьбі проти сучас. різновидів ідеалізму, в якій би формі вони не виявлялися. Див. *Марксизм-ленінізм, Діалектичний матеріалізм, Історичний матеріалізм.*

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА КОМУНІЗМУ — сукупність найдосконаліших речових елементів продуктивних сил, які перебувають у єдиній загальнонародній власності і зумовлюють високоефективне виробництво в усіх галузях економіки, що відповідає найпрогресивнішій в історії людства суспільно-економічній формації — комунізму. Базується на повній електрифікації країни, хімізації народного господарства, комплексній механізації та широкій автоматизації виробництва в поєднанні з високим культурно-технічним рівнем трудящих і планомірною організацією суспільного виробництва, що забезпечує створення повного достатку матеріальних благ, необхідних для розподілу їх за потребами. М.-т. б. к. проходить у своєму розвитку ряд якісно відмінних ступенів, які відповідають першій фазі *комунізму — соціалізмові,* і другій — вищій фазі комуністичного суспільства. Матеріально-технічна база соціалізму — це велике машинне виробн., що охоплює всі галузі планового нар. г-ва, що грунтується на соціалістичній суспільній власності на засоби виробн., на найдосконалішій техніці і праці трудівників, вільних від експлуатації. Їй притаманні високий рівень концентрації, спеціалізації й кооперування виробн., неухильне підвищення продуктивності суспільної праці. Технічною основою її є електрифікація нар. г-ва, механізація галузей виробн., хімізація й поступовий перехід до широкої автоматизації виробничих процесів. У Програмі КПРС, прийнятій на XXII з'їзді партії (1961), створення М.-т. б. к. в СРСР визначено як гол. екон. завдання Комуністичної партії і Радянської д-ви в процесі поступового переходу від *розвинутого соціалістичного суспільства* до комунізму. Важливими віхами у створенні М.-т. б. к. стали рішення Березневого і Вересневого (1965) пленумів ЦК КПРС. В матеріалах XXIV і XXV з'їздів партії, Листопадового (1971), Грудневих (1972, 1973, 1974, 1975) пленумів ЦК КПРС та в інших парт. документах питання створення М.-т. б. к. набуло дальшого розвитку, конкретизувалося відповідно до тих змін, які відбулися в Радянській країні. Значний крок у створенні М.-т. б. к. зроблено за роки дев'ятої п'ятирічки (див. *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР). Новим важливим вкладом у здійснення довгострокової політики партії в галузі суспільно-екон. розвитку, будівництва М.-т. б. к. в умовах *науково-технічної революції,* яка розгортається, є документи XXV з'їзду КПРС. Див. *Комуністична партія Радянського Союзу, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР.

МАТЕРІЯ (лат. materia — речовина) — «філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них» (Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 18, с. 120). М.— первинна, існує незалежно від відчуттів, свідомості, духу, які є похідними від М., її продуктом і відображенням. Ленінське визначення М. є спростуванням як *ідеалізму,* що зводить М. до відчуттів людини або вважає її породженням духу, так і *метафізичного матеріалізму,* який ототожнює М. з тим або іншим видом

ї. Діалектико-матеріалістичне розуміння М. включає положення про нестворюваність і незнищуваність М., про вічність її в часі і безконечність у просторі, про її здатність до саморозвитку. Формами існування М. є рух, простір і час. Величезне значення для розвитку філософського матеріалізму і природознавства має ленінська ідея про невичерпність М. *Діалектичний матеріалізм* обстоює і розвиває послідовний матеріалістичний монізм, розглядає матеріальну єдність світу як таку, що виявляється в усій різноманітності М., у безконечній зміні, взаємоперетворюваності її видів і властивостей.

МА́ФІЯ [італ. maf(f)ia] — 1) Терористична таємна організація на острові Сіцілія (Італія). Виникла в кінці 18 ст. як об'єднання селян, що боролися проти сваволі поміщиків. Згодом до М. ввійшло багато *декласованих елементів,* і вона перетворилася на бандитсько-терористичну орг-цію. Бурж.-поміщицька верхівка острова використовує банди М. для боротьби проти демократичних елементів, сел. виступів, для фізичної розправи з активістами робітничого руху. Сіцілійська М. тісно зв'язана з орг-ціями злочинного світу в капіталістичних країнах, зокрема з гангстерськими орг-ціями в США. 2) П е р е н о с н о — таємна, здебільшого бандитська організація, яка шляхом терору й залякування втручається в політичне життя країни, захищаючи інтереси найреакційніших кіл.

МЕДЖЛІ́С (араб.— збори, рада) — у Туреччині — парламент — Великі національні збори; в Ірані — нижня палата парламенту. Н а р о д н и й М.— парламент у *Мальдівській республіці.*

МЕ́КСІКА, М е к с і к а н с ь к і С п о л у ч е н і Ш т а т и — держава в південно-західній частині Північної Америки. Пл. 1972,5 тис. *км*². Нас. 58,3 млн. чол. (1975), в основному мексіканці (сформувалися в результаті змішання корінного населення — індіанців з іспанцями, а також неграми, які були вивезені за часів работоргівлі з Африки). Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Мехіко (понад 10 млн. ж., з передмістями, 1975). М.— бурж. федеративна республіка. Глава д-ви і уряду — президент, який обирається на 6 років. Законодавчу владу здійснює конгрес у складі палати депутатів і сенату. Основні політичні партії: *Інституційно-революційна партія.* Засн. 1929. П а р т і я н а ц і о н а л ь-

ної дії — виражає інтереси найреакційніших верств буржуазії та клерикалів. Засн. 1939. Соціалістична народна партія. Засн. 1948. *Мексіканська комуністична партія.* Засн. 1919. М.— країна давніх цивілізацій індіанців (майя, ацтеки). В 16 ст. територію М. загарбали іспанці. В 1824 М. проголошена республікою. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1924 (1930—42 були перервані). Під час 2-ї світової війни (з 22.V 1942) перебувала в стані війни з Німеччиною, Італією, Японією. З 1945 М.— член ООН. Уряд М. в галузі внутр. політики вживає заходів щодо прискорення індустріалізації, розвитку с. г., обмежує доступ іноземного капіталу. Зовнішньополіт. курс уряду М. спрямований на мирне співробітництво з усіма країнами. Між М. і СРСР підписано угоди про культурне і наукове (травень 1968, листопад 1974) та торговельне (квітень 1973) співробітництво. У серпні 1975 підписано угоду про співробітництво між РЕВ і Мексікою. М.— одна з найрозвинутіших в екон. відношенні капіталістичних країн Латинської Америки. Посідає 1-е місце в світі за видобутком срібла (1974—1222 *т*). Видобувають також нафту — 27,0 млн. *т* (1974); металеві руди (тис. *т* за вмістом металу, 1974): мідні — 90, цинкові — 269; золото — 4,0 *т*. Вироблено (1974): електроенергії — 39,3 млрд. *квт·год*, чавуну — 3216 тис. *т*, сталі — 5134 тис. *т*, свинцю — 233 тис. *т*, сірки — 2321 тис. *т*. Є підприємства металургійної, машинобудівної, цементної, хім., харч. та інших галузей пром-сті. Головні с.-г. культури (збір тис. *т*, 1974): кукурудза — 8000, пшениця —2764, бобові — 900, рис — 400, бавовна— 400 (бавовни-волокна). Велике значення має вирощування кави, апельсинів, бананів, ананасів, агави. Тваринництво м'ясо-вовнового напряму. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 27,1, овець — 5,6, свиней — 11,5. Тоннаж торг. флоту — 403 тисячі *рег. т* (1973). Порти — Веракрус, Тампіко. З-ць — бл. 20 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 78 тис. *км*. Розвинутий трубопровідний транспорт. Грошова одиниця — мексіканське песо. 100 мексіканських песо = 5,54 крб. (1976).

МЕКСІКА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (МКП) — створена 24.XI 1919. Того самого року ввійшла до Комінтерну. В 1929—35 діяла в підпіллі. Після легалізації партія стала організатором виступів трудящих мас, під впливом яких уряд здійснив ряд прогресивних реформ. В серед. 40-х рр. керівництво МКП підпало під вплив ревізіоністських ідей. На поч. 50-х рр. МКП вдалося подолати фракційну боротьбу. XIII з'їзд (травень 1960) поклав початок новій політ. лінії партії. XIV з'їзд МКП (1963) ухвалив програму партії й статут. Програма ставила за мету визволення країни від імперіалістичного панування США, завоювання повної екон. і політ. незалежності Мексіки, ліквідацію залишків феодалізму на селі й демократизацію політ. ладу. XVI з'їзд МКП (жовтень — листопад 1973) прийняв нові програму і статут партії. XVII з'їзд МКП (грудень 1975) розглянув актуальні проблеми робітничого і демократичного руху в країні, підкреслив, що на даному етапі головним у тактиці комуністів є створення єдиного фронту демократичних і нар. сил в боротьбі за скасування антидемократичних законів, за розширення прав трудящих. З'їзд виступив за зміцнення дружби з КПРС і єдності світового комуністичного руху. МКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація МКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК МКП — А. Мартінес Вердуго. Друковані органи партії: тижневик «Опосісьйон» («Опозиція»), теоретичний журнал «Сосіалісмо» («Соціалізм»).

МЕМОРА́НДУМ (лат. memorandum — те, про що слід пам'ятати) — у міжнародних відносинах — один з видів дипломатичного листування з викладом поглядів уряду в якому-небудь питанні; звичайно додається до ноти, доповнюючи й обгрунтовуючи її положення (див. *Нота дипломатична*).

МЕМОРІА́Л, меморіальний комплекс (від лат. memorialis — пам'ятний) — архітектурно-скульптурний комплекс, що увічнює пам'ять видатних подій або людей.

МЕНЕДЖЕРИ́ЗМ (англ. managerism) — сучасна буржуазна концепція управління капіталістичним виробництвом, яка ставить собі за

мету поєднати орг.-технічні функції управління з ідеологічним захистом капіталістичного ладу. За цією «теорією» капіталістичне суспільство нібито перебуває в стані «революції», а влада капіталістів змінюється владою керуючих — менеджерів, які діють в інтересах усіх верств суспільства. М. спрямований на апологетику капіталізму і являє собою марну спробу усунути суперечності капіталістич. виробництва.

МЕР (франц. maire, від лат. major — старший) — у ряді буржуазних країн виборна службова особа, що очолює місцеві органи самоврядування.

МЕРКАНТИ́ЛЬНІСТЬ (від італ. mercante — торговець) — своєкорисливість, гендлярство.

МЕСІАНІ́ЗМ, месіанство — 1) У ряді релігій — віра в майбутнє спасіння людства або тієї чи іншої національної чи релігійної групи, яке нібито здійснить посланець бога — *месія.* М. сформувався в *іудаїзмі.* Характерний також для *християнства* та *ісламу.* 2) Історико-соціологічна концепція, яка приписує певному народові провідну роль в історичному процесі. М. використовується бурж. ідеологами для розпалювання шовіністичних настроїв. Ідеї М. становлять теоретичну основу бурж. *націоналізму,* особливо *сіонізму.*

МЕСІ́Я, Христос (давньоєврейське машіах, грец. Χριστός — помазаник) — в ряді релігійних учень (передусім в *іудаїзмі* й *християнстві*) — «спаситель», нібито посланий богом на землю для знищення зла і встановлення «царства божого». 2) Переносно — рятівник.

МЕТАФІ́ЗИКА [від грец. «Μετά τά φυσικά» — «Після фізики» (назва твору Арістотеля)] — 1) Протилежний діалектиці спосіб мислення і метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їхнім внутрішнім зв'язком, відірвано одне від одного, в застиглому, незмінному вигляді. Для М. характерне заперечення внутрішніх суперечностей, єдності протилежностей у речах і явищах об'єктивного світу, ігнорування якісних змін у процесі розвитку. Метафізичний метод мислення є гносеологічним коренем *ідеалізму* і заблуджень. М. була панівним методом пізнання в 15—18 ст. Історично це зумовлено станом природознавства, яке тоді тільки нагромаджувало факти, розглядало природу як розчленовану на окремі, не пов'язані між собою частини. Проте і в сучас. бурж. філософії й соціології М. залишається панівним способом мислення. Її використовують бурж. ідеологи для захисту капіталізму, для боротьби проти марксистсько-ленінської філософії. 2) В домарксистській філософії галузь філософії, предметом якої є найабстрактніші, умоглядні проблеми буття і свідомості. Пізніше під «метафізикою» почали розуміти вчення про надчуттєві, недоступні досвіду «начала», що лежать по той бік видимого світу. В такому розумінні термін «метафізика» вживається й досі в бурж. філософії.

МЕТАФІЗИ́ЧНИЙ МАТЕРІАЛІ́ЗМ — одна з історичних форм домарксистського *матеріалізму.* Поширений у 17—18 ст. Спочатку був ідеологією молодої буржуазії в боротьбі проти феодалізму. Базуючись на досягненнях природознавства, М. м. зробив значний крок у розвитку матеріалістичної філософії. Йому належать великі заслуги в боротьбі проти релігії. Проте М. м. був обмежений. Це виявлялося, насамперед, у притаманному М. м. метафізичному способі мислення (див. *Метафізика*). М. м. намагався звести якісну різноманітність форм руху матерії до механічного руху. У розумінні суспільних явищ представники М. м. залишалися на позиціях *ідеалізму.* В 19 ст. з появою діалектичного матеріалізму втратив прогресивне значення.

МЕ́ТОД (грец. μέθοδος — шлях дослідження, спосіб пізнання) — спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети, для виконання певної операції, напр. М. у науці, художній М. тощо.

МЕТОДИ́СТИ, уеслеянці — члени одного з напрямів *протестантизму,* які вимагають послідовного, методичного (звідси назва) виконання релігійних приписів. Методизм виник в Англії у 18 ст. як відгалуження *англіканської церкви.* Засновники — брати Уеслі (звідси друга назва). Церква М. існує й досі у Великобританії, США, Канаді, Австралійському Союзі та деяких інших країнах. Найвищим органом методистської церкви є щорічна конференція. Раз на 10 років скликаються всесвітні методистські конференції.

МЕТРОПО́ЛІЯ (грец. μετρόπολις, від μήτηρ—мати—і πόλις— місто) — 1) Капіталістична держава, що володіє колоніями. З крахом колоніальної системи практично термін «М.» виходить із вжитку. 2) В деяких державах (напр., у Канаді) центральне місто провінції або області.

«МИР» — об'єднані енергетичні системи європейських соціалістичних країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги*: Болгарії, НДР, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини та СРСР. Створення системи «Мир» розпочалося 1958. У 1974 було 27 міждержавних ліній електропередач напругою 110—400 *кв*, їхня заг. пропускна спроможність ≈ 9400 *Мв·а*. Об'єднання енергосистем дає можливість поставляти електроенергію в країни, де немає достатніх енергоресурсів, надавати в разі потреби термінову взаємодопомогу позаплановим постачанням електроенергії. Електростанції системи «Мир» виробили (1974) бл. 340 млрд. *квт · год* електроенергії, обмін електроенергією становив 16,4 млрд. *квт · год*. Загальна встановлена потужність електростанцій перевищила 71 млн. *квт · год*. Керує системою «Мир» Центральне диспетчерське управління, що міститься в Празі. Будується (1976) лінія електропередачі Вінниця (СРСР) — Альбертірша (УНР) — перша серед аналогічних ліній, що зв'яжуть у єдине ціле енергосистеми європ. країн *соціалістичної співдружності*.

МИР міжнародний — відносини між народами і державами, що грунтуються на проведенні зовнішньої політики ненасильницькими засобами і дотриманні взятих на себе (і закріплюваних звичайно в договорах) зобов'язань; відсутність або припинення організованої збройної боротьби між державами. М., як тип відносин між народами, є істор. категорією. В умовах класово-антагоністичних формацій, що грунтуються на приватній власності й експлуатації людини людиною, тривалий М. між народами неможливий. М., як і *війна*, є засобом проведення зовн. політики пануючих класів. З перемогою *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917* в Росії імперіалістичній політиці розбійницьких воєн був протиставлений ленінський принцип *мирного співіснування* д-в з різним суспільним ладом. Виникнення *світової системи соціалізму* і зміна співвідношення сил на міжнар. арені на користь соціалістичної співдружності створили реальні передумови для захисту загального М. і відвернення нової світової війни, стримання *гонки озброєнь*. В наш час могутнім фактором боротьби за М. є послідовне здійснення Радянським Союзом виробленої XXIV з'їздом партії і розвинутої далі XXV з'їздом КПРС *Програми миру*. Реальними результатами втілення зовнішньополітичного курсу КПРС є зміцнення тенденції до матеріалізації *розрядки міжнародної напруженості*. Це знайшло вияв в успішному проведенні *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі*, в ліквідації воєнного вогнища в Індокитаї, в підписанні СРСР ряду важливих договорів та угод про *роззброєння* та про взаємовигідне співробітництво з капіталістичними країнами.

МИ́РНЕ ВИКОРИСТА́ННЯ КОСМІ́ЧНОГО ПРО́СТОРУ — принцип міжнародного співробітництва у справі дослідження й використання космічного простору. СРСР був ініціатором впровадження цього принципу в міжнародне право. 16.III 1958 опубліковано пропозицію Радянського уряду в питанні про заборону використання космічного простору в воєнних цілях і про міжнар. співробітництво в галузі вивчення космічного простору. В ООН за ініціативою Радянського Союзу 1959 було створено спец. орган — *Комітет по використанню космічного простору у мирних цілях*. СРСР запропонував проект Декларації осн. принципів діяльності д-в по дослідженню й використанню космічного простору (схвалений 1963). СРСР виступив ініціатором укладення міжнародного Договору про космос 1966. Прийнято й ряд ін. міжнародно-правових актів (див. *Космічне право* міжнародне). Дві провідні в галузі дослідження космосу д-ви — СРСР і США — 24.V 1972 підписали угоду про співробітництво в дослідженні й використанні космічного простору в мирних цілях. Відбувся ряд рад.-амер. зустрічей і симпозіумів з проблем космосу. В 1975 вперше відбувся спільний політ за програмою *«Союз» — «Аполлон»*, що по-

клав початок міжнар. співробітництву безпосередньо в космосі.

МИРНЕ СПІВІСНУВАННЯ — ленінський принцип міждержавних відносин між країнами з різним суспільним ладом — соціалістичними і капіталістичними. М. с. є одним з осн. принципів зовнішньої політики СРСР та інших соціалістичних країн. В основі М. с. лежать: взаємна відмова від війни як засобу розв'язання спірних питань; розв'язання цих питань шляхом переговорів, рівноправність, взаєморозуміння і довір'я між д-вами, врахування взаємних інтересів, невтручання у внутрішні справи інших країн; поважання суверенітету й тер. цілісності, розвиток екон. і культурного співробітництва на основі повної рівності і взаємної вигоди. Положення про М. с. д-в з різним суспільним ладом розробив В. І. Ленін. Воно є складовою частиною ленінської теорії соціалістичної революції, побудови соціалістичного суспільства, яка доводить, що протягом перехідного періоду від капіталізму до соціалізму неминуче «існуватимуть поряд соціалістичні і капіталістичні держави» (Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 39, с. 184). На противагу старому ладові, який обрав шлях війни у відносинах з д-вою робітників і селян, соціалізм висунув як один з наріжних каменів своєї зовнішньої політики принцип миру між д-вами, що було зафіксовано в першому законодавчому акті Радянської влади — Декреті про мир. Питання про М. с. вирішувалось у запеклій боротьбі проти намагань імперіалістів ліквідувати соціалістичний лад, придушити Радянську д-ву. Переміг у цій боротьбі соціалізм. Після утворення *світової системи соціалізму* і зміни співвідношення сил на користь миру, соціального прогресу і демократії, принцип М. с. все більше стає практикою і нормою міжнар. відносин д-в двох протилежних систем, він став єдино розумною альтернативою загрозі ядерної війни. М. с. є основою напруженого змагання між соціалізмом і капіталізмом, специфічною формою класової боротьби д-в двох систем, яка охоплює економіку, політику й ідеологію. М. с. у галузі економічній — це взаємовигідні відносини соціалістичних і капіталістичних країн і змагання між ними, в ході якого соціалізм доводить свої переваги перед капіталізмом; у галузі політичній — це пошуки розумних компромісів у розв'язанні спірних питань, боротьба за інтереси трудящих усіх країн, за торжество ідеалів демократії й соціального прогресу, мобілізація нар. мас на підтримку миролюбної зовнішньої політики соціалізму, допомога народам країн, що розвиваються і стали на шлях боротьби за незалежність; у галузі ідеологічній — це безкомпромісна боротьба в питаннях світогляду, викриття антикомунізму, ревізіонізму й опортунізму, пропагування марксистсько-ленінського вчення і правди про соціалізм (див. *Ідеологічна боротьба двох суспільних систем*). М. с. д-в двох протилежних систем — це не пасивний процес паралельного розвитку соціалізму і капіталізму, а активна класова боротьба, в ході якої соціалізм, міжнар. комуністичний, робітничий і нац.-визвольний рухи завойовують усе нові й нові позиції в ім'я утвердження на землі миру і соціального прогресу. Політика М. с. відповідає інтересам трудящих усіх країн. В умовах М. с. створюються сприятливі можливості для будівництва соціалізму і комунізму, для боротьби робітничого класу капіталістичних країн проти монополій, боротьби народів колоніальних і залежних країн за своє визволення. Великою організуючою силою всесвітнього руху за мир і М. с. виступають СРСР і вся *соціалістична співдружність,* міжнар. робітничий клас та його авангард — марксистсько-ленінські партії. Положення про М. с. обгрунтовано й розвинуто в документах XX—XXV з'їздів КПРС, Програмі партії і в документах, прийнятих Нарадами представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Принципи М. с. втілено в *Заключному акті* загальноєвропейської наради (див. *Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі*) і в документах, укладених між СРСР та провідними капіталістичними країнами в результаті переговорів на найвищому рівні. Реальний шлях до *розрядки міжнародної напруженості,* стримання гонки озброєнь, до *роззброєння,* ліквідації загрози ядерної війни і *конфронтації,* до налагодження співробітництва і добросусідства на прин-

ципах М. с., ліквідації «холодної війни» й чіткі завдання в боротьбі за перехід від небезпеки воєн до М. с. вказала розроблена XXIV з'їздом і далі розвинута XXV з'їздом КПРС *Програма миру*. Див. також *Зовнішня політика, Зовнішньополітичні зв'язки СРСР*, окремі статті про договори між СРСР і капіталістичними країнами.

МИ́РНІ ДО́ГОВО́РИ — міжнародні угоди про припинення стану війни і відновлення та врегулювання політичних, економічних та інших відносин, врегулювання територіальних питань між воюючими державами.

МИ́РНІ ЗА́СОБИ РОЗВ'ЯЗА́ННЯ МІЖНАРО́ДНИХ СПО́РІВ — міжнародно-правові засоби врегулювання незгод і спорів між державами мирним шляхом відповідно до основних принципів *міжнародного права*. Цей принцип закріплений у Статуті ООН та у *Заключному акті*, прийнятому 1.VIII 1975 на *Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі*. До М. з. р. м. с. належать: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів, угоди або інші засоби, що їх обирають сторони. *Рада Безпеки ООН* в разі потреби може вимагати від д-в розв'язання їхнього спору, що становить загрозу підтриманню миру, за допомогою зазначених засобів.

МИ́ТНА ПОЛІ́ТИКА — сукупність заходів щодо економічної охорони державного кордону, які полягають у регулюванні ввезення іноземних і вивезення вітчизняних товарів в інші країни шляхом оподаткування їх *митом* та іншими зборами при транспортуванні через кордон; складова частина торговельної політики держави. М. п. капіталістич. д-в спрямована на забезпечення пануючим групам буржуазії найвигідніших позицій у боротьбі за внутрішні і зовнішні ринки. В соціалістичних країнах М. п. здійснюється відповідно до загальних завдань *монополії зовнішньої торгівлі* та зовнішньоторг. політики, заснованої на принципах рівноправності, поважання суверенітету та взаємної вигоди сторін.

МИ́ТНИЙ І ЕКОНОМІ́ЧНИЙ СОЮ́З ЦЕНТРА́ЛЬНОЇ А́ФРИКИ — регіональне економічне об'єднання. Засн. 1964. Діє з 1966. До його складу входять Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Габон, Народна Республіка Конго і Камерун. Союз передбачає ліквідацію всіх перешкод у взаємній торгівлі, справедливе розміщення на території країн-учасниць новоутворених пром. та ін. нар.-госп. об'єктів, координацію програм розвитку, встановлення спільного митного тарифу, узгодження внутрішніх податкових систем та інвестиційного законодавства. Найвищий орган — Рада глав держав-членів, яка збирається один раз на рік. Виконавчий орган — Керівний комітет, що складається з міністрів фінансів та економіки країн-учасниць. Місцеперебування — м. Бангі (ЦАР).

МИ́ТНИЙ СОЮ́З — угода двох або кількох держав про *мито*. Держави, що уклали М. с., скасовують встановлене для них мито і запроваджують єдине мито для д-в, які не ввійшли в митний союз.

МИ́ТНИЦЯ — державна установа, що контролює перевезення вантажів, особистих речей тощо через кордон, здійснює перевірку митних документів, а також стягує *мито* та інші збори за їхній провіз.

МИ́ТО — 1) Пошлина — плата, що стягується певними державними органами (в СРСР — судовими установами, державним арбітражем, нотаріальними конторами) з громадян, організацій, установ, підприємств за надання їм послуг або вчинення певних дій. 2) М.—грошовий податок на товари, майно, цінності, що перевозяться через державний кордон.

МИТРОПОЛИ́Т (грец. μητροπολίτης)— вищий духовний сан у деяких християнських церквах.

МІГРА́ЦІЯ (лат. migratio) — 1) Переселення, переміщення населення в межах країни (внутрішня М.), переселення його з однієї країни в іншу (зовнішня М.). Див. також *Еміграція, Іммігpація*. 2) М. капіталу — переміщення капіталу з одних країн в інші чи з однієї галузі пром-сті, транспорту тощо в іншу (в межах даної країни), викликане гонитвою капіталістів за більш високими прибутками.

МІЖАМЕРИКА́НСЬКИЙ БА́НК РО́ЗВИТКУ (МБР) — регіональний кредитний інститут *Організації американських держав*. Засн. 1960 з метою фінансування різних програм розвитку в країнах Латинської Америки. Учасниками МБР є США,

Канада і 24 латиноамериканські д-ви. Керівні органи — Рада керуючих на чолі з президентом, що його обирають на 5 років, і Виконавча рада з 7 директорів. Панівне становище в директораті посідають США, які мають право *вето*. Місцеперебування — Вашінгтон.

МІЖГОСПОДА́РСЬКЕ КООПЕРУВА́ННЯ — в СРСР форма організації виробництва, яка відображає вищий ступінь усуспільнення, що виходить за рамки окремих сільськогосподарських підприємств і відповідає їхнім спільним інтересам; процес розвитку виробничо-економічних зв'язків між спорідненими промисловими, сільськогосподарськими, торговельно-заготівельними та іншими підприємствами й організаціями. Здійснюється як у рамках однієї форми соціалістичної власності (міжколгоспні або міжрадгоспні підприємства і об'єднання), так і шляхом створення мішаних *державно-колгоспних об'єднань*. М. к. є початковим етапом *аграрно-промислової інтеграції* і становить основу досягнення певного ступеня спеціалізації і концентрації виробн.— магістрального шляху розвитку соціалістичного с. г., нового етапу практичного здійснення *кооперативного плану В. І. Леніна* в умовах розвинутого соціалізму. Внаслідок М. к. створюються різні форми господарських, міжгосп. підприємств і об'єднань, єдиних служб по матеріально-технічному обслуговуванню і постачанню, збуту готової продукції тощо з урахуванням тер. і галузевої ознак. Однією з осн. форм М. к. є міжколгоспне кооперування, що набуло поширення особливо після Березневого (1965) пленуму ЦК КПРС. М. к. характеризується кооперуванням коштів і певних матеріально-тех. і трудових ресурсів, поділом праці здебільшого в межах одного адм. району або в зональному масштабі. Великі спеціалізовані міжколгоспні, міжрадгоспні, радгоспно-колгоспні та ін. держ.-колгоспні підприємства і об'єднання пром. типу створюються по капітальному будівництву і виробн. будівельних матеріалів, переробці продукції, розвитку тваринництва на пром. основі, кормовиробництву, організації соціально-культурних закладів тощо. М. к. широко практикується і в садівництві, овочівництві, лісовому г-ві, при хімізації с. г., іригації та в ін. виробничих процесах. На початок 1975 в СРСР діяло бл. 6 тис. міжгосп. спеціалізованих підприємств, орг-цій та об'єднань. В їхньому складі понад 84 тис. господарств-пайовиків, у т. ч. 75,2 тис. колгоспів, 7,6 тис. радгоспів. Кошти на їхній розвиток надходять з міжгосп. фондів, які створюються з внесків господарств-пайовиків. Як відмічалось в матеріалах XXV з'їзду партії, у постанові ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» (червень 1976), М. к. розширює масштаби колгоспного і радгоспного виробн., підвищує рівень його концентрації без надмірного збільшення господарств, сприяє використанню досягнень *науково-технічного прогресу* і переведенню с.-г. виробн. на індустріальну основу, що має вирішальне значення для забезпечення необхідного зростання с.-г. продукції, підвищення її якості і в цілому *ефективності соціалістичного виробництва*. В партійних документах обгрунтовано активну роль М. к. в соціальному прогресі: дальшому підвищенні рівня усуспільнення колгоспного виробн., удосконаленні суспільних відносин у с. г., зближенні двох форм соціалістичної власності, поступовому подоланні істотних відмінностей між фізичною і розумовою працею, між містом і селом. Див. також *Аграрно-промислове об'єднання, Міжколгоспні об'єднання*.

МІЖДЕРЖА́ВНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ міжнародні — об'єднання суверенних держав для співробітництва у здійсненні певних завдань у міжнародних відносинах. Створюються на основі багатосторонніх міжнар. угод. Відповідно до завдань та характеру діяльності М. о. можуть бути загальними, в компетенцію яких входить широке коло проблем політ., екон., соціальних взаємовідносин д-в (напр., *Організація Об'єднаних Націй*), та спеціалізованими, компетенцію яких обмежено конкретною групою питань однієї або кількох споріднених галузей міжнар. співробітництва (напр., *Міжнародна організація праці*).

МІЖКОЛГО́СПНІ ОБ'ЄДНАННЯ — в СРСР форма організації ви-

робництва і управління міжколгоспними підприємствами, що забезпечує координацію їхньої діяльності в масштабі району, області, республіки. Розвиток М. о. пов'язаний з діяльністю міжколгоспних підприємств і організацій (с.-г., будівельних і пром. підприємств і орг-цій, створюваних групою колгоспів з метою найкращого використання трудових, матеріальних і фін. ресурсів). Найбільшого поширення М. о. набули в будівництві, де поряд з районними засн. обласні, крайові й респ. міжколгоспні будівельні об'єднання. створюються також М. о. по відгодівлі худоби, переробці с.-г. продукції. М. о. здійснюють адм.-управлінські функції відносно підпорядкованих їм господарств і об'єднань. Див. також *Міжгосподарське кооперування.*

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ЕКОНОМІ́ЧНИХ НАУ́К (МАЕН)— об'єднання національних асоціацій економістів з метою сприяти поширенню економічних знань і посиленню особистих контактів між вченими-економістами шляхом проведення дискусій, наукових конференцій, видання довідників тощо. Засн. 1949 в Парижі за ініціативою *ЮНЕСКО*. В складі об'єднання — 42 нац. асоціації, в т. ч. соціалістичних країн: НРБ, НДР, ПНР, СРР, СРСР (з 1956), УНР, ЧССР, СФРЮ. Керівні органи: Рада, сесії якої скликаються один раз на три роки, і Виконавчий комітет. Штаб-квартира МАЕН — в Парижі.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ПОЛІТИ́ЧНИХ НАУ́К (МАПН) — неурядова, наукова організація, що має сприяти розвиткові політичних наук у всьому світі тощо. Заснована 1949 за ініціативою *ЮНЕСКО*. Представлена в Міжнародній раді соціальних наук. Членства МАПН — трьох категорій: колективне (нац. асоціації), індивідуальне та ті, що приєдналися (орг-ції, які мають ті самі цілі, що й асоціація). До МАПН входять нац. асоціації й учені понад 40 країн. Колективним членом МАПН є Радянська асоціація політ. наук. Найвищим органом асоціації є Рада. Секретаріат перебуває в Брюсселі.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ РО́ЗВИТКУ (МАР) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1960 як філіал *Міжнародного банку реконструкції і розвитку.* Надає кредити і позики країнам, що розвиваються, на більш пільгових умовах, ніж Міжнародний банк реконструкції і розвитку. На 30.VI 1974 членами МАР були 113 д-в. СРСР не входить до МАР. Найвищий орган управління — Рада керівників. Місцеперебування органів правління — Вашінгтон.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ЮРИ́СТІВ-ДЕМОКРА́ТІВ (МАЮД) — організація прогресивних юристів світу, що об'єднує організації юристів більшості країн світу, в т. ч. СРСР, для спільних дій, спрямованих на підтримку миру і співробітництва між народами, на захист демократичних прав і свобод, на зміцнення незалежності всіх народів. Засн. у жовтні 1946 в Парижі. Місцеперебування центр. органів — Брюссель.

МІЖНАРО́ДНА БЕЗПЕ́КА — система заходів, що гарантує державам на всіх континентах мир на основі поважання суверенітету, непорушності кордонів і територіальної цілісності, відмови від застосування сили або погрози силою, мирного вирішення міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи. Марксистсько-ленінське розуміння М. б. випливає з концепції демократичного, справедливого миру, що виключає війну з життя людства. Ця концепція невіддільна від визнання права кожного народу самостійно вирішувати свою долю. Осн. положення по створенню М. б. Радянська д-ва виклала в своєму першому законодавчому акті — ленінському Декреті про мир. Шлях до забезпечення М. б.— *мирне співіснування* д-в з різним суспільним ладом. В 70-х рр. внаслідок корінних змін у співвідношенні сил на світовій арені на користь соціалізму, зміцнення міжнар. позицій СРСР і всієї соціалістичної співдружності, її впливу на світові справи цей ленінський принцип утвердився як норма міжнар. життя. Створилися умови для переходу від *конфронтації* до *розрядки міжнародної напруженості.* На основі марксистсько-ленінського аналізу сучас. міжнар. відносин XXIV з'їзд КПРС висунув *Програму миру*. Багато її напрямів уже втілено в життя. Зміцніла *європейська безпека*. Позитивні зрушення відбуваються в Азії (див. *Азіатська безпека*). Досягнення міцного миру на землі стало реальністю. XXV

з'їзд КПРС висунув комплекс першочергових зовнішньополіт. завдань СРСР, що є органічним продовженням і розвитком Програми миру, з метою дальшого зміцнення М. б. Благородна мета політики Радянського Союзу, спрямована на створення системи М. б., зустрічає широке розуміння і підтримку всіх миролюбних, прогресивних сил на землі.

МІЖНАРО́ДНА ДЕМОКРАТИ́ЧНА ФЕДЕРА́ЦІЯ ЖІНО́К (МДФЖ) — найбільша міжнародна демократична організація, що об'єднує жінок незалежно від раси, національності, релігійних і політичних переконань. Засн. 1945. В 1975 членами МДФЖ були понад 120 нац. жіночих орг-цій 106 країн світу. До складу МДФЖ входить *Комітет радянських жінок.* Метою МДФЖ є об'єднання жінок для спільної боротьби в ім'я захисту і завоювання прав громадянок,матерів, трудящих, в ім'я охорони дітей, забезпечення миру, демократії і незалежності народів. МДФЖ провела 6 конгресів (1-й — Париж, 1945; 2-й — Будапешт, 1948; 3-й — Копенгаген, 1953; 4-й — Відень, 1958; 5-й — Москва, 1963; 6-й — Хельсінкі, 1969). Найвищий орган МДФЖ — Всесвітній конгрес жінок, що скликається один раз на 4 роки. Конгрес обирає Раду (скликається щорічно), що є керівним органом федерації в період між конгресами. Виконання рішень Конгресу і Ради забезпечує Бюро (скликається двічі на рік). Робочий орган федерації — Секретаріат.МДФЖ видає з 1950 щоквартальний журнал «Жінки світу» (в т. ч. й рос. мовою). Штаб-квартира МДФЖ — у Берліні (НДР).

МІЖНАРО́ДНА КОНФЕДЕРА́ЦІЯ ВІ́ЛЬНИХ ПРОФСПІЛО́К (МКВП) — міжнародне профспілкове об'єднання. Створене 1949 внаслідок розколу ВФП правими лідерами профспілок США і Великобританії. Об'єднує реформістські профспілкові центри капіталістичних країн і країн, що розвиваються. Вдається до характерної для реформізму соціальної демагогії. Осн. документи МКВП мають суперечливий характер. У них поряд з викладом завдань боротьби МКВП за права профспілок, за екон., соціальний і культурний прогрес містяться антикомуністичні положення. Деякі нац. профсп. центри всупереч реакційному керівництву МКВП встановили контакти з об'єднаннями, які входять у *Всесвітню федерацію профспілок,* у т. ч. з профспілками соціалістичних країн. На листопад 1974 у конфедерації налічувалося понад 51 млн. членів профспілок з 89 країн світу. МКВП має три регіональні орг-ції: Азіатську, Африканську, Міжамериканську.

Найвищий орган конфедерації — Конгрес представників національних професійних центрів, який скликається раз на 3 роки. МКВП користується консультативним статусом в *Економічній і соціальній Раді ООН,* в ЮНЕСКО, в Міжнародній організації праці, а також у *Продовольчій й сільськогосподарській організації ООН* та Міжнародному агентстві по атомній енергії. Штаб-квартира конфедерації — в Брюсселі.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЖУРНАЛІ́СТІВ (МОЖ) — міжнародна організація, що об'єднує національні спілки й групи прогресивних журналістів. Засн. 1946. Об'єднує понад 150 тис. членів з 60 країн світу (1974). В діяльності МОЖ бере активну участь Спілка журналістів СРСР. Метою МОЖ є боротьба за мир і дружбу між народами шляхом вільного, правдивого і чесного інформування громадськості, боротьба проти воєнної пропаганди, фашизму, нац. і расової дискримінації, захист свободи друку, охорона прав журналістів. Найвищим органом МОЖ є Конгрес, що скликається раз на 4 роки. В період між конгресами роботою МОЖ керує Виконавчий к-т. Поточну роботу здійснює Генеральний секретаріат. Видає щомісячний журнал «Демократичний журналіст». Штаб-квартира МОЖ — у Празі.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПРА́ЦІ (МОП) — спеціалізована установа ООН (з 1946). Створена 1919 як автономна орг-ція при *Лізі націй.* Мета її, за статутом,— сприяння поліпшенню становища трудящих шляхом регламентації робочого часу, боротьба з безробіттям, встановлення заробітної плати, яка б забезпечила задовільні умови життя; захист трудящих від професійних захворювань і виробничого травматизму; охорона праці дітей, підлітків, жінок; встановлення пенсій, розширення соціального забезпе-

чення тощо. Орг-ція розробляє міжнар. конвенції та рекомендації, поширює інформацію з питань праці. До МОП входить 130 д-в (середина 1976), у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. У МОП представлені уряди, профспілки, підприємці. Найвищий орган МОП — Генеральна конференція, що скликається не менше як один раз на рік. Місцеперебування центр. органів — Женева.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ РАДІОМО́ВЛЕННЯ І ТЕЛЕБА́ЧЕННЯ — створена 1946 з центром у Брюсселі (до 1959 мала назву Міжнародна організація радіомовлення). В 1950 після вступу ряду її членів до *Європейського союзу радіомовлення* центр орг-ції перенесено до Праги. До складу М. о. р. і т. входять нац. орг-ції радіомовлення і телебачення 25 країн Європи, Азії (зокрема соціалістичних д-в), Африки. Орг-ція ставить своєю метою встановлення і поширення співробітництва між радіомовними і телевізійними службами різних країн, проводить обмін інформацією. Найвищий орган — Генеральна асамблея (скликається щорічно), що обирає на два роки Адміністративну раду.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЦИВІ́ЛЬНОЇ АВІА́ЦІЇ (ІКАО) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1944. Почала функціонувати з 1947. Членами ІКАО на кін. 1974 були 129 д-в. СРСР є членом ІКАО з 1970. Орг-ція вивчає проблеми міжнар. повітряних сполучень, розробляє рекомендації та стандарти щодо правил польоту, експлуатації літаків тощо. Однією з важливих цілей ІКАО є сприяння безпеці польотів на міжнар. авіалініях. Найвищий орган — Асамблея, складається з делегатів усіх країн, які входять до орг-ції, збирається один раз на 3 роки. Місцеперебування — Монреаль.

МІЖНАРО́ДНА РА́ДА НАУКО́ВИХ СОЮ́ЗІВ (МРНС) — міжнародна неурядова наукова організація, що об'єднує національні наукові заклади, міжнародні наукові союзи й комітети в галузі точних і природничих наук. Засн. 1899. Має консультативний статус при *ЮНЕСКО*. Об'єднує (1975) 17 міжнар. наукових союзів і нац. членів 65 країн (кожна країна представлена однією орг-цією; АН СРСР — член МРНС з 1955). Метою МРНС є заохочування міжнар. наук. діяльності вчених, координація діяльності міжнар. наукових союзів, сприяння розробці й проведенню досліджень з міждисциплінарних наукових програм глобального характеру. Найвищим органом МРНС є Генеральна асамблея (скликається раз на 2 роки). Виконавчі органи — Генеральний к-т і Виконавче бюро. Поточну роботу здійснює Секретаріат, що перебуває в Парижі.

МІЖНАРО́ДНА РА́ДА ПО ПРОДО́ВЖЕННЮ ДІЙ І ЗВ'ЯЗКА́Х ВСЕСВІ́ТНЬОГО КОНГРЕ́СУ МИРОЛЮ́БНИХ СИЛ — створена відповідно до резолюції *Всесвітнього конгресу миролюбних сил* 1973. До ради входять представники найбільших міжнар. організацій та рухів, що належать до різних політ. течій. Метою ради є сприяння здійсненню поставлених конгресом завдань, спрямованих на забезпечення миру і розвиток співробітництва між народами. За час свого існування рада здійснила широку програму заходів, у т. ч. регіональні й міжнар. кампанії, конференції, симпозіуми й збори, спрямовані на підтримку роззброєння і мирного співіснування, боротьби народів Індокитаю, Кіпру, арабського регіону, боротьби проти *апартеїду* і *расизму*. За ініціативою ради було створено Міжнародну комісію по розслідуванню злочинів фашист. хунти в Чілі. Керівництво радою, зібравшись у дні роботи XXV з'їзду КПРС, всебічно розглянуло проблеми, пов'язані з активізацією боротьби проти гонки озброєнь, і прийняло рішення скликати в серпні 1976 у Хельсінкі конференцію, яка має обговорити питання роззброєння і розрядки міжнародної напруженості. Головний орган ради — Керівний комітет, виконавчий — Робоча комісія. Постійної штаб-квартири рада не має.

МІЖНАРО́ДНА РА́ДА СОЦІ́А́ЛЬНИХ НАУ́К (МРСН) — центр по координації діяльності міжнародних організацій, які проводять соціологічні дослідження. Засн. 1952 за ініціативою *ЮНЕСКО*. Метою МРСН є сприяння прогресові соціальних наук і застосуванню їх до осн. проблем сучасності, розвиток міжнар. співробітництва орг-цій, які займаються соціальними науками. До МРСН входять також учені СРСР. Найвищим ор-

ганом МРСН є Генеральна асамблея, що збирається раз на 3 роки. Виконавчі функції належать Винкому, в період між його сесіями — Бюро. Поточні справи розв'язує Секретаріат. Штаб-квартира — в Парижі.

МІЖНАРОДНА ТОРГОВЕЛЬНА ПАЛАТА (МТП) — міжнародна економічна неурядова організація, яка об'єднує (1974) ділові кола та окремі фірми 87 країн. Засн. 1919. Осн. завдання МТП — сприяти поліпшенню умов торгівлі між країнами та розв'язанню міжнар. екон. проблем. Представники торг. палати СРСР (а також торг. палат Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії та Чехословаччини) присутні на конгресах МТП як спостерігачі та беруть участь у роботі спец. Комітету по зв'язках МТП з торг. палатами соціалістич. країн. Місцеперебування МТП — Париж.

МІЖНАРОДНА ФЕДЕРАЦІЯ АСТРОНАВТИКИ (МФА) — міжнародна наукова організація, яка займається проблемами дослідження й освоєння космічного простору в мирних цілях, включаючи питання ракетної техніки і правового режиму космосу. Засн. 1950. СРСР — член Федерації з 1956 і представлений в ній Комісією по дослідженню й використанню космічного простору (раніше — Комісією по міжпланетних сполученнях) при АН СРСР. Найвищий орган МФА — Генеральна асамблея, яка збирається щороку водночас з черговим Міжнародним астронавтичним конгресом.

МІЖНАРОДНА ФЕДЕРАЦІЯ БОРЦІВ ОПОРУ — міжнародне об'єднання національних організацій колишніх борців *Руху Опору*, партизанів, колишніх в'язнів фашистських концтаборів, інтернованих, родичів загиблих, усіх учасників боротьби проти фашизму. Засн. 1951. В 1975 членами її були 55 орг-цій з 22 країн. Ветерани з СРСР представлені Рад. к-том ветеранів війни. Метою орг-ції є боротьба за мир, проти відродження фашизму в усіх його формах, захист прав та інтересів борців Руху Опору. Найвищий орган федерації — Конгрес, що збирається раз на 3 роки. Виконавчий орган — Секретаріат. Видає щоквартальний журнал «Об'єднаний Опір». Штаб-квартира — у Відні.

МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА КОРПОРАЦІЯ (МФК) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1956 як філіал *Міжнародного банку реконструкції і розвитку*. Надає позики приватним підприємцям, гол. чином у країнах, що розвиваються, в конвертованій і неконвертованій валюті (див. *Валюти конвертовані і неконвертовані*), не вимагаючи гарантій урядів країн, на території яких перебуває кредитований об'єкт. Практично МФК використовується її найбільшими акціонерами — США і Великобританією — для екон. тиску на країни, політика яких не відповідає їхнім інтересам. На 30.VI 1974 членами МФК були 99 д-в. СРСР не входить до МФК. Керують МФК керівні органи МБРР. Місцеперебування — Вашінгтон.

МІЖНАРОДНЕ АГЕНТСТВО ПО АТОМНІЙ ЕНЕРГІЇ (МАГАТЕ) — міжнародна орг-ція, створена для розвитку співробітництва між державами в галузі мирного використання атомної енергії. Засн. 1954, діє з 1957. Перебуває під егідою *Економічної і соціальної ради ООН*. Агентство об'єднує 109 держав (1975), у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. Найвищий орган — Генеральна конференція, яка скликається щороку. Керівними органами є Рада керуючих (з 34 членів) та Секретаріат, очолюваний ген. директором. Штаб-квартира — у Відні.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО — сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між д-вами в галузі політики, економіки, культури тощо в процесі їхнього співробітництва і боротьби. Правові норми М. п. встановлюються шляхом укладення міжнар. договорів і угод між д-вами. Юридично обов'язковою нормою в М. п. визнаються й *міжнародні звичаї*. Суб'єктами міжнар. права є суверенні держави, а також нації, що борються за свою незалежність і мають нац. органи, уповноважені виступати від імені нації. До суб'єктів М. п. відносяться й такі міждержавні орг-ції, як *Організація Об'єднаних Націй* тощо. В Статуті ООН закріплено майже всі гол. демократичні принципи сучас. М. п. — поважання суверенітету, рівноправність націй і д-в, невтручання у внутрішні справи інших д-в, недоторканність території, обов'язок д-в підтримувати мир між народами,

засудження агресії. Вирішальний вплив на розвиток М. п. зробила Велика Жовтнева соціалістична революція і народжена нею *Радянська соціалістична держава.* Заслугою СРСР та ін. соціалістичних країн є утвердження в сучас. М. п. принципів *мирного співіснування,* самовизначення націй, ненападу тощо. Порушення норм М. п. породжує *міжнародно-правову відповідальність.* Виконання норм М. п. забезпечують самі д-ви індивідуально або колективно (напр., *Бойкот, Ембарго, Репресалії*), за допомогою міжнародних орг-цій. Так, примусові заходи можуть здійснюватись ООН за рішенням Ради Безпеки.

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО — сукупність норм, які регулюють цивільно-правові відносини, що мають міжнародний характер. М. п. п. регулює питання цивільно-правового становища іноземців та іноземних *юридичних осіб,* зовнішньоторговельну купівлю-продаж, договори морських, залізничних і повітряних перевезень тощо. У відносинах СРСР з ін. соціалістичними країнами в галузі М. п. п. гол. роль відіграють міжнар. угоди, зокрема угоди про надання правової допомоги, консульські конвенції тощо, а в галузі екон. співробітництва — Статут РЕВ, договори про торгівлю і мореплавство та ін. У відносинах СРСР з капіталістичними країнами в галузі М. п. п. гол. роль відіграють норми таких міжнар. договорів, як Паризька конвенція про охорону промислової власності, Всесвітня (Женевська) конвенція з питань авторського права тощо. У відносинах СРСР з країнами, що розвиваються, великого значення набули норми, що регулюють питання сприяння у будівництві в цих країнах пром. та інших об'єктів, допомоги у підготовці для цих країн нац. кадрів тощо.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (МБЕС) — міжнародний банк соціалістичних країн. Засн. у Москві відповідно до Угоди про багатосторонні розрахунки в перевідних карбованцях і організації МБЕС від 22.X 1963. Членами банку є Болгарія, Угорщина, НДР, Монголія, Польща, Румунія, СРСР, Чехословаччина й Куба. Мета банку — сприяти екон. співробітництву й розвиткові нар. г-ва країн—членів банку і розширенню їхньої торгівлі і екон. зв'язків з іншими країнами. Здійснює багатосторонні розрахунки, кредитує зовн. торгівлю, залучає і зберігає вільні кошти в перевідних карбованцях, провадить розрахункові, кредитні, депозитні, арбітражні, гарантійні та інші операції в перевідних карбованцях, вільно конвертованій валюті, валюті країн — членів банку, а також у золоті, та інші банківські операції. МБЕС може здійснювати розрахунки в перевідних карбованцях також з країнами, що не є членами банку. Найвищий орган МБЕС — Рада (кожна країна — член банку має в Раді один голос). Штаб-квартира — в Москві.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ І РОЗВИТКУ (МБРР) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1944. Почав функціонувати 1946. Членами МБРР можуть бути лише члени *Міжнародного валютного фонду* (МВФ). На поч. 1975 членами МБРР були 127 країн. СРСР не входить до МБРР. Місцеперебування МБРР — Вашінгтон.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1944. Функціонує з 1946. Капітал МВФ складається з внесків держав-членів згідно з наданими їм *квотами,* за якими визначаються і можливості д-в у використанні ресурсів фонду. США, що мають найбільшу квоту, використовують МВФ для посилення свого контролю над іншими капіталістичними країнами. На поч. 1975 до МВФ входили 127 д-в. СРСР у МВФ не входить. Місцеперебування органів МВФ — Вашінгтон (відділення — в Парижі).

МІЖНАРОДНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ — масовий рух жінок світу, спрямований на боротьбу за мир і демократію, свободу і незалежність народів, за рівноправність жінок з чоловіками і поліпшення екон. становища жінок і дітей. Виник на поч. 20 ст. Нерозривно пов'язаний з боротьбою робітничого класу за соціалізм. На чолі М. д. ж. р. стоїть *Міжнародна демократична федерація жінок.*

МІЖНАРОДНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ МОЛОДІ — масовий рух молоді світу, спрямований на боротьбу за мир і демократію,

свободу і національну незалежність народів, за демократичні свободи і соціально-економічні права молоді, за поліпшення умов її навчання, праці, відпочинку. Нерозривно пов'язаний з боротьбою робітничого класу за соціалізм. На чолі М. д. р. м. стоїть *Всесвітня федерація демократичної молоді*. Демократичне студентство світу об'єднане в окрему орг-цію — *Міжнародний союз студентів*.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ ЗА́ХИСТУ ДІТЕ́Й — день мобілізації світової громадськості на боротьбу за захист дітей від загрози війни, за збереження здоров'я дітей, за здійснення їхнього виховання і навчання на демократичній основі. Встановлений 1949 *Міжнародною демократичною федерацією жінок*. Відзначається 1.VI щороку.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ СОЛІДА́РНОСТІ ЖУРНАЛІ́СТІВ — день солідарності прогресивних журналістів світу з журналістами, що зазнають репресій з боку реакції, за активну участь у боротьбі за мир і дружбу між народами. Встановлений 1958 *Міжнародною організацією журналістів*. Відзначається щороку 8.IX — в день страти нім. фашистами нац. героя Чехословаччини журналіста Ю. Фучіка.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ СОЛІДА́РНОСТІ МО́ЛОДІ ПРО́ТИ КОЛОНІАЛІ́ЗМУ, ЗА МИ́РНЕ СПІВІСНУВА́ННЯ — день солідарності демократичної молоді світу з молоддю, яка бореться проти колоніалізму, за мирне співіснування. Встановлений 1957 IV конгресом *Всесвітньої федерації демократичної молоді* (Київ). Відзначається 24.IV, в день прийняття рішень *Бандунзької конференції 1955*.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ СТУДЕ́НТІВ — день міжнародної солідарності студентів у боротьбі за мир і демократизацію освіти. Встановлений 1941 на міжнар. зустрічі студентів у Лондоні. Відзначається щороку 17.XI — в день страти нім. фашистами керівників Союзу студентів Чехословаччини (1939).

МІЖНАРО́ДНИЙ ЖІНО́ЧИЙ ДЕНЬ 8 БЕ́РЕЗНЯ — день міжнародної солідарності жінок у боротьбі за економічну, соціальну і політичну рівноправність. Встановлений 1910 2-ю Міжнар. конференцією соціалісток у Копенгагені. З 1914 відзначається 8 березня. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8.III 1965 на ознаменування видатних заслуг радянських жінок у комуністичному будівництві, в захисті Батьківщини у роки Великої Вітчизняної війни 1941—45, а також на відзначення великого вкладу жінок у зміцнення дружби між народами та боротьбу за мир М. ж. д. 8 березня в Радянському Союзі оголошено неробочим днем.

МІЖНАРО́ДНИЙ ЗВИ́ЧАЙ — правило поведінки, що склалося внаслідок тривалого і багаторазового застосування його у відносинах між державами і визначається ними як обов'язкова норма *міжнародного права*.

МІЖНАРО́ДНИЙ ІНВЕСТИЦІ́ЙНИЙ БАНК (МІБ) — міжнародний банк соціалістичних країн. Засн. 1970 у Москві відповідно до Угоди про створення МІБ. Членами банку (1975) є Болгарія, Угорщина, Монголія, Польща, Румунія, Чехословаччина, НДР, СРСР, Куба. В 1974 МІБ підписав угоду про осн. принципи співробітництва з Югославією. Гол. мета МІБ — поглиблення соціалістичного співробітництва, зближення та поступове вирівнювання рівнів екон. розвитку країн — членів банку шляхом концентрації ресурсів та ефективнішого використання їх для капітального будівництва. Осн. завдання — надання короткострокових (до 5 років) і довгострокових (до 15 років) кредитів, гол. чином для проведення спільних екон. заходів, пов'язаних з *міжнародним соціалістичним поділом праці* та кооперуванням виробн. Найвищий орган банку — Рада. В Раді кожна країна — член банку незалежно від розміру внеску має один голос. З найважливіших питань організації і діяльності МІБ Рада банку приймає рішення одноголосно, з інших питань — більшістю голосів (не менше як 3/4). Банк міститься в Москві.

МІЖНАРО́ДНИЙ ІНСТИТУ́Т ЕКОНОМІ́ЧНИХ ПРОБЛЕ́М світової соціалістичної системи — міжнародне об'єднання спеціалістів, які здійснюють комплексні розробки економічних проблем, дальшого поглиблення та вдосконалення співробітництва країн — членів РЕВ. Рішення про створення інституту було прийнято на 24-й сесії *Ради Економічної Взаємодопомоги* (1970). Міститься в Москві.

МІЖНАРО́ДНИЙ КАПІТАЛІСТИ́ЧНИЙ ПО́ДІЛ ПРА́ЦІ — спеціалізація окремих країн у межах *капіталістичної системи світового господарства* на виробництві одного або кількох видів продукції для продажу на *світовому ринку*. Найбільшого розвитку досяг за імперіалізму. *Поділ праці* за капіталізму, що грунтується на приватній власності на засоби виробн., має стихійний характер, відбувається в умовах гострої конкурентної боротьби між монополістами, веде до посилення панування економічно розвинутих країн над менш розвинутими, особливо економічно слаборозвинутими країнами. Імперіалістичні д-ви перешкоджають останнім створювати власну пром-сть, передусім важку індустрію — основу екон. і політ. незалежності. Гострі міжімперіалістичні антагонізми, конкуренція зумовлюють потворний характер виробничих зв'язків між капіталістичними країнами.

МІЖНАРО́ДНИЙ КОМІТЕ́Т ЗА ЄВРОПЕ́ЙСЬКУ БЕЗПЕ́КУ І СПІВРОБІ́ТНИЦТВО — міжнародна громадська організація, метою якої є боротьба за безпеку і співробітництво в Європі. Засн. 1972 за рішенням першої Брюссельської асамблеї (див. *Брюссельські асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі*). Осн. метою к-ту з часу його заснування було сприяти скликанню *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі* на найвищому рівні та в найкоротший строк. Діяльність к-ту відіграла велику роль у підготовці й проведенні загальноєвропейської наради. На другій Брюссельській асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі, проведеній к-том, було обговорено шляхи і засоби зміцнення розрядки, забезпечення міцного миру в Європі, розширення співробітництва миролюбних громад. сил в ім'я цієї мети. Після завершення Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі к-т заявив про свою готовність проводити роботу по практичному втіленню її положень. На сесії к-ту в квітні 1976 було прийнято декларацію, яка закликала доповнити політ. розрядку ефективними заходами в галузі роззброєння, зокрема надати принципові незастосування сили, який затверджено в *Заключному акті,* універсального характеру, перетворивши його на закон міжнар. життя. Цій меті, як зазначено в декларації, відповідатиме укладення всесвітнього договору про заборону використання будь-якої зброї. Членами к-ту є нац. к-ти і групи, які в міру потреби збираються на асамблеї. В період між асамблеями к-т збирається на сесії. Виконавчим органом к-ту є Секретаріат. К-т видає інформаційний бюлетень. Штаб-квартира к-ту — в Брюсселі.

МІЖНАРО́ДНИЙ КОМУНІСТИ́ЧНИЙ РУХ — найвпливовіша політична сила сучасності в боротьбі за революційну перебудову суспільства, за мир, демократію і національну незалежність, за торжество соціалізму і комунізму. М. к. р.— бойовий політичний авангард робітничого класу, трудящих усіх країн. Грунтуючись на принципах *марксизму-ленінізму,* М. к. р. розвивався і розвивається в непримиренній боротьбі проти *реформізму,* всіх видів *опортунізму,* правого і «лівого» *ревізіонізму,* бурж. *націоналізму*. Першою міжнар. комуністичною орг-цією був створений 1847 К. Марксом і Ф. Енгельсом «Союз комуністів», який став зародком комуністичної партії, школою пролет. революціонерів, першою формою міжнар. пролет. єдності. «Маніфест Комуністичної партії», прийнятий «Союзом комуністів»,— перший програмний документ наукового комунізму. Дальшим кроком у розвитку М. к. р. була діяльність *Інтернаціоналу 1-го* (1864—76), що об'єднав передових представників пролетаріату майже з 20 країн. Духовним дітищем 1-го Інтернаціоналу стала Паризька комуна 1871. Діяльність 1-го Інтернаціоналу створила умови для формування масових соціалістичних робітничих партій. «І Інтернаціонал кінчив свою історичну роль,— указував В. І. Ленін,— поступившись місцем перед епохою незмірно більшого зростання робітничого руху в усіх країнах світу, а саме епохою зростання його в ш и р, створення м а с о в и х соціалістичних робітничих партій на базі окремих національних держав» (Повне зібрання творів, т. 26, с. 43). Активізації робітничого руху сприяло створення *Інтернаціоналу 2-го* (1889—1914), який у перший період своєї діяльності, коли його роботу спря-

мовував Ф. Енгельс, відіграв значну роль у поєднанні марксизму з робітничим рухом. Проте в кінці 19 ст., особливо після смерті Ф. Енгельса (1895), в більшості партій 2-го Інтернаціоналу поширилися ревізіоністські опортуністичні тенденції. В розвитку і зміцненні М. к. р. видатна роль належить В. І. Леніну — великому продовжувачеві справи Маркса і Енгельса. На рубежі 19—20 ст., коли капіталізм переріс у найвищу і останню стадію — імперіалізм, центр міжнар. революційного руху перемістився в Росію, де з заснуванням В. І. Леніним 1895 петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» розпочався пролет. етап визвольного руху. Створення В. І. Леніним 1903 більшовицької партії стало однією з найважливіших подій у рос. та міжнар. робітничому русі: виникла перша в історії людства партія нового типу — послідовно революційна марксистська партія, непримиренна до будь-яких проявів опортунізму, партія соціальної революції і диктатури пролетаріату. Велика заслуга В. І. Леніна полягає насамперед у тому, що він відстояв у міжнар. робітничому русі сформульовані Марксом і Енгельсом принципи пролет. *інтернаціоналізму*, творчо розвинув стосовно до нових істор. умов теорію соціалістичної революції і будівництва комуністичного суспільства, озброїв міжнар. революційний рух науково обгрунтованою стратегією і тактикою, очолив боротьбу робітничого класу за втілення в життя ідеалів соціалізму і комунізму. Революційно-перетворююча роль марксистсько-ленінської теорії, її єдність з революційною практикою в діяльності ленінської партії комуністів блискуче виявились у *Великій Жовтневій соціалістичній революції 1917*. Її перемога ознаменувала народження сучас. М. к. р. Початий Великим Жовтнем процес революційного перетворення світу створив нову обстановку для боротьби міжнар. робітничого класу. Ідеї марксизму-ленінізму поширилися по всьому світу. В ряді країн утворилися пролет. комуністичні партії. Кількісне і якісне зростання М. к. р. поставило насущне завдання створення нової міжнар. орг-ції, оскільки 2-й Інтернаціонал ще в роки 1-ї світової війни остаточно скотився на позиції *соціал-шовінізму* і реформізму. В 1919 з ініціативи В. І. Леніна був заснований *Комуністичний Інтернаціонал* (Комінтерн), який відродив міжнар. характер робітничого руху, врятував його революційний зміст, відкрив революційну перспективу для робітничого класу і всіх трудящих капіталістичних країн, указав ясні й чіткі шляхи боротьби в нових істор. умовах *загальної кризи капіталізму* і розколу світу на дві протилежні системи. За час свого існування (1919—43) Комінтерн здійснив величезну роботу по створенню і зміцненню комуністичних партій, по згуртуванню сил міжнар. робітничого класу під прапором марксизму-ленінізму. Основоположне значення для дальшої творчої розробки корінних положень марксистсько-ленінської теорії М. к. р., його стратегії і тактики мали праці В. І. Леніна, доповіді і промови на конгресах Комінтерну. В роки 2-ї світової війни (1939—45) комуністичні партії очолили антифашистську боротьбу народів Європи. Вони стали організуючою і керівною силою, навколо якої гуртувалися лави бійців *Руху Опору*, антифашистського підпілля, партизанських загонів. Натхненником і організатором боротьби радянського народу проти нім.-фашистських загарбників та япон. імперіалізму була КПРС. Самовіддана боротьба комуністів проти фашизму, за інтереси народів незмірно піднесла авторитет комуністичних партій. Перемога над фашизмом, вирішальний вклад у досягнення якої вніс Радянський Союз, сприяла зміцненню сил миру, демократії і соціального прогресу на міжнар. арені.

Післявоєнний період характеризується бурхливим розвитком М. к. р., зростанням організованості і класової свідомості робітничого класу, посиленням впливу комуністичних партій у робітничому русі, в політ. житті. Під керівництвом комуністів у ряді країн Європи й Азії перемогли соціалістичні революції. Утворилася *світова система соціалізму*. Її створення стало найбільшим істор. завоюванням робітничого класу, найважливішою після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 віхою розвитку *світового революційного процесу*, могутнім фактором дальшого розвитку.

і зміцнення М. к. р. В капіталістичних країнах посилилася роль компартій. Виникли нові комуністичні партії в країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Під впливом М. к. р. розгорнувся *національно-визвольний рух,* внаслідок якого зазнала краху колоніальна система імперіалізму. Таким чином, М. к. р. перетворився на справді всесвітню, найважливішу політ. силу сучасності. Невід'ємною складовою частиною М. к. р. є *Комуністична партія Радянського Союзу.* Нині комуністичні й робітничі партії діють у 89 країнах, чисельність комуністів становить бл. 60 млн. чол. Найчисленніший загін М. к. р. — компартії соціалістичних країн. Під керівництвом свого марксистсько-ленінського авангарду народи соціалістичної співдружності успішно будують соціалізм і комунізм. Успіхи країн соціалістичної співдружності стали важливим чинником досягнень усього М. к. р., вирішальним фактором дальшого розвитку світового революційного процесу. Як одне із знаменних явищ останніх років, XXV з'їзд КПРС відзначив зростання впливу комуністичних партій у капіталістичному світі. Значно підвищилася чисельність їх, набагато збільшилася кількість виборців, які голосують за комуністів. У країнах Зх. Європи — 19 компартій, які об'єднують бл. 2,4 млн. чол.; у країнах Американського континенту — 25 компартій з 500 тис. членів; у країнах Азії — 22 компартії, бл. 720 тис. комуністів, в Африці — 9 компартій, членами яких є майже 20 тис. чол. Гол. метою компартій розвинутих капіталістичних країн є боротьба проти капіталістичного ладу. Визначаючи стратегію боротьби на сучас. етапі, вони спрямовують гол. удар проти монополій, активно борються за поліпшення життєвих умов нар. мас, за розширення їхніх демократичних прав і свобод, за єдність робітничого класу. Компартії країн, що визволилися від колоніального гніту, здійснюють курс на поглиблення соціального змісту нац.-визвольних революцій, борються за завоювання не тільки політ. незалежності, а й економічної самостійності, проти всіх видів неоколоніалізму, за розвиток своїх країн по шляху соціального прогресу. М. к. р. іде в авангарді боротьби за мир і безпеку народів, за соціальний прогрес людства. *Нарада комуністичних і робітничих партій 1969* висунула чітку програму антиімперіалістичних дій, осн. ланкою якої є боротьба проти воєнної небезпеки, за розрядку міжнар. напруженості й утвердження принципів мирного співіснування у відносинах між д-вами з різним соціальним ладом. У своїй боротьбі, як підкреслено в документах XXV з'їзду КПРС, марксисти-ленінці виходять із заг. закономірностей розвитку революції й будівництва соціалізму і комунізму з урахуванням конкретних умов у кожній країні. Імперіалізм усіма засобами намагається розкласти єдність М. к. р. Буржуазна пропаганда розпалює *антикомунізм,* антирадянщину, націоналізм. Ганебну роль у спробах підірвати М. к. р. зсередини відіграє ревізіонізм. Прямим пособником імперіалізму став *маоїзм.* КПРС та інші марксистсько-ленінські партії ведуть непримиренну боротьбу проти бурж. ідеології, реформізму, правого і «лівого» ревізіонізму, бурж. націоналізму і маоїзму, твердо відстоюють принципи марксизму-ленінізму, творчо розвивають революційну теорію, всемірно зміцнюють єдність М. к. р. Основою взаємовідносин марксистсько-ленінських партій є принципи пролет. інтернаціоналізму, міжнар. солідарності, взаємної підтримки, поважання самостійності й рівноправності, невтручання у внутрішні справи одна одної. Інтернаціоналізм М. к. р. полягає в погодженості дій марксистсько-ленінських партій, у спільній, безкомпромісній боротьбі проти реакції та антикомунізму, у відповідальності кожної партії як перед робітничим класом і трудящими своїх країн, так і перед усім міжнар. робітничим і комуністичним рухом. Нац. та інтернаціональна відповідальність кожної марксистсько-ленінської партії нероздільні. Комуністичні партії практикують різноманітні форми співробітництва і координації дій. У 1947—56 діяльність ряду братніх партій координувало *Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій.* З кінця 50-х рр. основними формами зв'язків між марксистсько-ленінськими партіями є двосторонні й багатосторонні консультації, регіональні зустрі-

чі, обмін досвідом роботи, спільна розробка теоретичних проблем, періодичне проведення міжнар. нарад тощо. Важливими віхами в розвитку М. к. р. стали *Наради представників комуністичних і робітничих партій 1957, Нарада представників комуністичних і робітничих партій 1960,* Карловарська конференція європ. комуністичних і робітничих партій 1967, міжнар. Нарада комуністичних і робітничих партій 1969, *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976* в Берліні, які дали науковий аналіз корінних проблем сучасності, виробили форми зв'язків і співробітництва між братніми партіями відповідно до нових істор. умов, визначили генеральну лінію М. к. р., стратегію і тактику його загонів. З 1969 відбулося понад 40 регіональних нарад комуністів та понад 50 міжнар. зустрічей братніх партій з теоретич. питань. Систематично здійснюються двосторонні контакти між партіями. Долаючи шалений опір імперіалістичної реакції, її ревізіоністських, націоналістичних і маоїстських пособників, М. к. р. зміцнює ідейну і політ. згуртованість своїх рядів, посилює вклад в антиімперіалістичну боротьбу народів, у розвиток світового революційного процесу. Про успіхи М. к. р., як зазначив XXV з'їзд КПРС, свідчить той факт, що багато пунктів програми антиімперіалістич. дій, висунутої Нарадою 1969, виконано. З'їзд, відмітивши зростання впливу комуністичних партій у всьому світі, підкреслив, що завданням усіх комуністичних і робітничих партій є рішуча боротьба за вірність марксизмові-ленінізмові й пролет. інтернаціоналізмові, проти правого і «лівого» ревізіонізму, проти будь-яких проявів опортунізму і спроб підірвати єдність М. к. р., боротьба за справу миру, демократії, соціалізму і комунізму.

МІЖНАРО́ДНИЙ КООПЕРАТИ́ВНИЙ АЛЬЯ́НС (МКА) —міжнародне об'єднання кооперативних організацій. Засн. 1895 в Лондоні. До МКА входять (1974) кооперативні орг-ції 65 країн, що налічують понад 305 млн. членів. Радянська кооперація (Центроспілка) входить до МКА з 1921. За статутом мета МКА — розвиток і зміцнення кооперативів у всьому світі, захист їхніх інтересів тощо. Керівні органи: Конгрес, що скликається один раз на 3—4 роки; Центральний комітет, що скликається щороку; Виконком (складається з президента МКА, 2 віце-президентів, 13 членів). Поточною роботою керують директор і Секретаріат. Місцеперебування — Лондон.

МІЖНАРО́ДНИЙ ОЛІМПІ́ЙСЬКИЙ КОМІТЕ́Т (МОК) — міжнародний спортивний орган, створений з метою організації великих спортивних змагань — *Олімпійських ігор.* Засн. 23.VI 1894. Статутний документ МОК — Хартія Олімпійських ігор. Завдання МОК: регулярне проведення Олімпійських ігор, їхнє постійне вдосконалення, керівництво розвитком любительського спорту, сприяння зміцненню дружби між спортсменами всіх країн. МОК приймає рішення про визнання нац. олімпійських к-тів (НОК) і міжнар. спортивних федерацій (на 1.XI 1973 МОК визнав 131 НОК та 26 міжнар. федерацій), визначає програму Олімпійських ігор. Олімпійський комітет СРСР був визнаний МОК 1951. Найвищий орган — Сесія МОК, яка скликається один раз на рік, в олімпійському році — двічі — під час літніх і зимових ігор. Місцеперебування Секретаріату МОК — Лозанна (Швейцарія).

МІЖНАРО́ДНИЙ ПО́ДІЛ ПРА́ЦІ — найвища форма суспільного територіального *поділу праці;* спеціалізація виробництва різних країн на певних видах продукції, якими вони обмінюються. Необхідність М. п. п. визначається ступенем розвитку продуктивних сил суспільства. На характер М. п. п., як і на інші форми екон. відносин між країнами, рішучий вплив мають виробничі відносини, що панують у них. М. п. п. лежить в основі розширення торгівлі між країнами, є об'єктивною базою розвитку *світового ринку.* Див. *Міжнародний капіталістичний поділ праці, Міжнародний соціалістичний поділ праці.*

МІЖНАРО́ДНИЙ РІК ЖІ́НКИ — 1975 рік, який проголосила міжнародним жіночим роком Генеральна Асамблея ООН 18.XII 1972. Всесвітні і нац. орг-ції жінок здійснили ряд заходів у межах М. р. ж. Прогресивні жіночі та інші орг-ції провели в жовтні 1975 Всесвітній конгрес у Берліні, присвячений М. р. ж. В міжнар., регіональних і нац.

масштабах було проведено конференції, зустрічі (в т. ч. Всесвітню зустріч дівчат в Москві в жовтні 1975), які сприяли зростанню свідомості жінок, мобілізації їхніх сил у боротьбі за соціальний прогрес, демократію і мир, на захист прав жінок. В капіталістичних країнах відбулися політ. виступи жінок, спрямовані на захист миру, на здійснення прогресивних соціально-екон. перетворень. В СРСР М. р. ж. ознаменувався трудовим піднесенням і дальшим зростанням політ. активності жінок.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЦІАЛІСТИ́ЧНИЙ ПО́ДІЛ ПРА́ЦІ — спеціалізація окремих країн *світової соціалістичної системи господарства* на виробництві певних видів продукції залежно від конкретних умов і можливостей кожної країни та потреб усієї системи. Це принципово новий тип *міжнародного поділу праці,* що грунтується на планомірному розвитку екон. і наук.-тех. співробітництва країн *соціалістичної співдружності,* координації їхніх нар.-госп. планів, спеціалізації та кооперуванні виробн. з урахуванням інтересів нац. г-ва кожної з країн і всієї соціалістичної співдружності. Виникнення М. с. п. п. пов'язане з виходом соціалізму за межі однієї країни і перетворенням його на світову систему. За своїм характером і соціальними наслідками М. с. п. п. докорінно відрізняється від *міжнародного капіталістичного поділу праці.* Взаємини між соціалістичними країнами, екон. основу яких становить суспільна власність на засоби виробн., будуються на принципах рівноправності, поважання суверенітету, братерської взаємодопомоги та соціалістичного інтернаціоналізму. Спочатку осн. місце в регулюванні міжнар. поділу праці і екон. зв'язків між соціалістичними країнами посідали двосторонні зовнішньоторг. зв'язки і науково-технічний обмін, переважали форми допомоги і кредиту. В 1949 створено *Раду Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ). З 2-ї пол. 50-х рр. поряд з названими формами співробітництва вирішальну роль у розвитку М. с. п. п. почали відігравати *координація народногосподарських планів* та пряме виробниче співробітництво на основі міждерж. спеціалізації та кооперування виробн. країн — членів РЕВ. Розвиткові і поглибленню М. с. п. п. сприяли розроблені 15-ю сесією РЕВ «Основні принципи міжнародного соціалістичного поділу праці», схвалені Нарадою представників комуністичних і робітничих партій країн — членів РЕВ (1962). За існуючих масштабів виробн., розвитку науки й техніки особливого значення набула реалізація прийнятої 25-ю сесією РЕВ (1971) Комплексної програми дальшого поглиблення й удосконалення співробітництва та розвитку *соціалістичної економічної інтеграції,* розрахованої на тривалу перспективу. Вона передбачає всемірне використання переваг М. с. п. п., забезпечення перемоги соціалізму в *економічному змаганні двох світових систем.* У документах КПРС, інших марксистсько-ленінських партій країн соціалізму, Політичного консультативного комітету Організації Варшавського Договору, на сесіях РЕВ М. с. п. п. приділяється велика увага. XXV з'їзд КПРС зазначив, що одна з особливостей нашого часу — це зростаюче використання міжнародного поділу праці для розвитку кожної країни, незалежно від її багатства і досягнутого нею екон. рівня. Практичне використання переваг М. с. п. п. сприяє прискоренню суспільно-екон. прогресу країн соціалізму, вирівнюванню рівнів їх екон. розвитку.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЮЗ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ́ (МСЕ) — міжурядова спеціалізована установа ООН (з 1947), мета якої — підтримувати і розширяти міжнар. співробітництво для поліпшення й раціонального використання всіх видів електрозв'язку. Засн. 1865 як Міжнародний телеграфний союз, що 1932 реорганізовано в МСЕ. До нього входить 148 країн (на поч. 1975), у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. Найвищий орган МСЕ — Повноважна конференція, яка збирається один раз на п'ять років. Місцеперебування — Женева.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЮЗ СТУДЕ́НТІВ (МСС) — міжнародне об'єднання демократичних студентських організацій. Засн. 1946. До МСС входить 91 національна студентська орг-ція (1975). Радянське студе́нтство представлено в МСС Студентською радою СРСР. Мета МСС — захист прав та інтересів студентів, згуртування їх на бо-

ротьбу за мир, демократію, нац. незалежність народів, демократизацію освіти. Найвищий орган МСС — Конгрес (скликається раз на 3 роки), що обирає Виконком, президента і Секретаріат. Місцеперебування Секретаріату МСС — Прага.

МІЖНАРО́ДНИЙ СУД ОО́Н — один з гол. органів ООН; заснований 1945. Відповідно до Статуту ООН і свого Статуту М. с. ООН розв'язує спори між державами і дає консультативні висновки на запит Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки або ін. органів та спеціалізованих установ ООН. Склад М. с. (15 суддів) обирається Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН на 9 років з оновленням третини складу через кожні 3 роки. Усі д-ви — члени ООН — є учасниками Статуту М. с. Місцеперебування суду — Гаага (Нідерланди).

МІЖНАРО́ДНИЙ ЧЕРВО́НИЙ ХРЕСТ (МЧХ) — міжнародна громадська організація, що ставить собі за мету допомогу пораненим, військовополоненим та іншим жертвам війни, а також допомогу хворим і тим, хто постраждав від катастроф і стихійного лиха. До МЧХ входить 121 нац. товариство Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця, Ліга товариств Червоного Хреста і Міжнародний комітет Червоного Хреста. Назву Міжнародний Червоний Хрест було прийнято 1928 на 13-й Міжнар. конференції Червоного Хреста в Гаазі, де ухвалили Статут орг-ції. Нац. та міжнар. орг-ції, що входять до МЧХ, юридично незалежні одна від одної. Найвищий орган МЧХ — Міжнародна конференція, яка скликається один раз на 4 роки. Місцеперебування керівних органів — Женева.

МІЖНАРО́ДНІ ВОЄ́ННІ ТРИБУНА́ЛИ — кримінальні суди, створені на основі спеціальних міжнародних угод з метою притягнення до відповідальності і покарання гол. *воєнних злочинців* 2-ї світової війни. Було створено два М. в. т.: трибунал у Нюрнберзі, який протягом 1945—46 розглянув справи гол. нім. воєнних злочинців (див. *Нюрнберзький процес*), і трибунал у Токіо, який протягом 1946—48 розглянув справи гол. япон. воєнних злочинців (див. *Токійський процес*).

МІЖНАРО́ДНІ ЛЕ́НІНСЬКІ ПРЕ́МІЇ «За зміцнення миру між народами» — почесні нагороди за видатні заслуги в боротьбі за мир між народами в усьому світі. Встановлені Указом Президії Верховної Ради СРСР. М. Л. п. нагороджують щороку видатних борців за мир — громадян будь-якої країни — за особисті заслуги, а також за активну діяльність орг-цій або рухів, що вони представляють, у боротьбі за мир між народами, незалежно від їхніх політ. поглядів, релігійних переконань та расової належності. Премії присуджує Комітет по Міжнародних Ленінських преміях. Нагороджені одержують диплом лауреата М. Л. п., золоту нагрудну медаль із зображенням В. І. Леніна та грошову премію.

МІЖНАРО́ДНІ ПА́КТИ ПРО ПРАВА́ ЛЮДИ́НИ — міжнародні багатосторонні договори про захист основних свобод і прав людини, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 16.XII 1966. Складаються з двох пактів — про цивільні і політ. права та про екон., соціальні й культурні права. Ці документи включають комплекс міжнар. норм про повагу і захист прав людини, яких зобов'язані додержуватися й неухильно перетворювати в життя д-ви — учасниці пактів. Такі норми охоплюють, за деякими винятками, права, проголошені в *Загальній декларації прав людини*. Поряд з цим з ініціативи СРСР, інших соціалістич. країн і країн, що визволилися, в пакти включено такі прогресивні положення, як право народів на самовизначення, їхнє право вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами, права нац. меншостей тощо. Пакти передбачають і заходи для міжнар. контролю за виконанням їхніх осн. положень (система подання періодичних доповідей органам ООН державами-учасницями, створення *Комісії ООН по правах людини* тощо). СРСР ратифікував ці пакти.

МІЖНАРО́ДНІ ПО́ЗИКИ — позики, що їх одержують (держава, банки тощо) від іноземних кредиторів або надають іноземним позичальникам. На відміну від кабальних М. п. капіталістичних країн, соціалістичні країни надають свої М. п. на пільгових, взаємовигідних умовах

з метою екон. допомоги іншим соціалістичним країнам та країнам, що стали на шлях самостійного нац. розвитку. М. п. СРСР та інших соціалістичних країн не обумовлюються будь-якими політ. або іншими вимогами.

МІЖНАРО́ДНІ ПРЕ́МІЇ МИ́РУ — почесні нагороди, яких удостоюються видатні діячі науки, культури і мистецтва за кращі твори, що сприяють зміцненню миру між народами. Встановлені 1-м Всесвітнім конгресом прихильників миру в квітні 1949. Всесвітня Рада Миру 1951 встановила такі форми М. п. М.: Почесні М. п. М., Міжнародні премії Миру, Золоті медалі Миру (з 1959 — Золоті медалі Миру ім. Жоліо-Кюрі). В 1975 Золотою медаллю Миру ім. Жоліо-Кюрі нагороджено Л. І. Брежнєва.

МІЖНАРО́ДНІ ПРОТО́КИ — природні морські шляхи, що з'єднують між собою води морів та океанів. Правовий режим М. п. визначається залежно від режиму і значення для світових водних шляхів тих морів, які вони з'єднують. За міжнар. правом, протоки, що з'єднують відкриті моря (Гібралтарська, Магелланова та ін. протоки), мають бути вільними для заг. користування. Особливе місце займають М. п., що є для певного кола держав єдиними зручними виходами з закритих морів у відкриті водні басейни (напр., Чорноморські та Балтійські протоки). Їхній режим визначається багатосторонніми конвенціями. Протока, що з'єднує двоє морів, одне з яких є внутрішнім морем прибережної до протоки держави, перебуває під виключною юрисдикцією даної держави. Такою протокою, напр., є Керченська.

МІЖНАРО́ДНІ РІ́КИ — ріки, які протікають по території двох і більше держав або якими проходить *кордон державний*. М. р. є, напр., Дунай, Рейн, Конго, Вісла, Нігер, Амазонка, Меконг. Режим М. р. регламентується спец. угодами для кожної ріки, що їх укладають прибережні д-ви.

МІЖНАРО́ДНІ РОЗРАХУ́НКИ — грошові розрахунки між підприємствами, установами, банками та окремими особами різних країн. М. р. пов'язані з зовнішньою торгівлею, кредитами, інвестиціями, перевезеннями пасажирів і вантажів, технічною допомогою, утриманням іноземних представництв і делегацій, туризмом тощо. Переважна більшість М. р. здійснюється шляхом безготівкових розрахунків. Осн. формами М. р. є телеграфні й поштові платіжні доручення, чеки, тратти, інкасові доручення, акредитиви. З 1.I 1964 розрахунки між країнами — членами РЕВ здійснюються в рамках системи багатосторонніх розрахунків у міжнар. колективній соціалістичній валюті (*перевідних карбованцях*) через *Міжнародний банк економічного співробітництва* (МБЕС) і *Міжнародний інвестиційний банк* (МІБ).

МІЖНАРО́ДНО-ПРАВОВА́ ВІДПОВІДА́ЛЬНІСТЬ — відповідальність, що виникає внаслідок порушення державою норм міжнародного права чи зобов'язань, узятих згідно з міжнародними договорами. Підставами для М.-п. в. є неправомірні дії д-ви (в ряді випадків — її громадян) і міжнар. орг-цій, що порушують права й інтереси інших д-в чи їхніх громадян, а також неправомірне утримання від дій, які д-ва повинна була здійснити для виконання своїх міжнар. договірних зобов'язань. Є політ. і матеріальна форми М.-п. в.: політична — від морального задоволення до тимчас. обмеження суверенітету д-ви-порушниці; матеріальна — полягає у відшкодуванні збитків (*репарація*) або поверненні майна натурою (*реституція*).

У *Заключному акті* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі держави-учасниці декларували принципи сумлінного виконання своїх зобов'язань по міжнар. праву.

МІЖПАРЛА́МЕНТСЬКИЙ СОЮ́З — міжнародна неурядова організація, що являє собою об'єднання національних парламентських груп. Засн. 1889 у Парижі. Завданням М. с. є встановлення контактів між депутатами законодавчих органів різних країн з метою сприяння розв'язанню міжнар. проблем. До складу М. с. входять (1974) парламентські групи 74 країн. СРСР — член М. с. з 1955. Найвищий орган союзу — Міжпарламентська конференція, яка скликається не рідше одного разу на рік. В період між конференціями керівництво орг-цією здійснює Міжпарламентська рада (збирається 2 рази на рік). Секретаріат М. с. — Міжпарламент-

ське бюро — міститься в Женеві (Швейцарія).

МІЖУРЯДОВА МОРСЬКА КОНСУЛЬТАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ (ІМКО) — спеціалізована установа ООН. Засн. 1958. Членами ІМКО на кінець 1975 було понад 80 країн, у т. ч. СРСР. Орг-ція розробляє проекти конвенцій та угод з питань судноплавства, скликає міжнар. конференції, консультує різні міжнар. орг-ції з питань судноплавства. Прийняла на себе функції нагляду за виконанням міжнар. конвенцій «Про охорону людського життя на морі» й «Про запобігання забрудненню моря нафтою». Найвищий орган — Асамблея, яка складається з представників усіх членів орг-ції. Місцеперебування — Лондон.

МІЗАНТРОПІЯ (грец. μισανθρωπία)—відчуження від людей, людиноненависництво.

МІЛІТАРИЗАЦІЯ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ — притаманне капіталістичним державам переведення господарства на однобічний воєнний розвиток, розширення виробництва передусім воєнної продукції. М. к. е. пов'язана із створенням воєнної економіки в мирний час. За допомогою мілітаризації монополістичний капітал намагається зміцнити позиції реакції всередині своїх країн, організувати підготовку агресії насамперед проти соціалістичних країн, нац.-визвольного руху, проти країн, що розвиваються, посилити боротьбу за сфери впливу. Характеризується гонкою озброєнь, розширенням воєнної пром-сті і скороченням цивільного виробн., створенням *воєнно-промислових комплексів,* перерозподілом нац. багатства на користь воєнного споживання; посиленням податкового тягара на трудящих, *інфляцією,* підвищенням цін на товари масового споживання та ін. Затяжна мілітаризація економіки, зростання воєнних витрат та ін. супутники капіталістичної системи, вказувалося на XXV з'їзді КПРС, призвели до того, що капіталістичний світ з другої половини 1974 перебуває в смузі глибокої *економічної кризи.* Див. *Мілітаризм.*

МІЛІТАРИЗМ (від лат. militaris — військовий) — складова і невід'ємна частина реакційної політики нарощування озброєнь, яку проводять правлячі кола експлуататорського суспільства. «Сучасний мілітаризм...,— вказував В. І. Ленін,— „життєвий прояв" капіталізму: як військова сила, яку застосовують капіталістичні держави під час їхніх зовнішніх сутичок... і як зброя, що служить в руках пануючих класів для придушення всякого роду (економічних і політичних) рухів пролетаріату» (Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 17, с. 175). М.— один з найбільш зловісних проявів *імперіалізму.* Набрав значних масштабів після 2-ї світової війни, коли його вістря було в осн. переорієнтовано на боротьбу проти країн *соціалістичної співдружності* і *національно-визвольного руху.* Створені з цією метою під егідою США *воєнно-політичні блоки імперіалістичних держав* (див. *НАТО, СЕНТО, СЕАТО* та ін.) розгорнули шалену *гонку озброєнь.* Країни НАТО 1949—74 витратили на воєнні цілі бл. 2 трильйонів доларів, 1975—149 282 млн. доларів. Вищою формою сучас. М. є *воєнно-промисловий комплекс* найрозвинутіших капіталістичних країн.

М.— основна перешкода на шляху до *розрядки міжнародної напруженості.* Ідеологічною базою М. є *антикомунізм.* З позицією імперіалістичної реакції і М. змикається великодержавний курс маоїстського керівництва КНР. М. приносить незліченні біди народам. Він супроводиться наступом реакції на життєвий рівень і демократичні завоювання трудящих капіталістичних країн, є джерелом *інфляції,* валютних і екон. криз. М., загострюючи весь комплекс суперечностей сучас. капіталізму, поглиблює разом з тим його загальну кризу і не знімає суперечностей між учасниками імперіалістичних блоків, зокрема між монополіями Зх. Європи і США. Несумісність М. з дальшим прогресом людства стала особливо очевидною в умовах науково-технічної революції. Народи світу все рішучіше виступають проти політики М. Виконуючи *Програму миру,* СРСР, інші соціалістичні країни досягли серйозних зрушень на шляху стримання гонки озброєнь. За ініціативою соціалістичних країн ряд важливих рішень у цьому напрямі прийняли ООН, Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі. Вагомий внесок в ізоляцію мілітаристських і реваншистських сил внесла громадськість Єв-

ропи і світу. XXV з'їзд КПРС намітив нові завдання боротьби проти загрози війни, за роззброєння і міцний мир.

МІНІСТЕ́РСТВО — центральний орган, що керує певною галуззю державного управління. В СРСР на М. 1946 було перетворено нар. комісаріати. Поділяються на загальносоюзні, союзно-республіканські та республіканські.

МІНІ́СТР (лат. minister — слуга)— службова особа, що є членом уряду і, як правило, очолює *міністерство*.

МІНІТМЕ́НИ (англ. minute-men, букв. — люди, щохвилини готові до дії) — члени профашистської організації в США, яка ставить своїм головним завданням боротьбу проти комунізму.

МІСІОНЕ́РСТВО (від лат. missio— доручення, відправлення) — діяльність релігійних організацій і церков, що має на меті навернення іновірців до свого віровчення. М. виникло в буддизмі (3 ст. до н. е.), пізніше його взяли на озброєння *християнство, іслам*. М. завжди виступало як одна з форм ідеологічної експансії колонізаторів. М. є активним провідником політики *неоколоніалізму*. Значне місце в діяльності місіонерів посідає антикомуністична пропаганда. В зв'язку із зростанням у сучас. бурж. країнах *атеїзму* католицька і протестантська церкви почали створювати установи для «внутрішньої місії» — повернення до церкви християн, що відійшли від неї.

МІ́СІЯ (лат. missio — доручення, відправлення) — 1) У міжнародному праві постійне *дипломатичне представництво* у будь-якій державі, очолюване посланником або постійним повіреним у справах. 2) Представники держави чи міжнародної організації, послані в ту чи іншу країну з спеціальною метою або з певним дорученням (наприклад, торгова М., М. ООН). 3) Церковна місіонерська організація. Див. *Місіонерство*.

МІ́СТИКА, м і с т и ц и з м (від грец. μυστικός — таємничий) — релігійно-філософські погляди, в основі яких лежить віра в можливість безпосереднього надчуттєвого і надрозумового спілкування людини з нематеріальним, духовним світом. М. характерна для всіх релігій. За певних істор. умов М. набирала форми протесту проти церковної і соціальної ієрархії. Проте в цілому містика виступала як засіб ідейного захисту реакційних сил. Сучасна бурж. філософія пройнята мотивами М., що є своєрідним відображенням кризи у всіх сферах бурж. суспільства. Марксизм-ленінізм розглядає М. як викривлену форму відображення реального світу, несумісну з науковим, матеріалістичним світоглядом, як втечу від суперечностей суспільного буття людини.

МІСТИФІКА́ЦІЯ (від грец. μύστης— посвячений у таїнства і лат. facio — роблю) — 1) Умисне введення когось в оману, жартома або із злісним наміром. 2) Тлумачення реальних явищ у містичному дусі.

МІСЦЕ́ВІ РА́ДИ ДЕПУТА́ТІВ ТРУДЯ́ЩИХ — в СРСР органи державної влади в краях, областях, автономних областях, національних округах, районах, містах, селищах, селах (станицях, хуторах, кишлаках, аулах). Обираються населенням відповідної адм.-тер. одиниці на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на два роки. Кожна М. Р. д. т. здійснює усю повноту влади народу на своїй території. М. Р. д. т. керують діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечують охорону держ. ладу, додержання законів та охорону прав громадян, керують місцевим госп. і соціально-культурним будівництвом, встановлюють місцевий бюджет, сприяють зміцненню обороноздатності країни. Осн. формою діяльності М. Р. д. т. є сесії.

МІ́ТИНГ (англ. meeting) — масові збори з приводу обговорення злободенних, переважно політичних питань.

МІФ (грец. μῦθος — оповідь, переказ) — стародавнє народне казання. П е р е н о с н о — вигадка, фантастичне, неправдоподібне, легендарне.

МІЩА́НСТВО — дрібнобуржуазні ідеологія, психологія і поведінка, характерні для людей з егоїстичними інтересами і вузьким, обмеженим світоглядом, з споживацьким підходом до життя, культом речей, пристосовництвом. В. І. Ленін різко викривав М. як ідеологію дрібної буржуазії, яка гальмує розвиток міжнар. і рос. пролетарського руху. М. характеризується боягузтвом і

пристосовництвом у політиці, святенництвом у моралі, вульгарністю в смаках, лицемірством у побуті. Осн. зміст життя міщанин вбачає в досягненні будь-якою ціною особистого добробуту і благополуччя. Як соціальне явище М. породжене умовами панування приватної власності й експлуатації людини людиною. Соціальною базою М. за капіталізму є дрібна буржуазія і робітнича аристократія, ідеологія яких певною мірою проникає і в середовище робітничого класу. В соціалістичному суспільстві прояви М. є пережитками капіталізму. М. глибоко чуже комуністичній ідеології і несумісне з *моральним кодексом будівника комунізму*. Гол. шлях подолання рецидивів М. в психології і поведінці окремих радянських людей — підвищення їхнього ідейно-політ., морального і культурного рівня, творчої активності, прищеплення їм норм комуністич. моралі. На цьому наголошував XXV з'їзд КПРС.

МОБІЛІЗАЦІЯ (від лат. mobilis — рухомий, рухливий) — 1) Зосередження сил, засобів для досягнення певної мети. 2) Переведення збройних сил держави на організацію і склад воєнного часу. 3) Переведення пром-сті, транспорту та інших галузей економіки на воєнний стан. 4) Залучення населення або певних галузей нар. г-ва до виконання якихось завдань.

МОБІЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНА (від лат. mobilis — рухомий, рухливий) — у буржуазній соціології — зміна становища *груп соціальних* (групова мобільність), під яку підводять усі соціальні зрушення, які відбуваються в істор. процесі. Поняття «мобільність соціальна» в бурж. соціології використовують для фальсифікації уявлення про докорінні зміни в становищі класів, які виникають внаслідок класової боротьби. За твердженням бурж. соціологів, сучас. бурж. суспільство характеризується «вертикальною мобільністю», тобто дає можливість людині з «низів» піднятися у вищі класи. Теорія М. с. — один з варіантів апологетичної концепції класового співробітництва. Поняття «мобільність соціальна» вживають також у марксистській літературі для позначення переміщення людей з однієї верстви суспільства (класу, групи) в іншу або зміни занять у межах тієї самої соціальної верстви. Різні типи суспільства зумовлюють різну М. с. Відповідно до характеру переміщення соціологи розрізняють «горизонтальну мобільність» (переміщення людей з однієї в іншу соціальну групу, що перебуває на тому ж соціальному рівні) і «вертикальну» (переміщення людей у вищу або нижчу соціальну верству чи клас). За капіталізму тільки мізерна меншість дрібних буржуа переходить у вищу соціальну верству, а величезна більшість або розоряється і стає найманими робітниками, або живе на межі пролет. стану. В соціалістичному суспільстві М. с. пов'язана з ліквідацією істотних відмінностей між розумовою і фіз. працею, між містом і селом, з процесом становлення соціальної однорідності суспільства.

«МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛІЗМУ ТЕОРІЯ» (франц. modèle — зразок, взірець) — антинаукова концепція множинності «моделей» соціалізму, що її висувають буржуазні й ревізіоністські теоретики. Представники цієї «теорії» твердять, що кожній країні притаманна своя, «національна» модель соціалізму і комунізму і ніяких загальних закономірностей розвитку революції й будівництва соціалізму і комунізму не існує. Мета цієї концепції — підірвати науковий комунізм, заперечити його інтернац. характер, загальні закономірності і риси соціалістичного суспільства в різних країнах.

МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНЕ — метод пізнання суспільних явищ і процесів шляхом відтворення їхніх характеристик на відповідних аналогах — моделях і проведення необхідних експериментів над такими моделями. Цей метод дає змогу багаторазово спостерігати перебіг досліджуваних процесів за різних штучно створюваних умов, істотно скорочувати витрати часу і коштів на проведення дослідження, вивчати такі явища й процеси, які в реальному житті неможливі або небажані та ін. Методи М. с. широко застосовують при створенні автоматизованих систем управління окремими підприємствами, галузями нар. г-ва, територіально-виробничими комплексами тощо. Соціалістичний лад і сучасна *науково-технічна революція* створили особливо сприятливі умови для перетворення М. с. на важливий засіб наукового ана-

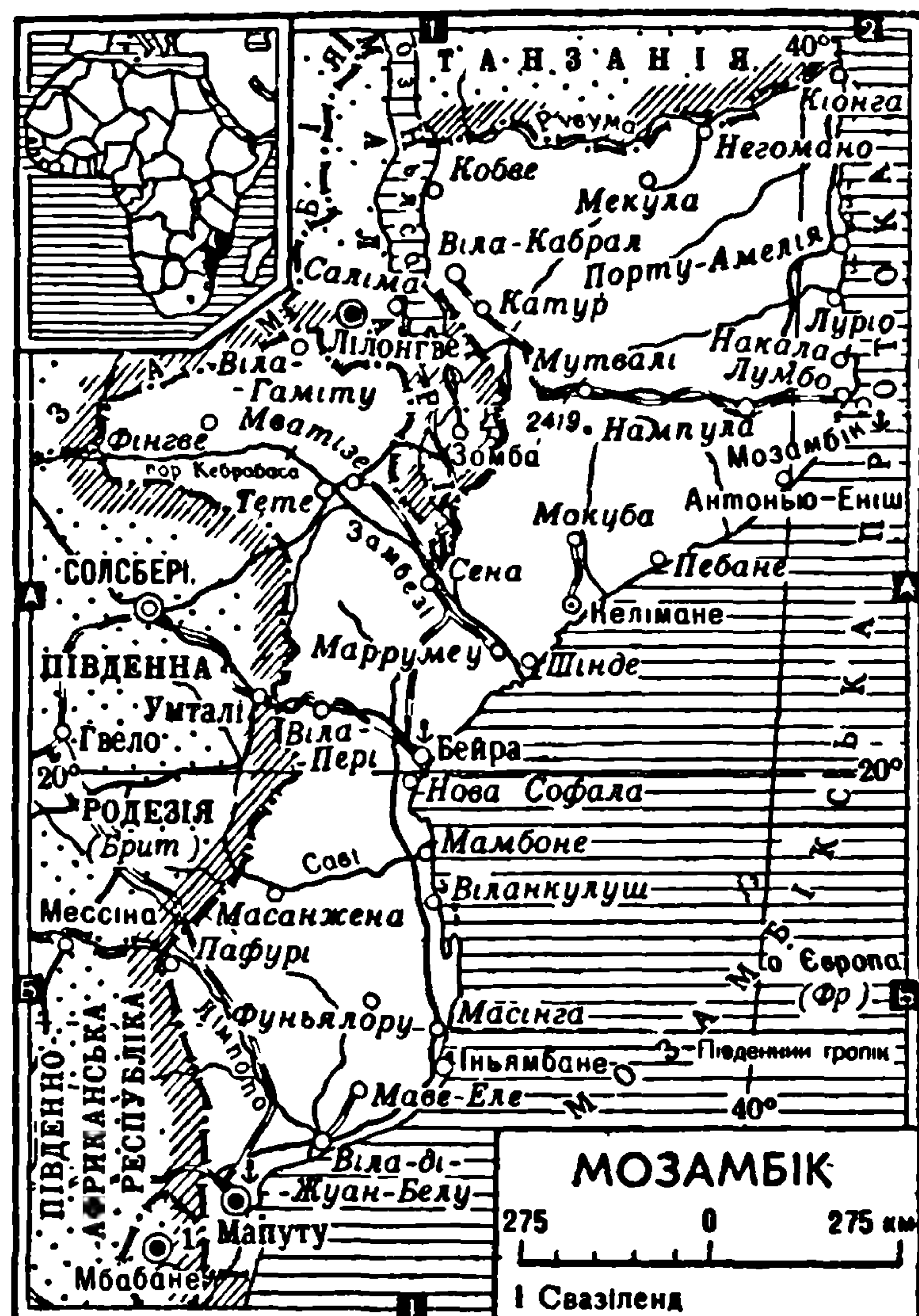

лізу соціальної дійсності, на інструмент пізнання та соціального управління.

МОДЕРНІЗА́ЦІЯ (від франц. moderne — новітній, найсучасніший) — оновлення, зміна стосовно до нових, сучасних вимог (напр., М. устаткування, М. технологічних процесів).

МОДЕРНІ́ЗМ У РЕЛІ́ГІЇ (від франц. moderne — новітній, сучасний) — церковно-богословські напрями в сучасних релігіях, які прагнуть пристосовувати ідеологію, культ, організаційну структуру і діяльність церкви до існуючих соціально-економічних, політичних і духовних умов життя суспільства. М. у р. полягає у намаганнях очистити віровчення і культ того чи іншого віросповідання від застарілих, дискредитованих догм і виробленні осучаснених релігійних ідей. Як самостійна течія в богослов'ї М. у р. склався в *католицизмі, протестантизмі, іудаїзмі, ісламі* в 2-й пол. 19 ст. Але особливо він поширився в зв'язку з сучас. кризою релігії, зумовленою гігантськими соціальними зрушеннями, бурхливим науково-технічним прогресом і масовим поширенням *атеїзму*.

МО́ДУС (лат. modus — міра, спосіб) — у політичній термінології слово «модус» вживають у значенні «норма» (напр., М. представництва).

МО́ДУС ВІВЕ́НДІ (лат. modus vivendi — спосіб життя, спосіб існування) — у міжнародному праві й дипломатичній практиці — тимчасова, звичайно короткострокова угода, що її укладають, коли в існуючих обставинах неможливе досягнення постійного або тривалого договору.

МОЖЛИ́ВІСТЬ І ДІ́ЙСНІСТЬ — категорії діалектики, які відображають закономірності здійснення умов, за яких виникають ті чи інші явища об'єктивного світу, перетворення їх з прихованого існування (в умовах) на реальне існування (в дійсності). Можливість — це об'єктивно існуюча тенденція виникнення предмета. Дійсністю називається реалізована можливість, все те, що існує. Перетворення можливості на дійсність відбувається внаслідок певних закономірностей розвитку явищ природи, суспільства та мислення і лише при наявності умов, які забезпечують цей перехід. У перетворенні можливості на дійсність у явищах природи і суспільства є спільне, але є й якісна відмінність: якщо в природі цей процес відбувається сам по собі, то в суспільстві його здійснюють люди. Люди можуть свідомо створювати умови для здійснення бажаної можливості і, навпаки, затримувати розвиток небажаної можливості. За певними можливостями в суспільстві стоять відповідні соціальні сили, тому успіх у здійсненні тієї чи іншої можливості визначається конкретним співвідношенням цих сил. Важливу роль у перетворенні можливості на дійсність у суспільному житті відіграє суб'єктивний фактор (ідеї, теорії, політ. орг-ції тощо). Діалектичне вчення про взаємовідношення М. і д. розкриває неспроможність як *фаталізму*, який ігнорує роль активності людини і випадковості в реалізації можливості, так і *суб'єктивізму, волюнтаризму*, що заперечують об'єктивні закони історії. Діалектико-матеріалістичне розуміння співвідношення М. і д. є світоглядною основою революційно-практичної діяльності, теоретичною зброєю в боротьбі проти різних форм політ. авантюризму й ревізіоністської проповіді стихійності.

МОЗАМБІ́К, Народна Республіка Мозамбік — держава на південному сході Африки.

Пл. 783 тис. *км²*. Нас. 9,0 млн. чол. (1974), народності мовної сім'ї банту: маква, ломве, малаві, свазі та інші. Столиця — м. Мапуту (384 тис. ж., 1970). Глава д-ви — президент. Найвищий законодавчий орган — національні збори. Політична партія — *Фронт визволення Мозамбіку* (ФРЕЛІМО). Засн. 1962.

В середні віки на тер. М. існував ряд афр. д-в (гол. з них — Мономотапа). З початку 16 ст. до 2-ї пол. 19 ст. йшла колонізація М. португальцями. У 1951 уряд Португалії проголосив М. своєю «заморською провінцією» і посилив колонізацію європ. поселенцями. Внаслідок тривалої нац.-визвольної боротьби 25.VI 1975 проголошено незалежність М. З 1975 М.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1975. У травні 1976 між М. і СРСР підписано угоду про наукове і культурне співробітництво та спільну Заяву з міжнар. питань. Переважає дрібне сел. г-во. Гол. с.-г. культури: цукр. тростина, бавовник, рис, чай. Тваринництво, рибальство. Осн. галузі пром-сті — гірнича (видобування у невеликих кількостях вугілля, бокситів, флюориту, колумбіту, берилу) та переробка с.-г. сировини (бавовноочисні, цукрові, олійницькі та ін.). Є невеликі швейні, тютюнові фабрики, нафтопереробний і цементний з-ди. Залізниць —3,7 тис. *км*. Автошляхів — 38,6 тис. *км*. Морські порти: Мапуту, Бейра, Мозамбік. Грошова одиниця — ескудо.

МОЛДАВСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Молдавія) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 2.VIII 1940. Пл. 33,7 тис. *км²*. Нас. 3858 тис. чол. (1976); молдавани — 64,6% (1970). Столиця — м. Кишинів (471 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Бєльці, Бендери, Тирасполь. Молд. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Діючу Конституцію Молдавської РСР затверджено 12.II 1941. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Молд. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Молд. РСР — Раду

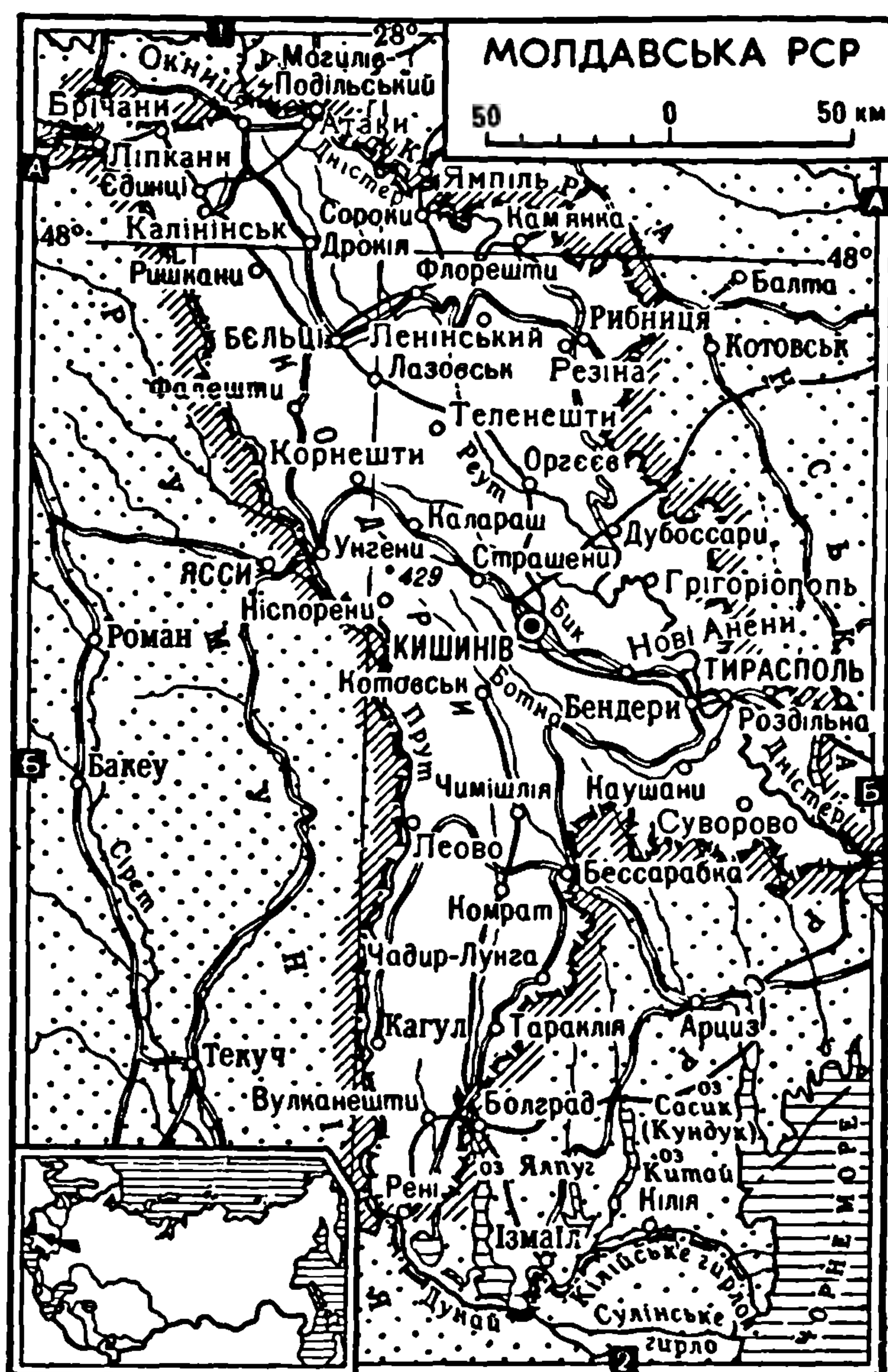

Міністрів Молд. РСР. Верховну Раду Молд. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 330 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Молд. РСР — К. Ф. Ільяшенко. Голова Ради Міністрів Молд. РСР — П. А. Паскар. *Комуністичну партію Молдавії* створено 1941; на поч. 1976 вона налічувала 135 303 члени і кандидати в члени партії. Перший секретар ЦК КП Молдавії — І. І. Бодюл. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Молдавії на 1.I 1975 налічувала 478 160 членів. У профспілкових орг-ціях Молд. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 1278,2 тис. членів.

Радянська Молдавія — республіка з розвинутою пром-стю і передовим соціалістичним с. г. Нар. г-во Молд. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Молд. РСР за 1965—74 зріс у 1,68 раза. Виплати з суспільних фондів споживання підвищилися за 1971—75 на 52%. Реальні доходи на душу населення за цей час збільшилися на 30%. Щорічно в республіці вводиться в дію бл. 1,5 млн. *м²* житлової площі. Роздрібний товарооборот за 1971—75 зріс майже на 50%. У 1975 випуск валової продукції

пром-сті зріс у 227 раз проти 1913. Провідними галузями пром-сті є харчова, зокрема виноробна, плодоовочева, консервна, олійницька, цукрова, м'ясна, молочна, тютюнова, ефіроолійна, натуральних соків. Виробн. консервів — 1375,9 млн. умовних банок, вина виноградного — 22 млн. *дкл* (1974). Розвиваються машинобудування (садово-виноградні трактори, автопричепи та інші), електроенергетика, хім., деревообр. пром-сть. З галузей легкої пром-сті велике значення мають ткацька, трикотажна, взуттєва. Вироблення електроенергії 1975 — 13,7 млрд. *квт. · год*. Провідні галузі с. г.— вирощування зернових (кукурудза, пшениця), виноградарство, садівництво, тваринництво. На кінець 1974 в колгоспах і радгоспах працювало (у фіз. одиницях): тракторів — 44,4 тис., зернозбиральних комбайнів — 3,3 тис. та багато іншої техніки. В 1975 виноградники займали 257 тис. *га* (валовий збір винограду — 1263 тис. *т*); у 1974 плодоягідні насадження— 160 тис. *га* (валовий збір фруктів і ягід — 783 тис. *т*). Посівні площі (тис. *га*, 1974): під зерновими — 751, технічними (соняшник, цукр. буряки) — 391. Поголів'я (тис., на 1.I 1976): вел. рог. худоби — 1085, свиней — 1628, овець і кіз — 1228. Залізниць — 1,11 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 8 тис. *км*.

У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Молд. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 45—49%; підвищити питому вагу машинобудування; значно збільшити виробництво с.-г. машин, електротехнічної продукції, технологічного устаткування для харч. пром-сті, цементу, бавовняних тканин, плодоовочевих консервів і виноматеріалів; збільшити середньорічне виробн. валової продукції с. г. на 35—38%, овочів і винограду не менше як в 1,5 раза, плодів — в 1,4 раза; розширити виробн. зерна, особливо кукурудзи; ввести в експлуатацію 65 тис. *га* зрошуваних земель.

В Молд. РСР на кінець 1974 було 6,9 тис. наукових працівників, 8 вузів (43,2 тис. студентів), 47 середніх спец. навчальних закладів (53 тис. учнів), 2 тис. бібліотек, 8 театрів. У складі АН Молд. РСР— 19 н.-д. установ. Видається 132 газети, 52 журнали та інші періодичні видання. Друковані органи ЦК КП Молдавії — газета «Културa» («Культура», молдавською мовою), журнал «Комунистул Молдовей» (молдавською і російською мовами). Друковані органи ЦК КП Молдавії, Верховної Ради і Ради Міністрів Молд. РСР — газети «Молдова Сочіалісте» («Соціалістична Молдавія», молдавською мовою) і «Советская Молдавия» (рос. мовою). Молд. РСР нагороджено орденом Леніна (1958), орденом Жовтневої Революції (1974), орденом Дружби народів (1972).

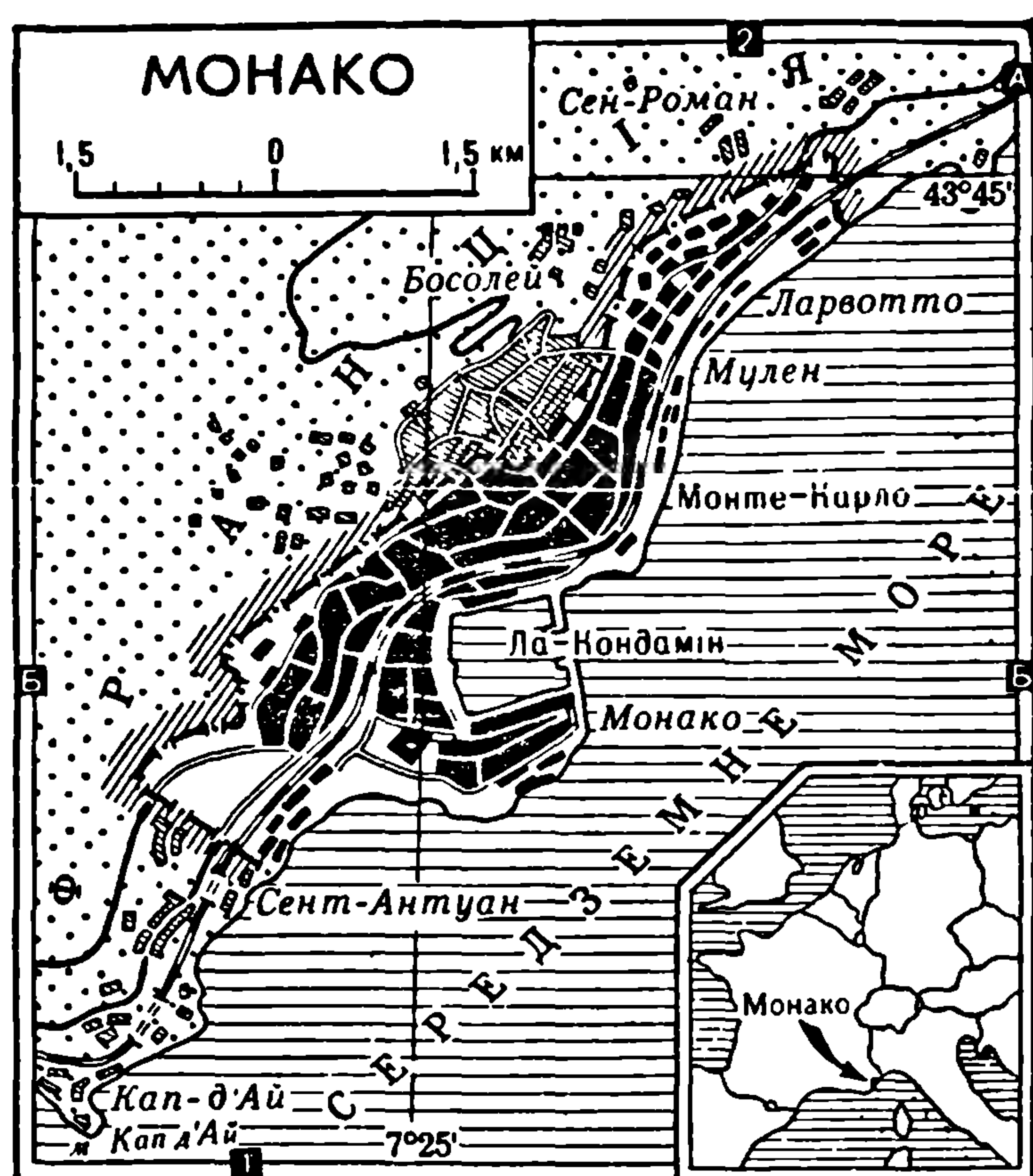

МОНАКО — невелика держава в Західній Європі на узбережжі Середземного моря. Пл. 1,9 *км*². Нас. бл. 24 тис. чол. (1974), у т. ч. понад 15 тис.— громадяни Франції. Офіц. мова — французька. Столиця — м. Монако (3,3 тис. ж., 1969). М.— конституційне спадкове князівство, що перебуває під протекторатом Франції. Глава д-ви — князь. Парламентський орган — національна рада, що обирається всім населенням. Виконавча влада належить раді уряду, за традицією пост держ. міністра займає франц. громадянин. Єдина політ. партія — Національний демократичний союз. Гол. джерело прибутків М.— торгівля, обслуговування туристів, пром-сть (зокрема, виробн. електронного обладнання). Курорт, казино в м.

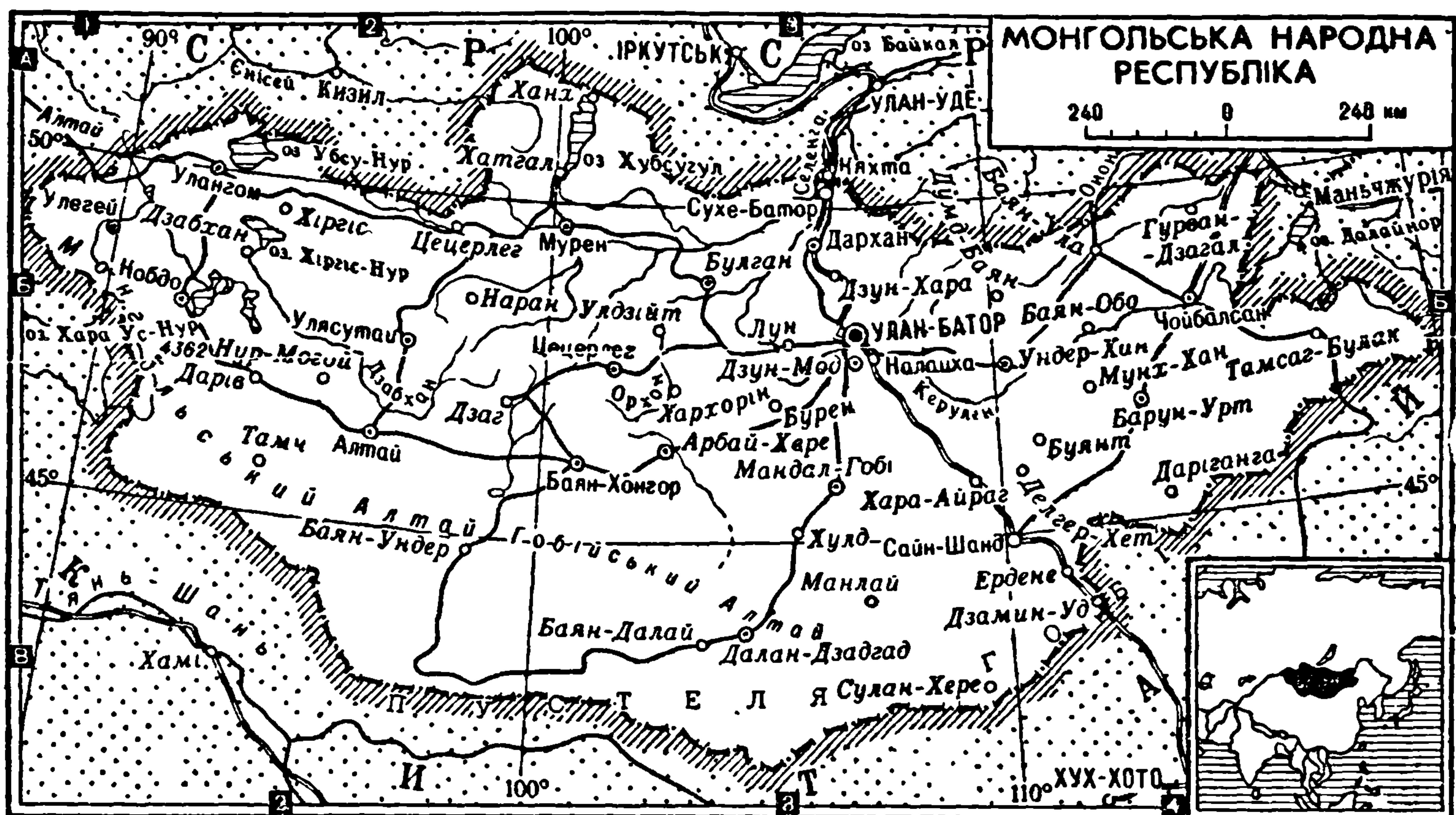

Монте-Карло. Валюта — французька.

МОНА́РХ (грец. μόναρχος — самодержець) — спадковий, рідше виборний глава монархічної держави. Найпоширеніші титули М. — король, цар, імператор, султан, шах. Див. також *Монархія*.

МОНАРХІ́ЗМ — реакційна система політичних поглядів, що обстоює *монархію* як найдосконалішу форму державного устрою.

МОНА́РХІЯ (грец. μοναρχία — єдиновладдя) — форма правління в експлуататорських державах, за якої найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноособового глави держави — *монарха*, здебільшого спадкового. Розрізняють М. абсолютні (необмежені), станові та конституційні (обмежені). Бурж. д-вам з монархічною формою правління властива, гол. чином, М. конституційна. В наш час М. є Великобританія, Японія, Непал, Іран та ін.

МОНГО́ЛЬСЬКА НАРО́ДНА РЕСПУ́БЛІКА (МНР) — держава в Центральній Азії. Пл. 1565 тис. *км*². Нас. 1468 тис. чол. (1976), понад 80% — монголи. Столиця — м. Улан-Батор (325 тис. ж., 1974). МНР — соціалістична д-ва. За конституцією 1960 найвищим органом держ. влади є Великий Народний Хурал (Голова Президії Великого Народного Хуралу — Ю. Цеденбал). Найвищим виконавчим і розпорядчим органом є Рада Міністрів (уряд) МНР (голова — Ж. Батмунх), що створюється Великим Народним Хуралом. Керівну роль у житті країни відіграє *Монгольська народно-революційна партія*, засн. 1920.

У 17—18 ст. Монголію захопили маньчжурські хани. З 2-ї пол. 19 ст. в країні розгорнувся антифеодальний, антиманьчжурський рух аратів (селян), який набув особливого розвитку на поч. 20 ст. У 1918—21 Японія намагалася руками кит. мілітаристів та рос. білогвардійців підкорити Північну Монголію (Зовнішню). Нар. маси під керівництвом Сухе-Батора і Х. Чойбалсана піднялися на революційну боротьбу. На прохання створеного 1921 Тимчасового народного уряду до уряду РРФСР частини Червоної Армії допомогли Монгольській народній армії розгромити білогвардійців. У 1923 встановлено дипломатичні відносини між Монголією та СРСР. У 1924 Монголію було проголошено нар. республікою. В 1939 радянсько-монгольські війська в боях на р. Халхин-Голі розгромили япон. загарбників, що вдерлися на територію МНР. У 1940 було прийнято нову конституцію МНР, яка закріпила перехід країни до будівництва соціалізму. В 1945 армія МНР взяла участь у розгромі мілітаристської Японії. З 1961 МНР — член ООН. МНР — член *Ради Економічної Взаємодопомоги* з 1962. М. розвиває взаємовигідні зв'язки з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Нині діючий договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і МНР підписано в січні

1966; угоду з питань дальшого розвитку екон. співробітництва — у листопаді 1974. За допомогою СРСР в МНР побудовано 269 підприємств та інших народногосп. об'єктів. М. вносить значний вклад у зміцнення *соціалістичної співдружності*, справи миру і безпеки народів. В минулому Монголія була однією з найвідсталіших феодальних країн Азії. Під проводом Монгольської народно-революційної партії трудящі МНР провели докорінну перебудову г-ва країни. Після ліквідації залишків феодалізму МНР перетворилася на аграрно-індустріальну країну, що, минаючи капіталізм, будує соціалізм. Національний доход МНР за 1960—74 зріс в 1,8 раза. Підвищилися виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я тощо). В середньому щорічно (1971—74) в МНР споруджується 1,6—1,9 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1974 зріс проти 1970 на 24%. Вел. допомогу в госп. будівництві МНР надавали і надають СРСР та інші соціалістичні країни. Гол. галузь економіки — соціалістичне с. г., в якому переважає тваринництво (млн., 1974): вел. рог. худоби — 2,4, овець — 14,5, кіз — 4,6, коней — 2,3, верблюдів — 0,63. Швидко зростає роль землеробства (пшениця, ячмінь, овес, просо, овочі). Підноситься рівень його механізації. Хутровий промисел, рибальство. Швидкими темпами розвивається пром-сть МНР. За 1960—74 рівень пром. виробн. зріс у 3,7 раза. Виробн. електроенергії — 741 млн. *квт • год* (1974). Видобування кам'яного вугілля, нафти, руд деяких кольорових металів, золота. Розвиваються харч., текст., хім., металообр., деревообр., поліграфічна та інші галузі пром-сті. Залізниць — понад 1,4 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 5,8 тис. *км*. Грошова одиниця — тугрик; 100 тугриків = 22,50 крб. (1976).

МОНГОЛЬСЬКА НАРОДНО-РЕВОЛЮЦІЙНА ПАРТІЯ (МНРП) — основи партії було закладено 25 квітня 1920, коли два підпільні революційні гуртки об'єдналися в Монгольську народну партію (МНП). Засновниками партії стали Сухе-Батор і Х. Чойбалсан. Організаційно МНП оформилася 1—3. III 1921 на I з'їзді, де було прийнято першу програму, в якій визначилися завдання нац. визволення країни та встановлення нар. влади. Того самого року партія вступила до Комінтерну. В 1921 монгольський народ, очолений МНП, здобув перемогу в нар. революції. Винятково важливе значення для накреслення перспектив монгольської революції та зміцнення МНП на марксистсько-ленінських принципах мала зустріч Сухе-Батора та інших монгольських революціонерів з В. І. Леніним (листопад 1921), поради якого було покладено в основу програмних документів партії. III з'їзд МНП (серпень 1924) визначив генеральну лінію переходу країни від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм. У листопаді 1924 1-й Великий Народний Хурал проголосив Монголію народною республікою. IV з'їзд МНП (1925) прийняв другу, тимчасову програму партії, що визначала конкретні шляхи некапіталістичного розвитку країни, і перейменував МНП на Монгольську народно-революційну партію (МНРП). На X з'їзді (1940) МНРП виробила третю програму, яка накреслила головні завдання по створенню основ соціалізму. В роки 2-ї світової війни МНРП очолила рух народу Монголії за подання допомоги Радянському Союзові в боротьбі проти фашизму. В післявоєнні роки під керівництвом МНРП монгольський народ добився значних успіхів у соціалістичному будівництві. На XV з'їзді (1966) прийнято нову, четверту програму партії, яка передбачає завершення будівництва соціалізму в країні. XVI з'їзд МНРП (червень 1971) затвердив директиви по п'ятому п'ятирічному плану розвитку нар. г-ва та культури МНР (1971—75). XVII з'їзд МНРП (червень 1976) виробив курс партії на дальшу побудову соціалізму в країні. МНРП керується принципами марксизму-ленінізму і пролет. інтернаціоналізму, відстоює єдність і згуртованість соціалістичної співдружності і міжнар. комуністичного руху. Брала участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація МНРП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 61,4 тис. членів і кандидатів у члени партії (1973). Перший секретар ЦК МНРП — Ю. Цеденбал (з 1958). Центр. дру-

ковані органи партії: газета «Унен» («Правда») і журнал «Намин амьдрал» («Партійне життя»).

МОНГО́ЛЬСЬКЕ ТЕЛЕГРА́ФНЕ АГЕ́НТСТВО — див. *МОНЦАМЕ.*

МОНОПО́ЛІЇ КАПІТАЛІСТИ́ЧНІ — об'єднання капіталістів, що виникають на основі високого рівня концентрації виробництва та капіталу і панують в економіці та політиці капіталістичних країн у період *імперіалізму.* Підприємці використовують М. к. для контролю ринку, підтримання високих цін на свої товари та максимального зниження цін на потрібну їм сировину з метою одержання монопольно високого прибутку. Заміна вільної конкуренції монополіями становить екон. основу монополістичного капіталізму. Період *загальної кризи капіталізму* характеризується надзвичайним зростанням М. к. Проте воно відбувається нерівномірно, що зумовлює велику різницю в ступені монополізації окремих галузей г-ва. В міру зростання монополій посилюється їхній вплив на держ. апарат, відбувається переплетіння монополій з бурж. д-вою, дедалі більше розвивається *державно-монополістичний капіталізм.* Великі монополії, зосередивши переважну частину суспільного виробн., посідають панівне становище в бурж. суспільстві. Їхні інтереси обстоює і бурж. д-ва, що прислужує в усіх справах великій монополістичній буржуазії. Це виявляється у фін. та іншій допомозі д-ви монополіям. Осн. формами М. к. є *картель, синдикат, трест, концерн, консорціум, конгломерат.* За імперіалізму виникли гігантські *монополії міжнародні.* Зростання М. к. в усіх формах і видах призводить до посилення експлуатації робітничого класу і пограбування трудящих мас як імперіалістичних країн, так і економічно слаборозвинутих країн та колоній; до краю загострює основну суперечність капіталізму — суперечність між суспільним характером виробн. і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів, посилює паразитизм і загнивання капіталізму.

МОНОПО́ЛІЇ МІЖНАРО́ДНІ — приватні гігантські об'єднання *монополій капіталістичних* однієї або ряду країн. Засновані за угодами про розділ «сфер впливу» для забезпечення панування та одержання максимального прибутку. М. м. виникли в 60-х рр. 19 ст. внаслідок концентрації та централізації виробн. і капіталу, що виходять за нац. межі. Особливого поширення набули за *імперіалізму.* М. м. створюються у різних формах з активами за кордоном (транснаціональні монополії — ТНМ) і власне міжнар. монополії, які включають як міжнар. *трести* і *концерни,* так і міжфірмові союзи. ТНМ фактично перетворилися на своєрідний стрижень світового капіталістичного г-ва. Масштаби діяльності їх на сучас. етапі порівнюються з екон. показниками цілих країн. Серед найбільших сучасних М. м. (близько 200) домінуючі позиції належать амер. ТНМ (115). Вони випускають понад 2/3 «інтернаціональної» продукції, близько 1/3 її припадає на західноєвроп. фірми (англ., західнонім., франц., італійські) та японські. М. м. діють у різних сферах економіки. В їх руках зосереджено осн. масу виробн. провідних галузей. Однією з форм М. м. є міжнар. монополістичні об'єднання, засновані за патентними угодами. Ця форма, як правило, супроводиться договорами про розподіл ринків. Значного поширення набувають міжурядові товарні угоди, монополії з переважною участю держ. капіталу та ін. Посилюється процес втягування бурж. д-ви у боротьбу за максимальні прибутки, що знаходить свій прояв у використанні М. м. апарату нац. та іноземних д-в, у виникненні різних форм державно-монополістичних об'єднань. Все це загострює конкурентну боротьбу, міжімперіалістичні суперечності тощо. Міжнар. монополістичні об'єднання створюються за угодами окремих д-в. Таким об'єднанням є *Європейське економічне товариство.* М. м. тісно пов'язані з бурж. державами у боротьбі імперіалізму проти світової *соціалістичної співдружності,* революційного робітничого, нац.-визвольного руху.

МОНОПО́ЛІЯ (грец. μονοπωλία, від μόνος — один і πωλέω — продаю)— 1) Виключне право на володіння чимось або на здійснення якихось заходів (напр., *валютна монополія*). 2) Характерне для капіталізму панування в певній галузі народного господарства, науки, культури (див.

Монополії капіталістичні). 3) Зосередження будь-чого в розпорядженні держави, однієї організації, фірми, особи тощо (напр., *монополія зовнішньої торгівлі*).

МОНОПОЛІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ — зосередження зовнішньоторговельних операцій в руках держави, один з принципів *економічної політики* соціалістичних країн. В СРСР запроваджена декретом РНК 22.IV 1918 «Про націоналізацію зовнішньої торгівлі». Здійснюється через Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР та його органи (*торговельні представництва* тощо). М. з. т. оберігає внутрішні ринки соціалістичних країн від проникнення іноземного капіталу, від впливу кон'юнктури світового капіталістич. ринку, сприяє зміцненню їхньої екон. могутності; є засобом взаємного узгодження і координації планів зовнішньоторговельного обороту, важливою умовою співробітництва всіх країн соціалізму. Див. *Зовнішня торгівля*.

МОНОПОЛЬНИЙ ПРИБУТОК — прибуток, який одержують монополії в результаті панування в тій чи іншій сфері виробництва або обігу і який значно перевищує звичайну (середню) норму прибутку. Джерелом М. п. є *додаткова вартість*, створена на підприємствах даного монополістичного об'єднання, перерозподіл додаткової вартості немонополізованих підприємств на користь монополій, пограбування дрібних виробників (через «ножиці» цін), експлуатація народів інших країн, особливо залежних, *мілітаризація капіталістичної економіки*.

МОНРО ДОКТРИНА — декларація з питань зовнішньої політики США, викладена президентом Дж. Монро в його посланні до конгресу від 2.XII 1823. Формула «Америка для американців», що виражала стислий зміст М. д., на практиці означала: «Америка для США». Імперіалістичні кола США намагаються використати М. д. для обгрунтування свого втручання у внутрішні справи інших амер. країн. Саме тому у народів Америки М. д. стала символом імперіалізму США.

МОНЦАМЕ — інформаційне агентство МНР. Засн. 1957. Входить до складу Держ. комітету Ради Міністрів МНР з інформації, радіомовлення і телебачення. Має угоди про співробітництво з агентствами інших соціалістичних країн. Центр — в Улан-Баторі.

МОРАЛЬ (лат. moralis — моральний, від mores — звичаї, поведінка) — система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що історично змінюються і регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості. Найважливішою соціальною функцією М. є узгодження вчинків окремих осіб з інтересами інших людей, суспільства в цілому. Характерною рисою М. є те, що вона спирається не на примус, а на силу переконання, громадської думки, виховання, традицій, на силу морального авторитету осіб чи установ. М. як форма суспільної свідомості залежить від суспільного буття, від матеріальних умов життя людей. Вона зумовлюється в кінцевому підсумку екон. відносинами. Проте М. відіграє відносно самостійну роль у житті суспільства, активно впливаючи на всі його сторони. Сутність М., її роль і значення в житті суспільства залежать від характеру суспільно-політ. відносин, які зумовлюють виникнення тієї чи іншої М. М. має класовий характер. В капіталістичному суспільстві є дві моралі — відживаюча буржуазна М. і М. найпрогресивнішого класу — пролетаріату. М. розвивається із зміною однієї суспільно-екон. формації іншою і є складовою частиною соціального прогресу людства. В історії морального розвитку експлуататорського суспільства відомі такі осн. типи М.: общинно-родова, рабовласницька, феодальна, буржуазна. Після перемоги Великого Жовтня і утворення першої в світі д-ви робітників і селян сформувалася принципово нова М. — *мораль комуністична*. При заміні однієї форми М. іншою зберігається наступність, засвоюється попередній моральний досвід, тобто елементарні правила людського співжиття. Відображаючи певні спільні риси суспільних відносин, характерні для всіх істор. епох, ці правила становлять необхідний моральний мінімум, без якого неможливе існування будь-якої людської спільності. Лише комуністична М., утверджуючи між людьми найсправедливіші відносини, перетворює їх на непорушні життєві правила взаємин між окремими людьми і цілими народами. Див. також *Моральний кодекс бу-*

дівника комунізму, Соціалістичний спосіб життя, Радянський народ.

МОРАЛЬ КОМУНІСТИЧНА — сукупність моральних норм і принципів комуністичної суспільно-економічної формації, вищий етап у моральному розвитку людства. М. к. бере початок від революційної пролет. моралі, яка сформувалася ще в умовах капіталізму і була підпорядкована класовій боротьбі пролетаріату. Після повалення експлуататорського ладу робітничий клас висунув свої моральні норми: класову солідарність, пролет., соціалістичний *інтернаціоналізм*, колективізм та ін. Разом з тим М. к. успадкувала все краще, що вироблено людством протягом історії. Становлення і розвиток М. к., засвоєння її широкими масами трудящих відбувається в процесі революційно-перетворюючої діяльності, спрямованої на побудову нового, комуністичного суспільства. З перемогою соціалізму М. к. перетворюється на загальнонар. М. к., відображає нові суспільні відносини, що грунтуються на колективізмі, дружбі й співробітництві. Тому їй притаманний справжній *гуманізм*. М. к. сприяє всебічному розвиткові особи. Принципи й норми М. к. служать формуванню усвідомленого громадського обов'язку, високої відповідальності за його виконання, утверджують єдність особистих і громадських інтересів, створюють можливості для досягнення особою найвищої моральної свободи (див. *Морально-політична єдність радянського народу*). В ході будівництва соціалізму і комунізму, коли склався *соціалістичний спосіб життя*, М. к. збагачується новими принципами, новим змістом, сфера її діяння охоплює всі сторони суспільного життя. М. к. утверджується в боротьбі проти пережитків минулого в свідомості й поведінці людей, вона рішуче протистоїть бурж. моралі. Формування М. к. є одним з гол. напрямів *ідеологічної роботи КПРС*. Велику роль у вихованні М. к. відіграють партійні орг-ції, трудовий колектив. Осн. принципи М. к. зафіксовано в *моральному кодексі будівника комунізму*. (Див. також *Комуністичне виховання, Інтернаціональне виховання, Соціалістичне змагання*).

МОРАЛЬНИЙ КОДЕКС БУДІВНИКА КОМУНІЗМУ — зведення найважливіших норм і загальних принципів комуністичної моралі. М. к. б. к. сформульовано в Програмі КПРС. Він увібрав у себе моральні уявлення, вироблені трудящими в боротьбі проти соціального гноблення, моральні вимоги революційного пролетаріату, а також норми і принципи, що сформувалися в процесі будівництва соціалізму і комунізму. М. к. б. к. охоплює ставлення людини до суспільства, взаємини між людьми, моральні якості особи, моральні принципи взаємовідносин народів. За кодексом, найвищими вимогами комуністичної моралі є відданість справі комунізму, радянський *патріотизм*, соціалістичний *інтернаціоналізм*. Важливим принципом кодексу є комуністичне ставлення до праці. Єдність інтересів особи і суспільства виражена у вимогах кодексу: високе усвідомлення громадського обов'язку, нетерпимість до порушень суспільних інтересів і норм соціалістичної моралі. У взаєминах між людьми кодекс утверджує колективізм і товариську взаємодопомогу, а моральними рисами будівника комунізму проголошує чесність і правдивість, моральну чистоту, простоту і скромність, взаємну повагу в сім'ї та ін. Моральними принципами взаємин між націями і народами, за кодексом, є дружба й братерство, нетерпимість до нац. і расової ворожнечі, непримиренність до ворогів комунізму, інтернац. солідарність з трудящими всіх країн. М. к. б. к. не лише відображає досягнення соціалізму в моральному вихованні людини, а й визначає шляхи дальшого морального прогресу особи і суспільства. Положення М. к. б. к. знайшли свій дальший розвиток у рішеннях XXIII—XXV з'їздів КПРС, в документах про 50-річчя утворення СРСР. Див. *Мораль комуністична, Соціалістичний спосіб життя.*

МОРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЄДНІСТЬ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ — спільність економічних, політичних, ідейних інтересів радянського суспільства, яка виникає в результаті перемоги соціалізму, ліквідації експлуататорських класів і перетворення трудящих класів і верств на соціально споріднені класи і групи. «При збереженні провідної ролі робітничого класу у нас,— говорив Л. І. Брежнєв,— стався по-

мітний процес зближення всіх класів і соціальних груп, все виразніше утверджується соціальна однорідність соціалістичного суспільства» (Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1973, с. 58). Робітничий клас, колгоспне селянство й трудова інтелігенція, з яких складається *радянський народ,* характеризуються глибокою спільністю екон. і політ. інтересів, спільністю ідеології й мети. Екон. основою єдності соціалістичного суспільства є суспільна власність на засоби виробн., політ. основою — соціалістична держава й соціалістична демократія; ідеологічною основою — ідеологія марксизму-ленінізму, яка з перемогою соціалізму стає ідеологією всього народу. Вирішальною силою М.-п. є. р. н. є *союз робітничого класу і селянства,* її невід'ємними рисами — *дружба народів,* пролет. *інтернаціоналізм* і радянський патріотизм. Вищим проявом єдності радянського народу є його згуртованість навколо *Комуністичної партії Радянського Союзу.* У трудових звершеннях і ратних подвигах, відзначив XXV з'їзд КПРС, виросла і згуртувалася непорушна єдність усіх класів і соціальних груп, націй і народностей нашої країни.

МОРАТÓРІЙ (від лат. moratorius — той, що затримує, уповільнює) — відстрочка виконання зобов'язань, встановлена урядом на певний час, у зв'язку з настанням надзвичайних обставин — війни, стихійного лиха тощо.

МОРМÓНИ (самоназва «святі останнього дня») — члени релігійної секти. Основою віровчення М. є «Книга Мормона» (вигаданий переклад таємничих письмен пророка Мормона — міфічного родоначальника амер. індіанців) і Біблія. Секта виникла в 30-х рр. 19 ст. в США. М. ведуть місіонерську діяльність у ряді країн Америки, Зх. Європи, Пд. Африки та ін. Реліг. проповідь М. поєднують з апологетикою капіталізму.

МОСКÓВСЬКИЙ ДÓГОВІР 1970 — див. *Радянського Союзу — Федеративної Республіки Німеччини договір 1970.*

МУНІЦИПАЛІЗÁЦІЯ — примусове безоплатне вилучення у приватних осіб їхнього майна (землі, будинків тощо) і передача їх у відання місцевих органів влади.

МУНІЦИПАЛІТÉТ (нім. Munizipalität, франц. municipalité, від лат. municipium — місто з правом самоврядування) — у ряді буржуазних країн виборний орган місцевого, переважно міського самоврядування. До компетенції М. входить обмежене коло питань, що стосуються міського благоустрою тощо.

МУСУЛЬМÁНСТВО (від перського мусульман, араб. муслім — відданий ісламові) — див. *Іслам.*

МЮНХЕНСЬКА УГÓДА 1938 — угода про розчленування Чехословаччини, підписана в Мюнхені 29.IX 1938 главами урядів Англії (Н. Чемберлен), Франції (Е. Даладьє), фашистської Німеччини (А. Гітлер) і фашистської Італії (Б. Муссоліні). Була прямим наслідком і виявом політики «умиротворення» (фактично потурання) фашистських агресорів, що її проводили уряди Великобританії і Франції напередодні *другої світової війни 1939—45,* та спрямування міжнар. імперіалізмом гітлерівської агресії проти СРСР. За М. у. фашистська Німеччина загарбала Судетську обл., Чехословаччина змушена була також задовольнити тер. вимоги бурж.-поміщицької Польщі і хортистської Угорщини, зокрема передати останній Закарпатську Україну. М. у. була підтримана урядом США і прийнята чехословацьким бурж. урядом. Нав'язана Чехословаччині силою, на порушення норм міжнар. права і законів Чехословаччини, М. у. стала одним з етапів підготовки 2-ї світової війни. Радянський уряд запропонував Чехословаччині, згідно з радянсько-чехословацьким договором 1935 про взаємодопомогу, всебічну підтримку для збереження її тер. цілісності в разі, якщо вона вчинить опір агресії, але чехословацький бурж. уряд утримався від опору. Після війни Чехословаччина, підтримувана Радянським Союзом та іншими соціалістичними д-вами, поставила питання про визнання М. у. недійсною з самого початку. Згідно з договором між ЧССР і ФРН про нормалізацію взаємних відносин (1973) М. у. оголошено як таку, що з самого початку не відповідала нормам міжнар. права. В документах XXV з'їзду КПРС відмічено, що в наш час мюнхенський диктат юридично перекреслений остаточно.

Н

НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ — перетворення частини *додаткової вартості* на капітал, тобто використання її на розширення капіталістичного виробництва. Рушійними мотивами Н. к. є гонитва капіталістів за прибутком і конкуренція. Найважливішим знаряддям Н. к. в руках великих монополій у сучасних умовах є *мілітаризація капіталістичної економіки*. В силу діяння заг. закону капіталістичного нагромадження Н. к. неминуче призводить до посилення концентрації і централізації капіталу, збагачення буржуазії, зростання безробіття, посилення відносного й абсолютного погіршення становища трудящих.

НАДБУДОВА суспільна — див. *Базис і надбудова*.

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН — тимчасовий особливий правовий режим у країні або в окремих її місцевостях, який запроваджується за надзвичайних умов (напр., під час війни) і полягає у створенні надзвичайних держ. органів (напр., військ. судів), в обмеженні громадян. свобод населення (напр., свободи вільного пересування). Видами Н. с. є воєнний стан, стан облоги тощо. В СРСР воєнний стан може бути оголошений Президією Верховної Ради СРСР в інтересах оборони СРСР, держ. безпеки. У капіталістич. д-вах приводом для запровадження Н. с. найчастіше є загострення класової боротьби.

НАДЗВИЧАЙНІ ДЕКРЕТИ — у буржуазних державах акти виконавчої влади, що передбачають здійснення надзвичайних заходів. Н. д. припиняють чинність законів, прийнятих парламентом, забороняють діяльність профспілок, проведення страйків, видання прогресивних газет, скликання громад. зборів та мітингів і т. д. Порушення Н. д. тягне за собою сувору кару.

НАДЗВИЧАЙНІ ПОДАТКИ — обов'язкові платежі в державний бюджет, що стягуються з населення, а також з підприємств і деяких закладів за надзвичайних обставин (війна, стихійне лихо тощо).

«НАДІМПЕРІАЛІЗМ» — див. *«Ультраімперіалізм»*.

НАДПРИБУТОК — надлишок капіталістичного *прибутку* понад середній. Його досягають капіталістичні монополії встановленням монопольних цін на товари.

НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ РЕЖИМ — принцип, включення якого в міжнародний договір означає, що договірна сторона зобов'язується надати другій стороні такий самий сприятливий режим у галузі торгівлі, мореплавства, мита, правового становища громадян і т. д., який надано (або може бути колинебудь надано) будь-якій третій стороні на території договірних сторін. Н. с. р. є принципом *міжнародного права*, що визначає характер відносин між д-вами. СРСР широко застосовує Н. с. р. у своїх екон. відносинах з багатьма країнами (див. *Зовнішні економічні зв'язки СРСР*). Реакційні кола бурж. д-в, зокрема США, намагаються використати надання Н. с. р. для втручання у внутрішні справи інших д-в. Див. *Зовнішня торгівля*.

НАЙМАНА ПРАЦЯ — праця юридично вільних робітників у капіталістичному виробництві, які в силу свого економічного становища (відсутність засобів виробництва) змушені найматися до капіталістів, працювати на них і створювати їм *додаткову вартість*. Виникнення Н. п. істор. зумовлене зосередженням засобів виробн. в руках капіталістів і утворенням маси незаможних людей, особисто вільних, але позбавлених засобів існування і змушених, щоб жити, продавати свою *робочу силу*. В соціалістичному суспільстві, екон. основу якого становить суспільна власність, Н. п. не існує, а робоча сила людини перестала бути товаром.

НАКАЗИ ВИБОРЦІВ — в СРСР волевиявлення громадян з питань діяльності Рад депутатів трудящих або окремих депутатів; пропозиція виборців депутатові і Раді в цілому виконати захід, що має громадське значення. Н. в. затверджуються зборами виборців даного виборчого округу, узагальнюються виконкомом і виносяться на сесію Ради депутатів трудящих. У разі прийняття їх до виконання Радою Н. в. набувають значення правових актів

і неухильно втілюються в життя. Н. в. є однією з форм залучення нар. мас до управління Радянською д-вою. У бурж. державах інституту Н. в. не існує.

НАМІБІЯ (до 1968 — Південно-Західна Африка) — країна в Південній Африці, анексована Південно-Африканською Республікою, яка з 1949 управляє нею як провінцією. Пл. 824,3 тис. *км²*. Нас. 852 тис. чол. (1975), переважно народи овамбо, гереро та ін. Адм. центр — м. Віндгук (бл. 70 тис. ж.). Виконавча і законодавча влада належить призначуваному урядом Південно-Африканської Республіки адміністраторові. Національно-визвольний рух африкан. населення очолює *Народна організація Південно-Західної Африки*, створена 1958. Перші європейці з'явилися на узбережжі Н. 1484. З 1884 Намібія — протекторат Німеччини. У 1915 країна була окупована військами Південно-Африканського Союзу. З 1945 перебуває у володінні Південно-Африканської Республіки всупереч рішенню Генеральної Асамблеї ООН, яка скасувала мандат ПАР на управління цією територією. Висновок про незаконність панування расистських властей ПАР у Н. було винесено також і Міжнародним судом (1971). Уряд ПАР проводить у Н. політику расової дискримінації. Населення Н. веде боротьбу за нац. незалежність. Н. — економічно слаборозвинута країна. Гол. галузі г-ва — розробка корисних копалин і пасовищне скотарство. У с. г. найважливішу роль відіграє розведення каракульських овець та вел. рог. худоби. Розвинуте морське рибальство. Видобування алмазів (4-е місце в капіталістичному світі), ванадієво-свинцевих концентратів, марганцевих руд, германію, літію тощо. Залізниць — 2,4 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 12,7 тис. *км*. Морські порти: Уолфіш-Бей, Людеріц. Грошова одиниця — південноафриканський ренд.

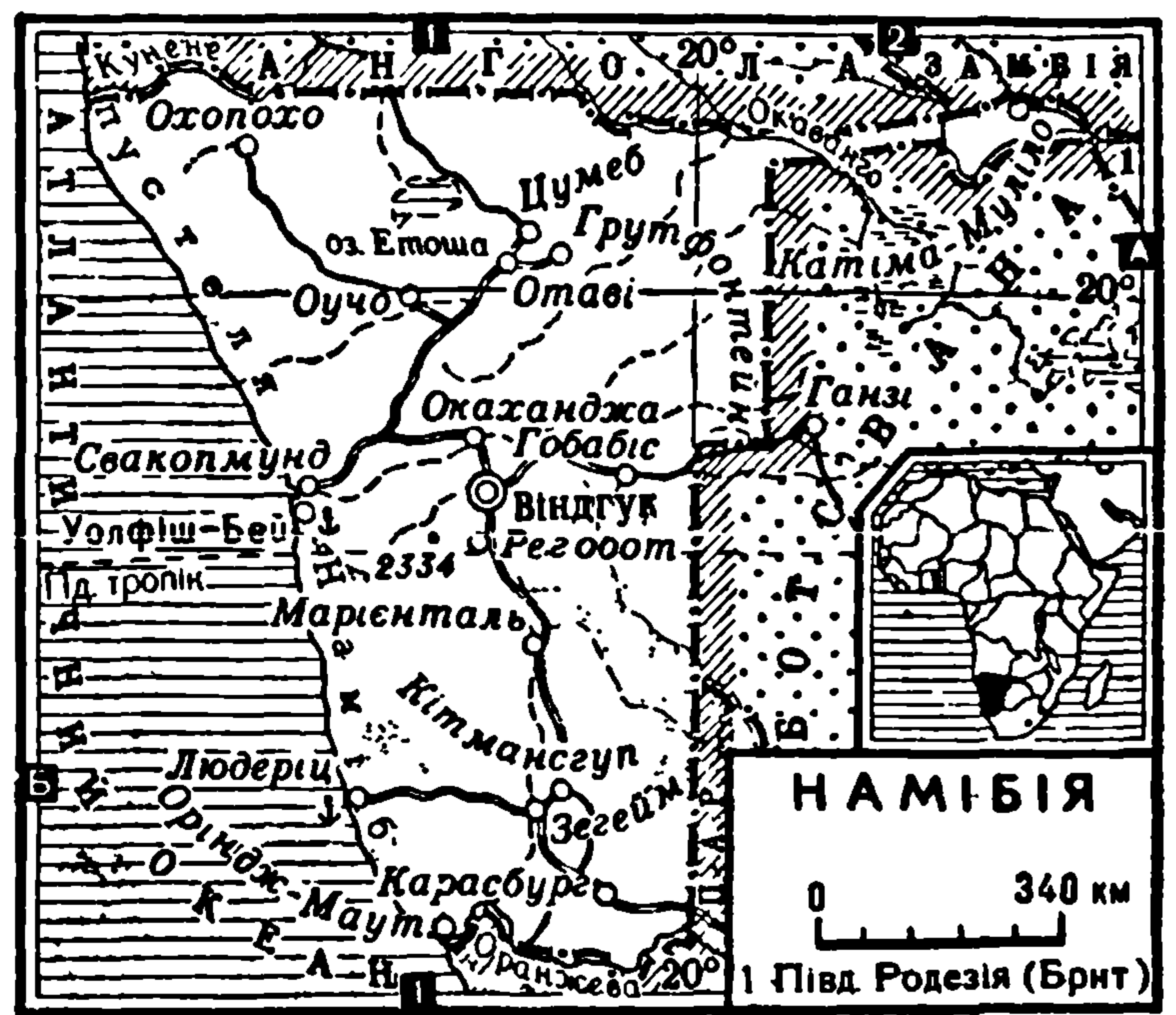

НАМІСНИК — у деяких експлуататорських державах службова особа, яка від імені глави держави здійснює державну владу на певній частині її території.

НАРАДА З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ — комплекс переговорів, в яких взяли участь представники 33 європейських держав, США і Канади. Нарада завершилася підписанням 1.VIII 1975 у Хельсінкі *Заключного акта*. Вона поклала початок новому етапові *розрядки міжнародної напруженості*, стала важливим кроком на шляху закріплення принципів *мирного співіснування* і налагодження відносин рівноправного співробітництва між д-вами з різним суспільним ладом. Скликана з ініціативи СРСР, інших країн соціалістичної співдружності (див. *Декларація про зміцнення миру і безпеки в Європі, Генеральна декларація про основи європейської безпеки і принципи відносин між державами в Європі*). ЦК КПРС і Радянський Уряд, послідовно втілюючи *Програму миру*, вироблену XXIV з'їздом КПРС, здійснили 1971—75 ряд зовнішньополіт. акцій та виступили з рядом ініціатив, що мали істотне значення для підготовки і успішного завершення роботи наради. Значну роль відіграли зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва з керівниками США та ряду інших провідних капіталістичних д-в, укладені в результаті переговорів на найвищому рівні відповідні документи. Важливими віхами також стали договори СРСР, ПНР і ЧССР з ФРН (див. *Радянського Союзу — Федеративної Республіки Німеччини договір 1970, Польської Народної Республіки — Федеративної Республіки Німеччини договір 1970* про основи нормалізації відносин, *Чехословацької Соціалістичної Республіки — Федеративної Республіки Німеччини договір 1973* про нормалізацію відносин), договір НДР з ФРН (див. *Німецької Де-*

мократичної Республіки — Федеративної Республіки Німеччини договір 1972 про основи відносин), а також *Чотиристороння угода по Західному Берліну* (1971). Позитивний внесок зробила прогресивна громадськість (див. *Брюссельські асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі*). Нарада проходила в три етапи: в Хельсінкі (липень 1973) працювали міністри закордонних справ, у Женеві (серпень 1973 — липень 1975) — координаційний к-т і групи експертів, у Хельсінкі (30.VII — 1.VIII 1975) — глави держав і урядів європ. країн, США і Канади. На нараді було досягнуто ряд домовленостей на основі врахування пропозицій та інтересів усіх держав-учасниць і за їхньою загальною згодою. При цьому відмінності в ідеології і суспільних системах залишаються. Гол. наслідками наради є те, що вона підбила політ. підсумки *другої світової війни 1939—45,* зафіксувала непорушність політико-територіального статус-кво в Європі, внесла значний вклад у зміцнення *європейської безпеки,* в розв'язання центр. завдання нашого часу — зміцнення миру в усьому світі. Підсумки наради відкривають нові можливості для дальшого розширення і активізації всебічного співробітництва європ. д-в у галузі економіки, науки, техніки, охорони навколишнього середовища, в гуманітарних питаннях, а також у галузі співробітництва в загальноєвроп. масштабі при додержанні законів і традицій кожної країни. В документі Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР про підсумки наради, рішеннях Квітневого пленуму ЦК КПРС (1975), XXV з'їзду КПРС дано високу оцінку досягнутим результатам на цьому загальноєвроп. форумі, наголошено на гол. завданні — втіленні в практику принципів і домовленостей, досягнутих у Хельсінкі. Тим часом у капіталістичних країнах Заходу певні впливові кола, використовуючи значну частину засобів масової інформації, не тільки не сприяють зміцненню взаємного довір'я і міжнар. співробітництва, а, навпаки, роздувають недовір'я і ворожість до соціалістичних країн, що суперечить домовленостям, досягнутим на європ. нараді.

НАРА́ДА КОМУНІСТИ́ЧНИХ І РОБІТНИ́ЧИХ ПА́РТІЙ 1969 в Москві — міжнародна Нарада представників 75 комуністичних і робітничих партій. Відбулася 5—17.VI. Гол. питаннями, що обговорювалися на Нараді, були: завдання боротьби проти імперіалізму на сучас. етапі і єдність дій комуністичних і робітничих партій, усіх антиімперіалістичних сил; святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Нарада прийняла підсумковий документ «*Завдання боротьби проти імперіалізму на сучасному етапі і єдність дій комуністичних і робітничих партій, всіх антиімперіалістичних сил*». Учасники Наради схвалили Звернення до всіх комуністів, до всіх борців за соціалістичне перетворення суспільства «Про 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», в якому підтверджена незмінна вірність марксистів-ленінців великому пролет. вченню, підкреслено його величезне міжнар. значення. Звернення націлює комуністичні і робітничі партії на широку пропаганду ідей ленінізму в масах. Учасники Наради звернулися до народів світу з закликом «Незалежність, свободу і мир В'єтнамові!», виступили з «Відозвою на захист миру», прийняли заяву на підтримку боротьби араб. народів проти ізраїльської агресії, а також заяви солідарності з комуністами і демократами, які у важких умовах ведуть боротьбу проти реакційних диктаторських режимів. Нарада відбувалася в атмосфері братерської солідарності і стала великою подією в розгортанні боротьби проти імперіалізму, в справі зміцнення згуртованості міжнар. комуністичного і робітничого руху на принципах марксизму-ленінізму, пролет. інтернаціоналізму. Червневий пленум ЦК КПРС (1969), обговоривши підсумки міжнар. Наради комуністичних і робітничих партій, повністю схвалив прийняті нею документи і відзначив, що Нарада була великим успіхом комуністичного, робітничого і всього визвольного руху. В документах Наради і виступах її учасників узагальнено величезний досвід комуністичного руху, дано глибокий аналіз сучас. світового розвитку. Документи, прийняті Нарадою, стали важливим вкладом у теорію марксизму-ленінізму. Вони

визначають цілі і завдання *міжнародного комуністичного руху* на сучас. етапі, спрямовані на посилення боротьби проти імперіалізму, за соціальне і нац. визволення народів, за мир, демократію і соціалізм.

НАРАДА ПРЕДСТАВНИКІВ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ 1960 в Москві — міжнародна Нарада представників 81 комуністичної і робітничої партії. Відбулася в листопаді. Учасники Наради обговорили актуальні проблеми сучас. міжнар. розвитку і комуністичного руху в інтересах спільної боротьби за мир, демократію, нац. незалежність, соціалізм. Було одноголосно прийнято *Заяву Наради представників комуністичних і робітничих партій 1960* та *Звернення до народів усього світу*. Нарада сприяла зміцненню єдності комуністичних і робітничих партій на основі принципів марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму. Документи Наради — великий вклад у марксистсько-ленінську теорію, розвиток стратегії і тактики світового комуністичного руху.

НАРАДИ ПРЕДСТАВНИКІВ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ 1957 в Москві — 1) Нарада представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн. Відбулася 14—16.XI. В Нараді взяли участь делегації 12 партій. Учасники Наради обговорили актуальні проблеми міжнар. становища і боротьби за мир і соціалізм, а також питання відносин між партіями. В ході обговорення на Нараді було розглянуто і загальні проблеми міжнар. комуністичного руху. Нарада завдала нищівного удару по опортунізму, вказала на необхідність рішучого подолання ревізіонізму і догматизму в рядах комуністичних і робітничих партій. Обмін думками показав єдність поглядів представлених на Нараді комуністичних і робітничих партій з усіх питань, які розглядалися, що знайшло свій вияв у прийнятій *Декларації Наради представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн 1957*. 2) Міжнародна Нарада представників 64 комуністичних і робітничих партій світу. Відбулася 16—19.XI. Учасники Наради обговорили актуальні питання сучас. міжнар. становища, звернулися до всіх людей доброї волі з *Маніфестом миру 1957*. Нарада пройшла в атмосфері тісного співробітництва і взаєморозуміння братніх партій. Вона закріпила єдність і тісне співробітництво комуністичних і робітничих партій на ідейній основі марксизму-ленінізму, на принципах пролет. інтернаціоналізму. Вироблені Нарадами програмні документи — Декларація і Маніфест миру — були підтримані і схвалені всіма марксистсько-ленінськими партіями світу.

НАРОД — 1) Населення держави, країни. 2) Спільність людей, що змінюється на різних етапах історичного розвитку і включає соціальні верстви і класи, які за своїм становищем у суспільному виробництві визначають прогресивний розвиток суспільства. Н. — насамперед трудящі, творці матеріальних і духовних цінностей, вирішальна сила докорінних соціальних перетворень. Місце і роль Н. в історії вперше розкрив *марксизм-ленінізм*. Ідеологи реакційних класів зображують Н. як пасивну масу, яка нездатна до самостійного управління суспільством, схильна до руйнування і тому потребує керівної верхівки. Звідси в сучас. бурж. суспільстві з'явилася «теорія» *еліти*. Марксизм-ленінізм розглядає Н., виходячи з критерію ролі нар. мас у прогресивному розвитку суспільства. В політ. пробудженні Н. за капіталізму гол. роль відіграє робітничий клас, очолюваний марксистсько-ленінською партією. Конкретно-істор. підхід до Н. дає змогу комуністичним партіям виробити науково обгрунтоване ставлення до всіх верств населення, залучаючи широкі верстви Н. до революційної боротьби. В СРСР склалася нова істор. спільність — *радянський народ*, творча діяльність якого в побудові комунізму є величезної історичної ваги фактором, який впливає на прогрес людства. Перехідний період від капіталізму до соціалізму характеризується зростанням ролі Н. в суспільному розвитку.

НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА ЙЄМЕН (НДРЙ) — держава на півдні Аравійського півострова; включає острови Сокотра, Курія-Мурія та ряд дрібних островів в Індійському океані та Червоному морі. Пл. 287,7 тис. *км*² (за даними ООН). Нас. понад 1,63 млн. чол. (1974), бл. 90% —

араби, решта — індійці, пакистанці, іранці, сомалійці та інші. Столиця — м. Аден (294 тис. ж., 1974). НДРЙ — республіка. Функцію глави д-ви здійснює президентська рада, обрана Верховною народною радою, якій належить законодавча влада. Об'єднана політична організація — Національний фронт — правляча. Її програма передбачає розвиток країни по некапіталістичному шляху. Засн. 1975. У 19 ст. тер. сучасної НДРЙ загарбала Великобританія, яка 1839 утворила тут колонію Аден і військ.-морську базу тієї ж назви. В 1841—1918 Великобританія розширила свої володіння: загарбавши ряд дрібних князівств і прилеглих островів, утворила протекторат. У 1962 колишні володіння Великобританії в цьому районі об'єднано у Федерацію Південної Аравії. В результаті перемоги патріотичних сил 1967 проголошено незалежність країни. З 1967 НДРЙ — член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1967. Уряд НДРЙ вживає заходів до ліквідації соціально-екон. відсталості країни і створення бази для некапіталістичного розвитку, виступає за співробітництво з соціалістичними країнами. Радянсько-йєменську угоду про розвиток екон. і технічного співробітництва підписано 19.VII 1974. За допомогою СРСР в НДРЙ побудовано 8 підприємств та інших народногосп. об'єктів.

НДРЙ — аграрна країна. В 1974 завершена аграрна реформа, націоналізовано земельну власність колишніх султанів та осіб, що співробітничали з колонізаторами. Гол. галузі с. г. — кочове скотарство, оазисне землеробство, рибальство (143,1 тис. *т* риби, 1974 /75) та видобування солі (бл. 100 тис. *т* на рік). Поголів'я худоби — понад 2 млн. (гол. чином кози й вівці). Осн. технічна культура — бавовник. Текст., харч. підприємства, нафтопереробний з-д, судноремонтні верфі. Гол. порт — Аден. Грошова одиниця — динар НДРЙ = 2,16 крб. (1976).

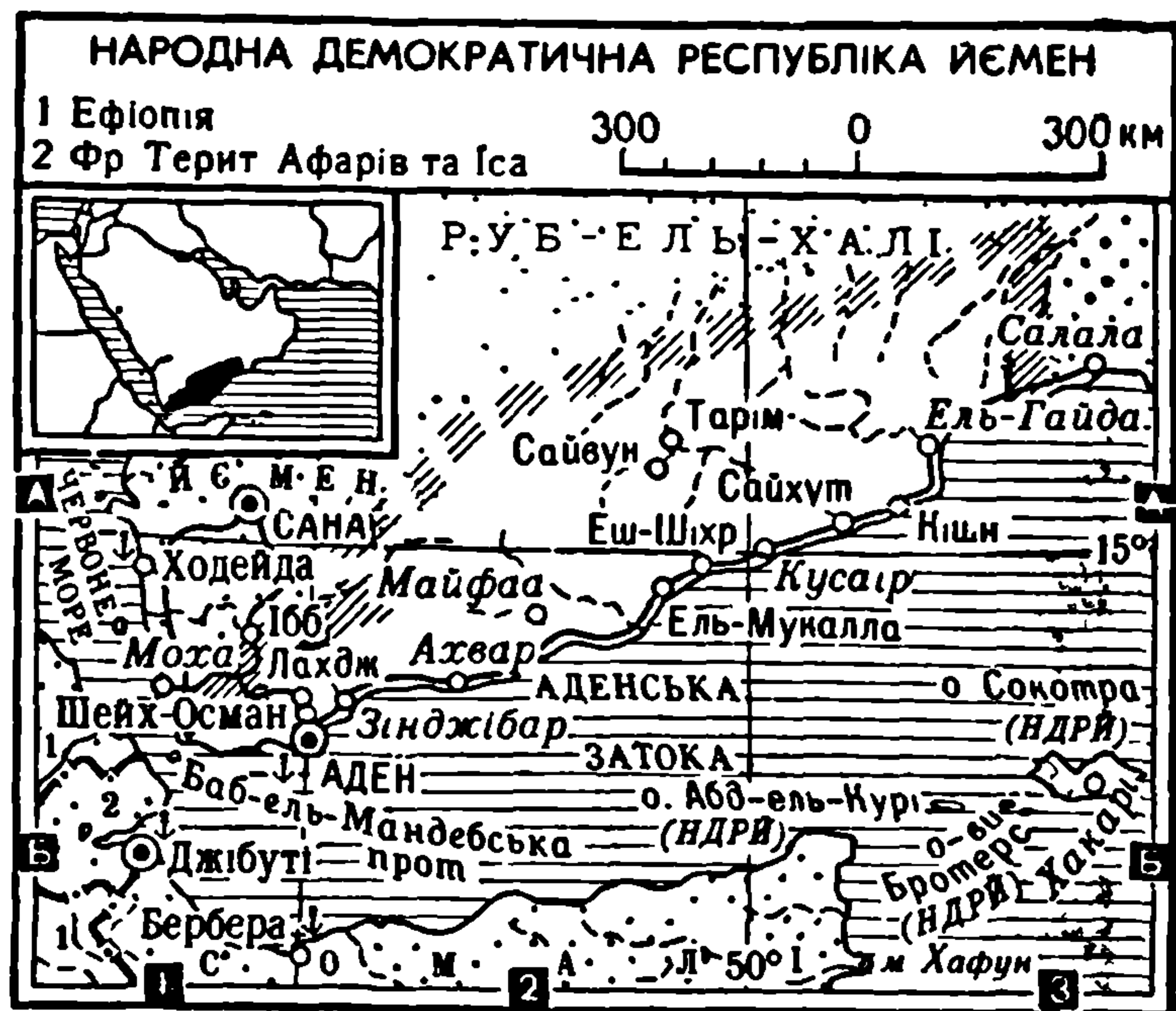

НАРО́ДНА ДЕМОКРА́ТІЯ — форма політичної організації суспільства, що утворилася в ряді країн Європи і Азії внаслідок перемоги народно-демократичних революцій 40-х рр. 20 ст. Н. д. відобразила своєрідність розвитку народно-демократичних і соціалістичних революцій в умовах *загальної кризи капіталізму* і зміни співвідношення сил на міжнар. арені на користь соціалізму, що сталися в результаті розгрому в 2-й світовій війні при вирішальній участі СРСР гітлерівської Німеччини й мілітаристської Японії. Ці сприятливі зовнішні фактори, а також широка соціальна база Н. д. (за своїм класовим характером на перехідному етапі від народно-демократичної революції до соціалістичної вона являла собою демократичну диктатуру ряду класів: пролетаріату, селянства, дрібної і частини середньої буржуазії, засновану на союзі пролетаріату і селянства при гегемонії пролетаріату) зумовили порівняно мирний і поступовий розвиток у більшості країн Н. д. революційного процесу. В ході переростання народно-демократичної революції в соціалістичну Н. д. перетворилася на форму *диктатури пролетаріату*. Своєрідність внутрішніх і зовнішніх умов боротьби за соціалізм у країнах Н. д. зумовила в них деякі особливості соціально-екон. перетворень і певні специфічні риси в системі політ. організації суспільства. Зокрема, утвердження диктатури пролетаріату в більшості країн Н. д. відбувалося із збереженням парламенту, в умовах, коли під тиском мас «знизу» і при використанні вже наявної в робітничого класу частини влади «зверху» парламент усував від влади представників експлуататорів, приймав і здійснював програму соціалістичних перетворень. Особливостями Н. д. були також збереження, як правило, загального і рівного

виборчого права за всіма громадянами, в т. ч. за буржуазією, в перехідний період до соціалізму; наявність кількох політ. партій, *Народного фронту,* який об'єднує демократичні, антифашистські партії та громадські орг-ції при керівній ролі марксистсько-ленінських партій, триваліший строк зламу старого держ. апарату тощо. Проте, незважаючи на певні особливості в різних країнах, Н. д. властиві загальні принципи й закономірності, притаманні всім країнам, що йдуть по шляху соціалістичного будівництва: влада трудящих при авангардній ролі робітничого класу, керівництво суспільним розвитком з боку марксистсько-ленінської партії, суспільна власність на засоби виробн., плановий розвиток нар. г-ва, здійснення принципу «від кожного — по здібностях, кожному — по праці», виховання всього народу в дусі ідеології наукового комунізму, пролет., соціалістичного інтернаціоналізму. Див. також *Перехідний період від капіталізму до соціалізму.*

НАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПІВДЕ́ННО-ЗА́ХІДНОЇ А́ФРИКИ (СВАПО) — заснована 1958. Найвпливовіша прогресивна орг-ція афр. населення Намібії. Виступає за ліквідацію колоніального режиму, створення незалежної демократичної д-ви в Намібії, за обмеження діяльності в країні іноземного капіталу за кооперування с. г. Визнає як мирні, так і немирні форми боротьби. З 1963 очолює збройну партизанську боротьбу. Підтримує тісні зв'язки з громадськими орг-ціями СРСР. Налічує 150 тис. членів (1974). Делегація СВАПО була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова СВАПО — С. Нуйома. Друкований орган — газета «Намібія ньюс» («Новини Намібії»).

НАРО́ДНА ПА́РТІЯ ІРА́НУ (НПІ) — створена 1.X 1941 демократами та комуністами, звільненими з тюрми після падіння режиму Реза-шаха Пехлеві. Спадкоємиця Іранської комуністичної партії (засн. 1920). І з'їзд НПІ (1944) прийняв статут і програму, яка націлила партію на боротьбу за нац. незалежність і суверенітет Ірану, проти участі країни в агресивних блоках, за демократизацію суспільного життя. З 1946 реакція почала наступ на НПІ. В лютому 1949, після спровокованого замаху на шаха, НПІ була оголошена поза законом і діяла в підпіллі. В період піднесення нац.-визвольного руху 1951—53 НПІ йшла в авангарді демократичних і патріотичних сил, які боролися за націоналізацію нафтової пром-сті. Після держ. перевороту в серпні 1953 НПІ знову зазнала репресій. Пленум ЦК 1971 закликав партію боротися за створення нац.-демократичного уряду, який забезпечив би справжню політ. і екон. незалежність країни, провадив демократичні перетворення. Пленум ЦК НПІ 1975 затвердив нову програму. В документі зазначено, що гол. завданнями партії на сучас. етапі є визволення іран. народу від іга імперіалістичного капіталу, забезпечення народовладдя, демократичних прав і свобод, проведення докорінних демократичних реформ. НПІ виступає за створення єдиного фронту всіх національно-демократичних сил на основі союзу робітників і селян. Партія діє в нелегальних умовах. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація НПІ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК НПІ — І. Іскендері. Друковані органи партії: центральний — газета «Мардом» («Народ»), теоретичний — журнал «Донья» («Всесвіт»).

НАРО́ДНА ПА́РТІЯ ПАНА́МИ (НПП) — створена 4.IV 1930 в результаті злиття окремих комуністичних груп. З 1935 входила до Комінтерну. Спочатку називалася Комуністичною партією Панами. В 1937 внаслідок внутріпартійної боротьби розпалася. В 1943 представники комуністичного руху Панами скликали з'їзд, на якому було проголошено відновлення партії під назвою Народна партія Панами. IV з'їзд НПП (1951) схвалив програмну декларацію і статут партії. В 1953 НПП перейшла на нелегальне становище. Пленум ЦК НПП (жовтень 1962) та V з'їзд НПП (вересень 1968) визначили найближчі завдання партії у боротьбі за нац. незалежність країни і здійснення глибоких соціально-екон. перетворень. Партія підтримує прогресивні соціально-екон. реформи, які провадить новий уряд, його зовнішньополіт. курс, спрямований на відновлення нац. суверенітету над зоною Панамського каналу.

НПП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація НПП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар НПП — Р.-Д. Соуса. Друкований орган партії — газета «Ель Масо» («Молот»).

НАРОДНА ПРОГРЕСИВНА ПАРТІЯ (НПП) Гайани — створена 1950. Активно боролася проти англ. колонізаторів, за незалежність країни. В рішеннях з'їздів НПП підкреслено, що завданням партії є боротьба проти імперіалізму, за розвиток Гайани по шляху соціального прогресу. XVI з'їзд (вересень 1970) підтвердив перетворення НПП на марксистсько-ленінську партію. Тричі (1953, 1957 і 1961), коли Гайана домогалася внутр. самоврядування, НПП перемагала на парламентських виборах. У 1957 в країні було сформовано уряд на чолі з членом НПП Ч. Джаганом. Цей уряд існував до 1964 і здійснив ряд прогресивних заходів. З 1964 партія в опозиції. XVII з'їзд НПП (вересень 1972) розробив програму, спрямовану на залучення широких мас населення до боротьби за корінні соціально-екон. перетворення, за демократію і соціалізм. XVIII з'їзд партії (1974) вніс зміни до статуту. В серпні 1976 відбувся XIX з'їзд НПП Гайани. На виборах 1973 комуністи здобули 14 місць у національній асамблеї. НПП брала участь у міжнар. Нараді представників комуністичних і робітничих партій 1969. Делегація НПП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар НПП — Ч. Джаган. Друковані органи: центральний — газета «Мірор» («Дзеркало»), теоретичний — журнал «Сандер» («Грім»).

НАРОДНА ПРОГРЕСИВНА ПАРТІЯ Гамбії — заснована 1959. З 1962 — правляча. Виражає інтереси нац. капіталу, селянства, інтелігенції. Виступає за зміцнення екон. незалежності країни, обмежено допускаючи іноземні *інвестиції*. Зовнішньополіт. лінія керівництва Н. п. п. спрямована на підтримку антиколоніальної боротьби, забезпечення афр. єдності. Голова партії — Д.-К. Джавара. Друковані органи: урядові газети «Гамбія ньюс буллетін» («Бюлетень новин Гамбії») та «Гамбія екоу» («Ехо Гамбії»).

НАРОДНА РАДА — однопалатний парламент у Сірії. Обирається населенням на 4 роки.

НАРОДНА РЕСПУБЛІКА КОНГО (НРК) — див. *Конго*.

НАРОДНЕ ГОСПОДАРСТВО — система суспільного виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів, що історично склалася і розвивається в певних територіальних межах. Характер Н. г. визначається відповідними виробничими відносинами, які становлять екон. основу, базис суспільства. Під Н. г. розуміють усі сфери діяльності суспільної праці. Н. г. включає галузі сфери матеріального виробн., де створюється суспільний продукт, і галузі невиробничої сфери, результатом функціонування яких є різні послуги, не пов'язані безпосередньо з створенням матеріальних благ. Матеріальне виробн., в свою чергу, поділяється на галузі, що виробляють засоби виробн. (I підрозділ), і галузі, що виробляють предмети споживання (II підрозділ). В СРСР Н. г. за класифікацією ЦСУ включає такі галузі: пром-сть, будівництво, с. г., лісове г-во, транспорт, зв'язок, торгівлю, громадське харчування, матеріально-технічне постачання, заготівлі с. -г. продуктів, житлове г-во, комунальне г-во і побутове обслуговування, охорону здоров'я, фізкультуру, соціальне забезпечення, нар. освіту, науку і наукове обслуговування, мистецтво, фінанси, кредит, страхування, управління. Н. г. всіх союзних республік формується і розвивається як *єдиний народногосподарський комплекс СРСР*, що забезпечує на основі соціалістичного поділу праці поєднання екон. інтересів окремих республік і країни в цілому. Розвиток Н. г. СРСР є найважливішим напрямом діяльності партії, *економічної стратегії КПРС, соціальної політики КПРС*. У ході комуністичного будівництва в Радянському Союзі значно зросли масштаби і поліпшилася структура Н. г., основою якого стала потужна індустрія, високорозвинуте с. г. і передова *наука*. У 1974 обсяг пром. продукції СРСР зріс проти 1913 в 122 рази, а проти 1940 — майже в 16 раз, у т. ч. виробн. засобів виробн. — в 21,5 раза, а виробн. предметів споживання — у 8,4 раза. Питома вага виробн. засобів виробн. (*групи «А»*) в загальному обсязі пром. продукції становила 1975 — 74% (1913 —

35,1%), виробн. предметів споживання (*групи «Б»*) відповідно — 26% і 64,9%. Великим кроком у розвитку Н. г. країни стало виконання *дев'ятого п'ятирічного плану*. Н. г. СРСР (1975) за обсягом виробн. в більшості галузей пром-сті посідає провідні позиції, а за виробн. важливих видів продукції (вугілля, чавун, нафта, залізна руда, мінеральні добрива, кокс, тепловози та ін.) 1-е місце в світі. Широку програму дальшого поступального розвитку Н. г. СРСР накреслено в Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, в Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. За масштабами збільшення всього суспільного виробн. країни десята п'ятирічка переважатиме будь-яку попередню. Повністю зберігається визначальне становище важкої індустрії. Особлива увага приділятиметься галузям, що визначають *науково-технічний прогрес* і *ефективність соціалістичного виробництва* — машинобудуванню, електроенергетиці, хім. і нафтохім. пром-сті та ін. *Десятий п'ятирічний план* передбачає посилення *інтенсифікації виробництва,* найповніше використання можливостей Н. г. для помноження нац. багатства, зміцнення екон. могутності й обороноздатності країни. Зростають масштаби співробітництва Н. г. СРСР та інших країн *соціалістичної співдружності*. Особливо тісні екон. і науково-технічні зв'язки встановилися між країнами — членами *Ради Економічної Взаємодопомоги* на основі *соціалістичної економічної інтеграції*. Див. *Союз Радянських Соціалістичних Республік,* окремі статті про союзні республіки.

НАРО́ДНИЙ ДОХО́Д — див. *Національний дохід.*

«НАРО́ДНИЙ КАПІТАЛІ́ЗМ» — буржуазна соціально-економічна концепція, що зображує сучасний капіталізм як лад, де нібито ліквідовано експлуатацію людини людиною, подолано анархію виробництва і забезпечено добробут усього народу. Захисники бурж. ладу запевняють, що в сучас. капіталізмі відбувається «розпорошування» власності та «демократизація капіталу», «зрівнюються прибутки» й усуваються екон. кризи. В основі «Н. к.» лежить т. з. теорія *«демократизації капіталу»*. Автори концепції «Н. к.» твердять, ніби бурж. д-ва протистоїть монополіям і забезпечує «соціальну гармонію» в капіталістичному суспільстві. Антинаукова теорія «Н. к.» пропагується з метою відвернення трудящих від класової боротьби й заміни її «співробітництвом» праці та капіталу.

НАРО́ДНИЙ КОНТРО́ЛЬ — в СРСР у широкому розумінні вся система громадського й державного контролю; одна з форм соціалістичної демократії, через яку широкі маси трудящих здійснюють право контролю в галузі економіки і соціально-культурного будівництва, беруть участь в управлінні всіма справами держави. У вузькому розумінні Н. к.— це діяльність спеціалізованих контрольних органів, а саме: Комітету народного контролю СРСР і відповідних к-тів республік, країв, областей, міст і районів. При сільських і селищних Радах депутатів трудящих, на підприємствах, у колгоспах, установах і орг-ціях, у військ. частинах створюються групи і пости Н. к. Система Н. к. покликана подавати допомогу парт. і держ. органам у перевірці виконання директив партії і уряду, в дальшому поліпшенні керівництва комуністичним будівництвом, у боротьбі за піднесення нар. г-ва, за зміцнення держ. дисципліни й соціалістичної законності. На XXV з'їзді КПРС відзначалося, що органам Н. к. належить важливе місце у перевірці виконання прийнятих рішень і що партійні орг-ції повинні краще використовувати їхні можливості, всемірно сприяти їм у здійсненні покладених на них функцій.

НАРО́ДНИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ КОНГРЕ́С Гайани — заснований 1955. Правляча бурж. партія. Користується підтримкою торг.-пром. кіл, зв'язаних з іноземним капіталом. У галузі зовнішньої політики виступає за проведення нейтралітету. Лідер партії — Ф. Бернхем. Друкований орган — газета «Нью нейшн» («Нова нація»).

НАРО́ДНИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ РУХ Трінідаду і Тобаго — заснований 1956. Правляча партія в країні. Виражає інтереси дрібної і середньої буржуазії. Користується підтримкою місцевих та

іноземних фірм, торг.-пром. буржуазії, частини робітників і службовців. Дотримується принципів націоналізму. Виступає з критикою колоніалізму, але вважає необхідним заохочувати діяльність іноземного капіталу. У внутрішній політиці здійснила ряд антидемократичних і антиробітничих заходів. Лідер партії — К.-Ю. Уїльямс.

НАРОДНИЙ РУХ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ АНГОЛИ (МПЛА) — заснований 1956. Революційно-демократична орг-ція, створена на базі марксистських груп і ряду прогресивних орг-цій. Очолював збройну боротьбу ангольського народу проти португальських колонізаторів. Після проголошення незалежності Анголи (11.XI 1975) взяв на себе керівництво країною. Очолив боротьбу трудящих проти реакційних ангольських сил та імперіалістичної інтервенції, які намагалися розколоти Анголу. МПЛА спрямовує зусилля народу на розвиток країни по шляху глибоких соціально-екон. перетворень, маючи кінцевою метою побудову суспільства на принципах соціалізму. Голова МПЛА — Агостіньйо Нето, проголошений першим президентом Анголи. Делегація МПЛА була присутня на XXV з'їзді КПРС. Друкований орган МПЛА — «Віторіа оу морті» («Перемога або смерть»).

НАРОДНИЙ РУХ РЕВОЛЮЦІЇ Республіки Заїр — заснований 1967. Правляча і єдина партія в країні. Формально включає все доросле населення. Виражає переважно інтереси націоналістичних верств. Н. р. р. проголошує своєю метою досягнення екон. незалежності. Проте на практиці правлячі кола орієнтуються переважно на розвиток приватного підприємництва і заохочення іноземних капіталовкладень. У галузі зовнішньої політики партія виступає за додержання країною позитивного нейтралітету. Осн. зв'язки підтримує з зх. країнами. Голова політбюро партії — Мобуту Сесе Секо.

НАРОДНИЙ СУД, районний (міський) народний суд — в СРСР суд першої інстанції, який на території певного району (або міста, що не має районного поділу) розглядає всі цивільні й кримінальні справи (крім справ, віднесених законом до відання інших судів); основна ланка радянської судової системи. Н. с. обираються: народні судді — громадянами району, міста строком на п'ять років; нар. засідателі — на загальних зборах трудящих за місцем їхньої роботи або проживання, військовослужбовців — по військ. частинах відкритим голосуванням строком на два роки.

НАРОДНИЙ ФРОНТ — форма організації широких народних мас для спільної боротьби проти фашизму й війни, за мир, демократію, соціальний прогрес, національну незалежність і задоволення життєвих вимог народу. Н. ф. виник у середині 30-х рр. у ряді капіталістичних країн. Ініціатором створення Н. ф. та його керівною силою став робітничий клас на чолі з марксистсько-ленінськими партіями. Основа Н. ф. — єдиний робітничий фронт (див. *Єдиний фронт*). Н. ф. об'єднує демократичні політ. партії, профспілки, жіночі, молодіжні, кооперативні та інші масові орг-ції. Залежно від умов змінюються склад, зміст і форми діяльності Н. ф. У передвоєнні роки осн. завданням Н. ф. була боротьба проти загрози фашистської диктатури. Н. ф., створений 1935 у Франції, заступив дорогу франц. фашизмові. Н. ф. в Іспанії (створений 1936) очолював 1936—39 збройну боротьбу республіканських сил проти ісп. фашистів та нім.-італійських фашистських інтервентів. У період 2-ї світової війни Н. ф. був основою *Руху Опору*. В післявоєнний час Н. ф. сприяв встановленню нар.-демократичної влади в ряді країн Європи та Азії, завоюванню нац. незалежності народами багатьох країн Африки та Азії. Традиції Н. ф. знайшли свій вияв у створенні в післявоєнний час у ряді капіталістичних країн єдиного демократичного, антиімперіалістичного, антимонополістичного фронту (напр., блок Народної єдності в Чілі 1969—73, Широкий фронт в Уругваї, створений 1971). Досвід Н. ф. відображено в програмних документах міжнародного комуністичного руху при визначенні завдань єдиних дій усіх антиімперіалістичних сил.

НАРОДНІ ЗБОРИ — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган у Народній Республіці Болгарії (НРБ). Обирається населенням країни на п'ять років.

НАРО́ДНІ РА́ДИ — місцеві органи державної влади в ряді соціалістичних країн, зокрема у НРБ, ПНР, СРР.

НАРО́ДНІСТЬ — одна з форм етнічної спільності людей, що утворюється з племен і передує *нації*. Н. характерна для рабовласницької і феодальної суспільно-екон. формацій. Н. властиві в нерозвинутому вигляді майже всі ознаки нації (відносна спільність мови, спільність території, певні господарські зв'язки, спільність деяких рис культури і характеру людей, етнічне самоусвідомлення і самоназва). Проте для Н. характерна слабкість внутрішніх екон. зв'язків, зумовлена низьким рівнем розвитку продуктивних сил, що спричиняється до слабкості інших факторів, які зв'язують Н. в єдине ціле. На базі розвитку капіталістичних відносин виникає нова істор. форма спільності людей — нація. Але не всі Н. перетворюються на нації. Зокрема, дрібні Н. можуть вступити в тісні зв'язки з іншими, розвинутішими Н. й націями і поступово злитися з ними (див. *Асиміляція*). В СРСР після Великого Жовтня відбувся процес прискореної еволюції раніше відсталих Н. в соціалістичні нації. Проте Н. як етнічні утворення зберігаються. В колоніальних і залежних країнах, як правило, затримується процес консолідації Н. в нації. В сучас. умовах у країнах Азії і Африки, які визволилися від колоніального гніту і стали на шлях самостійного розвитку, відбувається інтенсивний процес формування нових Н., а також консолідація Н. в нації.

НАРО́ДНО - ДЕМОКРАТИ́ЧНА ДЕРЖА́ВА — одна з форм *соціалістичної держави*, що відобразила своєрідність розвитку соціалістичної революції в умовах ослаблення імперіалізму і зміни співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму. За своєю класовою суттю Н.-д. д. є формою д-ви *диктатури пролетаріату*, яка здійснює завдання будівництва основ соціалізму або вже будує розвинуте соціалістичне суспільство. Ця форма відображає також нац. особливості і своєрідність істор. розвитку ряду країн Європи і Азії, де внаслідок перемоги *народно-демократичних революцій* встановився лад *народної демократії*. Найяскравіші особливості Н.-д. д. виявляються в політ. владі, яка, будучи різновидністю соціалістичної демократії, характеризується наявністю народного (національного, демократичного і т. п.) фронту, багатопартійної системи та ін.

НАРО́ДНО-ДЕМОКРАТИ́ЧНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ — антиімперіалістична, антифеодальна, демократична революція, яка встановлює лад *народної демократії*. Н.-д. р. відбулися в умовах розгрому нім. фашизму і япон. мілітаризму, в обстановці нового етапу *загальної кризи капіталізму* після 2-ї світової війни, при зміні співвідношення сил на міжнар. арені на користь соціалізму. Рушійною силою Н.-д. р. був широкий *Народний фронт*, основу якого становив союз пролетаріату з селянством під керівництвом пролетаріату та його комуністичних і робітничих партій. Наслідком Н.-д. р., в яких революційна боротьба пролетаріату і селянства проти поміщиків і великої буржуазії злилася з нац.-визвольним рухом, було встановлення ладу народної демократії в ряді країн Європи й Азії. Метою Н.-д. р. є створення нового, демократичного. ладу, що забезпечує оптимальні умови для революційного переходу до соціалізму (див. також *Революція соціальна, Революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства*).

НАРО́ДНО-РЕВОЛЮЦІ́ЙНА ПА́РТІЯ ЛА́ОСУ — заснована 1955. Об'єднує на нац.-демократичній основі широкі верстви лаоського народу. Була натхненником і організатором нац.-визвольного і революційного руху в країні. Очолює *Патріотичний фронт Лаосу*. Спираючись на підтримку країн соціалізму, всіх прогресивних сил світу, партія забезпечила перемогу революційної, антиімперіалістичної боротьби. Після проголошення Народно-Демократичної Республіки Лаос (4.XII 1975) вона очолила лаоський народ у боротьбі за радикальні соціально-демократичні перетворення. Генеральний секретар ЦК партії — К. Фомвіхан. Друкований орган — газета «Сієнг пасасон» («Голос народу»).

НАРО́ДНО - РЕСПУБЛІКА́НСЬКА ПА́РТІЯ Туреччини — партія, заснована 1923 (до 1924 називалася Народною партією). Виражає ін-

тереси дрібних власників, чиновництва й інтелігенції. Виступає за посилення держ. сектора в економіці країни, обмеження іноземного капіталу, на захист прав робітників і молоді, за проведення зем. реформи. В галузі зовнішньої політики підтримує курс на розрядку міжнар. напруженості. Не раз була правлячою партією в країні. З 1975 перебуває в опозиції. Генеральний голова — Б. Еджевіт. Друковані органи: газета «Ватан» («Батьківщина») і журнал «Халк» («Народ»).

НАРОДОНАСЕ́ЛЕННЯ ТЕО́РІЯ— вчення про роль зростання густоти народонаселення для розвитку суспільства. На відміну від реакційної Н. т. (див. *Мальтузіанство*) марксизм-ленінізм, спираючись на наукову Н. т., вважає, що зростання народонаселення є однією з умов матеріального життя суспільства, що рівень зростання народонаселення визначається способом виробництва, властивим тій чи іншій суспільно-екон. формації. За соціалізму розвиток народонаселення зумовлюється *основним економічним законом соціалізму* та іншими екон. законами. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що вивчення проблем народонаселення, розробка ефективної демографічної політики — важливе завдання радянських учених, цілого комплексу природничих і суспільних наук.

НАСИ́ЛЬСТВО — застосування будь-яким класом (соціальною групою) засобів примусу щодо інших класів (або соціальних груп), щоб зберегти або завоювати політичне чи економічне панування, ті чи інші права або привілеї. В експлуататорських суспільствах знаряддям Н. пануючих класів щодо експлуатованих мас є *держава*. В епоху імперіалізму в політиці пануючих експлуататорських класів виявляється тенденція до встановлення відверто насильницьких, воєнно-фашистських диктатур. Пануючі експлуататорські класи широко застосовували й застосовують Н. у міждержавних відносинах, розв'язуючи війни, спрямовані на пограбування й закабалення інших народів (див. *Агресія, Експансія*). Висхідні, прогресивні класи також вдаються до Н. для злому системи віджилих суспільних відносин і повалення влади експлуататорських класів. Масштаби й форми революційного Н. залежать від сили опору пануючих класів, а також від розмаху революції. Як підкреслив XXV з'їзд КПРС, досвід революції в Чілі, придушеної чілійською реакцією при підтримці іноземного імперіалізму, нагадує ще раз про те, що революція повинна вміти захистити себе. Після перемоги *соціалістичної революції* Н. спрямовується на подолання опору залишків повалених експлуататорських класів. З успіхами соціалістичного будівництва функція Н. в соціалістичних країнах поступово відмирає. Головними стають методи не Н., а переконання, виховання, організації мас. Засоби Н. застосовуються лише по відношенню до антигромадських елементів — злочинців, дармоїдів, хуліганів тощо. Функція політ. Н. зберігається гол. чином проти дій ворожих соціалізмові міжнар. сил. Марксистське розуміння Н. протилежне як ревізіоністським концепціям, що твердять, нібито бурж. демократія дає змогу робітничим партіям запровадити соціалізм без встановлення *диктатури пролетаріату*, так і лівацьким уявленням, що абсолютизують значення збройного Н. в ході революційної боротьби.

НАСТА́ВНИЦТВО — індивідуальна форма шефства кадрових досвідчених працівників над молодими. Н. набуло характеру масового руху в дев'ятій п'ятирічці (1971—75) за ініціативою бригадира слюсарів-складальників Ленінградського електромашинобудівного об'єднання «Електросила» Героя Соціалістичної Праці С. С. Вітченка. На XVII з'їзді ВЛКСМ Л. І. Брежнєв відзначив у своєму виступі, що «у робітничому класі зародився новий чудовий рух — рух наставників молодих робітників. Наставники — це кадрові робітники, які мають високу майстерність, багатий життєвий досвід, і, я б сказав, талановиті педагоги. Вони з доброї волі, за покликом душі учать молодь працьовитості, майстерності, виховують їх на героїчних традиціях нашого славного робітничого класу ... Наставники неодмінно передають естафету праці з сучасного в майбутнє». На підприємствах наставники працюють під керівництвом рад наставників. Практикується проведення зльотів наставників, ог-

лядів-конкурсів кращої наставницької роботи, соціалістичне змагання наставників. На Україні 1975 налічувалося 170 тис. наставників.

НАТО (англ. NATO; North Atlantic Treaty Organization), Організація Північноатлантичного договору, Північноатлантичний союз — агресивний воєнно-політичний блок капіталістичних держав Зх. Європи і Пн. Америки. Створений на основі договору, підписаного 4.IV 1949 у Вашінгтоні між США, Великобританією, Францією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Канадою, Італією, Португалією, Норвегією, Данією й Ісландією. До НАТО приєдналися 1952 Греція і Туреччина, 1955 — ФРН. Діяльність НАТО спрямована проти соціалістичних країн, нац.-визвольного, демократичного і революційного руху. Керівна роль у НАТО належить США. В зв'язку зі змінами у співвідношенні сил між окремими капіталістичними країнами, а також в результаті суперечностей між країнами — учасницями НАТО цей блок у різні роки зазнавав криз. У 1966 від участі у військ. орг-ції НАТО відмовилась Франція, 1974 — Греція. Внаслідок агресивної мілітаристської політики країн НАТО постійно збільшуються їхні воєнні бюджети, зростає воєнний потенціал блоку, триває гонка озброєнь, у т. ч. ядерних. Імперіалістичні сили використовують блок для втручання у внутрішні справи країн-учасниць. Керівні кола НАТО виступають проти міжнародної розрядки, роззброєння, принципів мирного співіснування. Найвищі органи блоку — сесія ради НАТО і комітет планування оборони, що скликаються, як правило, двічі на рік. Штаб-квартира ради НАТО міститься в Брюсселі.

НАТУРАЛІЗАЦІЯ (від лат. naturalis — природний) — надання державою свого *громадянства* іноземцеві або особі без громадянства на їхнє прохання.

НАТУРАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО — господарство, в якому продукти праці виробляються не для обміну на ринку, а для задоволення внутрігосподарських потреб, головним чином особистих потреб самих виробників. Історично передувало товарному виробн. і було переважаючим за первіснообщинного, рабовласницького і феодального способів виробн. Натуральним залишається г-во в деяких племен, що стоять на низькому ступені розвитку (в Океанії, Центральній Африці та ін.). Пережитки Н. г. досі збереглися в деяких капіталістичних країнах. Напівнатуральний характер має сел. г-во в колоніальних і залежних державах.

НАУКА — сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність, одна з форм суспільної свідомості. Н. є складовою частиною духовної культури суспільства, вона невід'ємна від *практики*. Поняття «наука» включає в себе як діяльність по здобуванню нового знання, так і результат цієї діяльності — суму набутих на даний момент наукових знань, що утворюють наукову картину світу. Термін «наука» вживають і для позначення окремих галузей наукового знання. Загальним методом, відповідним сучас. Н., є матеріалістична *діалектика*. Існують і часткові методи, пов'язані з окремими галузями Н. На вибір предмета дослідження, спрямованість і темпи розвитку Н. вирішальний вплив мають соціально-екон. умови, передусім потреби матеріального виробн. і революційної *класової боротьби*. Виникнення марксизму знаменувало завершення багатовікового процесу формування суспільних Н., перетворення їх на важливий фактор суспільного прогресу людства (див. *Марксизм-ленінізм*). У процесі істор. розвитку соціальні функції і роль Н. в суспільному житті змінювалися. Її значення підносилося зі зростанням суспільного характеру виробн. Характер поєднання Н. з виробн. залежить від соціально-екон. умов. Уже за капіталізму тенденцією розвитку Н. стає її перетворення на безпосередню продуктивну силу. В умовах *науково-технічної революції* Н. є вирішальним фактором інтенсифікації сусп. виробн. Необмежені можливості для Н. відкрив соціалізм. Радянська Н. внесла великий вклад в індустріалізацію країни, соціалістичні перетворення сільського господарства, в перемогу у Великій Вітчизняній війні, відбудову й піднесення нар. г-ва. Важливі завдання сучасної радянської Н. визначено в документах

XXIV з'їзду і XXV з'їзду КПРС, у постановах ЦК партії, зокрема про роботу в Московському вищому технічному училищі ім. Баумана і Саратовському державному університеті ім. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук (червень 1974) і про 250-річний ювілей АН СРСР (жовтень 1974). Особливого значення набуває Н. в умовах *економічного змагання двох світових систем* у вирішенні корінних соціально-економічних завдань розвинутого соціалізму. Н. стала безпосередньою продуктивною силою. Координуючий центр радянської Н.— АН СРСР. Вагомий вклад у розвиток вітчизняної Н. вносять республіканські академії наук, зокрема АН УРСР, вузи та інші наукові центри. Нові перспективи розвитку радянської Н. накреслено в документах XXV з'їзду КПРС. Основна з них — дальше розширення і поглиблення досліджень закономірностей суспільства і природи, підвищення вкладу Н. в комуністичне будівництво, прискорення науково-технічного прогресу, піднесення добробуту й культури народу, формування комуністичного світогляду трудящих. Зростає роль суспільних наук в *ідеологічній боротьбі двох суспільних систем*. Зміцнюється співробітництво в галузі науки СРСР з іншими соціалістичними країнами в боротьбі за соціальний прогрес і мир, з світовою Н. у дослідженні космосу й *Світового океану*, в охороні здоров'я й природного середовища. Н.— одна з рушійних сил побудови комунізму, суспільного прогресу людства.

НАУКО́ВА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПРА́ЦІ (НОП) — процес поєднання робочої сили і засобів виробництва, що здійснюється на основі найновіших досягнень науки й передового досвіду. В капіталістичному суспільстві, де панує приватна власність на засоби виробн., системи НОП підпорядковані цілям одержання підприємцями максимальних прибутків, будуються на основі невпинної інтенсифікації праці робітників. Об'єктивні можливості планомірної НОП на кожному підприємстві і в масштабах усього нар. г-ва виникають лише за соціалізму, в умовах суспільної власності на засоби виробн. НОП в соціалістичному виробн. означає: раціональний поділ і кооперацію праці в усіх ланках нар. г-ва; неухильне вдосконалення планування й управління виробн.; планомірне й ефективне використання устаткування і виробничих площ; створення умов для високопродуктивної праці на кожному робочому місці; узагальнення й поширення передового досвіду та впровадження у виробн. найновіших досягнень науки і техніки; створення здорових і безпечних умов праці. НОП у соціалістичному суспільстві грунтується на творчій ініціативі виробників, безперервному зростанні їхнього культурно-технічного рівня, розвитку соціалістичного змагання, на моральному й матеріальному стимулюванні високопродуктивної праці. Впровадження НОП є важливим фактором підвищення *ефективності соціалістичного виробництва* і поліпшення якості роботи в усіх ланках нар. г-ва, що є центр. проблемою екон. політики Комуністичної партії і Радянської д-ви на сучас. етапі.

НАУКО́ВИЙ КОМІТЕ́Т ООН ПО ДІ́Ї А́ТОМНОЇ РАДІА́ЦІЇ — заснований 1955 Генеральною Асамблеєю ООН. Спочатку до к-ту входили вчені з 15 країн — членів ООН, у т. ч. СРСР, США, Великобританії, Франції. В 1973 прийнято рішення про розширення складу к-ту до 20 членів. Комітету доручено збирати, вивчати й поширювати інформацію про дію іонізуючої радіації та радіоактивності на людину й середовище, що її оточує.

НАУКО́ВИЙ КОМУНІ́ЗМ — наука про закономірності революційного переходу від капіталізму до комунізму, шляхи і методи побудови комуністичного суспільства. В широкому розумінні Н. к.— філософське, екон. і соціально-політ. обгрунтування процесу революційного перетворення світу. В цьому розумінні *марксизм-ленінізм* і є Н. к. У вужчому розумінні Н. к. — одна з трьох складових частин марксизму-ленінізму (поряд з *філософією* і *політичною економією*), наука, що вивчає умови, природу і завдання соціального перевороту, який веде від капіталізму до комунізму у всесвітньому масштабі, розкриває шляхи, способи й загальні закономірності будівництва соціалізму і комунізму, вказує сили, здатні здійснити побудову соціалізму і кому-

нізму. Теоретичним фундаментом Н. к. є філософія і політ. економія марксизму-ленінізму. Н. к. є закономірним продовженням і розвитком філософського і екон. вчення К. Маркса. Залежно від рівня суспільного прогресу на перший план у теорії Н. к. висуваються питання, що їх ставить суспільно-істор. практика. Так, якщо до перемоги пролет. революції завдання Н. к. полягало в тому, щоб обгрунтувати всесвітньо-істор. місію робітничого класу, виявити сили, здатні змести старе й побудувати нове суспільство, то після перемоги *соціалістичної революції* й особливо після утворення *світової системи соціалізму* головними, поряд з дальшим узагальненням досвіду революційної *класової боротьби* пролетаріату, стали питання соціалістичного й комуністичного будівництва. Н. к. як теоретична система знань має свої закони, категорії та принципи. Теорія Н. к. розкриває дві групи соціально-політ. закономірностей. Одна з них включає закономірності революційної боротьби пролетаріату капіталістичних країн проти буржуазії та закономірності *національно-визвольного руху,* друга охоплює закономірності, шляхи і форми соціалістичного й комуністичного будівництва в країнах світової системи соціалізму. Закони Н. к. тісно взаємодіють між собою і з законами *історичного матеріалізму* та інших суспільних наук. Вихідними й загальними принципами Н. к. є осн. принципи марксизму-ленінізму, які треба розглядати в розвитку, конкретно-історично, з урахуванням умов часу і місця. Категорії Н. к. розкривають різні сторони підготовки, виникнення, становлення і розвитку комуністичної формації. Осн. категорією Н. к. є комуністична суспільно-економічна формація, поряд з нею виділяють ряд інших категорій, таких як соціалістична революція, *диктатура пролетаріату, союз робітничого класу і селянства,* світовий революційний процес, осн. революційні сили сучасності, перехідний період від капіталізму до соціалізму, нар. маси соціалістичного суспільства та ін. Роль Н. к. особливо зростає на сучас. етапі істор. розвитку, коли світовий соціалізм визначає гол. зміст і напрям суспільного прогресу. За цих умов Н. к. забезпечує строго науковий підхід до управління суспільним прогресом. Важливе місце в розвитку Н. к., у всебічному збагаченні його належить матеріалам XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС, політ. і теоретичним документам партії — до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР, 70-річчя II з'їзду РСДРП та ін. В них подано глибокий аналіз екон., політ., соціальних і духовних процесів розвитку радянського суспільства, розстановки класових сил на світовій арені, істор. перспектив *міжнародного комуністичного руху,* характеру сучас. епохи та форм і методів боротьби за мир і безпеку народів. Важливим програмним документом стала прийнята 1967 постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», яка піднесла ще вище роль і значення марксистсько-ленінської теорії в житті радянського суспільства. На сучас. етапі дослідження в галузі Н. к. зосереджуються на таких найважливіших проблемах: ідейна спадщина основоположників марксизму-ленінізму, вклад В. І. Леніна в творчий розвиток революційного вчення, розвиток соціалізму й переростання його в комунізм, створення *матеріально-технічної бази комунізму,* органічне поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичного ладу, зростання провідної ролі робітничого класу та КПРС у комуністичному суспільстві, утворення нової істор. спільності — *радянського народу,* формування нової людини, критика *антикомунізму, реформізму, ревізіонізму,* буржуазного *націоналізму* тощо. XXV з'їзд КПРС визначив найважливіші завдання Н. к.: поглибити дослідження питань, що стосуються тенденцій розвитку радянського суспільства, його продуктивних сил, зокрема характеру і змісту праці в умовах зрілого соціалізму, змін соціальної структури; вивчення проблем розвитку соціалістичної державності й громадської думки; дослідження проблем навколишнього середовища й народонаселення; наукове дослідження проблем світового розвитку й міжнар. відносин,

революційного процесу та взаємодії і єдності різних його потоків, співвідношення боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм і протиборства сил у гол. питанні сучасності — в питанні про війну і мир. Н. к. за своїм змістом є інтернаціональною наукою, оскільки він виник і розвивається як теоретичне вираження суспільного становища робітничого класу всіх націй, збагачується завдяки поступальному розвиткові людства по шляху до комунізму. Осн. стимулом розвитку теорії Н. к. є практична діяльність комуністичних партій, світового комуністичного руху.

НАУКО́ВО-АТЕЇСТИ́ЧНА ПРОПАГА́НДА — одна з ділянок ідеологічної роботи КПРС і Радянської держави по вихованню радянських людей у дусі наукового світогляду. В основі Н.-а. п. лежить марксистсько-ленінське вчення. Н.-а. п. має на меті остаточне подолання релігійних пережитків у свідомості віруючих. Боротьба проти релігії провадиться шляхом доведення несумісності її з науково-матеріалістичним світорозумінням, пропаганди науково-матеріалістичного світогляду, методом переконання, не допускаючи ображання почуттів віруючих (див. також *Атеїзм, Атеїстичне виховання*).

НАУКО́ВО-ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ — в СРСР госпрозрахункові організації, у складі яких органічно об'єднуються науково-дослідні, проектно-конструкторські і технологічні установи, експериментальне виробництво і промислові підприємства; одна з форм поєднання науки з виробництвом. Створюються на базі н.-д. ін-тів. Керує Н.-в. о. генеральна дирекція, очолювана генеральним директором, який одночасно є директором н.-д. інституту. Н.-в. о. як відокремлені, оперативно-самостійні комплекси в складі тієї чи іншої галузі пром-сті характеризуються науково-технічною, організаційною, економічною єдністю та оперативно-госп. самостійністю. Осн. факторами їхньої високої екон. ефективності є чітка координація дій вчених, конструкторів і виробничників, відсутність різних проміжних узгоджень, поліпшення керівництва процесом «дослідження — виробництво», скорочення періоду створення нової продукції та освоєння її виробн.; забезпечення комплексного технічного розвитку виробн., оптимальна концентрація і раціональна спеціалізація виробн. на підприємствах об'єднання; створення необхідних дослідно-експериментальних баз; концентрація фін. і матеріальних ресурсів, що дає змогу розв'язувати завдання, які неспроможні вирішити окремі підприємства. Н.-в. о. дедалі більше поширюються в пром-сті СРСР і особливо в таких важливих її галузях, як важке машинобудування, верстатобудування, радіоелектроніка, хім. пром-сть та ін. Н.-в. о. є новою, прогресивною формою соціалістичних пром. підприємств і являють собою, як підкреслювалось на XXV з'їзді КПРС, не механічне поєднання останніх, а єдиний виробничо-госп. комплекс, в якому органічно злиті наука і виробництво, широко розвинуті спеціалізація та кооперування.

НАУКО́ВО-ТЕХНІ́ЧНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ — особлива форма *науково-технічного прогресу,* що означає корінні, якісні зрушення в розвитку техніки й технології виробництва, енергетиці, знаряддях і предметах праці, в організації управління, в характері трудової діяльності людей, пов'язані з перетворенням науки на безпосередню продуктивну силу суспільства і поєднанням науки з виробництвом. Н.-т. р.— тривалий процес, який має дві гол. передумови — науково-технічну та соціальну. Найхарактерніші риси й ознаки Н.-т. р.: освоєння нових видів енергії та енергетичних ресурсів, перехід до виготовлення та масового застосування штучних матеріалів з наперед визначеними властивостями і впровадження хім. технології в різні виробничі процеси, комплексна автоматизація виробн. і процесів управління з широким застосуванням електронних обчислювальних машин і контрольно-керуючих засобів, що дає можливість людині передавати машинам свої безпосередні виробничі функції і радикально змінює її місце у трудовому процесі. Розвиток Н.-т. р. тісно пов'язаний із створенням і використанням засобів освоєння космосу. Н.-т. р. розгорнулася в середині 20 ст. як реалізація нагромаджених протягом тривалого часу досягнень природничих і прикладних наук; здійснюється на основі широкої взаємодії їх, приводить до

якісних зрушень у засобах і методах наукового пізнання, активно впливає на вдосконалення техніки і технології. З бурхливим розвитком наукової творчості йде процес перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Науковий і технічний прогрес злилися в єдиний потік. Якщо розвиток науки прокладає шлях для революційного розвитку техніки, то прогрес техніки, з свого боку, створює матеріальну базу для розвитку науки. Н.-т. р. відбувається не тільки в пром-сті, а й в інших галузях матеріального виробн., а також у невиробничій сфері.

Н.-т. р. є закономірним етапом історії людства, характерним для епохи переходу від капіталізму до комунізму. Форми прояву, хід та наслідки її в соціалістичних і капіталістичних країнах принципово різні. Н.-т. р. стала плацдармом змагання між соціалістичною і капіталістичною системами (див. *Економічне змагання двох світових систем*). В умовах капіталізму Н.-т. р. є процесом глибоко суперечливим. Рушійною її силою є гонитва за надприбутками, намагання зміцнити екон. позиції монополій. В кінцевому підсумку вона використовується в інтересах буржуазії. Величезні можливості, що відкриває перед людством Н.-т. р., спрямовуються капіталізмом переважно на задоволення потреб *мілітаризму* і *воєнно-промислового комплексу*, на створення руйнівних видів зброї. Буржуазні і реформістські ідеологи в апологетичних концепціях намагаються довести, нібито науково-технічний прогрес змінює природу капіталізму, ліквідує класову нерівність та інші властиві йому антагоністичні суперечності. Насправді ж Н.-т. р. супроводиться посиленням конкуренції, інтенсифікацією праці робітників, зростанням т.з. технологічного безробіття і посиленням експлуатації трудящих, що не тільки не згладжує класових та інших суперечностей, властивих капіталізмові, а ще більше загострює їх. Капіталізм не може подолати стихійний характер суспільного виробн. і використати величезну силу кооперації, планування й управління в масштабах усього суспільства, усунути осн. суперечність — між продуктивними силами і виробничими відносинами, між суспільним характером виробн. і приватним характером привласнення (див. *Імперіалізм*).

Правильний напрям, що відповідає інтересам людини і суспільства в цілому, Н.-т. р. знаходить в умовах соціалізму. Це випливає з самої природи соціалістичного суспільства, якому властива відповідність виробничих відносин характерові розвитку продуктивних сил. Основоположники марксизму-ленінізму вказували, що комунізм і наука невід'ємні, що комуністичне суспільство забезпечить повне розкриття здібностей усіх членів суспільства і повне задоволення всіх його зростаючих потреб на основі вищих досягнень науки, техніки й організації. Як для перемоги комунізму необхідне максимальне використання можливостей Н.-т. р., так і для Н.-т. р. необхідне дальше вдосконалення соціалістичних суспільних відносин і поступове переростання їх в комуністичні. XXV з'їзд КПРС визначив, що тільки на основі прискореного розвитку науки і техніки може бути побудоване комуністичне суспільство, тобто комплексно розв'язані завдання створення *матеріально-технічної бази комунізму*, перетворення соціалістичних суспільних відносин на комуністичні, формування нової людини. Як один з вузлових напрямів розв'язання корінних соціально-екон. завдань з'їзд виділив дальше органічне поєднання досягнень Н.-т. р. з перевагами соціалістичної системи господарства.

НАУКО́ВО-ТЕХНІ́ЧНИЙ ПРОГРЕ́С, технічний прогрес — єдиний, взаємозумовлений поступальний розвиток науки і техніки, процес вдосконалення засобів та предметів праці, технологічних методів і форм організації праці та виробництва, впровадження найновіших досягнень науки і техніки в народне господарство та підвищення на цій основі ефективності суспільного виробництва. Є об'єктивною закономірністю розвитку суспільного виробн., важливим науково-технічним і соціально-екон. явищем, що справляє глибокий вплив на всі сфери суспільного життя. В сучас. умовах Н.-т. п. дедалі частіше здійснюється у формі *науково-технічної революції* і тісно пов'язаний з процесом перетворення

науки на безпосередню продуктивну силу. Характер Н.-т. п., його напрями, темпи й суспільні наслідки визначаються панівним способом виробн. Капіталістичні виробничі відносини, особливо в епоху *імперіалізму,* надають Н.-т. п. однобічного, потворного характеру. Н.-т. п. відбувається за капіталізму стихійно, суперечливо й нерівномірно. Впровадження нової техніки, яка сама по собі є могутнім засобом полегшення праці і підвищення її продуктивності, за капіталізму призводить до надмірної інтенсивності праці, підвищення ступеня експлуатації робітників, зростання *безробіття.* Встановлення і розвиток суспільної соціалістичної власності на засоби виробн. усуває властиві капіталізмові соціальні перепони для Н.-т. п., створює можливість планомірного розвитку нар. г-ва з урахуванням найновіших досягнень і відкриттів у галузі науки і техніки. Н.-т. п. за соціалізму — осн. шлях створення матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму, підвищення екон. *ефективності соціалістичного виробництва* та досягнення на цій основі вищої, ніж за капіталізму, продуктивності праці. Прискорення Н.-т. п. в соціалістичних країнах є одним з найважливіших факторів забезпечення перемоги соціалізму в екон. змаганні з капіталізмом. Осн. напрямами сучас. Н.-т. п. є електрифікація, комплексна механізація, автоматизація й хімізація виробн., розвиток ядерної техніки, радіоелектроніки, обчислювальної техніки, систем управління та ін. Матеріальну базу Н.-т. п. становить важка індустрія, передусім машинобудування і приладобудування. Важливу роль у Н.-т. п. відіграють спеціалізація та кооперування виробництва, рух раціоналізаторів і винахідників, соціалістичне змагання. Особливого значення в сучас. умовах набирають *наукова організація праці* та виробн., підвищення кваліфікації трудівників різних галузей соціалістичного г-ва і посилення екон. стимулів для прискореного зростання *продуктивності праці.* Прискорення темпів Н.-т. п. в СРСР та інших соціалістичних країнах — членах РЕВ у поєднанні з *соціалістичною економічною інтеграцією* є однією з умов перемоги соціалізму в екон. і науково-технічному змаганні з капіталізмом. На дальший всебічний розвиток Н.-т. п. особлива увага звертається в документах XXV з'їзду КПРС, де підкреслюється, що прискорення темпів Н.-т. п. як вирішальної умови підвищення ефективності суспільного виробн. і поліпшення якості продукції залишається першочерговим завданням Комуністичної партії Радянського Союзу. Ставиться завдання підвищення ефективності використання наукового потенціалу, дальшого розвитку наукових досліджень, прискорення і широкого впровадження їх результатів у нар. г-во, посилення зв'язку науки з виробництвом.

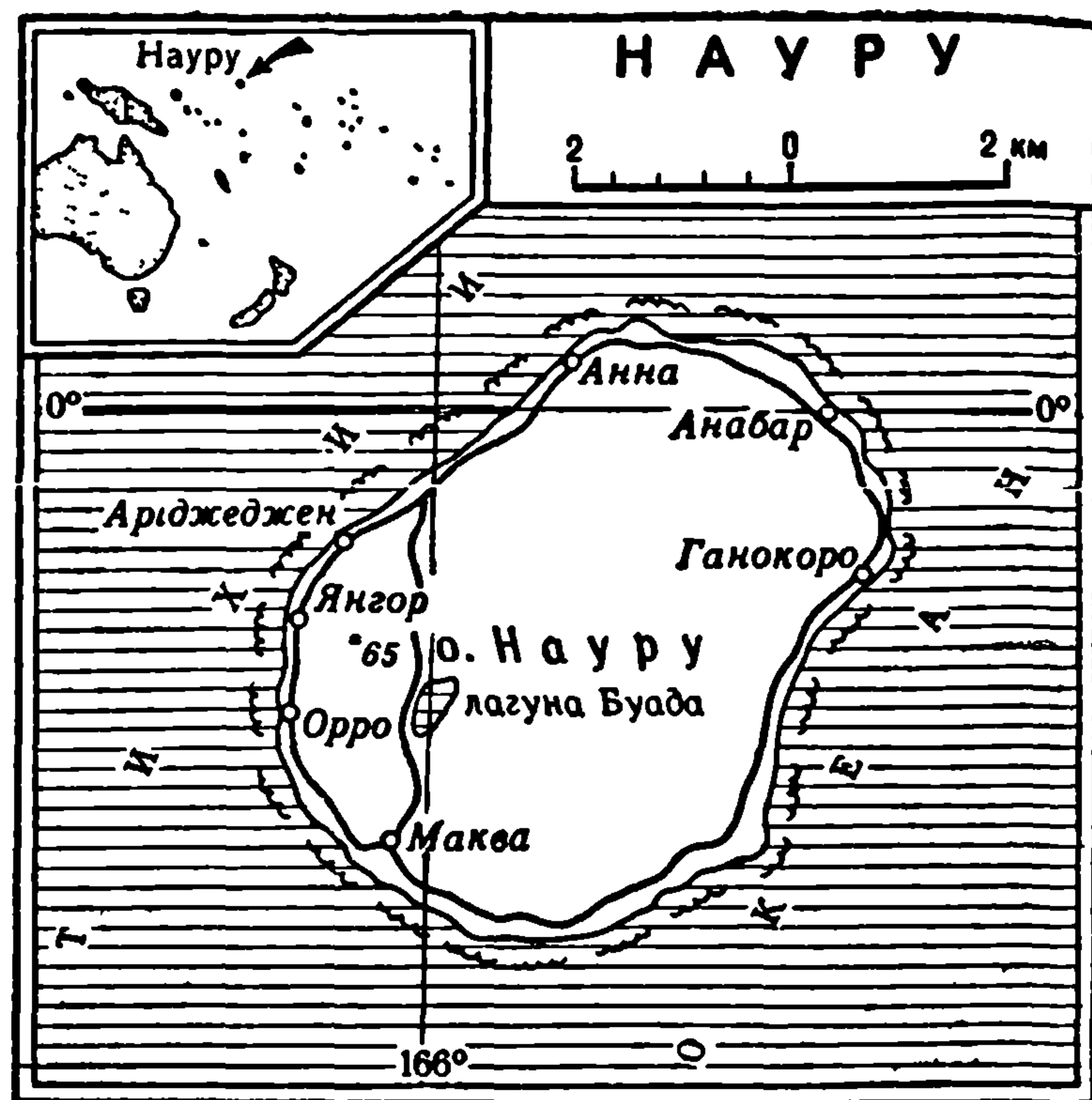

НАУРУ, Республіка Науру — держава на однойменному острові Тихого океану. Пл. бл. 22 *км²*. Нас. 7,3 тис. чол. (1973), з них корінних жителів — 3,5 тис. чол. Столиця — м. Янгор. Н.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчу владу здійснює законодавча асамблея. В 1888 острів анексований Німеччиною. Після 1-ї світової війни — підмандатна територія Великобританії, Нової Зеландії і Австралії. Під час 2-ї світової війни острів окупували япон. війська. З 1947 — підопічна територія ООН. 31.I 1968 проголошено незалежність. Науру має статус «особливого» члена Співдружності, очолюваної Великобританією. Гол. галузі г-ва — розробка родовищ фосфоритів (видобуток 1906 тис. *т*, 1972), землеробство, морські промисли. Грошова одиниця — австралійський долар.

НАЦИЗМ (нім. Nazismus) — ідеологія, політика і практика найреакційніших кіл монополістичної буржуазії в гітлерівській Німеччині. Див. *Націонал-соціалісти.*

НАЦІОНАЛ - ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ у Федеративній Республіці Німеччини — заснована 1964. Неонацистська партія. До Н.-д. п. увійшли члени дрібних праворадикальних організацій та угруповань, багато кол. націонал-соціалістів. Виступає з реваншистськими лозунгами перегляду кордонів післявоєнної Європи. Н.-д. п. виступає проти мирного зовнішньополітичного курсу уряду ФРН, договорів з соціалістичними країнами. Намагається за допомогою соціальної демагогії парламентським шляхом прийти до влади. Блокується з ХДС/ХСС. Налічує бл. 22 тис. членів (1973). Голова партії М. Мусгнуг. Друковані органи — газети «Дойче Вохенцайтунг» («Німецька щотижнева газета»), «Дойче Нахріхтен» («Німецькі вісті»).

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — 1) Вилучення з приватної власності осіб у власність держави землі, промислових і транспортних підприємств або цілих галузей народного господарства. 2) Н. соціалістична — примусове вилучення соціалістичною державою землі, її надр, фабрик, заводів, шахт, банків, засобів транспорту і зв'язку та іншої приватної власності, яка належала експлуататорським класам, і перетворення її на державну, загальнонародну, *соціалістичну власність.* 3) Н. капіталістична — оплачуване капіталістичною державою відчуження засобів виробництва, що провадиться в інтересах монополій; при цьому націоналізовані підприємства не змінюють своєї капіталістичної природи і зберігається експлуатація робітничого класу. Нерідко буржуазні партії та угруповання після приходу до влади проводять політику *денаціоналізації* — повернення націоналізованих підприємств колишнім власникам їх. Це, зокрема, відбувається в Єгипті (1975—76), Аргентіні (після держ. перевороту 1976) та ін. У країнах, що визволилися з-під колоніального гніту, Н. засобів виробн., передусім тих, що належать іноземному капіталові, сприяє створенню основ нац. економіки і досягненню екон. незалежності.

НАЦІОНАЛІЗМ — буржуазна та дрібнобуржуазна ідеологія і політика, а також психологія в *національному питанні.* Характерними рисами Н. є погляд на націю як найвищу і позаістор. форму суспільної єдності, проповідь зверхності нац. інтересів над класовими, звеличення своєї нації та протиставлення її іншим, розпалювання нац. ворожнечі. Н. породжений специфікою розвитку *капіталізму.* На ранній його стадії Н. відігравав певну прогресивну роль, виступаючи як виразник загальнонац. інтересів у боротьбі проти феодалізму і нац. гноблення. В період імперіалізму правлячі кола капіталістичних д-в перетворили Н. на ідеологічний засіб розпалювання нац. ворожнечі, підготовки загарбницьких воєн, на засіб виправдання політики експлуатації інших народів. Він набирає крайніх меж нац. і расової нетерпимості, відіграє дедалі реакційнішу соціальну роль. Н. виступає в двох формах: великодерж. *шовінізму* пануючої нації й місцевого Н. пригнобленої нації. Буржуазія намагається використати Н. для боротьби проти революційного руху і розколу пролетаріату з тим, щоб відвернути робітничий клас від боротьби за досягнення своїх цілей, підмінити її захистом інтересів буржуазії, які вона видає за загальнонаціональні. Водночас нац. буржуазія заради своїх класових інтересів йде на союз з буржуазією інших націй, зраджує вітчизну. В умовах боротьби двох світових суспільних систем Н. став складовою частиною *антикомунізму* й антирадянщини, різного роду *ревізіонізму* й *опортунізму.* На антирадянській платформі змикаються з імперіалістичною реакцією *український буржуазний націоналізм* і *сіонізм, маоїзм* та інші вороги суспільного прогресу. Імперіалістична буржуазія робить ставку на Н., щоб розколоти єдність складових частин сучас. революційного процесу: вона намагається оживити націоналістичні передсуди в соціалістичних країнах, протиставити одну одній країни соціалістичної співдружності. Н. широко використовується *неоколоніалізмом.* Інший характер має Н. у країнах, що визволилися від колоніального гноблення і борються за політ. і екон. незалежність від монополій.

У тих країнах, де робітничий клас ще не сформувався, Н., хоч і в обмеженій формі, відображає ідеї нац. визволення і нац. незалежності. Цей Н. на певному етапі має загальнодемократичний зміст і може відігравати позитивну роль в антиімперіалістичному нац.-визвольному русі. Водночас Н. і у цих країнах виявляє свої реакційні риси — протиставлення однієї нації іншій, висування на перший план ідеї нац. винятковості і класового миру, що відображає інтереси експлуататорської верхівки, схильної до угоди з імперіалізмом. Бурж. Н. докорінно протилежний пролет. *інтернаціоналізмові*. В країнах соціалістичної співдружності ліквідовано соціальні корені Н. і умови, що його породжують. В СРСР утворилася нова історична спільність людей — *радянський народ,* зміцніла *дружба народів*. Але пережитки Н. зберігаються в свідомості і поведінці окремих людей і в умовах соціалізму. Ці окремі прояви намагаються підігрівати ззовні ідеологічні центри капіталізму. Боротьба проти пережитків і окремих проявів Н. є важливим завданням *комуністичного виховання* трудящих. Формування комуністичного світогляду, патріотичне й інтернац. виховання — невід'ємна частина діяльності партійних орг-цій (див. *Ідеологічна робота КПРС*). Про це, зокрема, свідчать матеріали Травневого (1974) пленуму ЦК Компартії України. КПРС непримиренна до нац. розбрату і нац. егоїзму, націоналізму і шовінізму. Марксисти-ленінці ведуть безкомпромісну боротьбу проти націоналістичних хитань у міжнар. комуністичному русі, що виявляються у відступі від принципів пролет. інтернаціоналізму і класової солідарності, висуванні на передній план специфічних нац. інтересів на шкоду інтернаціональній справі робітничого класу, роздуванні і перебільшенні нац. особливостей класової боротьби і будівництва соціалізму в окремих країнах. Боротьба проти Н.— важливе завдання марксистсько-ленінських партій.

НАЦІОНАЛІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ Південно-Африканської Республіки — заснована 1913. Програмою партії є доктрина *апартеїду*. З 1948 Н. п.— правляча партія. Встановила в країні терористичний расистський режим. Виражає інтереси найреакційніших верств промислової, фін., сільської буржуазії, гол. чином африканерів (нащадків голландських колоністів). Н. п. тісно пов'язана з голландською реформаторською церквою. Лідер партії — Б.-Й. Форстер. Друкований орган — газета «Бюргер» («Городянин»).

НАЦІОНА́Л-СОЦІАЛІ́СТИ, нацисти, наці — члени гітлерівської фашистської партії, яка з демагогічною метою прийняла назву «націонал-соціалістської робітничої партії». Партія Н.-с. (утворена 1919) виражала інтереси найбільш реакційних і агресивних кіл нім. монополістичної буржуазії. Для Н.-с. були характерними антидемократизм, крайній антикомунізм, ідеологія шовінізму і расизму, нестримна демагогія. Встановивши 1933 свою диктатуру в Німеччині (див. *Фашизм*), Н.-с. організували кривавий терор проти нім. робітничого класу та його демократичних орг-цій, розв'язали 2-у світову війну 1939—45. Після розгрому фашистської Німеччини орг-ції Н.-с. були оголошені поза законом, а їхні керівні органи на Нюрнберзькому процесі були визнані злочинними орг-ціями. В НДР послідовно проведено *денацифікацію*. У ФРН багато колишніх нацистів увійшло до складу *Націонал-демократичної партії* та інших неофашистських організацій.

НАЦІОНА́ЛЬНА ПА́РТІЯ Нової Зеландії — заснована 1936. Виражає інтереси великої буржуазії і фермерства. Як зазначає програма Н. п., гол. завданням партії є збереження капіталізму і боротьба проти соціалізму і комунізму. Н. п. не раз перебувала при владі. Здобула перемогу на парламентських виборах 1975.

Внутрішня політика уряду Н. п. спрямована на захист інтересів імперіалістичних монополій, зовнішня — на зміцнення союзу з США, Великобританією, Австралією. Лідер партії — Р. Малдун. Друкований орган — щомісячник «Нейшенал обсервер» («Національний спостерігач»).

НАЦІОНА́ЛЬНА ПОЛІ́ТИКА КПРС — одна з найважливіших складових частин політики *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Ідейно-теоретичною основою Н. п. КПРС є *марксизм-ленінізм,*

пролетарський, соціалістичний *інтернаціоналізм*. Внаслідок послідовного здійснення партією ленінської нац. програми в СРСР *національне питання* розв'язане повністю. Справжнім тріумфом Н. п. КПРС є утворення *Союзу Радянських Соціалістичних Республік* — першої в світі багатонаціональної соціалістичної д-ви, сформування нової істор. спільності людей —*радянського народу, морально-політичної єдності радянського народу*, основаної на *дружбі народів СРСР*. Див. також *Національна програма КПРС*.

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА КПРС — складова частина *Програми Комуністичної партії Радянського Союзу*, що визначає конкретні шляхи, засоби і методи розв'язання *національного питання* на кожному етапі боротьби за перемогу соціалістичної революції, за побудову соціалізму і комунізму. Нац. програма, розроблена і всебічно обгрунтована В. І. Леніним, розглядає нац. питання як підпорядковане осн. завданням класової боротьби пролетаріату. Вона проголошує повну фактичну рівноправність націй, зміцнення *дружби народів* СРСР як непохитної основи соціалістичного ладу. Вже в першій Програмі, прийнятій II з'їздом РСДРП (1903), висувалися такі вимоги в галузі нац. політики: повна рівноправність усіх громадян незалежно від статі, релігії, раси і національності, право на самовизначення всіх націй, що входять до складу Росії, та ін. Друга Програма, прийнята VIII з'їздом РКП (б) (1919) і розрахована на побудову соціалізму, в галузі нац. відносин наголошувала на необхідності зближення пролетарів і напівпролетарів різних націй, повної рівноправності всіх націй. Як і передбачав В. І. Ленін, послідовне здійснення більшовицької програми з нац. питання привело до тісного добровільного об'єднання нац. республік, які в грудні 1922 утворили *Союз Радянських Соціалістичних Республік*. XXII з'їзд КПРС (1961) прийняв третю Програму — програму побудови комуністичного суспільства, в якій визначив конкретні завдання в галузі нац. відносин. Н. п. КПРС знайшла дальший розвиток у матеріалах XXIII, XXIV, XXV з'їздів партії, в її теоретичних документах, зокрема в доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева; «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік». В період комуністичного будівництва партія поставила своїм завданням дальше вдосконалення форм нац. державності, всебічний розвиток економіки народів СРСР, дальший всебічний розвиток співробітництва націй, соціалістичної за змістом, національної за формою, інтернаціональної за характером культури кожної нації; взаємне збагачення нац. соціалістичних культур, на основі яких формується культура комуністичного суспільства; забезпечення дальшого неухильного здійснення ленінських настанов щодо повної рівноправності всіх націй і нац. мов; непримиренну боротьбу проти всіляких проявів і пережитків націоналізму та шовінізму; зміцнення дружби народів, соціалістичного інтернаціоналізму як одного з найважливіших завоювань соціалізму. Втілюючи в життя цю глибоку інтернац. програму, КПРС добилася того, що в СРСР склався новий тип нац. відносин, основаних на дружбі народів, їх співробітництві, взаємодопомозі та рівноправності. Ідеї соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму проймають усі сфери матеріального і духовного життя радянського народу. Небаченого розквіту досягли соціалістичні нації, для яких характерні соціальна й ідейно-політична єдність, братні взаємовідносини. Склалися нова істор. спільність людей — *радянський народ*, спаяний спільністю ідеалів і цілей комуністичного будівництва, загальносоюзна економіка — *єдиний народногосподарський комплекс СРСР*, що включає економіку всіх радянських республік, сформувалася нова, вища риса радянського патріотизму — *загальнонаціональна гордість радянської людини*. Розв'язання національного питання в Радянській країні «це досягнення, яке по праву можна поставити в один ряд з такими перемогами в будівництві нового суспільства в СРСР, як індустріалізація, колективізація, культурна революція» (Брежнєв Л. І. Ленінським курсом, т. 4. К., 1974, с. 48). Розв'язання нац. питання в СРСР має величезне міжнародне значення. Н. п. КПРС показує народам залеж-

них країн, пригнобленим націям і народностям усього світу взірець і єдино правильний шлях боротьби за соціальну і національну свободу та незалежність.

НАЦІОНА́ЛЬНА РА́ДА — в ЧССР найвищий представницький орган влади в Чеській і Словацькій республіках. Обирається на 5 років громадянами відповідної республіки.

НАЦІОНА́ЛЬНЕ ПИТА́ННЯ — питання про відносини між *націями*, їхні права, умови їхнього вільного розвитку і досягнення національної незалежності та суверенітету. Відображає характер відносин між народами в багатонац. буржуазних д-вах, між націями метрополій і колоній, імперіалістичних д-в і залежних від них країн. Н. п. виникло в процесі формування націй і в той час було пов'язане з завданнями знищення феодалізму та визволення від нац. гніту. Рухи пригноблених націй очолювала прогресивна тоді буржуазія, яка використовувала їх у своїх класових цілях. За цих умов формувалася бурж. ідеологія в Н. п.— *націоналізм*. В міру зростання класової свідомості пролетаріату складалася його ідеологія в Н. п.— *інтернаціоналізм*. В умовах капіталізму для розвитку Н. п. характерні дві істор. тенденції: перша — пробудження нац. життя і нац. рухів, боротьба проти всілякого гніту, створення національних д-в; друга — розвиток широких відносин між націями, руйнування нац. перегородок, створення інтернац. єдності капіталу, екон. життя, світового ринку тощо. Перша тенденція сильніше виявляється в епоху висхідного капіталізму, друга — в епоху імперіалізму. За імперіалізму, з утворенням колоніальної системи, Н. п. розвинулося в національно-колоніальне питання. Гніт соціальний тісно переплітається з гнітом національним, і боротьба за нац. визволення стає невід'ємною від боротьби за соціальне визволення.

Спираючись на ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін розробив теорію, програму і політику марксистської партії з Н. п. Марксистсько-ленінське вчення з Н. п.— складова частина теорії *соціалістичної революції*. Марксизм-ленінізм розглядає Н. п. як підпорядковане загальному питанню про соціально-політ. прогрес суспільства і виходить з того, що головним у Н. п. є об'єднання трудящих незалежно від нац. приналежності в боротьбі проти всіх видів гноблення, за передовий суспільний лад. Марксистсько-ленінська теорія Н. п. визнає право націй на самовизначення, відстоює принципи добровільного об'єднання націй, пролет. інтернаціоналізму, солідарності трудящих усіх країн у боротьбі проти імперіалізму. З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції почалася епоха соціалістичних і нац.-визвольних революцій, епоха ліквідації колоніальної системи. Особливо широкого розмаху антиімперіалістичні нац.-визвольні революції набрали в сучас. епоху. *Національно-визвольний рух* народів Азії, Африки і Латинської Америки — складова частина світового революційного розвитку, гол. силою якого є міжнар. робітничий клас і *світова система соціалізму*. З перемогою соціалізму в СРСР було повністю ліквідовано фактичну нерівність націй, виникли нові, соціалістичні нації; відносини між ними побудовано на принципах пролет. інтернаціоналізму, ленінської дружби народів. Розв'язання Н. п. в СРСР є одним з найважливіших досягнень соціалізму і має величезне міжнар. значення. У доповіді Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслено, що нац. питання в тому вигляді, в якому воно дісталося нам від минулого, розв'язане повністю, остаточно і безповоротно.

НАЦІОНА́ЛЬНИЙ ДОХО́Д, народний доход — частина сукупного суспільного продукту, що залишається після заміщення спожитих під час його виробництва засобів виробництва; новостворена вартість, результат затраченої в процесі виробництва живої праці за певний період (напр., за рік). За натуральною формою Н. д. складається з усіх предметів споживання і тієї частини засобів виробн., що призначена для його розширення. Створюється в сфері матеріального виробн. і є джерелом доходів усіх класів та груп населення і водночас відображає екон. могутність д-ви. Використовується для споживання і нагромадження. За капіталізму Н. д. створюється на основі приватної власності на засоби виробн. та

експлуатації найманої робочої сили. Підпорядкований вимогам закону *додаткової вартості*. Переважна частина Н. д. привласнюється пануючими класами. В СРСР та інших країнах соціалізму майже весь Н. д. створюється на підприємствах, що становлять загальнодержавну або колективну соціалістичну власність, вільними від експлуатації трудівниками, які працюють на себе і своє суспільство. За офіційними даними, Н. д. у країнах — членах *Ради Економічної Взаємодопомоги* зріс за 1971—75 на 36%. Процес виробництва, розподілу і використання Н. д. підпорядкований задоволенню матеріальних і культурних потреб усіх членів суспільства, яким Н. д. належить повністю. За дев'яту п'ятирічку, підкреслено в Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки, Н. д., що використовується на споживання і нагромадження, зріс порівняно з 1970 на 28%, або на 76 млрд. крб., і 1975 становив 362 млрд. крб. Близько 4/5 приросту Н. д. одержано за рахунок підвищення *продуктивності праці*. Переваги соціалістичного виробн. зумовлюють сталі, вищі, ніж за капіталізму, темпи зростання Н. д. Так, середньорічні темпи приросту Н. д. за 1951—75 в СРСР становили 8,1, в США — 3,1. Зростання Н. д. дає можливість систематично підвищувати рівень матеріального добробуту народу. В СРСР близько 3/4 Н. д. використовується на споживання і 1/4 — на соціалістичне нагромадження. Питанням дальшого зростання Н. д. велику увагу приділив XXV з'їзд КПРС. Зокрема, в його документах передбачено збільшити Н. д. за десяту п'ятирічку (1976—80) на 24—28%, або на 96 млрд. крб., і довести його 1980 до 457,5 млрд. крб.

«НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМУНІЗМ» — буржуазно-націоналістичні концепції, що були висунуті ідеологами імперіалізму й підхоплені ревізіоністами в деяких комуністичних партіях. У той час як марксистсько-ленінське вчення виходить з необхідності поєднання загальнопролетарських інтернаціональних інтересів і національних завдань робітничого класу кожної країни, з того, що загальні закономірності будівництва соціалізму і комунізму є спільними для всіх країн, прибічники «Н. к.» абсолютизують національні особливості побудови соціалізму в окремих країнах, роблять спроби виробити для окремих країн «національну модель» соціалістичного суспільства. У свій час В. І. Ленін піддав нищівній критиці т. з. «націонал-більшовизм», який передував сучасним ревізіоністським концепціям «Н. к.». Намагаючись скомпрометувати практику побудови соціалізму в СРСР та інших соціалістичних країнах, ревізіоністські теоретики «Н. к.» фактично змикаються з ідеологією *антикомунізму*.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОКРУГ в СРСР — національно-державне утворення, що входить до складу області або краю і відзначається особливостями національного складу і побуту населення; одна з форм радянської *автономії*. Всі Н. о. знаходяться в РРФСР; на 1.І 1975 їх було 10.

«НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЦІАЛІЗМ» — дрібнобуржуазні концепції, в яких еклектично змішано утопічні, народницькі, реформістські й релігійні доктрини з соціалістичними ідеями. Зароджується в умовах, коли в *національно-визвольний рух* країн, що розвиваються, втягуються широкі нар. маси, а сили, покликані втілювати в життя ідеологію наукового соціалізму, ще не цілком визріли для керівництва боротьбою за нац. і соціальне визволення. Позитивним у «Н. с.» є критичне ставлення до капіталізму, прагнення ліквідувати колоніальні, феодальні й патріархальні пережитки, вимога докорінних соціально-екон. і політ. перетворень. Антиімперіалістична спрямованість «Н. с.» об'єктивно сприяє переходові ряду країн на *некапіталістичний шлях розвитку*. Водночас непослідовність ідеологів нац. соціалізму зумовлює націоналістичну та релігійну забарвленість деяких концепцій «Н. с.», призводить часто до використання військово-бюрократичних методів керівництва суспільством, до недооцінки систематичної ідеологічної та організаційної роботи з масами та інтернац. класової солідарності трудящих, а в деяких випадках — до спроб класового співробітництва з великою буржуазією.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ ОНОВЛЕННЯ Бразілії (АРЕНА) — заснований 1966. Офіційна уря-

дова партія. Об'єднує крайні праві елементи колишніх бурж. партій, що їх розпустив військ. уряд, який прийшов до влади внаслідок держ. перевороту 1964. В партії діють кілька ворогуючих фракцій, що відображають інтереси різних конкуруючих верств буржуазії і землевласників. Голова партії — Ф. Перейра.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ, Об'єднана політична організація — Національний фронт Народної Демократичної Республіки Йємен — заснований 1975. Правляча політ. орг-ція, створена на базі об'єднання трьох прогресивних партій —Національний фронт, Народно-демократичний союз і Партія народного авангарду. Н. ф. виступає за некапіталістичний шлях розвитку країни, за зміцнення нар.-демократичного ладу. Делегація Н. ф. була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК Н. ф.— А.-Ф. Ісмаїл. Друкований орган — «Аш-Шарар» («Іскра»).

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ ВИЗВОЛЕННЯ ПІВДЕННОГО В'ЄТНАМУ (НФВПВ) — заснований 1960. Об'єднав понад 30 політ. і громадських патріотичних орг-цій. НФВПВ був організатором і керівником боротьби в'єтнамського народу проти проамериканського сайгонського режиму. В 1961 НФВПВ створив Нар. збройні сили визволення. На визволеній ними території Південного В'єтнаму НФВПВ фактично виконував усі урядові функції, провів ряд соціально-екон. і культурних реформ. Мав свої постійні представництва в СРСР та інших соціалістичних країнах, підтримував контакти з багатьма урядами і громадськими орг-ціями. В 1969 з ініціативи НФВПВ було створено Тимчасовий революційний уряд Республіки Південний В'єтнам. Після повалення 1975 сайгонського режиму НФВПВ разом з іншими прогресивними орг-ціями виступив за возз'єднання В'єтнаму. Делегація НФВПВ була присутня на XXV з'їзді КПРС. У квітні 1976 НФВПВ разом з ін. політ. орг-ціями В'єтнаму взяв участь у виборах до Нац. зборів єдиного В'єтнаму, які 2.VII 1976 проголосили створення Соціалістич. Республіки В'єтнам.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ НДР — заснований 1949—50. Об'єднує всі політ. партії (*Соціалістичну єдину партію Німеччини,* Ліберально-демократичну партію, Християнсько-демократичний союз, Національно-демократичну партію, Селянську демократичну партію), масові демократичні орг-ції та позапартійних громадян. Діє під керівництвом Соціалістичної єдиної партії Німеччини. Бере активну участь у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в НДР. Під час проведення виборів у органи влади організовує по всій країні передвиборні збори, представляє виборцям єдиний список кандидатів, висунутих партіями й громадськими орг-ціями. Найвищий орган — конгрес, який обирає керівний орган — Національну раду (голова — Е. Корренс).

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (НФЧ) — заснований 1945. Об'єднує всі політ. партії — *Комуністичну партію Чехословаччини,* Чехословацьку соціалістичну партію, Чехословацьку народну партію, Партію словацького відродження, Словацьку партію свободи — і громадські орг-ції. Діє під керівництвом Комуністичної партії Чехословаччини. Бере активну участь у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в Чехословаччині. З 1969 НФЧ будується на федеральній основі: є Нац. фронт Чеської Соціалістичної Республіки і Нац. фронт Словацької Соціалістичної Республіки. Керівний орган НФЧ — Центральний комітет (голова — Г. Гусак).

НАЦІОНАЛЬНІ ЗБОРИ — 1) Парламент у ряді країн (Берег Слонової Кістки, Габон, Туніс та ін.). 2) Назва однієї з палат французького парламенту.

НАЦІОНАЛЬНО - ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ — глибокий соціально-політичний переворот у житті колоніальних, напівколоніальних і залежних країн, спрямований на знищення іноземного панування й завоювання національної незалежності, ліквідацію національно-колоніального гноблення та експлуатації, створення національних держав. Н.-в. р.—складова частина *світового революційного процесу,* активний фактор антиімперіалістичної боротьби. Н.-в. р.— найвищий прояв нац.-визвольного руху народів колоніальних і залежних країн. Гол. ру-

шійними силами Н.-в. р. є робітничий клас, селянство (найчисленніша частина населення колоніальних і залежних країн). Важливу роль у Н.-в. р. відіграють дрібна буржуазія, патріотично настроєна інтелігенція та офіцерство, на окремих етапах — середня і велика буржуазія, яка, проте, в силу своєї класової природи не йде на глибокі соціально-екон. перетворення, здатна на зговір з імперіалізмом. Нерівномірність розвитку капіталізму зумовила різночасність виникнення нац. рухів і розгортання Н.-в. р. в різних районах світу. В країнах Західної Європи, Північної Америки Н.-в. р. відбувалися гол. чином у 18—19 ст. Епоху Н.-в. р. у колоніальних і залежних країнах в умовах імперіалізму відкрила *Велика Жовтнева соціалістична революція 1917*. В середині 20 ст. Н.-в. р. охопили гол. чином країни Азії, Африки і Латинської Америки. В результаті розгрому нім. фашизму і япон. мілітаризму при вирішальній ролі СРСР Н.-в. р. вступили в новий етап розвитку. В 60-х рр. посилився розпад *колоніальної системи імперіалізму*. В 1974—75 розпалася остання колоніальна імперія — португальська. Добившись нац. і політ. незалежності, народи ряду країн перейшли до боротьби за екон. визволення від міжнар. капіталу, за загальнодемократичні перетворення. Цей процес на сучас. етапі в ряді країн, що визволилися, характеризується переростанням боротьби трудящих на основі держави нац. демократії в боротьбу за некапіталістичний розвиток, за створення передумов для переходу до соціалістичних перетворень.

Оскільки пролетаріат у більшості країн, що визволилися від колоніальної залежності, ще слабкий чисельно і організаційно, в ході цих перетворень функцію пролет. авангарду в міжнар. масштабі виконує міжнародний робітничий рух. Шлях до корінних соціальних перетворень лежить лише через боротьбу між силами прогресу і реакції всередині країн, які визволилися. Міжнар. імперіалізм, проводячи політику *неоколоніалізму*, подає всебічну підтримку місцевій контрреволюції в країнах, що визволилися, не зупиняючись перед втручанням у внутрішні справи цих д-в, перед відкритою *агресією*. Одним із свідчень цього є атаки (1975) правих проти курсу уряду І. Ганді в Індії, спрямованого на важливі соціальні реформи, збройна інтервенція (1975—76) імперіалізму проти Анголи. Важливою умовою перемоги прогресивних сил є зміцнення революційного союзу між нац.-визвольним рухом, молодими нац. д-вами, країнами, що визволилися, і країнами соціалістичної співдружності.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ — боротьба колоніальних і залежних народів проти *колоніалізму* імперіалістичних держав, за своє національне і соціальне визволення; складова частина *світового революційного процесу*. Особливого значення набув в епоху імперіалізму, коли *національне питання* переросло в національно-колоніальне. Н.-в. р. у цей період, злившись з революційною боротьбою пролетаріату метрополій, виріс у загальнонар. антиімперіалістичну боротьбу проти всієї капіталістичної системи. Епоху нац.-визвольних революцій у колоніальних і залежних країнах відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція. Спираючись на підтримку й допомогу Радянської д-ви, відстояли свою незалежність Афганістан, Іран і Туреччина, стала на шлях некапіталістичного розвитку Монголія. Особливого розмаху Н.-в. р. набрав після 2-ї світової війни в умовах виникнення *світової системи соціалізму,* дальшого поглиблення *загальної кризи капіталізму*. Могутнє піднесення Н.-в. р. привело до краху *колоніальної системи імперіалізму*. В ряді країн відбулися нац.-визвольні революції, які мали демократичний, антиімперіалістичний, антифеодальний характер. У деяких країнах під керівництвом робітничого класу нац.-визвольні революції переросли в соціалістичні. Революційно-демократичні сили, що виражали інтереси широких нар. мас, домоглися переходу ряду країн на шлях некапіталістичного розвитку. У 1-й пол. 70-х рр. розгорнувся заключний етап краху колоніальної системи (перемога народів Гвінеї-Бісау, Островів Зеленого Мису, Мозамбіку й Анголи). На сучас. етапі Н.-в. р. у молодих незалежних країнах поряд із завданням зміцнення й захисту політ. незалежності на перший план висуваються завдання

подолання екон. відсталості, викоренення пережитків колоніалізму. Гол. ворогом Н.-в. р. є імперіалізм, який, захищаючи залишки колоніалізму, не зупиняється перед спробою придушення силою Н.-в. р. (авантюри імперіалістів США в Індокитаї, ізраїльська агресія проти арабських народів, іноземна інтервенція проти Народної Республіки Анголи), водночас намагається за допомогою *неоколоніалізму* перешкодити екон. і соціальному прогресові країн, що розвиваються. В ході антиімперіалістичної боротьби в цих країнах загострюється конфлікт прогресивних сил з тими елементами нац. буржуазії, які йдуть на змову з імперіалізмом. В одному руслі з імперіалізмом діє *маоїзм,* який намагається підірвати єдність Н.-в. р., протиставити його соціалістич. співдружності. Прогресивні сили дедалі активніше відстоюють курс на здійснення глибоких демократичних і революційних перетворень, організацію єдиного нац. фронту, ядром якого є союз робітничого класу і селянства. Комуністичні партії розглядають Н.-в. р. у нерозривному зв'язку з гол. завданням пролетаріату — здійсненням соціалістичної революції. Революціонізуючий вплив на Н.-в. р. має світова система соціалізму, класова боротьба робітничого класу розвинутих капіталістичних країн. Велику допомогу Н.-в. р. надають країни соціалістичної співдружності, зокрема СРСР. Радянський Союз в ООН не раз ставав на захист країн, що визволилися, відстоював їхні законні вимоги. Саме завдяки його зусиллям Генеральна Асамблея ООН 1960 прийняла *Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам.* XXV з'їзд КПРС підкреслив, що Комуністична партія і Рад. д-ва чимало зробили для розвитку дружніх зв'язків з д-вами Азії і Африки. «Ми робимо і будемо робити все, щоб розвивати і зміцнювати дружбу з тими, хто справді до неї прагне. З величезною більшістю держав, які виникли в результаті зламу колоніальної системи, нас об'єднує глибока відданість мирові й свободі, огида до будь-яких форм агресії і панування, до експлуатації однієї країни іншою. Ця спільність корінних прагнень — багатий і плодотворний грунт, на якому і далі міцнітиме і розквітатиме наша дружба!» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К. 1976, с. 17).

НАЦІЯ (лат. natio — плем'я, народ) — історична спільність людей, що складається в процесі формування спільності їхньої території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру. Закони розвитку Н. і нац. відносин відкрив марксизм-ленінізм. Класики марксизму-ленінізму показали, що для правильного розуміння суті Н. необхідно враховувати не лише національно-специфічні, а й інтернац. фактори її розвитку. Н., як вищій формі соціально-етнічної спільності, передували нижчі форми — плем'я, а також *народність.* Вирішальну роль у переході від нижчої до вищої форми спільності відіграли зростання продуктивних сил, розвиток виробничих і взагалі суспільних відносин, що склалися при переході від феодалізму до капіталізму.

Процес формування різних Н. визначається співвідношенням екон., політ. і етнічних ознак, а також характером істор. епохи. Цей процес триває й досі. Виникнення Н. не є універсальною стадією розвитку всіх народів. Багато невеликих народів (племен, мовнотериторіальних груп) зливаються з великими Н. Капіталізм не лише зумовив появу Н., а й породив *національне питання,* зробивши одні Н. об'єктом експлуатації і гноблення іншими. Відповідно до типу соціально-екон. формацій Н. поділяються на буржуазні й соціалістичні. В наш час існують Н. перехідного типу, характер яких визначається вибором ними соціалістичного чи капіталістичного шляху розвитку. Особливістю бурж. Н. є наявність у ній двох осн. класів-антагоністів — буржуазії і пролетаріату й відповідно двох культур — буржуазно-поміщицької, клерикальної, і протилежної їй — демократичної, соціалістичної. На противагу бурж. Н. соціалістичні Н., що виникають внаслідок перемоги соціалістичної революції, вільні від соціальних і класових антагонізмів. Розвиток соціалістичних Н. відбувається на основі принципів пролет. *інтернаціоналізму, дружби народів,* співробітництва і взаємодопомоги. Це приводить до виникнення нових інтернац. спільностей, таких, як *радянський народ,*

міцніюча співдружність соціалістичних народів. Соціалістичні Н. вперше сформувалися в СРСР — першій у світі соціалістичній д-ві, де нації добровільно об'єдналися на основі повної рівноправності і взаємного поважання і де на основі ленінської національної політики КПРС національне питання було вирішено повністю і остаточно. Вони склалися або складаються і в інших соціалістичних країнах. В умовах розвинутого соціалізму і комуністичного будівництва відбувається дальше зближення Н., дедалі інтенсивнішим стає обмін матеріальними й духовними цінностями між ними. Шлях до майбутнього злиття Н. пролягає через тривалий і всебічний розвиток та зближення Н., їхніх культур після перемоги соціалізму і комунізму в світовому масштабі.

НАЧО́ТНИЦТВО — знання, що грунтуються на механічному, некритичному засвоєнні прочитаного; формальне наслідування якогось вчення без глибокого проникнення в його суть, без творчого розвитку положень цього вчення відповідно до нових умов. Див. також *Догматизм.*

«НЕВИ́ДИМИЙ» Е́КСПОРТ (І́МПОРТ) — операції, здійснювані даною країною в процесі обслуговування міжнародних економічних відносин, *експорту* й *імпорту* послуг, діяльності урядів та окремих осіб. Характерною особливістю сучас. міжнар. екон. відносин є не тільки абсолютне зростання, а й підвищення питомої ваги «Н.» е. (і.) в міжнар. торгівлі. Зазначені операції здійснюють по трьох напрямах: послуги, надходження доходів від зарубіжних інвестицій, приватні перекази грошей громадянами з однієї країни в іншу. На послуги припадає осн. (понад 3/4) частина «Н.» е. (і.) в капіталістичних країнах: перевезення вантажів і пасажирів, інші транспортні операції, різні види страхування, науково-технічний обмін, міжнар. туризм та інші види послуг. У більшості країн, що розвиваються, «невидимий» імпорт у цілому перевищує експорт і в галузі торгівлі послугами, і особливо в зв'язку з великою виплатою *дивідендів* і процентів по іноземних капіталовкладеннях.

НЕВТРУЧА́ННЯ ПРИ́НЦИП — один з гол. принципів *міжнародного права,* за яким жодна держава чи група держав не може втручатись у будь-якій формі в справи, що входять до внутр. компетенції іншої держави. Н. п. зафіксовано в Статуті ООН як осн. принцип цієї організації. У документах XXV з'їзду КПРС зазначено, що суворе додержання Н. п. у справи інших д-в, поважання їхньої незалежності і суверенітету — одна з неодмінних умов міжнар. розрядки.

НЕГРИТЮ́Д (франц. négritude, від лат. niger — чорний) — система націоналістичних поглядів, яка пропагує ідею зверхності негритянської культури та її носіїв над культурою білої раси. Виник у 30—40-х рр. 20 ст. Спочатку провідними в Н. були ідея відродження нац. самосвідомості негрів, реабілітація негро-африканської цивілізації, протест проти культурної асиміляції, нав'язуваної білими колонізаторами. На цьому етапі Н. відігравав позитивну роль у виробленні самосвідомості народів Африки в період антиколоніальної боротьби. З 50-х рр. 20 ст. Н. дедалі більше набирає реакційного характеру. Ідеологи Н. намагаються ізолювати народи Африки від міжнар. антиімперіалістичного руху, відірвати трудящих африканців від трудящих усього світу. Об'єктивно Н. служить *неоколоніалізмові* і є різновидом *расизму.*

НЕЗАСТОСУВА́ННЯ СИ́ЛИ АБО́ ПОГРО́ЗИ СИ́ЛОЮ ПРИ́НЦИП — один з принципів сучасного міжнародного права, який означає, що держави у відповідності з цілями *Організації Об'єднаних Націй* утримуватимуться в міжнародних відносинах від застосування сили або погрози силою проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави. Був висунутий у виробленій XXIV з'їздом КПРС *Програмі миру,* яка поставила завдання: відмова від застосування сили і погрози її застосування для розв'язання спірних питань має стати законом міжнар. життя. Цей принцип був потім відображений у ряді договорів СРСР з іншими країнами, включений у *Заключний акт* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975. Дотримання цього принципу державами-учасницями наради, які підписали Заключний акт, сприяє ослабленню загрози світової війни і створює необхідні умови для вирішення проблеми роззброєння. XXV

з'їзд КПРС, творчо розвиваючи Програму миру, запропонував укласти всесвітній договір про незастосування сили в міжнар. відносинах і підкреслив, що СРСР готовий розглянути разом з іншими д-вами практичні кроки по реалізації цієї пропозиції.

НЕЙТРАЛІЗА́ЦІЯ (від лат. neutralis — нічий) — 1) Приведення в бездіяльність, знешкодження. 2) Політика, спрямована на те, щоб певний клас, суспільна група або держава не втручалися в боротьбу між іншими класами, групами або державами (були нейтральними). 3) Нейтралізація території — у міжнародному праві заборона перетворювати певні території на театр воєнних дій або використовувати їх як базу для провадження воєнних дій на інших територіях.

НЕЙТРАЛІ́ЗМ — політика *нейтралітету* держави в її відносинах з іншими державами або групами держав. Н.— це політика неприєднання до воєнних угруповань і блоків, що утворилися після 2-ї світової війни. Ряд держав, напр. Індія, Фінляндія, Австрія, офіційно заявляють про своє неприєднання до блоків і союзів держав. Політику Н. проводить значна кількість країн Азії й Африки, що стали на шлях самостійного нац. розвитку.

НЕЙТРАЛІТЕ́Т (нім. Neutralität, від лат. neutralis — нічий) — в міжнародному праві становище (статус) держави, що не бере участі у війні, зберігає мирні відносини з воюючими сторонами і не подає жодній з них воєнної допомоги.

НЕКАПІТАЛІСТИ́ЧНИЙ ШЛЯХ РО́ЗВИТКУ — історичний процес переходу країн, що перебувають на докапіталістичній стадії розвитку, до соціалізму, минаючи капіталізм. Можливість Н. ш. р. обгрунтована *марксизмом-ленінізмом.* У сучас. умовах, коли співвідношення сил на світовій арені докорінно змінилося на користь *соціалізму,* перед народами, які скинули колоніальне ярмо і стали на шлях незалежного політ. і екон. розвитку, відкрилися реальні можливості, спираючись на підтримку *світової соціалістичної співдружності,* обминути капіталізм і вийти безпосередньо на соціалістичний шлях розвитку. Через різні історичні. і соціально-екон. умови, які склалися в тій чи іншій країні, що визволилася, можливі різні форми Н. ш. р., який відповідає інтересам народу. Можливість Н. ш. р. витікає з діяння об'єктивних законів суспільного розвитку. Н. ш. р. забезпечується боротьбою робітничого класу, нар. мас, загальнодемократичним рухом і відповідає інтересам трудящих країн, які прагнуть до корінних соціально-екон. перетворень і встановлення соціалістичного ладу. На Н. ш. р. вже став ряд країн Азії та Африки. В них здійснюються глибокі соціально-екон. зміни, що відповідають інтересам нар. мас і ведуть до зміцнення нац. незалежності.

НЕЛЕГА́ЛЬНИЙ — незаконний, заборонений законом; такий, що вчиняється в обхід закону; підпільний.

НЕМЕЗІ́ДА, Немесіда (грец. Νέμεσις) — у давньогрецькій міфології богиня відплати, дочка Нюкти — богині ночі. Переносно — відплата, помста, кара за злочин.

НЕНА́ПАДУ ПРИ́НЦИП — один з основних принципів сучасного *міжнародного права,* який проголошує недопустимість розв'язання війни або іншого застосування збройної сили однією державою проти іншої держави з будь-яких політичних, економічних, стратегічних або інших міркувань. Н. п. закріплено в ряді багатосторонніх і двосторонніх договорів про ненапад. Незастосування сили або погрози силою визначено у зобов'язаннях д-в — учасниць *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі.*

НЕОКЕЙНСІА́НСТВО — буржуазна економічна концепція державно-монополістичного регулювання капіталістичної економіки. Є модифікацією *кейнсіанства.* Виникла в кінці 1-ї половини 20 ст. в зв'язку з поглибленням *загальної кризи капіталізму* і крахом *колоніальної системи імперіалізму.* Осн. мета Н.— досягнення стабільних темпів зростання економіки шляхом систематичного і прямого втручання бурж. д-ви. Н. являє собою спробу створити загальну теорію розширеного капіталістичного *відтворення,* придатну для різних кон'юнктурних умов, без розгляду його класової суті й антагоністичного характеру. Заходи Н., спрямовані на регулювання капіталістичної

економіки, не ліквідували дефіцитного фінансування капіталістичного господарства, *інфляції,* міжімперіалістичної боротьби, *валютних криз* тощо.

НЕОКОЛОНІАЛІ́ЗМ — система нерівноправних економічних і політичних відносин, нав'язувана імперіалістичними державами суверенним *країнам, що розвиваються*, в Азії, Африці і Латинській Америці. Спрямований на збереження імперіалістичної експлуатації й залежності народів цих країн. Виник після 2-ї світової війни в зв'язку з крахом *колоніальної системи імперіалізму,* зміною співвідношення сил на світовій арені на користь революційних сил сучасності. Імперіалізм втратив можливість грабувати кол. колонії методами колоніалізму. Економічною основою Н. є міжнародний капіталістичний поділ праці, відсталість економічної бази країн, що визволились, їхня залежність від монополістичного капіталу. Політичний фундамент Н.— союз монополістичної буржуазії з місцевою буржуазною верхівкою, феодальною та племінною знаттю. Основний зміст Н.: надання колишнім колоніям і напівколоніям екон. «допомоги», обумовленої певними політичними поступками на користь імперіалістів, підтримка найреакційніших сил у колишніх колоніях, розпалювання міжплемінної ворожнечі, організація змов проти прогресивних режимів, втягування молодих незалежних країн у військ. і екон. блоки. Розгалужена система спільних дій імперіалістичних держав проти країн, що визволилися, свідчить про те, що Н. дедалі більше набуває колективного характеру (див. *Європейське економічне товариство, Зона франка, Стерлінгова зона*). Поряд з цим застосовуються і методи «традиційного» колоніалізму: прямий військовий тиск, відкрита інтервенція тощо. Апологетами буржуазії створено систему ідеологічних концепцій і засобів Н. Головне ідеологічне знаряддя Н.— *антикомунізм,* під прикриттям якого імперіалісти намагаються знайти спільну платформу з реакційними силами країн, що визволилися. Прямим пособником Н. є *маоїзм,* великодержавницький та шовіністичний курс на міжнародній арені нинішніх керівників КНР. У своїй боротьбі проти Н. народи Азії, Африки, Латинської Америки спираються на широку підтримку СРСР та інших країн соціалізму, міжнар. комуністичного і робітничого руху.

НЕОЛІБЕРАЛІ́ЗМ — один з напрямів сучасної буржуазної політичної економії, що вбачає в конкуренції найкращий регулятор виробництва, пропагує невтручання держави в економіку. Н. намагається економічно обгрунтувати наступ монополій на права й життєвий рівень робітничого класу. Фактичний захист держ.-монополістичного капіталізму Н. прикриває демагогічною критикою монополій. За ім'ям професора Фрейбурзького університету В. Ейкена, вчення якого є теоретичною основою Н., цей напрям іноді називають ще фрейбурзькою школою.

НЕОМАЛЬТУЗІА́НСТВО — реакційний напрям у сучасній буржуазній соціології, що намагається модернізувати ідеї *мальтузіанства,* обгрунтувати *неоколоніалізм.* Ідеологи Н. вбачають причину всіх соціальних зол у нібито відставанні виробництва засобів існування від зростання населення. Проте, на відміну від мальтузіанців, неомальтузіанці не вважають універсальними регуляторами кількості населення хвороби і війни, а вимагають скорочення народжуваності, оскільки зростання народонаселення, на їхню думку, призводить до виснаження мінерально-сировинних і їстівних ресурсів світу. Зокрема, прихильники Н. намагаються видати зростання народонаселення в країнах, що розвиваються, за головну причину їхньої економічної відсталості, протиставити глибоким соціально-економічним реформам, індустріалізації цих країн скорочення темпів природного приросту народонаселення. Цим переслідується мета затримати розвиток цього регіону, зберегти його як аграрно-сировинний придаток капіталістичного світу.

НЕОНАЦИ́ЗМ — крайньореакційна течія у Федеративній Республіці Німеччини, що виникла після *другої світової війни 1939—45.* Ідейною основою Н. є трансформовані гасла гітлерівського фашизму, *антикомунізм, расизм, антисемітизм* і облудна соціальна демагогія. Н. об'єднує десятки ультраправих організацій та угруповань. Гол. носієм

Н. у Федеративній Республіці Німеччини є т. з. *Національ-демократична партія.*

НЕОТОМІЗМ (від грец. νέος — новий і лат. Thoma — Фома) — об'єктивно-ідеалістичне вчення, офіційна філософська доктрина *католицизму*. Н. відроджує і модернізує схоластичне вчення італ. теолога Фоми Аквінського, поєднуючи його з ідеалістичними філософськими системами 18—20 ст. Виник у серед. 19 ст. Н.— один з найпоширеніших і найвпливовіших напрямів бурж. філософії епохи імперіалізму. Неотомісти, фальсифікуючи новітні наукові відкриття для обгрунтування релігійних догм, намагаються довести, ніби релігія і наука не протилежні, а доповнюють одна одну. Неотомісти обстоюють ідею класового миру між пролетаріатом і буржуазією, твердять, що союз цих класів стане основою для переходу від бурж. суспільства до якогось третього, «справедливого» суспільства, яке нібито не буде ні капіталістичним, ні соціалістичним і де при владі стоятиме церква. Неотомісти посідають одне з провідних місць серед ідеологів *антикомунізму.*

НЕОФАШИЗМ — крайньоправі течії, угруповання, партії в сучас. капіталістичних країнах. Н. є породженням імперіалізму, ударною силою найреакційніших кіл монополістичного капіталу. Н. тісно пов'язаний з *мілітаризмом*. Н. став ударним загоном *антикомунізму*. Неофашистські рухи і угруповання діяли і діють у ряді капіталістичних країн: у ФРН (див. *Неонацизм*), Франції (ОАС), США *(Американський легіон, берчисти)*, Італії (Італійський соціальний рух — національні праві сили), Греції, в окремих країнах Лат. Америки, де владу захопили реакційні військові *хунти*, та в ряді інших капіталістичних д-в. Неофашистські угруповання утворюють кілька міжнар. об'єднань.

НЕОФІТ (грец. νεόφυτος — новонавернений) — 1) У церковному лексиконі — новохрещений, новопостриженний, взагалі — новий прихильник релігії. 2) П е р е н о с н о — людина, яка щойно пристала до певного вчення, руху.

НЕПАЛ, К о р о л і в с т в о Н е п а л — держава в Азії, в центральній частині Гімалаїв. Пл. 140,8 тис.

*км*². Нас. 12,3 млн. чол. (1974); понад 50% непальці, живуть також невари, гурунгі, тхару та інші народи. Офіц. мова — непалі. Столиця — м. Катманду (330 тис. ж., 1973). Н.— конституційна монархія. Глава д-ви і уряду — король, якому належить вся повнота влади. Законодавчий орган — національний панчаят. Усі закони, які приймає панчаят, підлягають затвердженню королем. Політ. партії розпущено 1960.

У 1816 Великобританія встановила контроль над зовнішньою політикою Н. Розвиток нац.-визвольного руху в Н. на поч. 20 ст. примусив Великобританію 1923 визнати незалежність Н. З 1955 Н.— член ООН. В 1956 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Першу конституцію Н. прийнято 1959. В Н. з 1962 діє нова конституція, яка надала деякі права органам місцевого самоврядування (панчаятам). Уряд Н. провадить політику позитивного нейтралітету і співробітництва з усіма країнами. Між Н. і СРСР укладено угоди: про культурне і наукове співробітництво (квітень, червень 1964), торговельні (серпень 1965 і 1970). За допомогою СРСР в Н. побудовано 6 підприємств та інших народногосп. об'єктів, зокрема з-ди с.-г. машин, цукровий, ГЕС тощо.

Н.— відстала в екон. відношенні аграрна країна. Панують феодальні відносини. Обробляється 1,8 млн. *га* землі. Збір (тис. *т*, 1973/74) гол. с.-г. культур: рису — 2402, кукурудзи — 831, пшениці — 315, джуту — 57. Поголів'я худоби (млн.): вел. рог. худоби — 9,7, овець і кіз — бл. 4,5. Пром-сть розвинута слабо. Невеликі ф-ки та з-ди текст., харч. та інших галузей пром-сті. Деякі підприємства споруджено за допомогою Індії та КНР.

Провадяться кустарні розробки родовищ залізної руди, міді, цинку, свинцю, золота тощо. Вузькоколійних залізниць — 102 *км*. Автошляхів з твердим покриттям —1,2 тис. *км*, канатних доріг — 45 *км*. Грошова одиниця — непальська рупія; 100 непальських рупій = = 6,43 крб. (1976).

НЕПОРУШНОСТІ КОРДОНІВ ПРИНЦИП — один з принципів міждержавних взаємовідносин, визначений *Заключним актом* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975. Згідно з Н. к. п. д-ви-учасниці вперше на колективній основі розглядають усі кордони одна одної і кордони всіх д-в у Європі як непорушні і зобов'язуються утримуватися тепер і в майбутньому від будь-яких посягань на ці кордони. Відмова учасників загальноєвроп. форуму від будь-яких тер. претензій, беззастережне визнання сучас. кордонів, як вони склалися після 2-ї світової війни, є однією з найважливіших підвалин миру і безпеки в Європі, серйозним досягненням самої наради. Див. також *Територіальної недоторканності принцип*.

НЕПРИЄДНАННЯ ПОЛІТИКА — політика держав у мирний час, що полягає в неучасті у воєнних блоках, а також у недопустимості надання своєї території під військові бази іноземних держав.

НЕПРЯМІ ВИБОРИ — система виборів, за якою виборці обирають не членів представницьких органів, а лише *виборщиків*. Н. в. широко застосовуються в багатьох капіталістичних країнах (напр., у США). Див. також *Виборче право*.

НЕРІВНОПРАВНІ ДОГОВОРИ — міжнародні «угоди», в силу яких одна сторона дістає права і переваги, що не надаються другій стороні. Н. д. нав'язуються імперіалістичними д-вами слабим, залежним від них д-вам. Такі договори обмежують суверенітет і самостійність останніх, перетворюють їх на напівколонії та колонії. Прикладом сучасних Н. д. є угоди США та інших імперіалістичних д-в з різними д-вами про надання «допомоги», а також договори про воєнні союзи і блоки між великими імперіалістичними д-вами й залежними від них країнами. СРСР завжди проводив систематичну й наполегливу боротьбу проти нерівноправних договорів.

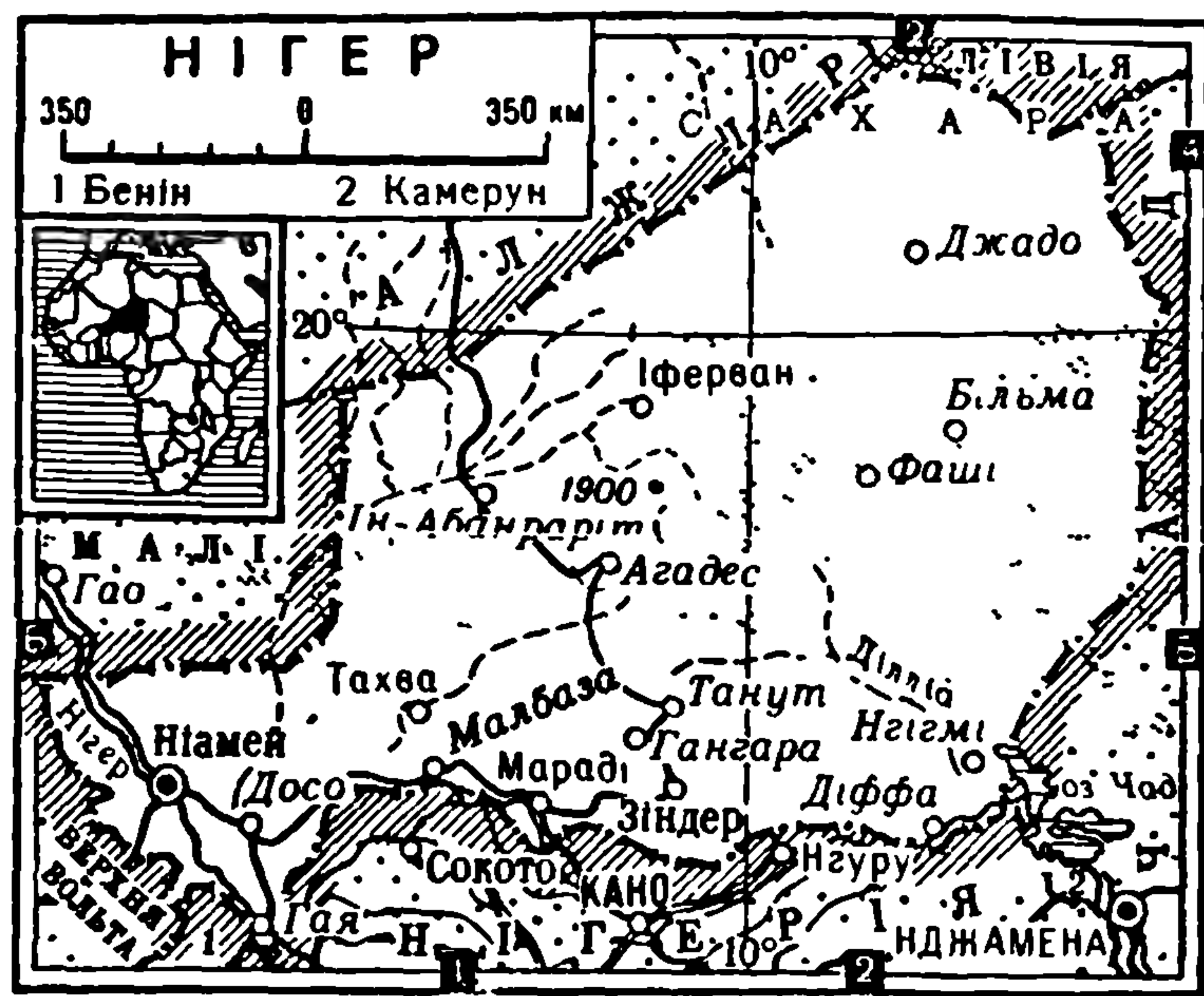

НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ — одна з найважливіших проблем зміцнення миру, *розрядки міжнародної напруженості*. Ядерною зброєю володіють п'ять держав: СРСР, США, Великобританія, Франція і КНР. Одним з найбільш значних кроків на шляху обмеження гонки ядерних озброєнь став *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї* (1968). Вже 96 д-в ратифікували (1976) цей документ. Не приєдналися до Договору такі ядерні д-ви, як Франція, КНР, а також ряд т. з. «біляядерних» країн, серед них ПАР та Ізраїль. У травні 1975 в Женеві відбулася міжнародна конференція, осн. завданням якої стало залучення до участі в Договорі тих д-в, які ще його не підписали або не ратифікували.

НИЖНЯ ПАЛАТА — у двопалатному парламенті буржуазних держав одна з палат, що формується шляхом виборів. Має назву *палати громад, палати депутатів* тощо. Обмеження у *виборчій системі* бурж. д-в створюють сприятливі умови для представників монополістичного капіталу, які займають у Н. п. переважну більшість місць. Див. також *Верхня палата*.

НИТКА АРІАДНИ — 1) В давньогрецькій міфології нитка, за допомогою якої дочка крітського царя Міноса Аріадна вивела афінського героя Тезея з лабіринту. 2) П е р е н о с н о — порятунок, спосіб, який допомагає вийти з скрутного становища.

НІГЕР, Республіка Нігер — держава в Західній Африці Пл. 1267 тис. $км^2$. Нас. 4,5 млн. чол. (1974) — народи хауса, сонгаї, фульбе, туареги та ін. Столиця — м. Ніамей (90 тис. ж., 1971). Н.—

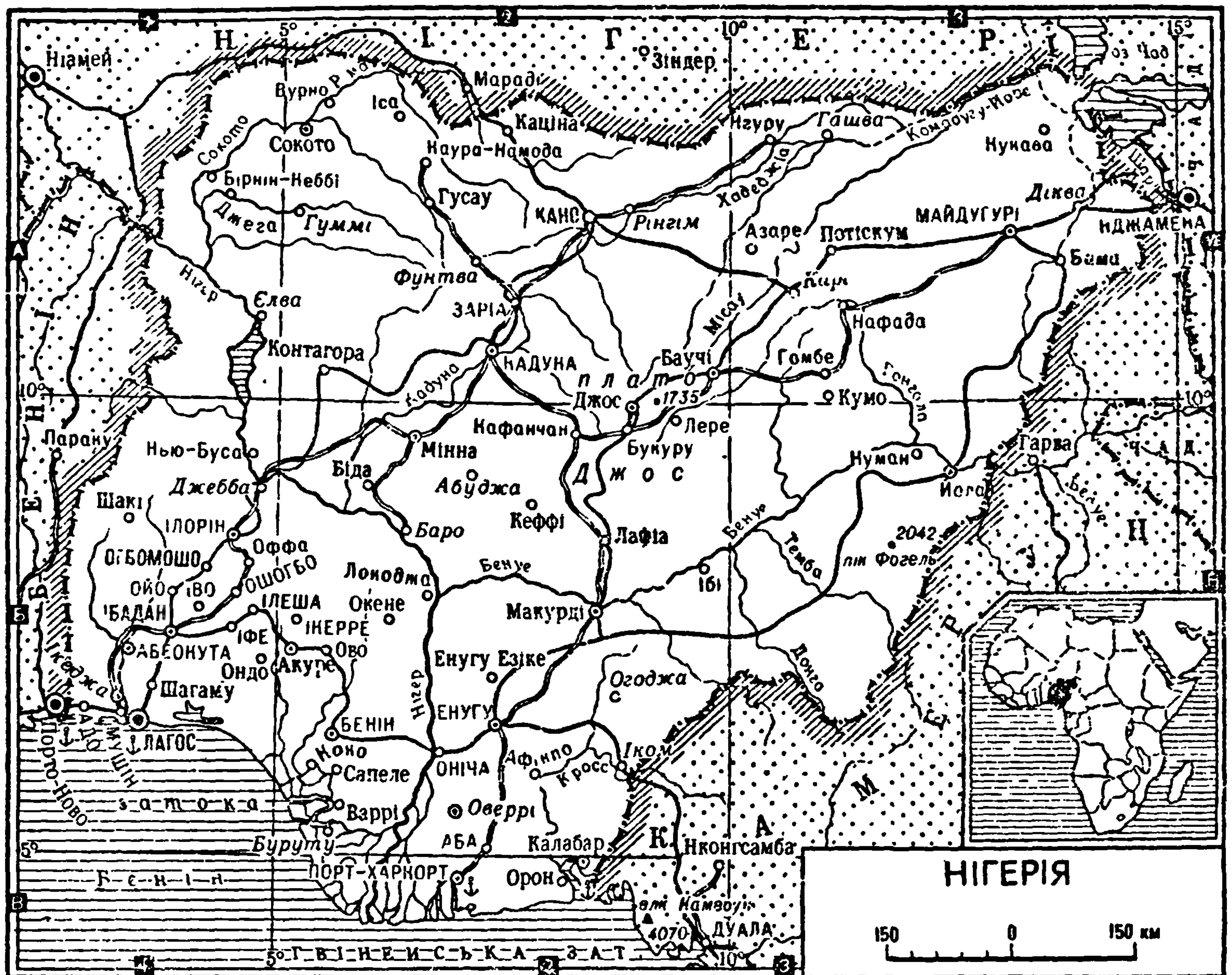

республіка. Главою д-ви й уряду є голова верховної військової ради республіки, до якої перейшла влада в країні після перевороту 1974. Дію конституції припинено. Політ. партії заборонені. В кінці 19 ст. в Н. з'явилися франц. колонізатори. З 1922 Н.— колонія в складі Французької Західної Африки. В роки 2-ї світової війни народи Н. брали участь у боротьбі проти фашистської Німеччини в лавах франц. армії. Під тиском нац.-визвольного руху уряд Франції змушений був 1960 проголосити незалежність Н. З 1960 Н.— член ООН. В 1960 Н. вийшов зі складу Французького Співтовариства. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1972. Н.— економічно слаборозвинута країна. В с. г. зайнято понад 95% населення. Основою економіки є скотарство. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 2,6, овець і кіз— 7,5. Вирощують (тис. *т*, 1972/73): просо — 918, сорго — 208. Розвинуте прісноводне рибальство (бл. 7—12 тис. *т* риби на рік). Видобуток уранового концентрату — бл. 2 тис. *т* (1974). Підприємства по виробн. арахісової олії, цементні, миловарні, текст. та ін. Розвинуті кустарні промисли. Залізниць немає. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 554 *км*. Судноплавство по Нігеру. Грошова одиниця — африканський франк.

НІГЕ́РІЯ, Федеративна Республіка Нігерія — держава в Західній Африці. Омивається Гвінейською затокою. Пл. 924 тис. *км*² (за даними ООН). Нас. 79,8 млн. чол. (1974) — хауса, фульбе, канурі, йоруба та ін. Столиця — м. Лагос (1,4 млн. ж.). Н.— федеративна республіка. Складається з 19 штатів. Уся законодавча й виконавча влада належить федеральному військ. урядові. Політичні партії розпущено.

В 15—16 ст. на тер. Н. проникли європейці (португальці, англійці). З кінця 19 ст. Н.— протекторат, з 1914— колонія Великобританії. В результаті нац.-визвольного руху Великобританія була змушена проголосити 1960 незалежність Н., яка на правах домініону ввійшла до складу Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1960 Н.— член ООН. В 1960 встановлено дипломатичні відносини між Н. і СРСР. З 1963 Н.— федеративна республіка. Протягом 1967—70 в Нігерії

тривала громадянська війна, яка завдала великої шкоди країні. Н.— член *Організації африканської єдності*. В 1975 відбувся військ. переворот. До влади прийшов військ. уряд, який проводить політику обмеження іноземних монополій.

Н.— аграрна країна з розвинутою гірничодобувною пром-стю. Бл. 70% самодіяльного населення зайнято в сільському г-ві. С.-г. продукція (збір тис. *т*, 1973): арахіс — 1200, боби какао — 275, бавовна-насіння — 113. Виробництво пальмової олії — 600 тис. *т* (1973). Тваринництво розвинуте на Пн. країни. Поголів'я (млн., 1972): вел. рог. худоби — 11,4, кіз — 23,5, овець — 8, свиней — 0,9, коней і ослів — 1,0. Гол. галузі пром-сті: гірнича, текст., харч., цементна. Є автоскладальні, радіотехнічні та ін. підприємства. В 1973 продукція гірничої пром-сті становила (тис. *т*): олов'яної руди — 7,8, колумбіту — 1,3, нафти — 115 млн. *т* (1974), вугілля — 325. Залізниць — 3,5 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 16 тис. *км*, внутрішніх водних шляхів — 7,2 тис. *км*. Морські порти — Лагос і Порт-Харкорт. Грошова одиниця — найра.

НІГІЛІЗМ (від лат. nihil — ніщо, нічого) — 1) Соціально-моральне явище періоду занепаду експлуататорських суспільств, яке виражається в запереченні загальноприйнятих моральних цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, традицій. 2) Прогресивна течія громадської думки в Росії 60-х рр. 19 ст., що поширилася в середовищі різночинців і була спрямована проти реакційних традицій та устоїв дворянської культури. 3) Реакційна течія в бурж. праві, яка заперечує закони та інші правові норми.

НІДЕРЛАНДИ, Нідерландське королівство, Голландія — держава в Західній Європі. Омивається Північним морем. Пл. 36,9 тис. *км²* (з внутрішніми водами — 41,2 тис. *км²*). Нас. 13,6 млн. чол. (1974), бл. 95% — голландці. Столиця — м. Амстердам (понад 1 млн. ж., 1974). Резиденція уряду — м. Гаага (711 тис. ж.). Н. мають володіння в Америці — Нідерландські Антільські о-ви. Н.— конституційна монархія. Глава д-ви — король (королева). Законодавча влада належить королю (королеві) та генеральним штатам (парламентові), які складаються з двох палат. Основні політичні партії: *Партія праці*—правляча, входить до Соціалістичного Інтернаціоналу. Засн. 1946. Католицька народна партія. Засн. 1945. Антиреволюційна партія (протестантська) — виражає інтереси середньої буржуазії й землевласників. Засн. 1878. *Комуністична партія Нідерландів*. Засн. 1918.

В роки 1-ї світової війни Н. додержувалися нейтралітету. У 1940—45 окуповані нім.-фашистськими військами. Нідерландський уряд евакуювався до Великобританії. 1942 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У період тимчасової окупації нар. маси на чолі з комуністами розгорнули боротьбу проти окупантів. З 1945 Н.— член ООН. В 1945—49 вели колоніальну війну проти Індонезії, але 1949 змушені були визнати її незалежність. З 1949 Н.— член *НАТО*, з 1954 — Західноєвропейського союзу. На тер. країни розміщені військ. бази США. Уряд Н. заохочує монополістичну концентрацію виробн., здійснює наступ на соціальні і демократичні права трудящих. Торговельно-екон. відносини між Н. і СРСР регулюються договором (липень 1972) про співробітництво в екон., пром. та технічній галузях. Н. високорозвинута капіталістична індустріальна країна з інтенсивним

сільським господарством. В осн. галузях г-ва панують великі монополії («Ройял датч-Шелл», «Філіпс» тощо). Провідні галузі пром-сті: машинобудування (суднобудування, електротехніка, приладобудування, виробн. електронно-обчислювальних машин), чорна металургія, нафтопереробка, хім., текст., харчова, ювелірна та ін. Основа с. г.— тваринництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 5,0, свиней — 6,7. Розвинуті птахівництво, городництво, квітництво. Н. перебувають в екон. та митному союзі з Бельгією та Люксембургом (*Бенілюкс*). Великий обсяг перевезень припадає на внутрішній водний транспорт. Довжина каналів і судноплавних рік бл. 5 тис. *км*. Залізниць — 3,1 тис. *км*. Густа мережа автошляхів. Тоннаж торг. морського флоту — 4,6 млн. брутто *рег. т* (1975). Гол. порти: Роттердам (1-е місце в світі за вантажооборотом) і Амстердам. Грошова одиниця — гульден (флорин), 100 гульденів = 28,26 крб. (1976).

НІКАРА́ГУА, Республіка Нікарагуа — держава в Центральній Америці. Пл. 148 тис. *км²*. Нас. 2,4 млн. чол. (1975), 69% — метиси. Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Манагуа (482,2 тис. ж., 1973). Н.— бурж. республіка. За конституцією глава д-ви і уряду — президент. Законодавчу владу здійснює конгрес у складі палати депутатів і сенату. Фактично в країні панує одноособова військ.-поліційна диктатура. Основні політичні партії: Ліберальна націоналістична партія — об'єднує проамер. буржуазію і плантаторів. Засн. у 19 ст. Консервативна партія (Традиційна консервативна партія) — виражає інтереси клерикально-поміщицької олігархії, фін., торг. і сільс. буржуазії. Засн. в 1-й пол. 19 ст. *Нікарагуанська соціалістична партія*. Засн. 1939. Діє у підпіллі. В 1519—24 територію Н. завоювали іспанці. В 1821 було проголошено незалежність Н. З 1822 входила до складу Мексіки, з 1823 — до Конфедерації Сполучених провінцій Центральної Америки. З 1838 Н.— незалежна д-ва. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1944. З 1945 Н.— член ООН. Уряд Н. додержується проамериканського зовнішньополіт. курсу, зміцнює

зв'язки з найреакційнішими режимами світу. Внутрішньополіт. становище в Н. характеризується різким загостренням класових суперечностей, активізацією боротьби демократичних сил проти одноособової тиранії. Всі демократичні партії — Нікарагуанська соціалістична партія, Партія народний демократичний рух (засн. 1971), Рух національного порятунку (засн. 1973), Фронт національного визволення (засн. 1961) та основні профспілкові центри — ввійшли до створеного Демократичного союзу визволення. Н.— аграрна економічно відстала країна, залежна від монополій США. Збір осн. с.-г. культур (тис. *т*, 1973): кави — 34, бавовни-волокна — 105, кукурудзи — 201, кунжутного насіння — 8,9, цукр. тростини — 142. Поголів'я вел. рог. худоби — 2,8 млн. (1973). В 1973 вироблено 649 млн. *квт · год* електроенергії. Величезних збитків г-ву Н. завдав землетрус у грудні 1972. Харч., текст. пром-сть. З-ць — 403 *км*, автомобільних шляхів — 13,1 тис. *км*. Гол. порт — Корінто. Грошова одиниця — кордоба.

НІКАРАГУА́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (НСП) — партія нікарагуанських комуністів. Засн. 1939. Від часу утворення (крім 1944) діє в умовах підпілля. VIII нац. конференція (1964) прийняла першу програму партії і статут. X з'їзд НСП (жовтень 1973) прийняв нову програму, яка висуває най-

ближчим завданням партії визволення Нікарагуа від панування монополій США і місцевої олігархії та перетворення країни на справді незалежну, демократичну д-ву. Для досягнення цієї мети НСП вважає необхідним здійснити антиімперіалістичну, демократичну революцію, спрямовану на створення нар. патріотичного уряду, який провів би докорінні демократичні й антифеодальні перетворення і відкрив би шлях для переходу до соціалізму. За участю НСП 1974 створено Демократичний союз визволення, куди увійшли всі демократичні партії й осн. профспілкові центри країни. НСП брала участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1960 і 1969. Делегація НСП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК НСП — Л. Санчес. НСП підпільно видає ряд друкованих органів.

НІМЕ́ЦЬКА ДЕМОКРАТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (НДР) — держава в Європі, омивається Балтійським морем. Пл. 108,2 тис. *км²*. Нас. 16,9 млн. чол. (1974), понад 99% — німці. Столиця — м. Берлін (1094 тис. ж., 1974). НДР — соціалістична держава. Згідно з конституцією 1968, найвищий орган держ. влади — Народна палата (парламент), що обирається населенням на 4 роки (голова — Г. Геттінг). Народна палата обирає на 4 роки Державну Раду (голова — В. Штоф). Найвищий виконавчий орган — Рада Міністрів (голова — Х. Зіндерман). Політ. партії: *Соціалістична єдина партія Німеччини* (СЄПН), створена 1946; Ліберально-демократична партія Німеччини, створена 1945; Християнсько-демократичний союз, засн. 1945; Національно-демократична партія, створена 1948; Демократична селянська партія, створена 1948. Всі партії входять до *Національного фронту НДР*, який був заснований 1949—50.

НДР проголошено в жовтні 1949 внаслідок глибоких революційних перетворень, які відбулися в Східній Німеччині після поразки гітлеризму. Керівною силою у здійсненні цих перетворень є СЄПН. НДР бере активну участь у *соціалістичній економічній інтеграції.*

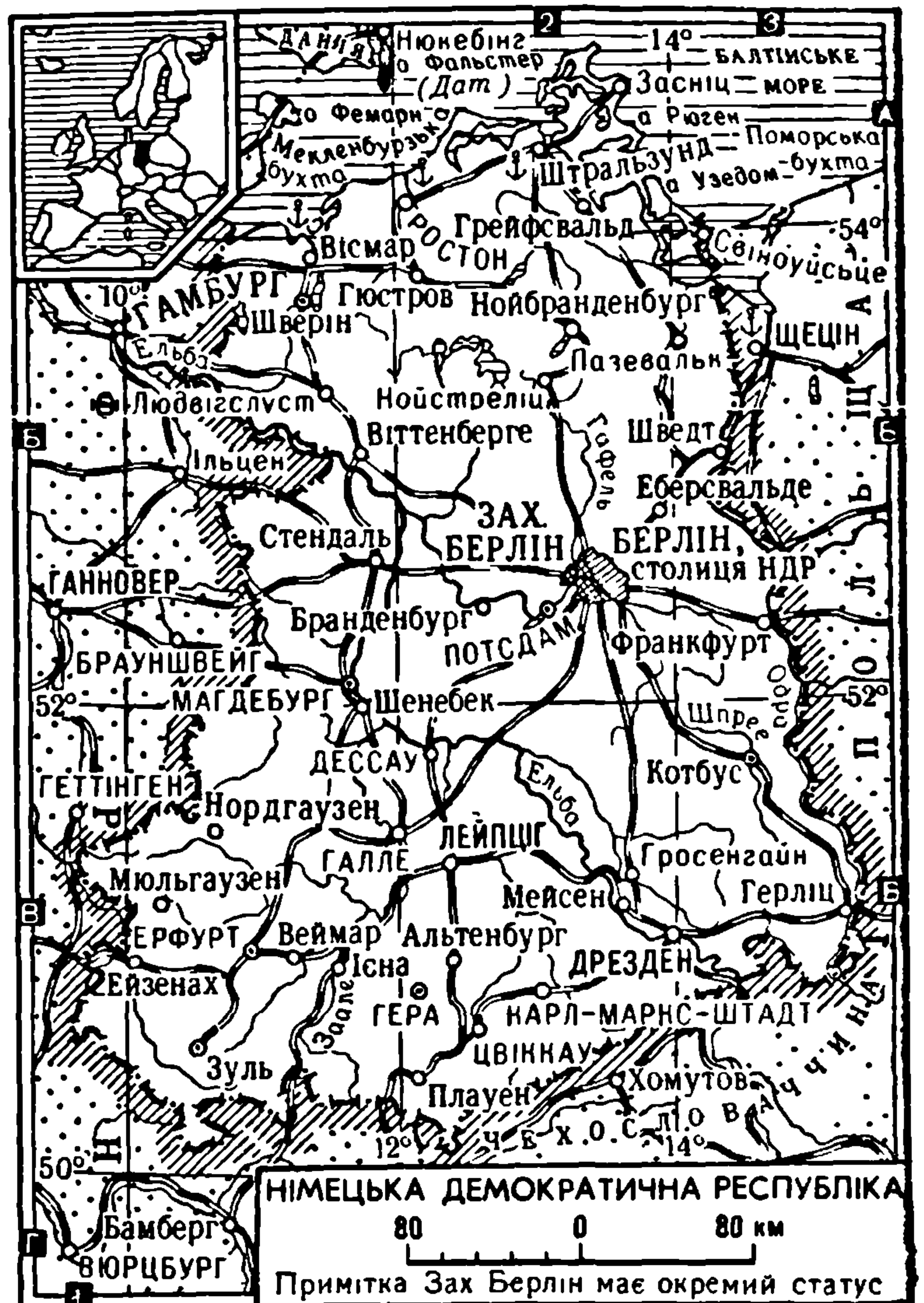

Зокрема, широкі взаємовигідні контакти існують між НДР і Радянським Союзом. Нині діючий договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і НДР підписано 1975. За допомогою СРСР в НДР побудовано 21 підприємство та інші народногосп. об'єкти. З 1950 НДР входить до *Ради Економічної Взаємодопомоги.* З 1955 — член *Організації Варшавського Договору.* З 1973 — член ООН. У 1972 між НДР і ФРН підписано двосторонній договір про врегулювання відносин. Цим покладено початок відносин між двома суверенними нім. д-вами на міжнар.-правовій основі. НДР вносить значний вклад у зміцнення *соціалістичної співдружності,* справи миру і безпеки народів. НДР — високорозвинута індустріальна країна з інтенсивним сільським господарством. Нац. доход НДР за 1960—74 зріс майже у 2 рази. Підвищуються виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я тощо). В середньому щорічно (1971—74) в НДР споруджується 127,3 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1974 зріс проти 1970 на 23%. Провідну роль у пром-сті відіграють соціалістичні (народні) підприємства. Рівень пром. продукції 1974 зріс у 2,3 раза проти

1960. За видобутком бурого вугілля (247,9 млн. *т*, 1974) НДР — на 1-му місці в світі. Вироблення електроенергії — 80,3 млрд. *квт · год* (1974). Розвинута чорна і кольорова металургія. Виплавка (млн. *т*, 1974): чавуну — 2,3, сталі — 6,2. Понад 30% усієї пром. продукції припадає на багатогалузеве машинобудування, зокрема приладобудування і суднобудування. Світове значення має оптична пром-сть НДР. Потужні хім., електротехнічні з-ди. Багато підприємств текст., харч. пром-сті. С. г. характеризується високою інтенсивністю. Тракторний парк — 142 тис. машин (1974). Осн. с.-г. культури: жито, пшениця, кормові коренеплоди, цукр буряки. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 5,6, свиней — 11,5. Залізниць — 14,3 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 47,6 тис. *км*. Морські порти: Росток, Вісмар, Штральзунд. Магістральних нафтопроводів — 766 *км*. Грошова одиниця — марка НДР; 100 марок = 40,50 крб. (1976).

НІМЕ́ЦЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (НКП) — основи партії закладено в кінці вересня 1968, коли у ФРН почав роботу Федеральний комітет по створенню НКП. Формування партії завершено в квітні 1969 на Ессенському з'їзді. З'їзд прийняв програмну заяву і затвердив статут партії. В документах з'їзду зазначається, що НКП є партією робітничого класу ФРН, у своїй діяльності керується вченням марксизму-ленінізму і ставить за мету побудову соціалізму. НКП продовжує традиції революційного нім. робітничого руху. Найближчими завданнями НКП визначає об'єднання всіх антимонополістичних сил країни для спільної боротьби за демократичне оновлення д-ви і суспільства, ліквідацію загрози неонацизму й мілітаризму. В тезах «Німецька компартія проти великого капіталу, за мир, демократичний прогрес і соціалізм», прийнятих на Дюссельдорфському з'їзді (листопад 1971), узагальнено досвід класової боротьби в ФРН. Боннський з'їзд НКП (березень 1976) обговорив питання дальшого організаційного, ідеологічного та політ. зміцнення партії, прийняв звернення НКП у зв'язку з виборами до бундестагу (1976), заклик до боротьби проти безробіття серед молоді та ряд інших документів. Німецька комуністична партія активно і послідовно виступає за дружбу й співробітництво з СРСР, за єдність міжнар. комуністичного руху на принципах марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму, за зміцнення системи загальноєвропейської безпеки. Делегація НКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність НКП — бл. 42,5 тис. членів (1976). Голова НКП — Г. Міс. Центр. друкований орган — газета «Унзере цайт» («Наш час»).

НІМЕ́ЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИ́ЧНОЇ РЕСПУ́БЛІКИ — ФЕДЕРАТИ́ВНОЇ РЕСПУ́БЛІКИ НІМЕ́ЧЧИНИ ДО́ГОВІР 1972 п р о о с н о в и в і д н о с и н — підписаний 21.XII в Берліні. Сторони домовилися про встановлення нормальних добросусідських відносин на основі рівноправності, поважання територіальної цілісності, самостійності кожної з двох д-в. Окремо обумовлено, що ні одна з двох д-в не може представляти іншу на міжнар. арені або діяти від її імені. На розвиток договору сторони 14.III 1974 підписали протокол про створення постійних представництв. Нормалізація відносин між НДР і ФРН, а також інших соціалістичних д-в — СРСР, ЧССР і ПНР — з ФРН на міжнародно-правовій основі відповідно до принципів мирного співіснування д-в з різними суспільними системами сприяла зміцненню добросусідства, безпеки і співробітництва в Європі.

НІМЕ́ЧЧИНА — держава в Центр. Європі, яка існувала до 1949. Тепер на тер. Н. існують дві різні за соціально-екон. устроєм д-ви: на Сх.— *Німецька Демократична Республіка,* на Зх.— *Федеративна Республіка Німеччини* та особливе політичне утворення — *Західний Берлін.*

НО́БЕЛІВСЬКІ ПРЕ́МІЇ — міжнародні премії, що їх присуджують щороку (з 1901) за рахунок процентів на капітал, заповіданий для цієї мети шведським інженером і підприємцем А. Нобелем. Н. п. присуджують за найважливіші дослідження й відкриття в галузі фізики, хімії, медицини й фізіології; з літератури; за діяльність по зміцненню миру. Н. п. присуджують спец. жюрі, що виділяються: для присудження премій у галузі фізики й хімії — Шведською академією наук, меди-

цини й фізіології — Каролінським медико-хірургічним інститутом (у Стокгольмі), літератури — Шведською академією літератури. Премії миру присуджує комітет з п'яти осіб, що обираються норвезьким *стортингом*. Присудження премій миру та з літератури нерідко використовуються з провокаційною метою в політ. цілях проти країн соціалізму.

НОВА́ ГВІНЕ́Я — див. *Папуа Нова Гвінея.*

«НОВА́ ДЕМОКРА́ТІЯ» Греції — партія, заснована 1974 на базі Національно-радикального союзу (існував з 1956). Виражає інтереси пром.-фін. буржуазії і великих землевласників. На виборах 1974 здобула перемогу. Лідер партії К. Караманліс очолив уряд.

НОВА́ ЗЕЛА́НДІЯ — держава на островах в південно-західній частині Тихого океану. Пл. 268,7 тис. *км²*. Нас. 3030 тис. чол. (1975), в осн. нащадки британських переселенців; корінних жителів — маорі — 230 тис. чол. Офіц. мова — англійська. Столиця — м. Веллінгтон (142 тис. ж., 1974). Н. З. володіє колоніями («острівними територіями»): о-вом Ніуе (пл. 259 *км²*, нас. 4,4 тис.), о-вами Кука (пл. 241 *км²*, нас. бл. 21 тис.), о-вами Токелау (пл. 10 *км²*, нас. 1,6 тис.). Н. З. — конституційна монархія. Вона входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. В Н. З. глава держави — англійська королева, яку представляє генерал-губернатор. Найвищий законодавчий орган — однопалатний парламент. Основні політичні партії: Лейбористська партія. Засн. 1916. Національна партія — виражає інтереси великої буржуазії і фермерства. Засн. 1936. Політична ліга соціального кредиту — об'єднує представників дрібної і середньої буржуазії. Засн. 1954. Комуністична партія Нової Зеландії. Засн. 1921, з 1960 керівництво партії проводить пропекінську політику. *Партія соціалістичної єдності Нової Зеландії* — об'єднує комуністів, які виступають з позицій пролетарського інтернаціоналізму. Засн. 1966.

У 1642 Н. З. відкрили голландці. З 1840 Н. З. — колонія Великобританії. В 1907 здобула статус *домініону*. У 2-й світовій війні

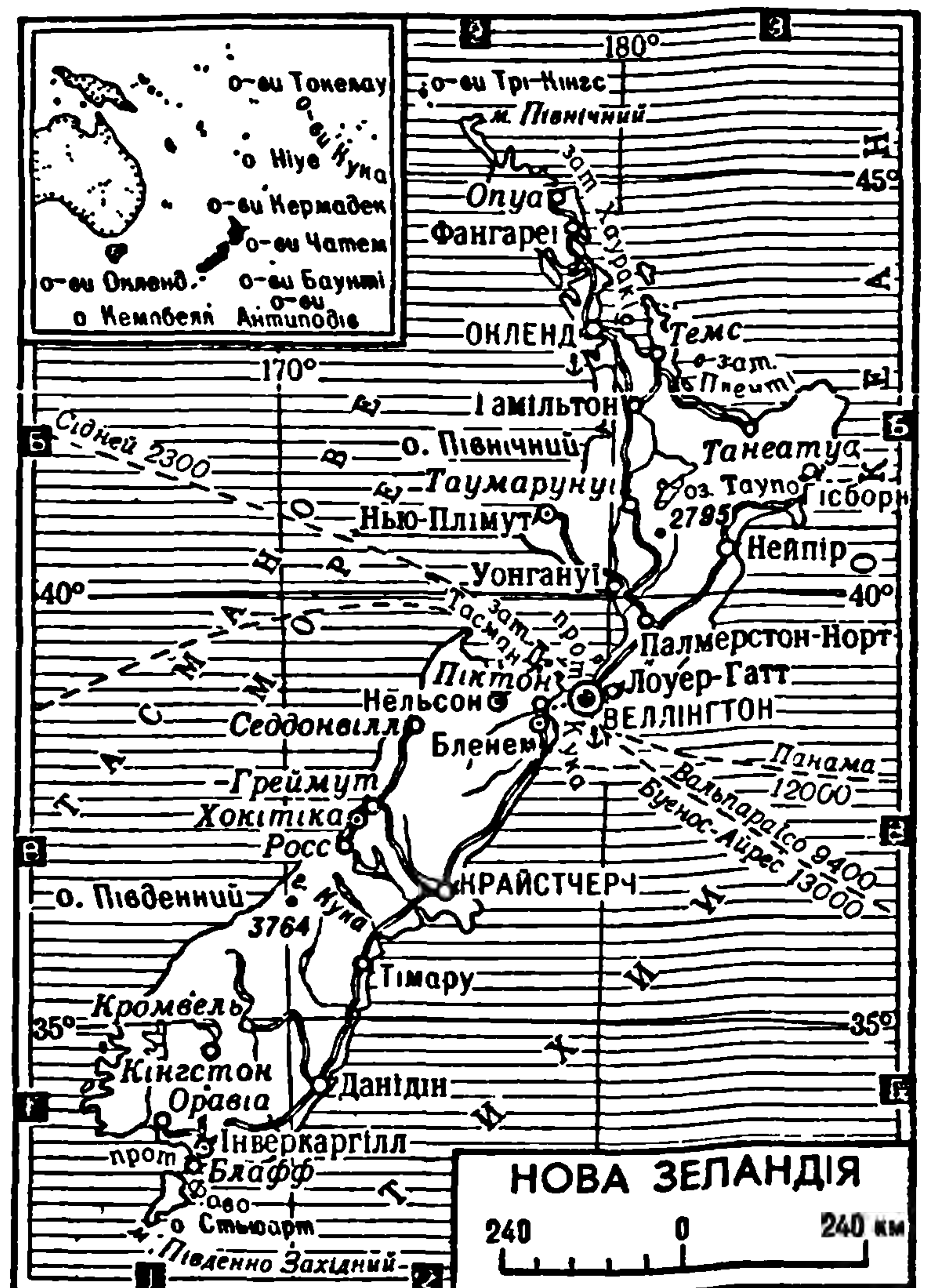

брала участь на боці антигітлерівської коаліції. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1944. З 1945 Н. З. — член ООН. Консервативний уряд Національної партії країни, що прийшов на зміну лейбористському (грудень 1975), у зовнішній політиці виступає за зміцнення воєнно-політ. союзу і воєнного блоку АНЗЮС, відмовився від ідеї створення без'ядерної зони в пд. частині Тихоокеанського басейну.

Н. З. — аграрно-індустріальна країна. Осн. галузь г-ва — тваринництво. Поголів'я (млн., 1975): вел. рог. худоби — 9,0, у т. ч. корів — 2,3, овець — 60, свиней — 0,6. У 1974 вироблено (тис. *т*): масла — 203, сиру — 87, м'яса — 1020, вовни — 285. Збір гол. с.-г. культур (тис. *т*, 1974): пшениці — 350, картоплі — 237 (1972/73). Китобійний промисел, рибальство. Гол. галузь пром-сті — харчова. Машинобудування (представлене в осн. складальними з-дами), текст., шкіряна, поліграфічна, хім. пром-сть. Виробництво (1974): електроенергії — 18,1 млрд. *квт · год*, цементу — 1120 тис. *т*; видобуток кам'яного вугілля — 2,1 млн. *т*. Залізниць — 4,8 тис. *км* (усі вузькоколійні), автомобільних шляхів — понад 94,4 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — бл. 93 тис. брутто *рег. т* (1971).

Порти: Окленд, Крайстчерч, Веллінгтон, Данідін. Грошова одиниця — новозеландський долар = = 0,78 крб. (1976).

НОВА́ КАЛЕДО́НІЯ — володіння (формально — «заморська територія») Франції на островах на південному заході Тихого океану, в Меланезії. Пл. 19 тис. *км²*. Нас. бл. 126 тис. чол. (1974), гол. чином меланезійці та французи. Адм. центр — м. Нумеа (58 тис. ж., 1971). Органи влади очолює призначуваний франц. урядом верховний комісар. При ньому є урядова рада. Територіальна асамблея, що її обирає населення,— дорадчий орган. Провідна політ. орг-ція — Багаторасовий союз, виступає за розвиток автономії у рамках «заморської території». Н. К. відкрив 1774 мореплавець Дж. Кук. З 1853 Н. К.— колонія Франції. В 1946 Н. К. надано статус «заморської території» Франції. Основа економіки — гірничорудна пром-сть. Видобувають нікелеву руду (в перерахунку на метал — 60 тис. *т*, 1974). Підприємства: металург. пром-сті, по переробці с.-г. продуктів, будівельних матеріалів, лісопильні з-ди, меблеві фабрики. В с. г. зайнято 70% населення. Вирощують кокосову пальму, каву, маїс, таро, банани, цукр. тростину, бавовник. Скотарство. Рибальство. Гол. морський порт — Нумеа. Грошова одиниця — франк французьких контор у Тихому ок. (КФП).

НОВА́ТОРСТВО (від лат. novator — оновлювач) — прояв, вираз творчих здібностей людини в процесі праці. Н.— явище, властиве соціалізмові, що відкрив широкі можливості для вільного прояву творчої діяльності трудящих, для їхніх масових починань. Трудове Н. має велике соціально-екон. значення як невичерпне джерело зростання продуктивності праці та прискорення *науково-технічного прогресу*. В СРСР масовий рух новаторів — одна з найважливіших форм *соціалістичного змагання* і його найвищої форми — руху за комуністичне ставлення до праці. Залучення до Н., тех. творчості мільйонів людей, що працюють у різних галузях нар. г-ва країни, перетворює пошук нових прогресивних рішень на закономірний процес. Для Н. 60—70-х рр. дедалі більш притаманним стає колективізм. Це виявляється в патріотичних починаннях підприємств, галузей нар. г-ва, міст, областей, республік. Творча ініціатива трудящих породжує різні форми організації і розвитку Н.: ради новаторів, громадські конструкторські і технологічні бюро, творчі комплексні бригади тощо. Розвиток Н., масової творчості трудящих, як підкреслено в документах КПРС,— важливе завдання партійних, профспілкових, комсомольських орг-цій, госп. органів.

НОВІ́ ГЕБРІ́ДИ — спільне володіння (кондомініум) Великобританії і Франції на островах на південному заході Тихого океану, в Меланезії. Пл. 14,8 *км²*. Нас. 90 тис. чол. (1974), гол. чином меланезійці. Адм. центр — м. Віла (13,3 тис. ж., 1973). Управляє островами об'єднана адміністрація, до якої на рівних правах входять верховні комісари обох країн. Як місцевий орган самоврядування створено (1957) консультативну раду. В 1971 заснована перша політ. орг-ція в країні — Національна партія. Н. Г. відкрили 1606 португальці. З 1906 Н. Г. спільне володіння Великобританії і Франції. Основа економіки — с. г. (вирощування кокосової пальми, кави, какао, цукр. тростини, бавовнику тощо) і виробн. копри. Розведення вел. рог. худоби. Лісорозробки. Рибальство. Видобування марганцевої руди (з 1961), підприємства харч. промисловості. Гол. морський порт — Віла. Грошові одиниці — австралійський долар і новогебрідський франк.

НОМІНА́Л (від лат. nominalis — іменний) — 1) Номінальна вартість, що вказується на *цінних паперах* (акціях, облігаціях тощо), грошових знаках і монетах. 2) Зазначена в прейскуранті або на товарі номінальна ціна товару. 3) Книжковий Н.— комплексна роздрібна ціна, що вказується на книжковій, нотній, образотворчій і періодичній друкованій продукції, призначеній для продажу, а також на географічних та інших картах.

НОРВЕ́ГІЯ, Королівство Норвегія — держава в Європі на Скандінавському півострові. Пл. 324,2 тис. *км²* (разом з архіпелагом та островами Шпіцберген, Ян-Майєн, Буве та ін.— 387 тис. *км²*). Нас. 4009 тис. чол. (1975), 98% — норвежці. Столиця — м. Осло (463

тис. ж., 1974). Н.— конституційна монархія. Глава д-ви — король. Найвищий орган держ. влади — стортинг (парламент), що його обирає населення на 4 роки. Виконавча влада належить королю і здійснюється через призначуваний ним уряд. Основні політичні партії: *Норвезька робітнича партія*; очолюють праві с.-д. лідери. Входить до Соціалістичного інтернаціоналу. Засн. 1887. Партія Хейре (Консервативна) — відображає інтереси великої буржуазії. Засн. 1885. Партія центру — виражає інтереси великої і середньої сільської буржуазії й бурж. інтелігенції. Засн. 1920. Партія Венстре — відображає інтереси середньої і дрібної буржуазії, частини інтелігенції. Засн. 1884. *Комуністична партія Норвегії.* Засн. 1923.

У 1-й світовій війні Н. дотримувалася нейтралітету. В 1924 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1940—45 Н. зазнала нім.-фашистської окупації. Територію Пн. Н. визволили радянські війська. З 1945 Н.— член ООН. З 1949 Н.— член *НАТО,* але дотримується політики недопущення на територію Н. іноземних військ. баз і ядерної зброї. Уряд Н. проводить політику розвитку добросусідських відносин з СРСР, підписано угоди про екон., пром. і науково-технічне співробітництво (червень, грудень 1971, травень 1972, листопад 1973, квітень, грудень 1974).

Н.— індустріально-аграрна країна. Гол. галузі пром-сті: електрометалургія (зокрема, виплавка алюмінію на експорт — 652 тис. *т*, 1974), електрохімія, деревообр. та паперова (1,4 млн. *т* паперу і картону, 1974), суднобудування. Вироблення електроенергії — 77,4 млрд. *квт. год* (1974). Видобування заліз. руди (3,6 млн. *т* концентрату, 1974). Важливе значення мають рибальство (вилов — 2—3 млн. *т* риби на рік), китобійний промисел. С. г. не задовольняє потреб країни. Осн. галузь с. г.— тваринництво. Поголів'я (тис., 1974): вел. рог. худоби — 947, овець — 804. Розвинутий морський транспорт (тоннаж торг. флоту — 24,4 млн. брутто *рег. т*, 1974). Морські порти: Осло, Берген, Ставангер, Нарвік. Залізниць — 4,3 тис. *км.* Автомобільних шляхів — 74,8 тис. *км.* Грошова одиниця — норвезька крона; 100 норвезьких крон = 13,59 крб. (1976).

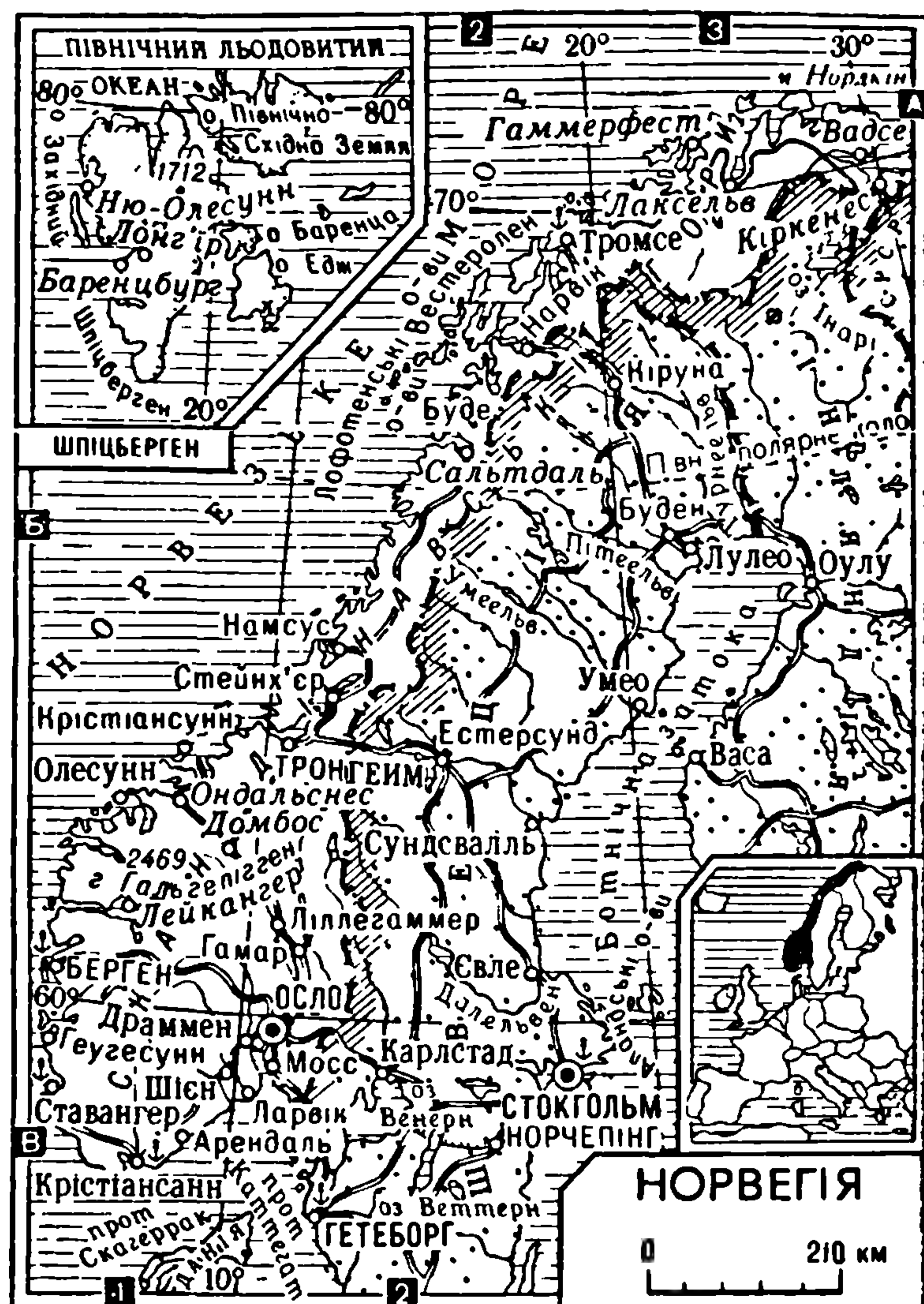

НОРВЕЗЬКА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ — заснована 1887. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* Соціальну основу Н. р. п. становлять робітники, службовці, дрібні селяни, частина інтелігенції та ін. Здійснює керівництво масовими орг-ціями — профспілками, кооперативами, робітничими освітніми союзами та ін. Має свої жіночі й молодіжні орг-ції. Н. р. п. стоїть на позиціях соціал-реформізму, не раз очолювала уряд Норвегії або входила до його складу. Під час парламентських виборів 1973 здобула перемогу; сформувала уряд країни, який прагне до посилення держ. контролю над банківською і кредитною системами, діяльністю іноземних фірм (зокрема, нафтових компаній). Зовнішньополіт. курс Н. р. п. спрямований на співробітництво Норвегії з НАТО і водночас — на забезпечення її нац. інтересів, розвиток відносин з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Керівництво Н. р. п. негативно ставиться до співробітництва з комуністами та іншими лівими силами. Налічує 172 тис. членів (1975). Голова партії — Р. Стейн. Друкований орган — газета «Арбейдербладет» («Робітнича газета»).

НО́РМА ПРА́ВА — встановлене або санкціоноване державою і забезпечуване нею загальнообов'язкове правило поведінки.

НО́ТА ДИПЛОМАТИ́ЧНА (лат. nota — письмовий знак, замітка) — офіційне письмове звернення однієї держави до іншої.

НОТИФІКА́ЦІЯ (від лат. notifico — сповіщаю) — у міжнародному праві офіційне повідомлення однією державою іншої про свою позицію в якихось питаннях зовнішньої політики.

НО́У-ХА́У (від англ. know how — знати, як) — технічні знання, виражені у формі технічної документації, виробничого досвіду та професійних навичок. У міжнар. торг.-екон. відносинах під обміном Н.-х. розуміють обмін науково-технічною документацією, новітньою технологією, обмін фахівцями тощо. Застосовується, зокрема, у відносинах між соціалістичними і капіталістичними країнами. В широкому розумінні Н.-х.— загальний комплекс технічних знань і виробничого досвіду, необхідний для виготовлення якогось виробу, відтворення виробничого процесу тощо. Включає не лише технічну, а й комерційну та іншу інформацію, неопубліковані винаходи тощо. Про Н.-х. йдеться у ряді міжнар. договорів і документів, зокрема в *Заключному акті* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (1975).

НУВОРИ́Ш (франц. nouveau riche — новий багач) — у капіталістичних країнах багатій, що спритно й швидко збагатів на спекуляціях, особливо під час воєн, в періоди економічного *буму* тощо; багатій-вискочка.

НУЛІФІКА́ЦІЯ ГРО́ШЕЙ (від лат. nullus — ніякий і facio — роблю) — один з методів *стабілізації валюти*, коли держава скасовує знецінені грошові знаки, вилучає їх з платіжного обороту і замінює новими грошовими знаками. Гол. причиною Н. г. є знецінення *грошей паперових* внаслідок *інфляції* і наближення їхньої платіжної вартості до нуля. Н. г. відбувається фактично також і в разі *девальвації*. Причиною Н. г. може бути і зміна політ. влади в країні.

НУ́НЦІЙ (лат. nuntius — вісник) — дипломатичний представник *папи римського* при урядах держав, з якими *Ватікан* підтримує дипломатичні зносини.

НЮРНБЕ́РЗЬКИЙ ПРОЦЕ́С — судовий процес над головними воєнними злочинцями гітлерівської Німеччини, що розв'язала 2-у світову війну. Відбувався в Нюрнбергу (Німеччина) з 20.XI 1945 по 1.X 1946 в Міжнародному військовому трибуналі, спеціально створеному урядами СРСР, США, Великобританії та Франції. За вироком трибуналу частина гол. нім. воєнних злочинців була засуджена до страти, інші до довічного ув'язнення або на різні строки тюремного ув'язнення. Кількох злочинців було виправдано, у зв'язку з чим член трибуналу від СРСР виклав свою особливу думку про незгоду з рішенням трибуналу з цього приводу. Крім того, трибунал визнав злочинними орг-ціями СС (охоронні загони), гестапо, СД (служба безпеки) та керівний склад нацистської партії.

НЬЯ́САЛЕНД — колишній (до 1964) протекторат Великобританії в Східній Африці. З 1964 — д-ва *Малаві*.

ОА́С (франц. OAS; Organisation armée secrète — таємна військова організація) — військово-фашистська таємна організація у Франції на початку 60-х рр. 20 ст. Прагнула до встановлення у Франції військ.-фашистської диктатури і збереження колоніального панування в Алжірі.

ОБ'Є́ДНАНА ЛЕЙБОРИ́СТСЬКА ПА́РТІЯ Гренади — заснована на початку 50-х рр. Виражає інтереси дрібної буржуазії. Користується підтримкою частини робітників і селян. З 1967 — правляча партія в країні. Лідер партії — Е.-М. Гейрі.

ОБ'Є́ДНАНА ПА́РТІЯ ГАЇТЯ́НСЬКИХ КОМУНІ́СТІВ (ОПГК) — створена в листопаді 1968 в результаті злиття Партії народного єднан-

ня Гаїті — ПНЄГ (виникла 1959, діяла в підпіллі) і Народної партії національного визволення (заснована 1954). В декларації про організаційне об'єднання двох партій вказувалося: «ОПГК є свідомим і організованим авангардом робітничого класу, який бореться під прапором марксистсько-ленінської ідеології. Спираючись на ленінські організаційні положення, ОПГК керуватиме боротьбою пролетарського класу за здійснення гаїтянської революції, за здобуття влади та побудову соціалізму».

Партія працює в глибокому підпіллі, зазнаючи жорстоких репресій. Сотні комуністів кинуто до тюрем і фізично знищено. Але, незважаючи на переслідування, ОПГК розгортає активну боротьбу проти реакційного диктаторського режиму та амер. імперіалістів, які його підтримують, за соціальне і нац. визволення країни. Делегації ПНЄГ і ОПГК брали участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960 і 1969. Делегація ОПГК була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК ОПГК — Ж. Роне. Центр. друкований орган партії — нелегальна газета «Букан» («Багаття»).

ОБ'ЄДНАНА ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ Замбії (ЮНІП) — партія була заснована 1959. З 1964 — правляча, з 1972 — єдина партія в країні. Об'єднує значну частину робітників, селян, нац. інтелігенції та буржуазії. В своїй програмі партія висунула завдання побудови демократичного суспільства, вільного від експлуатації людини людиною. Зовнішньополіт. курсом країни партія проголосила політику неприєднання до агресивних блоків. Голова ЮНІП — К. Каунда.

ОБ'ЄДНАНА РЕСПУБЛІКА ТАНЗАНІЯ — див. *Танзанія*.

ОБ'ЄДНАНИЙ ІНСТИТУТ ЯДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ — міжнародний науково-дослідний ядерно-фізичний центр соціалістичних країн з питань мирного використання ядерної енергії. Засн. 1956 у м. Дубні Московської області. До складу О. і. я. д. входять (1974) 10 країн-членів. Науковою діяльністю ін-ту керує Наукова рада, у складі якої — провідні вчені цих країн. Гол. завданнями ін-ту є: забезпечення

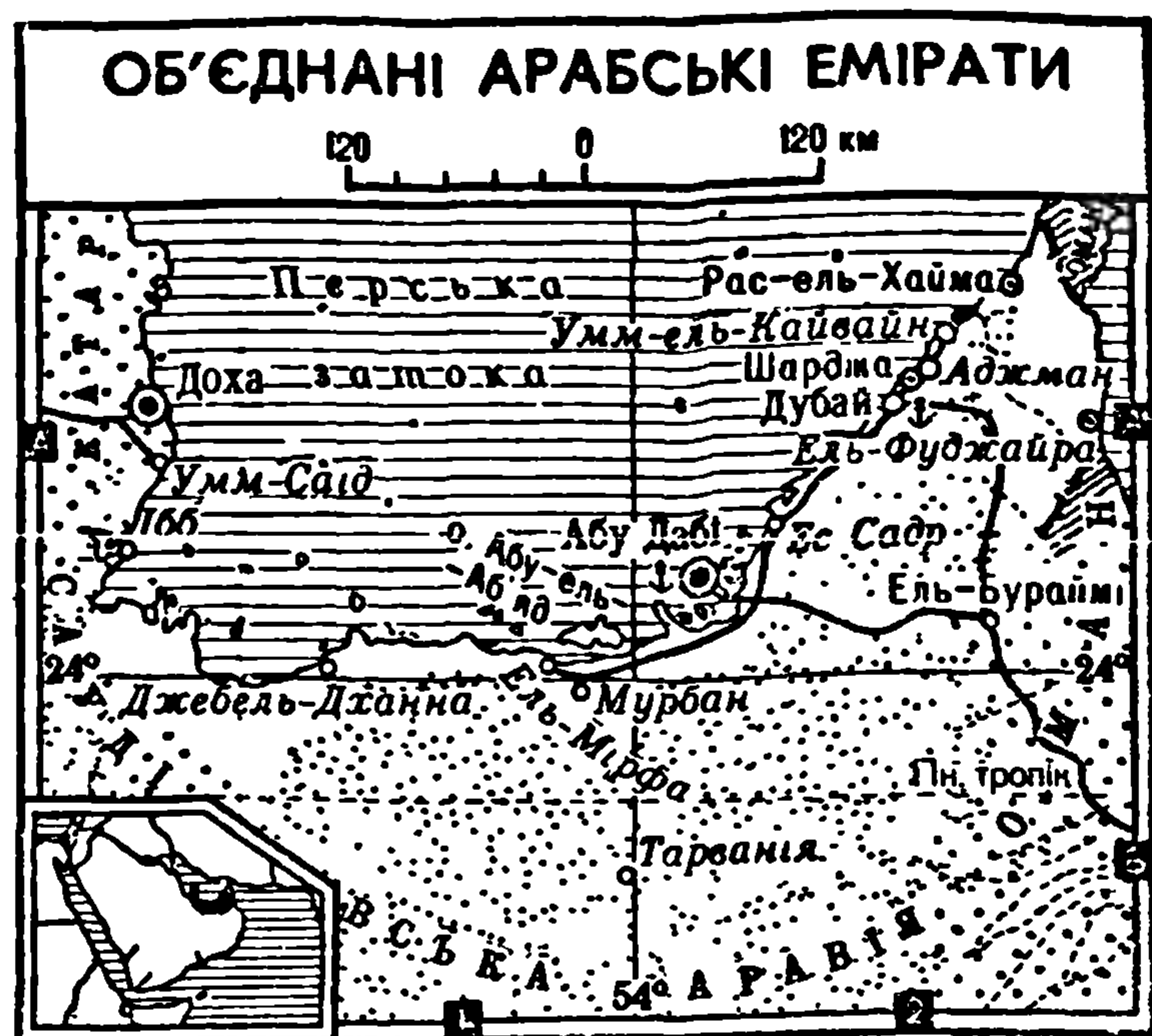

спільного проведення фундаментальних теоретичних і експериментальних досліджень в галузі ядерної фізики вченими країн-членів, сприяння розвитку ядерної фізики в цих країнах тощо. Діяльність ін-ту фінансується за рахунок внесків країн-членів. Затверджує бюджет і здійснює фін. контроль Фін. к-т, що складається з представників соціалістичних д-в — членів інституту.

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ (ОАЕ) — держава на південному сході Аравійського півострова. Включає також ряд островів. Пл. 83,6 тис. *км²*. Нас. 327 тис. чол. (1975), понад 90% — араби. Тимчасова столиця — м. Абу-Дабі (бл. 60 тис. ж., 1975). ОАЕ — федеративна д-ва 7 князівств. Законодавчий орган — найвища рада з правителів еміратів, яка обирає строком на 5 років президента федерації. Роль дорадчого органу відіграє Федеральна національна рада. Політичні партії заборонені. Тривалий час, з 1820 до 1971, ОАЕ перебували під протекторатом Великобританії і мали назву Оман Договірний. Зростання нац.-визвольної боротьби на Близькому Сході змусило Великобританію відмовитись 1971 від протекторату над Оманом Договірним. ОАЕ входить до Ліги арабських країн, з 1971 — член ООН. В грудні 1971 між СРСР і ОАЕ встановлено дипломатичні відносини.

Основу економіки ОАЕ становить видобування нафти (82 млн. *т*, 1974). В експлуатації нафтових родовищ і будівництві підприємств (нафтопереробних, цементних, газових) поряд з нац. бере участь і іноземний капітал (Великобританії,

США, Японії, Франції). Традиційні заняття населення — рибальство, вилов перлів, оазисне землеробство (фініки, фрукти, зернові) та кочове скотарство. Збереглися феодальні і родоплемінні відносини. Розвинуті кустарні промисли (виробн. килимів, вовняних тканин, карбування) Залізниць немає, автошляхів з твердим покриттям — бл. 800 *км.* Гол. морський порт — Абу-Дабі. Поширений в'ючний транспорт. Грошова одиниця — федеральний дирхам.

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ — термін, яким прийнято називати країни, що під час 2-ї світової війни 1939—45 входили до антифашистської коаліції і 1945 були ініціаторами створення *Організації Об'єднаних Націй.*

ОБ'ЄДНАННЯ ТОГОЛЕЗЬКОГО НАРОДУ — партія, заснована 1969. Правляча і єдина партія в Того. Об'єднує представників селян, чиновництва, інтелігенції, великої і середньої буржуазії. Виступає за розвиток економіки на основі приватного підприємництва. О. т. н. засуджує колоніалізм і расизм, підтримує визвольний рух в Африці. Голова партії — Г. Ейадема.

ОБ'ЄКТИВІЗМ (від лат. objectivus — предметний) — буржуазна світоглядна позиція, в основі якої лежить фальшива теза про утримання науки й ідеології від партійного ставлення до зображуваних фактів, подій і явищ. О. обмежується констатуванням певних соціальних процесів, не даючи аналізу їхніх причин і класового змісту. О. властивий метафізичний підхід до явищ дійсності, відрив теорії від практики. О. несумісний з науковим суспільствознавством. На відміну від об'єктивістського хизування удаваною безпартійністю, марксизм-ленінізм відверто заявляє про свою партійність, прямо й відкрито оцінює події і явища з точки зору інтересів робітничого класу, трудящих. Комуністична партійність не тільки не суперечить вимогам наукової об'єктивності, а, навпаки, передбачає неухильне дотримування її. При цьому марксизм-ленінізм вимагає доводити науковий аналіз до викриття соціальних суперечностей і класової основи досліджуваних явищ, науково розробляти шляхи революційного перетворення дійсності.

ОБ'ЄКТИВНА РЕАЛЬНІСТЬ — властивість усіх речей природи і суспільства існувати поза і незалежно від свідомості, найзагальніше визначення світу, природи, буття.

ОБ'ЄКТИВНИЙ ІДЕАЛІЗМ — один з двох різновидів ідеалізму. Основою всіх явищ природи і суспільства вважає свідомість, світовий дух, ідею, які нібито існують поза людиною і незалежно від неї. Гносеологічними коренями О. і. є абсолютизація мислення, понять, відрив їх від чуттєвих речей, перетворення мислення на самостійну сутність, яка нібито породжує все існуюче. О. і. є філософською основою релігії. В сучасній бурж. філософії О. і. представлений персоналізмом, *неотомізмом* тощо.

ОБЛІГАЦІЯ (лат. obligatio — зобов'язання, порука) — цінний папір (напр., О. державної внутрішньої позики), що приносить його власникові доход у вигляді процента від номінальної вартості О. або виграшу. Див. *Позики державні.*

ОБМІН в економіці — об'єктивно необхідна фаза суспільного відтворення, що зв'язує виробництво і зумовлені ним *розподіл* і *споживання.* В основі О. лежить суспільний *поділ праці.* Характер і форми О., сфера його діяння визначаються *способом виробництва.* Найвищого розвитку товарний О. досяг за *капіталізму,* де товарне виробн. набуло панівної і всеохоплюючої форми г-ва, де товаром стала й робоча сила. Осн. метою капіталістичного виробн. є одержання *додаткової вартості,* а О. став засобом її реалізації. Товарне виробн. за соціалізму докорінно відрізняється від капіталістичного тим, що здійснюється на основі соціалістичної власності на засоби виробн. і планового ведення г-ва. Цим створюються необхідні передумови для загального, організованого, планомірного О. між усіма трудящими, реальна можливість для всіх брати участь у суспільній праці. В СРСР О. товарами між соціалістичними підприємствами відбувається на основі поєднання загальнонародної, колективної та особистої матеріальної заінтересованості в результатах праці, на основі використання госп. розрахунку. О. між д-вою і колгоспами здійснюється в двох формах—у

формі закупівель д-вою с.-г. продукції колгоспів і у формі постачання їм с.-г. знарядь, транспортних засобів, мінеральних добрив тощо. О. засобами виробн. між держ. і кооперативно-колгоспними секторами супроводиться зміною власників. Формами, які забезпечують О. товарами особистого споживання, є держ. роздрібна торгівля, громадське харчування та кооперативна торгівля. О. в соціалістичному суспільстві, як і виробн., здійснюється в інтересах задоволення потреб людей. Крім внутрішнього О., соціалістичне суспільство здійснює також зовнішній О. (*зовнішню торгівлю*) з іншими країнами, використовуючи О. в інтересах побудови соціалізму й комунізму.

ОБСКУРАНТИ́ЗМ (від лат. obscurans, род. відм. obscurantis — той, що затемнює) — мракобісся; вкрай вороже ставлення до науки, освіти, захист реакційних ідей, відсталості.

ОБСТРУ́КЦІЯ (лат. obstructio — перешкода) — демонстративна дія, що застосовується з метою зриву якихось заходів, пропозицій тощо. Один з методів парламентської боротьби в усіх буржуазних країнах, спрямований на зрив обговорення або прийняття того чи іншого законопроекту.

О́ДЕЛЬСТИНГ (норв. odelsting) — нижня палата норвезького парламенту — *стортингу*.

ОДНОПАЛА́ТНА СИСТЕ́МА — побудова законодавчих органів держави, при якій вони складаються з однієї палати. Однопалатними, напр., є Верховні Ради союзних і автономних республік в СРСР. Див. також *Двопалатна система*.

ОКА́М — див. *Загальна Афро-Маврікійська організація*.

ОКТРОЙО́ВАНА КОНСТИТУ́ЦІЯ (від франц. octroyer — дарувати, жалувати) — в період переходу від абсолютної до конституційної монархії конституція, що «дарувалася» народові монархом. В епоху імперіалізму О. к. слід вважати такі, що їх «дарують» уряди або парламенти метрополій колоніям або країнам формально незалежним, але які визнавали главою д-ви главу метрополії. Мета видання О. к. — підрив революційного або нац.-визвольного руху, збереження монархічних режимів і колоніалізму.

ОКУПА́ЦІЯ (лат. occupatio — загарбання) — тимчасове зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави, головним чином внаслідок наступальних воєнних дій. Правовий режим О. регулюється міжнар. угодами і звичаями, зокрема Положенням про закони і звичаї сухопутної війни, доданим до IV Гаагської конвенції 1907, і *Женевською конвенцією 1949* про захист цивільного населення під час війни.

ОЛІГА́РХІЯ (грец. ὀλιγαρχία — влада небагатьох) — політичне та економічне панування невеликої купки людей, як правило, найпотужніших економічно. О. називають ще саму правлячу групу. Розрізняють О. аристократичну, що існувала в багатьох рабовласницьких д-вах, у феодальних містах-державах, і *олігархію фінансову* в епоху імперіалізму.

ОЛІГА́РХІЯ ФІНА́НСОВА — невелика група фінансових магнатів (найбільших власників банківських і промислових монополій), яка панує в економіці й політиці імперіалістичних країн. Панування О. ф. — одна з найхарактерніших рис *імперіалізму*. О. ф. фактично підпорядковує собі весь апарат імперіалістичної д-ви й визначає її внутрішню і зовнішню політику.

ОЛІГОПО́ЛІЯ (від грец. ὀλίγος — малий, незначний і πωλέω — продаю, торгую) — термін, уживаний буржуазними економістами для позначення панування в деяких галузях промисловості кількох компаній (трестів, концернів), на відміну від монополії (панування однієї компанії). Апологети імперіалізму концепцією олігополії намагаються довести, що в жодній галузі пром-сті немає неподільного панування однієї компанії, і тому нібито не існує монопольно високого прибутку. В дійсності монополістичне панування трестів і концернів визначається не тільки і не стільки їхньою кількістю, хоч і це має значення, скільки їхнім розміром, фін. і виробничою могутністю.

ОЛІМПІ́ЙСЬКІ І́ГРИ — 1) Найдавніші та найпопулярніші в Стародавній Греції загальногрецькі свята та змагання. Влаштовувались на честь бога Зевса з 776 до н. е. в Олімпії один раз на 4 роки. 2) Найбільші міжнародні спортивні змагання сучасності. Правила та поло-

ження О. і. визначені в Хартії Олімпійських ігор, основи якої затверджені Міжнародним спортивним конгресом у Парижі 1894, за пропозицією якого було створено *Міжнародний олімпійський комітет* (МОК). О. і. проводяться в перший рік олімпіади (4-річного періоду між іграми). Рахунок олімпіадам ведеться з 1896, коли відбулися перші О. і. З 1924 провадяться зимові О. і. У програму О. і. включаються лише види спорту, визнані МОК. У 1976 відбулись XXI О. і. В олімпійському русі бере участь 131 країна, нац. олімпійські к-ти яких визнані МОК. Спортсмени Росії виступали на О. і. 1908 та 1912. Рад. спортсмени беруть участь в О. і. з 1952, коли було створено Олімпійський комітет СРСР. Участь представників СРСР та інших соціалістичних країн в олімпійських змаганнях значно підвищує роль О. і. у зближенні народів різних країн. XXII О. і. мають відбутися 1980 у Москві.

ОЛЬСТЕР, Північна Ірландія — адміністративно-політична частина Великобританії. Пл. 14,1 тис. *км*². Нас. 1550 тис. чол. (1973). Бл. 2/3 жителів — протестанти, решта — католики. Адм. центр — м. Белфаст (362 тис. ж.). До 1921 О. — частина *Ірландії*. Після надання більшій частині Ірландії статусу домініону О. був відірваний від Ірландії і проголошений провінцією Великобританії з деякими правами автономії. Панівні позиції в політ. житті О. посіла Юніоністська партія, яка при підтримці реакційних кіл Великобританії насаджувала режим тоталітарного типу, що придушував демократію, розпалював релігійну ворожнечу між протестантами і католиками. У відповідь на терор і засилля ультраправих протестантських угруповань в О. розгорнулась боротьба трудящих за громадянські права. У 1969 в О. були введені англ. війська. З 1972 здійснюється пряме управління О. з Лондона, розпущено парламент і уряд О. Боротьба трудящих О. за свої права триває. Бурж. пропаганда намагається зобразити проблему О. як клубок релігійних суперечностей. Насправді ж причини кризи мають глибокий соціально-економ. характер.

ОМА́Н, Султанат Оман —

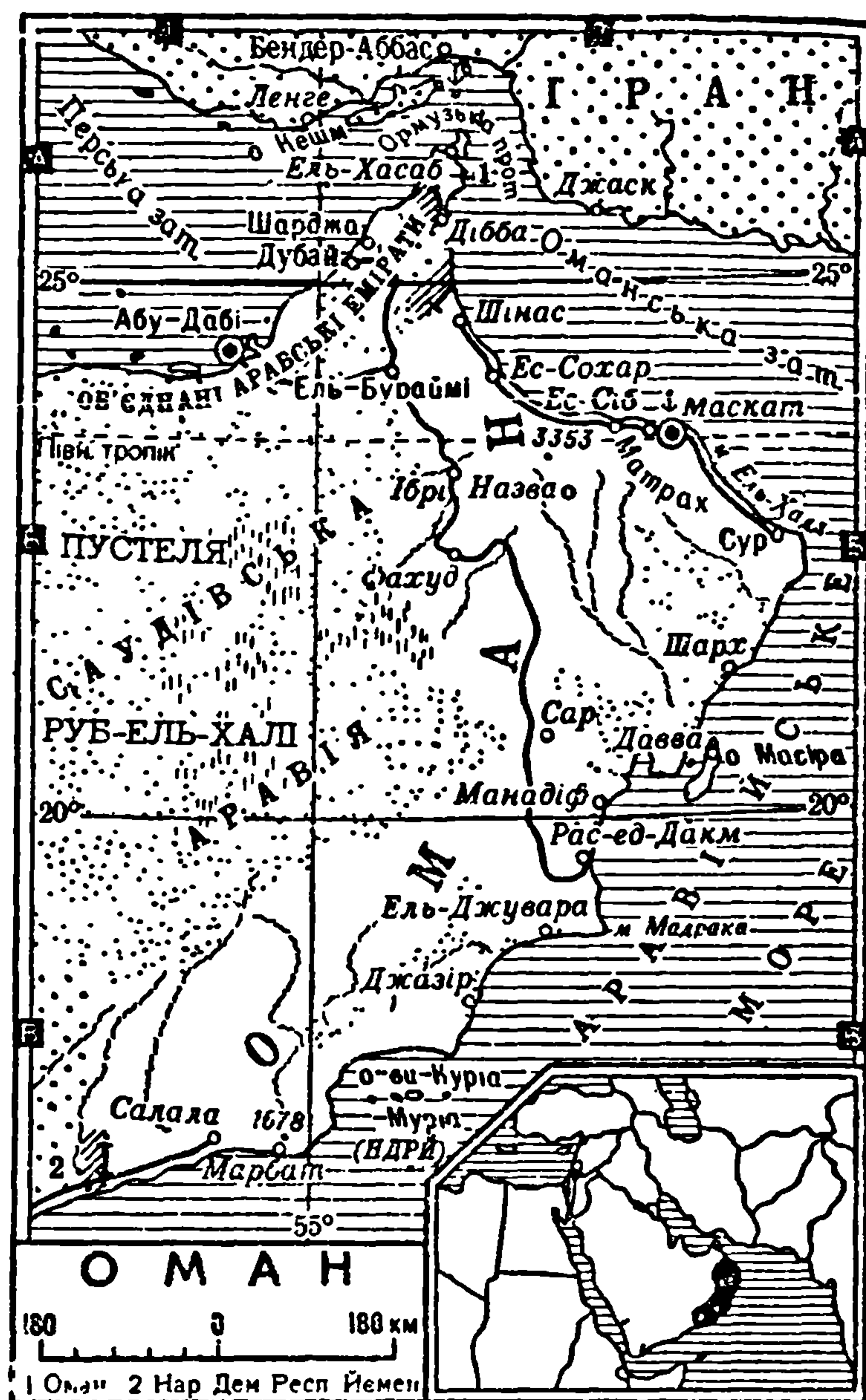

держава на південному сході Аравійського п-ова. Пл. 212,4 тис. *км*². Нас. 750 тис. чол. (1974): араби (понад 90%), індійці, іранці, вихідці з Африки. Столиця — м. Маскат (близько 32 тис. ж.). О. — абсолютна монархія. Глава д-ви — султан, у руках якого зосереджено всю законодавчу і виконавчу владу. Політичні партії заборонені.

Самостійний імамат О. утворився 750. До 1515 узбережжям О. заволоділи португальці. В 1650 О. знову став незалежним. На початку 19 ст. імамат розпався на ряд володінь. В 2-й пол. 19 ст. О. було перетворено на два протекторати Великобританії — Маскат і О. Антиколоніальна боротьба в імаматі О. привела до підписання договору (1920), згідно з яким імамат визнавався незалежною країною. В 2-й пол. 50-х рр. військо султана Маскату при підтримці Великобританії окупувало тер. О. З 1965 почалася збройна визвольна боротьба. В кінці 1970 проголошено створення султанату О., в який включено султанат Маскат і імамат О. З 1971 султанат О. — член ООН і Ліги арабських країн. Прогресивні сили країни діють під керівництвом Народного

фронту визволення Оману (був засн. 1968), виступають за демократичні перетворення, за ліквідацію монархії. О.— економічно слаборозвинута країна. Осн. заняття населення — оазисне землеробство (гол. культура — фінікова пальма) та кочове скотарство (верблюди і кози). З 1967 розвивається нафтодобувна пром-сть (15 млн. *т* нафти, 1974). Є невеликі кустарні підприємства харч. пром-сті, розвинуті ремесла (виготовлення шкіряних, текст. і ювелірних виробів тощо). Рибальство. Залізниць немає. Автомобільних асфальтованих шляхів — 606 *км*. Внутрішній транспорт переважно в'ючний. Осн. порт — Маскат. У Маскаті та на о. Масіра розташовані бази військ.-мор. сил Великобританії та військ. аеродроми. Грошова одиниця — оманський ріал.

ОМА́Н ДОГОВІ́РНИЙ — з 1820 до 1971 протекторат Великобританії на південному сході Аравійського півострова, на території якого у грудні 1971 утворено незалежну державу *Об'єднані Арабські Емірати*.

ОО́Н — див. *Організація Об'єднаних Націй*.

ОПЕ́К (англ. OPEC; Organization of Petroleum Exporting Countries) — організація країн—експортерів нафти, створена у вересні 1960 з метою захисту інтересів нафтодобувних країн, що розвиваються, від сваволя нафтових монополій капіталістичних держав. До складу ОПЕК входять 13 країн: Алжір, Венесуела, Габон, Еквадор, Індонезія, Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Катар, Об'єднані Арабські Емірати й Саудівська Аравія. На країни — члени ОПЕК припадає понад 70% запасів нафти, 60% видобутку й 90% експорту нафти в капіталістичному світі. ОПЕК рекомендує країнам-членам самостійно досліджувати й розробляти нац. нафтові ресурси, а також спрямовувати зусилля на досягнення повного контролю над нафтовою пром-стю своїх країн. Найвищим органом ОПЕК, який визначає загальну політику орг-ції, є Конференція, що скликається не менш як 2 рази на рік. Безпосереднє керівництво ОПЕК здійснює Рада керуючих. Поточну роботу проводить Секретаріат. Штаб-квартира ОПЕК міститься у Відні.

ОПІ́КА МІЖНАРО́ДНА — створена 1945 за Статутом ООН міжнародна система управління окремими колоніальними і залежними територіями, на які раніше поширювалась *мандатна система* або які було відторгнуто від ворожих держав внаслідок 2-ї світової війни чи добровільно включено в систему опіки державами, відповідальними за управління ними. Для здійснення функцій ООН щодо угод про опіку створено Раду по опіці, яка діє під керівництвом Генеральної Асамблеї ООН. Після досягнення більшістю підопічних територій внаслідок могутнього нац.-визвольного руху незалежності в системі О. м. залишилися пн.-сх. частина Нової Гвінеї та деякі тихоокеанські острови (опіку здійснюють США).

ОПОЗИ́ЦІЯ (лат. oppositio — протиставлення) — 1) Опір, протидія, протиставлення однієї політики, одних поглядів іншій політиці, іншим поглядам. 2) У парламентах буржуазних країн фракції партій або груп, що виступають проти правлячої партії. 3) Угруповання в політичній партії, яке виступає проти загального курсу партії. Так, троцькісти (див. *Троцькізм*), праві ухильники, «нова опозиція» та ін. у ВКП(б) виступали проти ленінського плану побудови соціалізму в СРСР, зокрема проти політики соціалістичної індустріалізації і колективізації с. г. В. І. Ленін вважав належність до опозиції і створюваних нею фракційних груп у комуністич. партії несумісною з перебуванням у рядах партії, оскільки це порушує єдність партії.

ОПОРТУНІ́ЗМ (франц. opportunisme — пристосовництво, угодовство) — ворожа марксизмові-ленінізмові теорія і практика в робітничому русі, що суперечить інтересам робітничого класу і штовхає робітничий рух на шлях, вигідний для буржуазії. О. полягає насамперед у відмові від революційного перетворення капіталізму на соціалізм, у співробітництві з буржуазією. Політики О. дотримуються праві лідери с.-д. і соціалістичних партій, які йдуть на угодовство й пряме співробітництво з буржуазією, з бурж. партіями та урядами. О. нерозривно пов'язаний з *ревізіонізмом* і *реформізмом*. Марксистсько-ленінські партії вели і ведуть непримиренну, рішучу боротьбу проти всіх проявів опортунізму.

ОПТА́ЦІЯ (лат. optatio — бажання) — у міжнародному праві доб-

ровільний вибір громадянства, здійснюваний у порядку, встановленому законом або міжнародним договором.

ОПТИМІЗМ (від лат. optimus — найкращий) — світосприймання, що пройняте бадьорістю, життєрадісністю, вірою в краще майбутнє. Властивий передовим, революційним класам, борцям за кращий суспільний лад. Наукову основу О. здобув у марксизмі, з виникненням якого О. суспільної думки почав спиратися на знання законів суспільного розвитку, на наукове передбачення перспектив розвитку суспільства до комунізму.

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, підкреслено, що радянське суспільство — це «...суспільство твердої впевненості в майбутньому, світлих комуністичних перспектив. Перед ним відкриті безмежні простори дальшого всебічного прогресу» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 97).

ОРГАНІЗАЦІЯ (франц. organisation) — 1) Об'єднання, союз держав (напр., *Організація Об'єднаних Націй*). 2) Група осіб, що становить колектив, єдине ціле (державна установа, партійна, комсомольська, кооперативна орг-ції та ін.), об'єднане на основі спільних завдань, програми тощо. 3) Налагодження, впорядкування, зведення чогось у систему (напр., організація праці).

ОРГАНІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ (ОАД) — регіональна організація, до якої входять США і 24 латиноамериканські країни (крім Куби з 1962); провідна роль у ній належить США. Створена на конференції в м. Боготі (Колумбія) 1948. Диктат США в ОАД натрапляє на протидію з боку країн, уряди яких ведуть політику, спрямовану на зміцнення нац. незалежності. На генеральній асамблеї ОАД у квітні 1971 засн. інститут постійних спостерігачів ОАД, якими стали ряд країн Зх. Європи, Канада, Японія, Ізраїль. Найвищий орган ОАД — щорічна Генеральна асамблея міністрів закордонних справ. Виконавчий орган — Постійна рада ОАД (місцеперебування — Вашінгтон).

ОРГАНІЗАЦІЯ АФРИКАНСЬКОЇ ЄДНОСТІ (ОАЄ) — регіональна політична організація 47 незалежних африканських держав. Була створена 1963. Виступає за єдність і солідарність афр. держав, захищає їхній суверенітет, тер. цілісність і незалежність, бореться проти всіх видів колоніалізму на афр. континенті. Гол. органи ОАЄ — Асамблея глав держав і урядів, яка збирається щорічно; Генеральний секретаріат (постійний адм. орган, резиденція в Аддіс-Абебі, Ефіопія).

ОРГАНІЗАЦІЯ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ (ОВД) — воєнно-політичний оборонний союз європейських соціалістичних країн, створений на основі договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, який укладено 14.V 1955 у Варшаві (див. *Варшавський договір 1955*). До складу ОВД входять Болгарія, НДР, Польща, Румунія, СРСР, Угорщина і Чехословаччина. Осн. метою держав-учасниць є захист революційних завоювань народів країн *соціалістичної співдружності*, підтримання миру в Європі. Члени ОВД будують свої відносини на основі дружби і взаємодопомоги, додержання принципів взаємної поваги незалежності й суверенітету, а також невтручання у внутр. справи одна одної. ОВД покликана сприяти дальшому розвитку і зміцненню всебічного співробітництва між соціалістичними країнами. Найвищий орган ОВД — *Політичний консультативний комітет*. Розробкою узгоджених рекомендацій й пропозицій по зміцненню обороноздатності союзних країн займається Комітет міністрів оборони, засн. 1969. ОВД має у своєму розпорядженні Об'єднані збройні сили, що складаються з спеціально виділених нац. збройних сил, якими керують Об'єднане командування, Військова рада, Штаб (місцеперебування — Москва) та ін. органи. Країни — учасниці ОВД стали ініціаторами і доклали багато зусиль для скликання і успішного завершення *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі*. Члени ОВД виступають за *роззброєння*, *мирне співіснування* д-в протилежних систем, за створення системи *колективної безпеки*. Вони висловлюють готовність до одночасного анулювання Варшавського договору і Північноатлантичного договору або як перший крок — до ліквідації їх військових орг-цій. Як зазначено в матеріалах XXV з'їзду КПРС, поки зберігається агресивний блок *НАТО*, поки мілітаристські кола

ведуть *гонку озброєнь*, держави — учасниці ОВД зміцнюватимуть цей воєнно-політичний союз.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ВИ́ЗВОЛЕННЯ ПАЛЕСТИ́НИ (ОВП) — об'єднує більшість організацій *Палестинського руху опору* (ПРО), що бореться за забезпечення законних прав араб. народу Палестини, який зазнав агресії з боку д-ви Ізраїль (див. *Близькосхідна криза*). Створена 1964. На нарадах глав араб. д-в в Алжірі (листопад 1973), в Рабаті (жовтень 1974) і конференції мусульманських країн в Лахорі (березень 1974) ОВП визнано єдиним законним представником араб. народу Палестини. Про широке міжнар. визнання ОВП свідчить резолюція ООН (1974), згідно з якою ОВП дістала право брати участь у всіх заходах, що проводяться під егідою ООН. Найвищим органом ОВП є Палестинська нац. рада, що скликається, як правило, раз на рік. Практичне керівництво здійснює Виконавчий комітет.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЕКОНОМІ́ЧНОГО СПІВРОБІ́ТНИЦТВА І РО́ЗВИТКУ (ОЕСР) — існує з 1961. Включає 24 країни, серед яких — Австрія, Великобританія, Іспанія, Канада, Норвегія, США, Франція, ФРН, Японія та ін. Осн. завдання ОЕСР — координація екон. політики д-в, що входять до організації, та їхніх програм допомоги країнам, які розвиваються. Фактично ОЕСР проводить політику *неоколоніалізму*, оскільки має на меті збереження і зміцнення екон. позицій капіталістичних д-в у країнах, що розвиваються. Керівний орган ОЕСР — Рада з представників усіх країн-членів. Місцеперебування — Париж.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ОБ'Є́ДНАНИХ НА́ЦІЙ (ООН) — міжнародна міждержавна організація, основними цілями якої за її Статутом є: підтримання міжнар. миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями на основі поважання принципу рівноправності і самовизначення народів, здійснення міжнар. співробітництва в розв'язанні міжнар. проблем екон., соціального, культурного і гуманітарного характеру; бути центром для погодження дій націй у досягненні цих загальних цілей. Ініціаторами створення ООН були провідні д-ви антигітлерівської коаліції — СРСР, США і Великобританія. 26.VI 1945 в Сан-Франціско було підписано Статут ООН 50 д-вами, що є первісними членами ООН, у т. ч. СРСР, БРСР і УРСР. Офіц. датою створення ООН вважається 24.X 1945, коли набрав чинності Статут ООН після ратифікації його д-вами, що його підписали. На 1.XII 1975 членами ООН були 144 д-ви. Важлива роль у тому, що в Статуті ООН втілено принцип мирного співіснування д-в і закріплено осн. прогресивні принципи міжнар. відносин, належить СРСР. Активна участь країн соціалістичної співдружності в діяльності ООН сприяла прийняттю ряду важливих документів, які доповнюють і розвивають положення Статуту ООН (*Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам, Декларація про зміцнення міжнародної безпеки* та ряд ін.), а також важливих рішень з актуальних питань сучас. світової політики. До них, зокрема, належать рішення, прийняті на пропозицію СРСР, про скликання Всесвітньої конференції по роззброєнню, про заборону впливу на природне середовище у воєнних цілях тощо.

Гол. органи ООН: *Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН, Економічна і соціальна рада ООН, Рада по опіці, Міжнародний Суд ООН* і Секретаріат ООН. До системи ООН належать *Міжнародне агентство по атомній енергії* та *спеціалізовані установи ООН*. Офіц. мовами ООН є англ.,ісп., кит., рос. і франц.; робочими — англ.,ісп., рос. і франц. Штаб-квартира ООН — у Нью-Йорку.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ОБ'Є́ДНАНИХ НА́ЦІЙ В ПИТА́ННЯХ ОСВІ́ТИ, НАУ́КИ І КУЛЬТУ́РИ — див. *ЮНЕСКО*.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ОБ'Є́ДНАНИХ НА́ЦІЙ ПО ПРОМИСЛО́ВОМУ РО́ЗВИТКУ (ЮНІДО) — міжнародна організація для сприяння прискоренню індустріалізації країн, що визволилися від колоніалізму і стали на шлях самостійного розвитку. Створена 1966. До орг-ції входять (на 1.I 1975) 142 д-ви, у т. ч. СРСР та ряд інших соціалістичних країн. Керівний орган організації — Рада по промисловому розвитку в складі представників 45 д-в, обирається на три роки *Генеральною Асамблеєю ООН*. Сесії Ради скликаються один раз на рік. Місцеперебування орг-ції — Відень.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИ́ЧНОГО ДО́ГОВО́РУ — див. *НАТО.*

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПОРІ́ДНЕНИХ МІСТ — див. *Всесвітня федерація порідненних міст.*

ОРГАНІЗА́ЦІЯ СОЛІДА́РНОСТІ НАРО́ДІВ А́ЗІЇ ТА А́ФРИКИ (ОСНАА) — міжнародна громадська організація, яка об'єднує країни Азії та Африки. Засн. 1957. Членами орг-ції є нац. комітети солідарності понад 80 країн Азії та Африки. Орг-ція об'єднує і координує боротьбу народів Азії і Африки проти імперіалізму та колоніалізму, сприяє прискоренню нац. визволення народів та їхньому екон., соціальному і культурному розвиткові, зміцнює рух афроазіатської солідарності. До орг-ції входить Радянський комітет солідарності народів Азії і Африки. Найвищий орган орг-ції — Конференція солідарності народів Азії та Африки. Відбулися конференції ОСНАА: 1-а — 26 грудня 1957 — 1 січня 1958, Каїр (АРЄ), 2-а — 1960, Конакрі (Гвінея), 3-я — 1963, Моші (Танзанія), 4-а — 1965, Вінеба (Гана), 5-а — 1972, Каїр (АРЄ). Щорічно скликаються сесії Ради, що складається з глав усіх членських орг-цій. Виконавчий орган — Керівний комітет, робочий орган — Секретаріат (місцеперебування — м. Каїр, АРЄ).

ОРГАНІЗА́ЦІЯ СПІВРОБІ́ТНИЦТВА В ГА́ЛУЗІ ЕЛЕКТРИ́ЧНОГО І ПОШТО́ВОГО ЗВ'ЯЗКУ́ (ОСЗ) — міжнародна організація, що об'єднує адміністрації зв'язку соціалістичних країн. Створена за угодою, укладеною в Москві 16.XII 1957. Угода набрала чинності з середини 1958. Завданнями ОСЗ є налагодження співробітництва в усіх галузях зв'язку — радіо, телебачення, пошти, електрозв'язку; вдосконалення існуючих мереж зв'язку, розроблення технічних умов, стандартів і норм на апаратуру зв'язку й кабелі, погодження тарифів на послуги, розподіл і використання радіочастот, погодження діяльності іоносферних служб, координація н.-д. робіт тощо. Діє на принципах рівноправності та взаємодопомоги. Керівним органом ОСЗ є Нарада міністрів зв'язку країн — членів цієї організації.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ СПІВРОБІ́ТНИЦТВА ЗАЛІЗНИ́ЦЬ (ОСЗ) — міжнародна транспортна організація соціалістичних країн. Засн. 1956, розпочала свою діяльність 1957. Учасниками ОСЗ є транспортні відомства НРА, НРБ, УНР, НДР, СРВ, КНР, КНДР, МНР, ПНР, СРР, СРСР, ЧССР, а також Куби (з 1966). Найвищий орган — Нарада міністрів, що відають залізничним та автомобільним транспортом. Виконавчий орган — Комітет ОСЗ, який міститься у Варшаві. Робочі органи — комісії, на чолі яких стоять члени Комітету.

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЦЕНТРА́ЛЬНОАМЕРИКА́НСЬКИХ ДЕРЖА́В — економічне, політичне і військове об'єднання Гватемали, Гондурасу, Коста-Ріки, Нікарагуа і Сальвадору. Створена 1951 під тиском США для боротьби проти нац.-визвольного руху в країнах Центральної Америки. Найвищий орган орг-ції — неперіодична нарада глав держав, осн. орган — Нарада міністрів закордонних справ, постійний орган — Виконавча рада (місцеперебування — м. Сан-Сальвадор у Сальвадорі).

ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЦЕНТРА́ЛЬНОГО ДО́ГОВО́РУ — див. *СЕНТО.*

«ОРГАНІЗО́ВАНИЙ КАПІТАЛІ́ЗМ» — буржуазна опортуністична економічна концепція, що стверджує, нібито капіталістичні монополії спроможні усунути анархію виробництва, конкуренцію, економічні кризи та забезпечити плановий розвиток капіталістичної економіки. Початок концепції «О. к.» поклали ідеологи опортунізму Е. Бернштейн, К. Каутський, Р. Гільфердінг. Після 2-ї світ. війни її пропагують лідери правосоціалістичних партій як концепцію *«планового (регульованого) капіталізму»* та в інших варіантах. Об'єктивний хід розвитку капіталізму і загострення всіх його суперечностей цілком спростовують цю антинаукову концепцію.

О́РДЕН (від лат. ordo, род. відм. ordinis — ряд, розряд) — 1) Відзнака, почесна державна нагорода за особливі заслуги. 2) Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом (напр., О. єзуїтів). 3) Назва деяких таємних товариств (напр., масонський О.).

ОРЕ́НДА — 1) Найом майна (житлових чи інших приміщень, землі тощо) з правом тимчасового користування ним за певну плату. 2) Плата за користування таким майном.

ОРТОДО́КСІЯ (грец. ὀρθοδοξία — правильна думка) — неухильне до-

держання певного вчення, поглядів, тверда послідовність у поглядах. Слово «ортодокс» іноді вживають іронічно — у значенні «догматик» (див. *Догматизм*).

«ОСНОВИ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК І СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ» — міжнародний документ, підписаний 29.V 1972 в Москві. Обидві д-ви визнали, що в ядерний вік не існує іншої основи для підтримання відносин між ними, крім мирного співіснування. У документі відзначено, що для зміцнення між собою відносин миру, відвернення загрози війни і для створення умов, які сприятимуть розрядці напруженості в світі, сторони мають намір всіляко поліпшувати радянсько-амер. відносини та взаємовигідний розвиток їх, у т. ч. в сфері економіки, науки і культури. Кінцевим завданням своїх зусиль СРСР і США вважають розв'язання проблеми загального і повного роззброєння. Ці положення закріплені в ряді інших документів, укладених між СРСР і США. Див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76*.

ОСНОВНА СУПЕРЕЧНІСТЬ КАПІТАЛІЗМУ — суперечність між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення. О. с. к. нерозривно пов'язана з діянням *основного економічного закону капіталізму*. Вона виражає глибокий антагонізм між найманою працею і капіталом, між продуктивними силами, що безперервно розвиваються, і капіталістичними виробничими відносинами. Процес виробн. і праці дедалі більше усуспільнюється, а результати його належать приватним особам — капіталістам, які використовують суспільне багатство в своїх цілях для одержання прибутку. В той же час платоспроможний попит осн. маси населення обмежений вартістю робочої сили, а в умовах постійного масового *безробіття* він часто нижчий від її вартості. Споживання нар. мас відстає від зростання виробн. О. с. к. призводить до виникнення періодичних *економічних криз* надвиробництва. З розвитком капіталізму, особливо в період *загальної кризи капіталізму*, О. с. к. ще більше загострюється і поглиблюється. Див. *Державно-монополістичний капіталізм, Імперіалізм*.

ОСНОВНЕ ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ — питання про відношення мислення до буття, духу до природи. Має дві сторони: по-перше, визначає, що саме є первинним — мислення чи буття і, по-друге,— чи здатне мислення пізнавати об'єктивний світ. О. п. ф. є основним, оскільки залежно від його розв'язання тлумачаться певним чином усі інші питання філософії. За розв'язанням О. п. ф. філософи поділяються на два протилежні табори — матеріалістів та ідеалістів. *Матеріалізм* виходить з визнання первинності матерії, незалежності її від свідомості, вторинності свідомості як продукту розвитку матерії і можливості правильного відображення нею матерії. *Ідеалізм*, навпаки, твердить, що матерія породжується свідомістю, залежить від неї, заперечує в тій чи іншій мірі можливість відображення матерії свідомістю в процесі пізнання об'єктивної дійсності.

ОСНОВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАКОН КАПІТАЛІЗМУ — відкритий К. Марксом закон виробництва і привласнення *додаткової вартості*; об'єктивний закон, що виражає суть виробничих відносин *капіталізму*, заснований на приватнокапіталістичній власності на засоби виробництва та експлуатації найманої праці. О. е. з. к. діє протягом усього періоду розвитку капіталізму, але форми прояву його на різних ступенях різні. В період домонополістичного капіталізму цей закон виступав у формі закону середнього (загального) прибутку. З переходом до *імперіалізму* найважливішою формою прояву О. е. з. к. є монопольно високий прибуток. Діяння закону зумовлює посилення анархії капіталістичного виробн., конкурентної боротьби, зростання безробіття, погіршення становища трудящих, поглиблює й загострює осн. суперечність капіталізму.

ОСНОВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАКОН СОЦІАЛІЗМУ — економічний закон, що виражає найзагальніші риси, процеси розвитку й мету соціалістичного способу виробництва. Суть закону полягає в дедалі повнішому задоволенні постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб народу шляхом невпинного розвитку і вдосконалення суспільного виробн. на базі передової техніки. Виникає й діє на основі соціалістичних виробничих відносин. О. е. з. с. виражає вирішальні переваги соціа-

лістичного способу виробн. перед капіталістичним, визначає загальні лінії розвитку соціалістичної економіки, посідає провідне місце в усій системі специфічних *економічних законів* соціалізму. З утворенням *світової системи соціалізму* закон починає діяти в масштабах усієї системи. Діяння О. е. з. с. зумовлює необхідність невпинного піднесення матеріального й культурного рівня життя трудящих. Врахування вимог О. е. з. с. є органічною складовою частиною наукового обгрунтування *економічної політики,* що її розробляють комуністичні й робітничі партії соціалістичних держав.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА СРСР НА 1976—1980 РОКИ — документ XXV з'їзду КПРС, в якому викладено програму партії по будівництву *матеріально-технічної бази комунізму* на сучасному етапі, по вдосконаленню суспільних відносин, розвитку *соціалістичного способу життя,* формуванню нової людини. В Основних напрямах підбито підсумки виконання *дев'ятого п'ятирічного плану,* визначено магістральні напрями *економічної стратегії КПРС,* завдання дальшого розвитку пром-сті, с. г., транспорту, зв'язку, капітального будівництва, науки, розміщення продуктивних сил, *зовнішніх економічних зв'язків СРСР,* накреслено соціальну програму КПРС (див. *Соціальна політика КПРС*) на роки *десятого п'ятирічного плану.* Документ являє собою видатний вклад у теорію і практику марксизму-ленінізму. Див. також *Союз Радянських Соціалістичних Республік.*

ОСОБА І СУСПІЛЬСТВО — соціологічні категорії. Взаємини між О. і с. залежать від конкретних істор. умов тієї чи іншої суспільно-екон. формації. Для експлуататорського суспільства, особливо для капіталізму, характерний антагонізм між О. і с. За соціалізму та комунізму інтереси О. і с. збігаються в усіх корінних питаннях суспільного й особистого життя. Вирішальною передумовою гармонійного поєднання інтересів О. і с. в соціалістичних країнах є спільність мети — побудова комуністичного суспільства. Для радянської людини інтереси будівництва комунізму є її особистими інтересами. В свою чергу, як відзначив XXV з'їзд КПРС, партія і надалі вважає своїм завданням створення умов для всебічного розвитку особи. Дбаючи про всемірний розвиток особи, КПРС разом з тим приділяє значну увагу проблемам зміцнення громадської дисципліни, додержанню всіма громадянами їх обов'язків перед суспільством. Саме відповідальний підхід кожного громадянина до своїх обов'язків, до інтересів народу створює єдино надійну базу для найповнішого втілення принципів соціалістичного демократизму, справжньої свободи особи.

ОСОБИСТА ВЛАСНІСТЬ з а с о ц і а л і з м у — індивідуальна власність громадян соціалістичного суспільства на майно, призначене для задоволення їхніх особистих матеріальних і культурних потреб. Право О. в. трудівників соціалістичного суспільства поширюється на їхні трудові доходи і заощадження, на житловий будинок і домашнє г-во, на предмети домашнього г-ва і вжитку, особистого споживання і комфорту. О. в. нерозривно зв'язана з суспільною власністю як її основою.

ОСОБИСТА УНІЯ — одна з форм зрощування, злиття банківських монополій з промисловими і створення *олігархії фінансової,* що відбувається за *імперіалізму.* Керівники банків стають директорами або членами правлінь пром. компаній і, навпаки, пром. «королі» стають членами правлінь, членами рад банків для спостережень. О. у. банків з пром-стю доповнюється О. у. монополістів з урядом. Ставленики монополій входять у держ. апарат, а нерідко й самі монополісти займають найважливіші держ. пости. Держ. апарат дедалі більше залежить від фін. олігархії.

ОСТРАКІЗМ (грец. ὀστρακισμός, від ὄστρακον — черепок) — 1) У Стародавній Греції (в Афінах) спосіб вигнання небезпечних для держави осіб шляхом таємного голосування на народних зборах черепками, на яких писали ім'я небажаної особи. 2) П е р е н о с н о — вигнання, гоніння.

ОСТРОВИ ЗЕЛЕНОГО МИСУ, Р е с п у б л і к а О с т р о в и З е л е н о г о М и с у — держава на сході Атлантичного океану. До 1975 володіння (з 1955 — «заморська провінція») Португалії. Пл. 4 тис. *км*². Нас. 290 тис. чол. (1974): мулати, африканці; європейців — бл. 3%. Столиця — м. Прая (13 тис. ж.,

1970). О. З. М.— республіка. Глава д-ви — президент. Найвищий законодавчий орган — національна народна асамблея. Єдина політична партія — **Африканська партія незалежності Гвінеї і Островів Зеленого Мису.** Засн. 1956. О. З. М. загарбані португальцями в 16 ст. 5.VI 1975 проголошено незалежність О. З. М. СРСР одним з перших визнав Республіку Острови Зеленого Мису. Осн. заняття населення: рибальство, скотарство та землеробство. Вилов та обробка коралів. Гол. порт — Мінделу. Грошова од.— ескудо Островів Зеленого Мису.

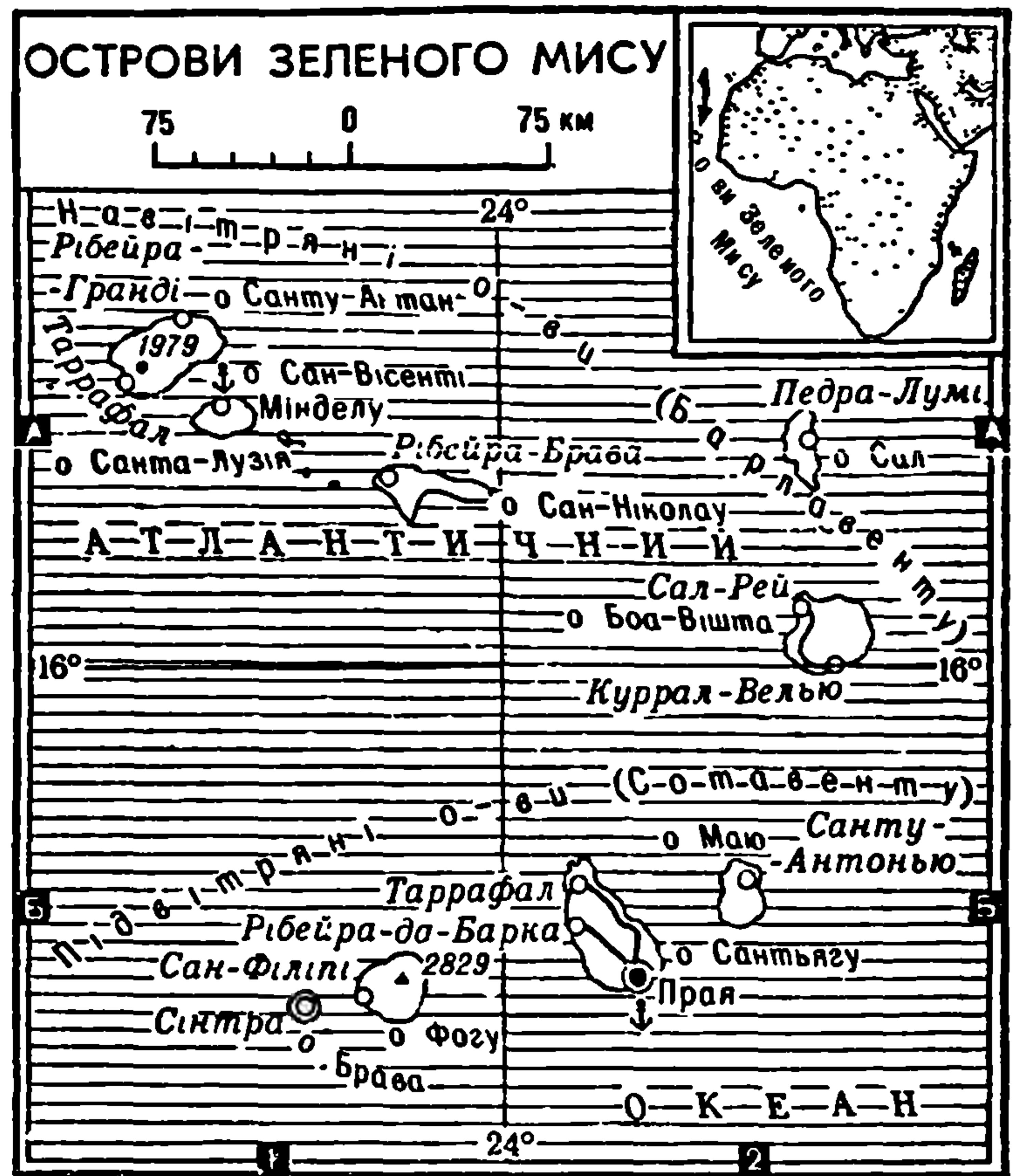

ОФІЦІО́З (від лат. officiosus — послужливий, ревний) — газета, журнал, бюлетень або інше друковане видання, що офіційно не є органом уряду або правлячої партії, але виражає їхні погляди з питань внутрішнього й міжнародного життя.

ОХОРО́НА ПРИРО́ДИ — система природничо-наукових, техніко-виробничих, економічних та адміністративно-правових заходів, здійснюваних у межах певної країни або частини її, а також у міжнародному масштабі і спрямованих на збереження природи в інтересах людства, на раціональне використання, розширене відтворення і розвиток усіх природних багатств. У Радянському Союзі основу організації найбільш правильного використання природних багатств, ефективної О. п. становить соціалістична власність на землю, її надра, води, ліси. Держ. охороні і регулюванню використання підлягають земля, надра, водні ресурси, ліси, полезахисні й водоохоронні лісосмуги, зелені насадження, типові краєвиди, курортні місцевості, рідкісні, корисні та реліктові тварини й рослини, визначні природні об'єкти, держ. заповідники й заказники та їхній тваринний і рослинний світ, атмосферне повітря та інші природні багатства як залучені до госп. обороту, так і ті, що їх не експлуатують. Розроблення і здійснення заходів по охороні навколишнього середовища, комплексному і раціональному використанню і відтворенню природних ресурсів, вдосконаленню прогнозування впливу виробн. на навколишнє середовище і врахування його можливих наслідків при підготовці і прийнятті проектних рішень є одним з осн. завдань п'ятирічного плану розвитку нар. г-ва СРСР на 1976—80, визначених рішеннями XXV з'їзду КПРС. Передбачається впроваджувати нові ефективні засоби і системи розробки родовищ корисних копалин, забезпечити більш комплексну переробку мінеральної сировини, а також різко зменшити шкідливий вплив відходів на навколишнє середовище; здійснювати заходи по комплексному і раціональному використанню та охороні земельних, водних і лісових ресурсів та ін. Див. *Географічне середовище.*

П

ПАБЛІ́СИТІ (англ. publicity, букв.— гласність, реклама) — в капіталістичних країнах — самореклама, створення популярності; славнозвісність.

ПА́ГУОШСЬКІ КОНФЕРЕ́НЦІЇ — міжнародні зустрічі вчених, які виступають за мир, роззброєння і міжнародну безпеку, за відвернення світової термоядерної війни і наукове співробітництво. Назву дістали від місця скликання 1957 першої

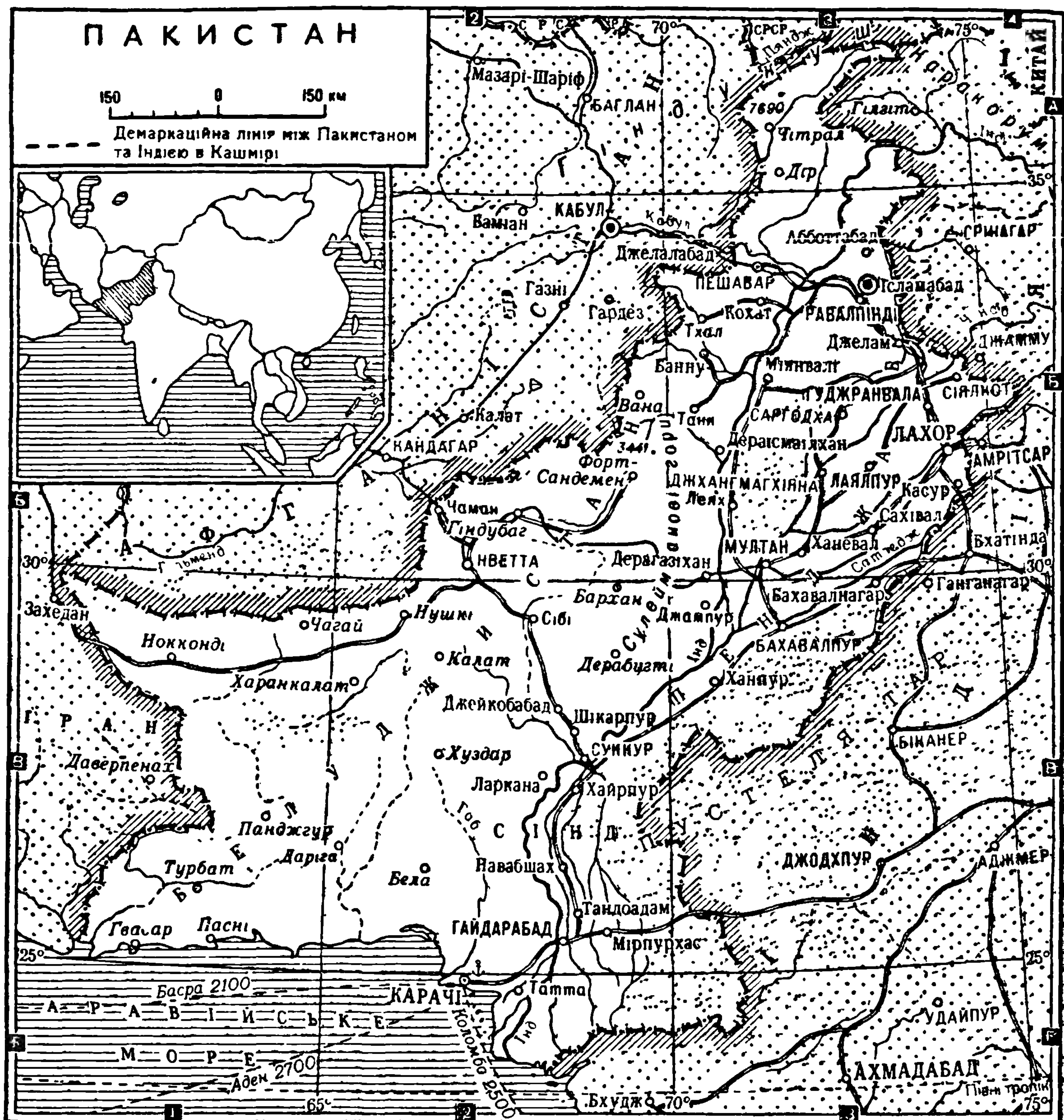

конференції — м. Пагуоша (Канада). Ініціатором П. к. була група відомих вчених, у т. ч. А. Ейнштейн, Ф. Жоліо-Кюрі, Б. Рассел. Активну участь у скликанні П. к. відіграв громадський діяч і промисловець США С. Ітон. П. к. скликає раз або двічі на рік Пагуошський постійний комітет, що міститься в Лондоні.

ПАКИСТА́Н, Ісламська Республіка Пакистан — держава на півдні Азії. Омивається Аравійським морем. Пл. 803,9 тис. *км²*. Населення 72,4 млн. чол. (1976): пенджабці, пуштуни, синдхи, брагуї, белуджі та ін. Офіційні мови — урду, англійська і в кожній провінції — місцева. Столиця — м. Ісламабад (бл. 250 тис. ж., 1974). П.— республіка. Глава д-ви — президент. Найвищий орган законодавчої влади в країні — парламент у складі сенату і національної асамблеї. Вся повнота влади в руках прем'єр-міністра, який є головою національної економічної ради. Основні політичні партії: Партія пакистанського народу (ППН) — правляча. Спирається на серед. буржуазію і службовців. Засн. 1967. Всепакистанська мусульманська ліга (до 1970 — Мусульманська ліга ім. М.-А. Джінни) — співробітничає з ППН. Засн. 1969. Джамаат-і-іслам — правоопозиційна партія. Засн. 1941. Національна народна партія. Засн. 1957. Комуністична партія Пакистану. Засн. 1948. Діє нелегально.

Д-ва П. виникла 1947 внаслідок поділу англ. колонізаторами брит. коло-

нії Індії на два домініони — Індію і Пакистан. До 1971 П. складався з двох частин: Західного Пакистану (сучасний П.) і Східного Пакистану (сучасна Народна Республіка Бангладеш). З 1947 П.— член ООН. У 1948 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1956 П. проголошено республікою. З 1960 введено президентську форму правління. В 1965 між П. та Індією виникали військ. конфлікти у зв'язку з питанням про Кашмір. Велику роль у нормалізації відносин між П. і Індією відіграла скликана з ініціативи СРСР *Ташкентська зустріч 1966*. В кін. 1968 — на поч. 1969 в П. розгорнувся широкий рух населення за демократизацію держ. ладу й проведення соціально-екон. реформ, зокрема за надання автономії Сх. П. В умовах загострення політ. і екон. кризи в країні було запроваджено військ. стан. До влади прийшов військ. уряд, який вдався до репресій щодо прогресивних сил. Особливо посилився терор в Сх. П., куди було введено військо. У грудні 1971 партизани Сх. П., підтримані інд. військами, змусили капітулювати армію П. Утворилася д-ва Народна Республіка Бангладеш. Військ. режим П. змушений був піти у відставку. Новий уряд П. з 1972 приступив до проведення ряду прогресивних соціально-екон. реформ — аграрної, в галузі освіти, праці тощо, націоналізував приватні банки, страхові компанії, торг. флот, зміцнив держ. сектор. П. встановив дипломатичні відносини з рядом соціалістичних країн, визнав (1974) Бангладеш. Нині діюча угода про економічне і технічне співробітництво між СРСР і П. підписана 10.III 1973. За допомогою СРСР у П. побудовано 6 підприємств та інших народногосп. об'єктів.

П. успадкував з колоніальних часів відсталу економіку. Сучас. велика пром-сть розвинута в П. мало. В с. г. не подолані феодальні пережитки. Збір осн. с.-г. культур (млн. *т*, 1973/74): рису — 2,4, пшениці — 7,6, баджри — 0,4, цукр. тростини — 23,9. Тваринництво має другорядне значення. Розводять переважно тяглову худобу. Розвиваються джутова, бавовняна, харч., металообробна, хім. пром-сть. Поширені кустарні промисли. Залізниць — 8,8 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 15,9 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 568,4 тис. брутто *рег. т* (1972). Гол. морський порт — Карачі. Грошова одиниця — пакистанська рупія; 100 пакистанських рупій = 7,54 крб. (1976).

ПАКТ (лат. pactum — договір) — міжнародний договір політичного змісту.

ПАЛАТА (лат. palatium — палац) — 1) Законодавча представницька установа. Верховна Рада СРСР складається з двох рівноправних П.— Ради Союзу і Ради Національностей. У бурж. країнах з парламентарною формою правління — парламент в цілому або його частина (напр., П. лордів). 2) Окрема державна установа в СРСР (напр., Всесоюзна книжкова П., Торговельно-промислова П. УРСР).

ПАЛАТА ГРОМАД — нижня палата парламенту в окремих буржуазних державах, зокрема Канаді, Великобританії.

ПАЛАТА ДЕПУТАТІВ — у ряді буржуазних країн нижня палата парламенту (напр., в Італії) або однопалатний парламент (напр., у Лівані, Люксембурзі).

ПАЛАТА ЛОРДІВ — верхня палата парламенту Великобританії; до її складу входять в основному світські і духовні пери (представники титулованого дворянства). П. л. діє також як найвища апеляційна судова інстанція в країні.

ПАЛАТА ПРЕДСТАВНИКІВ — у ряді буржуазних країн нижня палата парламенту (напр., в Австралії, Бельгії, Ірландії, США) або однопалатний парламент (напр., у Новій Зеландії, Гамбії).

ПАЛЕСТИНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ — складова частина арабського національно-визвольного руху. Метою П. р. о. є забезпечення прав араб. народу Палестини: права на самовизначення і права на нац. суверенітет, які грубо порушуються ізраїльськими агресорами, що їх підтримують імперіалістичні кола США. До П. р. о. входять орг-ції різних політ. напрямів. Керівною силою його є *Організація визволення Палестини*. П. р. о. проводить курс на зміцнення зв'язків з усіма миролюбними силами. СРСР та інші соціалістичні країни підтримують палестинський народ у його боротьбі за свої права.

ПАЛІАТИВ (франц. palliatif, від лат. palliatus — прикритий) — засіб, що тимчасово полегшує хворобу або

зменшує зло, але не ліквідує їх причини. Переносно — малодійовий захід або напівзахід, нерішучі, половинчаті дії, які не забезпечують повного, докорінного розв'язання поставленого завдання.

ПАМФЛЕ́Т (англ. pamphlet) — публіцистичний твір, метою якого є громадянське, переважно соціально-політичне викриття окремої особи чи явища суспільно-політичного життя.

ПАНА́МА, Республіка Панама — держава в Центральній Америці, на Панамському перешийку. Пл. 75,65 тис. *км²* (без зони Панамського каналу). Нас. 1678 тис. чол. (1975) — панамці (склалися в результаті змішання іспанців з місцевими індіанцями та неграми-рабами, вивезеними з Африки). Державна мова — іспанська. Столиця — м. Панама (502 тис. ж., 1973). П.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент. Вся повнота виконавчої влади зосереджена в руках глави уряду. Законодавчий орган — національні збори. Діяльність політичних партій заборонено. *Народна партія Панами,* засн. 1930, діє нелегально.
1501 територію П. загарбали іспанські колонізатори. У 1821 П. стала незалежною і ввійшла до складу республіки Велика Колумбія, а 1830 — до Нової Гранади (з 1886 — Колумбії). В 1903 П. відокремилася від Колумбії. Після цього США домоглися від П. згоди на відведення зони для будівництва Панамського каналу (див. *Панамського каналу зона*). У 1939 США примусили П. визнати за ними право вводити свої війська на її територію за умов «надзвичайних обставин». З 1945 П.— член ООН. Під тиском нар. мас США змушені були евакуювати свої військ. бази з території країни (1970). У 1973 в П. відбулася виїзна сесія Ради Безпеки ООН, більшість її учасників схвалила пропозицію підтвердити права П. на повний суверенітет над каналом і анулювати нерівноправний договір 1903. Між урядами П. і США провадяться переговори про перегляд договору 1903 щодо каналу. Уряд П. виступає за розвиток відносин зі всіма країнами, включаючи соціалістичні.
П.— аграрна країна, залежна від монополій США. Гол. продукти с. г. (тис. *т,* 1973/74): банани — 832, рис — 164, кава — 4,4. Поголів'я вел. рог. худоби — 1,3 млн. С. г. не забезпечує країну продуктами харчування. Виробн. (1973) електроенергії — 955,2 млн. *квт · год*, цукру-сирцю — 80,9 тис. *т.* Розвинуте рибальство. Пром-сть незначна: харч., текст., металооброблні підприємства. Важливу роль відіграє обслуговування Панамського каналу. Залізниць — 474 *км,* шосе — бл. 7,0 тис. *км.* Тоннаж торг. флоту — 7,6 млн. брутто *рег. т* (1972). Переважна більшість суден належить іноз. компаніям. Порти — Панама і Колон. Грошова одиниця — бальбоа.

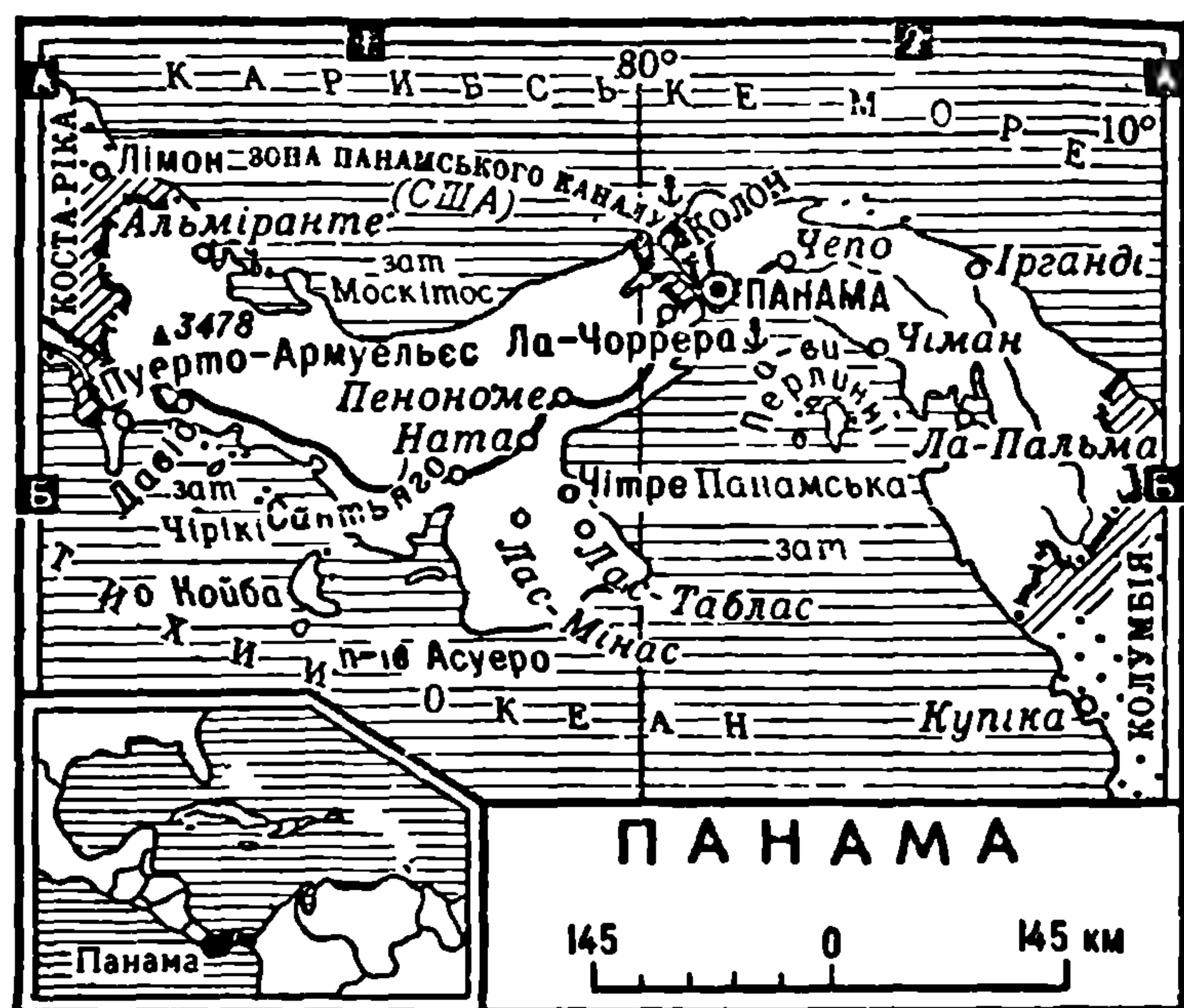

«ПАНА́МА» — синонім політичного і фінансового шахрайства, пов'язаного з підкупом офіційних осіб. Назва походить від скандальної справи франц. «Загальної компанії міжокеанського каналу», яка в кінці 70— на поч. 80-х рр. 19 ст. провадила будівництво Панамського каналу. Банкрутство компанії (1888) призвело до розорення близько 500 тис. дрібних акціонерів.

ПАНАМЕРИКАНІ́ЗМ (від грец. πᾶν — все) — реакційна політична доктрина імперіалістів США, що пропагує «єдність інтересів» і «солідарність» усіх країн Північної та Південної Америки. Проповіддю П. замасковується використання монополістичним капіталом США у своїх експансіоністських, агресивних цілях різних «панамериканських» (міжамериканських) бурж. орг-цій для здобуття панівного становища США в усіх країнах Західної півкулі. Народи залежних від США країн Північної та Південної Америки посилюють боротьбу проти амер. імперіалізму.

ПАНА́МСЬКИЙ КАНА́Л — штучний водний шлях через Панамський перешийок (Центральна Америка).

Сполучає Атлантичний та Тихий океани, є одним з найважливіших каналів світу. Довжина — 81,6 *км*, мінімальна ширина по дну — 150 *м*, мінімальна глибина — 12,5 *м*. Через П. к. можуть проходити судна водотоннажністю до 35—40 тис. *т*. Пересічна пропускна спроможність — 36 суден на добу, максимальна — 48. Будівництво П. к. розпочато в 70-х рр. 19 ст., закінчено 1914. Управління каналом здійснює «Компанія Панамського каналу» (США). Експлуатація П. к. приносить США значні прибутки. Канал має велике стратегічне значення. Військ. сили США контролюють П. к. і *Панамського каналу зону*. Панама не раз вимагала від США перегляду нерівноправного договору 1903 про П. к. і Зону Панамського каналу. В 1973 це питання розглядала виїзна сесія Ради Безпеки ООН. У 1974 було підписано спільну декларацію «Про основні принципи ведення переговорів з метою укладення нового договору про Панамський канал».

ПАНАМСЬКОГО КАНАЛУ ЗОНА — частина території Панами вздовж Панамського каналу, що за нав'язаними Панамі договорами 1903 і 1936 перебуває під управлінням США. Пересічна ширина П. к. з.— 16 *км*. Пл. 1432 *км*². Нас. 45,2 тис. чол. (1974). Адм. центр — м. Бальбоа-Хайтс (бл. 39 тис. ж.). Управляє П. к. з. губернатор, якого призначає президент США. Законодавство П. к. з. приймається амер. конгресом. З 1939 П. к. з. офіційно перебуває у віданні військ. міністерства США. Народ Панами веде боротьбу за повернення П. к. з. і націоналізацію каналу. Осн. заняття населення — обслуговування каналу. Військ. бази США, фортеці, аеродроми, постійні військ. гарнізони. Вздовж каналу прокладено залізницю (77 *км*). Автошляхів — 225 *км*. Грошова одиниця — долар США.

ПАНГЕРМАНІЗМ — шовіністична доктрина німецького імперіалізму. Зародився на поч. 80-х рр. 19 ст. в Австро-Угорщині. Прихильники П. були носіями ідеї світового панування нім. буржуазії. П.— ідейний попередник нім. *фашизму*, який взяв на озброєння цю доктрину.

ПАНІСЛАМІЗМ — релігійно-шовіністична течія, яка проголошує об'єднання мусульман на основі *ісламу*. Виник у 2-й пол. 19 ст. як знаряддя реакційної політики пануючих класів мусульманських країн. В умовах імперіалістичної експансії і формування на Сході капіталістичних відносин П. пристосовувався до завдань колоніалізму. Тепер догмати П. взяла на озброєння реакційна нац. буржуазія деяких араб. країн.

ПАНТЮРКІЗМ — націонал-шовіністична ідеологія реакційних кіл турецької буржуазії і поміщиків; пропагував об'єднання всіх народів, що говорять тюркськими мовами, під зверхністю Туреччини. Виник на рубежі 19—20 ст. Активну пропаганду П. вели також деякі бурж.-націоналістичні партії у Середній Азії і Закавказзі. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 контрреволюція Закавказзя і Середньої Азії виступала проти Радянської влади під прапором П. Під час 2-ї світової війни пантюркісти встановили тісні зв'язки з нім. фашизмом, вели затяту антирадянську кампанію. Тепер П. використовується реакційними колами Туреччини як одне з гол. знарядь антикомунізму.

ПАПА РИМСЬКИЙ, папа (лат. papa, від грец. πάππας — отець) — глава католицької церкви, глава держави Ватікан. Положення про П. р. як главу церкви і про його непогрішимість у справах віри — одні з осн. догматів *католицизму*. П. р. обирають довічно (з 1389 — з кардиналів, з 1523 — з кардиналів-італійців) на *конклаві*. Резиденція П. р. — Ватікан. З 1963 П. р. став Джованні-Баттіста Монтіні, що прибрав ім'я Павла VI. Див. також *Папство*.

«ПАПЕРОВЕ ЗОЛОТО» — штучні платіжні засоби, т. з. «спеціальні права позики» (СПП), створені імперіалістичними країнами під контролем і в межах *Міжнародного валютного фонду* внаслідок загострення проблеми міжнародної *ліквідності* та *валютної кризи*. «П. з.» дає змогу країнам одержувати необхідну їм конвертовану валюту (див. *Валюти конвертовані і неконвертовані*) з інших країн в обмін на СПП. Цінність розрахункової одиниці СПП прирівняна до золотого вмісту долара США. Нові ліквідні засоби мають доповнити функції золота та резервних валют при регулюванні міжнар. платежів, і тому вони включаються до складу золотовалютних резервів капіталістичних країн. Уперше СПП випустили в обіг 1.I 1970 на суму бл. 3,5 млрд. доларів.

СПП є чисто розрахунковою одиницею. Вони зовсім не мають зв'язку з золотом і товарним обігом, тому їх використовують лише у валютних операціях між центр. банками. Термін «паперове золото» запроваджений бурж. пресою.

ПА́ПСТВО — релігійно-монархічний центр католицької церкви, очолюваний *папою римським*. Міститься у *Ватікані*. Виникло в 3—5 ст. Найбільшої могутності досягло в середні віки. В кінці 11 ст. було ініціатором хрестових походів. П. вело боротьбу проти антифеодальних нар. рухів, що набували характеру єресей. Для боротьби проти єресей і проти опозиції церковній владі П. заснувало в 13 ст. *інквізицію*. В кінці 15 — на поч. 16 ст. антифеодальні рухи, *Реформація* поставили П. перед загрозою катастрофи. В середині 16 ст. П. очолило контрреформацію. Наприкінці 16 — на поч. 17 ст. П. намагалося поширити свій вплив на Україну і Білорусію через уніатську церкву, сприяло польській шляхті в поневоленні укр. і білорус. народів. У період бурж. революцій П. було підпорою феодальної реакції. З 2-ї пол. 19 ст. П. все більше зближується з реакційною буржуазією. За імперіалізму П. стало прислужником монополістичного капіталу. В роки 2-ї світової війни П. підтримувало фашизм. З кінця 50-х рр. 20 ст. в зв'язку із зміною співвідношення сил у світі на користь соціалізму, розгортанням нац.-визвольного руху П. для зміцнення позицій католицизму, який перебуває в стані кризи, взяло курс на пристосування церкви до сучас. епохи. Залишаючись противником соціалізму, П., враховуючи прагнення народів до миру, до роззброєння, виступає за мирне розв'язання спірних міжнар. питань, займає реалістичні позиції щодо світової обстановки.

ПАПУА́ НОВА́ ГВІНЕ́Я — держава в південно-західній частині Тихого океану. Включає сх. частину о. Нова Гвінея, архіпелаг Бісмарка і пн. частину Соломонових островів. Пл. 461,7 тис. *км²*. Нас. понад 2,6 млн. чол. (1974), переважно папуаси і меланезійці. Столиця — м. Порт-Морсбі (бл. 80 тис. ж., 1974). П. Н. Г.— республіка. Законодавча влада належить однопалатному парламентові — палаті асамблеї. Острів Нова Гвінея відкрили португ. та ісп. мореплавці на почат-

ку 16 ст. У 1884 Великобританія захопила пд.-сх. частину (дістала назву Папуа), Німеччина — пн.-сх., а Голландія — зх. частину о. Нова Гвінея (1963 відійшла до Індонезії). В 1906 Великобританія передала Папуа під управління Австралійського Союзу. Після поразки Німеччини в 1-й світовій війні пн.-сх. частину Нової Гвінеї передано 1920 за мандатом Ліги націй під управління Австралійського Союзу. З 1946 ця частина острова — підопічна територія ООН під управлінням Австралійського Союзу. В 1949 австралійський уряд, порушуючи Статут ООН, адміністративно об'єднав Нову Гвінею з Папуа. В 1973 П. Н. Г. здобула внутрішнє самоврядування. 16.IX 1975 проголошено незалежність П. Н. Г. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1976.

П. Н. Г.— аграрна країна, значною мірою залежна від іноземного (гол. чином австралійського) капіталу. Осн. заняття населення — примітивне землеробство та скотарство. Вирощування кокосової пальми, каучуконосів, рису, цукр. тростини, кави, какао. Лісозаготівлі. Рибальство. Лісорозробки. Видобування (200 тис. *т*., 1974) та вивіз мідної руди, цинку, золота, срібла. Залізниць немає. Автомобільних шляхів — 16,2 тис. *км*. Гол. порт — Порт-Морсбі. Грошові одиниці — австралійський долар і кіна.

ПАРАГВА́Й, Республіка Парагвай — держава в центральній частині Південної Америки. Пл. 407 тис. *км²*. Нас. 2715 тис. чол. (1974) — парагвайці, які сформувалися в результаті змішання місцевих індіанців гуарані з ісп. пе-

реселенцями 16—17 ст. Державна мова — іспанська. Столиця — м. Асунсьйон (понад 500 тис. ж., 1975). П.— бурж. республіка. За конституцією, глава д-ви і уряду — президент, що обирається на 5 років. Законодавчу владу здійснює конгрес у складі палати депутатів і сенату. Фактично в П.— одноособова реакційна диктатура. Основні політичні партії: Національно-республіканська асоціація («Колорадо») — правляча. Виражає інтереси поміщицької олігархії, компрадорської буржуазії, вищого офіцерства і реакційної частини духівництва. Засн. 1887. *Парагвайська комуністична партія.* Засн. 1928. Діє у глибокому підпіллі.

В 16 ст. більшу частину території П. загарбали ісп. колонізатори. В 1811 П. став незалежним. З 1945 П.— член ООН. У 1954 в країні встановлено терористичну диктатуру. Народ П. веде боротьбу за своє визволення.

П.— аграрна країна, економіка якої підпорядкована інтересам монополій США та Бразілії. В с. г. важлива роль належить тваринництву. Поголів'я вел. рог. худоби — 5,6 млн. (1973). Виробн. м'яса — 110—118 тис. *т* на рік. Землеробство не забезпечує потреб населення в продуктах харчування. Збір 1972 осн. с.-г. культур (тис. *т*): кукурудзи — 221, маніоку — 1570, бавовни — 105. Провідні галузі пром-сті — харчова (47% вартості всієї пром. продукції), виробн. дубильного екстракту (12%) і текстильна (11%). Вироблення електроенергії — 283 млн. *квт-год* (1974). Залізниць — 1,3 тис. *км*, шосе — бл. 3185 *км*. Грошова одиниця — гуарані.

ПАРАГВА́ЙСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ПКП) — створена 19.II 1928 в результаті об'єднання комуністичних груп. Того самого року ввійшла до Комінтерну. В умовах підпілля (легально діяла лише в лютому 1936 і 2-й пол. 1946), зазнаючи жорстоких репресій, активно бореться за права трудящих, відстоює нац. інтереси Парагваю. В 1941 відбувся I з'їзд ПКП, який прийняв програму партії. На II з'їзді (1949) було схвалено програму національних перетворень, яка передбачала проведення аграрної реформи, досягнення екон. незалежності, підвищення життєвого рівня трудящих. Комуністи взяли активну участь у збройній боротьбі (березень 1947) проти диктаторського режиму. В 1959 за участю ПКП було створено за кордоном керівний орган Єдиного фронту національного визволення. В березні 1967 відбулася національна конференція, яка прийняла документ «Про основи реорганізації партії» на принципах марксизму-ленінізму. III з'їзд (квітень 1971) ухвалив програму, статут партії та політ. тези, обрав нове керівництво ПКП. Програма вказує, що кінцевою метою ПКП є побудова соціалізму і комунізму, а на сучас. етапі — боротьба за здійснення демократичної, антиімперіалістичної революції. ПКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ПКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова ПКП — А. Майдана (майже 18 років перебуває в ув'язненні). Перший секретар ЦК ПКП — Р. Марін. Центр. друкований орган партії — газета «Аделанте» («Вперед»), теоретичний — журнал «Басес» («Основи»).

ПАРАФУВА́ННЯ ДО́ГОВО́РУ (від франц. paraphe — розчерк, скорочений підпис) — попереднє підписання міжнародного договору (або окремих його статей) ініціалами уповноважених осіб, що брали участь у його виробленні. П. д. може мати місце в тих випадках, коли договір повністю погоджений між його учасниками, але потребує ще схвалення урядів, які укладають договір, чи

коли підписання остаточно оформленого тексту відкладається з якихось інших причин. П. д. не є обов'язковим етапом укладення угоди.

ПАРИЗЬКА УГОДА 1973 про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі — підписана разом з чотирма протоколами до неї 27.I у Парижі представниками ДРВ, Республіки Південний В'єтнам, США і сайгонської адміністрації. Текст П. у. був вироблений у ході переговорів по В'єтнаму, які чотири сторони проводили з січня 1969 в Парижі. П. у. підтвердила осн. нац. права в'єтнамського народу, як вони визначені в Женевських угодах 1954 по Індокитаю: право на самовизначення південнов'єтнамського населення, суверенітет, єдність і територіальну цілісність країни. США зобов'язалися не втручатись у внутрішні справи Південного В'єтнаму. П. у. також передбачала возз'єднання В'єтнаму мирними засобами без примусу або анексій і без іноземного втручання. 29.III 1973 США вивели свої останні військ. підрозділи з Південного В'єтнаму і припинили довголітню безпосередню участь у війні. 13.IV 1973 у Парижі підписано Спільне амер.-в'єтнамське комюніке про проведення в життя П. у. і протоколів до неї.

ПАРИЗЬКІ МИРНІ ДОГОВОРИ 1947 — договори, підписані державами-переможницями в 2-й світовій війні з колишніми союзниками нацистської Німеччини в Європі — Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією. Проекти П. м. д. розглядала Паризька мирна конференція 1946, в роботі якої брав активну участь СРСР. Вступили в силу 15.IX 1947. Осн. розділи договорів стосувалися територіальних, політ., військ. і екон. питань. П. м. д. створили можливість для мирного, демократичного розвитку переможених д-в. Демократичну спрямованість договорів було забезпечено завдяки позиції СРСР.

ПАРИЗЬКІ УГОДИ 1954 — угоди про воєнний союз США, Великобританії та Франції і ряду інших держав Північноатлантичного пакту з Федеративною Республікою Німеччини (ФРН). Підписані 23.X в Парижі. Основні з них: 1) протокол і угоди про скасування окупаційного режиму у ФРН (підписані США, Великобританією, Францією і ФРН); 2) протоколи, підписані Великобританією, Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом і ФРН, про створення цими д-вами в рамках НАТО воєнно-політ. *Західноєвропейського союзу* на базі Брюссельського пакту 1948; 3) резолюція країн — членів Північноатлантичного пакту про приєднання до цього пакту ФРН.

ПАРИТЕТ (нім. Parität, від лат. paritas — рівність) — 1) Рівноправність сторін у їхніх взаємовідносинах; принцип рівноправного представництва сторін під час розгляду будь-якого конфлікту, розв'язання будь-якого питання, що стосується інтересів обох сторін тощо. В міжнар. праві на паритетних засадах створюється ряд комісій, зокрема міжнар. мішані комісії. 2) П. валютний — співвідношення валют різних країн, вимірюване співвідношенням золотого вмісту їх.

ПАРЛАМЕНТ (англ. parliament, від франц. parler — говорити) — 1) Виборний (повністю або частково) законодавчий орган у ряді буржуазних держав (у Великобританії, Канаді, Індії, Франції, Італії, Бельгії, Японії та ін.). 2) Часто вживане найменування найвищого представницького органу будь-якої країни.

ПАРЛАМЕНТЕР (франц. parlementaire) — офіційна особа, уповноважена військовим командуванням однієї з воюючих сторін провадити переговори з військовим командуванням іншої воюючої сторони на театрі воєнних дій. П. і супроводжуючі його особи (перекладач та ін.) недоторканні. Обов'язковий атрибут П.— білий прапор.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ГРУПА СРСР Міжпарламентського союзу — національна парламентська група, що об'єднує на добровільних засадах депутатів обох палат Верховної Ради СРСР з метою співробітництва з парламентаріями інших країн в інтересах зміцнення загального миру і дружби між народами. П. г. СРСР з 1955 — член неурядової міжнар. орг-ції — *Міжпарламентського союзу.*

ПАРЛАМЕНТСЬКА ФРАКЦІЯ — 1) В буржуазних державах об'єднання депутатів парламенту, що належать до однієї партії, для організованого проведення через парламент і уряд політичної лінії і програми цієї партії. 2) В деяких соціалістичних країнах, де існує декілька пар-

тій (НДР, Польща, Чехословаччина, Угорщина), у найвищих органах народного представництва діють П. ф. або групи (в Польщі — партійні клуби). В НДР практикується створення П. ф. не тільки політ. партіями, але й масовими громад. орг-ціями трудящих.

ПАРТГРУПО́РГ, партійний організатор групи — керівник парт. групи, яка створюється всередині цехових, дільничних і т. п. орг-цій, а також первинних парт. організацій, що налічують у своєму складі менше 50 членів і кандидатів у члени партії. За Статутом КПРС обирається парт. групою на один рік відкритим голосуванням.

ПАРТИЗА́НСЬКИЙ РУХ — одна з найважливіших форм боротьби народних мас проти іноземних загарбників на окупованій ними території або проти збройних сил пануючого класу. Найбільшого розмаху досяг П. р. у роки Великої Вітчизняної війни 1941—45 на тимчасово окупованій нім.-фашистськими загарбниками території СРСР, зокрема на Україні, де у П. р. брали участь понад 500 тис. чол. Рад. партизани подавали безпосередню допомогу народам ряду європ. країн, де розгорнувся *Рух Опору*.

ПАРТИКУЛЯРИ́ЗМ (від лат. particularis — окремий, частковий) — прагнення окремих адміністративно-територіальних частин буржуазної держави до якомога більшої незалежності від центру, до недоторканності місцевих прав, привілеїв.

ПАРТІ́ЙНА ГРУ́ПА — низовий партійний колектив, що відповідно до Статуту КПРС створюється всередині цехових, дільничних і т. п. орг-цій, а також всередині *первинних партійних організацій КПРС,* які налічують менш ніж 50 комуністів. П. г. створюються у виробничих ланках.

ПАРТІ́ЙНА ОСВІ́ТА — система марксистсько-ленінської освіти, що є найважливішою складовою частиною *ідеологічної роботи КПРС,* важливий засіб формування марксистсько-ленінського світогляду радянських людей. Метою П. о. є оволодіння комуністами і безпартійними марксистсько-ленінським ученням у тісному зв'язку з практичними завданнями комуністичного будівництва. XXV з'їзд КПРС відзначив, що «масове вивчення марксизму-ленінізму — найважливіша особливість розвитку суспільної свідомості на сучасному етапі» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 83). Система П. о. охоплює початкові політ. школи, школи основ марксизму-ленінізму, університети марксизму-ленінізму, районні й міські школи парт. активу, теоретичні, проблемні й методологічні семінари, теоретичні конференції і т. д. В системі П. о. навчається (1976) бл. 20 млн. чоловік, у т. ч. більш як 7 млн. безпартійних. Партія приділяє неослабну увагу ідейно-теоретичній підготовці комуністів і безпартійного активу, політ. освіті широких мас трудящих. У цьому плані важливе значення має постанова ЦК КПРС «Про завдання партійної освіти в світлі рішень XXV з'їзду КПРС» (червень 1976). В ній дано чіткий аналіз нагромадженого досвіду і перспектив роботи, визначено напрями дальшого вдосконалення системи П. о. відповідно до висунутих XXV з'їздом завдань. У постанові зазначено, що в сучас. умовах, які характеризуються глибиною і розмахом революційно-перетворюючої діяльності партії і народу, великими зрушеннями в міжнар. обстановці на користь соціалізму, необхідністю дальшої активізації боротьби з бурж. ідеологією на світовій арені, зростають вимоги до роботи парт. орг-цій по ідейно-політ. вихованню членів партії і широких мас. Марксистсько-ленінська освіта покликана озброїти комуністів, усіх трудящих знанням ідейної спадщини Маркса — Енгельса — Леніна, ясним розумінням політики партії, вмінням відстоювати принципи комуністичної ідеології, радянського *патріотизму* і пролет. *інтернаціоналізму*. Поліпшення ідейно-теоретичного навчання комуністів ЦК КПРС розглядає як важливий фактор згуртування парт. лав, підвищення авторитету членів партії серед трудящих, боєздатності партійних орг-цій. Особлива увага в постанові ЦК КПРС звертається на глибоке засвоєння основоположних принципів марксизму-ленінізму як єдиного інтернац. вчення, істор. досвіду КПРС, її творчого вкладу в теорію, на вивчення теорії і політики партії в їх органічній єдності, в тісному зв'язку з практикою комуністичного будівництва, міжнар. діяльності КПРС, ідеологічної боротьби; на перетворення набутих знань в активну життєву позицію людей, керівництво до дії у вирішенні актуальних проб-

лем розвитку нашого суспільства. Постанова підкреслила: головне завдання П. о. і масової пропаганди в наступний період — вивчення документів XXV з'їзду, що є однією з передумов неухильного втілення в життя його рішень. Постанова ЦК КПРС висунула перед парт. комітетами, комсомольськими та профспілковими органами, товариством «Знання», міністерствами і відомствами широке коло завдань у галузі підвищення теоретичного рівня і ефективності П. о. Важливе місце в удосконаленні форм і методів П. о., підготовці пропагандистів, лекторів, політ. інформаторів, агітаторів належить методичним центрам П. о.— будинкам і кабінетам політ. освіти при парт. комітетах.

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО — невід'ємна складова частина марксистсько-ленінського вчення про Комуністичну партію; наука про закономірності виникнення, розвитку і зміцнення марксистсько-ленінської партії, зростання її керівної ролі, про принципи побудови партії, форми організації і правила її внутрішнього життя, принципи, засоби і методи організаторської і політичної роботи партії в масах, керівництво комуністичним вихованням трудящих, господарським і культурним будівництвом, державними і громадськими організаціями. П. б. перебуває в нерозривному зв'язку з історією КПРС, постійно збагачується досвідом КПРС і міжнар. комуністичного руху. Ленінські принципи П. б. втілені в *Статуті Комуністичної партії Радянського Союзу* та *Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу*. В документах XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії відображено дальший розвиток КПРС ленінських організаційних принципів парт. будівництва.

ПАРТІЙНІ ГРУПИ В ПОЗАПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ — одна з форм партійного керівництва масовими організаціями трудящих. Створюються на з'їздах, конференціях, нарадах, що скликаються радянськими, профспілковими, кооперативними та іншими масовими орг-ціями, а також у виборних органах цих орг-цій, де налічується не менше трьох членів партії. Завдання парт. груп визначені Статутом КПРС.

ПАРТІЙНІ ЗБОРИ — найвищий керівний орган первинної партійної організації, збори всіх комуністів, що входять в ту чи іншу партійну організацію. Періодичність скликання і функції П. з. визначені Статутом КПРС.

ПАРТІЙНІ КОМІСІЇ при райкомах, міськкомах, окружкомах, обкомах, крайкомах, ЦК компартій союзних республік — один з керівних органів місцевих партійних організацій. Здійснюють контроль за додержанням членами і кандидатами партії партійної дисципліни, притягають до відповідальності комуністів, винних у порушенні Програми і Статуту партії, партійної і державної дисципліни, а також порушників парт. моралі. У попередньому порядку розглядають апеляції комуністів на рішення партійних орг-цій про виключення з партії або накладення парт. стягнень. Див. також *Комітет партійного контролю при ЦК КПРС.*

ПАРТІЙНІСТЬ — 1) Приналежність особи до політичної партії. 2) Ідейна спрямованість світогляду, філософії, інших суспільних наук, літератури і мистецтва, що виражає інтереси певних класів, суспільних груп і виявляється як у соціальних тенденціях наукової і художньої творчості, так і в особистих позиціях ученого, митця. В широкому розумінні П.— принцип поведінки людей, діяльності орг-цій і установ, знаряддя політ. та ідеологічної боротьби. П. властива суспільній думці протягом усієї історії антагоністичних суспільств. З виникненням буржуазії і пролетаріату, їхніх партій і програм зросла роль П. в боротьбі класів, в ідейно-політ. житті. П. нерозривно пов'язана з діяльністю політ. партії, яка виражає інтереси класу або соціальної групи і яка бере на себе завдання по керівництву їх політ. боротьбою. П. характеризується високим рівнем усвідомлення класових інтересів і відданості політ. лінії партії. Принцип П. стає загальним принципом аналізу і оцінки суспільних явищ, наукових концепцій, політ. програм і гасел, є найвищим виразом класового характеру суспільних наук, літератури і мистецтва. У марксистсько-ленінському вченні, що є науковою ідеологією пролетаріату, принцип комуністичної П. органічно поєднує в собі справжньо науковий аналіз дійсності з послідовним

захистом інтересів пролетаріату. Таке поєднання науки та інтересів суспільного класу можливе тому, що об'єктивний хід світової історії і класові інтереси пролетаріату збігаються. В епоху комуністичного перетворення світу пролетаріат, як найпередовіший клас суспільства, заінтересований в об'єктивному розкритті картини світу, законів, шляхів руху суспільства від капіталізму до комунізму. Пролетаріат, інтереси якого збігаються з інтересами всіх трудящих, відкрито проголошує свою мету — побудову комунізму, а Комуністична партія послідовно відстоює принцип П. На противагу цьому буржуазія, яка намагається стримати все дальший перехід трудящих мас на ідейні позиції комунізму, скомпрометувати соціалізм, вдається до підривної діяльності, фальсифікацій і дезинформації, проповіді «безпартійності», силкується внести до свідомості мас ідеї аполітичності, деідеологізації суспільного життя (див. «*Деідеологізації теорія*») тощо. В умовах гострої боротьби між силами соціалізму і капіталізму необхідність марксистсько-ленінського класового підходу до аналізу суспільних явищ набуває дедалі більшої значимості.

ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКА ПРЕСА — періодичні видання (газети, журнали, бюлетені) *Комуністичної партії Радянського Союзу*, органів *Радянської влади*. П.-р. п. — один з осн. засобів масової інформації, важливий інструмент парт. і держ. керівництва комуністичним будівництвом, *ідеологічної роботи КПРС*. Вона відіграє величезну роль у *комуністичному вихованні* трудящих мас, у пропаганді марксизму-ленінізму, виступає застрільником, організатором і популяризатором соціалістич. змагання, передової ініціативи, патріотичних починань. П.-р. п. базується на ленінських принципах комуністичної партійності, ідейності, нерозривного зв'язку з народом, *критики і самокритики*, соціалістичного інтернаціоналізму. П.-р. п. викриває антинар. політику міжнар. імперіалізму, мобілізує трудящих на виконання завдань комуністичного будівництва, на боротьбу за мир в усьому світі.

ПАРТІЯ АРАБСЬКОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (БААС) Іраку — організаційно оформилась 1954. Об'єднує представників революційної інтелігенції, військовослужбовців, селян, ремісників, дрібних торговців і робітників. В 1958—63 представники партії входили до складу уряду Фронту національної єдності. У 1963—68 партія діяла нелегально. З 1968 — правляча партія в країні. Програма партії проголошує побудову єдиного араб. соціалістичного суспільства, вільного від імперіалістичної експлуатації і соціальної нерівності. Уряд БААС здійснив ряд прогресивних соціально-екон. перетворень, проводить антиімперіалістичний курс на міжнар. арені. Розвиває зв'язки з багатьма країнами, в т. ч. соціалістичними. Демократичні орг-ції країни, в т. ч. *Іракська комуністична партія*, підтримують цю політику. БААС входить до Прогресивного нац. патріотичного фронту Іраку. Делегація БААС була присутня на XXV з'їзді КПРС. Лідер партії — А.-Х. аль-Бакр. Друкований орган — газета «Ас-Саура» («Революція»).

ПАРТІЯ АРАБСЬКОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (ПАСВ) Сірії — заснована 1947. До 1954 мала назву Партія арабського відродження (БААС). Соціальною базою ПАСВ є гол. чином дрібна буржуазія, студентство, інтелігенція, офіцерство. Останнім часом у партію широко залучаються робітники і селяни. Програмне гасло партії — «Єдність, свобода, соціалізм». З поч. 50-х рр. ПАСВ брала активну участь у боротьбі проти військ.-диктаторських режимів в Сірії. З 1963 ПАСВ — правляча партія. В 1966 до керівництва ПАСВ і країною прийшло ліве крило. За час перебування ПАСВ при владі в країні здійснено ряд прогресивних соціально-екон. перетворень (націоналізовано великі підприємства, проведено аграрну реформу, проголошено держ. власністю природні ресурси, встановлено держ. контроль за діяльністю банків, зовнішньою торгівлею тощо). В галузі зовнішньої політики ПАСВ проводить послідовний антиімперіалістичний, антиколоніальний курс, дотримується лінії співробітництва з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Делегація ПАСВ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ПАСВ — Х. Асад. Друкований орган — газета «Аль-Баас» («Відродження»).

ПА́РТІЯ А́ФРО-ШІРА́ЗІ Об'єднаної Республіки Танзанії — заснована 1957. Правляча масова партія острівної частини (Занзібар і Пемба) Об'єднаної Республіки Танзанії. Офіційної програми не має, проголошує своїм завданням побудову «соціалістичного суспільства», «боротьбу проти колоніалізму, неоколоніалізму, капіталізму», за «африканську єдність і мир в усьому світі». П. А.-Ш. виконує на островах партійні та держ. функції. Під її керівництвом здійснено ряд прогресивних соціально-екон. перетворень. Делегація П. А.-Ш. була присутня на XXV з'їзді КПРС. П. А.-Ш. налічує 100 тис. членів (1974). Голова партії — А. Джумбе. Друкований орган П. А.-Ш. — газета «Квеупе» («Світанок»).

ПА́РТІЯ БІ́РМАНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИ́ЧНОЇ ПРОГРА́МИ — заснована 1962. Правляча партія в країні. Програма партії — «Бірманський шлях до соціалізму» (1962) — ставить завданням побудову соціалістичного суспільства власним, «бірманським» шляхом. Партія здійснила в країні ряд прогресивних соціально-екон. перетворень. Під керівництвом П. б. с. п. діють нар. робітничі і селянські ради, молодіжні орг-ції. Налічує 806 тис. членів і кандидатів (1974). Голова ЦК — Не Він, генеральний секретар — Сан Ю. Друковані органи: журнали «Патієйя тадінзін» («Бюлетень партійного життя») і «Ланзін тадін» («Партійні новини»).

ПА́РТІЯ Є́ДНОСТІ І НАЦІОНА́ЛЬНОГО ПРОГРЕ́СУ Бурунді (УПРОНА) — заснована 1959. Відіграла велику роль в організації боротьби нар. мас за досягнення незалежності Бурунді. В 1966 спец. декретом проголошена правлячою і єдиною партією. Об'єднує практично все доросле населення країни. Складовими частинами партії є профспілкові, молодіжні й жіночі орг-ції. В програмному документі партії (хартії) вказано, що метою партії є «створення і зміцнення демократичної і соціалістичної політико-економічної системи, що відповідала б потребам народу і була б сумісна з національною дійсністю». Генеральний секретар партії — М. Мічомберо (президент країни). Друкований орган — газета «Мажамбере» («Прогрес»).

ПА́РТІЯ І́СТИННИХ ВІ́ГІВ Ліберії — заснована 1869. Єдина політ. партія в країні, з 1878 — правляча. Виражає інтереси нац. буржуазії і вождів племен. Внутрішньополіт. лінія партії спрямована на придушення опозиції існуючому режиму, на розвиток економіки країни гол. чином за допомогою іноземного капіталу, зовнішньополітична — на зміцнення зв'язків з США. Проте останнім часом взято курс на розвиток відносин з усіма д-вами. Лідер — Е.-Дж. Гудрідж. Друкований орган — газета «Лайбіріан ейдж» («Ліберійський вік»).

ПА́РТІЯ КОНГРЕ́СУ МАЛА́ВІ — заснована 1959. Очолювала нац.-визвольну боротьбу народу Малаві. З часу проголошення незалежності країни (1964) — правляча і єдина партія. Виступає за розвиток Малаві по капіталістичному шляху. Проводить політику тісного співробітництва з колишньою метрополією — Великобританією та іншими зх. країнами, а також з расистськими режимами Пд. Африки. Налічує 120 тис. членів (1974). Довічний голова — Х. Банда. Друкований орган — газета «Малаві ньюс» («Новини Малаві»).

ПА́РТІЯ КОНГРЕ́СУ НЕЗАЛЕ́ЖНОСТІ МАДАГАСКА́РУ (АКФМ) — заснована 1958. Об'єднує представників робітників, селян, інтелігенції, дрібних службовців і торговців. Теоретичною основою партії проголошений науковий соціалізм. До АКФМ входять марксисти Мадагаскару, які в межах партії співробітничають з революційними демократами. Партія виступає за некапіталістичний шлях розвитку країни. Бореться проти імперіалізму, *неоколоніалізму,* за мир і безпеку народів. Виступає за співробітництво з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Делегація АКФМ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Партія налічує 20 тис. членів (1974). Голова — Р. Андріамандзату, генеральний секретар — Ж. Рабесахала. Друкований орган — газета «Ні фахалеувантенані Мадагасікара» («За незалежність Мадагаскару»).

ПА́РТІЯ МАВРІТА́НСЬКОГО НАРО́ДУ — заснована 1961. Правляча і єдина партія в країні. Об'єднує представників дрібної і середньої буржуазії, землевласників, кочівників-скотарів, ремісників, інтелігенції та частину робітників. За своєю про-

грамою є нац.-демократичною партією. Виступає за створення незалежної маврітанської д-ви, розвиток нац. економіки і культури, побудову суспільства «соціальної справедливості». Провела ряд прогресивних реформ. Зовнішньополіт. курс П. м. н. спрямований на дотримання Маврітанією політики позитивного нейтралітету. Генеральний секретар П. м. н.— М. Ульд Дадда. Друкований орган — газета «Пепль» («Народ»).

ПАРТІЯ НАРОДНИЙ АВАНГАРД (ПНА) Коста-Ріки — створена 16.VI 1931 на конференції (мала характер установчого з'їзду), яка схвалила статут і програмну декларацію партії. До 1943 називалася — Комуністична партія Коста-Ріки. В 40-х рр. ПНА в блоці з іншими партіями входила до складу уряду і домоглася включення до конституції статей про соціальні гарантії для трудящих. У 1948 зазнала репресій, перейшла в підпілля. В 50-х рр. партія добилася напівлегального становища. XI з'їзд ПНА (травень 1971) прийняв програму, яка передбачає здійснення демократичної, антиімперіалістичної революції, в перспективі соціалістичної (як єдиного безперервного процесу) і створення нар.-демократичного уряду. В останні роки партія діє легально. XII з'їзд ПНА (червень 1976) прийняв програму і новий статут партії. ПНА брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ПНА була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК ПНА — М. Мора. Друкований орган — газета «Лібертад» («Свобода»).

ПАРТІЯ НАРОДНОЇ ДІЇ Сінгапуру — заснована 1954. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Виражає інтереси дрібної і середньої буржуазії, має вплив серед частини інтелігенції та робітничого класу. Під її контролем перебуває Національний конгрес профспілок Сінгапуру. З 1959 П. н. д.— правляча партія. Виступає за активне залучення в економіку іноземного капіталу. В основу зовнішньополіт. діяльності П. н. д. покладені принципи неприєднання та неучасті у воєнних блоках. Розвиває відносини з усіма країнами, в т. ч. соціалістичними. Голова партії — То Чін Ч'є. Генеральний секретар — Лі Куан Ю.

ПАРТІЯ НАРОДНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ БЕНІНУ (ПРПБ) — створена в листопаді 1975. Правляча і єдина партія в країні. Спирається на робітничий клас, найбідніше й середнє селянство, ремісників. Ідеологічною основою партії проголошено принципи наукового соціалізму. Перший надзвичайний національний з'їзд ПРПБ (травень 1976) прийняв програму і статут партії. Голова Центрального Комітету ПРПБ — Матьє Кереку.

ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ Республіки Коста-Ріки — заснована 1945. Найбільша політ. орг-ція країни. Об'єднує представників дрібної і середньої буржуазії, інтелігенції, частину селянства і робітничого класу, а також окремих представників великої буржуазії та латифундистів. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Ідеологічною основою партії є соціал-реформізм. Здобула перемогу під час парламентських виборів 1974. Внутрішня програма партії передбачає проведення обмеженої аграрної реформи, зміцнення держ. сектора і обмеження впливу іноземного капіталу в країні, поліпшення соціального забезпечення трудящих. Зовнішньополіт. програма спрямована на мирне співіснування з усіма країнами, в т. ч. соціалістичними. Лідер партії — Х. Фігерес Феррер. Друкований орган — газета «Ора» («Час»).

ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ІРАНУ — заснована 1975. Єдина легальна в країні партія. Створена на основі об'єднання буржуазних і дрібнобуржуазних партій, що діяли раніше. Генеральний секретар — А. А. Ховейда.

ПАРТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ Ісландії — заснована 1929. Виражає інтереси торг. і фін. буржуазії. Має вплив серед службовців, частини робітників і фермерів. У своїх програмних заявах висуває вимогу досягнення класового співробітництва. Виступає за тісні зв'язки Ісландії з великими імперіалістичними д-вами, за участь в НАТО. Здобула перемогу на парламентських виборах 1974. Представники П. н. і Прогресивної партії Ісландії сформували уряд. Голова — Г. Хатлгрімссон. Друкований орган — газета «Моргунбладід» («Ранкова газета»).

ПАРТІЯ ПАКИСТАНСЬКОГО НАРОДУ — заснована 1967. Спи-

рається гол. чином на середню буржуазію і держ. службовців. Вплив П. п. н. поширюється також на частину поміщиків, інтелігенції, студентства та дрібної буржуазії. Виступає під гаслом «ісламського соціалізму». З 1971 — правляча партія в країні. Уряд П. п. н. здійснив ряд позитивних соціально-екон. реформ, у т. ч. часткову націоналізацію пром-сті і часткову земельну реформу. Зовнішньополіт. курс спрямований на підтримку нормальних відносин з усіма країнами, в т. ч. СРСР, на збереження тісних зв'язків з США. Голова партії — З.-А. Бхутто. Друковані органи: газета «Муссават» («Рівність») і журнал «Нусрат» («Перемога»).

ПАРТІЯ ПОЛІТИЧНА (лат. pars, род. відм. partis — частина, галузь, відділ) — найвища форма класової організації, яка виражає і захищає інтереси одного або кількох суспільних класів чи верств й об'єднує найактивніших їхніх представників. Бурж. партії, незалежно від їх назви, обстоюють інтереси капіталу. Панівне становище серед них займають партії монополістичної буржуазії. В країнах, що розвиваються, дедалі більшу роль відіграють революційно-демократичні партії. Дійсно революційними П. п. є марксистсько-ленінські партії — авангард робітничого класу. Вони виражають і захищають інтереси всіх трудящих, виступають за соціальний прогрес і мир. В країнах соціалістичної співдружності марксистсько-ленінські партії є правлячими. Під їх керівництвом здійснюється побудова соціалізму і комунізму. Див. також *Міжнародний комуністичний рух.*

ПАРТІЯ ПРАЦІ Нідерландів — заснована 1946. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* Об'єднує частину голландського робітн. класу, дрібної буржуазії, представників інтелігенції та ділових кіл. Програма партії має реформістський характер. Проголошує метою партії «демократичний соціалізм» при збереженні приватної власності на засоби виробництва. П. п. не раз очолювала уряд або входила до його складу. Уряд, очолюваний представниками П. п., втягнув країну в НАТО й 1948 провів реакційний закон про недопущення комуністів на держ. службу. П. п. здобула більшість голосів на парламентських виборах 1974. Налічує понад 95 тис. членів (1975). Голова — І. ван ден Хейвел. Друкований орган — газета «Гет фрейе фолк» («Вільний народ»).

ПАРТІЯ ПРОГРЕСУ І СОЦІАЛІЗМУ (ППС) Марокко — створена в серпні 1974. Є революційним авангардом марокканського робітничого класу, а також партією бідних верств селянства країни. Продовжує традиції Марокканської комуністичної партії (діяла 1943—59) і Партії визволення і соціалізму (діяла з 1968, заборонена 1969). В статуті ППС зазначається, що партію надихають ідеї наукового соціалізму, її мета — побудова суспільства справжньої соціальної справедливості. ППС ставить завдання — боротьбу за зміцнення нац. суверенітету і незалежності, розширення демократичних свобод, викриває підступи імперіалізму і неоколоніалізму. Виступає за розширення дружніх відносин між СРСР і Марокко. Національний з'їзд ППС (лютий 1975) прийняв програму, в якій вироблено курс на завершення нац.-демократичної революції, та обрав керівні органи партії. Делегація ППС була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар партії — А. Ята. Друковані органи: газета «Аль-Баян» («Відозва»), журнал «Аль-Мабаді» («Принципи»).

ПАРТІЯ СВОБОДИ ШРІ ЛАНКИ — заснована 1951. Виражає інтереси нац. буржуазії. Є осн. партією правлячої з 1970 коаліції Об'єднаний фронт, куди входить також *Комуністична партія Шрі Ланки.* Уряд Шрі Ланки, очолений Об'єднаним фронтом, здійснює прогресивні соціально-екон. перетворення в країні, проводить політику мирного співіснування з усіма д-вами, зміцнення зв'язків з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Голова партії — Сірімаво Р. Д. Бандаранаїке. Друковані органи: щотижневик «Сінхале» («Сингальці) і газета «Сірі Ланка» («Країна Ланка»).

ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО АВАНГАРДУ АЛЖІРУ (ПСАА) — створена 26.I 1966. Наступниця Алжірської комуністичної партії (АКП), що була заснована 1936. АКП брала активну участь у нац.-визвольній боротьбі алжірського народу 1954—62, у створенні 1954 Фронту національного визволення (ФНВ). У 1962 алжірський уряд заборонив діяльність АКП. У 1964 ЦК АКП ухвалив рішення про входжен-

ня комуністів у ФНВ і про припинення самостійного існування партії. В січні 1966 комуністи організувалися в ПСАА, проголосили її марксистсько-ленінською партією трудящих. У політ. платформі ПСАА висунуто завдання дальшого поглиблення революції і просування країни по шляху некапіталістичного розвитку. ПСАА виступає за єдність дій з ФНВ, за дружбу алжірського народу з СРСР та іншими соціалістичними країнами. АКП, ПСАА брали участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Перший секретар ЦК ПСАА — С. Хаджерес.

ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЄДНОСТІ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ (ПСЄНЗ) — партія новозеландських комуністів, які виступають з позицій пролетарського інтернаціоналізму. Засн. у лютому 1966. Її перша установча конференція відбулася у жовтні того самого року. Метою партії є побудова соціалізму в Новій Зеландії. II національна конференція ПСЄНЗ (вересень 1970) ухвалила програму «За соціалізм в Новій Зеландії». III національна конференція (вересень 1973) прийняла осн. політ. резолюцію «Шлях вперед», яка визначила завдання партії всередині країни. Делегація ПСЄНЗ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Нац. голова партії — Б. Андерсен. Нац. секретар — Дж. Джексон. Друковані органи: газета «Нью Зіленд трібюн» («Новозеландська трибуна»), журнал «Сошіаліст політікс» («Соціалістична політика»).

ПАРТІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ Туреччини — заснована 1961. Виражає інтереси великої пром., фін. та торг. буржуазії, поміщиків, куркулів. У галузі зовнішньої політики П. с. виступає за вірність НАТО і одночасно за ослаблення міжнар. напруженості, встановлення добросусідських відносин з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Не раз була правлячою партією в країні. Здобула перемогу на парламентських виборах 1975. Генеральний голова П. с.— С. Демірель. Друкований орган — газета «Сан Хавадіс» («Останні новини»).

ПАРТІЯ ТРУДЯЩИХ В'ЄТНАМУ (ПТВ) — створена 3.II 1930 під назвою Комуністична партія В'єтнаму на основі комуністичних організацій, що виникли в 20-і рр. в Індокитаї. В жовтні 1930 перейменована на Комуністичну партію Індокитаю (КПІК). Організаторами і видатними керівниками КПІК були Хо Ші Мін і Ле Хонг Фонг. З 1931 КПІК входила до Комінтерну. Під керівництвом КПІК в'єтнамський народ у серпні 1945 здійснив нар.-демократичну революцію і проголосив Демократичну Республіку В'єтнам. У 1946—54 комуністи очолювали війну Опору в'єтнамського народу проти франц. колонізаторів, які намагалися відновити у В'єтнамі своє панування і встановили в його південній частині реакційний режим. II з'їзд КПІК (1951) прийняв програму і статут партії й перейменував її на Партію трудящих В'єтнаму. III з'їзд ПТВ (1960) схвалив новий статут партії і визначив її генеральну лінію, змістом якої стало будівництво соціалізму в ДРВ і боротьба за об'єднання країни на демократичній основі. Очолений ПТВ і при братерській допомозі СРСР та інших соцкраїн в'єтнамський народ здобув перемогу в боротьбі проти збройної інтервенції амер. імперіалізму, який розв'язав проти ДРВ колоніальну війну 1965—73. У квітні 1975 трудящі В'єтнаму визволили Південь країни від іноземних загарбників та проімперіалістичного маріонеткового режиму. Тим самим було завершено в'єтнамську нар.-демократичну революцію. Після возз'єднання Північного і Південного В'єтнаму в єдину д-ву — Соціалістичну Республіку В'єтнам (липень 1976) ПТВ визначила основні завдання партії: мобілізацію мас на піднесення нар. г-ва, зруйнованого амер. агресією; подолання наслідків неоколоніалізму в південній частині території; побудову соціалізму в возз'єднаній країні. В своїй діяльності ПТВ спирається на масові громадські орг-ції. ПТВ брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960. Делегація ПТВ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність ПТВ — бл. 1,4 млн. членів і кандидатів у члени партії (1974). Перший секретар ЦК — Ле Зуан (з 1960). Центр. орган — газета «Нян зан» («Народ»), теоретичний орган — журнал «Хок тап» («Навчання»).

ПАРТІЯ ЦЕНТРУ Фінляндії — заснована 1906 (до 1965 мала назву Аграрний союз). Об'єднує за-

можних селян і частину міської буржуазії, користується підтримкою також частини середнього і дрібного селянства. В галузі екон. політики виступає за вільне підприємництво, що поєднується з держ. втручанням в економіку. Зовнішньополіт. курс П. ц. спрямований на мирне співіснування з усіма д-вами, в т.ч. СРСР. П. ц. відіграє важливу роль у держ. і політ. житті країни. Не раз (у т. ч. 1975) брала участь у формуванні уряду Фінляндії. Налічує 264 тис. членів (1975). Голова партії — Й. Віролайнен. Друкований орган — газета «Суоменмаа» («Країна Суомі»).

ПАРЦЕ́ЛА (франц. parcelle — частина, частка) — невелике приватне земельне володіння в буржуазних країнах; ділянка землі, на якій за допомогою примітивних засобів виробництва ведеться дрібне (парцелярне) сел. господарство. Парцелярне г-во тепер все більше поглинається великими капіталістичними с.-г. монополіями.

ПАТЕРНАЛІ́ЗМ (від лат. paternus — батьківський) — демагогічна політика показової «благодійності», «батьківського піклування» про матеріальні та інші потреби трудящих, що проводиться в капіталістичних країнах деякими підприємцями. Виявляється у формі заохочувальної оплати праці і надання різних пільг і привілеїв у разі відмови робітників і службовців від участі в революційному і робітничому русі. Виявляється також у розповсюдженні серед них дрібних акцій підприємств, які нібито дають можливість одержувати «свою частку» в прибутках підприємства тощо. Таким чином капіталісти намагаються внести розлад у робітничий рух і створити видимість класового миру. П.— одна з найдавніших бурж. концепцій.

ПАТРІА́РХ (грец. πατριάρχης — родоначальник) — 1) Прабатько, родоначальник. 2) Вищий титул глави *автокефальної церкви* у ряді країн. П. називають і глав деяких єпархій у католицькій церкві.

ПАТРІОТИ́ЗМ (від грец. πατριώτης — співвітчизник, πατρίς — вітчизна) — любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю і готовність служити її інтересам. П.— явище соціально-історичне. В різні епохи має різний соціальний і класовий зміст. Кожний клас виражає своє ставлення до вітчизни через свої специфічні інтереси. В умовах розвитку капіталізму, формування *націй,* утворення нац. д-в П. є невід'ємною частиною суспільної свідомості. Проте з перетворенням буржуазії на пануючий клас її П. перестає відображати загальнонац. моменти, змикається з *націоналізмом* і *шовінізмом.* Буржуазія ставить вище інтересів вітчизни союз капіталістів всіх країн проти трудящих. У бурж. суспільстві виразником докорінних нац. інтересів, носієм справжнього П. є пролетаріат. П. несумісний ні з *космополітизмом,* ні з націоналізмом. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції сформувався і утвердився радянський, с о ц і а л і с т и ч н и й П. В ньому поєднується вірність батьківщині з інтернаціоналістським почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам будівництва соціалізму, з пролетарським, революційним рухом у всьому світі. Соціалістичний П. як суспільне явище виник внаслідок перемоги соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату, оскільки в ході революції істотно змінюється соціальна сутність Вітчизни, її гол. елементом стає соціалістичне суспільство — об'єкт нац. гордості трудящих. З виникненням *світової системи соціалізму* соціалістичний П. підноситься на вищий рівень, поширюється на всі соціалістичні країни. Його осн. носієм є робітничий клас. Соціалістичний П. пронизує всі сфери суспільного життя, має цілеспрямований характер, що проявляється в свідомому ставленні людей до праці, суспільно-політ. діяльності, непримиренності до буржуазної ідеології, будь-яких порушень норм і правил соціалістичного співжиття. Завдяки цьому соціалістичний П. є одним з найважливіших факторів розвитку соціалістичного суспільства. Він є одним з гол. принципів *моралі комуністичної.* Основою соціалістичного П. в СРСР є *дружба народів, морально-політична єдність радянського народу.* Соціалістичний П. нерозривно пов'язаний з пролет. *інтернаціоналізмом* і *загальнонаціональною гордістю радянської людини.* В своєму розвитку соціалістичний П. живиться прогресивними патріотичними традиціями як народів соціалістичних країн, так і світового робітничого руху, збагачуючи їх істор. здобутками соціа-

лізму. Виховання соціалістичного П.— важлива складова частина *комуністичного виховання* трудящих. Утвердження в свідомості трудящих, насамперед молодого покоління, підкреслив XXV з'їзд КПРС, ідей радянського, соціалістичного П., пролет. інтернаціоналізму, гордості за країну Рад, готовності стати на захист завоювань соціалізму було і є одним з найважливіших завдань партії.

ПАТРІОТИ́ЧНИЙ ФРОНТ ЛАО́СУ, Нео Лао Хак Сат — заснований 1956. Найбільш масова патріотична і демократична орг-ція країни. Діє під керівництвом *Народно-революційної партії Лаосу.* Об'єднує ряд демократичних орг-цій. П. ф. Л. очолив боротьбу лаоського народу проти імперіалістичного втручання та внутрішньої реакції. Під керівництвом П. ф. Л. діяла Нар.-визвольна армія Лаосу. Завдяки зусиллям П. ф. Л. при підтримці прогресивних сил світу 1973 в Лаосі відновлено мир. За ініціативою П. ф. Л. було скликано Нац. конгрес, який скасував монархію і проголосив створення Народно-Демократичної Республіки Лаос (4.XII 1975). П. ф. Л. взяв курс на здійснення в країні радикальних соціально-демократичних перетворень. Голова ЦК П. ф. Л.— Суфанувонг. Друкований орган — газета «Лао Хак Сат» («Патріот Лаосу»).

ПАУПЕРИ́ЗМ (від лат. pauper — бідний, незаможний) — масові злидні трудящих в експлуататорському суспільстві. Особливої гостроти П. досяг у період *загальної кризи капіталізму,* коли масове безробіття набуло хронічного характеру.

ПАЦИФІ́ЗМ (від лат. pacificus — миротворницький) — ліберально-буржуазна політична течія, прихильники якої засуджують будь-які війни, незалежно від їхнього характеру. П. помилково виходить з тези, що можна запобігти війнам пасивною проповіддю миру, незважаючи на причини, що їх породжують. Виник у 1-й пол. 19 ст. Бурж. ідеологи часто використовують пацифістські ідеї для обману трудящих, маскування нових грабіжницьких воєн, для відвернення соціальної революції. В сучас. умовах з метою створення єдиного фронту всіх борців за мир всесвітній *Рух прихильників миру* використовує зв'язки з представниками пацифістського руху.

ПЕНТАГО́Н (англ. Pentagon, від грец. πεντάγωνον — п'ятикутник) — п'ятикутна споруда поблизу м. Вашінгтона, в якій розміщуються керівні військові установи США (зокрема, міністерство оборони). В широкому розумінні — військове відомство США, що має великий вплив на політику та економіку США.

ПЕОНА́Ж (ісп. peonaje, від peón — наймит) — форма феодально-кріпосницької експлуатації безпосередніх виробників (переважно селян), за якої вони перетворюються на боргових рабів-пеонів, що є в кабальній залежності від поміщика або підприємця. П. і досі зберігся в деяких залежних країнах Латинської Америки.

ПЕРВИ́ННІ ПАРТІ́ЙНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ КПРС — основа *Комуністичної партії Радянського Союзу,* одна з головних ланок її організаційної будови. Створюються при наявності не менше трьох членів партії за місцем роботи комуністів або за місцем проживання в селах і при будинкоуправліннях. П. п. о. у своїй діяльності керуються Програмою і Статутом КПРС, рішеннями і директивами вищих парт. органів. Завдання і функції П. п. о. визначені Статутом КПРС. Всією своєю роботою вони активно сприяють з'єднанню політики партії з живою творчістю мас, успішному розв'язанню господарсько-політ. та ідейно-виховних завдань.

ПЕ́РВІСНЕ НАГРОМА́ДЖЕННЯ КАПІТА́ЛУ — історичний процес масового примусового відокремлення дрібних виробників, переважно селян, від засобів виробництва (землі, знарядь виробництва тощо), що передував створенню капіталістичного способу виробництва. Наслідком П. н. к. було перетворення засобів виробництва на *капітал,* а розорених виробників — на найманих робітників. Епоха П. н. к охоплює в основному 16—18 ст., почасти і 19 ст. К. Маркс відзначав такі осн методи створення великих капіталів: колоніальну систему, систему держ. позик, податкову систему, протекціонізм, грабежі, звірячі методи експлуатації.

ПЕРЕВІДНИ́Й КАРБО́ВАНЕЦЬ — розрахункова одиниця і засіб платежу у взаємних міждержавних розрахунках країн — членів РЕВ. Є колективною міжнар. соціалістичною валютою. Встановлений відпо-

відно до угоди країн — членів РЕВ про багатосторонні розрахунки в перевідних карбованцях і організацію *Міжнародного банку економічного співробітництва* (МБЕС) від 22.X 1963. Золотий вміст П. к. встановлено в 0,987412 *г* чистого золота.

ПЕРЕЖИТКИ МИНУЛОГО В СВІДОМОСТІ ЛЮДЕЙ — уявлення, погляди, звичаї, традиції і звички, успадковані від минулих історичних епох, які суперечать комуністичній ідеології та соціалістичному способові життя, але зберігаються через відставання суспільної свідомості від суспільного буття. В СРСР у ході соціалістичної перебудови радянського суспільства соціальні корені старої ідеології й моралі були остаточно підірвані, чужі соціалізмові погляди і звичаї перетворилися на пережитки минулого, які не мають класової основи. В соціальній структурі соціалістичного суспільства носіями пережитків минулого є не класи, а окремі люди чи групи осіб. Проявами пережитків минулого є релігійні передсуди, несумлінне ставлення до праці, пияцтво, користолюбство, бюрократизм, приватновласницькі тенденції та інші порушення норм соціалістичного співжиття. Надзвичайно шкідливим пережитком бурж. свідомості є *націоналізм*, зокрема *український буржуазний націоналізм* і *сіонізм*. Об'єктивним грунтом для існування пережитків минулого є те, що за соціалізму ще не досягнуто повної соціальної однорідності суспільства, високого рівня свідомості, культури і моралі всіх членів суспільства. Збереженню пережитків минулого сприяє також існування світового капіталізму, вплив бурж. пропаганди. Комуністична партія надає важливого значення боротьбі проти пережитків минулого, розглядаючи її як складову частину *комуністичного виховання*, як неодмінну умову будівництва комунізму. Чим вище піднімається наше суспільство у своєму розвитку, відзначено в документах XXV з'їзду КПРС, тим більш нетерпимими стають ще наявні відхилення від соціалістичних норм моралі, що суперечать самій суті радянського ладу. В боротьбі з такими явищами необхідно повною мірою використовувати і думку громадськості, виховну силу трудового колективу, і критичне слово преси, і методи переконання, і силу закону — всі засоби, які є в нашому розпорядженні.

ПЕРЕМИР'Я — в міжнародному праві угода між воюючими сторонами про загальне або часткове (місцеве) припинення воєнних дій. Після загального П. воюючі сторони укладають, як правило, *мирний договір*.

ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ — в міжнародному праві особи, вислані або насильно вивезені під час 2-ї світової війни німецько-фашистськими загарбниками з окупованих ними країн, де ці особи постійно жили. В грудні 1946 Генеральна Асамблея ООН створила Міжнар. орг-цію в справах біженців, яка мала займатися й питанням про П. о. з метою найшвидшої репатріації їх. У 1951 цю орг-цію було ліквідовано, а її функції передано Управлінню верховного комісара в справах біженців при ООН. Ці органи під тиском представників імперіалістичних д-в нерідко перешкоджали і перешкоджають поверненню радянських громадян і громадян інших соціалістичних країн на їхню батьківщину. Див. також *Біженці*.

ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ВІД КАПІТАЛІЗМУ ДО СОЦІАЛІЗМУ — особливий історичний період, який починається з завоювання робітничим класом політичної влади і завершується побудовою *соціалізму* — першої фази комуністичного суспільства. Необхідність перехідного періоду зумовлена особливостями виникнення й розвитку комуністичної суспільно-економічної формації. Соціалістичний лад, заснований на суспільній власності на засоби виробн., не може зародитися в надрах капіталізму. Завдання пролетарської революції полягає в тому, щоб, встановивши владу трудящих — *диктатуру пролетаріату*, використати її для докорінної перебудови суспільних відносин: ліквідації приватної власності на засоби виробн. і експлуатації людини людиною, знищення старої держ. бурж. машини і створення соціалістичної д-ви, забезпечення розвитку продуктивних сил, необхідних для побудови матеріально-технічної бази соціалізму. У міру зростання соціалістичних форм г-ва обмежуються, а потім і ліквідуються капіталістичні елементи, здійснюються соціалістична *індустріалізація* і соціалістична перебудова с. г., *культурна*

революція, виховання всього народу в дусі соціалізму. В СРСР перехідний період характеризувався багатоукладністю економіки. В ній поєднувалися й перепліталися п'ять укладів: патріархальний — значною мірою натуральне сел. г-во; дрібне товарне виробн.; приватногосп. капіталізм; держ. капіталізм; соціалізм. Соціалістичний уклад уже тоді відігравав провідну роль у нар. г-ві. Основним екон. укладам відповідали і певні класи. Основними з них були *робітничий клас* і *селянство.* Успішне виконання ленінського плану побудови соціалізму дало змогу радянському народові уже до кінця другої п'ятирічки ліквідувати багатоукладність економіки, ліквідувати експлуататорські класи і в основному побудувати соціалізм. В ряді інших соціалістичних країн перехідний період був коротшим. Цьому сприяли виникнення й розвиток *світової системи соціалізму,* дедалі міцніюче *економічне співробітництво* соціалістичних країн, використання ними істор. досвіду і всебічної допомоги СРСР — першої країни соціалізму. П. п. від к. до с. не може обминути жодна країна, навіть за найсприятливіших внутрішніх і зовнішніх умов. Разом з тим цей період у кожній країні, яка будує соціалізм, характеризується своїми конкретними формами й методами будівництва соціалізму, що випливають з істор., нац., екон., політ., культурних умов розвитку даної країни. Але для всіх країн, що стали на шлях творення нового ладу, притаманні *загальні закономірності побудови соціалізму.* З перемогою соціалізму завершується перехідний період, і країна вступає в стадію побудови *розвинутого соціалістичного суспільства* та поступового переростання його в *комунізм.*

ПЕРМАНЕНТНА РЕВОЛЮЦІЯ (від лат. permaneo — продовжуюсь, триваю) — безперервна революція. Ідея П. р. була висунута К. Марксом і Ф. Енгельсом у 40-х рр. 19 ст. Вони доводили, що в *буржуазно-демократичній революції* на відміну від буржуазії, яка прагне після задоволення своїх вузькокласових інтересів закінчити революцію, пролетаріат не повинен зупинятися на здійсненні демократичних завдань. Його мета полягає в тому, щоб перетворити революцію на безперервну — аж до повного завоювання пролетаріатом політичної влади. В. І. Ленін у нових істор. умовах розвинув далі ідею П. р., висунув положення про *гегемонію пролетаріату* в бурж.-демократичній революції, розробив теорію переростання бурж.-демократичної революції в *соціалістичну революцію.* В. І. Ленін викрив догми лідерів 2-го Інтернаціоналу про неминучість періоду «завмирання» між бурж. і соціалістичною революціями, контрреволюційну суть троцькістської «теорії» «перманентної революції», що заперечувала бурж.-демократичний етап революції, роль селянства як союзника пролетаріату. Досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції і революцій у країнах нар. демократії підтвердив правильність ленінської ідеї перманентної революції.

ПЕРСОНА ГРАТА (лат. persona grata — бажана особа) — 1) Особа, що її кандидатура як дипломатичного представника не викликає заперечень уряду країни, в якій вона має бути акредитована. 2) П е р е н о с н о — особа, до якої ставляться прихильно.

ПЕРСОНА НОН ГРАТА (лат. persona non grata — небажана особа) — 1) Особа, що її кандидатура як дипломатичного представника викликає заперечення уряду держави перебування. Оголошення дипломатичного представника П. н. г. тягне за собою відкликання його з посади д-вою, що його призначила. 2) П е р е н о с н о — особа, яка не користується прихильністю.

ПЕРСПЕКТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ (франц. perspectif — далекоглядний) — розробка планів розвитку соціалістичного народного господарства на ряд років і перевірка виконання їх. Необхідність П. п. зумовлена природою соціалістичного суспільства, характером завдань, що стоять на шляху будівництва комунізму. Перспективні плани розробляють для нар. г-ва країни в цілому і для його окремих сфер, галузей, республік, екон. районів тощо. Прикладом такого плану, зокрема, є Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980, затверджені XXV з'їздом КПРС. В сучас. умовах набувають виняткового значення довгострокові плани. П. п. провадиться і в рамках *Ради Економічної Взаємодопомоги* шляхом *координації народногосподарських планів* соціалі-

стичних країн. Див. *Планування народного господарства* в СРСР, *П'ятирічні плани* розвитку народного господарства СРСР.

ПЕРУ́, Республіка Перу — держава в західній частині Південної Америки. Пл. 1285 тис. *км²*. Нас. 15,38 млн. чол. (1974), гол. чин. індіанці й метиси. Державна мова — іспанська, поширені мови кечуа і аймара. Столиця П. — місто Ліма (2,9 млн. ж., 1972). П.— бурж. республіка. Законодавчу і виконавчу владу здійснюють глава д-ви — президент — лідер військ. керівництва та Революційний уряд збройних сил, очолюваний прем'єр-міністром. Уряд призначає президент за погодженням з військ. керівництвом. Основні політичні партії: Народна партія — об'єднує середню буржуазію. Засн. 1924. Соціалістична народна дія — об'єднує частину робітників, дрібної буржуазії. Засн. 1971. *Перуанська комуністична партія.* Засн. 1928. П.— країна давньої індіанської культури. У 30-х рр. 16 ст. територію П. загарбали ісп. колонізатори. В 1821 П. стало незалежним. З 1945 П.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1969. Угоду про екон. і тех. співробітництво між СРСР і П. підписано в грудні 1971. Уряд П. вживає заходів щодо забезпечення політ. і екон. незалежності країни від монополій США. Зокрема, триває процес націоналізації підприємств і компаній. За час здійснення аграрної реформи (1969—74) експропрійовано у поміщиків 7 млн. *га* земель. Значну частину цих земель передано аграрно-пром. кооперативам, сільським комунам, безземельним і малоземельним селянам.

П.— переважно аграрна країна з розвинутою гірничодобувною і рибною пром-стю. Видобуток (млн. *т*, 1973): нафти — 4,1 та залізної руди (переважно концентрати) — 9,0, міді (тут і далі — тис. *т*) — 219, срібла — 1,31, свинцю — 212, вісмуту — 0,7. Вироблення електроенергії — 7,3 млрд. *квт · год* (1974). Автоскладальні з-ди. Велике значення має рибальство, виробн. риб'ячого борошна і риб'ячого жиру. У 1973 зібрано (тис. *т*): пшениці — 140, картоплі —1712, рису — неочищеного — 440. Вирощують також маніок і батат, цитрусові, овочі. В 1970 великої шкоди нар. г-ву П. завдав

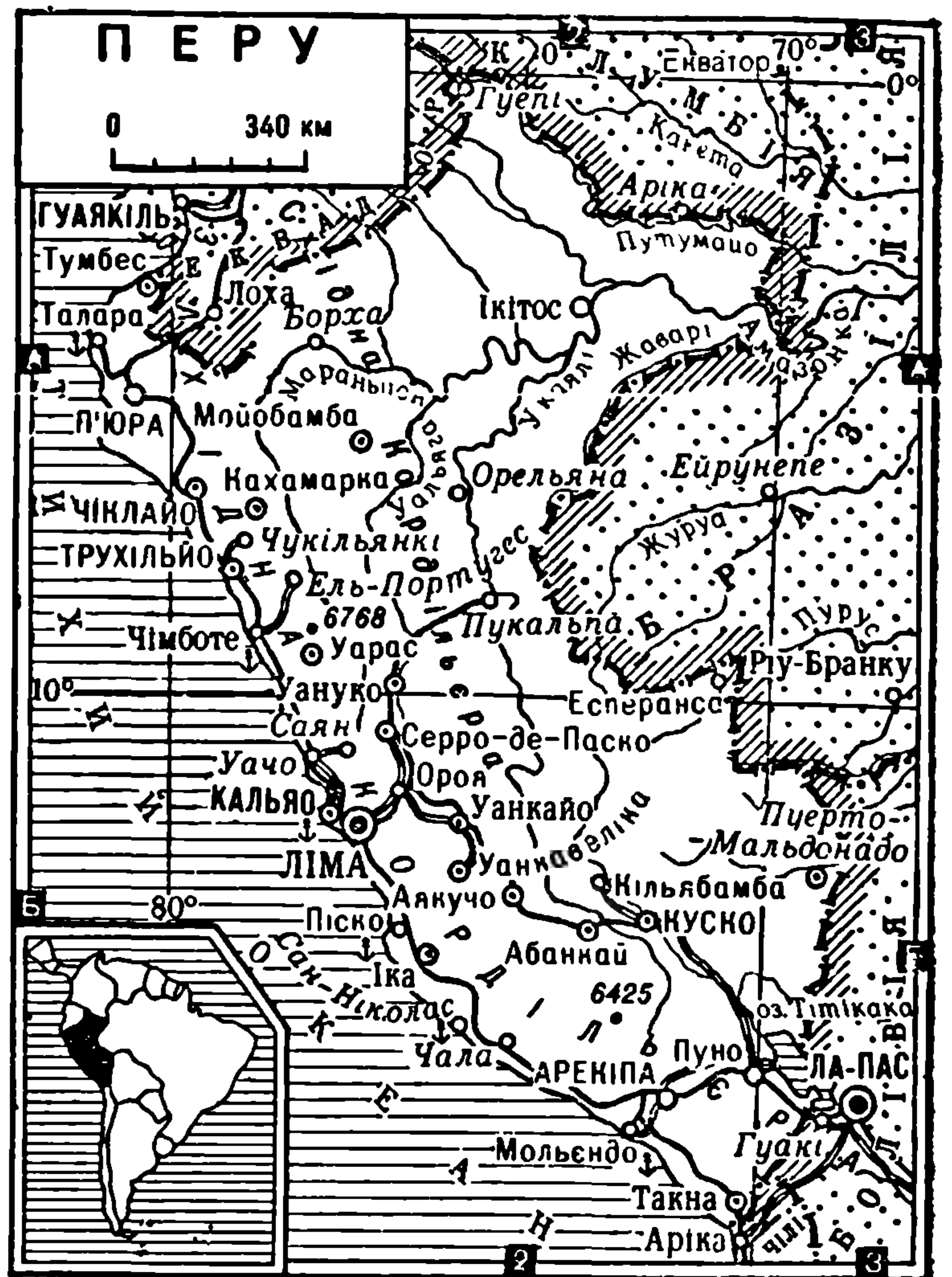

землетрус. Уряд СРСР подав безкорисливу допомогу народові П. Залізниць в країні — 2,5 тис. *км*. Автомобільних шляхів — бл. 47 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту —557 тис. брутто *рег. т* (1973). Гол. морські порти: Сан-Ніколас, Кальяо, Талара, Чімботе. Грошова одиниця — соль.

ПЕРУА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ПКП) — створена 7.X 1928. В числі її засновників був Х.-К. Маріатегі. До 1930 мала назву Соціалістична партія Перу. З 1935 входила до Комінтерну. 38 років ПКП змушена була діяти нелегально. У жовтні 1968 партія вийшла з підпілля. IV з'їзд ПКП (1962) прийняв статут партії. Компартія бореться за проведення антиімперіалістичної, антифеодальної революції як першого етапу на шляху до соціалістичної революції. V з'їзд ПКП (1969) висунув конкретну програму захисту антиімперіалістичних завоювань перуанського народу. VI з'їзд ПКП (листопад 1973) розробив політ. лінію підтримки Революц. уряду. Партія активно виступає за соціально-екон. перетворення, за дальше згуртування робітничого класу, селянства, всього народу з метою поглиблення революційного процесу. ПКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ПКП була присутня на

XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК ПКП — Х. дель Прадо. Центр. друкований орган партії — газета «Унідад» («Єдність»).

ПЕ́РШЕ ТРА́ВНЯ — міжнародне свято трудящих, день солідарності робітників усього світу, бойового огляду сил трудящих усіх країн. Рішення про щорічне проведення демонстрацій 1 Травня прийнято в липні 1889 Паризьким конгресом 2-го Інтернаціоналу на відзнаку героїчного виступу робітників Чікаго (страйк відбувся 1.V 1886). Вперше першотравневі масові мітинги, страйки, демонстрації провели 1890 робітники Франції, Німеччини, Австро-Угорщини, Бельгії та інших країн. В Росії перша маївка відбулася 1891 в Петербурзі, на Україні — 1890 у Львові. В СРСР та інших країнах соціалізму П. т. — свято вільного народу, яке проходить під лозунгами дальшого зміцнення єдності соціалістичного табору, боротьби за мир в усьому світі, за побудову комунізму.

ПЕСИМІ́ЗМ (від лат. pessimus — найгірший) — світовідчуття, пройняте відчаєм, зневірою. Властивий відживаючим класам, а також деяким соціальним групам та прошаркам буржуазного суспільства і окремим особам, що втратили віру в перспективу. Особливо поширюється П. в буржуазних країнах у період загальної кризи капіталізму. Властивий філософії персоналізму, *екзистенціалізмові*.

ПЕТИ́ЦІЯ (лат. petitio — домагання, прохання) — колективне письмове прохання, звернене до органів державної влади або державного управління.

ПІВДЕ́ННА РОДЕ́ЗІЯ — країна в Південній Африці, формально володіння Великобританії, яке має власне самоврядування. Площа 389,4 тис. *км*². Нас. 6,1 млн. чол. (1974), в т. ч. корінних африканців — 5,7 млн. чол. (гол. чином народи банту — машона, матабеле та ін.), європейців — 0,3 млн. чол. Адмін. центр — місто Солсбері (502 тис. ж., 1973). За конституцією 1969 П. Р. — республіка. В ній панує режим расової дискримінації корінного населення. Глава д-ви — президент, якого призначає уряд на 5 років. Законодавчий орган — двопалатний парламент, що складається з палати зборів і сенату (переважна більшість депутатів і сенаторів —

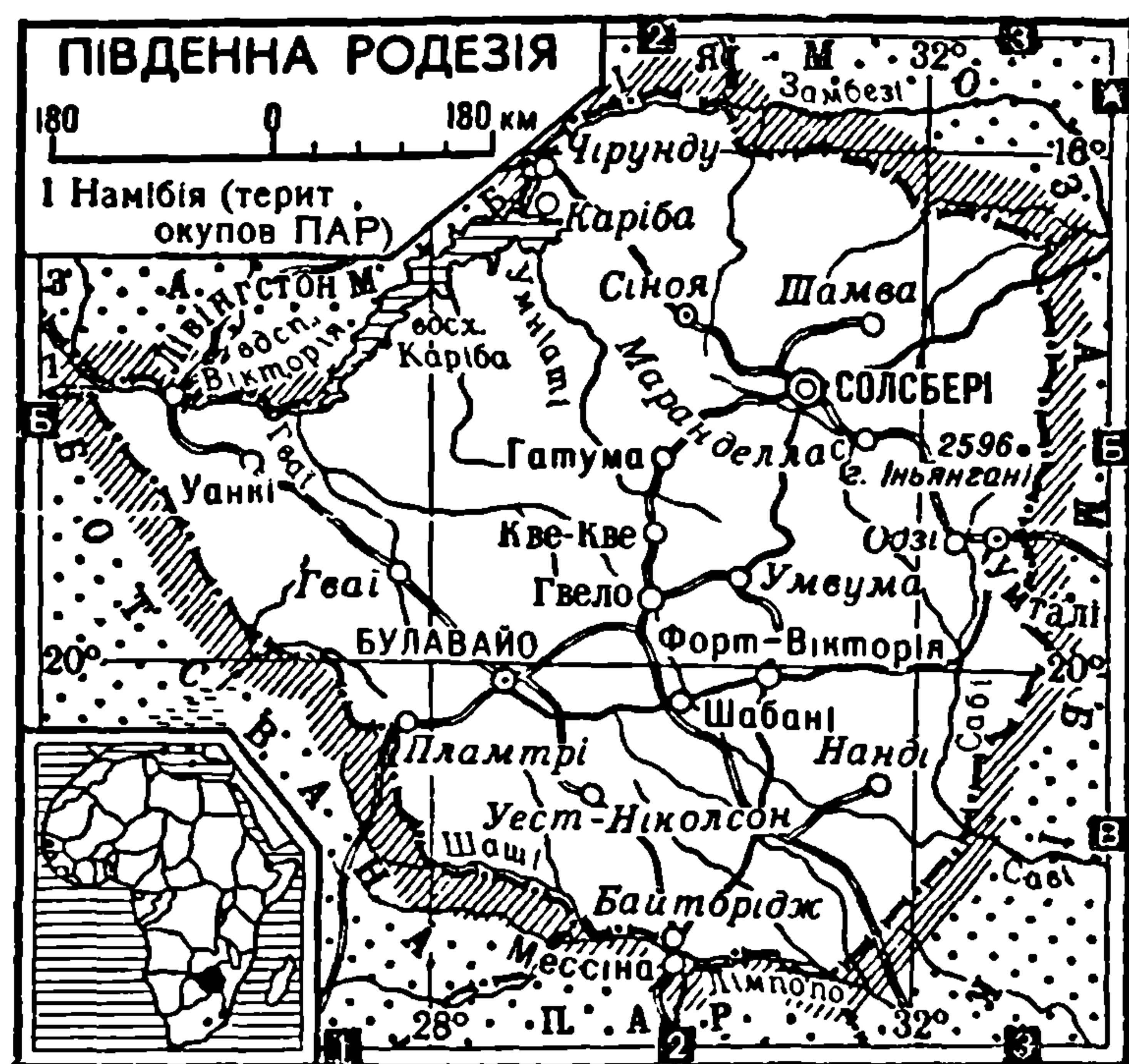

від європейського населення). Основні політичні партії: **Родезійський фронт** — расистська партія реакційних кіл європ. населення. Правляча. Засн. 1962. Нелегально діють: *Союз африканського народу Зімбабве* (ЗАПУ) (засн. 1961) та **Африканський національний союз Зімбабве** (засн. 1963), які очолюють нац.-визвольну боротьбу. В 19 ст. на території країни утвердилися англ. колонізатори. В 1923 англ. уряд включив її до складу Британської імперії.

В 1953—63 входила до створеної англ. урядом Федерації Родезії і Ньясаленду. З 1963 дістала самоврядування в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. В 1965 Родезійський фронт всупереч волі корінного населення в односторонньому порядку проголосив «незалежність» П. Р. В країні до влади прийшов расистський уряд. Рада Безпеки ООН не раз приймала резолюції, що пропонували всім д-вам здійснювати ефективні екон., політ. та інші санкції щодо П. Р. Проте ці санкції не виконуються ПАР та рядом інших імперіалістичних д-в.

Гол. галузі економіки — с. г. та гірничодобувна пром-сть. Видобування хромових, мідної, нікелевої та інших руд, азбесту. Виплавка кольорових металів. Кращі землі — в руках європ. компаній та колоністів. Гол. експортна культура — тютюн. Осн. продовольчі культури: кукурудза, арахіс, картопля, маніок, просо. Залізниць — 3,2 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 5 тис. *км*. Грошова одиниця — родезійський долар.

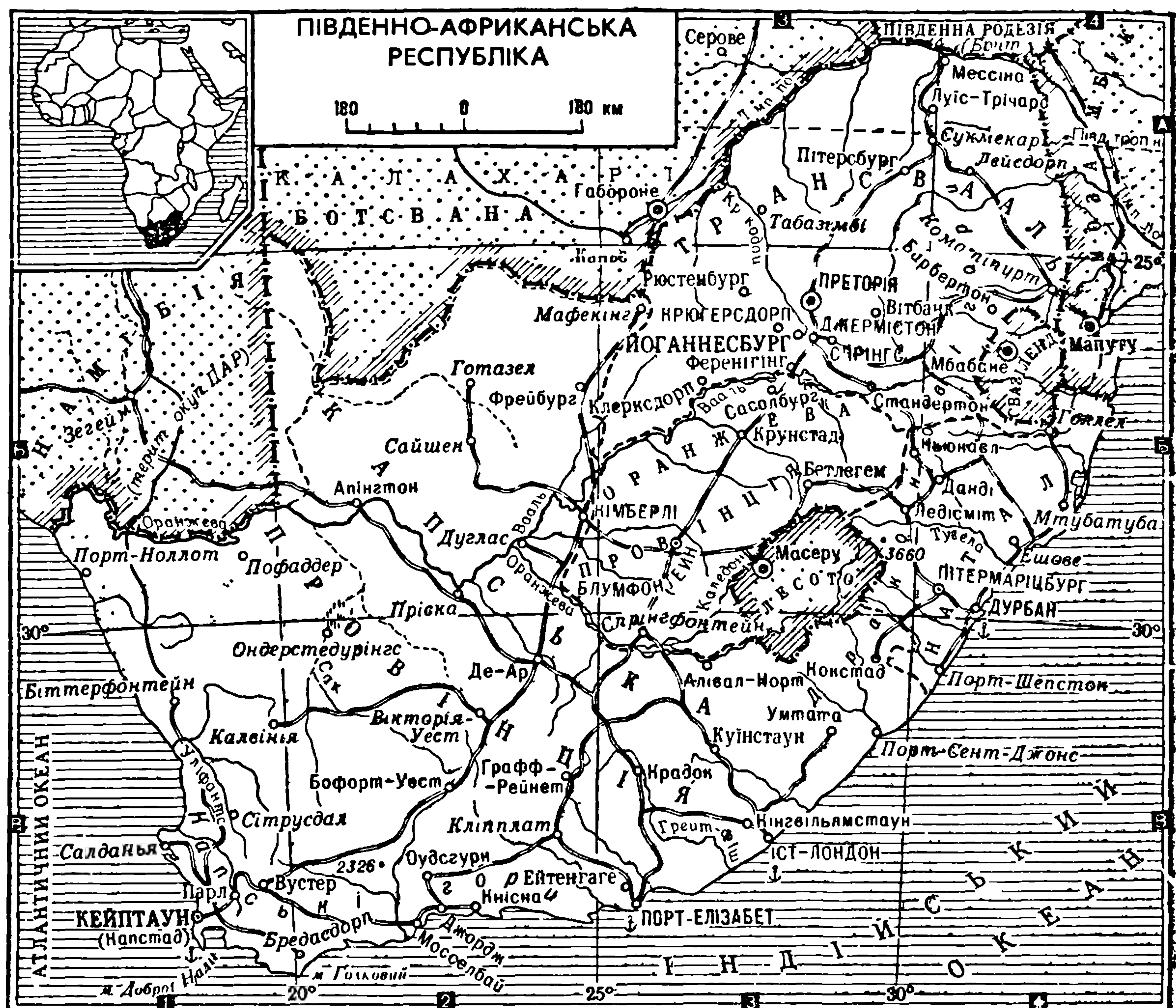

ПІВДЕ́ННО-АФРИКА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ПАКП) — партія, створена 30.VII 1921 на основі Інтернаціональної соціалістичної ліги Південної Африки та інших марксистських груп. Спочатку мала назву — Комуністична партія Південної Африки. З часу заснування була секцією Комінтерну. В 1950 оголошена поза законом і розпущена. В 1953 комуністи провели в умовах підпілля конференцію і з'їзд, на яких було відновлено партію під назвою Південно-Африканська Комуністична партія, обрано ЦК і схвалено нові програму і статут. У 1960 ПАКП відкрито заявила про своє існування, опублікувавши звернення до народів Південної Африки. V з'їзд ПАКП (1962) схвалив програму «Шлях до свободи Південної Африки». Партія в нелегальних умовах бореться за ліквідацію расистського режиму, згуртовує і організовує маси на здійснення нац.-демократичної революції та створення в Південній Африці держави нац. демократії. У своїй визвольній боротьбі ПАКП спирається на *Африканський національний конгрес*. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація ПАКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова партії — Ю. Даду. Генеральний секретар — М. Котане. Теоретичний орган — журнал «Афрікен ком'юніст» («Африканський комуніст»), з 1959 видається за кордоном. Безпосередньо в ПАР видається нелегальна парт. газета «Інкулулеко-Фрідом» («Свобода»).

ПІВДЕ́ННО-АФРИКА́НСЬКА РЕСПУ́БЛІКА (ПАР) — держава на півдні Африки. Пл. 1221 тис. *км²*. Нас. 24 920 тис. чол. (1974). Після ліквідації системи мандатів 1945 уряд ПАР, всупереч рішенням ООН, загарбав Південно-Західну Африку (Намібію) і відмовляється надати їй незалежність. Осн. частину населення (68%) становлять африканські народи мовної групи банту: коса, зулу, басуто та ін. В ПАР живуть також вихідці з Європи — африканери (бури), англійці; крім них, — індійці, мулати та ін. До населення неєвропейського походження уряд

застосовує політику жорстокої расової дискримінації. Державні мови — африкаанс і англійська. Столиця — м. Преторія (542,2 тис. ж., 1971). В країні встановлено реакційний, терористичний режим європейської меншості, що здійснює *апартеїд*. Глава д-ви — президент, який обирається двопалатним парламентом на 7 років. Законодавчий орган — двопалатний парламент у складі палати зборів і сенату, що обираються лише білим населенням на 5 років. Виконавча влада належить урядові — кабінету міністрів. Політичні партії: *Націоналістична партія*. Засн. 1913. Відроджена націоналістична партія — ультраправа, реакційна партія. Засн. 1969. Об'єднана партія — виражає інтереси великої буржуазії, гол. чин. англійців за походженням. Засн. 1934. Боротьбу народу ПАР проти расистів очолює *Південно-Африканська комуністична партія*, засн. 1921. Працює у підпіллі. *Африканський національний конгрес*. Засн. 1912.

Расистсько-колоніальний блок, який об'єднує ПАР і Пд. Родезію, став гол. знаряддям міжнародного імперіалізму в Африці в період, коли завершується процес політ. визволення континенту.

Європ. колонізація території ПАР почалася в 17 ст. В 1910 Англія об'єднала колонії, створивши Південно-Африканський Союз (ПАС), що дістав статус домініону. З 1945 ПАР — член ООН. В 1956 уряд ПАС розірвав консульські відносини з СРСР (встановлені 1942). У 1961 ПАС вийшов із складу Співдружності, очолюваної Великобританією, і був проголошений Південно-Африканською Республікою. Проти расистської політики ПАР виступають усі прогресивні сили світу.

ПАР — індустріально-аграрна країна. За рівнем пром. виробництва ПАР посідає 1-е місце в Африці. Сума іноземних інвестицій на кінець 1972 — 5,8 млрд. рендів. Великі кошти асигнуються на військові потреби. У 1973 країна посідала 1-е місце в капіталістичному світі за видобутком золота (понад 3/4 заг. обсягу), хромітів, марганцю, сурми, платини; одне з провідних місць — за видобутком алмазів та уранових концентратів. Видобуток (млн. *т*, 1973): вугілля — 62,4, марганцевої руди — 4,2, нафти — 9—10 (щорічно), хромітів — 1,65, міді — 178,7 тис. *т*, золота — 852,3 *т*, а також алмазів — 7547 тис. каратів. Розробляються родовища фосфоритів, залізних руд тощо. Виплавка сталі 5,4 млн. *т* (1973), виробн. електроенергії — 64,9 млрд. *квт · год* (1973). Підприємства: автоскладальні, гірничого устаткування, судно- та вагонобудування, нафтопереробні, текстильні та ін. В с. г. зайнято бл. 40% всього населення. Поряд з великими капіталістичними фермами вихідців з Європи існують напівнатуральні г-ва корінних африканців, яким виділені найгірші землі в резерваціях. Гол. галузь с. г. — тваринництво. Поголів'я (млн., 1972): овець — 30,7, вел. рог. худоби — 12,4, свиней — 1,4. Осн. с.-г. культури: кукурудза, пшениця, цукр. тростина, арахіс, сорго. Залізниць — 22,1 тис. *км*. Асфальтованих автомобільних шляхів — бл. 32 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 43,8 тис. брутто *рег. т* (1972). Порти: Дурбан, Кейптаун, Порт-Елізабет, Іст-Лондон. Грошова одиниця — ренд.

ПІВДЕ́ННО-ЗА́ХІДНА А́ФРИКА — до 1968 назва *Намібії*.

ПІВНІ́ЧНА РА́ДА — міжнародна організація консультативного характеру, до якої входять Данія, Ісландія, Норвегія, Швеція, Фінляндія. Оформилася 1952. Фінляндія увійшла до Ради 1955, домовившись, що вона не буде брати участі в обговоренні питань воєнно-політ. характеру, а також відносин між великими д-вами. Склад ради обирається раз на рік з депутатів парламентів країн-учасниць. В їх столицях по черзі скликаються з такою ж періодичністю сесії Північної Ради.

ПІВНІ́ЧНА РОДЕ́ЗІЯ — колишнє володіння Великобританії в Центральній Африці. З 1964 — д-ва *Замбія*.

ПІВНІЧНОАТЛАНТИ́ЧНИЙ СОЮ́З — див. *НАТО*.

ПІ́ДДАНСТВО — належність особи до держави з монархічною формою правління. Див. також *Громадянство*.

ПІЗНА́ННЯ ТЕО́РІЯ, гносеологія — вчення про джерела, засоби й закономірності набуття людиною істинних знань про навколишній світ і саму себе. Одна з провідних галузей *філософії*. Гол. питанням П. т. є питання про пізнаванність світу. *Матеріалізм* завжди пов'язував своє пояснення світу з

визнанням здатності людини пізнавати всі явища й процеси об'єктивної дійсності. *Ідеалізм* або прямо заперечував можливість пізнання світу, або шукав засоби пізнання його в якихось надприродних здатностях. Єдино правильною, що відповідає науці й суспільному прогресові, є матеріалістична П. т. Однак домарксистська П. т., у тому числі й матеріалістична, була метафізичною. Процес пізнання в ній розглядався відірвано від суспільно-істор. *практики*. Наукове розв'язання всіх найскладніших проблем П. т. стало можливим на основі розробленої К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. І. Леніним матеріалістичної діалектики. Гносеологічною основою марксистської П. т. є ленінська теорія відображення. Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики — такий, за визначенням В. І. Леніна, шлях пізнання дійсності. Процес пізнання має суспільно-істор. характер. Основою пізнання і критерієм його істинності є суспільно-істор. практика.

ПІКЕ́Т (франц. piquet, букв.— кілок, віха) — 1) Невеликий сторожовий загін, чати. 2) В капіталістичних країнах — група страйкарів, яка охороняє територію об'єкта, де відбувається страйк, щоб не допускати туди штрейкбрехерів (див. *Штрейкбрехерство*). 3) Група демонстрантів, що чергує на вулиці, в громадському місці з спеціальною метою.

ПІОНЕ́Р (франц. pionnier — зачинатель, дослідник) — 1) Людина, що поклала початок новому в якійсь галузі. 2) Член добровільної масової дитячої комуністичної організації в СРСР.

ПІРА́ТСТВО, м о р с ь к и й р о з б і й (від грец. πειρατής — морський розбійник) — напад у відкритому морі на судна з метою захоплення, пограбування або потоплення їх, а також напад з моря на прибережні місцевості з метою пограбування їх. П. визнається напад під час війни кораблів, підводних човнів та літаків на торг. судна нейтральних країн. Міжнар. право визнає П. злочином, проти якого можна використовувати будь-які засоби боротьби.

ПІ́РРОВА ПЕРЕМО́ГА — сумнівна перемога, яка не виправдовує понесених за неї величезних жертв і виснаження сил переможця. Назва походить від імені епірського царя Пірра, який здобув ціною надмірних втрат перемогу над римлянами в 3 ст. до н. е., але згодом сам зазнав поразки.

«ПЛАН КОЛО́МБО» («П л а н К о л о м б о п о с п і л ь н о м у е к о н о м і ч н о м у р о з в и т к у П і в д е н н о ї і П і в д е н н о - С х і д н о ї А з і ї») — регіональна організація в Азії. Утворена на основі «британського плану допомоги» країнам, що розвиваються, затвердженого 1950 на конференції країн — членів Співдружності в Коломбо (Шрі Ланка). Членами «П. К.» стали 6 країн-кредиторів (США, Японія, Великобританія, Канада, Австралійський Союз, Нова Зеландія) та 20 країн — одержувачів допомоги (Афганістан, Бангладеш, Бірма, Бутан, Індія, Індонезія, Іран, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Мальдіви, Непал, Пакистан, Папуа Нова Гвінея, Сінгапур, Таїланд, Фіджі, Філіппіни, Шрі Ланка, Південна Корея). Найвищий орган — Консультативний комітет (скликається раз на 2 роки); йому підзвітна Рада технічного співробітництва (скликається щорічно); постійно діючий виконавчий орган — Бюро (місцеперебування — Коломбо).

ПЛА́НОВЕ ГОСПОДА́РСТВО — народне господарство соціалістичних країн, розвиток якого здійснюється за єдиним державним планом відповідно до вимог закону планомірного пропорційного розвитку народного господарства та інших економічних законів соціалізму для забезпечення всебічного зростання суспільного виробництва з метою неухильного піднесення добробуту народу. П. г. виключає характерні для капіталізму екон. кризи, безробіття, злидні. Див. *Планування народного господарства* в СРСР, *Соціалістична економічна інтеграція*.

«ПЛА́НОВИЙ (РЕГУЛЬО́ВАНИЙ) КАПІТАЛІ́ЗМ» — сучасна буржуазно-реформістська економічна концепція, за якою буржуазна держава шляхом «регулювання» економічного життя нібито може подолати анархію виробництва та конкуренцію і забезпечити планомірний розвиток капіталістичної економіки. Прихильники цієї концепції організацію виробн. всередині окремих підприємств і монополістичних об'єднань ототожнюють з плановістю

всього капіталістичного г-ва. Пропагуючи цю бурж. концепцію, реформістські теоретики намагаються довести можливість трансформації капіталізму в соціалізм без соціалістичної революції.

ПЛАНУВА́ННЯ НАРО́ДНОГО ГОСПОДА́РСТВА в СРСР — основний метод здійснення *економічної політики* Комуністичної партії, спрямований на всебічне піднесення продуктивних сил суспільства і дедалі повніше задоволення матеріальних і духовних потреб радянського народу; складання й організація виконання державних планів розвитку соціалістичного народного господарства країни як *єдиного народногосподарського комплексу СРСР,* його окремих галузей та економічних районів на певний період. Політ. основою П. н. г. є влада трудящих, економічною — суспільна власність на засоби виробн. Відображає вимоги і свідоме використання екон. законів соціалізму. Плани мають директивний характер. Після затвердження вони набирають силу закону. В практиці П. н. г. склалося три форми нар.-госп. планів: довгострокові, або генеральні (на 10—15 років), середньострокові (як правило, на 5 років) і поточні (на рік). Осн. формою *перспективного планування* є *п'ятирічні плани.* П. н. г.— одна з корінних переваг соціалізму перед капіталізмом.

П. н. г. в СРСР грунтується на принципах, осн. риси яких визначено в працях В. І. Леніна, рішеннях з'їздів КПРС і пленумів ЦК партії з питань госп. будівництва, і майже шістдесятирічному досвіді ведення планового г-ва. Осн. з них є: партійність, *демократичний централізм,* принцип провідної ланки, поєднання перспективних і поточних планів, наукова обгрунтованість і реальність планових завдань, контроль за виконанням планів та ін. П. н. г.— центр. ланка *управління народним господарством.* Принципи П. н. г. постійно розвиваються і мають свої особливості на кожному етапі соціалістичного будівництва. Особливого значення цей процес набуває в умовах створення *матеріально-технічної бази комунізму.* Велику увагу П. н. г. приділено в документах XXV з'їзду КПРС. В них накреслено здійснити заходи по дальшому вдосконаленню планування, повнішому врахуванню в планах суспільних потреб. Звернено увагу на необхідність ширшого використання в П. н. г. програмно-цільового методу, здійснення розробки комплексних програм з найважливіших наук.-тех., екон. і соціальних проблем, підвищення обгрунтованості прогнозів *науково-технічного прогресу* і соціально-екон. процесів. Накреслено конкретні заходи по створенню новітньої технічної бази, впровадженню сучас. наукових методів планування (див. *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР). Досвід П. н. г. СРСР використовують і інші соціалістичні країни. Створились умови для *координації народногосподарських планів* цих країн і розвитку *соціалістичної економічної інтеграції.*

ПЛАТФО́РМА ПОЛІТИ́ЧНА (франц. plate-forme — поміст) — основні, принципові теоретичні положення, вимоги, практична програма, що їх висуває політична партія, суспільна група чи організація.

ПЛЕБІСЦИ́Т (лат. plebiscitum — рішення народу) — всенародне голосування з найважливіших питань державного життя. П. проводить також держава, яка приєднала до себе чужу територію, серед її населення, щоб надати фактові приєднання видимість санкції народу.

ПЛЕ́НУМ (лат. plenum — повне) — збори, засідання членів виборного керівного органу партійної, профспілкової, громадської, державної або міжнародної організації в повному складі.

ПЛЕ́НУМ райкому, міськкому, окружкому, обкому, крайкому, ЦК Компартії союзної республіки — засідання членів і кандидатів у члени цих партійних органів. Скликається періодично, не рідше одного разу на 3 (райком, міськком, окружком) або 4 місяці. Пленум обирає Бюро (в Компартії України— Політбюро) відповідних парт. к-тів.

ПЛЕ́НУМ ЦК КПРС — засідання Центрального Комітету партії в повному складі. Скликається періодично (не рідше одного разу на 6 місяців) для обговорення найважливіших питань політики партії. Пленум ЦК КПРС обирає Політбюро, Секретаріат, Генерального секретаря ЦК КПРС.

ПЛИ́ННЕ ПЕРЕНАСЕ́ЛЕННЯ — за *капіталізму* форма *відносного перенаселення,* зумовлена цикліч-

ним характером розвитку капіталістичного виробн., скороченням його в періоди спадів і криз, а також внаслідок введення нових машин, підвищення інтенсивності праці тощо. *Безробіття* в цій формі особливо посилюється під час *економічних криз.* П. п.— єдина форма безробіття, яка обліковується в розвинутих капіталістичних країнах.

ПЛУТОКРАТІЯ (грец. πλουτοκρατία) — 1) Панування багатіїв; політичний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам пануючого класу. 2) Купка найбагатших представників пануючого класу.

«ПЛЮРАЛІСТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ» (від лат. pluralis — множинний) — буржуазно-реформістська концепція, за якою політична влада в сучасній буржуазній державі нібито перетворилася на «колективну владу» багатьох політичних організацій і об'єднань. Виникла після 2-ї світової війни. Апологети «П. д.» зображують сучас. розвинені капіталістичні д-ви як суспільство, що, мовляв, позбулося класової боротьби і регулюється шляхом суперництва різних спілок, асоціацій, федерацій, які представляють усю багатоманітність соціальних інтересів. Це суперництво видається за гарантію збереження демократії. Насправді ж політ. влада (диктатура) монополістичної буржуазії єдина, хоч і здійснюється по різних каналах (влада д-ви, вплив бурж. партій, діяльність союзів підприємців, церкви тощо). Наростання масштабів боротьби робітничого класу, всіх трудящих проти політики правлячих кіл, всієї капіталістичної системи спростувало концепцію «П. д.», що має антикомуністичну спрямованість.

ПОВІРЕНИЙ У СПРАВАХ, п о с т і й н и й П. у с.— дипломатичний представник нижчого рангу, акредитований не при главі держави, а при міністрі закордонних справ країни перебування; т и м ч а с о в и й П. у с.— співробітник (радник, секретар) дипломатичного представництва, який заступає главу цього представництва під час його виїздів з країни перебування.

ПОВНА, ОСТАТОЧНА ПЕРЕМОГА СОЦІАЛІЗМУ — головні етапи розвитку соціалізму, пов'язані з створенням необхідних умов внутрішнього і міжнародного характеру, які виключають реставрацію капіталізму реакційними силами всередині країни або імперіалістичною інтервенцією. Повна перемога соціалізму в СРСР була забезпечена завдяки *ліквідації приватної власності* на засоби виробн., а також експлуататорських класів у місті й на селі, встановленню суспільної власності на засоби виробн. і розв'язання партією нац. питання. Повну перемогу соціалізму в СРСР зафіксувала Конституція СРСР 1936. Проте це ще не була остаточна перемога соціалізму. Під остаточною перемогою соціалізму марксизм-ленінізм розуміє його перемогу в міжнар. масштабі, тобто перемогу принаймні в кількох країнах, об'єднані сили яких можуть успішно протидіяти світовій реакції. Це історичне завдання було розв'язане в результаті створення *світової системи соціалізму.* Висновки про остаточну перемогу соціалізму в СРСР зробив XXI з'їзд КПРС (1959).

ПОВПРЕД, п о в н о в а ж н и й п р е д с т а в н и к — назва дипломатичних представників СРСР до встановлення Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9.V 1941 рангів радянських дипломатичних представників (надзвичайний і повноважний *посол,* надзвичайний і повноважний *посланник, повірений у справах*).

ПОВПРЕДСТВО, п о в н о в а ж н е п р е д с т а в н и ц т в о — до 1941 назва дипломатичного представництва СРСР за кордоном (тепер — *посольство* або *місія*).

ПОДАТКИ — обов'язкові платежі в державні або місцеві бюджети, що їх вносять окремі особи, підприємства, організації та установи. Соціально-екон. природа, призначення П. та їхній вплив на екон. і політ. життя країни визначаються панівним суспільним ладом. За капіталізму система П. і *податкова політика* є, передусім, знаряддям класового панування буржуазії, додаткової експлуатації і пограбування трудящих. Через П. капіталістична д-ва вилучає значну частину заробітної плати робітників, а також доходів ремісників, дрібних фермерів, селян. Платником П. є також і буржуазія, проте джерелом сплачуваних нею П. є прибуток, створюваний працею найманих робітників. П. поділяють на прямі та непрямі. До прямих належать П. з прибутків (при-

бутковий П.), із спадщини, землі, будівель тощо; до непрямих П., які становлять одну з осн. статей доходів бюджетів бурж. д-в,— *акцизи, мито* та ін. Для періоду *імперіалізму* і *загальної кризи капіталізму* характерне зростання податкового тягаря, що його зазнають трудящі. В соціалістичних країнах класова природа, суть і функції П. принципово відмінні. Вони не виражають відносин експлуатації, є одним з засобів планового розподілу і перерозподілу частини *національного доходу* в інтересах комуністичного будівництва. Соціалістична власність на засоби виробн. дає можливість д-ві здійснювати прямий розподіл нац. доходу і за рахунок надходжень від соціалістичного г-ва (понад 90%) забезпечити переважну частину доходів держ. бюджету. Платниками П. є кооперативно-колгоспні підприємства й орг-ції та населення. Частка П. з населення в *бюджеті державному* СРСР (1974) незначна (8,5%). Соціалістичні д-ви здійснюють політику поступового скорочення і скасування податків.
Виконуючи Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку нар. г-ва СРСР на 1971—75 рр., Рада Міністрів СРСР встановила строки і порядок введення нового мінімуму заробітної плати і підвищення ставок та окладів середньооплачуваних категорій робітників. У зв'язку з цим утримання П. із заробітної плати до 70 крб. припиняється, а із заробітної плати від 71 до 90 крб.— знижується. Використання коштів від П. має суспільно корисний характер. Вони йдуть на розвиток нар. г-ва, здійснення соціально-культурних заходів (безплатна освіта й медичне обслуговування, соціальне забезпечення тощо).

ПОДАТКÓВА ПОЛÍТИКА — система заходів держави в галузі *податків,* спрямована на забезпечення економічних інтересів пануючого класу. Суть П. п. та методи її здійснення визначаються характером суспільно-екон. ладу та конкретно-істор. умовами. Гол. рисою П. п. капіталістичних країн є перекладання тягаря податків на трудящих шляхом підвищення цін на товари широкого споживання, надання різних податкових пільг монополіям. Значні кошти, одержані за рахунок податків, спрямовуються бурж. д-вою на мілітаризацію економіки. В країнах соціалізму П. п. є складовою частиною загальної *економічної політики* д-ви, яка здійснюється в інтересах суспільства. Особливості її пов'язані з рівнем екон. розвитку та завданнями, що стоять перед кожною з країн.

ПОДВÍЙНЕ ГРОМАДЯ́НСТВО — перебування особи одночасно у *громадянстві* двох чи більше держав. Для запобігання виникненню П. г. Рад. Союз уклав з соціалістичними країнами ряд конвенцій, у яких передбачено, що особи, які мають громадянство обох договірних сторін, можуть обрати собі будь-яке одне з них.

ПÓДІЛ ПРÁЦІ — якісна диференціація трудової діяльності в процесі розвитку суспільства, яка приводить до відокремлення і співіснування різних її видів; один з факторів підвищення продуктивності суспільної праці. Є формою прояву розвитку продуктивних сил і водночас умовою цього розвитку. Розрізняють кілька типів П. п.: з а г а л ь н и й, тобто поділ суспільного виробн. на найбільші галузі: пром-сть, с. г., будівництво, транспорт та ін.; ч а с т к о в и й, тобто поділ цих галузей на вужчі підрозділи. Всередині підприємств на основі професійної спеціалізації склався о д и н и ч н и й (індивідуальний) П. п. Існує також т е р и т о р і а л ь н и й, або географічний, П. п. між окремими районами країни. М і ж н а р о д н и й П. п. є в двох світових соціально-екон. системах — соціалістичній і капіталістичній. Див. *Міжнародний соціалістичний поділ праці, Міжнародний капіталістичний поділ праці.*

ПÓЗИКИ ДЕРЖÁВНІ — різновид кредитних відносин, в яких держава (або її місцеві органи) виступає позичальником або кредитором. Розрізняють внутрішні і зовнішні П. д. У внутрішніх позиках кредитором виступає населення даної країни, у зовнішніх — інші д-ви або їхні місцеві органи. П. д. бувають короткострокові (поточні) зі строком погашення до одного року, середньострокові (від 1 до 5 років) і довгострокові (понад 5 років). За видами доходності їх поділяють на процентні та виграшні. В капіталістичних країнах П. д. служать для задоволення потреб пануючих класів і є одним із засобів посилення експлуа-

тації трудящих. Погашення позик і сплата процентів (або виграшів) по держ. боргу провадяться за рахунок підвищення податків, осн. тягар яких падає на трудящих. Доходи від позик одержують гол. чином монополії, які є осн. держателями облігацій держ. позик. Тому через позики, як і через податки, відбувається перерозподіл *національного доходу* в інтересах експлуататорських класів.

В СРСР та в інших соціалістичних країнах П. д. використовувалися для розвитку нар. г-ва, зміцнення екон. й оборонної могутності країни та для підвищення добробуту трудящих. В Рад. Союзі з 1958 випуск П. д., що розміщуються по передплаті серед населення країни, припинено. XXIV з'їзд КПРС прийняв рішення про дострокове погашення позик, починаючи з 1974. Всі облігації передбачається погасити до 1990, тобто на 6 років раніше попередньо встановленого строку. З 1938 в СРСР випускають в обіг позику, облігації якої вільно продаються і купуються ощадними касами. Такою позикою, випущеною на 20 років, є держ. 3%-на внутрішня виграшна позика (1966). Облігації цієї позики приносять її держателям доход у вигляді виграшів.

ПОЗИТИВІЗМ (від лат. positivus — позитивний) — суб'єктивно-ідеалістична течія в буржуазній філософії. П. виник у 30-х рр. 19 ст. у Франції. Осн. зміст П. полягає в намаганні стати над *матеріалізмом* та *ідеалізмом*. П. проголошує справжньою філософією конкретні, «позитивні» науки (звідси й назва), що грунтуються на безпосередньому досвіді. П. зводить мету науки до опису і впорядкування фактів, що тлумачаться як комплекс відчуттів і переживань суб'єкта. Ідеалістичними є погляди позитивістів на суспільство, за якими суспільство уподібнюється біологічному організмові і витлумачується як таке, що прагне до рівноваги сил, до гармонії класових інтересів. Другим етапом у розвитку П. був *емпіріокритицизм*. Сучас. формою П. є неопозитивізм.

ПОЗИЧКОВИЙ КАПІТАЛ — грошовий капітал, власник якого надає його на певний час іншим капіталістам за певну плату у вигляді процента. П. к. використовують для виробн. *додаткової вартості* не самі його власники, а функціонуючі капіталісти. За *імперіалізму* П. к. у вигляді банківського монополістичного капіталу зрісся з *промисловим капіталом*.

ПОЛЕМІКА (від грец. πολεμικός — войовничий) — дискусія в пресі, на диспуті, на зборах, зіткнення різних поглядів при обговоренні будь-яких питань.

ПОЛІНЕЗІЯ ФРАНЦУЗЬКА — володіння (формально — «заморська територія») Франції на сході Тихого ок. Включає острови Товариства (найбільший — о. Таїті), Маркізькі, Туамоту, Тубаї та ін. Пл. 4 тис. *км²*. Нас. 120 тис. чол. (1974), гол. чин. полінезійці, а також французи і китайці. Адм. центр і гол. порт — м. Папеете (25 тис. ж., 1971). Управляє П. Ф. французький губернатор. Основну частину о-вів, що входять до складу володіння, Франція загарбала в 40-х рр. 19 ст.

До 60-х рр. основу економіки становило с. г., рибальство і видобування перлин. Основним джерелом доходів населення був експорт копри і ванілі. З 60-х рр., коли почалося будівництво центру випробувань ракетно-ядерної зброї (о. Муруроа), значна частина населення зайнята в обслуговуванні цього центру. Розробляються поклади фосфоритів. Туризм. Автошляхів — 583 *км*. Грошова одиниця — франк французьких контор у Тихому ок. (КФП).

ПОЛІТИКА (грец. πολιτικά — державні чи суспільні справи) — сфера діяльності, пов'язана з відносинами між *класами суспільними, націями* та іншими соціальними групами, ядром якої є проблема завоювання, утримання і використання державної влади. П.— істор. явище, яке виникає на певному етапі розвитку матеріального виробн. з поділом суспільства на антагоністичні класи. Зміст П. в кінцевому підсумку визначається інтересами класу чи союзу класів. Відносини між класами і націями певної країни становлять сферу *внутрішньої політики,* відносини між д-вами — *зовнішньої політики.* Зовнішня П. залежить від характеру внутрішньої П. Разом з тим міжнар. відносини певною мірою впливають на П. внутрішню. П., політ. ідеї, політ. установи й інститути є найважливішою складовою частиною надбудови відповідного екон. базису (див. *Базис і надбудова*). Екон. становище класу — головне і вирішальне у визначенні характеру

П., її напряму. П. є найконцентрованіший вираз економіки. Проте П. має відносну самостійність щодо економіки. Оскільки без політ. влади жоден клас не досягне або не утримає свого екон. панування, постільки П. має першість над економікою. Примат П. над економікою в умовах капіталізму виявляється в тому, що бурж. д-ва є осн. силою, що зберігає приватнокапіталістичну власність, забезпечує екон. панування буржуазії. Особливо ця тенденція виявляється на сучас. етапі розвитку *державно-монополістичного капіталізму*. Важливим засобом впливу бурж. д-ви на економіку став *мілітаризм*. У соціалістичному суспільстві П. спрямовує прогресивні тенденції економіки, сприяє розвиткові продуктивних сил суспільства. Примат П. над економікою в умовах соціалізму виявляється в науковому підході марксистсько-ленінських партій до розв'язання всіх госп., культурних та організаційних питань, науковому поєднанні П. з відповідною організаторською та ідеологічною роботою. Так, внутрішня П. КПРС, спрямована на побудову комунізму, визначає зовнішню П., метою якої є забезпечення міжнар. умов для побудови комунізму в СРСР, зміцнення *світової системи соціалізму* і всіх революційних сил сучасності, утвердження принципів *мирного співіснування* країн з різним соціальним ладом.

Внутрішня і зовнішня П. КПРС завжди відзначаються послідовністю і наступністю у здійсненні генеральної лінії. Базуючись на марксистськоленінському аналізі і врахуванні загальних закономірностей істор. розвитку, вона постійно збагачується практикою Радянської д-ви, країн *соціалістичної співдружності*, досвідом міжнар. робітничого і комуністичного руху, антиімперіалістичної нац.-визвольної боротьби. Поєднання послідовності і наступності у внутрішній і зовнішній П. забезпечує успіх всієї багатогранної діяльності КПРС, дає змогу правильно вирішувати найскладніші завдання у боротьбі за комунізм, за мир на земній кулі. КПРС, Радянська д-ва завжди приділяли і приділяють питанням П. першорядну увагу, всебічно і грунтовно розглядають їх на з'їздах КПРС, пленумах ЦК партії, сесіях Верховної Ради СРСР. Великий вклад у розробку П. Радянського Союзу внесли XXIV з'їзд КПРС, пленуми ЦК у листопаді 1971, травні і грудні 1972, квітні і грудні 1973, грудні 1974, квітні і грудні 1975. Історичною віхою в П. СРСР став XXV з'їзд КПРС. В його документах зроблено фундаментальні висновки і узагальнення, накреслено дальші шляхи діяльності партії і д-ви у галузі зовнішньої і внутрішньої політики, зокрема *аграрної політики КПРС, соціальної політики КПРС, економічної стратегії КПРС, зовнішніх економічних зв'язків СРСР*, розвитку виробленої XXIV з'їздом партії *Програми миру*.

ПОЛІТИКА́НСТВО — безпринципне лавірування, *демагогія*, інтриганство, не гребування ніякими засобами в політиці; використання нечесних засобів для досягнення якоїсь мети.

ПОЛІТИ́ЧНА ЕКОНО́МІЯ — наука про суспільно-виробничі, тобто економічні, відносини і закони суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ на різних ступенях розвитку людства. Вивчає *виробничі відносини* в їхньому зв'язку з *продуктивними силами* і елементами надбудови (див. *Базис і надбудова*). Досліджуючи виробничі відносини, П. е. розглядає найістотніші екон. та політ. інтереси людей, суспільних класів, соціальних верств суспільства. Вона розкриває умови і причини виникнення, розвитку і заміни одних суспільних форм виробн. іншими, більш прогресивними. П. е. є наукою класовою, партійною. Існує П. е. буржуазна, пролетарська, проміжних класів.

Як самостійна наука П. е. почала розвиватися з появою капіталізму. Термін «політекономія» вперше ввів у науку франц. економіст А. Монкретьєн. На етапі становлення капіталізму, коли буржуазія виступала як прогресивний клас, виникла класична бурж. П. е. Вона поклала початок науковому дослідженню капіталізму, однак через бурж. обмеженість та нерозвинутість капіталістичних відносин не змогла розкрити справжню суть капіталізму і його історично минущий характер. В міру загострення класової боротьби на зміну класичній бурж. П. е. прийшла вульгарна П. е., яка підмінила науковий аналіз капіталізму відвертою апологією його. Формування робітничого класу як само-

слійної політ. сили стало передумовою виникнення пролетарської П. е. Основоположники її — К. Маркс і Ф. Енгельс — критично використали класичну бурж. П. е. і на основі аналізу закономірностей розвитку різних *способів виробництва,* перш за все капіталістичного, створили дійсно наукову П. е., яка стала складовою частиною *марксизму-ленінізму.* Вони розкрили суть капіталістичної експлуатації і суперечностей капіталізму, обгрунтували об'єктивні закономірності послідовної заміни способів виробн., показали істор. необхідність і неминучість заміни капіталістичного ладу соціалістичним. К. Маркс і Ф. Енгельс визначили виробничі відносини як вирішальний елемент в усій системі суспільних відносин. Всебічному аналізові капіталістичного способу виробництва присвячена гол. праця К. Маркса «Капітал», в якій обгрунтовано *основний економічний закон капіталізму* (виробн. і привласнення *додаткової вартості*). Творчий розвиток екон. вчення марксизму дістало в працях В. І. Леніна, який створив вчення про *імперіалізм,* розробив осн. проблеми побудови соціалізму і комунізму, створив основи політ. економії соціалізму. П. е. соціалізму розкриває екон. закономірності переходу від капіталізму до соціалізму, шляхи й методи становлення і розвитку комуністичного способу виробн., досліджує об'єктивні екон. закони (гол. з яких є *основний економічний закон соціалізму*), форми й методи їх практичного використання в процесі будівництва соціалізму й комунізму. Завдяки теоретичній діяльності КПРС та інших марксистсько-ленінських партій країн соціалізму П. е. збагатилася теоретичними положеннями про закономірності створення *матеріально-технічної бази комунізму* та переростання соціалізму в комунізм; теоретично обгрунтовано особливості економіки *розвинутого соціалістичного суспільства,* виявлено екон. закономірності розвитку *світової системи соціалізму* і *соціалістичної економічної інтеграції,* визначено форми і методи ефективного використання економіч. законів у нар. г-ві. Великий вклад у дальшу теоретичну розробку П. е. соціалізму вніс XXV з'їзд КПРС. З'їзд розробив всесторонню програму поступального розвитку радянського суспільства, яка включає *економічну стратегію КПРС,* спрямовану на створення матеріально-технічної бази комунізму, соціальну програму партії (див. *Соціальна політика КПРС*), а також проблеми сучасного світового розвитку, ленінської зовнішньої політики. Марксистсько-ленінська П. е. є могутньою зброєю робітничого класу в боротьбі проти імперіалізму, за побудову комунізму, проти реакційних бурж., ревізіоністських, реформістських та інших класово ворожих пролетаріатові антинаукових теорій.

ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА — система класових і національних організацій, що склалася і функціонує за принципом відношення класів і націй до даної державної влади. Кожна суспільно-екон. формація має свій істор. тип П. о. с., яка змінюється відповідно до розвитку цієї формації. П. о. с. є політ. надбудовою над його екон. базисом і має класовий характер. Серцевиною П. о. с. є *держава,* насамперед органи держ. влади і держ. управління, політ. партії, профспілкові, кооперативні, молодіжні та інші орг-ції. Політ. організація радянського суспільства — це система держ. і громадських орг-цій, що виникла в результаті Великої Жовтневої соціалістичної революції як система *диктатури пролетаріату,* а з повною, остаточною перемогою соціалізму, побудовою *розвинутого соціалістичного суспільства* стала системою політ. організації, яка виражає інтереси і волю всього народу. Роль політичного вождя робітничого класу, всіх трудящих, всього народу у ній відіграє *Комуністична партія Радянського Союзу.* Радянська д-ва в цій системі виступає як гол. знаряддя побудови соціалізму і комунізму.

ПОЛІТИЧНЕ БЮРО ЦК КПРС, Політбюро ЦК КПРС — керівний партійний орган, який обирається на Пленумі ЦК і спрямовує всю політичну діяльність партії в період між пленумами. Створено вперше 1917 для політ. керівництва Жовтневим збройним повстанням. Як постійно діючий орган функціонує з VIII з'їзду партії (1919). Згідно з Статутом, прийнятим XIX з'їздом КПРС (1952), Політбюро перетворено на Президію ЦК КПРС. На XXIII з'їзді КПРС (1966) прийнято

Постанову про часткові зміни в Статуті КПРС, за якою Політбюро відновлено.

ПОЛІТИЧНЕ БЮРО ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ, Політбюро ЦК Компартії України — керівний партійний орган, який обирається на Пленумі ЦК і спрямовує роботу Компартії України в період між пленумами. Працює під безпосереднім керівництвом *Політичного бюро ЦК КПРС.* Створено вперше 1919. З жовтня 1952 функції Політбюро виконувало Бюро ЦК Компартії України. В жовтні 1953 Бюро ЦК Компартії України перетворено на Президію ЦК Компартії України, в червні 1966 — на Політбюро ЦК Компартії України.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНСУЛЬТАТИВНИЙ КОМІТЕТ (ПКК) — найвищий орган *Організації Варшавського Договору.* Створений для проведення консультацій і розгляду питань, пов'язаних с координацією зовнішньої політики країн — учасниць *Варшавського договору 1955.* В документах, прийнятих нарадами ПКК у Варшаві (1965), Бухаресті (1966), Софії (1968), Берліні (1970), Празі (1972), Варшаві (1974), вироблено спільну позицію партій і урядів д-в соціалістичної співдружності з проблем *європейської безпеки,* боротьби за подолання *близькосхідної кризи,* встановлення миру у В'єтнамі, висловлювалась підтримка чілійським демократам тощо. ПКК є однією з важливіших форм співробітництва соціалістичних країн Європи.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРИТУЛОК — надання державою іноземцеві, який зазнає в себе на батьківщині чи в іншій країні переслідувань за політичну діяльність, права на в'їзд і проживання на її території. При цьому йому гарантуються демократичні права й основні свободи людини та збереження за ним права вільного виїзду. Особа, яка залишила межі країни в зв'язку з переслідуванням за свої політ. переконання, називається політ. емігрантом. Конституція СРСР передбачає надання П. п. іноземцям, яких переслідують у них на батьківщині за захист інтересів трудящих чи за участь у нац.-визвольній боротьбі.

ПОЛІТИЧНІ ВІДДІЛИ, політвідділи — партійно-політичні органи, які створюються з метою посилення партійного керівництва і політичної роботи на окремих, особливо важливих ділянках соціалістичного будівництва та в армії. В 1933 утворено П. в. в МТС і радгоспах, на транспорті. Перетворені на звичайні парт. органи (1934 — в МТС, 1940 — в радгоспах, 1956 — на транспорті). П. в. в МТС і радгоспах діяли також 1941—43. В Радянській Армії П. в. та інші політ. органи керують парт.-політ. роботою.

ПОЛІТИЧНІ ОРГАНИ РАДЯНСЬКОЇ АРМІЇ І ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ — система установ, організацій (політичні управління військових округів і флотів, політичні відділи з'єднань, військових навчальних закладів, військових установ) і посад (заступники командирів по політичній частині) в Збройних Силах СРСР, що разом з усім командним складом проводять партійно-політичну роботу серед особового складу Збройних Сил. Політ. органи зміцнюють бойову могутність Збройних Сил СРСР, забезпечуючи згуртованість особового складу їх навколо КПРС і Радянського уряду.

ПОЛЬСЬКА ОБ'ЄДНАНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ (ПОРП) — створена 15.XII 1948 внаслідок об'єднання на основі марксизму-ленінізму Польської робітничої партії (ППР) і Польської соціалістичної партії (ППС). Попередницею ППР була Комуністична робітнича партія Польщі (КРПП), створена в грудні 1918. У 1919 КРПП взяла участь у заснуванні Комінтерну. В 1921 до складу КРПП ввійшла створена 1919 Комуністична партія Східної Галичини (згодом — Комуністична партія Західної України), а 1924 — Комуністична партія Західної Білорусії. В березні 1925 на III з'їзді партії КРПП було перейменовано на Комуністичну партію Польщі (КПП), яка існувала до 1938. У 1942 на базі підпільних революційних організацій була створена Польська робітнича партія, яка стала продовжувачем революційних традицій КПП. Вона очолила боротьбу проти гітлерівських окупантів. Після визволення Польщі Радянською Армією і Військом Польським польський народ під керівництвом ППР став на шлях демократичного розвитку. І з'їзд ПОРП (грудень 1948) ухвалив ідеологічну декларацію, статут партії, визначив завдання побудови в Польщі основ соціалістичного суспільст-

ва. Питання будівництва соціалізму в країні та підвищення керівної ролі партії розглядалися й на II (1954), III (1959), IV (1964) і V (1968) з'їздах. Під керівництвом ПОРП здійснено важливі соціально-екон. перетворення, що стали основою розгорнутого наступу на фронті соціалістичного будівництва. В грудні 1971 достроково відбувся VI з'їзд ПОРП, який підбив підсумки виконання плану 1966—70. З'їзд прийняв розгорнуте рішення «За дальший соціалістичний розвиток Польської Народної Республіки», затвердив зміни в статуті партії. VII з'їзд ПОРП (грудень 1975) прийняв осн. положення соціально-екон. розвитку країни 1976—80, визначив завдання партії на сучас. етапі — побудову розвинутого соціалістичного суспільства. ПОРП виступає за єдність міжнар. комуністичного руху на принципах марксизму-ленінізму. Брала участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ПОРП була присутня на XXV з'їзді КПРС. ПОРП очолює *Фронт єдності народу* (засн. 1952). Чисельність — бл. 2,5 млн. членів і кандидатів (грудень 1975). Перший секретар ЦК ПОРП — Е. Герек (з 1970). Друковані органи: центральний — газета «Трибуна люду» («Трибуна народу»), теоретичний і політ.— журнал «Нове дрогі» («Нові шляхи»).

ПОЛЬСЬКЕ АГЕНТСТВО ПРЕСИ (ПАП) (польс. Polska Agencja Prasowa; PAP) — центральне інформаційне агентство Польської Народної Республіки. Засн. 1944. Має відділення в багатьох країнах світу. Центр — у Варшаві.

ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ — ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ ДОГОВІР 1970 про основи нормалізації відносин — підписаний 7.XII у Варшаві. Сторони підтвердили непорушність своїх існуючих кордонів, включаючи зх. кордон ПНР по Одеру і Нейсе, відмовлення від будь-яких територіальних претензій і домовилися, що й надалі вживатимуть заходів до повної нормалізації і всебічного розвитку своїх взаємних відносин. Положення Договору знайшли своє практичне втілення в ряді наступних угод між двома країнами.

ПОЛЬЩА, Польська Народна Республіка (ПНР) — держава в Європі, омивається Балтійським морем. Пл. 312,7 тис. *км²*. Нас. 34 млн. чол. (1975), 98% — поляки. Столиця — м. Варшава (1,4 млн. ж., 1975). П.— соціалістична держава. За конституцією 1952, найвищий орган держ. влади і законодавчий орган — Сейм (обирається на 4 роки). Сейм обирає Державну Раду (голова — Г. Яблонський) — найвищий колегіальний орган держ. влади. Найвищий виконавчо-розпорядчий орган — уряд (Рада Міністрів), що його утворює Сейм. Голова Ради Міністрів ПНР — П. Ярошевич. Політичні партії: *Польська об'єднана робітнича партія* (ПОРП), створена 1948, Об'єднана селянська партія, створена 1949, Демократична партія, засн. 1939. Всі ці партії входять до *Фронту єдності народу.* Засн. 1952.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Радянський уряд визнав 1917 право польського народу на самовизначення й анулював усі угоди царської Росії про поділи П. В країні розгорнувся революційний рух, очолюваний комуністами. Польська буржуазія та поміщики, спираючись на держави Антанти, захопили владу в країні. В 1920 бурж.-поміщицька П. розв'язала війну проти Радянської країни, загарбала зх. землі України і Білорусії. В 1926 в Польщі було встановлено військ. диктатуру. У вересні 1939 зх. землі України і Білорусії були возз'єднані з УРСР і БРСР. В роки 2-ї світової війни Польща зазнала німецько-фашистської окупації. Польський народ під керівництвом комуністів розгорнув героїчну боротьбу проти нім.-фашистських загарбників. Улітку 1944 Радянська Армія разом з Військом Польським (сформоване на території СРСР, 1943) вступила на землю Польщі, а в березні 1945 вся країна була визволена. Польський народ під керівництвом ПОРП став на шлях будівництва соціалізму. З 1945 П.— член ООН. З 1949 — член *Ради Економічної Взаємодопомоги,* з 1955 — учасниця *Організації Варшавського Договору.* Нині діючий договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і П. підписано 1965. П. бере активну участь у *соціалістичній економічній інтегра-*

ції. Зокрема, широкі взаємовигідні контакти існують між П. і Радянським Союзом. За допомогою СРСР в П. на поч. 1975 побудовано 112 підприємств та інших народногосп. об'єктів. У 1970 між ПНР і ФРН укладено договір про основи нормалізації відносин, за яким ФРН визнала незаперечність і непорушність зх. кордонів ПНР. П. вносить значний вклад у зміцнення соціалістичної співдружності, справи миру і безпеки народів.

П. — розвинута індустріально-аграрна країна з інтенсивним с. г. Нац. доход П. за 1960—75 зріс майже в 2,9 раза. Підвищуються виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я тощо). В середньому щорічно (1971—75) в П. споруджується 227 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1975 зріс проти 1970 на 63%. Рівень пром. продукції 1975 зріс проти 1960 у 3,7 раза. Видобування кам'яного вугілля (172 млн. *т*, 1975), поліметалевих руд, природного газу тощо, металургія (виплавлено чавуну 8,2 млн. *т*, сталі — 15,0 млн. *т*, 1975), багатогалузеве машинобудування, хім., текст. та ін. галузі пром-сті. Вироблення електроенергії — 97,2 млрд. *квт · год* (1975). Частка державних господарств і виробничих кооперативів у загальній земельній площі с.-г. угідь становила 25,9% (1975). Поширені первинні форми с.-г. кооперації, зокрема с.-г. гуртки, які охоплювали сел. г-ва 96,8% сіл (1972). Бл. 70% посівів припадає на зернові культури та картоплю. Важливі технічні культури: цукр. буряки, льон. Збір (млн. *т*, 1975): жита — 6,3, пшениці — 5,2, картоплі — 46,5, цукр. буряків — 15. Поголів'я (млн., 1975): вел. рог. худоби — 13, свиней — 21,3, овець — 3,2. Залізниць —

26,7 тис. *км*, автомобільних шляхів з твердим покриттям — 141 тис. *км*. Тоннаж морського торг. флоту — 2,6 млн. брутто *рег. т* (1975). Порти: Гданськ, Гдиня, Щецін. Довжина магістральних нафтопроводів 1,6 тис. *км*. Грошова одиниця — злотий (100 злотих = 22,50 крб., 1976).

ПО́РТО-ФРА́НКО (італ. porto franco — вільний порт) — певна територія (порт або приморська область) у деяких капіталістичних країнах, у межах якої дозволяється провезення товарів без сплати *мита*.

ПОРТУГА́ЛІЯ, Португальська Республіка — держава в Західній Європі, на Піренейському півострові. До складу П. входять також о-ви Мадейра та Азорські в Атлантичному океані. Пл. 92 тис. $км^2$. Нас. 9014 тис. млн. чол. (1974), понад 99% — португальці. Столиця — м. Лісабон (бл. 1,4 млн. ж., 1974). П. — республіка. За конституцією, прийнятою 2.IV 1976, глава держави — президент. Він також голова Революційної ради і головнокомандуючий збройними силами країни. Найвищий законодавчий орган влади — збори республіки (Республіканська асамблея), що їх обирають громадяни країни. Виконавча влада належить Раді Міністрів. Прем'єр-міністра призначає президент. Революційна рада — дорадчий орган при президенті республіки і одночасно «гарант португальської революції, нормального функціонування демократичних установ країни і суворого дотримання положень конституції». Політичні партії: *Португальська комуністична партія*. Засн. 1921. *Португальська соціалістична партія*. Засн. 1973. Народно-демократична партія — центристська партія. Засн. 1974. Соціал-демократичний центр — права буржуазна партія. Засн. 1974.

Під час 1-ї світової війни П. виступала на боці Антанти. В 1926 велика буржуазія й поміщики встановили в країні фашистський режим. У 1936—39 уряд П. активно підтримував ісп. фашистів і італо-нім. інтервентів в Іспанії, в роки 2-ї світової війни допомагав фашистському блокові. З 1949 П. — член НАТО. З 1955 — член ООН. 25.IV 1974 в П. сталося повстання під керівництвом «Руху збройних сил», яке поклало край майже піввіковій фа-

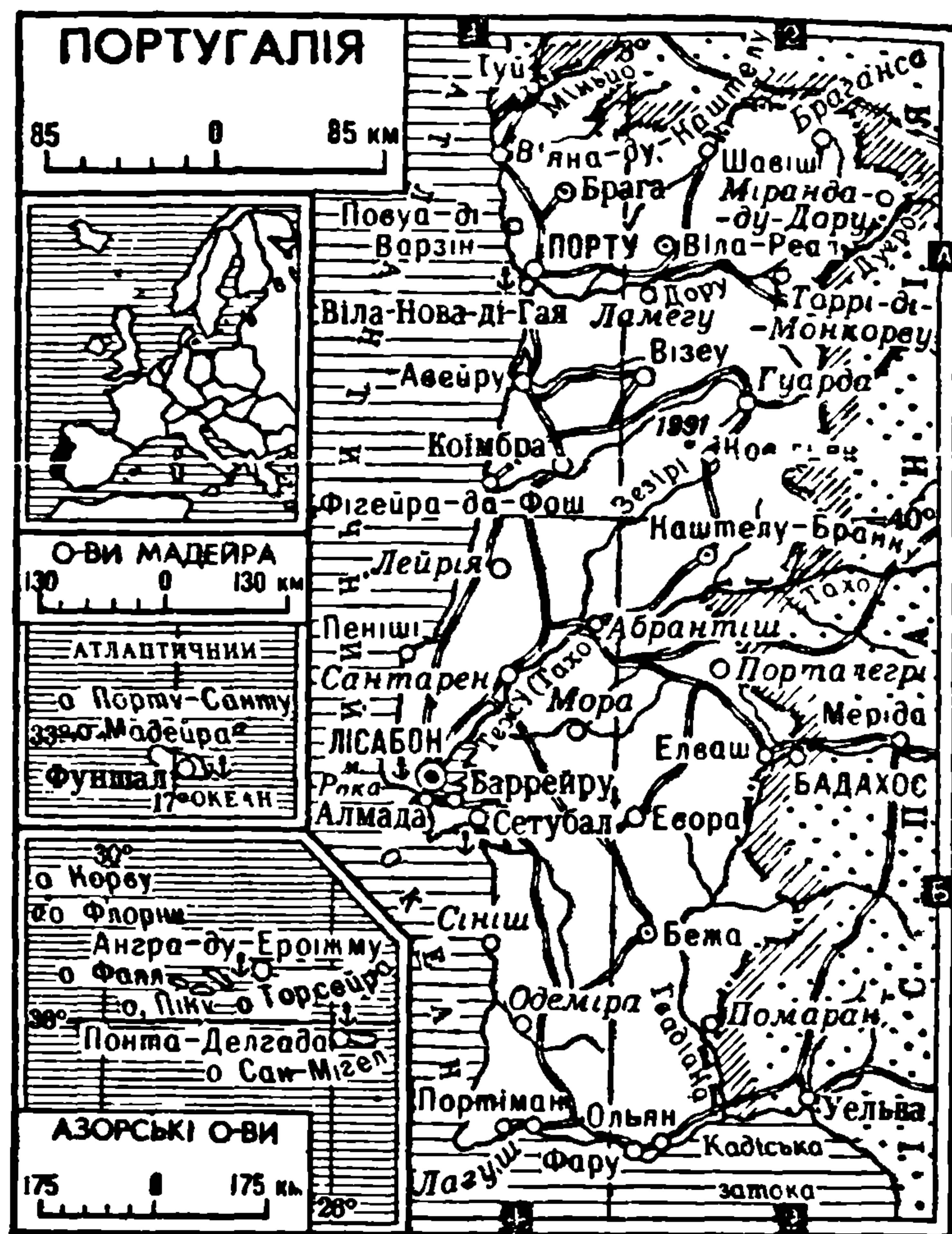

шистській диктатурі, що панувала в країні. Проте процес демократизації наштовхнувся на опір не лише реакційних сил, а й консервативних та центристських елементів. Новий уряд П. визнав незалежність колишніх колоній П. — Анголи й Мозамбіку, О-вів Зеленого Мису та Сан-Томе і Прінсіпі. Народ П. виступає за створення в країні міцних основ демократичного розвитку, за соціальний прогрес. У квітні 1975 відбулися вибори до Установчих зборів. 2.IV 1976 Установчі збори прийняли нову конституцію, в якій зазначено, що вона забезпечує існування демократичної д-ви, проголошує принцип суспільної власності на засоби виробництва, ліквідацію поміщицького землеволодіння. На всенародних виборах до зборів республіки, які відбулися 25.IV 1976, більшість трудящих П. віддали свої голоси за кандидатів лівих партій. У 1974 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У грудні 1974 між СРСР і П. підписано торг. угоду. Особливе місце у розвитку радянсько-португ. відносин займає спільна Декларація від 3.X 1975 як підсумок переговорів на найвищому рівні. Важливе значення має радянсько-португ. комюніке від 7.VI 1976. В цих документах сторони підтвердили збіг їхніх позицій по ряду принципових міжнар. проблем (зокрема, щодо зміцнення європ. безпеки, загального миру і досягнення прогресу в справі роззброєння),

висловились за повну ліквідацію колоніалізму, а також підкреслили тверде прагнення сприяти розширенню двостороннього співробітництва в галузі торгівлі, економіки, науки і культури.

В екон. відношенні П.— переважно аграрна країна. Велику роль у багатьох галузях г-ва ще відіграють іноземні монополії. Осн. галузь економіки — с. г. Гол. с.-г. культури: пшениця, кукурудза, виноград, оливи. П.— на 1-му місці в світі за заготівлями кори коркового дуба (понад 150 тис. *т* на рік). Видобування вольфрамових концентратів. Текст., харч., металообробна та інші галузі пром-сті. Осн. вид транспорту — морський (тоннаж торг. флоту — 1060 тис. брутто *рег. т,* 1974). Порти: Лісабон, Порту. Довжина автошляхів — 32 тис. *км.* Залізниць — 3,6 тис. *км.* Грошова одиниця — португальське ескудо; 100 португальських ескудо = 2,98 крб. (1976).

ПОРТУГА́ЛЬСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ПКП) — заснована 6.III 1921. З 1922 входила до Комінтерну. Після військ. перевороту 1926 партія була проголошена поза законом і перейшла на нелегальне становище. На III з'їзді (1943) обрано Центральний Комітет (до цього був лише Секретаріат). ПКП використовувала нелегальні й напівлегальні форми боротьби проти фашистської диктатури. Питання про повалення фашистського режиму стояло в центрі уваги IV (липень 1946) та V (вересень 1957) з'їздів ПКП. У 1962 з ініціативи ПКП створено Патріотичний фронт національного визволення (ПФНВ), куди увійшли комуністи, соціалісти, республіканці, ліберали, прогресивні католики та інші опозиційні сили. VI з'їзд ПКП (серпень — вересень 1965) прийняв нові програму й статут. Програма передбачала повалення фашистського режиму, встановлення демократичного ладу, ліквідацію влади монополій, проведення екон. і соціальних реформ, забезпечення політики мирного співіснування, визнання за народами португ. колоній права на незалежність і самовизначення. Після повалення фашистської диктатури в Португалії (квітень 1974) комуністи ввійшли до уряду. VII (позачерговий) з'їзд ПКП (жовтень 1974) підкреслив необхідність дальшої боротьби за створення й зміцнення демократичної д-ви, доведення до кінця процесу деколонізації, за екон. стабільність, єдність дій нар. мас, прогресивних політ. партій і демократичних орг-цій. З'їзд вніс зміни до програми і статуту партії. ПКП активно бореться за здійснення глибоких демократичних перетворень в країні і захист свобод і завоювань революції від правих сил. На парламентських виборах у квітні 1976 комуністи одержали бл. 15% голосів і здобули 40 депутатських місць. ПКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ПКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність ПКП — понад 100 тис. чол. (лютий 1976). Генеральний секретар партії — А. Куньял (з 1961). Друковані органи: центр.— газета «Аванте!» («Вперед!»), теоретичний — журнал «Мілітанті» («Борець»).

ПОРТУГА́ЛЬСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ — заснована 1973 на базі партії Португальська соціалістична дія (заснована 1961). Об'єднує соціал-демократів та антифашистів — членів соціалістичних, профспілкових та інших груп. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Після повалення фашистського режиму в Португалії (25.IV 1974) є однією з провідних партій у країні. Після парламентських виборів 1976 П. с. п. сформувала уряд. Активісти з низових орг-цій П. с. п. у багатьох питаннях виступають разом з комуністами. Генеральний секретар П. с. п.— М. Соареш. Друкований орган — газета «Лута» («Боротьба»).

ПОСЕРЕ́ДНИЦТВО — в міжнародному праві участь третьої держави або міжнародної організації в мирному розв'язанні конфлікту між іншими державами.

ПОСЛА́ННИК — дипломатичний представник (за рангом нижчий від *посла* і вищий за *повіреного у справах*). Повна назва — надзвичайний і повноважний посланник.

ПОСО́Л — найвищий ранг дипломатичного представника. Повна назва— надзвичайний і повноважний посол.

ПОСО́ЛЬСТВО — 1) Очолюваний послом постійний орган зовнішніх відносин держави, який перебуває на території іншої держави. 2) Будинок, в якому розміщений персонал П. 3) Депутація, група осіб, що її уповноважено виконати важливе доручення.

ПОСТІЙНА ПАЛАТА ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ — створена 1899 згідно з положеннями Гаагських конвенцій про мирне розв'язання міжнародних спорів. Палата має на меті полегшити державам можливість звернення до третейського суду в разі виникнення міжнар. спорів. Складається з спеціалістів у галузі міжнар. права, яких призначають д-ви — учасниці конвенції (не більше як 4 особи) на 6-річний строк. Обов'язки Голови ради виконує міністр закордонних справ Нідерландів. СРСР, УРСР і БРСР призначають своїх членів до Постійної палати. Місцеперебування палати — м. Гаага (Нідерланди).

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО — орган (місія) представницького і постійного характеру в міжнародній міжурядовій організації, який представляє інтереси держави — члена цієї організації. СРСР, УРСР, БРСР мають свої П. п. при багатьох міжнар. орг-ціях, зокрема при *Організації Об'єднаних Націй.*

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УРЯДУ СОЮЗНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРИ УРЯДІ СОЮЗУ РСР — орган, що його створює уряд союзної республіки при Уряді СРСР. Здійснює повсякденний практичний зв'язок уряду союзної республіки з Урядом СРСР. Очолюється постійним представником, якого призначає Рада Міністрів союзної республіки.

ПОСТІЙНИЙ КОНГРЕС ПРОФСПІЛКОВОЇ ЄДНОСТІ ТРУДЯЩИХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ — автономна, регіональна профспілкова організація, співробітничає з Всесвітньою федерацією профспілок. Засн. 1964 на конгресі профспілок країн Латинської Америки, в м. Бразіліа (Бразілія). Мета — досягнення єдності дій профспілок Латинської Америки на антиімперіалістичній основі.

ПОСТІЙНІ КОМІСІЇ Рад депутатів трудящих — постійно діючі допоміжні органи палат Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних і автономних республік та місцевих Рад депутатів трудящих. Утворюються на сесіях з числа депутатів по осн. напрямах держ., госп. і соціально-культурного будівництва, а також з окремих питань діяльності Рад. Діють у межах строку повноважень відповідної Ради. П. к. покликані всебічно вивчати й попередньо готувати питання на розгляд відповідної Ради, сприяти проведенню в життя законів, постанов і рішень Рад, їхніх виконкомів тощо. В усій своїй діяльності П. к. відповідальні перед Радою, що їх обрала, і їй підзвітні. На XXV з'їзді КПРС було відзначено роль П. к. у вдосконаленні радянського законодавства, зміцненні соціалістичного правопорядку.

«ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО» (від лат. post — після) — поширена в сучасній буржуазній соціології концепція, за якою на зміну індустріальному капіталістичному суспільству нібито приходить нова стадія — постіндустріальне суспільство — найвищий етап соціального розвитку. Ця «теорія» висунута в 60-х рр. 20 ст. в США Д. Беллом. Вона намагається поєднати осн. принципи капіталізму з прогресивними тенденціями в розвитку науки і техніки, дати практичні рекомендації щодо зміцнення відживаючого капіталістичного ладу. Провідну роль у «постіндустріальному суспільстві» відіграватимуть, на думку прихильників цієї концепції, не індустріальні центри (пром. підприємства), а університети — тобто вчені, а також практики нової «інтелектуальної технології», що виникає в результаті науково-технічної революції. Зберігаються соціальна нерівність, поділ на правлячу технократичну еліту і керовані маси населення, приватна власність і політ. конфлікти. Прихильники цієї концепції намагаються підмінити соціальні революції технологічними переворотами, протиставити комунізмові під виглядом іншого соціального ідеалу той самий капіталізм, тільки під новою назвою. Саме це й визначає включення концепції «П. с.» в арсенал ідеологів сучас. *антикомунізму.*

ПОТЕНЦІАЛ (від лат. potentia — сила) — 1) Можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. 2) П. економічний — сукупність економічних можливостей і ресурсів, виробничих потужностей, природних багатств, матеріальних резервів держави (або групи держав), що можуть бути використані для забезпечення всіх її матеріальних потреб (розвитку виробництва, оборони, задоволення особистих потреб населення). 3) П. воєнний — сукупність економічних, морально-політичних і

воєнних можливостей (ресурсів) країни, що можуть бути використані державою для ведення війни. 4) П. науково-технічний — сукупність найновіших науково-технічних досягнень, що їх використовують для прискорення *науково-технічного прогресу* в усіх галузях народного господарства.

ПОТСДАМСЬКІ УГОДИ — комплекс угод, підписаних 1945 країнами-переможницями — СРСР, США, Великобританією (пізніше приєдналася Франція). В цих документах д-ви антигітлерівської коаліції проголосили широку, націлену в майбутнє програму утвердження миру, зокрема в післявоєнній Європі. Головним у П. у. було визнання того, що вирішальною умовою забезпечення миру в Європі є недопущення відродження німецького *мілітаризму* і *нацизму*. Рад. уряд неухильно і послідовно виконував П. у. Західні д-ви після підписання П. у. стали на шлях ревізії і відмовлення від них.

«ПРАВА ГРУНТУ» ПРИНЦИП — набуття особою *громадянства* тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства її батьків. Цей принцип дістав широке застосування в законодавстві д-в, які були заінтересовані у збільшенні свого населення шляхом залучення іммігрантів з інших д-в (напр., у США, Бразилії).

«ПРАВА КРОВІ» ПРИНЦИП — набуття дитиною при народженні (незалежно від місця її народження) *громадянства* тієї держави, громадянами якої є її батьки. Як правило, «П. к.» п. застосовується у поєднанні з *«права грунту» принципом*. В СРСР при визначенні громадянства дитини «П. к.» п. визнається головним.

ПРАВА ЛЮДИНИ — права людини як соціальної істоти, як члена класового суспільства в порівнянні з правами громадянина як людини, що належить до певної держави. П. л. — це її морально-соціальні права, насамперед право на життя, на працю, на мир, на свободу від експлуатації, освіту тощо. В соціалістичному суспільстві всі П. л. гарантовані й служать розквітові як особистості, так і суспільства в цілому. В капіталістичних д-вах трудящі борються за здійснення своїх прав, яких вони можуть досягти лише внаслідок соціального і нац. визволення. Питаннями П. л. займається, зокрема, ООН та ін. міжнар. орг-ції. Існує *Комісія ООН по правах людини* (створена 1946); в 1948 ухвалено *Загальну декларацію прав людини*, яка має характер рекомендації д-вам. Одним із принципів, що його декларовано в *Заключному акті* загальноєвроп. наради, підписаному 1.VIII 1975 в Хельсінкі, є повага до П. л. і осн. свобод, включаючи свободу думки, совісті та переконань.

ПРАВИЙ УХИЛ — опортуністична течія в комуністичних партіях, яка практично веде до капітуляції перед капіталізмом. Правий ухил у ВКП(б) 1928—30 був головною небезпекою для партії. Праві ухильники виступали проти високих темпів індустріалізації, чинили опір політиці розвитку важкої пром-сті, колективізації с. г., ліквідації куркульства як класу, практично заперечували можливість побудови соціалізму в СРСР, насаджували в партії капітулянтські настрої, прагнули до угоди з капіталістичними елементами міста й села. Така позиція на практиці вела до підриву ленінського плану будівництва соціалізму і до реставрації капіталізму. Правий ухил у ВКП(б) і зарубіжних комуністичних партіях фактично змикався з *реформізмом*, оскільки він заперечував наявність світової екон. кризи, наростання революційного піднесення робітничого руху в капіталістичних д-вах і нац.-визвольного руху в колоніальних країнах. Комінтерн 1928 засудив П. у. як головну небезпеку в міжнар. комуністичному русі. XVI з'їзд ВКП(б) (1930) оголосив погляди правих несумісними з перебуванням у партії. У ряді зарубіжних комуністичних і робітничих партій П. у. є різновидом *ревізіонізму*.

ПРАВО — система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки (норм), що виражають волю пануючого класу (класів, окремих класових груп), наприклад,— монополістичної буржуазії в сучасних імперіалістичних державах, або всього народу (в розвинутому соціалістичному суспільстві), або революційно-демократичних сил суспільства (в багатьох нових державах, що виникли в процесі національно-визвольних революцій і ліквідації колоніалізму). Виконання норм П.

забезпечується, насамперед, заходами держ. примусу. Відомі 4 істор. типи П., а саме: рабовласницьке, феодальне, буржуазне і соціалістичне. Соціалістичне П. є принципово іншим, якісно новим, вищим істор. типом П., що докорінно відрізняється від будь-яких правових систем в експлуататорському суспільстві. Вперше соціалістичне право виникло разом з *Радянською соціалістичною державою,* як форма вираження і здійснення держ. волі робітничого класу і всіх трудящих.

З побудовою в СРСР *розвинутого соціалістичного суспільства* радянське право перетворилося на загальнонародне право, що виражає державну волю всього народу і є знаряддям Радянської держави в побудові комунізму. Воля радянського народу, що зводиться в закон, формується під впливом соціалістичних суспільних відносин, під безпосереднім керівництвом КПРС.

ПРА́ВО НА́ЦІЙ НА САМОВИ́ЗНАЧЕННЯ — суверенне право кожної нації самостійно розв'язувати питання про свій державний устрій — вступати у федерацію з іншими націями або відокремлюватися в самостійну національну державу. П. н. на с.— одна з осн. вимог марксистсько-ленінської програми з нац. питання. Марксизм, поширивши П. н. на с. на всі без винятку народи і нації, органічно пов'язав нац.-визвольний рух з боротьбою за соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. Марксизм-ленінізм розуміє під П. н. на с. не тільки право на держ. відокремлення, а й повну політ., екон. і культурну рівність, право самостійно розв'язувати всі питання внутрішнього устрою. П. н. на с. не можна ототожнювати з питанням про доцільність відокремлення тієї чи іншої нації в той чи інший момент. Цю проблему треба розв'язувати в кожному випадку окремо, виходячи з інтересів класової боротьби, революційних завдань пролетаріату. Повне здійснення П. н. на с., як і розв язання нац. питання взагалі, стало великим завоюванням соціалізму. На цьому наголошено в документах про 50-річчя утворення СРСР та в документах XXIV з'їзду КПРС. П. н. на с. є внутрідержавною конституційною нормою і зовнішньополіт. принципом Радянської д-ви. Керуючись цим правом, понад 60 націй, народностей і етнографічних груп в СРСР створили свої радянські соціалістичні республіки або нац. адміністративно-територіальні утворення, які добровільно об'єдналися в багатонац. державу — СРСР. Виникла нова істор. спільність — *радянський народ.* На основі П. н. на с. розв'язується нац. питання і в інших соціалістичних країнах. У своїх взаєминах з усіма іншими д-вами і націями соціалістичні країни виходять з принципів П. н. на с., нац. незалежності й суверенітету. Ідеологи імперіалізму намагаються викривити зміст самовизначення націй, нав'язати під цим гаслом країнам, що визволилися від колоніалізму, нові форми колоніального гноблення. В той же час вони використовують лозунг П. н. на с. з метою розколу єдності міжнародного революційного руху, країн соціалістичної співдружності.

ПРА́ВО ОБ'ЄДНАННЯ В ГРОМА́ДСЬКІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ — в СРСР та інших соціалістичних країнах проголошене й гарантоване конституціями право громадян на об'єднання в різні громадські організації, одне з основних демократичних прав громадян. Громадянам СРСР забезпечується право об'єднання в профспілки, кооперативні об'єднання, орг-ції молоді, спортивні та оборонні орг-ції, культурні, технічні й наукові товариства. Найактивніші й найсвідоміші громадяни з лав робітничого класу, трудящих селян та інтелігенції об'єднуються в *Комуністичну партію Радянського Союзу.* П. о. в г. о., проголошене в бурж. конституціях, завжди обмежується для трудящих. В імперіалістичних д-вах діяльність прогресивних орг-цій зазнає переслідувань. Водночас реакційні угруповання дістають підтримку і захист з боку держ. органів.

ПРАВОВА́ ДОПОМО́ГА МІЖНАРО́ДНА — співробітництво держав у наданні взаємної допомоги в галузі правосуддя, охорони прав, законних інтересів громадян і організацій. П. д. м. здійснюється шляхом звернення суду однієї д-ви до судових органів іншої з проханням про провадження на її території певних процесуальних дій. СРСР та інші соціалістичні країни уклали між собою договори про надання П. д. м. Відносини СРСР з іншими країнами в цій галузі здійснюються на основі

спец. угод для кожного випадку або дипломатичним шляхом.

ПРАВОЗДА́ТНІСТЬ — здатність громадян та *юридичних осіб* відповідно до закону мати права і обов'язки. За радянським правом, П. визнається за всіма громадянами незалежно від раси, національності, статі тощо. П. громадян виникає з моменту народження (на відміну від дієздатності, яка настає з повноліттям громадян) і припиняється смертю. П. юридичних осіб визначається статутами та положеннями про них.

ПРАВОПОРЯ́ДОК — порядок суспільних взаємовідносин, урегульованих правом. П., як і право, має класову природу і призначення. Соціалістичний П., що відображає волю трудящих, забезпечує громадянам захист їхніх особистих, майнових та інших прав і гарантується всім суспільно-політ. ладом, соціалістичною законністю. Питанням зміцнення соціалістичного П. значну увагу приділив XXV з'їзд КПРС.

ПРАВОСВІДО́МІСТЬ — сукупність поглядів, ідей, теорій, уявлень, почуттів людей (класів, суспільства, колективів) щодо *права*, які відбивають їхню оцінку діючого права, існуючого суспільного і державного ладу, а також відповідності дій, вчинків окремих громадян нормам права. Соціалістична П. відіграє важливу роль у розвитку соціалістичного суспільства. КПРС постійно приділяє увагу вихованню громадян у дусі поваги до радянських законів і неухильного їх додержання, посиленню правового виховання трудящих.

ПРАВОСЛА́В'Я — один з трьох головних (поряд з *католицизмом* і *протестантизмом*) напрямів *християнства*. Склалося в 4—5 ст. у Візантії. Як окреме віросповідання існує з 1054 — часу поділу християнської церкви на західну (римсько-католицьку) і східну (грецько-православну). Порівняно з католицизмом П. має ряд культово-канонічних особливостей, своєрідно тлумачить смисл і процедури виконання деяких обрядів. П. не залишається незмінним. Воно модернізує своє вчення (див. *Модернізм у релігії*), пристосовуючи його до нових умов. У ньому виявляються тенденції наблизити християнські повчання до «світської» ідеології. П. поширене серед віруючих в СРСР, Болгарії, Румунії, Югославії, Греції та ін. Єдиного світового центру П. не має, складається з ряду *автокефальних церков*. Найбільшою з них є *Руська православна церква*. Історично П. виникло як система світогляду, цілком відповідна інтересам експлуататорських класів. Сучас. П. за своєю політ. орієнтацією неоднорідне. В соціалістичних країнах православні церкви лояльно ставляться до народної д-ви, беруть участь у боротьбі за мир. Політ. позиції інших церков значною мірою визначаються політикою тих д-в, на території яких вони діють. П., поряд з іншими релігіями, є частиною бурж. ідеології. В соціалістичних країнах П., як кожна релігія, є одним з пережитків минулого.

ПРАВОСУ́ДДЯ — одна з форм державної діяльності, яку здійснюють суди, розглядаючи і вирішуючи кримінальні та цивільні справи відповідно до закону. П. носить класовий характер. Діяльність бурж. судів В. І. Ленін назвав сліпим, тонким знаряддям нещадного придушення експлуатованих. Справжнє П., а отже справедливе і об'єктивне, притаманне лише соціалістичним державам. П. в СРСР здійснюють Верховний Суд СРСР, Верховні Суди союзних республік, Верховні Суди автономних республік, обласні, крайові й міські суди, суди автономних областей і нац. округів, районні (міські) нар. суди та військ. трибунали.

ПРАГМАТИ́ЗМ (від грец. πρᾶγμα, род. відм. πράγματος — справа, дія) — суб'єктивно-ідеалістичне вчення в буржуазній філософії, яке вважає істинним тільки те, що дає практичну користь. Виник у США в кін. 19 ст. П. ототожнює об'єктивну реальність з досвідом, з відчуттями. Критерієм істинності понять, за П., є їхня практична вигода в даній ситуації. П. витлумачує *практику* як діяльність людини, спрямовану на задоволення її безпосередніх потреб. Соціальні явища П. намагається пояснити за допомогою «теорії прогресу» («меліоризму»), за якою прогрес у суспільстві нібито полягає не в досягненні суспільством певної мети, а в самому процесі руху. П. заперечує об'єктивність законів розвитку суспільства, проповідує індивідуалізм, гармонію класів.

ПРА́КТИКА (грец. πρακτικά — діяльність, активність) — цілеспрямо-

вана діяльність людей, змістом якої є перетворення природи і суспільства; специфічно людська форма життєдіяльності, спосіб буття людини в світі. К. Маркс і Ф. Енгельс показали, що П.— це насамперед матеріальна діяльність, сфера взаємодії людини з природою. Основу цієї взаємодії становить праця, виробництво матеріальних благ. У зміст П. входить також діяльність людей, спрямована на перетворення суспільного життя. Найвищим проявом цієї діяльності є соціальні революції, соціалістичне і комуністичне будівництво. До сфери П. належить і наукова діяльність, художня творчість тощо. П. є основою пізнання об'єктивної дійсності і єдиним об'єктивним критерієм *істини.* В діалектичній єдності теорії і П. визначальною є П. Єдність теорії і П.— необхідна умова пізнання і революційного перетворення дійсності. Поняття П. є важливою ділянкою боротьби марксизму-ленінізму проти *ревізіонізму,* який абсолютизує суб'єктивний момент практики. Питанням П. як критерію теорії значну увагу приділив XXV з'їзд КПРС. У його документах підкреслено, що комуністи у своїй боротьбі виходять із загальних закономірностей розвитку революції і будівництва соціалізму і комунізму. Ці закономірності, відображені в теорії марксизму-ленінізму і підтверджені практикою, були колективно сформульовані в розгорнутій формі міжнар. нарадами братніх партій.

ПРА́ПОР ДЕРЖА́ВНИЙ — полотнище одного або кількох кольорів, часто з зображенням, що є однією з офіційних емблем держави. Символізує *суверенітет* д-ви. Опис П. д. фіксується в законодавчому порядку, здебільшого в конституціях. П. д. Союзу РСР відповідно до Конституції СРСР являє собою червоне полотнище (відношення ширини до довжини 1 : 2), у верхньому кутку якого, коло древка, зображено золоті серп і молот і над ними червону п'ятикутну зірку, обрамлену золотою каймою. Опис П. д. союзних республік подається в їхніх конституціях. Так, П. д. УРСР являє собою прямокутне полотнище, що складається з двох горизонтально розташованих кольорових смуг: верхньої червоного кольору, яка становить $^2/_3$ ширини прапора, і нижньої лазурового кольору, яка становить $^1/_3$ ширини прапора, з зображенням у його верхній частині, на відстані $^1/_3$ довжини від древка, золотих серпа й молота і над ними червоної п'ятикутної зірки, обрамленої золотою каймою.

ПРЕА́МБУЛА (від лат. praeambulus — той, що йде попереду) — вступна частина важливого законодавчого акта, міжнародного договору, декларації тощо, в якій зазначено обставини, що є підставою до його видання або укладення.

ПРЕВЕНТИ́ВНА ВІЙНА́ (від лат. praevenio — випереджаю, запобігаю) — війна, що нібито має на меті запобігти нападові противника, але по суті є формою імперіалістичної агресії. Осн. мета П. в.— почати війну у вигідний для агресора момент, використати раптовість нападу і непідготовленість іншої сторони. Найреакційніші кола США та інших імперіалістичних країн всіляко пропагують теорію П. в. проти соціалістичних країн.

ПРЕДСТАВНИ́ЦТВО — установа, орган, що представляє чиї-небудь інтереси (напр., *дипломатичне представництво,* постійні представництва СРСР, УРСР, БРСР при ООН).

ПРЕЗИДЕ́НТ (від лат. praesidens, род. відм. praesidentis — той, що сидить спереду) — 1) В ряді країн з республіканською формою правління — *глава держави.* 2) Виборний голова, керівник товариства, організації, установи тощо.

ПРЕЗИ́ДІЯ ВЕРХО́ВНОЇ РА́ДИ СРСР — найвищий колегіальний орган державної влади, підзвітний *Верховній Раді СРСР* у всій своїй діяльності. Обирається на спільному засіданні Ради Союзу і Ради Національностей на першій сесії Верховної Ради чергового скликання у складі Голови Президії, 15 заступників — по одному від кожної союзної республіки, Секретаря Президії й 20 членів Президії. Повноваження П. В. Р. СРСР визначені Конституцією СРСР.

ПРЕЗИ́ДІЯ ВЕРХО́ВНОЇ РА́ДИ УКРАЇ́НСЬКОЇ РСР — найвищий колегіальний орган державної влади, підзвітний *Верховній Раді Української РСР* у всій своїй діяльності. Обирається на першій сесії Верховної Ради УРСР чергового скликання у складі Голови Президії, Першого заступника Голови, заступника Голови, Секретаря Президії і 19 членів Президії. Повноваження

П. В. Р. УРСР визначені Конституцією УРСР.

ПРЕЛІМІНАРІЇ (від лат. prae — попереду і limen — початок) — попередня угода, яка згодом може бути замінена іншою; тимчасові рішення.

ПРЕЛІМІНАРНИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР — попередня угода, за якою воюючі сторони визначають основні положення майбутнього *мирного договору*. П. м. д. не є обов'язковим етапом укладення мирного договору.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР (від франц. premier — перший) — у багатьох країнах особа, що очолює уряд, стоїть на чолі кабінету міністрів, ради міністрів.

ПРЕНСА ЛАТІНА (ПЛ) (ісп. Prensa Latina; PL) — латиноамериканське інформаційне агентство. Засн. 1959. Є акціонерним товариством латиноамериканських країн. Має відділення в багатьох країнах світу. Зв'язане угодами про обмін інформацією з агентствами ряду країн. Видає бюлетені латиноамериканських новин ісп. і англ. мовами. Центр — у Гавані.

ПРЕРОГАТИВА (від лат. praerogativus — запитаний першим) — перевага, виключне право, що може належати державним, партійним, громадським органам і організаціям, а також окремим особам в якій-небудь галузі або з деяких визначених питань (напр., ратифікація договорів СРСР з іншими державами є П. *Президії Верховної Ради СРСР*).

ПРЕС-АТАШЕ — співробітник дипломатичного представництва, що відає питаннями преси та інформації.

ПРЕС-БЮРО, прес-центр — 1) Служба інформації, яку організовують на період роботи з'їздів, конгресів, спортивних змагань тощо для сприяння журналістам, що висвітлюють ці події. П.-б. влаштовує *прес-конференції*. 2) Постійно діючі органи інформації при редакціях провідних газет, агентствах преси, телеграфних агентствах.

ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ — збори представників органів преси, радіо, телебачення, що проводяться офіційними особами з актуальних громадсько-політичних питань. П.-к. називають також зустрічі держ., політ., громад. і наукових діячів, що цікавлять широку громадськість, з представниками преси, радіо та телебачення.

ПРЕСТИЖ (франц. prestige — привабливість; повага, авторитет) — громадська оцінка суспільної вагомості індивіда, соціальної групи, професійної категорії тощо.

ПРЕФЕКТ (лат. praefectus — начальник) — в ряді капіталістичних країн особа, яка очолює високу адміністративно-державну одиницю і призначається центральним урядом (напр., у Франції, Італії). Начальник міської поліції.

ПРЕФЕРЕНЦІЇ (від лат. praefero — віддаю перевагу) — переваги, особливі пільги в галузі торгівлі, що надаються державами на основі взаємності або в односторонньому порядку у формі зниження чи повного скасування митних тарифів на ввіз товарів. П. застосовуються лише щодо тих країн, яким їх надано, і не поширюються на інші країни, навіть коли вони користуються *найбільшого сприяння режимом*.

ПРЕЦЕДЕНТ (лат. praecedens, род. відм. praecedentis — той, що передує) — випадок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних випадків. П. судовий — у бурж. праві деяких країн рішення суду в певній справі, що надалі є обов'язковим для судів при розв'язанні аналогічних справ.

ПРИБУТОК — 1) За капіталізму — доход на функціонуючий капітал, одержуваний підприємцями внаслідок експлуатації найманих робітників; перетворена форма *додаткової вартості*. Ступінь вигідності, доходності капіталістичних підприємств визначається нормою П., тобто процентним відношенням додаткової вартості до авансованого капіталу. Норма П. залежить від ступеня експлуатації праці капіталом, органічної будови капіталу, швидкості обороту капіталу. П., одержуваний на рівновеликі капітали, вкладені в різні галузі виробн., називають середнім прибутком. У період імперіалізму закон додаткової вартості діє у формі монопольно високого прибутку, що включає понад середній П. надлишок П., одержуваний монополіями внаслідок їхнього панування в певній сфері виробн. або обміну. 2) В соціалістичному господарстві — форма чистого доходу суспільства; різниця між оптовою ціною підприємства і повною собівартістю продукції. Категорія П. в соціалістичній економіці існує в зв'язку з наявністю товарно-грошо-

вих відносин і має специфічний соціально-економічний зміст, який визначається соціалістичними виробничими відносинами. П. в соціалістичному суспільстві створюється додатковою працею вільних від експлуатації працівників сфери матеріального виробн. і використовується в інтересах трудящих. П. є джерелом соціалістичних нагромаджень, розширеного соціалістичного відтворення і матеріального стимулювання колективів підприємств і окремих трудівників до підвищення продуктивності праці й рентабельності виробництва.

ПРИВА́ТНА ВЛА́СНІСТЬ — форма привласнення, за якої засоби виробництва і продукти праці належать приватним особам. Відомі два види П. в.: один заснований на особистій праці виробника (П. в. дрібного і середнього селянства, ремісників та ін.), другий — на експлуатації чужої праці. П. в. неминуче веде до розколу суспільства на антагоністичні класи — експлуататорів і експлуатованих і є екон. основою рабовласницького, феодального ладу і *капіталізму*. П. в.— істор. категорія. В процесі соціалістичної революції вона ліквідується і замінюється більш високою й прогресивною формою — суспільною власністю (див. *Соціалістична власність*).

ПРИВІЛЕ́Ї (лат. privilegium — переважне право) — особливі переваги, пільги, надані законом окремим особам, групам людей або певному станові, класові чи класам тощо. Встановлення класових і станових П. характерне для експлуататорських суспільств. В СРСР П. у вигляді різних пільг надаються, зокрема, неповнолітнім, жінкам у зв'язку з вагітністю і материнством, інвалідам Великої Вітчизняної війни, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці.

ПРИКОРДО́ННА ЗО́НА — територія районів, міст, селищ, сіл та інших населених пунктів, що прилягають до *кордону державного*. В СРСР до П. з. включають також територіальні й внутрішні морські води, частину вод прикордонних річок і озер.

ПРИКОРДО́ННА СМУ́ГА — частина *прикордонної зони*, що безпосередньо прилягає до державного кордону. У П. с. встановлено спец. режим. Ширина П. с. в СРСР — до 2 *км* від лінії держ. кордону.

ПРИМА́Т (лат. primatus — першість) — переважання, переважна роль.

ПРИМИРЕ́НСТВО — прихований *опортунізм* всередині робітничого руху, який виявляється в політиці безпринципного маскування суперечностей між послідовно революційною лінією марксистської партії і відкритим опортунізмом.

ПРИМІ́РНИЙ СТАТУ́Т КОЛГО́СПУ — в СРСР нормативний акт, який регламентує основні питання діяльності колгоспів; основний закон колгоспного життя. Визначає цілі й завдання колгоспу, які полягають у тому, щоб на основі неухильного підвищення продуктивності праці та *ефективності соціалістичного виробництва* збільшувати виробн. і продаж д-ві с.-г. продукції. У ньому сформульовано права й обов'язки колгоспу, його правління, що обирається на загальних зборах колгоспників, а також членів колгоспу, викладено принципи землекористування та обов'язки колгоспу щодо охорони й раціонального використання землі, положення про громадську власність колгоспу та порядок її зберігання і примноження. Регулюючи виробничо-госп. і фін. діяльність колгоспу, норми П. С. к. зумовлюють дальший розвиток колгоспного виробн. на основі об'єднання на добровільних засадах коштів колгоспів, місцевих Рад, держ. і кооп. орг-цій для розв'язання спільних завдань, створення міжколгоспних та держ.-колгоспних підприємств і орг-цій. В П. С. к. визначено осн. положення щодо розподілу валової продукції і доходів колгоспу та осн. принципи організації та гарантованої оплати праці колгоспників. Він регулює питання соціального забезпечення і соціального страхування. У П. С. к. велику увагу приділено питанням культури, побуту й благоустрою на селі, визначено порядок ведення підсобного г-ва колгоспного двору. П. С. к. містить осн. положення про органи управління колгоспу і його виробничих підрозділів та їхні повноваження, а також про органи і порядок здійснення контрольно-ревізійних функцій у колгоспі.

П. С. к. прийнятий 3-м Всесоюзним з'їздом колгоспників 27.XI 1969 і затверджений постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 28.XI 1969. Складається з 12 розділів і 61 стат-

ті. В П. С. к. відображено соціально-екон. перетворення, що відбулися в колгоспному будівництві з часу прийняття попереднього Примірного Статуту с.-г. артілі (1935). В П. С. к. втілено дальший розвиток принципів колгоспної демократії — передбачено широку участь колгоспників в управлінні справами колгоспу. На основі П. С. к. у кожному колгоспі заг. збори приймають Статут колгоспу, конкретизуючи його положення з урахуванням специфіки того чи іншого колгоспу. П. С. к. відповідає сучас. етапові розвитку колгоспів, служить інтересам удосконалення суспільних відносин на селі, справі побудови комунізму. Див. *Колгоспи, Ради колгоспів.*

ПРИ́НЦИП (лат. principium — начало, основа) — 1) Первоначало, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. 2) Внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності.

ПРИ́НЦИПИ СПІВРОБІ́ТНИЦТВА МІЖ СОЮЗОМ РАДЯ́НСЬКИХ СОЦІАЛІСТИ́ЧНИХ РЕСПУ́БЛІК І ФРА́НЦІЄЮ — міжнародний документ про політичне співробітництво між СРСР і Францією, підписаний 30.X 1971 в Парижі. Обидві д-ви підтвердили, що їхні взаємовідносини базуватимуться на взаємності вигід і зобов'язань кожної з сторін і мають на меті сприяти ослабленню міжнар. напруженості, врегулюванню спірних питань мирними засобами, а також екон. розвиткові і поліпшенню умов життя народів. З метою активного сприяння зміцненню європейської і міжнар. безпеки й розвиткові мирного співробітництва д-в незалежно від їхнього суспільного ладу сторони висловили своє прагнення розвивати політичні консультації, всіляко сприяти розв'язанню проблеми загального і повного роззброєння, а також взаємному збагаченню духовними цінностями, розширенню наукових, художніх обмінів, контактів між орг-ціями обох країн, зокрема молодіжними. Ці положення закріплені в ряді інших наступних угод і договорів, укладених між СРСР і Францією. Див. *Радянсько-французькі документи 1966—76.*

ПРИСЯ́ГА — урочиста обіцянка додержуватися певних зобов'язань, бути непохитно вірним справі, діяти відповідно до конституції тощо. П. в і й с ь к о в а — в СРСР та інших країнах соціалізму урочиста клятва на вірність народові і соціалістичній Батьківщині, що її дають громадяни, вступаючи до лав Збройних Сил д-ви. Для військовослужбовця складена ним П. є законом.

ПРІОРИТЕ́Т (нім. Priorität, від лат. prior — перший, старший) — 1) Першість у відкритті, винайденні чогось. 2) Переважне, найперше значення (напр., пріоритет закону перед іншими нормативними актами).

ПРОВОКА́ЦІЯ (лат. provocatio — виклик) — навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки. П. є одним з методів, до якого вдаються імперіалістичні політики, щоб викликати міжнар. ускладнення або воєнні конфлікти.

ПРОГРА́МА КОМУНІСТИ́ЧНОЇ ПА́РТІЇ РАДЯ́НСЬКОГО СОЮЗУ — виклад основних принципів, цілей і завдань КПРС, теоретичне обгрунтування й визначення шляхів і методів здійснення їх. Перша Програма партії, розроблена за безпосередньою участю В. І. Леніна, була прийнята 1903 на II з'їзді РСДРП. Ця Програма визначила кінцеву мету робітничого руху — заміну капіталізму комунізмом, вказала шляхи для досягнення цієї мети — здійснення соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату. Розроблена В. І. Леніним друга Програма партії — програма побудови соціалістичного суспільства — була прийнята 1919 на VIII з'їзді РКП(б). У ній намічено план побудови соціалізму в Радянській країні. Як першу, так і другу Програми було повністю виконано. Третя Програма, прийнята 1961 на XXII з'їзді КПРС, присвячена завданням будівництва комуністичного суспільства. В ній дістало дальший розвиток марксистсько-ленінське вчення про комунізм, про конкретні методи і форми поступового переходу від соціалізму до комунізму. Осн. положення Програми КПРС розвинуто далі в матеріалах XXIII—XXV з'їздів партії.

ПРОГРА́МА МИ́РУ — вироблений XXIV з'їздом КПРС зовнішньополітичний курс СРСР на сучасному етапі світового розвитку. Підтриманий і схвалений всіма країнами соціалістичної співдружності, марксистсько-ленінськими партіями, світовою прогресивною громадськістю.

Осн. цілі П. м.— забезпечення сприятливих зовнішніх умов для комуністичного будівництва в СРСР і соціалістичного будівництва в інших країнах соціалізму, боротьба проти агресивної політики імперіалізму, за утвердження ленінських принципів *мирного співіснування* країн з різним соціальним ладом, за зміцнення загального миру і безпеки народів, забезпечення соціального прогресу в усьому світі. П. м. не тільки поставила конкретні цілі, але і вказала реальні шляхи їхнього втілення в життя. Прямим наслідком здійснення П. м. є досягнутий на сучас. етапі перехід від *«холодної війни»* до *розрядки міжнародної напруженості* і оздоровлення міжнар. клімату. Значні зрушення сталися в галузі *європейської безпеки* та *азіатської безпеки*; укладено ряд важливих угод з провідними капіталістичними країнами, розширилась сфера міжнар. співробітництва, активізувалась громадськість планети в боротьбі за мир. XXV з'їзд КПРС, оцінюючи міжнар. становище СРСР і обстановку на світовій арені, конкретизував зміст П. м. і визначив її осн. завдання на сучас. етапі: дальше зміцнення єдності братніх соціалістичних д-в, нарощення їх спільного вкладу у зміцнення миру; боротьба за припинення гонки озброєнь, скорочення запасів зброї і роззброєння; завершення підготовки нової угоди між СРСР і США про обмеження і скорочення стратегічних озброєнь, укладення міжнар. договорів про загальне і повне припинення випробувань ядерної зброї, про заборону і знищення хімічної зброї, про заборону створення нових видів і систем зброї масового знищення, а також впливу на природне середовище у воєнних та інших ворожих цілях; ліквідація воєнних вогнищ і насамперед — на Близькому Сході; поглиблення розрядки міжнар. напруженості, її втілення в конкретні форми взаємовигідного співробітництва між д-вами, перетворення в життя *Заключного акта* загальноєвропейської наради, розвиток мирного співробітництва в Європі; гарантування безпеки в Азії на основі спільних зусиль д-в цього континенту, укладення всесвітнього договору про незастосування сили в міжнар. відносинах; повна ліквідація всіх залишків системи колоніального гноблення, всіх вогнищ колоніалізму і расизму; усунення дискримінації у міжнар. торгівлі, ліквідація всіх проявів нерівноправності, диктату в міжнар. екон. відносинах. З'їзд підкреслив, що ці пропозиції є органічним продовженням і розвитком П. м., програмою дальшої боротьби за мир і міжнар. співробітництво, за свободу і незалежність народів.

ПРОГРА́МА РО́ЗВИТКУ ОО́Н (ПРООН) — спеціальний орган ООН, створений для міжнародного співробітництва з метою надання технічної допомоги в соціально-економічній галузі. Діє з 1.І 1966. Створена на основі об'єднання Розширеної програми технічної допомоги і Спеціального фонду ООН. Мета — допомагати *країнам, що розвиваються,* використати наявні природні й людські ресурси, модернізувати різні галузі економіки, створити навчальні заклади і дослідні центри, а також у розвитку й запровадженні нових технічних методів у пром-сті і с. г. Радянський Союз бере активну участь у ПРООН. Керівні органи —Рада керуючих і Секретаріат. Штаб-квартира ПРООН — у Нью-Йорку.

ПРОГРЕ́С І РЕГРЕ́С (лат. progressus — поступальний рух, розвиток; regressus — зворотний рух) у суспільстві — протилежні форми розвитку суспільства в цілому або окремих його сторін. Прогрес — розвиток суспільства по висхідній лінії, його розквіт. Регрес — повернення до старих, віджилих форм, застій і деградація. Тенденцією розвитку людства є прогрес. Історія людства — це, насамперед, історія *способів виробництва,* де кожний наступний досконаліший за попередній. В основі суспільного прогресу лежить розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Носієм прогресу є передовий клас, який виступає проти консервативних суспільних відносин, що гальмують розвиток даного суспільства. Магістральною лінією суспільного прогресу в сучас. епоху є перехід від капіталізму до соціалізму в світовому масштабі. «Розвиток країн соціалізму, зростання їх могутності, посилення благотворного впливу міжнародної політики, яку вони проводять,— ось що становить нині головний напрям соціального прогресу людства» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 30).

ПРОГРЕСИВНА ПАРТІЯ ТРУДОВОГО НАРОДУ КІПРУ (АКЕЛ) — заснована 14.IV 1941 в умовах англійського колоніального панування. Наступниця Комуністичної партії Кіпру, яка діяла в країні 1926—41. В 1955—59 АКЕЛ працювала нелегально. X з'їзд (березень 1962) дав оцінку змінам на Кіпрі після проголошення його республікою і прийняв програму партії, яка закликала боротися за повну незалежність Кіпру, ліквідацію залишків колоніального режиму та іноземних баз на острові, за демократизацію суспільного життя і створення передумов для переходу суспільства на шлях соціалізму. Рішення XIII з'їзду АКЕЛ (квітень 1974) спрямовані на зміцнення єдності всіх нац. сил і мобілізацію їх на зрив імперіалістичних планів ліквідації Республіки Кіпр, розширення співробітництва і дружби між кіпрськими греками і турками, дальший розвиток економіки країни. Під час путчу влітку 1974, інспірованого імперіалістичними колами НАТО, і воєнної окупації значної частини Кіпру Туреччиною АКЕЛ виступила на захист демократії, за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність країни. На парламентських виборах 1970 АКЕЛ здобула 9 депутатських мандатів. Партія брала участь у міжнар. Нарадах комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація АКЕЛ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 12 тис. чол. (1974). Генеральний секретар АКЕЛ — Е. Папаіоанну (з 1949). Друковані органи партії: центральний — газета «Харавгі» («Світанок»), політико-теоретичний — журнал «Неос дімократіс» («Новий демократ»).

ПРОГРЕСИВНИЙ СОЮЗ СЕНЕГАЛУ — партія, заснована 1959. Спирається на феодальну знать, нац. буржуазію, чиновництво. Ідеологічною основою партії є доктрина «африканського соціалізму», споріднена з *реформізмом*. З 1960 П. с. С.— правляча і єдина легальна партія. Внутрішня політика уряду П. с. С. спрямована на розвиток капіталізму, залучення іноземного капіталу, зовнішня — на підтримання відносин з усіма країнами (в першу чергу з великими імперіалістичними д-вами). П. с. С. налічує бл. 800 тис. членів (1974). Генеральний секретар — Л.-С. Сенгор. Друкований орган — газета «Юніте Афрікен» («Африканська єдність»).

ПРОГРЕСИВНО-КОНСЕРВАТИВНА ПАРТІЯ Канади — заснована 1854. Виражає інтереси великої буржуазії та заможного фермерства в основному зх. провінцій країни. Гол. опозиційна партія. Виступає за збереження традиційних екон. і політ. зв'язків з Великобританією і за співробітництво з США. Захищає «вільне підприємництво», протекціонізм у зовнішній торгівлі. Лідер П.-к. п.— Р. Стенфілд.

ПРОГРЕСИВНО-СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ Лівану — заснована 1949. Є партією нац. дрібної і середньої буржуазії. Виступає за проведення ряду соціальних реформ, націоналізацію провідних галузей промисловості, створення сільськогосподарських кооперативів. У галузі зовнішньої політики відстоює нейтралітет Лівану, виступає за тісне співробітництво з іншими араб. країнами в боротьбі проти імперіалізму і колоніалізму, за розвиток взаємовигідних зв'язків з СРСР. Активно підтримує *Палестинський рух опору*. П.-с. п. налічує бл. 20 тис. членів (1974). Делегація П.-с. п. була присутня на XXV з'їзді КПРС. Лідер партії — К. Джумблат. Друкований орган — газета «Аль-Анба» («Вісті»).

ПРОДОВОЛЬЧА Й СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ООН (ФАО) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1945. Наприкінці 1975 членами ФАО було 136 д-в. СРСР не входить до цієї організації. Цілі ФАО: поліпшення харчування і підвищення життєвого рівня народів; підвищення продуктивності с. г. і поліпшення системи розподілу продовольства та продукції с. г., підвищення добробуту і поліпшення умов життя сільс. населення. Найвищий орган ФАО — Конференція. Місцеперебування ФАО — Рим.

ПРОДУКТИВНІ СИЛИ (від лат. producо — виробляю) — засоби виробництва (знаряддя праці та предмети праці), за допомогою яких виробляють матеріальні блага, а також люди, що здатні до праці, мають певні навички й знання і приводять у дію ці засоби та вдосконалюють їх. Основою П. с. людського суспільства на всіх етапах його розвитку є трудящі маси. Розвиток

П. с.— основа всього суспільного розвитку. Від рівня розвитку і характеру П. с., насамперед від ступеня складності і досконалості знарядь виробн., а також від виробничого досвіду, навичок і культури людей залежить продуктивність суспільної праці, ступінь панування людей над природою. Розвиток П. с. лежить в основі зміни і розвитку другого елемента виробництва — *виробничих відносин*. Гол. зміст сучас. епохи становить зумовлений розвитком П. с. перехід суспільства від капіталізму до комунізму у всесвітньому масштабі. Дальший всебічний розвиток П. с. в соціалістичному суспільстві є основою багатогранного й складного процесу створення *матеріально-технічної бази комунізму*. В СРСР велика увага приділяється розвиткові й раціональному розміщенню П. с. Зокрема, в документах XXV з'їзду КПРС передбачено дальший розвиток досліджень, які відкривають принципово нові шляхи й можливості для перетворення П. с. країни, створення техніки і технології майбутнього. В умовах *науково-технічної революції* вирішальним фактором дальшого могутнього зростання П. с. є впровадження у виробн. досягнень науки, яка перетворюється на безпосередню продуктивну силу.

ПРОДУКТИ́ВНІСТЬ ПРА́ЦІ — плодотворність, ефективність суспільної праці, яка визначається кількістю продукції, що її виробляє працівник у сфері матеріального виробництва за одиницю робочого часу (годину, зміну, місяць, рік), або кількістю часу, що витрачається на виробництво одиниці продукції чи виконання певної роботи. Осн. факторами підвищення П. п. є удосконалення техніки і технології, структури виробн., поліпшення організації виробн. і праці, впровадження наукової організації праці. Особливо велике значення мають організація *соціалістичного змагання* і поширення передового виробничого досвіду, всемірний розвиток раціоналізації і винахідництва, використання матеріальних і моральних стимулів. В СРСР, у т. ч. на Україні, за роки Радянської влади досягнуто значного підвищення П. п. Лише за дев'яту п'ятирічку (1971—75) П. п. в пром-сті країни зросла на 34%, у с. г.— на 22%, будівництві — на 29%; близько 4/5 приросту нац. доходу одержано за рахунок підвищення П. п. Основними напрямами розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки, затвердженими XXV з'їздом КПРС, передбачено за десяту п'ятирічку одержати за рахунок зростання П. п. 85—90% приросту нац. доходу, приблизно 90% приросту пром. продукції, весь приріст продукції с. г. Зростання П. п.— вирішальна умова побудови матеріально-технічної бази комунізму в СРСР.

ПРОКЛАМУВА́ННЯ (від лат. proclamo — проголошую) — проголошення, обнародування певних політичних чи інших поглядів.

ПРОКРУ́СТОВЕ ЛО́ЖЕ — штучна мірка або жорсткі рамки, під які силоміць підганяють факти. Вираз «П. л.» походить від імені давньогрец. міфологічного розбійника Прокруста, що заманював до себе подорожніх і клав їх на своє ліжко. Тим, кому ліжко було коротке, він нібито обрубував ноги, а кому задовге — витягував.

ПРОЛЕТАРІА́Т (нім. Proletariat, від лат. proletarius — незаможний громадянин, пролетар) — один з двох основних класів капіталістичного суспільства; клас найманих робітників, позбавлених власності на засоби виробництва, єдиним джерелом існування якого є продаж своєї робочої сили власникам засобів виробництва — капіталістам; найреволюційніший клас суспільства. З перемогою соціалізму робітничий клас перестає бути П., бо він стає власником засобів виробництва. Див. *Робітничий клас*.

ПРОЛЕТА́РСЬКА РЕВОЛЮ́ЦІЯ — див. *Соціалістична революція*.

ПРОЛЕТА́РСЬКИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІ́ЗМ — див. *Інтернаціоналізм* пролетарський, соціалістичний.

ПРОЛОНГА́ЦІЯ договору (від лат. prolongo — продовжую) — продовження терміну чинності договору.

ПРОМИСЛО́ВА РЕЗЕ́РВНА А́РМІЯ ПРА́ЦІ — див. *Відносне перенаселення*.

ПРОМИСЛО́ВЕ ОБ'ЄДНАННЯ — в СРСР єдиний виробничо-господарський комплекс, що складається з виробничих об'єднань, комбінатів, промислових підприємств, науково-дослідних, конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних організацій та інших підпри-

ємств і організацій і діє на основі *господарського розрахунку*. Перші П. о. були створені 1965—66. З поч. 70-х рр. через П. о. здійснюється керівництво цілими галузями пром-сті (приладобудуванням, хім., нафтовою, лісовою пром-стю та ін.). Розрізняють всесоюзні П. о., підпорядковані безпосередньо міністерству або відомству СРСР, та республіканські П. о., підпорядковані міністерству, відомству або Раді Міністрів союзної республіки. Керує всесоюзним або республіканським П. о. управління, очолюване начальником об'єднання, який діє на основі єдиноначальності. Гол. завдання і функції П. о., принципи їхньої роботи регламентуються в загальному Положенні про всесоюзне й республіканське промислові об'єднання, затвердженому Радою Міністрів СРСР 2.III 1973. XXV з'їзд КПРС, націлюючи партію на вдосконалення організаційної структури управління, передбачив у десятій п'ятирічці завершити в пром-сті створення об'єднань, здійснити заходи по дальшому поліпшенню структури і скороченню кількості ланок управління.

ПРОМИСЛО́ВИЙ КАПІТА́Л — капітал, авансований для виробництва *додаткової вартості*. Функціонує у сфері матеріального виробництва незалежно від галузей господарства. П. к., перебуваючи в постійному русі, здійснює кругооборот та існує одночасно в трьох функціональних формах: грошовій, продуктивній і товарній. П. к. обумовлює капіталістичний характер виробництва; безпосередньо виражає суть класових антагоністичних відносин між капіталістами і найманими робітниками.

ПРОМУЛЬГА́ЦІЯ (лат. promulgatio) — обнародування, опублікування будь-якого державного акта.

ПРОПАГА́НДА (лат. propaganda — те, що підлягає поширенню) — глибоке й детальне роз'яснення ідей, учень і поглядів, політичних, наукових та інших знань. П. тісно поєднується з *агітацією* і має класовий характер. П. партійна (в марксистсько-ленінських партіях) — усне і друковане роз'яснення й поширення ідей марксизму-ленінізму, політики партії; складова частина роботи цих партій по ідейно-політ. вихованню трудящих мас у дусі революційної теорії робітничого класу. П. ідей комунізму, пролет. інтернаціоналізму, досягнень країн соціалістичної співдружності, їх миролюбної зовнішньої політики набуває особливого значення в умовах гострої ідеологічної боротьби на міжнар. арені.

ПРОПОРЦІ́ЙНА ВИ́БОРЧА СИСТЕ́МА — у ряді буржуазних держав (Австрії, Бельгії, Норвегії, Фінляндії, Швеції тощо) одна з систем виборів до представницьких органів, за якою мандати по кожному *виборчому округу* розподіляються між партіями відповідно (пропорційно) до кількості голосів, поданих за кожний партійний список.

ПРОРОГА́ЦІЯ (лат. prorogatio — продовження, відстрочка) — право глави держави відстрочувати парламентські сесії.

«ПРОСПЕ́РИТІ» (англ. prosperity, букв.— процвітання) — термін, що ним апологети капіталізму називають нетривалий період часткового піднесення економіки в капіталістичних країнах між економічними кризами.

ПРОТЕКТОРА́Т (від лат. protector — захисник, заступник) — одна з форм міжнародної залежності держав, за якої одна держава (протектор) визначає зовнішню політику іншої держави. В наш час П. практично в міжнар. відносинах не існує.

ПРОТЕКЦІОНІ́ЗМ (від лат. protectio, род. відм. protectionis — захист) — система економічних заходів держави, спрямованих на захист національної промисловості і сільського господарства від іноземної конкуренції, а також на загарбання зовнішніх ринків; один із засобів забезпечення високих прибутків вітчизняної буржуазії. Найважливішим знаряддям П. є *митна політика*. П., як знаряддя торг. війни на світовому ринку і засіб одержання монополіями максимального капіталістичного *прибутку*, викликає зростання цін на товари внутрішнього ринку й веде до зниження життєвого рівня трудящих. П. країн, що розвиваються, спрямований на захист галузей нац. економіки від експансії з боку імперіалістичних д-в; сприяє досягненню екон. незалежності молодих суверенних держав.

ПРОТЕ́СТ (від лат. protestor — публічно доводжу) — 1) В дипломатичній практиці рішуче заперечення в усній або письмовій формі проти певних дій, виступів, рішень. 2) У радянському праві — письмова вимога прокурора про скасування або

зміну незаконних актів, вироку, рішення, ухвали суду чи постанови судді.

ПРОТЕСТАНТИЗМ (від лат. protestans, род. відм. protestantis — той, хто прилюдно доводить) — один з трьох (поряд з *католицизмом* і *православ'ям*) головних напрямів християнства. П. оформився в 16 ст. на основі ідеологічної опозиції до католицизму і став логічним продовженням *Реформації*. П. відобразив прагнення бурж. суспільства до здешевлення і спрощення релігійного культу, до демократизації його в ім'я бурж. індивідуалізму, приватної ініціативи й підприємництва. Звідси один з осн. догматів П.— спасіння через особисту віру, безпосередній «зв'язок» людини з богом без допомоги церкви. П. виступив проти зовнішніх проявів релігійності, намагаючись перетворити релігійність на внутрішній світ людини. Однак усі ці особливості наявні і проявляються в кожній течії П. по-своєму. В П. виділилися компромісний рух (*лютеранство*), половинчастий (*англіканська церква*) і найпослідовніший (*кальвінізм*). Поступово протестантські церкви перетворилися на державні або рівноправні з церквами інших віросповідань. З 18 ст. в П. виникають нові течії (*баптисти, методисти, адвентисти, єговісти* та ін.). Для П. характерна активна місіонерська діяльність (див. *Місіонерство*). Тепер П. переживає глибоку кризу. Він поширений гол. чином у скандінавських країнах, ФРН, Швейцарії, Великобританії, США. Протестантські церкви беруть участь в *екуменічному русі*.

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ МІЖ МІСТОМ І СЕЛОМ — властива класово-антагоністичному суспільству протилежність інтересів пануючих класів міста і трудящих мас села. Особливо гострих форм ця протилежність набуває за капіталізму, за якого більшість сільського населення розорюється. Село різко відстає від міста в екон., політ. і культурному відношеннях. Соціалізм ліквідує протилежність між містом і селом. Подолання соціально-екон. і культурно-побутових відмінностей між містом і селом, які ще існують за соціалізму, відбувається в ході будівництва комунізму, з розвитком продуктивних сил села, поліпшенням організації і управління с.-г. виробництвом, виробничо-екон. співробітництва с. г. з тими галузями пром-сті, які з ним безпосередньо пов'язані, піднесенням колгоспно-кооперативної власності до рівня загальнонародної, перетворенням с.-г. праці на різновид індустріальної. КПРС на XXV з'їзді ще раз підкреслила, що програмною вимогою партії є дальше зближення матеріальних і культурно-побутових умов життя міста і села.

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ МІЖ РОЗУМОВОЮ І ФІЗИЧНОЮ ПРАЦЕЮ — властива експлуататорському суспільству протилежність інтересів працівників фізичної і розумової праці, що виникає з розвитком суспільного поділу праці, появою приватної власності на засоби виробництва та антагоністичних класів. Екон. основою цієї протилежності є експлуатація пануючими класами трудівників фізичної праці. З побудовою соціалізму ця протилежність зникає, розумова праця перестає бути знаряддям експлуатації людей. Поступове подолання істотних соціальних і культурно-технічних відмінностей між розумовою і фізичною працею відбувається в процесі переростання соціалізму в комунізм. Важливим заходом, спрямованим на зменшення істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, є дальша механізація та автоматизація виробництва, підвищення загальноосвітнього і культурно-технічного рівня радянського народу. Першочерговим завданням у цій справі, вказано в документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, є прискорення науково-технічного прогресу. З перемогою комунізму відбудеться органічне поєднання розумової і фізичної праці у виробничій діяльності людей.

ПРОТОКОЛ (грец. πρωτόκολλον — перший приклеєний аркуш) — 1) Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданнях тощо. 2) В міжнародному праві — одна з назв міжнар. договору. 3) П. дипломатичний — сукупність загальноприйнятих у міжнародних відносинах правил, що визначають порядок здійснення різноманітних дипломатичних актів, форми зносин між дипломатами та керівними державними діячами різних країн.

ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ — масові організації робітників і службовців, головне завдання яких — захищати

інтереси трудящих. П. с. об'єднують трудящих за професс. ознакою. Утворення їх пов'язане з появою на політ. арені пром. пролетаріату і його класовою боротьбою. Вперше П. с. з'явилися наприкінці 18 ст. у Великобританії, на поч. 19 ст.— в ряді капіталістичних країн Європи й Америки, на поч. 20 ст.— в колоніальних і залежних країнах. Роль і місце П. с. у робітничому русі чітко визначили основоположники марксизму-ленінізму. Вони розглядали П. с. як масову орг-цію робітн. класу, яка під керівництвом революц. партії має стати школою класової боротьби пролетаріату. Завдяки зусиллям прогресивних П. с. у кінці 19 ст. почали створюватися нац. профспілкові центри, об'єднання міжнар. масштабу в ряді галузей пром-сті. Великий вплив на міжнар. робітничий і профспілковий рух мала поява на істор. арені рос. пролетаріату та його бойового авангарду — ленінської партії. Радянські П. с. організаційно оформилися на 1-му з'їзді 1918 (див. *Професійні спілки СРСР*). Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 зумовила широкий розвиток світового профспілкового руху, його революціонізацію. В кінці 19 — на поч. 20 ст. в профспілковому русі визначилися революційний і реформістський напрями. В 1919—21 фактичний розкол світового профспілкового руху був організаційно оформлений. Було створено реформістські Амстердамський інтернаціонал профспілок, Міжнародну федерацію християнських профспілок і революційний профспілковий центр — *Червоний інтернаціонал профспілок* (Профінтерн). Після 2-ї світової війни значно зросли лави П. с. Єдність народів у боротьбі проти фашизму, посилення впливу комуністич. партій, заг. піднесення політ. активності мас викликали прагнення трудящих до єдності профспілкового руху. В 1945 більшість орг-цій П. с. світу створила міжнар. орг-цію — *Всесвітню федерацію профспілок* (ВФП), яка рішуче обстоює екон. і політ. інтереси трудящих, бореться за підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, поліпшення умов праці тощо. У соціалістичних країнах П. с. провадять роботу по мобілізації широких мас населення на активну участь у будівництві соціалізму і комунізму. Діяльність реформістських П. с.— *Всесвітньої конфедерації праці* (виникла 1968 на основі Міжнародної федерації християнських профспілок), тред-юніонів у Великобританії, анархо-синдикалістських (див. *Анархо-синдикалізм*) П. с. в Іспанії та Франції, *Американської федерації праці — Конгресу виробничих профспілок* у США, т. з. «вільних» П. с. у ФРН — спрямована на розкол робітничого руху і таким чином на фактичну підтримку капіталізму. В 1949 праві лідери ряду профспілкових орг-цій США і Великобританії з метою розколу світового профспілкового руху створили *Міжнародну конфедерацію вільних профспілок*. Широкого розмаху в післявоєнний час набув профспілковий рух у країнах, що стали на шлях самостійного нац. розвитку. Тут П. с. виступають проти імперіалізму, неоколоніалізму, за екон. розвиток, досягнення повної екон. і політ. незалежності країн. Останнім часом за ініціативою ВФП розгорнулася боротьба за єдність профспілкового руху, за встановлення контактів з реформістськими профспілками. Єдність міжнар. профспілкового руху обстоюють марксистсько-ленінські партії всіх країн.

ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ СРСР — масова громадська організація, що об'єднує добровільно робітників і службовців усіх професій, незалежно від раси, національності, статі й релігійних переконань. В організаційному відношенні радянські профспілки будуються на засадах *демократичного централізму* за виробничим принципом. Радянські профспілки провадять свою роботу під керівництвом КПРС. У Росії перші профспілки виникли на поч. 20 ст. і стали бойовими орг-ціями робітничого класу, брали активну участь у революції 1905—07, у Лютневій революції 1917 та Великій Жовтневій соціалістичній революції. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції профспілки почали відігравати важливу роль у будівництві нового суспільства. Функції профспілок, їхні завдання і роль у соціалістичному будівництві визначив В. І. Ленін. «Профспілки,— говорив він,— є організацією правлячого, пануючого, урядуючого класу... Але це не є організація державна, це не є організація примусу, це є організація виховна, організація залучення, навчання, це є школа, шко-

ла управління, школа господарювання, школа комунізму» (Повне зібрання творів, т. 42, с. 196). 1-й з'їзд профспілок (січень 1918) організаційно оформив радянські профспілки, прийняв Статут і обрав Виконком Всесоюзної Центральної Ради Професійних Спілок (ВЦРПС). В роки іноземної інтервенції і громадянської війни профспілки всіляко допомагали Червоній Армії, наполегливо зміцнювали тил молодої Радянської республіки, брали активну участь в організації комуністичних суботників. У роки мирного соціалістичного будівництва профспілки організували масове соціалістичне змагання і ударництво, мобілізували трудящі маси на боротьбу за режим економії, за підвищення продуктивності праці. Під керівництвом партії вони ліквідували спроби опортуністів протиставити профспілки партії та Радянській державі. В період Великої Вітчизняної війни 1941—45 профспілки підпорядкували свою діяльність боротьбі проти нім.-фашистських загарбників і будували роботу під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!». Після закінчення війни профспілки очолили соціалістичне змагання трудящих за відбудову й дальше піднесення нар. г-ва. Зросла роль профспілок у держ., госп. і культурному будівництві, в справі комуністичного виховання трудящих, у мобілізації їхніх творчих сил на дальший розвиток соціалістичної пром-сті, піднесення с. г. і виробництва предметів нар. споживання. Значно посилилася в цей період міжнар. діяльність профспілок СРСР, що встановили безпосередній контакт з профспілками багатьох країн. У центрі уваги профспілок стоять питання ідейнополіт. виховання трудящих, охорони здоров'я, поліпшення організації праці, побуту трудящих. Профспілки беруть участь у законодавчій діяльності найвищих органів держ. влади, в розробці всіх законопроектів з питань, що стосуються інтересів трудящих. XXV з'їзд КПРС, високо оцінивши діяльність профспілок СРСР, поставив перед ними завдання посилити турботу про піднесення виробництва. У міжнар. діяльності профспілки СРСР керуються принципом пролет. інтернаціоналізму, єдності міжнар. робітничого і профспілкового руху. Профспілки СРСР входять до *Всесвітньої федерації профспілок* і відіграють визначну роль у міжнар. робітничому русі, в боротьбі за мир, демократію, соціалізм. У 1957, в зв'язку з 50-річчям з дня створення перших революційних профспілок у Росії, профспілки СРСР нагороджено орденом Леніна. Членів профспілок на початок 1976 було понад 107 млн. чол. Вищим органом П. с. СРСР є Всесоюзний з'їзд профспілок, який обирає керівний орган — *Всесоюзну Центральну Раду Професійних Спілок* (ВЦРПС). Центр. друкований орган — газета «Труд».

ПРОФІНТЕ́РН — див. *Червоний інтернаціонал профспілок*.

ПРОФІ́Т (франц. profit) — вживаний в економічній літературі термін, що означає прибуток, зиск, вигоду.

ПРЯМЕ́ ВИ́БОРЧЕ ПРА́ВО — див. *Виборче право*.

«ПСИХОЛОГІ́ЧНА ВІЙНА́» — одна з форм ідеологічної боротьби імперіалізму проти соціалістичної системи, всіх революційних сил сучасності, проти трудящих капіталістичних країн. Складова частина *«холодної війни»*. Гол. напрямом «П. в.» є антикомунізм, антирадянщина. Імперіалізм у «П. в.» намагається нав'язати трудящим реакційну ідеологію і бурж. спосіб життя, зробити нар. маси байдужими до соціальних проблем, до класової боротьби, виправдовує необхідність збереження і зміцнення капіталізму, замасковує його експлуататорську, агресивну сутність; спотворює принципи *мирного співіснування* та положення *Заключного акта* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. З допомогою «П. в.» мається на меті внести розкол у ряди міжнар. комуністичного руху, розхитати єдність країн соціалістичної співдружності, підірвати антимонополістичний фронт у країнах капіталу та нац.-визвольний рух. У «П. в.» ідеологи буржуазії використовують усі засоби масового впливу: пресу, кіно, радіо, телебачення, ставлячи собі на службу науку і культуру. З метою ідеологічних диверсій проти країн соціалізму монополістична буржуазія створила цілу систему пропагандистських центрів, її апологети розробили низку «новітніх» політ., філософських та естетичних «теорій» і концепцій. Імперіалізм у «П. в.» охоче пропагує погляди ідеологів правого і «лівого» *ревізіонізму, сіонізму* та *маоїзму*. Комуністичні

партії, всі прогресивні сили ведуть наступальну боротьбу проти бурж. ідеології та «П. в.» — її складової частини.

ПУБЛІЦИСТИКА (від лат. publicus — суспільний) — жанр літературної творчості, який відображає актуальні суспільно-політичні та інші проблеми сучасності. Оцінка ситуації в творах П. залежить від соціально-класових ідеологічних позицій публіциста як представника певних соціальних сил. Прогресивна П., сприяючи формуванню громадської думки, поглядів, інтересів та прагнень людей і впливаючи на діяльність соціальних інститутів, відіграє важливу політ. та ідеологічну роль у житті суспільства, є гострою зброєю ідейної боротьби, засобом громадського виховання, *агітації* і *пропаганди*, організації і передавання соціальної інформації. Основоположниками комуністичної П. були К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін. На всіх етапах будівництва комуністичного суспільства радянська П. бере активну участь в ідейному вихованні народу, в боротьбі проти ворожої соціалізмові пропаганди. Публіцистичні виступи радянських державних, партійних і громадських діячів, учених і діячів культури роблять великий внесок у справу боротьби за побудову комуністичного суспільства, зміцнення дружби і миру між народами.

ПУЕРТОРІКАНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (ПКП) — створена 23.IX 1934 під назвою Комуністична партія Пуерто-Ріко. В 1966—68 називалася Партією визволення трудящих Пуерто-Ріко. Програма, прийнята I з'їздом (1934), проголошувала партію керівником і організатором робітничого революційного та антиімперіалістичного руху Пуерто-Ріко. В 1946 надзвичайний з'їзд прийняв статут, а 1954 IV з'їзд — нову програму партії. ПКП формально діє легально, а фактично напівлегально, зазнає переслідувань. Комуністи ведуть боротьбу за політ. і екон. права пуерторіканського народу, за нац. незалежність, демократизацію політ. життя країни, за ліквідацію статусу «вільно приєднаної» до США д-ви. ПКП брала участь у міжнар. Нараді представників комуністичних і робітничих партій 1969. Делегація ПКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Центр. друкований орган — газета «Пуебло» («Народ»).

ПУЕРТО-РІКО — володіння США у Центральній Америці на острові Пуерто-Ріко та прилеглих островах. Пл. 8,9 тис. *км*². Нас. 3030 тис. чол. (1974). Адм. центр — м. Сан-Хуан (485 тис. ж., 1972). П.-Р. формально має з 1952 статус країни, що «вільно приєдналася» до США. Виконавчу владу здійснює губернатор, що очолює консультативну раду. Найвища законодавча влада належить конгресові США. Політичні партії: Народно-демократична партія. Засн. 1938. *Пуерторіканська комуністична партія*. Засн. 1934, зазнає репресій. Острів П.-Р. відкрив 1493 Х. Колумб. В 15 ст. П.-Р. загарбали іспанські колонізатори, які винищили корінне населення — індіанців. Під часісп.-амер. війни 1898 П.-Р. захопили США. З 1917 П.-Р. називається «територією» США. Фактично П.-Р. залишається колонією і військ. базою США. Трудящі П.-Р., очолювані Комуністичною партією, ведуть боротьбу за суверенітет та незалежність Пуерто-Ріко. Основа економіки — плантаційне с. г. і гірничодобувна пром-сть (80% пром. і 50% с.-г. виробн. припадає на монополії США). Вирощують цукр. тростину, кавове дерево, цитрусові, тютюн, бавовник. Є цукр. з-ди (294 тис. *т* цукру, 1973). Видобування марганцевої та залізної руди. Невеликі текст., взут., металургійні, хім. і машинобудівні підприємства. Нафтопереробні й цементні з-ди. Автошляхів — 10 480 *км*. Морські порти — Понсе, Сан-Хуан. Грошова одиниця — долар США.

ПУЛ (англ. pool — спільний котел) — одна з форм капіталістичних монополій, яка характеризується тим, що прибуток усіх учасників надходить у загальний фонд, а потім розподіляється між ними пропорційно до величини їхніх капіталів, кількості продукції тощо.

ПУТЧ (нім. Putsch) — збройний авантюрницький виступ групи змовників, здебільшого реакційної военщини, що не мають підпори і співчуття в масах, з метою вчинити державний переворот.

«П'ЯТА КОЛОНА» — фашистське підпілля, що діяло в тилу Іспанської республіки в період національно-революційної війни іспанського народу 1936—39. Фашисти, які восени 1936 наступали чотирма колонами на Мадрід, назвали свою агенту-

ру в Мадріді «П. к.». Згодом так почали називати імперіалістичну агентуру, що чинить диверсії та розкладає тил тієї чи іншої країни.

П'ЯТИДЕСЯТНИКИ, трясуни (самоназва — християни євангельської віри) — християнський релігійний напрям. За догматикою П. мало відрізняються від *баптистів*. П. виникли в кін. 19 ст.— на поч. 20 ст. в США. Поширені в багатьох країнах Європи, Латинської Америки, Африки. В СРСР кількість п'ятидесятників незначна. Пропаганда П. має антигромадський характер. У 1944—45 частина п'ятидесятників об'єдналася з баптистами і євангельськими християнами в «Союз євангельських християн—баптистів».

П'ЯТИРІЧНІ ПЛАНИ розвитку народного господарства СРСР — основна форма планування соціально-економічного розвитку країни. П'ятирічні плани призначені втілювати соціальні, екон. та науково-технічні завдання, поставлені Комуністичною партією на конкретний час, у систему завдань та заходів, що забезпечують умови для виконання довгострокового плану. Вони конкретизують мету довгострокового плану, намічають послідовність та строки виконання його, передбачають систему заходів для найповнішого техніко-екон. обгрунтування завдань, що стоять перед нар. г-вом країни на найближчі роки. При цьому кожний п'ятирічний план має своє гол. завдання і є важливим етапом на шляху комуністичного будівництва. За допомогою п'ятирічних планів Рад. д-ва спрямовує ресурси на розв'язання завдань створення *матеріально-технічної бази комунізму* та підвищення добробуту народу. П'ятирічні плани грунтуються на сучас. досягненнях та перспективах розвитку науки і техніки. П. п. СРСР у процесі розробки їх координуються з п'ятирічними планами країн—членів РЕВ. В результаті укладаються договори з цими країнами про взаємні поставки товарів, спеціалізацію та кооперування виробн., спільне спорудження підприємств та інших об'єктів, проведення наук. досліджень тощо. На основі П. п. у всіх ланках нар. г-ва розробляються і затверджуються поточні (річні) нар.-госп. плани, в яких враховуються розвиток економіки країни, нові можливості *міжнародного поділу праці*. На великому значенні П. п. особливо наголошувалось у документах XXV з'їзду КПРС. Зазначалось, що П. п. для кількох поколінь рад. людей стали чудовою школою комуністичного виховання.

П. п. СРСР розробляють за дорученням партії і Рад. уряду держ., відомчі та виробничі планові органи та наукові установи. Першу п'ятирічку на 1928/29—1932/33, розроблену і здійснену на основі Директив XV з'їзду ВКП(б) (1927), було виконано достроково, 1932. Черговий, десятий п'ятирічний план розроблений на основі Основних напрямів розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки, затверджених XXV з'їздом КПРС (1976). Гол. завдання десятої п'ятирічки: послідовне здійснення курсу Комуністичної партії на піднесення матеріального й культурного рівня життя народу на основі динамічного та пропорційного розвитку суспільного виробн. і підвищення його ефективності, прискорення *науково-технічного прогресу,* зростання *продуктивності праці,* всемірного поліпшення якості роботи у всіх ланках народного господарства. Десята п'ятирічка характеризуватиметься ще більшими масштабами госп. і культ. розвитку. Гол. увага спрямовуватиметься насамперед на забезпечення всебічної інтенсифікації суспільного виробн. і дальше підвищення його ефективності. Для того, щоб нова п'ятирічка стала п'ятирічкою ефективності і якості, відмічалось на XXV з'їзді партії, передбачено ширше розгорнути всенародне соціалістичне змагання за досягнення високих показників у праці, за виконання нар.-госп. планів, дальше поліпшення партійного керівництва всіма ділянками госп. і культ. будівництва, підвищення ролі в організації виконання п'ятирічного плану Рад депутатів трудящих, профспілок, Ленінського комсомолу. Перетворення в життя нового п'ятирічного плану приведе до ще більшого зміцнення міжнародних позицій СРСР, сприятиме дальшому розвитку *світової системи соціалізму* і згуртуванню всіх сил, що борються за мир і соціальний прогрес. Див. *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР, *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР.

РА́ДА — 1) Орган державної влади, державного управління в СРСР, союзних та автономних республіках, а також у ряді інших соціалістичних країн (напр., *Ради депутатів трудящих, Рада Міністрів*). 2) Орган держ. і виконавчої влади в деяких бурж. країнах (Франція, Фінляндія), колегіальний орган ряду міжнар. орг-цій (напр., Рада Безпеки ООН), а також тих чи інших громадських установ і організацій.

РА́ДА БЕЗПЕ́КИ ОО́Н — найважливіший постійно діючий орган ООН, на який за статутом ООН покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. До компетенції Р. Б. ООН входить також мирне врегулювання міждержавних спорів, розроблення планів створення системи регулювання озброєнь, виключне право у розв'язанні питання про створення і функціонування надзвичайних сил ООН тощо. Складається з 5 постійних членів — СРСР, Великобританії, США, Франції й Китаю — та 10 непостійних (до 1965 їх було 6; у 1948 і 1949 до складу їх входила УРСР). Зважаючи на значну роль Р. Б. у справі підтримання міжнар. миру, в ній прийнято особливий порядок прийняття рішень. Р. Б. діє на основі принципу одноголосності постійних членів.

РА́ДА ЕКОНОМІ́ЧНОЇ ВЗАЄМОДОПОМО́ГИ (РЕВ) — міжурядова економічна організація соціалістичних держав. Створена за рішенням екон. наради представників Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини, Чехословаччини (січень 1949). В лютому 1949 до РЕВ вступила Албанія (з 1961 односторонньо перестала брати участь в роботі Ради), 1950 — НДР, 1962 — МНР, 1972 — Республіка Куба. В ряді питань співробітничає СФРЮ, що не є членом РЕВ. На засіданнях деяких органів Ради як спостерігачі були присутні представники СРВ та КНДР. Екон. контакти з РЕВ підтримують Ірак, Індія, Іран, Мексіка, Аргентіна та деякі інші країни Латинської Америки («Андська група»). 1973 підписана угода про співробітництво між РЕВ і Фінляндією. Виходячи з принципів *мирного співіснування,* соціалістичні країни — члени РЕВ від імені своїх урядів (лютий 1976) запропонували *Європейському економічному товариству* встановити офіційні відносини, які б передбачали створення сприятливих умов для рівноправного співробітництва обох орг-цій і країн, що входять до них. РЕВ — відкрита орг-ція, членом якої може стати будь-яка країна, що поділяє принципи й цілі Ради і бажає брати участь у її діяльності. РЕВ має активні зв'язки з установами ООН. Країни—члени РЕВ співробітничають на основі принципів добровільності, цілковитої рівноправності, поважання суверенітету, додержання взаємної вигоди й товариської взаємодопомоги, поєднання нац. інтересів з інтернаціональними інтересами світової соціалістичної співдружності. В складі РЕВ — *Міжнародний банк економічного співробітництва* (засн. 1963), *Міжнародний інвестиційний банк* (засн. 1971), *Міжнародний інститут економічних проблем* світової соціалістичної системи (засн. 1970). Для орг-ції співробітництва в конкретних галузях економіки створено ряд міжнар. об'єднань. Гол. метою РЕВ є реалізація *Комплексної програми* дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва й розвитку соціалістичної екон. інтеграції країн—членів РЕВ, що була прийнята 25-ю сесією РЕВ (1971). Всього на 1976 відбулось 30 сесій РЕВ. Найвищим органом РЕВ є сесія Ради. Осн. органи — Виконавчий к-т, постійні комісії та Секретаріат (перебуває в Москві). Див. *Соціалістична економічна інтеграція, Економічне співробітництво* соціалістичних країн, *Світова соціалістична система господарства.*

РА́ДА ЗГО́ДИ — регіональне політико-економічне об'єднання держав Африки. Засн. 1959. До складу Р. з. входять: Берег Слонової Кістки, Верхня Вольта, Бенін, Нігер і Того. Найвищий орган Р.з.— конференція глав д-в. Виконавчий орган — Рада глав д-в (засідання проводять двічі на рік). При Р. з. діють спеціалізовані комісії (по індустріалізації, транспорту і зв'язку, юридична, фінансова та ін.). Штаб-квартира ге-

нерального секретаря Р. з. в Абіджані (Берег Слонової Кістки).

РАДА МІНІСТРІВ — конституційна назва уряду СРСР, радянських союзних і автономних республік, а також більшості соціалістичних країн. Р. м. називають уряд і в ряді бурж. д-в: Франції, Індії, Лівії тощо.

РАДА МІНІСТРІВ СРСР — найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади СРСР, Уряд СРСР. Організацію, склад, повноваження і порядок діяльності Ради Міністрів СРСР визначає Конституція СРСР. Рада Міністрів СРСР утворюється *Верховною Радою СРСР* у складі Голови Ради Міністрів СРСР, перших заступників Голови Ради Міністрів СРСР, заступників Голови Ради Міністрів СРСР, міністрів СРСР, голів держ. комітетів Ради Міністрів СРСР, голови Комітету нар. контролю СРСР, голови Комітету держ. безпеки при Раді Міністрів СРСР, голови Всесоюзного об'єднання «Союзсільгосптехніка» Ради Міністрів СРСР, голови Правління Держ. банку СРСР і начальника ЦСУ при Раді Міністрів СРСР. До складу Ради Міністрів СРСР входять Голови Рад Міністрів союзних республік за посадою. У своїй діяльності Рада Міністрів СРСР відповідальна перед Верховною Радою СРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради — перед Президією Верховної Ради СРСР, якій підзвітна.

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР — найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади УРСР, Уряд республіки. Організацію, склад, повноваження і порядок діяльності Ради Міністрів УРСР визначає Конституція УРСР. Рада Міністрів УРСР утворюється Верховною Радою Української РСР у складі Голови Ради Міністрів УРСР, перших заступників Голови Ради Міністрів, заступників Голови Ради Міністрів, міністрів, голів держ. комітетів Ради Міністрів УРСР, голови Комітету нар. контролю УРСР, голови Комітету держ. безпеки при Раді Міністрів УРСР, голови республіканського об'єднання «Укрсільгосптехніка» Ради Міністрів УРСР, начальника Гол. управління Ради Міністрів УРСР по матеріально-технічному постачанню і начальника ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. У своїй діяльності Рада Міністрів УРСР відповідальна перед Верховною Радою УРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради — перед Президією Верховної Ради УРСР, якій підзвітна.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ — одна з двох рівноправних палат *Верховної Ради СРСР*, що представляє специфічні інтереси народів СРСР, пов'язані з їхніми національними особливостями. Необхідність створення Р. Н. зумовлюється тим, що СРСР є багатонац. державою. Обирається громадянами СРСР на 4 роки за нормою: по 32 депутати від кожної союзної республіки, по 11 депутатів від кожної автономної республіки, по 5 депутатів від кожної а. о., по 1 депутату від кожного нац. округу. Постійно діючими допоміжними органами Р. Н. є її постійні комісії.

РАДА ПО ОПІЦІ — орган ООН; здійснює функції Організації Об'єднаних Націй щодо територій, які входять у систему *опіки міжнародної*. Створена 1946. Складається з д-в — членів ООН, що управляють підопічними територіями, і такого самого числа д-в — членів ООН, що не управляють такими територіями.

РАДА СОЮЗУ — одна з двох рівноправних палат *Верховної Ради СРСР*, що представляє спільні інтереси і волю всього радянського народу. Обирається на чотири роки громадянами СРСР за нормою: один депутат на 300 тис. населення. Допоміжними органами Р. С. є її постійні комісії.

РАДА СТАРІЙШИН — допоміжний орган Верховної Ради СРСР і Верховних Рад союзних і автономних республік, що діє тільки під час сесій. Р. с. утворюється в обох палатах з представників від груп депутатів республік, країв, областей, міст, округів і районів. Розглядає питання, пов'язані з організацією сесій, складом органів, що їх формують Верховні Ради, вносить свої рекомендації на обговорення палат тощо.

РАДГОСПИ, радянські господарства — державні сільськогосподарські підприємства в СРСР, найвища форма організації соціалістичного сільського господарства. Всі засоби виробн. у Р., а також вироблювана продукція є держ. власністю, всенар. надбанням. Порівняно з *колгоспами* Р. характеризу-

ються вищим рівнем усуспільнення виробн. Виробничу діяльність Р. здійснюють на основі *господарського розрахунку*. Керівництво Р. грунтується на принципі єдиноначальності в поєднанні з колегіальністю в керівництві та широким залученням робітників до управління виробництвом.

Організація Р. в СРСР розпочалася відразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. В період *колективізації сільського господарства* Р. сприяли організаційно-госп. зміцненню колгоспів, допомагали їм налагоджувати й підносити велике усуспільнене г-во. На прикладі Р. селяни переконувалися в перевагах великого високомеханізованого с.-г. виробн. Сучасні Р.— це великі с.-г. підприємства, яким належить провідна роль у здійсненні поставлених партією та урядом завдань піднесення всіх галузей с. г. і створення достатку с.-г. продуктів у країні. Рішення XXV з'їзду партії, постанова ЦК КПРС про дальший розвиток спеціалізації і концентрації с. г. на базі міжгосп. кооперації і агропром. інтеграції (червень 1976) накреслили нові великі завдання перед с. г. Передбачено: послідовна і неухильна інтенсифікація с.-г. виробн., підвищення його ефективності та зміцнення матеріально-тех. бази, розширення комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів, хімізація с. г. і меліорація земель. Великі можливості швидкого зростання обсягів с.-г. виробн., значне підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції,— наголошено в цих партійних документах,— закладені в спеціалізації і концентрації виробн. на базі *міжгосподарського кооперування* і *аграрно-промислової інтеграції*. Для кращого використання земельних угідь, техніки і трудових ресурсів, підвищення ефективності с.-г. виробництва створено великі спеціалізовані с.-г. підприємства. В СРСР 1975 було понад 18 тис. радгоспів; середньорічна кількість працівників, зайнятих у Р., становила 10 320 тис. чол. Досвід будівництва Р. в СРСР широко використовують у соціалістичних країнах при створенні держ. с.-г. підприємств.

РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ — в СРСР представницькі органи державної влади, уособлені у Верховних і місцевих Радах. Вони становлять політ. основу *Радянської соціалістичної держави,* в них якнайповніше втілено соціалістичний демократизм радянської держ. системи. Найвищим органом держ. влади в СРСР є *Верховна Рада СРСР,* якій належить уся повнота влади в країні; в союзних і автономних республіках — Верховні Ради республік (див. *Верховна Рада Української РСР*). Органами держ. влади в краях, автономних областях, областях, національних округах, районах, містах, селищах і селах є відповідні *місцеві Ради депутатів трудящих.* Депутати Рад у всій своїй діяльності керуються наказами виборців, перед якими вони зобов'язані звітувати про свою роботу і про роботу відповідних Рад, і можуть бути в усякий час відкликані за рішенням більшості виборців у встановленому законом порядку. Важливе значення в роботі Р. д. т. мають постійні комісії Рад, які створені з числа депутатів і є органами Рад (див. *Постійні комісії* Рад депутатів трудящих). Осн. формою діяльності кожної з Р. д. т. є сесії, що скликаються у визначені законом строки. Взаємовідносини найвищих і місцевих органів держ. влади в СРСР визначаються принципом *демократичного централізму,* керівним принципом організаційної побудови всіх органів Рад. д-ви. З ініціативи Політбюро ЦК КПРС 1968 та 1971 було прийнято закони, які розширили права сільських, селищних, районних і міських Рад. Відповідно до висунутих на XXIV з'їзді КПРС пропозицій було прийнято закон про статус депутата. КПРС надає важливого значення дальшому зростанню ролі Р. д. т. як закономірному процесові розвитку радянського суспільства.

РАДИ КОЛГОСПІВ — виборні органи колгоспів у районах, областях, краях, республіках та центрі (союзна рада колгоспів). Створені 1969 з метою дальшого розвитку соціалістичної демократії, колективного обговорення найважливіших питань життя і діяльності колгоспів, узагальнення досвіду організації виробн. та вироблення рекомендацій щодо ведення г-ва тощо. Рішення Р. к. мають рекомендаційний характер.

РАДИ ПРОФСПІЛОК — в СРСР виборні колегіальні міжспілкові органи, створені в республіках, краях і областях для керівництва всією

діяльністю профспілкових організацій на відповідній території. Обираються на з'їздах профспілок республік і тер. міжспілкових конференціях. Періодичність скликання і функції Р. п. визначені Статутом професійних спілок СРСР.

РАДИКАЛИ (від лат. radix — корінь) — 1) Прихильники корінного, радикального розв'язання певних питань. 2) Представники політичних буржуазних партій і течій у капіталістичних державах. Див. також *Радикалізм.*

РАДИКАЛІЗМ — 1) Обстоювання і застосування рішучих методів у розв'язанні певних питань, насамперед політичних. 2) Політична течія, що виникла в 19 ст. в капіталістичних країнах, прихильники якої вимагають проведення часткових бурж.-демократичних держ. реформ, які не зачіпають основ капіталістичного суспільства і д-ви. Серед бурж. політ. угруповань радикальні партії представляють гол. чином інтереси дрібної буржуазії та частини інтелігенції.

РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ ЧІЛІ — заснована 1883. Користувалася впливом серед представників середніх верств міста і села, держ. службовців, ремісників та інтелігенції. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* В 1967 в Р. п. Ч. перемогла ліва течія, що виступала за проведення в Чілі глибоких соціально-екон. перетворень. У 1969 Р. п. Ч. разом з *Комуністичною партією Чілі, Соціалістичною партією Чілі* та іншими демократичними партіями утворила коаліцію Народної єдності, яка перемогла на парламентських виборах 1970 і 1973. XXIV з'їзд Р. п. Ч. (1971) проголосив її партією марксистського типу. В 1972 Р. п. Ч. об'єдналася з С.-д. партією, зберігши свою стару назву. Радикали в цілому послідовно сприяли виконанню програми уряду Народної єдності. Після захоплення влади в Чілі військ. хунтою (вересень 1973) Р. п. Ч. оголошена поза законом. Діє нелегально. Голова — А. Суле.

РАДІОТЕЛЕГРАФНЕ АГЕНТСТВО УКРАЇНИ (РАТАУ) при Раді Міністрів УРСР — центральний інформаційний орган республіки. Входить до єдиної державної інформаційної системи — ТАРС. Інформаційне агентство на Україні створено 1918 (з 1921 називається РАТАУ). Гол. завдання РАТАУ: збирання і передавання інформації та фотоінформації про життя республіки для органів преси, радіомовлення і телебачення як УРСР, так і всього Радянського Союзу, а також передавання цієї інформації через ТАРС для іноземних органів преси, радіо і телебачення. РАТАУ поширює в УРСР респ., внутрісоюзну та міжнар. інформацію, має відділення в усіх областях УРСР.

«РАДЯНОЛОГІЯ» — система фальсифікацій і наклепів на політичну практику та ідеологію Радянського Союзу; один з ідеологічних засобів *антикомунізму.* Гол. метою «Р.» є постачання «ідей» і псевдотеорій пропагандистському апаратові імперіалістичних д-в, підготовка кадрів антикомуністів-радянологів. Розгалужена мережа «дослідних» центрів «Р.» міститься в США, ФРН, Великобританії, Франції. Їх фінансують найбільші монополістичні фонди й держ. відомства. Ці заклади видають численні журнали й книжки, виконують «дослідження» на замовлення урядових установ.

РАДЯНСЬКА ВЛАДА — повновладдя трудящих, одна з форм влади в соціалістичних державах; об'єднання місцевих і найвищих органів влади в єдину державну організацію, скріплену федеральним союзом добровільно об'єднаних радянських республік — СРСР; у широкому розумінні — сукупність державних і громадських організацій, керованих КПРС, що становлять політичну організацію радянського суспільства. Прообразом Р. в. були Ради робітничих депутатів 1905, породжені революційною творчістю мас. В. І. Ленін дав винятково високу оцінку Радам як формі політ. влади. Глибоко проаналізувавши досвід Паризької комуни 1871, рос. революції 1905—07 і Лютневої революції 1917, В. І. Ленін у Квітневих тезах відкрив нову держ. форму диктатури пролетаріату — Республіку Рад. Істор. досвід діяльності Рад депутатів трудящих в СРСР показав, що саме Р. в. забезпечує мільйонам трудящих участь у політ. житті країни, тобто є найдемократичнішою з усіх форм держ. влади, що їх знала історія. Р. в. була утверджена з перемогою *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917.* Р. в. є могутнім знаряддям, з допомогою якого робітничий клас у союзі з трудящим селянством під керівництвом

Комуністичної партії усуспільнив засоби виробн., ліквідував експлуатацію людини людиною, створив соціалістичні форми господарювання, забезпечив повну, остаточну перемогу соціалізму в СРСР, згуртував народи Радянського Союзу в єдиній братній сім'ї, що будує комунізм. Р. в. має величезне міжнар. значення, її народження знаменувало початок нової епохи — епохи *диктатури пролетаріату,* влади трудового народу, епохи соціалізму і комунізму. На досвіді Р. в. мільйонні маси трудящих усіх країн світу переконалися, що робітники і селяни можуть з успіхом здійснити соціалістичне перетворення суспільства і управління д-вою на найширших демократичних засадах, без капіталістів і поміщиків. Див. також *Радянська соціалістична держава* і *Ради депутатів трудящих.*

РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ДЕРЖА́ВА — організація політичної влади трудящих СРСР під керівництвом робітничого класу. Створена в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Р. с. д.— новий, вищий тип д-ви, що в період побудови соціалізму має своєю суттю *диктатуру пролетаріату.* З побудовою в СРСР *розвинутого соціалістичного суспільства,* підкреслив XXV з'їзд КПРС, Р. с. д. є загальнонародною д-вою, що виражає інтереси і волю всього радянського народу. Екон. основою Р. с. д. є соціалістичні виробничі відносини, які склалися на базі неподільного панування суспільної власності у двох її формах. Р. с. д. спирається на найширшу соціальну базу — весь *радянський народ* — нову істор. спільність людей. Керівна й спрямовуюча сила Р. с. д.— *Комуністична партія Радянського Союзу.* Р. с. д. організує створення матеріально-технічної бази комунізму, переростання соціалістичних відносин у комуністичні, забезпечує піднесення добробуту народу, здійснює контроль за мірою праці і споживання, охороняє права та свободи радянських громадян, соціалістичний правопорядок і соціалістичну власність, виховує нар. маси в дусі свідомої дисципліни і комуністичного ставлення до праці, працює над дальшим розвитком культури і освіти, над соціалістичною перебудовою побуту, вирішенням житлової проблеми, забезпеченням охорони здоров'я та ін. Першочерговим завданням Р. с. д. є постійне піклування про зміцнення оборони країни і могутності Радянських Збройних Сил. Р. с. д. розвиває братерське співробітництво з іншими соціалістичними країнами, відстоює справу загального миру і веде боротьбу проти сил реакції та війни. Див. також *Ради депутатів трудящих.*

РАДЯ́НСЬКА ФЕДЕРА́ЦІЯ — соціалістичного типу форма *державного устрою* багатонаціональної Радянської країни за національно-державним принципом. Заснування і розвиток Р. ф. зумовлені послідовним демократизмом та інтернац. характером *Радянської влади,* необхідністю консолідації госп., політ. і військ. зусиль усіх радянських соціалістичних республік для успішної побудови соціалістичного і комуністичного суспільства. Р. ф.— видатний результат революційної творчості всіх радянських народів на чолі з робітничим класом під керівництвом *Комуністичної партії Радянського Союзу.* Р. ф. існує в двох формах: Союз Радянських Соціалістичних Республік; союзні радянські соціалістичні республіки — РРФСР, Аз. РСР, Груз. РСР, Узб. РСР, до складу яких входять автономні радянські соціалістичні республіки. Осн. принципами Р. ф. є: здійснення за її допомогою під проводом КПРС соціалістичного народовладдя; Радянська влада; пролетарський інтернаціоналізм; нац.-тер. принцип побудови федерації, який означає, що членами федерації Союзу РСР є нац. д-ви (союзні республіки); добровільність об'єднання союзних республік; рівноправність суб'єктів федерації; демократичний централізм.

РАДЯ́НСЬКИЙ КОМІТЕ́Т ЗА ЄВРОПЕ́ЙСЬКУ БЕЗПЕ́КУ — громадська організація, що об'єднує представників трудящих СРСР з метою сприяння забезпеченню миру і розвиткові широкого співробітництва на європейському континенті. Створений 1971 у Москві. К-т підтримує контакти з к-тами за європ. безпеку інших країн Європи.

РАДЯ́НСЬКИЙ КОМІТЕ́Т ЗА́ХИСТУ МИ́РУ — постійний виборний орган радянської громадськості, що очолює в СРСР *Рух прихильників миру.* Створений 1949 у Москві. К-т бере активну участь у пропаганді ідей миру, підтримує тісні зв'яз-

ки з прихильниками миру в інших країнах. У радянських союзних республіках діють респ. к-ти захисту миру, в т. ч. в УРСР з 1951 — Укр. республіканський к-т захисту миру.

РАДЯНСЬКИЙ НАРОД — в СРСР нова історична спільність людей, «в основі якої лежить непорушний союз робітничого класу, селянства та інтелігенції при провідній ролі робітничого класу, дружба всіх націй і народностей країни» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 91). Р. н. сформувався в процесі будівництва соціалізму і комунізму і є закономірним результатом докорінного перетворення класових і нац. відносин. Основою Р. н. є соціалістичний суспільний лад, *Радянська соціалістична держава,* політика КПРС і марксистсько-ленінська ідеологія. Найважливіша роль у цьому соціальному утворенні належить *союзові робітничого класу і селянства* під керівництвом КПРС, яка спрямовує процес зближення соціалістичних націй. Об'єднання трудящих на соціально-класовій, екон., політ. та ідеологічній базі соціалізму спричинює єдність їхніх нац. інтересів у інтернац. справі побудови комунізму. Єдність інтернац. і нац. інтересів трудящих на грунті союзу дружніх класів соціалістичного суспільства виступає також у формі зближення соціалістичних націй як складових частин інтернац. спільності — Р. н. Термін «радянський народ» на означення багатонац. спільності почали застосовувати в суспільно-політ. л-рі в 30-х рр. 20 ст. У матеріалах XXII—XXV з'їздів КПРС, до 50-річчя утворення СРСР відзначено загальні ознаки Р. н. як нової істор. спільності людей: спільність екон. основи, соціалістичної Батьківщини, соціально-класової структури, світогляду, мети (побудова комунізму), спільні погляди, традиції, життєвий досвід, спільні риси в культурі, побуті, народжені спільною боротьбою і спільною працею. Р. н. складається з понад 130 соціалістичних націй і народностей. Утвердження соціалістичних принципів у житті спричинилося до того, що в Р. н. склалися такі спільні риси, як соціалістичний *інтернаціоналізм* і радянський *патріотизм, соціалістичний спосіб життя,* відданість справі комунізму, непримиренність до всіх форм гноблення, *націоналізму* й *расизму,* до ворогів комунізму, висока трудова й громадсько-політ. активність. Визначальною закономірністю розвитку Р. н. є поступове розширення сфери дії інтернаціонального в національному. Виникнення в СРСР нової істор. спільності людей — Р. н.— партія розглядає як свого роду узагальнений підсумок тих екон. і соціально-політ. змін, які за роки *Радянської влади* відбулися в нашій країні. Див. також *Дружба народів.*

РАДЯНСЬКИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ — умови і особливості повсякденного життя людей у радянському суспільстві. Див. *Соціалістичний спосіб життя.*

РАДЯНСЬКО - АМЕРИКАНСЬКІ ДОГОВОРИ І УГОДИ 1972—76 — система договорів, угод та інших документів, укладених в результаті переговорів на найвищому рівні між Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим і президентами США Р. Ніксоном і Дж. Фордом у Москві (травень 1972, червень — липень 1974), Вашінгтоні (червень 1973), Владивостоці (листопад 1974). В сукупності заклали політичну і правову базу для розвитку взаємовідносин між СРСР і США на принципах *мирного співіснування.* В числі найважливіших Р.-а. д. і у.— «*Основи взаємовідносин між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки*», за якими сторони визнали свою готовність до врегулювання спірних питань мирним шляхом, у дусі взаєморозуміння з метою уникнення *конфронтації.* Особливу увагу сторони приділили проблемам, пов'язаним з відверненням загрози ядерної війни. Між двома д-вами було підписано ряд угод і договорів, що, як відзначив XXV з'їзд КПРС, певною мірою зменшують небезпеку виникнення ядерної війни, а саме: безстрокову *Угоду між СРСР і США про відвернення ядерної війни, Тимчасову угоду між СРСР і США* про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь, Договір про обмеження систем протиракетної оборони, Спільну заяву в питанні про обмеження стратегічних наступальних озброєнь, Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї, Угоду про заходи щодо запобігання інцидентам у відкритому морі і в повітряному просторі над ним. Сторонами вирішено вжити заходів щодо вилучен-

ня з арсеналів д-в хім. зброї. Цим документам передувала наполеглива боротьба СРСР за підтримання міжнар. миру і безпеки, наслідком якої було підписання таких багатосторонніх угод, як *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою, Договір про космос 1967* та ін. Р.-а. д. і у. охоплюють також сферу двостороннього наук.-тех. співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії, дослідження і використання космічного простору в мирних цілях, дослідження *Світового океану*, охорони навколишнього середовища. Значне місце серед Р.-а. д. і у. посідають угоди про торг.-екон. і тех. співробітництво, про співробітництво в галузі транспорту, с. г., медицини, науки тощо. Підписано й загальну угоду про контакти, обміни і співробітництво, зокрема з питань культури, мистецтва, освіти.

Р.-а. д. і у. мають велике значення для дальшого розвитку відносин між СРСР і США, для зміцнення взаємного довір'я між ними і для зміцнення загального миру. Цьому, позитивному в цілому, розвиткові радянськоамер. відносин намагаються перешкодити реакційні кола, зв'язані з *воєнно-промисловим комплексом* США. Були, як відомо, і спроби втручання у внутрішні справи СРСР, зв'язані з запровадженням у США дискримінаційних заходів у галузі торгівлі з СРСР. Зусилля СРСР, як підкреслено в документах Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР (червень 1972 і 1973, липень і листопад 1974) про підсумки радянськоамер. зустрічей на найвищому рівні, Квітневого (1975) пленуму ЦК КПРС, XXV з'їзду партії, постійно спрямовані на забезпечення послідовного і неухильного виконання обома д-ми всіх взятих на себе зобов'язань, на укладення нових угод щодо дальшого обмеження стратегічних озброєнь і недопущення відкриття нового каналу гонки озброєнь, який звів би нанівець уже досягнуте, на заборону створення нових, ще руйнівніших систем озброєння.

Новою ланкою в системі Р.-а. д. і у. став *Договір між СРСР і США про підземні ядерні вибухи в мирних цілях*, підписаний 28.V 1976 одночасно в Москві і Вашінгтоні.

РАДЯНСЬКО-АНГЛІЙСЬКІ ДОКУМЕНТИ 1975 — міжнародні документи, укладені між СРСР і Великобританією під час переговорів Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва і прем'єр-міністра Великобританії Г. Вільсона в лютому 1975 в Москві. Сторони підписали Спільну радянсько-англійську заяву, в якій підтвердили відповідальність обох д-в за дальший розвиток процесу розрядки міжнар. напруженості, поглиблення співробітництва в галузі політики, економіки і пром-сті на основах взаємної вигоди, а також у сфері культурних і торг. зв'язків. СРСР і Великобританія підписали ряд інших важливих документів: Радянсько-англійський протокол про консультації; Спільну радянсько-англійську декларацію про нерозповсюдження ядерної зброї; Довгострокову програму розвитку економічного і промислового співробітництва; Програму співробітництва в галузі науки і техніки на десятирічний період; Угоду про співробітництво в галузі медичної науки і охорони здоров'я. В документі Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР (лютий 1975) про підсумки радянсько-англійських переговорів на найвищому рівні, в рішеннях Квітневого (1975) пленуму ЦК КПРС і матеріалах XXV з'їзду партії підкреслено, що укладені документи мають важливе значення для стабільних відносин між СРСР і Великобританією на основі принципів мирного співіснування, є позитивним вкладом у зміцнення міжнар. миру і безпеки. Під час радянсько-англ. переговорів у березні 1976 в Лондоні сторони домовилися про дальше розширення співробітництва в галузі економіки, підтвердили свої наміри продовжувати зусилля щодо дальшого ослаблення міжнар. напруженості в Європі і в усьому світі.

РАДЯНСЬКО-БОЛГАРСЬКИЙ ДОГОВІР 1967 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 12.V в Софії строком на 20 років. Сторони, відповідно до принципів соціалістичного інтернаціоналізму, зобов'язалися зміцнювати дружбу між народами обох країн, поглиблювати і розвивати взаємовигідне співробітництво на основі взаємного поважання держ. суверенітету, рівноправності, невтручання у

внутрішні справи одна одної. Набрав чинності 4.VIII 1967.

РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ — НІМЕЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОГОВІР 1975 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний сторонами 7.X в Москві строком на 25 років. Відповідно до принципів соціалістичного інтернаціоналізму, надаючи важливого значення дальшому вдосконаленню політ. та ідеологічного співробітництва, обидві держави зобов'язалися зміцнювати дружбу і братерську взаємодопомогу, всебічно поглиблювати екон., наук.-тех., культурне співробітництво на основі взаємного поважання держ. суверенітету і незалежності, рівноправності і невтручання у внутрішні справи одна одної. Сторони зобов'язалися докладати спільних зусиль для протидії будь-яким проявам реваншизму і мілітаризму, добиватися неухильного виконання договорів, укладених з метою зміцнення європ. безпеки. Набрав чинності 4.XII 1975.

РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ — ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ ДОГОВІР 1970, Московський договір 1970 — міжнародний документ, підписаний 12.VIII в Москві. Згідно з договором сторони розглядають підтримання миру і досягнення розрядки міжнар. напруженості як важливу мету своєї політики. Вони зобов'язалися сприяти нормалізації обстановки в Європі, розвиткові мирних відносин між усіма європ. д-вами, зміцненню миру та безпеки в усьому світі, а також розв'язувати спірні питання виключно мирними засобами і утримуватися від погрози силою або її застосування. Сторони одностайно визнали, що мир в Європі може бути збережений тільки в тому разі, коли ніхто не посягатиме на сучасні кордони. Обидві д-ви взяли на себе зобов'язання неухильно додержувати тер. цілісність усіх д-в в Європі в їхніх нинішніх кордонах. Сторони вважають непорушними тепер і в майбутньому нинішні кордони всіх європ. країн, у т. ч. лінію по Одеру і Нейсе, що є зх. кордоном ПНР, і кордон між ФРН та НДР. Договір набрав чинності 3.VI 1972. Див. *Радянсько-західнонімецькі документи 1970—75.*

РАДЯНСЬКО - ЗАХІДНОНІМЕЦЬКІ ДОКУМЕНТИ 1970—75 — міжнародні договори, угоди, заяви, укладені і підписані між СРСР і ФРН під час переговорів на найвищому рівні. Початок конструктивним зрушенням у відносинах сторін поклав *Радянського Союзу — Федеративної Республіки Німеччини договір 1970.* Ряд важливих домовленостей між двома д-вами досягнуто в ході зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва і федерального канцлера В. Брандта в Криму (вересень 1971). Під час візиту Л. І. Брежнєва до ФРН (травень 1973) було прийнято «Спільну заяву», де характеризувався хід виконання договору 1970, підписано угоди про розвиток екон., пром. і тех. співробітництва, додатковий протокол у галузі повітряного сполучення. В жовтні 1974 у Москві відбулися переговори з федеральним канцлером ФРН Г. Шмідтом. Сторони підписали «Спільну заяву», в якій підтвердили позитивну оцінку конструктивної діяльності, спрямованої на виконання раніше укладених договорів і угод, визначили можливості дальшої активізації радянсько-західнонім. відносин. Було досягнуто домовленостей щодо проведення консультацій з важливих питань двосторонніх контактів і міжнар. проблем, підтверджено бажання сприяти зміцненню європ. безпеки, досягненню успіхів на переговорах у Відні про скорочення збройних сил і озброєнь у Центр. Європі. У листопаді 1975 відбувся візит до Радянського Союзу президента ФРН В. Шееля. В документі Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР (травень 1973) про підсумки радянсько-західнонім. переговорів на найвищому рівні, в рішеннях пленумів ЦК КПРС (листопад 1971, травень 1972, квітень 1973, квітень 1975), XXIV і XXV з'їздів КПРС було позитивно оцінено нормалізацію і дальше розширення відносин між обома д-вами на принципах мирного співіснування. Укладені між СРСР і ФРН документи сприяли зміцненню міжнар. миру і безпеки, розширили і поглибили співробітництво двох д-в в галузі політики, економіки, культури, науки, техніки. Проте певні політ. кола ФРН, як зазначено у Заяві Радянського уряду від 23 травня 1976, роблять спроби підірвати те позитивне, що зроблено в радянсько-західнонім.

відносинах, посіяти недовір'я щодо миролюбної політики СРСР. В Заяві Радянський уряд підкреслив, що СРСР і далі продовжуватиме курс на розвиток з ФРН відносин довгочасного співробітництва в політиці, економіці і культурі.

РАДЯНСЬКО-ІНДІЙСЬКІ ДОГОВІР 1971 ТА ДОКУМЕНТИ 1973—76 — міжнародні документи, укладені між Радянським Союзом і Республікою Індією. 9.VIII 1971 підписано Договір про мир, дружбу і співробітництво. Він зафіксував рішимість сторін на основі принципів мирного співіснування продовжувати зусилля для збереження і зміцнення миру в Азії (див. *Азіатська безпека*) і в усьому світі. Подією великого міжнар. значення став візит Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва в Індію (26—30.XI 1973). В ході переговорів на найвищому рівні підписано Спільну радянсько-індійську декларацію, угоду про дальший розвиток екон. співробітництва обох країн, протокол з конкретних питань цього співробітництва, а також угоду про співробітництво відповідних планових органів і консульську конвенцію. В документі Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР про підсумки радянсько-інд. переговорів (грудень 1973), рішеннях Квітневого (1975) пленуму ЦК КПРС і XXV з'їзду КПРС високо оцінено Договір між СРСР та Індією, підкреслено, що він має величезне значення для двосторонніх зв'язків як стабілізуючий фактор у Пд. Азії й на континенті в цілому. В червні 1976 СРСР та Індія в результаті переговорів на найвищому рівні підписали Декларацію про дальший розвиток дружби і співробітництва. В цьому документі сторони підтвердили своє прагнення докласти нових спільних зусиль щодо зміцнення миру і безпеки народів, сприяти поглибленню *розрядки міжнародної напруженості* та її поширенню на інші райони земної кулі, зокрема Азію, висловили глибоке задоволення розвитком радянсько-інд. відносин на основі раніше укладеного Договору і угод, констатували наявність сприятливих перспектив для дальшого розширення й поглиблення тісного співробітництва між двома д-вами в політ., екон., торг., науковій, технічній, культурній та інших галузях.

РАДЯНСЬКО-КОРЕЙСЬКИЙ ДОГОВІР 1961 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 6.VII в Москві. СРСР і КНДР, відповідно до принципів соціалістичного інтернаціоналізму, зобов'язалися сприяти зміцненню миру і безпеки на Далекому Сході й в усьому світі, розвивати екон. і культурне співробітництво, дотримуючись принципів рівноправності, взаємного поважання держ. суверенітету й невтручання у внутрішні справи одна одної. Набрав чинності 10.IX 1961.

РАДЯНСЬКО-МОНГОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР 1966 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 15.I в Улан-Баторі на 20 років. Сторони зобов'язалися й далі поглиблювати й зміцнювати традиційну дружбу, розвивати всебічне співробітництво й братерську взаємодопомогу між обома народами і д-вами на основі принципів соціалістичного інтернаціоналізму, поглиблювати екон. і науково-тех. співробітництво, розвивати культурні, наукові та ін. зв'язки. Р.-м. д. передбачає й гарантування безпеки обох країн. Сторони зобов'язалися продовжувати зусилля, спрямовані на збереження і зміцнення миру та безпеки народів, на досягнення загального і повного роззброєння. Договір набрав чинності 25.II 1966.

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР 1965 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 8.IV у Варшаві строком на 20 років. Сторони, відповідно до принципів соціалістичного інтернаціоналізму, зобов'язалися зміцнювати дружбу між народами обох країн, розвивати й поглиблювати співробітництво на основі взаємної вигоди, рівноправності, поважання суверенітету і невтручання у внутрішні справи. Договір передбачає зобов'язання сторін по дальшому розширенню співробітництва між ними в галузі міжнар. політики, насамперед у забезпеченні міжнар. миру і безпеки. Набрав чинності 21.IV 1965.

РАДЯНСЬКО-РУМУНСЬКИЙ ДОГОВІР 1970 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 7.VI в Бухаресті строком на 20 років. Сторони, відповідно до прин-

ципів соціалістичного інтернаціоналізму, зобов'язалися зміцнювати дружбу між народами обох країн і розвивати співробітництво на основі всебічної допомоги, взаємної вигоди, поважання суверенітету й нац. незалежності, рівноправності і невтручання у внутрішні справи. Набрав чинності 6.XI 1970.

РАДЯНСЬКО-УГОРСЬКИЙ ДОГОВІР 1967 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 7.IX в Будапешті строком на 20 років. Сторони, відповідно до принципів соціалістичного інтернаціоналізму, зобов'язалися зміцнювати дружбу між народами обох країн, всебічно розвивати й поглиблювати взаємовигідне екон. і науково-тех. співробітництво й культурні зв'язки, дотримуючись принципів взаємного поважання держ. суверенітету, рівноправності й невтручання у внутрішні справи одна одної. Обидві держави взяли зобов'язання докладати зусиль для поліпшення обстановки в Європі, зміцнення взаєморозуміння і співробітництва між європ. країнами. Набрав чинності 28.XI 1967.

РАДЯНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ДОКУМЕНТИ 1966—76 — міжнародні документи, укладені між СРСР і Францією в результаті радянсько-французьких переговорів на найвищому рівні в Москві (червень 1966, жовтень 1970, жовтень 1975) і в Парижі (жовтень 1971, червень 1973). Принциповий поворот у радянсько-франц. відносинах на принципах мирного співіснування відбувся внаслідок переговорів президента Франції Ш. де Голля з керівниками Радянського Союзу в червні 1966. Поряд з прийнятими деклараціями 1966, 1970, 1971 і 1975 було підписано інші радянсько-франц. документи, які сприяли зближенню позицій обох країн у ряді зовнішньополіт. питань. Внаслідок активізації радянсько-франц. зв'язків і контактів у жовтні 1971 підписано *Принципи співробітництва між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Францією.* В ході наступних зустрічей сторони підтвердили життєвість і ефективність обраного Радянським Союзом і Францією курсу на розвиток дружніх відносин і взаємовигідного співробітництва. Питання відносин між СРСР і Францією розглядалися і в ході робочих зустрічей Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва з президентами Французької Республіки Ж. Помпіду в Заславлі (поблизу Мінська, січень 1973), на Піцунді (березень 1974) та В. Жіскар д'Естеном (Рамбуйє під Парижем, грудень 1974). Між СРСР і Францією укладено ряд довгострокових угод про торгівлю (липень 1973 — на 10-річний період), екон. співробітництво, довгострокові банківські кредити, взаємні поставки комплектного устаткування, пром. кооперування та про співробітництво в галузі науки, техніки, медицини й охорони здоров'я, створено ряд мішаних міжурядових ділових органів. В документах Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР (листопад 1971, липень 1973) про підсумки радянсько-франц. переговорів на найвищому рівні, в рішеннях пленумів ЦК КПРС (листопад 1971, травень 1972, квітень 1973, квітень 1975) і XXV з'їзду КПРС було високо оцінено дальше зміцнення традиційної радянсько-франц. дружби, розширення відносин між обома д-вами на принципах мирного співіснування, підкреслено значення рад.-франц. документів для миру і безпеки. Сторони підтвердили свої позиції під час переговорів у квітні 1976, що відбулися в Парижі. У липні 1976 в Москві підписано угоду про відвернення випадкового або несанкціонованого застосування ядерної зброї.

РАДЯНСЬКО - ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ДОГОВІР 1970 про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу — підписаний 6.V в Празі строком на 20 років. Сторони, відповідно до принципів соціалістичного інтернаціоналізму, зобов'язалися подавати одна одній братерську допомогу і підтримку, грунтуючись на взаємному поважанні держ. суверенітету і незалежності, рівноправності і невтручання у внутрішні справи одна одної, всебічно розвивати взаємовигідне співробітництво. Обидві держави визнали, що *Мюнхенська угода 1938* є з самого початку недійсною з усіма наслідками, що з цього випливають. Вони взяли зобов'язання добиватися створення ефективної системи європ. безпеки на основі колективних зусиль усіх європ. д-в. Набрав чинності 9.VI 1970.

РАНГИ дипломатичні — персональні звання, що їх присвою-

ють дипломатичним представникам, співробітникам посольств і дипломатичних місій і працівникам відомств закордонних справ. Найвищі Р. д. (посла й посланника) в СРСР присвоюються Указами Президії Верховної Ради СРСР, решта (радників, секретарів і аташе) — наказами міністра закордонних справ СРСР.

РАНТЬЄ́ (франц. rentier) — паразитичний прошарок капіталістичного суспільства, який не бере участі у виробництві, а живе за рахунок доходів від *цінних паперів* та на проценти від капіталів, які передає в позичку.

РАСИ́ЗМ (франц. racisme, від італ. razza — порода) — соціальна доктрина й людиноненависницька практика реакційних експлуататорських класів і верств, спрямована на поневолення народів як нібито «расово неповноцінних». Р. твердить, ніби існують «вищі раси», які творять культуру, і «нижчі раси», нездатні до культурного прогресу. Р. виник на поч. колоніальних експансій (16—17 ст.) і був теоретичним обгрунтуванням їх. Створена расистами антропосоціологія, в основі якої лежить *соціальний дарвінізм,* виправдовувала *колоніалізм* і експлуатацію людини людиною. В епоху імперіалізму Р. набрав найпотворніших форм (див. *Фашизм, Неофашизм*). У гітлерівській Німеччині він став офіц. ідеологією, яка обгрунтовувала агресивні війни, масове винищування людей. Англо-амер. «теоретики» Р. висунули ідею переваги англосаксонської раси над усіма народами світу. Сучас. імперіалізм широко культивує ідеологію Р., яка є знаряддям розколу єдиного інтернац. фронту трудящих, виправдовує *неоколоніалізм.* Різновидом Р. є *сіонізм.* Ідеологією Р. пройняті концепції *маоїзму*.

РА́СОВА ДИ́СКРИМІНА́ЦІЯ — обмеження або позбавлення прав громадян за расовою ознакою. Див. *Расизм.*

РАТА́У — див. *Радіотелеграфне агентство України.*

РАТИФІКА́ЦІЯ ДО́ГОВО́РУ (від лат. ratus — затверджений і facio — роблю) — затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, підписаного уповноваженими на це особами. Лише після ратифікації, якщо в договорі не передбачено інше, договір набирає юрид. сили. В СРСР Р. д. здійснюють *Президія Верховної Ради СРСР* (щодо договорів, укладених СРСР) і президії Верховних Рад союзних республік (щодо договорів, укладених республіками), зокрема *Президія Верховної Ради Української РСР.*

РАЦІОНАЛІЗА́ЦІЯ ВИРОБНИ́ЦТВА — сукупність технічних і організаційних заходів, спрямованих на ефективніше використання наявних виробничих ресурсів. За капіталізму підпорядковується меті капіталістичного виробництва — одержанню якнайбільших прибутків і сприяє, з одного боку, технічному прогресові, а з другого — призводить до підвищення інтенсифікації праці, збільшення ступеня експлуатації робітників, зростання *безробіття.* За соціалізму Р. в. проводиться в інтересах підвищення матеріального добробуту всіх членів суспільства; є одним з осн. факторів підвищення екон. *ефективності соціалістичного виробництва* та його якісних показників — зростання *продуктивності праці,* зниження собівартості продукції тощо. В СРСР має масовий характер і тісно пов'язана з винахідництвом. Лише 1975 в СРСР впроваджено у виробництво 3,9 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, що дало 4,7 млрд. крб. економії (в розрахунку на рік).

РАЦІОНАЛІ́ЗМ (від лат. rationalis — розумний) — 1) Філософський напрям, що визнає розум основою пізнання і поведінки людей. Принципи Р. поділяли як матеріалісти, так і ідеалісти. Р. у них набирав різного характеру залежно від того, як розв'язувалося питання про походження знань. Р. відіграв прогресивну роль у боротьбі проти релігійного догматизму й середньовічної схоластики. Проте Р. був однобічним, принижував роль чуттєвого пізнання, не брав до уваги значення суспільно-істор. практики в процесі пізнання. Обмеженість і однобічність Р. були подолані марксизмом. 2) Розсудкове ставлення до дійсності.

РЕАБІЛІТА́ЦІЯ (лат. rehabilitatio — відновлення) — поновлення шляхом публічного виступу, публікації в пресі або через суд та інші компетентні органи доброго імені, репутації несправедливо заплямованої або безпідставно звинуваченої в чомусь особи.

РЕАКЦІОНЕ́Р (франц. réactionnaire) — прихильник або учасник політичної реакції й повернення старих порядків, запеклий консерватор, що виступає проти всього нового, прогресивного (в політиці, науці і культурі), контрреволюціонер.

РЕА́КЦІЯ ПОЛІТИ́ЧНА (франц. réaction — протидія) — активний опір експлуататорських класів, їхніх партій чи політичних угруповань суспільному прогресові; режим, встановлений для збереження і зміцнення віджилих суспільних порядків (у сучас. Чілі, Уругваї, Парагваї, Південній Родезії, Гватемалі, Гаїті, Пд.-Африканській Республіці та в ряді інших бурж. країн). Р. п. виявляється в боротьбі проти революційного руху, в придушенні демократичних прав і свобод, у переслідуванні прогресивних політ. і громадських діячів, представників культури, в масовому терорі й насильстві, в расовій і нац. дискримінації, в агресивній зовнішній політиці. Крайньою формою Р. п. є *фашизм*.

РЕАЛІЗА́ЦІЯ (франц. réalisation) — 1) Здійснення накресленого плану, програми чи проекту. 2) В е к о н о м і ц і — відпускання продукції й одержання оплати за неї, перетворення майна, товару або цінних паперів на гроші. В СРСР виконання плану Р. продукції є одним з найважливіших екон. показників соціалістичних підприємств. Р. п о з и к и — розміщення позики.

РЕАЛІ́ЗМ СОЦІАЛІСТИ́ЧНИЙ — творчий метод літератури й мистецтва, що склався на основі відображення інтересів і прагнень робітничого класу, в боротьбі проти капіталізму за революційну перебудову світу. Р. с.— вищий ступінь у розвитку реалізму в мистецтві. Осн. принципом Р. с. є правдиве, історично конкретне відображення дійсності в її революційному розвитку. Суттю Р. с. є життєва правда, виражена в художніх образах з позицій комуністичного світогляду. Найголовнішою ознакою Р. с. є комуністична *партійність*. XXV з'їзд КПРС відзначив, що в нових творах соціалістичного реалізму, створених у нас у країні за останні роки, все глибше знаходить відгук те основне, істотне, чим живе країна, що стало частиною особистої долі радянських людей. Пройняті комуністичною ідейністю, почуттям *інтернаціоналізму* й соціалістичного *гуманізму*, твори Р. с. відіграють велику роль у процесі комуністичного будівництва, в революційно-визвольній боротьбі прогресивних сил світу за здійснення ідеалів миру, дружби народів і соціалізму.

РЕА́ЛЬНІ ДОХО́ДИ НАСЕ́ЛЕННЯ — сукупність матеріальних і культурних благ та послуг, які одержало населення за певний період (наприклад, за рік); один з головних показників життєвого рівня населення. При визначенні Р. д. н. в соціалістичних країнах враховують доходи, одержані від держ. і кооперативних підприємств та установ (заробітна плата, премії), доходи від особистого підсобного г-ва, надходження з *суспільних фондів споживання* тощо. З усієї сукупності доходів вираховують платежі до бюджету, внески в громадські і кооперативні орг-ції, приріст лишку вкладів населення в ощадних касах і готівки тощо. Обсяг Р. д. н. значною мірою залежить від руху й рівня цін на товари, тому *інфляція*, яка характерна для капіталістичних країн, призводить до падіння реальних доходів трудящих. Для соціалістичних країн характерним є систематичне зростання Р. д. н., відповідне розвиткові й підвищенню ефективності нар. г-ва. В СРСР, як відмічалось на XXV з'їзді КПРС, за минулі п'ятнадцять років Р. д. н. у розрахунку на душу населення збільшились приблизно вдвоє, а загальний обсяг матеріальних благ і послуг — приблизно в 2,4 раза. Десятим п'ятирічним планом передбачено підвищити за 1976—80 реальні доходи в розрахунку на душу населення на 20—22%. Послідовна реалізація курсу партії на підвищення рівня життя народу поряд з підвищенням Р. д. н. забезпечує значне збільшення споживання продуктів харчування і використання непродовольчих товарів, поліпшення житлових умов трудящих, розвиток охорони здоров'я і освіти, культури, зростання вільного часу трудящих, тобто найповніше задоволення всіх матеріальних і духовних потреб народу. Див. *Дев'ятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР, *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР, *Соціальна політика КПРС, Споживання*.

РЕВАЛОРИЗА́ЦІЯ (франц. revalorisation) — те саме, що й *ревальвація*.

РЕВАЛЬВАЦІЯ (від лат. re...— префікс, що означає зворотну або повторну дію, і франц. évaluation — підрахунок, оцінка) — в капіталістичних країнах один з видів грошової реформи; офіційне підвищення золотого вмісту грошової одиниці країни або фактичне підвищення її валютного курсу.

РЕВАНШИЗМ (від франц. revanche — відплата, помста) — політика переможеної у війні держави, спрямована на підготовку нової війни з метою повернення території або відновлення позицій, втрачених внаслідок поразки в попередній війні. Політика Р. провадилася в 30-х роках 20 ст. гітлерівською Німеччиною, яка розв'язала 2-у світову війну, а після розгрому фашизму провадиться реакційними партіями й орг-ціями ФРН та ряду інших країн.

РЕВІЗІЙНА КОМІСІЯ районної, міської, окружної, обласної, крайової, республіканської партійної організації — один з вищих органів місцевих партійних організацій, що обирається відповідною конференцією або з'їздом і звітує безпосередньо перед конференцією або з'їздом; перевіряє швидкість і правильність проходження справ у партійних органах, касу і підприємства райкому, міськкому, окружкому, обкому, крайкому партії, ЦК Компартії союзної республіки.

РЕВІЗІОНІЗМ (від лат. revisio — перегляд) — ворожі марксизмові-ленінізмові опортуністичні течії в міжнародному робітничому і комуністичному русі. Р.— це перегляд з позицій непролетарських класів і соціальних прошарків теоретичних основ соціалізму, корінних положень діалектичного та істор. матеріалізму, марксистсько-ленінської політ. економії, стратегії і тактики революційного робітничого руху. Під виглядом «розвитку» і «поліпшення» марксистсько-ленінської теорії, аналізу нових явищ дійсності Р. намагається вихолостити революційне вчення робітничого класу. Соціальна база Р.— дрібна буржуазія, середні верстви населення, робітнича аристократія. Виник наприкінці 19 ст. Його носіями були правоопортуністичні лідери 2-го Інтернаціоналу, в Росії — «економісти», меншовики тощо. Для сучас. Р., який виник всередині *міжнародного комуністичного руху* в епоху *загальної кризи капіталізму,* становлення і розвитку соціалізму в світовому масштабі, характерні нац. обмеженість, ігнорування інтернаціональної суті марксизму-ленінізму, досвіду соціалістичного будівництва в СРСР та інших країнах соціалістичної співдружності. Розрізняють правий і «лівий» Р. Правий Р. заперечує необхідність *соціалістичної революції, диктатури пролетаріату,* керівну роль марксистсько-ленінської партії, підриває принципи пролетарського *інтернаціоналізму,* заперечує *загальні закономірності побудови соціалізму,* єдину стратегію і тактику міжнар. комуністичного руху, змикається з *націоналізмом* і *реформізмом,* тяжіє до *«ринкового соціалізму»,* теоретично «обгрунтовує» політику угодовства з буржуазією. «Лівий» Р. висуває ультрареволюційні концепції здійснення за будь-яких умов революції і лише збройним шляхом, оголошує *мирне співіснування* д-в протилежних систем зрадою революційним ідеалам, проповідує прискорений перехід до комунізму, минаючи соціалістичну стадію, заперечує необхідність матеріального стимулювання в соціалістичному і комуністичному будівництві, визнає тільки морально-політичні та адм. методи, тяжіє до *«казарменого комунізму»,* веде до авантюризму в політиці і практиці, штовхає комуністичні партії на шлях сектантства. Найнебезпечнішим різновидом «лівого» Р. є *маоїзм,* політика та ідеологія якого ворожі марксизмові-ленінізмові, відверто спрямовані проти світової системи соціалізму. Маоїзм прямо змикається з найреакційнішими колами імперіалізму. КПРС, усі марксистсько-ленінські партії ведуть непримиренну боротьбу проти всіх різновидів ревізіонізму.

РЕВІЗІЯ (лат. revisio) — 1) Перегляд вчення, теорії з внесенням змін. Нерідко відбувається з порушенням, перекрученням їхніх основ (див. *Ревізіонізм*). 2) Обстеження, перевірка стану, результатів діяльності підприємства, установи, організації або службової особи, щоб встановити правильність чи законність їхніх дій; одна з форм наступного контролю.

РЕВОКАЦІЯ (лат. revocatio — відкликання) — 1) Скасування вже даного розпорядження. 2) Відкликан-

ня дипломатичного представника чи уповноваженої особи державою або організацією, яка їх призначала, з країни перебування у свою країну.

РЕВОЛЮЦІЙНА СИТУАЦІЯ — політична обстановка, яка передує *революції соціальній* і характеризується масовим революційним збудженням, включенням широких кіл пригноблених класів в активну боротьбу проти існуючого ладу. За визначенням В. І. Леніна, Р. с. характеризують три основні ознаки: «1) Неможливість для пануючих класів зберегти в незміненому вигляді своє панування... Для настання революції звичайно буває не досить, щоб „низи не хотіли", а потрібно ще, щоб „верхи не могли" жити по-старому. 2) Загострення, вище від звичайного, злиднів і бідувань пригноблених класів. 3) Значне підвищення, внаслідок зазначених причин, активності мас, які в „мирну" епоху дають себе грабувати спокійно, а в бурхливі часи приводяться, як усією обстановкою кризи, так і самими „верхами", до самостійного історичного виступу.

Без цих об'єктивних змін, незалежних від волі не тільки окремих груп і партій, але й окремих класів, революція — за загальним правилом — неможлива» (Повне зібрання творів, т. 26, с. 206). Чим вища стадія Р. с., тим більшого значення набуває зрілість суб'єктивного фактора, а саме: свідомість і організованість мас, готовність робітничого класу під керівництвом революційної партії до рішучих масових дій, без яких неможливо повалити стару владу. Взаємодію об'єктивних і суб'єктивних умов революції В. І. Ленін визначив як революційну кризу. Вчення про Р. с. є складовою частиною ленінської теорії *соціалістичної революції* і має величезне значення для стратегії й тактики революційного робітничого руху в сучас. епоху.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ДЕМОКРАТИЗМ — напрям революційно-визвольного руху, що відображає інтереси насамперед селянської демократії. В 60—70-х рр. 19 ст. найвищого розвитку досяг у Росії, де поєднував ідею сел. революції з *утопічним соціалізмом*. Особливістю Р. д. є те, що, відображаючи інтереси трудящих мас, він містить тенденцію до наукового соціалізму. В сучас. умовах Р. д. поширений у нац.-визвольному русі і обстоює *некапіталістичний шлях розвитку* країн, що визволилися з-під колоніального гніту.

РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ І СЕЛЯНСТВА — революційна влада робітників і селян при керівній ролі робітничого класу, що виникає в результаті перемоги буржуазно-демократичної революції в епоху імперіалізму. Гол. завданнями Р.-д. д. п. і с. є придушення опору контрреволюційних сил, рішуче і послідовне здійснення демократичних перетворень, підготовка умов для боротьби пролетаріату, що виступає гегемоном у бурж.-демократичній революції, за переростання бурж.-демократичної революції в соціалістичну. Політ. органом Р.-д. д. п. і с. має бути тимчасовий революційний уряд, утворений в результаті перемоги збройного повстання. Ідея Р.-д. д. п. і с. як перехідного етапу до соціалістичної революції була всебічно обгрунтована В. І. Леніним і підтверджена досвідом революцій 1905—07, Лютневої революції 1917 в Росії, пізніше — досвідом революцій у країнах нар. демократії.

РЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНА (франц. révolution — повна зміна, переворот) — докорінний переворот у житті суспільства, який забезпечує його поступальний розвиток, приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу і утвердження нового, прогресивнішого. Наукову теорію Р. с. створили основоположники марксизму-ленінізму, що розглядають Р. с. як найвищий прояв *класової боротьби* в антагоністичних суспільно-екон. формаціях, закономірний наслідок конфлікту між зрослими продуктивними силами і старими виробничими відносинами, що стримують їхній розвиток. Гол. питанням Р. с. є питання про владу, про перехід її в руки класу, який є носієм нових виробничих відносин. У широкому розумінні зміст Р. с. включає всі соціальні перетворення, що їх здійснює революційний клас. Характер Р. с. визначається її завданням і рушійними силами — класами, які беруть у ній участь. Відповідно до цього розрізняють *буржуазну революцію, буржуазно-демократичну революцію, національно-визвольну революцію, соціалістичну революцію*. Соціалістична революція — найвищий тип Р. с.,

оскільки вона здійснює докорінні зміни в суспільному житті, назавжди ліквідує будь-які форми експлуатації людини людиною. Взірцем переможної соціалістичної революції є *Велика Жовтнева соціалістична революція 1917*. Р. с. означають величезне прискорення істор. прогресу. Вони розчищають шлях для дальшого розвитку суспільства. Р. с. притаманна лише класово-антагоністичним суспільствам. Революція, підкреслено в документах XXV з'їзду КПРС,— могутня підойма соціального оновлення, вона звільняє величезні сили, які криються в народі. У соціалістичному суспільстві суперечності між продуктивними силами і виробничими відносинами розв'язуються без Р. с., планомірно, на основі політики Комуністичної партії та соціалістичної держави.

РЕГА́ЛІЇ (від лат. regalis — царський) — 1) Предмети, що символізують монархічну владу (корона, скіпетр тощо). 2) В широкому розумінні — предмети відзнаки (ордени, медалі).

РЕ́ГЕНТСТВО (від лат. regens, род. відм. regentis — правитель) — у монархічних державах тимчасове правління одного чи кількох осіб, коли престол незайнятий або коли монарх не може здійснювати владу внаслідок малолітства, тривалої хвороби тощо.

РЕГІОНА́ЛЬНЕ СПІВРОБІ́ТНИЦТВО ДЛЯ РО́ЗВИТКУ (РСР) — організація заснована 1964 у складі Туреччини, Ірану та Пакистану. Завдання орг-ції — співробітництво трьох країн в екон., культурній та соціальній галузях. Керівні органи РСР: Рада міністрів (найвищий орган) у складі міністрів закордонних справ — скликається 2 рази на рік; Рада регіонального планування; Секретаріат (місцеперебування — Тегеран, Іран).

РЕГІОНА́ЛЬНИЙ (лат. regionalis — обласний) — місцевий, той, що стосується будь-якої окремої області (або іншої певної території).

РЕГІОНА́ЛЬНІ ЗУ́СТРІЧІ І НАРА́ДИ ПРЕДСТАВНИКІ́В КОМУНІСТИ́ЧНИХ І РОБІТНИ́ЧИХ ПА́РТІЙ — форма співробітництва між братніми комуністичними і робітничими партіями певного географічного району. Особливо широко використовуються з кінця 50-х рр. Базуються на принципах пролетар. інтернаціоналізму, взаємної підтримки, поважання самостійності і рівноправності, невтручання у внутрішні справи одна одної. Р. з. і н. дають братнім партіям можливість обмінятися взаємним досвідом, узгодити позиції з спільних проблем, координувати дії, об'єднати зусилля в боротьбі за цілі, що відповідають як нац., так і інтернац. інтересам комуністів. На таких зустрічах поряд з політ. питаннями обговорюються ідеологічні, теоретичні та інші проблеми. За минулі 6 років у різних місцях світу відбулося понад 40 Р. з. і н., у т. ч. зустрічі представників комуністичних партій капіталістичних країн Європи в Копенгагені (1973), Римі (1973, 1974), Брюсселі (1974), нарада керівників комуністичних партій Північної Європи в Стокгольмі (1974), нарада представників комуністичних партій араб. країн (1973), Гаванська конференція комуністів Латинської Америки і Карибського басейну з участю комуністичних партій США і Канади (1975), міжнародна *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976* (Берлін, 29—30 червня), в роботі якої брали участь представники понад 29 млн. комуністів європейського континенту. Систематично відбуваються зустрічі і наради керівників комуністичних і робітничих партій країн *соціалістичної співдружності*, зокрема під час з'їздів цих партій. Регіональні зустрічі і наради представників комуністичних і робітничих партій сприяють розширенню співробітництва між братніми партіями та згуртованості міжнар. комуністичного руху.

РЕГІОНА́ЛЬНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ міжнародні — організації, створені на підставі договору, укладеного між державами певного географічного району земної кулі, об'єднаними спільністю інтересів і цілей, що випливають з належності їх до цього району. Р. о. можуть створюватися для вирішення різноманітних політ., екон., соціальних і наукових питань та питань загального характеру. Можливість створення Р. о. передбачається Статутом ООН. Прикладами Р. о. є *Організація Варшавського Договору, Ліга арабських держав* тощо.

РЕГІОНА́ЛЬНІ УГО́ДИ міжнародні — угоди в політичних, економічних, соціальних і наукових питаннях, укладені між державами, розташованими в одному географіч-

ному районі. Порядок укладення Р. у. передбачений Статутом ООН.

РЕГЛА́МЕНТ (франц. règlement, від лат. regula — правило) — 1) Сукупність, зведення правил, що встановлюють порядок роботи або діяльності державних органів, установ, організацій. 2) Назва деяких актів міжнародних конференцій і конгресів. 3) Сукупність процедурних правил, які визначають порядок провадження сесій, з'їздів, конференцій представницьких органів, а також засідань, зборів, нарад тощо.

РЕГРЕ́С — див. *Прогрес і регрес у суспільстві*.

РЕДЕМАРКА́ЦІЯ КОРДО́НІВ (франц. redémarcation) — перевірка раніше демаркованої (див. *Демаркація кордонів*) лінії державного кордону з відновленням прикордонних знаків, якщо вони пошкоджені або зруйновані.

РЕЕВАКУА́ЦІЯ (від лат. re...— префікс, що означає зворотну дію, та *евакуація*) — повернення населення, а також підприємств і установ у місцевість, звідки вони були вивезені (евакуйовані) в зв'язку з загрозою воєнних дій або стихійного лиха.

РЕЕ́КСПОРТ (англ. reexport) — вивезення з країни раніше імпортованих нею товарів для перепродажу їх іншим державам.

РЕЕМІГРА́ЦІЯ (від лат. re...— префікс, що означає зворотну дію, та *еміграція*) — повернення емігрантів на батьківщину.

РЕЖИ́М (франц. régime, від лат. regimen — правління) — 1) Р. п о л і т и ч н и й — сукупність методів і заходів у державному керівництві суспільством, що їх встановлює пануючий у даному суспільстві клас, щоб утримати або закріпити свою владу. 2) Система правил і заходів, запроваджуваних для досягнення певної мети (напр., *режим економії*).

РЕЖИ́М ЕКОНО́МІЇ — система форм і методів планомірного зменшення затрат економічних ресурсів відповідно до одержуваного корисного результату; один з найважливіших засобів підвищення економіч. *ефективності соціалістичного виробництва*. Р. е.— принцип соціалістичного господарювання; найважливіша умова внутрігосподарських нагромаджень і правильного використання їх. Передбачає встановлення оптимальних пропорцій у нар. г-ві, раціональне розміщення продуктивних сил, найефективніше використання капітальних вкладень, виробничих потужностей, впровадження нових, досконаліших машин, матеріалів, сировини, енергії та прогресивної технології. До Р. е. спонукає *господарський розрахунок*. Важливу роль у здійсненні Р. е. відіграють *соціалістичне змагання*, підвищення культурно-технічного рівня трудящих, розширення раціоналізації і винахідництва, вдосконалення форм морального і матеріального стимулювання. Р. е.— одне з завдань господарсько-організаторської діяльності соціалістичної д-ви. На необхідності всемірного посилення Р. е. в нар. г-ві Радянського Союзу особливо наголошувалось на XXV з'їзді КПРС.

РЕЗЕРВА́ЦІЯ, р е з е р в а т (від лат. reservo — зберігаю) — місце примусового оселення корінного населення. Існують у ряді країн: для індіанців — у США і Канаді, африканців — у Південно-Африканській Республіці, аборигенів — в Австралійському Союзі. Створювалися для загарбання кращих земель у корінного населення. Наявність Р.— прояв расової і нац. дискримінації.

РЕЗИДЕ́НТ (від лат. residens, род. відм. residentis — той, що залишається на місці) — 1) Представник держави-метрополії, що здійснює фактичне правління в країні, яка перебуває під *протекторатом* цієї держави. 2) Таємний уповноважений іноземної розвідки, який на території даної держави спрямовує діяльність своїх агентів.

РЕЗИДЕ́НЦІЯ (лат. residentia) — місцеперебування глави держави або уряду, а також особи, яка посідає великий адміністративний пост.

РЕЗОЛЮ́ЦІЯ (лат. resolutio — розв'язання)— 1) Рішення, постанова, що її прийнято з'їздом, зборами тощо внаслідок обговорення будь-яких питань. 2) Напис службової особи на заяві, доповідній записці, ділових паперах, в якому подається коротке рішення з приводу викладених у цих документах питань.

РЕІ́МПОРТ (англ. reimport) — ввезення з інших країн власних товарів, раніше туди експортованих.

РЕІНТЕГРА́ЦІЯ (від лат. reintegro — відновлюю) — в законодавстві надання можливості особі знову одержати *громадянство*, яке вона з тих або інших причин втратила. Умови Р. звичайно визначаються в законах окремих д-в про громадянство.

РЕ́ЙТЕР (англ. Reuters) — інформаційне агентство Великобританії, що спеціалізується на збиранні і поширенні іноземної інформації. Засн. 1851. Є трестом приватних підприємців, фактично займає становище офіц. телеграфного агентства. Має відділення в багатьох країнах планети. Центр — у Лондоні.

РЕЙХСТА́Г (нім. Reichstag — державні збори) — 1) Парламент у Північно-Німецькому Союзі (1867—71 рр.), Німецькій імперії (1871—1918 рр.) і т. з. Веймарській республіці (1919—33 рр.). За фашизму (1933—45) існував лише формально. 2) Будинок у Берліні, де засідав парламент Німеччини. 2.V 1945 над Р. радянські воїни підняли Червоний Прапор, який сповістив про взяття столиці нацистської Німеччини — Берліна і розгром нім. фашизму.

РЕКВІЗИ́ЦІЯ (лат. requisitio — вимога) — примусове вилучення державою майна у власника в державних або громадських інтересах з виплатою йому вартості майна.

РЕ́КЕТ (англ. racket) — шантаж, здирство шляхом залякування чи грубого насильства й фізичної розправи, застосовувані бандами *гангстерів* у США.

РЕКЛАМА́ЦІЯ (лат. reclamatio — гучне заперечення, несхвалення) — у цивільному праві претензія, звернення покупця до продавця, замовника до підрядчика з вимогою усунути недоліки, виявлені в одержаній ним продукції чи у виконаній для нього роботі, або у зв'язку з цим знизити ціни, відшкодувати збитки чи розірвати договір.

РЕКОНВЕ́РСІЯ (лат. reconversio — зворотне перетворення) — переведення народного господарства країни після закінчення війни на виробництво продукції мирного часу.

РЕКОНСТРУ́КЦІЯ (франц. reconstruction — перебудова, відновлення) — 1) Докорінна перебудова чого-небудь з метою поліпшення, удосконалення, впорядкування (Р. міста). 2) Відтворення, відновлення чого-небудь за залишками, описами, що збереглися.

РЕЛІ́ГІЯ (лат. religio — благочестя, побожність) — світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ), які грунтуються на вірі в існування надприродного та його втручання у реальне життя. За своєю суттю Р.— один з видів ідеалістичного світогляду, що протистоїть науковому. В соціальному плані Р. завжди є засобом одурманювання свідомості мас, «опіумом народу», за висловом К. Маркса. В класово-антагоністичному суспільстві Р. діє як явище надбудови, ідеологічно санкціонує поневолення трудящих, присипляє їхню революційну пильність, примиряє з соціальним гнобленням. В умовах соціалізму ліквідовано соціальну базу, що породжує Р., немає класів, які були б заінтересовані в її існуванні. Тут Р. стає пережитком минулого (див. *Пережитки минулого в свідомості людей*). Р. займає одне з гол. місць у планах ідеологічних диверсій імперіалізму. Р. зародилася за первісного суспільства внаслідок низького соціально-екон. рівня виробництва, а звідси й безпорадності людини перед силами природи. Але гол. соціальним джерелом Р. є безсилля людини перед стихійними силами експлуататорського суспільства. Сучас. Р. поділяють на світові, поширені серед різних народів (*буддизм, іслам, християнство*), і національні (*індуїзм, іудаїзм, конфуціанство, синтоїзм* тощо). В сучас. умовах втрачається колишня чіткість релігійних канонів, знижується релігійність віруючих, третина населення земної кулі відмовилася від віри в бога. Р. переживає глибоку кризу. Ця криза зумовлена насамперед перевагами та успіхами соціалізму перед капіталізмом у всіх галузях соціально-політ. життя. В СРСР та інших соціалістичних країнах Р. відмирає. Проте до того часу, поки Р. ще зберігається, в соціалістичному суспільстві віруючим надається можливість вільного відправлення культу, яка гарантована конституцією (див. *Свобода совісті*). Побудова комуністичного суспільства і цілеспрямована *науково-атеїстична пропаганда* з часом приведуть до того, що, як писав Ф. Енгельс, «релігія умре своєю природною смертю» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 310).

РЕЛІ́КВІЇ (лат. reliquiae — залишки, останки) — 1) В різних релігіях предмети, яким служителі культу приписали чудодійну силу й зробили їх об'єктами релігійного поклоніння. 2) Переносно — предмети, що їх зберігають як пам'ять про минуле (історичні Р., сімейні Р. тощо).

РЕЛЯТИВІЗМ (від лат. relativus — відносний) — 1) Принцип відносності людських знань. Марксистська діалектика включає в себе Р., але не зводиться до нього: вона визнає відносність людських знань не в розумінні заперечення об'єктивної *істини*, а в розумінні істор. умовності меж наближення наших знань до цієї істини. 2) Суб'єктивно-ідеалістичне вчення, яке, абсолютизуючи відносність людських знань, заперечує можливість пізнання світу. Р.— одна з філософських основ *ревізіонізму*.

РЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ (від лат. re...— префікс, що означає зворотну дію, і *натуралізація*) — відновлення в правах *громадянства* даної країни осіб, які з якихось причин втратили їх.

РЕНЕГАТ (від лат. renego — зрікаюсь) — той, хто зрадив свої переконання й перейшов у табір противників; відступник, зрадник.

РЕНТА (нім. Rente, франц. rente, від лат. reddo — повертаю, сплачую) — доход з капіталу, землі або майна, одержуваний регулярно власниками незалежно від того, чи займаються вони підприємницькою діяльністю; доход у формі процента, що його одержують власники грошового капіталу або держателі цінних паперів з твердим курсом, прибуток держателів облігацій держ. рентних позик. За соціалізму зберігаються диференціальна земельна рента в колгоспах та рентні доходи в радгоспах, у добувній пром-сті, лісовому й водному г-ві. Вони є формою реалізації додаткового продукту, одержаного за сприятливих природних умов, і використовуються в інтересах усього суспільства.

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ (від нім. rentabel — вигідний, прибутковий) — прибутковість, доходність виробництва. Показник Р. характеризує результати виробничо-госп. діяльності окремих підприємств і галузей, а в умовах соціалізму — й усього нар. г-ва. За капіталізму Р. визначається розмірами *прибутку*, який одержують капіталісти з вкладеного капіталу. Одержання максимального прибутку є осн. стимулом капіталістичного виробн. За соціалізму Р., як і прибуток, є необхідною умовою досягнення гол. мети соціалістичного виробн.— найповнішого задоволення зростаючих потреб суспільства. На соціалістичних підприємствах Р. зумовлюється діянням екон. законів соціалізму. Соціалістичні *виробничі відносини* створюють усі умови для планомірного безперервного зростання виробн., підвищення його Р., що є засобом для розширеного *відтворення*. Рентабельне господарювання за соціалізму означає, що доходи підприємства завжди перевищують його витрати на виробн. і реалізацію продукції. Р. є осн. умовою і вимогою *господарського розрахунку*, що стимулює підвищення *ефективності соціалістичного виробництва*. Рівень Р. виробн. визначається відношенням маси прибутку до середньорічної вартості осн. виробничих фондів. Р. усього соціалістичного нар. г-ва характеризується сумою чистого доходу суспільства в його двох осн. формах — прибутку й податку з обороту.

РЕПАРАЦІЇ (лат. reparatio — відновлення) — вид матеріальної відповідальності держави-агресора, що полягає в відшкодуванні цією державою за мирним договором або іншим міжнародним актом збитків, завданих державі, що зазнала нападу. Див. також *Контрибуція*.

РЕПАТРІАЦІЯ (від лат. repatrio — повертаюсь на батьківщину) — 1) Повернення емігрантів у країну, звідки вони походять, з поновленням їх у правах *громадянства*. 2) Повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, що опинилися за межами своєї країни внаслідок війни.

РЕПРЕСАЛІЇ (лат. represaliae) — примусові заходи, що застосовуються однією державою у відповідь на неправомірні з точки зору міжнародного права дії іншої держави з метою примусити державу-порушника відшкодувати збитки або утриматись від правопорушень у майбутньому. Р. має передувати вимога про відшкодування збитків. Однак потерпіла д-ва ні за яких умов не може вдаватись до застосування збройної сили, оскільки такі дії за сучас. міжнар. правом кваліфікуються як *агресія*. У *Декларації про принципи міжнародного права*, прийнятій ООН 1970, закріплено положення про те, що д-ви повинні утримуватись від актів Р., пов'язаних з застосуванням сили.

РЕПРИВАТИЗАЦІЯ (від лат. re...— префікс, що означає зворотну дію, і privatus — особистий, приватний) — те саме, що й *денаціоналізація*.

РЕСПУ́БЛІКА (лат. respublica, від res — справа і publicus — суспільний, всенародний) — одна з форм державного правління, при якій верховні органи державної влади обираються на певний строк у тому чи іншому порядку. Р. як певна форма держ. правління ще не визначає класової суті д-ви, яка залежить від пануючого типу виробничих відносин у даній країні. Р. існувала в умовах рабовласницького суспільства (античні Р. Греції, Римська Р.), у феодальному суспільстві. Р. є більшість бурж. д-в. Соціалістичні д-ви завжди мають своєю формою правління соціалістичну Р., яка може набувати різних форм: радянська Р., нар.-демократична республіка.

РЕСПУБЛІКА́НСЬКА ПА́РТІЯ РАДИКА́ЛІВ І РАДИКА́Л-СОЦІАЛІ́СТІВ Франції — заснована 1869. Включає представників дрібної і середньої буржуазії, заможного селянства та частини ліберальної інтелігенції. Напередодні 2-ї світової війни її представники очолювали уряд, який є відповідальним за капітуляцію Франції перед фашистською Німеччиною. Під час окупації партія розпалася, багато її діячів стало на шлях співробітництва з окупантами. Відновлена 1944, проте провідної ролі в політ. житті Франції не відіграє. Останнім часом керівництво партії відкрито зімкнулося з консервативними течіями франц. буржуазії, дотримується проамериканської зовнішньополіт. орієнтації. В 1972 від партії відійшла значна частина членів, утворивши Рух лівих радикалів. Налічує бл. 20 тис. членів (1974). Голова партії — Г. Перонне.

РЕСПУБЛІКА́НСЬКА ПА́РТІЯ США — заснована 1854. Спирається на підтримку великих підприємців, банків, фермерів, жителів невеликих міст і селищ, частини дрібних власників. В Р. п. існують ліберально-поміркована і консервативна групи, які мають розходження з питань внутрішньої і зовнішньої політики. Партія не раз очолювала уряд США. В 1968 президентом США було обрано республіканця (з 1968 — Р. Ніксон, з жовтня 1973 — Дж. Форд). Р. п. захищає інтереси великих монополій, виступає за «свободу приватного підприємництва». З кінця 60-х рр. стала на шлях використання регулюючої ролі бурж. д-ви в провідних ланках соціально-екон. життя країни. В галузі зовнішньої політики адміністрація Р. п. виявила реалістичний підхід до оцінки сучас. міжнар. обстановки і співвідношення сил у світі. Уряд США, очолений Р. п., здійснив заходи щодо пом'якшення міжнар. напруженості, підписав ряд важливих угод з СРСР, що сприяли відверненню загрози ядерної війни. Лідери республ. партії — Н. Рокфеллер, Х. Скотт, Дж. Форд. Голова нац. комітету — М.-Л. Сміт. Емблема партії — зображення слона.

РЕСТАВРА́ЦІЯ (від лат. restauro — відновлюю) — 1) Відновлення поваленого революцією політичного ладу. 2) Відновлення чогось у первісному вигляді, зокрема творів мистецтва, пам'ятників культури тощо.

РЕСТИТУ́ЦІЯ (лат. restitutio — поновлення) — у міжнародному праві здійснюване за мирним договором або міжнародно-правовим актом повернення майна і художніх цінностей, що були неправомірно вилучені під час війни однією державою з території іншої держави.

РЕСТРИ́КЦІЯ (лат. restrictio — обмеження) — застосування будь-яких обмежень; обмеження виробництва, продажу та експорту, яке проводиться *монополіями* (особливо міжнародними *картелями*) з метою одержання *монопольного прибутку.* До політики Р. вдаються також бурж. д-ви, що укладають міжурядові угоди, у випадку, коли наявність великої кількості дрібних підприємств перешкоджає створенню міжнар. картелю.

РЕСУ́РСИ (франц. ressources — допоміжні засоби) — матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, що їх у разі потреби можна використати (напр., природні Р., економічні ресурси).

РЕТО́РСІЯ (лат. retorsio — зворотна дія) — обмежувальні заходи, що їх вимушена застосовувати та чи інша держава у відповідь на несправедливі, недружні (але правомірні з точки зору міжнародного права) дії іншої держави або її громадян, щоб домогтися припинення таких дій. До Р., зокрема, належать підвищення митних зборів тощо.

РЕТРОГРА́Д (лат. retrogradus — той, хто йде назад) — ворог прогресу, реакціонер; той, хто прагне повернення старого, людина з відсталими поглядами.

РЕТРОСПЕ́КЦІЯ (від лат. retro — назад і specto — дивлюся) — погляд у минуле, аналіз минулих подій, вражень тощо.

РЕФЕРЕ́НДУМ (від лат. referendum — те, що має бути повідомлене) — всенародний опит з найважливіших питань державного життя, в якому можуть взяти участь усі громадяни, що мають виборчі права.

РЕФО́РМА (франц. réforme, від лат. reformo — перетворюю) — 1) Перетворення, зміна, нововведення, яке не знищує основ структури, що існує (наприклад, *економічні реформи,* Р. шкільної освіти, *грошові реформи*). 2) Політичне перетворення, зміна, що здійснюються пануючим класом (урядом) без порушення основ суспільного і державного ладу.

РЕФОРМА́ЦІЯ (лат. reformatio — перетворення, виправлення) — широкий антифеодальний і антикатолицький рух, який у 16 ст. охопив більшість країн Західної та Центральної Європи і відобразив потреби пристосування релігії до завдань утвердження нових, буржуазних суспільних порядків. Причиною Р. було загострення соціальних суперечностей, викликане розкладом феодального ладу й зародженням у його надрах капіталістичних відносин. У середні віки в Зх. Європі не можна було боротися проти феодалізму, не виступаючи одночасно проти його гол. підпори — *католицизму.* Ідеологи Р. заперечували зверхність папи римського, чернецтво, культ святих, ікони, вимагали створення нац. церков, проведення церковних відправ рідною мовою. Р. здешевила, демократизувала церкву. Р. в Зх. Європі відіграла прогресивну роль. Вона підточила устої феодалізму в окремих країнах, сприяла перемозі буржуазії, розвиткові нац. культур. Католицизм відповів на Р. контрреформацією.

РЕФОРМІ́ЗМ — ворожа марксизмові-ленінізмові ідейно-політична течія в робітничому русі, яка заперечує необхідність *класової боротьби, соціалістичної революції* і *диктатури пролетаріату,* намагаючись підмінити революційні дії здійсненням *реформ,* що не зачіпають основ капіталістичного ладу. Виник у 19 ст. Соціальна база Р.— дрібна буржуазія, середні верстви населення, робітнича аристократія, профспілкова бюрократія. Осн. провідником Р. у міжнар. робітничому русі є права *соціал-демократія.* Р. найповніше виявляється в діяльності *Соціалістичного інтернаціоналу.* Р. повністю порвав з марксизмом, ігнорує осн. суперечність сучас. епохи — суперечність між соціалізмом і капіталізмом, заперечує існування антагоністичних класів у бурж. суспільстві, виступає апологетом капіталізму, ідейно змикається з відкритим *антикомунізмом.* Марксизмові-ленінізмові Р. протиставить свою офіційну доктрину *«демократичного соціалізму».* Істор. досвід свідчить про банкрутство ідеології та політики Р. Зростання могутності світової соціалістичної системи, успіхи міжнар. революц. руху, активна боротьба комуністичних і робітничих партій сприяють звільненню трудящих з-під впливу Р., переходові їх на позиції наукового соціалізму. Див. також *Опортунізм, Ревізіонізм.*

РЕФОРМІ́СТСЬКА ПА́РТІЯ Домініканської Республіки — заснована 1964. Виражає інтереси великих землевласників, торговців, іноземних монополій. З 1966 — правляча. Уряд, очолений Р. п., проводить антинародну, антидемократичну внутрішню політику. В галузі зовнішньої політики орієнтується на великі імперіалістичні д-ви. Лідер партії — Х. Балагер.

РЕЮНЬЙО́Н — володіння Франції на однойменному острові в Індійському океані, в групі Маскаренських островів. Пл. 2,5 тис. *км²*. Нас. 473 тис. чол. (1974). Адм. центр — м. Сен-Дені (100 тис. ж.). Глава виконавчої влади — префект, призначуваний франц. урядом. Є виборна генеральна рада з дуже обмеженими правами. В 1959 оформилася *Реюньйонська комуністична партія.* Існують місцеві відділення ряду франц. політ. партій. Р. відкрили португальці в 16 ст. У 17 ст. острів загарбала Франція. З 1946 Р. користується статусом «заморського департаменту» Франції. Прогресивні сили Р. борються за надання країні повної незалежності. Економіка спеціалізована на вирощуванні цукр. тростини та виробн. цукру. Вирощують ваніль, ефіроолійні культури, тютюн. Пром. підприємства та плантації — в руках франц. монополій. Автошляхів — 1949 *км.* Гол. морський порт — Пор-де-Гале. Грошова одиниця — африканський франк.

РЕЮНЬЙОНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (РКП) — створена у травні 1959 на основі федерації Французької комуністичної партії, що існувала на острові. Програма РКП передбачає організацію широкого демократичного фронту для здобуття справжньої автономії острова в рамках діючої франц. конституції, здійснення докорінних соціальних і екон. перетворень. Черговий III з'їзд РКП відбувся у липні 1972. РКП — найвпливовіша політ. партія на о. Реюньйон. Активно бореться за життєві інтереси трудящих. Комуністи мають 5 місць у генеральній раді й очолюють 4 муніципалітети о-ва (1974). РКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Чисельність — 4 тис. членів (1974). Генеральний секретар РКП — П. Вержес (з 1959). Центр. друкований орган — газета «Темуаньяж» («Свідчення»).

РИКСДАГ (шведське riksdag) — парламент Швеції. Обирається населенням на 3 роки.

РИНГ (англ. ring, букв.— кільце, коло) в економіці — форма найпростішого монополістичного об'єднання; тимчасова угода між капіталістами про скуповування або вилучення з ринку певного товару, щоб потім продати його за монопольно високою ціною.

«РИНКОВИЙ СОЦІАЛІЗМ» — антинаукова сучасна ревізіоністська концепція, яка заперечує можливість централізованого планового керівництва економікою і вважає вирішальним фактором регулювання господарських процесів стихійно-ринковий механізм. Формально визнаючи панування суспільної власності на засоби виробн. в соціалістичних країнах, концепція «Р. с.» разом з цим твердить, ніби кожне окреме підприємство є самостійною госп. одиницею, яка господарює лише у власних інтересах і зв'язана з іншими тільки через товарно-грошові відносини. Виходячи з цього, «Р. с.» розглядає єдиний держ. нар.-госп. план лише як план-прогноз, роль якого обмежується створенням умов для безперешкодної дії автоматичного ринкового механізму. Регулятором виробн. «Р. с.» вважає ринок, закон вартості. «Р. с.» у своєрідних варіантах перебуває на озброєнні сучас. правого ревізіонізму.

РИНОК — сфера товарного *обміну;* пропозиція і платоспроможний попит на товари або певний вид товару як у масштабі світового господарства, так і в масштабах країни або окремих її районів. Р. називають також місце продажу товарів. Розрізняють *світові ринки,* національні та місцеві. Р. виникає на основі суспільного поділу праці й розвитку товарного виробн. Найбільш розвинувся Р. за капіталізму. Тут існують Р. товарів особистого й виробничого споживання, Р. *позичкового капіталу,* Р. робочої сили. В умовах приватної власності на засоби виробн. Р. виступає панівною і визначальною формою екон. зв'язків товаровиробників, регулятором пропорцій розвитку галузей капіталістичного г-ва й розподілу трудових ресурсів, засобом реалізації осн. мети капіталістичного виробн.— одержання *додаткової вартості.* З розвитком великої індустрії виробн. переростає нац. рамки, створюється *світовий капіталістичний ринок.* Сучас. імперіалізм до краю загострює проблему Р.

За соціалізму характер і роль Р. докорінно змінюються. Із ринкового обороту виключені природні ресурси і осн. фонди. Робоча сила перестала бути товаром. Регулятором соціалістичного виробн. є система *економічних законів* соціалізму, а осн. планомірною формою виробничих зв'язків — нар.-господарський план (див. *Планування народного господарства* в СРСР). В СРСР внутрішній Р. поділяється на організований Р., що обслуговує товарний обмін між держ. підприємствами й орг-ціями, між держ. підприємствами й колгоспами, між держ. підприємствами й населенням, і неорганізований Р., що обслуговує товарообмін на колгоспному базарі. З виникненням світової системи соціалізму і розвитком *міжнародного соціалістичного поділу праці* утворився *світовий соціалістичний ринок.* З появою двох світових Р.— соціалістичного і капіталістичного — не зникає єдиний світовий Р., який є екон. основою мирного співіснування д-в двох соціальних систем (див. *Економічне змагання двох світових систем*).

РИТУАЛ (від лат. ritualis — обрядовий) — 1) Сукупність обрядів, що супроводять релігійну відправу і становлять її зовнішнє оформлення. 2) Церемонія, церемоніал.

РІВНЕ ВИ́БОРЧЕ ПРА́ВО — див. *Виборче право.*

«РІ́ВНИХ МОЖЛИ́ВОСТЕЙ СУСПІ́ЛЬСТВО» — сучасна ідеологічна концепція буржуазних і ревізіоністських соціологів, що намагається замаскувати панування монополій в капіталістичному суспільстві й приховати його експлуататорську, антинародну суть; є різновидом концепцій *«народного капіталізму»*, *«загального добробуту суспільства»* та ін. Грунтується на бурж.-апологетичній теорії «трансформації капіталізму», за якою нібя «самоліквідувалася» основа капіталізму — приватна власність, зникли антагоністичні класи, класова боротьба замінилася «класовим партнерством», а окремі члени суспільства дістали рівні можливості. За допомогою концепцій «Р. м. с.» ідеологи монополістичної буржуазії намагаються посіяти серед нар. мас ілюзію «демократичності» капіталізму, притупити революційну свідомість пролетаріату.

РІ́ВНІСТЬ СОЦІА́ЛЬНА — однакове відношення всіх членів суспільства до знарядь і засобів виробництва, до громадянських прав і обов'язків, рівне право користуватися всіма створеними суспільством матеріальними і духовними цінностями. Ідея Р. с. всіх людей виникла в період підготовки бурж. революцій і відіграла прогресивну роль у боротьбі проти феодалізму. Проте буржуазія, прийшовши до влади, відмовилася від проголошених її ідеологами ідеалів Р. с. Вона встановила лише формальну рівність громадян перед законом. Усі бурж. теорії Р. с. не враховують головного — відношення людей до засобів виробн. За марксистською теорією об'єктивною передумовою встановлення справжньої Р. с. є знищення приватної власності на знаряддя і засоби виробн. й поділу суспільства на антагоністичні класи. Цей процес починається з перемоги *соціалістичної революції.* Соціалізм встановив рівні політ. права й обов'язки для всіх громадян, поклавши край будь-яким формам нерівності, пов'язаним з соціальною, нац. і расовою належністю людей, їхньою статтю, майновим станом. Проте у всій її повноті Р. с. буде встановлено за комунізму, де не буде нерівності, пов'язаної з оплатою за кількістю і якістю праці, з відмінністю між містом і селом, між розумовою і фіз. працею, які ще є за соціалізму.

«РІВНОВА́ГИ ТЕО́РІЯ» — вульгарно-механічна буржуазна концепція, яка поширює діяння закону рівноваги в механіці на явища природи й суспільства. «Р. т.» заперечує внутрішні суперечності розвитку антагоністичного суспільства, підміняючи їх зовнішніми суперечностями між суспільством і природою. Однією з рис «Р. т.» є твердження про те, що протилежності, в т. ч. класові, взаємно нейтралізуються, зрівноважуються і т. ч. нібито досягається стале становище в суспільстві. На «Р. т.», висунуту в 19 ст., спираються й тепер деякі бурж. соціологи й економісти, праві соціалісти, ревізіоністи. На основі «Р. т.» ідеологи опортунізму будують свої антимарксистські догми про «мирне вростання» капіталізму в соціалізм, про «гармонію класових інтересів», про *«ультраімперіалізм»* тощо.

РІ́О-МУ́НІ — континентальна частина республіки *Екваторіальна Гвінея.*

РОБІТНИ́ЧА АРИСТОКРА́ТІЯ — привілейована верхівка з кваліфікованих робітників і профспілкових діячів у капіталістичних країнах, яку монополістична буржуазія підкуповує за рахунок одержуваних надприбутків і використовує для зміцнення свого класового панування. Р. а. є гол. соціальною опорою буржуазії в робітничому середовищі, провідником реформізму, оплотом соціал-шовінізму, агентурою буржуазії в робітничому русі.

РОБІТНИ́ЧИЙ КЛАС — один з основних класів капіталістичного і соціалістичного суспільства, головна сила у виробництві матеріальних благ і перетворенні суспільних відносин, найпередовіший, найреволюційніший клас, історичною місією якого є заміна капіталізму соціалізмом. За капіталізму Р. к. — *пролетаріат* — клас найманих робітників, позбавлений засобів виробн., осн. експлуатований клас. При соціалізмі Р. к. — керівна сила суспільства. Суперечності між Р. к. і буржуазією — непримиренні. Від гноблення буржуазії Р. к. може визволитися лише шляхом *класової боротьби* і встановлення *диктатури пролетаріату,* ліквідації експлуататорської приватної власності. Взявши владу, Р. к. назавжди ліквідує всяку експлуатацію людини

людиною і визволяє не лише себе, а й усіх трудящих, виступаючи в ролі гегемона революції (див. *Гегемонія пролетаріату*). Р. к. усвідомлює свої корінні інтереси через революційну теорію — *марксизм-ленінізм* і в класовій боротьбі виступає під керівництвом свого авангарду — Комуністичної партії, озброєної цією теорією. Зростання чисельності і суспільно-політ. ролі Р. к. є істор. неодмінністю капіталістичного розвитку. В середині 19 ст. в світі налічувалося не більше 10 млн. пром. робітників. На початок 20 ст. їх кількість у великих капіталістичних країнах зросла приблизно до 30 млн., у 70-х рр. у всьому світі було бл. 700 млн. робітників і службовців. Передовим загоном світового Р. к. є робітничий клас Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. Здійснивши під керівництвом ленінської партії Велику Жовтневу соціалістичну революцію, Р. к. Росії в союзі з трудовим *селянством* створив першу соціалістичну д-ву — СРСР і відіграв вирішальну роль у будівництві соціалізму — здійснив *індустріалізацію, колективізацію сільського господарства, культурну революцію*. В цьому подвиг насамперед російського Р. к. За роки Радянської влади відбулися великі зміни в чисельності і складі Р. к. Його значні загони виросли в усіх республіках. Саме Р. к. відіграє вирішальну роль у зближенні всіх націй і народностей, в утвердженні нової істор. спільності — *радянського народу,* у створенні *єдиного народногосподарського комплексу СРСР*. Політика КПРС спрямована на зближення Р. к., колгоспного селянства, інтелігенції — всіх класів і соціальних груп, зміцнення єдності рад. народу на основі марксистсько-ленінської ідеології, яка виражає ідеали Р. к. Він залишається провідною і керівною силою у розв'язанні завдань комуністичного будівництва. Зростає роль *професійних спілок СРСР,* число представників Р. к. в *Радах депутатів трудящих,* громадських орг-ціях. Партією Р. к. і водночас партією всього радянського народу є КПРС, у складі якої 41,6% становлять робітники. Прошарок Р. к. в лавах партії збільшується. XXV з'їзд КПРС відмітив, що серед тих, хто вступає до КПРС, 58% — робітників. Це відображає провідну роль Р. к. в житті радянського суспільства. Р. к. становить переважну частину зайнятого населення країн соціалістичної співдружності. Його провідне місце в системі соціалістичних суспільних відносин визначають також його революційність, організованість, колективізм. Роль Р. к.— будівника соціалізму й комунізму — зміцнюється в міру зростання його загальної культури, освіченості, політ. активності. Р. к. країн соціалістичної співдружності — передовий загін міжнар. робітничого класу — авангарду революційних сил сучасності. Р. к. є гол., найсильнішим противником монополій, центром притягання всіх антимонополістичних сил. Посилюється боротьба трудящих на чолі з Р. к. проти системи *державно-монополістичного капіталізму, мілітаризму* і воєнних авантюр *імперіалізму,* відродження фашистської небезпеки, *безробіття,* за збереження і розширення демократичних свобод, нац. незалежність, за мир і корінні суспільні перетворення. Це спростовує твердження реформістських і бурж. ідеологів про нібито згасання революційності Р. к. Комуністичні партії спрямовують свої зусилля на згуртованість усіх загонів Р. к. *Нарада комуністичних і робітничих партій 1969* зробила висновок — нинішні великі класові битви Р. к. можуть привести до встановлення його влади в союзі з іншими верствами трудящих капіталістичних країн. Об'єднаній силі капіталу Р. к. протиставить єдність на основі принципів пролетарського *інтернаціоналізму*. XXV з'їзд КПРС відзначив, що зросли сила й авторитет Р.к. кап. країн, його роль як авангарду в боротьбі за інтереси трудящих, справжні інтереси нації. Зрушення вліво сталося в профспілках. У ряді країн складається єдність дій робітничих та інших демократичних партій, їхні позиції зміцнились. В сучас. епоху на світову арену виступив новий загін міжнар. пролетаріату — Р. к. країн, що розвиваються. Зростає число робітничих орг-цій, вплив соціалістичної ідеології й авторитет компартій. Р. к. цих країн бере активну участь у боротьбі за політ. і екон. незалежність, проти неоколоніалізму. Міжнар. Р. к. і його головне завоювання — *світова система соціалізму* — могутня сила суспільного розвитку. Див. також *Міжнародний комуністичний рух*.

РОБО́ЧА СИ́ЛА — здатність до праці, сукупність фізичних і духовних здібностей людини, які вона використовує в процесі виробництва матеріальних благ; головний елемент виробництва в будь-якому суспільстві. В умовах капіталізму Р. с. стає *товаром,* набуває вартості. Специфіка споживної вартості товару Р. с. полягає в тому, що її споживання (процес праці) створює вартість більшу, ніж її власна вартість, тобто *додаткову вартість,* одержання якої становить мету капіталістич. виробн. Соціалізм звільняє працю від будь-яких форм експлуатації, Р. с. перестає бути товаром. За соціалізму людина працює на себе і своє суспільство.

РОЗВИ́НУТЕ СОЦІАЛІСТИ́ЧНЕ СУСПІ́ЛЬСТВО — вищий етап розвитку соціалізму — першої фази комуністичної формації. В своєму істор. розвитку соціалізм проходить кілька етапів, що різняться між собою рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих та ін. суспільних відносин. Початковим етапом є створення основ соціалізму, насамперед його соціально-екон. фундаменту. Заг. завоювання цього етапу було відображено й закріплено в Конституції СРСР 1936. Наступний етап почався з повною перемогою соціалізму. Він включає в себе час, коли завдяки утворенню *світової системи соціалізму* було забезпечено остаточну перемогу соціалізму в СРСР та ін. соціалістичних країнах і досягнуто значних успіхів на шляху комуністичного будівництва. Висновок про побудову в СРСР Р. с. с. зроблено в доповіді Л. І. Брежнєва, присвяченій 100-річчю з дня народження В. І. Леніна (1970), і всебічно обгрунтовано на XXIV з'їзді КПРС (1971). Особливості Р. с. с. виявляються в усіх сферах життя. На базі зрілого соціалізму з використанням новітніх досягнень *науково-технічної революції* формується *матеріально-технічна база комунізму,* розв'язуються гол. проблеми соціально-екон. і духовного розвитку суспільства. В екон. галузі Р. с. с. відзначається досягненням високого рівня загальносоюзної економіки, яка становить цілісний, взаємопов'язаний народногосп. комплекс, що включає в себе нар. г-во усіх союзних республік. У галузі соціальній Р. с. с. характеризується утворенням нової істор. спільності — *радянського народу,* наявністю однотипної соціальної структури суспільства в цілому, кожної нації і народу зокрема (див. *Морально-політична єдність радянського народу*). Політ. сфера життя суспільства в період Р. с. с. відзначається перетворенням д-ви диктатури пролетаріату на загальнонар. д-ву. В духовному житті Р. с. с. характеризується повним утвердженням ідеології марксизму-ленінізму, зокрема соціалістичного *інтернаціоналізму* і *дружби народів.* Закономірністю духовного життя стали всебічний розквіт, зближення і взаємозбагачення культур соціалістичних націй і народностей. На етапі Р. с. с. формуються необхідні об'єктивні і суб'єктивні передумови для переходу до комунізму. На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв сказав: «Ми створили нове суспільство, суспільство, подібного якому людство ще не знало. Це — суспільство безкризової, постійно зростаючої економіки, зрілих соціалістичних відносин, справжньої свободи. Це — суспільство, де панує науковий матеріалістичний світогляд. Це — суспільство твердої впевненості в майбутньому, світлих комуністичних перспектив. Перед ним відкриті безмежні простори дальшого всебічного прогресу» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 97). Спираючись на досягнення соціалізму, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії успішно будує комуністичне суспільство. Важливим етапом на цьому шляху є *десятий п'ятирічний план* розвитку нар. г-ва СРСР. В документах ряду марксистсько-ленінських партій європ. соціалістичних країн (НРБ, ЧССР, ПНР, НДР, УНР, СРР) вказується, що в цих країнах завершено створення основ соціалізму й відбувається процес побудови розвинутого соціалістичного суспільства.

РОЗЗБРО́ЄННЯ — система міжнародних заходів, здійснення яких має привести до повного знищення або істотного скорочення засобів ведення війни та створення умов для усунення загрози її виникнення. Р. повинно включати заборону всіх засобів масового знищення. Радянський Союз з перших років свого існування веде невпинну боротьбу за мир між народами, припинення *гонки озброєнь,* за загальне Р. Завдяки послідовній боротьбі СРСР, інших країн соціалістичної спів-

дружності укладено такі важливі угоди, як *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою* (1963), *Договір про космос* 1967, *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї* (1968), *Конвенція про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення* (1971). В першій половині 70-х рр. було підписано ряд двосторонніх угод між СРСР і США, спрямованих на стримання гонки озброєнь: Договір про обмеження систем протиракетної оборони (1972), *Тимчасову угоду між СРСР і США* про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь (1972), *Угоду між СРСР і США про відвернення ядерної війни* (1973), Договір між СРСР і США про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (1974), *Договір між СРСР і США про підземні ядерні вибухи в мирних цілях* (1976) та ін. З рядом важливих ініціатив щодо вирішення проблеми Р. Радянський Союз виступив в ООН, зокрема 1971 на XXVI сесії Генеральної Асамблеї висунув пропозицію про скликання Всесвітньої конференції з питань роззброєння, 1975 на XXX сесії — пропозицію про укладення Договору про повну й загальну заборону випробувань ядерної зброї й Угоди про заборону і виробн. нових видів зброї масового знищення і нових систем такої зброї. Радянський Союз виступив з конкретною ініціативою про скорочення збройних сил і озброєнь у Центр. Європі. Переговори з цього питання ведуться у Відні з жовтня 1973. В документах XXV з'їзду КПРС запропоновано нові кроки в галузі припинення гонки озброєнь, за Р. Велику роль в боротьбі за Р. відіграє миролюбна громадськість світу. Всесвітня Рада Миру 2 червня 1975 у Стокгольмі прийняла *Заклик «Зупинити гонку озброєнь! Зробити розрядку міжнародної напруженості необоротною!»*. На підтримку нової Стокгольмської відозви в усьому світі розгорнулася масова кампанія. На шляху вирішення проблеми Р. стоять *воєнно-промисловий комплекс,* мілітаристські кола імперіалістичних д-в. Прихильники гонки озброєнь висувають наклепницьке твердження про т. з. радянську загрозу. Цей мотив використовується імперіалістичними колами з метою протягнути високий воєнний бюджет, урізати витрати на соціальні програми, збільшити витрати на розробку нових видів зброї, виправдати воєнну активність НАТО. Насправді,— сказано в документах XXV з'їзду,— ніякої радянської загрози не існує ні для Заходу, ні для Сходу. СРСР не збирається ні на кого нападати. Радянському Союзові війна не потрібна. Він не збільшує свій військ. бюджет, не скорочує, а неухильно нарощує асигнування на підвищення добробуту народу. СРСР послідовно і непохитно веде боротьбу за мир, виступає з конкретними пропозиціями, спрямованими на роззброєння (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 24—25).

РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ — територіальне розміщення галузей матеріального виробництва і населення по країнах і економічних районах. Р. п. с. є істор. процесом, що відбувається на основі загального й тер. поділу праці. Р. п. с. визначається закономірностями, властивими даному способові виробн. За капіталізму Р. п. с. здійснюється стихійно, в інтересах окремих капіталістів і монополістичних об'єднань. Цим зумовлюється надзвичайна нерівномірність у Р. п. с., хижацьке використання природних ресурсів, надмірне скупчення населення й погіршення умов його життя, особливо у великих містах, забруднення навколишнього середовища, перетворення окремих країн і районів на залежні території, сировинні придатки капіталістичних метрополій. За соціалізму Р. п. с. підпорядковано екон. законам соціалізму, його здійснюють на науковій основі відповідно до завдань комуністичного будівництва. Осн. принципами Р. п. с. в СРСР є планомірність і наукова обгрунтованість цього процесу, раціональне використання природних і трудових ресурсів, наближення виробн. до джерел сировини й енергії та районів споживання готової продукції, спеціалізація й комплексний розвиток республік і екон. районів, дальше вирівнювання рівнів їхнього екон. розвитку, зміцнення оборонної могутності СРСР і всіх країн *соціалістичної співдружності*, врахування потреб і можливостей *міжнародного соціалістичного поділу* праці. З метою

вдосконалення Р. п. с. країни Основними напрямами розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980, затвердженими XXV з'їздом КПРС, передбачено дальше нарощування екон. потенціалу східних районів і підвищення їхньої ролі в загальносоюзному виробн. пром. продукції; розвиток пром-сті в Європ. частині СРСР і на Уралі насамперед шляхом технічного переозброєння й реконструкції діючих підприємств; розвиток існуючих і формування нових територіально-виробничих комплексів і пром. вузлів; дальше обмеження зростання великих міст та розвиток економічно перспективних малих і середніх міст; здійснення заходів для поліпшення використання трудових ресурсів у сільс. місцевості; раціоналізація транспортно-екон. зв'язків та ін. Велика увага приділятиметься освоєнню продуктивних сил Сибіру, Півночі, Середньої Азії й Далекого Сходу. Передбачено дальше піднесення економіки всіх союзних республік країни. Див. *Союз Радянських Соціалістичних Республік,* статті про окремі союзні республіки.

РОЗПОДІЛ в економіці — стадія відтворення *сукупного суспільного продукту,* що зв'язує *виробництво* і *споживання*; розподіл засобів виробництва і продуктів споживання між класами суспільства й робочої сили за сферами діяльності. Характер Р. матеріальних благ визначається характером виробн., формою власності, що є панівною в даній суспільно-екон. формації. Кожний спосіб виробн. створює відповідну йому форму Р. і обміну продуктів праці (сукупного суспільного продукту). В свою чергу, розподіл зворотно впливає на виробн., прискорюючи або уповільнюючи його розвиток. Характер Р. найяскравіше виявляється в Р. *національного доходу.*

За капіталізму Р. нац. доходу має антагоністичний характер. Переважна частка його надходить у розпорядження буржуазії — власників осн. засобів виробн. Частка робітничого класу в нац. доході визначається вартістю робочої сили й виступає у формі заробітної плати. За соціалізму весь нац. доход належить трудящим. Його Р. і перерозподіл провадяться в інтересах неухильного зростання суспільного виробн. і якнайповнішого задоволення матеріальних і культурних потреб народу. *Соціалістичний принцип розподілу по праці* й розподіл через *суспільні фонди споживання* забезпечують поєднання особистих інтересів трудящих з загальнодерж. інтересами, створюють матеріальну й моральну заінтересованість трудівників у збільшенні виробн. продуктів і підвищенні продуктивності праці.

РОЗРЯДКА МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ — позитивні зрушення, що сталися в 70-х рр. 20 ст. в системі міжнародних відносин держав з різним суспільним ладом. Виражається в повороті від *«холодної війни»* і напруженості світової обстановки до нормалізації відносин, взаємовигідного співробітництва, поступового утвердження принципів *мирного співіснування* як загальноприйнятої норми міжнар. життя. Р. м. н. відкриває нові перспективи для успішної боротьби за новий міжнар. екон. порядок, за право народів розпоряджатися своїми природними ресурсами. Розрядка — це ефективна зброя в боротьбі народів проти монополій та багатонац. корпорацій, за національну незалежність і соціальний прогрес. Р. м. н. є прямим результатом зміни співвідношення сил у світі на користь соціалізму і всього антиімперіалістичного фронту. Вона стала можливою завдяки зростанню економічної могутності та зміцненню обороноздатності СРСР і всієї *соціалістичної співдружності,* активній боротьбі Радянського Союзу, всіх миролюбних сил світу за мир і безпеку народів (див. *Рух прихильників миру*). Цілі розрядки знайшли свій вияв у розробленій XXIV з'їздом КПРС *Програмі миру,* що справила кардинальний вплив на все міжнар. становище. Важливими подіями в процесі розрядки були успішне завершення *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі* й підписання *Заключного акта,* зміни на краще у відносинах між СРСР і США та іншими провідними капіталістичними д-вами (див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76,* статті про договори, укладені між Радянським Союзом та Францією, ФРН, Великобританією). З ініціативи Радянського Союзу Генеральна Асамблея ООН в останні роки прийняла ряд важливих резолюцій у питаннях

стримування *гонки озброєнь* і заборони розроблення та виробн. нових видів зброї масового знищення, нових систем такої зброї. Р. м. н. стала провідною тенденцією, єдиною альтернативою ядерній катастрофі. XXV з'їзд КПРС накреслив ряд нових конкретних напрямів у міжнар. галузі, які в своїй сукупності є органічним продовженням і розвитком Програми миру. Вони спрямовані на дальшу матеріалізацію розрядки, доповнення політ. розрядки воєнною (див. *Роззброєння, Зовнішньополітичні зв'язки СРСР*). З'їзд КПРС підкреслив, що Р. м. н., мирне співіснування стосуються міждержавних відносин, не відміняють *ідеологічну боротьбу двох суспільних систем.* Суворе дотримання принципу невтручання у справи інших країн — одна з неодмінних передумов Р. м. н. СРСР бачить у розрядці шлях до створення сприятливіших умов для соціалістичного й комуністичного будівництва. Р. м. н. ніякою мірою не скасовує й не може скасувати або змінити закони класового протиборства. Народи земної кулі ведуть невтомну боротьбу проти намагань *воєнно-промислового комплексу,* всієї імперіалістичної реакції, *маоїзму* зірвати процес Р. м. н. (див. *Заклик «Зупинити гонку озброєнь! Зробити розрядку міжнародної напруженості необоротною!»*). Справу Р. м. н. зміцнила *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976.* Трудящі СРСР, миролюбні прогресивні сили світу активно підтримують благородну мету політики КПРС на міжнар. арені, спрямованої на дальше поглиблення справи миру і безпеки на планеті.

РОСІЙСЬКА РАДЯНСЬКА ФЕДЕРАТИВНА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (РРФСР), Російська Федерація — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 25.X (7.XI) 1917. Пл. 17075,4 тис. *км*². Нас. 134 485 тис. чол. (1976); росіяни — 82,8% (1970). Столиця — м. Москва (7734 тис. чол., 1976). Інші великі міста: Ленінград, Горький, Новосибірськ, Куйбишев, Свердловськ, Челябінськ, Казань, Перм, Омськ, Ростов-на-Дону, Волгоград, Саратов, Уфа, Воронеж. У складі РРФСР — 16 автономних радянських соціалістичних республік, 6 країв, 49 областей, 5 автономних областей, 10 нац. округів, 986 міст, 1978 селищ міського типу. РРФСР — суверенна радянська федеративна д-ва, що на основі добровільності і рівноправності входить до складу СРСР. Діючу Конституцію РРФСР затверджено 21.I 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада РРФСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд РРФСР — Раду Міністрів РРФСР. Верховну Раду РРФСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 904 депутатів. Голова Президії Верховної Ради РРФСР — М. О. Яснов. Голова Ради Міністрів РРФСР — М. С. Соломенцев. У профспілкових орг-ціях об'єднано 62750,9 тис. членів.

РРФСР — провідна за своїм екон. значенням союзна республіка. На підприємствах РРФСР створюється більша частина нац. доходу Радянського Союзу. Нар. г-во РРФСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Випуск валової продукції промисловості 1975 зріс у 131 раз проти 1913. Особливо високих темпів досягнуто у розвитку Сибіру й Далекого Сходу, зокрема у створенні найбільшої в країні нафтової і газової бази в Зх. Сибіру, Братського, Саянського та інших територіально-виробничих комплексів, розгорнуто будівництво Байкало-Амурської магістралі (БАМу), Камського автомобільного з-ду (КАМАЗ) та ін. Розпочато великі роботи щодо дальшого швидкого піднесення с. г. нечорноземного центру Європ. частини РРФСР. В РРФСР створено багатогалузеву, оснащену найновішою технікою пром-сть, яка виробляє всі види сучас. пром. продукції. Набула великого розвитку паливна пром-сть. Видобуток (млн. *т*, 1975): вугілля — 381, нафти — 411, газу — 115 млрд. *м*³. Збудовано сітку магістральних газопроводів. Розвинуті сланцева і торфодобувна пром-сть. Вироблення електроенергії — 639 млрд. *квт · год* (1975). Є потужні підприємства чорної та кольорової металургії. Провідна галузь пром-сті — машинобудування. За роки Радянської влади створено верстатобудування, приладобудування, автомобільну (1703 тис. автомобілів, 1975), тракторну, комбайнову, авіаційну, радіотехнічну й електронну пром-сть, енергетичну, хім. та інші галузі ма-

РОСІЙСЬКА РАДЯНСЬКА ФЕДЕРАТИВНА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА

Цифрами на карті позначено

I Естонська РСР
II Латвійська РСР
III Литовська РСР
IV Грузинська РСР
V Азербайджанська РСР

1 Марійська АРСР
2 Чуваська АРСР
3 Мордовська АРСР
4 Краснодарський край
5 Адигейська АО
6 Калмицька АРСР
7 Ставропольський край
8 Карачаєво-Черкеська АО
9 Кабардино-Балкарська АРСР
10 Північно-Осетинська АРСР
11 Чечено-Інгушська АРСР
12 Дагестанська АРСР
13 Комі-Перм'яцький нац. округ
14 Удмуртська АРСР
15 Татарська АРСР
16 Горно-Алтайська АО
17 Хакаська АО
18 Усть-Ординський Бурятський нац. округ
19 Агінський Бурятський нац. округ
20 Єврейська АО
21 Сахалінська область

◉	МОСКВА	Столиці держав і союзних республік
⊙	Вологда	Столиці АРСР, центри країв та областей
o	Абакан	Центри АО та національних округів
∘	*Єнісейськ*	Інші населені пункти

Вл.	Владимир
Й-О	Йошкар-Ола
Чеб.	Чебоксари
Орд.	Орджонікідзе

Автономні республіки РРФСР

	Дата утворення	Площа (тис. *км*²)	Населення (тис. чол., 1976)	Столиця або адм. ц. та їх населення (тис. ж., 1975)
Автономні республіки				
Башкирська АРСР	23.III 1919	143,6	3827	Уфа — 923 (1976)
Бурятська АРСР	30.V 1923	351,3	861	Улан-Уде — 295
Дагестанська АРСР	20.I 1921	50,3	1559	Махачкала — 224
Кабардино-Балкарська АРСР	5.XII 1936	12,5	651	Нальчик — 188
Калмицька АРСР	20.X 1935	75,9	280	Еліста — 61
Карельська АРСР	25.VII 1923	172,4	731	Петрозаводськ — 210
Комі АРСР	5.XII 1936	415,9	1033	Сиктивкар — 152
Марійська АРСР	5.XII 1936	23,2	697	Йошкар-Ола — 202
Мордовська АРСР	20.XII 1934	26,2	982	Саранськ — 232
Північно-Осетинська АРСР	5.XII 1936	8,0	587	Орджонікідзе — 270
Татарська АРСР	27.V 1920	68,0	3328	Казань — 958 (1976)
Тувинська АРСР	10.X 1961	170,5	253	Кизил — 61
Удмуртська АРСР	28.XII 1934	42,1	1451	Іжевськ — 522 (1976)
Чечено-Інгуська АРСР	5.XII 1936	19,3	1142	Грозний — 375
Чуваська АРСР	21.IV 1925	18,3	1269	Чебоксари — 264
Якутська АРСР	27.IV 1922	3103,2	775	Якутськ — 139

шинобудування. Значно розвинулися транспортне і с.-г. машинобудування. На базі великих природних ресурсів швидкими темпами розвивається хім. пром-сть, що виробляє мінеральні добрива, хім. волокна, пластмаси, каучук, гуму, лаки, фарби, неорганічні кислоти, соду тощо. Велику питому вагу має РРФСР у лісовій, паперовій і деревообр. пром-сті СРСР. Реконструйовано й розширено старі та збудовано багато нових високомеханізованих підприємств легкої пром-сті. Виробн. (1975) бавовняних тканин — 5104 млн. *м*², вовняних —523 млн. *м*², шкіряного взуття — 339 млн. пар. Високими темпами розвивається харч. пром-сть, зокрема м'ясна (7,7 млн. *т*, 1975), молокопереробна, консервна, рибна та ін. Сільське господарство РРФСР багатогалузеве. На кінець 1974 у колгоспах і радгоспах працювало (у фіз. од.): тракторів — 1157,7 тис., зернозбиральних комбайнів — 408,8 тис. та багато іншої техніки. Загальна посівна площа (млн. *га*, 1974) — 126,0, в т. ч. під зерновими — 76,5 (зокрема, пшеницею — 34), технічними — 6,5 (соняшником — 2,7, цукр. буряками — 1,5, льоном-довгунцем — 0,6), картоплею і овоче-баштанними культурами — 5,2, кормовими — 37,6. Переважно на Пд. республіки розвинуте садівництво. Площа зрошуваних земель — 3,3 млн. *га*. Розвивається племінне м'ясо-молочне тваринництво. Поголів'я (млн., на 1.I 1975): вел. рог. худоби — 56,5, свиней — 36,5, овець і кіз — 68,7. На Пн. республіки розвинуті оленярство, звіробійний і хутровий промисли. Залізниць (1974) — 78,9 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 273,5 тис. *км*. Морські порти: Ленінград, Мурманськ, Архангельськ, Новоросійськ, Владивосток.

У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в РРФСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 35—39%; забезпечити прискорене зростання машинобудівної, газової, хім. і нафтохім. пром-сті; довести 1980 видобуток нафти, включаючи газовий конденсат, до 545—555 млн. *т*, газу — 220—255 млрд. *м*³, вугілля — 428—438 млн. *т*, вироблення електроенергії — 832—851 млрд. *квт · год*, виплавку сталі — 94—98 млн. *т*, виробн. готового прокату чорних металів — 66—69 млн. *т*, мінеральних добрив — 74 млн. *т*, тканин — 8,9 млрд. *м*², трикотажних виробів — 830 млн. шт., цукру — 3,5—4 млн. *т*, масла тваринного — до 720 тис. *т*;

збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 14—17%; довести середньорічне виробн. зерна до 123—126 млн. *т*, насіння соняшнику — 4 млн. *т*, цукр. буряків — 32—33 млн. *т*, льоноволокна — 265 тис. *т*, картоплі — 53—55 млн. *т*, овочів — 12,3 млн. *т*, м'яса (в забійній вазі) — 7,5—7,7 млн. *т*, молока — 49—51 млн. *т*, вовни — до 235 тис. *т*; ввести в дію 2,2 млн. *га* зрошуваних і осушити 2,3 млн. *га* заболочених земель, обводнити 5,2 млн. *га* пасовищ. На території РРФСР зосереджені провідні наукові установи: Академія наук СРСР, Всесоюзна академія с.-г. наук, Академія медичних наук СРСР, Академія педагогічних наук СРСР та ін. В РРФСР на кінець 1974 було 804,4 тис. наукових працівників, 475 вузів (2797,9 тис. студентів), 2477 середніх спец. навчальних закладів (2673 тис. учнів), 62,2 тис. бібліотек, 312 театрів. Система нар. освіти і культурно-освітніх установ в автономних республіках, областях і нац. округах РРФСР будується з урахуванням нац. особливостей їхніх народів. Видаються 4410 газет і 5153 журнали та інші періодичні видання. РРФСР нагороджено двома орденами Леніна (1954, 1958), орденом Жовтневої Революції (1967), орденом Дружби народів (1972).

РОЯЛІЗМ (франц. royalisme, від roi — король) — прихильність до королівської влади, до *монархізму*.

РУАНДА, Руандійська Республіка — держава в Екваторіальній Африці. Площа 26,4 тис. *км²*. Нас. 4,1 млн. чол. (1974), народність баньяруанда [етнічні групи бахуту (хугу), батутсі, пігмеї (батва)]. Столиця — м. Кігалі (30 тис. ж., 1974). Р. — республіка. Глава д-ви й уряду — голова Національного комітету миру та єдності, який зосередив у своїх руках владу після держ. перевороту 1973. Правляча партія — Національний революційний рух розвитку. Засн. 1975. В кінці 19 ст. територія Р. була окупована нім. військами і ввійшла до складу т. з. Німецької Східної Африки. Під час 1-ї світової війни країну окупували бельгійські війська (1916), а після війни вона ввійшла до складу підмандатної території Бельгії Руанда-Урунді. З 1961 Р. — республіка (з 1962 — незалежна). З 1962 Р. — член ООН. Р. — член *Організації африканської єдності*. Військ. уряд, який прийшов до влади після перевороту 1973, здійснює реформи, спрямовані на ліквідацію екон. відсталості країни, проголосив політику неприєднання і взаємовигідне співробітництво з усіма країнами. Р. — аграрна країна (90% самодіяльного населення зайнято в с. г.). Осн. експортна культура — кава. Продовольчі культури (збір тис. *т*, 1973): маніок — 363,5, батат — 425,7, бобові — 64,7, картопля — 140, банани — 1767. Значну роль в економіці Р. відіграє пасовищне скотарство. Поголів'я (тис., 1973): вел. рог. худоби — 740, кіз — 628, овець — 243. У пром-сті створюється бл. 8% вартості валового нац. продукту. Видобування олов'яних руд, танталоколумбіту, вольфрамових руд. Невеликі харч., текст., по виробн. цементу, фарб, взуття, посуду, мила, пива, по складанню радіоприймачів підприємства. Залізниць немає. Автошляхів з твердим покриттям — 3,1 тис. *км*. Грошова одиниця — руандійський франк.

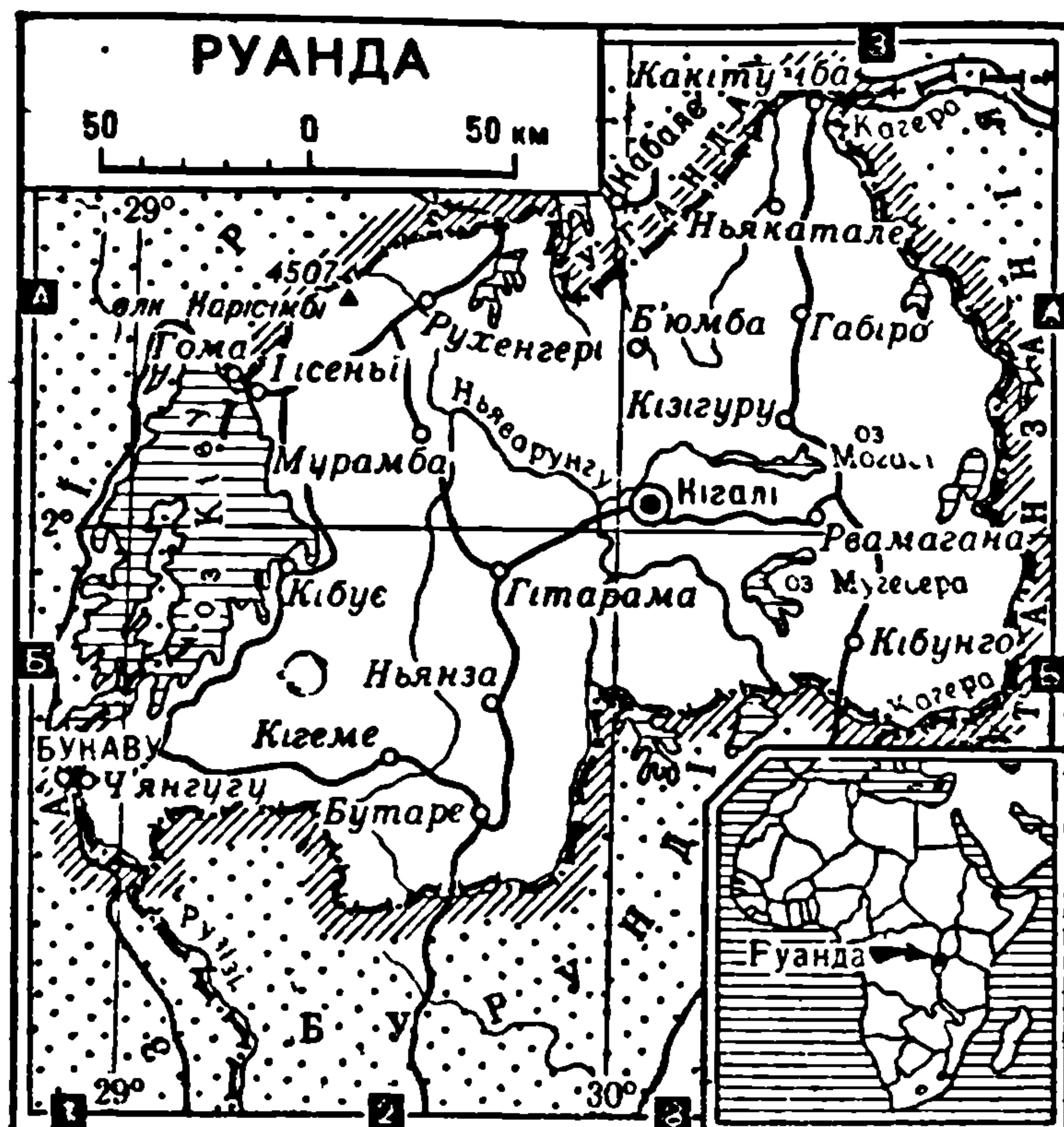

РУАНДА-УРУНДІ — територія в Африці, що перебувала під управлінням Бельгії за мандатом Ліги націй (1922—46) і ООН (1946—62). У 1962 на території Р.-У. утворилися д-ви *Бурунді* та *Руанда*.

РУБІКОН [лат. Rubico(n)] — давня назва річки в Апеннінах на кордоні між Умбрією і Цізальпінською Галлією. В 49 до н. е. Юлій Цезар, всупереч забороні сенату, перейшов зі своїми військами Р., поклавши цим початок громадянській війні. Вираз «перейти Р.» означає прийняти без-

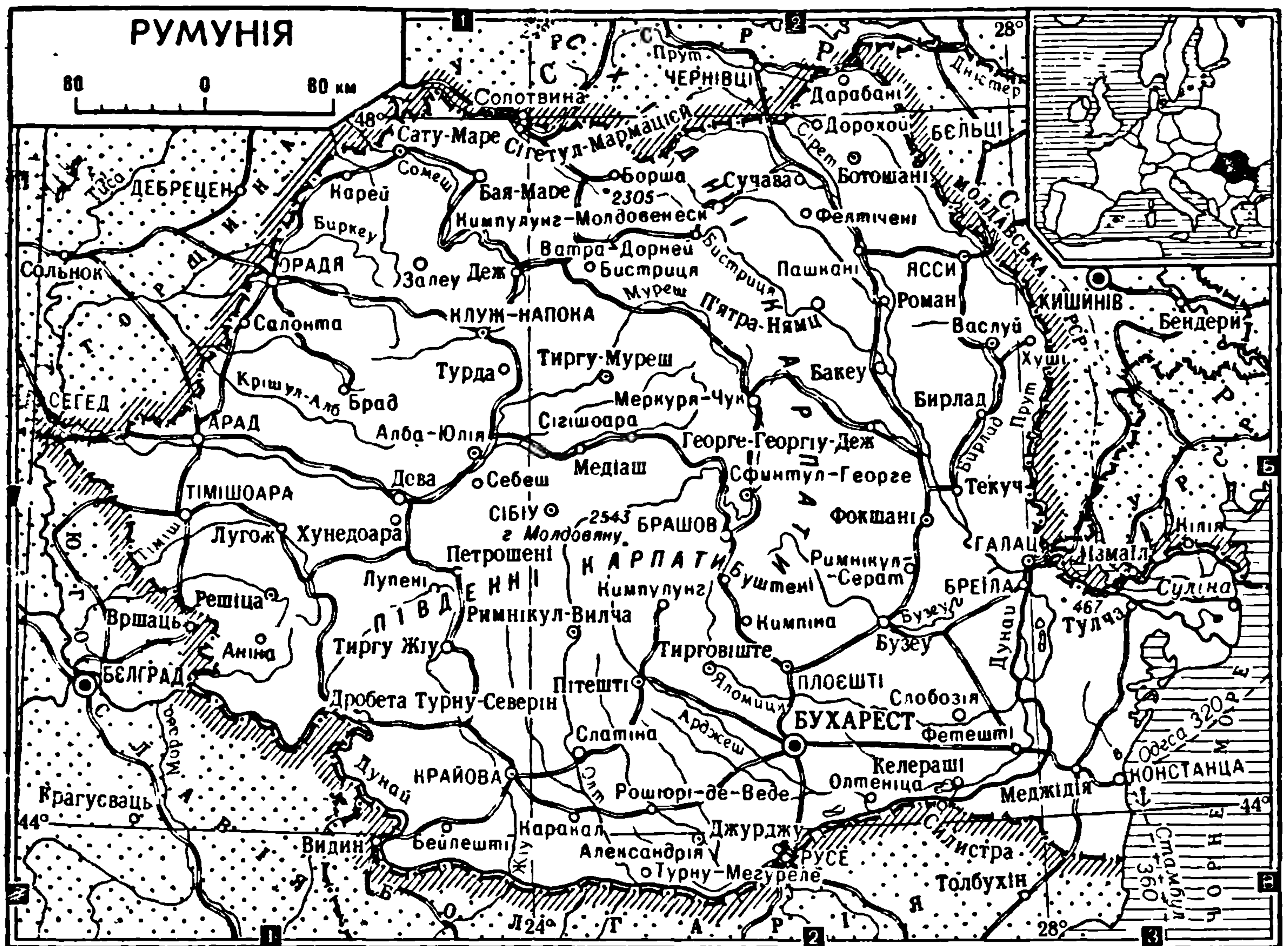

поворотне рішення, зробити рішучий крок.

РУМУ́НІЯ, Соціалістична Республіка Румунія (СРР) — держава в Європі, омивається Чорним морем. Площа 237,5 тис. *км²*. Нас. 21,2 млн. чол. (1975), понад 87% — румуни; живуть також угорці, німці, українці (бл. 70 тис. чол.). Столиця — м. Бухарест (1700 тис. ж., 1976). Р.— соціалістична д-ва. За конституцією 1965, найвищий орган держ. влади і єдиний законодавчий орган — Великі Національні збори (ВНЗ), що обираються населенням на 4 роки. В період між сесіями ВНЗ їхні функції здійснює обрана ними Державна рада. У березні 1974 введено пост президента СРР, який поєднує функції глави д-ви, верховного головнокомандуючого збройними силами, голови Ради оборони і голови Державної ради. Президент СРР — Н. Чаушеску. Найвищим розпорядчим і виконавчим органом є утворювана ВНЗ Рада Міністрів Республіки (прем'єр-міністр уряду — М. Менеску). Керівну роль у житті країни відіграє *Румунська комуністична партія,* яка очолює *Фронт соціалістичної єдності* (засн. 1968, об'єднує всі політичні і громадські сили Р.). У 1940 під час панування в країні фашистської диктатури в Р. вступили нім.-фашистські війська. Всупереч волі народу румунський уряд 22.VI 1941 почав війну проти СРСР. В країні розгорнувся *Рух Опору,* очолюваний комуністами. В 1944 в умовах переможного наступу Радянської Армії, після нар. повстання, фашистський режим було повалено. У березні 1945 до влади прийшов демократичний уряд, що здійснив ряд прогресивних перетворень. У 1947 було ліквідовано монархію і проголошено нар. республіку. В цьому ж році в Парижі підписано мирний договір з Р., який встановив сучас. її кордони. З 1955 Р.— член ООН. З 1949 Р.— в складі *Ради Економічної Взаємодопомоги,* з 1955 — учасниця *Організації Варшавського Договору.* Р. бере участь у *соціалістичній економічній інтеграції.* Зокрема розвиваються взаємовигідне різнобічне співробітництво між СРСР і Р. в екон. та науково-тех. галузях. За допомогою СРСР в Р. побудовано 106 підприємств та інших народногосп. об'єктів. У 1970 між Радянським Союзом і Р. підписано Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу. В 1965 сесія Великих Національних зборів прийняла нову конституцію. Румунська

Народна Республіка була проголошена Соціалістичною Республікою Румунії. СРР виступає за зміцнення миру і міжнар. безпеки.

За роки соціалістичного будівництва Р., колись одна з екон. найвідсталіших аграрних країн Європи, перетворилася на високорозвинуту індустріальну країну з механізованим с. г. Нац. доход Р. за 1960—74 зріс більш як у 3 рази. Підвищуються виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я тощо). В середньому щорічно (1971—74) в Р. споруджується 116,4 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1974 зріс проти 1970 на 37%. Пром. виробн. зросло 1974 в 5,4 раза проти 1960. Осн. галузі пром-сті: нафтова (видобуток нафти 1975 — 14,6 млн. *т*, природного газу — 27 млрд. *м*³), хімічна, машинобудування, харчова, легка. Розвивається металургія. Виплавка (млн. *т*, 1975): чавуну — 6,1, сталі — 9,5. Вироблення електроенергії — 53,7 млрд. *квт. год* (1975). У с. г. провідне місце належить соціалістичному секторові. Збір гол. с.-г. культур (млн. *т*, 1974): пшениці і жита — 5,0, кукурудзи — 7,4, цукр. буряків — 4,9, картоплі — 4,1, винограду — 1,2 (1975). Поголів'я (млн., 1975): вел. рог. худоби — 6,0, свиней — 8,8, овець і кіз — 14,4. Залізниць — понад 11 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 60,3 тис. *км*. Заг. тоннаж торговельного морського флоту — 1,2 млн. *т*. Морський порт — Констанца; дунайські порти: Галац, Бреїла. Протяжність нафтопроводів — 2314 *км*. Грошова одиниця — лея; 100 лей дорівнює 15,00 крб. (1976).

РУМУ́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (РКП) — заснована 8.V 1921. Того самого року вступила до Комінтерну. До 1948 мала назву Комуністична партія Румунії (КПР). В 1924—44 працювала в підпіллі. Одним із активних її діячів був Г. Георгіу-Деж. У період фашистської диктатури (1940—44) комуністи були головною організуючою силою боротьби румунського народу проти фашизму. За сприятливих умов, створених в результаті успішного наступу Радянської Армії, компартія 23.VIII 1944 організувала нар. збройне повстання. Військово-фашистський режим було повалено. 30.XII 1947 в Румунії було скасовано монархію і проголошено нар. республіку. В лютому 1948 на об'єднавчому з'їзді КПР і Соціал-демократична партія (засн. 1927) злилися на основі принципів марксизму-ленінізму в Румунську робітничу партію (РРП), яка очолила боротьбу за побудову нового суспільства. IX з'їзд партії (1965) констатував перемогу соціалістичних виробничих відносин у місті і на селі, схвалив новий статут партії і перейменував РРП на Румунську комуністичну партію. Національна конференція РКП (1972) визначила осн. напрями екон. розвитку Румунії до 1990. РКП очолює *Фронт соціалістичної єдності* (створений 1968). Під керівництвом РКП румунський народ здійснив глибокі соціально-екон. перетворення в країні, успішно здійснює завдання будівництва соціалізму. XI з'їзд РКП (листопад 1974) обговорив проект «Програми створення всебічно розвинутого соціалістичного суспільства і просування Румунії до комунізму», проект директив по п'ятирічному плану на 1976—80, вніс зміни до статуту партії. РКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація РКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — бл. 2,5 млн. чол. (кінець 1974). Генеральний секретар партії — Н. Чаушеску (з 1965). Друковані органи партії: центральний — газета «Скинтейя» («Іскра»), теоретичний і політичний — журнал «Ера сочіалісте» («Соціалістична ера»).

РУМУ́НСЬКЕ АГЕ́НТСТВО ПРЕ́СИ — див. *Аджерпрес*.

РУ́ССІКУМ (лат. Russicum) — у Ватікані (офіційна назва — коледж св. Терези) центр підготовки католицьких пропагандистів з метою антикомуністичної діяльності. Засн. 1929.

РУ́СЬКА ПРАВОСЛА́ВНА ЦЕ́РКВА — одна з православних церков. Виникла після запровадження християнства на Русі (бл. 988—989). З 1448 — автокефальна. В 1589 у Р. п. ц. встановлено патріаршество, 1721 скасовано, 1917 знову поновлено. Р. п. ц. була важливим інститутом експлуататорської д-ви. Як великий власник і експлуататор, вона вірно служила пануючим класам царської Росії. Духівництво Р. п. ц. прищеплювало трудящим думку про «богоустановленість» царської влади, допомагало придушувати революцій-

ний рух, гальмувало соціальний, науково-технічний і культурний прогрес. Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції Р. п. ц. була в таборі її ворогів. Декретом Радянського уряду від 23.I (5.II) 1918 церкву в Радянській країні було відокремлено від д-ви. Щоб зберегти вплив на віруючих, частина духівництва вже 1922 стала на шлях «обновленства». З 1927 Р. п. ц. взяла курс на лояльне ставлення до Радянської влади. З 60-х рр. веде активну модернізацію. На чолі Р. п. ц. тепер стоїть патріарх Московський і всієї Русі (з 1971 — Пимен), якого обирає помісний собор. Дорадчим органом при ньому є синод. Р. п. ц. поділяється на парафії, що об'єднані в округи (благочиння), а ті — в єпархії і екзархати. Зокрема, на Україні єпархіями управляє екзарх (глава церковного округу). Р. п. ц. існує на пожертвування віруючих, має свої навчальні заклади, видання.

РУТИНЕ́Р (франц. routinier, від route — дорога) — людина, яка порабському додержується віджилих традицій та звичок, ворог усього нового й прогресивного.

РУХ — спосіб буття *матерії,* її основна властивість, основний атрибут. Матерії без Р. не існує, як і не існує Р. без матерії. Р. обіймає собою всі зміни й процеси, що відбуваються у всесвіті. Р. може бути поступальним, прогресивним і регресивним. Осн. формами Р. матерії є механічна, фізична, хімічна, біологічна, суспільна (включає процеси суспільного життя, а також мислення). Кожна з них має свої специфічні особливості і через свою якісну своєрідність не може бути зведена до іншої або якоїсь однієї «універсальної» форми. Проте всі форми Р. нерозривно пов'язані між собою, можуть взаємно перетворюватися одна на одну. Джерелом усіх конкретних форм Р. матерії є внутрішні суперечності, притаманні всім речам, саморух, а також зовнішні взаємодії між об'єктами. Р. як спосіб буття матерії вічний, не обмежений просторово.

РУХ НАЦІОНА́ЛЬНОГО ВИ́ЗВОЛЕННЯ Гватемали — правляча крайньо права партія. Заснована 1959. Представляє інтереси великої буржуазії та латифундистів, зв'язаних з іноземним капіталом. Політ. програми не має. Блокується з Конституційно-демократичною партією. Налічує 130 тис. членів (1975). Лідер — М. Сандоваль Аларкон.

РУХ О́ПОРУ — визвольний патріотичний рух народних мас під час 2-ї світової війни 1939—45, який розгорнувся проти німецько-фашистських, італійських і японських загарбників в усіх окупованих ними країнах Європи і Азії. Р. О. практично мав дві течії: нар.-демократичну, керовану робітничим класом на чолі з комуністичними партіями, що ставила метою не тільки національне, а й соціальне визволення; буржуазну, що обмежувала свої завдання відновленням влади нац. буржуазії і соціальної системи, яка існувала до окупації. Найпоширенішими формами Р. О. були антифашистська пропаганда, розповсюдження підпільної літератури, діяльність антифашистських підпільних груп, саботаж заходів окупаційної влади, диверсійні та бойові дії партизанських з'єднань, масові нар. збройні повстання. Особливо активізувався Р. О. після віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. Р. О. відіграв велику роль у зміцненні єдності трудящих. Значну безпосередню допомогу учасникам Р. О. у Польщі, Чехословаччині та інших країнах подав СРСР, зокрема радянські партизани. Крім того, тисячі громадян Союзу РСР брали участь у Р. О. в усіх окупованих гітлерівцями країнах Європи (Франції, Італії, Югославії, Греції та ін.). Після війни учасники Р. О. об'єдналися в *Міжнародну федерацію борців Опору.*

РУХ ПРИХИ́ЛЬНИКІВ МИ́РУ — масовий міжнародний рух на захист миру, що об'єднує сотні мільйонів людей усіх країн світу незалежно від національності, партійної належності та релігійних переконань. Організуючою силою цього руху виступає міжнар. пролетаріат і його авангард — марксистсько-ленінські комуністичні і робітничі партії. Р. п. м. виходить з можливості мирного співіснування д-в протилежних суспільних систем, ставить своїм завданням відвернення загрози нової світової війни, збереження та зміцнення миру. Виник після 2-ї світової війни, виступає проти *гонки озброєнь,* воєнної пропаганди і воєнних авантюр міжнар. реакції, за заборону ядерної, бактеріологічної та іншої зброї масового знищення, за

загальне і повне *роззброєння,* за розв'язання всіх спірних питань шляхом переговорів, за зміцнення екон., політ. і культурних зв'язків між народами. Р. п. м. проявляється в різних формах: демонстраціях, страйках, мітингах, конференціях, походах та естафетах миру, розповсюдженні літератури, що засуджує пропаганду війни, та ін. Найвищим постійним органом Р. п. м. з 1950 є *Всесвітня Рада Миру.* 2 червня 1975 вона прийняла *Заклик «Зупинити гонку озброєнь! Зробити розрядку міжнародної напруженості необоротною!».* Прихильники миру збираються на *Всесвітні конгреси на захист миру.* Див. також *Брюссельські асамблеї громадських сил за безпеку і співробітництво в Європі; Стокгольмські відозви.*

РУХ СОЦІАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЧОРНОЇ АФРИКИ Центральноафриканської Республіки (МЕСАН) — правляча і єдина в країні партія, заснована 1946. Об'єднує представників усіх верств населення країни. Гол. завдання МЕСАН — подолання екон. відсталості країни, забезпечення екон. незалежності країни, встановлення контролю над діяльністю іноземних компаній, розвиток освіти тощо. Зовнішньополіт. курс партії спрямований на співробітництво з усіма країнами (насамперед з Францією), на зміцнення афр. єдності. Довічний голова і генеральний секретар партії — Ж.-Б. Бокасса. Друкований орган — газета «Терр афрікен» («Африканська земля»).

С

САБОТА́Ж (франц. sabotage, від saboter — стукати дерев'яними черевиками) — 1) Навмисний зрив роботи шляхом прямої відмови від неї або свідомо недбалого її виконання; одна з форм економічної боротьби трудящих проти підприємців. 2) Прихована, замаскована протидія будь-яким заходам, намагання перешкодити здійсненню їх.

САЛЮ́Т (від лат. saluto — вітаю) — урочисте вітання, складання пошани, що виявляється шляхом віддання почесті зброєю, прапорами, холостими артилерійськими та рушничними залпами. С. застосовують на відзнаку свят або важливих подій, під час зустрічей військ. кораблів та торг. суден, під час траурних церемоній тощо. С. націй — 21 постріл — віддається іноземним військ. кораблем, що прибуває у територіальні води іншої д-ви (з підняттям прапора цієї д-ви). В разі перебування на борту корабля глави д-ви, посла, іншої високої офіційної особи першим салютує береговий форт.

САЛЬВАДО́Р, Республіка Ель-Сальвадор — держава в Центральній Америці. Пл. 21,4 тис. *км²*. Нас. 3,98 млн. чол. (1974), метиси (80%), індіанці (10%). Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Сан-Сальвадор (550 тис. ж., 1975). С.— бурж. республіка. Глава д-ви й уряду — президент, що обирається на 5 років. Законодавчу владу здійснює однопалатна законодавча асамблея. Основні політичні партії: Партія національного примирення — об'єднує представників буржуазії, поміщиків, торговців, вояччини і духівництва проамериканської орієнтації. Засн. 1961. Християнсько-демократична партія — користується підтримкою великих землевласників. Засн. 1960. *Комуністична партія Сальвадору.* Засн. 1930. Перебуває в підпіллі.

В 20-х рр. 16 ст. територію С. загарбали іспанці. В 1821 С. здобув незалежність, входив до складу Мексіки, з 1823 — до федеративної держави Об'єднані Провінції Центральної Америки. В 1841 став незалежною республікою. Під час 2-ї світової війни С. 1941 оголосив війну Японії, Німеччині і Італії. З 1945 С.— член ООН. Сучас. уряд С., спираючись на армію, широко застосовує антиробітниче законодавство, вдається до репресій щодо демократичних сил, проводить зовнішню політику в інтересах монополій США.

С.— економічно відстала аграрна країна, залежна від капіталу США. Гол. с.-г. культури (збір тис. *т*, 1972/73): кава — 138, кукурудза — 337, сорго — 146, рис — 23, бавов-

на-сирець — 193, цукр. тростина. С. — світовий експортер бальзамової смоли (бл. 100 *т* на рік). Вироблення електроенергії — 912 млн. *квт · год* (1973). Текст., харч., взуттєві підприємства. Вилов риби (4,5 тис. *т*) і креветок. Видобувають сіль, срібло, золото. Порти — Ла-Лібертад і Ла-Уньйон. Залізниць (вузькоколійних) — 738 *км*. Шосе з твердим і поліпшеним покриттям — 6,1 тис. *км*. Грошова одиниця — колон.

САМОА́ ЗА́ХІДНЕ — див. *Західне Самоа.*

САМОА́ СХІ́ДНЕ — володіння США в східній частині архіпелагу Самоа, на південному заході Тихого океану. Пл. 197 *км*². Нас. 30 тис. чол. (1973), гол. чином полінезійці-самоанці. Адм. центр — м. Паго-Паго (2,3 тис. ж., 1970). Управляє С. С. амер. губернатор. Законодавчий орган (фоно) складається з двох палат, але його права дуже обмежені. Європейці вперше з'явились на островах 1722. З 1899 острови — володіння США. Гол. галузь економіки — виробн. копри й рибних консервів (до 95% вартості експорту). Вирощують кокосову пальму, таро, хлібне дерево, ямс, банани, цитрусові та ін. Рибальство. Автошляхів — 67 *км*. Гол. морський порт — Паго-Паго. Грошова одиниця — долар США.

САМУРА́Ї (від япон. самурау — служити) — 1) В Японії в широкому розумінні — назва світських феодалів. У вузькому розумінні — військово-феодальний стан служилих дрібних дворян, що існував з 12 до 2-ї половини 19 ст. 2) П е р е н о с н о — японська імперіалістична, агресивна вояччина.

САН — висока й почесна посада в церковній або службовій ієрархії. В сучасних рос. і укр. мовах іноді вживається з іронічним відтінком.

САНА́ЦІЯ (лат. sanatio — лікування, зцілення) — 1) В капіталістичній економіці збільшення кредиту, надання субсидій та інші фін. заходи, здійснювані капіталістичною д-вою або банками з метою допомоги підприємцям, компаніям, які перебувають під загрозою збанкрутування. С. може здійснюватися також щодо держ. фінансів країни (напр., при великому дефіциті держ. бюджету), валюти тощо. В період загальної кризи капіталізму фін. олігархія імперіалістичних країн використовує С. для наживи та розширен-

ня свого панування. С. веде до підвищення держ. податків з трудящих, різкого погіршення їхніх життєвих умов. 2) Режим С. — поширена назва військово-диктаторського режиму, встановленого в Польщі (1926—39), що прикривав свій реакційний курс демагогічним лозунгом «морального оздоровлення» політичного і екон. життя країни.

СА́НКЦІЯ (лат. sanctio — непорушна постанова) — 1) Офіційне схвалення або ствердження. С а н к ц і о н у в а т и — дати згоду, дозвіл, ствердити, визнати законним. 2) Складова частина *норми права*, яка на випадок невиконання норми визначає заходи державного впливу, головним чином у формі примусу. В м і ж н а р о д н о м у п р а в і — захід примусу екон., політ. або військ. характеру, що застосовується до д-ви, яка порушила міжнар. угоди (напр., С., передбачені Статутом ООН). На порушення принципів міжнар. права імперіалістичні країни застосовують однобічні С. з метою придушення нац.-визвольного руху або щоб домогтися від тієї чи іншої країни політ. курсу у фарватері імперіалістичних держав.

САН-МАРІ́НО, Р е с п у б л і к а С а н - М а р і н о — держава на півдні Європи, на Апеннінському півострові. Оточена територією Італії. Пл. 61 *км*². Нас. 20 тис. чол (1974), в основному сан-марінці, бл. 3 тис. італійців (офіц. мова — італійська). Столиця — м. Сан-Маріно (4,4 тис. ж., 1974). С.-М. — бурж. республіка. Законодавча влада належить однопалатному парламентові (велика генеральна рада), що обирає строком на 6 місяців двох капітанів-регентів, які здійснюють виконавчу владу. Основні політичні партії: *Сан-Марінська комуністична партія.* Засн. 1921. Х р и с т и я н с ь к о - д е м о к р а т и ч н а

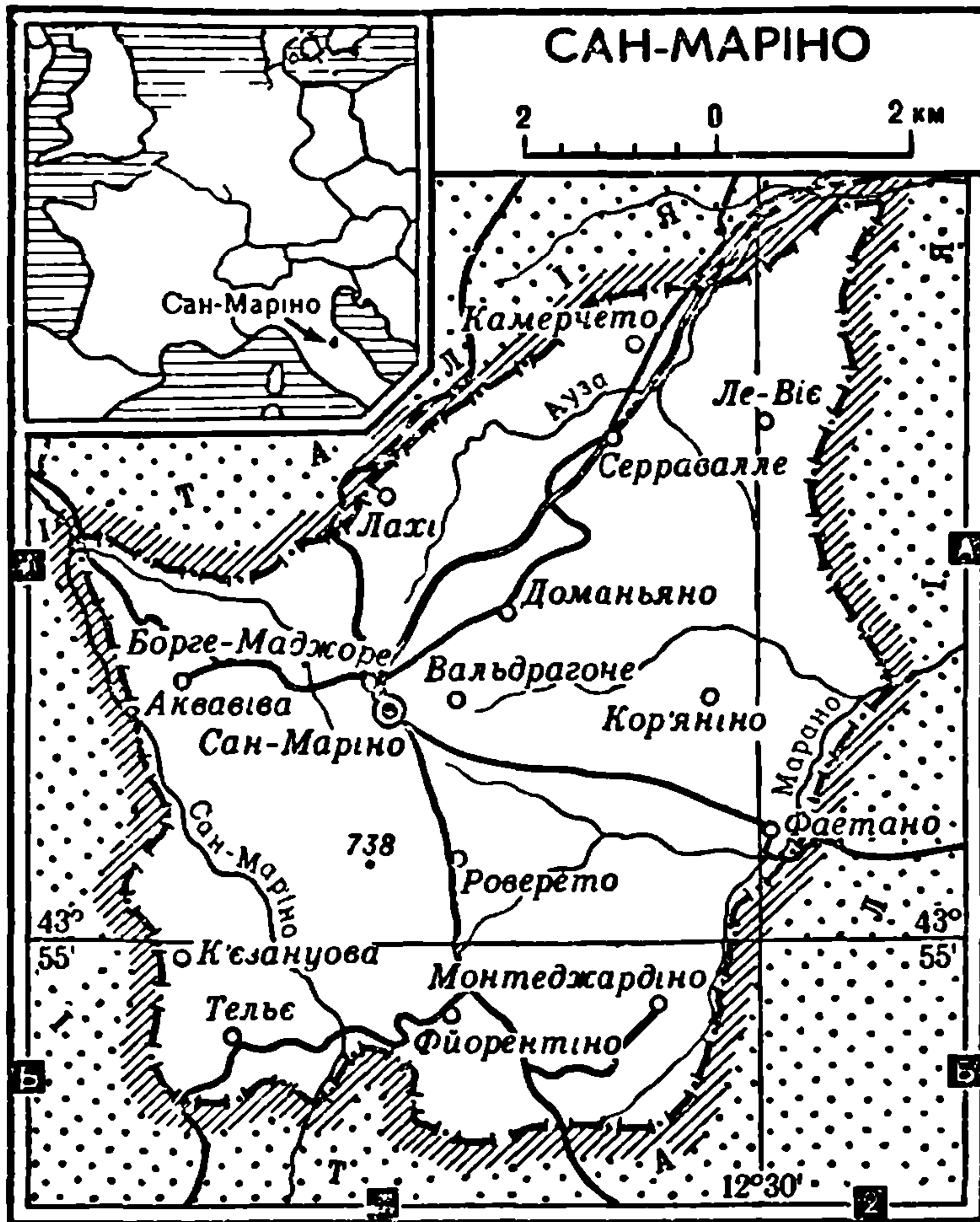

партія — об'єднує гол. чином великих підприємців, землевласників. Засн. 1945—48. Соціалістична партія. Засн. 1896. Незалежна соціал-демократична партія — правореформістська. Засн. 1955.

Економіка С.-М. перебуває в залежності від Італії. Населення в основному зайняте с. г. (зернові, виноградарство тощо) та обслуговуванням туристів. Електрифікована залізниця і шосе сполучають С.-М. з італ. портом Ріміні. Валюта — італійська

САН-МАРІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (СМКП) — створена у лютому 1921 як секція Італійської комуністичної партії. Внаслідок переслідувань тимчасово припиняла свою діяльність. У 1941 відновили роботу окремі комуністичні групи, а 7.VII 1941 було проголошено утворення СМКП. У 1945 комуністи разом з соціалістами (Сан-Марінська соціалістична партія) здобули більшість у парламенті. В 1945—57 блок обох партій провів у країні аграрну реформу, націоналізацію деяких галузей пром-сті, вніс ряд змін до законодавства, які сприяли зміцненню демократичних прав трудящих. Після перевороту 1957 партія перейшла в опозицію і продовжує боротьбу на захист інтересів трудящих. VIII з'їзд СМКП (лютий 1973) виробив курс, спрямований на зміцнення єдності робітників середніх верств населення з метою створення уряду демократичного оновлення і просування до соціалізму. На виборах 1974 комуністи здобули 15 місць у парламенті країни. СМКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Чисельність партії — бл. 1000 чол. (1975). Делегація СМКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова СМКП — Е. Гаспероні. Генеральний секретар — У. Баруллі. Центр. друкований орган партії — газета «Шінтілла» («Іскра»).

САН-ТОМЕ І ПРІНСІПІ, Демократична Республіка Сан-Томе і Прінсіпі — держава в Гвінейській затоці, поблизу Африки. В 1471—1975 володіння (з 1951 — «заморська провінція») Португалії. 12.VII 1975 проголошена незалежність, і країна дістала сучасну назву. Пл. 964 *км²*. Нас. 80 тис. чол. (1974), понад 90% — африканці банту. Гол. місто і порт — Сан-Томе (9 тис. ж., 1972). С.-Т. і П.— республіка. Глава д-ви — президент. Правляча партія — Рух за визволення островів Сан-Томе і Прінсіпі. Засн. 1960. З 1975 С.-Т. і П.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1975. Осн. заняття населення — землеробство та скотарство. Вирощують какао, каву, олійну та

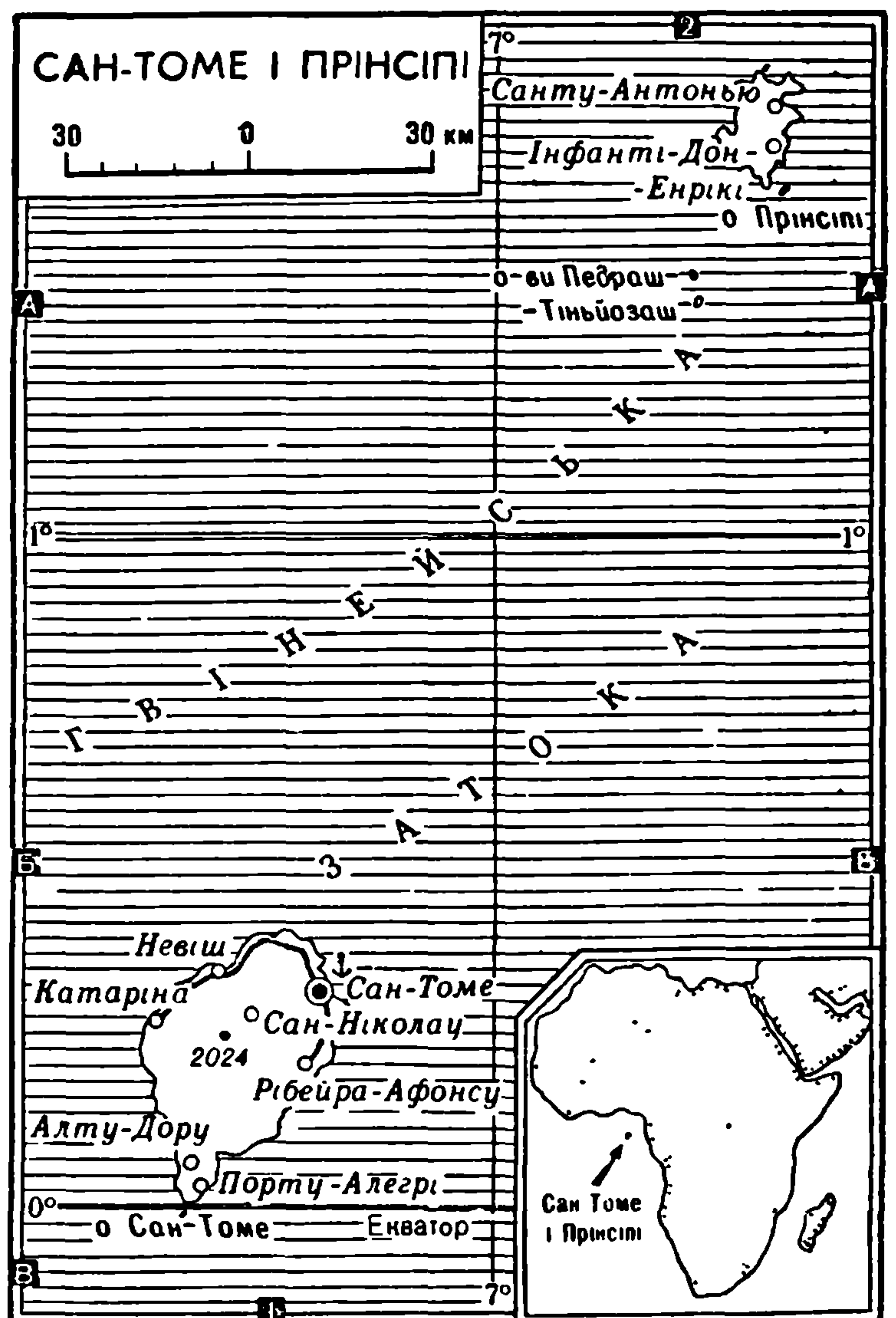

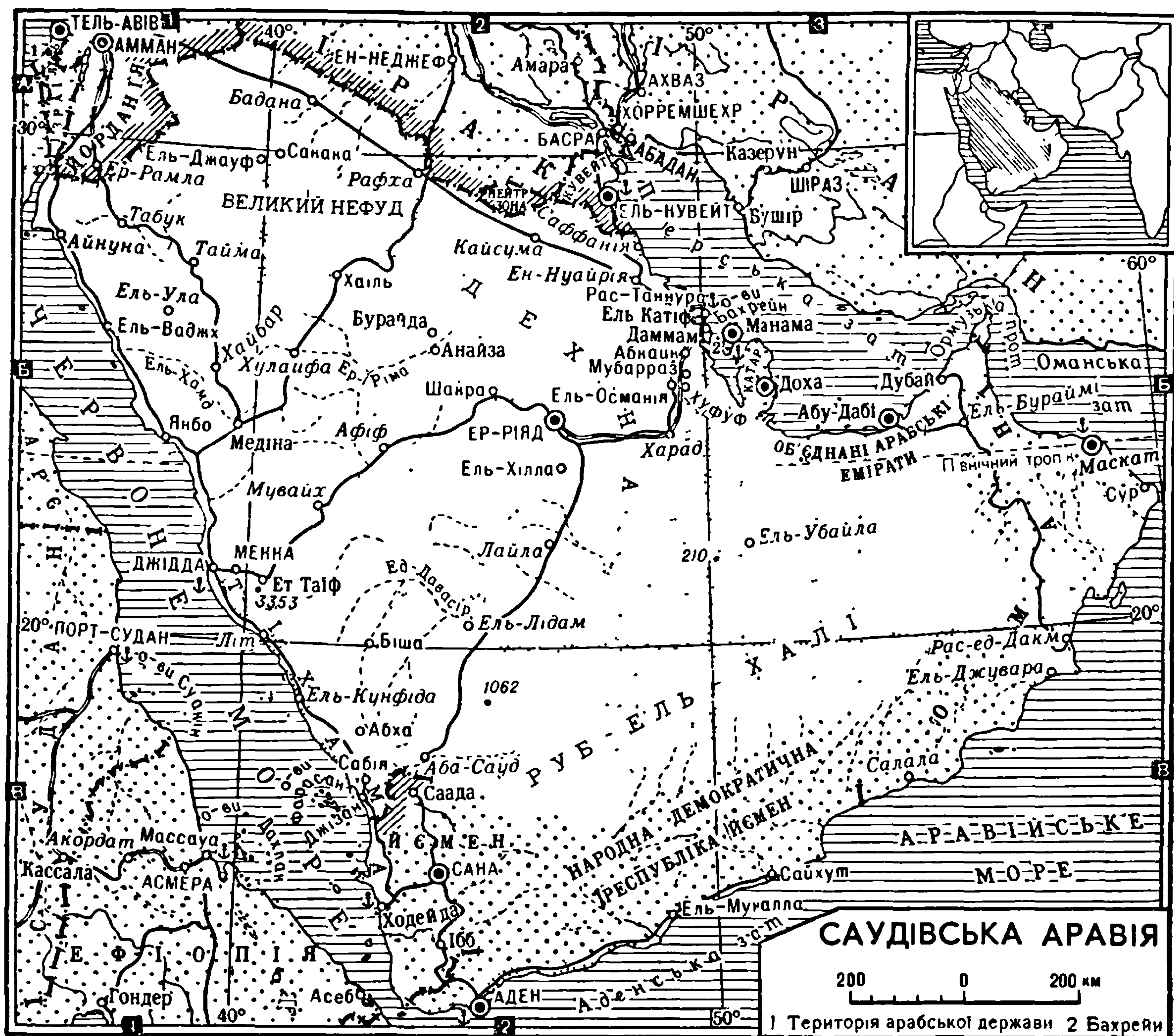

кокосову пальми, хінне дерево. Рибальство. Автомобільних шляхів — 340 *км*. Грошова одиниця — ескудо Сан-Томе.

САТЕЛІ́Т (від лат. satelles, род. відм. satellitis — охоронець, супутник) — в давнину назва озброєних найманців, що супроводили володаря. П е р е н о с н о — покірний виконавець чужої волі, поплічник, держава, яка формально є незалежною, але фактично підпорядкована іншій, більшій імперіалістичній державі.

САТРА́П (грец. σατράπης, від давньоперського хшатрапаван, букв.— охоронець області) — 1) Правитель провінції (сатрапії) у Стародавній Персії, Мідії та ін. 2) П е р е н о с н о — свавільний адміністратор, безконтрольний правитель.

САУ́ДІВСЬКА АРА́ВІЯ, К о р о л і в с т в о С а у д і в с ь к а А р а в і я — держава в Азії, на Аравійському півострові. Омивається Червоним м. та Перською зат. Значна частина суходільних кордонів точно не визначена, тому є різні дані про площу — від 1,6 до 2,4 млн. *км²*. Нас. бл. 8,0 млн. чол. (1975), в основному араби. Столиця — м. Ер-Ріяд (384 тис. ж., 1975)• С. А.— абсолютна теократична монархія. Глава д-ви — король, що є водночас главою уряду та духовним главою країни. Політ. партії та профспілки заборонені. З 17 ст. територія С. А.— у складі Османської імперії. У 18 ст. в Аравії розгорнувся рух за об'єднання всіх араб. князівств і вигнання турецьких загарбників, внаслідок якого на території С. А. було утворено д-ву на чолі з династією Саудідів. У 1932 ця д-ва прийняла назву Королівство Саудівська Аравія. В 1926 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. В 2-й світовій війні С. А. участі не брала, але 1941 розірвала дипломатичні відносини з Німеччиною і Японією. З 1945 С. А.— член ООН і Ліги арабських країн. У 1958 оголосила про свій «позитивний нейтралітет». Уряд С. А. виступає за розвиток і зміцнення нац. економіки, засуджує ізраїльську агресію проти араб. країн. С. А.— економічно відстала

країна, де панують феодальні відносини, збереглися дофеодальні пережитки. Осн. заняття населення — пасовищне кочове скотарство (поголів'я овець і кіз — 3,9 млн., 1973) та оазисне землеробство (фінікова пальма, зернові культури, кавові плантації). Гол. природне багатство С. А.— величезні родовища нафти (понад 23 млрд. *т*). Видобування нафти (426,3 млн. *т*, 1974) — 2-е місце в капіталістичному світі; транспортування, переробку та експорт її провадять переважно амер. компанії. Нафтопереробний з-д у Рас-Таннурі. В Мецці та Медіні (центрах паломництва мусульман) виробн. предметів релігійного культу. Залізниця Ер-Ріяд — Даммам. Асфальтованих автомобільних шляхів — 10,3 тис. *км* (1974). Морські порти: Джідда, Даммам, Рас-Таннура. Розвинутий трубопровідний транспорт (нафтопроводи: «Таплайн» — від Абкайка до Сайди в Лівані; від Дахрана до Ель-Хубара і Рас-Таннура, а також до Бахрейна). Грошова одиниця — саудівський ріал.

САХА́РА ЗА́ХІДНА — див. *Західна Сахара*.

СВАЗІЛЕ́НД — держава в Південній Африці. Пл. 17,4 тис. *км*². Нас. 480 тис. чол. (1974), бл. 97% — африканці, гол. чином свазі. Столиця — м. Мбабане (20,7 тис. ж., 1973). С.— монархія. Входить до складу Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — король, якому належить вся повнота законодавчої і виконавчої влади. Політичні партії заборонені.

Територія С. після англо-бурської війни 1899—1902 підпала під контроль Великобританії. З 1903 С.— протекторат Великобританії. З 6.IX 1968 — незалежна д-ва. З 1968 С.— член ООН. С.— член *Організації африканської єдності*. В галузі внутрішньої політики уряд С. проводить курс, спрямований на зміцнення монархічної системи, збереження привілеїв місцевих та іноземних землевласників і капіталістів. У зовн. політиці орієнтується на підтримання тісних зв'язків з Великобританією і расистським режимом ПАР. С.— економічно слаборозвинута країна. Обробляється бл. 9% території. Бл. 45% земель є власністю європейців, у руках яких плантації бавовнику, цитрусових та ін. Осн. галузь с. г.— скотарство. Поголів'я (тис., 1972/73): вел. рог. худоби — 589, овець — 37, кіз — 252. Посіви кукурудзи, сорго. Розробки азбесту (30—35 тис. *т* на рік, 4-е місце в капіталістичному світі). Залізниць — 220 *км*. Автошляхів — 2,7 тис. *км*. Грошова одиниця — лілангені.

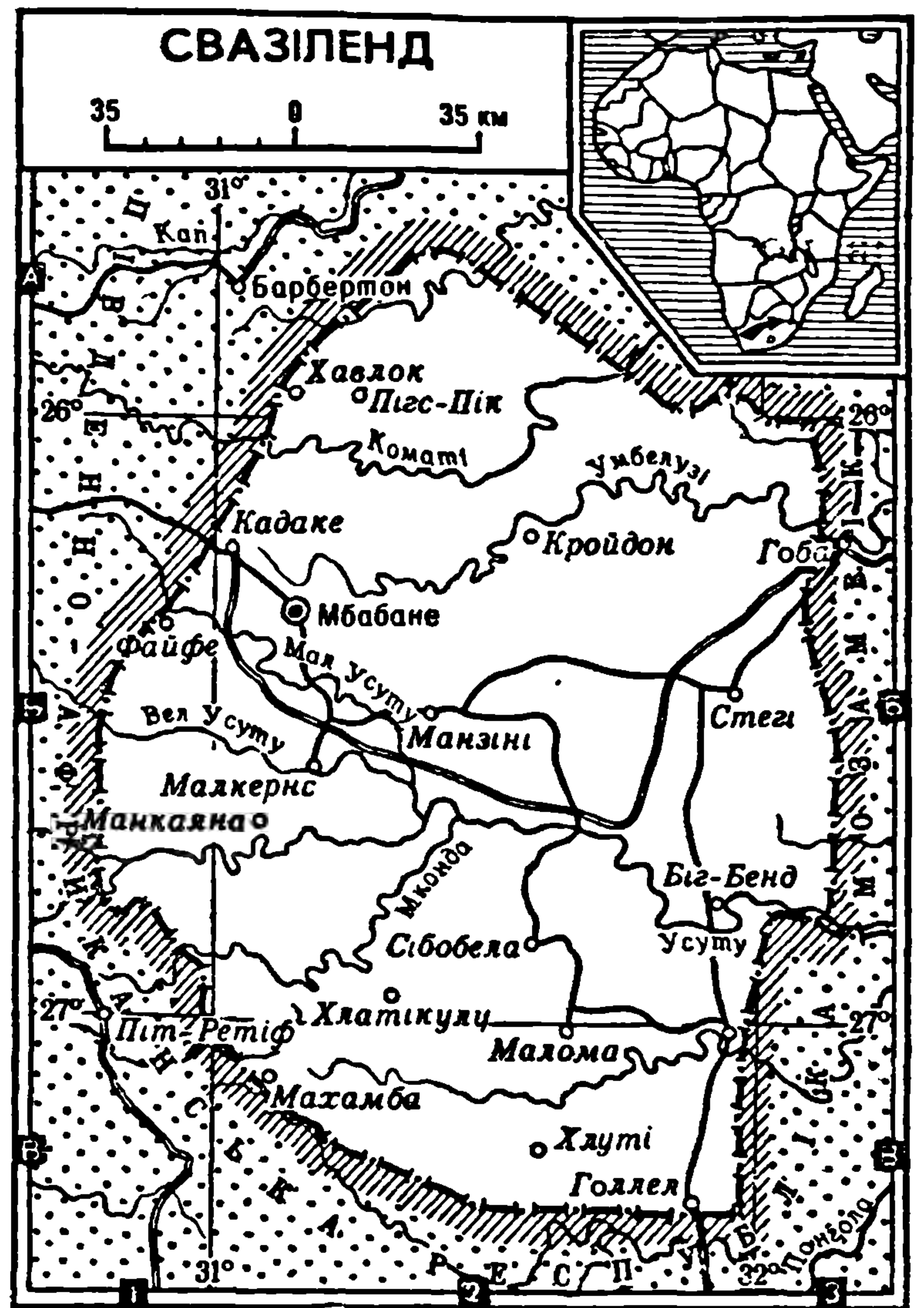

СВІТОВА́ СИСТЕ́МА СОЦІАЛІ́ЗМУ — велике історичне завоювання міжнародного робітничого класу, закономірний результат поступального розвитку людства, боротьби трудящих за своє соціальне визволення від капіталізму. Утворення С. с. с. є безпосереднім продовженням справи Великої Жовтневої соціалістичної революції; воно стало могутнім прискорювачем істор. прогресу. С. с. с. склалася після 2-ї світової війни внаслідок розгрому нім. фашизму і япон. мілітаризму при вирішальній ролі СРСР, в результаті перемоги нар.-демократичних і соціалістичних революцій у ряді країн Європи і Азії. Територія країн С. с. с. становить бл. 26% площі земної кулі, населення — майже третину населення світу. Країни С. с. с. мають однотипну екон. основу — суспільну власність на засоби виробн.; однотипний держ. лад — владу трудящих на чолі з робітничим класом і його авангардом — комуністичними і робітничими партіями. Матеріальною основою С. с. с. є *сві-*

това соціалістична система господарства. Соціалізм, що вийшов за межі однієї суверенної д-ви, закономірно викликав до життя інтернаціональне співробітництво народів нового світу з метою швидкого піднесення економіки, культури, добробуту, спільного захисту своїх завоювань. Соцкраїни виробили різні форми взаємовідносин. Укладено двосторонні договори, створено *Раду Економічної Взаємодопомоги* та *Організацію Варшавського Договору.* Виникла особлива сфера інтернаціональних зв'язків — *соціалістична економічна інтеграція,* в широких масштабах розвивається *економічне співробітництво* соціалістичних країн. Практика С. с. с. показала, що успіхи в справі будівництва нового ладу, його гол. риси визначаються *загальними закономірностями побудови соціалізму.* Життям доведено, що діяння загальних закономірностей виявляється в різних формах, які відповідають конкретним істор. умовам, нац. особливостям. Досвід С. с. с. переконливо підтвердив, що відхід від загальних закономірностей соціалізму, принципів марксизму-ленінізму, пролетарського *інтернаціоналізму* призводить до серйозних деформацій у функціонуванні екон. базису і політ. надбудови. Великої шкоди справі єдності С. с. с. завдав *маоїзм.* Важливою особливістю сучас. етапу розвитку С. с. с. є послідовне здійснення країнами *соціалістичної співдружності* скоординованого зовнішньополіт. курсу, спрямованого на утвердження принципів *мирного співіснування* д-в з різним соціальним ладом і відвернення загрози термоядерної війни, на забезпечення найсприятливіших міжнар. умов для будівництва соціалізму і комунізму.

Зростання екон. потенціалу країн соціалізму, їхні досягнення в соціальній галузі, в науці і культурі привели до нових успіхів в *економічному змаганні двох світових систем,* до зміцнення інших складових частин сучас. революційного процесу — *міжнародного комуністичного руху* і *національно-визвольного руху.* Підтвердився висновок міжнар. *Наради комуністичних і робітничих партій 1969,* що С. с. с. є вирішальною силою в антиімперіалістичній боротьбі. В сучас. умовах загальна тенденція характеризується зростанням згуртованості соц. країн. Цю тенденцію, підкреслив XXV з'їзд КПРС, Комуністична партія Радянського Союзу повністю підтримує і буде, як і раніше, всіляко сприяти її розвиткові. Шлях до цього — спільні зусилля братніх партій на основі випробуваних принципів марксизму-ленінізму, соціалістичного інтернаціоналізму, рівноправності і товариського співробітництва.

СВІТОВА́ СОЦІАЛІСТИ́ЧНА СИСТЕ́МА ГОСПОДА́РСТВА — сукупність національних господарств соціалістичних країн, зв'язаних планомірно організованим *міжнародним соціалістичним поділом праці, світовим соціалістичним ринком;* новий тип міжнародних економічних відносин, в якому органічно поєднуються національні та інтернаціональні інтереси соціалістичних країн, посилюється їхнє господарське зближення, внаслідок чого прискорюються темпи економічного зростання кожної країни і всіх членів світової *соціалістичної співдружності.* Розвиток С. с. с. г. є результатом виходу соціалізму за рамки однієї країни і перетворення його на *світову систему соціалізму.* Осн. завдання С. с. с. г. полягають у тому, щоб ліквідувати успадковану від минулого екон. нерівність; поглибити міжнар. соціалістичний поділ праці, створити економічно доцільні та раціональні комплекси і структуру виробн.; створити умови для швидкого піднесення продуктивності суспільної праці та ефективності виробн.; забезпечити раціональне використання природних, трудових і матеріальних ресурсів, комплексний розвиток економіки кожної країни й соціалістичної співдружності в цілому, постійно підносити життєвий рівень трудящих, зміцнювати екон., політ. і військ. могутність світової соціалістичної системи. Між країнами, що входять до С. с. с. г., існують багатосторонні екон. зв'язки щодо *координації народногосподарських планів,* розвитку торгівлі і кредитів, взаємного науково-технічного співробітництва, спеціалізації й кооперування виробн. Найважливішим досягненням у формуванні і регулюванні міжнар. екон. відносин між соціалістичними країнами стало створення *Ради Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ). Див. також *Соціалістична економічна інтеграція.*

СВІТОВЕ́ ГОСПОДА́РСТВО — сукупність національних господарств,

залучених до загального господарського обороту на основі поглиблення *міжнародного поділу праці* і розвитку економічного обміну між різними країнами світу. Історично С. г. склалося на стадії *капіталізму* з розвитком великої машинної індустрії і засобів сполучення. В ході становлення С. г. капіталізмові були притаманні дві головні тенденції. Перша тенденція сприяла пробудженню нац. життя і нац. руху в рамках окремих країн, боротьбі за створення їхніх нац. г-в. Друга тенденція вела до зміцнення міжнар. відносин, ломки нац. перегородок, до створення інтернац. єдності капіталу та екон. життя в цілому. Але поряд з цим загострювалися всі антагоністичні суперечності капіталізму, що проявлялися у світових *економічних кризах,* які потрясають весь капіталістичний світ. З виникненням *світової системи соціалізму* склалися дві системи С. г.— соціалістична і капіталістична, розвиток яких відбувається за різними закономірностями (див. *Капіталістична система світового господарства, Світова соціалістична система господарства*). Визначальною тенденцією розвитку С. г. є зміцнення світової соціалістичної системи г-ва, дедалі зростаючий вплив її на світовий розвиток.

СВІТОВИЙ КАПІТАЛІСТИЧНИЙ РИНОК — сукупність національних ринків капіталістичних країн, пов'язаних між собою зовнішньою торгівлею та іншими формами економічних відносин, що грунтується на *міжнародному капіталістичному поділі праці.* Остаточно формується на стадії *імперіалізму.* Характерними для С. к. р. є відносини панування й підкорення, екон. закабалення колоніальних і залежних країн імперіалістичними д-вами. На С. к. р. діє екон. закон анархії й конкуренції, точиться запекла боротьба між імперіалістичними д-вами і монополіями за сфери застосування капіталу, ринки збуту і джерела сировини. Це призводить до загострення всіх суперечностей капіталізму, які ще більше поглиблюються внаслідок звуження сфери капіталістичної експлуатації, пов'язаної з відпадінням від системи капіталізму ряду країн, що стали на шлях соціалізму та *некапіталістичний шлях розвитку,* розпадом і крахом *колоніальної системи імперіалізму.* Вихід з такого становища імперіалістичні д-ви шукають в *капіталістичній економічній інтеграції,* створенні міждержавних екон. об'єднань типу *Європейського економічного товариства, Європейської асоціації вільної торгівлі,* спрямованих на посилення своїх позицій на С. к. р. Але діяльність цих угруповань поглиблює міжімперіалістичні суперечності. Як відмічалося на XXV з'їзді КПРС, зросла міць міжнар. монополій зробила конкурентну боротьбу нещаднішою. Лише в умовах *світової соціалістичної системи господарства* і створеного на цій основі *світового соціалістичного ринку* можлива рівноправна і взаємовигідна участь країн у розвитку міждержавних екон. відносин.

СВІТОВИЙ ОКЕАН — неперервна водна оболонка земної кулі, що оточує її материки і острови; сукупність всіх океанів планети. Займає бл. 70,8% земної поверхні і є джерелом різноманітних природних ресурсів, енергії, розгалуженою транспортною артерією, яка пов'язує між собою країни та континенти. Проблема освоєння С. о. є частиною загальнолюдської проблеми, пов'язаної з охороною та раціональним використанням і відтворенням природного середовища. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил, науково-технічної революції все більш актуальним стає питання про розумні норми експлуатації біологічних та мінеральних ресурсів С. о., охорони його від забруднення, проведення наукових досліджень і експериментів. С. о. являє собою також широку політико-правову проблему, яка зачіпає важливі політ., екон., оборонні та ін. аспекти діяльності д-в. Правовий режим С. о., що визначає права, обов'язки та відповідальність усіх країн світу (і тих, що не мають свого морського берега), передбачено міжнар. договорами та звичаями, а також нац. законодавством окремих д-в. Зазнає серйозних змін міжнар. морське право, йде процес його дальшої прогресивної кодифікації. У цьому значна роль належить таким міжнар. організаціям, як *Міжурядова морська консультативна організація* (ІМКО), океанографічна комісія ЮНЕСКО (МОК), *Комітет ООН з питань мирного використання дна морів та океанів за межами дії*

національної юрисдикції, Комітет ООН по морському праву тощо. За рішенням Генеральної Асамблеї ООН з 1973 діє Конференція ООН з морського права. В її роботі, як і в ін. міжнар. орг-ціях, що займаються проблемами охорони навколишнього середовища, у т. ч. проблемами С. о., активну роль відіграє СРСР. Завданням цієї Конференції є розробка нової міжнар. конвенції, яка має врегулювати назрілі правові проблеми використання С. о. Ними насамперед є: закріплення смуги шириною у 12 миль вздовж берегів д-ви, як частини її території (територіальні води), забезпечення свободи проходу через протоки, режим рибальства за межами територіальних вод, визначення зовнішнього кордону *шельфу континентального,* боротьба з забрудненням морського середовища, наук. дослідження С. о. тощо. СРСР та ін. соціалістичні країни внесли ряд проектів щодо вирішення цих проблем. В основі цих проектів є визнання суверенних прав держав; турбота про охорону навколишнього середовища, зокрема впровадження ефективних методів і засобів боротьби з шкідливими викидами речовин у С. о.; збереження його живих ресурсів; справедливе врегулювання режиму рибальства та ін. морських промислів. Радянська держава надає важливого значення правильному вирішенню правових проблем, що стосуються С. о., майбутнє якого має виключне значення для всіх країн. Позицію СРСР у цих питаннях визначають його загальна зовнішньополіт. лінія і основні вузлові проблеми розвитку економіки. Так, у *Програмі миру* зазначено, що СРСР готовий поглиблювати відносини взаємовигідного співробітництва з іншими зацікавленими д-вами у вирішенні ряду світових проблем, зокрема, С. о. В документах XXV з'їзду КПРС серед найважливіших напрямів розвитку радянської науки названо й розширення комплексних досліджень Світового океану.

СВІТОВИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС — сукупність усіх революційних, визвольних рухів сучасності, процес переходу людства від капіталізму до соціалізму. С. р. п. є в кінцевому підсумку виявом глибинного конфлікту між потребами розвитку *продуктивних сил* і віджилими капіталістичними *виробничими відносинами,* що особливо відчутно на сучас. етапі *науково-технічної революції.* Магістральний напрям С. р. п. визначає *боротьба двох суспільних систем* — соціалізму і капіталізму, специфічною формою якої є *мирне співіснування* д-в з різним суспільним ладом, боротьба між комуністич. і бурж. ідеологією. В новітній час розвиток С. р. п. пройшов три етапи. Перший етап (з 1917 до поч. 40-х рр.) — перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, становлення і розвиток соціалізму як суспільно-політ. системи, формування сучас. *міжнародного комуністичного руху,* розгортання *національно-визвольного руху.* Другий етап (40-і — середина 50-х рр.) — розгром фашизму при вирішальній ролі СРСР, утворення і зміцнення *світової системи соціалізму* внаслідок перемоги народно-демократичних і соціалістичних революцій у ряді країн Європи і Азії, посилення розпаду *колоніальної системи імперіалізму,* активний робітничий і демократичний рух у розвинутих капіталістичних країнах. На третьому, сучасному, етапі побудовано *розвинуте соціалістичне суспільство* і розгорнулося комуністичне будівництво в СРСР, йде процес будівництва розвинутого соціалізму в більшості країн соціалістичної співдружності, відбулися нац.-визвольні революції в колишніх залежних і колоніальних країнах. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що наша епоха є епохою докорінних соціальних змін. Продовжують зміцнюватися і ширитися позиції соціалізму. Наростає класова боротьба трудящих проти гніту монополій. Набуває дедалі більших масштабів революційно-демократичний, антиімперіалістичний рух. В цілому це означає дальший розвиток С. р. п. Його гол. рушійною силою є світова система соціалізму. Важливим фактором розвитку С. р. п. є розширення фронту боротьби народів за мир, за розрядку міжнар. напруженості.

СВІТОВИЙ РИНОК — сукупність зв'язаних між собою національних ринків усіх країн земної кулі. С. р. остаточно склався в 19 ст. внаслідок розвитку великої пром-сті і засобів сполучення. Госп. зв'язки територій встановлювалися через підпорядкування, гноблення й експлуатацію менш розвинутих країн розвинуті-

шими в екон. й воєнному відношенні капіталістичними країнами. В умовах *загальної кризи капіталізму*, у зв'язку з утворенням *світової соціалістичної системи господарства* відбувся поділ С. р. на два паралельно існуючі ринки — *світовий соціалістичний ринок* і *світовий капіталістичний ринок*. Особливістю сучас. розвитку С. р. є перехід на основі міждерж. угод до комплексного і довгострокового співробітництва між країнами з різними суспільними системами.

СВІТОВИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РИНОК — сукупність взаємозв'язаних і планомірно організованих національних ринків соціалістичних країн; сфера міжнародного планового товарообміну між країнами соціалістичної співдружності, що грунтується на *міжнародному соціалістичному поділі праці*. Виник у результаті утворення *світової системи соціалізму*. Товарообмін між соціалістичними д-вами регулюється довгостроковими міжурядовими угодами й ведеться на основі взаємно погоджених стійких цін. С. с. р., на який припадає переважна частина зовнішньоторг. обороту країн соціалізму, не знає притаманних *світовому капіталістичному ринкові* труднощів збуту та кризисних явищ. Усе це перетворює його на важливий фактор забезпечення заг. піднесення економіки країн соціалістичної співдружності, прискорення технічного прогресу, підвищення екон. ефективності соціалістичного виробн. в кожній з соціалістичних країн. У рамках С. с. р. розвивається найважливіша його частина — ринок країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ), а також *соціалістична економічна інтеграція*. Виникнення і зміцнення С. с. р. не означають припинення торг. зв'язків країн соціалізму з іншими д-вами. Соціалістичні країни активно виступають за розширення взаємовигідної торгівлі між д-вами протилежних соціально-екон. систем, за дальший всебічний розвиток міжнар. торгівлі, яка охоплювала б усі райони і країни світу без будь-яких обмежень і дискримінації. Зокрема, цим питанням приділено значну увагу в документах XXV з'їзду КПРС, з'їздів інших марксистсько-ленінських партій країн соціалістичної співдружності, що відбулися протягом 1975—76. Див. також *Зовнішні економічні зв'язки СРСР, Зовнішня торгівля*.

СВІТОВІ ЦІНИ — ціни, що складаються на *світовому ринку* на основі інтернаціональної вартості, яка визначається середнім суспільно необхідним часом на виробництво товарів у всіх країнах, зв'язаних товарно-грошовими відносинами. Застосовуються в міжнар. торгівлі. С. ц. є базою формування цін *світового соціалістичного ринку*.

СВІТОГЛЯД — сукупність узагальнених уявлень про дійсність, переконань та ідеалів, які відображають, розкривають і зумовлюють певне практичне і теоретичне ставлення людини до світу, її спосіб сприйняття, осмислення і оцінки навколишньої дійсності і самої себе. Формування С. відбувається під вирішальним впливом суспільного буття (див. *Суспільне буття і суспільна свідомість*) на грунті ідейного матеріалу, яким суб'єкт (індивід, соціальна група) оволодів. С., у свою чергу, активно впливає на буття, його принципи мають нормативне значення для діяльності людей. У класовому суспільстві С. завжди має класовий, парт. характер. Залежно від того, чи відповідають практичні інтереси класу об'єктивній тенденції істор. процесу, партійність С. цього класу збігається з науковою об'єктивністю чи суперечить їй. Відповідно і С. даного класу формується як передовий, науковий, чи реакційний, ненауковий. Носієм прогресивного С. в класовому суспільстві є передовий суспільний клас. З появою революційного робітничого класу і його авангарду — Комуністичної партії виник послідовно революційний С.— *марксизм-ленінізм*.

СВОБОДА І НЕОБХІДНІСТЬ — філософські категорії, в яких відображається діалектична суперечність між неодмінним підпорядкуванням всього існуючого об'єктивним законам (необхідності) і свободою дій людини як розумної істоти. Класики марксизму-ленінізму довели, що свобода є пізнана необхідність, яка грунтується на опануванні і використанні законів розвитку природи та суспільства. В класово-антагоністичних суспільствах опанування природними силами супроводиться збільшенням залежності індивіда від стихійної дії законів суспільного життя. Стрибок людства з царства необхідності в царство свободи, як

показали К. Маркс і Ф. Енгельс, здійснюється в процесі революційного знищення експлуататорського ладу й побудови соціалізму і комунізму.

СВОБО́ДА СО́ВІСТІ — право громадян сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної з них. В СРСР та інших соціалістичних країнах С. с. проголошується і гарантується конституціями. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнаються за всіма громадянами.

СВОБО́ДИ ДЕМОКРАТИ́ЧНІ — в широкому розумінні визначена законом можливість участі громадян у суспільно-політичному житті країни, сукупність політичних прав громадян. У вужчому значенні в радянській л-рі під С. д. розуміють свободу слова, друку, зборів, мітингів, демонстрацій, право об'єднання в громадські орг-ції, а також свободу совісті, недоторканність особи, житла та інші демократичні права громадян. С. д. звичайно проголошуються в законодавчому порядку і стають конституційними правами громадян. С. д. завжди мають класовий характер. В СРСР та інших соціалістичних країнах С. д., які не тільки проголошені, але й забезпечені матеріальними та іншими гарантіями, стали реальним здобутком народу. Вони нерозривно поєднані з соціальними правами та обов'язками громадян, сприяють їх активній участі в управлінні д-вою, госп. і культурним будівництвом, всебічному вдосконаленню і розгортанню соціалістичної демократії. В капіталістичних країнах С. д. є формальними, оскільки вони фактично існують лише для імущих класів. Для трудящих створюються обмеження в користуванні С. д. шляхом встановлення поліцейських режимів, екон. утисків, різних цензів, реакційного законодавства, поправок до законів, обмеження доступу до користування засобами масової пропаганди і агітації тощо. Проявом наступу на С. д. є заборона діяльності Комуністичних партій, демократичних орг-цій в багатьох капіталістичних д-вах. В імперіалістичному таборі наростає напруга класових битв за С. д. і права трудящих.

СВЯТЕ́ННИЦТВО — навмисно підкреслена, удавана набожність, показна доброчесність; лицемірство.

СВЯТО́Ї ЄЛЕ́НИ О́СТРІВ — володіння Великобританії на островах на півдні Атлантичного океану. Пл. 0,4 тис. *км²*. Нас. бл. 6 тис. чол. (1973), нащадки англ. переселенців, креоли, африканці і китайці. Адм. центр — м. Джеймстаун (2 тис. ж., 1969). Органами влади є законодавча і виконавча ради, які очолює губернатор. Острів відкрили 1502 португальці. З 1659 — колонія Великобританії. На острові 1821 помер засланий сюди Наполеон I. Основа економіки — с. г. Вирощують картоплю, овочі, зернові культури. Розводять вел. рог. худобу, овець, кіз, мулів, свиней. Автошляхів — 109 *км*. На о. Вознесіння — військ.-повітряна база і станція спостереження за супутниками (США). Гол. морський порт — Джеймстаун. Грошова одиниця — англійський фунт стерлінгів.

СЕА́ТО (англ. SEATO; South-East Asia Treaty Organization), Організація договору Південно-Східної Азії — воєнно-політичний блок в Південно-Східній Азії, до якого входили США, Великобританія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Філіппіни і Таїланд. Засн. 1954 з ініціативи США. Гол. завданням блоку була боротьба з нац.-визвольним рухом і прогресивними силами у країнах Пд.-Сх. Азії. Керівні органи перебували у м. Бангкоку (Таїланд). У вересні 1975 ухвалено рішення про розпуск СЕАТО.

СЕГРЕГА́ЦІЯ (від лат. segrego — відокремлюю) — вид расової дискримінації, що полягає у відокремленні «кольорового» населення від «білого». Має місце в ряді штатів США. Особливо жорстокої С. зазнає корінне населення Південно-Африканської Республіки й Південної Родезії (див. *Апартеїд*). Більшість д-в — членів ООН — рішуче виступає проти сегрегації.

СЕЙМ (польс. sejm) — 1) Найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган у Польській Народній Республіці (ПНР). 2) Парламент у Фінляндії.

СЕЙШЕ́ЛЬСЬКІ ОСТРОВИ́, Республіка Сейшельські Острови — держава на о-вах у зх. частині Індійського ок. До складу С.О. входять 92 острови, найбільший з них Мае. Заг. площа 405 *км²*. Населення понад 60 тис. чол. (оцінка 1976): африканці — суахілі, креоли та ін. Столиця — м. Вікторія (бл. 15 тис. ж.). С. О. — республіка.

Найвищий орган держ. влади — Національні збори. Глава д-ви — президент, якому належить і виконавча влада. Політичні партії Демократична партія Сейшельських Островів (засн. 1963) і Об'єднана партія народу Сейшельських Островів (засн. 1963) очолювали боротьбу за незалежність країни. В середині 18 ст. С.О. колонізувала Франція; з 1814 — колонія Великобританії. 29.VI 1976 проголошено незалежність С. О. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1976. На С. О. вирощують кокосову пальму, чайний кущ, кавове дерево, ваніль, бавовник та ін. Є невеликі підприємства для обробки копри і стручкової ванілі, виробн. ефірної олії. Туризм. Рибальство. Мор. порт — Вікторія. Автошляхів — понад 100 *км*. Грошова одиниця — сейшельська рупія.

СЕКВЕ́СТР (від лат. sequestro — відкидаю, відхиляю) — тимчасова заборона або обмеження, накладені органами державної влади на розпорядження певним майном. У капіталістичних країнах С. здебільшого застосовується під час війни щодо майна, яке належить громадянам ворожої країни.

СЕКРЕТА́Р (лат. secretarius — учасник таємних нарад) — 1) Особа, що веде протокол зборів, наради, засідання. 2) Виборний керівник партійної або іншої громадської організації чи її керівного органу. 3) Виборна службова особа у складі найвищих та місцевих органів державної влади СРСР (наприклад, секретар Президії Верховної Ради УРСР, секретар сільради), а також виборчих комісій по виборах до Рад депутатів трудящих. 4) Особа, що очолює організаційно-адміністративний або виконавчий орган міжнародної організації (наприклад, Генеральний секретар ООН). Див. також *Державний секретар*.

СЕКРЕТАРІА́Т обкому, крайкому, ЦК Комуністичної партії союзної республіки — партійний орган, що обирається Пленумом обкому, крайкому, ЦК Компартії союзної республіки за Статутом КПРС для розгляду поточних питань і перевірки виконання партійних рішень.

СЕКРЕТАРІА́Т ЦК КПРС — партійний орган, що обирається Пленумом ЦК згідно з Статутом КПРС для керівництва поточною роботою, головним чином по добору кадрів і організації перевірки виконання партійних рішень.

СЕ́КТА (лат. secta — вчення, напрям, школа) — 1) В Стародавньому Римі — школа послідовників певного філософа. 2) Релігійна група (громада), що відокремилася від панівної церкви і відрізняється від неї особливостями у віровченні й відправленні культу. 3) Переносно — група осіб, що замкнулися в своїх вузьких інтересах. Див. також *Сектантство*.

СЕКТА́НТСТВО — 1) Загальна назва різних організацій і об'єднань віруючих, які виникли під впливом соціальних причин і по-своєму тлумачать традиційні догми пануючих або найпоширеніших релігій, заперечують чи видозмінюють елементи їхнього культу. С. проявляє крайню нетерпимість до інакомислячих, ворожість до світської освіти, войовничість, фанатичне святенництво. За середньовіччя і в пізніші часи в слаборозвинутих країнах С. було своєрідною формою протесту нар. мас проти пануючого ладу і релігії, що підтримувала його. В умовах соціально-екон. відсталості Росії С. у 18 — 1-й пол. 19 ст. було також виразом політ. протесту, тимчасом як у розвинутих капіталістичних країнах Заходу С. дедалі більше еволюціонувало в бурж.-протестантські церкви (див. *Баптисти, Адвентисти, П'ятидесятники, Єговісти*). У 20 ст. в розвинутих капі-

талістичних країнах С., яке відвертає маси від політ. боротьби, підміняє соціальний протест пошуками релігійної втіхи, має відкрито реакційний характер. У соціалістичних країнах С.— один з пережитків минулого. 2) Сукупність однобічних поглядів і дій, догматизм у теорії, що приводять революційні організації і партії до самоізоляції, відриву від наукової революційної теорії, від трудящих мас (див. *Сектантство в робітничому русі*).

СЕКТАНТСТВО В РОБІТНИЧОМУ РУСІ — антимарксистський різновид «лівого» опортунізму, тенденція в робітничому русі, що полягає у відособленні, відриві робітничих організацій і партій від трудящих. Характерні риси сектантства — невміння і небажання своєчасно міняти лозунги і тактику залежно від змін політ. обстановки, негативне ставлення до тактики *єдиного фронту*, недооцінка роботи в реформістських профспілках, бурж. парламентах, недовіра до безпарт. робітників, заперечення будь-яких компромісів. Ідеологічною формою сектантства звичайно є *догматизм*, *начотництво*, заперечення творчого розвитку марксизму-ленінізму. Сектантство завжди завдавало великої шкоди робітничому рухові, вело до розколу лав пролетаріату, ослаблювало зв'язок революційних партій з масами. Поряд з *ревізіонізмом* сектантство становить небезпеку для єдності міжнар. комуністич. руху. Рішучу боротьбу проти проявів С. в р. р. ведуть комуністичні й робітничі партії. Суть сектантства і шкоду, якої завдає воно на сучас. етапі розвитку комуністичного руху, було викрито на міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ (від лат. saecularis, тут — світський) — 1) Перетворення церковної і монастирської власності (головним чином земельної) на світську. На Заході була засобом посилення королівської влади за рахунок церкви, проводилася під час *Реформації*. В Росії відбулася 1764, на Україну поширилася 1786. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції церковне землеволодіння в країні ліквідоване. Декретом про землю, прийнятим 26.X (8.XI) 1917, церковні землі було передано у власність народові. В інших соціалістичних країнах велике церковне землеволодіння також ліквідоване. 2) Процес визволення суспільства від релігійного впливу і подолання релігійних пережитків.

СЕЛЯНСТВО — клас, який безпосередньо зв'язаний з сільськогосподарським виробництвом на основі приватної або кооперативно-колгоспної власності і відіграє важливу роль в екон. та політ. житті, в загальному процесі творення. В досоціалістичних формаціях — клас переважно дрібних с.-г. виробників, що ведуть індивідуальне г-во, засноване на приватній власності на землю та інші засоби виробн. і відсталій техніці; велика експлуатована маса народу. В умовах капіталізму відбувається процес класового розшарування С.: воно диференціюється на сільську буржуазію (куркульство), середняків (середнє С.), і сільську бідноту. В епоху імперіалізму експлуатація С. монополістичним капіталом, великими землевласниками та бурж. д-вою (іпотеки, держ. податки, монопольні ціни, зростання орендної плати тощо) посилюється. Екон. гніт з боку монополій і великих землевласників, а також тривалі *аграрні кризи* зумовлюють розорення мільйонів сел. г-в (див. *Аграрне питання*). Особливо тяжке становище С. в колоніальних і залежних країнах, де воно становить переважну масу населення (60—90%). Тут капіталістичне гноблення поєднується з феодальними формами експлуатації. Шлях до екон. і політ. визволення трудящого С. з-під гніту капіталізму пролягає через класову боротьбу С. спільно з *робітничим класом* і під його керівництвом. За соціалізму С.— цілком новий клас трудівників села, об'єднаних у великі виробничі кооперативи, що грунтуються на сусп. власності, колективній, вільній від експлуатації праці і передовій техніці. В СРСР в результаті здійснення ленінського кооперативного плану було створено найбільше в світі механізовне с.-г. виробн. (див. *Кооперативний план В. І. Леніна*, *Колективізація сільського господарства*). Воно набуло дальшого розвитку після рішень Березневого (1965) пленуму ЦК КПРС, XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії, постанови ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської

кооперації і агропромислової інтеграції» (червень 1976). Здійснюється вироблена партією довгочасна комплексна програма розвитку цієї важливої галузі нар. г-ва (див. *Аграрна політика КПРС*). Величезний вклад у цю справу внесло колгоспне селянство. Завдяки його героїчній праці було досягнуто величезних успіхів у виробн. с.-г. продукції. На основі розвитку і зміцнення економіки *колгоспів* і *радгоспів,* зростання масштабів суспільного виробн. і підвищення його ефективності та завдяки постійному піклуванню КПРС і Радянської д-ви неухильно підвищується добробут колгоспного С. Зростають його доходи від громадського г-ва, введено гарантовану оплату праці, пенсійне забезпечення. Лише за дев'яту п'ятирічку (1971—75) оплата праці колгоспників зросла на 25%. Підвищується рівень культурно-побутового обслуговування. С. за соціалізму бере активну участь у громадсько-політ. житті і управлінні д-вою, вносить гідний вклад у побудову нового суспільства. Робітничий клас і колгоспне С. становлять два дружні класи радянського соціалістичного суспільства, об'єднані спільністю екон. основ і інтересів, спільністю мети і завдань. XXV з'їзд КПРС відмітив, що дальше піднесення і якісне перетворення с.-г. виробн. є найважливішим загальнодерж., загальнонародним завданням. За роки десятої п'ятирічки (1976—80) передбачено на основі прискорення індустріалізації с. г. і поліпшення культурно-побутового обслуговування на селі забезпечити дальше зближення колгоспного С. і робітничого класу, зміцнення *союзу робітничого класу і селянства,* який становить політ. основу радянського суспільства.

СЕНАТ (лат. senatus, від senex — старий) — верхня палата парламенту в ряді буржуазних держав (Австралійському Союзі, Бельгії, Італії, Канаді, Мексіці, США, Франції тощо).

СЕНЕГАЛ, Республіка Сенегал — держава на заході Африки, на узбережжі Атлантичного океану. Пл. 196 тис. *км²*. Нас. 4,3 млн. чол. (1974), гол. чином народи волоф, фульбе та ін. Столиця — м. Дакар (700 тис. ж., 1973). С.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Найвищий законодавчий орган — національні збори. Основні політичні партії: *Прогресивний союз Сенегалу*. Засн. 1959. *Африканська партія незалежності Сенегалу*. Засн. 1957, діє нелегально.

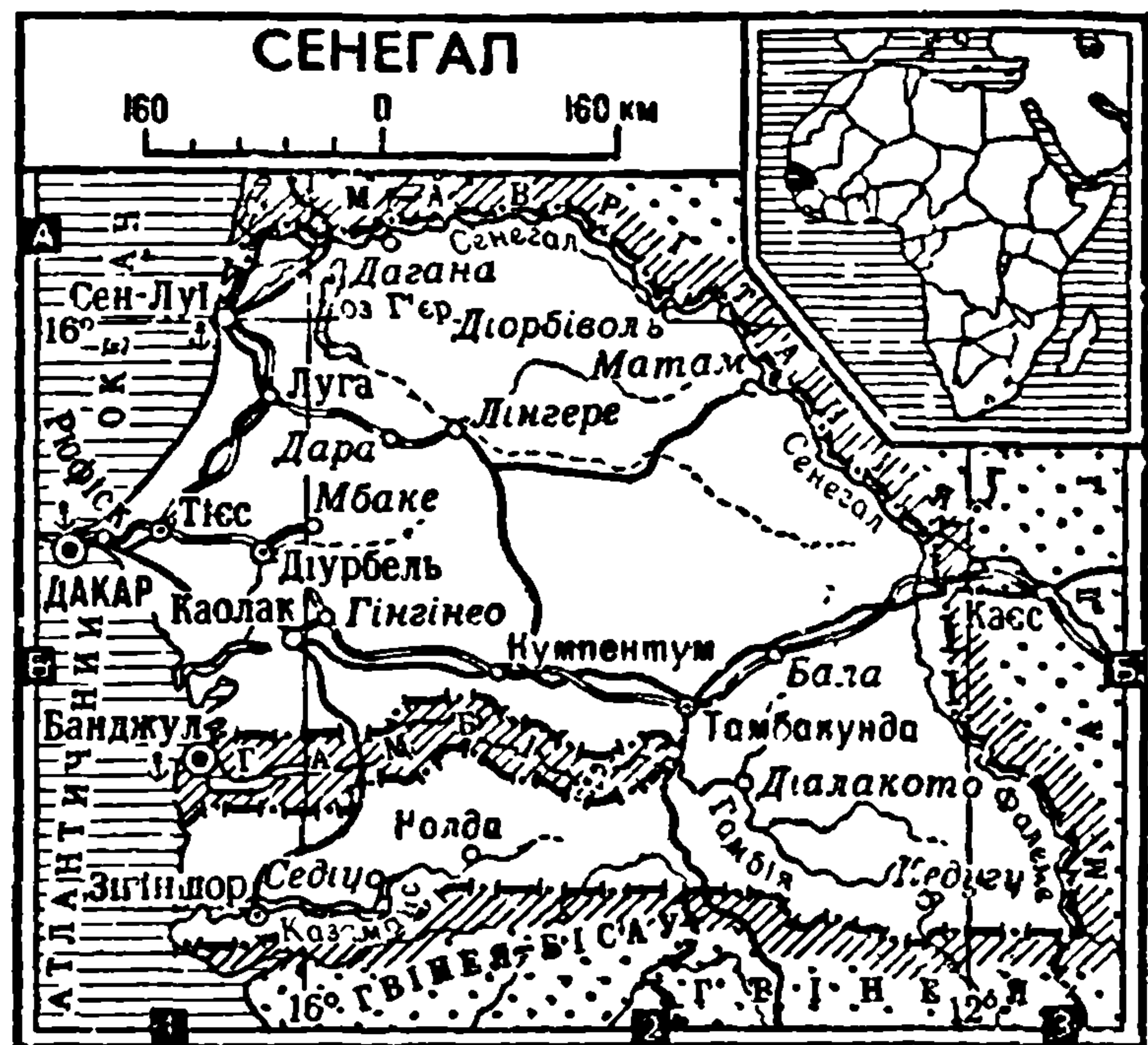

В середні віки тер. С. входила до афр. д-в Малі, Гани і Сонгаї. Проникнення європ. колонізаторів на тер. С. почалося в 15 ст. В 1895 Франція включила С. до складу своєї колонії — Французької Західної Африки. Після 2-ї світової війни в С. посилився нац.-визвольний рух. У 1946 С. дістав статус «заморської території» Франції. З 1958 С. як д-ва входить до Французького Співтовариства. В січні 1959 С. і Французький Судан (тепер Республіка Малі) об'єдналися у Федерацію Малі. Після виходу 1960 з Федерації Малі С.— самостійна республіка. З 1960 С.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1962. Між СРСР і С. у червні 1962 підписано ряд угод, зокрема угоду про екон. і технічне співробітництво (продовжена у грудні 1969). С.— член *Організації африканської єдності*. В галузі внутрішньої політики правлячі кола С. заохочують приватне підприємство, співробітничають з монополіями імперіалістичних країн.

С.— аграрна країна, що перебуває в залежності від іноземного (гол. чином франц.) капіталу. Бл. 80% населення зайнято в с. г. Майже половина с.-г. площ — під арахісом (2-е місце в Африці, основа експорту), збір якого 1974/75 становив 850 тис. *т*. Вирощують також (тис. *т*, 1973/74): рис — 85, кукурудзу — 31, просо і сорго — 485, бавовну. У посушливих пн. та пн.-сх. районах велику роль відіграє тваринництво. Розводять вел. рог. худо-

бу, овець і кіз. Вилов риби — 303 тис. *т* (1973). Осн. галузі пром-сті — переробка с.-г. сировини та розробка корисних копалин. Видобування фосфоритів (1,5 млн. *т*, 1974), ільменіту, циркону, рутилу, морської солі. Є також невеликі підприємства нафтопереробної, металообробної пром-сті, фармацевтична ф-ка. Розвинуті кустарні промисли. Гол. транспортний вузол, морський порт, аеропорт міжнар. значення — Дакар. Залізниць — понад 1,3 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 2,8 тис. *км*. Найбільшу роль у зовнішній торгівлі відіграє Франція. Грошова одиниця — африканський франк.

СЕН-П'ЄР І МІКЕЛО́Н — володіння Франції на островах на північному заході Атлантичного океану. Пл. 242 *км²*. Нас. 6 тис. чол. (1973), вихідці з Франції і Ньюфаундленду. Адм. центр — м. Сен-П'єр (бл. 4,5 тис. ж., 1972). Управляє островами губернатор, призначений урядом Франції, при якому є таємна й генеральна ради. Острови заселені на початку 17 ст. З 60-х рр. 17 ст.— колонія Франції. В 1964 островам надано статус «заморської території» Франції. Осн. заняття населення — рибальство (гол. чином вилов тріски). Вирощують овочі. Розвинуті тваринництво і звірівництво (срібляста лисиця і норка). Є рибопереробні підприємства, холодильники, невеликі судноверфі. Гол. морський порт — Сен-П'єр. Грошова одиниця — французький франк.

СЕНСА́ЦІЯ (від лат. sensus — почуття, відчуття) — подія, яка викликає широкий інтерес; сильне враження від будь-якої події. Використання або штучне створення С.— прийом бурж. преси для відвертання уваги пар. мас від класової боротьби, від правильного розуміння суспільно-політ. подій.

СЕНТ-ВІ́НСЕНТ — володіння Великобританії на одному з групи Навітряних островів у Карибському морі. Пл. 389 *км²*. Нас. близько 100 тис. чол. (1973), гол. чином негри. Адм. центр — м. Кінгстаун (22 тис. ж., 1973). Управляє С.-В. адміністратор, якого призначає королева Великобританії. Є законодавча і виконавча рада, функції яких обмежені. Острів відкрив 1498 Х. Колумб. З 1627 — колонія Великобританії. В 1969 С.-В. надано статус «асоційованої з Великобританією держави». Основа економіки — с. г. Вирощують банани, батат, мускатний горіх, бавовник, кокосову пальму та ін. Рибальство. Підприємства по переробці с.-г. сировини. Автошляхів з твердим покриттям — 269 *км*. Гол. морський порт — Кінгстаун. Грошова одиниця — східнокарибський долар.

СЕ́НТО (скорочення від англ. The Central Treaty Organization), Організація центрального договору — агресивний воєнно-політичний блок на Близькому і Середньому Сході. Створене 1955 в м. Багдаді. До серпня 1959 мало назву «Багдадський пакт». До СЕНТО входять Туреччина, Іран, Пакистан, Великобританія. США, які формально не є членом СЕНТО, беруть активну участь у найважливіших його комітетах. Діяльність СЕНТО спрямована проти прогресивних сил і нац.-визвольного руху в районі дії цієї орг-ції. Керівним органом СЕНТО є рада міністрів закордонних справ країн — учасниць блоку (з 1958 місцеперебування її — Анкара).

СЕПАРАТИ́ЗМ (від лат. separatus — відокремлений) — 1) Прагнення до відокремлення, відособлення. 2) У багатонаціональних буржуазних державах прагнення до відокремлення і створення власної держави чи автономної області з боку національних меншостей. За С. часто приховуються інтереси певних кіл місцевої або іноземної буржуазії. Міжнар. імперіалізм намагається використати С. з тим, щоб підірвати єдність країн соціалістичної співдружності, згуртованість світового комуністичного й робітничого руху. С. є одним із методів імперіалістичної політики неоколоніалізму.

СЕПАРА́ТНИЙ МИР — мир чи перемир'я у війні, укладені однією державою (або групою держав) з противником окремо від своїх союзників.

СЕПАРА́ТНІ ПЕРЕГОВО́РИ — переговори з противником, що провадяться однією державою (або групою держав) без відома та згоди її союзників і передують укладенню сепаратного миру.

«СЕРЕ́ДНЬОГО КЛА́СУ ТЕО́РІЯ» — сучасна буржуазно-реформістська доктрина, за якою капіталізм нібито вже став або стає безкласовим суспільством, суспільст-

вом «єдиного середнього класу», який розчинив у собі всі соціальні верстви, в т. ч. буржуазію і пролетаріат. «С. к. т.» приписує «середньому класові» визначальну роль у бурж. суспільстві. Прихильники «С. к. т.», беручи за критерій для визначення соціальної належності зайнятість, прибуток та інші другорядні фактори, довільно включають до «середнього класу» представників різних класів і соціальних груп. Приводом до виникнення цієї апологетичної теорії є зростання чисельності службовців та інтелігенції в капіталістичних країнах. Проте їхня роль у бурж. суспільстві визначається тим, чиїми союзниками — пролетаріату чи буржуазії — вони виступають у класовій боротьбі. «С. к. т.» спрямована проти марксистсько-ленінського положення про вирішальну роль робітничого класу в революційному перетворенні світу.

СЕРП І МО́ЛОТ — державна емблема Союзу РСР, союзних і автономних радянських республік, що символізує соціалістичний суспільний лад, владу трудящих, непорушний союз робітників і селян, їхню мирну творчу працю. С. і М. зображено на держ. гербі СРСР і держ. прапорі СРСР, а також на держ. гербах і держ. прапорах союзних та автономних республік.

СЕРТИФІКА́Т (франц certificat, від лат. certus — вірний і facio — роблю) — 1) Посвідчення, письмове свідоцтво. 2) Документ, що посвідчує асортимент, кількість і якість експортного товару. 3) Один з видів позичкового фінансового зобов'язання д-ви. 4) Назва облігацій спеціальних державних позик у капіталістичних країнах. 5) Грошовий документ спеціального призначення, власник якого може придбати товари на суму, зазначену в сертифікаті.

СЕ́СІЇ ВЕРХО́ВНОЇ РА́ДИ СРСР, ВЕРХО́ВНИХ РАД СОЮ́ЗНИХ І АВТОНО́МНИХ РЕСПУ́БЛІК — періодичні зібрання депутатів найвищого органу державної влади СРСР і найвищих органів державної влади союзних і автономних республік, здійснювані в певні, визначені законом, строки. Є осн. організаційно-правовою формою роботи Верховних Рад. Сесії поділяються на чергові й позачергові. Чергові сесії скликаються президіями відповідних Рад двічі на рік, позачергові — за розсудом Президії або на вимогу однієї з союзних республік у Верховній Раді СРСР і на вимогу третини депутатів у союзних і автономних республіках. *Верховна Рада СРСР,* маючи в своєму складі дві палати — Раду Союзу і Раду Національностей, проводить як спільні, так і роздільні засідання. На спільних засіданнях першої сесії кожного скликання обирається Президія Верховної Ради СРСР, утворюється Уряд — *Рада Міністрів СРСР.* Верховні Ради союзних і автономних республік на своїх перших сесіях обирають керівні органи — голів і заступників голів Верховних Рад, а також Президії Верховних Рад. На сесіях шляхом вільного і всебічного обговорення розв'язуються найважливіші питання життя країни або союзної чи автономної республіки. Проекти законів і постанов з найважливіших питань життя країни виносяться на всенародне обговорення. Сесії відбуваються відкрито.

СЕ́СІЇ МІСЦЕ́ВИХ РАД ДЕПУТА́ТІВ ТРУДЯ́ЩИХ — періодичні зібрання депутатів; основна організаційно-правова форма діяльності місцевих органів державної влади (див. *Місцеві Ради депутатів трудящих*). Скликаються відповідними виконкомами у строки, встановлені конституціями союзних республік і законодавством про місцеві Ради. На сесіях розглядаються і вирішуються питання держ., госп. і соціально-культурного будівництва, що відносяться до відання даної Ради, приймаються рішення за *запитами депутатськими* тощо. З обговорених питань відкритим голосуванням простою більшістю голосів сесії приймають рішення, які доводять до відома заінтересованих орг-цій, службових осіб, громадян.

СЕ́СІЯ (лат. sessio — сидіння, засідання) — форма роботи представницького чи колегіального органу, яка полягає в засіданнях, що скликаються періодично, в певні строки (напр., С. Верховної Ради СРСР, С. Верховних Рад союзних республік). В радянських судових органах практикуються виїзні С. суду.

СИМПО́ЗІУМ (лат. symposium, з грец. συμπόσιον — вечірка, бенкет) — 1) У давніх греків та римлян бенкет з музикою, розвагами й бесідами. 2) Нарада фахівців з певних спеціальних питань, найчастіше наукового чи політ. характеру.

СИНДИКАЛІЗМ — дрібнобуржуазна опортуністична течія в робітничому русі. Прихильники С. вважають єдино можливим шляхом до соціалізму профспілковий рух і екон. боротьбу, видають синдикати (профспілки) за керівну силу суспільного виробн., заперечують політ. боротьбу, необхідність пролетарської партії і диктатури пролетаріату. Див. також *Анархо-синдикалізм.*

СИНДИКАТ (франц. syndicat, від грец. σύνδικος — захисник) — 1) Одна з форм капіталістичних монополій. Особливий вид *картелю,* що є об'єднанням самостійних підприємств з метою регулювання ринку певного товару, підтримання високого рівня цін і одержання надприбутку; при цьому окремі підприємства і фірми втрачають комерційну самостійність. 2) Назва професійних спілок у Франції та деяких інших країнах.

СИНЕКУРА (лат. sine cura — без турбот) — 1) За середньовіччя — доходна церковна посада, не пов'язана з певними обов'язками. 2) Переносно — добре оплачувана посада, яка не потребує виконання належного обсягу роботи.

СИНОД (грец. σύνοδος — сход, збори) — 1) З 1721 в Росії найвищий орган управління *Руською православною церквою,* з 1917 — дорадчий орган при патріархові Московському і всієї Русі. 2) В протестантських церквах — збори духовних і світських осіб для розв'язання церковних справ.

СИНТОЇЗМ (япон. сінто, букв.— шлях богів) — релігія, що сформувалася в Японії на грунті місцевих релігійних вірувань. Пройнята *шовінізмом.* С. виник у ранньофеодальний період з давнього культу природи і предків. Для С. характерним є поклоніння численним духам, богам. Найгол. в пантеоні С. є богиня сонця Аматерасу, що офіційно вважається родоначальницею династії япон. мікадо (імператорів). Зв'язок між божеством і людьми, за цією релігією, здійснюється через імператора, який є представником Аматерасу на землі. В 1868—1946 С. був держ. релігією Японії. І тепер С.— одна з найпоширеніших релігій у країні. Реакційні сили Японії використовують С. для насадження ідеології шовінізму й мілітаризму.

СИСТЕМА (грец. σύστημα — утворення, складення) — 1) Порядок, зумовлений правильним розташуванням частин, стрункий ряд, зв'язане ціле. 2) Сукупність принципів, що лежать в основі певного вчення. 3) Форма суспільного устрою, наприклад, державна С. 4) Форма, спосіб побудови, організація чогось, наприклад, виборча С. 5) Сукупність господарських одиниць, установ, організаційно об'єднаних в єдине ціле, наприклад, С. кооперації.

«СИСТЕМА УЧАСТІ» — одна з характерних для імперіалізму форм підкорення монополістичним капіталом багатьох підприємств і компаній шляхом проникнення контрольованих ним акціонерних товариств в інші компанії; форма панування фінансової олігархії. «С. у.» полягає в тому, що гол. компанія — «мати» скуповує *контрольний пакет акцій* іншої компанії — «дочірнього» товариства, яке, в свою чергу, підкоряє собі «внучаті» товариства. За допомогою «С. у.» гол. компанія підкоряє і контролює капітали багатьох залежних від неї товариств, створюючи своєрідну піраміду компаній, загальний капітал яких у десятки й більше разів перевищує капітал «товариства-матері».

СИТУАЦІЯ (франц. situation) — збіг обставин, поєднання умов, що створюють певне становище.

СІАМ — до 1939 назва держави *Таїланд.*

СІЗІФОВА ПРАЦЯ — вираз, що вживається в значенні: тяжка, безперервна і безплідна праця. Походить від давньогрец. міфа про царя Сізіфа, який обдурив богів, закувавши в кайдани смерть, наслану на нього. За це боги покарали його на тому світі, примусивши вічно викочувати на гору камінь, котрий, досягши вершини, щоразу скочувався вниз.

СІККІМ — територія в Азії, в східній частині Гімалаїв. Колишнє князівство і протекторат Індії. З 1975 — штат Індії.

СІНГАПУР, Республіка Сінгапур — держава на південному сході Азії, на однойменному острові та прилеглих невеликих островах. Пл. 581,5 *км*². Нас. 2220 тис. чол. (1974), з них 76,2% — китайці, 15% — малайці; індійці, пакистанці та інші. Столиця — м. Сінгапур (1,2 млн. ж., 1974). С.— республіка. Входить до Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — президент, який призначає

прем'єр-міністра та членів уряду. Законодавчу владу здійснює парламент — законодавчі збори. Основні політичні партії: Партія народної дії. Правляча. Засн. 1954. Соціалістичний фронт Сінгапуру — перебуває під впливом маоїзму. Засн. 1961. Об'єднаний народний фронт. Виник 1974 в результаті злиття партій Об'єднаного національного фронту, Союзу сінгапурських малайців, Китайської партії Сінгапуру, Малайської національної організації, Сінгапурської партії справедливості. В 1819 острів захопила англ. Ост-Індська компанія. За договором 1824 між Великобританією та Нідерландами його визнано англ. володінням. У 1942—45 С. окупували япон. війська. В 1959 внаслідок зростання нац.-визвольного руху Великобританія надала С. самоврядування в межах очолюваної нею Співдружності. З 1965 С.— республіка і член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1968. С. входить до *АСЕАН* і *АНЗЮК*.

Основа економіки — зовнішня торгівля. В пром-сті країни провідну роль відіграють нафтопереробна та машинобудівна (гол. чином точне машинобудування та суднобудування, електротехнічна) галузі. Розвивається текст., швейна, хім., паперова пром-сть. Є також деревообр., оловоплавильні, каучукові та інші з-ди. Заг. посівна пл.— бл. 15 тис. *га*. Осн. с.-г. культури: каучуконоси, овочі, коренеплоди, кокосові горіхи. Садівництво, городництво, свинарство, птахівництво. С. сполучений з материком дамбою, якою проходить залізниця (19,2 *км*) і шосе. Сінгапур — найбільший морський порт Південно-Східної Азії. Грошова одиниця — сінгапурський долар; 100 сінгапурських доларів = 31 крб. (1976).

СІНЬХУА́, «Новий Китай» — офіційне інформаційне агентство КНР. Засн. 1937. Центр — у Пекіні.

СІОНІ́ЗМ (від назви «священної» гори Сіон поблизу Єрусалима) — реакційна націоналістична ідеологія і політична практика великої єврейської буржуазії. Як політ. рух С. організаційно оформився 1897 після створення Всесвітньої сіоністської орг-ції, що проголосила своєю метою переселення всіх євреїв світу до Палестини і відродження там біблійної ізраїльської д-ви. С. використо-

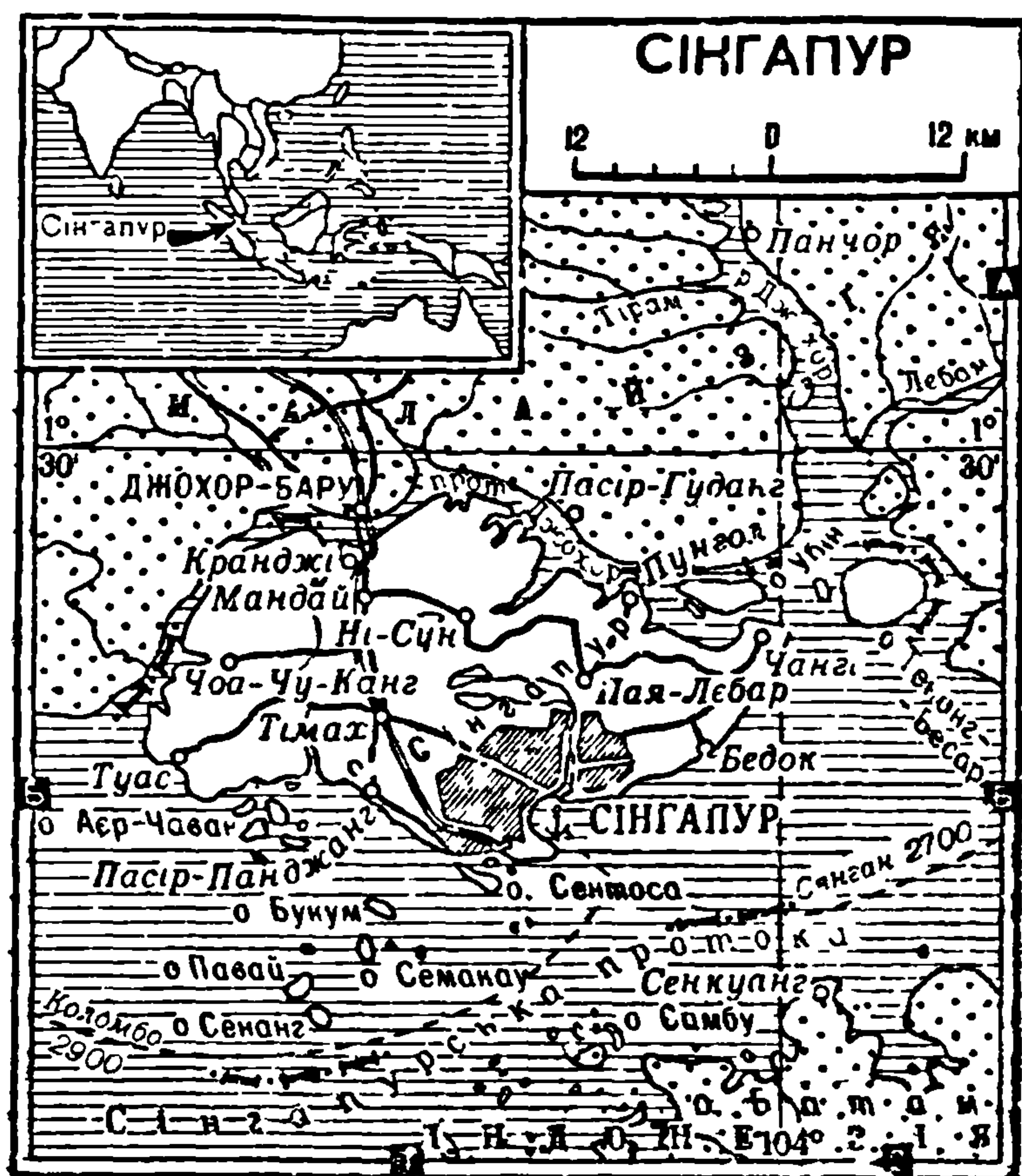

вує традиційні положення єврейської релігії про «богообраність» і «зверхність» єврейського народу, насаджує уявлення про «класову єдність» усіх євреїв і т. ч. намагається відвернути трудящих єврейської національності від класової боротьби. Осн. змістом сучасного С. є войовничий *шовінізм, расизм,* антикомунізм. На платформі антирадянщини С. змикається з *маоїзмом, ревізіонізмом* усіх гатунків, *українським буржуазним націоналізмом*. Міжнар. імперіалізм використовує С. для проведення ворожої діяльності проти соцкраїн, боротьби з нац.-визв. рухом араб. народів. XXIV з'їзд КПРС, зокрема, засудив ганебну роль тих, хто заступає шлях до миру на Бл. Сході, заохочує ізраїл. екстремістів,— роль амер. імперіалізму та міжнар. С. як знаряддя агресивних кіл світової реакції. Травневий пленум ЦК Компартії України 1974 наголосив на необхідності усіма засобами ідейного впливу викривати реакційний характер С. як ідеології міжнар. єврейської буржуазії. С. як расистська ідеологія засуджений XXX сесією Генеральної Асамблеї ООН (1975). Центри всесвітньої орг-ції С.— в США та Ізраїлі, де С. став офіц. держ. ідеологією.

СІРІ́ЙСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (СКП) — створена 28.X 1924. Входила до Комінтерну. В 1924—44 і 1948—58 діяла в рамках єдиної Компартії Сірії та Лівану. В 1924—27, 1930—36, 1948—54 і 1958—64 працювала нелегально.

У 1963 в Сірії до влади прийшла Партія арабського соціалістичного відродження (ПАСВ). СКП підтримала прогресивні соціально-екон. перетворення уряду, зокрема націоналізацію всіх великих і більшості середніх пром. підприємств, лінію на співробітництво з СРСР та іншими соціалістичними країнами. III з'їзд СКП (червень 1969) прийняв програмні документи, в яких визначив завдання партії в галузі екон. і соціальної політики. В березні 1972 СКП разом з іншими орг-ціями утворила Прогресивний національний фронт (ПНФ), який об'єднав антиімперіалістичні сили країни. IV з'їзд СКП (вересень 1974) затвердив політ. програму партії, яка визначила завдання антиімперіалістичної боротьби на сучас. етапі, поглиблення соціально-екон. і політ. перетворень, зміцнення прогресивного режиму в Сірії. З'їзд підкреслив вірність СКП принципам марксизму-ленінізму, пролет. інтернаціоналізму. Партія виступає за розв'язання *близькосхідної кризи* на основі повного виведення ізраїльських військ з окупованих араб. тер. і забезпечення законних нац. прав араб. народу Палестини. Представники компартії входять до складу уряду країни. СКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація СКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар ЦК СКП — Х. Багдаш (з 1937). Центр. друкований орган партії — газета «Нідаль аш-Шааб» («Боротьба народу»).

СІРІЯ, Сірійська Арабська Республіка (САР) — держава на Близькому Сході. Пл. 185,4 тис. *км²*. Нас. 7,3 млн. чол. (1975), гол. чином араби. Столиця — м. Дамаск (836,6 тис. ж., 1973). С.— республіка. Глава д-ви — президент. Законодавчу владу здійснює народна рада, що обирається населенням. Політичні партії: *Партія арабського соціалістичного відродження* (ПАСВ). Засн. 1947. Арабський соціалістичний союз (АСС) — підтримує ПАСВ. Засн. 1964. *Сірійська комуністична партія* (СКП). Засн. 1924. ПАСВ, АСС, СКП та інші партії входять до Прогресивного національного фронту. Засн. 1972.

В 1918 С. окупували англо-франц. війська та араб. загони з Хіджазу (Аравійський п-ів). З 1920 — підмандатна територія Франції. В 1940 підпала під італо-нім. окупацію. В 1941 на тер. С. вступили англо-франц. війська, які були виведені 1946. У 1949—54 в країні відбулося кілька держ. переворотів. В 1958 С. об'єдналася з Єгиптом в Об'єднану Арабську Республіку (ОАР). У 1961 внаслідок військ. держ. перевороту вийшла з ОАР. У 1963 в С. до влади прийшла Партія арабського соціалістичного відродження. Уряд С. проводить демократичну внутрішню політику (націоналізація великої пром-сті, аграрна реформа, проголошення демократичних законів), об'єднання своїх зусиль з ін. араб. країнами в боротьбі з силами реакції та імперіалізму, зміцнює зв'язки з соціалістичними країнами, зокрема з СРСР; між обома країнами у квітні 1974, лютому 1975, червні 1976 підписано ряд угод про розвиток екон., технічного і наукового співробітництва. За допомогою СРСР в С. на 1975 збудовано 15 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів, зокрема споруджено греблю на р. Євфраті, розширено нафтопромисли, проводиться розвідка корисних копалин. В 1944 встановлено дипломатичні відносини між С. і СРСР. З 1945 С.— член ООН і Ліги араб. країн. У червні 1967 С. зазнала агресії Ізраїлю. Частину тер. С. в районі Голанських висот незаконно окуповують ізраїльські загарбники.

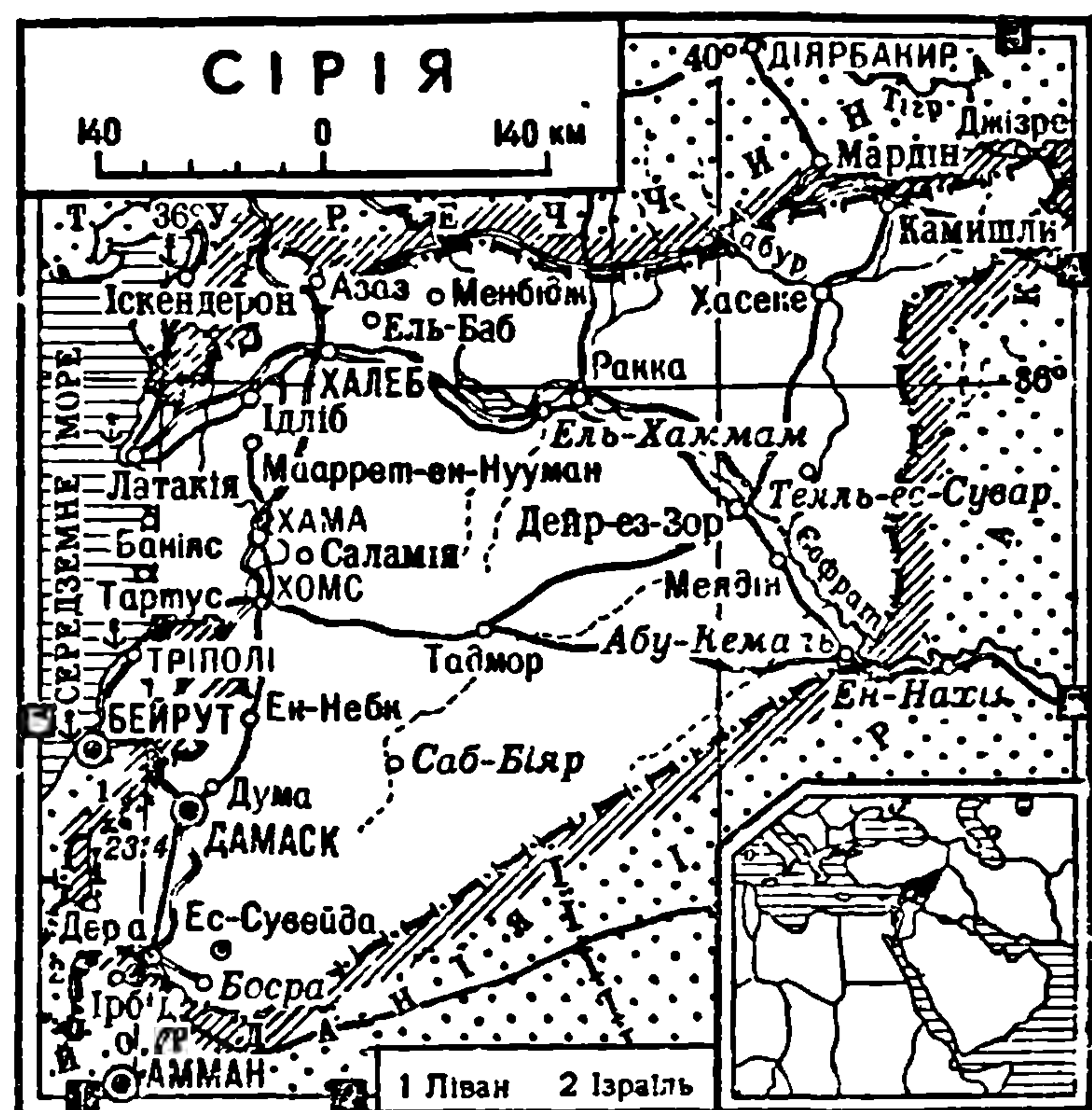

С.— в основному аграрна країна. Переважає оазисне землеробство.

Гол. експортна культура — бавовник (річний збір бавовни-сирцю — 350—450 тис. *т*). Найважливіші продовольчі культури — пшениця, ячмінь, сорго, кукурудза. Поголів'я (тис., 1974): вел. рог. худоби — 496, овець — 4840, кіз — 608, коней — 63. Гол. галузі пром-сті — текст. і харчова. Видобуток нафти — 6,5 млн. *т* (1974). Є з-ди: нафтопереробний, нафтоочисні, цементні, цукрові та ін. Залізниць — 2,2 тис. *км*. Автомобільних асфальтованих шляхів — 9,8 тис. *км*. Гол. морські порти: Латакія, Тартус, Баніяс. Грошова одиниця — сірійський фунт; 100 сірійських фунтів = 20,63 крб. (1976).

СІ́ТІ (англ. City) — центральна частина Лондона, де зосереджено контори та правління найбільших банків і страхових компаній, пром., торг., транспортних та інших монополій, фондова й товарна біржі. С.— символ англ. фін. олігархії.

СКЕБ (англ. scab, букв.— короста) — лайливе прізвисько штрейкбрехерів у Великобританії і США. Див. *Штрейкбрехерство.*

СКЕПТИЦИ́ЗМ (від грец. σκεπτικός — той, хто досліджує) — 1) Філософська концепція, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивного світу й існування надійного критерію істини. Крайня форма С.— *агностицизм.* С. характерний для сучас. бурж. філософії. 2) Критично-недовірливе ставлення до чогось.

СКУ́ПЩИНА (сербське ску̏пштина — збори) — виборні представницькі органи в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії. Найвищий орган держ. влади і орган громадського самоврядування Скупщина СФРЮ складається з Союзного Віча та Віча республік і країв. С. є в республіках і краях, що входять до складу СФРЮ, а також у громадах.

СОБІВА́РТІСТЬ — грошовий вираз безпосередніх витрат соціалістичних підприємств, зв'язаних з виробництвом і реалізацією продукції. В С. включають витрати на оплату праці, відшкодування осн. засобів виробн. (амортизацію), вартість сировини, палива, матеріалів, витрати по реалізації продукції і обслуговуванню виробн. С. можна розрахувати щодо одиниці продукції певного виду або групи виробів. С.— важливий якісний показник; вона є основою для організації виробничо-госп. діяльності підприємств на принципах *господарського розрахунку.* П'ятирічним планом розвитку нар. г-ва СРСР на 1976—80 передбачено дальше зниження собівартості продукції як одного з факторів підвищення економічної *ефективності соціалістичного виробництва.*

СОЛІДА́РНІСТЬ (від лат. solidus — міцний, непорушний) — спільність інтересів, одностайність, єдність думок і дій, спільна відповідальність. С. п р о л е т а р с ь к а — підтримка трудящими світу робітників тієї чи іншої країни, що страйкують, відстоюючи свої права; підтримка боротьби народів, які перебувають під владою фашистських та військ.-диктаторських режимів. С. міжнар. робітничого класу, всієї світової прогресивної громадськості виявляється, зокрема, у підтримці боротьби за мир, проти імперіалістичної агресії.

СОЛОМО́НОВІ ОСТРОВИ́ — протекторат Великобританії на островах на заході Тихого океану, в Меланезії. Пл. 29,8 тис. *км*². Нас. 180 тис. чол. (1974), гол. чином меланезійці. Адм. центр — м. Хоніара (15 тис. ж., 1972). Управляє островами англ. верховний комісар, який є головою урядової ради. С. о. відкрили 1568 іспанці. В 1893—98 Великобританія встановила над островами протекторат. У 1960 на островах були створені законодавча й виконавча ради; 1970 замінені єдиним органом — урядовою радою. Проте вся повнота влади належить верховному комісарові. Осн. заняття населення — с. г. Вирощують кокосову пальму, банани, таро, ананаси, батат, какао та ін. Розвивається тваринництво. Лісова пром-сть контролюється япон. підприємцями. Гол. морський порт — Хоніара. Грошова одиниця — австралійський долар.

СОМАЛІ́, С о м а л і й с ь к а Д е м о к р а т и ч н а Р е с п у б л і к а — держава на північному сході Африки, на півострові Сомалі. Омивається Індійським ок. та Аденською зат. Пл. 638 тис. *км*². Нас. 3,1 млн. чол. (1974), близько 95% — сомалійці; нац. меншості: афари, араби, амхарці та ін. Столиця — м. Могадішо (230 тис. ж., 1972). С.— республіка. Глава держави й уряду —президент. Він же— генеральний секретар ЦК єдиної в

країні *Сомалійської революційної соціалістичної партії* (засн. 1976). В 16 ст. Сомалійський п-ів потрапив у залежність від португальців. У 17 ст. територія С. підпала під владу султанів Маскату, в 19 ст.— султанів Занзібару. У 80-х рр. 19 ст. тер. С. поділили між собою Великобританія, Італія та Франція. В 1941 італ. С. окупували англ. війська (виведені 1950). В листопаді 1949 ООН передала колишнє італ. С. під десятилітню опіку Італії. В червні 1960 брит. С. здобуло незалежність. 1.VII 1960 колишні італ. С. і брит. С. злилися в єдину д-ву — Сомалійську Республіку. З 1960 С.— член ООН, з 1963 — член *Організації африканської єдності.* Частина С. (Французька територія афарів та іса) залишається під владою Франції. Дипломатичні відносини між С. та СРСР встановлено 1960. В 1969 проголошено Сомалійську Демократичну Республіку. В країні здійснюється програма подолання екон. відсталості, зміцнення політ. і госп. незалежності, соціальних перетворень. У 1970 націоналізовано іноземні банки, осн. підприємства, ліквідовано ряд іноземних компаній. Діючий договір про дружбу і співробітництво між СРСР і С. підписано в липні 1974. За допомогою СРСР в С. на 1975 збудовано 14 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів. У галузі зовнішніх відносин С. проводить політику позитивного нейтралітету і неприєднання, активно виступає проти імперіалізму, підтримує нац.-визвольні рухи в Африці.

С. в екон. відношенні слаборозвинута країна. Гол. галузь г-ва — кочове скотарство. Поголів'я (млн., 1973): верблюдів — 3,0, овець і кіз — 15—18, вел. рог. худоби — 4,0. Гол. товарна культура — банани (збір 1973 — 184 тис. *т*). Бл. 20% земельних площ, що їх використовують у с. г. країни, зрошуються. Вирощують також цукр. тростину, тютюн, бавовну, арахіс. Продовольчі культури: кукурудза, маніок, бобові та ін. Рибальство, морські промисли. Є текст. фабрика, цегельні, цукр. з-ди, тютюново-сигаретна, овочево-фруктова консервна фабрики та ін. Розвинуті кустарні промисли. Залізниць немає. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 3,2 тис. *км.* Гол. порти: Могадішо і Бербера. Грошова одиниця — сомалійський шилінг; 100 сомалійських шилінгів дорівнює 11,97 крб. (1976).

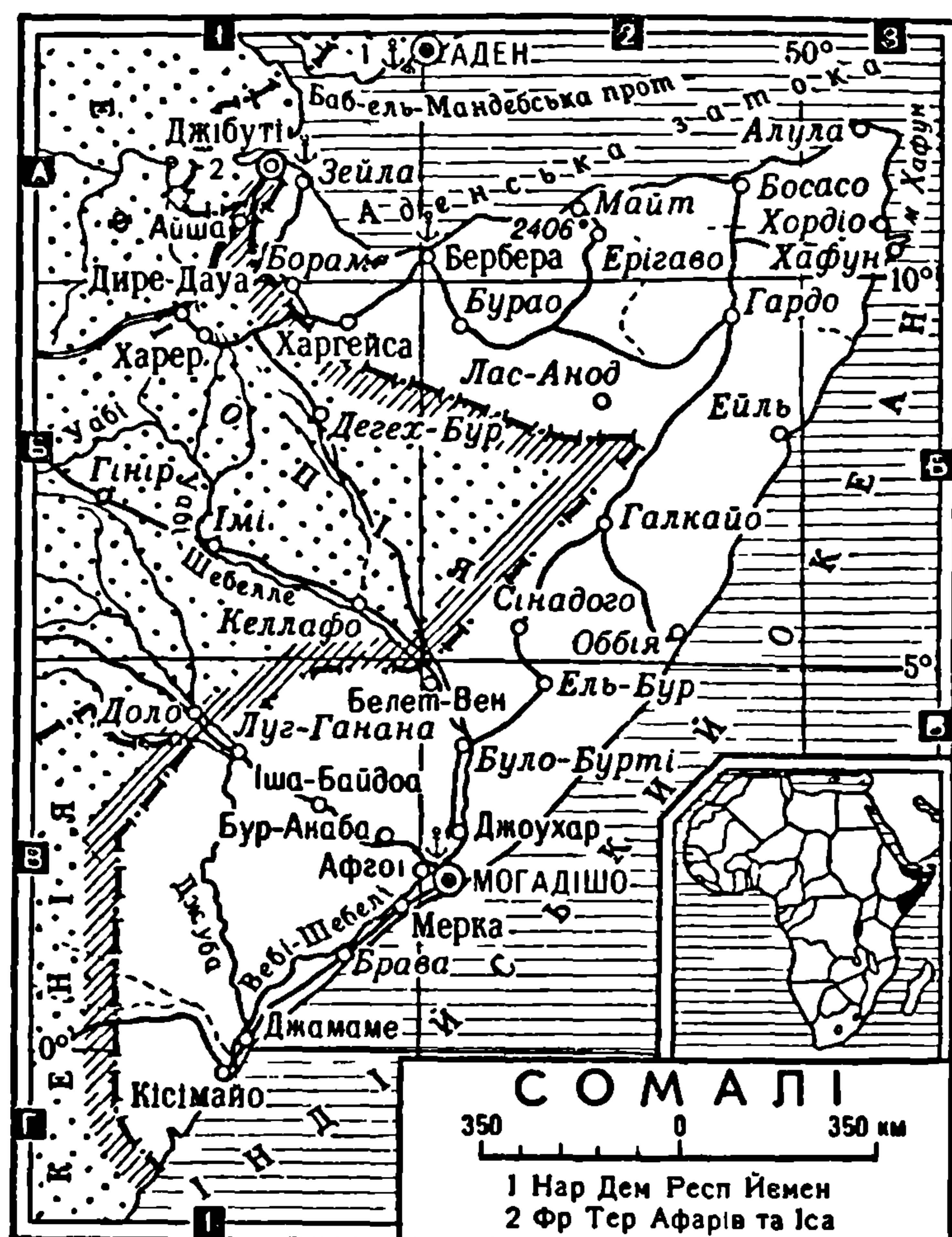

СОМАЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (СРСП) — створена 1976. Перший, установчий з'їзд СРСП (кінець червня — початок липня 1976) прийняв програму і статут партії, обрав керівні органи — Політбюро, Центральний Комітет і ревізійну комісію. Генеральний секретар ЦК СРСП — М. С. Барре.

СОФІСТИКА [грец. σοφιστική (τέχνη) — лжефілософія] — навмисне застосування в спорі і доведенні софізмів — неправильних, хибних положень, аргументів, які мають зовнішню видимість істинних.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ Швейцарії — заснована 1888. Користується підтримкою частини робітничого класу, службовців, дрібної і середньої буржуазії. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* Під її впливом перебувають осн. профспілкові центри країни. Керує молодіжною орг-цією Асоціація молодих соціалістів. Програма С.-д. п. проголошує метою партії побудову «демократичного соціалізму» шляхом розвитку споживчої і виробничої кооперації та встановлення «відносин між особами найманої праці і підприємцями в дусі рівноправності». В галузі трудового законодавства С.-д. п. висуває помірковану програму по лінії соціального стра-

хування; виступає за розрядку міжнар. напруженості, за загальне роззброєння. Не раз входила до уряду. Після парламентських виборів 1975 очолила урядову коаліцію. Налічує бл. 60 тис. членів (1975). Голова — А Шмід. Позиції С.-д. п. відображають газети «Фолькспрехт» («Право народу») і «Бернер тагвахт» («Бернський огляд»).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ДАНІЇ — заснована 1871. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* Об'єднує значну частину робітників, службовців, дрібної буржуазії та інтелігенції. Програма партії проголошує побудову «демократичного соціалізму» в рамках капіталістичного суспільства. В зовнішній політиці С.-д. п. Д. виступає за підтримку *НАТО* і тісне співробітництво з гол. імперіалістичними д-вами. Разом з тим лідери партії висловлюються за загальне й повне роззброєння, включаючи відмову від ядерної зброї, від її розміщення на території Данії, за розвиток добросусідських відносин з СРСР. С.-д. п. Д. тісно зв'язана з профспілками, які відраховують у фонд партії значні кошти, а також з кооперативним рухом. Представники С.-д. п. Д. протягом багатьох років входять до уряду або очолюють його. За правління уряду С.-д. п. Д. Данія 1973 стала членом «Спільного ринку». Партія налічує 120 тис. членів (1975). Голова партії — А. Йоргенсен. Друковані органи: газета «Актуельт» («Актуальне»), журнал «Ню політік» («Нова політика»).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ НІМЕЧЧИНИ у Федеративній Республіці Німеччини — заснована 1869, відновлена в Західній Німеччині 1946. Під впливом С.-д. п. Н. перебуває значна частина робітничого класу ФРН. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* В своїй програмі повністю відмовилася від марксизму в питаннях теорії і практики класової боротьби. З 1969 С.-д. п. Н. очолює урядову коаліцію. Керівництво С.-д. п. Н. висловлюється за збереження в країні капіталістичного суспільного ладу. В галузі зовнішньої політики керівництво С.-д. п. Н. виявило реалістичний підхід до оцінки сучас. міжнар. обстановки і співвідношення сил у світі. Уряд, очолений С.-д. п. Н., вжив заходів, спрямованих на розрядку міжнар. напруженості, зміцнення європ. безпеки, врегулювання та розвиток відносин з СРСР та ін. соціалістичними країнами. Голова С.-д. партії Н.— В. Брандт. Налічує бл. 1 млн. членів (1975). Друковані органи: газета «Форвертс» («Вперед»), журнали «Ді нойє Гезельшафт» («Нове суспільство») та «Айнблік» («Погляд»).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ФІНЛЯНДІЇ — засн. 1899. Користується підтримкою частини робітн. класу, а також службовців, чиновництва, інтелігенції і дрібнобурж. верств. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* В своїй програмі (1952) проголошує реформістську тезу про трансформацію капіталізму, про його переростання в т. з. «демократичний соціалізм». С.-д. п. Ф. підтримує політику мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. С.-д. п. Ф. не раз (у т. ч. 1975) брала участь у формуванні уряду Фінляндії. Налічує майже 100 тис. членів (1975). Голова партії — К. Сорса. Друкований орган — газета «Суомен сосіалідемокраатті» («Фінляндський соціал-демократ»).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ ШВЕЦІЇ — заснована 1889. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* Переважну більшість складу партії становлять робітники. Проте останнім часом у ній збільшився прошарок службовців, інтелігенції та дрібних підприємців. Гол. опора партії — профспілки, які є її колективними членами ($^2/_3$ складу партії). С.-д. р. п. Ш. виступає з програмою «демократичного соціалізму», яка на практиці зводиться до співробітництва з монополістичним капіталом. З 1932 партія перебуває при владі. В зовнішній політиці виступає за нейтралітет, мирне співіснування д-в з різним соціальним ладом, за здійснення загального роззброєння. Проводить політику розвитку добросусідських відносин Швеції з Радянським Союзом. Налічує бл. 1 млн. членів (1975). Голова партії — У. Пальме. Друкований орган — газета «Арбетет» («Праця»).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ — течія в сучасному міжнародному робітничому русі, що виступає з позицій *реформізму*; загальна назва соціалістичних партій, що виникла в 2-й половині 19 ст. в різних країнах. У 1889

вони об'єдналися в *Інтернаціонал 2-й*. Якщо спочатку соціал-демократія сприяла поширенню ідей соціалізму, то згодом керівництво с.-д. партій стало на шлях *опортунізму*. Під час 1-ї світової війни переважна більшість с.-д. партій підтримувала бурж. уряди. Водночас відбувалося розмежування в лавах С.-д. (праві, центристи, ліві). Велика Жовтнева соціалістична революція прискорила цей процес. Праві лідери С.-д. опинилися в таборі контрреволюції й разом з центристами стали на шлях класового співробітництва з буржуазією. Становище С.-д. в капіталістичних країнах двоїсте. З одного боку, вона тією чи ін. мірою бере участь в управлінні бурж. д-вою, з другого,— зв'язана з робітничим рухом та профспілками і змушена враховувати це у своїй політиці. Після 2-ї світової війни с.-д. партії в країнах *народної демократії* об'єдналися з комуністичними партіями на основі принципів *марксизму-ленінізму*. В с.-д. партіях капіталістичних країн активізується діяльність лівих сил, які виступають за створення разом з комуністами єдиного антиімперіалістичного фронту. Марксистсько-ленінські партії ведуть боротьбу проти правих соціал-демократів, які свою діяльність будують на антикомунізмі й антирадянщині. Поряд з цим комуністичні партії, не поступаючись своєю ідеологією і революційними принципами, виступають за зміцнення контактів з С.-д. в боротьбі за мир, демократію, на захист інтересів трудящих.

СОЦІАЛІЗМ (франц. socialisme, від лат. socialis — суспільний) — 1) Учення про суспільство, в якому немає експлуатації людини людиною, соціального поневолення і утверджено соціальну рівність; збірна назва різних соціалістичних учень. 2) Соціалізм науковий — синонім *наукового комунізму*. 3) Перша фаза комуністичної формації, суспільний лад, що приходить на зміну *капіталізмові*, заснований на суспільній власності на знаряддя і засоби виробн., владі трудящих, керованих робітничим класом на чолі з Комуністичною партією. С., як перша, нижча фаза комуністичної формації, виникає внаслідок *соціалістичної революції* і встановлення *диктатури пролетаріату*. В результаті перемоги *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917* утворилась перша д-ва С.— СРСР. Після розгрому нім. фашизму склалася *світова система соціалізму*. Неминучість С. як особливої фази в розвитку *комунізму* зумовлюється ще недостатнім рівнем розвитку продуктивних сил, успадкованим від капіталізму, тривалістю процесу перетворення суспільних відносин, наявністю пережитків минулого в свідомості людей. В усіх сферах життя С. принципово відрізняється від капіталізму. Екон. основа С. характеризується суспільною власністю на засоби виробн., яка існує в двох формах — вищої за своїм типом загальнонар. (державної) власності і кооперативно-колгоспної. Це зумовлює відсутність експлуатації людини людиною, знищення соціального гноблення, панування відносин співробітництва і товариської взаємодопомоги, планове ведення нар. г-ва. Осн. принцип С.: «від кожного — по здібностях, кожному — по праці». В сфері соціальних відносин С. визначається наявністю двох дружніх класів — *робітничого класу* і колгоспного *селянства*, а також соціалістичної *інтелігенції*; ліквідацією нац. нерівності, розквітом і зближенням соціалістичних націй, відносини між якими грунтуються на принципах братерства, дружби і пролет. *інтернаціоналізму*; поступовим усуненням протилежності між містом і селом, між розумовою й фізичною працею. В сфері політ. організації для С. характерні: соціалістична д-ва як гол. знаряддя побудови повного комунізму і захисту завоювань соціалізму; широкий розвиток соціалістичної *демократії* і зростання ролі комуністичної партії як керівника й організатора соціалістичного й комуністичного будівництва. В галузі духовного життя С. відзначається здійсненням глибокої *культурної революції*, перетворенням науки на безпосередню продуктивну силу, широким використанням досягнень *науково-технічної революції*, розквітом мистецтва і літератури, пануванням ідеології *марксизму-ленінізму*. В своєму істор. розвитку С. проходить кілька етапів відповідно до досягнутого рівня продуктивних сил і виробничих та ін. суспільних відносин. На першому етапі відбувається формування й становлення соціалістичного суспільства. Цей етап збігається з *перехідним періодом від капіталізму до соціалізму*.

В СРСР цей етап закінчився в середині 30-х рр., коли було втілено в життя ленінський план побудови соціалізму — соціалістичну *індустріалізацію, колективізацію сільського господарства* й культурну революцію. Наступний етап, який збігається з повною, остаточною перемогою соціалізму, почався з середини 30-х рр. і завершився в кінці 50-х — на поч. 60-х рр. побудовою *розвинутого соціалістичного суспільства*. Протягом цього етапу під керівництвом Комуністичної партії було здійснено величезну роботу по завершенню побудови соціалізму, насамперед по створенню матеріально-технічної бази соціалізму. Розв'язувалося завдання по дальшому розвитку продуктивних сил, по вдосконаленню політ. організації суспільства, дальшому розвитку соціалістичної демократії, по *комуністичному вихованню* трудящих, зміцненню *морально-політичної єдності радянського народу* — нової істор. спільності людей тощо.

Сучас. етап світового розвитку характеризується зміною співвідношення сил на користь соціалізму, постійним зміцненням екон. і політ. позицій світової системи соціалізму, звуженням сфери впливу імперіалізму. *Боротьба двох суспільних систем* має глобальний характер, охоплюючи всі сфери життя. В істор. змаганні між двома системами ініціатива дедалі більше переходить до С., який є тепер гол. рушійною силою *світового революційного процесу*. В документах XXV з'їзду КПРС зроблено висновок: «Соціалізм уже сьогодні справляє величезний вплив на думки і почуття сотень мільйонів людей на землі. Він забезпечує людям праці свободу, справді демократичні права, добробут, найширший доступ до знань, міцну впевненість у майбутньому. Він несе мир, поважання суверенітету всіх країн і рівноправне міждержавне співробітництво, є опорою народам, які ведуть боротьбу за свою свободу і незалежність. А завтрашній день, безсумнівно, дасть нові свідчення безмежних можливостей соціалізму, його історичної переваги над капіталізмом» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 11).

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ВЛА́СНІСТЬ — суспільна власність на засоби виробництва й продукти праці, що становить економічну основу соціалізму і його переростання в комунізм Існує в двох формах — загальнонародній (державній) і кооперативно-колгоспній. Спільність цих двох форм полягає в тому, що й у держ. і в кооперативно-колгоспних підприємствах засоби виробн. є суспільними, ліквідовано експлуатацію людини людиною, працю організовано колективно, оплата проводиться за кількістю і якістю праці, мета виробн.— задоволення зростаючих потреб суспільства і кожного його члена. Як їхні різновидності існують також власність громадських орг-цій, державно-кооперативна та міжнар. соціалістична власність. Державна С. в. є вищою формою суспільної власності й виникає шляхом націоналізації засобів виробн. капіталістів і поміщиків. Її провідна роль визначається вищим ступенем усуспільнення й організації суспільної власності, вона охоплює всі осн. найважливіші засоби виробн., а також тим, що лише на її основі може виникнути й розвиватися кооперативно-колгоспна власність. Кооперативно-колгоспна власність є колективною формою С. в. й виникає внаслідок добровільного усуспільнення засобів виробн. дрібних виробників (селян, ремісників і кустарів). У соціалістичному суспільстві існує й особиста власність трудящих, тісно пов'язана з С. в. Осн. джерелом її є доходи трудящих, одержувані за працю в суспільному виробн. і частково — від особистого підсобного г-ва. У ході комуністичного будівництва відбувається процес зближення кооперативно-колгоспної власності з загальнонародною на основі їхнього розвитку й переростання в *комуністичну власність*.

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ДЕМОКРА́ТІЯ — див. *Демократія*.

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ДЕРЖА́ВА — організація політичної влади трудящих на чолі з робітничим класом, їхнє головне знаряддя в боротьбі за знищення експлуатації, за побудову соціалізму і комунізму, за охорону революційних завоювань від замахів імперіалістичних сил; держава нового, вищого типу. Формами С. д. є *Радянська соціалістична держава* і *народно-демократична держава*. Див. також статті *Держава*; *Радянська влада*.

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ДУСТУ́РІВСЬКА ПА́РТІЯ Тунісу — заснована 1934. Осн. маса членів партії —

представники міської середньої й дрібної буржуазії та селянства і частина робітничого класу. Після проголошення незалежності Тунісу (1956) С. д. п. стала правлячою і єдиною легальною партією. Офіційною доктриною С. д. п. є т. з. *«дустурівський соціалізм»*. До 1969 в Тунісі під керівництвом С. д. п. було здійснено ряд прогресивних соціально-екон. заходів. Після приходу до керівництва С. д. п. правого крила почався поступовий відхід від попередньої політики. Партія взяла курс на розвиток приватного підприємництва, залучення іноземного капіталу. В зовнішній політиці С. д. п. виступає з позицій неприєднання та неучасті у воєнних блоках. С. д. п. налічує 350 тис. членів (1974). Довічний голова партії — X. Бургіба. Друковані органи: газети — араб. мовою «Аль-Амаль» («Дія») і франц. мовою «Аксьйон» («Дія»).

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ЕКОНОМІ́ЧНА ІНТЕГРА́ЦІЯ — невід'ємна складова частина політики держав *соціалістичної співдружності*; форма їх співробітництва, що грунтується на принципах соціалістичного інтернаціоналізму, повної рівноправності, суверенітету, безкорисливої взаємодопомоги. С. е. і.— матеріальна основа дальшого розвитку співдружності соцкраїн, які спираються на створену в кожній з них однотипну основу — суспільну власність на засоби виробництва, на однотипний держ. лад — владу народу на чолі з робітничим класом, на єдину ідеологію — марксизм-ленінізм. С. е. і.— об'єктивно зумовлений планомірний процес *міжнародного соціалістичного поділу праці*, регульований і спрямовуваний марксистсько-ленінськими партіями та урядами країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги*. Мета С. е. і.— найдоцільніше розв'язання найважливіших соціально-екон. завдань будівництва *соціалізму* і *комунізму* в кожній з соціалістичних країн і зміцнення *світової системи соціалізму*, досягнення вищої, ніж за капіталізму, продуктивності суспільної праці на основі реалізації досягнень *науково-технічної революції*, підвищення народного добробуту, зміцнення обороноздатності країн соціалістичної співдружності для захисту завоювань нового ладу від агресивних намірів *імперіалізму*, забезпечення перемоги соцдержав в *економічному змаганні двох світових систем*. С. е. і. спрямована на поступове зближення нац. г-в соціалістичних країн, зближення й вирівнювання рівнів їхнього екон. розвитку, формування сучасної, високоефективної структури нац. г-в, на створення умов для ефективнішого й раціональнішого використання внутрішніх ресурсів і можливостей кожної країни з метою найшвидшого спільного руху по шляху екон. прогресу. С. е. і. сприяє розвиткові й зміцненню *світової соціалістичної системи господарства*, політ. єдності й міжнар. позицій країн РЕВ у світових екон. відносинах. С. е. і. здійснюється на основі цілковитої добровільності, поваги до суверенітету кожної д-ви-учасниці. 25-а сесія РЕВ (1971) прийняла *Комплексну програму* дальшого поглиблення й удосконалення співробітництва і розвитку С. е. і. країн — членів РЕВ, розраховану на поетапну реалізацію протягом 15—20 років. У ході С. е. і. виникли й розвинулись різноманітні форми співробітництва і зв'язків. Одним з осн. напрямів С. е. і. є *координація народногосподарських планів* на п'ятиріччя й тривалішу перспективу. Вироблено методичні принципи планування до 1990 р. Зростають масштаби спеціалізації виробництва, кооперації між підприємствами й цілими галузями пром-сті. Діють міжнар. екон. орг-ції «Інтерметал», Організація співробітництва підшипникової пром-сті, створено Загальний парк вантажних вагонів (усі засн. 1964). У 1972—74 утворені госп. об'єднання «Інтерелектро», «Інтератоменерго», «Інтертекстильмаш», «Інтерхімволокно», «Інтератомінструмент». Поглиблюється інтеграція у вирішенні паливно-сировинних проблем. Ці питання обговорювалися на 27-й сесії РЕВ (1973). Розроблено прогноз до 2000 р. На 30-й сесії РЕВ (1976) ставилось питання про розробку довгострокових цільових програм: по спільному забезпеченню попиту на продовольство й пром. товари нар. споживання, піднесенню рівня машинобудування, прискореному розвитку транспорту та ін. Здійснюється ряд великих спільних будов — зокрема трансконтинентального газопроводу Оренбург—Західний кордон СРСР (2750 *км*). Формується єдина енергосистема європ. країн—членів РЕВ. Спільними зусиллями йде освоєння енергетичних і сировинних

ресурсів Сибіру й Далекого Сходу тощо. Важливе місце відводиться фін. інститутам, розвиткові торгівлі, оборот якої зріс і досяг 26 млрд. крб. на рік. У 1963 засн. *Міжнародний банк економічного співробітництва,* 1971 — *Міжнародний інвестиційний банк.* Міцніють контакти між н.-д. центрами, координація дослідних робіт, інтеграція науки і техніки. Країни РЕВ відіграють усе більшу роль у світовій економіці. В 1951—75 середньорічні темпи приросту валової пром. продукції в цих країнах були більш як у два рази вищими, ніж у розвинутих капіталістичних д-вах. У 1975 члени РЕВ виробили бл. 1386 млрд. *квт · год* електроенергії, виплавили 193 млн. *т* сталі. На д-ви соціалістичної співдружності припадає одна третина світового виробництва пшениці. Екон. потенціал держав — членів РЕВ сприяє становленню *країн, що розвиваються.* С. е. і. не переслідує цілей створення замкнутого екон. угруповання, не створює перешкод на шляху розвитку екон. зв'язків з промислово розвинутими капіталістичними країнами. Зокрема, в лютому 1976 Рада Економічної Взаємодопомоги від імені урядів країн — членів РЕВ запропонувала *Європейському економічному товариству* (ЄЕТ) встановити офіц. відносини. Раді Міністрів ЄЕТ передано проект угоди про основи взаємовідносин, які передбачають створення сприятливих умов для рівноправного співробітництва обох орг-цій і країн, що входять до них. С. е. і. перетворила співдружність соцкраїн в екон. район світу, що найбільш динамічно розвивається, в найдійовіший фактор світової політики, в найнадійнішу опору сил миру і прогресу. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що Радянський Союз і надалі вважає одним з найважливіших завдань дальше забезпечення тіснішої координації і об'єднання зусиль з іншими соціалістичними д-вами у виконанні довгочасної програми екон. інтеграції.

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ЄДИ́НА ПА́РТІЯ ЗА́ХІДНОГО БЕРЛІ́НА (СЄПЗБ) — партія західноберлінських комуністів. Організаційно оформилася на парт. конференції в листопаді 1962. Спочатку мала назву Соціалістична єдина партія Німеччини — Західний Берлін (СЄПНЗБ). Конференція прийняла статут партії. І з'їзд (травень 1966) розробив програмні документи партії, що набули дальшого розвитку на позачерговому з'їзді (лютий 1969), який схвалив «Принципи й цілі Соціалістичної єдиної партії Західного Берліна та статутні положення». З'їзд змінив назву партії на Соціалістичну єдину партію Західного Берліна. II з'їзд (травень 1970) прийняв програму дій СЄПЗБ. Осн. мета — перетворити Західний Берлін на фактор миру і європ. безпеки. IV з'їзд (листопад 1974) розробив передвиборну платформу і тактику боротьби партії на виборах до міської палати депутатів. СЄПЗБ брала участь у міжнар. Нараді комуністичних і робітничих партій 1969. Делегація СЄПЗБ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова партії — Г. Данеліус (з 1966). Чисельність — понад 7 тис. чол. (1975). Друкований орган — газета «Ді варгайт» («Правда»).

СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ЄДИ́НА ПА́РТІЯ НІМЕ́ЧЧИНИ (СЄПН) — створена в квітні 1946 в результаті об'єднання Комуністичної і Соціал-демократичної партій Східної Німеччини на основі принципів марксизму-ленінізму. СЄПН є наступницею кращих революційних традицій Комуністичної партії Німеччини (КПН), заснованої 30.XII 1918 — 1.І 1919 К. Лібкнехтом, Р. Люксембург і К. Цеткін. Визначну роль у зміцненні КПН відіграли Е. Тельман, В. Пік і В. Ульбріхт. На І, установчому, з'їзді СЄПН (21—22 квітня 1946) прийнято статут і програмний документ «Принципи і цілі Соціалістичної єдиної партії Німеччини», в якому було визначено найближчі завдання партії — ліквідацію залишків фашизму і мілітаризму в країні, демократизацію всього госп. і політ. життя, створення єдиної антифашистської демократичної Німеччини. Поряд з цим проголошувалась істор. мета партії — побудова соціалістичного суспільства. З'їзд обрав Центральне правління на чолі з В. Піком і О. Гротеволем. Очолювані СЄПН трудящі Східної Німеччини проголосили 7.X 1949 створення Німецької Демократичної Республіки (НДР). СЄПН з самого початку стала силою, яка згуртовувала і вела за собою нім. робітничий клас і широкі кола трудящих на боротьбу за здійснення ідей соціалізму. III з'їзд СЄПН (липень 1950) за-

твердив проект першого п'ятирічного плану розвитку нар. г-ва НДР, II конференція СЄПН (липень 1952) проголосила курс на побудову основ соціалізму в НДР. VI з'їзд СЄПН (січень 1963) констатував, що в країні перемогли соціалістичні виробничі відносини і побудовані основи соціалізму. З'їзд прийняв програму партії — програму розгорнутого будівництва соціалізму в НДР. VII з'їзд СЄПН (квітень 1967) висунув завдання створення розвинутої суспільної системи соціалізму в країні. VIII з'їзд СЄПН відбувся в червні 1971. IX з'їзд СЄПН (травень 1976) прийняв новий статут і програму, в якій вироблено курс партії на наступний період — дальше формування розвинутого соціалістичного суспільства в НДР і, таким чином, створення корінних передумов для поступового просування до комунізму. З'їзд затвердив директиви по розвитку нар. г-ва НДР на 1976—80 і прийняв заяву, в якій висловив солідарність з борцями проти імперіалізму, фашизму і реакції. З'їзд пройшов під знаком дальшого всебічного зміцнення відносин НДР з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами. СЄПН виступає за єдність міжнар. комуністичного і робітничого руху, за мирне співіснування д-в з різним суспільним ладом. СЄПН брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація СЄПН була присутня на XXV з'їзді КПРС. СЄПН очолює *Національний фронт НДР* (засн. 1949—50). В СЄПН — 2 043 697 членів і кандидатів в члени партії (травень 1976). Генеральний секретар ЦК СЄПН — Е. Хонеккер (з 1971 до травня 1976 — перший секретар). Друковані органи партії: центральний — газета «Нойєс Дойчланд» («Нова Німеччина»), журнали «Айнгайт» («Єдність»), «Нойєр Вег» («Новий шлях»).

СОЦІАЛІСТИЧНА ЗАКОННІСТЬ — у соціалістичних країнах суворе, точне й неухильне додержання й виконання законів та інших правових актів усіма державними органами, всіма установами, підприємствами й організаціями, службовими особами та громадянами. Роль і значення С. з. зростають в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. КПРС наголошує, що зміцнення законності є завданням не тільки держ. апарату, а й усіх органів і орг-цій, широкої громадськості, всього радянського суспільства. Парт. орг-ції, профспілки і комсомол повинні робити все, щоб забезпечити найсуворіше додержання законів і поліпшити правове виховання трудящих.

СОЦІАЛІСТИЧНА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ — планомірний розвиток на основі *соціалістичної власності* великої промисловості, насамперед важкої індустрії, потрібної для перебудови всіх галузей народного господарства на базі найновішої машинної техніки; одна з найважливіших частин ленінського плану побудови соціалізму. Див. *Індустріалізація*.

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ АВСТРАЛІЇ (СПА) — заснована в грудні 1971 на конференції комуністів-інтернаціоналістів, що виступили з ініціативою відродження дійсно пролетарської партії, яка б твердо стояла на позиціях марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму. Установчий з'їзд, який відбувся у вересні — жовтні 1972, прийняв програму і статут партії. Мета СПА — побудова соціалізму в Австралії. Найближче завдання — створення антимонополістичного союзу проти місцевих монополій і корпорацій. Спец. резолюцією партія схвалила документи й матеріали міжнар. Наради комуністичних і робітничих партій 1969. В документах II з'їзду (червень 1975) зазначено, що партія тісно зв'язана з життям народу, відстоює його інтереси, служить справі всіх пригноблених і бореться разом з ними. СПА має свої парт. орг-ції в усіх штатах і пром. центрах Австралії. Спирається на ряд профспілок. Делегація СПА була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова партії — П. Кленсі. Генеральний секретар — П. Саймон. Друковані органи: щомісячник «СПА» і теоретичний журнал «Остреліан марксіст ревю» («Австралійський марксистський огляд»).

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ АВСТРІЇ — заснована 1945. Фактично продовжує лінію с.-д. партії, утвореної 1889. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Програма С. п. А. (1958) має реформістський характер. Вона заперечує класову боротьбу і декларує необхідність капіталістичної власності. Партію підтримує Об'єднання австрійських профспілок (бл. 1,5 млн. членів).

У 1945—65 С. п. А. брала участь в усіх коаліційних урядах Австрії. В 1966—70 перебувала в опозиції. В 1970 сформувала однопартійний уряд. На парламентських виборах 1975 здобула перемогу. Разом з *Австрійською народною партією* входить до урядової коаліції. Керівництво С. п. А. протягом багатьох років проводить політику «соціального партнерства» з капіталом, відмовляється від співробітництва з компартією. В галузі зовнішньої політики керівництво С. п. А. висловлюється за збереження нейтралітету країни, за дотримання принципів *мирного співіснування* у відносинах д-в протилежних систем. С. п. А. налічує 710 тис. членів (1975). Голова партії — Б. Крайський. Друковані органи: газета «Арбайтер цайтунг» («Робітнича газета») і журнал «Ді цукунфт» («Майбутнє»).

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ЧІЛІ — заснована 1933. Об'єднала різні групи дрібнобуржуазної інтелігенції, що поділяли соціалістичні погляди, а також частину робітників і ремісників. Ідеологічною основою своєї діяльності С. п. Ч. проголосила марксизм. У 1969 утворила з *Комуністичною партією Чілі* та іншими демократичними партіями коаліцію Нар. єдності, яка перемогла на парламентських виборах 1970 і 1973. С. п. Ч. сприяла виконанню програми уряду Нар. єдності, який очолював соціаліст С. Альєнде. Після захоплення влади в Чілі військ. хунтою (вересень 1973) С. п. Ч. оголошена поза законом. Діє нелегально. Представники С. п. Ч. були присутні на XXV з'їзді КПРС. Генеральний секретар — К. Альтаміране. Друкований орган — газета «Ультіма ора» («Останній час»). З 1973 не виходить.

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ШРІ ЛАНКИ — заснована 1935. Об'єднує різні верстви службовців, технічного персоналу, частину робітників. Виступає за соціалістичні перетворення в країні. У 1970—75 разом з *Партією свободи Шрі Ланки* та *Комуністичною партією Шрі Ланки* утворювала правлячу коаліцію Об'єднаний фронт. Голова партії — Н.-М. Перера. Друковані органи: газети «Самасамаджист» (англ. мовою), «Самадхарман» (тамільською мовою), «Самасамаджайя» (сингальською мовою) — «Прихильник рівності».

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ЯПОНІЇ — заснована 1945. Об'єднує представників робітничого класу, інтелігенції, міських середніх верств. Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Метою партії в її програмі проголошено перетворення капіталістичного суспільства на соціалістичне мирним шляхом (завоюванням більшості в парламенті). Виступає проти панування монополій, на захист інтересів трудящих, за нейтралітет Японії та миролюбну зовнішню політику. С. п. Я. має найбільшу опозиційну фракцію в япон. парламенті. Спирається на підтримку Генеральної ради профспілок (СОХІО; об'єднує 4,2 млн. чоловік) та ряду інших профспілкових орг-цій. Налічує бл. 51 тис. членів (1974). Голова партії — Т. Наріта. Друкований орган — газета «Сякай сімпо» («Суспільні новини»), теоретичний орган — журнал «Геккан Сякайто» («Щомісячник соцпартії»).

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ, пролетарська революція — вищий тип *революції соціальної,* корінний переворот у системі суспільних відносин, внаслідок якого відбувається перехід від капіталізму до соціалізму. С. р. здійснює корінні соціально-екон. і політ. перетворення — від взяття влади робітничим класом і зламу старої держ. машини до розвитку соціалістичної *демократії,* проведення соціалістичної *індустріалізації, колективізації сільського господарства* й *культурної революції.* На відміну від *буржуазної революції,* що лише ліквідує застарілу політ. владу й замінює феодальну форму експлуатації капіталістичною, С. р. визволяє людство від усіх видів гноблення. Взірцем С. р. є *Велика Жовтнева соціалістична революція 1917.* Об'єктивна необхідність і неминучість С. р. випливає з внутрішніх суперечностей капіталізму, який на стадії *імперіалізму* породжує необхідні передумови для її здійснення. Екон. основою С. р. є загострення до конфлікту осн. суперечності капіталізму — між суспільним характером виробн. і приватнокапіталістичною формою привласнення. Ця суперечність виявляється в непримиренному класовому антагонізмі між робітничим класом і буржуазією, який стає соціально-класовою основою С. р. Ідеологічною основою С. р. є непримиренність бурж. і пролет. ідео-

логії. Гегемоном С. р. є робітничий клас. Необхідною умовою здійснення С. р. є зміцнення його союзу з усіма верствами трудящих, передусім *союзу робітничого класу і селянства,* при політ. керівництві ними з боку робітничого класу, очолюваного його авангардом — марксистсько-ленінською партією. Осн. завданням С. р. є ліквідація капіталістичних і утвердження соціалістичних виробничих відносин. Робітничому класові для здійснення С. р. й розв'язання її осн. завдань необхідно повалити панування буржуазії і придушити її опір, а для цього йому необхідно, насамперед, встановити *диктатуру пролетаріату.* Тому питання про політ. владу є осн. питанням С. р.

Закон нерівномірності екон. і політ. розвитку капіталізму веде до виникнення слабких ланок у ланцюгу імперіалізму, що створює можливість перемоги С. р. в одній, окремо взятій, країні. Тому перехідний період від капіталізму до соціалізму в світовому масштабі становить цілу істор. епоху, початок якій поклала Велика Жовтнева соціалістична революція. Залежно від конкретно-істор. умов, гостроти класових суперечностей і співвідношення класових сил усередині країни й на міжнар. арені форми С. р. можуть бути мирними й немирними. Виникнення *світової системи соціалізму* й посилення її впливу на хід істор. розвитку сприяє прискоренню краху капіталістичної системи, назріванню С. р. і зумовлює можливість переходу окремих країн до соціалізму, минаючи стадію капіталізму.

Основи теорії С. р. заклали К. Маркс і Ф. Енгельс, які довели, що С. р.— закономірний наслідок розвитку суспільства, обгрунтували всесвітньо-істор. місію пролетаріату, необхідність зламу бурж. держ. машини і встановлення диктатури пролетаріату. В. І. Ленін збагатив теорію С. р. положеннями про перемогу соціалізму спочатку в одній або в кількох країнах. Звідси — висновки про неминучість *мирного співіснування* країн з різним соціальним ладом, про гегемонію пролетаріату в буржуазно-демократичній революції та її переростання в С. р. та ін. На сучас. етапі КПРС разом з іншими комуністичними партіями розвивають далі марксистсько-ленінську теорію С. р., додавши ряд нових висновків, зокрема про загальні закономірності революційного переходу від капіталізму до соціалізму і специфічні форми їхнього прояву в кожній країні; про можливість некапіталістичного шляху розвитку відсталих країн і створення д-в нац. демократії, про можливість перехідних ступенів у боротьбі за соціалістичні перетворення суспільства; про об'єднання всіх демократичних рухів у єдиний антиімперіалістичний потік та ін. Цим питанням значну увагу присвятив, зокрема, XXV з'їзд КПРС. Питання про С. р. є одним з центральних в ідеологічній боротьбі марксистсько-ленінських партій проти бурж. ідеології й усіх форм *опортунізму* і *ревізіонізму.*

СОЦІАЛІСТИЧНА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКА ПАРТІЯ НІГЕРІЇ (СРСПН) — створена 18.VIII 1963 на установчій конференції в результаті об'єднання марксистських груп, що діяли в країні. Конференція схвалила статут і маніфест партії, в яких визначено, що СРСПН буде відображати інтереси робітників і селян, керуватиметься в своїй діяльності ідеями наукового соціалізму. В програмі і статуті, прийнятих на І з'їзді (грудень 1965), зазначалося, що ідеологічною основою партії є марксизм-ленінізм. СРСПН виступала за демократичні свободи, за корінні соціально-екон. перетворення в інтересах усього народу Нігерії. Після військ. перевороту в травні 1966 заборонена. Нігерійські марксисти-ленінці взяли участь у міжнар. Нараді комуністичних і робітничих партій 1969. Друкований орган — журнал «Нью хорайзн» («Новий горизонт»).

СОЦІАЛІСТИЧНА СПІВДРУЖНІСТЬ — добровільний союз рівноправних, суверенних і незалежних держав, які будують соціалізм і комунізм. С. с.— союз нового типу. Грунтується на спільності держ. інтересів групи країн, являє собою братню сім'ю народів, керованих марксистсько-ленінськими партіями, спаяних принципами соціалістичного *інтернаціоналізму,* спільними високими цілями, відносинами товариства, рівноправності і взаємної допомоги. С. с.— найважливіший фактор міжнар. життя, найбільш надійна опора сил свободи і прогресу на земній кулі. Як істор. явище С. с. перебуває в процесі розвитку. Поглиблюється союз братніх

країн, все більш багатоплановими і глибокими стають їхні зв'язки, удосконалюється взаємодія в різних сферах внутрішньої і зовнішньої політики. Основа основ співробітництва д-в С. с., підкреслив XXV з'їзд КПРС,— непорушна єдність їхніх марксистсько-ленінських партій. Вони спільно розробляють принципові проблеми будівництва нового ладу, виробляють найраціональніші форми взаємовідносин. На вищий щабель піднеслись народногосп. зв'язки, *економічне співробітництво* соціалістичних країн. Розширились масштаби *соціалістичної економічної інтеграції* країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги.* Однією з форм співробітництва С. с. є координація зовнішньополіт. діяльності. Інтересам миру і соціалізму, свободи і незалежності народів, прогресу людства служить *Організація Варшавського Договору.* С. с. досягла значного прогресу в справі утвердження принципів *мирного співіснування* д-в протилежних систем, *розрядки міжнародної напруженості* і зміцнення європейської та всієї міжнар. безпеки. Нового змісту набули зв'язки з *країнами, що розвиваються.* Пропозиції *Політичного консультативного комітету* Організації Варшавського Договору покладено в основу важливих рішень ООН, загальноєвропейської наради 1975, вироблення її *Заключного акта.* У систему відносин С. с. міцно увійшов обмін досвідом роботи, зросли масштаби *ідеологічного співробітництва* соціалістичних країн, постійними стали як багатосторонні, так і двосторонні контакти керівників партій і д-в С. с. Практика С. с. довела, що шлях до соціалізму, його риси визначені *загальними закономірностями побудови соціалізму.* Ці закономірності виявляються в різних формах, відповідають конкретним істор. умовам, нац. особливостям. С. с.— невід'ємна складова частина *міжнародного комуністичного руху.* Виходячи з принципів соціалістичного інтернаціоналізму, КПРС приділяє постійну увагу зміцненню єдності, розвиткові співробітництва країн С. с., зміцненню їхніх спільних міжнар. позицій.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ — один з методів будівництва соціалізму і комунізму на основі широкого розгортання творчої активності та ініціативи трудівників; одна з рушійних сил зростання продуктивності праці, породжених вільним характером праці за соціалізму. Виникло в результаті утвердження в СРСР та інших соціалістичних країнах влади самих трудівників, нового типу виробничих відносин, заснованих на суспільній власності на засоби виробн. На противагу капіталістичній *конкуренції* С. з. виражає відносини товариської взаємодопомоги вільних від експлуатації людей. Осн. принципи С. з.— гласність, порівнянність результатів, можливість практичного повторення передового досвіду, матеріальне і моральне стимулювання високопродуктивної праці. С. з. сприяє виконанню держ. народногосп. планів, підвищенню якості продукції, боротьбі за режим економії на виробн. і прискорення науково-технічного прогресу, вихованню трудівників у дусі принципів і норм комуністичної моралі. Важливу роль у розвитку С. з. відіграє дія *соціалістичного принципу розподілу по праці,* що стимулює особисту матеріальну заінтересованість трудящих у піднесенні суспільного виробн. Початок С. з. поклали *комуністичні суботники* (1919). Масове С. з. і ударництво розгорнулися з 1929. Новим етапом масового С. з. був стахановський рух (з 1935). У 1958 в СРСР виник рух за комуністичне ставлення до праці. Важливу роль у спрямуванні С. з. в сучас. умовах мають постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (1971); ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ «Про Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання народногосподарського плану на 1976 рік» (1976); Звернення ЦК КПРС до партії і народу (1974, 1975). Партія націлює трудящих на необхідність органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму, на всемірне підвищення екон. ефективності соціалістичного виробництва, якості роботи в ім'я дальшого зростання економіки і нар. добробуту. Особливу увагу на дальший розвиток С. з., руху за комуністичне ставлення до праці звернув XXV з'їзд КПРС. В його документах наголошувалося, що С. з. стало ефективним методом впливу трудящих на всі сторони господарської діяльності країни.

Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців СРСР та виплати і пільги з суспільних фондів споживання (в крб.)

	1960	1965	1970	1975
Середня грошова заробітна плата робітників і службовців на місяць	80,6	96,5	122,0	146
Виплати і пільги з суспільних фондів споживання в середньому на одного працівника	27,1	32,7	42,5	52
Середньомісячна заробітна плата разом з виплатами і пільгами з суспільних фондів споживання	107,7	129,2	164,5	198

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ГУМАНІЗМ — див. *Гуманізм.*

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ; Соцінтерн — міжнародне об'єднання соціалістичних і соціал-демократичних партій капіталістичних країн. Утворений 1951 на основі «Коміско» — організаційного центру правих соціалістів, що існував 1947—51. С. і. об'єднує 57 партій і налічує бл. 15 млн. чол. (майже половина — члени лейбористської партії Великобританії). До С. і. примикає ряд асоційованих міжнар. орг-цій жінок, молоді та ін. Під впливом С. і. перебувають *Міжнародна конфедерація вільних профспілок,* Міжнар. союз соціалістич. молоді та деякі інші орг-ції реформістського типу. Керівництво С. і. виступає проти єдності дій з комуністами, обстоює політику, спрямовану на захист капіталістичного ладу. Останнім часом під тиском нар. мас С. і. брав участь у деяких міжнар. акціях, пов'язаних з боротьбою за мир, за розрядку міжнар. напруженості. У липні 1974 представники С. і. вперше разом з комуністами брали участь у конференції солідарності з демократами Чілі. Деякі соціалістичні партії, всупереч антикомуністичним настановам правих лідерів С. і., стають на шлях співробітництва з комуністами. Див. також *Соціал-демократія.*

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ — див. *Інтернаціоналізм* пролетарський, соціалістичний.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПАТРІОТИЗМ — див. *Патріотизм.*

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПРИНЦИП РОЗПОДІЛУ ПО ПРАЦІ — економічний закон соціалізму; полягає в тому, що розподіл матеріальних благ між членами суспільства, визначення частки кожного в сукупному продукті здійснюється на основі спільного для всіх критерію — залежно від кількості і якості праці, вкладеної кожним у суспільне виробництво, забезпечує матеріальну заінтересованість трудівників і стимулює їхню трудову діяльність, боротьбу за підвищення продуктивності праці. Здійснюється у формі *заробітної плати* на держ. підприємствах і різних формах оплати праці в колгоспах. Збільшення оплати праці відбувається як за рахунок зростання фонду заробітної плати, так і за рахунок частини прибутку, що залишається на підприємствах у формі фонду матеріального заохочення (див. *Заохочувальні фонди*). Важливим кроком у здійсненні соціалістичного принципу розподілу в колгоспах є запровадження гарантованої оплати праці колгоспників. Зростання рівня оплати праці та розмірів *суспільних фондів споживання* є основою дедалі повнішого задоволення матеріальних і духовних потреб членів соціалістичного суспільства. Це одна з закономірностей і переваг соціалізму. Про це свідчать, зокрема, дані по Союзу РСР (див. таблицю).

За десяту п'ятирічку (1976—80) передбачається збільшити середню заробітну плату робітників і службовців на 16—18%, виплати і пільги з суспільних фондів споживання — на 28—30%, доходи колгоспників від громадського г-ва колгоспів у середньому — на 24—27%. Див. *Соціальна політика КПРС.*

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ СОЮЗ ТРУДОВОГО НАРОДУ ЮГОСЛАВІЇ — заснований 1945 (до 1953 мав назву Народний фронт Югославії). Масова громадсько-політ. орг-ція. Має

індивідуальне членство (бл. 8,6 млн. членів, 1975). Співробітничає з *Союзом комуністів Югославії,* профспілками й масовими громадськими орг-ціями «у виконанні загальних завдань по будівництву соціалістичних суспільних відносин». Найвищий орган — з'їзд, який обирає керівний орган — Союзну конференцію (голова — Д. Петрович).

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ — умови і форми життєдіяльності людей у соціалістичному суспільстві. Характеризується пануванням суспільної власності на засоби виробництва, звільненням праці від експлуатації, єдністю корінних інтересів робітничого класу, селянства і інтелігенції, всіх націй і народностей, утвердженням *колективізму, гуманізму,* пролетарського *інтернаціоналізму,* високою соціальною активністю трудящих, їхньою свідомою участю в усіх сферах суспільної діяльності, в управлінні державою; соціальним *оптимізмом.* Соціалістичне суспільство розвивається на основі єдиного держ. плану, що гарантує від криз і *безробіття.* Праця стає мірилом честі й гідності людини, визначає її становище в суспільстві. С. с. ж. гармонійно поєднує зростання матеріального добробуту з розвитком духовних запитів громадян, зростання пром. потенціалу з оздоровленням навколишнього середовища, насичує життя і діяльність людини творчим змістом. Чужим С. с. ж. є прагнення до наживи, егоїзм і міщанство, передсуди і пережитки минулого. С. с. ж. — поняття інтернаціональне. Він утвердився, в основних рисах, в усіх країнах, що успішно будують соціалізм. Це не виключає, проте, й певної своєрідності в способі життя різних соціалістичних країн, що пов'язана з наявною ще відмінністю рівнів їхнього екон. розвитку, а також з національними традиціями і звичаями. Вперше С. с. ж. сформувався в Країні Рад в процесі будівництва соціалізму. На складання і розвиток радянського способу життя спрямовуючий і планомірний вплив має політика КПРС. Цей вплив особливо зростає в умовах *розвинутого соціалістичного суспільства.* XXV з'їзд КПРС відзначив як один з головних підсумків пройденого Радянською країною шляху створення радянського способу життя, для якого характерна атмосфера справжнього колективізму і товариськості, згуртованості, дружби всіх націй і народів країни, які міцніють день у день, морального здоров'я, яке робить соціалістичне суспільство сильним, стійким. XXV з'їзд КПРС поставив завдання розвивати, вдосконалювати далі радянський, соціалістичний спосіб життя. Поступове подолання істотних відмінностей у характері та умовах розумової і фізичної праці, вирівнювання соціально-культурних і побутових умов у місті й на селі, формування соціальної однорідності суспільства, дальше зближення соціалістичних націй та інтернаціоналізація суспільного життя на основі розвитку *радянського народу* як нової історичної спільності, вдосконалення політ. організації суспільства, насамперед зростання керівної ролі КПРС в управлінні всіма соціальними процесами, розвиток соціалістичної демократії — все це важливі фактори дальшого розвитку С. с. ж. Розвиток і вдосконалення С. с. ж. має велике міжнар. значення. Від успіхів його у великій мірі залежить революціонізуючий вплив соціалізму на трудящих інших країн.

СОЦІАЛ-ШОВІНІЗМ — опортуністична течія в міжнародному робітничому русі, яка виникла в роки 1-ї світової війни. Соціал-шовіністи заперечували імперіалістичний характер війни 1914—18, закликали до захисту бурж. вітчизни, проповідували класовий мир з буржуазією, голосували в парламентах за кредити на війну. Соціал-шовіністами були більшість лідерів 2-го Інтернаціоналу, в Росії і на Україні — меншовики, есери, дрібнобурж. партії укр. націоналістів — УСДРП, «Спілка», єврейська націоналістична орг-ція Бунд тощо. Більшовики на чолі з В. І. Леніним вели рішучу боротьбу проти С.-ш. Проявами С.-ш. на сучас. етапі світового розвитку є підтримка деякими правосоціалістичними лідерами реваншизму і мілітаризму в своїх країнах.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА КПРС — важлива складова частина багатогранної діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу по керівництву будівництвом комуністичного суспільства. Спрямована на дальше вдосконалення суспільних відносин у Союзі Радянських Соціалістичних Республік. Базується на неухильному зростанні економі-

ки, підвищенні ефективності суспільного виробництва, на науковому пізнанні об'єктивних закономірностей відносин між класами, соціальними групами, між суспільством у цілому й окремими членами його. Гол. завдання соціальної політики КПРС на сучас. етапі розвинутого соціалістичного суспільства визначені XXIV і XXV з'їздами партії, які виробили широку програму соціального розвитку. Осн. метою її є забезпечення дальшого задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб радянського народу, послідовний розвиток *соціалістичного способу життя,* дальше вдосконалення соціальної структури радянського суспільства. Соціальна політика КПРС скерована на досягнення гармонійного поєднання суспільних і особистих інтересів, виховання трудящих у дусі відданості *марксизму-ленінізму,* в дусі пролет. *інтернаціоналізму* і радянського *патріотизму.* Вона спрямована на дальше зміцнення соціальної та ідейно-політичної єдності радянського народу при неухильному зростанні провідної ролі *робітничого класу,* на зміцнення дружби народів СРСР, послідовне подолання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. При виробленні соціальної політики Комуністична партія виходить з відповідності свого політ. курсу об'єктивним закономірностям і потребам розвитку соціалістичного суспільства, з конкретних істор. умов, з урахування соціальних наслідків *науково-технічної революції.* Партія підтримує і розвиває все нове, прогресивне, породжене практикою соціалістичного і комуністичного будівництва, враховує інтереси країн *соціалістичної співдружності,* спирається на підтримку і творчу самодіяльність широких нар. мас. Якнайповніше відображення соціальна політика КПРС дістала у підсумках виконання *дев'ятого п'ятирічного плану* розвитку народного господарства СРСР на 1971—75. В ці роки було успішно розв'язане гол. завдання, поставлене XXIV з'їздом КПРС,— всемірне зростання добробуту народу. Протягом дев'ятої п'ятирічки збільшилися частка і абсолютні розміри коштів, виділених з *національного доходу* на споживання, підвищилися реальна заробітна плата робітників і службовців, оплата праці колгоспників — загалом збільшено оплату праці більш як 75 млн. чол. Зросли виплати й пільги з *суспільних фондів споживання.* Поліпшилися пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, значно збільшилося виробництво товарів масового споживання, розширилася сфера побутового обслуговування, виконана масштабна програма житлово-комунального будівництва. Протягом п'ятирічки житлові умови поліпшили 56 млн. чол. Велику роль у здійсненні соціальної політики КПРС відіграє постійна увага партії до соціального розвитку не тільки країни в цілому, а й кожного *трудового колективу,* піклування про підвищення загальноосвітнього і культурно-технічного рівня трудівників, про *наукову організацію праці.* Важливою ділянкою соціальної політики КПРС є *комуністичне виховання* трудящих, зокрема виховання комуністичного ставлення до праці, дальше вдосконалення *соціалістичного змагання.* Соціальна політика КПРС розглядає як могутній рушій соціального прогресу дальший розвиток соціалістичної *демократії* і громадської активності трудящих, широке залучення їх через *Ради депутатів трудящих, професійні спілки* та інші масові орг-ції до реальної участі в управлінні д-вою, виробництвом. У цьому партія вбачає, як відзначив XXV з'їзд КПРС, створення умов для всебічного розквіту особи. З'їзд висунув соціальну програму на 1976—80 (див. *Десятий п'ятирічний план* розвитку народного господарства СРСР) і на перспективу до 1990. Ця програма, накреслюючи шляхи повнішого задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб радянського народу, передбачає поліпшення соціально-екон. і виробничих умов праці, посилення творчого характеру її, збільшення доходів населення, підвищення рівня і вдосконалення структури споживання, повніше задоволення попиту на товари нар. споживання, здійснення у великих масштабах житлового будівництва, розширення видів побутових послуг і збільшення обсягу їх, поліпшення організації відпочинку радянських людей, зростання освітнього і культурно-технічного рівня трудящих, поліпшення медичного обслуговування, посилення охорони навколишнього середовища, створення

сприятливіших умов для охорони здоров'я матері і дитини, виховання дітей і збільшення тривалості життя і діяльності людини; дальше зближення рівня добробуту, умов праці і побуту різних соціальних груп радянського суспільства, трудящих міста і села, дальший розвиток соціалістичної демократії, розширення участі трудящих в управлінні виробництвом, їх громадської активності; повніше поєднання матеріальних і моральних стимулів і посилення впливу їх на підвищення ефективності виробн., зростання продуктивності праці, поліпшення *якості продукції*, економне використання матеріальних ресурсів. Все це, як відзначено на з'їзді, сприяє формуванню нової людини, всебічному розвиткові особи, вдосконаленню соціалістичного способу життя.

СОЦІА́ЛЬНА СТРУКТУ́РА СУСПІ́ЛЬСТВА—сукупність класів, соціальних верств і груп, взаємовідносини яких зумовлені формою власності на засоби виробництва. С. с. с. охоплює властивий даному суспільству спосіб поділу праці, характер функціонування соціальних інститутів, форми соціальних орг-цій і дій. Екон., політ., культурні та інші структури суспільства розглядаються як окремі аспекти С. с. с. Розрізняють соціальну структуру суспільства в цілому (класи, соціальні групи й верстви), класу (внутрікласові прошарки), колективу та ін. З переходом від одного суспільного ладу до іншого, вищого, характер С. с. с. якісно змінюється. Соціальна структура соціалістичного суспільства характеризується наявністю двох дружніх класів — робітників і колгоспного селянства, а також нар. інтелігенції, єдністю їхніх екон., політ. та ідейних інтересів (див. *Морально-політична єдність радянського народу*). XXV з'їзд КПРС поставив перед радянською наукою завдання глибокого вивчення змін С. с. с. в умовах зрілого соціалізму.

СОЦІА́ЛЬНИЙ ДАРВІНІ́ЗМ — течія в буржуазній соціології, яка намагалася пояснити розвиток суспільства за допомогою еволюційного вчення Ч. Дарвіна (законами природного добору та боротьби за існування). Виник у 2-й пол. 19 ст. Представники С. д. переносили біологічні закони боротьби за існування на відносини між соціальними групами, народами і д-вами. С. д. зводив джерело соціальних конфліктів до суто біологічних факторів — боротьби рас і т. п. Він теоретично обгрунтовував *расизм*. Будучи апологетами капіталістичного суспільства, соціал-дарвіністи розглядали конкуренцію, соціальну нерівність, «війну всіх проти всіх», яка панує в цьому суспільстві, як позитивні явища, що сприяють виживанню сильніших, біологічно повноцінних індивідів, з яких нібито складаються пануючі класи. Конфлікт різних класів і соціальних груп вони вважали природним станом суспільства. Подібні погляди відображають прагнення ідеологів буржуазії увічнити класову структуру капіталістичного суспільства.

«СОЦІА́ЛЬНОЇ ДІЇ ТЕО́РІЯ» — один з провідних напрямів у сучасній буржуазній соціології, що намагається всі суспільні відносини звести до особистих взаємин людей, які розглядаються як основна «соціальна дія». Абсолютизуючи психічну взаємодію індивідів, заперечуючи соціально-екон. зумовленість поведінки людей, «С. д. т.» є по суті суб'єктивно-ідеалістичною.

СОЦІА́ЛЬНО - ХРИСТИЯ́НСЬКА ПА́РТІЯ Бельгії — заснована 1830 (до 1945 називалася Католицькою партією). Виражає інтереси великої і середньої буржуазії, монархічних кіл. Тісно зв'язана з католицькою церквою. Має вплив на Конфедерацію християнських профспілок, ряд кооперативів, культурних, спортивних та інших орг-цій. Після парламентських виборів 1974 входить до уряду. Формально існує як єдина партія, хоч 1968—69 фактично розкололася на два крила: валлонське (виступає під назвою Соціально-християнська партія) і фламандське (виступає під назвою Католицька народна партія). Налічує 200 тис. членів (1975). Нац. голова — Ф. Свален. Друковані органи: газети «Лібр Бельжік» («Вільна Бельгія»; виходить франц. мовою) і «Газетт ван Антверпен» («Антверпенська газета»; виходить фламандською мовою).

СОЦІОЛО́ГІЯ (від лат. societas — спільність, суспільство і грец. λόγος — вчення) — наука про закономірності виникнення й розвитку соціальних утворень. С. досліджує суспільство як цілісний соціальний організм, взаємозв'язок різних со-

ціальних явищ і загальні закономірності соціальної поведінки людей. Появі С. як самостійної науки передувало тривале формування початків суспільствознавства. Проте домарксистська С., незважаючи на ряд плідних ідей, залишалася ідеалістичною і умоглядною. Лише відкриття К. Марксом і Ф. Енгельсом матеріалістичного розуміння історії (див. *Історичний матеріалізм*) перетворило С. на науку. Марксистська С. є системою знань, у яких розрізняють три тісно пов'язані між собою рівні: загальносоціологічну теорію (істор. матеріалізм), спец. соціологічні теорії та емпіричні дослідження конкретних соціальних явищ і процесів. У зв'язку з потребами соціальної практики в СРСР і соціалістичних країнах швидко розвивається сфера прикладних досліджень у С., створюється спеціалізована соціологічна служба в пром-сті, в держ. апараті тощо. Разом з іншими суспільними науками марксистська С. покликана забезпечувати теоретичний фундамент для наукового управління розвитком суспільства. Сучас. буржуазна С. поділяється на ряд окремих «соціологій» — праці, політ. життя, виховання, спорту, сім'ї, дозвілля тощо. Одним з гол. розділів сучас. буржуазної С. є індустріальна С. Виконуючи соціальне замовлення правлячих класів, вона проголошує примиренську концепцію «миру в пром-сті» як засобу розв'язання екон. і політ. утруднень. Розглядаючи виробничі відносини лише як організаційно-технічні чи психологічні, індустріальна С. зводить зміст конфлікту між робітниками та підприємцями до відсутності взаєморозуміння між ними або до суто екон. проблем. Індустріальна С. тісно пов'язана з доктриною «неокапіталізму». Критика сучас. буржуазної С. та її методологічних основ — одне з важливих і актуальних завдань марксистської соціології.

«СОЮЗ» — «АПОЛЛОН» — об'єднана програма радянських та американських учених у мирному дослідженні космічного простору. Підготовка до виконання цієї програми почалася відповідно до укладеної 24.V 1972 угоди між СРСР і США. Здійснено її 15—25.VII 1975 в спільному експериментальному польоті радянського космічного корабля «Союз-19» та амер. космічного корабля «Аполлон», які 17—19.VII перебували в стикованому положенні. Це дало можливість уперше в історії космонавтики створити на орбіті навколо Землі міжнар. пілотований комплекс і провести ряд важливих наукових досліджень. Здійснення спільного польоту «С.» — «А.» виявилося можливим завдяки злагодженій взаємодії космонавтів, учених і фахівців СРСР і США. Експериментальний політ «С.» — «А.» має велике значення для дальшого розвитку космонавтики, освоєння космосу в мирних цілях, розв'язання науково-тех. завдань міжнар. характеру. Здійснення двома д-вами спільної програми в дослідженні космосу стало певним кроком у процесі розрядки міжнар. напруженості та поліпшення радянсько-амер. відносин на основі принципів мирного співіснування.

СОЮЗ АФРИКАНСЬКОГО НАРОДУ ЗІМБАБВЕ (ЗАПУ) — заснований 1961. Найстаріша партія афр. населення Південної Родезії. Спирається на робітничий клас і селянство, користується активною підтримкою афр. населення. Виступає за ліквідацію расистського режиму в Південній Родезії, здійснення широких демократичних і соціально-екон. перетворень у країні. З 1962 діє нелегально. Веде партизанську боротьбу на тер. Південної Родезії. Координує свої дії з *Африканським національним союзом Зімбабве*. Лідер ЗАПУ — Дж. Нкомо. Друкований орган — журнал «Зімбабве ревю» («Огляд Зімбабве»).

СОЮЗ ДЕМОКРАТІВ ЗА РЕСПУБЛІКУ (ЮДР) Франції — заснований 1958. Виражає інтереси великої буржуазії. Входить до урядової коаліції. Лідери партії зв'язані з нац. монополіями. Тривалий час перебувала при владі. За час президентства Ш. де Голля підтримувала повністю його політ. курс. Після смерті Ш. де Голля ЮДР втратила свій вплив, орієнтується на партії, які виступають разом з нею в урядових коаліціях. Прагнучи зміцнити свій вплив серед трудящих, висуває гасла стирання класових відмінностей, участі трудящих у прибутках та в управлінні підприємствами. Налічує 238 тис. членів (1975). Генеральний секретар ЮДР — А. Бор. Друкований орган партії — бюлетень «Леттр де ла насьон» («Національний листок»).

СОЮЗ КОМУНІСТІВ ЮГОСЛАВІЇ (СКЮ) — створений 20—23.IV 1919 на І з'їзді внаслідок об'єднання лівих елементів розрізнених соціал-демократичних організацій. Спочатку мав назву Соціалістична робітнича партія Югославії (комуністів). З 1919 партія входила до Комінтерну. На II з'їзді (1920) була перейменована на Комуністичну партію Югославії (КПЮ). З'їзд прийняв програму і статут партії. З 1921 до 1941 КПЮ перебувала в підпіллі. В роки 2-ї світової війни 1939—45 компартія керувала збройною боротьбою югославського народу проти нім.-фашистських та італ. окупантів. Після визволення країни від фашистських загарбників (травень 1945) під керівництвом КПЮ було проведено ряд революційно-демократичних і соціалістичних перетворень. 29.XI 1945 Югославія була проголошена федеративною народною республікою. Політ. влада перейшла до робітн. класу і труд. селянства. Компартія стала єдиною правлячою партією в країні. На VI з'їзді (листопад 1952) КПЮ було перейменовано на Союз комуністів Югославії. VII з'їзд СКЮ (квітень 1958) прийняв нову програму партії. IX з'їзд СКЮ (1969) прийняв новий статут партії. В ньому зазначається, що «Союз комуністів Югославії є революційною, організованою і провідною ідейно-політичною силою робітничого класу та всіх трудящих в їхній боротьбі за соціалізм. Створення безкласового комуністичного суспільства є істор. завданням і кінцевою метою Союзу комуністів Югославії». Керівництво партії провадить заходи, спрямовані на організаційне та ідеологічне зміцнення СКЮ. Це виявилося в парт. документах: «Програма дій» (січень 1972), лист голови СКЮ та Виконавчого бюро Президії СКЮ всім орг-ціям і членам СКЮ (вересень 1972). X з'їзд партії (травень 1974) прийняв дві загальні резолюції: «Боротьба за дальший розвиток соціалістичного самоврядування і завдання СКЮ» та «СКЮ в боротьбі за мир, рівноправне міжнародне співробітництво і соціалізм» і ряд інших документів, спрямованих, зокрема, на забезпечення керівної ролі робітничого класу та підвищення ролі СКЮ. З'їзд вніс доповнення та зміни до статуту партії. СКЮ брала участь у міжнар. Нараді представників комуністичних і робітничих партій 1957. Делегація СКЮ була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — бл. 1,2 млн. членів (1975). Голова СКЮ — Й. Броз-Тіто (очолює партію з 1937). Секретар Виконкому Президії — С. Доланц. Друковані органи партії: газета «Комуніст» і журнал «Соціялізам» («Соціалізм»).

СОЮЗ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК (СРСР) — соціалістична багатонаціональна держава, що виникла і розвинулася в результаті *Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917*. Засновником Радянської соціалістичної д-ви був В. І. Ленін. До СРСР входять 15 союзних республік: РРФСР, Українська РСР, Білоруська РСР, Узбецька РСР, Казахська РСР, Грузинська РСР, Азербайджанська РСР, Литовська РСР, Молдавська РСР, Латвійська РСР, Киргизька РСР, Таджицька РСР, Вірменська РСР, Туркменська РСР, Естонська РСР; в їхньому складі 20 автономних республік (в РРФСР — Башкирська, Бурятська, Дагестанська, Кабардино-Балкарська, Калмицька, Карельська, Комі, Марійська, Мордовська, Північно-Осетинська, Татарська, Тувинська, Удмуртська, Чечено-Інгушська, Чуваська, Якутська; в Азербайджанській РСР — Нахічеванська; в Грузинській РСР — Абхазька і Аджарська; в Узбецькій РСР — Кара-Калпацька), 8 автономних областей, 10 нац. округів, 6 країв, 120 областей, 2013 міст, 3739 селищ міського типу (1975). Площа СРСР 22,4 млн. *км*² (1-е місце серед д-в світу). Нас. 255,5 млн. чол. (1976). Столиця — Москва (7734 тис. ж., 1976). Інші великі міста (тис. ж., 1976): Ленінград (4372), Київ (2013), Ташкент (1643), Баку (1406), Харків (1385), Горький (1305), Новосибірськ (1286), Мінськ (1189), Куйбишев (1186), Свердловськ (1171), Тбілісі (1029), Одеса (1023), Омськ (1002).

Союз Радянських Соціалістичних Республік проголошений 30.XII 1922 на Першому з'їзді Рад СРСР. Спочатку до СРСР увійшли РРФСР, Українська РСР, Білоруська РСР і ЗРФСР (Закавказька Федерація у складі Азербайджану, Грузії та Вірменії). Утворення СРСР було справжнім тріумфом ленінської нац. політики Комуністичної партії, принципів пролетарського інтернаціоналізму. 31.I 1924 Другий з'їзд

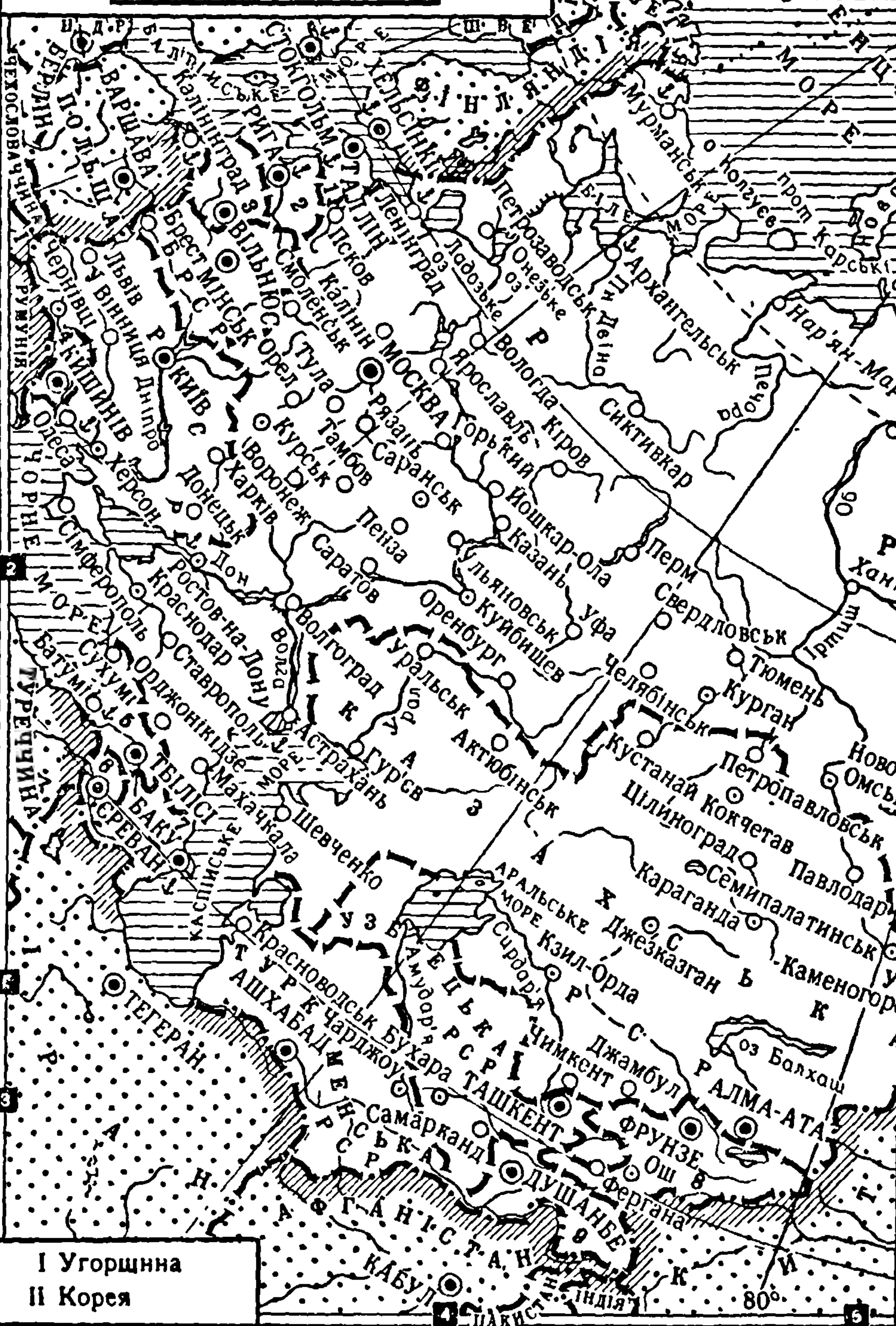

СОЮЗ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК
600 0 600 км
ПІВНІЧНИЙ ЛЬОДОВИТИЙ ОКЕАН
БАРЕНЦОВЕ МОРЕ
КАРСЬКЕ МОРЕ
МОРЕ ЛАПТЄВИХ
СХІДНО-СИБІРСЬКЕ МОРЕ
БЕРІНГОВЕ МОРЕ
ОХОТСЬКЕ МОРЕ
ЯПОНСЬКЕ МОРЕ
ЧОРНЕ МОРЕ
КАСПІЙСЬКЕ МОРЕ
АРАЛЬСЬКЕ МОРЕ
Земля Франца-Йосифа
Нова Земля
Північна Земля
Новосибірські о-ви
п-ів Таймир
п-ів Ямал
п-ів Камчатка
Північне полярне коло
МОСКВА
КИЇВ
МІНСЬК
ВІЛЬНЮС
РИГА
ТАЛЛІН
КИШИНІВ
ТБІЛІСІ
БАКУ
ЄРЕВАН
АШХАБАД
ТАШКЕНТ
ДУШАНБЕ
ФРУНЗЕ
АЛМА-АТА
ХЕЛЬСІНКІ
СТОКГОЛЬМ
ВАРШАВА
БЕРЛІН
УЛАН-БАТОР
ТЕГЕРАН
КАБУЛ
Ленінград
Мурманськ
Архангельськ
Петрозаводськ
Вологда
Ярославль
Горький
Казань
Куйбишев
Саратов
Волгоград
Астрахань
Ростов-на-Дону
Краснодар
Харків
Донецьк
Одеса
Херсон
Сімферополь
Львів
Свердловськ
Перм
Челябінськ
Омськ
Новосибірськ
Томськ
Красноярськ
Іркутськ
Братськ
Чита
Улан-Уде
Якутськ
Магадан
Хабаровськ
Владивосток
Петропавловськ-Камчатський
Норільськ
Дудінка
Салехард
Ханти-Мансійськ
Караганда
Цілиноград
Семипалатинськ
Павлодар
Кзил-Орда
Самарканд
Бухара
Красноводськ
оз Байкал
оз Балхаш
Об
Єнісей
Лена
Амур
Волга
МОНГОЛЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА
КИТАЙ
ІРАН
АФГАНІСТАН
ТУРЕЧЧИНА
Столиці держав і союзних республік
Столиці АРСР, центри країв та областей
Інші населені пункти
Цифрами на карті позначені.
1 Естонська РСР
2 Латвійська РСР
3 Литовська РСР
4 Молдавська РСР
5 Грузинська РСР
6 Вірменська РСР
7 Азербайджанська РСР
8 Киргизька РСР
9 Таджицька РСР
I Угорщина
II Корея

Рад СРСР затвердив першу Конституцію СРСР. У 1925 до складу СРСР були прийняті Узб. РСР і Туркм. РСР (створені 1924), 1929 в складі СРСР створено Тадж. РСР, 1936 — Каз. РСР і Кирг. РСР. У 1939 Західна Україна була возз'єднана з УРСР, а Західна Білорусія — з БРСР. Влітку 1940 Верховна Рада СРСР задовольнила клопотання трудящих Литви, Латвії та Естонії, які відновили у себе Радянську владу, про прийняття їх до складу СРСР. У 1940 внаслідок мирного врегулювання питань з румунським урядом СРСР повернуто загарбані боярською Румунією 1918 Бессарабію та Північну Буковину. Більша частина Бессарабії возз'єдналася з Молд. АРСР, яка була 1940 перетворена на Молд. РСР; Північна Буковина та Ізмаїльщина ввійшли до складу УРСР. У 1944 Тувинська Народна Республіка увійшла до РРФСР як Тувинська автономна область. У 1945 була возз'єднана з УРСР Закарпатська Україна. В результаті мирного договору з Фінляндією було повернуто Радянському Союзові давню рос. область Печенгу. В 1946 в складі РРФСР утворено Калінінградську область. На Сх. з Радянським Союзом возз'єдналися Південний Сахалін і Курильські острови, які 1905 загарбали мілітаристи Японії. Вся влада в СРСР належить трудящим. Чинну Конституцію СРСР прийнято 5.XII 1936. Найвищим органом держ. влади СРСР і єдиним законодавчим органом є *Верховна Рада СРСР,* що обирається на 4 роки і складається з двох палат — *Ради Союзу* і *Ради Національностей.* Верховна Рада СРСР обирає *Президію Верховної Ради СРСР,* а також утворює уряд — *Раду Міністрів СРСР,* яка являє собою найвищий виконавчий і розпорядчий орган держ. влади. Верховна Рада СРСР (9-го скликання) обрана 16.VI 1974. До Ради Союзу обрано 767 депутатів, до Ради Національностей — 750 депутатів. Голова Президії Верховної Ради СРСР — М. В. Підгорний (з 1965). Голова Ради Міністрів СРСР — О. М. Косигін (з 1964). *Комуністична партія Радянського Союзу* (КПРС) — керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, бойовий випробуваний авангард радянського народу, що об'єднує на добровільних засадах передову, найсвідомішу частину робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції СРСР. На лютий 1976 в її лавах було 15 694 тис. комуністів. Генеральний секретар ЦК КПРС — Л. І. Брежнєв (1964—66 — Перший секретар, з 1966 — Генеральний секретар). *Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді* (ВЛКСМ) — самодіяльна громадська орг-ція молоді, яка працює під керівництвом КПРС, є її резервом і активним помічником у боротьбі за побудову комуністичного суспільства. В лавах ВЛКСМ (1976) було 35 млн. чол. *Професійні спілки СРСР* — масова громадська орг-ція, що об'єднує на добровільних засадах робітників і службовців усіх професій, незалежно від раси, національності, статі та релігійних переконань. Профспілки СРСР об'єднували (лютий 1976) понад 107 млн. чол.

Народи СРСР тісно зв'язані спільністю істор. долі, братерською дружбою і єдністю мети — будівництвом комунізму. В СРСР нац. питання розв'язане на основі марксизму-ленінізму, принципів пролетарського інтернаціоналізму. Всі народи СРСР мають рівні права. Поряд з розквітом націй, нац. мов, культури й мистецтва триває процес зближення націй і народностей. В Радянському Союзі виникла нова істор. спільність людей — *радянський народ.* З перемогою соціалізму в СРСР ліквідовано експлуататорські класи. Радянське суспільство складається з двох дружніх класів — робітничого класу і селянства, а також нар. інтелігенції.

СРСР — велика індустріальна д-ва, провідна і найбільш економічно розвинута країна в *світовій системі соціалізму.* Завдяки самовідданій праці радянського народу, соціалістичній *індустріалізації* та *колективізації сільського господарства* за короткі істор. строки було подолано вікову відсталість дореволюційної Росії. В СРСР побудовано *розвинуте соціалістичне суспільство,* в якому найповніше, порівняно з попередніми етапами, виявляються можливості соціалізму в сфері економіки, суспільного життя, політ. відносин, у галузі науки, культури, освіти, ідеології, всебічно розкриваються його переваги над капіталізмом. Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії на сучас.

етапі успішно розв'язує завдання створення *матеріально-технічної бази комунізму*. Нар. г-во СРСР, засноване на суспільній власності на засоби виробництва, не знає екон. криз і безробіття, розвивається планово і високими темпами, забезпечуючи неухильне піднесення життєвого рівня населення. На основі спільних економічних цілей та інтересів усіх націй і народностей склався *єдиний народногосподарський комплекс СРСР*. За обсягом пром. продукції СРСР посідає 1-е місце в Європі і 2-е місце в світі. Економіка СРСР пройшла великий і складний шлях розвитку. В результаті виконання довоєнних п'ятирічних планів випуск пром. продукції вже 1940 у 8 раз перевищив рівень 1913. Особливо швидкими темпами розвивалася важка пром-сть, виникли десятки нових галузей пром-сті (автомобільна, тракторна, авіаційна, хім., виробництво складних с.-г. машин, прокатного устаткування, гірничих машин та ін.). Було створено нову потужну індустріальну базу, зокрема на Уралі, в Сибіру, на Далекому Сході, в Середній Азії. При високих темпах індустріалізації всього Радянського Союзу особливо швидко зростали продуктивні сили раніше відсталих нац. республік і областей. Великі зрушення відбулися в с. г. Вже на кінець першої п'ятирічки (1932) соціалістичний сектор с. г. (колгоспи і радгоспи) давав 84,2% всієї товарної продукції. На основі суцільної колективізації ліквідовано останній експлуататорський клас у країні — куркульство. Дрібне, розпорошене, відстале сел. г-во перетворилося на велике соціалістичне с. г., озброєне найновішою технікою. В СРСР було досягнуто великих успіхів у розвитку науки, культури, мистецтва, охорони здоров'я. Значно підвищився матеріальний добробут населення. СРСР став країною суцільної письменності. За роки довоєнних п'ятирічок у Радянському Союзі було в основному побудовано соціалізм. Мирна праця радянських людей була перервана 22.VI 1941 віроломним нападом фашистської Німеччини на СРСР. Під керівництвом Комуністичної партії радянський народ піднявся на Велику Вітчизняну війну (1941—45) проти нім.-фашистських загарбників і відстояв свободу і незалежність Батьківщини, забезпечив можливість дальшого мирного будівництва комуністичного суспільства в СРСР. У ході виконання четвертого (першого післявоєнного) п'ятирічного плану відбудови і розвитку нар. г-ва було ліквідовано тяжкі наслідки війни. В 1948 рівень довоєнного 1940 за загальним обсягом пром. продукції був перевершений. Великих успіхів досягнуто в екон. розвитку СРСР в результаті здійснення рішень XX, XXI, XXII, XXIII та XXIV з'їздів КПРС. Значними віхами дальшого поступального руху країни стали Березневий і Вересневий (1965) та Грудневі (1972, 1973, 1974, 1975) пленуми ЦК партії. За цей час Радянський Союз зробив новий великий крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму. Зокрема, в дев'ятій п'ятирічці (1971—75), підсумки якої підбив XXV з'їзд КПРС, ще більше зросла екон. могутність країни. Вона досягла вищих, ніж за будь-яке попереднє п'ятиріччя, приростів пром. продукції, капітальних вкладень. Значне просування вперед відбулося в с. г., в його технічному переозброєнні, зміцненні економіки колгоспів і радгоспів. Високих показників досягнуто в підвищенні ефективності виробн., зростанні продуктивності праці, забезпеченні потреб країни в паливі, енергії, металі й сировині. Здійснено заходи щодо поліпшення управління і планування, методів господарювання. Розширилось використання автоматизованих систем управління та електронної обчислювальної техніки. Виконано широку соціальну програму XXIV з'їзду КПРС. Значно зросли масштаби і технічний рівень виробництва, зміцніла матеріально-технічна база всіх галузей нар. г-ва. Осн. виробничі фонди країни збільшилися в 1,5 раза, їхня вартість на кінець 1975 перевищила 800 млрд. крб. В 1975 загальний обсяг пром. продукції в СРСР зріс порівняно з 1940 майже в 17 раз.

Для розвитку п р о м и с л о в о с т і СРСР найважливішим є постійне переважне зростання галузей, які найбільшою мірою визначають технічний прогрес і ефективність нар. г-ва. Частка машинобудування, електроенергетики, хімічної і нафтохім. пром-сті в загальному обсязі пром. продукції збільшилася з 31% в 1970 до 36% в 1975. Продуктивність праці в пром-сті підвищилася 1971—75 на 34%. Обсяг пром. виробн. зріс за

цей час на 43%. В СРСР за 1975 вироблено 1038 млрд. *квт · год* електроенергії, видобуто 491 млн. *т* нафти (включаючи газовий конденсат), 701 млн. *т* вугілля, 289 млрд. *м*³ газу, виплавлено 141 млн. *т* сталі, виробн. прокату становило 98,6 млн. *т*, синтетичних смол і пластмас — 2840 тис. *т*, мінеральних добрив (в умовних одиницях) — 90,2 млн. *т*, тканин — 9956 млн. *м*², шкіряного взуття — 698 млн. пар, радіоприймачів і телевізорів — 15,4 млн. шт., побутових холодильників — 5,6 млн. шт. На Радянський Союз припадає майже 20% світової пром. продукції (1917 — менше як 3%). Темпи розвитку пром. продукції СРСР значно випереджають темпи зростання пром-сті гол. капіталістичних країн. СРСР за видобутком вугілля, нафти, заліз. руди, коксу, виплавкою чавуну і сталі, за виробництвом магістральних тепловозів і електровозів, тракторів, мінеральних добрив, пиломатеріалів, цементу, збірних залізобетонних конструкцій та деталей, вовняних тканин, шкіряного взуття, цукру-піску, тваринного масла посідає 1-е місце в світі. Капітальне будівництво в СРСР набрало величезних масштабів і постійно зростає. В країні діє (1975) понад 22 тис. підрядних будівельних і монтажних організацій, оснащених найновішою технікою. Загальний обсяг капітальних вкладень за 1971—75 становив понад 500 млрд. крб. Тільки в пром-сті введено в дію бл. 2000 великих пром. підприємств і велику кількість об'єктів, оснащених сучас. технікою. В містах і сільській місцевості держ. і кооперативними підприємствами та орг-ціями, колгоспами і населенням введено в експлуатацію житлових будинків загальною пл. бл. 3 млрд. *м*², у т. ч. за 1971—75 — 544 млн. *м*² житла. Сільське господарство Радянського Союзу є однією з осн. галузей матеріального виробн. В країні — 29,1 тис. колгоспів, понад 18,0 тис. радгоспів. Це великі, оснащені передовою технікою с.-г. підприємства, які широко впроваджують у виробн. передовий досвід і здобутки агрономічної науки. В колгоспах і радгоспах країни працювало (1975) 2,4 млн. тракторів, 690 тис. зернозбиральних комбайнів, 1,4 млн. вантажних автомобілів, мільйони інших с.-г. машин. Підвищення енергоозброєності стало основою зростання продуктивності праці в с. г. Середньорічний обсяг валової продукції с. г. за 1971—75 порівняно з попереднім п'ятиріччям збільшився на 13%. У середньому за рік виробн. зерна становило 181,5 млн. *т*, м'яса — 14,0 млн. *т*, молока — 87,4 млн. *т*, що значно більше, ніж у восьмій п'ятирічці. Значних успіхів досягнуто в бавовництві: середньорічний збір бавовни становив 7,7 млн. *т* проти 6,1 млн. *т* 1966—70. В СРСР широкого розвитку набрали всі види транспорту: залізничний, морський, річковий, автомобільний, повітряний, трубопровідний. Вантажооборот усіх видів транспорту 1975 становив 5,2 трильйона *т-км*. Щодо вантажообороту залізниць СРСР посідає 1-е місце в світі. Експлуатаційна довжина залізниць перевищила 137,5 тис. *км*. Проведено велику роботу по технічній реконструкції залізниць. Тільки за 1971—75 електрифіковано 4,8 тис. *км* залізниць. Вантажооборот автотранспорту 1975 становив 338,0 млрд. *т-км*, протяжність автомобільних шляхів з твердим покриттям — понад 628,3 тис. *км*. У дев'ятій п'ятирічці збудовано 89 тис. *км* автошляхів з твердим покриттям. Загальна довжина внутрішніх водних шляхів — понад 146 тис. *км*. Зростає роль повітряного транспорту, який має найпотужніші і найдосконаліші турбогвинтові й турбореактивні літаки. Довжина магістральних нафтопроводів і газопроводів — понад 145 тис. *км*.

Розвиток усіх галузей нар. г-ва Радянського Союзу на основі сучас. досягнень передової техніки забезпечив дальше зміцнення обороноздатності країни. Постійне піднесення добробуту трудящих — одне з гол. завдань діяльності КПРС і Радянського уряду. Нац. доход, використовуваний на споживання і нагромадження, збільшився за 1971—75 на 28%, і його абсолютний приріст становив 76 млрд. крб. Безпосередньо на піднесення нар. добробуту направлено, включаючи кошти на житлове та соціально-культурне будівництво, приблизно чотири п'ятих нац. доходу. Видатки д-ви на нові заходи для підвищення життєвого рівня народу в дев'ятій п'ятирічці були в 1,7 раза більші, ніж у попередній. Реальні доходи в розрахунку на душу населення за роки

дев'ятої п'ятирічки (1971—75) зросли на 24%. Підвищено мінімальну заробітну плату робітників і службовців до 70 крб. на місяць, тарифні ставки і посадові оклади середньооплачуваних категорій робітників і службовців галузей матеріального виробн. на всій території країни. Збільшено заробітну плату лікарям, учителям, вихователям дошкільних закладів. Скасовано або зменшено податки з заробітної плати ряду категорій працівників. Середня заробітна плата робітників і службовців зросла на 20%. Доходи колгоспників від громадського г-ва збільшилися на 25%. У 1975 порівняно з 1965 чисельність населення з доходом 100 і більше крб. на місяць кожного члена сім'ї зросла у 8,5 раза. Підвищено мінімальні розміри пенсій по старості робітникам, службовцям і колгоспникам, поліпшено пенсійне забезпечення інвалідів і сімей, які втратили годувальника, встановлено додаткові пільги інвалідам Великої Вітчизняної війни і сім'ям загиблих військовослужбовців. Збільшено кількість оплачуваних днів по догляду за хворою дитиною. Збільшено стипендії студентам вузів, учням середніх спец. навчальних закладів. За рахунок збільшення пенсій, пільг і стипендій зросли доходи приблизно 40 млн. чол. Зростання оплати праці і виплат з суспільних фондів споживання відбувалося при стабільному рівні держ. роздрібних цін. За роки п'ятирічки поліпшено житлові умови 56 млн. чол. Товарооборот роздрібної торгівлі зріс за 1971—75 на 36%.

Високого рівня досягла радянська н а у к а. Радянські вчені внесли великий вклад у розвиток світової науки, збагативши її визначними відкриттями, теоріями, узагальненнями. В багатьох галузях науки Радянський Союз посідає провідне місце в світі. СРСР має видатні досягнення в мирному використанні атомної енергії (першу в світі атомну електростанцію збудовано в Радянському Союзі), у створенні різних типів квантових генераторів, у конструюванні складних автоматичних систем управління, в широкому застосуванні математичних методів у найважливіших галузях науки і техніки. Всебічним виявом сучас. досягнень радянської науки і техніки є успіхи СРСР у дослідженні космосу. В СРСР уперше в історії людства створено штучні супутники Землі, здійснено польоти людини в космос, дослідження Місяця і Венери за допомогою автоматичних апаратів, зроблено важливі кроки для забезпечення роботи орбітальних навколоземних наукових станцій тощо. Наука стала безпосередньо продуктивною силою суспільства. Дальше прискорення науково-технічного прогресу в СРСР пов'язане насамперед з органічним з'єднанням досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи г-ва. За чисельністю наукових працівників СРСР посідає 1-е місце в світі (понад 1223 тис. чол., 1975). В країні створено широку мережу наукових установ, організовано великі наукові центри в союзних республіках. Найбільшою науковою установою є Академія наук СРСР. Академії наук діють в усіх союзних республіках. Великі наукові центри — відділення АН СРСР і АН союзних республік створено в різних районах країни. Вагомий вклад у розвиток нар. г-ва, освіти, культури тощо вносять галузеві академії наук, численні галузеві н.-д. ін-ти, вузи країни.

В СРСР склалася єдина радянська к у л ь т у р а — соціалістична змістом, гол. напрямами свого розвитку, багатогранна своїми нац. формами, інтернаціоналістська своїм духом, характером. Розквітли література і мистецтво, всі форми нар. творчості. У 1975/76 різними видами навчання було охоплено 90,0 млн. чол. За рівнем освіти народу Радянський Союз вийшов на одне з перших місць у світі. На початок 1975/76 навчального року було 167 тис. загальноосвітніх шкіл усіх типів, у яких навчалося 48,8 млн. учнів (навчання в школах провадиться 57 мовами), 856 вузів (4853 тис. студентів), 4302 середні спец. навчальні заклади (4525 тис. учнів). В СРСР 1976 було 121,5 млн. чол., які мають вищу та середню освіту (1959 — 58,7 млн. чол.). На кінець 1975 в Радянському Союзі було 131,3 тис. масових бібліотек (1543,3 млн. книг), 134,8 тис. клубних закладів, 154,2 тис. кіноустановок; 1259 музеїв, 564 професійні театри (1974). Могутньою ідеологічною зброєю Комуністичної партії і Радянської д-ви у вихованні трудящих є п р е с а, р а д і о м о в л е н н я і т е л е б а ч е н н я. В СРСР 1974 виходило 8172 назви газет (центральні, обласні, міські,

районні та ін.) разовим тиражем 164,5 млн. примірників. Газети видаються 66 мовами, в т. ч. 58 мовами народів СРСР і 8 іноземними. Випускалося 7123 назви журналів та інших періодичних видань річним тиражем 2973,2 млн. примірників. Книг було видано 86,8 тис. друкованих одиниць тиражем 1,7 млрд. примірників. На кожну сім'ю в СРСР припадає 4 періодичні видання. Друковані органи ЦК КПРС: центральний — газета «Правда», теоретичний і політичний—журнал «Коммунист». Президія Верховної Ради СРСР видає газету «Известия», ВЦРПС — газету «Труд», ЦК ВЛКСМ — газету «Комсомольская правда». Радіомовлення і телебачення в СРСР провадяться більш як 50 мовами народів Радянського Союзу.

Дальші перспективи просування радянського суспільства по шляху до комунізму визначені в документах XXV з'їзду КПРС — Звітній доповіді ЦК партії з'їздові, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, і *Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки.* В цих документах конкретизовано й розвинуто далі принципові положення екон. стратегії КПРС, її програми соціального розвитку країни, політики на міжнар. арені. Гол. завдання десятої п'ятирічки — п'ятирічки ефективності і якості — полягає в послідовному здійсненні курсу Комуністичної партії на піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірного поліпшення якості роботи в усіх ланках нар. г-ва. В десятій п'ятирічці передбачено дальше зростання нац. доходу і його частки на споживання і нагромадження. Обсяг продукції пром-сті зросте на 35—39%, виробництво засобів виробництва — на 38—42%, предметів споживання — на 30—32%. Продуктивність праці передбачається підвищити: в пром-сті — на 30—34%, в колгоспах і радгоспах — на 27—30%, у будівництві — на 29—32%. В 1980 виробленнія електроенергії має бути доведено до 1340—1380 млрд. *квт · год*; видобуток (млн. *т*): нафти — до 620—640, вугілля — до 790—810; виробництво: сталі — до 160—170 млн. *т*, готового прокату чорних металів — до 115—120 млн. *т*, автомобілів — до 2,1—2,2 млн. шт., тракторів — до 580—600 тис. шт. (в середньому за п'ятиріччя продукція машинобудування і металообробки зросте в 1,5—1,6 раза), мінеральних добрив — до 143 млн. *т*, випуск тканин — до 12,5—13,1 млрд. $м^2$. Середньорічний обсяг виробн. продукції с. г. заплановано збільшити на 14—17%. Довести середньорічний валовий збір (млн. *т*): зерна — до 215—220, цукр. буряків — до 95—98, бавовни-сирцю — до 9 (1980); виробн. (млн. *т*): м'яса —до 15—15,6 (у забійній вазі), молока — до 94—96, яєць — до 58—61 млрд. шт. Збільшити вантажооборот усіх видів транспорту на 30%, пасажирооборот — на 23%. Передбачене XXV з'їздом КПРС значне зростання економіки і підвищення ефективності суспільного виробн. в десятій п'ятирічці створює базу для більш повного задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб народу, для розвитку соціалістичного способу життя, вдосконалення структури радянського суспільства. Зокрема, реальні доходи в розрахунку на душу населення мають зрости на 20—22%, середня заробітна плата робітників і службовців — на 16—18% і становитиме 1980 не менш як 170 крб. на місяць. Доходи колгоспників від громадського г-ва колгоспів зростуть у середньому на 24—27%. Виплати і пільги населенню за рахунок суспільних фондів споживання збільшаться на 28—30%. Буде завершено проведення заходів по підвищенню мінімуму заробітної плати з одночасним збільшенням ставок і окладів середньооплачуваних категорій працівників, зайнятих у невиробничих галузях нар. г-ва. І далі здійснюватимуться заходи щодо поліпшення умов праці і побуту. Для працюючих жінок буде запроваджено частково оплачувану відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею віку одного року та надано ще ряд пільг жінкам, які мають дітей. Підвищаться мінімальні розміри пенсій по старості робітникам, службовцям і колгоспникам. В Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено продовжити лінію на забезпечення стабільності роздрібних цін на осн. продо-

вольчі і непродовольчі товари; проводити зниження цін на окремі види товарів у міру створення необхідних умов і нагромадження товарних ресурсів. Збільшити товарооборот держ. і кооперативної торгівлі на 27—29% та обсяг реалізації побутових послуг населення в 1,5 раза, в т. ч. в сільській місцевості — в 1,7 раза. Спорудити за рахунок усіх джерел фінансування житлові будинки заг. площею 545—550 млн. $м^2$. Забезпечити дальше поліпшення охорони здоров'я населення. Довести 1980 загальну кількість лікарняних ліжок приблизно до 3,3 млн. Здійснити дальший розвиток нар. освіти. Збудувати нові школи не менше як на 7 млн. учнівських місць, у т. ч. в сільській місцевості приблизно на 4,5 млн. місць. Підготувати в системі професійно-технічної освіти приблизно 11 млн. кваліфікованих робітників, 9,6 млн. спеціалістів з вищою та середньою спец. освітою. Зміцнити матеріально-технічну базу закладів культури, особливо в сільській місцевості і в нових районах пром. будівництва. Збільшити мережу санаторно-курортних закладів, будинків відпочинку і пансіонатів, а також готелів у містах і особливо в туристичних і курортних центрах, зонах масового відпочинку. Десятий п'ятирічний план накреслив також широкі перспективи розвитку кожної з радянських республік, що утворюють СРСР, його єдиний госп. організм (див. статті про союзні республіки). Невід'ємною складовою частиною діяльності КПРС і Рад. д-ви є зовнішня політика. Вона будується на ленінських принципах пролет. інтернаціоналізму, мирного співіснування д-в протилежних суспільних систем. Першим законодавчим актом Країни Рад був Декрет про мир. На всіх етапах свого розвитку СРСР проводить на міжнар. арені класову, миролюбну політику. Зовнішньополіт. курс СРСР на сучас. етапі, розроблений у документах XXIV з'їзду КПРС, який висунув *Програму миру*, наступних пленумів ЦК партії (листопад 1971, травень 1972, квітень 1973, квітень 1975), XXV з'їзду партії, забезпечив дальше зміцнення єдності і згуртованості країн *соціалістичної співдружності*, збагатив новим змістом зв'язки СРСР з країнами, що визволилися від колоніальної залежності. Зросли могутність усіх революційних сил сучасності, активність громадських рухів у боротьбі проти агресивної політики імперіалізму, за мир і безпеку народів. Зусиллями СРСР досягнуто значних зрушень у справі розрядки міжнар. напруженості, боротьби проти загрози світової ядерної війни, за роззброєння, в справі нормалізації відносин з провідними капіталістичними державами: США, Францією, ФРН, Англією, Італією, Японією, Канадою та ін. (див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76, Радянсько-французькі документи 1966—76, Радянсько-західнонімецькі документи 1970—75, Радянсько-англійські документи 1975*). Зміцніли безпека і співробітництво країн на європейському континенті. В результаті успішного закінчення роботи *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі* підписано *Заключний акт* — своєрідний кодекс відносин д-в континенту. СРСР виступив з рядом важливих ініціатив в *Організації Об'єднаних Націй,* спрямованих на зміцнення міжнар. безпеки, стримання гонки озброєнь, скликання всесвітньої конференції по роззброєнню.

Значних успіхів досягли СРСР, інші країни соціалістичної співдружності в *економічному змаганні двох світових систем,* яке здійснює революціонізуючий вплив на трудящих капіталістичних країн, у відсічі і наступі на буржуазну ідеологію (див. *Ідеологічна боротьба двох суспільних систем*). Нові накреслення XXV з'їзду КПРС у галузі внутрішньої і зовнішньої політики ще більше зміцнюють екон. і оборонну могутність СРСР, його міжнар. позиції, забезпечують дальше піднесення нар. добробуту трудящих Радянського Союзу, сприяють зміцненню світової системи соціалізму, згуртуванню всіх сил, які борються за мир і соціальний прогрес. Рішення XXV з'їзду є новим етапом на шляху будівництва комуністичного суспільства в СРСР.

СОЮ́З РОБІТНИ́ЧОГО КЛА́СУ І СЕЛЯ́НСТВА — особлива форма класового співробітництва *робітничого класу* і *селянства* під керівництвом робітничого класу, вищий принцип *диктатури пролетаріату.* В непорушному союзі робітничого класу і трудящого селянства, в спільності їхніх корінних інтересів і дій — джерело суспільного розвитку,

міцності й могутності СРСР, всієї *світової системи соціалізму*. Питання про С. р. к. і с., про шляхи і засоби його розвитку й зміцнення посідає одне з центр. місць у *марксизмі-ленінізмі*. Ідею С. р. к. і с. вперше висловили К. Маркс і Ф. Енгельс. В нових істор. умовах В. І. Ленін її творчо розвинув у струнке й цілісне вчення. Він всебічно обгрунтував положення про С. р. к. і с. як обов'язкову умову перемоги демократичної і соціалістичної революцій, побудови соціалізму й комунізму. С. р. к. і с. не виникає і не розвивається стихійно. Боротьбою за його створення і зміцнення в Росії керували В. І. Ленін і заснована ним партія більшовиків. Зміст С. р. к. і с. змінюється на різних етапах боротьби за перемогу комунізму. В період боротьби за перемогу бурж.-демократичної революції партія боролася за союз пролетаріату з усім селянством. На етапі підготовки і проведення соціалістичної революції партія висунула новий стратегічний лозунг: пролетаріат у союзі з біднішим селянством проти капіталізму в місті і селі при нейтралізації середнього селянства, за владу пролетаріату. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, враховуючи перехід середнього селянства на бік пролетаріату, партія орієнтувалася на союз пролетаріату з середнім селянством проти буржуазії міста і села при опорі на бідноту і збереженні провідної ролі пролетаріату. Зміцнення С. р. к. і с. було необхідною передумовою здійснення ленінського плану побудови соціалізму в СРСР — соціалістичної індустріалізації, колективізації с. г., культурної революції. З перемогою соціалізму екон. і політ. С. р. к. і с. в СРСР став ще незламнішим і перетворився на дружбу двох соціалістичних класів, які будують комунізм. Свідченням цього є склад КПРС. З 15 694 тисяч комуністів 41,6% — робітники, 13,9% — колгоспники. За своєю природою КПРС була і лишається партією робітничого класу. Робітники становлять 58% тих, хто вступає в її лави, це відображає провідну роль робітничого класу в житті суспільства. Серед прийнятих у партію в останні роки колгоспники становлять більш як 11%. Постійне поповнення партійних рядів колгоспниками, як відзначив XXV з'їзд КПРС, відповідає інтересам дальшого зміцнення С. р. к. і с. Виробнича змичка між містом і селом, яка грунтується на братерській співдружності робітників і селян і яка відіграла велику роль на попередніх етапах соціалістичного будівництва, закономірно переростає у вищу форму виробничо-екон. співробітництва с. г. з пром-стю. Дальше зближення робітничого класу і селянства відбувається насамперед на основі могутнього зростання продуктивних сил розвинутого соціалістичного суспільства, зближення кооперативно-колгоспної власності з державною. Досвід КПРС у здійсненні С. р. к. і с. має велике міжнар. значення. Цей досвід є видатним вкладом у теорію і практику комуністичного будівництва.

СОЮЗНА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА — Радянська соціалістична республіка, що з метою об'єднання і згуртування сил і ресурсів для досягнення спільної мети — побудови соціалізму і комунізму добровільно об'єдналася з іншими братніми союзними республіками на рівноправних засадах у єдину союзну Радянську д-ву — *Союз Радянських Соціалістичних Республік*. В СРСР 15 союзних республік: РРФСР, УРСР, БРСР, Узб. РСР, Казах. РСР, Груз. РСР, Азерб. РСР, Лит. РСР, Латв. РСР, Молд. РСР, Кирг. РСР, Тадж. РСР, Вірм. РСР, Туркм. РСР і Ест. РСР. У розвинутому соціалістичному суспільстві забезпечено всебічний розвиток у нерозривній єдності союзної державності і нац. державності республік на основі принципів *демократичного централізму* і соціалістичного *федералізму*, радянської соціалістичної демократії.

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ (від лат. specialis — особливий) — 1) Оволодіння спеціальними знаннями в певній галузі. 2) Зосередження діяльності на певному занятті, спеціальності. 3) Поділ праці на окремі операції. 4) С. виробництва — відокремлення й створення підприємств і галузей для випуску однорідної продукції. Вона сприяє прискоренню *науково-технічного прогресу*, зниженню *собівартості* й поліпшенню *якості продукції* і на цій основі підвищенню рівня рентабельності виробництва. С. виробн. поряд з коопеpуванням та комбінуванням його відіграє особливо важливу роль

в умовах планового соціалістичного г-ва, сприяючи неухильному підвищенню економічної *ефективності соціалістичного виробництва* та його інтенсифікації. В СРСР спеціалізація виробн. здійснюється планомірно в масштабах всієї країни і в розрізі підприємств, галузей нар. г-ва, екон. районів, союзних республік. У документах XXV з'їзду КПРС визначені завдання дальшої спеціалізації пром. і с.-г. виробництва, на будівництві. Відповідно до рішень з'їзду ЦК КПРС у червні 1976 прийняв постанову про дальший розвиток спеціалізації і концентрації с.-г. виробн. на базі *міжгосподарського кооперування* й *аграрно-промислової інтеграції*.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ УСТАНОВИ ООН — міжнародні організації, створені на основі багатосторонніх міжурядових угод для здійснення співробітництва в спец. галузях (економіка, культура, охорона здоров'я та ін.). Зв'язані з ООН через *Економічну і соціальну раду ООН*. С. у. ООН є: *Всесвітній поштовий союз* (ВПС), *Міжнародний союз електрозв'язку* (МСЕ), *Міжнародна організація праці* (МОП), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (*ЮНЕСКО*), *Всесвітня організація охорони здоров'я* (ВООЗ), *Всесвітня метеорологічна організація* (ВМО), *Продовольча й сільськогосподарська організація ООН* (ФАО), *Міжнародна організація цивільної авіації* (ІКАО), *Міжнародний банк реконструкції і розвитку* (МБРР), *Міжнародний валютний фонд* (МВФ), *Міжурядова морська консультативна організація* (ІМКО), *Міжнародна асоціація розвитку* (МАР), *Міжнародна фінансова корпорація* (МФК). СРСР є членом ВПС, МСЕ, МОП, ЮНЕСКО, ВМО, ВООЗ, ІКАО, ІМКО; УРСР — перших п'яти.

СПЕЦІАЛЬНИЙ КОМІТЕТ ООН З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО НАДАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КОЛОНІАЛЬНИМ КРАЇНАМ І НАРОДАМ, Комітет 24-х — заснований 27.XI 1961 Генеральною Асамблеєю ООН з метою вивчення питання й підготовки пропозицій і рекомендацій про застосування прийнятої Генеральною Асамблеєю 1960 за ініціативою СРСР *Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам*. До складу Комітету входять 24 країни — члени ООН, у т. ч. СРСР.

СПЕЦІАЛЬНИЙ КОМІТЕТ ООН ПО ОПЕРАЦІЯХ ДЛЯ ПІДТРИМАННЯ МИРУ, Комітет 33-х — заснований 18.II 1965 відповідно до резолюції XIX сесії *Генеральної Асамблеї ООН*. К-тові було доручено розглянути питання про операції для підтримання миру в усіх аспектах, включаючи шляхи усунення фін. утруднень Організації Об'єднаних Націй. Складається з представників 33 д-в — членів ООН, у т. ч. СРСР.

СПІВДРУЖНІСТЬ країн, очолювана Великобританією (раніше — Британська співдружність) — політичне й економічне об'єднання країн і територій, що входили до складу Британської імперії, яка розпалася після 2-ї світової війни під тиском національно-визвольного руху. С. не виступає на міжнар. арені як правосуб'єкт. До С. входять 34 д-ви (на січень 1976): Великобританія, більшість її колишніх домініонів і колоній — тепер незалежних країн, що визнають (формально) главою д-ви англ. короля (королеву). До С. входять також залежні території Великобританії, Австралійського Союзу, Нової Зеландії. Відносини між членами С. юридичними нормами не визначаються. Кожна країна має право вийти з С. (Бірма, 1948; Ірландська Республіка, 1949; ПАР, 1961). Регулярно проводяться конференції глав урядів д-в — членів С. Див. також *Стерлінгова зона*.

СПІКЕР (англ. speaker) — голова палати парламенту в ряді країн (наприклад, в Англії — палати громад, в Австралії, США — палати представників, у Бірмі — палати депутатів).

«СПІЛЬНИЙ РИНОК» — див. *Європейське економічне товариство*.

СПОЖИВАННЯ — використання суспільного продукту для задоволення потреб людей; кінцева фаза процесу *відтворення*. Розрізняють С. виробниче і невиробниче. Виробниче С. являє собою використання засобів виробн. для виготовлення певного продукту. Переважну частину невиробничого С., або власного С., становить особисте С., тобто задоволення потреб людей у продуктах харчування, одязі, предметах

культурно-побутового призначення тощо. Інша частина використовується для задоволення суспільних потреб (функціонування закладів освіти, органів держ. управління тощо). Потрапляючи в невиробниче С., продукт випадає з процесу відтворення, проте невиробниче С. сприяє його безперебійному здійсненню (напр., особисте С. є необхідним моментом відновлення працездатності трудівників). Виробн. зумовлює С., є його вихідним пунктом. Разом з тим, С. зворотно впливає на виробн., стимулюючи його розвиток і вдосконалення. Зв'язок між виробн. і С. відбувається через розподіл і *обмін*. Характер цього зв'язку зумовлюється природою даного способу виробн. Антагоністична природа капіталізму призводить до того, що суспільний характер виробн. перебуває в непримиренній суперечності з приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів. Нетрудові доходи, можливість привласнення окремими особами значної маси *додаткової вартості* призводять до великої диференціації в рівні й структурі С., до паразитичного С. незначною кількістю представників пануючого класу, *безробіття*, зниження рівня життя трудящих, зростання дорожнечі, інфляції. Для сучас. державно-монополістичного капіталізму характерне велике зростання непродуктивного С., пов'язаного з *мілітаризацією капіталістичної економіки*. Відносно високий рівень С. в деяких промислово розвинутих країнах капіталізму пов'язаний з перерозподілом доходів на їхню користь за рахунок пограбування й нееквівалентного обміну з країнами Азії, Африки та Латинської Америки, підвищенням ступеня експлуатації трудящих у самих промислово розвинутих країнах тощо.

Для соціалізму характерне планомірне й неухильне підвищення рівня С. трудящих і поліпшення його структури на основі розвитку й удосконалення соціалістичного виробн. і зростання продуктивності суспільної праці (див. *Основний економічний закон соціалізму*). Поряд з розподілом по праці — гол. методом особистого С., існують *суспільні фонди споживання*, які створює д-ва централізовано. Зростання обсягу і середнього рівня споживання є закономірністю соціалізму. В СРСР за минулі 15 років загальний обсяг матеріальних благ і послуг зріс приблизно у 2,4 раза. Як відмічалося на XXV з'їзді КПРС, реальні доходи на душу населення в країні подвоюються приблизно кожні 15 років, а це означає, що протягом людського життя соціалістичне суспільство кілька разів переходить до якісно нового рівня С. Загальний обсяг *національного доходу* в дев'ятій п'ятирічці був на 34% більшим, ніж у восьмій, з нього понад 80% використано безпосередньо на цілі нар. добробуту. В десятій п'ятирічці (1976—80) передбачено більш повне задоволення матеріальних і духовних потреб народу, зокрема зростання доходів населення, підвищення рівня і вдосконалення структури С., найповніше задоволення попиту населення на товари нар. споживання, розширення видів і збільшення обсягу послуг тощо. Намічається за п'ятирічку збільшити національний доход, який використовується на С. і нагромадження, на 24—28%. Систематичне й стійке зростання С. характерне і для інших соцкраїн.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ — держава в Північній Америці. Пл. 9363,4 тис. *км²*. Нас. 215,8 млн. чол. (1976), в основному американці (понад 150 млн.) — нація, що склалася в результаті змішання нащадків переселенців з різних частин Старого світу. З них бл. 25 млн. чол. — негри та мулати, які становлять расово-етнографічну групу амер. нації. Негри зазнають расової дискримінації. Мова американців — англійська. Корінне населення — індіанці (залишилось бл. 0,8 млн. чол.) — значною мірою винищене під час колонізації, і тепер більшість індіанців живе в *резерваціях*. В США, за неофіційними даними, проживає бл. 1 млн. українців. Столиця США — м. Вашінгтон (734 тис. ж., 1973; з передмістями понад 2,8 млн. ж.). США — бурж. федеративна республіка, до складу якої входить 50 штатів і федеральний округ Колумбія. Глава д-ви, уряду і головнокомандуючий збройними силами — президент, що обирається двоступеневими виборами на 4 роки. Найвищий законодавчий орган — конгрес у складі палати представників (обирається на 2 роки) і сенату (сенатори — по 2 від

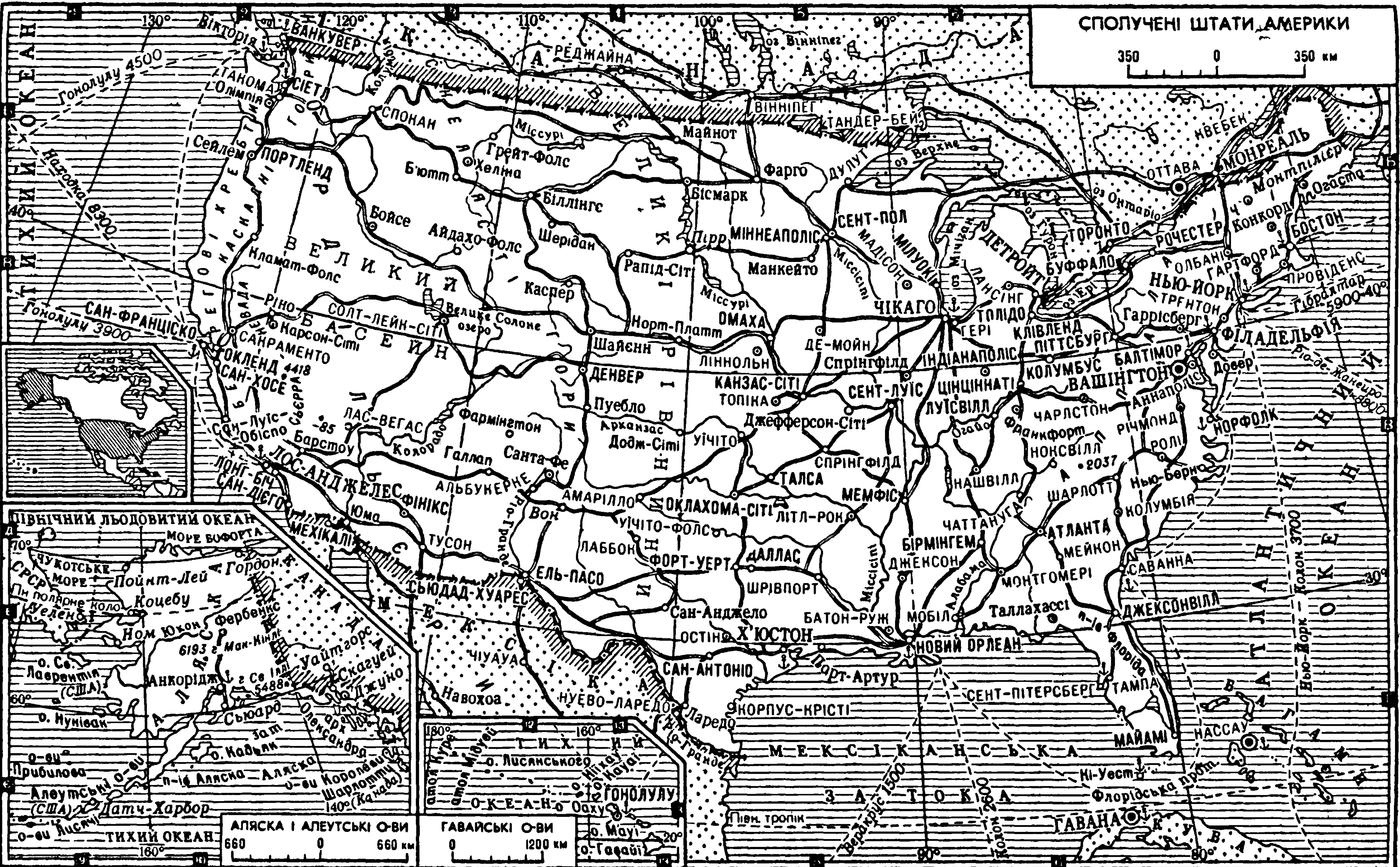

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ
350 0 350 км
ТИХИЙ ОКЕАН
АТЛАНТИЧНИЙ ОКЕАН
МЕКСІКАНСЬКА ЗАТОКА
КАНАДА
МЕКСІКА
ВЕЛИКИЙ БАСЕЙН
ВЕЛИКІ РІВНИНИ
СКЕЛЯСТІ ГОРИ
ВАНКУВЕР
СІЕТЛ
ПОРТЛЕНД
САН-ФРАНЦІСКО
ОКЛЕНД
САН-ХОСЕ
САКРАМЕНТО
ЛОС-АНДЖЕЛЕС
САН-ДІЄГО
ЛОНГ-БІЧ
СОЛТ-ЛЕЙК-СІТІ
ЛАС-ВЕГАС
ФІНІКС
ТУСОН
ЕЛЬ-ПАСО
СЬЮДАД-ХУАРЕС
ДЕНВЕР
ОМАХА
КАНЗАС-СІТІ
МІННЕАПОЛІС
СЕНТ-ПОЛ
ЧІКАГО
МІЛУОКІ
ДЕТРОЙТ
КЛІВЛЕНД
ПІТТСБУРГ
БУФФАЛО
ТОРОНТО
ОТТАВА
МОНРЕАЛЬ
БОСТОН
НЬЮ-ЙОРК
ФІЛАДЕЛЬФІЯ
БАЛТІМОР
ВАШІНГТОН
НОРФОЛК
СЕНТ-ЛУЇС
ЦІНЦІННАТІ
ІНДІАНАПОЛІС
ЛУЇСВІЛЛ
МЕМФІС
АТЛАНТА
НОВИЙ ОРЛЕАН
Х'ЮСТОН
САН-АНТОНІО
ДАЛЛАС
ФОРТ-УЕРТ
ОКЛАХОМА-СІТІ
ТАЛСА
ДЖЕКСОНВІЛЛ
МАЙАМІ
ГАВАНА
НАССАУ
Нью-Йорк – Кохон 3700
Гонолулу 4500
Гонолулу 3900
Находка 8300
Гібралтар 5900
Ріо-де-Жанейро 8800
Веракрус 1500
Кохон 2600
АЛЯСКА І АЛЕУТСЬКІ О-ВИ
660 0 660 км
ПІВНІЧНИЙ ЛЬОДОВИТИЙ ОКЕАН
ТИХИЙ ОКЕАН
ГАВАЙСЬКІ О-ВИ
0 1200 км
ГОНОЛУЛУ

кожного штату — обираються на 6 років, з оновленням 1/3 складу кожні 2 роки). Кабінет міністрів складається з 12 міністрів (секретарів), яких призначає президент за згодою сенату. В США існує т. з. двопартійна система: при владі чергуються дві партії монополістичного капіталу — *Республіканська партія* (засн. 1854) і *Демократична партія* (засн. 1828). *Комуністичну партію Сполучених Штатів Америки* засн. 1919. Найбільше профспілкове об'єднання — Американська федерація праці — Конгрес виробничих профспілок. Засн. 1955. Об'єднує 120 профспілок робітників і службовців різних галузей пром-сті та сфери обслуговування. США — колоніальна д-ва. В її володінні — *Пуерто-Ріко,* Віргінські о-ви, Гуам, Самоа Східне. Під контролем США перебуває *Панамського каналу зона* та під тимчасовим управлінням — підопічні території ООН — Каролінські, Маршалові та Маріанські острови. США як самостійну д-ву було проголошено 1776. Територія країни швидко зростала за рахунок загарбаних або куплених земель. У 1846—48 США окупували частину території Мексіки, в кінці 19 ст.— Філіппіни, Гавайї, Пуерто-Ріко та ін. На початку 20 ст. США зайняли 1-е місце в капіталістичному світі за рівнем пром. розвитку. Під час 1-ї світової війни спочатку зайняли позицію нейтралітету, а з квітня 1917 виступили на боці Антанти. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії правлячі кола США були в числі організаторів збройної інтервенції проти Радянської Росії. Трудящі США, очолені комуністичною партією, виступали проти антирадянської політики уряду. Напередодні 2-ї світової війни правлячі кола США проводили політику потурання фашизмові, маючи на меті спрямувати агресію Німеччини та Японії проти СРСР. У грудні 1941 Японія напала на тихоокеанські бази США і Англії, а Німеччина та Італія оголосили війну США. В ході 2-ї світової війни склалася антифашистська коаліція на чолі з СРСР, США і Великобританією. Політика правлячих кіл США, яку диктують найбільші монополістичні об'єднання, після 2-ї світової війни набрала винятково реакційного характеру (обмеження демократичних прав трудящих, переслідування комуністичної партії, політика *«холодної війни»* проти СРСР та інших соціалістичних країн, *неоколоніалізм* тощо). США виступили ініціаторами створення агресивних блоків *НАТО, АНЗЮС, СЕНТО* та ін., створили широку мережу військ. баз за межами країни, спровокували війну в Кореї, взяли участь у ній (1950—53), здійснили інтервенцію проти Гватемали (1954), Лівану (1958), Домініканської Республіки (1965), проводили агресивні акції проти Куби (1959—61), почали відкриту «брудну війну» у В'єтнамі (1964—73), Лаосі і Камбоджі (1970), втручалися у внутрішні справи ряду країн (насадження реакційних режимів у Болівії 1946, Чілі 1973 тощо), підтримали Ізраїль і його агресію на Близькому Сході. В країні зростає злочинність, активно діють неофашистські *(берчисти* та ін.), расистські *(Ку-клукс-клан),* сіоністські організації. Дипломатичні відносини між СРСР і США встановлено 1933. З 1945 США — член ООН. Нове співвідношення сил на міжнар. арені, конструктивний миролюбний курс СРСР, активізація прогресивних сил привели до повороту від політики «холодної війни» до розрядки міжнар. напруженості та нормалізації відносин між США і СРСР та іншими соціалістичними країнами. Зокрема, відбулися переговори на найвищому рівні між Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим і президентами США Р. Ніксоном (1972—74) та Дж. Фордом (1974). Під час цих зустрічей вироблено комплекс взаємних зобов'язань у найважливіших сферах міждержавних відносин, у т. ч. з питань відвернення загрози ядерної війни, обмеження стратегічних озброєнь та роззброєння. Укладено також угоди в галузі економіки, науки, техніки, освіти і культури (див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76*). Поворот на краще у взаємовідносинах між СРСР і США мав вирішальне значення для ослаблення загрози нової світової війни і зміцнення миру. Однак у США продовжують діяти впливові сили, які протидіють розрядці міжнар. напруженості, нормалізації амер.-радянських відно-

син. США — перша в капіталістичному світі за рівнем екон. розвитку країна з високою концентрацією виробн. і капіталу. Вирішальну роль в екон. житті США відіграють великі монополістичні об'єднання. Вони панують не лише в економіці, їхні представники займають керівні посади в урядових органах, спрямовуючи зовнішню і внутрішню політику США. У 1973—75 країна вступила в нову кризу, найглибшу після 1929—33. Загострилися міжімперіалістичні суперечності і суперечності між США та країнами, що розвиваються. Посилилися інфляція, мілітаризація економіки. Зросло безробіття (8,5 млн. безробітних, 1975). Значно підвищилася вартість життя. Скорочення темпів зростання пром-сті, посилення таких конкурентів, як Японія, ФРН та ін., призводять до поступового зниження питомої ваги США в світовій капіталістичній економіці. Частка США в пром. виробн. кап. світу зменшилася з 53,3% (1950) до 39,5% (1974). Виробн. деяких осн. видів пром. продукції (1974): нафти — 440 млн. *т*, кам'яного вугілля — 528 млн. *т*, природного газу — 622 млрд. $м^3$, сталі — 132 млн. *т*, електроенергії — 1941 млрд. *квт год*, алюмінію — 4445 тис. *т*, автомашин — 10,1 млн. шт., у т. ч. легкових — 7,3 млн., тракторів — 235 тис. шт., взуття — 450 млн. пар, тканин бавовняних — 5,0 млрд. $м^2$. У товарній продукції с. г. провідну роль відіграють великі капіталістичні ферми, де широко застосовується наймана праця. Дрібні ферми розорюються, кількість їх набагато скорочується. Бл. 55% товарної продукції с. г. припадає на тваринництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 115,3, свиней — 62,1, овець — 17,2. Збір найважливіших с.-г. культур (млн. *т*, 1974): кукурудзи (зерно) — 118,1, пшениці — 48,8, вівса — 9,0, бавовни — 2,5, цукр. буряків — 20,2, картоплі — 15,4. Автомобільних шляхів з твердим покриттям (1972) — 4,9 млн. *км*. Залізниць — 326 тис. *км*. Нафтопроводів — 280 тис. *км*. Тоннаж торг. морського флоту — 15,0 млн. брутто *рег. т*. Морські порти: Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор, Бостон, Сан-Франціско, Лос-Анджелес, Сіетл, Х'юстон, Новий Орлеан. Грошова одиниця — долар, 100 доларів = 75,35 крб. (1976).

СПОСІБ ВИРОБНИЦТВА — історично зумовлений спосіб добування матеріальних благ, необхідних для життя й розвитку суспільства. С. в. являє собою діалектичну єдність двох сторін: *продуктивних сил* і *виробничих відносин*. Провідною стороною суспільного виробн., яка визначає тип виробничих відносин, є продуктивні сили, їхній характер і рівень розвитку. В процесі розвитку виробн. продуктивні сили переростають існуючі виробничі відносини, між ними виникає суперечність, яка в класово-антагоністичному суспільстві переростає в конфлікт і розв'язується соціальною революцією. В соціалістичному суспільстві неантагоністичні суперечності долаються шляхом свідомого, планомірного вдосконалення виробничих відносин відповідно до зрослого рівня продуктивних сил. У системі матеріальних умов життя суспільства С. в. становить основу суспільного ладу і визначає його характер. Зміни С. в. зумовлюють зміни суспільного ладу, його ідей, теорій, політ. поглядів і установ Історія розвитку суспільства — це, насамперед, історія розвитку виробн., заміни одного С. в. іншим.

Відомі п'ять С. в.: первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний. Див. *Капіталізм, Соціалізм, Комунізм.*

СПОСІБ ЖИТТЯ — поняття, застосовуване в соціальних науках для характеристики умов і особливостей повсякденного життя людей у тому чи іншому суспільстві. С. ж. визначається істотними рисами певної суспільно-екон. формації (напр., буржуазний С. ж., соціалістичний С. ж.). Всередині кожної формації розрізняють особливості С. ж. того чи іншого класу, соціальної верстви. С. ж. охоплює всі істотні сфери діяльності людей: працю, побут, участь у політ. і суспільному житті, форми задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб, норми й правила поведінки тощо. Тому на С. ж. впливають не тільки екон., а й соціально-політ. відносини, культура і світогляд людей. У свою чергу, С. ж. має великий вплив на спосіб мислення людей. Глибокі відмінності в С. ж. закріплюють класову диференціацію в антагоністичному суспільстві. Тому

твердження бурж. соціологів про нібито зростаючу одноманітність С. ж. усіх класів бурж. суспільства є намаганням затушкувати класові антагонізми за капіталізму. Бурж. С. ж. характеризується глибокою протилежністю між експлуататорами і експлуатованими, нац. і расовою дискримінацією, культивуванням індивідуалізму, відстороненням від активної участі в громадському житті широких трудящих мас тощо. Протилежним йому є соціалістичний, зокрема радянський, С. ж., особливістю якого є звільнення праці від експлуатації, єдність корінних інтересів робітничого класу, селянства та інтелігенції, всіх націй і народностей, утвердження нових норм і цінностей — *колективізму, гуманізму* й *інтернаціоналізму,* зростання ролі трудящих мас у всіх сферах суспільної діяльності, їхня свідома участь в управлінні всіма держ. справами та ін. (див. *Соціалістичний спосіб життя*).

СПОСТЕРІГА́Ч у міжнародному праві — представник держави або міжнар. організації, який бере обмежену участь (не готує і не підписує будь-яких актів, не голосує тощо) у міжнародних конференціях або в роботі міжнародних органів. При ООН існує інститут С. від д-в, що не є членами ООН.

СТАБІЛІЗА́ЦІЯ (від лат. stabilis — стійкий, сталий) — зміцнення, набування стійкості, стан сталості.

СТАБІЛІЗА́ЦІЯ ВАЛЮ́ТИ — перехід від знеціненої до стійкої *валюти.* За капіталізму С. в. провадять після періодів гострої *інфляції* за допомогою *грошових реформ.* Використовують кілька методів С. в.: т. з. реставрацію валюти; *нуліфікацію грошей, девальвацію, ревальвацію.* Соціалістична система г-ва гарантує стійкість грошей, що забезпечується зосередженням переважної маси товарів у руках д-ви, яка реалізує їх за сталими цінами, а також золотим запасом. Стабільність валют соціалістичних країн особливо наочно видно на фоні валютно-фінансових криз, що потрясають імперіалістичні д-ви (див. *Валютна криза*).

СТАБІ́ЛЬНІСТЬ (від лат. stabilis— стійкий, сталий) — сталість, незмінність, тривале збереження певного стану або рівня тощо.

СТАГНА́ЦІЯ (від лат. stagnum — болото, стояча вода) — властивий капіталізмові застій у виробництві, торгівлі та інших галузях народного господарства, особливо в період імперіалізму.

«СТА́ДІЙ ЕКОНОМІ́ЧНОГО ЗРОСТА́ННЯ ТЕО́РІЯ» — сучасна буржуазна економічна концепція, яка намагається протиставити марксистсько-ленінському вченню про закономірності суспільного розвитку вульгарне техніко-економічне тлумачення історії суспільства. Висунув її 1960 амер. економіст-соціолог У. Ростоу. Він та інші прибічники цієї концепції, на словах визнаючи поступальний характер розвитку людства, фактично розглядають істор. процес лише як зміну техніко-екон. стадій. «С. е. з. т.» ігнорує відмінності в формах власності і класову структуру суспільства, властиві кожній суспільно-екон. формації. Практично ця концепція, що претендує на «загальну теорію сучасної історії», розглядає становлення і розвиток лише капіталістичного суспільства, оголошуючи його найвищою стадією розвитку людства. «С. е. з. т.» широко пропагують сучас. бурж. економісти США та ряду інших капіталістичних країн.

СТАНДА́РТ (англ. standard) — 1) Норма, зразок, мірило. 2) Прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам за якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою тощо.

СТАНДАРТИЗА́ЦІЯ (франц. standardisation, від англ. standard — норма, мірило) — встановлення єдиних обов'язкових норм і вимог щодо типів, розмірів, якості та інших основних властивостей важливих видів продукції. У Радянському Союзі С. є частиною загальнодерж. технічної політики, здійснюваної в усіх галузях нар. г-ва. В СРСР діє Державна система стандартів (ДСС), що являє собою комплекс взаємопов'язаних стандартів — ГОСТів.

СТАТС-СЕКРЕТА́Р (нім. Staatssekretär, від Staat — держава і Sekretär — секретар) — державна посада, офіційний титул вищих державних службовців у ряді капіталістичних країн.

СТА́ТУС (лат. status —становище)— законодавчо закріплене правове становище громадян, виборних осіб

або *юридичних осіб*. В СРСР діє закон «Про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР», що визначає правове становище депутатів.

СТА́ТУС-КВО (лат. status quo — становище, в якому) — становище, що існувало або існує в який-небудь визначений момент. У міжнар. праві С.-к. визначає фактичне або правове становище, яке існувало або існує в той чи інший момент і про поновлення або збереження якого йде мова.

СТАТУ́Т (від лат. statuo — встановлюю, визначаю) — 1) Основний документ, що визначає організаційну структуру політичної партії, права й обов'язки її членів (див. *Статут Комуністичної партії Радянського Союзу*). 2) Зведення правил, що регламентують організацію і порядок діяльності певної галузі державного управління (напр., Статут зв'язку СРСР). 3) Зведення правил, що визначають завдання, структуру та функції певної державної установи, кооперативної або громадської організації та регулюють порядок їхньої діяльності (напр., *Примірний Статут колгоспу*). 4) Зведення правил, що визначають склад, структуру, порядок утворення і діяльності деяких міжнародних організацій (напр., Статут ООН). 5) Найменування законодавчого акта в деяких буржуазних країнах — Великобританії, Канаді та інших.

СТАТУ́Т КОМУНІСТИ́ЧНОЇ ПА́РТІЇ РАДЯ́НСЬКОГО СОЮ́ЗУ — основний закон внутрішнього життя партії, що визначає норми і принципи партійного керівництва і методи практичної діяльності первинних організацій і керівних органів партії на основі організаційних принципів Комуністичної партії, розроблених В. І. Леніним. У Статуті КПРС, затвердженому XXII з'їздом партії (1961), дається чітке визначення КПРС як бойового випробуваного авангарду радянського народу, що об'єднує на добровільних засадах передову, найсвідомішу частину робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції СРСР. У Статуті визначено умови членства в партії, основні обов'язки і права комуністів. Статут встановлює, що керівним принципом організаційної побудови партії є *демократичний централізм*. Статут КПРС визначає структуру парт. орг-цій, порядок формування керівних парт. органів, їхні функції і завдання. Переглядати і змінювати Статут КПРС може лише з'їзд партії. Часткові зміни, внесені в Статут КПРС XXIII і XXIV з'їздами партії, мають на меті ще вище піднести звання комуніста, забезпечити нове зростання ініціативи й активності парт. орг-цій. Зокрема, XXIV з'їзд КПРС поширив положення Статуту про право контролю діяльності адміністрації на первинні парт. орг-ції всіх проектних орг-цій, конструкторських бюро, н.-д. ін-тів, навчальних закладів, культурно-освітніх, лікувальних та інших установ і орг-цій, функції адміністрації яких не виходять за межі своїх колективів.

СТАТУ́Т ОРГАНІЗА́ЦІЇ ОБ'Є́ДНАНИХ НА́ЦІЙ — зведення правил, на підставі яких заснована і діє *Організація Об'єднаних Націй*. Підписаний 26.VI 1945 на конференції в Сан-Франціско; набрав чинності 24.X 1945.

СТЕ́РЛІНГОВА ЗО́НА — валютне угруповання капіталістичних держав, очолюване Великобританією. Грошові системи та зовнішні розрахунки країн—учасниць С. з. орієнтовані переважно на англ. валюту — фунт стерлінгів. С. з. — найбільше валютне об'єднання. Налічує понад 40 країн різних континентів. С. з.— один із засобів, за допомогою яких Великобританія намагається зберегти свій політ. і екон. вплив в колишніх домініонах і колоніях та протидіяти зростаючій конкуренції з боку *доларової зони*. В останні роки відбувається ослаблення впливу Великобританії в країнах С. з. У зв'язку з девальваціями фунта стерлінгів багато членів С. з. не пішли за «валютною метрополією» і не знизили паритетів своїх нац. валют. Див. також *Співдружність країн, очолювана Великобританією*.

СТОКГО́ЛЬМСЬКІ ВІДО́ЗВИ — 1) Відозва Постійного комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру до народів земної кулі, прийнята на 3-й сесії комітету 19.III 1950 в Стокгольмі. Відозва вимагала безумовної заборони атомної зброї, встановлення суворого міжнар. контролю за виконанням цього рішення і оголошення воєнним злочинцем того уряду, який першим застосує

її проти будь-якої країни. Протягом 1950 під відозвою в усіх країнах світу підписалося бл. 500 млн. чол. 2) Відозва до всіх миролюбних сил світу, прийнята на сесії Президії Всесвітньої Ради Миру, що проходила 31.V — 2.VI 1975 у Стокгольмі (див. *Заклик «Зупинити гонку озброєнь! Зробити розрядку міжнародної напруженості необоротною!»*). Містить вимоги припинити *гонку озброєнь*, зробити *розрядку міжнародної напруженості* необоротною, забезпечити міцний мир в усьому світі, скликати Всесвітню конференцію по *роззброєнню*. Під відозвою підписуються представники громадських орг-цій і рухів, політ. партій, профспілок, депутати парламентів. Відозву активно підтримали на масових мітингах прихильники миру в Радянському Союзі і братніх соціалістичних країнах. С. в. відіграли значну роль у розвитку *руху прихильників миру*.

СТО́РТИНГ (норвезьке storting) — парламент Норвегії, що складається з двох палат: верхньої — лагтингу і нижньої — одельстингу. Обирається населенням на 4 роки.

СТРАЙК (англ. strike) — одна з основних форм класової боротьби пролетаріату капіталістичних країн; одночасна колективна відмова робітників і службовців від праці з пред'явленням підприємцям чи урядові економічних і політичних вимог. Найвищою формою страйкового руху є політ. загальний страйк. Нерідко С. супроводиться демонстраціями, гострими сутичками з поліцією, з урядовими військами, штрейкбрехерами (див. *Штрейкбрехерство*). Перші С. виникли в зх.-європ. країнах у 16—17 ст. Стали масовими і масштабними в 19 ст. і особливо в період імперіалізму. Великого розмаху страйковий рух набув в сучас. умовах. Тепер у країнах капіталу щороку страйкує 60—65 млн. чол.

СТРАТЕ́ГІЯ І ТА́КТИКА МАРКСИ́СТСЬКО-ЛЕ́НІНСЬКИХ ПА́РТІЙ (грец. στρατηγία — керівництво воєнними операціями, діями, τακτικά — мистецтво командування військами) — вчення про політичне керівництво боротьбою робітничого класу та всіх трудящих, яка має своєю кінцевою метою їхнє визволення від соціального і національного гноблення, повну і остаточну перемогу соціалізму й комунізму. С т р а т е г і я — генеральна *лінія* марксистсько-ленінської партії, що спрямована на розв'язання гол. завдань цілого істор. періоду, на досягнення фундаментальних, довгочасних цілей; вона включає в себе чітке визначення гол. напряму боротьби, засобів і шляхів, які ведуть до поставлених цілей. Т а к т и к а — політ. лінія, розрахована на порівняно короткий період; визначення завдань і конкретних форм боротьби та організації мас у даних умовах. С. і т. м.-л. п. базуються на вченні *марксизму-ленінізму*.

СТРАТИФІКА́ЦІЯ СОЦІА́ЛЬНА (від лат. stratum — верства і facio — роблю) — буржуазне соціологічне вчення про структуру суспільства. За цим вченням суспільство поділяється на соціальні верстви (страти). За основу поділу беруться різні ознаки (екон., нац., расові, психологічні тощо). Теорія С. с. фальсифікує класову структуру сучас. бурж. суспільства, підміняючи класове розмежування його, зумовлене відносинами у сфері виробництва, другорядними структурними утвореннями, і тим самим затушковує класову нерівність і експлуатацію. Тепер поширена серед бурж. соціологів США та інших капіталістичних країн.

СТРАХУВА́ННЯ — створення і використання спеціального страхового фонду для відшкодування збитків від стихійного лиха та інших непередбачених подій; економічні відносини між організацією, що утворює й розпоряджається цим фондом (страхувачем), і юридичними особами та окремими громадянами (страхувальниками), за рахунок внесків яких утворюється страховий фонд. Держ. страхування в СРСР поділяють на майнове і особове, які поєднують обов'язкову та добровільну форми. В СРСР та інших соціалістичних країнах С. провадиться органами держ. страхування. У капіталістичних країнах С. здійснюється страховими капіталістичними монополіями, використовується для охорони капіталістичної власності від стихійного лиха та інших випадковостей. У період імперіалізму страхові підприємства, зосереджуючи величезні кошти, часто об'єднуються з пром. монополіями, широко використовують капітал для *мілітаризації*

капіталістичної економіки, посилення експлуатації трудящих.

СУБВЕ́НЦІЯ (від лат. subvenio — приходжу на допомогу) — форма фінансової допомоги капіталістичної держави окремим галузям господарства, банкам, підприємствам у періоди економічних криз або для розгортання воєнної пром-сті і пов'язаних з нею галузей.

СУБ'Є́КТ ПРА́ВА (від лат. subjectus — той, що знаходиться внизу, лежить в основі) — носій прав і обов'язків; учасник правовідносин. За радянським правом, С. п. визнаються громадяни СРСР, іноземці й особи без громадянства (апатриди), які перебувають у Радянському Союзі (в межах наданих їм прав), а також службові особи і різні *юридичні особи* (трести, з-ди, фабрики, установи тощо). В деяких правовідносинах (напр., держ.-правових, міжнар.-правових) С. п. є Радянська держава.

СУБ'ЄКТИВІ́ЗМ (від лат. subjectivus — підметовий) — 1) Пов'язані з ідеалізмом світоглядні оцінки ролі суб'єкта, в яких його діяльність абсолютизується і розглядається поза зв'язком з об'єктивними закономірностями розвитку природи, суспільства і мислення. 2) Оцінка чого-небудь, ставлення до чогось залежно від особистих симпатій, настрою чи нахилу.

СУБОРЕ́НДА (від лат. sub — під, під керівництвом і arendo — наймаю) — угода, договір, за яким орендар передає орендоване ним майно або його частину в тимчасове користування іншій особі (суборендареві) за винагороду.

СУБСИ́ДІЯ (лат. subsidium — допомога, підтримка) — грошова або натуральна допомога.

СУВЕРЕНІТЕ́Т (франц. souveraineté — зверхність, верховна влада) — незалежність держави, що полягає в її праві самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави. Поважання С. інших держав є осн. принципом зовнішньої політики СРСР. Принцип С. визнаний *Статутом Організації Об'єднаних Націй,* закріплений у міжнар. договорах і деклараціях. Суверенну рівність, поважання прав, притаманних С., декларовано у зводі принципів міждержавних взаємовідносин, викладених у *Заключному акті* європ. наради. Імперіалістичні держави як прямо, так і під прикриттям «допомоги» на політ. умовах, «взаємозалежності» тощо порушують С. інших країн. Про це свідчать агресивні блоки, іноземні військ. бази на чужих територіях, акти прямої *інтервенції.* Суверенітет СРСР і кожної з радянських республік закріплений Конституцією СРСР.

СУВЕРЕ́ННОЇ РІ́ВНОСТІ ПРИ́НЦИП — один з основних принципів *міжнародного права,* за яким усі держави мають рівні суверенні права та обов'язки. Закріплений у Статуті ООН. Д-ви в міжнар. відносинах згідно з С. р. п. є рівноправними учасниками і суб'єктами міжнар. права незалежно від існуючої в них соціальної системи, розмірів д-ви, її могутності, кількості і складу населення, рівня екон. і культурного розвитку. Проголошення на багатосторонній основі у *Заключному акті* С. р. п. кожного народу і тільки його виключного права обирати форму правління фіксує існування на європейському континенті д-в, приналежних до різних соціально-економічних систем, визнає факт перемоги соціалістичного ладу в країнах центр. і пд.-сх. Європи.

СУДА́Н, Демократична Республіка Судан — держава на північному сході Африки. Пл. 2,5 млн. *км²*. Нас. 17,3 млн. чол. (1974), гол. чином араби, на Пд.— динка, нуба та ін. Столиця — м. Хартум (1 млн. ж., 1973). С.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчий орган — народні збори.

Політичні партії: Суданський Соціалістичний союз — урядова і єдина легальна політична орг-ція. Засн. 1971. *Суданська комуністична партія.* Заснована 1946 (з 1971 діє нелегально).

На тер. С. у давнину існувала д-ва Нубія. В 70-х рр. 19 ст. на тер. С. почала поширювати свій вплив Англія. В 1899 було укладено англо-єгипетську конвенцію про спільне управління С., внаслідок якої країна була фактично перетворена на англ. колонію. В 1955 С. домігся незалежності. В 1956 — проголошений республікою. З 1956 С.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1956. У 1958 в С. було встановлено реакційний режим, який повалено 1964 в результаті нар. повстання.

Проте 1965 реакція знову захопила владу. 25.V 1969 в С. перемогла революція, яку очолювали революційно-демократичні армійські кола. Новий уряд С. взяв курс на проведення соціально-екон. реформ, розширення зв'язків з прогресивними араб. країнами та соціалістичними д-вами, на боротьбу проти імперіалізму і колоніалізму. Проте відсутність єдності в лавах революц. руху С. і підступи реакції призвели до того, що 1971 відбулася спроба нового держ. перевороту. Після цього уряд С. перейшов до репресій проти компартії і демократичних сил, що завдало величезної шкоди антиімперіалістичному рухові в С., посилило праві сили.

С. — переважно аграрна країна. Осн. с.-г. культури (збір тис. *т*, 1973/74): бавовна — 673, дурра (гол. продовольча культура) — 1625, арахіс — 850, кунжут — 240. Важливе експортне значення має гуміарабік (щорічний збір — бл. 50 тис. *т*, бл. 90% світового збору). Велику роль відіграє скотарство. Поголів'я (млн., 1973/74): вел. рог. худоби — 14, овець та кіз — 21, верблюдів — 3. Гол. галузі пром-сті: харч., лісова, деревообр. (зокрема меблева). Видобування хромітів і заліз. руди. Є цементні й нафтопереробні з-ди. Розвинуті кустарні промисли. Залізниць — бл. 4,8 тис. *км*. Асфальтованих шляхів — 400 *км*. Судноплавних ділянок Нілу та його приток — 4,5 тис. *км*. Морський порт — Порт-Судан. Грошова одиниця — суданський фунт = 2,14 крб. (1976).

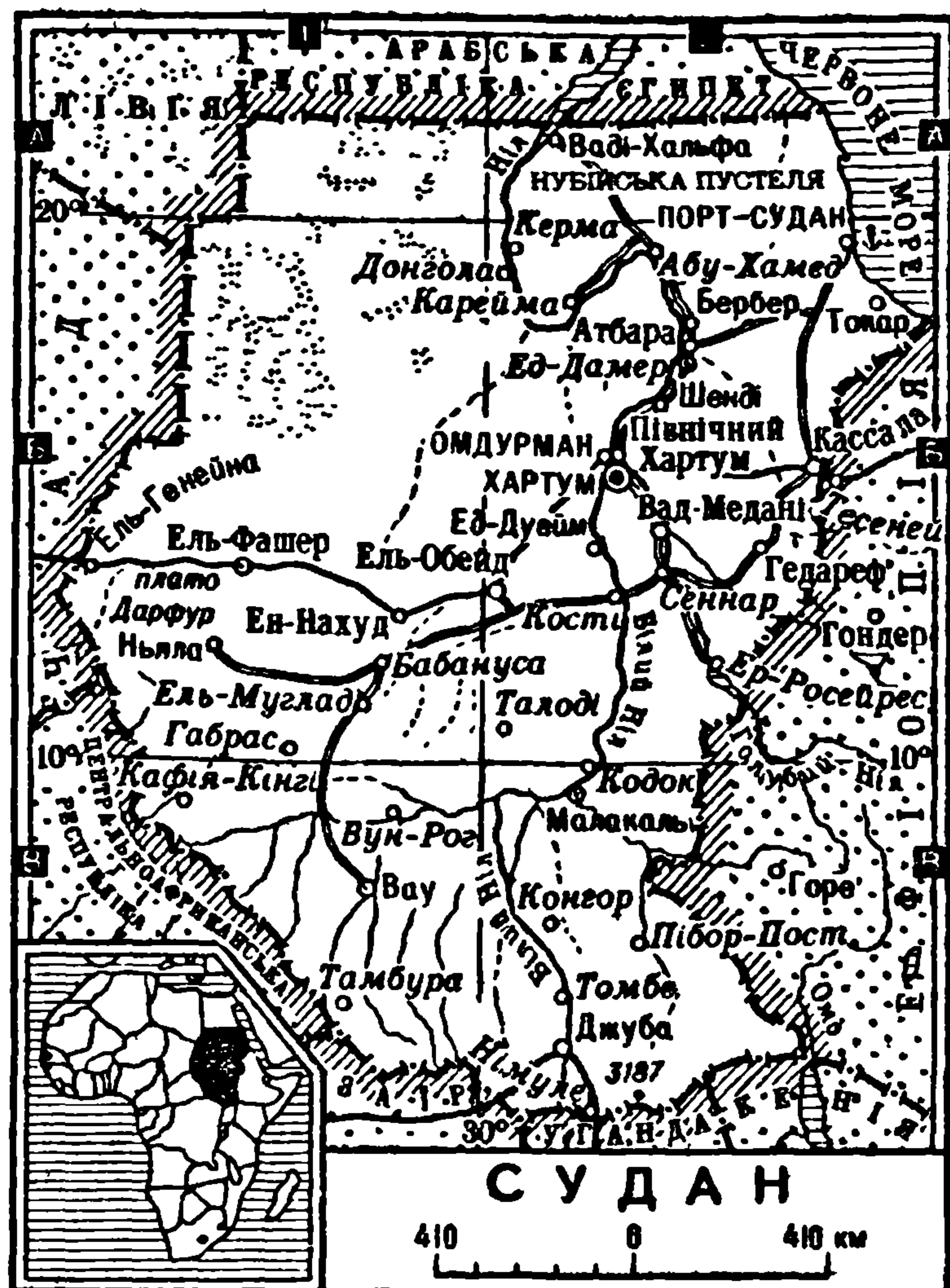

СУДАНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (СКП) — створена в червні 1946. До 1956 мала назву Суданський рух за національне визволення. III з'їзд (1956) прийняв програму партії «Шлях Судану до зміцнення незалежності, демократії і миру». СКП була одним з організаторів революції 21.X 1964 і входила до складу уряду, створеного після революції. В 1965 уряд Судану заборонив СКП. Однак Верховний суд країни визнав недійсним декрет про заборону компартії. IV з'їзд (жовтень 1967) прийняв нові програму і статут СКП. Програма висуває завдання широких соціально-екон. перетворень, зокрема, здійснення пром. і аграрної революції, підвищення темпів розвитку економіки, проведення демократичних перетворень у держ. апараті та законодавстві, зміцнення нац. суверенітету й незалежного розвитку Судану. Після революції 25.V 1969 комуністи ввійшли до уряду. В липні 1971 суданська влада звинуватила СКП в причетності до спроби держ. перевороту. Партія зазнала жорстоких репресій. Ряд керівних діячів, у т. ч. генерального секретаря ЦК А. Х. Махджуба, було страчено. З цього часу партія діє в підпіллі. СКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1960, 1969. Делегація СКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Друковані органи партії: нелегальна газета «Аль-Майдан» («Форум»), теоретичний журнал «Аш-Шуюий» («Комуніст»).

СУДАНСЬКИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ СОЮЗ — заснований 1971. Єдина легальна урядова політ. орг-ція. В її програмі (Хартії нац. дій) зазначено, що лише некапіталістичний шлях розвитку може привести країну до справжньої політ. і екон. незалежності. В той самий час визнаються принципи приватної власності. В галузі зовнішньої політики проголошено курс на «дружбу і співробітництво з народами, які борються за своє визволення, прогрес, соціалізм і мир в усьому світі». Союз налічує бл. 1 млн. членів (1974). Голова — Дж. Німейрі.

СУЕЦЬКИЙ КАНАЛ — штучний водний шлях на північному сході

Африки, в *Арабській Республіці Єгипет.* Проритий у найвужчій частині Суецького перешийка, сполучає Середземне та Червоне моря. С. к. забезпечує найкоротший шлях з портів Європи до портів Азії, Австралії, Східної Африки. Довжина каналу між кінцевими портами (Порт-Саїдом та Суецом) — 161 *км*, ширина — 120—150 *м*, глибина — 12—13 *м*. Допускається прохід суден з осадкою до 10,4 *м*. Канал збудовано 1859—69. До 1956 С. к. управляла компанія Суецького каналу, акціями якої володіли Великобританія, США, Франція. З 1956 уряд Єгипту (тепер АРЄ) націоналізував С. к. і провів значні роботи по реконструкції каналу. Через канал 1966 пройшло 21 250 суден загальним тоннажем 274,5 млн. *т*. Ізраїльська агресія 1967 проти Єгипту та інших араб. держав припинила його функціонування. СРСР надав АРЄ допомогу в очищенні С. к. від мін, що сприяло відновленню роботи каналу 1975.

СУКУ́ПНИЙ СУСПІ́ЛЬНИЙ ПРОДУ́КТ, валовий суспільний продукт — сума матеріальних благ, вироблена протягом певного періоду (звичайно року) у сфері матеріального виробництва. За вартістю С. с. п. складається з двох частин: фонду заміщення, який втілює в собі уречевлену працю, і новоствореної вартості, або *національного доходу*. За натурально-речовою формою він є сукупністю засобів виробництва і предметів споживання. Характер виробн. і розподілу С. с. п. залежить від панівного суспільного ладу. За капіталізму стихійний характер його розвитку і конкуренція, посилення експлуатації трудящих, невідповідність між розширенням виробн. і рівнем платоспроможного попиту трудящих ведуть до порушення умов реалізації С. с. п. і загострення всіх суперечностей капіталізму. Планомірний розвиток економіки за соціалізму дає змогу заздалегідь передбачити суспільне призначення різних частин С. с. п. і умови його реалізації. Розширення С. с. п. за соціалізму здійснюється, насамперед, в інтересах підвищення матеріального і культурного рівня життя трудящих. Див. *Розподіл, Споживання.*

СУНІ́ЗМ (араб. суна — назва «священної книги» мусульман; букв.— поведінка, звичай) — основний, ор-

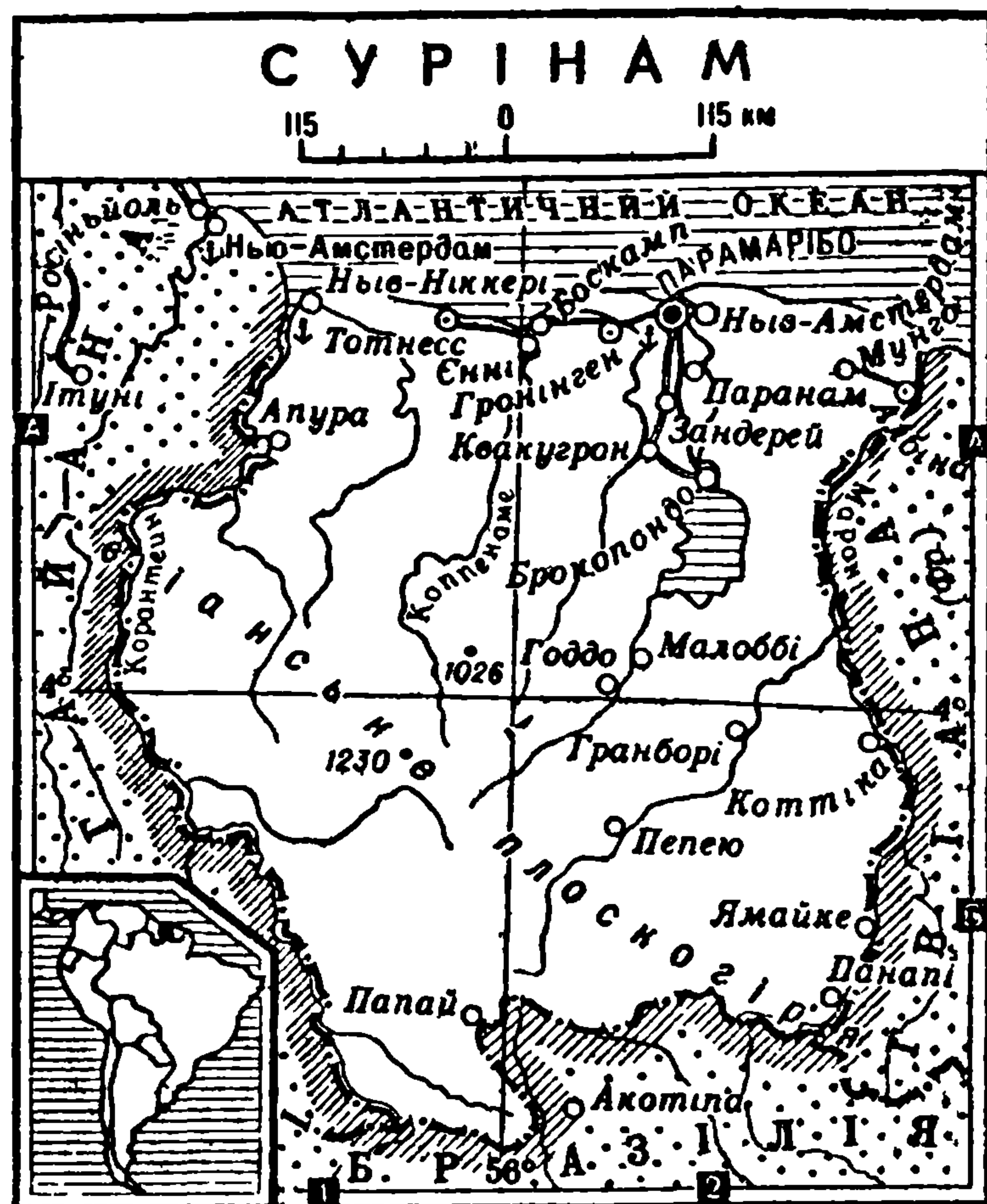

тодоксальний напрям в *ісламі*. Склався у 7 ст. У 19—20 ст. в С. виникли реформаційні й модерністські напрями. С. поширений у більшості країн Близького Сходу, Пн. Африці, Пакистані та Індонезії. В СРСР є незначна кількість сунітів серед тих, хто сповідує іслам.

СУРІНА́М, Республіка Сурінам — держава в Південній Америці, на узбережжі Атлантичного океану. Пл. 142,8 тис. *км*². Нас. 400 тис. чол. (1975), гол. чином креоли, вихідці з Індії, Індонезії. Столиця — м. Парамарібо (бл. 150 тис. ж., 1975). С.— республіка. Глава д-ви — президент. Законодавчий орган — законодавча рада, у складі якої представники різних партій: Національної партії (засн. 1946), Національної республіканської партії (засн. 1961), Сурінамської народної партії (засн. 1958) та Індонезійської партії. Колонізація С. європейцями почалася в 16 ст. З 1593 С.— володіння Іспанії, 1630 — Великобританії, 1667 — Нідерландів, 1682 — Вест-Індської компанії, 1799 — Великобританії, 1816 — Нідерландів. У 1954 С., що мав назву Гвіани Нідерландської, надано статус автономної частини Нідерландів. 25.XI 1975 проголошено незалежність Сурінаму.

С.— аграрна країна з порівняно розвинутою гірничодобувною і деревообр. пром-стю. Понад 50%

населення зайнято в с. г. Осн. с.-г. культури: рис, цукр. тростина, банани, цитрусові, кава, какао. Лісорозробки. Осн. галузь г-ва — видобування бокситів (7,0 млн. *т*, 1974, 2-е місце в капіталістичному світі), контролюється компаніями США, Канади та Нідерландів. Залізниць — 115 *км*. Автомобільних шляхів — 1,3 тис. *км*. Гол. порт — Парамарібо. Грошова одиниця — сурінамський гульден (флорин).

СУСПІЛЬНЕ БУТТЯ І СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ — головні категорії *історичного матеріалізму,* за допомогою яких розкриваються закономірні зв'язки між матеріальним і духовним життям суспільства. Суспільне буття — це матеріальне життя суспільства, що являє собою виробн. матеріальних благ і всю сукупність суспільних відносин, які складаються між людьми в процесі виробн. і не залежать від їхньої свідомості. Суспільна свідомість — це сукупність ідей, теорій і поглядів, а також почуттів, звичок, традицій і звичаїв людей, породжена сучасним, а почасти й минулим суспільним буттям. Суспільна свідомість має певну відносну самостійність, що виявляється в її здатності розвиватися за своїми внутрішніми законами, які діють у межах залежності свідомості від буття. Відносна самостійність суспільної свідомості особливо виявляється в її зворотному впливі на суспільне буття. Суспільна свідомість має класовий характер, стає ареною непримиренного конфлікту *ідеологій* антагоніст. класів. Соціалістич. суспільна свідомість відображає інтереси й прагнення широких нар. мас, об'єктивні закономірності й тенденції суспільного розвитку. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що сила радянського ладу — в свідомості мас. Партія вважає виховання комуністичної суспільної свідомості всіх громадян однією з найважливіших складових частин процесу комуністичного будівництва. Див. *Комуністичне виховання, Інтернаціональне виховання.*

СУСПІЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ — див. *Поділ праці.*

СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ — система суспільних відносин, у які вступають люди в повсякденному житті й основу яких становлять виробничі відносини, що обумовлюють соціальні, політичні і духовні процеси життя в даному суспільстві. С. у. характеризують екон. основа, класова структура суспільства, орг-ція держ. влади.

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ — відносини між людьми, що встановлюються в процесі їхньої спільної діяльності. С. в. поділяються на матеріальні та ідеологічні. Матеріальні С. в. складаються незалежно від свідомості людей, у процесі виробництва. Виробництво матеріальних благ становить основу існування і розвитку людського суспільства. Тому з усіх суспільних відносин найважливішими є виробничі, економічні відносини. Виробничі відносини визначають характер усіх інших суспільних відносин — політичних, правових, культурних, побутових тощо. Маючи відносну самостійність, ідеологічні С. в. певним чином впливають на матеріальні С. в. За соціалізму стихійний розвиток С. в. замінюється планомірним. Створення комуністичних С. в. є результатом свідомої і цілеспрямованої діяльності нар. мас, керованих марксистсько-ленінською партією. В СРСР на основі корінних і всебічних соціально-політ. зрушень, що відбулися за минулі майже 60 років, суспільство піднялося на якісно новий ступінь. Як відзначив XXIV з'їзд КПРС, у нас утвердилася, стала реальністю дійсно нова істор. спільність людей — *радянський народ.* Виникли й розвинулися соціалістичні нації, між якими склалися відносини нового типу. Тепер увесь радянський народ складається з соціалістичних класів і соціальних груп. Він спаяний спільністю цілей і світогляду. Його мета — *комунізм,* основа світогляду — *марксизм-ленінізм.*

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ — частина фонду споживання за соціалізму, яка використовується для задоволення колективних та індивідуальних потреб членів соціалістичного суспільства. Поряд з оплатою по праці С. ф. с. є важливим елементом розподілу і засобом підвищення життєвого рівня трудящих. З цих фондів населення забезпечується (безплатно або на пільгових умовах) різними матеріальними благами, послугами і прямими грошовими виплатами (пенсії, стипендії, безплатна

освіта, охорона здоров'я тощо). Виплати й пільги з С. ф. с. в Радянській країні неухильно зростають. У 1940 по СРСР вони становили 4,6 млрд. крб., 1960 — 27,3 млрд. крб., 1970 — 63,9 млрд. крб., 1975 — 89,5 млрд. крб.
Основними напрямами розвитку народного господарства СРСР на 1976—80 роки, затвердженими на XXV з'їзді КПРС, передбачено збільшити виплати і пільги населенню країни із С. ф. с. на 28—30%.

СУСПІЛЬНО - ЕКОНОМІЧНА ФОРМАЦІЯ — історичний тип суспільства з властивими йому *способом виробництва, базисом і надбудовою.* Одна з осн. категорій *історичного матеріалізму.* Поняття «суспільно-економічна формація» вперше вироблено марксизмом і становить основу матеріалістичного розуміння історії. Вся історія людства — це послідовна зміна С.-е. ф., кожна з яких являє собою живий соціальний організм з властивими йому соціальними законами виникнення, розвитку, існування. Разом з тим кожна з С.-е. ф. підпорядкована загальним екон. законам, що зв'язують їх в єдиний істор. процес. Таким законом є закон відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил. Відомі п'ять С.-е. ф.: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична й комуністична. Перехід від однієї С.-е. ф. до іншої здійснюється шляхом *революції соціальної.* Комунізм, який приходить на зміну капіталізмові в результаті *соціалістичної революції,* вперше в історії створює умови для безмежного прогресу людства на основі ліквідації соціальної нерівності й прискореного розвитку продуктивних сил.

СУСПІЛЬСТВО — сукупність *суспільних відносин,* що зв'язують людей у процесі виробництва і відтворення їхнього матеріального життя. В процесі виробництва люди взаємодіють з природою і вступають у певні виробничі відносини між собою. Ступінь оволодіння С. законами природи залежить від рівня його розвитку. Сукупність виробничих відносин становить реальний базис С., на якому підноситься політ. та ідеологічна надбудова (див. *Базис і надбудова*). С. на певному ступені істор. розвитку з властивими йому способом виробництва і надбудовою становить *суспільно-економічну формацію.* Екон. базис С. визначає його характер, зокрема класову структуру. Відомі С. класово-антагоністичні (рабовласницьке, феодальне, капіталістичне) і неантагоністичні (соціалістичне — перша фаза комуністичної формації і комуністичне).

СФЕРА ВПЛИВУ — термін, що його введено у договірну практику імперіалістичних держав у кінці 19 ст. для визначення однієї з форм колоніальної залежності, що полягає у взаємному визнанні переважних інтересів цих держав на відповідних територіях. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції Радянська д-ва анулювала всі нерівноправні договори царської Росії, в т. ч. й ті, що передбачали поділ тер. колоніальних і залежних країн на сфери впливу.

СХЕМАТИЗМ (грец. σχηματισμός — обриси, форма) — 1) У мистецтві — спрощеність зображення. 2) Схильність до мислення готовими спрощеними схемами — один з видів *догматизму* і *начотництва.*

СХОЛАСТИКА (грец. σχολαστικός — шкільний, вчений, від σχολή — школа) — у період середньовіччя панівний напрям релігійної філософії, представники якого за допомогою філософських положень намагалися обгрунтувати богослов'я і виправдати феодальний лад. Виникла у 8 ст. Об'єктом вивчення С. є не природа і навколишня дійсність, а духовний світ людини, який перетворюється на абстрактну схему, абсолютизується і відривається від його носія. С. властиві умоглядність, догматизм, звернення до Біблії як до найвищого критерію істини. В 15 ст. в зв'язку з бурхливим розвитком природознавства С. почала занепадати. Суха, мертва С. в дальшому стала синонімом безплідного розумування, начотництва.

СЦІЛЛА І ХАРІБДА, Скілла і Харібда (грец. Σκύλλα — пожирачка, Χάρυβδις — вир) — у грецькій міфології страховиська, що нібито жили на берегах протоки між Апеннін. п-ом та Сіцілією і нищили мореплавців. Переносно — «опинитися між С. і Х.» — потрапити в небезпеку, що загрожує з двох або з усіх боків.

СЯНГАН, Гонконг — територія на південно-східному узбережжі Китаю. Володіння Великобританії.

Складається з двох частин: колонії, що включає загарбані 1842 о. Сянган та частину п-ова Цзюлуну, і т. з. Нової території, орендованої на 99 років за нав'язаним Китаю договором 1898 (входить більша частина п-ова Цзюлуну та прилеглі о-ви). Пл. 1012 *км²*. Нас. 4,3 млн. чол. (1974), понад 98% — китайці. Адм. центр — м. Сянган (понад 1,1 млн. ж., 1973). Територією С. управляє англ. губернатор. С.—великий торг.-розподільний, фін. і пром. центр (текст., швейна, взуттєва, електротехнічна, харч. пром-сть, суднобудування), вузол міжнар. морських і повітряних шляхів, місце значних експортно-імпортних операцій. В економіці С. провідне місце належить англ. капіталові, а також капіталові США. КНР володіє в С. 200 підприємствами, 12 банками; веде через С. інтенсивну торгівлю з зарубіжними країнами. Розвинуті свинарство, птахівництво, овочівництво, рибальство, морські промисли. Центр міжнар. туризму. Залізниць — 36 *км*. Автомобільних шляхів — 950 *км*. Морські порти Сянган і Цзюлун обслуговують 47 морських ліній. У С.— брит. військ. бази. Грошова одиниця — сянганський долар.

СЬЄ́РРА-ЛЕО́НЕ, Республіка Сьєрра-Леоне — держава на заході Африки, на узбережжі Атлантичного океану. Пл. 72,3 тис. *км²*. Нас. 3,0 млн. чол. (1974), народи темне, булом, фульбе, менде, коно та ін. Столиця — м. Фрітаун. (274 тис. ж., 1974). С.-Л. — республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавча влада належить однопалатному парламентові — палаті представників. Політичні партії: Всенародний конгрес — виступає за суворий контроль над іноземним капіталом, за широку мобілізацію внутрішніх ресурсів, за зміцнення політ. та екон. незалежності країни. Засн. 1960. Народна партія Сьєрра-Леоне — представляє інтереси нац. буржуазії і феодально-поміщицької верхівки. Засн. 1951.

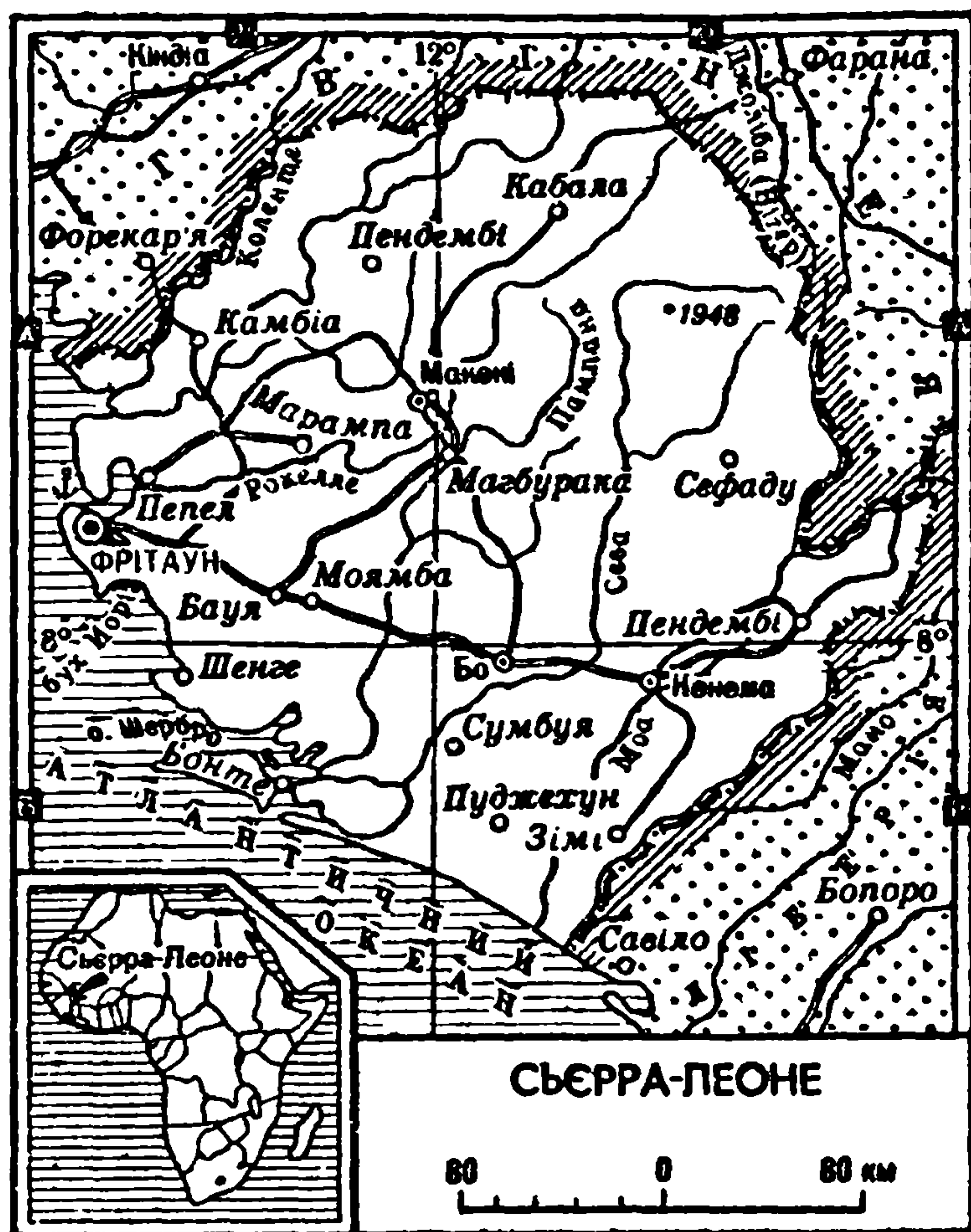

У 1808 частина С.-Л. стала англ. колонією, У 1961 під тиском нац.-визвольного руху Великобританія була змушена погодитись на надання С.-Л. незалежності у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1961 С.-Л.— член ООН. У квітні 1971 народ країни домігся прийняття респ. форми правління. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1962. С.-Л.— член *Організації африканської єдності*. С.-Л. розширює контакти з зарубіжними країнами, зокрема з СРСР. Між С.-Л. і СРСР підписано угоду про торговельне (1965), а також культурне (1968) співробітництво.

С.-Л.— аграрна країна з розвинутою гірничодобувною пром-стю. Понад 70% самодіяльного населення зайнято в с. г. Осн. продовольча культура — рис (збір 1973/74 —270 тис. *т*); вирощують також (тис. *т*, 1973) боби какао — 7,9, каву — 9,7, кукурудзу тощо. Експортують ядра пальмових горіхів (щорічно 50—60 тис. *т*), каву (4—6 тис. *т*), какао, імбир. Збір горіхів кола. В гірничодобувній пром-сті (70% експортної продукції, 1973) домінують англ. компанії. С.-Л.— на одному з провідних місць в Африці за видобутком алмазів (1,8 млн. каратів, 1973) та залізної руди (2,4 млн. *т*). Видобувають також хроміти, золото, платину. Обробна пром-сть має місцеве значення. Залізниць — 542 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — понад 600 *км*. Гол. порт — Фрітаун. Грошова одиниця — леоне.

Т

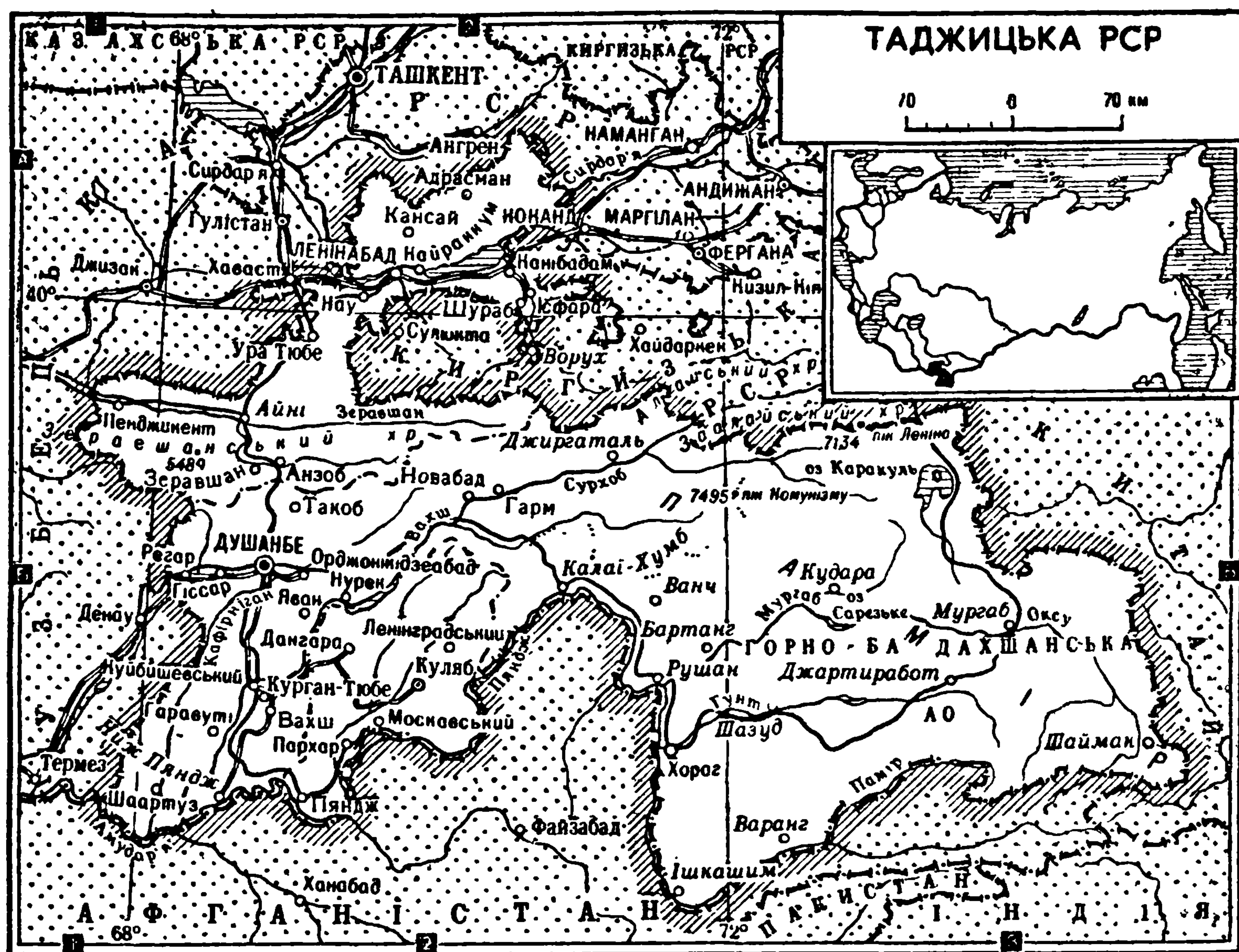

ТАБУ́ (полінезійське) — 1) У первісних народів релігійна заборона певних дій, порушення якої нібито жорстоко карається надприродними силами. Пережитки Т. збереглися в усіх релігіях. 2) П е р е н о с н о — щось заборонене і те, чого не можна торкатися (напр., певної теми, розмови, речі).

ТАДЖИ́ЦЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (Т а д ж и к и с т а н) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 5.XII 1929. Пл. 143,1 тис. *км*². Нас. 3490 тис. чол. (1976); таджики — 56,2% (1970). Столиця — м. Душанбе (448 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Ленінабад, Куляб, Курган-Тюбе, Орджонікідзеабад. До складу Таджикистану входить Горно-Бадахшанська а. о., утворена 2.I 1925, пл. 63,7 тис. *км*², нас. 112 тис. чол., адм. ц. — м. Хорог, 15 тис. чол. Тадж. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Діючу Конституцію Тадж. РСР затверджено 1.III 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Тадж. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Тадж. РСР — Раду Міністрів Тадж. РСР. Верховну Раду Тадж. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 325 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Тадж. РСР — М. Холов. Голова Ради Міністрів Тадж. РСР — Р. Набієв. *Комуністичну партію Таджикистану* створено 1929, на 1.I 1976 вона налічувала 96 716 членів та кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Таджикистану — Д. Расулов. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Таджикистану на 1.I 1975 налічувала 304 552 членів. У профспілкових орг-ціях Тадж. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 750 124 чол. Радянський Таджикистан — республіка з розвинутою соціалістичною економікою. Нар. г-во Тадж. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного нар.-госп. комплексу СРСР.

Нац. доход Тадж. РСР за 1965—74 зріс у 1,74 раза. Постійно підвищуються виплати і пільги з суспільних фондів споживання. Щорічно в республіці вводиться в дію понад 1,2 млн. *м²* житлової площі. Роздрібний товарооборот за 1971—74 збільшився на 32%. В 1975 випуск валової продукції промисловості зріс в 120 раз проти 1913. Серед галузей пром-сті великого розвитку набули гірнича (видобування свинцево-цинкових руд, миш'яку, вольфраму, вугілля, нафти, газу) й машинобудування (1975 вироблено: силових трансформаторів потужністю 2162 тис. *квт*, 3290 металорізних верстатів та ін.). Розвинута легка пром-сть (1975 вироблено: 90,5 млн. *м²* бавовняних тканин, 51,9 млн. *м²* шовкових тканин, 3808 тис. *м²* вовняних і напіввовняних килимів). На місцевій сировині працює консервна (237,4 млн. умовних банок, без виробн. споживчою кооперацією), виноробна (4405 тис. *дкл* вина виноградного), олійницька пром-сть (94,3 тис. *т* з держ. ресурсів сировини). Виробн. електроенергії — 4,7 млрд. *квт·год*. Важливе місце в економіці Тадж. РСР посідає виробн. бавовни, садівництво, виноградарство, шовківництво й вівчарство. В 1974 в Тадж. РСР на полях працювало (у фіз. од.) 26,7 тис. тракторів, 1,2 тис. зернозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Посівна площа — 722 тис. *га*, в т. ч. під бавовником — 265 тис. *га*. Зрошувалося 552 тис. *га*. Поголів'я (тис., на 1.I 1976): вел. рог. худоби — 1093,7, овець і кіз — 2889,0, свиней — 85,3. Залізниць — 0,43 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 9,3 тис. *км*. Судноплавство на Пянджі й Амудар'ї. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Тадж. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 38—42% при випереджаючому розвитку електроенергетики, кольорової металургії і хім. пром-сті; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 15—18%; довести збір бавовни-сирцю 1980 до 900 тис. *т*; збільшити виробн. винограду і фруктів; ввести в експлуатацію 60 тис. *га* зрошуваних земель і обводнити 100 тис. *га* пасовищ; розгорнути роботи по освоєнню Дангаринського степу.

В Тадж. РСР 1975 було 6,4 тис. наукових працівників, 9 вузів (48,5 тис. студентів), 38 середніх спец. навчальних закладів (38,2 тис. учнів), 1,4 тис. бібліотек, 11 театрів. У складі Академії наук Тадж. РСР — 18 н.-д. установ. Видається 61 газета і 51 журнал та інші періодичні видання. Друкований орган ЦК КП Таджикистану — журнал «Коммунисти Точикистон» («Комуніст Таджикистану», таджицькою мовою). Друковані органи ЦК КП Таджикистану, Верховної Ради і Ради Міністрів Тадж. РСР — газети «Точикистони советй» (таджицькою і узбецькою мовами) та «Коммунист Таджикистана» (рос. мовою). Тадж. РСР нагороджено орденом Леніна (1956), орденом Дружби народів (1972), орденом Жовтневої Революції (1974).

ТАЄМНЕ ГОЛОСУВА́ННЯ — порядок подавання голосів виборцями. В СРСР та інших соціалістичних країнах Т. г. — один з осн. принципів виборчої системи, гарантія вільного волевиявлення виборців.

ТАЇЛА́НД, Королівство Таїланд (колишні назви — Сіам, Таї) — держава на південному сході Азії, на півострові Індокитай, частково на півострові Малакка. Пл. 514 тис. *км²*. Нас. 43 млн. чол. (1975), в основному сіамці та лао. Столиця — м. Бангкок (бл. 4 млн. ж., 1975). Т.— конституційна монархія. Глава д-ви — король. Законодавчий орган — парламент, що складається з палати представників і сенату. В Т.— 42 бурж. партії, серед них Тайська національна партія, Партія соціальної справедливості, Демократична партія (центристська) та ін. *Комуністична партія Таїланду*. Заснована 1942 (діє нелегально). В 16—17 ст. до Т. почали проникати європ. колонізатори. В 1855—56 Великобританія, Франція та США нав'язали Сіамові нерівноправні угоди, які перетворили його на напівколонію. Внаслідок нац.-визвольного руху ці угоди в 30-х рр. 20 ст. ліквідовано. В 1939 країна дістала назву Таїланд замість Сіам. Під час 2-ї світової війни Т. взяв участь у війні на боці Японії. Після війни в Т. значно зріс вплив США. З 1946 Т.— член ООН. У 1957—73 влада в країні належала військ. урядові, що проводив антинародну політику. В жовтні 1973 було створено цивільний уряд, що виступив за проведення бурж.-демократичних реформ та нормалізацію відносин з іншими д-вами. Під тиском демократичних сил було повністю виведено (липень 1976) амер. військ. частини з Т. На виборах до парламенту у квітні 1976 більшість завоювала Демократична партія. Її лідери, що очолили уряд Т., виступили за дотримання у зовнішній політиці принципу мирного співіснування, за розвиток взаємовигідних відносин з СРСР та ін. соцкраїнами. Т.— член *АЗПАК* і *АСЕАН*. Дипломатичні відносини між Т. і СРСР встановлено 1946. Т.— аграрна країна. Осн. заняття населення — с. г. та рибальство. Обробляється 10,3 млн. *га*. Гол. с.-г. культура — рис (13,8 млн. *т*, 1974). Важливі експортні культури — каучуконоси (0,4 млн. *т* натурального каучуку, 1974). Розробки олов'яних (27,7 тис. *т*, 1974) і вольфрамових руд. Залізниць — 3855 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 18,5 тис. *км*. Осн. морський порт — Бангкок. Грошова одиниця — бат.

ТАЙВА́НЬ, Формоза — острів біля східного узбережжя Китаю. З островами Пенху утворює провінцію КНР Тайвань. Пл. бл. 36 тис. *км²*. Нас. 15,3 млн. чол. (1972): китайці, японці, американці. Адм. центр — м. Тайбей (бл. 1,7 млн. ж., 1970). Т. був з кінця 16 ст. об'єктом агресії європ. держав. У 1895 Т. відторгнула від Китаю Японія, яка перетворила його на свою колонію. В 1945 Т. було офіційно повернуто Китаю. В кінці 1949, після утворення Китайської Народної Республіки, на Т. втекли рештки армії Чан Кай-ші, який 1950 оголосив себе президентом т. з. Китайської республіки. В 1954 уряд США уклав з властями Т. договір про взаємну безпеку, за яким взяв на себе зобов'язання захищати Т. і острови Пенху. До 1971 Т. незаконно займав в ООН місце КНР. Основа економіки — землеробство. Гол. продовольча культура — рис. Вирощують цукр. тростину, чайний кущ, банани, цитрусові, ананаси. Рибальство, лісорозробки. Текст., металообробні, нафтопереробні, хім., целюлознопаперові та інші підприємства. Суднобудування. Т. на 1-му місці в світі за виробн. камфори. У невеликих кількостях видобувають вугілля і природний газ. Порти — Гаосюн і Цзілун.

ТАЛМУДИ́СТ — 1) Знавець Талмуда — єврейських релігійних книг, які тлумачать Біблію. 2) Переносно — догматик, начотчик, схоласт. Див. *Схоластика*.

ТАНГАНЬЇ́КА — територія в Африці, що перебувала під управлінням Великобританії за мандатом Ліги націй (1920—46) та ООН (1946—61). З 1961 — незалежна д-ва, з 1964 — у складі *Танзанії*.

ТАНЗА́НІЯ, Об'єднана Республіка Танзанія (ОРТ) — держава, розташована на сході Африки, омивається Індійським океаном. Складається з материкової частини (Танганьїка) та прилеглих островів (Занзібар, Пемба та ін.). Пл. 941,6 тис. *км²*. Нас. 14,3 млн. чол. (1974), народи банту; на Занзібарі — понад 50 тис. арабів. Столиця — м. Дар-ес-Салам (344 тис. ж., 1970). Т.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчий орган — однопалатні національні збори. На Занзібарі населення обирає

президента, який є віце-президентом союзної д-ви. Законодавча влада належить Революційній раді Занзібару. Політичні партії: *Африканський національний союз Танганьїки.* Засн. 1954. *Партія Афро-Ширазі.* Засн. 1957. У 80-х рр. 19 ст. Танганьїку загарбали німецькі, а о-ви Занзібар і Пемба — англ. імперіалісти. В результаті визвольної боротьби населення проти колонізаторів Танганьїка 1961, а Занзібар 1963 здобули незалежність. З 1961 Танганьїка — член ООН. У 1962 Танганьїку проголошено республікою. В 1964 проголошено республікою Занзібар і Пембу, які цього ж року об'єдналися з Танганьїкою в єдину д-ву — Об'єднану Республіку Танганьїки і Занзібару. Того ж року країна дістала назву Об'єднана Республіка Танзанія. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1961. Уряд Т. виступає за мир, бореться проти колоніалізму, підтримує нац.-визвольну боротьбу афр. народів, дотримується соціалістичної орієнтації. Т. — член *Організації африканської єдності.*

Т. — аграрна країна. Основа економіки — землеробство і добувна пром-сть. С.-г. продукція (тис. *т*, 1973): сизаль — 155,6, бавовна — 76,9, кава — 36 (1973/74), рис — 65, гвоздика — 10,8. Харч., текст., цементні, нафтопереробні, металургійні та інші підприємства. Занзібар дає бл. 80% світового експорту гвоздикової олії. В 1973 видобуто олов'яного концентрату 70 *т*, алмазів — 650 тис. каратів (1972). Розвинуті кустарні промисли. Залізниць — бл. 4 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 2,5 тис. *км*. Морські порти — Дар-ес-Салам і Танга. Грошова одиниця — танзанійський шилінг.

ТАНТЬЄ́МА (франц. tantième, букв. — частка) — одна з форм додаткової винагороди членів правлінь акціонерних товариств, страхових компаній, банків та інших капіталістичних підприємств. Т. сплачують у відповідних процентах з чистого прибутку, що його одержало підприємство.

ТАНЮ́Г, Телеграфне агентство Нова Югославія — інформаційне агентство Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. Засн. 1943. Має відділення в багатьох країнах світу. Центр — у Белграді.

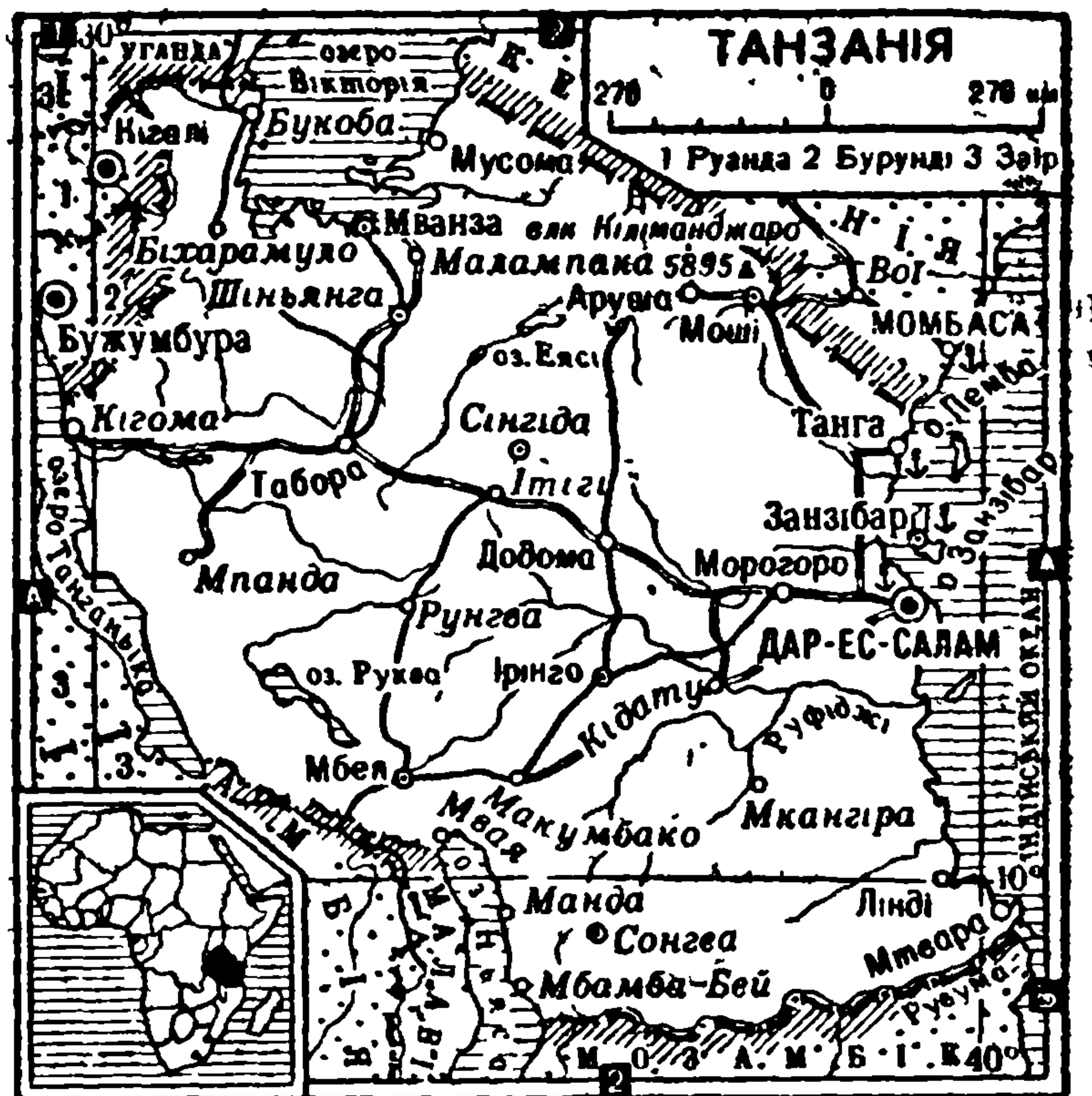

ТАРИ́ФИ (італ. tariffe, від араб. та'ріф — визначення) — система ставок, за якими оплачуються виробничі й невиробничі послуги (транспортні, комунальні, зв'язку, митні тощо). Система Т. застосовується також для оплати праці на виробництві.

ТАРС — див. *Телеграфне Агентство Радянського Союзу.*

ТА́ФТА—ХА́РТЛІ ЗАКО́Н («Акт про врегулювання трудових відносин 1947») — антиробітничий закон, прийнятий конгресом США 1947. Названий за ім'ям його гол. авторів — сенатора Р. Тафта і члена палати представників Ф. Хартлі. Закон легалізував держ. втручання у внутрішнє життя профспілок, суттєво обмежив право трудящих на страйки.

ТАШКЕ́НТСЬКА ЗУ́СТРІЧ 1966 — переговори на найвищому рівні між Пакистаном та Індією, внаслідок яких було врегульовано індійсько-пакистанський збройний конфлікт. Відбулася 4—10 січня. Закінчилася підписанням Ташкентської декларації, в якій було висловлено тверду рішимість сторін відновити між собою нормальні мирні відносини. Т. з. 1966, проведена з ініціативи Радянського Союзу, завдала удару неоколоніалістським планам імперіалістичних кіл, що намагалися загострити суперечності між Індією і Пакистаном.

ТЕГЕРА́НСЬКА КОНФЕРЕ́НЦІЯ 1943 — конференція керівників трьох союзних у 2-й світовій війні 1939—45 держав — СРСР, США, Великобританії. Відбулася 28.XI — 1.XII в Тегерані (Іран). Прийняла

Декларації про спільні дії у війні проти Німеччини і про післявоєнне співробітництво трьох д-в, про намір зберегти незалежність, суверенітет і територіальну недоторканність Ірану і рішення про відкриття другого фронту в Зх. Європі не пізніше травня 1944. На прохання США і Великобританії радянська сторона заявила про готовність вступити у війну на Далекому Сході після завершення воєнних дій в Європі. На Т. к. розглядалися також питання про Польщу, про створення після війни міжнар. орг-ції безпеки тощо. Положення декларації Т. к. були розвинуті в рішеннях Кримської конференції 1945 і Берлінської конференції 1945.

ТЕЇЗМ (від грец. θεός — бог) — світогляд, в основі якого лежить розуміння бога як істоти, що створила світ і втручається в його події. Як світогляд, що визнає існування бога, Т. протилежний *атеїзмові*. Т.— ідеологічна основа фідеїзму, богослов'я і *клерикалізму*.

ТЕЛЕГРАФНЕ АГЕНТСТВО РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (ТАРС) — центральний інформаційний орган при Раді Міністрів СРСР. Засн. 1925 (з грудня 1917 існувало Петроградське телеграфне агентство, з вересня 1918 — Російське телеграфне агентство). ТАРС — одне з найбільших інформаційних агентств світу. Воно збирає і поширює в СРСР і за кордоном політ., екон. та іншу інформацію про життя СРСР і зарубіжних країн, одержує й передає для опублікування офіц. інформацію, обмінюється інформацією з іноземними агентствами. Центр. апарат ТАРС, інформаційні агентства при Радах Міністрів союзних республік (в УРСР — *РАТАУ*), кореспондентська мережа в СРСР і за кордоном становлять єдину держ. інформаційну систему. Відділення або кореспонденти ТАРС є в 110 країнах (1975). Інформація ТАРС передається російською, англ., франц., іспанською, нім., араб. і вірменською мовами. ТАРС має договір про обмін інформацією з 50 інформаційними агентствами і 25 іншими інформаційними службами за кордоном.

ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ — 1) Підпорядкованість певній *тенденції*. 2) Дотримання упередженої *ідеї*.

ТЕНДЕНЦІЯ (від лат. tendo — прагну, прямую) — 1) Напрям розвитку якогось явища. Особливу складність становить з'ясування Т. істор. процесу, де, на відміну від сліпих природних сил, діють люди, наділені свідомістю і волею. Істор розвиток відзначається переплетенням об'єктивних і суб'єктивних Т. Осягнення об'єктивних, провідних Т. є умовою наукового прогнозування та управління соціальними процесами. 2) Ідейна спрямованість творів мистецтва, виражена за допомогою художніх засобів. 3) Прагнення, схильність, властиві комунебудь або чому-небудь.

ТЕОДИЦЕЯ (від грец. θεός — бог і δίκη — право, справедливість) — «боговиправдання»; реакційне релігійно-філософське вчення. Ставить за мету усунути суперечності між вірою у всемогутнього справедливого бога і наявністю зла на землі «доказом» того, що ніби й саме зло є добром. Соціальний зміст Т. полягає у відкритому захисті експлуатації і поневолення.

ТЕОКРАТІЯ (від грец. θεός — бог і κράτος — влада) — форма державного правління, за якої церковна ієрархія зосереджує в своїх руках вищу духовну і світську владу. В наш час теократичними д-вами є *Ватікан, Саудівська Аравія*.

ТЕОРІЯ (від грец. θεωρία — розгляд, дослідження) — 1) Система понять і уявлень про дійсність, створювана в процесі пізнавальної діяльності людини. Т. виростає з *практики* і служить їй. Остання, в свою чергу, організується і спрямовується теорією (див. *Діалектичний матеріалізм*). Сила Т. в її нерозривній єдності з життям. Яскравий приклад цього — марксистсько-ленінська теорія (див. *Марксизм-ленінізм*), непорушність гол. положень і принципів якої підтверджують революційна боротьба робітничого класу і всіх трудящих, уся діяльність комуністичних партій. Значним вкладом в розробку марксистсько-ленінської теорії стали документи XXV з'їзду КПРС (див. *Комуністична партія Радянського Союзу*). З'їзд відзначив, що на сучас. етапі в СРСР чимало зроблено для розробки актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, в партійних документах узагальнено величезний досвід будівництва розвинутого соціалістичного суспільства, дано аналіз найновіших процесів міжнар. розвитку. Серйозні досягнення є у філософській,

екон., істор. науках, у вивченні соціальних і політ. проблем. У документах XXV з'їзду КПРС підкреслено також, що на нинішньому етапі розвитку країни потреба в дальшій творчій розробці теорії не зменшується, а, навпаки, стає ще більшою. В практику все більше входить дальша розробка марксистсько-ленінської теорії колективними зусиллями комуністичних і робітничих партій, зокрема в результаті *ідеологічного співробітництва* марксистсько-ленінських партій країн соціалістичної співдружності. Наголосивши на основних напрямах поступального руху радянської *науки,* XXV з'їзд КПРС зазначив, що завдання, які стоять перед нею, можуть бути успішно розв'язані лише при умові найтіснішого зв'язку Т. з практикою. Це сьогодні — одна з центральних проблем. Нові можливості для плодотворних досліджень як загальнотеоретичного, фундаментального, так і прикладного характеру відкриваються на стику різних наук, зокрема природничих і суспільних. 2) У вузькому розумінні Т.— система наукових знань, що описує, пояснює і передбачає явища певної предметної галузі. Т. є найбільш адекватною, досконалою і розвинутою формою наукового відображення дійсності.

ТЕОСО́ФІЯ (від грец. θεός — бог і σοφία — мудрість) — релігійно-містичне вчення, що проголошує предметом пізнання «божественну мудрість», а джерелом його — містичну інтуїцію.

ТЕРИТОРІА́ЛЬНІ ВО́ДИ — смуга моря чи океану вздовж узбережжя чи водного кордону, що перебуває під суверенітетом прибережної держави і входить до складу її національної території. Режим і межі Т. в. встановлюються Женевською конвенцією про територіальне море і прилеглу зону (1958), яку ратифікували, зокрема, СРСР, УРСР і БРСР. Ширина Т. в. СРСР — 12 морських миль (22,2 *км*).

ТЕРИТОРІА́ЛЬНОЇ НЕДОТОРКА́ННОСТІ ПРИ́НЦИП — один з осн. принципів *міжнародного права,* визначений Статутом ООН. Є необхідною умовою нормального існування кожної д-ви і нації. Сучас. міжнар. право кваліфікує як протиправні будь-які посягання на тер. цілісність, недоторканність д-ви. В разі порушення цього принципу кожна д-ва і нація може захищатись усіма доступними їй засобами. Питання про неухильне додержання Т. н. п. знайшло своє висвітлення в радянській *Програмі миру,* зокрема про остаточне визнання змін, які сталися в Європі в результаті 2-ї світової війни. Т. н. п. закріплено в *Заключному акті* загальноєвроп. наради 1975. Її учасники визнали Т. н. п. як один з принципів, якими вони керуватимуться у взаємовідносинах між собою (див. також *Непорушності кордонів принцип*).

ТЕРИТО́РІЯ ДЕРЖА́ВНА (лат. territorium — область) — певна частина земної поверхні, що перебуває під *суверенітетом* даної держави. Т. д. включає суходіл, *внутрішні води*, *територіальні води,* підвладні д-ві о-ви, надра її суходолу і вод, а також повітряний простір над її суходолом і водами. До Т. д. належать усі літаки і морські судна, що плавають у відкритому морі під прапором даної д-ви, а також підводні кабелі, що з'єднують частини однієї держави.

ТЕРО́Р (лат. terror — страх, жах) — розправа з політичними противниками шляхом насильства. Т.— осн. метод переслідування, боротьби бурж. контрреволюції, фашистських режимів проти прогресивних сил. Т е р о р и з м — вбивства або інші насильницькі посягання на глав д-в і урядів, дипломатичних представників та інших службових і цивільних осіб д-ви, що їх організують ворожі кола з метою впливу на внутрішню й зовнішню політику д-ви або з метою провокації.

ТЕХНІ́ЧНИЙ ПРОГРЕ́С — див. *Науково-технічний прогрес.*

ТЕХНОКРА́ТІЯ (від грец. τέχνη — майстерність і κράτος — влада) — специфічний соціальний прошарок сучасного буржуазного суспільства, пов'язаний з управлінням капіталістичним господарством. Бурж. соціологи створили ряд концепцій про роль Т. Прихильники цих концепцій твердять, ніби прогрес техніки незалежно від інших факторів суспільного розвитку може розв'язати всі соціальні проблеми. Відповідно до цього управління суспільством має бути передано з рук «політиків» у руки Т. Концепції про роль технократії виникли в 30-х рр. 20 ст. в розвинутих капіталістичних кра-

їнах. Їх різновидом є *менеджеризм*.

ТИМЧАСОВА УГОДА МІЖ СРСР І США про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь — підписана 26.V 1972 у Москві Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим і президентом США Р. Ніксоном. Набрала чинності 3.Х 1972. Угода передбачає, що в період її чинності сторони не будуть збільшувати числа ракет наземного базування. Вона накладає також обмеження на кількість сучас. підводних човнів з балістичними ракетами, яку може мати кожна з сторін на час чинності угоди, і передбачає обмеження загального числа пускових установок балістичних ракет на атомних підводних човнах. Контроль за додержанням Угоди здійснюється нац. технічними засобами, включаючи штучні супутники Землі. Строк дії Угоди 5 років.

ТИРАНІЯ (грец. τυραννίς) — 1) Одноособове правління, що встановлюється внаслідок насильницького загарбання влади. 2) Панування за допомогою жорстоких засобів.

«ТИХА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ» — один із засобів боротьби імперіалістичної буржуазії проти соціалістичних країн і комуністичної ідеології. До «Т. к.» міжнар. реакція вдається внаслідок своєї неспроможності змінити хід історії, яка розвивається на користь соціалізму. Осн. метод «Т. к.» — експорт бурж. ідеології (політика «наведення мостів» тощо) — полягає в намаганні шляхом ідеологічних диверсій отруїти свідомість трудящих, підірвати цим основи політ. ладу в країнах соціалізму, підвалини соціалістичної ідеології, розколоти єдність країн соціалістичної співдружності, всіх революційних сил сучасності.

«ТИХООКЕАНСЬКИЙ ПАКТ БЕЗПЕКИ» — див. *АНЗЮС*.

ТІМОР — територія, що займає північно-східну частину о. Тімор та прилеглі невеликі острови в групі Малих Зондських островів. Пл. 14,9 тис. *км*². Нас. 660 тис. чол. (1974), гол. чином малайці, а також папуаси. Адм. центр — м. Ділі (бл. 19 тис. ж.). Політичні партії: Революційний фронт визволення Тімору — з 1974 об'єднує більшість партій і угруповань, які виступають за повну і негайну незалежність Т. Народно-демократична асоціація Тімору — виступає за об'єднання з Індонезією. Т. — колишня колонія Португалії (з 1586). В 1973 Т. надано статус «заморської провінції» Португалії. В 1974 Португалія визнала право своїх володінь, у тому числі Т., на самовизначення і незалежність. З серпня 1975 на Т. точилася громадянська війна між прихильниками різних політ. партій. У грудні 1975 на тер. Т. вступили війська Індонезії. Генеральна Асамблея ООН закликала індонез. уряд негайно вивести свої війська з Т., щоб створити необхідні умови для мирного врегулювання східнотіморської проблеми. У серпні 1976 індонез. уряд оголосив про приєднання Т. до Індонезії. Основа економіки — плантац. г-во (кокосова пальма, каучук, кава), тваринництво (розводять вел. рог. худобу, коней, овець, кіз), рибальство і лісорозробки. В м. Ділі є кілька підприємств по переробці с.-г. сировини. Автошляхів — 2,9 тис. *км*. Гол. морський порт — Ділі. Грошова одиниця — ескудо.

ТОВАР — продукт праці, що задовольняє певну потребу людини і виробляється не для власного споживання, а для обміну, для продажу. За *капіталізму* всі продукти праці стають Т., товаром стає і *робоча сила*. Т. має дві осн. сторони: споживну вартість, тобто здатність задовольняти ту чи іншу потребу людини, і вартість, яка визначається кількістю суспільно необхідної праці, втіленої в товарі. Вартість виражає суспільні відносини між товаровиробниками. Т як екон. категорія зберігається і за соціалізму, змінюючи свою соціальну природу, оскільки виробн. товарів за соціалізму базується на суспільній власності, не знає анархії та конкуренції і служить інтересам комуністичного будівництва. Сфера товарного виробн. і обміну обмежена. Перестала бути Т. робоча сила.

ТОВАРООБОРОТ — рух товарних мас з сфери виробництва у сферу споживання; сукупність актів продажу-купівлі *товарів*. Осн. показники: обсяг Т., асортимент, товарні запаси, розміщення й розподіл за формами торгівлі, тривалість перебування товарних мас в обігу. Оптовий Т. зв'язує виробн. з роздрібною торгівлею; роздрібний Т.

доводить товари безпосередньо до споживача. В СРСР роздрібний Т. держ. і кооперативної торгівлі 1975 становив 210,3 млрд. крб., у т. ч. в УРСР — 36,9 млрд. крб. (1970 відповідно 155,2 та 27,5 млрд. крб.). Основними напрямами розвитку народного господарства СРСР на 1976—80 роки передбачено збільшити за цей час роздрібний Т. держ. і кооперативної торгівлі в країні на 27—29%.

ТÓГО, Т о г о л е з ь к а   Р е с п у б л і к а — держава на заході Африки. На Пд. омивається Гвінейською зат. Пл. 56,6 тис. *км*². Нас. бл. 2,2 млн. чол. (1974), афр. народи — еве, міна та ін. Столиця — м. Ломе (150 тис. ж., 1972). Т.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Після держ. перевороту 1967 законодавчу й виконавчу владу здійснюють президент і очолюваний ним уряд. Єдина політична партія в країні — О б ' є д н а н н я   т о г о л е з ь к о г о   н а р о д у. Правляча. Засн. 1969.

В 15 ст. на тер. сучас. Т. з'явилися європ. колонізатори. В кінці 19 ст. Німеччина встановила протекторат над цією територією, давши їй назву Того. За Версальським мирним договором 1919 територія Т. була поділена між Францією (сх. частина) і Великобританією (зх. частина). Після 2-ї світової війни обидві частини Т. включено в систему міжнар. опіки ООН, а Великобританія і Франція лишилися державами-опікунами. Під тиском нар. мас колонізатори 1956 надали сх. частині Т. внутрішньої автономії, зх. частина 1957 приєдналася до Гани. В 1960 сх. частину Т. проголошено незалежною д-вою. З 1960 Т.— член ООН. Дипломатичні відносини між Т. і СРСР встановлено 1960. Внаслідок військ. переворотів 1963 і 1967 до влади в Т. прийшли кола, що виступають за розвиток країни на основі приватного підприємництва і залучення іноземного капіталу, орієнтуються на великі імперіалістичні д-ви. Т.— член *Організації африканської єдності.*

Т.— відстала аграрна країна, в економіці якої провідні позиції посідають іноземні монополії. Основа економіки — землеробство. Збір осн. продовольчих культур (тис. *т*, 1972): ямсу і батату — 1152, маніоку — 980, кукурудзи — 85, проса — 130. Експортують (тис. *т*, 1973): боби какао — 15,5, каву — 5,4, бавовну-сирець — 8,6, ядра пальмових горіхів. Видобуток фосфоритів — 2,5 млн. *т* (1974). Фабрично-заводська пром-сть розвинута слабо. Залізниць — бл. 500 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — бл. 2 тис. *км*. Морський порт — Ломе. Грошова одиниця — африканський франк.

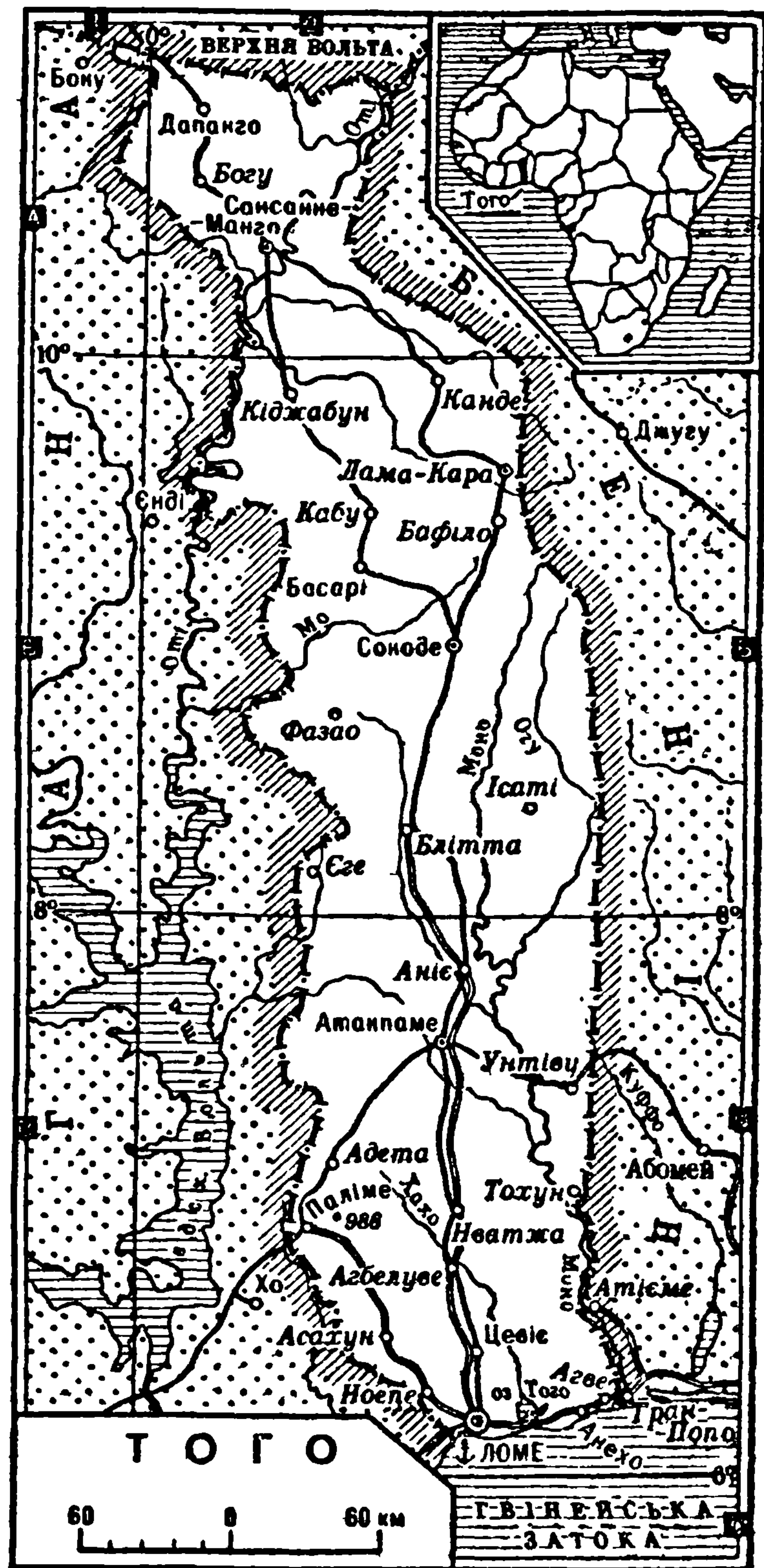

ТОКІЙСЬКИЙ ПРОЦÉС — судовий процес над головними японськими *воєнними злочинцями,* що відбувався з 3.V 1946 по 12.XI 1948 в Міжнародному воєнному трибуналі для Далекого Сходу в Токіо. До суду було віддано кількох кол. прем'єр-міністрів та ряд найвищих урядовців імперіалістичної Японії (всього 28 чол.), яких було визнано винними в тому, що протягом 1928—45 вони планували, готували і вели

агресивні війни проти СРСР, Китаю, США, Англії та інших країн, разом з гітлерівською Німеччиною і фашистською Італією прагнули світового панування. Їх було визнано винними у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людства. Трибунал засудив 7 підсудних до страти (вирок виконано в ніч з 22 на 23.XII 1948 в Токіо), 16 підсудних — до довічного, інших — до різних строків ув'язнення. Див. також *Хабаровський процес.*

ТОНГА, Королівство Тонга — держава на островах у західній частині Тихого океану, в Полінезії. Пл. 697 *км*². Населення бл. 100 тис. чол. (1974), гол. чином полінезійці. Столиця — м. Нукуалофа (20 тис. ж.). Т.— конституційна монархія. Глава д-ви — король. Існує законодавча асамблея. Політичних партій і профспілок немає. В 1643 острови Т. відкрили голландці. З 1900 Т.— протекторат Великобританії. В червні 1970 проголошено незалежність країни в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. Гол. галузі г-ва — вирощування кокосових пальм, цитрусових, бананів, ананасів. Осн. продукти експорту — копра й банани. Розвинуті рибальство, морські промисли. Гол. порт — Нукуалофа. Грошова одиниця — паанга.

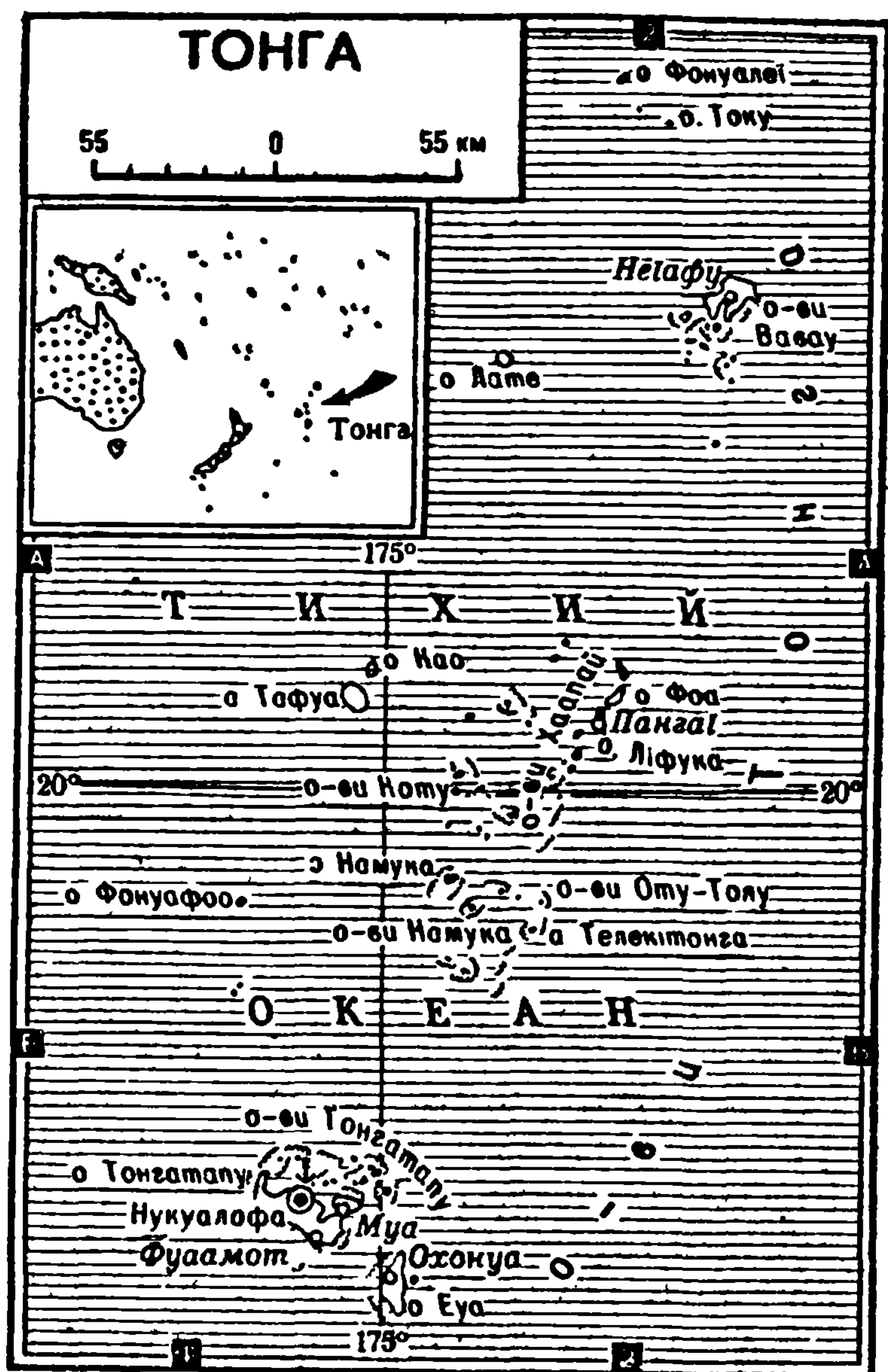

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА — політика держави в галузі внутрішньої і зовнішньої торгівлі; є частиною *зовнішньої політики* держави. Засобами Т. п. є торг. та екон. угоди, мито, ліцензії, експортні премії тощо. Історично склалися дві осн. форми капіталістичної Т. п.— *протекціонізм* та *фритредерство.* Т. п. імперіалістичних д-в, як один із засобів колоніалізму, спрямована на поневолення економічно відсталих країн. У боротьбі за своє панування монополісти вдаються до створення наднац. держ.-монополістичних об'єднань (напр., *Європейське економічне товариство*), підпорядковують Т. п. потребам агресивних блоків.

Т. п. соціалістичних країн, гол. знаряддям якої є *монополія зовнішньої торгівлі,* спрямована на дальший розвиток соціалістичного виробн. і розширення торг.-екон. зв'язків з іншими країнами, на зміцнення дружби між народами та мирне співіснування д-в з різним соціально-екон. ладом. Вона базується на принципах взаємної вигоди, рівноправності сторін і невтручанні у внутрішні справи д-в. Прикладом нового типу екон. відносин, у т. ч. і торговельних, є *Рада Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ). Див. *Зовнішні економічні зв'язки СРСР, Зовнішня торгівля.*

ТОРГОВЕЛЬНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО — державний орган, що здійснює за кордоном права СРСР у галузі торгівлі, які випливають з *монополії зовнішньої торгівлі.* Т. п. СРСР є складовою частиною відповідних повноважних представництв і водночас перебувають у віданні Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР. Регулюють зовнішньоторг. операції між СРСР і країнами, в яких вони перебувають, стежать за виконанням торг. договорів, сприяють розвиткові торг. і екон. зв'язків СРСР з іншими д-вами. На Т. п. поширюється дипломатичний імунітет, а їхні приміщення користуються екстериторіальністю. Главу представництва — торгпреда — призначає Рада Міністрів СРСР.

ТОРГОВЕЛЬНІ ДОГОВОРИ міжнародні — договори, що регулюють торговельні та інші еконо-

мічні відносини між різними державами. Ці договори встановлюють загальні умови ввозу і вивозу товарів, митної оплати їх, мореплавства, порядок розрахунків тощо. Торг. договори СРСР з іноземними д-вами взаємовигідні, не спрямовані на будь-які порушення держ. незалежності сторін. При укладенні цих договорів СРСР добивається взаємного застосування принципу найбільшого сприяння. Див. *Зовнішні економічні зв'язки СРСР, Зовнішня торгівля.*

ТÓРІ (англ. tory) — політична партія в Англії в 17—19 ст. Відображала інтереси дворян—прибічників абсолютизму. На основі партії Т. склалася *Консервативна партія* Великобританії, членів якої за традицією називають торі.

ТОТАЛІТАРИ́ЗМ (франц. totalité — сукупність, повнота, від лат. totus — весь, цілий) — форма буржуазного державного правління, відверта терористична диктатура найреакційніших кіл імперіалістичної буржуазії. До Т. (*фашизм*, військові диктатури, *хунти*) вдаються великі монополії, коли бурж. демократія виявляє своє безсилля розв'язати класові суперечності капіталістичного суспільства. За умов Т. урядові передається вся повнота законодавчої й адм. влади.

ТОТА́ЛЬНИЙ (франц. total) — повний, загальний, всеосяжний. Найчастіше термін «тотальний» вживається до визначення характеру агресивної війни, яку веде імперіалістична д-ва. Полягає в ігноруванні норм міжнар. права, законів і звичаїв війни, використанні всіх без винятку ресурсів та засобів, що ведуть до масового знищення не тільки збройних сил противника, але й мирного населення, матеріальних і культурних цінностей. Тотальна війна веде також до виснаження людських і матеріальних ресурсів агресора. Теорія тотальної війни була одним з принципів стратегії нім. та італ. фашистів. Сучас. бурж. теорії тотальної війни проповідують застосування ядерної, бактеріологічної та інших видів зброї масового знищення, за допомогою якої імперіалісти прагнуть завоювати світове панування.

ТРАЙБАЛІ́ЗМ (від англ. tribe — плем'я) — міжплемінна ворожнеча, схильність до культурно-побутової, культової та суспільно-політичної відособленості. Зберігається як пережиток родоплемінного ладу. Широко використовувався колонізаторами. Т. взятий на озброєння сучас. *неоколоніалізмом* для роз'єднання антиімперіалістичних сил у колишніх колоніальних і залежних країнах.

ТРАКТА́Т (лат. tractatus — доторкування) — 1) Наукова праця, де докладно розглянуто якесь окреме питання чи проблему. 2) У міжнародному праві — одна з назв міжнародних договорів.

ТРАНСЙОРДА́НІЯ — до 1950 назва держави *Йорданія* на Близькому Сході.

ТРЕД-ЮНІО́НИ (англ. trade-unions — професійні об'єднання) — профспілки Великобританії та деяких інших країн. Виникли у 18 ст., побудовані за цеховою ознакою. Низові орг-ції Т.-ю. об'єднують трудящих як за виробничим принципом, так і за територіальним. Значна частина англ. Т.-ю. об'єднується в *Британському конгресі тред-юніонів*. Т.-ю. на основі колективного членства входять у лейбористську партію (див. *Лейбористи*). Панівні позиції в Т.-ю. посідають реформістські елементи.

ТРЕСТ (англ. trust, букв.—довіра)— 1) Одна з форм капіталістичних монополій, в якій усі об'єднані підприємства втрачають свою комерційну та виробничу самостійність і підпорядковуються єдиному управлінню. Т. створюються у формі акціонерних товариств шляхом злиття (*фузії*) об'єднуваних підприємств або у формі *холдинг-компані* (гол. компаній), в яких об'єднані підприємства залишаються юридично незалежними, але всі або більша частина їхніх *акцій* передаються компанії, що керує Т. Колишні власники підприємств, які входять до Т., перетворюються на пайовиків (акціонерів) Т. і одержують прибуток пропорційно до суми вкладеного капіталу. 2) В народному господарстві соціалістичних країн одна з форм організації промисловості та будівництва; господарсько-розрахункові об'єднання виробничих підприємств певних галузей промисловості.

ТРИБУ́Н (лат. tribunus) — 1) У Стародавньому Римі спочатку — голова кожного з трьох римських племен (триб); пізніше Т. почали називати деяких цивільних та вій-

ськових службовців. 2) Переносно — громадський діяч, який у своїх публіцистичних або ораторських виступах палко відстоює певні політичні права чи інтереси.

ТРИБУ́НА (італ tribuna, від лат. tribunal — підвищення) — 1) Підвищення для виступу промовців у залах громадських зборів, на майданах тощо. 2) Споруда для глядачів, ряди місць якої розташовані уступами вгору (напр., Т. стадіону). 3) Місця для публіки та журналістів у парламенті. 4) Переносно — засіб, що його використовують для політичної, публіцистичної чи громадської діяльності.

ТРІНІДА́Д І ТОБА́ГО — держава у Центральній Америці, розташована на островах Трінідад і Тобаго, поблизу узбережжя Південної Америки. Пл. 5,1 тис. *км²*. Нас. 1,1 млн. чол. (1974), 43% — негритянського походження, 36% — вихідці з Індії. Столиця — м. Порт-оф-Спейн (270 тис. ж., 1974). Т. і Т.— республіка. Глава д-ви і уряду— президент. Він одночасно головнокомандуючий військами країни. Законодавча влада належить парламентові, який складається з палати представників і сенату. Основні політичні партії: Народний національний рух — об'єднує дрібну буржуазію та інтелігенцію, виступає проти расової дискримінації. Правляча. Засн. 1956. Демократична лейбористська партія — спирається гол. чином на середню й велику сільську та міську буржуазію. Засн. 1956. Після відкриття 1498 Трінідаду Колумбом острів загарбали ісп. завойовники, які майже винищили місцеве населення — індіанців. Для забезпечення загарбаних земель робочою силою сюди почали завозити негрів-рабів. У 1797 Трінідад, а 1814 Тобаго загарбала Англія. В 1830 тут було скасовано рабство. З 1958 Т. і Т. входили до створеного Англією держ. об'єднання — Вест-Індійської Федерації. З 1962 Т. і Т. — незалежна д-ва (конституц. монархія) в складі брит. Співдружності. З серпня 1976 — республіка. З 1962 Т. і Т. — член ООН. У 1974 встановлено дипломатичні відносини з СРСР.

Осн. галузі економіки підпорядковані іноземному (США, Великобританії) капіталові. Найважливі-

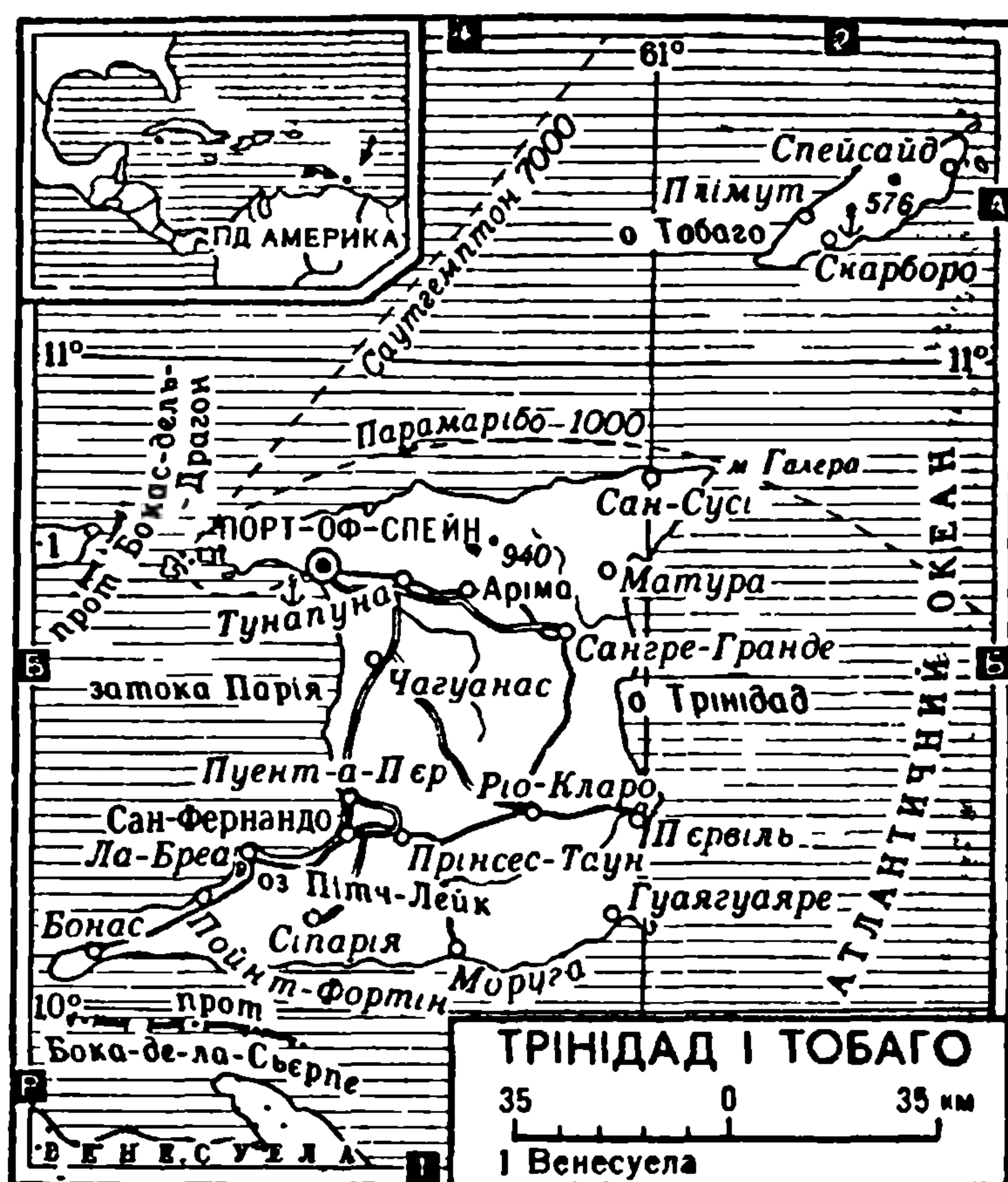

ша галузь г-ва — видобування і переробка нафти. В 1973 видобуто 8 млн. *т* нафти, 1,9 млрд. *м³* природного газу. Розробляється велике родовище природного асфальту (бл. 100 тис. *т* на рік). Осн. експортна с.-г. культура — цукр. тростина. Виробництво цукру-сирцю — 202 тис. *т* (1973). Рибальство. Залізниць — 175 *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 4,9 тис. *км*. Гол. порт — Порт-оф-Спейн. Грошова одиниця — долар Трінідаду і Тобаго.

ТРОЦЬКІ́ЗМ — ворожа марксизмові-ленінізмові контрреволюційна течія в робітничому русі, різновид дрібнобуржуазного *опортунізму*. Назва походить від прізвища лідера цієї течії — Л. Д. Троцького, що вів контрреволюц. лінію проти ленінського вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату, про гегемонію пролетаріату в бурж.-демократичній і соціалістичній революціях, необхідність союзу робітничого класу і селянства, був запеклим противником ленінської ідеї створення єдиної пролет. марксистської партії, організаційних принципів її побудови. Троцькісти виступали проти марксистсько-ленінської постановки нац. питання та спотворювали місце і роль нац.-визвольної боротьби в епоху імперіалізму, заперечували ленінське вчення про можливість перемоги соціалізму в одній країні, всіляко гальмували соціалістичне будівництво в СРСР. Для Т. характерні

намагання маскувати свою опортуністичну сутність ультрареволюційною фразеологією, соціальною демагогією, політ. авантюризм. У 1926 троцькісти утворили троцькістсько-зінов'євський антипартійний блок, діяльність якого була спрямована на розкол партії, на ослаблення Радянської держави. XV з'їзд партії (1927) оголосив належність до троцькістської опозиції і пропаганду її поглядів несумісними з перебуванням у лавах партії, виключив з складу ВКП(б) найактивніших троцькістів. В 1938 прихильники цієї течії за кордоном утворили міжнар. орг-цію, т. з. *«Інтернаціонал 4-й»*, що об'єднує троцькістські групи у ряді капіталістичних країн. Сучас. троцькісти намагаються модифікувати свої «теорії», що зазнали ідейного банкрутства, вдаючися до розгнузданої демагогії. Вони ведуть розкольницьку діяльність, намагаються підірвати єдність міжнар. комуністичного руху, всіх демократичних, антиімперіалістичних сил, зводять наклепи на СРСР і країни соціалізму. Комуністичні партії провадять непримиренну боротьбу проти Т., найнебезпечнішого виду опортунізму і ренегатства.

ТРУДОВА ПАРТІЯ КОРЕЇ (ТПК) — ідейна спадкоємиця Комуністичної партії Кореї (КПК), створеної в квітні 1925 з нелегальних комуністичних груп. З 1928 КПК входила до Комінтерну. Репресії япон. поліції та внутріпарт. фракційна боротьба призвели до того, що 1928 КПК припинила своє існування як організована сила. Після визволення Кореї (серпень 1945) 10.X 1945 на конференції в Пхеньяні партію було відновлено. В серпні 1946 КПК об'єдналася на основі принципів марксизму-ленінізму з Новою народною партією (засн. в лютому 1946) в Трудову партію Північної Кореї. В листопаді 1946 в Південній Кореї внаслідок об'єднання Комуністичної партії, Народної партії (засн. у листопаді 1945) і Нової народної партії (засн. на поч. 1946) створено Трудову партію Південної Кореї. Після проголошення у вересні 1948 Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) за рішенням об'єднаного пленуму ЦК Трудових партій Південної і Північної Кореї в червні 1949 відбулося об'єднання обох партій в єдину Трудову партію Кореї. Керовані ТПК трудящі КНДР відстояли незалежність у боротьбі проти амер. агресорів 1950—53. Під керівництвом ТПК у країні здійснено соціалістичні перетворення. За допомогою СРСР та інших соціалістичних д-в трудящі КНДР перетворили країну з відсталої, аграрної на індустріальну. V з'їзд ТПК (листопад 1970) накреслив програму розвитку країни на 1971—76 і в своїй резолюції констатував, що КНДР перетворилася на соціалістичну державу. Діяльність партії спрямована на завершення соціалістичного будівництва в КНДР та об'єднання країни. ТПК брала участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960. Делегація ТПК була присутня на XXV з'їзді КПРС.

ТПК очолює *Єдиний Демократичний Вітчизняний фронт Кореї* (засн. 1949). Чисельність партії — понад 2 млн. членів і кандидатів у члени партії. Генеральний секретар ЦК ТПК — Кім Ір Сен (з 1949). Друковані органи партії: центральний — газета «Нодон сінмун» («Робітнича газета»), теоретичний — журнал «Кинночжа» («Трудящий»).

ТРУДОВИЙ КОЛЕКТИВ — основний осередок соціалістичного суспільства, особлива, притаманна соціалістичному суспільству форма соціальної єдності людей, вирішальною ознакою якої є спільна участь у трудовій діяльності з метою успішного виконання планів соціалістичного і комуністичного будівництва. У Т. к. формуються нові, соціалістичні якості трудящих, складаються відносини дружби і товариської взаємодопомоги. Т. к. є важливою частиною політичної організації радянського суспільства.

ТУНІС, Туніська Республіка — держава в Північній Африці. Пл. 164,1 тис. *км²*. Нас. 5572 тис. чол. (1975), гол. чином араби й бербери. Столиця — м. Туніс (900 тис. ж., 1975). Т.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Законодавча влада належить президентові й національним зборам. Політичні партії: *Соціалістична дустурівська партія*. Засн. 1934. *Туніська комуністична партія* оформилася в самостійну партію 1937. Т.— країна стародавньої культури. Тривалий час був незалежним. У 1881 Т. окупували франц. війська.

У 1942—43 Т. захопили гітлерівці. Під тиском нац.-визвольного руху франц. уряд 1954 визнав внутрішню автономію Т., а 1956 — його незалежність. З 1956 Т.— член ООН. У 1956 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1957 Т. проголошено республікою. В 1959—63 Франція евакуювала з Т. свої війська. З 1963 Т.— член *Організації африканської єдності.* В 60-х рр. в Т. було націоналізовано залізничний транспорт, засоби зв'язку, гірничорудні компанії, банки, іноземні землеволодіння, розгорнувся кооперативний рух на селі. Однак після 1969 посилились тенденції приватнокапіталістичного підприємництва як в пром-сті, так і в с. г. Більшість с.-г. кооперативів було розпущено. Т. виступає за зміцнення миру і міжнародної безпеки, розвиває зв'язки з зх. країнами, підтримує відносини з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Угоду про екон. і технічне співробітництво між СРСР і Т. підписано 1961; програму культурного і наукового співробітництва — у травні 1975.

Т.— аграрна країна з порівняно розвинутою гірничодобувною та харч. пром-стю. В с. г. зайнято понад 2/3 самодіяльного населення. Панівну роль у с. г. відіграють великі землевласники. Осн. галузь с. г.— землеробство. З зернових культур найпоширеніші (збір тис. *т*, 1974): пшениця — 845, ячмінь — 255, овес і кукурудза. Збір цитрусових — 100 тис. *т* (1974). Важливе значення має збір трави альфа, кори коркового дуба, а в приморських районах — рибальство. Видобування (млн. *т*, 1974): нафти — 4,1, фосфоритів — 4,0, заліз. руди — 0,8, свинцевої руди — 21 тис. *т*, цинкової руди — 13 тис. *т*, срібла, природного газу. Виробництво електроенергії — 1,2 млрд. *квт · год* (1974). В обробній пром-сті найбільшу питому вагу має переробка с.-г. сировини. Залізниць — 2,0 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 8 тис. *км*. Морські порти: Туніс, Бізерта, Сфакс. Грошова одиниця — туніський динар = 1,71 крб. (1976).

ТУНІСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (ТКП) — заснована 1920 як одна з територіальних організацій Французької комуністичної партії. В 1937 організаційно оформилася в самостійну партію. З 1939 діяльність ТКП була заборонена. В роки 2-ї світової війни партія очолювала Рух Опору туніського народу. Після визволення Тунісу від італо-нім. окупації 1943 ТКП вийшла з підпілля і до 1952, а потім з 1954 до 1962 працювала легально. V з'їзд (1956) прийняв програму партії. VII з'їзд (1962) підкреслив, що головною метою ТКП є боротьба за соціалізм. З'їзд висловився за незалежну зовнішню політику Тунісу, проти імперіалізму й неоколоніалізму. В січні 1963 ТКП та її друкований орган газету «Ат-Таліа» («Авангард») заборонено. Окремі керівники партії зазнали поліцейських репресій. Комуністи виступають за співробітництво з усіма прогресивними патріотичними силами країни в боротьбі за некапіталістичний шлях розвитку Тунісу. ТКП брала участь у міжнародних Нарадах представників комуністичних і

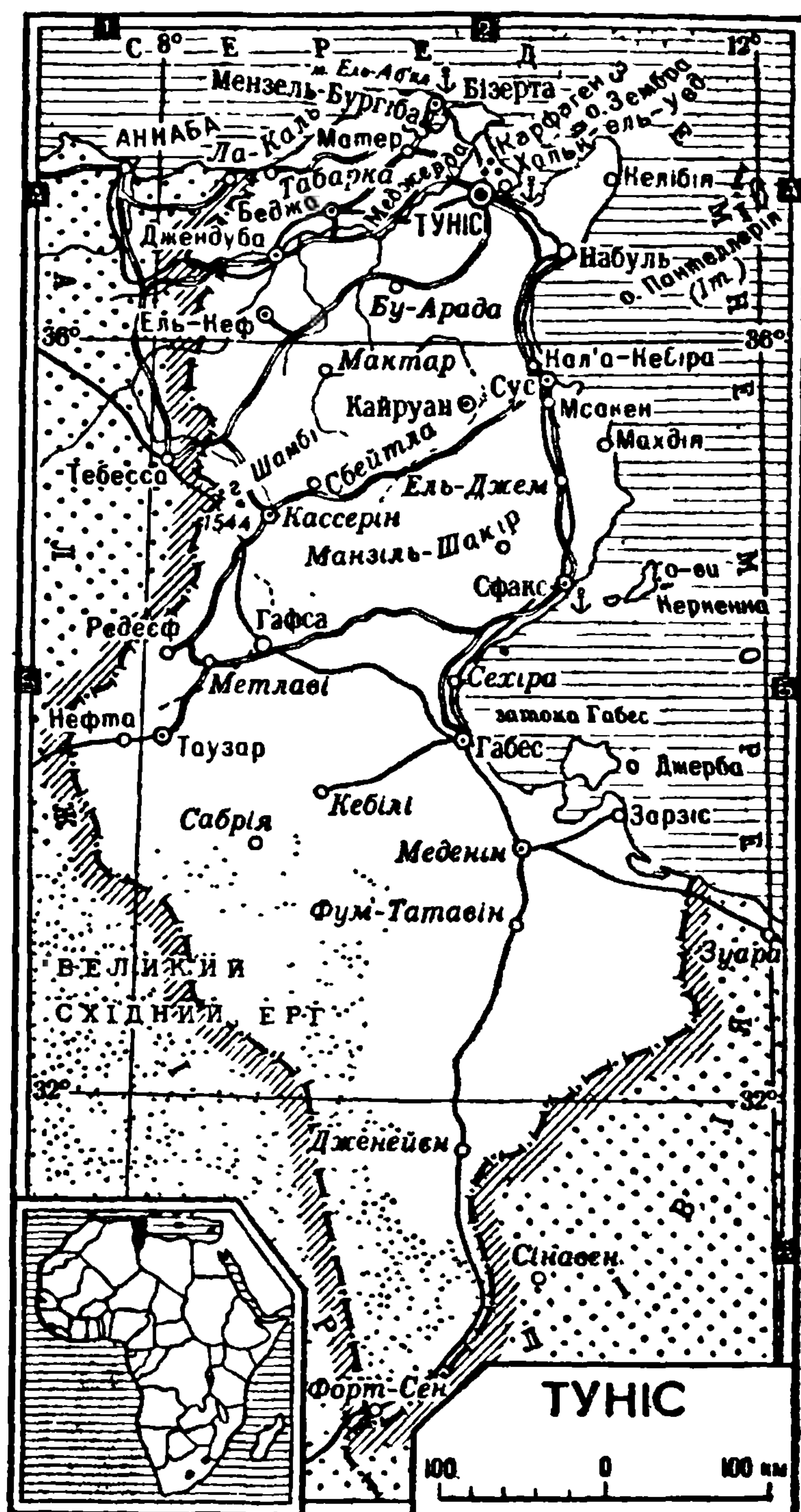

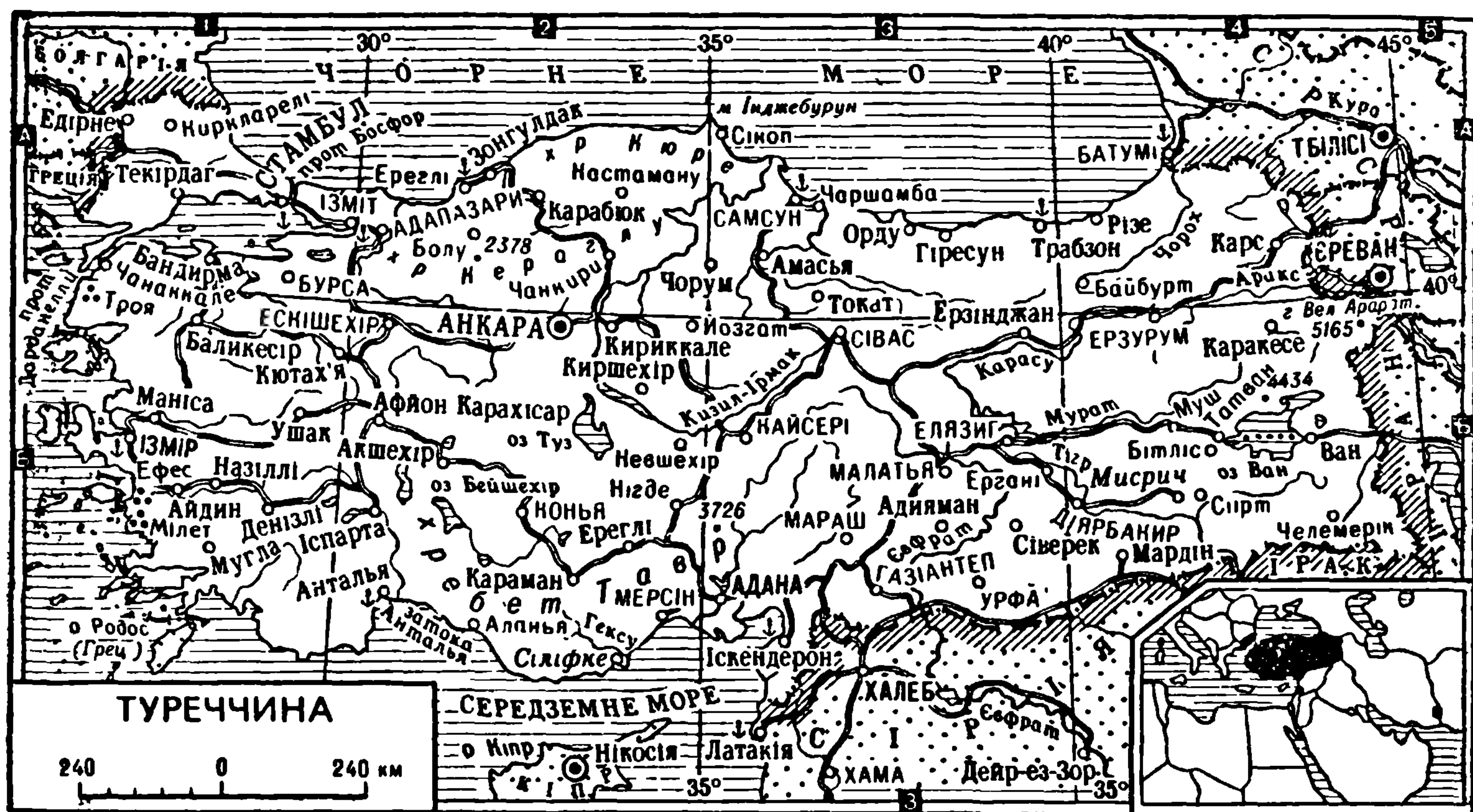

робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ТКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Перший секретар ЦК ТКП — Мухаммед ен-Нафаа.

ТУРЕ́ЧЧИНА, Турецька Республіка — держава на Південному Заході Азії і частково на Балканському півострові, в Європі. Пл. 781 тис. *км²*, у т. ч. 23,5 тис. *км²* — в Європі. Нас. 39,3 млн. чол. (1974), гол. чином турки. Столиця — м. Анкара (1,5 млн. ж., 1973). Т.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент, якого обирає парламент на 7 років. Найвищий законодавчий орган — великі національні збори (меджліс), що складаються з національної палати і сенату. Виконавчу владу здійснює президент і рада міністрів — уряд. Основні політичні партії: Народно-республіканська партія — виражає інтереси національної буржуазії і чиновників. Засн. 1923. *Партія справедливості.* Засн. 1961. Партія національного добробуту — об'єднує представників торг.-пром. буржуазії і дрібних виробничників, має клерикальний характер. Засн. 1972. Робітнича партія Туреччини. Засн. 1962 (заборонена 1971, відновила діяльність 1975). *Комуністична партія Туреччини.* Засн. 1920 (на нелегальному становищі).

В кінці 19 ст. Т.— відстала аграрна країна. В 1908 здійснено бурж. революцію, яка, проте, майже не змінила становища трудящих мас і нац. меншостей. Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в Т. розгорнулася визвольна боротьба. В 1920 Радянська Росія визнала новий уряд Т., 1921 підписала Договір про дружбу і братерство (дипломатичні відносини між Т. і СРСР встановлено 1923). З 1923 Т.— республіка. В 2-й світовій війні Т. була офіційно нейтральною. З 1945 Т.— член ООН. Т.— член *НАТО, СЕНТО.* Останнім часом у країні посилилися тенденції до дальшого розвитку і зміцнення відносин з СРСР. Декларацію про принципи добросусідських відносин між Т. і СРСР підписано в квітні 1972. У грудні 1973 завершено роботи по редемаркації радянсько-турецького кордону. В травні 1974 між СРСР і Т. підписано програму наукового і культурного співробітництва. За допомогою СРСР в Т. на 1975 збудовано ряд пром. підприємств та інших нар.-госп. об'єктів.

Т.— аграрно-індустріальна країна. Посівна пл. 19 млн. *га.* Збір найважливіших с.-г. культур (млн. *т*, 1974): пшениці — 8,3, кукурудзи — 1,2. Вирощують також виноград, цитрусові, тютюн, бавовник. Поголів'я (млн., 1974): овець — 39,5, кіз — 19, вел. рог. худоби — 14,2. В структурі пром. виробн. провідну роль відіграють легка та харч. пром-сть, а також видобування мінеральної сировини. В 1973 видобуто (тис. *т*): кам'яного вугілля — 7836, бурого вугілля — 10 608, заліз. руди — 2580, хромової руди —

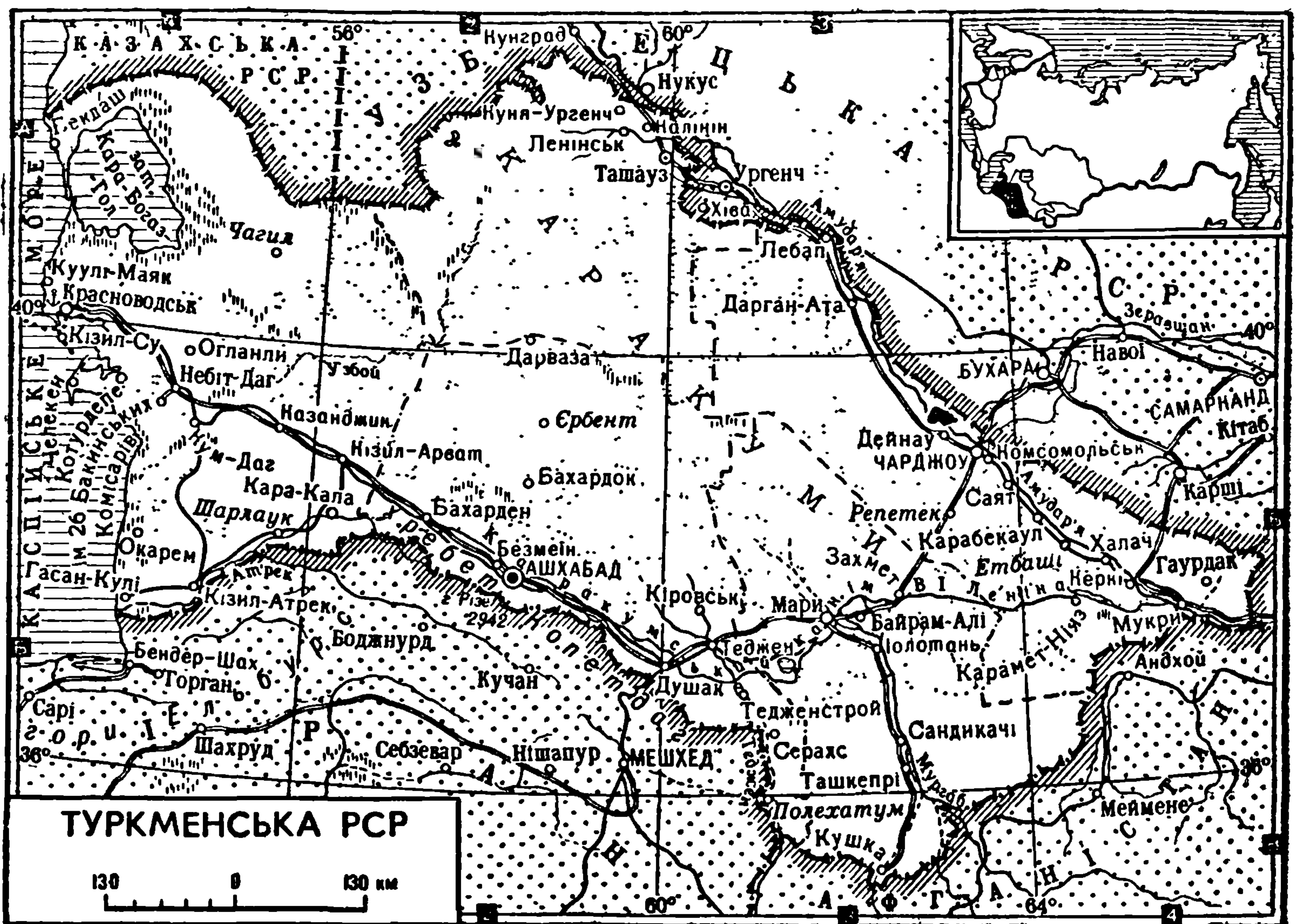

552, нафти — 3505. Зростає значення металургії (чорної і кольорової), машинобудування. Є підприємства нафтопереробної, хім. і воєнної пром-сті. Тоннаж торг. флоту — 971,7 тис. *т* (1974). Морські порти: Стамбул, Ізмір, Анталья та ін. Залізниць — понад 8 тис. *км*. Шосе — бл. 35 тис. *км*. Грошова одиниця — турецька ліра; 100 турецьких лір = = 4,95 крб. (1976).

ТУРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ — подорожі в інші країни для ознайомлення з ними або глибшого вивчення їх; одна з форм активного відпочинку, важливий засіб зміцнення контактів між народами різних країн, налагодження взаєморозуміння й дружби між ними. Водночас Т. м.— значне джерело прибутку для країни, що є об'єктом туризму. Діяльність урядових або визнаних урядами туристських орг-цій координує Міжнародний союз офіційних туристських організацій. СРСР підтримує заходи, що сприяють розвитку міжнар. туризму. Положення про Т. м. містить *Заключний акт* загальноєвроп. наради 1975. Див. *«Інтурист»*.

ТУРКМЕНСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Туркменистан, Туркменія) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 27.X 1924. Пл. 488,1 тис. *км²*. Нас. 2582 тис. чол. (1976); туркмени — 65,6% (1970). Столиця — м. Ашхабад (297 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Чарджоу, Ташауз, Мари, Красноводськ. Туркм. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Діючу Конституцію Туркменської РСР затверджено 2.III 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Туркм. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Туркм. РСР — Раду Міністрів Туркм. РСР. Верховну Раду Туркм. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 300 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Туркм. РСР — А.-М. Кличев. Голова Ради Міністрів Туркм. РСР — Б. Язкулієв. *Комуністичну партію Туркменистану* створено 1925; на 1.I 1976 вона налічувала 78 тис. членів та кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Туркменистану — М. Г. Гапуров. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Туркменистану на 1.I 1975 налічувала 292 723 члени. У профспілко-

вих орг-ціях Туркм. РСР на 1.І 1975 було об'єднано понад 568,9 тис. чол.

Радянський Туркменистан — республіка з розвинутою соціалістичною економікою. Нар. г-во Туркм. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного народногосп. комплексу СРСР. Нац. доход Туркм. РСР за 1965—74 зріс в 1,7 раза. Реальні доходи на душу населення за 1971—75 збільшилися на 30%. Понад 435 тис. трудящих за цей час одержали впорядковані квартири. Роздрібний товарооборот зріс на 45%. В економіці республіки провідне місце належить пром-сті; 1975 випуск валової продукції її зріс у 70 раз проти 1913. Туркменистан — один з важливих бавовницьких, каракулівницьких і шовківницьких районів СРСР, район швидко зростаючої нафтової, хім. і гірничохім. пром-сті. Видобуток (1975): нафти — 15 534 тис. *т*, газу — 51 776 млн. *м*³. Розвинуте виробництво мінеральних добрив — 431 тис. *т*, буд. матеріалів (зокрема скла віконного — 8,9 млн. *м*²). У 1975 вироблено 4,5 млрд. *квт* · *год* електроенергії. Легка пром-сть представлена текст., бавовноочисними, шовкомотальними, швейними та шкіряно-взуттєвими підприємствами. Розвинута також м'ясна, олійницька, консервна, борошномельна, рибна, кондитерська пром-сть. У колгоспах і радгоспах на кінець 1974 працювало 32,1 тис. тракторів, 1,0 тис. зернозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Загальна посівна площа (тис. *га*, 1974) — 801, в т. ч. під технічними культурами (бавовником) — 485. Природні пасовища — бл. 30 млн. *га*. Зрошується 828,2 тис. *га*. Поголів'я (тис., на 1.І 1975): вел. рог. худоби — 511, овець і кіз — 4465. Розводять також коней, верблюдів. Розвинуте шовківництво. Залізниць — 2,12 тис. *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 5,8 тис. *км*. Морський порт — Красноводськ. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Туркм. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 30—34%; забезпечити зростання вироблення електроенергії у 2 рази, переробки нафти — в 1,5 раза і виробн. мінеральних добрив — у 2,3 раза; довести 1980 видобуток газу до 75—80 млрд. *м*³; підвищити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 14—17%; довести 1980 збір бавовни-сирцю до 1,2 млн. *т*; ввести в експлуатацію 85 тис. *га* зрошуваних земель; обводнити 5 млн. *га* пасовищ і поліпшити меліоративний стан земель; продовжити будівництво Каракумського каналу й освоєння земель у його зоні.

У Туркм. РСР 1975 було 4,5 тис. наукових працівників, 6 вузів (30,2 тис. студентів), 30 середніх спец. навчальних закладів (28,6 тис. учнів), 1,3 тис. бібліотек, 6 театрів. У складі Академії наук Туркм. РСР 16 н.-д. установ. Видається 31 газета і 30 журналів та інших періодичних видань. Друкований орган ЦК КП Туркменистану — журнал «Туркменистан комуністі» («Комуніст Туркменистану», туркменською мовою). Друковані органи ЦК КП Туркменистану, Верховної Ради і Ради Міністрів Туркм. РСР — газети «Совет Туркменистаны» («Радянський Туркменистан», туркменською мовою) і «Туркменская искра» (рос. мовою). Туркм. РСР нагороджено орденом Леніна (1957), орденом Дружби народів (1972), орденом Жовтневої Революції (1974).

У

УГАНДА, Республіка Уганда — держава в Східній Африці. Пл. 236 тис. *км*². Нас. 11,2 млн. чол. (1974), бл. 99% — африканці, гол. чином народи баганда, баньянколе та ін. Столиця — м. Кампала (350 тис. ж., 1974). У.— республіка. Глава д-ви й уряду — президент. Після держ. перевороту 1971 парламент розпущено, 1973 створено верховну держ. раду і нац. форум (дорадчий орган), які очолює президент. Політичні партії заборонені. В 15—17 ст. на території У. існували феодальні д-ви Буганда, Буньйоро та ін. В кінці

19 ст. Англія встановила протекторат над територією У. В 1952 було засновано партію Національний конгрес Уганди (з 1960 — назва Народний конгрес Уганди), що вимагала незалежності країни. В березні 1962 англ. колонізатори змушені були надати У. внутрішнього самоврядування, а в жовтні 1962 — незалежності. З 1962 У.— член ООН. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1962. З 1963 У.— член *Організації африканської єдності*. В січні 1971 в У. відбувся військ. переворот. До влади прийшли патріотичні військ. кола. Уряд У. націоналізував ряд пром. підприємств, здійснив окремі реформи у с.г., взяв під держ. контроль ряд банків. У. додержується політики неприєднання. Між СРСР і Угандою було 1974 підписано угоду про культурне співробітництво. У.— аграрна країна. В країні націоналізовано ряд іноземних компаній, створено корпорацію с.-г. розвитку. Основа економіки — с. г., в якому зайнято 90% населення. У.— на 2-му місці в Африці за збором кави (210 тис. *т*, 1974). Вирощують також тютюн — 1,5 тис. *т* (1973), чай та ін. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 4,0, кіз — 2,0. Велику роль відіграє рибальство (вилов риби — 137 тис. *т* на рік). Невеликі підприємства по переробці с.-г. сировини, металообробні, склоробні, цементні та інші з-ди. Видобувають (тис. *т*, 1973): вольфрамову руду — 171, олов'яну руду — 100, берилову руду — 137, мідну руду (вироблено 9 тис. *т* міді). Виробництво електроенергії — бл. 880 млн. *квт · год* (1973). Залізниць — 1,3 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 8,1 тис. *км*. Грошова одиниця — угандський шилінг.

УГОДА МІЖ СРСР І США ПРО ВІДВЕРНЕННЯ ЯДЕРНОЇ ВІЙНИ — підписана 22.VI 1973 у Вашінгтоні. Набрала чинності з моменту підписання. Обидві сторони погодилися, що метою їх політики є усунення небезпеки ядерної війни і застосування ядерної зброї. СРСР і США зобов'язалися діяти таким чином, щоб запобігти виникненню ситуацій, що можуть викликати небезпечне загострення їхніх відносин, уникнути воєнних конфронтацій і виключити виникнення ядерної війни між ними і між кожною з сторін та іншими країнами. Обидві сторони визнали принцип незастосування сили. Угода передбачає термінові консультації між сторонами в разі виникнення ситуації, що криє в собі небезпеку ядерної війни між СРСР і США. Обидві країни визнали, що ядерна війна не може вважатися війною, яка стосується інтересів тільки ворогуючих сторін, оскільки така війна або навіть загроза її виникнення криє в собі велику небезпеку для всіх народів. Угода безстрокова. Див. *Радянсько-американські договори і угоди 1972—76*.

УГОРСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ (УСРП) — створена 24.XI 1918. Засновниками партії стали Б. Кун, Т. Самуелі, Ф. Мюнніх та ін. Спочатку мала назву Комуністична партія Угорщини (КПУ). Була одним з засновників Комінтерну. КПУ виступила осн. керівною силою пролет. революції в Угорщині 1919. Після придушення Угорської Радянської Республіки (серпень 1919) протягом 25 років КПУ працювала в підпіллі. В роки 2-ї світової війни очолювала Рух Опору. Після визволення країни від фашизму угорські трудящі під керівництвом комуністів установили в країні нар.-демократичний лад. В червні 1948 відбулося об'єднання Комуністичної та Соціал-демократичної партій Угорщини на основі принципів марксизму-ленінізму в Угорську партію трудящих (УПТ). Об'єднавчий з'їзд затвердив статут партії та програмну декла-

рацію, в яких вказувалося, що метою УПТ є побудова соціалістичного суспільства в Угорщині. Однак у ході соціалістичного будівництва керівництво УПТ припустилося помилок, а також порушення норм внутріпарт. життя. В жовтні 1956 внутрішні реакційні сили й праві опортуністи, підтримані імперіалістами Заходу, розв'язали контрреволюційний заколот. У цей тяжкий час здорові сили УПТ, згуртовані навколо нового революційного центру, очолили боротьбу проти ворогів угорського народу, відвернули загрозу реставрації режиму поміщиків і буржуазії й захистили завоювання соціалізму. В листопаді 1956 партія була реорганізована й перейменована на Угорську соціалістичну робітничу партію (УСРП). Під керівництвом УСРП у країні побудовано основи соціалізму. XI з'їзд УСРП (березень 1975) прийняв Програмну заяву, в якій сформульовано платформу дій партії і народу щодо будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. З'їзд затвердив також змінений статут партії. УСРП бореться за єдність міжнар. комуністичного і робітничого руху. Брала участь у роботі міжнар. Нарад представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація УСРП була присутня на XXV з'їзді КПРС. УСРП очолює *Вітчизняний народний фронт* (засн. 1954).

Чисельність — 754 тис. чол. (1975). Перший секретар ЦК УСРП — Я. Кадар (з 1957). Друковані органи партії: центральний — газета «Непсабадшаг» («Народна свобода»), теоретичні й політ. журнали — «Таршадалмі семле» («Громадський огляд»), «Партелет» («Партійне життя»).

УГОРСЬКЕ ТЕЛЕГРАФНЕ АГЕНТСТВО (MTI) (угорське Magyar Távirati Iroda) — інформаційне агентство Угорської Народної Республіки. Засн. 1880. Має відділення в багатьох країнах. Співпрацює з 60 інформаційними та фотоагентствами світу. Центр MTI — в Будапешті.

УГОРЩИНА, Угорська Народна Республіка (УНР) — держава в Центральній Європі. Пл. 93,0 тис. *км²*. Нас. 10 581 тис. чол. (1976), 97% — угорці. Столиця — м. Будапешт (2061 тис. ж., 1974). У. — соціалістична д-ва. За конституцією 1949 (нова редакція 1972), найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом є Державні збори, що обираються на 4 роки. В період між сесіями Державних зборів їхні повноваження здійснює обрана ними Президія

Народної Республіки. Голова — П. Лошонці. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом держ. влади є Рада Міністрів (голова — Д. Лазар). Авангардом угорського народу в боротьбі за побудову соціалізму є *Угорська соціалістична робітнича партія.* Засн. 1918. *Вітчизняний народний фронт* — об'єднує під керівництвом УСРП профспілкову, молодіжну, жіночі та інші громадські орг-ції. Засн. 1954.

Угорську бурж. республіку було створено 1918 після розпаду Австро-Угорської монархії. В результаті революційного руху, що посилився після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917, в країні проголошено 1919 Угорську Радянську Республіку. Після придушення угорської революції іноземними інтервентами в країні встановлено фашистську диктатуру. В роки 2-ї світової війни бурж. уряд У. виступав на стороні фашистської Німеччини. В березні 1944 У. окупували нім.-фашистські війська. В жовтні 1944 на територію У. вступила Радянська Армія. В грудні 1944 в Дебрецені за ініціативою компартії був створений Тимчасовий національний уряд Угорщини, який оголосив війну Німеччині. В квітні 1945 Радянська Армія визволила всю країну. 1.II 1946 У. проголошено республікою, 15.VIII 1949 — нар. республікою. З 1949 У.— член *Ради Економічної Взаємодопомоги.* У.— член *Організації Варшавського Договору.* З 1955 У.— член ООН. У жовтні — листопаді 1956 в У. стався контрреволюційний заколот, підготовлений імперіалістами зх. держав і внутрішньою контрреволюцією.

4.XI 1956 було створено Революційний робітничо-селянський уряд. Спираючись на інтернаціональну допомогу СРСР та інших соціалістичних країн, трудящі У. розгромили сили контрреволюції.

У. бере активну участь у *соціалістичній економічній інтеграції.* Зокрема, широкі взаємовигідні контакти існують між У. і Радянським Союзом. Діючий договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і У. підписано 1967. За допомогою СРСР в У. на поч. 1975 збудовано 61 підприємство та інші нар.-госп. об'єкти. У. вносить значний вклад у зміцнення соціалістичної співдружності, справи миру і безпеки народів.

За роки соціалістичного будівництва У. з аграрної перетворилася на індустріально-аграрну країну. Пром. виробництво країни зросло 1974 в 2,5 раза проти 1960. В 1961 в У. в основному завершено соціалістичне перетворення с. г. Високі темпи розвитку суспільного виробництва забезпечують зростання добробуту народу. Щорічно збільшуються виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я тощо). В середньому щорічно (1971—74) в У. споруджується 87,8 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1974 зріс проти 1970 на 29%. Розвинута гірнича пром-сть. Видобуток (млн. *т*, 1975): бурого вугілля — 21,9, кам. вугілля — 3,0, нафти — 2,0, бокситів — 2,9. Виплавка (млн. *т*, 1974): чавуну — 2,3, сталі — 3,5. Підприємства машинобудування (автомобілі, трактори), радіотелевізійної апаратури; різногалузева хім.-фармацевтична, харч., текст. пром-сть. Вироблення електроенергії — 20,5 млрд. *квт · год* (1975). За вартістю продукції провідне місце в с. г. займає землеробство (бл. 5 млн. *т* пшениці, 5,5 — 6,2 млн. *т* кукурудзи на рік). З технічних культур важливе значення мають цукр. буряки. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 2,0, свиней — 8,3, овець — 2,0. Залізниць — 8,6 тис. *км*, шосе — 28,8 тис. *км*. Судноплавство на Дунаї та Тисі. На території У.— ділянка нафтопроводу «Дружба». Грошова одиниця — форинт; 100 форинтів = = 7,67 крб. (1976).

УЗБЕЦЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (Узбекистан) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 27.X 1924. Пл. 447,4 тис. *км*². Нас. 14 090 тис. чол. (1976); узбеки — 65,5% (1970). Столиця — м. Ташкент (1643 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Самарканд, Андижан, Наманган, Коканд, Чирчик, Бухара, Фергана. В складі Узб. РСР — Каракалпацька АРСР, утворена 20.III 1932; площа — 165,6 тис. *км*², нас.— 829 тис. чол. Столиця — м. Нукус (91 тис. ж.). Узб. РСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими

республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Діючу Конституцію Узб. РСР затверджено 14.II 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада Узб. РСР. Вона обирає підзвітну їй Президію і утворює уряд Узб. РСР — Раду Міністрів Узб. РСР. Верховну Раду Узб. РСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 у складі 470 депутатів. Голова Президії Верховної Ради Узб. РСР — Н. М. Матчанов. Голова Ради Міністрів Узб. РСР — Н. Д. Худайбердиєв. *Комуністичну партію Узбекистану* створено 1925; на 1.I 1976 вона налічувала 467 090 членів та 21 960 кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК КП Узбекистану — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС Ш. Р. Рашидов. Ленінська Комуністична Спілка Молоді Узбекистану на 1.I 1975 налічувала 1 535 336 членів. У профспілкових орг-ціях Узб. РСР на 1.I 1975 було об'єднано 3413,5 тис. чол. Радянський Узбекистан — республіка з розвинутою соціалістичною економікою. Нар. г-во Узб. РСР є складовою і невід'ємною частиною єдиного нар.-госп. комплексу СРСР. Нац. доход Узб. РСР за 1965—74 зріс у 1,86 раза. Виплати і пільги з суспільних фондів споживання лише за 1971—75 збільшилися на 58%, реальні доходи на душу населення — на 20%. В містах і селах збудовано 25 млн. $м^2$ житлової площі. Роздрібний товарооборот за 1971—75 зріс на 46%. В 1975 випуск валової продукції пром-сті зріс у 61 раз проти 1913. Узб. РСР має потужну пром-сть і механізоване соціалістичне с. г.; це основна бавовнярська база СРСР. З вирощуванням бавовни в республіці тісно пов'язаний розвиток багатьох галузей пром-сті (бавовноочисна, харчова, особливо олійницька, та ін.), створення зрошувальних систем тощо. Найрозвинутіші галузі легкої пром-сті — бавовноочисна (1658,8 тис. *т* бавовни-волокна, 1975), бавовняна (180,8 млн. $м^2$ бавовняних тканин), шовкова (90,4 млн. $м^2$ тканин) і трикотажна. Харч. пром-сть виробляє олію (430,6 тис. *т*, без виробн. колгоспами), консерви (541 млн. умовних банок) та ін. Серед галузей важкої пром-сті розвинуті: паливна (1975 видобуто 5265 тис. *т* вугілля, 1352,4 тис. *т* нафти, 37,2 млрд. $м^3$ газу), чорна й кольорова металургія, хім. пром-сть (зокрема, виробн. мінеральних добрив — 6132,1 тис. *т*), машинобудування (зокрема, випуск бавовнозбиральних машин — 7,6 тис. шт.).

Широкого розвитку набуло виробн. будівельних матеріалів, у т. ч. цементу (3535,8 тис. *т*). У 1975 вироблено 33,6 млрд. *квт · год* електроенергії. У колгоспах і радгоспах на кінець 1974 працювало (у фіз. од.): тракторів — 144,0 тис., зернозбиральних комбайнів — 6,7 тис. та багато іншої техніки. Посівна площа (тис. *га*, 1974) — 3607, в т. ч. під зерновими (пшениця, жито, ячмінь, рис) — 1117, технічними — 1759 (з них під бавовником — 1731). Плодоягідних насаджень — 193 тис. *га*, виноградників — 61 тис. *га*. Площа зрошуваних земель — 2915 тис. *га*. Поголів'я (на 1.І 1975, тис.): вел. рог. худоби — 3182, свиней — 392, овець і кіз — 8539. Залізниць — 3,34 тис. *км*, автошляхів з твердим покриттям — 26,8 тис. *км*. У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в Узб. РСР обсяг пром. продукції в десятій п'ятирічці на 35—39%; забезпечити дальший розвиток електронної, електротехнічної, хім. пром-сті, зростання виробн. машин і устаткування для легкої і харч. пром-сті, а також для комплексної механізації бавовництва і меліоративних робіт; збільшити випуск продукції легкої і харч. пром-сті; забезпечити зростання виробн. кольорових, рідкісних, дорогоцінних металів і підвищення комплексного використання рудної сировини; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 21—24%; довести 1980 виробн. бавовни-сирцю до 5,8 млн. *т*; створити новий великий район по вирощуванню тонковолокнистого бавовнику в Каршинському степу і розгорнути роботи по освоєнню Джизацького степу; збільшити виробн. вовни і каракулю; здійснити роботи по зрошенню 462 тис. *га* земель і обводненню 1,5 млн. *га* пасовищ.

В Узб. РСР на кінець 1974 було 29,4 тис. наукових працівників, 42 вузи (239,3 тис. студентів), 183 середні спец. навчальні заклади (176,8 тис. учнів), 6,2 тис. бібліотек, 25 театрів. У складі Академії наук Узб. РСР 31 н.-д. установа. Видаються 252 газети і 130 журналів та інші періодичні видання. Друковані органи ЦК КП Узбекистану — журнали «Узбекистон коммунисти» та «Партия турмуши» («Партійне життя», узб. і рос. мовами). Друк. органи ЦК КП Узбекистану, Верховної Ради і Ради Міністрів Узб. РСР — газети «Совет Узбекистоні» («Радянський Узбекистан», узбецькою мовою), «Хакікаті Узбекистон» («Узбекистанська правда», таджицькою мовою), «Ленін байраги» («Ленінський прапор», татарською мовою), «Правда Востока» (рос. мовою). Узб. РСР нагороджено двома орденами Леніна (1939, 1956), орденом Дружби народів (1972), орденом Жовтневої Революції (1974).

УЗУРПА́ЦІЯ (від лат. usurpo — загарбую, привласнюю) — загарбання, незаконне привласнення влади, чужих прав тощо. У з у р п а т о р — особа, що захоплює владу або привласнює чужі права.

УКА́З — розпорядження, постанова верховного органу влади, що має силу закону. В СРСР — основний вид акта Президій Верховних Рад СРСР, союзних і автономних республік.

УКЛА́ДИ СУСПІ́ЛЬНО-ЕКОНОМІ́ЧНІ — основні форми господарства, що існують у певній суспільно-економічній формації. В класово-антагоністичних формаціях поряд з панівним існують залишки старих укладів, стихійно виникають і розвиваються нові (напр., капіталістичний уклад виникав у надрах феодального ладу. Див. також *Капіталізм*). Соціалістичний уклад, що грунтується на суспільній власності на засоби виробн., виникає тільки в результаті перемоги соціалістичної революції. *Перехідному періодові від капіталізму до соціалізму* властива багатоукладна економіка. В результаті перемоги соціалізму в СРСР багатоукладність економіки була ліквідована.

УКРАЇ́НСЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА (У Р С Р, У к р а ї н а) — союзна республіка в складі СРСР. Утворена 12(25).XII 1917. Пл. 603,7 тис. $км^2$. Нас. 49 075 тис. чол. (1976), у т. ч. українці — 74,9%, росіяни — 19,4%, інші — 5,7%. Столиця — м. Київ (2013 тис. ж., 1976). Інші великі міста: Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Ворошиловград. Укр. народ після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 слідом за рос. народом першим пішов по шляху, вказаному В. І. Леніним,— по шляху будівництва соціалізму.

УКРАЇНСЬКА РСР
80 0 80 км
КИЇВ
ХАРКІВ
ЛЬВІВ
ОДЕСА
ДНІПРОПЕТРОВСЬК
ДОНЕЦЬК
ЗАПОРІЖЖЯ
КРИВИЙ РІГ
МИКОЛАЇВ
ХЕРСОН
ЖДАНОВ
ГОРЛІВКА
МАКІЇВКА
ВОРОШИЛОВГРАД
КІРОВОГРАД
ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК
ПОЛТАВА
СУМИ
ЧЕРНІГІВ
ЖИТОМИР
ВІННИЦЯ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ТЕРНОПІЛЬ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ЧЕРНІВЦІ
УЖГОРОД
ЛУЦЬК
РОВНО
ЧЕРКАСИ
КРЕМЕНЧУК
СІМФЕРОПОЛЬ
СЕВАСТОПОЛЬ
КЕРЧ
БІЛА ЦЕРКВА
КІШИНІВ
ГОМЕЛЬ
БРЕСТ
БЄЛГОРОД
РОСТОВ-на-ДОНУ
ТАГАНРОГ
КРАСНОДАР
НОВОРОСІЙСЬК
Пінськ
Лунінець
Мозир
Новгород-Сіверський
Шостка
Льгов
Глухів
Щорс
Конотоп
Бахмач
Ніжин
Ромни
Прилуки
Лебедин
Охтирка
Гадяч
Пирятин
Яготин
Бровари
Ірпінь
Фастів
Переяслав-Хмельницький
Миргород
Лубни
Золотоноша
Канів
Любoтин
Чугуїв
Валуйки
Георгіу-Деж
Куп'янськ
Сватове
Старобільськ
Сєвєродонецьк
Лисичанськ
Надіївка
Комунарськ
Красний Луч
Дебальцеве
Артемівськ
Костянтинівка
Краматорськ
Слов'янськ
Ізюм
Лозова
Красноград
Новомосковськ
Синельникове
Павлоград
Амвросіївка
Пологи
Токмак
Мелітополь
Бердянськ
Марганець
Нікополь
Каховка
Нова Каховка
Генічеськ
Скадовськ
Джанкой
Саки
Євпаторія
Феодосія
Алушта
Ялта
Алупка
Снігурівка
Новий Буг
Вознесенськ
Первомайськ
Долинська
Новоукраїнка
Олександрія
Світловодськ
Сміла
Шпола
Жашків
Умань
Гайворон
Тульчин
Котовськ
Роздільна
Іллічівськ
Білгород-Дністровський
Болград
Ізмаїл
Кілія
Вилкове
Могилів-Подільський
Жмеринка
Козятин
Бердичів
Шепетівка
Старокостянтинів
Кременець
Здолбунів
Дубно
Броди
Золочів
Кам'янець-Подільський
Хотин
Чортків
Коломия
Калуш
Стрий
Дрогобич
Самбір
Мукачеве
Чоп
Хуст
Червоноград
Нововолинськ
Ковель
Камінь-Каширський
Сарни
Ківерці
Коростень
Овруч
Малин
Чорнобиль
Люблін
Ясси
г. Говерла 2061
1545
Києвське водосх.
Кременчуцьке водосх.
Каховське водосх.
Печенізьке водосх.
Дніпро
Десна
Прип'ять
Сейм
Псел
Сула
Ворскла
Оскіл
Сів. Донець
Дон
Інгулець
Інгул
Південний Буг
Дністер
Прут
Тиса
Серет
Дунай
Стир
Горинь
Случ
Тетерів
Буг
Вісла
Кубань
ВОЛИНСЬКА ОБЛ
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛ
КРИМСЬКА ОБЛ
КРИМСЬКІ ГОРИ
Придніпровська височ.
Карпати
Арабатська Стрілка
Тендрівська коса
Каркінітська затока
Таганрозька затока
Керченська прот.
АЗОВСЬКЕ МОРЕ
ЧОРНЕ МОРЕ
БІЛОРУСЬКА РСР
Р С Ф Р
МОЛДАВСЬКА РСР
РУМУНІЯ
ПОЛЬЩА
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА
УГОРЩИНА
52°
48°
24°
30°
36°

УРСР — суверенна соціалістична д-ва робітників і селян, яка на основі добровільності і рівноправності об'єдналася з іншими радянськими республіками в єдину соціалістичну д-ву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. У 1939 з УРСР було возз'єднано Західну Україну, 1940 — Ізмаїльщину, тоді ж увійшла до складу УРСР Північна Буковина, 1945 з УРСР возз'єдналася Закарпатська Україна. Таким чином було здійснено возз'єднання всіх укр. земель в єдиній Українській Радянській д-ві. Діючу Конституцію УРСР затверджено 30.I 1937. Найвищим органом держ. влади і єдиним законодавчим органом республіки є Верховна Рада УРСР. Вона обирає підзвітну їй Президію й утворює уряд УРСР — Раду Міністрів УРСР. Верховну Раду УРСР (9-го скликання) обрано 15.VI 1975 в складі 570 депутатів. Голова Президії Верховної Ради УРСР — О. Ф. Ватченко. Голова Ради Міністрів УРСР — О. П. Ляшко. *Комуністичну партію України* створено 1918; на 1.I 1976 вона налічувала в своїх лавах 2 536 772 члени і 89 036 кандидатів у члени партії. Перший секретар ЦК Компартії України — член Політбюро ЦК КПРС В. В. Щербицький. Ленінська Комуністична Спілка Молоді України на 1.I 1976 налічувала 5 814 944 чол. У профспілкових орг-ціях УРСР 1976 було об'єднано понад 20 млн. чол.

Радянська Україна — високорозвинута соціалістична республіка з потужною індустрією, багатогалузевим інтенсивним с. г., з передовою наукою і культурою. Нар. г-во Радянської України є складовою і невід'ємною частиною єдиного нар.-госп. комплексу СРСР. За обсягом виробн. УРСР посідає 2-е місце (після РРФСР) серед союзних республік. Нац. доход УРСР за 1965—75 зріс в 1,74 раза. Бл. 80% його використовується для задоволення потреб трудящих. Виплати і пільги з суспільних фондів споживання в дев'ятій п'ятирічці перевищили 71 млрд. крб. Реальні доходи в розрахунку на душу населення за 1971—75 зросли на 20%. В республіці збудовано за п'ятирічку 98 млн. $м^2$ житлової площі (1,9 млн. квартир). Роздрібний товарооборот за 1971—75 збільшився на 34,6%. У 1975 випуск валової продукції пром-сті УРСР зріс в 86 раз проти 1913. Укр. РСР є важливим районом чорної металургії, гірничорудної та паливної пром-сті; великого розвитку набули машинобудування і металообробка. Ці галузі пром-сті зосереджують майже 60% всіх осн. виробничих фондів пром-сті республіки. Велике значення мають також хім., цементна, шкіряно-взуттєва, цукр. та інші галузі пром-сті. Важливим етапом у розвитку нар. г-ва республіки було успішне виконання завдань XXIV з'їзду КПРС на дев'яту п'ятирічку (1971—75). У Звітній доповіді ЦК Компартії України XXV з'їздові Компартії України перший секретар ЦК Компартії України, член Політбюро ЦК КПРС В. В. Щербицький зазначав, що найхарактернішою рисою розвитку республіки в минулому п'ятирічці було, насамперед, інтенсивне нарощування абсолютного приросту виробництва. Валовий суспільний продукт зріс більш як на третину, нац. доход — більш як на чверть. При цьому вагомість одного процента приросту нац. доходу була на 150 млн. крб. вища, ніж у восьмій п'ятирічці.

Вироблення електроенергії в УРСР 1975 становило 194 млрд. *квт · год.* Видобуток (1975): вугілля — 215,7 млн. *т*, нафти — 12,8 млн. *т*, газу — 68,7 млрд. $м^3$. Швидкими темпами зростає чорна металургія, що має в республіці свою потужну сировинну і паливну базу. В 1975 видобуто 123 млн. *т* заліз. руди, виплавлено (млн. *т*): чавуну — 46,4, сталі — 53,1; вироблено 37,7 млн. *т* прокату чорних металів. Машинобудування УРСР характеризується не лише значним розвитком, а й різноманітністю асортименту продукції. Розвинуті, зокрема: тракторне і с.-г. машинобудування (143 тис. тракторів, 126 тис. тракторних плугів, 90,9 тис. сівалок, 17,1 тис. бурякозбиральних комбайнів та багато інших с.-г. машин, 1975), виробн. устаткування для металургійної та гірничодобувної пром-сті, тепловозів і вагонів (1309 секцій магістральних тепловозів, 37,3 тис. вантажних вагонів, 1975), автомобільна пром-сть (173,5 тис. автомашин), верстатобудування, приладобудування. Значного розвитку набули також енергетичне, хім. машинобудування, суднобудування, радіоелектроніка, виробн. устаткування для під-

приємств харч. і легкої пром-сті. З галузей хім. індустрії розвинуті: пром-сть по виробн. мінеральних добрив (18,3 млн. *т*, 1975), пром-сть хім. волокна (129 тис. *т*, 1975), гірничохімічна, содова, аніліно-фарбова, гумова, полімерних матеріалів та ін.

В республіці потужна пром-сть будівельних матеріалів (виробництво цементу — 22,4 млн. *т*, збірного залізобетону — 19,3 млн. $м^3$, скла — 61,4 млн. $м^2$, покрівельних матеріалів, цегли, черепиці тощо, 1975). Галузі деревообр. пром-сті — заводське стандартне домобудування, виробн. деревностружкових та деревноволокнистих плит. З галузей легкої пром-сті розвинуті: шкіряно-взуттєва (165 млн. пар шкіряного взуття, 1975), швейна, текстильна (виробн. млн. $м^2$ тканин, 1975: бавовняних — 410, лляних — 81,1, вовняних — 72,1, шовкових — 178). На базі великих місцевих с.-г. ресурсів розвинулася харч. пром-сть — цукрова (вироблено 1975 цукру-піску 6,0 млн. *т*), олійницька (1,2 млн. *т* олії), м'ясна (2,2 млн. *т* м'яса пром. виробн.), маслоробна (314 тис. *т* масла), консервна, плодоовочева, виноробна, соляна та інші галузі.

В економіці УРСР одне з найважливіших місць належить с. г., яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукр. буряків, льону, соняшнику, тютюну, хмелю, ефіроолійних культур, фруктів і ягід, м'ясо-молочному скотарстві, свинарстві. В республіці — 7603 колгоспи і 1763 радгоспи. Це високомеханізовані соціалістичні г-ва. На полях УРСР 1975 працювало (у фізичних одиницях): тракторів — 378 тис., зернозбиральних комбайнів — 83 тис. та багато інших с.-г. машин. Сільське г-во УРСР 1975 обслуговували понад 284 тис. вантажних автомобілів. Працівники с. г. республіки на основі здійснення розробленої ЦК КПРС широкої комплексної програми піднесення с. г. забезпечили значне збільшення виробн. і продажу д-ві продукції землеробства і тваринництва. Зокрема, приріст виробн. зерна в 1971—75 у розрахунку на рік проти минулої п'ятирічки становив 6,6 млн. *т*, м'яса — понад 800 тис. *т*, молока — 2,4 млн. *т*, яєць — 2,9 млрд. шт. Поголів'я (в млн., на 1.I 1976): вел. рог. худоби — 24,2, свиней — 16,8, овець і кіз — 9,1. Республіка забезпечена різними видами транспорту. Довжина залізниць — 22,2 тис. *км*. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 112,8 тис. *км*. Гол. морські порти: Одеса, Іллічівськ, Жданов, Херсон, Миколаїв, Керч; річкові — Київ, Черкаси, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Нікополь, Херсон, Ізмаїл. Розвинутий трубопровідний транспорт. У республіці — 803 н.-д. і проектно-конструкторські орг-ції, в яких працює 171,5 тис. науковців (у т. ч. понад 51 тис.— з ученим ступенем доктора або кандидата наук). Провідною науковою установою Радянської України є Академія наук УРСР.

У затверджених XXV з'їздом КПРС Основних напрямах розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки передбачено: збільшити в УРСР обсяг пром. виробн. в десятій п'ятирічці на 30—34%; забезпечити більш високі темпи зростання електроенергетики, хім. і нафтопереробної, верстатобудівної та інструментальної пром-сті, приладобудування, машинобудування для легкої і харч. пром-сті, а також дальший розвиток тракторного і с.-г. машинобудування; випереджаючими темпами розвивати пром-сть у зх. областях республіки; довести 1980 видобуток вугілля до 226—229 млн. *т*, виплавку сталі — до 58—61 млн. *т*, виробн. прокату — до 41—43 млн. *т*, мінеральних добрив — до 24 419 тис. *т*; передбачити значне зростання первинної переробки нафти, скоротити завіз у республіку нафтопродуктів з інших районів країни; збільшити виробн. товарів нар. споживання, особливо шовкових тканин, нетканих матеріалів, трикотажних виробів; збільшити середньорічний обсяг валової продукції с. г. на 11—14%; довести середньорічне виробн. зерна до 46—48 млн. *т*, цукр. буряків — до 53—54 млн. *т*, насіння соняшнику — до 3—3,1 млн. *т*, м'яса (у забійній вазі) — до 3,4—3,6 млн. *т*, молока — до 21,5—22,3 млн. *т*; ввести в експлуатацію 503 тис. *га* зрошуваних земель, гол. чином у посушливих причорноморських і приазовських районах; провести осушення земель на площі бл. 660 тис. *га*, в основному в зоні Полісся; підвищити врожайність усіх с.-г. культур на зрошува-

них і осушених землях; продовжити розширення і благоустрій санаторно-курортних зон на узбережжі Чорного, Азовського морів і в Карпатах. «Свій найвищий обов'язок комуністи, трудящі Радянської України, як і весь радянський народ, бачать у тому, щоб самовідданою творчою працею ще успішніше здійснювати накреслення партії» (Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1976, с. 71—72). УРСР — республіка високого рівня культури та освіти. На кожні 1000 чол. (1975), зайнятих у всіх сферах економіки, науки і культури УРСР, мають вищу і середню (повну і неповну) освіту 762 чол. (1939 — 139 чол.). У 1975/76 навчальному році в республіці було 142 вузи (831,3 тис. студентів), 730 середніх спец. навчальних закладів (783,7 тис. учнів), 27 тис. бібліотек, 74 театри. В 1975 надруковано 7998 назв книг тиражем 155,1 млн. примірників. Усього в УРСР 1975 видавалося 2023 газет і 512 журналів. Друковані органи ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР — газети «Радянська Україна», «Правда Украины» (рос. мовою). Журнали ЦК Компартії України — «Комуніст України», «Під прапором ленінізму» (укр. та рос. мовами); газети ЦК Компартії України: «Робітнича газета» (укр. і рос. мовами), «Сільські вісті». Українську РСР нагороджено двома орденами Леніна (1954, 1958), орденом Жовтневої Революції (1967), орденом Дружби народів (1972).

УКРАЇНСЬКИЙ БУРЖУАЗНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ — реакційна, антинародна ідеологія і політика української буржуазії, що відображають її соціальні прагнення в галузі національних відносин, спрямовані на протиставлення трудящих за національною належністю, на затушковування класово-антагоністичних суперечностей всередині української буржуазної нації, на підпорядкування національно-визвольної боротьби класовим інтересам буржуазії.

Різновид *націоналізму*. Зародився в середині 19 ст. в період завершення формування української бурж. нації. У. б. н. з його реакційним світоглядом, експлуататорською ідеологією, антинар. і антинац. політикою, контрреволюційною і антирадянською практикою завжди був антиподом пролет. *інтернаціоналізму*, запеклим ворогом укр. народу і всіх народів СРСР. Роки Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни були періодом ідейного краху і розвалу укр. бурж.-націоналістичних партій, які виступали організаторами й натхненниками бурж.-націоналістичної контрреволюції проти Країни Рад. Зрештою бурж.-націоналістична контрреволюція була розгромлена й опинилася за межами СРСР. В роки Великої Вітчизняної війни укр. бурж. націоналісти допомагали фашист. загарбникам поневолювати укр. народ. Після розгрому гітлерівських окупантів рештки бурж.-націоналістич. банд в перші післявоєнні роки чинили звірячі злочини проти населення зх. областей України. Ці банди були ліквідовані при активній допомозі місцевих жителів. У. б. н. — світогляд і політ. платформа реакційних кіл української еміграції, що осіла в капіталістичних країнах і використовується світовим імперіалізмом у боротьбі проти Рад. влади. У. б. н. — складова частина *антикомунізму*, допоміжна сила світового імперіалізму. Безпосередня участь в ідеологічних і політ. атаках імперіалізму, роздмухування антирадянщини і націоналістичної істерії, видання антирадянської бурж.-націоналістичної літератури, фальсифікація історії укр. народу, ленінської нац. політики КПРС, паплюження радянської дійсності, змикання з *сіонізмом* і *маоїзмом* на платформі антирадянщини, підривні дії проти прогресивної укр. еміграції — така антикомуністична функція сучас. укр. бурж. націоналізму. Як підкреслено в матеріалах Травневого (1974) пленуму ЦК Компартії України, найреакційніші імперіалістичні кола, всілякі зарубіжні антирадянські, українські бурж.-націоналістичні та сіоністські центри своєю підступною діяльністю намагаються зірвати розрядку міжнар. напруженості. XXV з'їзд Компартії України поставив як одне з найважливіших завдань — давати рішучу відсіч підступам емігрантських укр. бурж.-націоналістичних орг-цій і зарубіжних сіоністських центрів.

УЛЬТИМАТУМ (від лат. ultimus — останній, крайній) — вимога, що супроводиться погрозами. В міжнародних відносинах — категорична

вимога однієї д-ви до іншої (про виконання в певний строк тих чи інших дій або утримання від них), що супроводиться погрозою застосувати *санкції*. В політ. житті капіталістичних країн — вимога якоїсь партії або угруповання урядові здійснити ті чи інші заходи під загрозою держ. перевороту тощо.

У́ЛЬТРА (від лат. ultra — зверх, понад) — представники крайніх екстремістських політичних течій. Існують ультраправі та ультраліві. Ультраправі (члени фашистських, профашистських партій і орг-цій, сіоністських та інших расистських орг-цій тощо) є виразниками інтересів найагресивніших, мілітаристських кіл великого монополістичного капіталу. Ультраліві — представники різних дрібнобурж. течій, насамперед *анархізму, троцькізму, маоїзму*.

«УЛЬТРАІМПЕРІАЛІ́ЗМ», «н а д і м п е р і а л і з м» — антимарксистська, опортуністична концепція, що пропагує можливість переростання імперіалізму в так звану нову фазу — «ультраімперіалізм» — шляхом об'єднання національних монополій у світовий «надтрест». Висунув її один з лідерів нім. соціал-демократії і 2-го Інтернаціоналу К. Каутський. За його твердженням, за «У.» зникнуть боротьба між імперіалістичними країнами, анархія виробн., кризи, припиняться війни. Після 2-ї світової війни концепцію «У.» пропагували австрійські реформісти, пристосувавши її до нового етапу *загальної кризи капіталізму*. Антинауковість і реакційну суть теорії «У.» викрив В. І. Ленін у праці «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та в інших творах, показавши, що ця концепція веде до відмови від революційної боротьби робітничого класу і до заперечення необхідності диктатури пролетаріату.

УНІА́ТИ — прихильники церковної унії (див. *Греко-католицька церква*), віруючі греко-католицької церкви.

УНІТА́РНА ДЕРЖА́ВА — держава, що не має в своєму складі самостійних державних утворень; одна з форм *державного устрою*. Більшість союзних радянських соціалістичних республік і більшість зарубіжних соціалістичних країн є унітарними державами.

УНІТА́РНИЙ (франц. unitaire) — єдиний; той, що становить єдине ціле, прагне до об'єднання.

У́НІЯ (від лат. unio — з'єдную, поєдную) — 1) Об'єднання держав під владою одного монарха; союз держав. 2) Назва міжнародних адміністративних союзів (міжнар. орг-цій, що створюються й діють на підставі багатосторонніх угод між державами). Найважливіші з них дістали статус *спеціалізованих установ ООН*. 3) У. ц е р к о в н а — об'єднання католицької та частини православної церкви під зверхністю папи римського, що існувало до 1946.

УО́ЛЛ-СТРІТ (англ. Wall Street) — вулиця в Нью-Йорку, на якій знаходиться фондова біржа, ряд найважливіших банків США. Термін «Уолл-стріт» часто вживають як символ *олігархії фінансової* США.

УПРАВЛІ́ННЯ НАРО́ДНИМ ГОСПОДА́РСТВОМ з а с о ц і а л і з м у — державна система планомірного керівництва соціалістичною економікою країни — суспільним виробництвом, обміном, розподілом і споживанням матеріальних благ відповідно до економічних законів розвитку суспільства. У. н. г. в СРСР здійснює Радянська д-ва під керівництвом Комуністичної партії в інтересах усього народу. В основу У. н. г. покладено такі найважливіші принципи: єдність політ. й госп. керівництва; *демократичний централізм*, тобто поєднання централізованого керівництва г-вом з госп. самостійністю соціалістичних підприємств, з максимальним розвитком ініціативи на місцях і творчої активності широких мас трудящих, єдиноначальності з колегіальністю у керівництві в розв'язанні госп. завдань; відповідність системи управління досягнутому рівневі розвитку продуктивних сил; планомірність; режим економії, матеріальне й моральне стимулювання працівників і колективів підприємств та орг-цій за прискорений розвиток суспільного виробн. і підвищення його ефективності; поєднання інтересів госп. підрозділів з інтересами нар. г-ва в цілому та встановлення відповідальності перед д-вою за результати їхньої роботи.

У практиці У. н. г. використовують економічні, адміністративні, організаційні й соціальні методи. На XXV з'їзді КПРС зазначалось, що вирішальною ланкою в роботі

є дальше вдосконалення управління економікою в найширшому розумінні цього слова. В документах з'їзду поставлена вимога дальшого вдосконалення управління і всього господарського механізму, а саме: підвищення рівня наукового планування (див. *Планування народного господарства* в СРСР, *Перспективне планування, П'ятирічні плани*); удосконалення структури і методів управління, інтенсивний розвиток нових форм організації виробн.— *виробничих об'єднань, науково-виробничих об'єднань,* територіально-виробничих та *аграрно-промислових комплексів;* удосконалення методів комплексного розв'язання великих загальнодерж. міжгалузевих і тер. проблем, зокрема створення єдиних централізованих програм, що охоплюють всі етапи роботи — від проектування до практичної реалізації, а також створення системи управління групами однорідних галузей; більш уміле використання екон. стимулів і важелів (*господарського розрахунку, прибутку, ціни,* премій); забезпечення дальшого розвитку і підвищення ефективності автоматизованих систем управління і обчислювальних центрів послідовним об'єднанням їх в єдину загальнодержавну систему збирання й обробки інформації для обліку, планування і управління, створення обчислювальних центрів колективного користування; дальше вдосконалення підготовки і підвищення кваліфікації госп. кадрів, додержання найсуворішого режиму економії у витратах на управління, розвиток ефективних форм залучення трудящих до активної участі в управлінні виробництвом. Управлінська, насамперед планова діяльність, підкреслив XXV з'їзд КПРС, має бути націлена на кінцеві нар.-госп. результати.

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ — об'єктивний процес упорядкування соціальних систем. Усяке суспільство являє собою систему, якій притаманні процеси управління. Мета управління, його механізми й принципи залежать від екон. відносин і суспільно-політ. ладу, які панують у даному суспільстві. Управління за капіталізму неспроможне охопити соціально-екон. процеси в масштабах усього суспільства, воно здійснюється під впливом стихійних регуляторів (ринок, конкурентні відносини). Роль свідомого управління обмежена рамками окремих екон. і соціальних об'єктів чи їхніх об'єднань. Соціалістичне суспільство є першим в історії, що управляється на основі науки. В умовах *розвинутого соціалістичного суспільства* зростає роль суб'єктивного фактора в регулюванні виробн., соціально-політ. і духовного життя, підвищується роль свідомої, цілеспрямованої, науково обгрунтованої діяльності держ., громадських установ, і орг-цій під керівництвом Комуністичної партії. Одним з центр. завдань Комуністичної партії є дедалі ширше залучення трудящих до управління суспільством. Політика партії і Радянської д-ви продиктована корінними інтересами народу. Вона виробляється представниками трудящих у виборчих органах з широкою участю мас в обговоренні найважливіших планів і рішень. Трудящі беруть активну участь і в контролі за виконанням цих рішень. Партія, підкреслено в документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, і далі розвиватиме всі форми соціалістичної демократії. Конкретним проявом завдань, які стоять перед соціалістичним суспільством, є плани розвитку нар. г-ва, які відображають вимоги об'єктивних екон. законів соціалізму, потреби й реальні можливості розвитку соціалістичного суспільства. Комуністична суспільна формація є цілеспрямованою системою, функціонування якої прямо чи опосередковано визначається програмою соціалістичного і комуністичного будівництва. *Науково-технічна революція* ускладнює і збагачує форми спілкування людей та обмін результатами їхньої діяльності, змінює характер праці, потреби й інтереси, життя і побут, породжує нові форми виробн., соціальної й духовної активності людей. Це ускладнює завдання соціального управління, підвищує рівень вимог до компетенції людей, зайнятих у цій сфері. В цих умовах особливого значення набуває масова економіч. і політ. освіта організаторів виробн., всіх трудящих. В органічному поєднанні досягнень сучас. науково-технічної революції з ефективними формами соціалістичного управління, спрямуванні їх на найкраще використання резервів і можливостей

соціалізму — глибокий зміст заходів в екон. і соціальній галузях, що їх розробляє КПРС.

УРБАНІЗА́ЦІЯ (лат. urbanus — міський, від urbs — місто) — процес зосередження промисловості й населення в містах, переважно великих. Проявляється в зростанні частки міського населення, що зумовлено суспільно-екон. та індустріальним розвитком країни. Високий рівень урбанізації характерний для країн, більш розвинутих економічно. Гол. передумови У.— індустріалізація, поглиблення тер. поділу праці, зростання механізації і продуктивності праці в с. г. тощо. У. характерна для країн з різними соціальними системами — як для капіталістичних, так і соціалістичних, але відбувається вона під впливом різних екон. законів. У капіталістичних країнах цей процес проходить стихійно і відображає антагоністичні суперечності бурж. суспільства. Одне з яскравих проявів У.— виникнення міст-гігантів. У соціалістичних країнах розвиток міст здійснюється планомірно, регулюється д-вою, яка виходить з інтересів і потреб екон. розвитку, правильного розміщення пром-сті, раціонального використання трудових ресурсів та перерозподілу їх між містом і селом. За соціалізму У. супроводиться поліпшенням санітарно-гігієнічних та культурно-побутових умов життя міського населення. Забезпечується швидкий розвиток невеликих та середніх міст. В СРСР питанню У. надається велике значення. Осн. напрямами розвитку нар. г-ва країни на 1976—80 роки передбачено дальше обмеження зростання великих міст, розвиток економічно перспективних малих і середніх міст з розміщенням у них гол. чином невеликих підприємств, філіалів і спеціалізованих цехів діючих об'єднань, фабрик, заводів.

УРУГВА́Й, Східна Республіка Уругвай — держава в східній частині Південної Америки. Пл. 178 тис. *км²*. Нас. 2,8 млн. чол. (1975), в основному уругвайці. Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Монтевідео (1,2 млн. ж., 1975). У.— бурж. республіка. Після держ. реакційного перевороту (1973) парламент розпущено, дію конституції припинено. Фактично існує військ.-фашистська диктатура.

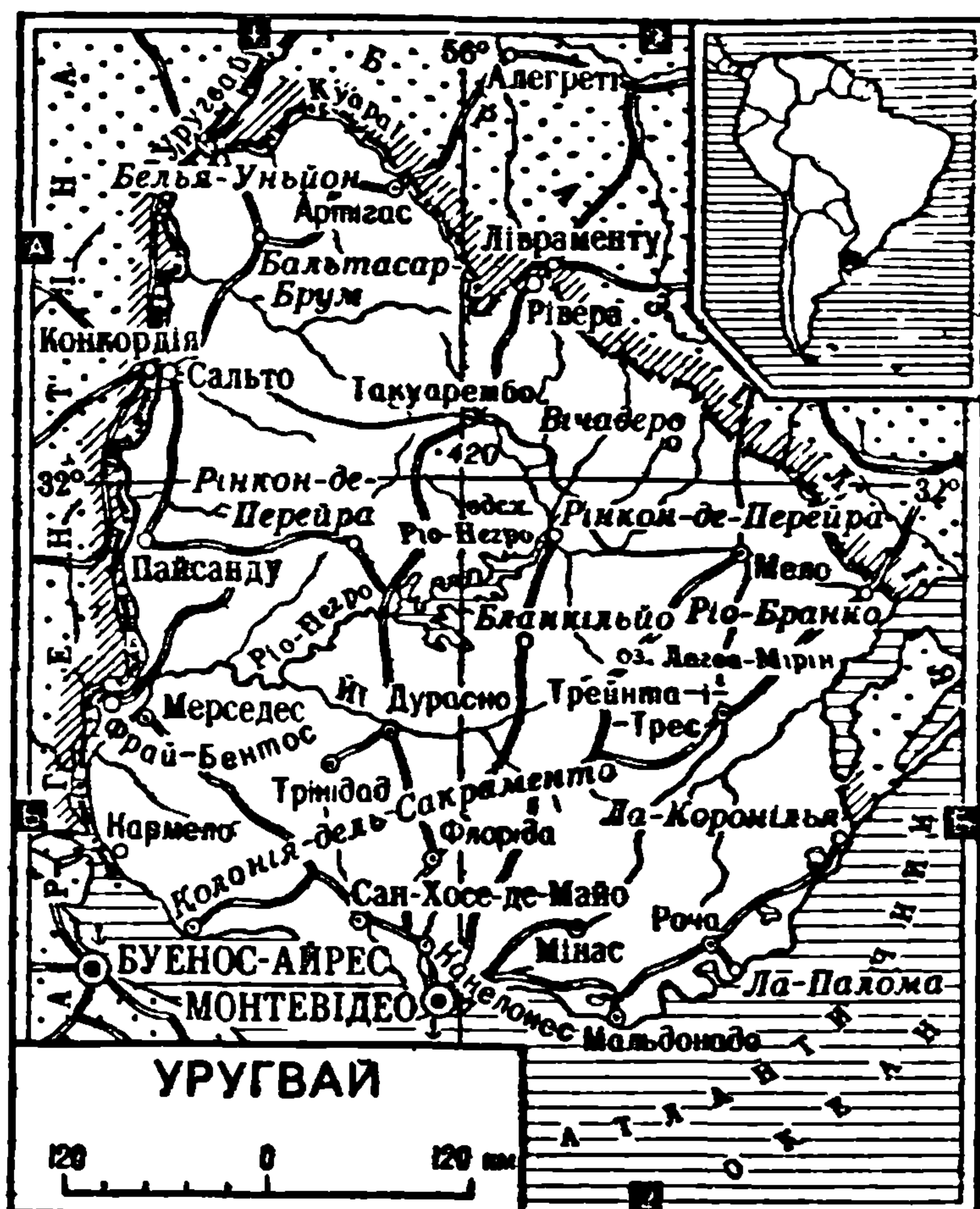

Глава д-ви й уряду — президент. Законодавчі функції тимчасово виконує держ. рада. Основні політичні партії: Батльїстська партія («Колорадо») — одна з найбільших партій уругвайської буржуазії. Засн. в 1-й половині 19 ст. Національна партія («Бланко») — виражає інтереси великої буржуазії, зв'язаної з монополіями США, та латифундистів. Засн. у 1-й половині 19 ст. *Комуністична партія Уругваю.* Засн. 1920. Діє в підпіллі.

У 16 ст. на території У. з'явилися ісп. колонізатори. В 1776 У. увійшов до ісп. віце-королівства Ла-Плата. В 1811 У. був проголошений незалежним, 1821—28 — під владою Бразілії. В 1828 став незалежною д-вою. В 1926 встановлено дипломатичні відносини з СРСР (розірвані урядом У. 1935, відновлені 1943). Після 2-ї світової війни в У. особливо посилився вплив монополій США. З 1945 У.— член ООН. З кінця 1973 уряд У. проводить політику репресій проти прогресивних орг-цій та діячів.

Найважливіша галузь г-ва У.— пасовищне скотарство. Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 9,8, овець — 16,8. Орні землі — лише 14% земельного фонду країни. Вирощують пшеницю, кукурудзу, льон-кудряш, соняшник. Розвинуті виноградарство та садівництво. Гол. галузь пром-сті — харчова, зокрема м'ясохолодобійна.

Певного розвитку досягли текст. і нафтопереробна пром-сть. Є цементні, паперові, поліграфічні підприємства, автоскладальний з-д тощо. Залізниць — 3 тис. *км.* Автошляхів з твердим покриттям —7,8 тис. *км.* Тоннаж торг. флоту — 130 тис. брутто *рег. т* (1974). Морський порт — Монтевідео. Судноплавство по річці Уругваю та затоці Ла-Платі. Грошова одиниця — уругвайське песо; 100 уругвайських песо = 21,41 крб. (1976).

УРЯД — збірна назва найвищого виконавчого і розпорядчого органу державної влади (ради міністрів, кабінету міністрів, державної ради, федеральної ради тощо), очолюваного главою уряду. У. СРСР є Рада Міністрів СРСР, У. союзних і автономних республік — Ради Міністрів цих республік.

УРЯДОВА КРИЗА — політичне становище в буржуазних країнах, коли один уряд змушений піти у відставку, а інший ще не утворений. У. к. виникає в результаті міжпарт. боротьби в парламенті, яка є відображенням загострення суперечностей між окремими монополістичними угрупованнями. У. к. часто є результатом зростаючого впливу демократичних сил на розвиток подій в капіталістичних д-вах тощо.

УСУСПІЛЬНЕННЯ ВИРОБНИЦТВА — об'єктивний прогресуючий процес, у ході якого на основі дедалі глибшого суспільного *поділу праці,* спеціалізації та кооперування виробництва і посилення в зв'язку з цим взаємозалежності між окремими виробниками багато розрізнених процесів виробництва зливаються в один суспільний процес виробництва. У. в. є виявом і результатом розвитку *продуктивних сил;* характер його визначається панівними *виробничими відносинами.* За капіталізму У. в. відбувається в умовах антагоністичних суперечностей, особливо *основної суперечності капіталізму.* З розвитком держ.-монополістичного капіталізму У. в. досягає такого ступеня, що стає несумісним з його капіталістичною оболонкою, чим створює матеріальні передумови для заміни капіталізму соціалізмом. З перемогою соціалістичної революції, перетворенням капіталістичної приватної власності на засоби виробн. на соціалістичну власність усувається гол. перешкода на шляху розвитку У. в. (див. *Націоналізація, Колективізація сільського господарства*). З того часу цей процес відбувається на основі соціалістичних виробничих відносин. У. в. за соціалізму є одним з факторів переходу до єдиної *комуністичної власності.* У. в. прискорюється на основі *науково-технічного прогресу* і впровадження у виробн. досягнень *науково-технічної революції.* З виникненням світової системи соціалізму на основі *міжнародного соціалістичного поділу праці* та *соціалістичної економічної інтеграції* розвивається вища форма У. в.— усуспільнення виробництва між соціалістичними країнами.

УТОПІЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ (від грец. οὐ — не і τόπος — місце, тобто неіснуючий) — донауковий етап у становленні вчення про суспільний лад, який, відповідно до цього вчення, мав грунтуватися на соціальній рівності, відсутності експлуатації і спільній праці всіх громадян. Дістав назву від твору англ. мислителя 16 ст. Т. Мора «Утопія», де описано неіснуюче ідеальне суспільство. У. с. виник в епоху бурж. революцій і в ще незрілій формі відображав прагнення мас встановити новий, справедливий суспільний лад. Вершини У. с. досяг у період бурхливого розвитку капіталізму. У. с. піддав різкій критиці хиби капіталістичного суспільства, розкрив зв'язок між експлуатацією і приватною власністю. Соціалісти-утопісти передбачали деякі риси комуністичного суспільства: спільність власності, рівність усіх людей, обов'язковість праці, колективність і плановість г-ва, ліквідацію протилежностей між містом і селом, між фізичною і розумовою працею. Однак соціалісти-утопісти не могли вказати реальних шляхів досягнення цього ладу. Вони наївно вірили, що новий суспільний лад можна встановити шляхом пропаганди ідей соціалізму, через освіту і моральне самовдосконалення людей. З виникненням марксизму У. с. дедалі більше ставав гальмом у розвитку робітничого і соціалістичного руху. В окремих країнах, що розвиваються, У. с., зливаючись з ідеологією революційного демократизму, на певному етапі здатний відігравати відносно позитивну роль.

Ф

ФА́ЗА (грец. φάσις — прояв) — період, етап, ступінь у розвитку того чи іншого явища або історичного процесу: соціалізм — перша Ф. комунізму.

ФА́КТОР (лат. factor — чинник) — рушійна сила, причина якогось процесу або одна з його основних умов.

ФА́КТОРІВ ТЕО́РІЇ — буржуазні соціологічні концепції, які заперечують єдину основу розвитку історії і суспільства. Ф. т. відкидають наявність об'єктивних законів суспільного розвитку, внутрішніх зв'язків між суспільними явищами. Ф. т. зародилися на Заході й у Росії в кінці 19 ст., проте й досі поширені в бурж. соціології. Сучас. різновидності Ф. т. — індустріальна соціологія, «теорія культурного відставання» та ін. — неправомірно перебільшують значення техніки, пром-сті, розглядаючи їх як єдині й визначальні фактори істор. розвитку.

ФАЛАНГІ́СТИ (ісп. falangistas) — члени партій *Іспанська фаланга традиціоналістів і хунт національ-синдикалістського наступу* та *Ліванські фаланги.*

ФАЛЬСИФІКА́ЦІЯ (від лат. falsifico — підроблюю) — навмисне спотворення, викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, подій і фактів. Є одним з принципів бурж. ідеології, преси, пропаганди.

ФАНАТИ́ЗМ (від лат. fanaticus — несамовитий, шалений) — безрозсудна одержимість якимись ідеями, поєднана з нетерпимістю до будь-яких інших поглядів. Релігійний Ф. — сліпа відданість певним релігійним віруванням і нетерпимість до інакомислячих.

ФА́О — див. *Продовольча й сільськогосподарська організація ООН.*

ФАРИСЕ́ЙСТВО (від грец. Φαρισαῖοι — фарисеї) — назва вчення послідовників релігійно-політичної течії в стародавній Іудеї; лицемірство, зовнішнє благочестя, *святенництво.*

ФАТАЛІ́ЗМ (від лат. fatalis — визначений долею) — релігійно-філософські погляди, що грунтуються на визнанні панування над людиною і суспільством сліпих, невідворотних сил, які нібито наперед визначають їхню долю. Діалектичний матеріалізм заперечує Ф., протиставляє йому принцип детермінізму — об'єктивної закономірності й причинної зумовленості всіх явищ природи і суспільства.

ФА́ТУМ (лат. fatum) — у давніх римлян уявна, невідворотна, сліпа, таємна сила, що нібито визначає долю існуючого; в переносному розумінні — доля.

ФАШИ́ЗМ (італ. fascismo, від fascio — жмут, в'язка; об'єднання) — диктатура найбільш реакційних кіл фінансового капіталу; найреакційніша ідеологія і політика імперіалістичної буржуазії. Характерний для епохи *загальної кризи капіталізму.* Соціальною базою Ф. є *дрібна буржуазія,* декласовані елементи капіталістичного суспільства. Ф. — ударна сила великих монополій. Йому притаманні знавіснілий *шовінізм, расизм,* нестримна соціальна демагогія. До Ф. буржуазія вдається, коли вона неспроможна в умовах різкого піднесення революційного руху нар. мас утримати владу методами парламентаризму і бурж. демократії. Гол. мета Ф. — зберегти панування капіталістичних монополій, знищити будь-які демократичні права і свободи всередині країни, терористичними методами придушити робітничий і нац.-визвольний рухи, підготувати й розв'язати загарбницькі війни, насамперед проти країн соціалізму. Обгрунтуванню політики Ф. служить його ідеологія. Центр. місце в ній посідає *антикомунізм.* Фашистські ідеологи намагаються довести провідну роль у суспільному прогресі «обраної», «вищої» нації чи раси. Ці ідеї Ф. використовує для обгрунтування своєї агресивної зовнішньої політики, спрямованої на поневолення, а в ряді випадків і на винищення інших народів як нібито представників «нижчої» раси». Найвищою формою суспільного життя ідеологи Ф. проголошують тоталітарну д-ву. Вони проповідують теорію класового миру в ім'я містичної «єдності» нації. Характерною рисою Ф. є мілітаризація суспільних відносин. Ф. породжується напруженою ситуацією і по-

стійно потребує її наявності, вважає війну природним станом людини. Фашистські диктатури в Німеччині й Італії, що прийшли до влади в цих країнах в 20—30-х рр., розв'язана Ф. 2-а світова війна, встановлення режимів кривавого терору всередині своїх д-в показали всю небезпечність Ф. для людства. Ф. є породженням імперіалізму, який створює умови для відродження та існування ультраправих течій, партій, угруповань (див. *Неофашизм*). На цьому наголосила міжнар. Нарада робітничих і комуністичних партій 1969. Демократичні сили світу ведуть активну боротьбу проти загрози Ф. та фашистських режимів. У 1974 повалено диктатури Ф. в Португалії і Греції. В авангарді боротьби проти Ф. йдуть комуністичні й робітничі партії.

ФЕДЕРАЛІЗМ — 1) Принцип державної організації на засадах *федерації*. 2) Політичний рух у багатонаціональних країнах, метою якого є створення федеративного союзу, федерації.

ФЕДЕРАЛЬНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ (ФБР) — один з органів департаменту (міністерства) юстиції США, що здійснює функції таємного політичного розшуку. Засн. 1908. Своїм головним завданням ФБР ставить боротьбу проти комуністичного і робітничого руху, переслідування демократичних і прогресивних діячів та організацій.

ФЕДЕРАЛЬНІ ЗБОРИ — найвищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган у Чехословацькій Соціалістичній Республіці. Складається з Народної палати та Палати народів. Обирається населенням ЧССР строком на 5 років.

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНИ (ФРН) — держава в Центральній Європі, омивається Північним та Балтійським морями. Пл. 248 тис. *км²*. Нас. понад 60 млн. чол. (1974), в основному — німці. Столиця — м. Бонн (281 тис. ж., 1973). ФРН — бурж. республіка, федерація 10 західнонімецьких земель. Глава д-ви — президент, що обирається на 5 років федеральними зборами. Законодавчу владу здійснює федеральний парламент у складі двох палат — бундестагу і бундесрату; виконавчу — уряд, очолюваний федеральним канцлером. Основні політичні партії і

профспілки: *Соціал-демократична партія Німеччини*. Засн. 1869; як політична партія ФРН — з 1946. Вільна демократична партія — виражає інтереси частини середньої і дрібної буржуазії. Засн. 1948. Християнсько-демократичний союз. Засн. 1950. Християнсько-соціальний союз. Засн. 1945. *Націонал-демократична партія* (НДП). Засн. 1964. *Німецька комуністична партія*. Засн. 1968. Об'єднання німецьких профспілок. Засн. 1949. Входить до *Міжнародної конфедерації вільних профспілок*.

Після поразки гітлерівської Німеччини в 2-й світовій війні уряди США, Великобританії і Франції взяли курс на екон. і політ. розкол Німеччини і створення сепаратної західнонімецької д-ви. У вересні 1949 на території англ., амер. і франц. зон окупації було створено Федеративну Республіку Німеччини. Найвпливовішу роль у країні відіграють великі капіталістичні монополії. Трудящі ФРН на чолі з комуністами вели і ведуть наполегливу боротьбу проти *реваншизму*

і *неофашизму* в країні. Інтересам відродження нім. імперіалізму відповідали *Паризькі угоди 1954,* що санкціонували вступ ФРН до *НАТО* і Західноєвропейського союзу. ФРН дістала право на створення 500-тисячної армії — бундесверу. Дипломатичні відносини ФРН з СРСР встановлено 1955. Уряд ФРН (очолюваний 1969—74 федеральним канцлером В. Брандтом, з 1974 — Г. Шмідтом) уклав 1970 договори з СРСР і Польщею, 1972 — з НДР, 1973 — з ЧССР, що поклали початок нормалізації взаємовідносин ФРН з соціалістичними країнами. В договорах зафіксовано визнання всіх кордонів, що склалися після 2-ї світової війни. Між СРСР і ФРН підписано ряд важливих документів про розвиток ділового співробітництва (див. *Радянсько-західнонімецькі документи 1970—75*). ФРН — один з великих торг. партнерів СРСР. Проте у ФРН діє чимало противників нормалізації відносин з СРСР та іншими соцкраїнами. Певні кола у ФРН — підкреслено у Заяві Радянського уряду (травень 1976) — роблять спроби підірвати те позитивне, що зроблено в радянсько-західнонім. відносинах, намагаються відродити обстановку «холодної війни». ФРН — високорозвинута індустріальна капіталістична країна, що за обсягом пром. виробн. посідає 3-є місце (після США і Японії) в капіталістичному світі. В 70-х рр. г-во країни зазнало економічної кризи. Зросло безробіття (на початок 1976 було 1,2 млн. повністю безробітних). Розвинуті різні галузі машинобудування, хім., електротехнічна, текст. пром-сть. У 1974 видобуто (млн. *т*): вугілля кам'яного — 94,9, бурого — 126,0, нафти — 6,2, заліз. руди — 4,7; вироблено (млн. *т*): чавуну — 40,2, сталі — 53,2, автомашин —2,6 млн. шт. Гол. галузь с. г.— тваринництво (15,1 млн. голів вел. рог. худоби, 22 млн. свиней, 1974). Збір (млн. *т*, 1974): пшениці — 7,7, жита — 2,5, ячменю — 7,0, картоплі — 13,7 (1973). Густа мережа залізниць (28,8 тис. *км*) і автомобільних шляхів (167,4 тис. *км*). Тоннаж торг. морського флоту — 8,3 млн. брутто *рег. т* (1974). Морські порти: Гамбург, Бремен, Кіль. Внутрішніх водних шляхів — 4,4 тис. *км*. Розвинутий трубопровідний транспорт. Грошова одиниця — марка ФРН; 100 марок ФРН = 29,48 крб. (1976).

ФЕДЕРА́ЦІЯ (лат. foederatio — союз) — 1) Форма державного устрою; союзна держава, що складається з ряду держав або державних утворень. Ф. має єдині законодавчі (здебільшого у складі 2 палат) і виконавчі органи, а також загальнофедеральні законодавство, бюджет, збройні сили і громадянство (поряд із збереженням громадянства держав — членів Ф.). Водночас кожна складова частина Ф. має свою конституцію, законодавчі й виконавчі органи. Соціалістична Ф. докорінно відрізняється від бурж. Ф., побудованої за територіальним принципом на основі бюрократичної централізації. Союз РСР побудований за нац.-територіальним принципом на основі демократичного централізму, у формі добровільного союзу рівноправних радянських соціалістичних республік. 2) Союз, об'єднання громадських організацій як всередині однієї країни, так і у міжнар. масштабі.

ФЕЛА́ХИ (араб. феллах — селянин, землероб) — осілі селяни-землероби в арабських країнах.

ФЕМІ́ДА [грец. Θέμις, род. відм. Θέμιδος] — 1) У давньогрецькій міфології — богиня порядку і правосуддя. Зображували її жінкою з зав'язаними очима (як символ безсторонності, неупередженості) з терезами і мечем у руках. 2) П е р е н о с н о — правосуддя.

ФЕМІНІ́ЗМ (франц. féminisme, від лат. femina — жінка) — жіночий рух за зрівняння жінок у правах з чоловіками в межах буржуазної системи. Виник у 18 ст. Існує й тепер. Має ряд нац. і міжнар. орг-цій. Більшість з них у своїй діяльності не торкаються актуальних проблем сучас. політики, обмежуються питаннями емансипації жінок, виховання у них почуття свого громадянського обов'язку.

ФЕ́РМЕР, ф а р м е р (англ. farmer) — у капіталістичних країнах орендар або власник землі, який веде на ній господарство головним чином за допомогою найманої праці. Для *імперіалізму* характерним є прискорений процес розорення дрібних і середніх фермерів.

ФЕСТИВА́ЛЬ (від лат. festivus — святковий) — масове торжество; показ (огляд) професійного або самодіяльного музичного й театрального

мистецтва, кіномистецтва. Широкий міжнар. захід культурного або громадського змісту. З 1947 проводяться *Всесвітні фестивалі молоді та студентів,* що їх організовує *Всесвітня федерація демократичної молоді* (ВФДМ) з участю багатьох інших демократичних орг-цій молоді.

ФЕТИШИЗМ (від португ. feitiço — зачарована річ) — 1) Поклоніння предметам неживої природи — фетишам, яким приписуються надприродні властивості; один з елементів релігійних вірувань. 2) Переносно — сліпе поклоніння чому-небудь. 3) Ф. товарний — приписування продуктам праці — товарам особливих властивостей; культ товару грошей, притаманний експлуататорському, особливо капіталістичному ладу.

ФІДЕЇЗМ (від лат. fides — віра) — намагання підмінити знання релігією, поставити віру над розумом, використати науку для виправдання і захисту релігії.

ФІДЖІ — держава на островах Фіджі на Пд. Тихого океану. Пл. бл. 18,3 тис. *км²*. Нас. понад 560 тис. чол. (1974); 50% індійців і 45% фіджійців. Столиця — м. Сува (бл. 62 тис. ж.). Ф.— конституційна монархія. Глава д-ви — королева Великобританії, представлена генерал-губернатором. Законодавчий орган — парламент, що складається з сенату і палати представників. Політичні партії: Партія союзу. Правляча. Партія національної федерації. Опозиційна. В 2-й пол. 19 ст. Ф. було поневолено англ. колонізаторами. 10.X 1970 Ф. проголошено незалежною д-вою у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. З 1970 Ф.— член ООН. У 1974 Ф. встановили дипломатичні відносини з СРСР. Основа економіки — вирощування цукр. тростини та кокосової пальми. Плантації бавовнику, бананів, ананасів. Видобування золота, срібла. Залізниць — 644 *км*. Автомобільних шляхів — 2316 *км*. Ф.— важливий вузол морських і авіаційних шляхів на Пд. Тихого океану. Гол. морський порт — Сува. Грошова одиниця — долар Фіджі.

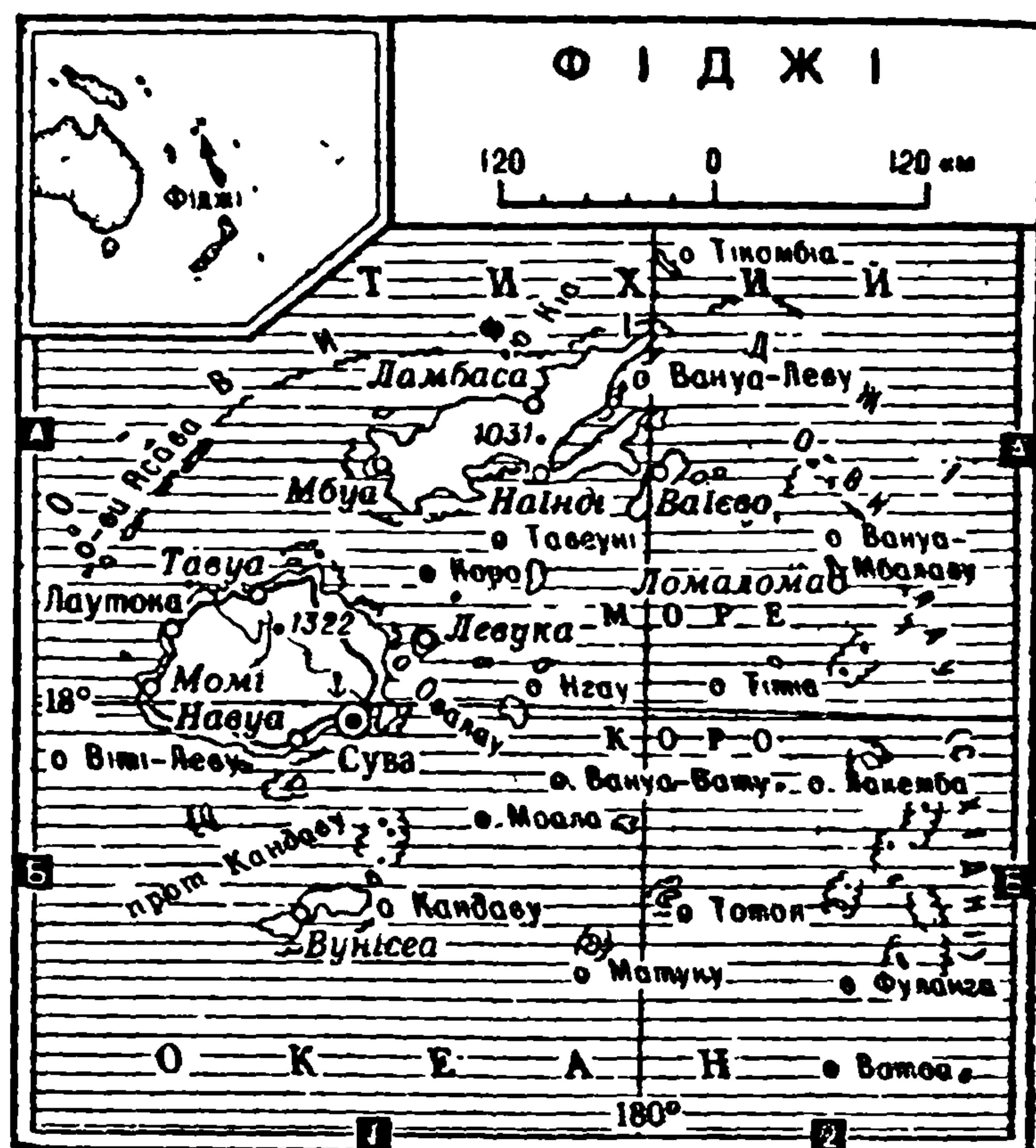

ФІКТИВНИЙ (від лат. fictio — вигадка) — уявний, вигаданий, той, що не існує в дійсності.

ФІКТИВНИЙ КАПІТАЛ — капітал, що існує в капіталістичних країнах у вигляді *цінних паперів*: акцій, облігацій, заставних листів іпотечних банків тощо. Дає прибуток у вигляді *дивіденду* (за акціями), процента (за облігаціями). Ф. к. не має власної вартості, існує поряд з дійсним *капіталом*. Цінні папери являють собою лише свідоцтва власності на реальний капітал. Епоха імперіалізму характеризується величезним зростанням Ф. к. і його концентрацією в руках *олігархії фінансової*.

ФІКЦІЯ (лат. fictio — вигадка) — щось неіснуюче, неправильне, хибне, вигадане, видаване з певною метою за дійсне.

ФІЛАНТРОПІЯ (грец. φιλανθρωπία — людинолюбство) — благодійність, допомога і покровительство, які подають з своєї «ласки» пануючі класи експлуататорського суспільства незначній частині нужденних. Один із засобів буржуазії приховати свою паразитичну сутність лицемірством і принизливою «допомогою», щоб відвернути трудящих від класової боротьби.

ФІЛІППІКИ (грец. Φιλιππικοί) — гнівні викривальні промови, виступи проти кого-небудь або чогонебудь. Ф. називались промови видатного афінського політ. діяча й оратора Демосфена (4 ст. до н. е.), спрямовані проти македонського царя Філіппа II.

ФІЛІППІНИ, Республіка Філіппіни — держава на Південному Сході Азії, на островах Філіппінського архіпелагу. Пл. близько 300 тис. *км²*. Нас. 41,5 млн. чол.

(1974); осн. нац. групи — вісайя, тагали, ілоки та ін. Офіц. мови — тагалоська та англійська. Офіц. столиця — м. Кесон-Сіті (1 млн. ж., 1973), фактична — м. Маніла (1,4 млн. ж., 1973). Ф.— республіка. Глава д-ви — президент, якого обирає парламент на 6 років. Найвищий законодавчий орган — однопалатний парламент — національні збори. Політичні партії: Партія націоналістів — відображає інтереси бурж.-поміщицьких кіл. Засн. 1907. Ліберальна партія — представляє інтереси великої буржуазії та поміщиків; орієнтується на співробітництво з США. Засн. 1946. Соціалістична партія. Засн. 1963. *Комуністична партія Філіппін.* Засн. 1930.

Наприкінці 16 ст. більшу частину Ф. підкорили іспанці. Внаслідок амер.-ісп. війни 1898 Іспанія відмовилася від Ф. на користь США. В 1901 США перетворили Ф. на колонію. В 1942—45 Ф. окупували япон. війська. З 1945 Ф.— член ООН. У 1946 уряд США під тиском нац.-визвольного руху був змушений погодитись на суверенітет Ф., але нав'язав цій країні ряд військ. та екон. угод, які зберегли залежність Ф. від США. За останні роки народ Ф. добився проведення ряду важливих соціально-екон. реформ, які сприяють зміцненню екон. незалежності і самостійності країни. В зовнішній політиці Ф. намагаються покінчити з однобічною орієнтацією на США і налагодити відносини з соціалістичними країнами. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1976. У червні 1976 між СРСР і Ф. укладено торг. угоду і підписано спільну Заяву, в якій сторони висловилися за розвиток науково-технічного, екон. і культурного співробітництва. Ф.— аграрна країна. Провідна галузь с. г. — землеробство. Посівна пл. 11,3 млн. *га*. Осн. продовольчі культури: рис (щорічний збір — 3,5—5 млн. *т*), кукурудза, солодка картопля та ямс. За експортом копри (щорічне виробн. 1,5 млн. *т*) та кокосової олії (бл. 250 тис. *т*) Ф.— на 1-му місці в світі. Тваринництво має другорядне значення. У внутрішніх районах — заготівля цінної деревини. Видобувають (тис. *т*, 1974) заліз. руду — 1905, золото, срібло, ртуть, нафту, мідну руду (за вмі-

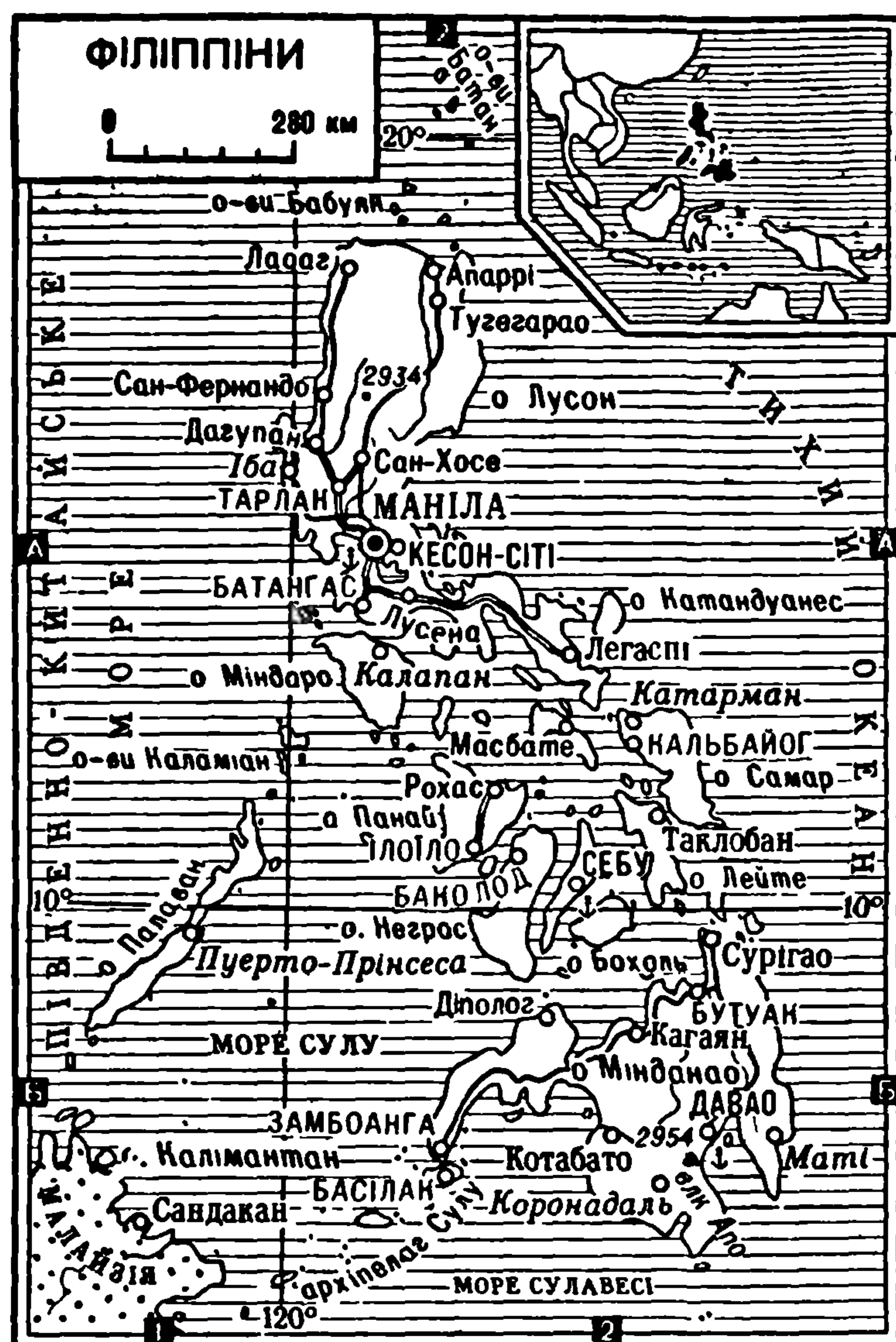

том металу) — 236 тис. *т*. Обробна пром-сть (харч., легка). Є також підприємства деревообр., целюлозно-паперової, цементної, хім., нафтопереробної пром-сті. Залізниць — 1280 *км*. Автошляхів з твердим покриттям — 27,1 тис. *км* (1973). Тоннаж торг. флоту — 911 тис. брутто *рег. т* (1972). Гол. порти — Маніла, Себу, Ілоїло, Давао. Грошова одиниця — філіппінське песо.

ФІЛІ́СТЕР (нім. Philister) — самовдоволена і обмежена особа з вузьким, міщанським кругозором і святенницькою поведінкою; обиватель.

ФІЛОСО́ФІЯ (грец. φιλοσοφία — любов до мудрості) — форма суспільної свідомості, яка відображає дійсність у системі загальних понять і поглядів на світ, дає *світогляд*. Гол. напрямами в Ф. є *матеріалізм* та *ідеалізм*. Вся історія Ф. є історією боротьби між матеріалізмом та ідеалізмом, яка є відображенням *класової боротьби* в суспільстві. Ф. тісно пов'язана з іншими формами суспільної свідомості — наукою, мистецтвом, етикою, політ. і правовою ідеологією тощо. Ф. є їхньою загальною методологічною основою. Революційним переворотом в історії було створення в 40-х рр. 19 ст. марксистської Ф. (див. *Діалектичний матеріалізм*,

Історичний матеріалізм). Ф. стала знаряддям пізнання і перетворення світу. Новий етап у створенні марксистської Ф. пов'язаний з ім'ям В. І. Леніна (див. *Марксизм-ленінізм*). Марксистсько-ленінське вчення є серцевиною комуністичного світогляду, методологічною основою теорії *наукового комунізму*, стратегії і тактики комуністичних і робітничих партій. Тісний зв'язок Ф. з політикою Комуністичної партії, з практикою комуністичного будівництва забезпечує життєвість і дієвість Ф. і наукову обгрунтованість політики КПРС і практики комуністичного будівництва. Гол. особливістю марксистсько-ленінської Ф. є органічна єдність безкомпромісного революційно-класового підходу і послідовної наукової об'єктивності. За своєю суттю марксистсько-ленінська Ф. критична і революційна, вона є способом узагальнено-критичного усвідомлення *практики* з позицій комуністичного *ідеалу*. Їй чужі догматизм, застиглість і косність думки. Вона невпинно розвивається шляхом постановки і творчого розв'язання проблем, що висуваються практикою революційної боротьби, комуністичного будівництва і сучас. наукового пізнання.

ФІНА́НСИ (франц. finance) — система грошових відносин, яка виникла разом з появою держави і нерозривно зв'язана з її існуванням та функціонуванням. Гол. призначення Ф. бурж. д-ви полягає в забезпеченні матеріальних умов існування і функціонування держ. апарату та його органів, фінансування воєнних витрат. За допомогою Ф. бурж. д-ви, втручаючись у відносини матеріального виробн., посилюють концентрацію багатства в руках експлуататорських класів. Маючи незначні власні джерела прибутків від держ. підприємств, бурж. д-ви залучають кошти шляхом примусового збору (податків та мита), держ. позик та паперово-грошових емісій. Ф. соціалістичної д-ви мають принципово відмінну соціально-екон. природу. Вперше в історії в СРСР, а потім і в інших країнах, що стали на шлях соціалістичного розвитку, Ф. перетворилися на знаряддя експропріації експлуататорських класів та ліквідації будь-якого визиску людини людиною, знаряддя будівництва соціалістичного суспільства, піднесення життєвого рівня трудящих. Радянські Ф. є сукупністю екон. відносин, за допомогою яких здійснюється планомірний розподіл *сукупного суспільного продукту*, *національного доходу* для утворення і використання грошових фондів на розширене соціалістичне відтворення і задоволення інших потреб суспільства. З виникненням *світової системи соціалізму* Ф. стають засобом взаємозв'язку соціалістичних країн і допомоги країнам, що розвиваються.

Ф. властиві розподільна і контрольна функції, зміст яких полягає в планомірному розподілі й перерозподілі нац. доходу і здійсненні контролю карбованцем на всіх стадіях процесу розширеного соціалістичного відтворення. Ф. соціалістичних країн мають спільні характерні риси, а саме: єдність бюджетної системи, провідна роль *бюджету державного*, концентрація осн. маси доходів у руках д-ви, продуктивний характер держ. видатків.

ФІНА́НСОВА КРИ́ЗА — характерний для капіталістичних країн глибокий розлад системи державних фінансів. Проявами Ф. к. є дефіцитність держ. бюджету, збільшення держ. боргу, емісія (випуск) паперових грошей для покриття бюджетного дефіциту, *інфляція*, часткова або повна відмова д-ви від сплати своїх боргів. В епоху домонополістичного капіталізму Ф. к. були епізодичними і викликалися в основному політ. факторами (війни, бурж. революції). В період імперіалізму та *загальної кризи капіталізму* Ф. к. породжуються не тільки надзвичайними політ. подіями, а й періодичними *економічними кризами*, мілітаризацією економіки. Вони стали хронічним явищем, що охоплює весь капіталістичний світ.

ФІНА́НСОВА ОЛІГА́РХІЯ — див. *Олігархія фінансова*.

ФІНА́НСОВИЙ КАПІТА́Л — *капітал*, утворений внаслідок зрощування (злиття) капіталів банківських і промислових монополій та інших об'єднань. «Концентрація виробництва; монополії, що виростають з неї; злиття або зрощування банків з промисловістю—ось історія виникнення фінансового капіталу і зміст цього поняття» (Л е н і н В. І. Повне зібрання творів, т. 27, с. 323).

Панування Ф. к.— одна з гол. екон. ознак *імперіалізму*. Див. також *Олігархія фінансова*.

ФІНЕ ГЕЛ (ірл. Fine Gael), «Об'єднана Ірландія» — партія в Ірландії, заснована 1933. Виражає інтереси великої земельної буржуазії та заможних фермерів. Користується підтримкою іноземних монополій і виступає за заохочення іноземних капіталовкладень в економіку Ірландії. В післявоєнний час в коаліції з Ірландською лейбористською партією не раз (у т. ч. 1974) формувала уряд. Лідер партії — Л. Косгрейв. Друкований орган — «Фіне Гел буллетін» («Бюлетень партії Фіне Гел»).

ФІНЛЯНДІЯ, Фінляндська Республіка — держава в Північній Європі, на узбережжі Балтійського моря. Пл. 337 тис. *км*². Нас. 4,7 млн. чол. (1974), фінни (понад 91%), шведи. Столиця — м. Хельсінкі (520 тис. ж., 1974). Ф.— бурж. республіка. Глава д-ви — президент, який обирається на 6 років. Законодавчий орган — однопалатний парламент, що обирається на 4 роки. Виконавчу владу здійснює уряд (державна рада). Основні політичні партії: *Соціал-демократична партія Фінляндії*. Засн. 1899. *Комуністична партія Фінляндії*. Засн. 1918. *Партія центру*. Засн. 1906. Соціалістична робітнича партія. Засн. 1973. Ліберальна народна партія — об'єднує представників ліберальної буржуазії, чиновництва й інтелігенції. Засн. 1965. Сільська партія Фінляндії — об'єднує дрібних землевласників. Засн. 1959. Шведська народна партія. Засн. 1906. Масова громадсько-політична орг-ція — *Демократичний союз народу Фінляндії*. Засн. 1944.

До 1917 Ф. була у складі царської Росії. Радянський уряд 1917 надав Ф. незалежність. Фінська буржуазія за допомогою нім. імперіалістів 1918 придушила революційний рух у країні і запровадила реакційний режим. У 1919—20 Ф. разом з країнами Антанти брала участь у антирадянській інтервенції. У 1939 реакційні сили Ф. спровокували радянсько-фінляндську війну, яка закінчилася поразкою Ф. Правлячі кола Ф. 1941 знову втягнули країну у війну проти СРСР. Внаслідок

перемог Радянської Армії Ф. у вересні 1944 підписала угоду про перемир'я, яку підтвердив мирний договір між СРСР і Ф. 1947. У 1948 між СРСР і Ф. укладено Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу (1970 продовжено на 20 років). В останні десятиріччя між СРСР і Ф. встановилися дружні екон. і мирні добросусідські відносини. З 1955 Ф.— член ООН. В листопаді 1972 СРСР і Ф. схвалили перспективну програму розвитку торг.-екон. співробітництва, виробничої кооперації й спеціалізації. У травні 1973 Ф. підписала угоду про співробітництво з РЕВ. СРСР є найбільшим торг. партнером Ф. В жовтні 1974 укладено угоду між СРСР і Ф. в галузі енергетики і перспективну програму радянсько-фінляндського науково-технічного співробітництва. У столиці Ф. м. Хельсінкі відбулася Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі, на якій було підписано Заключний акт (1975).

Ф.— індустріально-аграрна країна. Велике значення має виробн. (млн. *т*, 1974): целюлози — 4,1, паперу — 3,6; пиломатеріалів, фа-

нери, меблів, стандартних будинків. Розвинуті суднобудування, деякі галузі харч., хім., текст. пром-сті. Гол. галузь с. г.— тваринництво молочно-м'ясного напряму. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 1,8, свиней — 1,0. Гол. с.-г. культури (збір тис. *т*, 1974): пшениця — 593, ячмінь — 962, овес — 1113, картопля — 525. Залізниць — 5,9 тис. *км*. Автомобільних шляхів — 39,7 тис. *км*. Тоннаж морського флоту — 1624 тис. брутто *рег. т* (1973). Морські порти: Хельсінкі, Турку, Котка. Грошова одиниця — фінляндська марка; 100 фінляндських марок = 19,60 крб. (1976).

ФЛІТ-СТРІТ (англ. Fleet Street) — вулиця в Лондоні, де зосереджено більшість редакцій англ. газет. В переносному розумінні — англ. бурж. преса.

ФОЛКЛЕ́НДСЬКІ ОСТРОВИ́, Мальвінські острови — володіння Великобританії на островах на південному заході Атлантичного океану. Право на Ф. о. оспорює Аргентіна. Пл. 12 тис. *км*^{2}. Нас. 2 тис. чол. (1973), гол. чином шотландці й метиси. Адм. центр — м. Порт-Стенлі (1,1 тис. ж., 1972). Управляє Ф. о. губернатор, призначуваний королевою Великобританії. Ф. о. було відкрито 1520. Колонізація розпочалася 1764. В 1833 архіпелагом заволоділа Великобританія. Питання про належність островів розглядалося на сесіях Генеральної Асамблеї ООН, яка закликала уряди Великобританії і Аргентіни приступити до переговорів з метою мирного розв'язання проблеми. Осн. заняття населення — вівчарство, морський промисел (кита, тюленя), рибальство. Грошова одиниця — англійський фунт стерлінгів.

ФО́ЛЬКЕТИНГ (дат. folketing — народні збори) — однопалатний парламент Данії. Обирається населенням на 4 роки.

ФО́НДИ (франц. fonds, від лат. fundus — основа) — 1) Ресурси, запаси, нагромадження (напр., металевий Ф., лісовий Ф. тощо). 2) Частина сукупного суспільного продукту в СРСР, що має цільове призначення (Ф. заміщення, Ф. нагромадження, Ф. споживання, *суспільні фонди споживання*). 3) Ф. соціалістичних підприємств, що здійснюють кругооборот у процесі розширеного соціалістичного відтворення (основні Ф., оборотні Ф.). 4) Кошти цільового призначення соціалістичних підприємств, профспілкових та інших орг-цій (Ф. заробітної плати, заохочувальні Ф., бюджетні Ф.). 5) В капіталістичних країнах Ф. називають *цінні папери,* що дають прибуток у вигляді встановленого процента.

ФОНДОВІДДА́ЧА — в СРСР відношення вартості річного обсягу продукції до вартості основних виробничих фондів. У практиці розрахунків беруть до уваги середньорічну вартість осн. виробничих фондів за балансовою оцінкою даного року. В обліку й плануванні використовують натуральні й вартісні показники Ф. Найчастіше використовують вартісний показник Ф. Обчислюють його, ділячи вартість валової продукції на вартість осн. виробничих фондів. Технічна політика, здійснювана в десятій п'ятирічці (1976—80), створює умови для збільшення випуску продукції з кожної одиниці виробничих осн. фондів, тобто для зростання Ф. Осн. завданням є поліпшення використання діючих виробничих потужностей, підвищення змінності роботи устаткування, ліквідація простоїв, скорочення строків освоєння потужностей, які заново вводяться в дію.

ФО́РІН-О́ФФІС (англ. Foreign Office) — назва міністерства закордонних справ Великобританії.

ФОРМАЛІ́ЗМ (від лат. formalis — складений за формою) — 1) Занепадницький напрям у буржуазній естетиці й мистецтві, який надає перевагу формі за рахунок змісту, прагне позбавити мистецтво його суспільного значення, відірвати від життя (напр., абстрактне мистецтво, сюрреалізм, «театр абсурду», «конкретна музика» тощо). 2) В діяльності держ. і громадських органів — формально-бюрократичний підхід до розв'язання питань, перебільшена увага до букви закону, до зовнішньої форми, до виконання дрібних і другорядних формальностей на шкоду змістові.

ФОРМА́ЦІЯ (лат. formatio — утворення, формування) — див. *Суспільно-економічна формація.*

ФО́РМИ ПЕРЕХО́ДУ ДО СОЦІАЛІ́ЗМУ — способи і шляхи здійснення соціалістичної революції та побудови соціалістичного суспільства

Марксизм-ленінізм виходить з того, що хоч істор. неминучість соціалістичної революції зумовлює об'єктивна дія загальних законів суспільного розвитку, проте ці закони проявляються специфічно, відповідно до конкретних умов, пов'язаних з внутрішнім розвитком і міжнар. становищем країни, в якій здійснюється перехід до соціалізму. А це виявляється в багатоманітності форм революційного перетворення суспільства. Тому питання про Ф. п. до с. розв'язують, враховуючи конкретне співвідношення класових сил у кожній окремій країні, ступінь опору експлуататорських класів, особливості держ. апарату буржуазії різних країн, конкретно-істор. особливості становища того чи іншого нац. загону робітничого класу, істор. умови розвитку його класової боротьби тощо.

Марксизм-ленінізм визнає мирний і немирний шляхи переходу до соціалізму. На противагу опортуністичним концепціям, які підмінюють питання про гол. зміст соціалістичної революції питанням про її конкретно-істор. форми, марксистсько-ленінське вчення висуває на перший план вироблення конкретних способів завоювання пролетаріатом політ. влади, оскільки питання про владу завжди лишається осн. питанням всякої *революції соціальної*. Опортуністична ж, реформістська проповідь «мирного шляху» практично означає відмовлення від завоювання політ. влади. Мирний шлях переходу до соціалізму, за марксистською теорією, являє собою лише специфічну форму соціалістичної революції, бо тут головним лишається питання про заміну диктатури буржуазії *диктатурою пролетаріату*. А ця заміна завжди пов'язана з гострою класовою боротьбою, що виявляється в тій чи іншій конкретній формі. Див. також *Загальні закономірності побудови соціалізму*.

ФО́РМИ СУСПІ́ЛЬНОЇ СВІДО́МОСТІ — різні форми відображення в свідомості людей об'єктивного світу (природи і суспільного буття). Ф. с. с. є політ. ідеологія, правова свідомість *(право)*, *мораль*, *релігія*, *наука*, мистецтво, *філософія*. Кожна з цих форм відображає певну сторону дійсності. В кожній *суспільно-економічній формації* всі Ф. с. с. пов'язані між собою і становлять духовне життя певного суспільства (див. *Суспільне буття і суспільна свідомість*).

ФОРПО́СТ (голл. voorpost, нім. Vorposten) — 1) Передовий пост чи опорний пункт військових охоронних частин. 2) П е р е н о с н о — авангардна позиція.

ФОРТУ́НА (лат. Fortuna) — 1) В давньоримській міфології — богиня щасливої долі, талану. 2) П е р е н о с н о — доля, щасливий випадок.

ФО́РУМ (лат. forum) — 1) У містах Стародавнього Риму площа, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд. 2) В сучасному розумінні Ф.— з'їзд, конференція, конгрес.

ФРА́КЦІЯ (лат. fractio — розламування) — 1) Організована група членів політичної партії, створювана з метою проведення її лінії в парламенті, органах місцевого самоврядування та інших організаціях. 2) Угруповання всередині політичної партії, яке виступає з власною політ. платформою, відмінною від основної (генеральної) лінії партії, і бореться проти політики, прийнятої більшістю членів партії. За Статутом КПРС, фракційність у партії неприпустима, прояви її несумісні з марксистсько-ленінською партійністю, з перебуванням у партії.

ФРАНС ПРЕСС, А ж а н с Ф р а н с п р е с с (АФП) (франц. Agence France Presse; AFP) — інформаційне агентство Франції. Засн. 1944. Належить до світових агентств. Діє як комерційне підприємство, але одночасно отримує субсидії від франц. уряду. Має понад 110 відділень і кореспондентських пунктів за кордоном Центр — у Парижі.

ФРАНТИРЕ́РИ (франц. francs-tireurs, букв.— вільні стрільці) — партизани-добровольці у Франції, які боролися в тилу ворожих військ. Термін «Ф.» виник 1814—15. Ф. вели активні бойові дії під час франко-прусської війни 1870—71 та в період німецько-фашистської окупації Франції 1940—44.

ФРА́НЦІЯ, Ф р а н ц у з ь к а Р е с п у б л і к а — держава на заході Європи. Омивається водами Атлантичного ок. та Середземного моря. Пл. 551,0 тис. *км²*. Нас. 52,6 млн. чол. (1975), понад 90% —

французи; з нац. меншостей — бретонці, ельзасці та ін. Столиця — м. Париж (10 млн. ж., з передмістями, 1974). Ф.— бурж. республіка. За конституцією 1958, до складу Ф., крім метрополії, входять: «заморські департаменти» — Мартініка, Гваделупа, Гвіана Французька, Реюньйон; «заморські території» — Сен-П'єр і Мікелон, ряд островів Океанії та ін.; *Французька Територія Афарів та Іса*. Фактично — це володіння Франції. Глава д-ви — президент, що обирається населенням на 7 років. Він призначає уряд, має право розпускати національні збори, є головнокомандуючим збройними силами тощо. Законодавча влада належить парламентові, що складається з двох палат: національних зборів та сенату. Основні політичні партії: **Союз демократів за республіку** — виражає інтереси правлячих верств франц. буржуазії. Засн. 1958. **Національна федерація незалежних республіканців** — виражає інтереси великої буржуазії. Засн. 1966. *Французька комуністична партія*. Засн. 1920. *Республіканська партія радикалів і радикал-соціалістів*. Засн. 1869. *Французька соціалістична партія* — входить до Соціалістичного інтернаціоналу. Засн. 1905. Масова профспілкова орг-ція — *Загальна конфедерація праці* (налічує понад 2 млн. членів).

У 1-й світовій війні Ф. брала участь у складі *Антанти*. В 1924 встановила дипломатичні відносини з СРСР, 1932 уклала договір з СРСР про ненапад, 1935 — договір про

взаємну допомогу. Під час 2-ї світової війни Ф. була (1940—44) окупована військами гітлерівської Німеччини. В країні розгорнувся *Рух Опору*. Ф.— учасниця антигітлерівської коаліції. З 1945 Ф.— член ООН. У 1946—54 вела колоніальну війну у В'єтнамі, 1954—62 — в Алжірі. В 1949 Ф. вступила в *НАТО*. Протягом 1956—60 Ф. змушена була визнати незалежність 14 своїх колоній в Африці. Брала участь 1956 в англо-франко-ізраїльській агресії проти Єгипту. В 1958 у Ф. було прийнято нову конституцію, що надала президентові широких повноважень. У 1966 уряд Ф. прийняв рішення про вихід з військ. орг-ції НАТО. Ф.— член «*Спільного ринку*». В останнє десятиріччя Ф. виступає за розрядку міжнар. напруженості на принципах мирного співіснування. Розвиває взаємовигідні зв'язки і контакти з соціалістичними країнами. Між Ф. і СРСР підписано, зокрема президентами Ш. де Голлем, Ж. Помпіду, В. Жіскаром д'Естеном, ряд важливих документів і угод (див. *Радянсько-французькі документи 1966—76*).

Ф.— розвинута капіталістична країна, що за обсягом пром. продукції посідає 5 -е місце в капіталістичному світі. Спад виробництва в 70-х рр. супроводиться зростанням безробіття (на початок 1976 налічувалося 1114 тис. офіційно зареєстрованих безробітних). Видобуток (млн. *т*, 1974): заліз. руди — 54,3, бокситів — 2,9, нафти — 1,1, кам'яного вугілля — 22,9. Виплавка (млн. *т*, 1974): чавуну — 22,5, сталі — 27,0, алюмінію — 395 тис. *т*. Розвинуті машинобудування (в т. ч. автомобіле- та літакобудування), хім., електротехнічна, текст., парфюмерна, харч. та ін. галузі пром-сті. Осн. галузі с. г.: виробн. зернових (річний збір пшениці — 17—19 млн. *т*), виноградарство, розведення вел. рог. худоби (22,9 млн. голів, 1974). Залізниць — 35,3 тис. *км*. Автомобільних шляхів — 450 тис. *км*. Тоннаж торг. морського флоту — 8,8 млн. брутто *рег. т* (1974). Морські порти: Марсель, Гавр, Руан та ін. Розвинутий трубопровідний транспорт. Грошова одиниця — франк; 100 франків = 16,84 крб. (1976).

ФРАНЦУ́ЗЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ФКП) — заснована 29.XII 1920. Серед засновників ФКП були М. Кашен, М. Торез, П. Вайян-Кутюр'є, Ж. Дюкло, П. Семар. З 1920 входила до Комінтерну. В 1939 заборонена франц. урядом. В роки 2-ї світової війни 1939—45 ФКП — в авангарді Руху Опору Франції. Після війни ФКП стала однією з найважливіших політ. партій країни. В 1944—47 комуністи входили до уряду і домоглися ряду прогресивних реформ. В наступні роки ФКП очолила боротьбу трудящих Франції проти монополістичного капіталу, за нац. незалежність країни, за демократію і соціалізм, проти «холодної війни», за мир між народами. На XIX з'їзді (1970) прийнято Тези ФКП, в яких визначено конкретні завдання боротьби трудящих Франції за обмеження влади великих монополій, за демократію, яка відкриє шлях для переходу Франції до соціалізму. Осн. засобом досягнення цієї мети партія вважає політику союзу робітничого класу з демократичними силами країни. XXI Позачерговий з'їзд ФКП (жовтень 1974) висунув гасло «Союз народу Франції за демократичні зміни». XXII з'їзд ФКП (лютий 1976) виробив тактику і стратегію партії на сучас. етапі, схвалив програмний документ «Чого комуністи хочуть для Франції». ФКП є найбільшою політ. партією країни, користується широкою підтримкою трудящих. На парламентських виборах у березні 1973 ФКП здобула 5,2 млн. голосів (21,3%) і має в національних зборах 73 депутати, в сенаті — 18 сенаторів. Понад 1000 комуністів обрано мерами міст і комун, понад 23 тис.— муніципальними й генеральними радниками. Муніципалітети 46 великих міст очолюють комуністи. ФКП брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ФКП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність — 500 тис. чол. (1976). Почесний голова ФКП — В. Роше. Генеральний секретар — Ж. Марше (з 1972). Друковані органи партії: центральний — газета «Юманіте» («Людство»), теоретичний і політ.— журнал «Кайє дю коммюнісм» («Зошити комунізму»).

ФРАНЦУ́ЗЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ — заснована 1905 під назвою Французька секція робітничого інтернаціоналу (СФІО).

Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Під час 1-ї світової війни лідери СФІО займали шовіністичні позиції, входили до уряду «нац. оборони». В 1920 ліве крило СФІО вийшло з партії і утворило *Французьку комуністичну партію* (ФКП). У 20-х рр. лідери СФІО фактично солідаризувалися з імперіалістичною політикою уряду Франції. В 1934—36 соціалісти співробітничали з ФКП в *Народному фронті*. Під час 2-ї світової війни значна частина соціалістів брала участь у *Русі Опору*. Після війни лідери партії проводили курс на класове співробітництво з буржуазією, підтримували імперіалістичну зовнішню політику правлячих кіл (вступ Франції до НАТО, ведення колоніальних воєн тощо). Цей курс підірвав позиції СФІО в масах і викликав кризу всередині партії. В 1971 відбулася зміна керівництва партії. СФІО об'єдналась з рядом інших лівих орг-цій й прийняла назву Французька соціалістична партія. Партія взяла лінію на зміцнення єдності лівих сил у країні. В 1972 Ф. с. п. в умовах наростання класових битв, під тиском рядових членів партії підписала з ФКП угоду про спільну урядову програму, яка передбачає конкретне розв'язання екон., соціальних, внутріполіт. і міжнар. проблем в інтересах широких верств франц. народу. Ф. с. п. налічує 150 тис. членів (1974). Перший секретар — Ф. Міттеран. Друкований орган — газета «Юніте» («Єдність»).

ФРАНЦУ́ЗЬКА ТЕРИТО́РІЯ АФА́РІВ ТА ІСА́ (до 1967 — Французький Берег Сомалі) — володіння Франції на північному сході Африки, на узбережжі Аденської затоки, затоки Таджура та Баб-ель-Мандебської протоки. Пл. 22 тис. *км*². Нас. 137,3 тис. чол. (1973), гол. чином сомалійці (племена іса, гадабурсі, хабаравал) і афари (данакіль). Адм. центр — м. Джібуті (100 тис. ж., 1973). Законодавча влада формально належить палаті депутатів, виконавча — урядовій раді. Франц. верховний комісар відає зовнішніми відносинами, справами оборони, фінансів, юстиції, служби інформації. Боротьбу за надання незалежності Ф. Т. А. та І. ведуть політичні партії — Рух за визволення Джібуті (засн. 1964) та Фронт визволення Французького Сомалі (засн. 1966). Діють нелегально. В 1896 цю територію загарбали франц. колонізатори. В 1940—42 її окупували італ. війська. В 1946 Франція надала країні статус «заморської території». В 1967 прийнято рішення про перейменування території та надання їй статусу «розширеної автономії». Осн. заняття населення — кочове і напівкочове скотарство. Вирощують сорго, фінікову пальму, овочі, фрукти. Поширені рибальство, добування солі з морської води, вилов перлів, губок, коралів. Джібуті — військ.-морська база Франції, міжнар. аеропорт. Залізниця Джібуті — Аддіс-Абеба (781 *км*). Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 100 *км*. Гол. морський порт — Джібуті. Грошова одиниця — франк Джібуті.

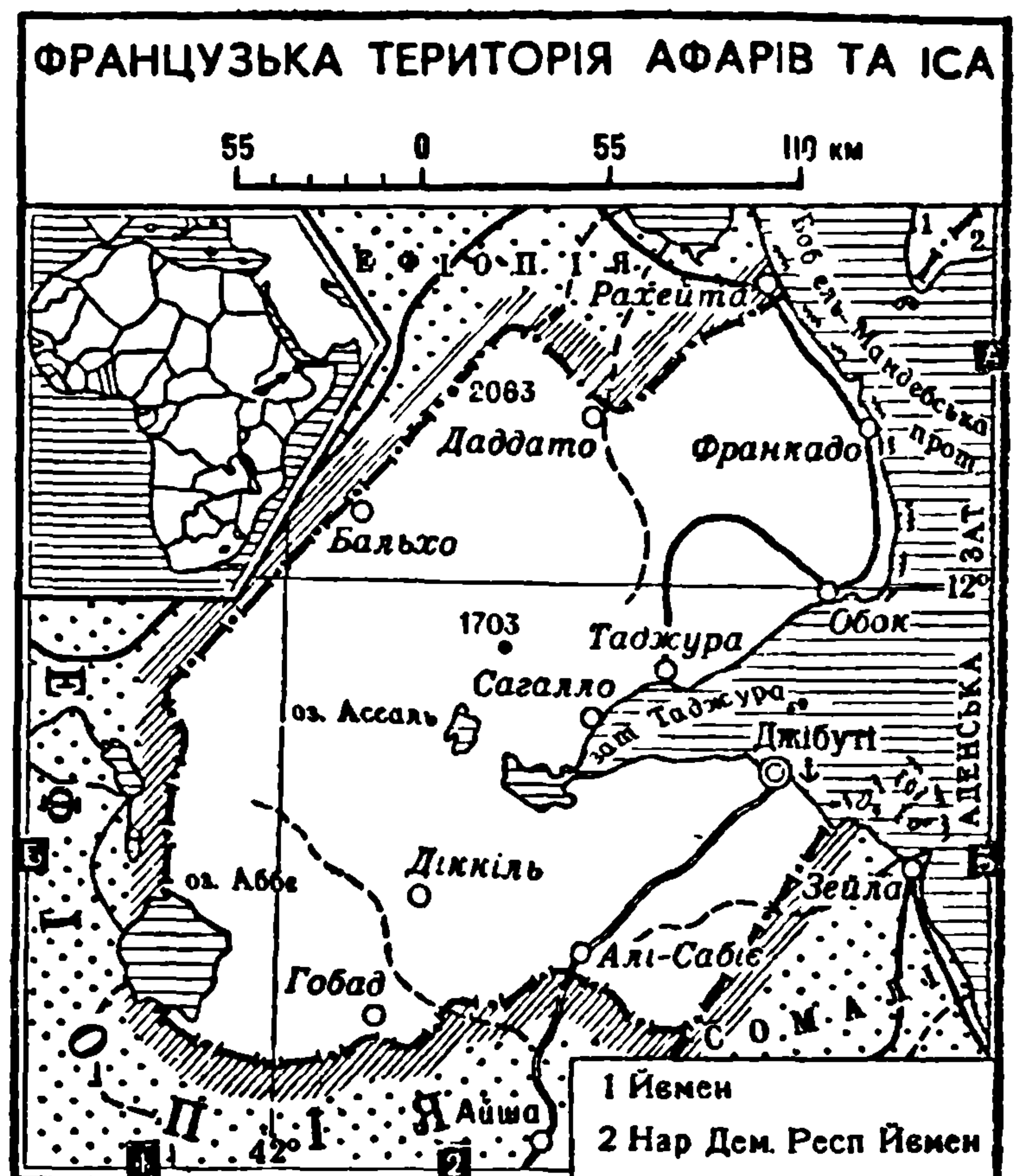

ФРАХТ (нім. Fracht — вантаж) — плата за перевезення вантажів водними шляхами або за використання протягом певного часу суден інших держав. Іноді під Ф. розуміють самий вантаж.

ФРЕЙДИ́ЗМ — психологічне й філософське вчення, розроблене австрійським лікарем-психіатром З. Фрейдом та його послідовниками (кін. 19 — серед. 20 ст.). Прихильники Ф. визнають існування специфічної психічної енергії і, насамперед, енергії сексуальних потягів, яка виливається в неврози, сни, помилки, коли нормальні шляхи прояву її закриті. Особливу увагу

Ф. приділяє сексуальності, приписуючи їй здатність перетворення на вищі форми потягу, внаслідок чого нібито виникають культура і цивілізація. Над душею людини, на думку фрейдистів, панують незмінні психічні конфлікти між несвідомими прагненнями до насолоди, до агресії і нормами суспільства, що витісняють егоїстичні імпульси з сфери свідомого і заганяють їх у сферу підсвідомого. Ф. виходить з визнання людини індивідуалістом і в містифікованій формі виражає постійний конфлікт між суспільними нормами й індивідуалістичними цілями в бурж. суспільстві. Вплив Ф. виходить за межі психології. Фрейд надавав своєму вченню універсального філософського значення і намагався пояснити ним усі культурні й соціальні явища. Особливо поширений Ф. у бурж. теоріях мистецтва. Не заперечуючи практичних досягнень Ф. в лікуванні нервових хвороб, марксистсько-ленінська наука рішуче виступає проти філософських концепцій фрейдизму.

ФРИТРЕ́ДЕРСТВО (від англ. free trade — вільна торгівля) — економічна політика промислової буржуазії і напрям у буржуазній економічній теорії. Характеризуються вимогами т. з. вільної торгівлі, невтручання д-ви в екон. життя країни. На рубежі 19—20 ст. Ф. втратило своє значення, поступилося місцем перед *протекціонізмом*.

ФРОНДЕ́Р (франц. frondeur) — 1) Учасник опозиції або опозиційного угруповання (звичайно Ф. називають опозиціонерів, які виступають лише проти окремих сторін існуючого режиму, але не проти всього ладу). 2) Неспокійна, невдоволена, нелагідна людина.

ФРОНТ ВИ́ЗВОЛЕННЯ МОЗАМБІ́КУ (ФРЕЛІМО) — заснований 1962. Є масовою нац.-революційною партією. Об'єднує селянство, частину робітників і революційну інтелігенцію. Програма ФРЕЛІМО ставить за мету досягнення повної незалежності Мозамбіку і розвиток його по некапіталістичному шляху. З 1964 очолював збройну боротьбу народу країни проти португ. колонізаторів. Після здобуття Мозамбіком незалежності (1975) ФРЕЛІМО очолює боротьбу народу країни за демократичні перетворення. Делегація ФРЕЛІМО була присутня на XXV з'їзді КПРС. Голова ФРЕЛІМО — С. Машел.

ФРОНТ Є́ДНОСТІ НАРО́ДУ (ФЄН) Польщі — заснований 1952. Об'єднує всі політ. партії (*Польську об'єднану робітничу партію*, Об'єднану селянську партію, Демократичну партію) та громадські орг-ції. Діє під керівництвом Польської об'єднаної робітничої партії. Бере активну участь у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в Польщі. Органи ФЄН на місцях взаємодіють з нар. радами в розвитку громадської ініціативи, у використанні резервів в економіці країни, проводять значну пропагандистсько-лекторську роботу. Під час проведення виборів у органи влади ФЄН представляє виборцям єдиний список кандидатів, висунутих партіями і громадськими організаціями. Керівний орган ФЄН — Загальнопольський комітет (голова — Я. Грошковський).

ФРОНТ НАЦІОНА́ЛЬНОГО ВИ́ЗВОЛЕННЯ Алжіру — заснований 1954 як патріотична організація, що очолила боротьбу алжірського народу проти французьких колонізаторів. Після завоювання незалежності Алжіру Ф. н. в. став правлячою і єдиною в країні легальною партією. Програмним документом Ф.н.в. Алжіру є Національна хартія (1976), що проголошує соціалістичний шлях розвитку країни, націоналізацію засобів виробн., кооперування с. г., боротьбу проти імперіалізму і колоніалізму. Діяльністю Ф. н. в. керує Революційна рада Алжіру, яка є також найвищим держ. органом. Під керівництвом Ф. н. в. діють профспілкові й громадські орг-ції країни. Делегація Ф. н. в. була присутня на XXV з'їзді КПРС. Друковані органи Ф. н. в. — журнали «Ель-Муджахід» («Борець»), виходить араб. мовою, і «Революсьйон афрікен» («Африканська революція»), виходить франц. мовою.

ФРОНТ СОЦІАЛІСТИ́ЧНОЇ Є́ДНОСТІ (ФСЄ) Румунії — заснований 1968. Об'єднує *Румунську комуністичну партію* (РКП), громадські й профспілкові орг-ції. Діє під керівництвом РКП. ФСЄ бере активну участь у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в Румунії. В межах ФСЄ діють респ. ради трудящих (створені 1968)

угорців і німців, сербів і українців, що живуть у СРР. Керівний орган ФСЄ — Національна рада (голова — Н. Чаушеску).

ФУЗІЯ (франц. fusion — плавлення, злиття) — злиття двох або кількох капіталістичних підприємств, звичайно однорідних. В епоху імперіалізму Ф.— форма поглинання монополіями слабких, менш конкурентоспроможних підприємств.

ФУНКЦІОНЕР (від лат. functio — виконання, здійснення) — назва працівників в апараті політичних, профспілкових та інших організацій у деяких капіталістичних країнах.

ФУТУРОЛОГІЯ (від лат. futurum — майбутнє і грец. λόγος — вчення) — 1) В широкому розумінні — галузь наукових досліджень, що охоплює перспективи соціальних процесів, комплекс соціального прогнозування. В марксистській соціології термін «футурологія» вживають як синонім прогнозування, а найчастіше — для позначення бурж. літератури з цього питання. 2) В буржуазній соціології — псевдонаука про майбутнє, яку протиставляють *науковому комунізму*. За допомогою Ф. апологети монополістичного капіталізму, ідеалістично абсолютизуючи можливості науки та індивідуальної свідомості, «прогнозують» бажане буржуазії майбутнє, пророкують оптимістичні перспективи капіталізмові. Футурологічні проекти апологетів капіталізму покликані відвернути увагу мас від справжнього стану справ у капіталістичному суспільстві.

Х

ХАБАРОВСЬКИЙ ПРОЦЕС — судовий процес, що відбувся 25—30. XII 1949 у Військовому трибуналі Приморського військового округу (м. Хабаровськ) у справі 12 військових злочинців — колишніх вищих офіцерів японської армії, винних у підготовці й застосуванні бактеріологічної зброї. Серед відданих до суду був колишній головнокомандуючий япон. Квантунською армією. На процесі незаперечно було доведено, що протягом багатьох років япон. мілітаристи готували злочинну бактеріологічну зброю, провадили жорстокі експерименти на живих людях і застосовували цю зброю під час воєнних дій проти Китаю, СРСР і МНР. Трибунал засудив злочинців до різних строків позбавлення волі.

ХАЛІФ (араб.— спадкоємець, наступник) — за феодалізму в ряді мусульманських країн титул *монарха*, що поєднував світську владу з духовною.

ХАМЕЛЕОН (грец. χαμαιλέων) — 1) Тварина, що змінює забарвлення шкіри під впливом змін у навколишньому середовищі. 2) П е р е н о с н о — безпринципна людина, яка змінює свої думки, погляди і переконання відповідно до ситуації.

ХАН (тюрк.) — титул феодальних правителів у багатьох країнах Сходу.

ХАРТІЯ (грец. χάρτης — аркуш папірусу) — за середніх віків важливий політичний документ. Вживається як назва декларації, що має важливе суспільно-політ. значення.

ХАРТІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВ — документ ООН, що містить виклад основних принципів політико-економічних відносин між державами світу. Схвалена 12.XII 1974 Генеральною Асамблеєю ООН. Хартія спрямована на розвиток широкого міжнар. співробітництва, що має будуватися на принципах суверенітету, тер. цілісності, політ. незалежності, ненападу, невтручання, мирного співіснування д-в, рівноправ'я та самовизначення народів. У Хартії відображено тісний зв'язок між миром, безпекою, роззброєнням та соціально-екон. прогресом, закріплено невід'ємне право країн, що розвиваються, вільно розпоряджатися своїми природними ресурсами, підкреслено необхідність усунення з міжнар. торгівлі та інших галузей екон. відносин між д-вами проявів *неоколоніалізму* та будь-якої дискримінації.

ХИМЕ́РА (грец. Χίμαιρα) — 1) У давньогрецькій міфології — вогнедишне страховисько, що нібито мало голову лева, тулуб кози і хвіст дракона. 2) Переносно — витвір хворобливої уяви, фантастична, нездійсненна, дивовижна мрія.

ХО́ЛДИНГ-КО́МПАНІ (англ. holding company) — компанія, яка сама не має виробничих підприємств, а володіє акціями інших компаній.

«ХОЛО́ДНА ВІЙНА́» — агресивний політичний курс на посилення міжнародної напруженості, що його взяли реакційні кола імперіалістичних держав і передусім США щодо СРСР та інших соціалістичних країн після 2-ї світової війни. «Х. в.» виявлялась у гонці озброєнь, створенні агресивних воєнно-політ. блоків, розпалюванні воєнної істерії, залякуванні народів загрозою нової війни з застосуванням атомної та іншої зброї масового винищення, в порушенні системи міжнародних екон. зв'язків. Для «Х. в.» характерне різке посилення антикомуністичної та антирадянської пропаганди. В результаті зростання могутності *соціалістичної співдружності*, зміцнення всіх революційних сил, боротьби за мир прогресивної громадськості світу, миролюбної політики СРСР та інших соціалістичних країн відбулися зміни від політики «Х. в.» до *розрядки міжнародної напруженості*. Частина правлячих кіл імперіалістичних д-в, реалістично оцінюючи становище, змушена була визнати принципи *мирного співіснування*. Проте *воєнно-промисловий комплекс*, реваншисти і мілітаристи продовжують стояти на позиціях «Х. в.». З ними тісно змикається політика *маоїзму* на міжнар. арені. Курс певних політ. кіл Заходу на продовження «Х. в.» суперечить принципам ООН, *Заключного акта* загальноєвроп. наради 1975, інтересам розрядки міжнар. напруженості.

ХРИСТИЯ́НСТВО (від грец. Χριστός — Христос, «помазаник») — одна з трьох світових релігій (поряд з *буддизмом* та *ісламом*). Виникло в 2-й пол. 1 ст. в сх. частині Римської імперії в умовах розкладу рабовласницького суспільства. В ранньому Х. своєрідно втілився бунтарський протест експлуатованих проти соціального і нац. гноблення. З часом Х. зазнало значних змін. З посиленням у ньому проповіді соціальної пасивності й терпіння Х. почало приваблювати до себе панівні класи. В ряді країн воно стало держ. релігією. Х. ніколи не було єдиним. Поділ на ворогуючі між собою напрями зумовлюється його соціальною та ідеологічною неоднорідністю. Крім гол. течій сучас. Х. — *католицизму*, *православ'я* й *протестантизму*, існує ще й *сектантство*. Гол. догмати Х. були затверджені на Нікейському соборі (325). Характерні риси Х.: визнання Христа посланником бога на землі; віра в трійцю—бога одного по суті, але в трьох особах (бога-отця, бога-сина й бога — святого духа); віра в існування потойбічного світу і в прийдешній «страшний суд» тощо. В соціальному плані Х. завжди стояло на захисті інтересів експлуататор. класів. Тепер Х. домінує серед віруючих Європи, Америки й Австралії. В СРСР, зокрема на Україні, Х. як пережиток минулого побутує у формах православ'я, католицизму, ряду протестантських течій (баптисти, адвентисти та ін.), дрібних релігійних громад.

ХРИСТИЯ́НСЬКИЙ СОЦІАЛІ́ЗМ — релігійно-політичне вчення, яке прагне надати *християнству* соціалістичного забарвлення, спрямувати соціалістичний рух у релігійне русло. Виник у 30—40-х рр. 19 ст. Представники Х. с. твердять, ніби ідеї соціалізму взято з євангелій, мовляв, тільки на основі християнства можна розв'язати всі соціальні проблеми, побудувати суспільство миру й справедливості. Справжня суть цього вчення полягає в обстоюванні вічності капіталістичного ладу, проповіді класової гармонії, реформування капіталістичного суспільства шляхом незначних змін у формах розподілу благ і політ. влади та в самовдосконаленні особи на християнських засадах. Сучас. Х. с. найчастіше називають «соціальним християнством» і «християнською демократією». Основним у концепціях сучас. Х. с. є його антикомуністична спрямованість.

ХРИСТИЯ́НСЬКО - ДЕМОКРАТИ́ЧНА ПА́РТІЯ Італії — заснована 1943. Виражає інтереси великої і середньої буржуазії. Об'єднує також частину трудящих-католиків. Після 2-ї світової війни представники Х.-д. п. не раз входили до коаліційних урядів або

очолювали їх. Х.-д. п. налічує бл. 1,8 млн. членів (1976). Політ. секретар партії — Б. Дзакканьїні. Друкований орган — газета «Пополо» («Народ»).

ХРИСТИЯНСЬКО - ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ у Федеративній Республіці Німеччини — політична партія; заснована 1950. Виражає інтереси реакційних кіл монополістичного капіталу. Тісно зв'язана з клерикальними колами. Об'єднує великих підприємців, чиновників, заможних селян, ремісників, а також частину релігійно настроєних робітників. Зовнішньополіт. програма Х.-д. с. спрямована на зміцнення співробітництва ФРН у рамках НАТО. Х.-д. с. вимагає допуску ФРН до ядерної зброї, протидіє розрядці міжнар. напруженості, негативно ставиться до договорів ФРН з СРСР, ПНР, ЧССР і НДР, виступає проти *Заключного акта,* підписаного 1975 на загальноєвроп. нараді. Х.-д. с. перебуває в парламентській унії з *Християнсько-соціальним союзом.* Налічує 572 тис. членів (1975). Голова Х.-д. с.— Г. Коль. Друковані органи: газета «Ахенер Фольксцайтунг» («Ахенська народна газета»), журнал «Дойчес Монатсблат» («Німецький щомісячник»).

ХРИСТИЯНСЬКО-СОЦІАЛЬНИЙ СОЮЗ у Федеративній Республіці Німеччини — політична партія; заснована 1945. Діє лише в Баварії. Виражає інтереси реакційних верств монополістичного капіталу. Об'єднує великих підприємців, чиновників, заможних селян, ремісників, а також частину релігійно настроєних робітників. Перебуває в парламентській унії з *Християнсько-демократичним союзом* (ХДС). Є найреакційнішим крилом блоку ХДС/ХСС. Виступає проти розрядки міжнар. напруженості, проти Заключного акта, підписаного 1975 на загальноєвроп. нараді. Налічує 120 тис. членів (1975). Голова ХСС — Ф.-Й. Штраус. Друкований орган — газета «Байєрн-курір» («Баварський кур'єр»).

ХУНВЕЙБІНИ (кит.— червоні охоронці) — члени погромницьких молодіжних організацій в маоїстському Китаї, створених влітку 1966 з одурманених націоналізмом політично незрілих учнів старших класів і частково студентства для проведення так званої «культурної революції». Маоїсти використовували загони Х. і *цзаофанів* для розправи з вірними марксизму-ленінізму членами Компартії Китаю, для розгрому раніше створених парт., державних і громадських орг-цій. Після того, як Х. відіграли свою роль, маоїсти з осені 1968 почали розпускати їхні загони.

ХУНТА (ісп. junta — збори, об'єднання) — 1) Громадсько-політична організація, об'єднання, збори тощо в іспаномовних країнах (Іспанія та більшість країн Латинської Америки). 2) Х. військова — в капіталістичних країнах реакційний військовий союз або організація, які приходять до влади шляхом військових переворотів і встановлюють, як правило, режим диктатури фашистського або профашистського типу (такий режим установлено, напр., 1973 в Чілі).

ХУСТИСІАЛІСТСЬКА ПАРТІЯ Аргентіни (від ісп. justicia — справедливість) — заснована 1958 на базі пероністської партії (назва походить від прізвища її фундатора та ідеолога Х.-Д. Перона), що утворилася 1947. Об'єднує представників різних соціальних верств від латифундистів до робітників. Х. п. входила до Хустисіалістського фронту визволення (ХФВ, правлячий блок партій, створений 1973), який внаслідок парламентських виборів 1975 здобув перемогу. Хустисіалістський уряд здійснив ряд прогресивних заходів: встановив відносини з Кубою, НДР, КНДР, скасував ряд репресивних законів, у т. ч. антикомуністичний декрет, провів амністію політ. в'язнів тощо. Непослідовність політ. курсу і поступки правим силам підірвали позиції Х. п. Весною 1976 внаслідок військ. перевороту партія була усунута від влади.

Ц

ЦЕЙЛО́Н — колишня назва острова і держави *Шрі Ланка.*

ЦЕНЗ (лат. census — оцінка майна, перепис, підрахунок) — 1) У статистиці — характерні ознаки, за якими явища й об'єкти, що їх вивчають, відносять до досліджуваної статистичної сукупності (напр., Ц. промислового підприємства). 2) Ц. виборчий — встановлені в конституціях та виборчих законах деяких капіталістичних країн умови, що обмежують право трудящих обирати і бути обраними до представницьких органів (див. *Виборча система*).

ЦЕНЗУ́РА (лат. censura — суворе судження, вимоглива критика) — державний нагляд за змістом друкованих видань, театральних вистав, кінофільмів, радіо- і телевізійних передач. За характером Ц. може бути загальною, військ. тощо.

ЦЕНТРАЛІЗА́ЦІЯ (від лат. centralis — серединний) — 1) Зосередження управління або керівництва в єдиному центрі. 2) Зосередження більшої частини державних функцій у віданні центральних установ. 3) Ц. капіталу — процес об'єднання окремих капіталів в один великий, зосереджений у руках одного капіталіста або групи їх. Цей процес має своєю передумовою *концентрацію капіталу*.

ЦЕНТРАЛІ́ЗМ — принцип організаційної побудови, система управління, що полягає в підпорядкуванні місцевих органів, ланок, установ центральним. Див. також *Демократичний централізм*.

ЦЕНТРА́ЛЬНА РЕВІЗІ́ЙНА КОМІ́СІЯ КПРС — виборчий орган КПРС. Ревізує швидкість і правильність проходження справ у центральних органах партії, касу і підприємства ЦК партії. Обирається з'їздом КПРС у встановленому ним складі і звітує перед ним. На XXV з'їзді Ц. р. к. була обрана в складі 85 чоловік.

ЦЕНТРА́ЛЬНЕ РОЗВІ́ДУВАЛЬНЕ УПРАВЛІ́ННЯ США (ЦРУ) — головний орган розвідки США. Створене 1947. Штаб-квартира — в Ленглі (штат Віргінія). Веде шпигунську й підривну діяльність проти соціалістичних і багатьох інших країн. ЦРУ організувало реакційні перевороти в ряді д-в. Має великий вплив на зовнішньополіт. курс США.

ЦЕНТРА́ЛЬНЕ ТЕЛЕГРА́ФНЕ АГЕ́НТСТВО КОРЕ́Ї — офіційне інформаційне агентство Корейської Народно-Демократичної Республіки. Засн. 1946. Має відділення в багатьох країнах світу. Центр — у Пхеньяні.

ЦЕНТРА́ЛЬНИЙ КОМІТЕ́Т КОМУНІСТИ́ЧНОЇ ПА́РТІЇ РАДЯ́НСЬКОГО СОЮ́ЗУ (ЦК КПРС) — найвищий керівний колективний орган *Комуністичної партії Радянського Союзу* між з'їздами партії, її теоретичний, ідейний і організаційний центр. Обирається з'їздом КПРС у встановленому ним складі. До складу ЦК КПРС входять члени і кандидати в члени ЦК. У своїй діяльності ЦК КПРС керується Програмою і Статутом КПРС. У періоди між з'їздами керує всією діяльністю партії, місцевих парт. органів, здійснює добір і розстановку керівних кадрів, спрямовує роботу центральних державних органів і громадських орг-цій трудящих, створює різні органи, установи і підприємства партії, керує їхньою діяльністю, призначає редакції центр. газет і журналів, що працюють під його контролем, розподіляє кошти парт. бюджету і контролює виконання його. ЦК представляє КПРС у зносинах з іншими партіями. ЦК КПРС скликає чергові й позачергові з'їзди партії, всесоюзні парт. конференції, проводить не менше як один раз на шість місяців засідання (пленуми). ЦК КПРС обирає Політбюро для керівництва роботою партії між пленумами ЦК, Секретаріат — для керівництва поточною роботою, гол. чином по добору кадрів і організації перевірки виконання, обирає Генерального секретаря ЦК КПРС, організує при ЦК Комітет партійного контролю. ЦК КПРС очолює практичну і теоретичну діяльність партії, спрямовану на будівництво комунізму в СРСР.

ЦЕНТРА́ЛЬНИЙ КОМІТЕ́Т КОМУНІСТИ́ЧНОЇ ПА́РТІЇ СОЮ́ЗНОЇ РЕСПУ́БЛІКИ — найвищий

керівний колективний орган Комуністичної партії союзної республіки. Діє під керівництвом ЦК КПРС. До його складу, що обирається на з'їзді партії союзної р-ки, входять члени і кандидати в члени ЦК. У періоди між з'їздами компартії союзної республіки керує республіканською парт. орг-цією, спрямовує і перевіряє діяльність обласних, міських, районних парт. орг-цій, систематично заслуховує звіти парт. комітетів і первинних орг-цій партії. ЦК компартії союзної республіки в своїй діяльності керується Програмою і Статутом КПРС, проводить у межах республіки всю роботу щодо здійснення політики партії, організовує виконання директив ЦК КПРС. Згідно з Статутом КПРС, пленарні засідання ЦК комуністичної партії союзної республіки скликаються не рідше як один раз на чотири місяці. ЦК комуністичної партії союзної республіки обирає Бюро для керівництва роботою партії між пленумами ЦК (ЦК Компартії України обирає Політбюро); для керівництва поточною роботою і організації перевірки виконання створює Секретаріат. ЦК комуністичної партії союзної республіки організує Парт. комісію; спрямовує роботу респ. держ. і громадських орг-цій трудящих. ЦК компартії союзної республіки скликає чергові й позачергові з'їзди, конференції компартії республіки.

ЦЕНТРАЛЬНОАФРИКА́НСЬКА РЕСПУ́БЛІКА (ЦАР) — держава в Центральній Африці. Пл. 623 тис. *км*². Нас. 1670 тис. чол. (1972), в основному афр. народи банда, байя. Столиця — м. Бангі (187 тис. ж., 1971). ЦАР — республіка. Глава д-ви й уряду — президент, який прийшов до влади в результаті військ. перевороту 1966. Конституцію скасовано. Національні збори розпущено. Єдиною політичною партією є *Рух соціальної еволюції Чорної Африки*. Засн. 1946. В кінці 19 ст. територію ЦАР загарбала Франція, яка утворила тут колонію Убангі-Шарі. В 1910 Убангі-Шарі було включено до складу Федерації Французької Екваторіальної Африки. В 1958 під тиском нац.-визвольного руху Федерацію було ліквідовано. В грудні 1958 законодавчі збори Убангі-Шарі проголосили її Центральноафриканською Республікою. Франція змушена була 1960 надати ЦАР незалежності у складі Французького Співтовариства. З 1960 ЦАР — член ООН. ЦАР — член *Організації африканської єдності*. В грудні 1960 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Між СРСР і ЦАР у липні 1970 підписано угоду про екон. і технічне співробітництво.

ЦАР — аграрна країна, одна з найвідсталіших в економічному відношенні в Африці. Збір (тис. *т.*, 1972/73): кави — 10, бавовни-сирцю — 51,7. Вирощують також кукурудзу, маніок, просо, рис, бобові. Невеликі підприємства по переробці деревини, бавовноочисні, текст. та ін. Видобування алмазів (400 тис. каратів, 1973), невеликої кількості золота. Залізниць немає. Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 164 *км*. Судноплавство по р. Убангі. Грошова одиниця — африканський франк.

ЦЕНТРИ́ЗМ (від лат. centrum — осереддя) — різновид *опортунізму*, ворожа марксизмові-ленінізмові течія, що виникла напередодні 1-ї світової війни в соціал-демократичних партіях 2-го Інтернаціоналу. Центристи займали проміжне становище між опортуністами і революційними марксистами, маскували Ц. «лівими фразами», що робило його, як зазначав В. І. Ленін, значно небезпечнішим і шкідливішим для робітничого руху, ніж відкритий опортунізм. У роки 1-ї світової війни центристи фактично підтримували соціал-шовіністів. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції центристи стали запеклими ворогами Радянської влади.

ЦЕРЕМОНІА́Л (від лат. caeremonialis — той, що стосується культових обрядів) — офіційно прийнятий розпорядок урочистих прийомів, процесій тощо.

ЦЕ́РКВА [грец. *κυριακή* (οἰκία) — божий (дім)] — 1) Релігійна організація духівництва і віруючих. Існує в усіх сучасних релігіях. Ц. тісно пов'язана з експлуататорськими класами, дістає від них матеріальну та іншу підтримку і є знаряддям зміцнення їхньої політ. влади. В соціалістичних країнах Ц. відокремлена від д-ви, за церквою лишилися тільки функції відправи релігійного культу. 2) У вузькому розумінні — культова споруда, будинок, де відбуваються релігійні відправи.

ЦЗАОФА́НІ (кит., букв.— бунтівники) — члени погромницьких молодіжних організацій в маоїстському Китаї, створених 1966 з одурманених націоналізмом, політично недосвідчених міських службовців і частково робітників для проведення т. з. «культурної революції». Ц., як і *хунвейбіни,* були сліпим знаряддям, використаним маоїстськими керівниками КНР для розправи з своїми політичними противниками. Орг-ції Ц. розпущено у вересні 1968.

ЦИВІЛІЗА́ЦІЯ (від лат. civilis — громадянський, гідний, вихований) — 1) У широкому розумінні — будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом. 2) У вузькому розумінні вживається в трьох значеннях: істор. типи культур, локалізованих у часі й просторі (давні цивілізації Єгипту, Месопотамії, Індії тощо), етапи істор. розвитку людського суспільства або як людство, що є світовим соціальним фактором. Тепер у межах світової Ц. існують дві осн. Ц.: стара, капіталістична, і нова, зростаюча, соціалістична.

ЦИКЛ (грец. *κύκλος* — коло, колесо, кругообіг) — 1) Сукупність взаємозв'язаних явищ, процесів, що утворюють закінчене коло розвитку протягом якогось проміжку часу. 2) Певна група наук. 3) Кілька лекцій, концертів, об'єднаних спільною темою. 4) Ряд художніх творів, об'єднаних спільністю тематики, персонажів тощо.

ЦИНІ́ЗМ (грец. *κυνισμός*, від *κυνικός* — собачий)—зневажливе, презирливе ставлення особи до досягнень культури, духовних і моральних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки; безсоромність. Термін походить від назви давньогрец. філософської школи кініків, які з презирством ставилися до надбань людської культури. Пізніше під Ц. почали розуміти паплюження найдорожчого для людини — її принципів, ідеалів, людської гідності тощо. Ц. властивий тим, хто, добиваючись своїх егоїстичних цілей, не гребує ніякими засобами, і тим, хто, зазнавши морального краху, зневірився, став ідейно спустошеним, дійшов до *нігілізму.* В соціальній практиці Ц. притаманний політиці реакційних кіл, які утверджують свою владу за допомогою грубої сили, насильства, підступів і обману. Людиноненависницькі прояви Ц. характерні для *фашизму* і *расизму.* Комуністична мораль засуджує Ц. у будь-яких формах.

ЦИТАДЕ́ЛЬ (італ. citadella — маленьке місто) — 1) Найукріпленіша, центральна частина фортеці, пристосована для самостійної оборони. 2) П е р е н о с н о — опорний пункт (центр) будь-якої орг-ції (політичної, ідеологічної тощо), твердиня, оплот.

ЦІНА́ — грошовий вираз вартості товару. Ц. залежить від величини вартості товару, від співвідношення попиту і пропозиції на товари. В г-ві, заснованому на приватній власності на засоби виробн., формування Ц. відбувається стихійно. В простому товарному виробн. Ц. коливаються навколо вартості, а в капіталістичному г-ві — навколо ціни виробництва. На сучас. етапі буржуазна д-ва намагається встановлювати і регулювати ціни, однак вона не може відмінити стихійного характеру процесу ціноутворення; Ц. стає додатковим знаряддям в руках пануючих класів для посилення експлуатації ними трудящих, засобом пограбування імперіалістичними д-вами колоніальних, економічно залежних країн і слабших конкурентів; переважна частина товарів реалізується за монопольними Ц. У соціалістичному суспільстві ціна є одним з найважливіших інструментів екон. політики д-ви і планового керівництва нар. г-вом, яке розвивається в інтересах неухильного підвищення добробуту трудящих. В СРСР склалася єдина система держ. планових Ц.: оптові Ц. пром. підприємств, оптові Ц. галузі пром-сті, закупівельні і здавальні Ц. на с.-г. продукцію, роздрібні Ц. держ. і кооперативної торгівлі на пром. і продовольчі товари; на послуги

транспорту встановлюються тарифи вантажних і пасажирських перевезень. Д-ва встановлює також тарифи на послуги комунальних підприємств, підприємств зв'язку тощо. У практиці міжнар. торгівлі застосовують світові ціни. Єдність Ц. є одним з гол. принципів планового ціноутворення. Як відзначалось на XXV з'їзді КПРС, Ц. й надалі відіграватимуть важливу роль екон. підойми розвитку соціалістичного нар. г-ва. В десятій п'ятирічці (1976—80) передбачено продовжити лінію на забезпечення стабільних держ. роздрібних цін на осн. продовольчі і непродовольчі товари; проводити зниження Ц. на окремі види товарів в міру створення необхідних умов і нагромадження товарних ресурсів.

ЦІ́ННІ ПАПЕ́РИ — грошові і товарні документи, володіння якими дає можливість здійснити виражені в них майнові права. Ц. п. поділяють на і м е н н і (акредитиви, чеки з зазначенням осіб, на ім'я яких їх видано, тощо), п р е д' я в н и ц ь к і (напр., векселі, акції, облігації) та о р д е р н і, які особа, що зазначена в них, може передати будь-кому. В СРСР з Ц. п. найпоширеніші облігації держ. позик і банківські чеки.

ЦІ́ННОСТЕЙ ТЕО́РІЯ, а к с і о л о г і я — вчення про цінності, що склалося на поч. 20 ст. в буржуазній філософії і тепер поширилося в ряді капіталістичних країн, зокрема ФРН, США та ін. «Цінності» (мета, ідеал, предмет прагнення тощо) відриваються від їхнього справжнього джерела — матеріальних суспільних відносин, позбавляються конкретно-істор. визначеності й роз-

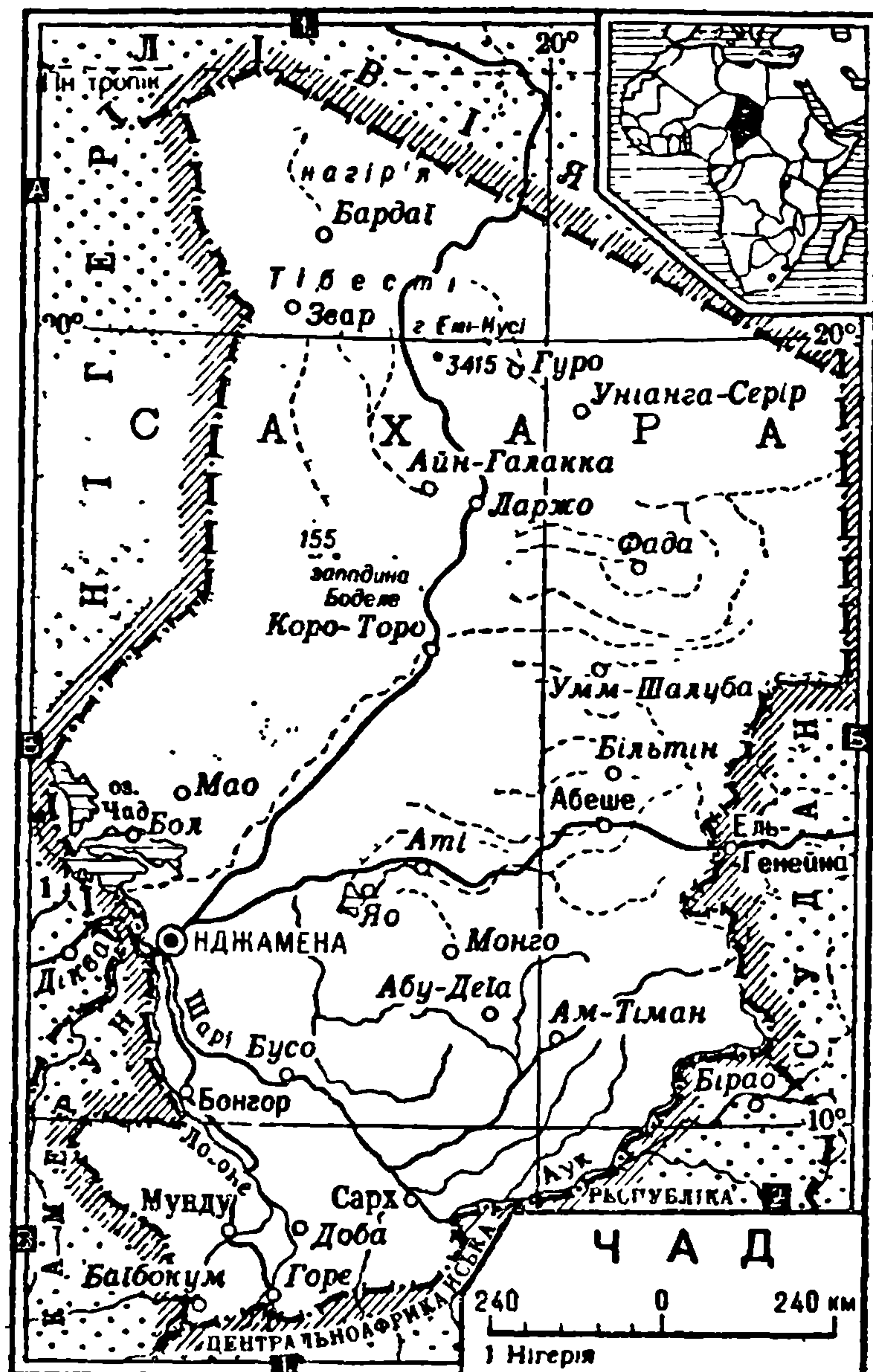

глядаються або як щось ззовні, одвіку дане суспільству, або як залежне лише від окремої людини, абстрагованої від суспільного середовища. «Цінності» стають непідвладними суспільству; на цій підставі створення науки про людину та суспільство оголошується Ц. т. неможливим. Бурж. ідеологи протиставляють свою Ц. т. науковому розумінню цінностей у марксистсько-ленінській філософії, яка вбачає в них продукт суспільно-істор. *практики.*

Ч

ЧАД, Р е с п у б л і к а Ч а д — держава в Центральній Африці. Більша частина території лежить у межах пустелі Сахари. Пл. 1284 тис. *км*². Нас. 3,9 млн. чол. (1974); араби, багірмі, тубу, хауса, маса та ін. Столиця — м. Нджамена (179 тис. ж., 1973). Ч.— республіка. Після держ. перевороту 1975 дію конституції припинено, парламент розпущено. Всю повноту влади зосередила у своїх руках Вища військ. рада. Політичні партії заборонені. З 1910 Ч.— у складі Французької Екваторіальної Африки. Під тиском нац.-визвольної боротьби населення франц. уряд змушений був 1960 проголосити Ч. незалежною республікою в складі Французького Співтовариства. З 1960 Ч.— член ООН. Ч.— член *Організації африканської єдності.* Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1964. Між СРСР і Ч. у грудні 1968

підписано угоду про економічне і технічне співробітництво; у травні 1974 — протокол про культурне співробітництво.

Ч. — економічно відстала країна. Осн. культура — бавовна (63,4% вартості експорту, 1973). Збір бавовни 1973/74 — 115 тис. *т*. Збір осн. продовольчих культур (в тис. *т*, 1972/73): проса і сорго — 415, арахісу — 70, рису — 14. Поголів'я (в млн., 1973): вел. рог. худоби — 2,97, овець і кіз — 4,9. Вилов риби — 120 тис. *т* на рік. Пром-сть представлена в основному підприємствами по переробці с.-г. сировини. Видобування каустичної соди та кам'яної солі. Залізниць немає. Автомобільних шляхів (шосе і грунтові) — 32 тис. *км*. Судноплавство на окремих ділянках р. Шарі. Грошова одиниця — африканський франк.

ЧЕК (англ. check) — 1) Складений за встановленою формою документ, який містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) кредитній установі сплатити певну суму грошей чекодержателеві. В СРСР у внутр. обороті Ч. використовують підприємства та орг-ції для безготівкових розрахунків за товари та послуги і при одержанні готівки з рахунків, відкритих у банках. 2) Талон каси, що стверджує сплату певної суми за товар або надання послуг.

ЧЕРВО́НИЙ ІНТЕРНАЦІОНА́Л ПРОФСПІЛО́К, Профінтерн — міжнародна організація революційних профспілок (1921—37). Засн. на 1-му, Установчому конгресі Ч. і.п. в Москві 3—19.VII 1921. Ч. і. п. ставив своїм завданням встановлення нац. і міжнар. єдності профспілкового руху, широку пропаганду ідей революц. боротьби, викриття реформістської ідеології і розкольницької політики правих с.-д. і профспілкових лідерів, боротьбу проти наступу капіталу і небезпеки імперіалістичної війни, за зближення робітників усіх країн з робітничим класом СРСР тощо. Відбулося 5 конгресів Ч. і. п. В умовах наступу реакції і фашизму постало питання про подолання розколу в міжнар. профспілковому русі. VII конгрес Комінтерну (1935) рекомендував революційним профспілкам у тих країнах, де існують невеликі революційні профспілкові орг-ції, домагатися входження їх у великі реформістські профспілки при умові свободи відстоювання своїх поглядів, а в країнах, де існують паралельно великі революційні і реформістські профспілки, домагатися встановлення єдиного фронту їх проти наступу капіталу, фашизму і війни. На кінець 1937 більшість секцій Ч. і. п., гол. чином в Європі, перестала існувати, в зв'язку з цим Ч. і. п. припинив свою діяльність.

ЧЕРНЕ́ЧІ ОРДЕНИ́ — об'єднання католицьких ченців, що користуються певним статутом і затверджуються *папою римським*. У період феодалізму Ч. о. активно втручалися в політ. життя, відігравали значну роль у міжнар. політиці. З 19 ст. стали однією з підпор панування буржуазії. У зарубіжних країнах є близько 180 Ч. о., що активно проводять політику *Ватікану*.

ЧЕХОСЛОВА́ЦЬКЕ ТЕЛЕГРА́ФНЕ АГЕ́НТСТВО (ЧТК) (чес. Československá Tisková Kancelář; CTK) — інформаційне агентство Чехословацької Соціалістичної Республіки. Засн. 1918. З 1945 — держ. агентство. Має відділення в багатьох країнах світу. Центр — у Празі.

ЧЕХОСЛОВА́ЦЬКОЇ СОЦІАЛІСТИ́ЧНОЇ РЕСПУ́БЛІКИ — ФЕДЕРАТИ́ВНОЇ РЕСПУ́БЛІКИ НІМЕ́ЧЧИНИ ДО́ГОВІР 1973 про нормалізацію відносин — підписаний 11.XII в Празі. Сторони підтвердили недоторканність своїх спільних кордонів тепер і в майбутньому, відмовилися від будь-яких територіальних претензій. *Мюнхенську угоду 1938*, нав'язану Чехословаччині нацистським режимом під загрозою сили, визнано як таку, що недійсна. Сторони домовилися, що всі свої спори розв'язуватимуть виключно мирними засобами і утримуватимуться від застосування сили й погрози силою. Обидві д-ви зобов'язалися створювати міцні основи для розвитку добросусідських відносин і прагнути до зміцнення миру й безпеки в Європі.

ЧЕХОСЛОВА́ЧЧИНА, Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР) — держава в центр. частині Європи. Пл. 127,9 тис. *км*². Нас. 14,7 млн. чол. (1975), чехи (бл. 60%), словаки (бл. 28%). У ЧССР живе бл. 70 тис. українців. Столиця — м. Прага

(1161 тис. ж., 1974). ЧССР — соціалістична д-ва. Діючу конституцію прийнято 1960. В жовтні 1968 прийнято конституційні закони про Чехословацьку федерацію та про становище національностей в ЧССР. Закони набули чинності з 1.I 1969. ЧССР — федерація, до складу якої входять дві самостійні рівноправні республіки: Чеська Соціалістична Республіка (ЧСР; пл. 78,9 тис. *км²*, нас. 10,0 млн. чол., столиця — м. Прага) і Словацька Соціалістична Республіка (ССР; пл. 49,0 тис. *км²*, нас.— 4,7 млн. чол., столиця — м. Братіслава). Кожна з республік має свій законодавчий орган — Національну раду і уряд. Найвищий законодавчий орган ЧССР — Федеральні збори (парламент, що складається з Народної палати і Палати народів). Глава держави — президент (Г. Гусак). Найвищий орган виконавчої влади — федеральний уряд (глава уряду ЧССР — Л. Штроугал). Керівну роль у політ. і екон. житті ЧССР відіграє *Комуністична партія Чехословаччини* (КПЧ). Політ. і громадські організації країни об'єднані у *Національний фронт Чехословаччини*, очолюваний КПЧ. До Національного фронту ЧССР, крім КПЧ, входять: Чехословацька соціалістична партія, засн. 1948; Чехословацька народна партія, засн. 1948; Партія словацького відродження, засн. 1948; Словацька партія свободи, засн. 1946, а також масові профспілкові та інші організації. У 1918 створено буржуазну Чехословацьку республіку. В 1938—39 Ч. окупувала фашистська Німеччина. Народ Ч. під керівництвом КПЧ вів героїчну боротьбу проти фашистських загарбників. Велике значення мали Народне повстання в Словаччині 1944 і Празьке повстання 1945. На початку 1945 у м. Кошіце, визволеному Радянською Армією, було сформовано уряд Національного фронту чехів і словаків. У травні 1945 за допомогою Радянської Армії всю територію Ч. було визволено від фашистських окупантів. 29.VI 1945 між СРСР і Ч. було підписано договір, за яким Закарпатська Україна, відповідно до волі і бажання її населення, була возз'єднана з Радянською Україною. В Ч. було встановлено народно-демократичний лад. У лютому 1948 народ Ч. дав відсіч реакційним силам, які намагалися відновити в країні бурж. лад. З 1949 Ч.— член Ради Економічної Взаємодопомоги. З 1945 Ч.— член ООН. У 1968 контрреволюційні сили всередині країни, спираючись на міжнар. реакцію, знову намагалися звернути ЧССР з соціалістичного шляху. Завдяки братній допомозі СРСР та інших соціалістичних країн ця спроба закінчилась повним провалом. ЧССР — учасниця *Організації Варшавського Договору*. Бере активну участь у *соціалістичній економічній інтеграції*. Зокрема, взаємовигідні

контакти розвиваються між ЧССР і Радянським Союзом. За допомогою СРСР в Ч. на початок 1975 збудовано 19 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів. У травні 1970 підписано нині діючий Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу. ЧССР вносить значний вклад у зміцнення *соціалістичної співдружності,* справи миру і безпеки народів. У 1973 між ЧССР і ФРН підписано договір, яким підтверджено непорушність кордонів між обома країнами, визнано недійсність *Мюнхенської угоди 1938.* ЧССР — високорозвинута індустріальна соціалістична країна з механізованим с. г. Нац. доход Ч. за 1970—74 зріс майже у 2 рази. Значно підвищилися виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я). В середньому щорічно (1971—75) в Ч. споруджується більш як 122 тис. квартир. Роздрібний товарооборот 1974 збільшився проти 1970 на 26%. Обсяг пром. продукції 1974 перевищив рівень 1960 у 2,3 раза. Вироблення електроенергії 1974 — 56,0 млрд. *квт* · *год*. Видобуток (млн. *т*, 1974): вугілля кам'яного — 28,0, бурого — 82,2, заліз. руди — 1,7; вироблено 13,6 млн. *т* сталі, 9,6 млн. *т* прокату. Розвинуті машинобудування, хім., взуттєва, керамічна, текст., харч. (зокрема, пивоварна) та інші галузі пром-сті. С. г. високоінтенсивне. Гол. культури: пшениця, ячмінь, цукр. буряки, овес, кормові трави. Поголів'я (млн., 1975): вел. рог. худоби — 4,6, свиней — 6,7. Густа мережа транспортних шляхів (залізниць — 13,2 тис. *км*, автомобільних шляхів — 73,5 тис. *км*). Порт на Дунаї — Братіслава. Довжина магістральних нафтопроводів — 1042 *км*. Грошова одиниця — чехословацька крона; 100 крон = = 12,50 крб. (1976).

ЧІЛІ, Республіка Чілі — держава в південно-західній частині Південної Америки. Пл. 756,9 тис. *км*². Нас. 10,4 млн. чол. (1974); 95% чілійців — вихідці з Європи та метиси, 5% — індіанці. Держ. мова — іспанська. Столиця — м. Сантьяго (3,7 млн. ж., 1973). Після держ. перевороту 1973 в країні встановлено режим фашистської диктатури. Законодавчу владу здійснює військ. хунта, виконавчу — призначуваний хунтою президент.

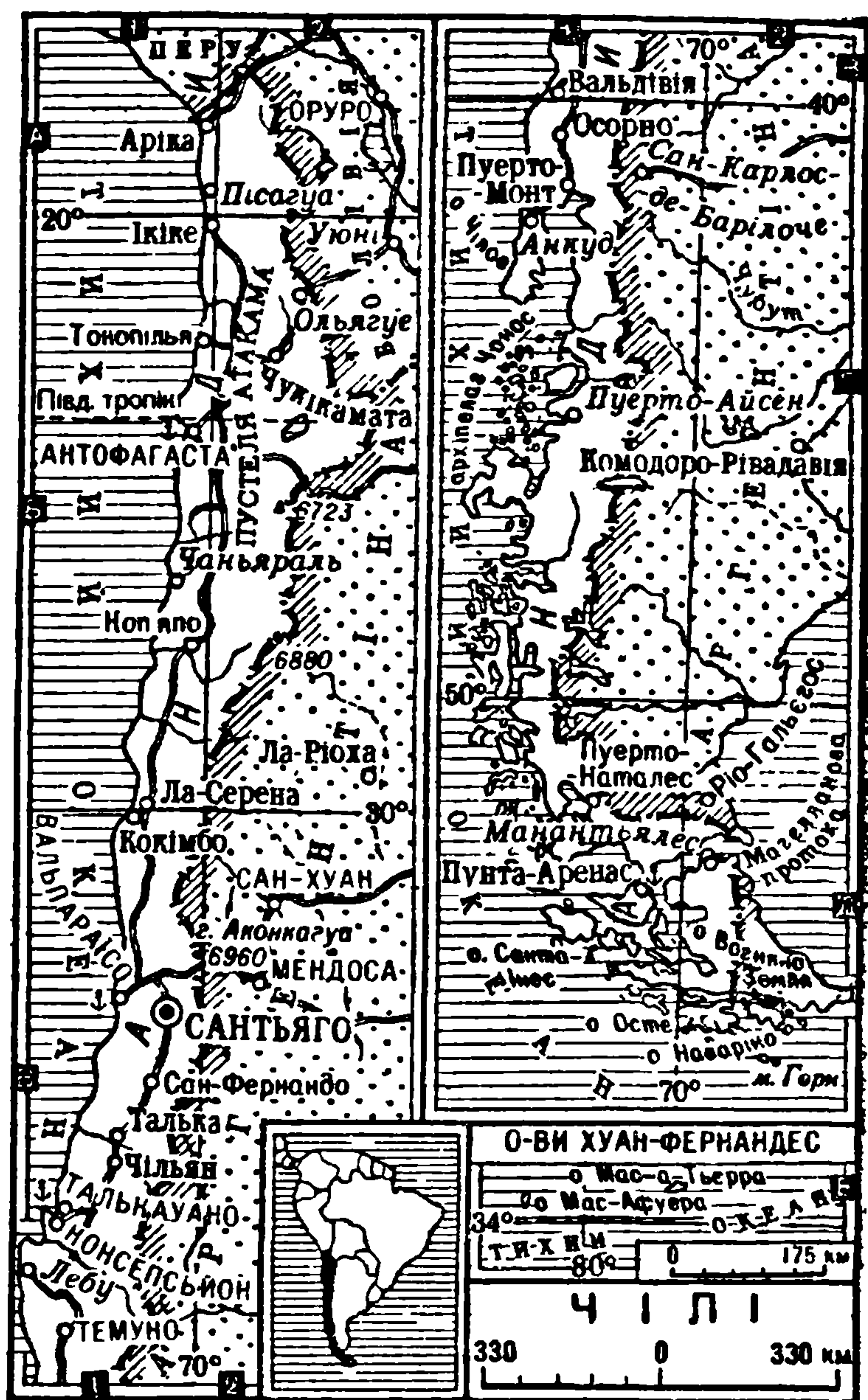

Політичні партії, які входили до блоку Народної єдності: *Соціалістична партія Чілі* (засн. 1933), *Комуністична партія Чілі* (засн. 1922), *Радикальна партія Чілі* (засн. 1883), Соціал-демократична партія Чілі (засн. 1971) та ін.— діють нелегально. У 1974 дозволено обмежену діяльність Національній партії, яка виражає інтереси земельної, фін.-пром. олігархії. Засн. 1966.

В середині 16 ст. територія Ч. стала колонією Іспанії. У 1818 проголошено незалежність Ч. Дипломатичні відносини з СРСР встановлено 1944 (1947—64 були перервані). З 1945 Ч.— член ООН. У жовтні 1970, після перемоги на виборах блоку Народної єдності, було сформовано уряд, до якого ввійшли також комуністи. Новий уряд Ч. проголосив і почав здійснювати програму широких демократичних реформ у країні (зокрема, націоналізацію ряду пром. підприємств, банків, аграрну реформу тощо). Активізувалися відносини між СРСР і Ч. В 1971—72 було укладено ряд угод про екон. і технічне співробітництво.

11.IX 1973 реакційна верхівка чілійських збройних сил при підтримці іноземних імперіалістів здійснила військ.-фашистський переворот і встановила в країні криваву диктатуру, жертвами якої стали десятки тисяч чілійських демократів. У зв'язку з злочинними діями військ. хунти щодо прогресивних сил Ч. і грубим нехтуванням нею загальновизнаних норм міжнар. права СРСР та ряд інших соціалістичних країн розірвали дипломатичні відносини з Чілі. В усьому світі шириться рух солідарності з трудящими Ч., які борються проти терору і насильства хунти. Злодіяння чілійської хунти гнівно засудив XXV з'їзд КПРС, ряд міжнар. форумів 1974—75.

Ч. належить до числа економічно розвинутих країн Лат. Америки. Військ. хунта здійснює курс на денаціоналізацію підприємств і повернення поміщикам відібраних у них земель. Хунта погодилася також на виплату компенсацій амер. мідноpудним та іншим компаніям за націоналізовані урядом Народної єдності підприємства.

Знову відкрито доступ іноземному капіталові до економіки країни. Правління фашистської диктатури привело до того, що більшість чілійського населення живе в злиденних умовах. Країна страждає від застою у виробництві. 18% працездатного населення безробітні (1975). Гол. галузі г-ва — видобування на експорт мінеральної сировини і тваринництво. Видобування (тис. *т*, 1974, оцінка): мідної руди (за вмістом металу) — 898, залізної руди — 10 608, селітри — 735, вугілля — 1504 та нафти — 1600 тис. *м*^{3}. Виробництво (тис. *т*): сталі — 661,1, цементу — 1600, цукру — 284,5 (1973), вироблення електроенергії — 8934 млн. *квт · год* (1972). Поголів'я (млн., 1973): вел. рог. худоби — 3,1, овець — 6,9. Збір найважливіших с.-г. культур (тис. *т*, 1973): пшениці —746,7, вівса і ячменю — 216,5, кукурудзи — 294,0, картоплі — 623,6, квасолі — 65,0. Залізниць — 9757 *км*. Автомобільних шляхів — бл. 70 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 384 тис. брутто *рег. т* (1973). Гол. порти: Вальпараїсо, Талькауано, Антофагаста. Грошова одиниця — чілійське ескудо.

ЧЛЕН КПРС — громадянин СРСР, який визнає Програму і Статут партії, бере активну участь у будівництві комунізму, працює в одній з партійних організацій, виконує рішення партії і сплачує членські внески. Членом КПРС може бути кожна особа віком від 18 років, яка відповідає цим вимогам Статуту партії. В члени КПРС приймають свідомих, активних і відданих справі комунізму робітників, селян і представників інтелігенції, які пройшли встановлений Статутом КПРС кандидатський стаж (див. *Кандидат у члени КПРС*).

ЧОТИРИСТОРОННЯ УГОДА ПО ЗАХІДНОМУ БЕРЛІНУ — угода між СРСР, США, Великобританією і Францією, підписана 3.IX 1971 в *Західному Берліні*. Відповідно до угоди держави-учасниці зобов'язалися виходити з визнання існуючих політ. і територіальних реальностей в Європі. Положення документа спрямовані на усунення вогнища напруженості в центрі Європи. В угоді зафіксовано, що в цьому районі не повинна застосовуватися сила або погроза силою; спори мають розв'язуватися лише мирним шляхом; становище, яке склалося, не буде змінене в односторонньому порядку. Угода, виходячи з поважання суверенних прав та інтересів НДР, чітко визначила: Зх. Берлін, як і раніше, не є складовою частиною ФРН і не буде й надалі управлятися нею. Разом з тим угода не суперечить нормальному підтриманню екон., культурних та інших зв'язків між Зх. Берліном і ФРН за умов виконання положень цього документа. Офіц. влада ФРН не має права здійснювати в Зх. Берліні конституційні або інші акти, що суперечать угоді. США, Великобританія і Франція зберігають за собою права представництва за кордоном інтересів Зх. Берліна. В той же час угода передбачає можливість представництва ФРН інтересів Зх. Берліна і його постійних жителів за кордоном (консульське обслуговування, представництво інтересів Зх. Берліна в міжнар. орг-ціях тощо). ФРН не має права виступати і діяти на міжнар. арені від імені Зх. Берліна з питань, не вказаних в угоді. Угода по Зх. Берліну відкрила нові можливості для поліпшення відносин між НДР і ФРН. Вона сприяла розрядці напруженості в Центр. Європі, нормалізації відносин між ФРН і СРСР та іншими соціалістичними країнами.

Ш

ШАНТАЖ (франц. chantage — вимагання) — погроза розголосити компрометуючі або нібито компрометуючі відомості, щоб дістати якісь політичні, майнові чи інші вигоди. Політ. шантаж — це погроза викрити фактичні або вигадані події з метою звести наклеп, позбавити противника чи утруднити йому можливість політ. діяльності. Ш. є одним із засобів політики імперіалістичних д-в, бурж. партій і угруповань.

ШАХ (перс.— володар, цар) — у деяких східних країнах титул монарха. Зберігся лише в Ірані. Повний титул Ш. Ірану — шахіншах (цар царів).

ШВЕЙЦАРІЯ, Швейцарська Конфедерація — держава в Центральній Європі. Пл. 41,3 тис. *км*². Нас. 6,5 млн. чол. (1974); германо-швейцарці (бл. 3,9 млн.), франко-швейцарці (понад 1,1 млн.), італо-швейцарці та ін.; багато іноземців. Держ. мови — німецька, французька та італійська. Столиця — м. Берн (158 тис. ж., 1973). Ш.— федеративна бурж. республіка, до складу якої входять 22 кантони (кожний має свою конституцію). Глава д-ви і уряду — президент, що обирається парламентом з числа його членів на один рік. Законодавчу владу здійснюють двопалатні федеральні збори. Основні політичні партії: Соціал-демократична партія — входить до Соціалістичного інтернаціоналу. Засн. 1888. Радикал-демократична партія — відображає інтереси пром. монополій і банків. Засн. 1848. Консервативно-католицька партія (або Консервативно-християнсько-соціальна) — перебуває під впливом Ватікану. Засн. 1912. Швейцарська народна партія — виражає інтереси заможного селянства й ремісників та дрібної і середньої буржуазії. Засн. 1971. *Швейцарська партія праці*. Засн. 1944. В роки 1-ї та 2-ї світових війн Ш. була нейтральною країною. В 1946 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Не будучи членом ООН,

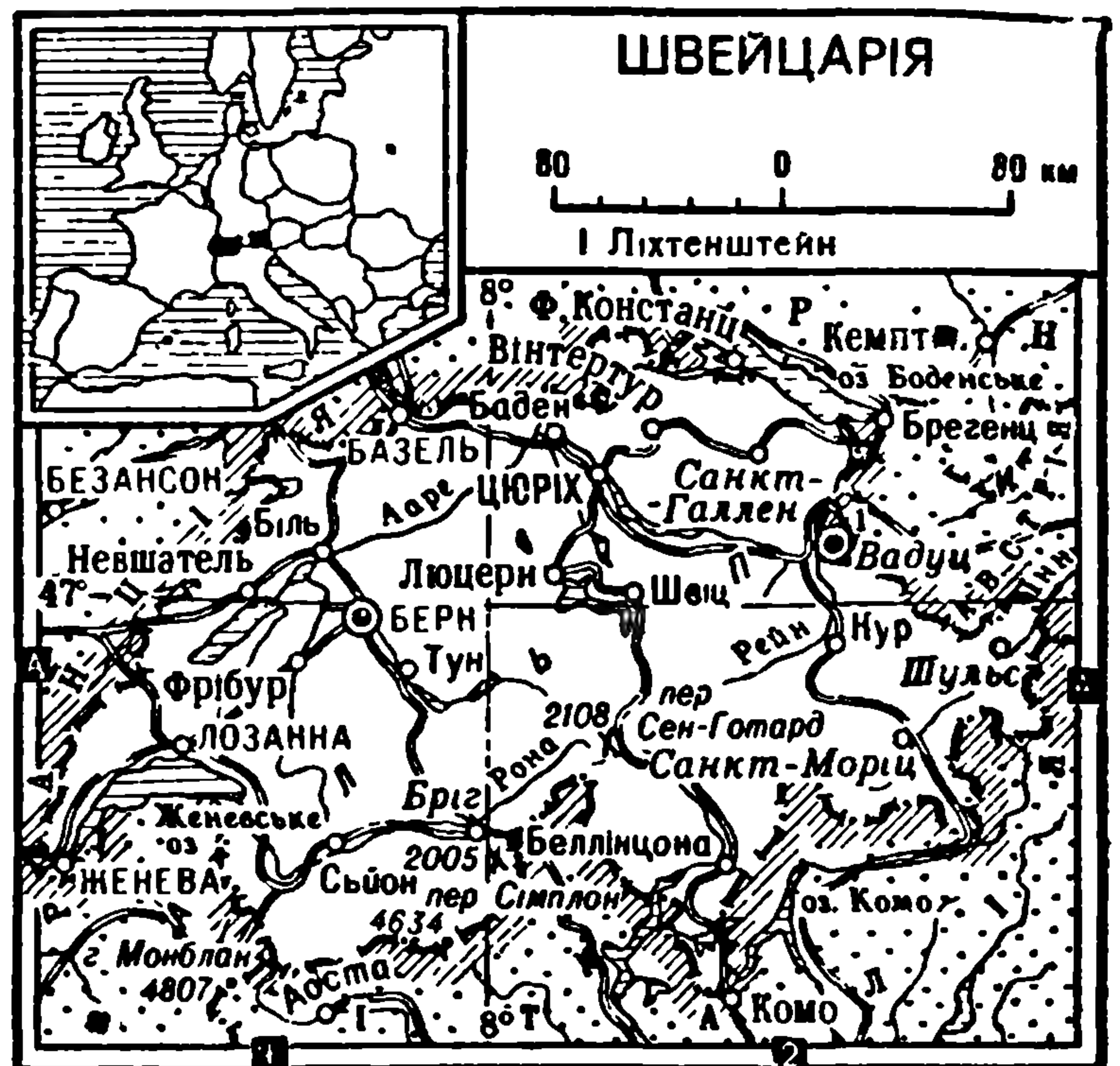

Ш. входить до більшості її спеціалізованих орг-цій. З 1973 Ш. зв'язана зі «Спільним ринком» угодою про поступове введення вільної торгівлі пром. товарами з країнами *Європейського економічного товариства.*

Ш.— високорозвинута індустріально-аграрна капіталістична країна. Пром-сть (крім харчової) працює переважно на довізній сировині. Гол. галузі: машинобудування, хім. (зокрема, фармацевтична; 1-е місце в Європі), текст., харч. (молочна, сироварна) та ін. Велике значення має виробн. годинників. Провідна галузь с. г.— молочно-м'ясне тваринництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 1,97, свиней — 2,1 (1973). Великі прибутки дає іноземний туризм. Залізниць — бл. 5 тис. *км*. Густа мережа автомобільних шляхів. Судноплавство по Рейну. Грошова одиниця — швейцарський франк; 100 швейцарських франків = 29,47 крб. (1976).

ШВЕЙЦАРСЬКА ПАРТІЯ ПРАЦІ (ШПП) — створена 14—15.X 1944 в результаті об'єднання Комуністичної партії Швейцарії і Соціалістичної Федерації Швейцарії, заборонених урядом країни 1937—40. В окремих кантонах має назву Робітнича партія і Народна партія. Є наступницею Комуністичної партії Швейцарії (засн. 1921). ШПП виступає на захист корінних інтересів трудящих, бореться за їхні демократичні й соціальні права,

за зміцнення справжнього нейтралітету країни, за мир і безпеку народів. Конференція ШПП (1971) прийняла статут і програму партії. Програма проголошує метою партії побудову соціалістичного суспільства по змозі мирним шляхом в результаті руху нар. мас, в першу чергу робітничого класу. Після виборів 1971 ШПП має 5 депутатів у національній раді. X національний з'їзд ШПП (червень 1974) визначив найближчі завдання партії в боротьбі за поліпшення життєвих умов трудящих і накреслив ряд заходів для забезпечення миру й співробітництва, демократії, свободи і соціального прогресу. ШПП виступає за зміцнення міжнар. комуністичного і робітничого руху. Брала участь у міжнар. Нарадах представників комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969. Делегація ШПП була присутня на XXV з'їзді КПРС. Чисельність 5 тис. чол. (1973). Голова партії — Ж. Венсан. Друковані органи: газета «Вуа увріер» («Голос робітника»), що виходить франц. мовою; щотижневик «Форвертс» («Вперед») — німецькою; газета «Іль лавораторе» («Робітник») — італ. мовою.

ШВЕ́ЦІЯ, Королівство Швеція — держава в Європі, на Скандінавському півострові. Пл. 449,9 тис. *км*². Нас. 8,2 млн. чол. (1975), бл. 98% — шведи. Столиця — м. Стокгольм (675 тис. ж., 1974). Ш. — конституційна монархія. Глава д-ви — король. Законодавча влада в країні належить однопалатному парламентові (риксдагові), виконавча — урядові на чолі з прем'єр-міністром. Основні політичні партії: *Соціал-демократична робітнича партія Швеції.* Засн. 1889. Партія центру (аграрна) — об'єднує заможне селянство, дрібних і середніх землевласників, а також деякі верстви міського населення. Засн. 1910. Народна партія — виражає інтереси великої, середньої і частини дрібної буржуазії та урядовців. Засн. 1934. Поміркована коаліційна партія (Консервативна, до 1969 називалася Права партія) — партія великих промисловців, землевласників. Засн. 1904. *Ліва партія — комуністи* Швеції. Засн. 1917.

З минулого століття Ш. дотримується традиційної політики нейтралітету. В 1924 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. З 1946 Ш. — член ООН. У 1949 уряд Ш. проголосив принцип «свободи від союзів», відмовився вступити до *НАТО.* В 1972 Ш. підписала угоду про вільну торгівлю зі «Спільним ринком». У квітні 1975 між Ш. і СРСР підписано десятирічну програму розвитку екон., пром. і науково-технічного співробітництва. У квітні 1976 під час візиту до СРСР прем'єр-міністра Швеції У. Пальме підписано угоду на п'ять років про торгівлю.

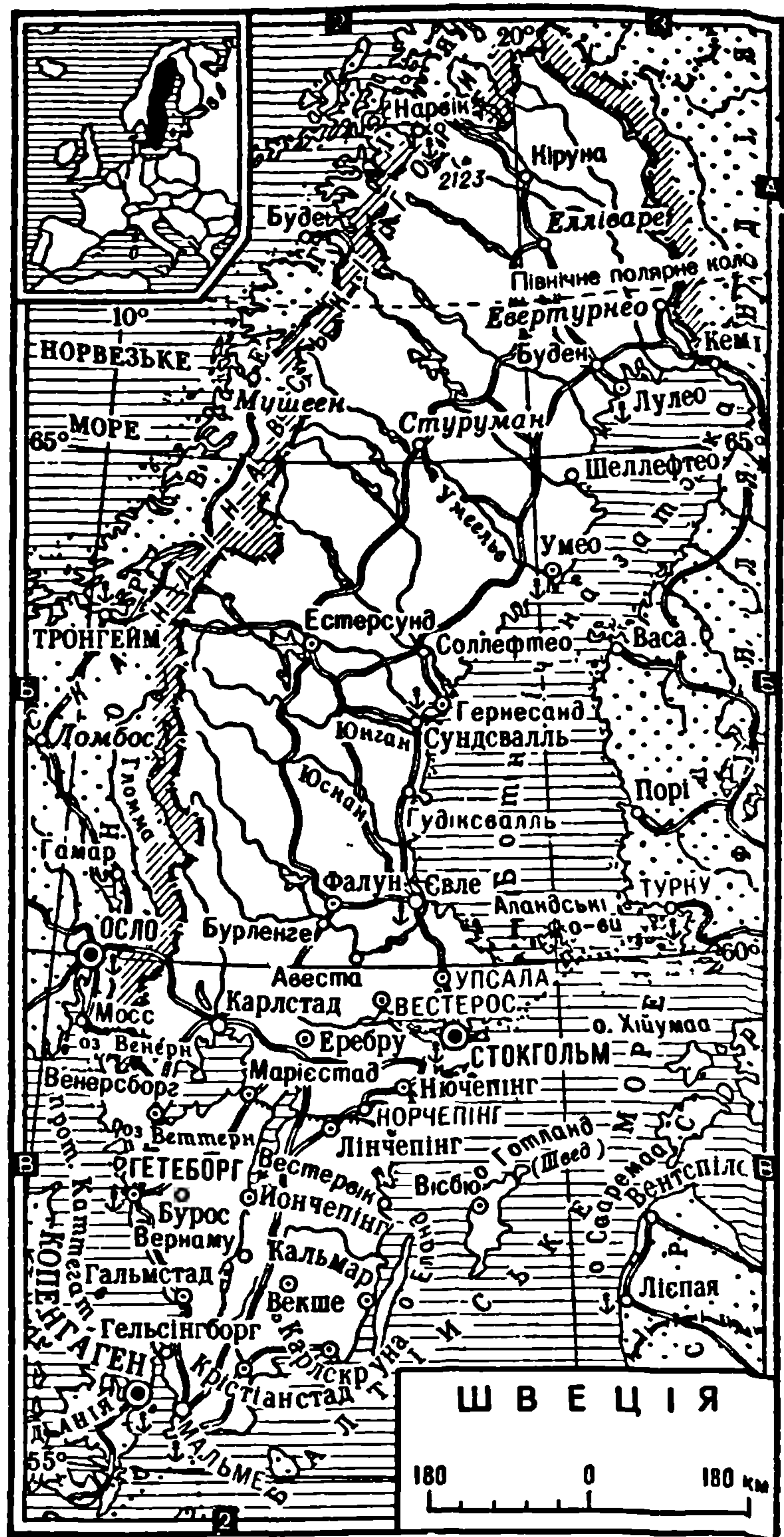

Ш. — індустріально-аграрна країна. Гол. галузі пром-сті: гірничодобувна (1974 видобуто 37,0 млн. *т* заліз. руди), металургійна (виплавка, млн. *т*, 1974: чавуну — 3,0, сталі — 6,0), машинобудування (зокрема, суднобудування, 2-е, після Японії, місце в капіталістичному світі), електротех., целюлозно-паперова (9,8 млн. *т* па-

перової маси), харчова. Вироблення електроенергії — 78,0 млрд. *квт · год* (1974). Провідну роль у с. г. відіграє тваринництво (1,9 млн. голів вел. рог. худоби, 2,3 млн. свиней, 1974). Збір гол. с.-г. культур (млн. *т*, 1974): пшениці — 1,9, ячменю — 2,4, вівса — 1,6, картоплі — 1,3, цукр. буряків — 1,8. Залізниць — 12,0 тис. *км* (58% електрифіковано). Автомобільних шляхів з твердим покриттям — 19 тис. *км*. Тоннаж морського флоту — 7,0 млн. брутто *рег. т* (1974). Гол. порти: Стокгольм, Гетеборг. Грошова одиниця — шведська крона; 100 шведських крон = 17,22 крб. (1976).

ШЕЛЬФ КОНТИНЕНТА́ЛЬНИЙ (англ. shelf — уступ, мілина) — поверхня і надра морського дна підводних районів, що прилягають до берега, але лежать поза зоною територіального моря, до глибини 200 *м*. За цими межами Ш. к. вважають також місця, де глибина вод дає змогу розробляти природні багатства цих районів, а також поверхню і надра підводних районів, що прилягають до берегів островів. Міжнародноправовий режим Ш. к., в якому зацікавлені прибережні д-ви, регламентує Конвенція про континентальний шельф, прийнята на Женевській конференції по морському праву 1958. На 1971 конвенцію ратифікували 45 д-в, у т. ч. СРСР (10. VI 1964). Згідно з конвенцією прибережна д-ва має суверенні права досліджувати й розробляти природні багатства Ш. к. Без згоди цієї д-ви інша країна не може приступити до таких розробок. Права СРСР на свій Ш. к., як держ. власність, закріплено Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф Союзу РСР» від 6.II 1968. Порядок проведення робіт на Ш. к. СРСР і охорону його природних багатств регламентує постанова Ради Міністрів СРСР від 18.VII 1969 та Положення про охорону континентального шельфу, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 11.I 1974. Див. також *Світовий океан, Територіальні води*.

ШЕРИ́Ф (англ. sheriff, від англосакс. scir — графство і gerefa — службовець, правитель) — в деяких буржуазних країнах виборна (напр., у США) або призначувана королем (у Великобританії) службова особа, що здійснює адміністративні, поліцейські та деякі судові функції.

ШОВІНІ́ЗМ (франц. chauvinisme, від прізвища солдата наполеонівської армії Шовена, запеклого прихильника завойовницької політики Наполеона I) — один з найреакційніших різновидів буржуазного *націоналізму*; проповідь національної винятковості одних націй і цькування інших, розпалювання ворожнечі між народами й країнами в ім'я класових інтересів буржуазії. Ш. спирається на *расизм*. Особливо поширюється в епоху імперіалізму і визначає зовнішню та внутрішню політику імперіалістичних д-в. Найбільш знавіснілою формою Ш. є *фашизм*. Різновидами Ш. є *великодержавний шовінізм, маоїзм*. Шовінізмові протистоїть пролетар., соціалістичний *інтернаціоналізм*. КПРС рішуче бореться проти всіх проявів націоналізму і шовінізму.

ШПИГУ́НСТВО — злочин, що полягає у здобутті відомостей, які становлять державну чи військову таємницю, і в передачі цих відомостей іноземній державі, ворожим країні організаціям або особам. Кару за Ш. передбачено законодавством усіх країн. За радянським кримінальним правом, Ш. є особливо небезпечним держ. злочином.

ШРІ ЛА́НКА, Республіка Шрі Ланка — держава на півдні Азії, на однойменному острові в Індійському океані. Пл. 65,6 тис. *км²*. Нас. 13,7 млн. чол. (1974), сингали, таміли та ін. Столиця — м. Коломбо (618 тис. ж., 1973). Ш. Л.— республіка. Глава д-ви — президент. Найвищий законодавчий орган — однопалатний парламент — національна державна асамблея. Основні політичні партії: *Партія свободи Шрі Ланки*. Засн. 1951. *Соціалістична партія Шрі Ланки*. Засн. 1935. *Комуністична партія Шрі Ланки*. Засн. 1943. Об'єднана національна партія — консервативна партія, що виражає інтереси великої буржуазії і поміщиків. Засн. 1946.

Ш. Л.— країна давньої культури. З 1815 територія Ш. Л.— колонія Великобританії (Цейлон). На початку 20 ст. на острові розгорнувся нац.-визвольний рух. У 1948 Великобританія надала країні статус домініону. З 1955 Ш. Л.— член

ООН. В 1956 до влади прийшли демократичні сили. Уряд Ш. Л. проголосив політику неприєднання, встановив (1956) дипломатичні відносини з СРСР, ліквідував військ. бази Великобританії на острові, провів соціально-екон. реформи (аграрну, націоналізував деякі галузі економіки). Наприкінці 1964 реакційні сили добилися розпуску парламенту і 1965 захопили владу. На виборах 1970 перемогу здобули партії Об'єднаного фронту (Партія свободи Шрі Ланки, соціалістична і комуністична), які сформували новий уряд. Статус домініону було скасовано. 22.V 1972 Ш. Л. проголошено незалежною республікою. Ш. Л. залишилась у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. Уряд Ш. Л. здійснює програму прогресивних перетворень, що передбачає обмеження в країні великого капіталу, зміцнення держ. сектора в економіці, підвищення життєвого рівня і забезпечення демократичних прав трудящих, виступає проти імперіалізму, колоніалізму й расизму, за зміцнення миру, за роззброєння. Уряд Ш. Л. виступив ініціатором оголошення Індійського ок. зоною миру. Між СРСР і Ш. Л. 1974 досягнуто домовленості про розвиток екон. і технічного співробітництва.

Ш. Л.— аграрна країна з спеціалізацією с. г. на вирощуванні експортних тропічних плантаційних культур. В 1974 зібрано: чайного листу — 180 тис. *т*, кокосових горіхів — понад 2 млрд. шт., рису — понад 1597 тис. *т*; виробництво каучуку — 136,5 тис. *т*. Тваринництво має другорядне значення. Рибальство. Видобувають графіт, ільменіт, монацит, дорогоцінне каміння. Підприємства харч. (чайні фабрики) і текст. пром-сті. Розвиваються й нові галузі пром-сті, споруджено підприємства металургійної, хім., цементної, нафтопереробної,

будівельних матеріалів пром-сті. Розвинуті кустарні промисли. Осн. порт — Коломбо. Залізниць — бл. 1,7 тис. *км*. Автомобільних шляхів — 21,5 тис. *км*. Грошова одиниця — рупія Шрі Ланки; 100 рупій Шрі Ланки = 10,08 крб. (1976).

ШТАТ (нім. Staat — держава) — в ряді буржуазних федеративних держав (Австралійський Союз, Бразілія, Мексіка, США та ін.) територіальна одиниця, що має у визначених законом межах самоврядування.

ШТРЕЙКБРЕ́ХЕРСТВО (від нім. Streik — страйк і brechen — ламати, зривати) — участь осіб у праці на капіталістичному підприємстві всупереч волі колективу робітників, які оголосили страйк; зрада класових інтересів пролетаріату.

Ю

ЮГОСЛА́ВІЯ, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ) — держава в Європі, на Балканському півострові. Пл. 255,8 тис. *км*². Нас. 21 352 тис. чол. (1975). Столиця — м. Бєлград (1,3 млн. ж., з передмістями, 1973). СФРЮ — соціалістична д-ва, федерація 6 соціалістичних республік: Сербії,

до якої входять 2 соціалістичні автономні краї — Воєводина і Косово (пл. Сербії 88,4 тис. *км*^{2}, нас. 8,8 млн. чол., столиця — м. Белград), Хорватії (пл. 56,5 тис. *км*^{2}, нас. 4,5 млн. чол., столиця — м. Загреб), Словенії (пл. 20,3 тис. *км*^{2}, нас.— 1,8 млн. чол., столиця — м. Любляна), Боснії і Герцеговини (пл. 51,1 тис. *км*^{2}, нас. близько 4,0 млн. чол., столиця — м. Сараєво), Македонії (пл. 25,7 тис. *км*^{2}, нас. 1,7 млн. чол., столиця — м. Скоп'є), Чорногорії (пл. 13,8 тис. *км*^{2}, нас. 0,6 млн. чол., столиця — м. Тітоград). В області Бачка (Сербія) живуть українці. Діюча конституція прийнята 1974. Глава д-ви — президент. Скупщина СФРЮ обрала президентом без обмеження строку мандата Й. Броз Тіто. Найвищий орган влади і законодавчий орган — двопалатна Скупщина СФРЮ у складі Союзного віча та Віча республік і автономних країв. Голова Союзного виконавчого віча (уряду) — Д. Бієдич. В республіках і автономних краях є свої скупщини, президії та виконавчі віча (уряди). Політичні партії і громадські організації: *Союз комуністів Югославії* (СКЮ), *Соціалістичний союз трудового народу Югославії* — масова громадсько-політ. орг-ція. У квітні 1941 нім.-фашистські війська окупували територію Ю. В країні розгорнувся нац.-визвольний рух, який очолили комуністи. Всі антифашистські сили було об'єднано в Народно-визвольний фронт Ю. Розгорнулася партизанська війна. В 1945 югославська Народно-визвольна армія разом з радянськими військами визволила країну від фашистських окупантів. До влади прийшов демократичний уряд. У 1945 Ю. проголошено Федеративною Народною Республікою (ФНРЮ). Ю. перейшла на шлях соціалістичного будівництва. З 1945 Ю.— член ООН. У 1963 країну проголошено Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією (СФРЮ). Зовнішньополіт.

курс Ю. здійснює з позиції *неприєднання політики*. В 1964 Ю. уклала ряд угод про співробітництво з РЕВ. Між СРСР і Ю. підписано угоди про екон., науково-технічне і культурне співробітництво. За допомогою СРСР в Ю. збудовано 35 підприємств та інших нар.-госп. об'єктів.

Соціалістичний сектор є панівним у пром-сті. Нац. доход Ю. за 1960—73 зріс у 2,26 раза. Підвищуються виплати населенню з суспільних фондів споживання (на пенсії, нар. освіту, охорону здоров'я). В середньому щорічно (1971—74) в Ю. споруджується 134 тис. квартир. Обсяг пром. продукції 1975 перевищив рівень 1950 у 8,6 раза. В Ю. розвинуто ряд галузей гірничої пром-сті. Видобуток (млн. *т*, 1975): заліз. руди — 5,2, нафти — 3,7, вугілля — 36. Розвиваються чорна (виплавка сталі 1975 — 2,9 млн. *т*) і кольорова металургія, різні галузі машинобудування, хім., деревообр., текст., харч. пром-сть. У с. г. більша частина продукції припадає на дрібнотоварний сектор. Гол. с.-г. культури: кукурудза (річний збір 7—8 млн. *т*), пшениця (4—6 млн. *т*), цукр. буряки (3—4 млн. *т*), соняшник (250—430 тис. *т*). Розвинуті садівництво і виноградарство. Поголів'я (млн., 1975): вел. рог. худоби — 5,9, свиней — 7,7, овець — 8,2. Залізниць — 10,3 тис. *км*, автошляхів — понад 98 тис. *км*. Тоннаж морського торг. флоту — 1,8 млн. брутто *рег. т*. Морські порти: Рієка, Сплит, Шибеник. Грошова одиниця — югославський динар; 100 динарів = 4,39 крб. (1976).

ЮНЕ́СКО (англ. UNESCO; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — Організація Об'єднаних Націй в питаннях освіти, науки і культури) — спеціалізована установа ООН, що має сприяти зміцненню миру і безпеки, допомагаючи співробітництву народів у галузі освіти, науки і культури. Створена в листопаді 1945. Офіційно діє з 4.XI 1946. Членами ЮНЕСКО є 136 д-в (1975), у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. Найвищим органом ЮНЕСКО є Генеральна конференція. Вона складається з представників д-в, які входять до орг-ції, і скликається один раз на два роки. Виконавчим органом ЮНЕСКО є Виконавча рада (складається з 34 представників країн-членів), яку обирає на 4 роки Генеральна конференція. Діє й Постійний секретаріат ЮНЕСКО, що міститься в Парижі.

ЮНІ́ДО — див. *Організація Об'єднаних Націй по промисловому розвитку*.

ЮНКТА́Д — див. *Конференція ООН по торгівлі й розвитку*.

ЮПІ́, Юнайтед Пресс Інтернейшенал (англ. UPI, United Press International) — одне з найбільших інформаційних агентств США. Належить до числа світових агентств. Засн. 1958 в результаті об'єднання агентств Юнайтед Пресс Ассошіейтед та Інтернейшенал Ньюс Сервіс. Є комерційним підприємством, яке значною мірою монополізує збирання й поширення інформації для преси США. ЮПІ має 250 бюро в США і більш як в 100 країнах світу. Центр — у Нью-Йорку.

ЮРИДИ́ЧНА ОСО́БА — організація, підприємство, установа, що має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі або в третейському суді. В СРСР Ю. о. можуть бути тільки соціалістичні орг-ції (держ. підприємства, установи, а також колгоспи та інші кооперативні і громадські організації).

ЮРИСДИ́КЦІЯ (лат. jurisdictio — судочинство) — 1) Компетенція судових органів по розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; коло справ, які даний суд має право розглядати й вирішувати. 2) Коло питань, що належать до відання державної установи або держави.

ЮСІ́А (англ. USIA; United States Information Agency — Інформаційне агентство США) — провідна пропагандистська установа США, яка, крім здійснення функцій по веденню пропаганди на зарубіжні країни, координує роботу інших амер. установ, що спеціалізуються в цій галузі. Мета діяльності ЮСІА — ідеологічна боротьба проти країн *соціалістичної співдружності*, проти ідей наукового комунізму, пропаганда бурж. ідеології. Засн. 1953. В складі центр. апарату ЮСІА чотири служби: друкованих публікацій, екрану, радіо (в т. ч. «*Голос Америки*») та інформаційних

програм (виставки, бібліотеки). ЮСІА має за кордоном понад 200 відділень у 100 країнах світу. В штаті ЮСІА бл. 10 тис. чоловік. Щорічний бюджет ЮСІА — понад 200 млн. доларів. Друкована продукція ЮСІА — журнали, брошури загальним щорічним тиражем до 10 млн. примірників. Центр ЮСІА — в Нью-Йорку.

ЮСТИ́ЦІЯ (лат. justitia — справедливість, правосуддя) — термін, яким позначають усю сукупність судових установ, судове відомство, а також їхню діяльність, зокрема *правосуддя.*

Я

Я́КІСТЬ ПРОДУ́КЦІЇ — сукупність властивостей продукції, які визначають ступінь придатності її для використання за призначенням. В СРСР властивості продукції зумовлюються вимогами нар. г-ва і попитом населення. За технічними властивостями продукція виробничого споживання має відповідати сучас. досягненням науки й техніки, вимогам надійності та довговічності, а за експлуатаційними властивостями — зручності використання, мінімальній тривалості ремонту та максимальній тривалості міжремонтних періодів. Вимоги до товарів нар. споживання випливають з рівня життя і культури трудящих. Невід'ємною властивістю високоякісної продукції є її естетичні якості — оздоблення, пофарбування, витонченість та сучасність форм. Для визначення Я. п. використовують державні стандарти (ГОСТи), а коли їх немає,— технічні умови, нормалі, затверджені у встановленому порядку. Підвищення Я. п.— одне з осн. джерел зростання продуктивності суспільної праці, зниження собівартості продукції та задоволення зростаючих потреб народу, один з гол. напрямів підвищення *ефективності соціалістичного виробництва*, на що особливу увагу звернув XXV з'їзд КПРС. У *десятому п'ятирічному плані* розвитку народного господарства — п'ятирічці ефективності та якості — передбачено дальше рішуче поліпшення якості усіх видів вироблюваної продукції, розширення асортименту, збільшення випуску нових видів виробів, які відповідають сучас. вимогам. Заплановано підвищити питому вагу продукції вищої категорії якості в заг. обсязі її випуску; ширше впроваджувати комплексні системи управління якістю продукції. Велике значення для виконання цих завдань має постанова ЦК КПРС (серпень 1975) «Про досвід роботи партійних організацій і колективів передових підприємств промисловості Львівської області по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції». Вищою оцінкою Я. п. в нашій країні є присвоєння виробам Знака якості.

Я́ЛТИНСЬКА КОНФЕРЕ́НЦІЯ 1945 — конференція керівників урядів трьох союзних у 2-й світовій війні держав (СРСР, США, Великобританії). Див. *Кримська конференція 1945.*

ЯМА́ЙКА — держава в Центральній Америці на однойменному острові і невеликих прилеглих островах у Карибському морі. Пл. 11,5 тис. *км²*. Нас. 2 млн. чол. (1974), бл. 90% — ямайці (нащадки невільників з Африки, які були завезені колонізаторами в 16—19 ст.). Офіц. мова — англійська. Столиця — м. Кінгстон (573 тис. ж., 1971). Я.— конституційна монархія, входить до складу Співдружності, очолюваної Великобританією. Глава д-ви — англ. королева, яку представляє генерал-губернатор. За конституцією 1962, найвищий орган законодавчої влади — парламент, що складається з палати представників (обирається на 5 років) і сенату (призначається генерал-губернатором). Політичні партії: Народна національна партія — об'єднує дрібну буржуазію, частину с.-г. і пром. робітників. Засн. 1938 Входить до *Соціалістичного інтернаціоналу.* Лейбористська партія Ямайки (опозиційна) — виражає інтереси торг., пром. і с.-г. буржуазії. Засн. 1943. У 1494 о. Ямайка відкрив

Х. Колумб. З 16 ст. почалася колонізація Я. іспанцями. В 50-х рр. 17 ст. Я. загарбали англ. колонізатори. В 1833 на Я. було скасовано рабство. В 1958 Великобританія включила Я. у Вест-Індську Федерацію. В 1962 Я. здобула незалежність. З 1962 Я. — член ООН. Гол. галузі г-ва — видобування на експорт бокситів (13,6 млн. *т*, 1973), виробн. глинозему (2,5 млн. *т*), цементу (403 тис. *т*), цукру (342 тис. *т*). Вирощують банани (183,4 тис. *т*, 1972). Збір зернових (гол. чином — кукурудзи та рису) не забезпечує потреб країни. Залізниць — 389 *км*. Асфальтованих автошляхів — 3 тис. *км*. Тоннаж торг. флоту — 12,3 тис. брутто *рег. т* (1972). Порти: Кінгстон, Монтего-Бей, Порт-Антоніо. Грошова одиниця — ямайський долар.

ЯНИЧА́РИ (тур. yeniçeri, букв.— нове військо) — регулярна піхота в Туреччині в 14—19 ст. Я. відігравали велику роль як знаряддя турецького абсолютизму. Військо Я. було скасовано 1826. Переносно термін «Я.» вживається в розумінні — люті карателі, кати, душителі свободи народу.

ЯПО́НІЯ — держава на островах біля східного узбережжя Азії (на чотирьох великих — Хонсю, Хоккайдо, Кюсю, Сікоку і понад 3000 дрібних). Пл. 372 тис. *км*². Населення 112,1 млн. чол. (1976), 99% — японці. Столиця — м. Токіо (11,4 млн. ж., 1976). Я.— конституційна монархія. Глава д-ви — імператор (мікадо). Законодавча влада належить двопалатному парламентові, що складається з палати представників (нижня) і палати радників (верхня). Виконавчу владу здійснює уряд — кабінет міністрів, очолюваний прем'єр-міністром.

Основні політичні партії країни: *Ліберально-демократична партія.* Засн. 1955. *Соціалістична партія Японії.* Засн. 1945. *Комуністична партія Японії.* Засн. 1922. Партія Комейто (Партія чистої політики) — спирається на буддійське релігійно-політ. товариство «Сока гаккай», стоїть на антикомуністичних націоналістичних позиціях. Засн. 1964. Профспілки: Генеральна рада профспілок (Сохе) — веде активну боротьбу за права та інтереси трудящих. Засн. 1950. Всеяпонська конфедерація праці (Домей) — проводить політику класового співробітництва. Засн. 1964. Рада зв'язку незалежних профспілок (Тюріцу рорен) — у багатьох питаннях співробітничає з Сохе. В кінці 19 — на поч. 20 ст. Я. вступила в імперіалістичну стадію розвитку. В цей час япон. вояччина стала на шлях агресивної зовнішньої політики (війни проти Китаю, Росії). В 1-й світовій війні Я. виступила на боці Антанти. В 1918 в Я. під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції прокотилася хвиля т. з. «рисових бунтів». У 1918—22 япон. імперіалісти брали участь в інтервенції проти Радянської Росії на Далекому Сході. В 1925 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1931 япон. мілітаристи загарбали Маньчжурію, 1932—36 окупували ряд кит. провінцій, 1938 спровокували збройний конфлікт з СРСР біля оз. Хасан, а 1939 — з МНР на р. Халхин-Голі, але зазнали нищівної поразки. У 2-й світовій війні Я. брала участь як союзник фашистської Німеччини. В серпні 1945 СРСР, виконуючи союзницькі зобов'язання перед США і Великобританією, оголосив війну Я. Радянська Арм'я розгромила в Маньчжурії Квантунську армію Я., відігравши величезну роль у розгромі япон. мілітаризму. 2.IX 1945 Я. капітулювала. 6.VIII і 9.VIII США скинули атомні бомби на міста Хіросіму і Нагасакі, що не було викликано воєнною необхідністю. Внаслідок масового нар. руху в Я. за нормалізацію відносин з СРСР япон. уряд 1956 змушений був підписати декларацію з Радянським урядом про припинення стану війни між СРСР і Я. і відновлення дипломатичних відносин. З 1956 Я.— член ООН. З 60-х рр. поширилися

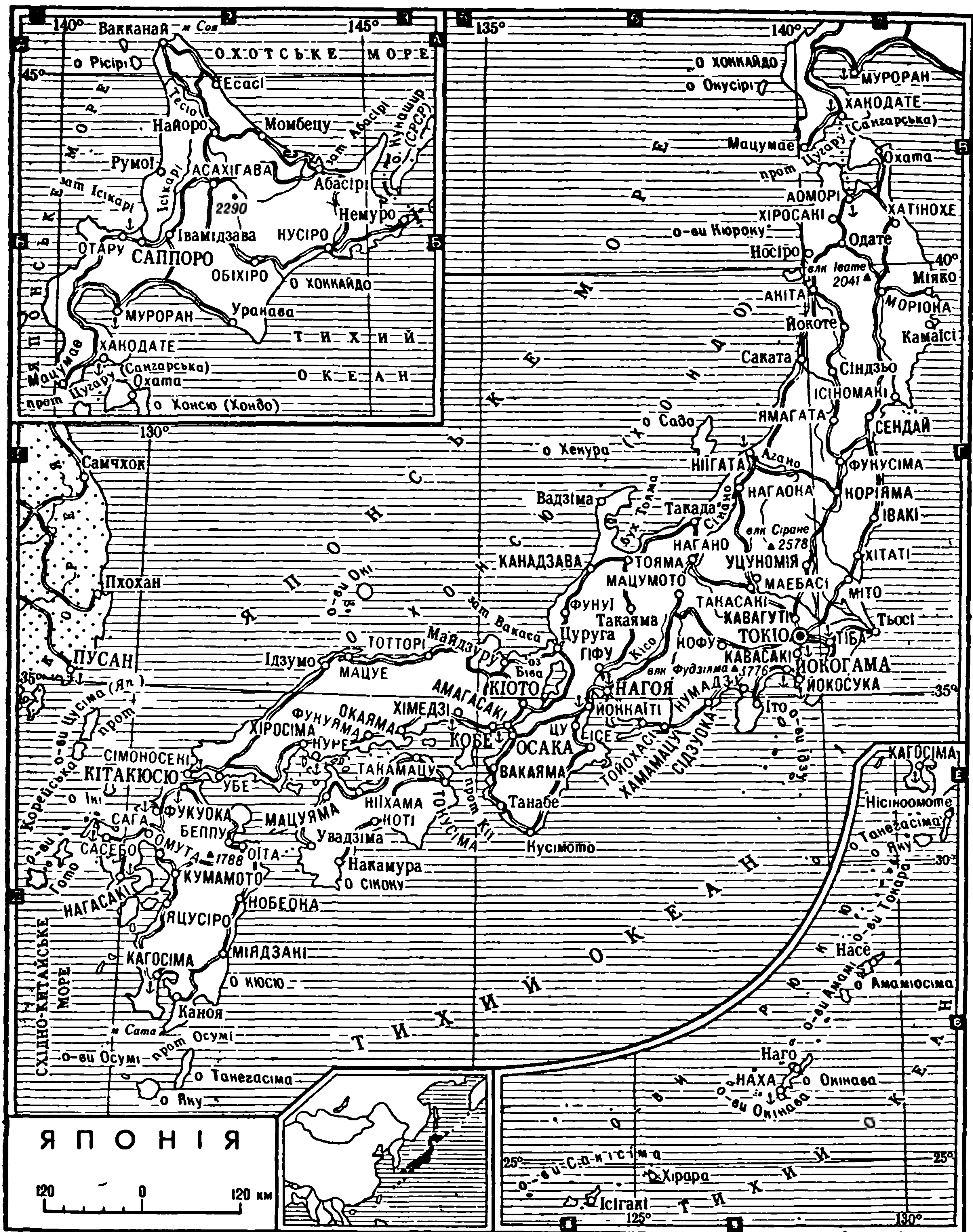

політ., екон. і культ. зв'язки Я. з СРСР. В жовтні 1973 між сторонами було досягнуто домовленості про співробітництво. У квітні, червні та липні 1974 між СРСР і Я. підписано ряд протоколів і угод про екон., пром. і технічні взаємовідносини, зокрема укладено генеральну угоду про взаємні поставки на 20 років.

Я.— країна високорозвинутого капіталізму. За обсягом валового національного продукту Я. посідає 2-е місце в капіталістичному світі (після США). Кілька найбільших монополій відіграють панівну роль у пром. виробн. країни, в зовнішній торгівлі, фінансах. Пром-сть дає більшу частину валової продукції г-ва країни. Більшу частину пром. продукції Я. (машинобудування, текст., хім. та ін.) призначено для експорту. Велику кількість сировини і палива Я. імпортує. У зв'язку з загальною екон. кризою в Я. скорочується пром. виробництво

(1974 — на 2,5%), зростає безробіття (на початок 1976 було 1,3 млн. безробітних), підвищується вартість життя (за 1974 — на 22,6%). Виробн. електроенергії 1974 становило 381 млрд. *квт · год*. Розвинуті металургія (виплавка, 1974: чавуну — 90,4 млн. *т*, сталі — 117,1 млн. *т*, алюмінію — 1118 тис. *т*, міді — 996 тис. *т*) та машинобудування. Важливе значення мають електротехнічна, радіоелектронна, оптична пром-сть. Виробництво (млн. шт., 1974): легкових автомашин — 3,9, вантажних автомашин — 2,6, радіоприймачів — 18,0, телевізорів — 11,0. З галузей хім. пром-сті є виробництво кислот, добрив, штучного та синтетичного волокна, барвників, целюлози. Легка пром-сть представлена виробництвом (млн. $м^2$, 1974): бавовняних тканин — 2163, вовняних — 357, шовкових — 167. Розвинута фарфорова пром-сть, поширені кустарні промисли. В с. г. Я. зайнято 15% самодіяльного населення (1974). Переважає дрібне землеволодіння (67% сел. г-в мають менш як по 1 *га* землі кожне). Обробляється 16% території країни. Гол. галузь с. г. — землеробство. Осн. зернова культура — рис (щорічний збір 14—16 млн. *т*). Вирощують також пшеницю, ячмінь, картоплю, чайний кущ, тютюн тощо. Поширені городництво, садівництво, квітництво. Поголів'я (млн., 1974): вел. рог. худоби — 3,7, свиней — 8. Виробництво (тис. *т*, 1973): м'яса — 1890, молока — 4908, масла — 42. Однак значну частину сільськогосподарських продуктів Я. довозить. Вилов риби і морських тварин (без китів) — 10,7 млн. *т*. Залізниць — бл. 28 тис. *км*. Автомобільних шляхів — 230 тис. *км*. Торг. флот — 37,5 млн. брутто *рег. т* (1974). Гол. торг. порти: Осака, Кобе, Йокогама, Токіо, Нагоя, Кітакюсю. Грошова одиниця — ієна; 1000 ієн = 2,51 крб. (1976).

ТЕРИТОРІЯ І НАСЕЛЕННЯ ЗЕМНОЇ КУЛІ
на середину 1975

	Територія (млн. $км^2$)	Населення (млн. чол.)
Весь світ[1]	135,8	3967
Європа	10,5	663
Азія	44,4	2323
Африка	30,3	400
Америка,	42,1	560
в тому числі:		
Північна і Центральна Америка	24,3	343
Південна Америка	17,8	217
Австралія і Океанія	8,5	21

До 2-ї світової війни на соціалістичні країни припадало 17% території і близько 9% населення земної кулі. Тепер країни світової соціалістичної системи займають близько 26% території, на якій живе 1274 млн. чоловік, або приблизно третина населення Землі. Частка країн — членів РЕВ становить 18,5% території і 9,4% населення планети — 374 млн. чоловік.

[1] Чисельність населення визначена на підставі останніх оцінок ООН. Дані про територію світу не включають території Антарктиди — 14,1 млн. $км^2$.

ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В КРАЇНАХ СОЦІАЛІЗМУ І В ІНШИХ КРАЇНАХ
(у процентах до 1950)

Роки	Весь світ	Країни соціалізму	Інші країни	у тому числі	
				розвинуті капіталістичні країни	країни, що розвиваються
1950	100	100	100	100	100
1955	147	191	135	132	156
1960	206	354	167	162	234
1965	285	501	227	218	329
1970	388	723	298	284	459
1975	492	в 11 раз	336	312	640
Середньорічні темпи приросту (в процентах):					
1951—75	6,6	10,0	5,0	4,6	7,7
1971—75	4,9	8,3	2,5	1,9	6,9
тому числі 1975	—1	8	—7	—8	3

У 1975 промислової продукції в соціалістичних країнах вироблялося приблизно в 19 раз більше, ніж вироблялося її на цій території 1937. Продукція капіталістичних країн зросла за цей самий період у 5,1 раза. Якщо порівняти теперішню продукцію всіх країн соціалізму з продукцією соціалістичних країн 1937 (тобто СРСР і МНР), то промислове виробництво соціалістичних країн за цей період зросло в 38 раз, а капіталістичних країн — у 4,6 раза.

У НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ДРУГОГО ВИДАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СЛОВНИКА БРАЛИ УЧАСТЬ:

Наукові консультанти: академіки АН УРСР *В. М. Корецький, І. І. Лукінов*, чл.-кор. АН УРСР *В. І. Юрчук*, доктор екон. наук *Л. М. Корецький*, доктори філософ. наук *В. В. Косолапов, О. С. Онищенко, В. К. Танчер*, професор *В. О. Хілько*, кандидати істор. наук *П. Ф. Гринюк, А. А. Озадовський, В. Ф. Шевченко*, кандидати юрид. наук *В. Є. Бражников, Н. М. Ульянова, Ю. К. Качуренко, О. В. Ткачов, Г. А. Швед*.

Співробітники Головної редакції УРЕ:
Керівник науково-редакційного опрацювання матеріалів словника — заступник Головного редактора Української Радянської Енциклопедії кандидат істор. наук *А. В. Кудрицький*.
Науково-редакційне опрацювання статей: *Н. П. Баранова*, кандидат юрид. наук *Р. І. Гричук, Л. Л. Дмитренко*, кандидат пед. наук *Р. А. Заєздний, В. Л. Зуц, Е. М. Лаврова*, кандидат істор. наук *В. С. Левін, Г. О. Новикова, В. П. Руденко, П. П. Рудницька, Р. Г. Семененко, Т. Б. Слюдикова, М. І. Сосновська, Т. І. Таланова, Т. С. Чернявська*;
опрацювання реєстру термінів і системи посилань: *М. П. Вишневський, А. Д. Гандзюра, К. А. Лобкова*;
літературне редагування: *Г. І. Вівдиченко, Ю. М. Доленко, Г. В. Латник, Ю. П. Сидоренко*;
редагування карт: *Є. В. Мержвінський, Л. М. Чернишевич*;
комплектування: *Е. Ф. Козинцева*;
художнє редагування: *В. П. Данильчук*;
технічне редагування: *Ю. А. Мількін*;
коректори: *С. Я. Гапонова, В. Д. Кілочицька, Т. Я. Михайловська*.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ
Второе издание
(на украинском языке)

Адреса Головної редакції Української Радянської Енциклопедії видавничого об'єднання «Вища школа»: 252650, м. Київ-30, МСП, вул. Леніна, 51.

БФ 15881. Здано до набору 31. V 1976 р., підписано до друку 23. VII 1976 р. Тираж 140 000 прим. Формат $84 \times 108^1/_{16}$. Фіз. друк. арк. 18,5, умовних друк. арк. 31,08, обліково-видавничих аркушів 59,39, Замовлення № 1176. Ціна 2 крб. 02 коп.

Надруковано з матриць Головного підприємства на Київській книжковій фабриці Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, м. Київ, вул. Воровського, 24.